



Archiva Moldaviæ

VI (2014)

Editor-in-Chief

Dorin Dobrinu

Associate Editor

Mihai Chiper

Editorial Board

Ludmila Bacumenco-Pîrnău, Cătălin Botoșineanu, Ovidiu Creangă,
Ligia Dobrinu, Cătălina Mihalache, Mihai Mîrza

International Advisory Board

Viorel Achim (Bucharest)	Bogdan Murgescu (Bucharest)
Mihnea Berindei (Paris)	Sergiu Musteață (Chișinău)
Ovidiu Buruiană (Iași)	Lucian Nastasă (Cluj-Napoca)
Maria Bucur (Bloomington, Indiana)	Petru Negură (Chișinău)
Igor Cașu (Chișinău)	Marian Olaru (Rădăuți)
Adrian Cioflâncă (Iași)	Virgil Pâslariuc (Chișinău)
Mihai Cojocariu (Iași)	Alexandru-Florin Platon (Iași)
Valentin Constantinov (Chișinău)	Leonidas Rados (Iași)
Florin Curta (Gainesville, Florida)	Oliver Jens Schmitt (Vienna)
Andrei Cușco (Chișinău)	Grigory Shkundin (Moscow)
Dennis Deletant (Washington, DC)	Flavius Solomon (Iași)
Marius Diaconescu (Bucharest)	Victor Spinei (Iași)
Vasile Docea (Timișoara)	Mihai D. Sturdza (Paris)
Alexander Drace-Francis (Amsterdam)	Igor Șarov (Chișinău)
Emil Dragnev (Chișinău)	Silviu Andrieș-Tabac (Chișinău)
Armand Goșu (Bucharest)	Victor Taki (Edmonton/Moscow)
Ion Gumenăi (Chișinău)	Vladimir Tismăneanu (Washington, DC)
Radu Ioanid (Washington, DC)	Valentin Tomuleț (Chișinău)
Florea Ioncioaia (Iași)	Ottmar Trașcă (Cluj-Napoca)
Constantin Iordachi (Budapest)	Marius Turda (Oxford)
Charles King (Washington, DC)	Virgiliu Țărău (Cluj-Napoca)
Gail Kligman (Los Angeles, California)	Florin Țurcanu (Bucharest)
Ștefan Lemny (Paris)	Constantin Ungureanu (Chișinău)
Bogdan-Petru Maleon (Iași)	Daniel Ursprung (Zürich)
Hans-Christian Maner (Mainz)	N.A. Ursu (Iași)
Paul Michelson (Huntington, Indiana)	Ion Varta (Chișinău)
Nicolae Mihai (Craiova)	Vitalie Văratîc (Bucharest)
Andi Mihalache (Iași)	Petru Vicol (Chișinău)

Typing

Mihaela Răducă

Cover

Romeo Cîrjan, Iulian Constantin Copăcel, Adrian Solomon

Archiva Moldaviae

VI (2014)

Revistă publicată sub egida
Societății de Studii Istorice din România

This journal is published under the auspices of the
Romanian Society for Historical Studies

Iași

Lucrare apărută grație unei finanțări nerambursabile acordate de
Consiliul Județean Iași potrivit Legii nr. 350/2005



Mulțumim pentru susținere Price Banks (Tomești, Iași)



PRICE BANKS
servicii de arhivare și depozitare

și Profesorului Dennis Deletant (Washington, DC)

Adresa redacției

amoldaviae@yahoo.com
Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18,
cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România

© **Archiva Moldaviæ**

ISSN: 2067-3930

Cuprins

<i>Abrevieri</i>	23
------------------	----

Studii de istorie

Genealogii, biografii, momente din viața unor personalități

Iulian Marcel CIUBOTARU, <i>Completări la biografia cronicarului Macarie</i>	27
Constantin ARDELEANU, <i>Un inventator francez în Moldova – François Xavier Progin (1801-1855)</i>	39
Mihai Sorin RĂDULESCU, <i>Aperçu sur la généalogie de la famille Malaxa</i>	49

Heraldică moldovenească

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, <i>Stema și drapelul satului Dănceni, raionul Ialoveni</i>	79
--	----

Orașul Iași în secolul XX

Alexandru D. AIOANEI, <i>Între ruine, foamete și normalizarea vieții cotidiene. Iașul în anii 1944-1948</i>	89
---	----

Basarabia între România și Uniunea Sovietică

Sorin RADU, <i>Activitatea lui Vespasian Erbiceanu în funcția de consilier tehnic pe lângă Directoratul de Justiție al Basarabiei (1918)</i>	119
Svetlana SUVEICA, <i>For the „Bessarabian Cause”: The Activity of Odessa Committee for Saving Bessarabia (1918-1920)</i>	139
Aleksandr STYKALIN, <i>Politica Ungariei referitoare la problema Transilvaniei în contextul acțiunii militare sovietice în Basarabia (vara anului 1940)</i>	171
Aurelia FELEA, <i>Învățăământul sovietic în memoriile foștilor demnitari din RSSM. Condiții de studii, calitatea educației și relevanța acesteia pentru reușita în carieră</i>	189

Minorități naționale din și în jurul României

- Sebastian BUNGHEZ, *Problema aromânilor în debaterile Parlamentului României la începutul secolului al XX-lea* 217
- Hannelore BAIER, *Germanii din România în atenția lui Stalin. Politica față de minoritatea germană în anii 1944-1948* 229

Rezistență, represiune și propagandă în România comunistă și în lumea postcolonială

- Andrei MIROIU, *Intelligence Organization and Operations in Classical Counterinsurgency. Malaya, Algeria and Romania, 1944-1962* 247
- Alexandra TOADER, „Atitudini anticomuniste” la nivel local? Cazul unei scrisori adresate Comitetului Central al PMR, în aprilie 1956 275
- Cristina PREUTU, *Om Nou sau Dușman în propaganda comunistă: studiu de caz Constantin Mitea* 305
- Mihai BURCEA, *Constantin Istrate: biografia atipică a unui torționar în România comunistă* 315

Documente

- Paul E. MICHELSON, *Ieremia to Eliade 1899: Notes and Queries* 341
- VioREL ACHIM, *Situația „sectelor religioase” în Provincia Bucovina. Un studiu al Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți din septembrie 1943* 351

Restitutio

- Eugen D. NECULAU, *Viața socială în satele de pe Jijia de Sus în prima jumătate a veacului al XX-lea* (editor: Marcel LUTIC) 429

Dezbateri istoriografice

- ***, *Lansarea revistei „Archiva Moldaviae”, vol. II/2010, III/2011, IV/2012 și dezbaterile Istoria regională astăzi* (editor: Dorin DOBRINCU) 499
- Emmanuel LE ROY LADURIE, *Sur le devenir de l'Etat pré-révolutionnaire* 537
- Mircea STĂNESCU, *Plagiatul lui Alin Mureșan* 555

Recenzii

- Viorel Achim (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Iași, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Editura Polirom, 2013, 931 p. (Paul E. Michelson) 591
- Ioan Chertiție, *Am fost torționar. Confesiunile unui gardian*, București, Editura Ștefan, 2011, 280 p. (Mircea Stănescu) 593

Note bibliografice

- Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-65*, London, Palgrave Macmillan, 2009, 286 p. (Andrei Puiu) 597
- Ion Ianoși, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași, Editura Polirom, 2012, 855 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 601

Revista revistelor

- „Polis. Revistă de științe politice”, volum II, nr. 1 (3), serie nouă, decembrie 2013 – februarie 2014, 220 p. (Ovidiu Mihăiuc) 607

Viața științifică

- Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, conferință internațională, Iași, 30-31 mai 2013 (Mihai Chiper) 611
- Lista autorilor* 621

Contents

<i>Abbreviations</i>	23
----------------------	----

History Studies

Genealogies, biographies, moments from the lives of famous personalities

Iulian Marcel CIUBOTARU, <i>Contributions to the Study of the Biography of Chronicler Macarie</i>	27
Constantin ARDELEANU, <i>A French Inventor in Moldavia – François Xavier Progin (1801-1855)</i>	39
Mihai Sorin RĂDULESCU, <i>Overview of the Genealogy of the Malaxa Family</i>	49

Moldovan Heraldry

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, <i>The Coat of Arms and the Flag of Dănceni Village, Ialoveni District</i>	79
--	----

The city of Iași in the Twentieth Century

Alexandru D. AIOANEI, <i>Among the Ruins, Starvation and Normalization of Daily Life. Iași during 1944-1948</i>	89
---	----

Bessarabia between Romania and the Soviet Union

Sorin RADU, <i>The Activity of Vespasian Erbiceanu as a Technical Adviser for the Justice Department of Bessarabia (1918)</i>	119
Svetlana SUVEICA, <i>For the “Bessarabian Cause”: The Activity of Odessa Committee for Saving Bessarabia (1918-1920)</i>	139
Aleksandr STYKALIN, <i>The Hungarian Policy in the Transylvanian Question in the Context of the Soviet Military Action in Bessarabia (Summer 1940)</i>	171
Aurelia FELEA, <i>Soviet Education in the Memories of former Moldavian SSR Dignitaries. Study Conditions, Quality of Education and its Relevance for Career Success</i>	189

National Minorities in Romania and the Neighbouring Countries

- Sebastian BUNGHEZ, *The Aromanians' Question in the Romanian Parliament. Debates at the Beginning of the Twentieth Century* 217
- Hannelore BAIER, *The Germans of Romania under Joseph Stalin's Scrutiny. The Policy Towards the German Minority of Romania, 1944-1948* 229

Resistance, Repression and Propaganda in Romania and in the Postcolonial World

- Andrei MIROIU, *Intelligence Organization and Operations in Classical Counterinsurgency. Malaya, Algeria and Romania, 1944-1962* 247
- Alexandra TOADER, *Local "anti-communist attitudes"? The Case of a Letter addressed to the Central Committee of the Romanian Workers' Party, in April 1956* 275
- Cristina PREUTU, *New Man or Enemy in the Communist Propaganda: Constantin Mitea, a Case Study* 305
- Mihai BURCEA, *Constantin Istrate – an Atypical Biography* 315

Documents

- Paul E. MICHELSON, *Jeremia to Eliade 1899: Notes and Queries* 341
- Viorel ACHIM, *Situation of the "Religious Sects" in the Province of Bukovina. A Study Made by the Regional Inspectorate of the Police Cernăuți from September 1943* 351

Restitutio

- Eugen D. NECULAU, *Social Life in the Villages of Upper Jijia in the first half of the Twentieth Century* (editor: Marcel LUTIC) 429

Historiographic Debates

- ***, *The Launching of the "Archiva Moldaviae" Journal, vol. II/2010, III/2011, IV/2012 and the Debate Regional History Today* (editor: Dorin DOBRINCU) 499
- Emmanuel LE ROY LADURIE, *Sur le devenir de l'Etat pré-révolutionnaire* 537
- Mircea STĂNESCU, *Plagiarism by Alin Mureșan* 555

Reviews

- Viorel Achim (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Iași, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Editura Polirom, 2013, 931 p. (Paul E. Michelson) 591
- Ioan Chertiție, *Am fost torționar. Confesiunile unui gardian*, București, Editura Ștefan, 2011, 280 p. (Mircea Stănescu) 593

Bibliographic Notes

- Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-65*, London, Palgrave Macmillan, 2009, 286 p. (Andrei Puiu) 597
- Ion Ianoși, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași, Editura Polirom, 2012, 855 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 601

Review of Journals

- „Polis. Revistă de Științe Politice”, volum II, nr. 1 (3), serie nouă, decembrie 2013 – februarie 2014, 220 p. (Ovidiu Mihăiuc) 607

Scientific Life

- Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, international conference, Iași, 30-31 May 2013 (Mihai Chiper) 611

- List of Authors* 621

Table des matières

<i>Abréviation</i>	23
--------------------	----

Études d'histoire

Généalogies, biographies, moments de la vie des personnalités

Iulian Marcel CIUBOTARU, <i>Ajustements à la biographie du chroniqueur Macaire</i>	27
Constantin ARDELEANU, <i>Un inventeur français en Moldavie – François Xavier Progin (1801-1855)</i>	39
Mihai Sorin RĂDULESCU, <i>Aperçu sur la généalogie de la famille Malaxa</i>	49

Héraldique moldave

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, <i>Les armes et le drapeau du village de Dănceni, district de Ialoveni</i>	79
--	----

La ville de Iași au XXe siècle

Alexandru D. AIOANEI, <i>Entre les ruines, la famine et la normalisation de la vie quotidienne. La ville de Iași dans les années 1944-1948</i>	89
--	----

La Bessarabie entre la Roumanie et l'Union Soviétique

Sorin RADU, <i>L'activité de Vespasian Erbiceanu en tant que conseiller technique auprès du Directorat de Justice de la Bessarabie (1918)</i>	119
Svetlana SUVEICA, <i>Pour la « Cause de la Bessarabie » : l'activité de la Commission d'Odessa pour le salut de la Bessarabie (1918-1920)</i>	139
Aleksandr STYKALIN, <i>La Politique de la Hongrie vis-à-vis du problème de la Transylvanie dans le contexte de l'action militaire soviétique en Bessarabie (été 1940)</i>	171
Aurelia FELEA, <i>L'éducation soviétique dans les mémoires des anciens dignitaires de la RSSM. Les conditions d'étude, la qualité de l'éducation et sa pertinence dans la réussite professionnelle</i>	189

Minorités nationales de et autour de la Roumanie

- Sebastian BUNGHEZ, *Le Problème des Aroumains dans les débats du Parlement de la Roumanie au début du XXe siècle* 217
- Hannelore BAIER, *Les Allemands de Roumanie sous l'oeil de Staline. La politique concernant la minorité allemande dans les années 1944-1948* 229

Résistance, répression et propagande dans la Roumanie communiste et le monde post-colonial

- Andrei MIROIU, *Organisation et opérations des services de renseignements dans la contre-insurrection classique. Malaya, Algérie et Roumanie, 1944-1962* 247
- Alexandra TOADER, « Attitudes anticomunistes » au niveau local ? Le cas d'une lettre adressée au Comité Central du Parti Ouvrier Roumain, en avril 1956 275
- Cristina PREUTU, *Homme nouveau ou Ennemi dans la propagande communiste : étude de cas – Constantin Mitea* 305
- Mihai BURCEA, *Constantin Istrate : la biographie atypique d'un tortionnaire dans la Roumanie communiste* 315

Documents

- Paul E. MICHELSON, *Ieremia à Eliade, 1899 : notes et questions* 341
- Viorel ACHIM, *La situation des « sectes religieuses » dans la Province de Bucovine. Une étude de l'Inspectorat régional de police de Tchernivtsi en septembre 1943* 351

Restitutio

- Eugen D. NECULAU, *La vie sociale dans les villages de Jijia de Sus dans la première moitié du XXe siècle* (sous la direction de : Marcel LUTIC) 429

Débats historiographiques

- ***, *Le lancement de la revue « Archiva Moldaviae », volumes II/2010, III/2011, IV/2012 et le débat L'histoire régionale aujourd'hui* (sous la direction de : Dorin DOBRINCUI) 499
- Emmanuel LE ROY LADURIE, *Sur le devenir de l'Etat pré-révolutionnaire* 537
- Mircea STĂNESCU, *Le Plagiat d'Alin Mureșan* 555

Recensions

- Viorel Achim (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Iași, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Editura Polirom, 2013, 931 p. (Paul E. Michelson) 591
- Ioan Chertiție, *Am fost torționar. Confesiunile unui gardian*, București, Editura Ștefan, 2011, 280 p. (Mircea Stănescu) 593

Notes bibliographiques

- Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-65*, London, Palgrave Macmillan, 2009, 286 p. (Andrei Puiu) 597
- Ion Ianoși, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași, Editura Polirom, 2012, 855 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 601

La revue des revues

- „Polis. Revistă de Științe Politice”, volum II, nr. 1 (3), serie nouă, decembrie 2013 – februarie 2014, 220 p. (Ovidiu Mihăiuc) 607

Vie scientifique

- Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, conférence internationale, Iași, 30-31 mai 2013 (Mihai Chiper) 611
- Liste des auteurs* 621

Inhaltsverzeichnis

<i>Abkürzungen</i>	23
--------------------	----

Historische Studien

Genealogien, Biographien, Lebensmomente einiger Persönlichkeiten

Iulian Marcel CIUBOTARU, <i>Ergänzungen zur Biographie des Chronisten Macarie</i>	27
Constantin ARDELEANU, <i>Ein französischer Erfinder in der Moldau – François Xavier Progin (1801-1855)</i>	39
Mihai Sorin RĂDULESCU, <i>Überblick über die Genealogie der Familie Malaxa</i>	49

Moldauische Heraldik

Silviu ANDRIEȘ-TABAC, <i>Das Wappen und die Flagge des Dorfes Dănceni, Rayon Ialoveni</i>	79
---	----

Die Stadt Jassy im 20. Jahrhundert

Alexandru D. AIOANEI, <i>Zwischen Ruinen, Hungersnot und Normalisierung des Alltagsleben. Jassy in den Jahren 1944-1948</i>	89
---	----

Bessarabien zwischen Rumänien und der Sowjetunion

Sorin RADU, <i>Die Aktivität des Vespasian Erbiceanu in der Funktion als technischer Rat beim Justiz-Direktorat Bessarabiens (1918)</i>	119
Svetlana SUVEICA, <i>Für die "Bessarabische Sache": Die Aktivität des Odessa-Komitees zur Rettung Bessarabiens (1918-1920)</i>	139
Aleksandr STYKALIN, <i>Die Politik Ungarns bezüglich des siebenbürgischen Problems im Kontext der sowjetischen Mitlitäraktion in Bessarabien (Sommer 1940)</i>	171
Aurelia FELEA, <i>Der sowjetische Unterricht in den Erinnerungen ehemaliger Würdenträger aus der Moldauischen sozialistischen Sowjetrepublik. Studienbedingungen, Unterrichtsqualität und deren Relevanz für den Karriere-Erfolg</i>	189

Nationale Minderheiten aus und um Rumänien herum

- Sebastian BUNGHEZ, *Das Problem der Aromunen in den Debatten des rumänischen Parlamentss zu Beginn des 20. Jahrhunderts* 217
- Hannelore BAIER, *Die Rumäniendeutschen in Stalins Aufmerksamkeit. Die Politik gegenüber der deutschen Minderheit in den Jahren 1944-1948* 229

Widerstand, Repression und Propaganda im kommunistischen Rumänien und in der postkolonialen Welt

- Andrei MIROIU, *Aufklärungsorganisation und -Operationen in der klassischen Aufstandsbekämpfung. Malaysia, Algerien und Rumänien, 1944-1962* 247
- Alexandra TOADER, *„Antikommunistische Haltungen“ auf lokaler Ebene? Der Fall eines an das Zentralkomitee der Rumänischen Arbeiterpartei adressierten Briefes aus dem April 1956* 275
- Cristina PREUTU, *Neuer Mensch oder Feind in der kommunistischen Propaganda: Fallstudie Constantin Mitea* 305
- Mihai BURCEA, *Constantin Istrate: die atypische Biographie eines Folterknechts im kommunistischen Rumänien* 315

Dokumente

- Paul E. MICHELSON, *Ieremia an Eliade 1899: Notizen und Erkundigungen* 341
- Viorel ACHIM, *Die Lage der „religiösen Sekten“ in der Provinz Bukowina. Eine Studie des Regionalinspektorats der Polizei Tschernowitz aus dem September 1943* 351

Restitutio

- Eugen D. NECULAU, *Das soziale Leben in den Dörfern entlang der oberen Jijia in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts* (editor: Marcel LUTIC) 429

Historiographische Debatten

- ***, *Lancierung der Zeitschrift „Archiva Moldaviae”, Bände II/2010, III/2011, IV/2012 und die Regionalgeschichte heute* (Hrsg. von Dorin DOBRINCU) 499
- Emmanuel LE ROY LADURIE, *Über die Entstehung des vor-revolutionären Staates* 537
- Mircea STĂNESCU, *Das Plagian von Alin Mureșan* 555

Rezensionen

- Viorel Achim (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Iași, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Editura Polirom, 2013, 931 p. (Paul E. Michelson) 591
- Ioan Chertiție, *Am fost torționar. Confesiunile unui gardian*, București, Editura Ștefan, 2011, 280 p. (Mircea Stănescu) 593

Bibliographische Aufzeichnungen

- Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-65*, London, Palgrave Macmillan, 2009, 286 p. (Andrei Puiu) 597
- Ion Ianoși, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași, Editura Polirom, 2012, 855 p. (Iulian Marcel Ciubotaru) 601

Zeitschriftenschau

- „Polis. Revistă de Științe Politice”, volum II, nr. 1 (3), serie nouă, decembrie 2013 – februarie 2014, 220 p. (Ovidiu Mihăiuc) 607

Wissenschaftliches Leben

- Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, internațională Konferenz, Jassy, 30.-31. Mai 2013 (Mihai Chiper) 611
- Autorenverzeichnis* 621

Содержание

<i>Сокращения</i>	23
-------------------	----

Исторические исследования

Генеalogии, биографии, случаи из жизни личностей

Юлиан Марчел ЧУБОТАРУ, Дополнения к биографии летописца <i>Макария</i>	27
Константин АРДЕЛЯНУ, Об одном французском изобретателе в <i>Молдове– Франсуа Ксавиер Прогэн (1801-1855 гг.)</i>	39
Михай Сорин РЭДУЛЕСКУ, По поводу генеalogии рода Малакса	49

Молдавская геральдика

Силвиу АНДРИЕШ ТАБАК, Герб и знамя села Дэнчень, Яловенский <i>район</i>	79
---	----

Город Яссы в XX век

Александру Д. АИОАНЕЙ, Среди разрушений, голода и нормализация <i>повседневной жизни. Яссы в 1944-1948 гг.</i>	89
---	----

Бессарабия между Румынии и Советским Союзом

Сорин РАДУ, Деятельность Веспасиана Ербичяну на должности <i>технического советника Директората Юстиции Бессарабии (1918)</i>	119
Светлана СУВЕЙКЭ, За “бессарабское дело”: деятельность <i>комитета для Спасения Бессарабии из Одессы (1918-1920 гг.)</i>	139
Александр СТЫКАЛИН, Политика Венгрии в трансильванском <i>вопросе летом 1940 г. в контексте советской июньской военной акции в отношении Бессарабии</i>	171
Аурелия ФЕЛЯ, Советское образование в мемуары бывших <i>сановниках ССМР. Учебные условия, качество воспитания и его значение для успеха в карьере</i>	189

Национальные меньшинства в Румынии и вокруг румынского государства

- Себастьян БУНГЕЗ, *Проблема арумын в дебаты Парламента Румынии в начале XX века* 217
- Ханелоре БАЙЕР, *Немцы из Румынии во внимание Сталина. Политика ориентированной к меньшинству немцев в 1944-1948 гг.* 229

Сопротивление, репрессия и пропаганда в коммунистической Румынии и в постколониальном мире

- Андрей МИРОЮ, *Организование и операции секретных служб в классическом противовосстании. Малая, Алжир и Румыния, 1944-1962 гг.* 247
- Александра ТОАДЕР, *„Антикоммунистические позиции” на местном уровне? Случай одного письма адресованным Центральному Комитету РРП, апрель 1956 г.* 275
- Кристина ПРЕУТУ, *Новый Человек или Враг в коммунистической пропаганде: пример Константина Митя* 305
- Михай БУРЧА, *Константин Истрате: атипичская биография одного палача в коммунистической Румынии* 315

Документы

- Паул Е. МАЙКЕЛСОН, *От Иеремии до Елиаде, 1899 г.: заметки и вопросы* 341
- Виорел АКИМ, *Положение „религиозных сект” в провинции Буковина. Исследование Региональной Инспекции Полиции из Черновцы в сентябре 1943 г.* 351

Реституцио

- Еужен Д. НЕКУЛАУ, *Социальная жизнь в селах расположенные на верхнем течении реке Жижия в первой половине XX века (издатель: Марчел ЛУТИК)* 429

Историографические дебаты

- ***, *Выпуск журнала „Архива Молдавие”, том II/2010, III/2011, IV/2012 и Региональная история сегодня* (редактор: Дорин ДОБРИНКУ) 499
- Эммануэль ЛЕ РОА ЛАДУРИ, *По поводу становления дореволюционным Государством* 537
- Мирча СТЭНЕСКУ, *Плагиат Алина Мурешан* 555

Рецензии

- Viorel Achim (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Iași, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Editura Polirom, 2013, 931 p. (Паул Е. Майкелсон) 591
- Ioan Chertiție, *Am fost torționar. Confesiunile unui gardian*, București, Editura Ștefan, 2011, 280 p. (Мирча Стэнеску) 593

Книжное обозрение

- Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-65*, London, Palgrave Macmillan, 2009, 286 p. (Андрей Пую) 597
- Ion Ianoși, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași, Editura Polirom, 2012, 855 p. (Юлиан Марчел Чуботару) 601

Обзор журналов

- „Polis. Revistă de Științe Politice”, volum II, nr. 1 (3), serie nouă, decembrie 2013 – februarie 2014, 220 p. (Овидиу Михэюк) 607

Научная жизнь

- Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, Международная конференция, Яссы, 30-31 мая 2013 г. (Михай Кипер) 611
- Список авторов* 621

Abrevieri

„Arhiva”	= Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași
„Boabe de Grâu”	= Boabe de Grâu. Revistă de cultură, București
„Candela”	= Candela. Revistă teologică și bisericească, Cernăuți
„Carpica”	= Carpica. Muzeul de Istorie Bacău
AAR	= Analele Academiei Române, București
AAR.MN	= Analele Academiei Române. Memorii și Notițe, București
AAR.MSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice, București
AAR.MSL	= Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare, București
AARSR	= Analele Academiei Republicii Socialiste România, București
AB	= Arhivele Basarabiei
ACNSAS	= Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității
AERC-Iași	= Arhiva Episcopiei Romano-Catolice Iași
AFTO	= Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă, Universitatea București
AHR	= The American Historical Review
AIIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj, Cluj
AIIAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie din Cluj, Cluj
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj, Cluj
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol”, Iași (fost AIIAI)
AIR	= <i>Arhiva Istorică a României</i> (ed. B.P. Hasdeu)
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară, Iași
AM	= Arheologia Moldovei
AMAE	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe – București
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis, Vaslui
AMN	= Acta Musei Napocensis
AMP	= Acta Musei Porolissensis
AMR	= Arhivele Militare Române (București, Pitești)
AN-Bacău	= Serviciul Județean Bacău al Arhivelor Naționale
AN-Bihor	= Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale
AN-Botoșani	= Serviciul Județean Botoșani al Arhivelor Naționale
AN-Cluj	= Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale
AN-Galați	= Serviciul Județean Galați al Arhivelor Naționale
AN-Iași	= Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale
ANIC	= Serviciul Arhive Naționale Istorice Centrale – București
AnM	= Analele Moldovei
ANM-București	= Serviciul Municipiului București al Arhivelor Naționale
AN-Mehedinți	= Serviciul Județean Mehedinți al Arhivelor Naționale
AN-Neamț	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Neamț

ANR	= Arhivele Naționale ale României
ANRM	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova
AN-Timiș	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Timiș
AN-Vaslui	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Vaslui
AOSPRM	= Arhivele Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească
AR.MSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARBSH	= Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique
ArchM	= Arhiva Moldaviei, Iași
Arh. St.-Cernăuți	= Arhiva de Stat din regiunea Cernăuți
ArhGen	= Arhiva Genealogică, Iași
ARMSI	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice, București
ARMSL	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Literare, București
ARMSS	= Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice, București
AS	= Analele Sighet
ASRI	= Arhivele Serviciului Român de Informații – București
AȘRS	= Arhiva pentru Știința și Reforma Socială, București
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AT	= Arhivele Totalitarismului, București
ATMI	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
AUB	= Analele Universității București, București
BAR-București	= Biblioteca Academiei Române, București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București și Vălenii de Munte
BCU	= Biblioteca Centrală Universitară
BI	= Buletin Istorice, Iași
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”, Iași
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BNB	= Biblioteca Națională București
BOR	= Biserica Ortodoxă Română. Buletinul oficial al Patriarhiei Române, București
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies, Thesaloniki
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
CC	= Codrul Cosminului. Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă”, Universitatea din Cernăuți
CC, Serie nouă	= Codrul Cosminului, Serie nouă, Universitatea „Ștefan cel Mare” – Suceava
CDM	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului (Direcția Arhivelor Centrale)</i>
CDM. S.1	= <i>Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale, Supliment I (1403-1700)</i>
CDȚR	= <i>Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului (Arhivele Naționale)</i>
cf.	= <i>confer</i>
CI	= Cercetări Istorice. Revistă de istorie românească, Iași
CL	= Cercetări Literare
CMRS	= Cahiers du Monde Russe et Soviétique
CR	= Cuget Românesc

CvL	= Convorbiri Literare
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaților
DEX	= <i>DEX. Dicționarul Explicativ al Limbii Române</i>
DGAS	= Direcția Generală a Arhivelor Statului
DI	= Dosarele Istoriei
DIR	= <i>Documente privind istoria României</i>
doc.	= document
DR	= Dacoromania, Freiburg I. Br.
DRH	= <i>Documenta Romaniae Historica</i>
EN	= Economia Națională. Revista economică, statistică și financiară, București
f.	= fila, filele
FF	= Făt-Frumos. Revistă de literatură, artă, știință, viață socială
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii, București
IN	= „Ioan Neculce”, Buletinul Muzeului Municipal Iași
inv.	= inventar
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
LA	= Literatura și Arta
LC	= Lumina Creștinului, Iași
LL	= Limba și Literatura, București
LR	= Limba Română, București
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de Mărturii Istorice, Bârlad
MCA	= Materiale și Cercetări Arheologice
MEF	= <i>Moldova în Epoca Feudalismului</i>
MemAnt	= Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
menț.	= mențiune
MI	= Magazin Istoric, București
MM	= Mitropolia Moldovei
MMS	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
MO	= Mitropolia Olteniei
MOF	= Monitorul Oficial, București
ms. rom.	= manuscris românesc
ms. sl.	= manuscris slavon
MSSIA	= Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române, București
NEdH	= Nouvelles Études d'Histoire, București
nr.	= număr
NRR	= Noua Revistă Română, București
op.	= opis
p.	= pagina, paginile
pach.	= pachet
r.	= recto
RA	= Revista Arhivelor, București
RdI	= Revista de Istorie, București
REB	= Revue des Études Byzantines, Paris
REI	= Revue des Études Islamiques, Paris
RER	= Revue des Études Roumaines, Paris
RES	= Revue des Études Slaves, Paris

RESEE	= Revue des Études Sud-Est Européennes, București
RFR	= Revista Fundațiilor Regale, București
RH	= Revue Historique, Paris
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen, București
RI	= Revista Istorică, București
RIAB	= Revista Istorică Arheologică Bisericească, Chișinău
RIAF	= Revista pentru Istorie, Arheologie și Filologie, București
RIR	= Revista Istorică Română, București
RIS	= Revista de Istorie Socială
RITL	= Revista de Istorie și Teorie Literară, București
RM	= Revista Muzeelor, București
RMM	= Revista Muzeelor și Monumentelor, București
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire, București
RSIABC	= Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău, Chișinău
Rsl	= Romanoslavica, București
SAHIR	= Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae, București
SAI	= Studii și Articole de Istorie, București
SAMBN	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia, București
SCB	= Studii și Cercetări de Bibliologie, București
SCI	= Studii și Cercetări Istorice. Buletin al Institutului de Istorie Națională „A.D. Xenopol”, Iași (ultimele din CI, seria veche)
SCIA	= Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCILF	= Studii și Cercetări de Istorie Literară și Folclor, București
SCIM	= Studii și Cercetări de Istorie Medie, București
SCIV	= Studii și Cercetări de Istorie Veche, București
SCIVA	= Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, București
SCN	= Studii și Cercetări de Numismatică, București
SCȘI	= Studii și Cercetări Științifice, seria Istorie, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review, Londra
SMIC	= Studii și Materiale de Istorie Contemporană, București
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie, București
SMMIM	= Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară
SODF	= Südostdeutsche Forschungen, München
SOF	= Südost-Forschungen, München
SRdI	= Studii. Revista de Istorie, București
ST	= Studii Teologice, București
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Cluj
TC	= „Teodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
TD	= Thraco-Dacica, Institutul Român de Tracologie, București
tr.	= transport
TV	= Teologie și Viață, Iași
v.	= verso
VR	= Viața Românească, Iași

Completări la biografia cronicarului Macarie

Iulian Marcel CIUBOTARU

Despre cronicarul oficial al lui Petru Rareș, episcopul Macarie¹, se cunosc unele știri, grație cronicii sale și a informațiilor pe care episcopul cărturar le oferă despre sine în cronica pe care a scris-o din porunca voievodului. De asemenea, ucenicii acestui episcop, cronicarii Eftimie și Azarie, oferă, la rândul lor, date despre cel pe care contemporanii îl numeau „fericitul [sfântul – n.ns.] încă din viața aceasta”².

¹ Câteva informații privitoare la viața și opera acestui personaj pot fi găsite la Sorin Ulea, *O surprinzătoare personalitate a Evului Mediu românesc: cronicarul Macarie*, în SCIA, seria Artă plastică, tom 32, 1985, p. 14-48; Alexandru Găină, *Biserica Ortodoxă din Moldova în timpul domniilor lui Alexandru Vodă Lăpușneanul (1552-1561; 1564-1568)*, în ST, seria II-a, anul XXVIII, nr. 7-10, septembrie-decembrie 1976, p. 660-661; Constantin Cojocaru, *Câteva considerații istorice privind spiritualitatea ortodoxă în Moldova secolului al XVI-lea*, în idem, *Pași prin secole de istorie bisericească*, Iași, Editura Golia, 2005, p. 181-191; N. Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, I, Vălenii de Munte, 1908, p. 155-158; Rodica Șuiiu, *Macarie*, în *Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*, București, Editura Academiei, 1979, p. 525-526; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 238; Alexandru Cristea, *Episcopia Romanului*, București, 1901, p. 31-34; Ioan Bogdan, *Cronica lui Macarie*, în idem, *Vechile cronici moldovenesci până la Urechia*, București, 1891, p. 69-89; Ilie Minea, *Letopiseștele moldovenesti scrise slavonește*, extras din CI, anul I, Iași, 1925, p. 66-98 (unde se afirmă că „Macarie nu este numai acela care a continuat letopiseștel moldovenesc scris la curtea lui Ștefan cel Mare, ci întemeietorul unei școli de istoriografie în Moldova”); D. Murărașu, *Istoria literaturii române*, ediția a III-a, București, Editura Cartea Românească, 1943, p. 23-25; *Istoria literaturii române*, vol. I, *Folclorul. Literatura română în perioada feudală (1400-1780)*, redactat de Al. Rosetti, Mihai Pop, I. Pervain, Al. Piru, București, Editura Academiei, 1964, p. 261-275; Al. Piru, *Literatura română veche*, București, Editura pentru literatură, 1961, p. 32-34; Scarlat Porcescu, *Episcopul Macarie al Romanului (1531-1558)*, în MMS, anul XXXVI, nr. 5-6, mai-iunie 1960, p. 347-361; idem, *Episcopia Romanului*, tipărită cu binecuvântarea Prea Sfințitului Eftimie, episcopul Romanului și Hușilor, Roman, 1984, p. 272-275; George Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 153-157, 280-284; pe aceeași temă vezi și studiile lui P. P. Panaitescu, *Literatura slavo-română (secolele al XV-lea – al XVII-lea) și importanța sa pentru istoria literaturilor slave, Caracterile specifice ale literaturii slavo-române*, precum și *Cronicile în limba slavonă din Moldova în secolul al XV-lea*, publicate în idem, *Contribuții la istoria culturii românești*, ediție îngrijită de Silvia Panaitescu, prefață, note și bibliografie de Dan Zamfirescu, București, Editura Minerva, 1971, p. 13-27, 94-124, 125-153.

² Formula aparține cronicarului Azarie: „Deci acest părinte, numit «fericitul» încă din viața aceasta, a făcut multe lucruri cu trudă iubitoare pentru Dumnezeu” (*Cronica lui Azarie*, în

În istoria literaturii române, cronica lui Macarie a fost considerată mult timp lipsită de valoare literară, fiind scrisă, au spus unii, într-un stil arhaizant, „monstruos” chiar, care, transpus în limba română, devine lipsit de orice valoare (Ioan Bogdan). De multă prețuire nu se bucură cronicarul lui Petru Rareș nici în ochii lui Ștefan Ciobanu³ sau George Călinescu, acesta din urmă caracterizându-l pe Macarie ca fiind „ipocrit, lingușitor, cu false smerenii și cu destulă josnicie”⁴.

Meritul de a vedea în episcopul de la Roman pe „primul poet din istoria literaturii române”⁵ revine lui Sorin Ulea, cunoscutul istoric de artă, care a demonstrat, în 1985, într-un exemplar studiu, că episcopul-cronicar Macarie a fost „unul din cei mai interesanți enciclopediști ai evului mediu ortodox”⁶ și „cel mai mare scriitor al vremii sale”⁷, având o grijă cu totul specială pentru *cuvânt* – trăsătură specifică isihasmului⁸.

Câteva repere biografice ale acestui personaj ne sunt oferite chiar de către dânsul, în cronica pe care a scris-o din porunca lui Petru Rareș. Devine episcop al Romanului la data de 23 aprilie 1531: „în anul 7039 [1531] [...] roata Bisericii învârtindu-se de la unii la alții, m-a ajuns și pe mine smeritul, întorcându-se în sus și m-a așezat pe scaunul Episcopiei a părții de Jos a țării, aprilie 23”⁹. A păstorit neîntrerupt până în 1548, când a fost înlăturat din scaunul episcopal de către Iliaș Rareș: „în anul 7056 (1548) a fost o iarnă aspră, încât și copacii s-au uscat”¹⁰. Dar aici fiind cursul povestirii, să pomenesc și

Cronicele slavo-române din secolele XV-XVI, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, Editura Academiei, 1959, p. 141, trad. rom.).

³ Ștefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, vol. I, București, 1947, p. 101-105; contrazicând parțial afirmația lui I. Bogdan („cronicarului îi lipseau talentul și cunoștiința profundă a limbii”), Șt. Ciobanu observă că „opera lui Macarie este unitară ca stil și concepție religioasă”, nefiind lipsită de valoare, „autorul ei având gust literar, desigur, adecvat timpului” (*ibidem*, p. 105).

⁴ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1941, p. 19.

⁵ Sorin Ulea, *op. cit.*, p. 40.

⁶ *Ibidem*, p. 47.

⁷ *Ibidem*, p. 39.

⁸ *Ibidem*, p. 33. Gheorghe Pungă aprecia că în epoca lui Alexandru Lăpușneanu vechile legături ale Bisericii moldovenești cu Patriarhia ecumenică de Constantinopol au fost reluate, ocazie cu care „se constată o înflorire a isihasmului de tip bizantin, datorată, în mare parte, prodigioasei activități desfășurate de cronicarul Macarie” (Gheorghe Pungă, *Țara Moldovei în vremea lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1994, p. 188).

⁹ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 97-98.

¹⁰ În acest fel, prezentând dezlănțuirea naturii, cronicarul anticipează nu doar faptele voievodului, „cel cu inimă moale și suflet slab”, care va părăsi credința poporului său, turcindu-se, ci și „despoierea” (înlăturarea) sa din scaunul episcopal de la Roman. Așadar, în concepția cronicarului, natura însăși a deplâns faptele necugetate ale tiranului domn al Moldovei. Un alt cronicar – Azarie – narând moartea părintelui său spiritual, episcopul-cronicar al Țării de Jos, apelează, de asemenea, la imaginea naturii potrivnice, care precede dramaticul eveniment: „atunci a fost în țară o iarnă aspră și ger cu vânturi rele și aspre” (vezi *Cronica lui Azarie*, în *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 141, trad. rom.). Imediat după propoziția citată urmează episodul în care este relatată moartea „fericitului” Macarie. În spiritul aceleiași idei, Grigore Ureche, narând moartea lui

despre mine, smeritul, ce ni s-a întâmplat în vremea lui [a lui Iliaș Rareș – n.ns.]. Ce a căzut asupra mea va spune povestirea. Cei meșteri în rău și înșelăciuni au țesut minciuni pline de clevetiri și au ațâțat pe doamna Elena și mai ales pe fiul ei Iliaș și au căzut într-o cumplită cădere, vrednică de plâns, căci am fost despoiat de scaun, ca un rob fugar și am fost cuprins de grele încercări nenorocite și am fost mai gol decât văzduhul, căci invidia nu se rușinează de dragostea dintre oameni, nici nu se teme de ochii lui Dumnezeu”¹¹. Acest episod este relatat și de cronicarul Eftimie¹².

Este repus ca episcop la Roman de Ștefan Rareș (deși, așa cum se va vedea mai jos, era încă de la sfârșitul domniei lui Iliaș Rareș din nou episcop, întrucât un uric din 21 martie 1551 îl amintește în această funcție), unde păstorește până la moartea sa [1 ianuarie 1558]: „întorcându-se de la aceasta [lupta contra leșilor – n.ns.], și-a îndreptat fața lui [Ștefan Rareș – n.ns.] spre preaslăvita cetate a Sucevii și îndată și-a întins puternica sa mână și spre mine, cel înlăturat ca un mort viu, m-a adus între cei chemați și cu mâna domniei sale, iarăși ne-a încredințat cârja. Și capul său încununat împreună cu genunchii i-a plecat în fața împăratului împăraților și din mila lui Dumnezeu a primit ungerea cu untdelemnul binecuvântării prin mine, cel umil”¹³.

Despre moartea episcopului Macarie vorbește Azarie, cel care se intitula *cel mai mic ucenic al lui*¹⁴: „în anul 7066 [1558] ianuarie 1, prea alesul între filosofi, mai sus spusul episcop Macarie, părintele nostru și învățătorul Moldovei, și-a dat sfârșitul vieții preacuvioase și plăcute lui Dumnezeu, care a fost îngropat cu toată cinstea și în chip vrednic de sfinți de către ucenicii săi, în Mănăstirea Râșca întemeiată de dânsul. Vai ce strălucitor luceafăr a apus. A împodobit scaunul Episcopiei de Jos de la Roman 27 de ani, a avut multă viteză întru Dumnezeu și suflet mare în toate. Și dacă cineva ar voi să înțeleagă mintea lui înaltă, îl va încredința locașul frumos clădit pe care l-a ridicat din temelii, cu sânguința sa, preacuvioasei Parascheva. Deci acest părinte, numit *fericitul* încă din viața aceasta, a făcut multe lucruri cu trudă iubitoare către Dumnezeu, un om având râvnă pentru Hristos, îndrăzneț în predici, meșteșugit și iscusit în cuvinte și foarte învățat, ca nimeni altul, după cum mărturisește despre dânsul

Ștefan cel Mare, afirmă: „Fost-au mai înainte de moartea lui Ștefan vodă într-aceiași an iarnă grea și geroasă, cât n-au fostu așa nici odinioară, și decii preste vară au fostu ploi grele și povoaie de ape și multă înecare de apă s-au făcut (Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ediția a II-a revăzută, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p. 121).

¹¹ *Cronica lui Azarie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 104.

¹² *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 120.

¹³ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicile slavo-române*, ed. cit., p. 105.

¹⁴ La aproape două decenii de la moartea episcopului Macarie, Azarie își încheia cronică în felul următor: „Acestea au fost scrise de mine cel umil, deși am rămas în urmă cu vrednicia față de părintele, izvor de cuvinte alese și darnic în povestire bogată, totuși am scris cu iubire de trudă, după cum am izbutit cu mintea” (*Cronica lui Azarie*, p. 151). „Părintele” din acest fragment nu este altul decât cronicarul Macarie, al cărui ucenic Azarie a fost; precum se observă, textul său se caracterizează prin prețuire și umilință față de „învățătorul Moldovei”.

acest letopisetz mai sus scris de dânsul și altele mai multe pe care nu le arătăm în scrierea de acum, căci nu vreau să lungim povestea”¹⁵.

*

Macarie apare în documente ca episcop de Roman la 15 aprilie 1546¹⁶, 12 mai 1546¹⁷, 2 martie 1548¹⁸, 21 martie 1551¹⁹, 15 aprilie 1552²⁰, 31 august 1556²¹, iar după moartea sa este pomenit în urice la 28 ianuarie 1569²² și 2 aprilie 1569²³. Observăm că despre prima parte a păstoriei sale la Roman nu deținem decât foarte puține informații. Dintre cercetătorii care s-au ocupat de personalitatea episcopului Macarie, toți au fost de acord cu egumenia sa la Mănăstirea Neamț²⁴, chiar dacă s-a afirmat că acest fapt nu este explicit arătat în vreun izvor al vremii. Nu s-a păstrat, spre deosebire de cazurile celorlalți egumeni ai mănăstirii din această perioadă, niciun uric care să îl amintească pe Macarie – viitorul cronicar – egumen la Neamț. Acest fapt este dedus, într-o

¹⁵ *Cronica lui Azarie*, p. 141. Mănăstirea Râșca a fost zidită prin cheltuiala „smeritului episcop Macarie al Romanului și prin mâna lui Ioan și a lui Teodor Balșe, logofetii lui Petru [Rareș] voievod” (Leonida Gavrilescu, *Mănăstirea Râșca*, în MMS, anul XXXVI, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1960, p. 71; Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, *De la Mircea cel Bătrân și Alexandru cel Bun până la Mihai Viteazul*, ediție îngrijită de Dinu C. Giurescu, București, Editura All, 2010, p. 130). Cu privire la moartea cronicarului Macarie, Grigore Ureche menționează: „Vă leato 7066 ghenarie 1, pristăvitu-s-au Macarie episcopul de Roman, ziditorul și începătorul Mănăstirii Râșca, carile au fost la scaunul Romanului 27 de ani și cu cinste l-au îngropat la mănăstirea sa, la Râșca. Pre locul lui fu sfințit Anastasie, om destoinic a umplea slujba păstoriei sale, carile 14 ani au fostu episcop, mai apoi și la mitropolie au ajunsu” (Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 172). Precum se observă, **conform cronicarului, Macarie a fost episcop 27 de ani (1531-1558), deci nu este luată în calcul perioada 1548-1551, când Macarie, după spusele sale, a fost înlăturat din scaunul de arhiereu**. Cel mai probabil, această etapă din biografia episcopului trebuie așezată în anul 1551, fiind mult mai redusă din punct de vedere cronologic (vezi *infra* în text).

¹⁶ *Catalog de documente din Arhivele Statului Iași. Moldova*, vol. I. 1389-1595 (în continuare, CDM), întocmit de Virginia Isac, București, 1989, nr. 669, p. 271; *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I (1501-1550), București, Editura Academiei, 1953, nr. 420, p. 463-465.

¹⁷ CDM, nr. 688, p. 278; *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, nr. 452, p. 501-503.

¹⁸ CDM, nr. 727, p. 291; *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, nr. 500, p. 558-559; *DRH*, A. Moldova, vol. VI (1546-1570), întocmit de Ioan Caproșu, București, Editura Academiei Române, 2008, nr. 19, p. 33-37.

¹⁹ *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. II (1551-1570), București, Editura Academiei, 1951, nr. 1, p. 1-5; *DRH*, A. Moldova, vol. VI, nr. 61, p. 106-114.

²⁰ CDM, nr. 761, p. 303-304; *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, nr. 23, p. 22-24 (în această colecție de izvoare, documentul în cauză este datat 25 aprilie 1552, la fel ca și în *DRH*, A. Moldova, vol. VI, nr. 90, p. 158-161).

²¹ CDM, nr. 88, p. 97-98; *DRH*, A. Moldova, vol. VI, nr. 198, p. 365-367.

²² *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. II, nr. 192, p. 183-184; *DRH*, A. Moldova, vol. VI, nr. 368, p. 602-604.

²³ *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. II, nr. 200, p. 189-190. Uricele înregistrate în *DIR* ca fiind emise la datele de 28 ianuarie, respectiv 2 aprilie 1569 au același conținut. De aceea, este posibil ca editorii acestei colecții să fi realizat o greșală de datare; CDM, nr. 902, p. 350; *DRH*, A. Moldova, vol. VI, nr. 380, p. 618-621.

²⁴ De regulă, este citată afirmația lui P. P. Panaitescu, făcută în *Introducere la Cronica lui Macarie*, p. 74.

primă fază, din știrile pe care le avem despre el din cronica sa, întocmită după urcarea pe tronul Moldovei a lui Petru Rareș. Știm că Macarie a fost ucenic al mitropolitului Teoctist II²⁵. Numai că despre acesta știm în mod cert că a fost egumen la Neamț între 1483-1500²⁶. Prin urmare, faptul că Macarie era de postrig de la Neamț este un fapt indubitabil.

A mai fost invocat ca argument al egumeniei lui Macarie la Neamț²⁷ însemnarea realizată la data de 15 decembrie 1554 pe un *Tetraevanghel* dăruit mănăstirii de către logofătul Grigorie Fierăie²⁸. Scrisă de episcopul cronicar, această însemnare nu dovedește nici pe departe că Macarie a fost și egumen la Neamț, așa cum s-a spus. De aceea, acest argument nu trebuie luat în considerare atunci când vorbim de legăturile episcopului Macarie cu Mănăstirea Neamț. Prezența sa la dania logofătului Fierăie se datorează mai degrabă faptului că arhierul de la Roman este cel care scrie însemnarea în cauză. De altfel, această explicație coincide cu cea pe care Emil Turdeanu a formulat-o astfel: „Logofătul [Grigorie Fierăie – n.ns.] închină Mănăstirii Neamț [Tetraevanghelul – n.ns.] dar cum nu-i vine ușor să scrie dedicația slavonă, roagă pe Macarie, episcopul Romanului, să i-o ticluiască după cuviință”²⁹. Așadar, episcopul de la Roman scrie însemnarea în cauză grație faimei sale de cărturar (cel mai cunoscut la vremea respectivă) de care se bucura în Moldova.

Mai puțin a fost luată în considerare însemnarea realizată în 1523 pe un „Tipicon eclesiastic”, care atestă în mod cert un Macarie ca egumen la Neamț:

²⁵ Macarie, „dascălul Moldovei”, nu era „ucenic al fostului mitropolit Teoctist cel hirotont de patriarhul sârbesc Nicodim”, așa cum afirmă Tit Simendrea (vezi studiul *Unde și când a luat ființă legenda despre atârănarea canonică a scaunelor mitropolitane din Țara Românească și din Moldova de Arhiepiscopia de Ohrida. Note pe marginea unei interpolări*, în BOR, anul LXXXV, nr. 9-10, 1976, p. 991, 997), întrucât ierarhul sfințit la Peci este Teoctist I, iar episcopul Romanului, Macarie, a fost ucenic al mitropolitului Teoctist II. Cu privire la portretul acestuia din urmă, pictat în pronaosul Mănăstirii Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, vezi Ioan Caproșu, *Vechea catedrală mitropolitană din Suceava. Biserica Sfântul Ioan cel Nou*, lucrare apărută cu binecuvântarea și sprijinul Înalț Prea Sfințitului Părinte Teoctist, Mitropolitul Moldovei și Sucevei, Iași, 1980, p. 78 (descrierea portretului) și 79, fig. 28 (aici este redată imaginea ierarhului).

²⁶ Teoctist II este atestat ca egumen al Neamțului prima dată la 1 noiembrie 1487 (*DRH*, A, Moldova, vol. III (1487-1504), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și N. Ciocan, București, Editura Academiei, 1980, nr. 18, p. 30-32); ultima oară, Teoctist este menționat în funcția de egumen la Neamț în documentul de la 17 martie 1500 (*ibidem*, nr. 254, p. 454-456); la puțin timp după această dată, el ocupă scaunul rămas vacant al Episcopiei de Roman. Ulterior, după moartea mitropolitului Gheorghe (devenit în schimnicie David), survenită la 1 aprilie 1508, el devine mitropolit, păstorind Biserica Moldovei până la 15 ianuarie 1528. Macarie, ucenicul acestui ierarh, face un frumos portret părintelui său spiritual. Chiar dacă cronica sa trebuie privită cu unele rezerve, ea oferă informații prețioase în legătură cu viața și activitatea lui Teoctist II. Astfel, aflăm că spre sfârșitul vieții a primit Schima Mare (devenind, deci, schimonah), luând numele de Teodor, dar și că a fost egumen al Neamțului „aproape 17 ani” (1483-1500).

²⁷ Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 158.

²⁸ Ultima dată, această însemnare a fost editată de către Ioan Caproșu și Elena Chiaburu, în *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei. Un corpus editat de ~*, I (1429-1750), Iași, Casa Editorială Demiurg, 2008, p. 68-69.

²⁹ Emil Turdeanu, *Autori, copişti, cărţi, zugrăvi şi legători de manuscrise în Moldova (1552-1607)*, I, extras din AIIIX, tom XXX, 1993, p. (21) 69.

*Cu voia Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, s-a scris acest Tipic cu dania și porunca mitropolitului chir Teoctist, cu mâna arhiman-dritului chir Siluan de la Putna și l-a dat cinstitului acestui lăcaș al Sfintei Înălțări de la Neamț, să fie pentru pomenirea și ruga celui care l-a dat și a celui care l-a scris și a părinților lor, în vremea egumenului Macarie, în anul 7031 <1523>; cele vechi ale mănăstirii le-am adus la mitropolie*³⁰.

Dacă încercăm să identificăm acest egumen cu vreun alt personaj al vremii sale, atunci poate fi pus un semn de egalitate, fără nicio îndoială, între egumenul Macarie și viitorul episcop al Romanului, cronicarul Macarie. Pe bună dreptate considera Scarlat Porcescu că, luând în calcul această însemnare, egumenia lui Macarie la Neamț poate fi plasată între 1521/1522-1527³¹. Așadar, egumenia viitorului cronicar la Neamț trebuie așezată între cea a lui Partenie, amintit ca egumen al mănăstirii, a doua și ultima oară, în două urice emise de cancelaria lui Ștefan cel Tânăr la 26 decembrie 1518³² și cea exercitată de Gherman, atestat ca egumen la 15 martie 1527³³.

La începutul anului următor, mai exact la 16 ianuarie 1528, atunci când la Suceava a răposat mitropolitul Teoctist, au venit aici nu doar episcopii de la Roman și Rădăuți, ci și egumenii celor mai importante mănăstiri din Moldova, alături de „alți preoți și mireni”. Cu această ocazie, monahul Nechifor, ucenicul mitropolitului răposat, dăruiește Mănăstirii Neamț un sat. Egumenul mănăstirii, „ieromonahul chir Anastasie”, făgăduiește pomenirea monahului Nechifor, precum și a mitropolitului decedat³⁴. Așadar, egumenul Partenie a fost succedat la conducerea mănăstirii de către Anastasie. Asupra conținutului documentului de la 16 ianuarie 1528 voi reveni puțin mai jos.

*

În același an în care a fost așternută însemnarea citată deja (din 1523), de pe *Tipiconul ecleziastic* dăruit lui Teoctist II, Macarie a copiat o *Psaltire* pentru același mitropolit al Moldovei³⁵, al cărui ucenic a fost. Mai târziu, episcopul

³⁰ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, nr. 101, p. 129; Emil Turdeanu, *Mitropolitul Teoctist răspunde la darul egumenului Macarie cu un Tipic bisericesc*, în idem, *Oameni și cărți de altădată*, vol. I, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 261-263; Ioan Caproșu, Elena Chiaburu, *op. cit.*, p. 42; însemnarea în cauză este publicată de cei doi editori, în ultima lucrare citată, de două ori, cu mici diferențe de traducere, la aceeași pagină; Maria Magdalena Székely, *Manuscrise răzlețite din scriptoriul și biblioteca Mănăstirii Putna*, în „Analele Putnei”, III, 2007, I, nr. 15, p. 170-171.

³¹ Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 159.

³² *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, nr. 123, p. 131-133; vezi și nr. 124, p. 133-134; *CDM*, nr. 464, p. 193; nr. 465, p. 194.

³³ *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, nr. 207, p. 235-236.

³⁴ *Ibidem*, nr. 217, p. 245-246.

³⁵ Pentru însemnarea de pe această *Psaltire*, vezi Emil Turdeanu, *Egumenul Macarie de la Neamț dăruiește mitropolitului Teoctist al Sucevei o Psaltire (1523)*, în idem, *Oameni și cărți de altădată*, ed. cit., p. 258-259; P. P. Panaitescu, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din*

cărturar va copia o *Syntagma* a lui Matei Vlastares, pe care o va aranja în ordinea alfabetului chirilic. Episcopul dăruiește această prăvălie lui Alexandru Lăpușneanu³⁶, care, la rândul său, o va oferi cadou țarului rus Ivan IV³⁷. Dan Horia Mazilu, bun cunoscător al vechii literaturi române, aprecia că Macarie nu a făcut doar o rearanjare a articolelor Sintagmei lui Vlastaris, „ci a elaborat o nouă traducere din greacă în slavonă a cărții”³⁸.

Pentru a lămuri alte aspecte din biografia episcopului Macarie, în mod firesc se pune întrebarea, ridicată și de Emil Turdeanu³⁹: **care a fost statutul ieromonahului Macarie între 1527, atunci când știm în mod cert că nu mai era egumen la Neamț și 23 aprilie 1531, momentul alegerii sale ca episcop la Roman?** Ipoteza potrivit căreia acest personaj a fost egumen la Neamț până în momentul alegerii sale ca episcop, având în subordine alți egumeni care se ocupau de treburile administrative, emisă în urmă cu câteva decenii, nu mai poate fi nicidecum susținută, așa cum am arătat în rândurile precedente. Răspunsul la întrebarea formulată mai sus vine din partea invocatului document emis la 16 ianuarie 1528, atunci când monahul Nechifor face o danie Mănăstirii Neamț, despre care a mai fost vorba. Martorii acestei danii sunt enumerați la sfârșitul actului: „prea sfințiții episcopi chir Dorothei de târgul Romanului și chir Teofan de Rădăuți și ieromonah chir Macarie egumen al Mănăstirii Bistrița și duhovnicul proegumenul de la Mănăstirea Putna, ieromonah Acachie și alți preoți și mireni”⁴⁰. După cum se poate observa, actul evocă câteva dintre personalitățile bisericești cele mai importante ale Moldovei, dar și personajele apropiate de mitropolitul Teoctist II, precum ucenicul Nechifor sau egumenul Anastasie de la Neamț. Legitimă, se naște întrebarea: fostul egumen de Neamț și

Biblioteca Academiei Române, vol. II, ediție îngrijită de Dalila-Lucia Aramă și revizuire de G. Mihăilă, cu o prefață de Gabriel Ștrempel, București, Editura Academiei Române, 2003, nr. 505, p. 343-344; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, Editura Trinitas, 2004, p. 423.

³⁶ Nici un document nu îndreptățește opinia, formulată în urmă cu circa două decenii, conform căreia „egumenul Macarie, de pe pozițiile unui ortodoxism extrem, se pare că i-ar fi incitat atât pe Ștefan Rareș, cât și pe Alexandru Lăpușneanu la persecutarea armenilor” (Maria Teodor, *Continuitatea Reformei în Moldova medievală*, în *AHIX*, XXVIII, 1991, p. 208-209).

³⁷ Ilie Minea, *Pomelnicul M[ănăstirii] Bistrița*, II, în *CI*, anul VIII-IX, 1932-1933, nr. 1, p. 81; C. Mureșanu, I. A. Pop, T. Teotei, *Instituții și viață de stat* (cap. III), în *Istoria românilor*, vol. IV, *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, coord.: Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu, Ioan-Aurel Pop, București, Editura Enciclopedică, 2012, p. 234, 778.

³⁸ Dan Horia Mazilu, *Lege și fărădelege în lumea românească veche*, Iași, Editura Polirom, 2006, p. 88; pentru alte considerații privitoare la acest manuscris, a se vedea Emil Turdeanu, *Autori, copiiști, cărți, zugrăvi și legători de manuscrise în Moldova*, p. (6-7) 54-55.

³⁹ „Dar egumenia lui Macarie lasă totuși o întrebare nelămurită: când încetează ea? Căci Macarie nu ajunge episcop decât la 23 aprilie 1531, pe când din alte mărturii aflăm că la 1528 la Neamț conducea un alt egumen, Anastasie. Să se fi retras Macarie mai devreme din fruntea mănăstirii?” (Emil Turdeanu, *Egumenul Macarie de la Neamț*, p. 259). Răspunsul la întrebarea formulată de Emil Turdeanu este următorul: în 1527, Macarie a trecut în funcția de egumen la Bistrița – vezi *infra* în text.

⁴⁰ *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, nr. 217, p. 246.

ucenic direct al mitropolitului Teoctist – Macarie – a lipsit de la moartea părintelui său duhovnicesc? Răspunsul nu poate fi decât negativ. **Macarie a fost prezent la 16 ianuarie la Suceava dar nu în calitate de egumen la Neamț, ci de egumen la Bistrița.** Mutarea sa de la Neamț la Bistrița se petrecuse, probabil, cu puțin timp înainte, din rațiuni care nu mai pot fi precizate cu exactitate. Viitorul ierarh a rămas în funcția de egumen la Bistrița până la alegerea sa ca episcop, fapt petrecut, precum se știe, în ziua Sfântului Gheorghe din luna aprilie a anului 1531⁴¹. Ioan Ivan și Scarlat Porcescu, autorii listei egumenilor Mănăstirii Neamț, așază egumenia lui Macarie III (!) la Neamț între 1523-1531⁴², cronologie care, în opinia mea, nu mai poate fi susținută⁴³.

În perioada când Macarie a fost egumen la Bistrița⁴⁴ (după 20 ianuarie 1527⁴⁵ – 23 aprilie 1531) a început să scrie cronica Moldovei⁴⁶, din porunca lui Petru Rareș, precum singur mărturisește: „ne-am apucat deci și noi care, după putere și până acum ne silim cu dragoste de muncă pentru astfel de lucruri, să tragem lanțul cuvintelor până la anii și împărățiile din vremea noastră, nu din trufia înaltei înțelepciuni retoricești, ci urmând porunca domnească a lui Petru adică cel ales, cel cumplit pentru dușmani, fiul lui Ștefan voievod cel Viteaz, și a marelui său logofăt, chir Teodor (s.ns.). Căci au poruncit micimei mele, cel din urmă dintre ieromonahi, smeritul Macarie, pentru ca să nu fie acoperite în mormântul uitării lucrurile ce s-au întâmplat în vremile și în stăpânirile trecute și care au ajuns până la noi”⁴⁷.

⁴¹ Așezându-și ideea sub semnul probabilității, un semn de egalitate între cronicarul Macarie și egumenul Bistriței a pus Mircea Păcurariu, în *Istoria Bisericii*, ed. cit., I, p. 424; idem, *Contribuții la istoria Episcopilor Romanului și Rădăușilor în secolul al XVI-lea*, în MMS, anul LII, nr. 5-6, mai-iunie 1976, p. 323-234; ideea a fost preluată, fiind transformată în certitudine, dar fără a fi argumentată, de către Constantin C. Cojocaru, Marcel C. Cojocaru, *Cronicarul Eftimie și ucenicul său Isaia „ot Slatina”*, Iași, Editura Golia, 2005, p. 51, nota 102.

⁴² Ioan Ivan, Scarlat Porcescu, *op. cit.*, p. 284.

⁴³ În lipsa cunoașterii documentelor din primele decenii ale secolului al XVI-lea, N. Iorga opina că Macarie a fost egumen la Neamț între 1511/1512-1531, vezi N. Iorga, *Monastirea Neamțului. Viața călugărească și munca pentru cultură*, ediția a III-a, Editura tipografiei Monasterii Neamțu, 1925, p. 29.

⁴⁴ Ioan Ivan, cel care a întocmit o listă cu egumenii Mănăstirii Bistrița, afirmă că în vremea lui Petru Rareș egumen al mănăstirii a fost Serapion, vezi studiul *Stareți ai Mănăstirii Bistrița și ierarhi cu metania din această mănăstire*, în MMS, anul LX, nr. 10-12, octombrie-decembrie, 1984, p. 811; omisiunea ieromonahului Macarie din lista cu egumenii Bistriței a fost observată și îndreptată de Ștefan S. Gorovei, în *Note și îndreptări pentru istoria Mitropoliei Moldovei*, II, în MMS, anul LXIII, nr. 6, noiembrie-decembrie, 1987, p. 70.

⁴⁵ La această dată și-a început domnia Petru Rareș.

⁴⁶ Scarlat Porcescu afirma referitor la acest fapt: „pare sigur că Macarie a început să scrie cronica sa după anul 1527, când nu mai era egumen la Neamț, ci simplu ieromonah”, vezi *Episcopul Macarie al Romanului*, p. 352; afirmația este, potrivit interpretării de față, nejustificată.

⁴⁷ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicle slavo-române*, ed. cit., p. 90 (text românesc). Trebuie precizat că opinia lui Petre Ș. Năsturel, conform căreia „il [Macarie – n.ns.] entreprit la rédaction de cette important source historique roumaine [este vorba despre cronica sa – n.ns.], alors qu'il était encore hiéronime et higoumène du foyer de culture que fut le Monastère de Neamț” (vezi *Mélanges roumano-athoniens (II). IX. D'un paraklèsion de Dionysiou fondé par un évêque de*

Așadar, mutarea ieromonahului Macarie din funcția de egumen la Neamț la Bistrița s-a petrecut (imediat) după urcarea pe tronul Moldovei a lui Petru Rareș (20 ianuarie 1527⁴⁸). Că lucrurile stau așa, ne sunt confirmate de uricul emis la 15 martie 1527, când la Neamț egumen era „popa Gherman”⁴⁹. Totodată, nu putem face abstracție de caracterul uricului emis la 15 martie în primul an de domnie a lui Petru Rareș. Prin acest act, Mănăstirea Neamț primește satul Copanca, situat pe Nistru; așadar, documentul în cauză este o donație. Înclin să cred că această donație din partea domnului către Mănăstirea Neamț a fost prilejuită de schimbarea egumenului acestui lăcaș monahal. **Pentru a restrânge intervalul temporar în care Macarie a trecut la Bistrița, trebuie precizat că acest lucru nu se putea realiza decât după 20 ianuarie dar înainte de 15 martie 1527.** Așadar, scrierea cronicii i-a fost încredințată lui Macarie tocmai în acest interval.

Pe de altă parte, să observăm titulatura lui Macarie din această perioadă. În partea de început a cronicii sale, scrisă pe când nu era încă episcop, se intitulează, precum s-a văzut, cel „din urmă dintre *ieromonahi* (s.ns.), smeritul Macarie”. Or, în actul de la 16 ianuarie 1528, în lista celor care au asistat la dania monahului Nechifor, egumenul Bistriței este intitulat „*ieromonah* (s.ns.) chir Macarie, egumen al Mănăstirii Bistrița”. Așadar, aceeași titulatură ca în partea de început a cronicii. Totodată, să mai observăm că egumenul Bistriței este plasat în document imediat după ierarhii moldoveni ai momentului: Dorothei al Romanului și Teofan de la Rădăuți, duhovnicul și proegumenul Mănăstirii Putna (Acachie) fiind al patrulea pe această listă.

*

Ultimul aspect pe care îl abordez în textul de față se concentrează asupra momentului în care Macarie a revenit la conducerea Episcopiei Romanului, după ce, în 1548, din porunca lui Iliș Rareș, „a lui Nour⁵⁰ și a lui Mitrofan”, precum și datorită „întunecării” minții doamnei Elena, văduva lui Petru Rareș, a fost înlăturat („despoiat” cum ar fi spus cronicarul) din funcția de arhieru al Țării de Jos.

Moldavie (XVI^e siècle), în AIIX, XXVIII, 1991, p. 53), nu este decât parțial corectă, întrucât Macarie a început scrierea cronicii pe când era ieromonah și egumen, însă nu la Mănăstirea Neamț, ci la Bistrița. De asemenea, este puțin probabil ca paraclisul de la Dionisiu (1541/1542) să fi fost construit de cronicarul Macarie. Mult mai veridică este interpretarea, pe care autorul nu o exclude, ca paraclisul să fi fost ridicat de Macarie I, episcop la Roman între 1508-1517, chiar dacă, deocamdată, acest personaj „est extrêmement peu connu” (*ibidem*, p. 54).

⁴⁸ Macarie precizează cu privire la momentul urcării pe tronul Moldovei a lui Petru Rareș: „în același an și lună [7035 (1527) ianuarie – n.ns.] a fost ales în domnie Petru cel minunat și în același timp a fost împodobit cu cununa domniei, cel despre care am pomenit puțin și mai înainte” (*Cronica lui Macarie, în Cronicle slavo-române*, ed. cit., p. 95).

⁴⁹ *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. I, nr. 207, p. 235-236.

⁵⁰ Personaj care nu a putut fi identificat în izvoarele secolului al XVI-lea (Virgil Pâslariuc, *Raporturile politice dintre marea boierime și Domnie în Țara Moldovei în secolul al XVI-lea*, Chișinău, Editura Pontos, 2005, p. 125).

Nu este exclus ca Macarie să fi fost înlocuit la Roman cu episcopul Mitrofan, precum precizează, indirect, este adevărat, ucenicul cunoscutului cărturar, Eftimie: „Și pe preasfințitul și curata căpetenie a preoților și învățător al Moldovei, chir Macarie, episcop de Roman, l-a alungat din scaun [Iliaș Rareș – n.ns.], pe nedrept și fără sobor și fără pravilă, cu sfatul și îndemnul mamei sale, doamna Elena, și a lui Nour și a lui Mitrofan, care a fost și episcop (s.ns.)”⁵¹. Acest Mitrofan, numit ulterior episcop la Rădăuți (a păstorit înainte de 21 martie 1551 – înainte de 22 iunie 1553), este amintit în câteva urice în această calitate (21 martie 1551⁵², 13 iunie 1551⁵³ și la 15 iunie 1551⁵⁴). Episcopul Mitrofan a murit înainte de 20 martie 1554, întrucât la această dată este arătat într-un uric domnesc ca fiind „răposat”⁵⁵.

Mircea Păcurariu a presupus că viitorul mitropolit Gheorghe II (1551 – c. 1554) este cel care, în intervalul 1548 – iunie 1551, a ocupat scaunul episcopal de la Roman⁵⁶. Numai că în iunie 1551 Gheorghe nu putea fi episcop la Roman, întrucât un act de la 21 martie 1551 ne arată ierarhii Moldovei din acel moment: Grigorie (Roșca) mitropolit, Macarie – episcop la Roman și Mitrofan – episcop la Rădăuți⁵⁷. Deci, **Macarie revenise în scaunul episcopal înainte de 24 mai 1551**⁵⁸, atunci când, potrivit lui Constantin Rezachevici, Ștefan Rareș a fost ales domn al Moldovei, fără însă a primi de la sultan „schiptrul domniei Moldovei”, fapt care s-a petrecut la 11 iulie 1551⁵⁹, după ce

⁵¹ *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 120. Folosind informațiile din *Pomelnicul Mănăstirii Bistrița* (capitolul dedicat episcopilor), Ilie Minea afirma că „episcopul ce a înlocuit pe Macarie II mazilit pentru câțva timp de Iliaș Vodă (II) Rareș ar putea fi Lazăr” (Ilie Minea, *op. cit.*, p. 82). Răspunsul l-a dat însă același istoric, câteva rânduri mai jos: „Oare prezența arhiepiscopului Anania, a episcopului Lazăr și a ieromonahului Teofan la cari în pomelnic se specifică că erau din «Țara Muntenească» arată că aceștia au pribegit prin Moldova?” (*ibidem*, p. 83).

⁵² *DRH*, A, Moldova, vol. VI, nr. 61, p. 112; *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. II, nr. 1, p. 1-5.

⁵³ *DRH*, A, Moldova, vol. VI, nr. 64, p. 117.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 65, p. 118-119.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 137, p. 237-239. Din păcate, piatra sa funerară, păstrată la Mănăstirea Probeta, nu indică data morții, întrucât locul unde trebuia să fie cifra anului morții a rămas necompletat (N. Iorga, *Inscripții din bisericele României*, vol. I, București, 1905, nr. 133, p. 60; George Balș, *Bisericele și mănăstirile moldovenești din veacul al XVI-lea (1527-1582)*, vol. I, București, 1928, p. 331), semn că episcopul își pregătise, în viață fiind, piatra de mormânt; din nefericire, potrivit expresiei lui Iorga, „cei ce i-au rămas pe urmă au uitat să însemne data morții” (N. Iorga, *op. cit.*, p. 60).

⁵⁶ Mircea Păcurariu, *Contribuții la istoria Mitropoliei Moldovei în veacul al XVI-lea*, în *MMS*, anul LI, nr. 3-4, martie-aprilie 1975, p. 232.

⁵⁷ *DRH*, A, Moldova, vol. VI, nr. 61, p. 112.

⁵⁸ Scarlat Porcescu a presupus că revenirea lui Macarie trebuie să se fi petrecut în „iunie-iulie 1551”, deci „în vara anului 1551” (vezi „Episcopia Romanului”, p. 161, 165). În urma lecturii uricului emis la 21 martie 1551, această opinie nu mai poate fi susținută.

⁵⁹ „În anul 7059 (1551) luna lui iulie 11, a primit schiptrul domniei Moldovei Ștefan voievod cel Tânăr, al doilea fiu al lui Petru voievod”, vezi *Cronica lui Eftimie*, în *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 121 (trad. rom.).

cu exact o lună în urmă fusese uns domn de către episcopul Macarie⁶⁰. Rezultă de aici că afirmația cronicarului potrivit căreia Ștefan Rareș a fost cel care „și-a îndreptat fața lui spre preaslăvita cetate a Sucevei și îndată și-a întins puternica sa mână și pe mine, cel înlăturat ca un mort viu, m-a adus între cei chemați și cu mâna domniei sale, iarăși ne-a încredințat cârja”⁶¹, trebuie privită cu rezerve, întrucât **emitentul actului de la 21 martie 1551⁶² a fost Iliș Rareș⁶³**! Or, la această dată cronicarul Macarie este pomenit în uric ca episcop, participând, alături de ceilalți ierarhi (mitropolitul Grigorie și episcopul Mitrofan), la divanul domnesc.

Recent, s-a argumentat că Macarie a fost destituit de Iliș Rareș, „ca urmare a opoziției pe care ierarhul de la Roman a manifestat-o față de măsurile de ordin fiscal din aprilie-mai 1551”⁶⁴, așadar, cu puțin înaintea plecării lui Iliș la Constantinopol, fiind repus în scaunul arhieresc în preajma zilei de 24 mai 1551, de Ștefan Rareș. Ipoteza este tentantă, întrucât ar explica prezența numelui lui Macarie în pisană catedralei episcopale din Roman (1550)⁶⁵, precum și în cuprinsul actului emis la 21 martie 1551⁶⁶, despre care a fost vorba mai sus. Dacă ipoteza în cauză se va confirma, ideea potrivit căreia cronicarul „nu s-a arătat întotdeauna preocupat să reconstituie evenimentele după criterii exclusiv cronologice, uneori fiind interesat mai ales de semnificațiile lor ascunse, pe care a căutat să le pună în acord cu parabole extrase din sfera gândirii creștine”⁶⁷, va fi și ea validată.

Observațiile de mai sus nu au pretenția de exhaustivitate. Pe măsură ce noi documente vor fi scoase la lumină sau altele, deja publicate, își vor dovedi neautenticitatea, vor putea fi confirmate/infirmate ipotezele și deducțiile prezentate în textul de față. Până atunci, însă, personalitatea cronicarului

⁶⁰ Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova*, vol. I, *Secolele XIV-XVI*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 602, 604, 804.

⁶¹ *Cronica lui Macarie*, în *Cronicele slavo-române*, ed. cit., p. 105 (trad. rom.).

⁶² *DRH*, A, Moldova, vol. VI, nr. 61, p. 112; *DIR*, veacul XVI, A. Moldova, vol. II, nr. 1, p. 1-5.

⁶³ „Sfârșitul oficial al domniei lui Iliș Rareș a avut loc la 30 mai 1551, la Constantinopol, când, după relatarea de a doua zi a agentului imperial Giovanni Malvezzi, aflat la fața locului, domnul moldovean s-a făcut turc în marele divan al sultanului și i-a fost dat sangiacatul Silistrei, și a fost dată domnia Moldovei fratelui său, a domnului moldovean amintit” (Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 590).

⁶⁴ Bogdan-Petru Maleon, *Clerul de mir din Moldova secolelor XIV-XVI*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 185-189; idem, *O schimbare de domn la mijlocul secolului al XVI-lea și rolul elitei clericale moldovenești*, în *AHX*, tom XLII, 2005, p. 60-62; vezi, de asemenea, Ștefan Andreescu, *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru vodă Rareș*, în *SMIM*, vol. XXVII, 2009, p. 39, nota 53, unde se precizează: „tocmai poziția vehementă a lui Macarie la această măsură [birul impus asupra mănăstirilor și clerului – n.ns.] a determinat înlăturarea lui din demnitatea de episcop al Romanului”.

⁶⁵ Pentru conținutul pisaniei în cauză a se vedea Alexandru Cristea, *op. cit.*, p. 32-33; Scarlat Porcescu, *Catedrala episcopală a Romanului*, în *MMS*, anul XLIV, nr. 1-2, ianuarie-februarie 1968, p. 59; George Balș, *op. cit.*, p. 98-99.

⁶⁶ Bogdan-Petru Maleon, *op. cit.*, p. 61, nota 36.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 61.

Macarie, conturată din opera și biografia sa, trebuie reîntregită, grație relecturii izvoarelor de care dispunem în momentul de față. Este ceea ce am încercat să realizăm în acest text, deși demersul meu s-a concentrat asupra unor aspecte cu totul aleatorii.

Ajustements à la biographie du chroniqueur Macaire (Résumé)

Mots-clés: chroniqueur Macaire, Pierre Rareș, Monastère de Bistrița, Monastère de Neamț, Iliș Rareș.

La personnalité de l'évêque Macaire, le chroniqueur qui de la commande de Pierre Rareș a écrit une chronique en slave, est aujourd'hui, généralement, bien connu, même si restent encore beaucoup d'aspects de sa vie et de travail qui nécessitent une réévaluation de plusieurs points de vue (historiographique, documentaire). Dans l'esprit de cette idée, le présent texte se concentre sur la période quand Macaire a été higoumène du Monastère de Neamț, qui est placé, par l'auteur de ce texte, entre 1522/1523-1527. Aussi, cette étude montre que, en 1527, avec le début du règne de Pierre Rareș, hiéromoine de Neamț a été transféré comme higoumène (superior) au Monastère de Bistrița, où il est resté jusqu'au 23 avril 1531, quand il devient évêque. Par conséquence, la rédaction de la chronique a été confiée par Pierre Rareș à l'higoumène de Bistrița après le 20 janvier 1527, quand a été le début du règne de Pierre Rareș, mais avant le 15 mars 1527, quand à le Monastère de Neamț était nommé, déjà, un autre higoumène.

Aussi, l'étude se concentre sur la période quand l'évêque de Roman n'était pas en fonction, parce qu'il étant éliminé du siège de l'archevêque par Iliș Rareș, à la suite de l'opposition manifestée à la politique fiscale excessive du voïvode. Cet moment ne coïncide pas avec les années 1548-1551, comment dit Macaire dans sa chronique, parce qu'un document du 21 mars 1551 révèle que l'évêque de Roman était dans le siège d'hierarque, donc la congédiement de l'évêque doit être placé après cette date.

Un inventator francez în Moldova – François Xavier Progin (1801-1855)

Constantin ARDELEANU

În august 1855 se stingea la Neamț, departe de Franța natală, François Xavier Progin, fost preceptor al copiilor unor familii de vază din capitala Moldovei. În istoriografia noastră se cunosc foarte puține lucruri despre acest interesant personaj. Într-o lucrare relativ recentă, spre exemplu, se nota că din 1848 a fost profesor de franceză al surorii, apoi al fiului lui Alexandru Catargi, iar mai târziu al fiului prințesei Elena Sturdza¹. Studiarea documentelor personale rămase, după neașteptatul său sfârșit, la consulatul francez din Iași și păstrate în prezent în colecțiile Arhivelor Diplomatice din Nantes², ne relevă o personalitate copleșitoare, un veritabil spirit enciclopedic, cu mintea mereu îndreptată spre creație teoretică și practică, în egală măsură artistică, științifică și tehnică. Paginile de față încearcă să surprindă principalele repere ale activității sale publice, așa cum rezultă ele din aceste surse inedite și din paginile răzlețe ale altor lucrări contemporane.

François Xavier Progin s-a născut la Molain, în cantonul Poligny, departamentul Jura, pe 3 decembrie 1801. A făcut studii universitare de filosofie și litere la Besançon, absolvind în luna februarie 1822³. S-a stabilit apoi la Paris, dedicându-se scrisului, lucrările sale fiind semnate cu titlul de „abate”. A publicat în acea perioadă mai multe mici volume de poezie, dintre care menționăm *Épître à l'Europe, en faveur des grecs* (Paris, 1826) și *La Lyre du Jubilé, ou le Souvenir de l'année sainte: hommage à S. S. Léon* (Paris, 1827). Ambele opusculi sunt ilustrative pentru convingerile sale poetice și politice, pe care de altfel avea să le păstreze cu consecvență de-a lungul întregii vieți. Astfel, epistola era un cald apel la apărarea cauzei naționale grecești, aflată atunci într-un moment de maximă tensiune internațională, și ni-l arată pe Progin drept un sincer susținător al filoeleenismului (lucrarea se vindea în sprijinul

¹ Felicia Dumas, *Enseignement du français et pensions françaises à Iași au XIX^{ème} siècle*, în Alexandru Zub, Dumitru Ivănescu (editori), *Franța, model cultural și politic*, Iași, Editura Junimea, 2003, p. 124.

² Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (CADN), *Consulat à Jassy*, dosar nr. 127, cu documente nenumerate.

³ *Ibidem*. Informații biografice după textul intitulat *Notice*.

acestei cauze). Celălalt poem – o odă închinată papei Leon al XII, ales suveran pontif în anul 1823 – înfățișa cântarea îngerilor de pe toate continentele într-un amalgam de elemente mistice și idei progresiste, cu teme precum „Besoin”, „Prédiction”, „Promulgation”, „Progrès” și „Clôture du Jubilé”.

Spre sfârșitul deceniului al treilea al secolului al XIX-lea a editat revista „L’Oracle européen ou Miroir des journaux. Correspondance d’un Français avec les amis des lumières et de l’humanité”, care, potrivit înregistrărilor disponibile, a văzut lumina tiparului în anul 1828. Analiza titlurilor unuia dintre suplimentele revistei arată interesul autorului pentru o largă varietate de domenii literar-artistice și științifice: teatrul, soarele artificial, descoperiri recente despre efectele aburului, vechimea chirurgiei și situația sa actuală, oratoria analizată în raport cu politica, situația publicațiilor juridice etc.⁴.

Având probabil neajunsuri financiare, Progin a acceptat poziția de preceptor pentru Emanuel Argyropoulo, fiul lui George Argyropoulo și al doamnei Ralou Caragea, fiica domnitorului fanariot al Țării Românești Ioan Caragea (1812-1818). Tatăl elevului său activase la legația otomană de la Londra, apoi îndeplinise diferite funcții în Principatele Române, inclusiv pe cea de mare ban și caimacam al Țării Românești. Familia l-a urmat în exil pe domnitorul Caragea, stabilit la Pisa, unde locuiau cu toții și în 1829, când Progin a fost angajat să se ocupe de educația tânărului Emanuel. După fundarea statului grec, când familiile Caragea și Argyropoulo s-au mutat în Grecia, profesorul și-a urmat angajatorii, rămânând în slujba lor, la Atena, până în iunie 1836. În toată acea perioadă a perfecționat cunoștințele de limbă franceză și latină ale elevului său, dar a predat și o largă varietate de discipline socio-umaniste și științifice: retorică, filosofie, istorie, geografie, aritmetică, algebră, geometrie, fizică, chimie, astronomie și desen liniar. Mai menționăm că, ulterior, elevul său a lucrat în calitate de secretar la Ministerul de Externe de la Atena și a fost căsătorit cu Pulcheria Cantacuzino Pașcanu⁵.

În perioada petrecută în Elada, Progin a fost editor al monitorului oficial al statului elen, „Courier grec, journal officiel”, gazetă publicată în ediție bilingvă în limbile franceză și greacă. Tot atunci se implica în dezvoltarea unei societăți al cărei întemeietor era, „Ordinul Soarelui sau al Cavalerilor Soarelui”. Conform statutului (1831), membrii Ordinului se angajau să contribuie la progresul culturii și civilizației umane în acea epocă de mari transformări politice, sociale și economice. Una dintre formele practice de a realiza obiectivul asumat era încurajarea călătoriilor științifice, inițiatii trebuind să activeze pentru „propagarea gustului artistic și științific nu doar în Europa, ci și în alte părți ale lumii”. Cavalerii erau misionari ai științelor, depozitari ai focului sacru al literelor, care își ofereau serviciile lumii largi, fără distincție de guvern sau religie, asemenea soarelui, a cărui lumină se pogora în mod egal

⁴ „Journal-dictionnaire des arts et belles-lettres”, Paris, 1828, publicat ca anexă la „L’Oracle européen ou Miroir des journaux”.

⁵ Alexandros Rizo Rangabé, *Livre d’or de la noblesse phanariote en Grèce, en Roumanie, en Russie et en Turquie par un phanariote*, Atena, 1892, p. 1-6.

către toate națiunile pământului. Șeful grupării purta numele de „mare comandor”, iar de-a lungul perioadei petrecute în Grecia eroul nostru a semnat cu numele de „Soladam Progin, mare comandor al Ordinului Soarelui”⁶. În 1834, spre exemplu, Progin organiza călătoriile de studiu în locurile cu relevanță științifică, geografică și istorică din Elada, în insulele Andros sau Delos, la Pireu sau Maraton⁷. Dincolo de propriile precizări privind larga susținere a grupării sale de către comunitatea științifică și liderii de opinie din Europa, nu am găsit în sursele consultate nici un fel de informații care să sublinieze influența sau prestigiul acestei societăți cu scop iluminist și cu organizare de lojă masonică⁸.

În anul 1837 i s-a oferit poziția de profesor de literatură franceză la proaspăt întemeiata Universitate din Atena, dar nu am identificat date care să ateste că a predat efectiv vreun curs⁹. Cât despre pasiunea sa pentru partea practică a creației literare, menționăm o cantată publicată în 1834, cu ocazia intrării solemne a regelui Otto I în Atena, declarată capitală a Greciei moderne¹⁰. Preocupările sale religioase și relațiile dintre biserică și puterea laică într-o lume în rapidă transformare erau analizate într-o altă lucrare ce a văzut lumina tiparului în respectiva perioadă¹¹.

Diversitatea și particularitatea preocupărilor ni-l arată pe Progin drept un literat, o personalitate aplecată spre abstracții metaforice, subtilități metafizice, dispute religioase, dar urmărind totodată și idealul progresului de esență iluminist-romantică. Însă, în paralel, el și-a cultivat intens o altă preocupare mult mai practică și pragmatică – cea pentru știință și tehnică. Astfel, în septembrie 1833 obținea la Marsilia patentul unei „pene tipografice” (*machine ou plume ktypographique*), un dispozitiv ce servea „pentru a scrie cum se imprimă și a servi la realizarea de plăci asemenea celor stereotipice, dar și a planșelor muzicale”¹². Principala sa inovație era utilizarea așa numitelor „bare Progin”, câte una pentru fiecare semn tipografic, toate dispuse de jur împrejurul unei plăci centrale. Era prima utilizare a dispozitivului care stă la baza mașinilor de scris moderne, invenție care îl face pe Progin un pionier al acestor mecanisme revoluționare în egală măsură pentru istoria tehnicii și a culturii universale¹³.

⁶ *Institution de l'ordre des soleillans ou chevaliers du Soleil*, Livorno, 1831.

⁷ CADN, loc. cit.

⁸ Din corespondența sa rezultă că a trimis scrisori către regele Bavariei, prim-ministrul Franței, pașa de Egipt, generali, diplomați, savanți etc., în care își prezenta inițiativa (*ibidem*).

⁹ *Ibidem*. Scrisoare a lui Jaques Rizos, 19 ianuarie 1837.

¹⁰ *Cantate composée à l'occasion de l'entrée solennelle de S. M. Othon I dans la ville d'Athènes, déclarée capitale du royaume de la Grèce*, Atena, 1834.

¹¹ *Petite revue de trois sectes modernes et de leur avenir en France, en présence du catholicisme, de la politique et de la civilisation de ce temps*, Louhans, 1833.

¹² J. B. Duvergier (editor), *Collection Complète des Lois, Décrets, Ordonnances, Règlements et Avis du Conseil d'État*, vol. 33, Paris, 1834, p. 514.

¹³ Darren Sean Wershler-Henry, *The Iron Whim: A Fragmented History of Typewriting*, Ithaca, Cornell University Press, 2005, p. 39.

Aflat în Grecia, Progin a continuat să meșterească la fabricarea diferitor dispozitive, unul dintre cele mai interesante propunându-și să permită funcționarea motoarelor cu aburi „fără cărbuni și alți agenți chimici, folosind doar căldura generată de frecarea dintre două corpuri”¹⁴. Poate acesta era brevetul obținut de Progin în 1835, prin care i se patentă un nou tip de motor cu aburi¹⁵, într-o altă sursă numit *machine à feu proginien et à vapeur proginniene*¹⁶. În cadrul unei reuniuni publice organizate la reședința prințului Caragea, inventatorul a prezentat un dispozitiv cu care se puteau găti simultan ouă, paste făinoase, carne, se putea fierbe apă și lapte pentru cafea, ceai etc., dar care putea fi folosit și pentru încălzirea apei pentru camera de baie. Procedul tehnic consta din frecarea unui piston într-un tub metalic, suprafața exterioară a tubului fiind bine izolată cu bumbac sau lână¹⁷.

Din cauza problemelor de sănătate și de familie, a revenit în Franța, probabil pe la începutul anilor 1840, trăind izolat la Paris și în provincie, unde-și dedica timpul și resursele materiale literaturii și științei. Acești ani au fost o perioadă fecundă pentru activitatea sa tehnică. Una dintre cele mai interesante invenții este așa-numitul *Proginographe* (fig. 1 și 2), o presă litotipografică, cu utilizare în domeniile litografiei și tipografiei, întrucât putea imprima de o manieră continuă atât cu ajutorul pietrelor litografice, cât și al plăcilor de imprimare. Dispozitivul consta dintr-un aparat cilindric, un aparat pentru presiune, un mecanism pentru fixarea pietrelor litografice, cel de prindere și un sistem de cârlige pentru fixarea și dirijarea hârtiei. *Proginographe*-ul a fost finalizat în 1841, fiind ulterior perfecționat pentru a permite imprimarea pe suprafețe de piatră, de lemn și metalice. Aparatul putea servi și la imprimarea mecanică a țesăturilor și hârtiilor, într-una sau mai multe culori, succesiv sau simultan¹⁸.

O altă invenție, care trebuie să-i fi solicitat din plin calitățile tehnice, dar și resursele financiare, a fost *Proginotype*-ul. În mai 1842, Progin primea un nou brevet pentru *plume typographique pantiglotte*, dispozitivul ce servea „la imprimarea la fel de rapidă ca la scrisul cu o pană obișnuită”, care putea picta sau colora felurile hârtii sau țesături, realiza planșe stereotipice prin reproducerea de caractere de imprimare sau muzicale etc.¹⁹. Era, în fapt, o versiune îmbunătățită a dispozitivului patentat în 1833, care nu pare să-i fi adus inventatorului nici un fel de beneficii materiale. În anii ulteriori, a reușit să finalizeze *Proginodyne*-ul (fig. 3) sau „mașina atmosferică, cu mișcare perpetuă și producătoare de forță”. Problema a cărei soluție o rezolva era

¹⁴ „Journal général de l’Instruction publique: enseignement supérieur, enseignement secondaire, enseignement primaire”, vol. III, nr. 49, 20 aprilie 1834, p. 252.

¹⁵ „The London Journal of Arts and Sciences; and Repertory of Patent Inventions”, publicație editată de W. Newton, vol. 7, Londra, 1836, p. 115.

¹⁶ „Bulletin des lois du Royaume de France”, seria IX, partea a II-a, secțiunea I, vol. X, Paris, 1835, p. 179.

¹⁷ „Journal général...”, cit., 20 aprilie 1834, p. 252.

¹⁸ CADN, loc. cit., secțiunea *Proginographe*.

¹⁹ *Ibidem*.

găsirea mijlocului „de a crea vid într-un tub oarecare, fără a întâmpina rezistența obișnuită a aerului”. Nu în ultimul rând, a inventat un *telegraphe nocti-diurn* (fig. 4), un aparat ce permitea transmiterea la distanță a semnalelor luminoase indiferent de momentul zilei. Interesul pentru chimie și aplicațiile sale practice a dus la alte studii demne de atenție, precum descrierea unui procedeu ce transforma vinul obișnuit în vin spumos, dar și o nouă metodă de fabricare a brânzei²⁰.

În acea perioadă a stat mai mult alături de familia sa la Montret, în departamentul Saône-et-Loire. A continuat să se ocupe de literatură și de istorie (adunând informații pentru o istorie a localității natale), dar s-a implicat tot mai mult și în politica activă. Influențat de desfășurările anului revoluționar 1848, s-a prezentat la alegerile din acel an în departamentul Saône-et-Loire, candidând din partea grupării clerului și a partidului moderat. A obținut câteva mii de voturi, insuficient pentru a fi ales. Interesul pentru literatură a rămas constant, Progin continuând să scrie în același stil pompos și monumental, dar în alte lucrări a coborât spre mai pământeană relație dintre educație, politică și religie²¹.

De pe la începutul anilor 1850 datează și relațiile sale cu spațiul românesc. Din documentele studiate nu rezultă că ar fi vizitat Principatele înainte de mijlocul secolului al XIX-lea. A ajuns în Moldova cu un pașaport eliberat pe 9 februarie 1853, din care aflăm și câteva dintre semnalmente: frunte înaltă, păr șaten, ochi căprui etc. Motivul declarat al voiajului său era unul științific, însă la Iași s-a angajat preceptor al copiilor unor familii din protipendada locală, Sturdza și Catargi. Numeroasele bilete și însemnări fiscale îl arată extrem de chibzuit cu cheltuielile, veniturile lui constând din onorarii de 250 de ducăți pe an de la fiecare angajator, diminuate apoi la 200 de ducăți, nu rareori și acestea plătite cu întârziere. La finalul anului 1854 avea în cont 284 de ducăți, deși trimisese familiei, în mai multe rânduri, sume mari de bani. Aflat în Moldova în perioada Războiului Crimeii, a publicat opusculul *Ode à la Paix sur la Guerre de Orient*, lucrare pe care o dorea editată și în Franța²².

Progin a murit în august 1855 la Neamț. În anii următori, autoritățile consulare franceze s-au ocupat de preluarea actelor și a puținelor sale obiecte, vândute la licitație pentru suma de 1.221 piaștri și 10 parale. Inventarul acestor obiecte arată același spirit eclectic, interesat să-și combine cunoștințele științifice și spiritul practic, alături de obiectele vestimentare găsim-se cărți științifice, barometre și busole, scule și alte dispozitive tehnice²³.

Arhiva personală, păstrată în dosarul 127 din fondul consular Iași al Arhivelor Diplomatice din Nantes, ni-l relevă pe François Xavier Progin drept un veritabil „geniu pusti”²⁴, mereu încercând să îmbine arta și creația științifico-tehnică, însă nereușind să-și facă o situație materială suficient de solidă încât să-i

²⁰ *Ibidem*, secțiunile *Proginodyname*, *Vin mousseaux*, *Autres inventions*.

²¹ *Coup d'œil sur l'instruction primaire, considérée dans ses rapports avec la morale, la religion et la politique*, Louhans, 1853.

²² CADN, loc. cit.

²³ *Ibidem*.

permite concretizarea întregii pasiuni creatoare. Dornic să lase în urmă ceva durabil, și-a legat numele de invenții neremarcate în epocă, dar care au fost apoi „redescoperite” în contexte științifice și economice mai favorabile. Deși nici astăzi numele său nu are rezonanță în istoria tehnicii, invențiile sunt extrem de diverse și interesante, arătându-ne capacitatea intelectuală a unui profesor care și-a găsit contracte avantajoase în societatea moldovenească; iar în cazul de față a contribuit la educația copiilor familiilor Elenei Sturdza și a lui Alexandru Catargi.

A French Inventor in Moldavia – François Xavier Progin (1801-1855)

(Abstract)

Keywords: Moldavia, the nineteenth-century, French preceptors, science, history of science and technology, inventions.

This paper is a short biography of a French scholar, François Xavier Progin, who divided his time between his passion for literature and the humanities and his interest for the applied technical sciences. He published several poems, edited a general magazine and served as the private tutor of a Phanariot prince. Starting with the 1830s he also invested his resources in designing all kinds of devices, for which he required patents from the French authorities. His most important discovery is the system which stands at the basis of the modern typewriter, but he also invented other machines with diverse practical applications. By the early 1850s he came to the Romanian Principalities and was employed as a tutor by several influential families in the Moldavian capital city of Jassy. He died in Moldavia in 1855 and his personal papers were preserved in the archive of the French consulate at Jassy.

ANEXE

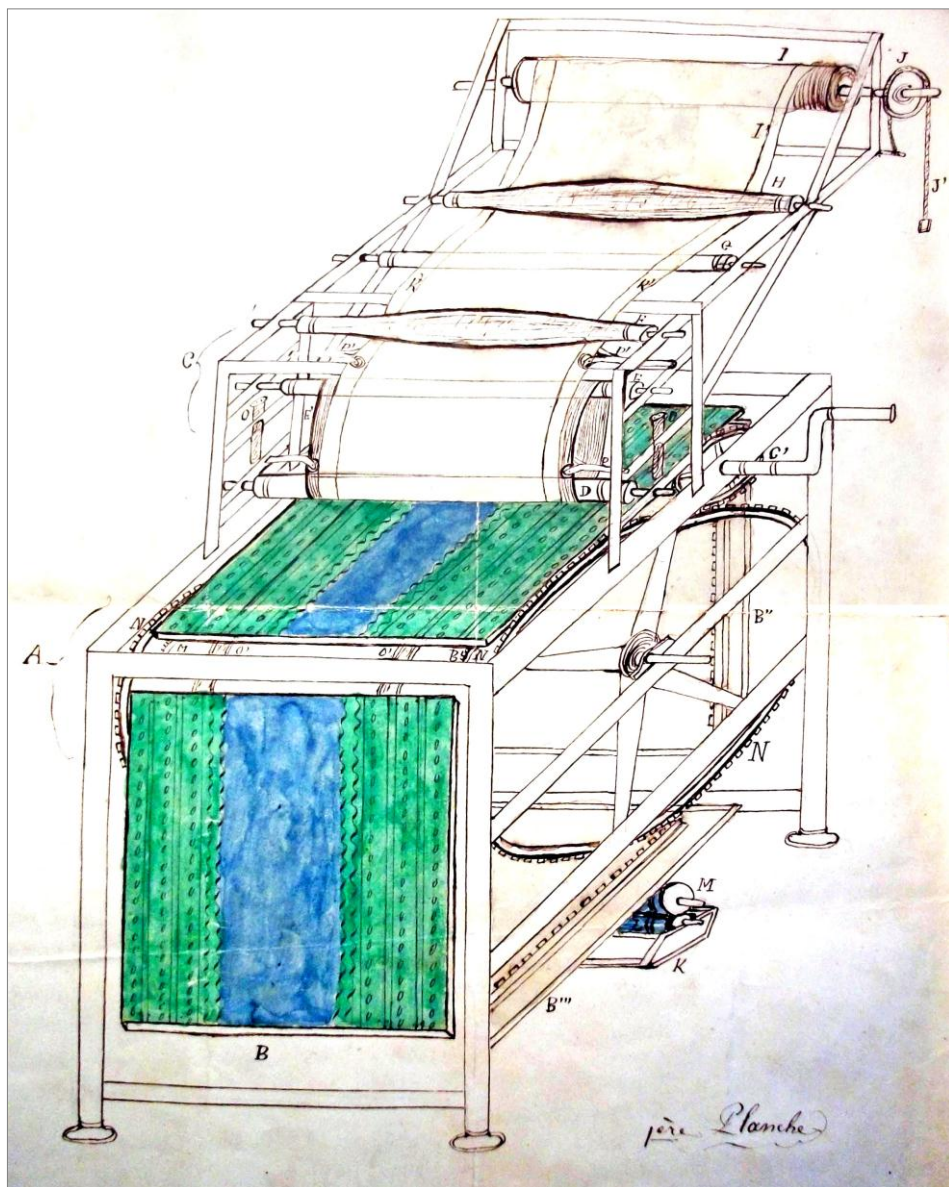


Fig. 1. Proginograph-ul

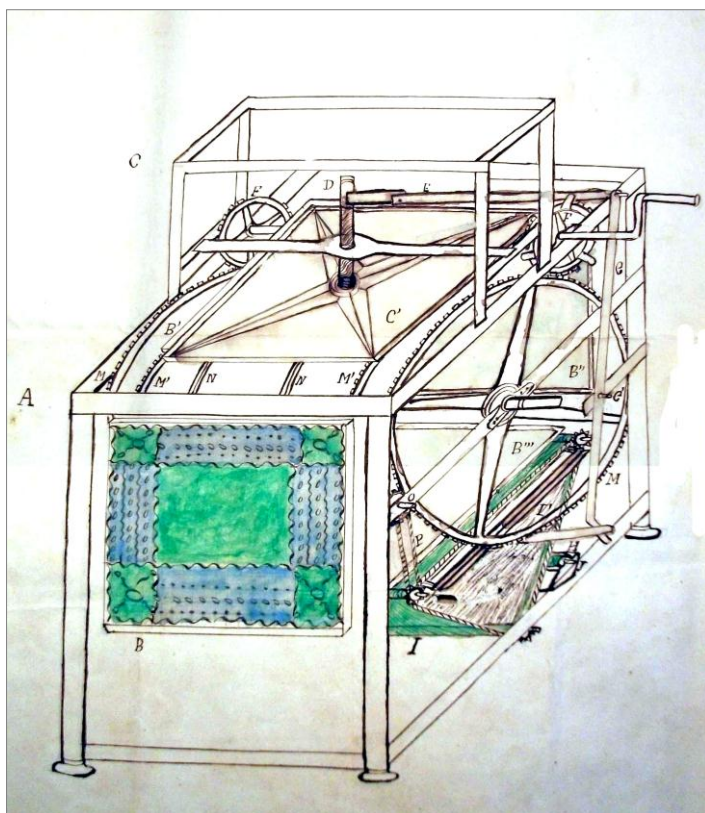


Fig. 2. Proginographe-ul

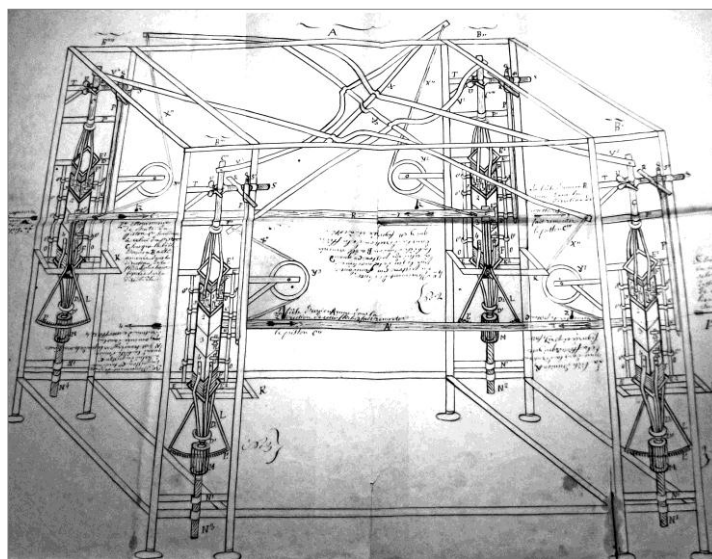


Fig. 3. Proginodyname-ul

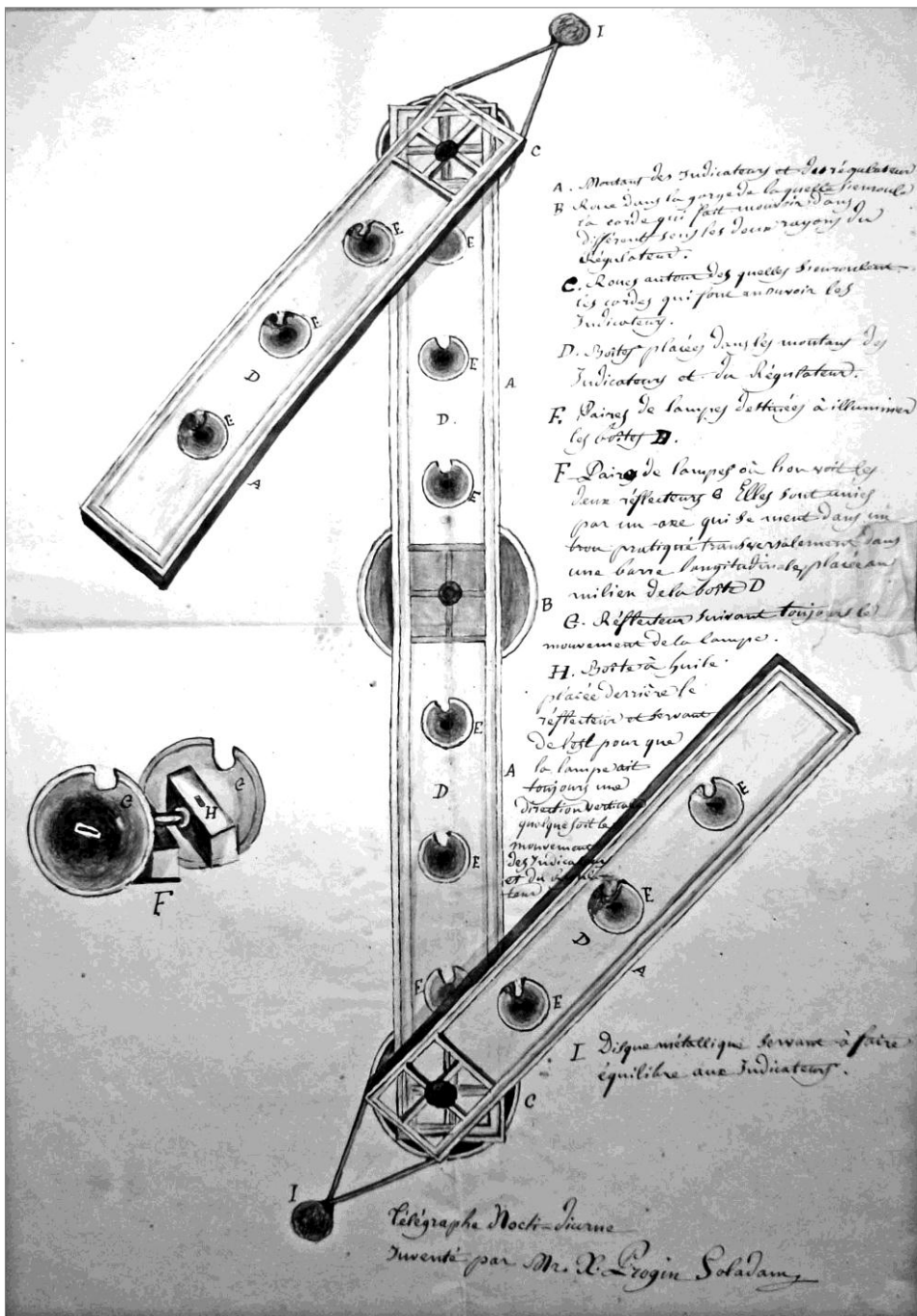


Fig. 4. Télégraphe nocturne

Aperçu sur la généalogie de la famille Malaxa

Mihai Sorin RĂDULESCU

C'est aussi de l'arbre généalogique des Malaxa de Roumanie que s'est préoccupé dans le passé le feu généalogiste Alexandru V. Perietzianu-Buzău (1911-1995) dans la famille duquel on rencontre une alliance matrimoniale Malaxa – Periețeanu, ce qui a justifié l'intérêt de l'ancien avocat et propriétaire foncier pour cette famille d'origine grecque. Dans les volumes de généalogies qu'il a laissées à la bibliothèque de l'Institut d'Histoire « N. Iorga », à la Bibliothèque de l'Académie Roumaine et aux Archives de l'Etat de Bucarest, il y a un arbre généalogique de la famille Malaxa, ainsi qu'une page et demi de références documentaires concernant ce sujet. Je ne voudrais pas entrer ici dans trop de détails mémorialistiques autobiographiques, mais il convient de rappeler qu'Alexandru V. Perietzianu-Buzău a été l'un de mes maîtres les plus chéris dans le domaine des recherches généalogiques, j'ai appris beaucoup de choses de lui et il m'a laissé en héritage – ainsi que pour poursuivre ses recherches généalogiques – une grande partie des ses archives. Un héritage scientifique qui oblige, mais qui a également ses risques. Quelle devrait être l'attitude du disciple envers les sujets abordés par le maître, envers ses travaux, souvent inédits ? La réponse serait que j'ai beaucoup bénéficié à la suite des matériaux hérités du feu généalogiste, tout en m'efforçant de le mentionner avec rigueur chaque fois qu'il était nécessaire, à voir dans ce sens-là ma thèse de doctorat sur l'élite libérale roumaine au temps du règne de Charles I^{er} ¹. Alexandru V. Perietzianu-Buzău dont j'ai publié un article inédit dans la revue bucarestoise « Historia » ², est probablement le nom le plus souvent cité par moi et je lui dois beaucoup d'heures de conversation historiographique et généalogique. Le métier de généalogiste – non homologué dans la Roumanie actuelle, mais largement répandu en Occident – a été illustré avec éclat par ce spécialiste

¹ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900* [L'élite libérale roumaine 1866-1900], București, Editura All, 1998.

² Alexandru V. Perietzianu-Buzău, *Familia Periețeanu din județul Olt* [La famille Periețeanu du district d'Olt], dans « Historia », IX^e année, no. 91, Bucarest, juillet 2009, p. 38-40. J'ai été étonné d'apprendre qu'il y a eu des relations entre Nicolae Malaxa et un personnage homonyme au généalogiste: voir AN-București (le Service de Bucarest des Archives Nationales), le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 2/1924, contrat de location entre l'ingénieur N. Malaxa et Al. Periețeanu pour un immeuble rue Dionisie no. 17 bis, Bucarest.

quasiment inconnu, membre fondateur de la Commission d'Héraldique, Généalogie et Sphragistique auprès de l'Institut d'Histoire « N. Iorga » et dans l'activité de laquelle il s'est impliqué pendant plus de deux décennies, depuis sa fondation au début des années '70 et jusqu'après la Révolution de Décembre 1989.

Aborder un pareil sujet peut engendrer contrariété ou même répulsion. Il ne s'agirait pas, selon l'opinion d'un ami historien, de la famille la plus corrompue de Roumanie ? Est-ce qu'il a de sens de s'occuper de la mémoire et de la généalogie d'un membre de la camarilla du roi Charles II ? La démarche historiographique – généalogique ne doit en aucun cas porter uniquement des sujets consacrés comme positives ? La généalogie en tant que science auxiliaire de l'histoire recherche n'importe quel sujet significatif pour l'étude du passé. Néanmoins, diaboliser Nicolae Malaxa et sa famille me semble contreproductif et contraire à la vérité. Ce n'est pas dans mon intention, d'autre part, d'essayer de le récupérer, de l'exonérer de ses fautes, vu que le grand industriel ait effectivement fait partie de l'entourage proche de Charles II, et qu'en général les accusations de corruption sont justifiées. Ce qui doit être remarqué c'est aussi la partie pleine du verre: en recherchant le fonds de documents qui se trouve à la filiale de Bucarest des Archives Nationales, j'ai constaté que Nicolae Malaxa avait également déployé une vaste activité philanthropique, qu'il avait donné des bourses et de grandes sommes d'argent à différents fins humanitaires³. Il a été une personnalité de son temps, avec une énergie constructive éblouissante, qui a élevé l'industrie roumaine à un niveau remarquable.

Le sujet se justifie donc pleinement, selon mon avis, tout en correspondant à la conception que je partage concernant les recherches généalogiques. Elles ne doivent pas constituer une manière de justifier le statut social, pour montrer qui devrait figurer dans le livre d'or et qui non, mais pour la généalogie les ouvertures sont larges, envers des classes sociales variées, pour l'approfondissement documenté à la fois de l'histoire sociale, de la culture et de la politique. Sur la famille Malaxa il n'y a pas d'ouvrage publié, à l'exception des références qui se trouvent dans la monographie de la fabrique d'huile « Mândra » de Bârlad, fabrique fondée par l'ingénieur Nicolae Malaxa dans sa jeunesse, avant la Première Guerre Mondiale⁴. Les inadvertances y abondent, à partir de l'attribution erronée – à raisons nationalistes-communistes – d'une origine aroumaine – c'est-à-dire nongrecque – à la famille Malaxa. Or, la souche grecque est claire⁵: Dans la liste des 150 sujets anglais habitant à Galați

³ AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossiers nos. 5/1924, 8/1933-1940, 38/1934, 42/1934-1940, 70/1936-1937, 143/1938-1940.

⁴ Marian Rotaru, *Noblețea unei fabrici – Povestea Mândrei* [La noblesse d'une fabrique – L'histoire de Mândra], Tecuci, Editura Grapho Press, 2012, p. 24-25. Je remercie ici aussi le professeur médecin C. D. Zeletin qui m'a signalé cet ouvrage, ainsi que Mme la professeure Elena Monu, présidente de l'Académie de Bârlad qui m'a gentiment envoyé l'exemplaire-même qu'elle avait reçu de la part de l'auteur.

⁵ Pour le succès que beaucoup de Grecs/Grécophones ont eu en vivant au XIX^e siècle au nord du Danube, voir Dimitris Michalopoulos, *Arsakis. I sképsi kai i politikí tou drási*, Atena, Kaktos, 2005.

et dans les alentours, rédigée par E. L. Blutte et datée 21 août 1834, figure « Panajoti Malaxà », originaire de Corfou et domicilié à Galați⁶. De même, le prénom « Panaiot » est significatif pour l'origine hellénique du personnage⁷. D'autre part je me demande s'il y avait des Vlaques dans l'Île de Keryra ?

J'ai découvert sur Internet qu'il y avait en Crète un village du nom de « Malaxa ». De même, la sonorité du nom renvoie aux frères hommes de lettres du XVI^e lettre, Jean et Manouil Malaxós, sans qu'entre ceux-là et la famille corfiote Malaxa de plus tard il y ait aucun lien.

On dispose également du témoignage du « paharnic »⁸ Constandin Sion, contemporain à l'ascension de la famille dans la Moldavie du Sud. Dans l'article sur la famille Malaxa c'est écrit noir sur blanc:

Grec: c'est avec le prince régnant Michel Soutzo qu'est venu un « pitar »⁹ Mihalachi Malaxa, avec un troupeau de fils, et parce que la femme de ce Grec-là avait été la nourrice du prince, il l'a nommé « ispravnic »¹⁰ à Tecuci et un fils à lui, l'aîné, Iancu était scribe à la cour. En 1821, le prince Soutzo s'unissant aux Grecs et faisant cette révolution-là de 1821, il est tombé du trône. Et ce Grec-là est resté comme un pauvre, en Moldavie¹¹.

L'un de ses frères, Nicolae, est rentré à un moment donné même en Grèce. De même, il faut remarquer le nombre relativement élevé des alliances matrimoniales helléniques dans cette famille.

En consultant *Le Livre d'or de la noblesse ionienne* du généalogiste grec Eugène Rizo-Rangabé, le volume consacré à l'Île de Corfou, j'ai constaté qu'à la différence de « Metaxa », par exemple, famille qui a porté même le titre de comtes, « Malaxa » ne figure pas parmi les lignages nobles de l'île, inscrits en tant que telles par les Vénitiens.

L'itinéraire des membres de la famille Malaxa s'est configuré sur la direction l'Île de Corfou → Galați → Tecuci → ensuite leur postérité s'est divisé en une branche qui est allée à Galați et ensuite à Bucarest et une autre, celle de Nicolae Malaxa, qui est resté lié à la ville de Tecuci tout en s'établissant ensuite elle-aussi dans la capitale roumaine. D'aucuns membres de la famille ont pérégriné aussi dans d'autres villes moldaves: le futur industriel

⁶ Paul Cernovodeanu, *Catagrafiile sudiilor britanici din Principate de la 1830 și 1834* [Les catagraphies des sujets britanniques des Principautés de 1830 et 1834], dans « Revista de Istorie Socială », I, Iași, 1996, p. 392.

⁷ L'auteur-même de cette communication a un ancêtre direct du nom de Panait Dumitriu qui a vécu à Brăila pendant la seconde moitié du XIX^e siècle, tout en étant « sujet hellène ». Panait Dumitriu était le grand-père du côté paternel de ma grand-mère du côté paternel.

⁸ « Paharnic » = rang du boyard qui s'occupait à la cour princière de la boisson de l'hospodar; au XIX^e siècle, le rang est devenu honorifique.

⁹ « Pitar » = rang du boyard qui s'occupait de l'approvisionnement en pain de la cour princière; au XIX^e siècle, le rang est devenu honorifique.

¹⁰ « Ispravnic » = équivalent du préfet du district.

¹¹ Paharnicul Costandin Sion, *Arhondologia Moldovei* [Le livre des rangs de la Moldavie], II^e édition, București, Editura Minerva, 1973, p. 179.

est né à Huși en 1884, à l'époque la capitale de l'ancien district Fălciu, et il a suivi les cours de lycée à Bârlad, l'ancienne capitale du district de Tutova.

Selon Alexandru V. Perietzianu-Buzău – qui a eu à sa disposition des généalogies antérieures de la famille, rédigées par Petre Gh. Tântu dont la mère était née Malaxa et de Stelian Periețeanu dont l'épouse était issue de la famille Malaxa – la série des enfants du premier Malaxa sur la terre roumaine aurait commencé avec un Iancu Malaxa, né en 1796, et elle aurait fini avec un Nicolae Malaxa, qui serait né en 1844. J'ai essayé de refaire la généalogie de la famille sur voie documentaire tout en allant aux Archives Nationales de Galați, là où se trouvent aussi les archives de l'ancien district de Tecuci. Les registres paroissiaux de la ville de Tecuci sont préservés uniquement pour quelques églises, pas pour toutes, et pour ceux qui existent, uniquement pour certains laps de temps, ce qui fait que malgré mes efforts, je n'ai rien trouvé à ce propos. Malheureusement, je n'ai pu vérifier la date présumé du décès de Mihalache Malaxa qui serait mort à Tecuci en 1843. Lui, il aurait épousé en 1793 Andreiana Voinescu, dont je suis en mesure de donner quelques éclaircissements généalogiques qui n'ont pas été jusqu'à présent à l'attention de ceux qui se sont occupés dans le passé de la famille Malaxa. Il s'agit en fait d'une alliance matrimoniale très importante dans cette filiation d'origine allogène qui par cette aïeule commune, avait de vieux ancêtres autochtones.

Il s'agit de la famille des boyards moldaves Voinescu, différente par rapport aux Voinescu de Valachie qui ont donné les intellectuels officiers Ion Voinescu I et Ion Voinescu II¹². Les Voinescu moldaves, comme les Malaxa, étaient eux-aussi de souche grecque, tout en descendant d'un Grec du nom d'Anastasia qui a détenu le rang de « jicniser »¹³. Ses descendants ont porté pendant une période de temps le patronyme « Anastasă » et ensuite « Voinescu ». C'est de cette famille qu'allait se distinguer le peintre Eugeniu Voinescu, marié à Florica Sion, la soeur de Marica Sion, l'épouse de l'écrivain Mateiu Caragiale. Une soeur de Vasile Alecsandri, Catinca – dont le portrait peut être admiré dans la belle exposition d'art Biedermeyer dans les Pays Roumains, ouverte au Musée National d'Art – a été marié d'abord au « spathaire »¹⁴ Costache Voinescu, issu de la même famille. Un frère de Costache Voinescu, Iorgu, a tenu en mariage Coralia Costachi-Negel, arrière-nièce (de frère) du métropolite Veniamin Costachi, leurs descendants portant le nom de Boldur-Voinescu.

Dans *Arhondologia Moldovei* [Le livre des rangs de la Moldavie] du « paharnic » Constandin Sion on peut lire que les Voinescu étaient

¹² Mihai Sorin Rădulescu, *Despre Voineștii din Muntenia* [Sur les Voinescu de Valachie], dans idem, *În căutarea unor istorii uitate. Familii românești și periplusuri apusene* [A la recherche des histoires oubliées. Familles roumaines et périple occidentaux], București, Editura Vremea, 2011, p. 92-100. C'est à une autre famille Voinescu qu'ont appartenu Romulus Voinescu, ancien directeur de la Sûreté et francmaçon, et l'historienne de l'art Teodora Voinescu.

¹³ Au Moyen Âge, le boyard avec ce rang était chargé d'approvisionner la cour princière avec des céréales; au XIX^e siècle, il s'agit d'une fonction honorifique.

¹⁴ « Spathaire » = porte-glaive; au XIX^e siècle, c'était un rang honorifique.

des Grecs; un certain Anastase le Grec est arrivé en Moldavie avec le prince Alexandru Mavrocordat et il a épousé une fille de boyard moldave qui avait le sobriquet de Mucu; c'est d'eux qu'est issu un Ioan Anastasie, qui a été grand trésorier; c'est de lui que sont nés trois [*sic*] fils, Veniamin moine, le « jignicer » Gheorghe, père de l'archimandrite Iosaf, le « ban » Todiraș, Ionichie moine, Dimitrahe qui est passé à l'Islam et Catrina; il s'est élevé à la classe des boyards, jusqu'au rang de « serdar¹⁵ » et tout en ayant en dot la terre de Voinești, près de Jassy, leur grand-père Anastasie a reçu le nom de Voinescu de la part des gens¹⁶.

Andreiana Voinescu était selon un arbre généalogique de sa famille que j'ai trouvé dans les archives du généalogiste Ferdinand Bartsch, la fille de Gheorghe Anastasă – avec la prononciation phonétique moldave de son nom de famille, avec la voyelle finale « ă » – et de son épouse née Ileana Iurașcu, issue de la famille des boyards Iurașcu originaires de Peletiuți, dans le district de Neamț, dont le lien avec la famille de la mère du poète Mihai Eminescu est affirmé par certains auteurs et contesté par d'autres. S'il y a aucun lien, celui-ci est lointain, tout en se perdant dans la nuit des temps.

Selon l'historien littéraire bucarestois Augustin Z. N. Pop qui s'est occupé de la généalogie de cette famille, Ileana Iurașcu était la fille de Nicolae Ursu Iurașcu et de son épouse Catrina Catargiu¹⁷, Nicolae Ursu Iurașcu étant le fils de Stratul Iurașcu et de Molonca Gheuca¹⁸. Parmi les ancêtres de Nicolae Malaxa apparaissent donc les familles Iurașcu, Catargiu et Gheuca. La dernière, évidemment différente par rapport à la famille Ghica, a donné un métropolitain de la Moldavie au XVIII^e siècle, Leon Gheuca, tout en étant apparentée à beaucoup de familles de boyards moldaves connues. Avec la famille Iurașcu, Nicolae Malaxa s'apparentait aussi par alliance, par l'épouse de Panait Malaxa, frère de son grand-père du côté paternel, Iancu Malaxa, mais il reste à parler plus loin de ce lien de parenté. La notoriété des Iurașcu les rend intéressants. Le « paharnic » Sion les chérissait:

IURAȘCU. Moldaves et vieille famille de boyards; Stratul Iurașcu a été grand logothète chez Dumitrașcu vodă; [je connais] un grand « cămăraș¹⁹ », Neculai, « jignicer » chez Mihai vodă Racoviță, Miron Iurașcu a été « medelnicer²⁰ » et Ursu, grand capitaine de Covurlui. Chez Scârlat vodă Calimah, Iordachi Iurașcu

¹⁵ Au Moyen Âge, un boyard avec des attributions militaires; au XIX^e siècle, un rang honoraire.

¹⁶ Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p.43-44.

¹⁷ Augustin Z. N. Pop, *Noi contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu* [Nouvelles contributions documentaires à la biographie de Mihai Eminescu], București, Editura Academiei, 1969, p. 34.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ « Cămăraș » = boyard qui s'occupait de l'administration des biens; au XIX^e siècle, un rang honoraire.

²⁰ « Medelnicer » = boyard qui s'occupait de la table de l'hospodar; au XIX^e siècle, un rang honoraire.

s'est fait « paharnic »²¹; chez Ioan vodă Sturza, Ioniță Iurașcu a été « ban²² » et « vornic de harem²³ »; chez Mihai vodă, Ioan Iurașcu, le fils du « paharnic » Iordachi s'est fait « spathaire », mais beaucoup de Iurașcu sont des « mazili »²⁴, privilégiés et aussi des payeurs de taxes²⁵.

Je ne voudrais pas entrer maintenant dans la présentation et le débat sur la généalogie de la famille Iurașcu. Il suffit de mentionner que Nicolae Malaxa avait donc, par son arrière-grand-mère du côté paternel, Andreiana Voinescu, une vieille ascendance de boyards moldaves.

La branche du futur industriel descendait du spathaire Iancu Malaxa de Tecuci, fils aîné du premier venu de l'Ile de Corfou. De son mariage avec Maria Diamandescu est né une série d'enfants dont Maria, mariée en premières noces au Belge Cezar Librecht, dont la réputation est d'avoir fondé le premier service secret dans l'histoire roumaine moderne. Maria Malaxa mariée Librecht était donc une soeur du père de Nicolae Malaxa, ce qui peut certainement donner à penser en ce qui concerne l'hérédité des services secrets dans la famille Malaxa. Cependant soit mentionné que Maria Malaxa s'est mariée à l'homme de confiance d'Alexandru Ioan Cuza en 1859, qu'ils ont divorcé et qu'elle est décédée en 1868. D'autre part, Nicolae Malaxa est né en 1884 à Huși. Ce n'est pas moins vrai que c'est la continuité de l'idée de camarilla qui étonne: Cezar Librecht a été la tête de la camarilla du prince régnant de 1859, tandis que son neveu par alliance, Nicolae Malaxa, allait compter parmi les personnages proéminents de celle du roi Charles II. On parle à juste titre de nombreuses ressemblances entre les régimes de Cuza et de Charles II.

Cezar Librecht a été le chef de l'office télégraphique de Galați pendant la période dans laquelle Cuza remplissait la fonction de « pârcălab »²⁶ de Covurlui²⁷. En peu d'années il allait ramasser une fortune impressionnante dont témoigne de nos jours l'actuelle Maison des Universitaires de Bucarest, connue surtout sous le nom de Maison Filipescu, d'après le nom de son second propriétaire, Gheorghe C. Filipescu, diplomate et maréchal du Palais sous le roi Charles I^{er}. L'épouse de Gheorghe C. Filipescu, née Lydia Handjerli, descendante, par une branche prussienne, du prince régnant Alexandru Handjerli, a habité dans la maison jusqu'à l'instauration du régime communiste, tout en étant fameuse dans la Bucarest ancienne par les *gardenparty* qu'elle organisait.

²¹ Sur celui-là, voir le Service Districtuel des Archives Nationales Galați (plus loin SDAN Galați), le fonds Divanul Apelativ al Țării de Jos [la Cour d'Appel du Bas-Pays], dossier no. 38/1838, le procès entre le « clucer » Nistor Hăuleț et le « paharnic » Iurașcu pour 15 « stânjeni » de terre.

²² « Ban » = si en Valachie c'était le plus haut rang de boyard, en Moldavie c'était un petit rang de boyard, sans signification, très répandu surtout au XIX^e siècle.

²³ « Vornic de harem » = dirigeant d'un « harem ».

²⁴ « Mazili » = petits boyards sans fonction, descendants des boyards avec fonction.

²⁵ Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 323-324.

²⁶ Dans ce contexte, préfet de Covurlui.

²⁷ Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă* [La vie et l'oeuvre de Cuza Vodă], București, Editura Științifică, 1966, p. 357-365.

Le 21 janvier 1866, un certain Ioniță Cocoș vendait au commandant Cezar Librecht, le directeur des télégraphes et des postes, sa maison rue Ulieru²⁸ no. 12, dans le quartier Pitar Moș, la couleur Jaune, au prix de 14 500 lei²⁹. L'acte a été légalisé par le Tribunal Ilfov le 28 janvier de la même année. Presqu'une semaine plus tard, le 29 janvier 1866 – c'est-à-dire, fait significatif, quelques jours avant l'abdication forcée de Cuza –, le commandant Librecht faisait don à son ancienne épouse Maria née Malaxa – dont il avait divorcé – de la maison de la rue Ulieru³⁰. On pourrait donc poser la question: était Cezar Librecht au courant avec l'imminente abdication forcée de son protecteur ? Très probablement oui.

La famille Malaxa a occupé une place proéminente à Galați³¹, pendant la seconde moitié du XIX^e siècle et dans les premières décennies du suivant, ce qui explique le mariage de Cezar Librecht avec Maria Malaxa. Au début les membres de la famille Malaxa n'ont pas détenu des propriétés foncières. En 1837 Panait Malaxa ne possédait pas encore de terres, fait attesté par un document du 1 octobre de cette année, signé par « ministre et chevalier, Const. Canta logothète »:

La préfecture de Galați par le rapport no. 10699, demandant l'approbation si les boyards qui n'ont que des rangs, qui n'ont pas de terres et qui n'ont pas acquis la naturalisation, ainsi que ceux qui ont des terres mais qui n'ont pas été naturalisés, peuvent avoir le droit d'élire des députés, comme les vrais boyards autochtones, parce qu'on trouve dans ce district quelques personnages, tels *le « căminar »*³² *Panaite Malaxa* et le « serdar » Ioan Polidor, et d'autres qui vivent à Galați, mais sans terres et non pas naturalisés [souligné par moi], ou son altesse le prince Dimitrie Moruz qui a de la terre dans ce district, mais qui n'est pas naturalisé...³³

Le statut de Panait Malaxa allait changer avec l'acquisition de quelques terres, dans le district de Covurlui. Le 28 septembre 1847 on publiait dans « Buletin foae oficială », le moniteur officiel de la Moldavie, une décision du Tribunal du district de Covurlui, no. 2089:

Le montant de 2 500 « galbini », la dot de l'épouse de Monsieur le spathaire Panaite Malacsa, étant assuré par la Cour d'Appel du Bas-Pays, par les terres que

²⁸ L'actuelle rue Dionisie Lupu.

²⁹ ANIC, le fonds Documente muntenești [Documents valaques], XXXVIII/60.

³⁰ *Ibidem*, XXXVIII/61.

³¹ Sur le contexte d'histoire économique dans laquelle la famille Malaxa a évolué à Galați, voir Constantin Bușe, *Comerțul exterior prin Galați sub regimul de port franc (1837-1883)* [Le commerce extérieur par Galați sous le régime de porto-franco (1837-1883)], București, Editura Academiei, 1976.

³² « Căminar » = boyard qui s'occupait du prélèvement d'un impôt appelé « camină ».

³³ AP [Les annales parlementaires de la Roumanie], t. VIII, II^e partie *Obicinuita Obștească Adunare a Moldovei* [L'Assemblée Générale Ordinaire de la Moldavie], II^e législature, session I (VI) – 1837-1838, Bucarest, Imprimerie de l'Etat, 1897, p. 519.

M. le spathaire a dans les villages de *Fărțănești*³⁴ et *Butura* [souligné par moi], mais ces terres sont passées dans la propriété des paysans libres après la conclusion d'un accord entre eux et Monsieur le spathaire concernant l'assurance de la fortune de celui-là à Galați, d'après des documents et deux actes du 1837 juin 10 au no. 70, et 1838 mars 9 au no. 45, consistant en deux places, l'un de maison mesurant 198 « stânjini », et l'autre de vigne mesurant 259 « stânjini », en valeur de 2 700 « galbeni », ce qui se fait connaître publiquement³⁵.

Le 4 mai 1848, Panait Malaxa acheta la terre de Corni, dans le district de Covurlui, de la part de Smaranda Iamandi née Șarban, l'épouse du feu « postelnic »³⁶ Dimitrache Iamandi (ou Emandi)³⁷. La terre de Corni s'avoisinait à celle de Băleni, terre avec un manoir et avec une histoire intéressante des Cantacuzène moldaves et à celle de Măcișeni³⁸, terre sur laquelle Constantin Gane a publié son dernier livre, le roman historique *Rădăcini* (*Racines*). L'auteur des *Vies passées de Dames et Demoiselles* consacrait un passage à Panait Malaxa:

Cependant Madame Smaranda décida de partir l'autre hiver à Jassy, parce qu'il ne siégeait pas d'emmener ses filles aux bals avant que l'année de deuil ne passe. Jusqu'à son départ, elle commença à vendre ses terres, pour avoir d'où leur donner des dots. Elle avait d'ailleurs aussi l'assentiment de son époux défunt, qui le 5 novembre de l'année passée, 1847, avait fait une demande envers la Cour d'Appel « pour vendre aux enchères, pour donner des dots à deux de ses filles, les terres suivantes: Cornii de Sus et de Jos, Perișanii, Vladnic et des parties de Dăbești ». En mai 1848, aga Ion Iamandi, le second fils de Madame Smaranda, participa à la vente aux enchères, tout en vendant ses terres au spathaire Panait Malaxa – avec lequel, plus tard, il allait poursuivre beaucoup de procès pour nonrespect des démarcations³⁹.

³⁴ Sur Fărțănești, voir SDAN Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești [le Tribunal du district de Covurlui, 1^{ère} Section, Actes Judiciaires], dossiers no. 3/1859; 61/1859.

³⁵ « Buletin foae oficială », XV^e année, no. 77, Jassy, 28 septembre 1847, p. 462.

³⁶ « Postelnic » = au Moyen Age, boyard qui s'occupait de la chambre à coucher de l'hospodar; au XIX^e siècle, un rang honoraire.

³⁷ BAR (Bibliothèque de l'Académie Roumaine), section Manuscrits (plus loin Mss), Documente istorice [Documents historiques], CDXXIII/103, 104. Sur la terre de Corni, voir également ANIC, le fonds Creditul Funciar Rural [le Crédit Foncier Rural], dossier no. 696 (944)/1883, f. 87-90. Sur la terre de Corni vendue par Anastase Alessiu, terre poursuivie par la société de crédit foncier rural de Bucarest, voir AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 28/1899.

³⁸ *Ibidem*, dossier no. 11/1881, le dossier de la délimitation de la terre de Măcișeni de 1881, f. 102v.: on y rappelle la proximité à la terre de Corni de Panait Malaxa. De même, Măcișenii et Cornii s'avoisinaient à la terre de Băleni de Georgiu Mathei Cantacuzino (*sic*; f.7), homonyme de l'architecte G. M. Cantacuzino, mais issu d'une autre branche des Cantacuzène moldaves. Ce prince peu connu était le père de Leon Cantacuzino, marié à Ana née Văcărescu, parents de Bălașa – peintre – et d'Elena, mariée Donici.

³⁹ C. Gane, *Rădăcini – romanul Măcișenilor* [Racines – le roman de Măcișeni], București, Editura Vatra, sans année, p. 292. Un aperçu critique sur la question des descendants du capitaine Adam, chez Paul Păltănea, *Note despre Adămeștii din ținutul Covurlui (Galați)* [Notes sur les Adam du district de Covurlui (Galați)], dans ArhGen, nouvelle série, V (X), 3-4/ 1998, p. 83-101 + un arbre généalogique.

Costache et Gheorghe P. Malaxa, fils de Panait Malaxa, ont vendu la terre de Corni à Anastase Alessiu (+ 1905, âgé de 77 ans) de Brăila⁴⁰. Entre parenthèses soit dit, la famille Alessiu – *recte* Alexiu – était une famille représentative au point de vue social et politique, malgré son nom sans sonorité particulière: Anastase Alessiu – dont le prénom rappelle celui du fameux collectionneur d'art Anastase Simu, lui-aussi originaire de Brăila – a eu trois fils – Alexandru, Constantin, marié à Eliza Gheorghiadi, de Galați et Anastase jr. – et quatre filles – Elena, épouse de Mihail Roșeanu, Lucreția, mariée à l'ingénieur Gheorghe Sion (fils de Nicolae Sion et de son épouse née Profira Lupașcu), Maria, mariée à P. Bancotescu et Victoria, épouse d'I. Spiropol. Constantin Alessiu, dont la maison existe encore de nos jours à Brăila, a été le chef de l'organisation national-libérale de la ville.

Le 30 août 1848 Panait Malaxa apparaît dans un document émis par la Cour d'Appel de la Moldavie en tant que spathaire⁴¹, un rang qu'il détenait aussi le 4 mai de la même année. Dans une « Liste des personnes qui avaient le droit d'élire dans chaque district les députés de l'Assemblée Générale Ordinaire », du 15 septembre 1837, sont mentionnés le « comis⁴² » Iancu Malaxa⁴³, « Panaite Malacsa »⁴⁴ – dont je n'ai pu déchiffrer le rang de boyard cette fois-ci –, de nouveau le « comis » Iancu Malaxa, au district de Tecuci⁴⁵, « Aleco Malacsa », au même district⁴⁶ et de nouveau « le spathaire Panaiti Malacsa », au district de Covurlui⁴⁷. Dans une autre liste manuscrite de tous les boyards de la Moldavie, anciennement dans les archives de D. A. Sturdza et datant probablement de 1857, on fait mention de l'« aga⁴⁸ » Panaite Malacsa⁴⁹.

Un certain rôle a été joué par ce Panait Malaxa, l'un des fils de Mihalache Malaxa et d'Andreiana Voinescu, que l'on retrouve dans nombre de documents d'avant l'Union des Principautés, tout en tenant la place du préfet de Covurlui. Le 15/27 janvier 1857, une dépêche télégraphique était envoyée par le dirigeant du district au Ministère de l'Intérieur étant signé par « P. d. pârcălabul [= pour Monsieur le préfet] Malaxa »⁵⁰; de même, quelques jours plus tard, le 24 janvier 1857, une dépêche télégraphique semblable était signée de la même manière⁵¹.

⁴⁰ ANIC, le fonds *Creditul Funciar Rural*, dossier no. 696/1883, f. 115.

⁴¹ BAR, Mss, Documente istorice, CDXXIII/102.

⁴² « Comis » = écuyer

⁴³ BAR, Mss, ms. roum. no. 8, f. 58v., position 24.

⁴⁴ *Ibidem*, position 48.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 248, position 8.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 249, position 60.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 249v., position 5.

⁴⁸ « Aga » = au Moyen Age, boyard aux attributions militaires; au XIX^e siècle, un rang honoraire.

⁴⁹ BAR, Mss, ms. roum. no. 4752, f. 1v., position 26.

⁵⁰ *Documente privind Unirea Principatelor* [Documents concernant l'Union des Principautés], vol. I, *Documente interne (1854-1857)* [Documents intérieures (1854-1857)], vol. rédigé par Dan Berindei (le responsable du volume), Eleonora Alexiu, Trifu Selea et Apostol Stan, București, Editura Academiei, 1961, p. 11, document no. 14.

⁵¹ *Ibidem*, p. 12, le document no. 16.

Une autre dépêche télégraphique, du 10/22 février 1857, n'était signé que « Malaxa »⁵², sans prénom. Le 2/14 mars 1857, une autre dépêche télégraphique semblable était signée « Lieutenant <de préfet>, Malaxa »⁵³. Panait Malaxa – car il s'agissait bien de lui – tenait la place à Dimitrie Mavrocordat, à la place duquel allait être élu Alexandru Ioan Cuza, en février 1857⁵⁴.

Cela mérite de s'attarder un peu sur une dépêche envoyée de Jassy, le 27 février 1857, par la Lieutenance Princière de la Moldavie envers les gens du district de Covurlui, par laquelle on leur annonçait la nomination du « vornic »⁵⁵ Alecu Cuza dans la fonction de préfet de Covurlui, à la place du prince Mavrocordat. Comme on précise dans une note, sur la dépêche « une autre main a ajouté le „vornic” Alecu Cuza; avant on avait mis le prince Dimitrie Cantacuzin »⁵⁶. Celui-ci a été un personnage aussi intéressant que peu connu⁵⁷. Aide-de-camp du roi Othon de Grèce, il a été marié à l'une des filles de Joseph Karl comte d'Armanberg, ancien premier-ministre de la Grèce au début de la quatrième décennie du XIX^e siècle. C'est de lui qu'allait descendre la branche bavarroise des Cantacuzène, alliée à quelques familles importantes de l'aristocratie européenne, telles les Schönborn, les Deym etc. Dimitrie Cantacuzino – dont le prénom reprenait celui du premier prince régnant de cette famille, du XVII^e siècle, dont le nom peut être lu aussi sur le trône du patriarche écumenique dans la cathédrale orthodoxe d'Istanbul – était le frère d'Alexandru Cantacuzino, l'auteur de l'un des premiers romans de la littérature roumaine, *Serile de toamnă la țară* (Les soirs d'automne à la campagne), marié à Maria née toujours Cantacuzino, celle qui allait devenir l'épouse du peintre Puvis de Chavannes. Alexandru Cantacuzino, ministre des Affaires Etrangères sous Cuza, a compté parmi les membres de sa camarilla, habitant ni plus ni moins que dans le Palais Princier de Bucarest. Cette branche des Cantacuzène, membres de l'Hétairie, les « knèzes » de Hangu, dans le district de Neamț, apparentée au chancelier Alexander Gorceakov, ont eu peut-être eux-aussi un certain lien avec l'avènement de Cuza au trône. Que cela puisse paraître étrange ou même ridicule, entre les noms de « Cuza » et « Cantacuzino » semble avoir existé un lien à la fois phonétique et mystérieux qui fait référence à l'idée de Byzance après Byzance, mais aussi aux réseaux d'informations de l'Europe de l'Est, entre Saint-Petersbourg et Athènes, en passant par Jassy, Galați et Bucarest.

⁵² *Ibidem*, p. 13-14, le document no. 18.

⁵³ *Ibidem*, p. 19-20, le document no. 28.

⁵⁴ Paul Păltănea, *Alexandru Ioan Cuza, pârcălab al ținutului Covurlui* [Alexandru Ioan Cuza, préfet du district de Covurlui], dans le volume *Cuza Vodă in memoriam* [Le prince Cuza in memoriam], Iași, 1973, p. 87-100.

⁵⁵ « Vornic » = au Moyen Age boyard qui s'occupait de l'organisation de la cour princière; au XIX^e siècle, un rang honoraire.

⁵⁶ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, *Documente interne (1854-1857)*, p. 19, le document no. 17, note no. 1.

⁵⁷ Dimitrie Cantacuzino apparaît dans certains documents de Galați. En 1860 il avait un procès avec Ali Iazagi pour une dette de maïs; voir AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 37/1860.

A préciser aussi le fait que Dimitrie Cantacuzino avait également un autre frère, Matei, le maître de la terre de Băleni, père de George Matei Cantacuzino et grand-père de Leon Cantacuzino⁵⁸.

En revenant à la famille Malaxa, dans la « liste des grands propriétaires écartés des listes électorales districtuelles », datant de mai-juin 1857, au district de Covurlui figurait le spathaire Panaite Malaxa, « étranger »⁵⁹. Le personnage a été écarté à cause de son attitude contre l'Union des Principautés. Le 26 juin 1857, le commandant Alexandru Ioan Cuza écrivait au comité de recherche des réclamations électorales du district de Covurlui tout en sollicitant qu'il soit inscrit parmi les électeurs urbains pour l'Assemblée ad-hoc, après sa démission de la fonction de préfet du district. « Le Comité de recherche des titres des droits électoraux au Divan ad-hoc » était composé de sept membres dont « Malaxa »⁶⁰, sans mention du prénom, mais s'agissant de Panait Malaxa. Le 4 juillet 1857 on émettait un journal du comité de recherche des réclamations électorales du district de Covurlui par lequel on rejetait la demande du commandant Cuza d'être inscrit parmi les électeurs urbains. Le journal était signé par quatre citoyens d'élite de Galați parmi lesquels de nouveau « Malaxa »⁶¹. Le 23 août 1857, le colonel G. Filipescu écrivait au comité de recherche des réclamations du Covurlui, sollicitant d'être inscrit dans les listes d'électeurs éligibles dans l'Assemblée ad-hoc. Le comité était formé de sept personnes, parmi lesquelles également « Malaxa »⁶². Le 28 août 1857, le commandant Alexandru Ioan Cuza demandait au comité mentionné d'être inscrit parmi les électeurs urbains. Le comité était composé à ce moment-là toujours de sept membres, parmi lesquels « Malaxa »⁶³. Voilà donc que l'attitude hostile à l'union des Principautés, partagée par Panait Malaxa, n'avait empêché sa nièce – la fille de son frère – de se marier à l'homme de confiance de Cuza, Cezar Librecht *et pour cause...*

Dans la bataille électorale, les unionistes de Galați brandissait Panait Malaxa bien évidemment comme étant un métèque:

M. le postelnik Ion Fotea⁶⁴, qui était président du Tribunal, bon patriote et homme intelligent, a été remplacé par M. l'aga Panaït Malaxa, Grec du Phanar, habitant le pays depuis plusieurs années, mais non naturalisé; il a joui pendant quelque temps

⁵⁸ Sur cette branche des Cantacuzène moldaves, voir Paul Păltănea, *Note genealogice despre Cantacuzinii de la Băleni* [Notes généalogiques sur les Cantacuzène de Băleni], dans *ArhGen*, nouvelle série, III (VIII), Iași, 3-4/1996, p. 57-79 ; Artemis Cooper, *Patrick Leigh Fermor, An Adventure*, Londra, John Murray, 2012, p. 433.

⁵⁹ *Documente privind Unirea Principatelor*, vol. I, *Documente interne (1854-1857)*, p. 53-56, le document no. 64.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 91, le document no. 113.

⁶¹ *Ibidem*, p. 105, le document no. 131, note 1.

⁶² *Ibidem*, p. 158.

⁶³ *Ibidem*, p. 187, le document no. 240.

⁶⁴ Son nom est porté de nos jours par une rue au centre de Galați dans laquelle se trouve le Musée d'Histoire « Paul Păltănea » – l'ancien immeuble Cavaliotti – ainsi que l'Eglise grecque.

de la protection étrangère; c'est un homme de toutes les couleurs, aujourd'hui un dévoué au gouvernement et adversaire du parti national; son satellite est un certain C. Mişoglu, membre du Tribunal; par ses agissements, il désespère les propriétaires, en voulant les amener aux idées séparatistes. / Malaxa et Chicuş sont condamnés par l'opinion publique. / Le parti national d'ici, comme partout, veut faire tout son possible pour atteindre son but. Aussi vous prions-nous de nous faire savoir s'il faut protester et où contre la nomination de M. Malaxa qui est étranger et n'a pas acquis la naturalisation⁶⁵ ?

Le « postelnic » Ion Fotea a eu encore un autre différend avec un autre membre de la famille Malaxa – Alecu Malaxa – avec qui il a eu un procès pour le paiement de quelques produits⁶⁶.

Le 1 (13) juin 1857, le Comité unioniste de Galaţi exprimait son mécontentement lié à l'attitude hostile à l'union des Principautés du caïmacam Vogoride, et de son mémoire on apprend que Panait Malaxa était « le beau-frère du colonel Steriadi, un autre Grec, qui a été nommé depuis récemment chef militaire d'Ismail, la clef du Danube et de la flotte moldave »⁶⁷. Panait Malaxa était un conservateur, adepte de l'ancien hospodar Mihail Sturdza. On voit ça de l'enthousiasme avec lequel il accueillait celui-ci à Galaţi, le 4 (16) novembre 1858:

Au moment même de l'arrivée du prince à la maison choisie pour lui, M. Panaït Malaxa, postelnic, de ceux que Vogoridès a créés, a crié à pleins poumons en grec: « *Evlogiménos ó rhómenos en onóma tou Kyríou* », c'est-à-dire: bienvenu soit celui qui vient au nom du Seigneur⁶⁸.

Panait Malaxa qui en 1837 n'avait pas de terre, arrivait en 1862 à faire partie – ayant à l'époque le rang d'« aga » – même de la Commission agricole du district de Covurlui⁶⁹. Il est remarquable ce dynamisme des Grecs qui en de

⁶⁵ *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României* [Actes et documents concernant l'histoire de la Renaissance de la Roumanie], paru par les soins de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza et Dimitrie C. Sturdza, vol. IV, Bucarest, dans la typographie Carol Göbl, 1889, p. 733-734, le document no. 1247, la lettre du Comité unioniste de Galaţi envoyé au Comité central de l'Union de Jassy, le 24 mai (5 juin), Galaţi. L'épisode est mentionné aussi chez Paul Păltănea, *Istoria oraşului Galaţi de la origini până la 1918* [L'histoire de la ville de Galaţi depuis ses origines jusqu'à 1918], II^e partie, Galaţi, Editura Porto-Franco, 1995, p. 76. Voir également *ibidem*, p. 88.

⁶⁶ AN-Galaţi, le fonds Tribunalul Judeţului Covurlui, Secţia I, Judecătoreşti, dossier no. 132/1859.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 808, le document no. 1285, note no. 1: « M. Foti, peu de temps après, a été puni de son indiscrétion; il a été destitué de ses fonctions et remplacé par M. Malacsca, Grec et qui n'a pas encore obtenu l'indigénat ».

⁶⁸ *Acte şi documente relative la istoria renaşterii României*, paru par les soins de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza et Dimitrie C. Sturdza, vol. VII, Bucarest, Typographie Carol Göbl, 1892, le document no. 2171, p. 757 (correspondence de Galaţi, envoyée le 4 (16) novembre 1858 au journal « Steaua Dunării »).

⁶⁹ *Documente privitoare la istoria economică a României. Statistică. Ţara Românească şi Moldova* [Documents concernant l'histoire économique de la Roumanie. Statistique. Valachie et

brèves périodes de temps ont réussi à accumuler de la prospérité économique et des rangs de boyards élevant ainsi le statut de leurs familles. Panait Malaxa habitait au plein centre-ville de Galați, rue Domnească nos. 77 et 79, au coin avec la rue Codreanu⁷⁰. Pendant le régime communiste, la rue Domnească (Princières) s'est appelée le Boulevard de la République, tandis que la rue Codreanu a été rebaptisée Eroilor. Celle-là atteint la rue Domnească juste en face du bâtiment – monument d'architecture – de l'ancien Palais de Justice, élevé d'après les plans de l'architecte Ion Mincu, de nos jours la Préfecture du district de Galați. C'est un quartier avec des maisons de boyards, qui existent encore tout près de ce carrefour et du Théâtre Dramatique. Au no. 61 de la rue Domnească on peut admirer la maison imposante de Iordache Gheorghidi⁷¹. Sur la place de la maison de Panait Malaxa on a aménagé un coin vert avec un monument.

De l'autre côté de la rue Domnească, au no. 70, se trouve la maison qui a appartenu à l'autre grand industriel de l'entre-deux-guerres, Max Auschnitt, de nos jours un restaurant avec un nom significatif, « Monarch ». Cette proximité, à Galați, entre les demeures de Panait Malaxa, l'oncle de Nicolae Malaxa, et de Max Auschnitt me semble de grand intérêt, vu la concurrence et les conflits qui allaient opposer les deux industriels. A Bucarest aussi, Nicolae Malaxa et Max Auschnitt ont habité non loin l'un de l'autre: le premier, Aleea Alexandru no. 38, de nos jours le siège de l'Institut Culturel Roumain, le second, dans l'ancien hôtel particulier de Jean Mano, conseiller à la Cour de Cassation, et de son épouse née Elisabeta Cantacuzino, maison qui se trouve actuellement dans la possession de l'homme d'affaires George Becali. Les relations de Panait Malaxa avec les autorités – dont lui-même faisait partie – n'ont pas toujours été les meilleures. En 1876 il portait plainte contre la mairie de Galați « pour

Moldavie], série B, vol. I, București, Direcția Generală a Arhivelor Statului, 1960, le document no. 169, du 8 novembre 1862, p. 235-236.

⁷⁰ ANIC, le fonds Creditul Funciar Rural, le dossier no. 696/1883, f. 157. De même Paul Păltănea, *op. cit.*, II^e partie, p. 263: la maison de Panait Malaxa était au printemps de l'année 1886 l'une des maisons proposées d'être achetées par le Ministère de l'Instruction, pour devenir le siège du gymnase de la ville. Cependant on a préféré d'acheter la maison d'Elpinica Alexandri, rue Mavromol.

⁷¹ Marié à Eliza Gorănescu, descendante du côté maternel de la famille de boyards Borănescu, Iordache Gheorghidi possédait des terres à Liești, à Vârlezi et à Roșcani – Vlădești (AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossiers nos. 3/1870, 7/1899). Parmi ses enfants j'ai fait mention plus haut d'Eliza, épouse de l'homme politique libéral Constantin Alessiu, de Brăila, copropriétaire de la terre de Corni, ancienne propriété de Panait Malaxa. L'une des filles de Iordache Gheorghidi, Valentina, a été la femme de l'homme politique libéral Mihail G. Orleanu. Sur lui et sa famille, voir Dr. Grigore Ghyka, Mihai Sorin Rădulescu, *Mihail G. Orleanu*, dans « Liberalul », no. 34, Bucarest, 18-25 janvier 1991, p. 1 ; idem, *Orlenii*, dans la revue « Porto-Franco », nos. 3-4 (9-10), Galați, 1991, p. 41 ; idem, *George G. Orleanu – un poet symbolist* [George G. Orleanu – un poète symboliste], dans « Manuscriptum », nos. 1-4 (94-97), Bucarest, 1994, p. 288-297 ; idem, *Mihail G. Orleanu. Însemnări politice* [Mihail G. Orleanu. Notes politiques], dans « Studii și Materiale de Istorie Modernă », vol. IX, București, 1995, p. 121-150 ; Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900*, p. 111-112.

non-paiement du loyer du siège de la chancellerie de la commune... », au montant de 2 643 lei⁷². L'action de Panait Malaxa a été rejetée et lui il a été obligé à payer 30 lei frais du procès⁷³.

Lors du mariage de leur fille Ecaterina avec le lieutenant Dimitrie Carp⁷⁴, les parents de la mariée, Panait et Teodosia Malaxa, lui donnaient en dot, le 19 octobre 1887: « une maison grande à habiter en bon état, composé de dix chambres pour les maîtres, avec ses dépendances composées d'autres cinq chambres, avec un jardin »⁷⁵; « un trousseau consistant en lingeries au montant de 2 100 [...], la garde-robe, c'est-à-dire des robes, manteaux, des foulards turcs etc. etc. au montant de 3 000, meubles, lits et leur monture au montant de 1 400, des bijoux et des argenteries au montant de 7 000 »⁷⁶.

Je suis très content d'avoir trouvé le testament et l'acte de décès de Panait Malaxa, « de l'année mille huit cents quatrevingthuit, le mois de décembre, vingt-deux, neuf heures du matin, acte de décès de M. Panaite Malaxa de religion orthodoxe, âgé de quatrevingthuit ans, rentier, fils de M. Mihail et de Mme Andreiana Malaxa, tous les deux décédés, marié à Mme Theodosia née Gheorghe Constantin, de religion orthodoxe, âgé de soixante-et-un ans, est mort le vingt décembre à quatre heures du soir dans la maison rue Domnească n° 2, les témoins en sont M. Hagi Zaharia Ivanovici de religion orthodoxe, âgé de 48 ans, sans profession et M. Gheorghe S. Ștefănescu de religion orthodoxe, âgé de 48 ans, de profession employé, ami avec le décédé, qui ont soussigné l'acte présent après qu'on le leur ait lu, avec nous le maire, officier de l'Etat civil de la commune de Galați et après que la mort ait été vérifiée par Monsieur le médecin vérificateur des morts.

Témoin H. Z. Ivanovici

« G. S. Ștefănescu

pour le Maire Em. Caracș

est mort à cause du marasme [ensuite un mot non déchiffré]

Dr. Vitzu

pour conformité

G. S. Ștefănescu »⁷⁷.

L'acte atteste clairement la filiation de Panait Malaxa, fils de Mihail et d'Andreiana, ainsi que le nom de son épouse, Theodosia, fille de Gheorghe Constantin. Celui-ci a été un personnage d'élite à Galați, fondateur et donneur d'objets à l'église Vovidenia. Situé au centre-ville, juste derrière la Mairie, dans la cour de cette église a été enterrée en 1865, Sultana Cuza née Cozadini, la

⁷² SDAN Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 2/1876, f. 5-5v. Le procureur de Panait Malaxa s'appellait M. Buhociu.

⁷³ *Ibidem*, f. 5v.

⁷⁴ C'est peut-être de la même famille que faisait partie le « serdar » Teodor Carp, voir SDAN Galați, col. Documente [Documents], I/59, document du 25 mars 1832.

⁷⁵ ANIC, le fonds Creditul Funciar Rural, dossier no. 696/1883, f. 152.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 80, extrait du registre des actes de décès no. 1541/1888.

mère d'Alexandru Ioan Cuza. La famille Cuza qui habitait dans les parages, a fait elle-aussi partie de la paroisse de cette belle église.

Heureusement on a gardé dans les archives de Galați le testament de l'« aga » Gheorghe Constantin, datant du 17 juin 1861, par lequel

à notre fille Teodosia on lui laissait en héritage à l'aide de Dieu et de sa vierge mère, et avec notre bénédiction, deux boutiques avec leur terrain sur lequel il y a de la place à bâtir encore deux boutiques, qui se trouvent rue des brașoveni avoisinnées au boutiques de Panaite Mincu et Anastasie Calude, un lieu que nous avons en héritage de notre beau-père et parent, feu le protopope et économe Gheorghie Avram⁷⁸.

L'« aga » Gheorghe Constantin est décédé le 19 mai 1862, à l'âge de 74 ans. Il a été marié à Ilinca qui était âgée à l'époque de 60 ans. Il avait trois filles mariées, Marghioala, âgée de 45 ans, épouse de Grigore Boțan⁷⁹, Teodosia, âgée de 35 ans, l'épouse de Panait Malaxa, Ecaterina, âgée de 22 ans, veuve de G. Filipescu et un fils, Petru, âgé de 32 ans⁸⁰. L'« aga » Gheorghe Constantin était le fils ou le gendre du protopope Gheorghe Avram, curé de l'église Vovidenia. Une soeur de l'« aga », Teodosia, mariée au « comis » State Cernat, a été la mère du général Alexandru Cernat, ministre de la Guerre pendant la Guerre d'Indépendance. De même, la première femme du général a été Eufrosina Boțan, l'une des filles du « comis » Grigore Boțan et de son épouse Marghioala. L'« aga » Gheorghe Constantin avait une propriété à Cudalbi⁸¹, arrondissement du Siret, toujours dans le district de Covurlui.

C'est l'ancien diplomate Dimitrie D. Iurașcu, ancien ministre plénipotentiaire à Oslo et à Lisbonne, qui a laissé quelques souvenirs sur cette famille, prochainement apparentée à lui. La fille aînée du boyard Gheorghe Constantin « avait épousé un Grec très prétentieux et avec des airs de noblesse qui se disait chevalier de Malaxa et qui montrait tout le temps de vieux papiers avec des sceaux d'Ipsilanti ou de Capo d'Istria – d'ailleurs grand et beau, avec des moustaches merveilleuses et avec une barbe de pacha »⁸². Combien Panait

⁷⁸ AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 83/1862, *Epitropia și prețeluirea averei defunctului Gheorghe Constantin* [l'Epitropie et l'estimation de la fortune de feu Gheorghe Constantin], f. 13v.

⁷⁹ AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția a II-a, Administrative [le Tribunal du district de Covurlui, II^e Section, Actes administratifs], dossier no. 3/1865, *Epitropia averii defunctului Grigore Boțan* [l'Epitropie de la fortune de feu Grigore Boțan].

⁸⁰ *Ibidem*, dossier no. 83/1862, f. 2.

⁸¹ AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 160/1861 : l'« aga » Gheorghe Constantin avait un procès avec les paysans libres de Cudalbi à propos de l'exécution d'un ordre princier. Sur l'« aga » Gheorghe Constantin voir également *ibidem*, dossier no. 194/1860, son procès avec le « postelnicel » (= petit « postelnic ») Fotachi Patrichi, pour une somme d'argent.

⁸² Dimitrie [D.] Iurașcu, *Rugina toamnei. Mărturii de diplomat din vremi apuse* [La rouille de l'automne. Témoignages de diplomate de temps passés], paru par les soins de l'ingénieur Niculae Iurașcu, Galați, Editura Partener, 2012, p. 39.

Malaxa était chevalier, cela reste à voir, d'autant plus que, comme on a mentionné plus haut, sa famille ne se retrouve pas dans les livres d'or vénitiens.

Marghioala et son mari, le « comis » Grigore Boțan⁸³, ont eu une fille, Ecaterina⁸⁴, mariée à Dimitrie Iurașcu, les parents du futur diplomate Dimitrie D. Iurașcu⁸⁵. Celui-ci se souvenait d'« Alexandru Cernat, le cousin de ma grand-mère, qui a épousé Frosa, la soeur cadette de ma mère, après avoir joué avec elle sur ses genoux, en l'appelant Puica – celui qui a ensuite été général et qui a capturé Osman Pacha à Plevna »⁸⁶.

Le nom « Boțan » apparaît aussi la troisième fois dans le clan de Galați: l'une des filles de Costache P. Malaxa, Maria, a été mariée en secondes noces à Manole Boțan, sans avoir d'enfants. A rappeler le fait que c'est de la même famille que descendait feu l'agronome Marcu Botzan – qui écrivait son nom de famille avec « tz » –, membre de l'Académie Roumaine, préoccupé par l'histoire en général et par la généalogie de sa famille. J'ai eu l'occasion de le visiter chez soi à Bucarest, rue de Rome, il y a 15 ans, mais par discrétion – que je me reproche aujourd'hui –, je n'ai pas fait une copie d'après l'arbre généalogique qu'il m'a montré à cette occasion.

Les Boțan sont mentionnés dans *Arhondologia Moldovei* du « paharnic » Constandin Sion:

BOȚAN. Moldave de Bessarabie, petit boyard; l'un d'entre eux, étant officier russe, est devenu moine au monastère de Neamț au nom de Calinic, il est devenu grand économe du monastère, il a bien pillé les revenus du monastère, il a enrichi son frère qui s'est élevé dans l'hérarchie des boyards jusqu'au rang de spathaire, au temps de l'hospodar Mihai Sturza⁸⁷.

Revenons aux Malaxa. Le testament de Panait Malaxa – du 13 novembre 1888 – est très significatif pour la reconstitution de sa fortune. Il laissait à ses fils Costache, Grigore et George, sa terre de Corni, dans la commune de Măcișeni, arrondissement du Siret, dans le district du Covurlui,

⁸³ Le 17 mars 1856, Grigorie Boțan vendait une place à Galați, à un certain Neculai Chiriac. Voir AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 25/1856. En 1859, Grigorie Boțan demandait à un certain Neculai Gheorghiu de lui payer une dette d'argent (voir *ibidem*, dossier no. 260/1859). En 1860, Moise Iancu vendait une place à Galați, à Grigore Boțan (voir *ibidem*, dossier no. 73/1860).

⁸⁴ Ecaterina Iurașcu était impliqué à un certain moment en un procès avec Sofia Marcovici de Galați, pour une dette d'argent (voir AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 16/1907).

⁸⁵ Pour connaître la personnalité de ce diplomate, apparenté aux Malaxa, voir également Dimitrie [D.] Iurașcu, *Jurnal politic 1939-1950* [Journal politique 1939-1950], Préface: acad. Dinu C. Giurescu, Introduction, notes et glossaire: ingénieur Niculae Iurașcu, Coordonateur de l'édition: prof. Cristian-Dragoș Căldăraru, Galați, Editura Muzeului de Istorie Galați, 2012, 3 vol.

⁸⁶ Dimitrie [D.] Iurașcu, *Rugina toamnei. Mărturii de diplomat din vremi apuse*. Le mémorialiste attribuait à Alexandru Cernat l'acte du colonel Mihail Christodulo Cerkez. Ce n'est pas moins vrai que le général Cernat ait joué un rôle tout particulier pendant la Guerre de 1877-1878.

⁸⁷ Paharnicul Constandin Sion, *op. cit.*, p. 29-30.

avec les forêts, tous les dépendances et les améliorations bâties sur elle et exécutés presque dans leur totalité par mon fils Costache avec de l'argent emprunté pour cette terre de la part du Crédit Rural de Bucarest. Je laisse également à ces trois fils à moi, toute la ferme et la fortune mobile qui se trouve sur cette terre, fortune qui est composée à-peu-près et principalement de: quatre-vingts boeufs, quatre-vingts vaches, huit charrues en fer, six grandes machines, deux machines à vapeur locomobiles (Ramson et Robey), une batteuse, un moulin, les sémences nécessaires à l'exploitation, les champs labourés et ensemencés préparés pour l'année prochaine, ainsi que tous les produits de l'année courante, se trouvant sur la terre et à Galați, c'est-à-dire le seigle, l'orge, le blé, le maïs, le foin, les pailles etc. etc.⁸⁸.

En ce qui concerne la résidence dans la capitale du district, Panait Malaxa laissait « en pleine propriété à ma fille Elena les grandes maisons dans lesquelles nous habitons actuellement avec leur aténanses et leur cour situées au coin des rues Domnească et Codreanu »⁸⁹. A sa fille Ecaterina, il lui laissait « la maison dans laquelle habite actuellement le docteur S. Caravia rue Domnească, avec ses aténanses, sa cour et son jardin, selon ce qui prévoit la feuille de dot faite lors de son mariage avec le Lieutenant D. Carp »⁹⁰. Il laissait à son épouse Teodosia, « la place avec vigne rue Codreanu et la maison avec sa place dans les ruelles Cuza Vodă et Dogăriei, auxquelles s'ajoute la rente viagère de deux cents lei nouveaux par mois qu'elle va recevoir de la part de ses trois fils à nous »⁹¹. De même, il laissait en héritage certains biens à ses petites-filles (les filles de Costache), Alisa et Maria: il laissait à Alisa « les petites maisons rue Domnească situées entre les deux grandes maisons composées de quatre chambres, deux couloirs, un antret, une cuisine, une chambre près de la cuisine et avec leur petite cour »⁹², et à Maria « il lui laissait également en pleine propriété le terrain vague rue Codreanu en dimensions de 42 mètres et 65 centimètres »⁹³.

Le 27 janvier 1890, entre les trois fils de Panait Malaxa intervint une « cession de droits successoraux », par laquelle Grigorie P. Malaxa, avocat, domicilié à Galați, vendait à ses frères Constantin, agriculteur et Gheorghe, avocat, tous les deux domiciliés dans la même ville, la partie qu'il recevait par la succession de leur père⁹⁴. Le prix de cette vente était de 50 000 lei.

Les enfants de Panait Malaxa ont donc tous vécu toujours à Galați, l'un d'entre eux, Constantin – dit Costache – a été aussi maire de la ville, comptant parmi les libéraux d'élite⁹⁵. Costache P. Malaxa a également été élu député trois

⁸⁸ ANIC, le fonds Creditul Funciar Rural, dossier no. 696/1883, f. 77.

⁸⁹ *Ibidem*, f. 77v.

⁹⁰ *Ibidem*..

⁹¹ *Ibidem*, f. 77v.-78.

⁹² *Ibidem*, f. 78.

⁹³ *Ibidem*.

⁹⁴ *Ibidem*, f. 82.

⁹⁵ Sur Costache P. Malaxa, voir SDAN Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 56/1875, document du 12 février 1875; dossier no. 62/1875, document du 26 février 1875. Dans toutes les deux causes, C. P. Malaxa faisait appel à la décision électorale de la Mairie de Galați.

fois: en avril 1883 au III^e collège de Galați, en novembre 1884 au I^{er} collège de Covurlui et en novembre 1895 toujours au I^{er} collège de Covurlui⁹⁶. Récemment j'ai eu la chance de découvrir deux excellents portraits, l'un de lui et l'autre de son épouse Emilie, alsacienne, dans la maison de son arrière-petite-fille en lignée directe, Mme Alexandra Dimitriu née Parepeanu, ancienne chercheuse à l'Observatoire Astronomique de Bucarest, aujourd'hui retraitée. Selon l'arbre généalogique d'Alexandru V. Perietzianu-Buzău, l'épouse de Costache Malaxa serait appelée Olga et eut été allemande. Selon ses descendants, elle avait le prénom d'« Emilie » et elle était alsacienne. Vu que l'Alsace a été incorporée par l'Allemagne entre 1871 et la Première Guerre Mondiale, c'est-à-dire exactement pendant la période des vies de Costache et d'Emilie Malaxa, l'appartenance ethnique de cette dame comporte une certaine ambiguïté.

En me promenant il y a quelques années dans le cimetière « Eternitatea » de Galați – celui où sont enterrés les personnages notables de la ville –, je suis tombé par heureux hasard sur la tombe de Costache P. Malaxa, « ancien député et maire de la ville de Galați », né le 7 mars 1847 et décédé le 17 décembre 1903. Dans la même tombe sont enterrés Alex. Constantinescu, décédé le 22 juin 1958, conseiller à la Cour d'Appel, et Elise C. Malaxa, décédée le 17 juillet 1916.

Tout en faisant partie de l'élite du port moldave sur le Danube, les Malaxa ont fait aussi partie de la francmaçonnerie. On peut affirmer ce fait avec sûreté à propos de trois d'entre eux: tant de Panait, membre de la loge « Papus » de Galați⁹⁷, que de ses fils, Costache⁹⁸ et George⁹⁹. Une loge maçonnique de cette ville siégeait dans l'ancienne maison-même de George P. Malaxa, rue Iancu Fotea¹⁰⁰.

Je cite du dossier no. 56/1875, f. 1, demande adressée par Costache P. Malaxa au premier-président du Tribunal de Covurlui: « Je soussigné électeur dans le II^e collège électoral communal de la ville de Galați du 28 janvier 1875 par laquelle sans raison on rejette ma contestation concernant les listes électorales de ce collège et d'autre part on commet un abus de pouvoir, tout en inscrivant dans un autre collège électoral des personnes dont l'inscription n'a été demandée par personne dans le délai légal. Je joins l'extrait de la sentence attaquée, tout en priant de faire réformer cette sentence en admettant purement et simplement ma demande d'inscription et d'effacement.

Recevez l'assurance de ma considération.

C. P. Malaxa ».

Voir également SDAN Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția a II-a, Administrative, dossier no. 3/1877: C. P. Malaxa contestait les listes de députés et sénateurs, pour le II^e collège. Un procès de C. P. Malaxa est également attesté dans *ibidem*, dossier no. 87/1879.

⁹⁶ Mihai Sorin Rădulescu, *Elita liberală românească 1866-1900*, p. 282 ; Săndel Dumitru, *Liberalii gălățeni* [Les libéraux de Galați], Brăila, Editura Istros, 2012, p. 365-366.

⁹⁷ Adrian Pohrib, *Loja masonică « Discipolii lui Pythagora » din Galați (1865-1935). Scurt istoric și documente* [La loge maçonnique « Les disciples de Pythagore » de Galați (1865-1935). Bref historique et documents], dans « Danubius », XXXI, Galați, 2013, p. 98.

⁹⁸ Mihai Sorin Rădulescu, *Arhiva Marelui Orient al Franței – sursă genealogică* [Les archives du Grand Orient de France – source généalogique], ArhGen, nouvelle série, I (VI), 3-4/1994, p. 72 ; Horia Nestorescu-Bălcești, *Enciclopedia ilustrată a francmasoneriei din România* [L'encyclopédie illustrée de la francmaçonnerie de Roumanie], vol. 2, București, Editura Phobos, 2005, p. 260.

⁹⁹ Mihai Sorin Rădulescu, *op. cit.* ; Horia Nestorescu-Bălcești, *op. cit.*

¹⁰⁰ Adrian Pohrib, *op. cit.*, p. 98, note no. 10.

Dans l'arbre généalogique de la famille Malaxa, rédigé par feu Alexandru V. Perietzianu-Buzău, le nom des époux des deux filles de Costache P. Malaxa sont éronnés: Maria, qui n'a pas été actrice, a été d'abord mariée à Tadeu (Bogdan) Fara¹⁰¹, Polonais originaire de Cracovie, avec des études de Beaux-Arts à Vienne qui a pratiqué la photographie à Galați et avec qui elle allait partir pour les Etats-Unis; et Alisa, mariée au docteur Corneliu Cristeanu. Après avoir divorcé de son premier époux, Maria s'est remariée à Manole Boțan, de Galați. Avec son premier mari elle a eu deux filles, Maria – devenue l'épouse de l'agronome Nicolae Parepeanu – et Iolanda, mariée elle-aussi deux fois¹⁰². Zoe-Alice, la fille du docteur Cristeanu et d'Alisa née Malaxa, a été mariée d'abord à l'ingénieur Duiliu Sfîntescu, ayant trois enfants. Etabli à Paris, après une jeunesse légionnaire – dont il était très fier –, feu Duiliu Sfîntescu a fait une carrière internationale dans les bâtiments.

Une autre inadvertence que j'ai trouvée dans l'arbre généalogique mentionné, concerne Natalia Malaxa, nom porté par deux dames de cette famille, tant l'épouse de l'industriel Nicolae Malaxa – née Crăescu, fille d'un Nicolae Crăescu – qu'une autre Natalia Malaxa, habitant à Galați, qu'Alexandru V. Perietzianu-Buzău considérait comme la troisième épouse de Grigore P. Malaxa, l'un des fils de Panait Malaxa. En réalité, selon les documents de Galați, Natalia, domiciliée rue de Brăila no. 112, à Galați, n'était pas l'épouse de Grigore mais de Gheorghe P. Malaxa¹⁰³, son frère. Gheorghe P. Malaxa a fait don à la Préfecture du district de Covurlui de la somme de 120 000 lei, une somme que son épouse Natalia allait contester au tribunal¹⁰⁴.

Mihalache et Andreiana Malaxa ont eu aussi une fille, leur seule fille, du nom d'Ecaterina, mariée au « comis » Iancu Vasiliu. Dans une brève monographie locale de l'église de Vovidenia, de Galați, j'ai eu la surprise de lire l'inscription de sa pierre tombale, dont le texte est transcrit dans les archives paroissiales:

Aujourd'hui, sous l'horizon du monde, moi, l'épouse attristée, je lui ai laissé un triste adieu. Pour ceux de l'au-delà, aucune aide n'a pas été utile, la mort cruelle m'a blessé sans ménagement. Ami, arrête ton pas fatigué. Arrête-toi et pense, lis sur ma pierre et regarde un malheureux. J'ai été âgé de 35 ans quand je suis décédé. Depuis, je me repose sous cette pierre. « Comis » Iancu Vasiliu¹⁰⁵.

¹⁰¹ Une famille du nom de « Fara » existait aussi à Galați, pendant la seconde moitié du XIX^e siècle. C'est d'elle que provenait un certain Neculai Fara qui à un moment donné était en procès avec Zulnia Sturdza, l'un des soeurs de Costache Negri, l'épouse de l'homme politique Vasile Sturdza, pour le rachat de la terre de Șerbești ; voir SDAN Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 146/1859. En 1865, Zulnia Sturdza était en procès avec la famille de feu Neculai Fara toujours pour le rachat de la terre de Șerbești; voir *ibidem*, dossier no. 21/1865. De même, voir *ibidem*, dossier no. 204/1861, l'Epitropie de la fortune de feu Neculai Fara.

¹⁰² Renseignements communiqués par Mme Alexandra Dimitriu née Parepeanu et par son mari, l'ingénieur Sorin Ștefan Dimitriu (Bucarest, janvier 2014).

¹⁰³ SDAN Galați, le fonds Prefectura Județului Covurlui, dossier no. 25/1924.

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 12.

¹⁰⁵ *Biserica « Vovidenia » Galați. Pagini de istorie, mărturii de credință* [L'église « Vovidenia » de Galați. Pages d'histoire, témoignages de foi], Galați, Editura Episcopiei « Dunărea de Jos », sans année, p. 15.

Si la seconde génération a été celle des boyards, la troisième a été celle des officiers. Dans les annuaires militaires de la fin du XIX^e siècle on rencontre quatre porteurs du nom de « Malaxa »: Dimitrie Malaxa, né le 2 janvier 1844, à l'arme de l'infanterie¹⁰⁶; Constantin Malaxa, né à la même date que le personnage antérieur, toujours à l'arme de l'infanterie¹⁰⁷; Mihail Malaxa, né le 24 novembre 1846, à l'administration¹⁰⁸; Grigore Malaxa, né en 1862, en réserve à l'infanterie¹⁰⁹.

Le sus-mentionné spathaire Iancu Malaxa, de Tecuci, a eu cinq enfants, dont l'officier Constantin Malaxa (1844-1889), marié à Ruxandra Popov (+ juin 1940)¹¹⁰. La mère de l'industriel provenait donc d'une famille d'origine bulgare et **non pas** – comme on dit parfois de manière non justifiée – de la famille de boyards moldaves Bădărău. Un parent proche de Nicolae Malaxa, Adonis Popov, a été député national-paysan dans les années '30, viceprésident de l'organisation de Cluj de ce parti et c'est de lui que l'on garde une correspondance intéressante envoyée à l'industriel¹¹¹. Significatif ou pas pour son origine du côté maternel, Nicolae Malaxa a fait partie des dirigeants de la Chambre de Commerce Roumano-Bulgare¹¹².

¹⁰⁶ « Anuar oficial al armatei române pe anul 1892-1893 » [L'annuaire officiel de l'armée roumaine sur l'année 1892-1893], Bucarest, l'Imprimerie de l'Etat, 1892, p. 119. Au Cabinet de Photographies de la Bibliothèque Nationale de Bucarest, il y a une photo de « Moș Dem Malaxa ».

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 122.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 303.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 367.

¹¹⁰ Ruxandra Malaxa (née Popov) habitait au moment de son décès rue Aurel Vlaicu no. 34. C'est un immeuble à appartements de l'entre-deux-guerres qui existe encore de nos jours ayant sur la façade le numéro en chiffres originaux « 34 », le même que celui d'aujourd'hui (AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 97/1940). Dans le même dossier peut être trouvé l'acte de concession de la tombe au cimetière Bellu (f. 10), place no. 18 dans la figure 18 bis. Le prix avec lequel la place a été achetée: 42 000 lei. La concession a été inscrite dans le registre général des cimetières au no. 102/1940. La place contenait trois tombes aux dimensions de 3 x 7 = 21 mp. Malgré mes recherches dans le cimetière, je n'ai plus retrouvé la tombe de Ruxandra Malaxa qui a probablement été supprimée.

Dans le même dossier on a gardé aussi la facture de l'achat de trois couronnes de fleurs achetées à la fleuristerie Vermeulen, Boulevard Brătianu no. 30: une couronne de lys royaux avec ruban et inscription – lei 20 000, une couronne de roses avec ruban et inscription – lei 15 000, une couronne d'oeillets roses – lei 15 000; au total – lei 50 000 (f. 13).

¹¹¹ AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 6/1933-1937. Adonis Popov a eu avec son épouse, Marioara, une fille, Rodica.

¹¹² *Ibidem*, le dossier no. 10/1938-1939, f. 5: le Procès-verbal de constitution de la Chambre de Commerce Roumano-Bulgare, du 7 décembre 1938, avec le siège à Bucarest, Calea Victoriei no. 63. Le président d'honneur était Mitiță Constantinescu, ministre de l'Economie Nationale et gouverneur de la Banque Nationale. L'un des quatre viceprésidents d'honneur – deux Bulgares et deux Roumains – était N. Malaxa, l'autre viceprésident d'honneur roumain étant Mircea Cancicov. A rappeler que l'épouse de N. Malaxa et la belle-mère de Mircea Cancicov étaient toutes les deux nées Crăescu.

Les viceprésidents d'honneur bulgares étaient Ilia Kojouharoff, ministre de l'Industrie et du Commerce de Bulgarie, et Dobri Bojoloff, ministre des Finances dans le pays voisin. Parmi les membres d'honneurs de la Chambre figuraient Max Auschnitt, grand industriel, et l'ingénieur

Une soeur de l'ingénieur Nicolae Malaxa, du nom d'Elena¹¹³, célibataire, a été assez connue dans la Bucarest de l'entre-deux-guerres, en tant que professeur de mathématiques et directrice du lycée Carmen Sylva. A préciser que le prénom de l'officier Constantin Malaxa est passé à celui de son neveu Costache, l'un des enfants de Nicolae Malaxa.

L'épouse de celui-ci, née Natalia Crăescu, descendait elle-aussi d'une famille de petits boyards de Covurlui, dont le nom provenait du village de Crăești. Le « paharnic » Constandin Sion faisait la distinction entre

deux familles, toutes les deux de paysans libres; les premiers élevés à la classe des boyards sont ceux du district de Tecuci. Un certain Strățulat Crăescu, administrateur vieux à Țigănești, du logothète Conache, en 1826 il est devenu « medelnicer ». Ceux du district de Roman, du village de Crăești, ont été élevés pendant le règne de Mihai Sturza à la classe des boyards et parce qu'ils étaient associés au « vornic » Neculai Milu, on les a fait boyards¹¹⁴.

Le 30 mars 1857, la « medelnicereasa » Maria Crăescu¹¹⁵ vendait un lieu à Galați au « comis » Gheorghe (Iorgu) Pandeli, au prix de 900 « galbeni »¹¹⁶. Maria Crăescu était la soeur du « pitar » M. Veisa, elle provenait donc d'une famille de boyards de Moldavie, apparentée aux familles Korne, Boldur-Kostaki etc. Le 12 mai 1856, Stătie Crăescu a été accusé pour avoir franchi la frontière du Danube¹¹⁷. Un autre Crăescu mentionné dans les archives de Galați c'est Petrache Crăescu qui avait un fils, Dimitrie¹¹⁸. C'est de la famille Crăescu que provenait également la mère de la femme-écrivain Georgeta Mircea Cancicov née Jurgea-Negrilești¹¹⁹.

Nicolae Theodorescu, ancien ministre libéral, grand industriel lui-aussi, le grand oncle de l'historien de l'art Răzvan Theodorescu. Le président effectif de la Chambre de Commerce Roumano-Bulgare était l'ingénieur Ion P. Gigurtu.

¹¹³ AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 22/1932-1940, f. 15-15v. : une longue lettre d'Elena Malaxa envoyée à son frère au sujet de l'éducation de ses enfants. C'est un document très significatif pour la connaissance de la professeure Elena Malaxa.

¹¹⁴ Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 144.

¹¹⁵ Maria Crăescu était l'épouse du « medelnicer » Crăescu.

¹¹⁶ AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 221/1857.

¹¹⁷ *Ibidem*, dossier no. 232/1856, f. 1.

¹¹⁸ *Ibidem*, dossier no. 21/1869, f. 283.

¹¹⁹ D'ailleurs il y a eu aussi des relations épistolaires entre Georgeta Mircea Cancicov et Nicolae Malaxa. Mircea Cancicov, l'époux de Georgeta, est souvent mentionné dans les papiers de l'industriel qui se trouvent aux Archives Nationales, à la filiale de la ville de Bucarest. AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 138 / 1938, une lettre de Nicolae Malaxa envoyée à Georgeta Mircea Cancicov, du 11 décembre 1938: « Dans le si peu de temps qui me reste libre – temps que je peux appeler le mien –, j'ai lu „Moldovenii” [les Moldaves], qui m'ont parlé à l'âme, comme c'est depuis longtemps qu'un livre n'a plus fait. / A côté de Creangă et Sadoveanu, notre Moldavie envoie encore un conteur, amoureux de ses contrées et de ses gens ».

A part son activité gigantesque de promotion de l'industrie¹²⁰, Nicolae Malaxa s'est également montré intéressé par la propriété foncière¹²¹. Tout en pensant à ses enfants, il leur a acheté en 1940 du général Constantin Pietraru – Irina était âgée de 19 ans, et Costache¹²², de 16 ans – une terre à Putineiu, dans le district de Teleorman¹²³. Comme on le sait, Irina a épousé le docteur George Emil Palade, lui-aussi originaire du sud de la Moldavie¹²⁴, devenu à un moment donné, dans les années '40, le médecin courant de Nicolae Malaxa. Ils sont tous partis aux Etats-Unis où George Emil Palade a fait la carrière scientifique connue, couronnée par le prix Nobel. Nicolae Malaxa a vécu lui-aussi en Amérique du Nord après la Seconde Guerre Mondiale¹²⁵, entretenant à un moment donné des relations avec Richard Nixon. Il est décédé en 1965, c'est-à-dire neuf ans avant que son gendre reçoive le prestigieux prix suédois.

Soit mentionné ici une prémonition surprenante que l'ingénieur Nicolae Malaxa a eue envers le fait que son gendre allait recevoir le prix Nobel. En 1958, Nicolae Malaxa faisait don à son gendre de son volume *Physics and Philosophy* par Werner Heisenberg, tout en écrivant sur le livre la dédicace suivante: « Au docteur George Palade, Anticipation au Prix Nobel, Noël, 24 Décembre 1958 New York, N.M. »¹²⁶

Un autre fils de Mihalache Malaxa – le premier membre connu de la famille –, Alecu Malaxa, apparaît lui-aussi dans des documents de Galați. Le 28 août 1862, le « căminar » Alecu Malaxa commençait au Tribunal du district de

¹²⁰ N. Malaxa, *Uzina de Tuburi și Oțelării S.A.R. București* [Les usines de tuyaux et aciéries S.A.R. Bucarest], Bucarest, 1948.

¹²¹ AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 44/1939-1940.

¹²² Costache Malaxa, le fils de Nicolae Malaxa, était un ami d'enfance du Roi Michel de Roumanie. Voir AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 22/1932-1940, f. 2, une lettre de Costache Malaxa envoyée à Nușa, du 25 décembre 1935 : « Je t'écris avant le déjeuner, et la matinée je l'ai passée avec le Voïvode à Predeal. Je suis arrivé en assez bonnes conditions, busculé et battu par tous les mufles de camarades du Voïvode. [...] Ensuite le voïvode m'a invité au Palais et maintenant permettez-moi de vous souhaiter heureuses fêtes et „La Mulți Ani” car je vais à table, ne plus pouvant arrêter la faim qui me torture terriblement ».

¹²³ *Ibidem*, dossiers no. 44/1940, 10/1942-1943. Dans le dossier no. 44/1940 se trouve une copie dactylographiée de l'acte de vente – achat de cette terre, d'août 1940. Irina et Constantin Malaxa, les enfants mineurs de l'ingénieur Nicolae Malaxa, domiciliés à Bucarest, Alée Alexandru no. 38, représentés par G. A. Mincu, mandataire spécial, achetaient en parties égales la terre de Putineiu, arrondissement de Călmățui, dans le district de Teleorman, de cca 230 ha et 7 865 mq, composée de deux corps et deux manoirs. Le prix de cette terre était de lei 90 000 lei le ha, soit au total 20 770 785 lei. Le vendeur de la terre était le général Constantin Pietraru, domicilié à Bucarest, Boulevard Lascăr Catargiu no. 16, chez sa mandataire Jana Col. Gr. Protopopescu.

¹²⁴ Sur l'origine et la généalogie de George Emil Palade, voir *Crestomație de familie* [Crestomatie de famille], parue par les soins de Anca-Michaela Israil, Radu Șerban Palade et C.D. Zeletin, București, Editura Spandugino, 2012, p. 27-37.

¹²⁵ Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și exilul românesc* [Le roi Michel et l'exile roumain], Prefață de Al. Zub, Iași, Editura Princeps, 1994, p. 119-126. Je remercie ici-aussi le professeur médecin Radu Șerban Palade, neveu de George Emil Palade (fils de l'une de ses soeurs), pour m'avoir signalé, suite à ma demande, les documents publiés dans ce livre.

¹²⁶ *Crestomație de familie*, p. 582, 589-590.

Covurlui un procès contre la firme de commerce Parembli et Climi, pour une dette d'argent à la suite du chargement par lui de sept vaisseaux avec des produits¹²⁷. Alecu Malaxa était aussi impliqué dans des procès avec P. Lefcochilo¹²⁸ – pour des céréales – et avec le « postelnic » Ioan Fotea¹²⁹. Selon Alexandru V. Perietzianu-Buzău, Alecu Malaxa a été marié à Ruxandra, Grecque, ayant un fils, Constantin, officier lui-aussi, comme le père de l'ingénieur Nicolae Malaxa. Il y a donc eu en même temps **trois** Constantin Malaxa, ce qui pourrait sans doute engendrer des confusions.

Une autre branche de la famille Malaxa, **la cadette**, au nom changé en « Lupașcu », descendait de Nicolae Malaxa, le fils cadet du fondateur de la famille de Moldavie dont le prénom allait être hérité par l'industriel de Bucarest. Un lien avec les Lupașcu est mentionné aussi par le diplomate mémorialiste Dimitrie D. Iurașcu, qui se souvenait de la maison accueillante de Galați de l'« aga » Gheorghe Constantin. Il se souvenait avec plaisir de

la petite-fille mignonne venue avec les Grecs de Malaxa, Naneta Kanarispe que j'ai aussi connue et que j'appelais la « mamie ». Petite, blonde et pépissante comme un canari, tous les boyards étaient épris d'elle, mais plus tard, c'est toujours le grand-père qui l'a mariée au colonel Lupașcu de Bârlad, celui qui ensuite allait se conduire comme un héros dans la guerre avec les Turcs¹³⁰.

Le « comis » Manolache Lupașcu¹³¹ a été marié deux fois: en première nocess, en 1824, à Maria Potolea, et en secondes, en 1836, à Smaranda Roată, fille du « mazil » Dinu Roată, du village de Galbeni, dans le district de Neamț. Constandin Sion notait dans *Arhondologia Moldovei* que

Neculai [Malaxa] a épousé une jeune fille Smaranda, fille de la veuve Ruxanda Rotoaie de Galbeni, avec qui il a eu un fils, Alecu, qu'il a abandonné et il s'en est allé en Grèce. Le garçon est resté chez sa mère qui en se mariant en secondes nocess au « comis » Manolachi Lupașcu, il a donné le garçon au département des travaux publics et maintenant, en février cette année, 1852, on l'a fait « sardar », tout en l'appelant Lupașcu¹³².

Alexandru Lupașcu, né Malaxa (1833-1902), a rempli différentes hautes fonctions tout au long de sa vie, parmi lesquelles il a été président à la Cour des Comptes. Libéral convaincu, il se trouvait en bons rapports avec Ion C. Brătianu. Il a soutenu le mouvement national des Roumains de Transylvanie

¹²⁷ AN-Galați, le fonds Tribunalul Județului Covurlui, Secția I, Judecătorești, dossier no. 133/1856, f. 263.

¹²⁸ *Ibidem*, dossier no. 283/1857.

¹²⁹ *Ibidem*, dossier no. 132/1859.

¹³⁰ Dimitrie Iurașcu, *Rugina toamnei...*

¹³¹ Sur son ascendance et ses parentés, voir Mihai Sorin Rădulescu, *Genealogii* [Généalogies], București, Editura Albatros, 1999, p. 129-132.

¹³² Paharnicul Costandin Sion, *op. cit.*, p. 179.

avec des subsides, étant le propriétaire de la terre de Silivestri, dans le district de Bacău, le village d'origine de la famille Lupașcu. Il a épousé Lucreția Verghi, fille du « paharnic » et spathaire Iancu Verghi, de Bacău et de sa femme née Catinca Hartulari. Alexandru Lupașcu et son épouse Lucreția ont eu cinq enfants. Leur fille Henriette (+ 1910) s'est mariée au professeur botaniste Ștefan (dit Patan) Sihleanu (1857-1923), docteur-ès-sciences à Naples. Maria Lupașcu (1862-1938), en réalité Malaxa, a épousé à Bucarest, en 1887, l'écrivain, orateur et homme politique Barbu Delavrancea, ayant quatre filles: Cella (1887-1991), mariée au diplomate Filip Lahovary et ensuite au banquier Aristide Blank; Margareta (1888-1937), professeure; Niculina (1890-1981), peintre, mariée au docteur Raul Dona, frère du médecin collectionneur Iosif Dona et Henriette (1894-1987), architecte, mariée en 1918 à l'officier français Emile Gibory, membre de la mission militaire française dirigée par le général Berthelot.

C'est de la même postérité que faisait aussi partie Ștefan Lupașcu (1872-1946), diplomate, attaché commercial dans quelques capitales européennes, directeur de l'école commerciale de Thessalonique. De son lien avec une jeune fille française de Nancy est née la future femme-écrivain Ștefana (Lily) Velisar-Teodoreanu, l'épouse de l'écrivain Ionel Teodoreanu. La fille cadette d'Alexandru Lupașcu et de Lucreția née Verghi était Lucreția jr., mariée à Eduard Ghica (1860-1925), ancien préfet de Vaslui et directeur de la Sûreté. « Bonne, audacieuse, gâtée, violente et dans la joie et dans la détresse, elle conquérissait facilement tous par sa bonté. »¹³³ Du mariage d'Eduard Ghica avec Lucreția Lupașcu, en réalité Malaxa, est né un fils, Grigore, qui a fait après la Seconde Guerre Mondiale une prospère carrière internationale en tant qu'homme d'affaires, à Rio de Janeiro, Madrid et New York. Pour l'évocation de la famille Lupașcu on peut citer ses souvenirs dans le volume *Grigri* (Madrid, 1973). Un autre petit-fils d'Alexandru Lupașcu (Malaxa) a été le philosophe Stéphane Lupasco (1900-1988), de Paris, descendant donc lui-aussi de la famille Malaxa.

La pianiste Cella Delavrancea a envoyé des lettres pleines de chaleur à Nicolae Malaxa¹³⁴, certaines d'entre elles pouvant être interprétées même comme des épîtres d'amour. Dans une d'elles, ce bienfaiteur de beaucoup d'intellectuels de son époque¹³⁵, est même appelé « oncle »¹³⁶. La descendance

¹³³ Cella Delavrancea, *Dintr-un secol de viață* [D'un siècle de vie], București, Editura Eminescu, 1988, p. 95.

¹³⁴ AN-București, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 102/1937-1940.

¹³⁵ *Ibidem*, dossier no. 30/1933-1939, lettres d'Alice et de Horia Hulubei à Nicolae Malaxa. Alice Hulubei, l'épouse du réputé physicien, elle-même doctorante en physique à Paris, faisait le portrait de N. Malaxa dans une lettre envoyée à lui-même : « Monsieur Malaxa, gentil et bon, aux yeux „acajou” et sévères de lion, aux hauts épaules qui appuient un monde, aux cheveux noirs, chatoyants et étendus comme ceux d'un danseur argentin, aux dents de lumière ! » (f. 1)

¹³⁶ La pianiste Cella Delavrancea écrivait à Nicolae Malaxa le 6 octobre 1938: « Je crois en l'influence du nom sur des personnalités arrivés sur un plan d'évolution où elles perçoivent des vibrations extérieures à l'humain.

Malaxa – Lupașcu était donc connue par les soeurs Delavrancea, d'autant plus qu'elles descendaient d'un... Nicolae Malaxa.

A remarquer les liens de parenté par alliance de l'ingénieur Nicolae Malaxa avec deux chefs de services secrets: Cezar Librecht et Eduard Ghica, le dernier décédé pendant le règne du roi Ferdinand, c'est-à-dire avant que l'industriel ne devienne un membre proéminent de la camarilla royale. Est-ce que ces parentés auraient toujours eu une certaine importance dans l'ascension du personnage ?

La mémoire de l'ingénieur Nicolae Malaxa est étonnamment présente dans la Bucarest de nos jours. La chute du régime communiste a restauré son souvenir dans le quartier dont il était le plus lié. Dans sa maison imposante Alée Alexandru no. 38 siège l'Institut Culturel Roumain, et à côté se trouve la maison bâtie par Nicolae Malaxa pour sa fille Irina et son mari, le docteur George Emil Palade, actuellement le siège de l'Ambassade de la République de Moldavie. De même, l'immeuble à appartements Malaxa – Burileanu, Boulevard Nicolae Bălcescu, l'un des édifices les plus représentatifs de l'architecte Horia Creangă à Bucarest, peut encore être admiré, même si les passants ne sont souvent pas conscients de sa valeur historique et architecturale. Le nom de Nicolae Malaxa est encore porté par un hôpital qui se trouve pas loin de ses usines, elles aussi l'oeuvre de l'architecte Horia Creangă. De même, deux églises orthodoxes bucarestoises s'appellent « St. Nicolas-**Malaxa** », une église fondée en grande mesure par l'industriel dans les années '40 pour ses ouvriers et « La Dormition de la Vierge – **Malaxa** », bâtie récemment à la suite des nécessités du quartier, toutes les deux églises se trouvant dans les alentours des anciennes usines Malaxa. A côté des usines j'ai pu lire il y a quelques jours le nom comique-évocateur d'un restaurant – celui du Bulgare...

C'est pour ça que je m'appelle Cella – c'est pour ça que tu es Nicolae.

Aujourd'hui on fête le Saint qui a fait de la justice dans ce monde – il brille dans des églises parmi les petites lumières avec l'espoir parmi les larmes.

J'attends de notre mécène... *de l'Oncle Nicolae comme on t'appelle parfois Lili [Ștefana Velisar-Teodoreanu] et moi [souligné par moi]...* » (SMBAN, le fonds S.A.R.N. Malaxa, dossier no. 102/1937-1940, f. 10).

Overview of the Genealogy of the Malaxa Family

(Abstract)

Keywords: Kerkyra, Malaxa, Voinescu, Lupașcu, George Emil Palade, Cezar Librecht

The article presents data about the history and genealogy of the Malaxa family, which was very famous in Romania during the Interwar Period, mainly because of the great industrialist Nicolae Malaxa (1884-1965). His great-grandfather Mihalache Malaxa came from the Island of Kerkyra to Moldavia at the end of the XVIIIth century. His descendants lived in Galați and in Tecuci, buying lands and making carriers in the administration of the Covurlui and of the Tecuci districts. The sons of Mihalache Malaxa and of his wife Andreiana Voinescu, descendant of some Moldavian boyar families, received boyar titles and were part of the Moldavian nobility. In the next generation some members of the Malaxa family became officers in the Romanian army.

Nicolae Malaxa's daughter, Irina, was married with doctor George Emil Palade who received the Nobel price in 1974, as an American professor. He has been until now the only ethnical Romanian who has been granted the prestigious Swedish price.

Annexes



Fig. 1. Costache P. Malaxa (XIX siècle)



Fig. 2. Emilie Malaxa (XIX siècle)



Fig. 3. L'Église Sf. Nicolae-Malaxa, Bucarest, février 2014
(photo : Mihai Sorin Rădulescu)



Fig. 4. L'immeuble à Malaxa – Burileanu, Bucarest, février 2014
(photo: Mihai Sorin Rădulescu)



Fig. 5. L'hôtel Cezar Librecht, aujourd'hui la Maison des Universitaires, rue Dionisie Lupu, février 2014 (photo : Mihai Sorin Rădulescu)



Fig. 6. L'hôtel Nicolae Malaxa, aujourd'hui l'Institut Culturel Roumain, Alée Alexandru no. 38, Bucarest, février 2014 (photo : Mihai Sorin Rădulescu)

Stema și drapelul satului Dănceni, raionul Ialoveni*

Silviu ANDRIEȘ-TABAC

1. Numele satului

Prima mențiune documentară a satului Dănceni, raionul Ialoveni, este din 16 aprilie 1617 (7125). Printr-un ispisoc domnesc, dat la Iași în acea zi și din care până în zilele noastre s-a păstrat doar traducerea lui românească din limba slavă, Radu Mihnea voievod întărește lui [Nestor] Ureche, mare vornic al Țării de Jos, toate satele de moștenire, danie și cumpărătură, pe care le are confirmate de domnii anteriori¹. Printre acestea este enumerat și „satul Dănicini pe Ișnovăț și partea lui din satul Chilii din Ișnovăț”, ultimul fiind de fapt satul Cheile (Ișnovățului), azi încorporat în moșia orașului Ialoveni.

Numele satului Dănceni provine probabil de la un proprietar al acestuia, Danciul, la fel ca și în cazul satului Dănceni din ținutul Soroca, unde această etimologie a putut fi stabilită documentar². Prenumele Danciul, la rândul său, este un antroponim derivat din prenumele calendaristice Dan (din ebraică „jude”) și Daniel (din ebraică „judecător-Domnul”, „Dumnezeu m-a judecat”), primul fiind probabil un hipocoristic al unui nume compus cu elementul *-dan* (fie ca element primar ca în prenumele Daniel, fie ca element secundar ca în prenumele Bogdan, Iordan etc.)³.

Căutarea aceluia personaj istoric Danciul care a dat numele său satului trebuie întreprinsă printre ascendenții apropiați ai primului proprietar cunoscut – marele vornic Nestor Ureche – sau, dacă satul nu era din moștenirea neamului acestuia, ci din zestrea soției, printre ascendenții acesteia.

* Articolul are la bază comunicarea „Un proiect heraldic pentru satul Dănceni, raionul Ialoveni”, prezentată la *Al XIV-lea simpozion de numismatică, dedicat aniversării a 20-a a leului moldovenesc*, Chișinău, 25-29 septembrie 2013.

¹ *DIR, veacul XVII*, A. Moldova, vol. IV (1616-1620), București, Editura Academiei RPR, 1956, p. 144-146, doc. nr. 183. Traducerea românească făcea parte din colecția de documente istorice a Academiei Române, având cota DCCXXXV/28.

² A. Eremia, *Nume de localități. Studiu de toponimie moldovenească*, Chișinău, 1970, p. 72; Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise (documente slavo-române)*, vol. VI, p. I, Iași, 1931, p. 2, 18-19.

³ N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei RPR, 1963, p. 39; Cristian Ionescu, *Mică enciclopedie onomastică*, Chișinău, Editura „Știința”, 1993, p. 101; Tatiana Petrache, *Dicționar enciclopedic al numelor de botez, cu un tabel alfabetic al sfinților ortodocși*, ed. II, București, Editura „Anastasia”, 2000, p. 38.

Părinții marelui vornic Nestor Ureche (* cca 1550-1555, † 1618), tatăl cronicarului Grigore Ureche, după cum au arătat mai mulți cercetători ai genealogiei sale, au fost Maxim Dumitru Ureche (stolnic muntean pe la 1560-1561) și Dumitra, o descendentă din marea boierime munteană, adică fără proprietăți familiale în Țara Moldovei, iar bunicul său patern s-a numit DANCIAL (!) URECHE⁴. Acest Dancial Ureche este primul și cel mai apropiat candidat la a fi stăpânul care a dat numele satului. Totuși, neavând siguranța transmiterii proprietății asupra Dăncenilor de la Dancial Ureche la Nestor Ureche, trebuie să se țină cont și de faptul că acest prenume Dancial este bine cunoscut și în familiile Huru și Huhulea, alte rude ale Urecheștilor și astfel potențiali ascendenți în proprietăți funciare⁵.

Nestor Ureche a fost căsătorit, după 1575, cu Mitrofana, fiica păhârnicului Ionașco Jora, cu care a avut patru copii, printre care și pe cronicarul Grigore Ureche⁶. Printre cei mai recent biografi ai lui Nestor Ureche se numără Maria Magdalena Székely, care își începe studiul său dedicat vieții acestui personaj în felul următor: „O carieră de 45 de ani, dregătorii înalte în sfaturile din Moldova și Țara Românească, misiuni diplomatice, campanii militare, ani de cinste și măririi, urmați de pribegii dureroase. Așa s-ar putea rezuma, în doar câteva cuvinte, activitatea pe care Nestor Ureche a desfășurat-o în slujba țării și a domnilor, începând cu Ioan vodă și terminând cu Radu Mihnea. Parafrazându-l pe P. P. Panaitescu, aş spune că pecetia pe care acest boier și-a pus-o asupra Moldovei a fost așa de marcantă, încât istoria ei în ultimul sfert al veacului XVI și primele decenii ale celui următor nu se poate scrie, excluzându-l. Ba, din contra, tabloul vieții politice de atunci ar fi de reconstituit pornind de la această personalitate, urmărindu-i evoluția și acțiunile”⁷.

2. Stema familiei Ureche

Nestor Ureche a avut o stemă de familie proprie care, din fericire, ne este cunoscută documentar din surse sigilografice de la trei generații⁸. Această stemă cuprinde o mobilă din heraldica geometrică care poate fi descrisă astfel: un lambel cu trei pandante rectangulare, pandantul din mijloc fiind cruciat. Nestor Ureche folosește aceeași figură în două sigilii ale sale, aplicate primul pe documente din 1604, iar celălalt după data primirii indigenatului polon la 1607. În primul sigiliu mobilă însoțește monograma numelui și a funcției (fig. 1⁹), iar

⁴ Maria Magdalena Székely, *Neamul lui Nestor Ureche*, în AIIX, XXX (1993), p. 655-659, anexa 1.

⁵ *Ibidem*, p. 655; Ștefan S. Gorovei, [Recenzie la:] Dumitru Velciu, „Grigore Ureche”, București, Editura „Minerva”, 1979, 422 p., în AIIAI, XVII (1980), p. 737-740.

⁶ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 659-670.

⁷ Idem, *O carieră de dregător moldovean: Nestor Ureche*, în AMM, XII-XIV, 1990-1992, p. 129.

⁸ Idem, *Heraldică, genealogie și sigilografie la familia boierilor Ureche*, în ArhGen, I (VI), 1994, nr. 3-4, p. 35-42.

⁹ *Ibidem*; AN-Iași, fond Mănăstirea Neamț, IV/2. Aducem mulțumiri colegilor ieșeni Sorin și Rodica Iftimi pentru procurarea și oferirea fotografiei acestui sigiliu.

în cel de-al doilea aceasta devine mobilă principală și singură în scutul heraldic (fig. 2¹⁰). O mică diferență artistică ținând de labarea pandantelor și a barei lambelului la primul sigiliu se poate observa între cele două monumente sfragistice.



Fig. 1. Primul sigiliu al lui Nestor Ureche (1 octombrie 1604)



Fig. 2. Al doilea sigiliu al lui Nestor Ureche (10 martie 1609)

Fiul său, cronicarul Grigore Ureche a folosit și el două sigilii, atestate fiind aplicate pe documente la 1636 (fig. 3), respectiv la 1638 (fig. 4)¹¹, ambele preluând compoziția celui de-al doilea sigiliul al tatălui său. Al doilea sigiliu al lui Grigore Ureche a suferit o nouă modificare artistică a mobilei. Lambelul a devenit mai elegant, iar pandantul cruciat s-a prelungit și s-a transformat într-o cruce labată clasică, suspendată parcă de bara transversală.



(9 noiembrie 1636)

Fig. 3. Primul sigiliu al lui Grigore Ureche (1636)

¹⁰ Maria Magdalena Székely, *Heraldică, genealogie și sigilografie la familia boierilor Ureche...*; ANIC, Documente istorice, CDLXXIX/13. Aducem mulțumiri colegei Ioana Grigorie din București pentru procurarea și oferirea fotocopiei acestui sigiliu.

¹¹ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*; Maria Dogaru, *Sigiliile, mărturii ale trecutului istoric. Album sigilografic*, București, 1976, p. 247, fig. 278.

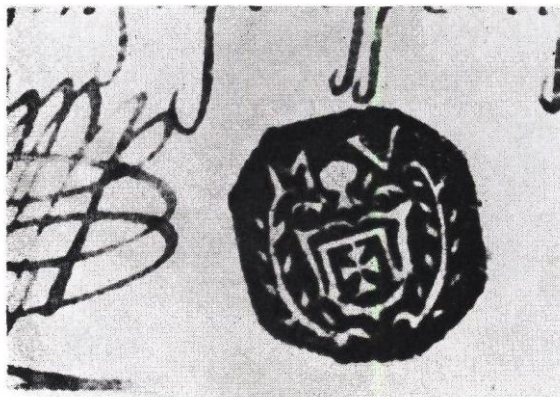


Fig. 4. Al doilea sigiliu al lui Grigore Ureche (1643)

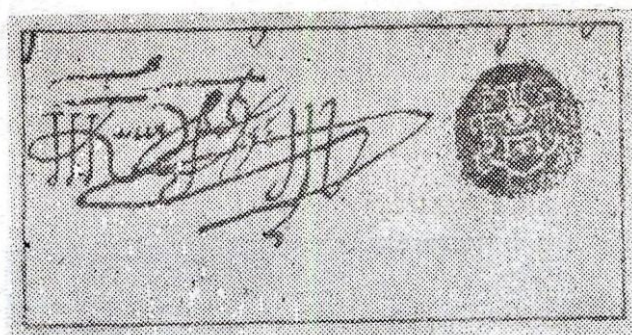
Vasile Ureche, fratele cronicarului, a folosit aceeași stemă. Ea este atestată pe spatele unei iconițe personale de fildeș, datată cu anul 7131 (1622/1623) și confecționată probabil la Muntele Athos (fig. 5)¹². Din punct de vedere artistic, lambelul său este mai apropiat de cel al fratelui său. Nu numai pandantul central se transformă într-o cruce labată cu brațul de sus prelungit până la atingerea barei transversale, ci și cele două pandante laterale au piciorul labat.



Fig. 5. Iconița lui Vasile Ureche (1622-1623)

¹² Ștefan S. Gorovei, *Cu privire la heraldica medievală românească*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, nr. 1-2, p. 280-281, 284; N. Iorga, *Les arts mineurs en Roumanie*, [vol. I], București, 1934, p. 16, fig. 17.

Vasile Ureche a avut și el un sigiliu heraldic, asemănător cu cel al fratelui său, dar îl cunoaștem doar aplicat postum, de fiul său, Neculai Ureche, pe un document din 1643 (fig. 6)¹³.



(8 martie 1643)

Fig. 6. Sigiliul lui Vasile Ureche, aplicat postum de fiul său Neculai Ureche la 1643

*

*

*

Revenind la figura lui Nestor Ureche, pe urmele altor istorici, vom recunoaște posibilitatea ca acesta, conform uzanțelor, să fi primit și o stemă poloneză la momentul obținerii indigenatului polon în 1607, imaginea căreia nu a putut fi depistată de cercetători. Totuși, trebuie să ținem cont și de faptul că în celebrul armorial polonez al lui Kasper Niesiecki, actualizat la mijlocul secolului al XIX-lea¹⁴, Nestor Ureche (numele ortografiat Ureki) nu este trecut ca aparținând vreunui herb polonez. Și în diploma de indigenat, dată la Varșovia la 13 iunie 1607 și al cărei original a fost prezentat la 1669 autorităților orașului Lvov de către Vasile Ureche, fiul vornicului Nestor Ureche, locul pentru armele heraldice a rămas gol („in cuius privilegii medio spatium pro stemmate eiusdem generosi Nestorii Ureki ad depingendum est relictum”)¹⁵, iar sigiliul actului era căzut („in quo sigillum per hostes Moldaviae est avulsum”)¹⁶.

Unii autori au afirmat că Nestor Ureche ar fi fost primit în herbul polonez Pobog¹⁷, a cărui formulă clasică reprezintă: pe albastru, o potcoavă de argint,

¹³ Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 37, 42.

¹⁴ Kasper Niesiecki, *Herbarz Polski Kasprowa Niesieckiego S.J., powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopismów, dowodów urzędowych i wydany przez Jana Nep. Bobrowikza*, tom IX, W Lipsku, 1842, p. 204.

¹⁵ Eugeniu de Barwiński, *Știri nouă asupra familiei Ureche*, în *Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șaptezeci de ani*, București, 1903, p. 204-205.

¹⁶ *Ibidem*, p. 203.

¹⁷ Zernicki-Szeliga, *Der polnische Adel*, Hamburg, 1900. Stema descrisă reprezintă o derivată de la herbul Pobog: pe albastru, o potcoavă asuprită de o cruciuliță, ambele de argint, ramura dreaptă a potcoavei este străpunsă coborător în bandă de o săgeată de aur; scutul este timbrat de un coif nobiliar obișnuit; cimier un ogar de argint cu zgarda de aur (*apud* Maria Magdalena Székely, *op. cit.*, p. 36 și nota 5).

asuprită de o cruce de cavalier de aur; coif cu gratii, de argint, cu medalion de aur, încoronat cu o coroană de aur; cimier un ogar ieșind, de argint, cu zgarda de aur. Numele său, totuși, nu este pomenit în lista purtătorilor numitului blazon din armorialul Niesiecki. În alte armoriale, însă, este trecut un alt nume, cu ortografie asemănătoare – Urecki (se citește Urețchi) – care face parte din herbul Pobog¹⁸ și care a putut eventual provoca confuzia cu Urecheștii. Verificarea finală a acestei versiuni, însă, nu ne stă la îndemână.

De asemenea, și în armorialul lui Traian Larionescu, pe care însă nu ne putem baza în lipsa documentației științifice însoțitoare elementare, apar trei steme Ureche (fig. 7)¹⁹: nr. 425 – pe roșu, un lambel cu trei pandante rectangulare; nr. 426 – pe azur, o potcoavă de argint, străpunsă de o săgeată coborâtore în bandă de același metal; nr. 427 – pe azur, o dextroșeră ieșind din flancul senestru al scutului, cu mâneca hainei roșie, iar mânușa de argint, strângând un pumnal în pal, cu vârful în jos, de același metal. Prima stemă este probabil rezultatul unei lecturi defectuoase a stemei moldovenești a familiei; cea de-a doua se pare că ar fi cumva în legătură cu herbul Pobog, iar cea de-a treia – ne este necunoscută după alte surse.

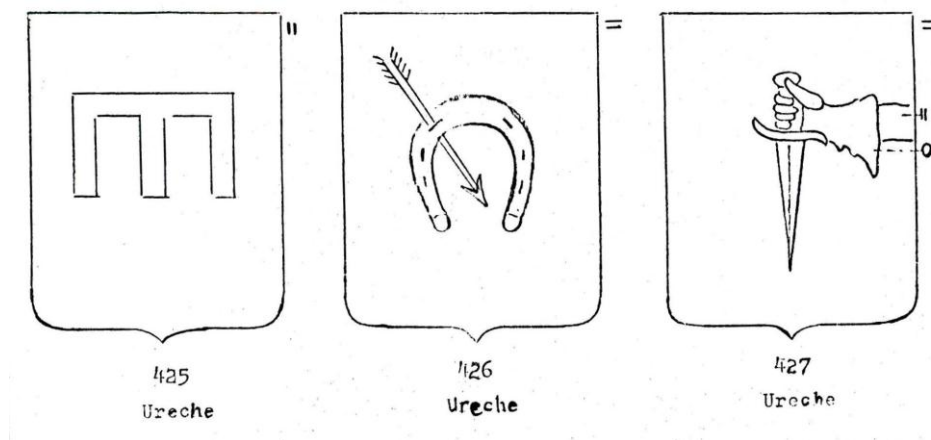


Fig. 7. Stemele atribuite familiei Ureche în armorialul lui Traian Larionescu (1976)

Numărul redus de documente istorice publicate și accesibile nu permite urmărirea sorții Dăncenilor după moartea lui Nestor Ureche. Este de menționat, totuși, că moșia vecină „Chilii”, adică Cheile (Ișnovățului) a fost moștenită de fiul său, Vasile Ureche²⁰.

¹⁸ Sławomir Górczyński, Jerzy Kochanowski, *Herby szlachty polskiej*, Warszawa, 1994, p. 121-122; Tadeusz Gajl, *Polskie rody szlacheckie i ich herby*, Białystok, 2003, p. 211.

¹⁹ Traian Larionescu, *Armorialul Moldovei de Sus: Album heraldic*, București, 1976, pl. 41, fig. 425-427.

²⁰ Maria Magdalena Székely, *Structura domeniului boieresc: Nestor Ureche și proprietățile lui*, în RI, s.n., IX, 1998, nr. 3-4, p. 166, nr. 52 (ANIC, Documente moldovenești, I/9, Actul de împărțeață de la 8 martie 1643).

3. Primul proiect heraldic local

În ședința Consiliului sătesc Dănceni din 4 mai 2012 a fost adoptată decizia nr. 03-03 „Cu privire la simbolica locală a Primăriei Dănceni”²¹, care prevedea înregistrarea la Comisia Națională de Heraldică a Republicii Moldova a unor proiecte de stemă și drapel sătesc elaborate de tânărul student la arte plastice Ivan Șileaev.

Proiectul de stemă propus poate fi aproximativ blazonat astfel: un scut cu vârful rotunjit și în acoladă, scobit în cap din trei părți – din flancuri și din marginea superioară, de aur, încărcat cu un pal roșu; peste tot un scut cu vârful rotunjit, tăiat în trei valuri ascuțite și bătute de vânt dinspre dextra, încărcat sus, pe argint cu o frunză de viță-de-vie, verde și cu vârful în jos, iar jos, pe azur, cu un pește de argint în fascie, plutind spre senestra.

Proiectul de drapel poate fi descris ca o pânză rectangulară, cu proporția aproximativă de 2:3, bipartită orizontal, sus verde, iar jos, bipartită orizontal ondulat, galben și azur, în proporția aproximativă de 1:4.

Argumentarea sumară a celor două proiecte invocată în decizia consiliului local era „amplasarea [geografică], specificul satului și textul imnului s. Dănceni”. Prin sintagma finală se avea în vedere un text aparținând autorului Petru Iosipoi intitulat *Imnul satului Dănceni* și prezentat Comisiei Naționale de Heraldică împreună cu decizia consiliului sătesc. Acesta începea cu versurile: „La cap ai un codru și-un lac la picioare, / Așa ți-a dat Domnul acest loc sub soare.” Astfel, verdele din drapel apărea ca simbol al codrului, iar albastrul din partea de jos ca acela al lacului Dănceni. În ceea ce privește brâul galben despărțitor, acesta putea fi legat de fraza „Și-ți râde-ncărcată de spice câmpia” din același imn. Stema a fost concepută după aceeași formulă, transparentă ca mesaj, doar că verdele codrului a fost concentrat în frunza de viță-de-vie din partițiunea superioară a scutului peste tot, ceea ce ilustra și un alt vers al imnului: „Cu via-ncărcată de struguri în toamnă”. Scutul mare nu a avut o încărcătură semantică specială, ci apărea, din spusele autorului compoziției, ca un suport pur decorativ, iar confuzia culorii albastre, care în heraldică este cea a cerului, cu culoarea apei, desemnată heraldic prin argint (alb), este una comună pe planetă.

Proiectele agreate de consiliul sătesc Dănceni nu au putut fi puse în discuție la ședința de rând a CNH nu numai pentru faptul că nu respectau normele naționale în domeniul heraldicii și vexilologiei, ci și pentru că dosarul înaintat nu era complet. Primarul localității, Andrei Vîrlan, a acceptat observațiile și a solicitat remiterea chestionarului heraldic de rigoare, care a fost completat în scurt timp de Tatiana Ursu, șefa Bibliotecii Publice „Andrei Vartic” din localitate. În urma tratativelor purtate cu primăria, autorul s-a implicat în elaborarea unui nou proiect, care urma să fie realizat în practică de același desenator Ivan Șileaev. Concepția stemei și drapelului a fost gata către ziua de

²¹ Arhiva curentă a Comisei Naționale de Heraldică, Dosarul satului Dănceni.

5 iulie 2012, când datele problemei au fost aduse la cunoștința pictorului. Pe parcursul lunilor iulie-septembrie 2012, acesta a realizat câteva proiecte care nu rezistau din punct de vedere artistic. Asocierea în același scut a unei figuri geometrice cu structură rigidă și a unui pește cu linii plastice, precum și realizarea unei compoziții unitare din punctul de vedere al stilului au trezit mari complicații, insurmontabile pentru tânărul desenator. În cele din urmă a fost necesară implicarea personală a arhitectei Mariana Șlapac, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei și președinte al Comisiei Naționale de Heraldică, care a construit stema milimetru cu milimetru, găsind echilibrul stilistic și plastic necesar, iar versiunile finale au fost realizate de pictorul heraldic profesionist Iurie Caminschi.

Astfel, proiectul de stemă al satului Dănceni în viziunea noastră și a celor doi desenatori din urmă implicați reprezintă: *în câmp roșu-vișiniu, marca familiei Ureche (un lambel cu trei pandante rectangulare labate, având pandantul din mijloc cruciat, de asemenea labat) de aur, asuprind un pește de argint așezat în fascie în talpa scutului; scutul timbrat cu o coroană sătească de aur* (fig. 8).

Proiectul de drapel al satului, elaborat în baza stemei ca o banieră armoriată, reprezintă *o pânză pătrată roșie-vișiniu, purtând marca familiei Ureche, galbenă, asuprind un pește alb așezat în fascie în treimea inferioară a pânzei* (fig. 9).

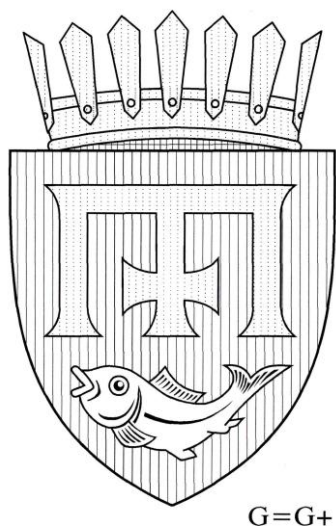


Fig. 8. Stema satului Dănceni, 2013

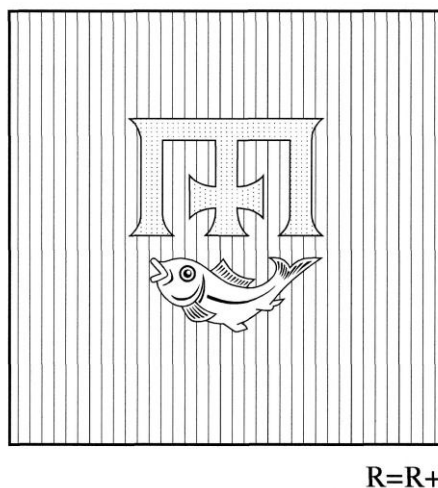


Fig. 9. Drapelul satului Dănceni, 2013

În calitate de mobilă principală a stemei satului Dănceni a fost aleasă **marca familiei Ureche** ca un simbol al vechii stăpâniri a acestei ilustre familii boierești asupra moșiei Dănceni.

Cel de-al doilea element definitoriu pentru această stemă îl constituie **câmpul roșu-vișiniu** al scutului heraldic și al pânzei drapelului. Acest smalt particular personifică râul Ișnovăț, apă pe care este așezat satul Dănceni.

Râul Ișnovăț este pentru prima oară amintit într-un act de la Alexandru cel Bun din 10 februarie 1429²², în varianta „*Vășneveț*”. Hidronimul provine de la apelativul ucrainean „*vășnea*” – „*vișin, vișină*” și înseamnă „*valea crescută cu vișini*”²³. Din spusele localnicilor se știe că în locul unde izvorăște Ișnovățul, lângă mănăstirea Căpriană, există copaci de vișini crescând sălbatic și în zilele noastre. Vom menționa și faptul că, în documentul deja citat din 1429, mănăstirea Căpriană apare cu numele „*mănăstirea Vășneveț, unde este egumen Chiprian*”.

Culoarea vișinie nu este o culoare heraldică clasică, ci una cu totul individuală, folosită în Republica Moldova până în prezent doar în stema și drapelul orașului Ialoveni²⁴ și în stema și drapelul satului Nimoreni²⁵, același raion Ialoveni, unde de asemenea face referire la râul Ișnovăț. Acest smalt poate fi considerat ca o armă heraldică grăitoare, căci vișinul și fructul său – vișina – au dat limbii române și denumirea râului, și denumirea acestei nuanțe de roșu.

Cea de-a treia mobilă heraldică – **peștele de argint** așezat în fascie în talpa scutului – simbolizează lacul Dănceni, cunoscut pentru atracția lui piscicolă. „Iazul cel mare” al Dăncenilor este menționat încă în mărturia hotarnică a satului din 12 iulie 1777²⁶.

În sfârșit, **coroana satească de aur** care timbrează scutul, în conformitate cu normele heraldice naționale, consemnează statutul de sat-reședință de comună.

Însemnele elaborate de autor și desenate de pictorii Mariana Șlapac și Iurie Caminschi au fost avizate de Comisia Națională de Heraldică în ședința din 2 iulie 2013 (proces-verbal nr. 195-IV) și aprobate prin decizia consiliului sătesc Dănceni nr. 08-04 din 17 octombrie 2013.

²² DRH, A. Moldova, vol. I (1381-1448), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi, București, Editura Academiei RSR, 1975, vol. I, p. 124-125.

²³ Ion Dron, *Studii și cercetări*, Chișinău, Editura „Pontos”, 2001, p. 300; idem, *Chișinău. Schițe etnotoponimice*, Chișinău, Editura „Ulysse”, 2001, p. 63-84.

²⁴ Silviu Andrieș-Tabac, *Noile simboluri heraldice ale orașului Ialoveni*, în *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a 125 de ani de la proclamarea independenței României. Chișinău, 24-26 septembrie 2002: Studii, note și comunicări*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 277-284.

²⁵ Aprobate prin decizia Consiliului sătesc Nimoreni din 16 martie 2012 (proces-verbal nr. 01) și în ședința Comisiei Naționale de Heraldică a Republicii Moldova din 4 mai 2012 (proces-verbal nr. 112-IV).

²⁶ *Documente privitoare la istoria Țării Moldovei în secolul al XVIII-lea (1775-1786). Cărți domnești și zapise (MEF, vol. X)*, volum îngrijit de Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Chișinău, Editura „Civitas”, 2005, nr. 47, p. 70-72.

Les armes et le drapeau du village de Dănceni, district de Ialoveni (Résumé)

Mots-clés: héraldique, vexillologie, armoiries, drapeau, village de Dănceni, district (raion) de Ialoveni, République de Moldova, Bessarabie, famille Ureche.

La première mention documentaire du village de Dănceni, district (raion) de Ialoveni, date de 16 avril 1617 (1725). Par une charte de confirmation du prince régnant Radu Mihnea, donnée à Iași ce jour-là et connue aujourd'hui uniquement en version traduite roumaine, Nestor Ureche, le grand vornic (gouverneur) de Țara de Jos, valide sa possession sur tous ses villages provenant de l'héritage, donation et achat et confirmés par les princes précédents. Parmi ces localités on retrouve aussi « le village de Dănicini sur Ișnovăț et sa partie du village de Chilii de Ișnovăț », ce dernier étant, en fait, le village de Cheile (Ișnovățului), intégré aujourd'hui dans le domaine de la ville de Ialoveni.

Le nom du village de Dănceni provient probablement du nom d'un propriétaire Danciul, de même que dans le cas du village homonyme de Dănceni du district (ținut) de Soroca où cette étymologie a été établie à l'aide des preuves documentaires.

La recherche de Danciul, l'homme qui a donné son nom à ce village, doit se faire parmi les plus proches ascendants du premier propriétaire connu – le grand vornic Nestor Ureche (* environ 1550-1555, † 1618), le père de l'annaliste Grigore Ureche – ou, si le village provenait de la dot de son épouse, – parmi les ascendants de sa femme.

Les études des documents ont permis d'établir que le village a été dans la propriété de la famille Ureche avant Nestor Ureche. Il est également connu que Nestor Ureche a utilisé des armes héraldiques familiales, confirmées par des sources sigillographiques provenant de trois générations.

Ainsi, la marque de la famille Ureche a été choisie comme meuble principal des armes du village de Dănceni, en qualité de symbole de l'ancienne propriété de cette illustre famille de boyards sur le domaine de Dănceni.

Le deuxième élément déterminant pour ce projet héraldique c'est le champ de couleur rouge cerise, un émail particulier personnifiant le nom du ruisseau de Ișnovăț, cours d'eau, sur lequel est situé le village de Dănceni.

Le troisième meuble héraldique choisi c'était un poisson, qui symbolise le lac de Dănceni, célèbre par son attraction piscicole. « Le grand lac » de Dănceni est déjà mentionné dans un acte de démarcation du domaine du village, datant de 12 juillet 1777.

Les armes du village de Dănceni sont : de gueules-cerise, à la marque de la famille Ureche (un lambel à trois pendants rectangulaires pattés, le pendant central croiseté également patté) d'or, accompagné en pointe d'un poisson d'argent en fasce ; l'écu sommé d'une couronne de village d'or.

Le drapeau représente une toile carré rouge-cerise, à la marque de la famille Ureche jaune, accompagné dans le tiers inférieur de la toile d'un poisson blanc en fasce.

Les symboles conçus par l'auteur de cet article et dessinés par les peintres Mariana Șlapac et Iurie Caminschi ont été approuvés par la Commission Nationale d'Héraldique le 2 juillet 2013 (le protocole no. 195-IV) et par le Conseil du village de Dănceni le 17 octobre 2013 (la décision no. 4.8).

Între ruine, foamete și normalizarea vieții cotidiene. Iașul în anii 1944-1948

Alexandru D. AIOANEI

Desfășurarea războiului a produs în Moldova o bulversare gravă a echilibrului social, perturbarea activităților economice, modificarea compoziției etnico-profesionale a populației și ruina infrastructurii urbane. Seceta ce a lovit regiunea imediat după război și foametea ulterioară, accentuată de rechizițiile și abuzurile Armatei Roșii, particularizează Moldova față de celelalte regiuni românești. Istoriografia perioadei, axată pe situația locală și regională, este modestă și selectivă. Alături de studiile lui Florian Banu despre foametea din Moldova¹ sau Radu Filipescu despre prezența trupelor sovietice în Iași², tematica s-a regăsit și în câteva teze de doctorat, o parte din ele fiind publicate. Autorii acestor teze lasă uneori impresia că pierd din vedere informații importante. De exemplu, Neculai Sergiu Balanovici³ își construiește lucrarea în primul rând pe baza documentelor de la Arhivele Naționale Botoșani, oferind uneori o perspectivă trunchiată asupra evenimentelor. Din bibliografia tezei lui Lucian Spiridon⁴ lipsesc documentele militare, o reconstituire exactă a momentului intrării trupelor sovietice în orașul Iași fiind imposibilă doar pe baza arhivelor locale. Lucrarea Tamarei Botez⁵ este un punct de plecare important în cercetarea societății ieșene afectate de război. Însă autoarea s-a focalizat mult prea puțin pe perioada verii anului 1944, atunci când ieșenii au trăit cu adevărat ororile războiului, iar în unele locuri mulțimea detaliilor distrage atenția chiar de la ideea majoră a tezei, starea de spirit a populației. Cât despre lucrarea lui

¹ Florian Banu, *Calamități ale secolului al XX-lea: foametea care a devastat Moldova în 1946-1947*, în „Arhivele Securității”, [București], tom I, 2002.

² Radu Filipescu, *Prezența Armatei Sovietice în județul Iași. Informații privitoare la anul 1946*, în AIIX, tom XXXVIII, 2001; idem, *Informații documentare cu privire la seceta din județul Iași în anul 1946*, în ArchM, vol. I, 2009.

³ Sergiu Neculai Balanovici, *Operația de evacuare din Moldova, 1944*, teză de doctorat, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza din Iași”, 2003.

⁴ Lucian Spiridon, *Județul Iași în al Doilea Război Mondial. Aspecte economico-militare (1941-1944)*, teză de doctorat, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza din Iași”, 2012.

⁵ Tamara Botez, *Stări de spirit ale populației din Moldova în vreme de război (1939-1944)*, teză de doctorat, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza din Iași”, 2009.

Nicolae Ionescu⁶, ea pare astăzi mai curând o cronologie evenimențială, o introducere în evenimente.

Studiul de față își propune valorificarea unor surse primare inedite sau editate și promovarea unor noi subiecte de istorie locală, obiectivul major fiind acela al recuperării unui episod din istoria recentă a Iașului. În acel context dezastruos, uneori autoritățile locale au răspuns la drama locuitorilor prin neputință, alteori au evitat ordinele centrului pentru a reduce efectele crizei. Textul de față se focalizează în primul rând pe orașul Iași, cele câteva referiri la localitățile rurale din împrejurimi nu au decât rolul de a facilita o înțelegere mai clară a peisajului sumbru rezultat în zonă în urma operațiunilor militare. În plus, situația dramatică a satelor din împrejurimi este una dintre cauzele crizei alimentare care a lovit fosta capitală a Moldovei în această perioadă.

În economia textului un rol important revine documentelor inedite din arhivele locale, respectiv fondurile Prefecturii și Primăriei Iași. Dacă documentele de la centru oferă o perspectivă generală, documentele instituțiilor locale ne permit să urmărim modul în care autoritățile municipale sau județene au gestionat situațiile de criză. Pe lângă documente, literatura memorialistică ne poate ajuta să surprindem anumite temeri colective, în contextul ororilor războiului.

Pe 25 martie 1944 generalul Constantin Sănătescu, cel care a preluat președinția Consiliului de Miniștri la 23 august, nota în jurnalul său: „frontul e rupt și rușii au atins Nistrul la Zaloskiki. Începe dezastrul, probabil. Exodul populației din Moldova este impresionant”⁷. În primele zile ale lunii aprilie, ziarul „Universul” anunța pe prima pagină pierderea succesivă a Hotinului, Cernăuțiului și atingerea liniei Jijiei de către trupele sovietice⁸. Pentru Moldova începea o perioadă dificilă. Izolat de restul țării pentru câteva luni, teritoriul dintre Prut și Carpați a cunoscut succesiv jafurile armatei germane, evacuarea, trecerea liniei frontului sau rechizițiile și abuzurile sovieticilor.

Apropierea liniei frontului avea să aducă mari prejudicii orașului Iași. Ambele tabere combatante se raportau la acest obiectiv ca la unul deosebit de important, nu doar din perspectiva strategiei, ci și a simbolisticii. Pentru sovietici, spargerea frontului Iași – Chișinău însemna eliminarea României din război și un drum liber spre Balcani⁹. Ion Antonescu afirma că păstrarea

⁶ Nicolae Ionescu, *Moldova în anii 1944-1947*, Iași, Editura Kolos, 2005.

⁷ Constantin Sănătescu, *Jurnal*, prefată de Simona Ghițescu, ed. II, București, Editura Humanitas, 2006, p. 142.

⁸ „Universul”, an LXI, nr. 93, 3 aprilie 1944.

⁹ Constantin Cloșcă, *România în infernul mării conflagrații*, Iași, Editura Sedcom Libris, 1997, p. 54. Hitler i-a ordonat lui Ferdinand Schörner, cel care la începutul lunii aprilie 1944 prelua comanda grupului de armate Ucraina Sud, să oprească cu orice preț înaintarea trupelor sovietice în Câmpia Română. Pentru detalii vezi și Klaus Schönher, *Luptele Wehrmachtului în România, 1944*, traducere Elena Matei, București, Editura Militară, 2004, p. 34. Constantin Pantazi afirmă și el că din felul cum erau dispuse trupele în Moldova se vedea clar că situația României avea să se decidă pe această poziție. De altfel, el susținea că Ion Antonescu ar fi declarat la o întâlnire cu un comitet de colaborare militară că dacă românii și germanii erau bătuți pe linia

Basarabiei și a vechii capitale a Moldovei era o chestiune de onoare politică¹⁰. Dincolo de rolul simbolic și interesele strategice, Iașul adăpostea atât Comandamentul militar german, al cărui sediu era în clădirile Palatului Culturii și Academiei Mihăilene¹¹, cât și importante obiective militare sau logistice. Din acest motiv, orașul era ținta predilectă a aviației sovietice dar și anglo-americe. Satele din jur erau și ele luate în vizor de aviația aliată, mai ales cele aflate pe liniile importante de comunicații, cum ar fi Lețcani sau Podu Iloaiei. Pe 5 mai a fost lovită conducta cu apă, fiind întreruptă alimentarea orașului. Cele mai puternice bombardamente aveau loc în nopțile de 5 spre 6 și 6 spre 7 iunie, când o serie de raiduri succesive produceau mari pagube, printre obiectivele grav afectate fiind și clădirea Liceului Internat, arsă în întregime¹². De altfel, într-o telegramă trimisă Ministrului de Interne de atunci, generalul Dumitru Popescu afirma că în urma bombardamentelor inamice decedaseră 389 de persoane, iar 381 erau rănite. De asemenea, erau avariate 1.872 de clădiri, dintre care 774 distruse complet¹³.

Mutarea liniei frontului din Moldova în Ardeal după 23 august 1944 nu aducea nici pe departe normalizarea așteptată de populația Iașului și a împrejurimilor afectate de trecerea frontului. Veștile sosite din județele situate în nordul Moldovei, ocupate de sovietici în primăvara anului 1944, erau alarmante, sovieticii se pretau la jafuri, abuzuri și chiar demontau fabrici pentru a le transporta peste Prut. La începutul lunii mai a aceluiași an, Prefectura Roman înainta un raport către Ministerul de Interne asupra comportamentului trupelor sovietice în zonele ocupate. Potrivit mărturiilor anexate raportului, sovieticii se dedaseră în nenumărate cazuri la jafuri, violuri, rechiziții forțate și deportări¹⁴. Scenariul avea să se repete și după 23 august.

Pagubele produse în timpul desfășurării operațiunilor de luptă afectau foarte serios viața locuitorilor și activitățile economice. Într-un raport al Regionalei PCR Moldova, din august 1945, se menționa că Iașul era distrus pe jumătate, iar „Pașcaniul, Târgul Frumos și Podul Iloaiei au fost rase de pe fața pământului”¹⁵. În mediul rural situația nu se prezenta cu mult diferită. Localitățile de pe raza teatrelor de operațiuni sufereau distrugerii de până la 90%, așa cum a fost cazul satelor Popricani sau Băiceni din comuna Balș¹⁶. În urma luptelor de stradă, fosta capitală a Moldovei prezenta imaginea unui oraș plin de

Târgu Neamț – Iași „totul era terminat” (Constantin Pantazi, *Cu Mareșalul până la moarte, memoriile ministrului de Război al României în anii 1942-1944*, București, Editura Publiform, 1999, p. 278).

¹⁰ Alexandru Dușu, Constantin Olteanu, *Războiul de 2.194 de zile, 1939-1945*, București, Editura Tritonic, 2011, p. 345.

¹¹ Lucian Spiridon, *op. cit.*, p. 184.

¹² *Ibidem*, p. 120-123.

¹³ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 15/1944, f. 3-4.

¹⁴ Aurel Sergiu Marinescu (editor), *Armata Roșie în România, 1944-1948*, vol. 1, București, Editura Vremea, 2001, p. 115-138.

¹⁵ Constantin Cloșcă, *op. cit.*, p. 113.

¹⁶ *Ibidem*, p. 114-115.

ruine, lipsit de orice activitate, locuit de o populație privată de apă, energie electrică sau alimente. Însuși Mihail Sadoveanu își exprima în 1945 tristețea față de situația orașului și, în același timp, temerea că nu va mai ieși niciodată la suprafață¹⁷. Numeroase edificii publice din Iași, după ce erau vandalizate de germani (Palatul Administrativ, Academia Mihăileană, Biblioteca Universitară, Școala „Petru Poni”, Universitatea etc.), erau lovite de aviația aliată sau de artileria sovietică. Clădirile rămase tefere după bombardament erau ocupate de sovietici și transformate în sedii de comandament, spitale sau lagăre de prizonieri.

Principală miză, imediat după încetarea ostilităților pe frontul din Moldova, era instaurarea administrației românești. Evacuarea autorităților statului din județele ocupate în primăvara și vara anului 1944 generase un vid de putere de care sovieticii profitau ulterior. Comandamentele sovietice urmăreau numirea primarilor și prefecților, susținând înființarea de structuri polițienești paralele din rândul cadrelor corupte sau incompetente, dar obediente. La Iași, sovieticii l-au numit prefect pe Vasile Alexiuc¹⁸, ce avea numai patru clase primare, în timp ce chestorul de poliție Babătu fusese anterior condamnat la închisoare pentru crimă¹⁹. În ședința Consiliului de Miniștri din 30 august, generalul Gh. Potopeanu cerea instaurarea administrației românești nu doar până la linia Tg. Neamț – Iași, ci până la granița din 1940. Tot în cadrul aceleiași ședințe, generalul Constantin Sănătescu solicita pregătirea întoarcerii refugiaților la casele lor și a industriei din Moldova²⁰. Sovieticii tergiversau cât de mult puteau instaurarea administrației românești între Prut și Carpați, astfel că Guvernul încă nu putea comunica cu nordul Moldovei la 27 septembrie 1944. Situația grea din acea zonă era accentuată și de introducerea pe piață a rublelor și a leilor rusești deoarece nu erau instituții care să opereze preschimbarea în lei românești²¹.

Problema reinstaurării administrației românești în Moldova stârnea vii discuții în cadrul Consiliului de Miniștri. Reprezentanții comuniștilor în guvern afirmau că nu se puteau întoarce la lucru cei ce „terorizaseră” populația în vechiul regim. Sovieticii, prin controlul deținut asupra căilor ferate, tergiversau

¹⁷ *Ibidem*, p. 118.

¹⁸ Ion Hudiță nota, în jurnalul său despre Gheorghe Alexianu, că era cârciumar în comuna Șipote, de la nord de Iași, care înainte de 23 august, în perioada în care frontul era stabilit pe linia Pașcani – Târgu Frumos – Iași – Chișinău, a oferit găzduire unor ofițeri superiori sovietici. Acesta ar fi fost motivul pentru care, deși era cunoscut pentru simpatiile sale liberale și nu avea studii, comuniștii au insistat să fie menținut în funcția de prefect (Ion Hudiță, *Jurnal politic (7 decembrie 1944 – 6 martie 1945)*, studiu introductiv, indice și note Dan Berindei, București, Editura Do Minor, 2008, p. 97-98).

¹⁹ Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944-1947*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 17-18.

²⁰ Marcel-Dumitru Ciucă (editor), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Constantin Sănătescu (august-noiembrie 1944)*, vol. 1, București, Editura Saeculum, 2011, p. 32, 53.

²¹ *Ibidem*, p. 218-219.

cât puteau de mult întoarcerea vechilor funcționari. La ședința Consiliului de Miniștri din 4 octombrie, ministrul de Interne, generalul A. Aldea, informa despre blocarea în gara Ploiești, începând cu data de 2 octombrie, a trenului cu autoritățile administrative ce trebuiau să ajungă în Moldova. Ca să tragă de timp, sovieticii transmisese prin Marele Stat Major că până pe 9 octombrie nu puteau da indicative trenului spre Iași cu personalul administrativ. Potrivit generalului Aldea, o situație și mai dificilă a regiunii o reprezenta imposibilitatea instalării grănicerilor români pe granița de pe Prut, din cauza opoziției sovieticilor care susțineau că granița de răsărit a României nu era încă fixată²².

Într-o ședință a Guvernului din 7 octombrie, ministrul de Război, generalul Mihail Racoviță, arăta că generalul Gheorghe Manoliu, comandantul Corpului IV Teritorial dislocat la Iași, îl informase că sovieticii începuseră să transfere prizonierii în stânga Prutului sub pretextul lipsei resurselor alimentare. Racoviță opina că unul dintre motivele împiedicării instalării grănicerilor români pe Prut ținea de faptul că rușii rechiziționaseră din regiunea Moldovei 75-80% din efectivul de vite, iar acestea trebuiau trecute în Basarabia²³.

În urma presiunilor miniștrilor comuniști, cel mai vehement fiind Lucrețiu Pătrășcanu, s-a impus verificarea funcționarilor ce se întorceau pentru a-și prelua vechile atribuții. Astfel, la Iași, cei care reveneau erau obligați să se prezinte la Serviciul de Siguranță al Chesturii de Poliție, condus de Otto Sechter²⁴, pentru întocmirea unor așa-numite fișe personale. În decembrie 1944, s-a constituit o comisie ministerială formată din Ion Hudiță – ministrul Agriculturii, G. Vlădescu-Râcoasa – ministrul Naționalităților, D. Nistor – subsecretar de stat în Ministerul de Interne, generalul Puiu Petrescu – subsecretar la Ministerul Apărării și N. Răutu – subsecretar la Ministerul Comunicațiilor. Timp de o săptămână, membrii comisiei inspectau pe teren situația generală și activitatea instituțiilor administrative din Moldova și Bucovina²⁵. În memoriile sale, Adriana Georgescu – fosta șefă de cabinet a prim-ministrului Nicolae Rădescu, însoțind comisia ca trimis special din partea ziarului „Viitorul”, oficiosul PNL, relatează despre realitățile din administrație întâlnite în teritoriu. Într-o ședință la Iași, în timp ce Emil Bodnăraș îl susținea în continuare ca prefect al județului pe Victor Alexiuc, țărănistul N. Răutu obiecta că este împotriva oricăror legi desemnarea unui funcționar cu patru clase în fosta capitală a Moldovei. Reacția comunistilor a fost ruperea dialogului și generarea dezordinii. Pentru a pune presiune pe cei prezenți, au început să se tragă focuri de armă în exteriorul clădirii²⁶. Potrivit lui Hudiță, Alexiuc nu și-ar fi dorit

²² *Ibidem*, p. 291.

²³ *Ibidem*, p. 328.

²⁴ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 23.

²⁵ „Universul”, an LXI, nr. 339, 18 decembrie 1944, p. 1.

²⁶ Adriana Georgescu, *La început a fost sfârșitul. Dictatura roșie la București*, ediție îngrijită de Micaela Ghițescu, prefată Monica Lovinescu, București, Humanitas, 1992, p. 39.

foarte mult funcția de prefect, ba chiar era de acord s-o cedeze lui Vasile Mârza²⁷, însă comuniștii s-au opus²⁸.

Situații tensionate s-au petrecut și la întoarcerea organelor de ordine publică. Jandarmii din nordul Moldovei erau evacuați în aprilie 1944, iar cei din centrul regiunii în zilele de 20-22 august. La doar o lună, pe 23 septembrie, Inspectoratul General al Jandarmeriei ordona ca Inspectoratul de Jandarmi Iași cu legiunile Fălciu, Vaslui și Iași să revină la 29 septembrie, iar Inspectoratul Suceava cu legiunile Suceava, Câmpulung, Rădăuți, Dorohoi, Botoșani, Baia, Bacău, Neamț, Baia să se întoarcă la 2 octombrie²⁹. Lucrurile nu s-au petrecut conform planificării. Unitățile de jandarmi găseau la întoarcere o nouă structură de ordine paralelă, denumită Poliție rurală, ostilă ordinii de drept. Nu puține erau situațiile când noile structuri, sprijinite de sovietici, se opuneau instalării jandarmilor și recurgeau la dezarmarea ori arestarea lor. La Iași chestorul de poliție Babăță îi dezarma și aresta pe unii dintre jandarmii întorși, în timp ce prefectul Vasile Alexiuc cerea Legiunii de Jandarmi la 9 decembrie să părăsească posturile, pretextând că exista o poliție rurală³⁰.

În contrapartidă cu ostilitatea structurilor coordonate de comuniști, populația primea întoarcerea funcționarilor și jandarmilor cu entuziasm și bucurie³¹. Observăm în același timp că anarhia și instigarea la violență colportată de presa comunistă erau continuarea unei agresiuni războinice, ce nu aveau nimic în comun cu ordinea și siguranța publică. Ziarul „Moldova Liberă” publica, în numărul din 10 decembrie 1944, o scrisoare deschisă a prefectului Alexiuc, cerând plecarea Legiunii de Jandarmi pe motiv că sătenii o solicitau³². În același ziar de propagandă, populația de la sate era îndemnată, prin articolul *Violența fascistă la sate*, să treacă la acțiuni împotriva jandarmilor și funcționarilor întorși la posturi³³, iar articolul *Criminalii se întorc* susținea că împiedicarea instalării autorităților trimise de la centru este o datorie națională³⁴.

²⁷ Vasile Mârza s-a născut în comuna Șipote, lângă Iași, în 1902, și a absolvit cursurile Facultății de Medicină în 1927. A lucrat și în laboratoarele și institutele facultăților de medicină din Paris și Lyon. S-a apropiat de mișcarea comunistă încă din perioada interbelică, în 1946 a fost secretarul Comitetului Județean al PCR Iași, între 1947-1948 a fost ministru plenipotențiar al României la Bruxelles, iar între 1948 și 1952 a fost ministru al Sănătății. A fost deputat în Adunarea Deputaților între 1946-1948 și membru al Marii Adunări Naționale între 1952-1957. De asemenea, a fost și membru al CC al PCR de două ori între 1945-1948 și 1965-1969 (*Membrii C.C. al P.C.R., 1945-1989. Dicționar*, coordonator Florica Dobre, autori Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 390-391).

²⁸ Ion Hudiță, *op. cit.*, p. 99-100.

²⁹ Dumitru Șandru, *Jandarmeria din Moldova între 1944-1945*, în AIHX, tom XXXI, 1994, p. 395.

³⁰ *Ibidem*, p. 396-397.

³¹ Dorin Dobrinu, *Ruine, lipsuri și anarhie. Moldova și Bucovina de sud în toamna anului 1944*, în ArchM, vol. I, 2009, p. 239.

³² „Moldova Liberă”, an I, nr. 67, 10 decembrie 1944, p. 1.

³³ *Ibidem*, nr. 3, 25 septembrie 1944, p. 1.

³⁴ *Ibidem*, nr. 30, 25 octombrie 1944, p. 2.

La 15 decembrie 1944, Inspectoratul de Jandarmi Iași raporta Inspectoratului General al Jandarmeriei că nu se putea ajunge la o înțelegere cu Vasile Mârza, reprezentatul Frontului Național Democrat, prefectul Victor Alexiuc sau cu reprezentanții Comisiei Aliate de Control, ce urmăreau să organizeze o manifestare publică pentru a cere plecarea efectivelor de jandarmi. În urma raportului, Inspectoratul General al Jandarmeriei dădea ordin să se răspundă cu foc la orice încercare de dezarmare³⁵.

În pofida încercărilor de restabilire a ordinii, starea tensionată persista, funcționarii întorcându-se cu greu la locurile de muncă. Soldați ai Diviziei „Tudor Vladimirescu” erau trimiși prin sate pentru a organiza structuri de poliție comuniste și îndemneau populația să nu asculte de jandarmi. La nivel informațional, starea de anarhie era întreținută de presa de partid. În această atmosferă vădit ostilă vechii administrații, cu campanii de denigrare coordonate de comuniști, totuși numărul polițiștilor rurali creștea constant, ajungând la 15 ianuarie 1945 la 500³⁶. În ceea ce privește revenirea funcționarilor, ea se încheia abia în februarie 1945, după ce Președintele Consiliului de Miniștri, generalul Nicolae Rădescu, ordonase tuturor evacuaților din Moldova să se întoarcă la locurile lor și să-și reia activitatea³⁷.

Criza alimentară în Iași și în împrejurimi

Evacuările și operațiunile de pe front din primăvara și vara anului 1944 nu afectau doar activitățile economice, ele s-au răsfânt grav și asupra lucrărilor agricole. Situatia liniei frontului pe aliniamentul Tg. Neamț – Pașcani – Tg. Frumos – Iași în aprilie, luptele episodice și declanșarea ofensivei de la mijlocul lunii august îngreunau semănăturile de primăvară, precum și recoltarea cerealelor la finalul verii. În plus, în zona frontului, suprafețe foarte mari de teren erau minate, blocând lucrările agricole în toamna lui 1944. În aprilie 1945, în Moldova nu era însămânțată decât 25% din suprafața arabilă, iar în luncile Prutului și Siretului procentajul nu depășea 3%³⁸. Situației dezastruoase a însămânțărilor i se adăugau, în mod dramatic, rechizițiile făcute de soldații Armatei Roșii, atât în zonele ocupate înainte de 23 august, cât și în cele ocupate după.

Unii oficiali intuiau corect probabilitatea unei crize alimentare și a înfometării populației în viitorul imediat. Președintele Consiliului de Miniștri, generalul Constantin Sănătescu, nota în jurnalul său, în octombrie: „nu se pot face semănăturile de toamnă pentru că ei (soldații sovietici – n. A.I.) ridică fără nici o socoteală vitele de pe câmp, așa că nu este exclus ca în anul viitor să suferim în privința foamei”³⁹. Previziunile sumbre s-au adevărat într-un tot. Cu

³⁵ Dumitru Șandru, *op. cit.*, p. 398.

³⁶ *Ibidem*, p. 400-401.

³⁷ „Universul”, an LXII, nr. 34, 12 februarie 1945, p. 1.

³⁸ Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici (1945-1947)*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 92-93.

³⁹ Constantin Sănătescu, *op. cit.*, p. 171.

toate că recolta era mulțumitoare în anul 1944, apropierea frontului îngreuna situația. Refuzul țăranilor cu recolte excedentare de a vinde la prețurile impuse de oficiali, creșterea impozitelor agricole, lipsa combustibilului pentru morile de la sate creau premisele unei crize alimentare⁴⁰, situație constatată de delegațiile guvernamentale ce vizitau în principal zonele foste teatre de război. Germanii au fost primii care au generat condițiile unei crize alimentare, prin rechizițiile importante din nordul Moldovei, unde lăsau țăranilor bonuri de răscumpărare în limba germană, fără nicio valoare. Potrivit unor informații prezentate de Mihai Antonescu, în ședința Consiliului de Miniștri din 8 iunie 1944, germanii rechiziționaseră 5.000 de vite dintr-un singur județ din Bucovina⁴¹.

Între 22 și 27 septembrie 1944, generalii D. D. Negel și D. Dămăceanu, prim-ministru al Agriculturii, celălalt subsecretar de stat la Interne, întreprindeau o inspecție în Moldova, prezentând situația în ședința de guvern din 28 septembrie. Conform celor constatate, agricultura avea cel mai mult de suferit. În regiunile ocupate nu erau efectuate arăturile de primăvară, iar în județul Baia nu se putea recolta fânul pentru animale din cauza lipsei coaselor rechiziționate de sovietici. D. D. Negel afirma că în toată călătoria sa nu observase tractoare pe câmp decât în județul Tecuci și avertiza pe membrii guvernului asupra rechizițiilor întreprinse de sovietici. Mai aprecia că, în nordul Moldovei, nu rămăsese mai mult de 30% din efectivul inițial de animale. Țăranilor li s-au luat căruțele, cerealele, iar la marile moșii erau rechiziționate chiar și cerealele necesare însămânțării. Acolo unde nu reușiseră să transporte produsele cerealiere, sovieticii puneau pază armată. Situația atingea paroxismul în județul Dorohoi, unde s-a cerut predarea către sovietici a 3.250 de vagoane de grâu, deși întreaga producție nu depășea 3.000 de vagoane⁴². De asemenea, D. D. Negel mai arăta că erau luate cea mai mare parte a mijloacelor de locomoție, automobile, camioane sau tractoare. Țăranii erau obligați să presteze munci pentru Armata Roșie, iar fabrici întregi din Suceava sau Botoșani erau demontate și transportate în Uniunea Sovietică. Vitele și animalele – potrivit lui D.D. Negel – erau dirijate spre Prut pentru a fi trecute în Basarabia: „am văzut, împreună cu domnul Dămăceanu, turme întregi de vite, de cai și de oi care treceau de la Iași spre Prut”⁴³.

Având în vedere situația Moldovei, Ministrul Agriculturii propunea o serie de măsuri pentru ameliorarea situației și îndeplinirea măcar parțială a programului de însămânțări. Negel cerea instituirea imediată a controlului autorităților publice românești în zonele problematice, încetarea corvezilor

⁴⁰ Valentin Vasile, *Disfuncționalități ale sectorului alimentar românesc în perioada 1944-1954*, în „Caietele CNSAS”, nr. 3, 2009, p. 219.

⁴¹ Marcel Dumitru Ciucă, Maria Ignat (editori), *Stenogramele Ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu (mai-august 1944)*, vol. XI, București, Arhivele Naționale ale României, 2008, p. 280.

⁴² Marcel Dumitru Ciucă (editor), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri...*, vol. 1, p. 236-237.

⁴³ *Ibidem*, p. 237.

pentru transporturi în perioada de înșămânțări, oprirea rechizițiilor, orice nevoie a Armatei Roșii urmând a fi satisfăcută prin autoritățile superioare și nu cele locale. De asemenea, propunea să se trimită combustibil în regiunile din nordul Moldovei și să se raționalizeze consumul de carne pentru a păstra vitele apte de munci agricole⁴⁴. Pe ansamblu, situația cea mai grea era la Iași. Potrivit raportului, oamenii nu aveau ce mânca, în 41 de zile se oferise pâine doar de trei ori, hrana oamenilor reprezentând uneori doar „câte o roșie coaptă”⁴⁵. Situația dramatică din Iași era completată de numărul mare de prizonieri români reținuți de către trupele sovietice. Potrivit generalului Dămăceanu, cei 45.000 de prizonieri, dintre care 1.000 de ofițeri, erau încartiruiți în trei lagăre improvizate: la Universitate, la Mănăstirea Galata și la o întreprindere industrială. Dacă estimările generalului Dămăceanu sunt reale, atunci condițiile de detenție pentru acei prizonieri erau dramatice, în contextul în care unitățile economice erau evacuate, iar universitatea a fost afectată serios de bombardamente. Acești soldați, trimiși ulterior spre lagărele siberiene, aveau asigurate doar 100 g de mălai pe zi și primiseră în trei zile doar câte 100 g carne și 300 g pâine⁴⁶.

Situația sanitară a zonei nu se prezenta mai favorabil. Potrivit generalului Marinescu, ministrul Muncii, Sănătății și Ocrotirii Sociale în primul guvern Sănătescu, toate instituțiile sanitare aveau de suferit de pe urma războiului sau a ocupației sovietice. Spitalele sau dispensarele scăpate de bombardamente erau ulterior devastate. În vâltoarea evacuărilor, s-a reușit totuși salvarea unei cantități importante de consumabile. Sănătatea populației avea foarte mult de suferit. Plecarea medicilor și neglijarea măsurilor de prevenire a permis răspândirea bolilor infecțioase în mediul rural. De teama jafurilor, populația refuza să se deplaseze pentru a-și duce bolnavii la unitățile spitalicești. Cei mai mulți dintre pacienții spitalelor erau mutilați de focoașe, grenade sau mine, tratarea acestora fiind imposibilă din cauza lipsei chirurgilor, pansamentelor, instrumentarului medical sau dezinfectanților necesari. Bolile venerice deveneau și ele o problemă tot mai serioasă, la fel și tifosul exantematic⁴⁷. Primele măsuri necesare erau trimiterea urgentă a medicamentelor și combustibilului de la București către localitățile Moldovei. Pentru a se evita șicanele sovieticilor de pe căile ferate s-a discutat chiar trimiterea medicamentelor cu avionul în Moldova.

Generalul N. Marinescu, ministrul Sănătății și Ocrotirii Sociale, susținea în ședința Consiliului de Miniștri că unii medici evrei, rămași în urma evacuării, au acordat servicii medicale în mod arbitrar sau au folosit medicamentele și instrumentarul medical rămas în spitalele de stat pentru a trata doar proprii coreligionari. Acesta mai spunea că, în timp ce unii medici evrei onești erau marginalizați, alții pactizau cu ocupanții sovietici pentru a obține funcții sau

⁴⁴ *Ibidem*, p. 238.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 241.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 244-245.

beneficii materiale⁴⁸. Situațiile erau diferite de la caz la caz. În ședința de guvern, generalul Dămăceanu prezenta situația Spitalului de la Botoșani unde, spunea el, „un maior doctor sovietic s-a comportat cu un devotament rar întâlnit”. Împreună cu administratorul evreu Isac și cu personalul, tot de origine evreiască, îngrijeau 149 de soldați români, răniți, cei mai mulți cu picioarele amputate⁴⁹.

În acest peisaj marcat de distrugerile survenite în urma războiului, de confuziile create în jurul instituțiilor administrative, într-un teritoriu unde statul român era departe de a deține controlul, cu trupe sovietice de ocupație, starea materială a populației devenea tot mai precară. Tabloul nu era diferit nici în alte zone ale țării. Sub titlul de despăgubiri de război și interpretând arbitrar articolele Convenției de Armistițiu, trupele sovietice ridicau tot ce credeau că le putea fi util la întoarcerea acasă, începând cu animale și cereale până la obiecte de uz casnic sau piese de gospodărie. De peste tot din țară, ajungeau la Consiliul de Miniștri comunicate și rapoarte asupra comportamentului abuziv al soldaților sovietici, care a îngreunat viața de zi cu zi a populației, mai ales în zonele foste teatre de război⁵⁰.

Situația populației din Moldova în general și a Iașului în special a generat în capitală o serie de acțiuni umanitare, cele mai multe fiind monopolizate de organizații procomuniste. Apărarea Patriotică a organizat „Săptămâna Ardealului și Moldovei”, eveniment în care, alături de Crucea Roșie, s-au organizat colecte de alimente, îmbrăcăminte și bani pentru regiunile în cauză⁵¹. Regina Mamă Elena făcea un apel pentru sprijinirea regiunilor afectate⁵², la fel și Patriarhul Nicodim⁵³. Tot Apărarea Patriotică anunța că, în primele două zile ale campaniei „Săptămâna Ardealului și Moldovei”, s-a reușit strângerea a 1,2 miliarde de lei, precum și 20 de vagoane de medicamente. Pentru a aduna cât mai multe ajutoare, s-a decis demararea unor colecte din casă în casă. În paralel, Filarmonica de Stat urma să susțină un concert caritabil sub bagheta lui George Enescu⁵⁴. Tot în spiritul solidarizării cu problemele Moldovei și ale Iașului, s-a reactivat la București fostul „Cerc al Ieșenilor” (foarte vizibil în perioada interbelică), condus de generalul I. Anastasiu, și un „Comitet pentru Ajutorarea Iașului”, din care făceau parte, printre alții, Patriarhul Nicodim, Mihail Sadoveanu sau George Enescu. În același timp, se programa plecarea spre Iași a unui tren de 20 de vagoane cu produse de primă necesitate și un convoi de 20 de mașini⁵⁵.

Situația aprovizionării cu alimente s-a înrăutățit tot mai accentuat odată cu începutul anului 1945. În ianuarie, Primăria Iași era informată de Serviciul

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 248.

⁵⁰ Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar, aliat, ocupant, 1940-1948*, București, Editura Academiei de Înalte Studii Militare, 1996, p. 107-126.

⁵¹ „Universul”, an LXI, nr. 315, 20 noiembrie 1944, p. 7.

⁵² *Ibidem*, nr. 318, 24 noiembrie 1944, p.1.

⁵³ *Ibidem*, nr. 319, 25 noiembrie 1944, p.1.

⁵⁴ *Ibidem*, nr. 324, 1 decembrie 1944, p. 1, 3.

⁵⁵ *Ibidem*, nr. 339, 18 decembrie 1944, p. 3.

Aprovizionării că niciuna din cele 16 fabrici de mezeluri din oraș nu mai funcționa⁵⁶. În 28 iunie, Primăria ordona, în baza celor decretate de Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, interzicerea fabricării și vânzării de mezeluri. Toate cantitățile de semipreparate din carne existente pe piață trebuiau vândute până la 1 iulie, pentru ca negustorii să nu rămână cu stocuri pe care ulterior să le vândă pe piața neagră⁵⁷. Această hotărâre venea pe fondul intenției noului guvern de a controla cât mai riguros producția unităților industriale și evoluția prețurilor. Ca urmare a acestei decizii, în Iași a rămas o singură fabrică de mezeluri, „Cârnatul”, care lucra doar pentru căminul de repatriați sovietici⁵⁸.

În aprilie 1945 a fost interzisă orice sacrificare de animale, dacă nu avea drept motiv accidente, boală sau vârsta înaintată⁵⁹. Ulterior, Subsecretariatul Aprovizionării revenea cu o nouă notă, potrivit căreia era interzisă sacrificarea animalelor pentru consumul populației, inclusiv pentru zilele sărbătorilor pascale. Nu făceau excepție de la această interdicție nici cantinele studențești, muncitorești, sindicale sau popotele ofițerești⁶⁰. În schimb, ministrul subsecretar de stat al Aprovizionării emitea o decizie, tot la începutul lunii aprilie, ce permitea sacrificarea în vederea consumului a cailor, catârilor și asinilor, însă doar dacă animalele nu mai erau apte de muncă. Carnea de cal, asin și catâr se putea vinde în piețele orașelor cu autorizația primarului și avizul Serviciului de Creștere a Animalelor și Sanitar-Veterinar, iar către comune cu autorizația primarului și avizul medicului veterinar⁶¹.

Motivele înfometării populației Iașului trebuie căutate și în neglijența unor funcționari sau a problemelor cauzate de sovietici, care lărgeau ecartamentul multor linii din Gara Iași. În aceeași lună a anului 1945, Prefectul Alexiuc trimitea o telegramă către ministrul Comunicațiilor, în care arăta că vagoanele cu semințe și cu cereale pentru hrana populației staționaseră nepermis de mult în stațiile din Moldova, începând de la Tecuci. Trenurile descoperite staționau câte o săptămână, chiar două în gări, unde erau surprinse de ploi, iar o mare cantitate de cereale s-a alterat, afectând atât însămânțările, cât și aprovizionarea populației⁶². Blocajul descărcării cerealelor din gara Iași era lămurit de inspectorul de Mișcare Virgil Constantinescu: doar trei linii rămăseseră la ecartamentul normal. Pe acestea se executa și compunerea și descompunerea trenurilor, se încărca și se descărca marfă, restul liniilor fiind ocupate de trenurile sovietice de marfă și refugiați⁶³. O situație asemănătoare cu cea de mai sus avea să se repete și cu 200 de vagoane de sare comandate la Târgu Ocna de Institutul Național al Cooperăției (INCOOP) Iași. Din cauza avariilor la diverse instalații, salina nu

⁵⁶ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 9/1945, f. 7.

⁵⁷ Idem, fond Prefectura Iași, dosar nr. 1096/1945, f. 39.

⁵⁸ *Ibidem*, dosar nr. 1093/1945, f. 418-419.

⁵⁹ *Ibidem*, dosar nr. 1096/1945, f. 6.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 14.

⁶¹ *Ibidem*, dosar nr. 1093/1945, f. 25.

⁶² *Ibidem*, f. 33.

⁶³ *Ibidem*, f. 34.

livra decât sare bulgăre. Transportul ajungea la Iași cu o întârziere de 50 de zile, în tot acest timp trenul a fost surprins de ploi sau a fost jefuit, astfel că, în unele vagoane, „din 15.000 kg au mai rămas câteva cotiugare de sare”. Prin urmare, prețul sării a explodat la 150 lei/kg bulgăre și 200-300 lei/kg măcinată⁶⁴.

În situația dramatică a aprovizionării populației, o parte a brutăriilor din Iași erau puse sub comanda unor unități Sovietice, așa cum a fost cazul brutăriei Klein⁶⁵; altele primeau comenzi pentru a fabrica doar pâinea necesară repatriților sovietici ce urmau să treacă prin Iași, cum s-a întâmplat cu brutăria Ișoveanu⁶⁶. Din pricina faptului că sovieticii cereau de nenumărate ori făină din rezervele Primăriei, deși trebuiau să o primească de la Serviciul Județean al Aprovizionării, administrația locală a solicitat rechiziționarea de grâu din comunele din împrejurimi. Îngroziți de noi pierderi, țăranii din zona Târgu Frumos – Podu Iloaiei alegeau să macine grâul și să vândă făina la intermediari, care apoi o aduceau pe piețele Iașului, în loc să o dea reprezentanților statului la prețul maximal impus de aceștia⁶⁷.

Un raport informativ, întocmit de Prefectură pe luna august 1945, prezenta situația din Iași la finalul verii. Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării aprobase colectarea din județ a 30 de vagoane de grâu pentru alimentarea populației orașului, unde grâu sau porumb se mânca doar de trei-patru ori pe săptămână. Colectările mergeau foarte greu din cauza recoltei mici și a cantităților importante de cereale rechiziționate de aliați, precum și a devastărilor de către aceștia a suprafețelor cultivate⁶⁸. Industria orașului era nefuncțională, activând doar câteva fabrici de țesătorie, tăbăcărie, spirt, sau bere (Fabrica Zimbru). Cu toate că pâinea era un produs foarte cerut, transporturile cu grâu staționau nepermis de mult în gări precum Tutova sau Vaslui; vagoanele fiind descoperite, cerealele se alterau în cele din urmă⁶⁹. În aceste condiții, noul prefect al județului Iași, Constantin Bordeianu, cerea Ministerului să scutească județul de colectarea cerealelor pentru Comisia de Armistițiu, ba chiar a insistat să-i fie repartizată o cotă de grâu în plus, motivând că prin Iași trec un număr foarte mare de soldați sovietici⁷⁰.

În august 1945, Guvernul reglementa consumul rural și urban la alimentele de bază. Raționalizarea stabilea orașenilor un consum de 300 g de persoană, cinci zile pe săptămână, și de 300 g de mălai de două ori pe săptămână⁷¹. Situația s-a agravat în toamna aceluiași an, când până și veniturile salariale ale celor mai bine retribuite categorii sociale deveniseră cu totul insuficiente din cauza inflației. Un profesor universitar câștiga în medie 92.000 lei⁷², în timp ce

⁶⁴ *Ibidem*, f. 231.

⁶⁵ Idem, fond Primăria Iași, dosar nr. 8/1945, f. 3-5.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 6-7.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 10-12.

⁶⁸ Idem, fond Prefectura Iași, dosar nr. 1/1945, f. 245.

⁶⁹ *Ibidem*, f. 250.

⁷⁰ *Ibidem*, f. 252.

⁷¹ Valentin Vasile, *op. cit.*, p. 220.

⁷² AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar nr. 1/1945, f. 39.

prețurile urcaseră până la 400-500 lei un litru de lapte, 240-270 un kg de cartofi, 600 lei un kg de ceapă. Un metru de stofă pentru palton costa 50.000 lei, iar săpunul 6.000 lei kg⁷³.

Pe acest fond al lipsurilor generale s-au înmulțit și abuzurile sovieticilor. Șase soldați ucidau trei călugări de la Mănăstirea Bucium care păzeau via⁷⁴. Grupuri de repatriați s-au transformat în bande de jefuitori în zona gării Nicolina, unde atacau trenuri și terorizau personalul căilor ferate; soldații spărgeau vitrina unui magazin pe strada „Ștefan cel Mare” și au sustras produse sub amenințarea pistolului. Ieșirea pe stradă seara, fără a fi jefuit, era o excepție. În unele zone, precum în Șorogari, se adunau mai multe familii la un loc pentru a dormi în liniște, făcându-se de pază cu schimbul. La sate sovieticii jefuiau nestingheriți și împușcau locuitori⁷⁵, nu ezitau să deschidă focul dacă erau prinși în flagrant sau se simțeau amenințați.

Potrivit celor raportate de Prefectură pe luna octombrie, comerțul produselor de bază se desfășura în mare parte clandestin sau prin prăvălii mici, ce cu greu aprovizionau populația. Existau 10 magazine mari cu produse variate. Comerțul ilegal era pus și pe seama ineficienței Administrației Financiare și a Gărzii de Mediu. Tutunul era produsul cel mai greu de găsit. În piețe lua amploare comerțul cu haine vechi, mulți cetățeni recunoscându-și pe tarabe hainele furate de hoți. Starea de spirit era profund marcată de îngrijorarea materială și nesiguranța vieții. S-a ajuns ca făina integrală să coste 700 lei kg, iar cea albă 1.200 lei kg⁷⁶. Se măcina porumb și grâu în cantități mici și cu autorizații speciale. Problema aprovizionării nu încuraja optimismul nimănui. Tăbăcăriile lucrau doar pentru Armata Sovietică. În urma distrugerilor de la bombardamente, industria textilă funcționa greu, unitățile industriale mari încă nu-și începuse activitatea. O măsură arbitrară, precum sigilarea teascurilor de ulei a dus la o explozie a prețului acestui aliment până la 2.000-3.000 lei litrul⁷⁷. Până la 31 octombrie se însămânțase doar 50% din suprafața agricolă. În urma intervențiilor autorităților locale pe lângă cele centrale, erau expediate 113 vagoane cu grâu pentru însămânțări, dar la Iași ajungeau doar 51. Camera Agricolă a hotărât trimiterea unei echipe pe teren, care să facă propagandă pentru accelerarea însămânțărilor. Se discuta chiar înființarea în Copou și la Tg. Frumos a două ferme de stat model⁷⁸. Legumele și zarzavaturile erau cele mai ieftine produse și se găseau în cantități suficiente, fiind în perioada recoltării, păsările acopereau necesarul, în schimb creșteau în ritm accelerat prețurile la ouă, lactate, brânzeturi⁷⁹.

Obiectivul autorităților era sufocarea comerțului particular, asimilat cu specula, prin încurajarea și stimularea comerțului cooperatist. Încă din toamna

⁷³ *Ibidem*, f. 35-36.

⁷⁴ *Ibidem*, f. 20.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 36.

⁷⁶ *Ibidem*, f. 43.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 44-46.

⁷⁸ *Ibidem*, f. 42-43.

⁷⁹ *Ibidem*, f. 61.

anului 1944, reprezentanții Frontului Național Democrat lucrau la o lege destinată să restrângă specula și sabotajul, susținând în paralel eliminarea intermediarilor dintre producător și consumator și încurajarea cooperativelor⁸⁰. După ocuparea orașului de către Armata Roșie, la Iași era înființată Cooperativa Sindicatelor Unitare din inițiativa Sindicatelor Muncitorești. În februarie 1945, cooperativa controla un magazin de consum, organiza brutării și conducea singura moară comercială și singura moară țărănească. Aceasta mai colecta și produse animaliere precum seul și pieile de animale. Se pare că, în primele șase luni, prin acest magazin erau vândute populației produse în valoare de 457.000.000 lei⁸¹.

Starea de spirit a populației rămânea totuși foarte tensionată în principal din cauza lipsei produselor de primă necesitate. În piețe se iscau incidente în care locuitorii scandau lozinci împotriva reprezentanților administrației orașului. O problemă importantă era și piața neagră a alcoolului, întreținută de speculanți și soldații sovietici⁸². Securitatea populației reprezenta, de asemenea, un factor de nemulțumire. Prefectul a expediat o informare Comandantului Sovietic al Orașului, aducându-i la cunoștință că, deși programul tramvaielor se încheia la orele 20.30, de la orele 18.00 erau goale. Teatrele și cinematografele se închideau la orele 20.30, în timp ce înainte de război ora era 23.00. Încercând să explice acest fenomen, prefectul scria: „În orașul nostru s-au petrecut o serie de jafuri și crime cum încă nu a cunoscut acest oraș, decât la războiul trecut”⁸³. Locuitorii cartierului Tătărași, într-un memoriu din februarie 1945 către Prefectură, se arătau terorizați de bande de hoți, care, îmbrăcați în haine sovietice și înarmați cu pistoale mitralieră, jefuiau și torturau populația⁸⁴.

La începutul lunii mai 1945, guvernul Petru Groza a adoptat o lege ce reglementa salariile și funcționarea economatelor, magazine înființate de către întreprinderi sau instituții publice prin care se vindeau salariaților produse de primă necesitate. Statistic, ideea pare să aibă succes, însă în realitate nu era o soluție. La finalul anului 1946, în toată țara existau aproximativ 1.000 de economate, dar din cauza problemelor de aprovizionare, de multe ori, prețurile din economate erau la fel ca pe piața liberă, iar în unele cazuri produsele nu se găseau⁸⁵. În primăvara lui 1945, Oficiul Economic de pe lângă Prefectura Iași trimitea un chestionar către principalele instituții de stat și unități economice, cerându-le să inventarieze unitățile din subordine și numărul de angajați. De asemenea, instituțiile erau obligate să raporteze dacă au înființat economate, ce produse lipseau cel mai mult și ce soluții aveau pentru îmbunătățirea aprovizionării⁸⁶. La începutul lunii august se înființa Economatul General al

⁸⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 22/1944, f. 11-12.

⁸¹ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar nr. 5/1945, f. 17-18.

⁸² *Ibidem*, dosar nr. 1/1945, f. 152-153.

⁸³ *Ibidem*, f. 92.

⁸⁴ Idem, fond Primăria Iași, dosar nr. 6/1945, f. 1.

⁸⁵ Valentin Vasile, *op. cit.*, p. 222.

⁸⁶ Idem, fond Prefectura Iași, dosar nr. 1110/1945, f. 4.

Funcționarilor Publici, cu sediul în str. Ștefan cel Mare, toate celelalte economate existente fiind comasate acestuia⁸⁷. În virtutea aceluiași set de măsuri, Prefectul decidea, la 7 septembrie, înființarea economatelor pentru aprovizionarea salariaților în toate întreprinderile comerciale și industriale din județ. Ele aveau obligația de a aproviziona persoanele înscrise cu articolele stabilite de Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, să stabilească timpul și modul de distribuire a produselor, să facă la timp demersurile privind comandarea, primirea și transportarea lor⁸⁸. Vedem, așadar, că, în ciuda intenției de a îmbunătăți aprovizionarea populației, tocmai birocratizarea excesivă îngreuna procesul.

Odată cu înființarea economatelor se distribuiau locuitorilor orașului cartele pentru alimente. La 25 octombrie 1945 erau eliberate un număr de 92.338 de cartele pentru populația civilă și 5.605 pentru ofițerii și subofițerii unităților militare din oraș, precum și pentru studenți⁸⁹. Numărul cartelelor emise creștea în decembrie, ajungând la 104.573 plus 29.942 de suplimente pentru copiii sub 15 ani⁹⁰. În contextul acestei situații dramatice, presa comunistă hiperboliza ajutorul oferit de guvernul Groza regiunilor aflate în situații similare. „Scânteia” evidenția propagandistic pe prima pagină așa-zisul „sprijin masiv oferit populației județului Iași”. Cu Gheorghe Gheorghiu-Dej la Ministerul Comunicațiilor, sovieticii nu mai șicanau transporturile feroviare, iar ministrul cooperației identificase resurse pentru a trimite 400 de pluguri în Moldova⁹¹. Realitatea crudă era complet diferită. Anul 1946 aducea o înrăutățire a stării generale în Moldova și respectiv în Iași. Seceta îngreuna și mai mult situația și așa dramatică. Recolta anului 1946 în Moldova a fost în medie de 70-100 kg de grâu la hectar⁹². În timp ce populația Iașului suferea de foame, sute de animale se sacrificau în continuare pentru unitățile sovietice sau erau trimise peste Prut. În toamna lui 1945, la abatorul comunal din Iași erau sacrificați 700 de porci rechiziționați de la populația din împrejurimi. Primarul decidea ca, de la 1 ianuarie 1946, să achiziționeze măruntaiele și picioarele de la animalele tăiate de Uniunea Exportatorilor de vite în URSS, pentru a fi distribuite populației⁹³. În același sens, carnea destinată URSS, respinsă de Comisie, era distribuită Spitalului „Sf. Spiridon”. De asemenea, Oficiul Economic informa Primăria că economatele din Iași puteau să preia de la abator cantitatea de carne rămasă de la tăierea vitelor respinse de sovietici⁹⁴.

Situația tot mai gravă din Moldova a generat o stare de mobilizare în țară. La 31 august 1946 se înființa Comitetul pentru Ajutorarea Regiunilor Bântuite

⁸⁷ *Ibidem*, f. 44.

⁸⁸ *Ibidem*, f. 96.

⁸⁹ Idem, fond Primăria Iași, dosar nr. 9/1945, f. 21.

⁹⁰ *Ibidem*, f. 32.

⁹¹ „Scânteia”, an II, nr. 194, 10 aprilie 1945, p. 1-3.

⁹² Nicolae Ionescu, *op. cit.*, p. 69.

⁹³ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 28/1946, f. 2, 36.

⁹⁴ *Ibidem*, dosar nr. 15/1946, f. 129, 253.

de Secetă (CARS – n. A.I.), care la doar șase luni de la înființare administra 1.200 de cantine unde serveau masa 13.000 de persoane. Numărul cantinelor creștea în 1947 la 1.756, deservind aproximativ 150.000 de persoane, pretindea presa comunistă. La Iași, Comisia Județeană a CARS avea sediul pe str. Cuza Vodă nr. 20, primul obiectiv asumat de această structură fiind înființarea a cinci cantine⁹⁵. În situația disperată în care se aflau, autoritățile române, inclusiv comuniștii – pentru că o perpetuare a situației dramatice le-ar fi scăzut popularitatea –, căutau sprijinul statelor occidentale. În urma vizitei medicului Florica Bagdasar în Suedia, organizația „Salvați Copiii” se angaja să susțină 20.000 de copii din Moldova până la noua recoltă⁹⁶. La finalul lunii august, „Scânțea” anunța în mod triumfalist că din Ardeal au fost expediate spre Moldova 58 de vagoane cu alimente, îmbrăcăminte și materiale de construcții⁹⁷, prea puțin însă pentru a se simți o ameliorare a situației. O lună mai târziu, la București s-a decis emiterea unui timbru special pentru ajutorarea regiunilor afectate de secetă⁹⁸.

Pentru a suplini lipsa cerealelor, guvernul trimitea, în iulie 1946, 180 de vagoane de porumb, dintre acestea 20 de vagoane reveneau orașului reședință de județ⁹⁹. În ceea ce privește aprovizionarea cu cereale din alte județe ale țării, se poate constata o mare diferență între discursul oficial, prezent în paginile oficioaselor centrale sau locale și realitatea de pe teren. Întârzierile transporturilor cu cereale și alimente au fost frecvente pe întreaga perioadă a secetei. Județului Iași îi erau repartizate pentru colectarea cerealelor necesare județele Olt, Dolj, Teleorman și Romanai, care aveau recolte excedentare¹⁰⁰. Pe 24 mai 1945, se înființa pe lângă Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării Armatei și Populației Civile, Direcția Colectărilor și Inspectoratul de control pentru colectarea rațională a resurselor alimentare, cereale și animale. Aceste instituții se ocupau cu organizarea și supravegherea colectărilor¹⁰¹.

Problemele apăreau însă atunci când țăranii din județele cu recolte excedentare refuzau să predea recolta la prețul oficial, considerându-l prea mic¹⁰². La finalul lunii august, primarul Iașului, Eduard Lăzărescu, trimitea o telegramă lui Traian Săvulescu, subsecretar de stat în Ministerul Agriculturii, în care prezenta situația disperată a orașului de pe Bahlui: din cele 348 de vagoane de grâu promise Iașului din Oltenia, până la 26 august nu ajunseseră decât 12, ieșenii mâncând pâine doar de trei ori în acea lună¹⁰³. După ce a atras atenția Bucureștiului în mai multe momente asupra situației grave, Lăzărescu trimitea o

⁹⁵ „Opinia”, an XXXVIII, nr. 6, 22 septembrie 1946, p. 1.

⁹⁶ Nicolae Ionescu, *op. cit.*, p. 70-71.

⁹⁷ „Scânțea”, seria VI, an XVI, nr. 610, 28 august 1946, p. 1.

⁹⁸ *Ibidem*, nr. 612, 7 septembrie 1946, p. 3.

⁹⁹ *Ibidem*, nr. 573, 14 iulie 1946, p. 1.

¹⁰⁰ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 15/1946, f. 39.

¹⁰¹ *Ibidem*, dosar nr. 8/1945, f. 24.

¹⁰² „Opinia”, an XXXVIII, nr. 2, 15 septembrie 1946, p. 1.

¹⁰³ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 15/1946, f. 39.

nouă telegramă la finalul lunii septembrie 1946 către Traian Săvulescu, subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii, amenințând că, în condițiile în care Iașul nu primise grâu de trei săptămâni și nu se lua vreo măsură, își declina responsabilitatea pentru eventualele mișcări sociale¹⁰⁴.

Cu toate semnalele trase, aprovizionarea nu cunoștea semne de îmbunătățire. La 15 octombrie 1946 soseau în fosta capitală a Moldovei doar 49 de vagoane de grâu din cele 348 promise¹⁰⁵, iar la 6 noiembrie numărul acestora crescuse la 57. „Porumb nu este deloc, iar populația se manifestă zgomotos pe străzi și în curtea Primăriei”, scria guvernului Eduard Lăzărescu¹⁰⁶. Evident, propaganda încerca acreditarea unei realități îndestulătoare. În contrast cu mesajele disperate ale oficialităților ieșene, „Scânțea” scria la 30 septembrie că în județul Iași erau trimise 154 de vagoane de grâu¹⁰⁷.

În ceea ce privește celelalte produse agroalimentare precum cartoful, ceapa sau fasolea, s-a încercat acoperirea minimului necesar prin achiziții din județele apropiate precum Roman, Suceava sau Rădăuți. Spre exemplu, primarul Eduard Lăzărescu scria, la 8 octombrie, prefectului județului Rădăuți că a însărcinat pe Constantin Răducanu-Gheorghiu, Șeful Serviciului Contestare, cu responsabilitatea de a achiziționa de pe raza județului respectiv 500 vagoane de cartofi, 10 vagoane de ceapă și 10 vagoane de fasole pentru aprovizionarea Iașului pe timpul iernii. Aceeași scrisoare era trimisă și prefectului de Suceava, care era rugat să acorde tot concursul necesar colectării produselor¹⁰⁸.

În vederea reducerii pe cât posibil a activităților comerciale speculative, autoritățile hotărâu să sprijine cu capital Cooperativa Cetățenească „6 Martie”, pentru achiziționarea de produse alimentare necesare populației orașului, aportul Primăriei fiind de 100.000.000 de lei¹⁰⁹. De asemenea, s-a decis, ca urmare a înmulțirii numărului de speculanți, instituirea la intrările în oraș a opt bariere, cu posturi fixe de pază de jandarmi și gardieni¹¹⁰. Dacă la nivelul orașului aceste probleme erau mai ușor de urmărit și combătut, semnalele îngrijorătoare veneau în schimb din satele situate în apropiere, unde corupția se manifesta la toate nivelurile. Pentru a nu crește sentimentul de ostilitate în rândul populației, noile autorități aruncau responsabilitatea politică pe seama vechii administrații¹¹¹. Autoritățile, depășite de situație, au avut și inițiative uneori hilare cu scopul de a ameliora traiul populației orașului, între timp ajunsă la 115.071 de locuitori¹¹². Una dintre acestea viza publicarea unui volum de

¹⁰⁴ *Ibidem*, f. 51.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 106.

¹⁰⁶ *Ibidem*, f. 119.

¹⁰⁷ „Scânțea”, seria VI, an XVI, nr. 639, 30 septembrie 1946, p. 1.

¹⁰⁸ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 15/1946, f. 57-58.

¹⁰⁹ *Ibidem*, f. 36.

¹¹⁰ *Ibidem*, f. 10.

¹¹¹ Radu Filipescu, *Informații documentare cu privire la seceta din județul Iași în anul 1946*, în AchM, vol. I, 2009, p. 123.

¹¹² AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar 1/1946, f. 64.

poezie cu titlul *Pe ulițele Eșului*, din vânzarea căruia să se obțină fonduri necesare întreținerii unor cantine muncitorești și pentru elevi¹¹³.

Situația grea în ceea ce privește aprovizionarea s-a menținut și în prima jumătate a anului 1947. În februarie, populația nu primise decât trei porții de mălai a câte 200 g și nu 250 g cât era porția normală. Cu toate că, în luna martie, datorită ajutorului s-a simțit o relativă ameliorare, starea generală rămânea mai departe disperată. Statele Unite au trimis în martie 1947 hrană pentru 50.000 de persoane, constând în alimente condensate și conservate¹¹⁴. Interdicțiile de circulație pe calea ferată impuse populației duceau la imposibilitatea aprovizionării acestora prin mijloace proprii, fapt ce a urcat prețul făinii de grâu la 70.000 lei/kg iar cea de porumb la 60.000 lei/kg¹¹⁵. Cele 90 de vagoane nu ajungeau nici în luna mai, ceea ce îl făcea pe Eduard Lăzărescu să afirme: „cetățenii privesc cu încredere activitatea Guvernului, dar totuși foamea îi face să se manifeste”¹¹⁶. Luna iulie avea să aducă optimismul în rândurile populației, recolta bună ce se anunța atât în județul Iași, cât și în județele vecine a dus la o calmare a stării de spirit. Sugestivă pentru modul în care instituțiile centrale gestionau problema foametei din Iași, în anii 1946-1947, era afirmația primarului Lăzărescu dintr-un raport de activitate pe luna iunie 1947: „Cu toate insistențele noastre, făcute la toate forurile competente, Iașul a fost cu desăvârșire abandonat și lăsat pradă speculei și foametei în ceea ce privește alimentele de primă necesitate pâinea și mălaiul”¹¹⁷. De altfel, el nu avea să mai reziste prea mult în fruntea primăriei, fiind destituit imediat după introducerea comisiilor interimare.

Rechizițiile, abuzurile și eforturile pentru susținerea Armatei Sovietice

Pe când autoritățile centrale pretindeau că realizează eforturi pentru ameliorarea situației de la Iași, iar personalitățile publice se implicau în campanii de ajutorare a Moldovei, la nivel local se profila o nouă problemă, cea a susținerii trupelor Armatei Roșii. Clauzele economico-financiare stipulate în Convenția de Armistițiu, semnată la 12 septembrie 1944, deschideau drumul spre un lung șir de interpretări arbitrare și abuzuri ale sovieticilor. Articolele convenției obligau România, printre altele, să efectueze plățile către Comandamentul Sovietic în monedă românească și să pună la dispoziția acestuia toate instalațiile industriale, mijloacele de comunicații sau depozitele de combustibil și alimente¹¹⁸. În plus, articolul 5 din Convenție prevedea obligativitatea

¹¹³ Idem, fond Primăria Iași, dosar nr. 15/1946, f. 88.

¹¹⁴ Nicolae Ionescu, *România în anii 1944-1947. Situația social-economică și politică din Moldova*, teză de doctorat, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 80.

¹¹⁵ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 5/1947, f. 69-79.

¹¹⁶ *Ibidem*, f. 134.

¹¹⁷ *Ibidem*, f. 159.

¹¹⁸ Mihnea Irimiea, *23 august 1944. Consecințe economice*, Ploiești, Editura Prahova, 2002, p. 54.

României de a asigura hrana, îmbrăcămintea și asistența medicală prizonierilor de război sovietici și aliați, persoanelor strămutate sau refugiaților, precum și punerea la dispoziție a mijloacelor de transport pentru repatriere¹¹⁹. Aceste prevederi îngreunau și mai mult situația Iașului, important centru de tranzit, ce suferea la rândul său de pe urma distrugerilor de război, a secetei și a foametei.

Tabloul general al primilor ani de prezență sovietică explică într-o oarecare măsură greutatea cu care și-a revenit România după conflagrația mondială. Statisticile arată o spoliere clară a teritoriului țării, fără ca produsele luate de sovietici să fie contabilizate în contul despăgubirilor de război. După unele cifre vehiculate în epocă, bunurile scoase în afara țării până în iunie 1945 ar fi depășit valoarea de 500 miliarde lei, iar valoarea bunurilor prelevate de către sovietici între 23 august 1944 și 31 martie 1945 ar fi valorat 291 milioane de dolari la paritatea din 1947¹²⁰. Modul cum înțelegeau sovieticii să se comporte în România și să aplice Convenția de Armistițiu îl determina pe Regele Mihai să trimită un memoriu lui Franklin Delano Roosevelt, președintele Statelor Unite, prin care își exprima temerea față de viitorul țării, având în vedere atitudinea unor reprezentanți ai URSS în România. Raportul nu a ajuns însă pe biroul președintelui american, astfel că de la Washington nu soseau nici un fel de reacții diplomatice¹²¹.

Obligațiile Convenției de armistițiu se dovedeau sufocante pentru unitățile productive. Potrivit instrucțiunilor emise de Ministerul Economiei Naționale prin Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, era suficient ca o anumită cantitate de marfă să fie solicitată de sovietici pentru ca ea să fie blocată în unitățile economice până la achiziționarea ei. În alte cazuri, Primăria sau altă instituție trimitea o scrisoare către unitatea economică, prin care preciza cantitatea și data scadentă pentru livrare. După ce primeau acea înștiințare, agenții economici trimiteau ofertele lor, cu toate că, în cele din urmă, prețurile de achiziție erau stabilite de Comisariatul General al Prețurilor. Nici o unitate economică sau persoană fizică nu se putea eschiva de la furnizarea mărfurilor sau produselor către Armata Roșie, dacă existau solicitări¹²². Ordinele de mai sus contribuiau și mai mult la instabilitatea economică, obligându-i pe comercianți sau producători să răspundă pozitiv oricăror cereri mai mult sau mai puțin arbitrare ale Comandamentului Sovietic. Pe lângă aceste abuzuri, chiar dacă autoritățile locale făceau față cu greu aprovizionării populației orașului, iar prețurile creșteau constant, din cauza penuriei de alimente și a produselor de strictă necesitate, resursele, și așa insuficiente, erau folosite în alte scopuri. Primăria Iași a fost obligată ca, la finalul lunii septembrie 1944, să organizeze un depozit de alimente și îmbrăcămintă, precum și un cămin pentru prizonierii de război ruși și repatriații civili, ce urmau a fi transportați în URSS. În acest

¹¹⁹ *Ibidem*, p. 58.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 31-32.

¹²¹ Dinu C. Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, 1996, București, Editura All, p. 112-129.

¹²² AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 39/1944, f. 9-11.

scop era pusă la dispoziție clădirea căminului studențesc din strada Păcurari, prevăzut cu bucătărie, dormitor și magazie¹²³.

Prezența trupelor sovietice în județul Iași s-a făcut simțită prin două moduri. Unul direct, prin rechizițiile, jafuri, crime și altul indirect prin sumele cheltuite pentru întreținerea soldaților ruși în oraș și județ. Lunar parveneau Prefecturii liste cu nelegiuirile soldaților Armatei Roșii¹²⁴. În luna august 1945, la aflarea veștii că 90.000 de repatriați ruși urmau să tranziteze prin Iași, autoritățile își exprimau temerea că aceștia, conștienți că după trecerea Prutului autoritățile sovietice îi vor acuza de trădare, aveau să încerce rămânerea în județ, fapt ce putea duce la o crește a infraționalității¹²⁵.

Asistența medicală pentru militarii sovietici trebuia să fie efectuată prin propriile spitale militare. Cu toate acestea, la Spitalul Sf. Spiridon s-a amenajat un salon special pentru soldații Armatei Roșii¹²⁶. De asemenea, Prefectura cerea Spitalului să efectueze tratamentele stomatologice necesare ostașilor sovietici ai Unității nr. 19, după un tabel aprobat de Comisia Aliată de Control. Plata tratamentelor urma să fie efectuată de către Prefectură¹²⁷. Faptul că beneficiau de servicii medicale gratuite nu i-a împiedicat pe sovietici să-și însușească fără drept materialele de construcții necesare renovării spitalului¹²⁸.

De la consumabilele de birou, la lenjerie, încălțăminte și până la combustibilul necesar transportului soldaților sovietici în județ, toate erau suportate financiar de Prefectură¹²⁹. Ba mai mult, pentru a evita deplasarea soldaților prin sate pentru procurarea alcoolului, Prefectura achiziționa și oferea Comandamentului Sovietic, 200 litri de vin pentru sărbătorile de iarnă. Funcționarul care a întocmit procesul verbal de achiziție cataloga tributul în alcool drept „o mică jertfă pentru Armata Roșie”¹³⁰.

Din centrul de colectare de la Iași plecau spre Uniunea Sovietică, în primele luni ale anului 1945, în medie câte 50 de vaci și 15 cai pe zi. Pe lângă numărul mare de animale rechiziționate pentru Armata Roșie, instituțiile județene mai cheltuiau și suma de 5.348.493 lei pentru întreținerea și hrănirea acestora¹³¹. Pe lângă faptul că întrețineau material soldații sovietici, ieșenii erau nevoiți și să muncească pentru aceștia. Astfel, între 27 august și 1 decembrie 1944, 5.165 de cetățeni, dintre care 3.165 bărbați și 1.550 femei practicau în contul sovieticilor ceea ce comuniștii numeau muncă în folosul obștesc¹³².

Una dintre problemele cele mai spinoase era încartiruirea și cazarea ofițerilor și soldaților sovietici. Serviciul Armistițiu din cadrul Primăriei era

¹²³ *Ibidem*, f. 1.

¹²⁴ Idem, fond Prefectura Iași, dosar nr. 1/1945, f. 246-247.

¹²⁵ *Ibidem*, f. 252.

¹²⁶ *Ibidem*, dosar nr. 5/1945, f. 35.

¹²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 35/1945, f. 26.

¹²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 382/1946, f. 78-89.

¹²⁹ *Ibidem*, dosar nr. 35/1945, f. 27-32.

¹³⁰ *Ibidem*, f. 65-66.

¹³¹ *Ibidem*, dosar nr. 324/1945, f. 1-10.

¹³² Idem, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar nr. 3/1945, f. 4.

obligat să caute case cu un număr de camere mai mare decât al membrilor familiilor, să le renoveze și le doteze pentru a fi cazați soldații sovietici. Utilitățile urmau a fi plătite de Ministerul de Finanțe¹³³. În anul 1945, pentru reparațiile la casele proprietate personală unde erau cazați ofițeri sovietici era cheltuită suma de 8.400.108 lei¹³⁴. Soldați sovietici erau cazați și în hotelurile din Iași. Pe 10 septembrie, Prefectura emitea un ordin de rechiziție, prin care Hotelul Astoria era obligat să ofere cazare, ori de câte ori era nevoie, soldaților sovietici, urmând ca plata să fie efectuată de către Prefectură¹³⁵. Pe lângă acestea, trupele sovietice ocupau o serie de clădiri importante din Iași. Școala Mavrocordat din Socola era reparată și ocupată de Unitatea Sovietică cu numărul 38.356¹³⁶, iar Școala Normală de Fete ocupată de Școala de Ofițeri Sovietici¹³⁷. S-au înregistrat și o serie de abuzuri. După ce transformau fostul Liceu Militar în lagăr de prizonieri români și germani, odată cu mutarea acestora peste Prut, sovieticii refuzau să predea clădirea către Corpul IV Teritorial al Armatei Române. Când personalul liceului „Oltea Doamna” s-a întors în Iași, clădirea era ocupată de Spitalul de Boli Infecțioase al Armatei Roșii. Sediul Spitalului Parhon a fost ocupat de soldații ruși, care la plecare produceau pagube importante, iar Spitalul Socola, odată eliberat de soldați sovietici, era luat în custodie de o nouă unitate sovietică¹³⁸.

În primii ani postbelici, Iașul semăna mult cu o cazarmă sovietică. Aeroportul era transformat în „Bază de predare a bunurilor”, de unde foarte multe produse erau transportate din România în URSS. În august 1945, guvernele român și sovietic semnau o convenție prin care se constituia Societatea de Transporturi Aeriene Româno-Sovietică (TARS), aeroportul civil din Iași fiindu-i dat în folosință¹³⁹. Înmormântarea soldaților sovietici până în octombrie 1945 se făcea în locuri alese aleatoriu, adică prin grădini sau curți particulare, situația fiind reglementată prin numeroase demersuri ale autorităților locale¹⁴⁰. Parcul Copou devenise locul ideal de instrucție militară, după distrugerile suferite. Nici activitățile „neguțătorești” nu le rămăneau străine.

¹³³ Radu Filipescu, *Prezența Armatei Sovietice în județul Iași. Informații privitoare la anul 1946*, în AIIX, tom XXXVIII, 2001, p. 173.

¹³⁴ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar nr. 474/1945, f. 1.

¹³⁵ *Ibidem*, dosar nr. 413/1945, f. 55. Hotelurile care cazau soldați sovietici erau clasificate astfel: Astoria și Schiller erau de clasa I, iar Transilvania, Dacia, Coroana, Victoria erau de clasa a II-a. Pentru anul 1945 Prefectura a achitat hotelurilor suma de 34.633.570 lei (*ibidem*, f. 9).

¹³⁶ *Ibidem*, dosar nr. 513/1945, f. 6.

¹³⁷ *Ibidem*, f. 144.

¹³⁸ Radu Filipescu, *op. cit.*, p. 172.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 176.

¹⁴⁰ Se pare că Primăria Iași a înaintat un raport către Ministerul de Interne în octombrie 1945, în care afirma că sovieticii își îngroapă decedații în locuri aleatorii, precum curți particulare sau ale unor instituții publice. Comisariatul general al executării Armistițiului trimitea o telegramă Primăriei Iași, în ianuarie 1946, în care întreba dacă această chestiune mai era de actualitate și dacă sovieticii își mai îngropau morții în diferite curți din oraș. La această telegramă, Primăria răspundea că de la 5 octombrie sovieticii își îngropau morții doar în cimitirele orașului (AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 28/1946, f. 12-13).

După ce confiscau lemne de pe moșia Poieni, soldații le vindeau în piețele Iașului¹⁴¹, iar în Copou, pe strada Ghica Vodă, își făcuseră apariția la păscut vitele unităților sovietice¹⁴².

Instalarea sovieticilor în Iași a dus și la apariția artefactelor și la o prezență susținută a culturii sovietice. Ziarele ofereau informații cu precădere din spațiul vecinului de la răsărit, iar producțiile propagandistice începeau să fie difuzate la cinematografele din Iași. Pentru prima dată a rulat la Trianon în 1946 filmul „Pagini istorice. Lenin – 1918”, 1.000 de elevi fiind aduși pe rând să vizioneze filmul. Pe lângă Prefectură era înființată o Comisie teatrală cu menirea de a cenzura spectacolele¹⁴³. Prezența sovietică se făcea vinovată și primele epurări ale bibliotecilor ieșene. Verificările bibliotecilor din Iași s-au desfășurat sub supravegherea subprefectului Vladimir Bogdanovici, a lui Alfons Abramovici, șeful Serviciului Administrație, și a lui Heinrich Rabinovici, funcționar la serviciul Administrativ al Prefecturii. Un proces verbal din 7 iunie consemna scoaterea din librăriile și bibliotecile liceelor din Iași a 152 de titluri și 14 numere de revistă¹⁴⁴, iar de la Biblioteca Universitară a altor 59 de titluri cu 63 de volume¹⁴⁵. La 6 aprilie 1946, rectorul Universității afirma că erau scoase din biblioteca Universității 537 de titluri, însemnând 656 de volume, activitatea de verificare nefiind în totalitate încheiată¹⁴⁶. În iunie, același rector adăuga cu o nouă listă de 623 de titluri și numere de revistă scoase din uz¹⁴⁷.

Cât cheltuiau autoritățile române cu întreținerea Armatei Roșii și a repatriaților sovietici în Iași? La începutul anului 1946, Ministerul de Interne pune la dispoziția Prefecturii Iași în avans suma de 541.000.000 lei pentru acoperirea cheltuielilor efectuate cu repatriații sovietici¹⁴⁸. În februarie același an, tot Prefectura Iași primea iar de la Ministerul de Interne, pentru cheltuielile legate de aplicarea Armistițiului, suma de 240.000.000¹⁴⁹. La începutul anului 1947, același Minister de Interne vira, în trei tranșe, către Prefectură suma de 175.300.000 lei pentru întreținerea împuterniciților Comisiei Aliate de Control¹⁵⁰.

Situația dramatică a orașului, ascensiunea evidentă a comuniștilor spre putere, abuzurile armatei de ocupație dădeau naștere unor mișcări de rezistență locală, despre a căror activitate multă vreme s-au cunoscut foarte puține lucruri. Unul dintre aceste grupuri a fost cel al tinerilor țărâniști, coagulat în jurul studentului de la Politehnică Marius Rusu, apoi a studentului Silvestru Fociuc condamnat în 1946 deoarece proferase injurii la adresa guvernului. Cu toate că scopul inițial era de a face propagandă în favoarea PNT, grupul a achiziționat

¹⁴¹ Radu Filipescu, *op. cit.*, p. 176-177.

¹⁴² AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 28/1946, f. 43.

¹⁴³ Radu Filipescu, *op. cit.*, p. 179.

¹⁴⁴ AN-Iași, fond Prefectura Iași, dosar nr. 383/1946, f. 45-48.

¹⁴⁵ *Ibidem*, f. 55-56.

¹⁴⁶ *Ibidem*, f. 69-79.

¹⁴⁷ *Ibidem*, f. 101-108.

¹⁴⁸ *Ibidem*, dosar nr. 392/1946, f. 78.

¹⁴⁹ *Ibidem*, f. 178.

¹⁵⁰ *Ibidem*, dosar nr. 374/1946, f. 58-63.

imediat armament organizându-se în conspirativitate. Gruparea a fost distrusă odată cu primele arestări operate în rândurile membrilor săi, în vara anului 1948¹⁵¹.

Începutul lucrărilor de reconstrucție și primul plan de sistematizare a orașului

Cele cinci luni în care Iașul s-a aflat în proximitatea liniei frontului, bombardamentele aviatice și luptele de stradă amputau masiv peisajul urban. Cu toate acestea, în primele luni ale anului 1944, până la apropierea liniei frontului, în oraș erau operate o serie schimbări urbanistice și se proiectau altele. În februarie 1944, erau renovate Sala Gotică a Mănăstirii Trei Ierarhi și Hala Centrală, cu toate greutățile enumerate de primarul de atunci: lipsa materialelor de construcții, a mijloacelor de transport și a brațelor de muncă¹⁵². În martie erau demolate 230 de clădiri insalubre în vederea îmbunătățirii condițiilor igienico-sanitare de trai¹⁵³.

În paralel, s-a creionat un plan pe cinci ani ce prevedea ample transformări urbanistice pe malul Bahluiului. Acest proiect nu anunța încă amplele transformări de factură socialistă ce aveau să urmeze mai târziu. Nu se vorbea în plan nici de zone industriale, nici de cartiere muncitorești. Pentru „dina-mizarea” vieții culturale se dorea înființarea unui muzeu în fosta reședință a lui Alexandru Ioan Cuza, restaurarea bisericilor și eliminarea clădirilor de pe lângă acestea, construirea unui palat municipal și finalizarea lucrărilor la principalele piețe din oraș. De asemenea, erau programate exproprieri în zona Gării, Teatrului Național, Halei, dar și prelungirea străzii „Ștefan cel Mare” până în Piața Unirii. În ceea ce privește sistematizarea orașului, începuse deja aero-foto-grafierea în vederea realizării acestuia¹⁵⁴. O parte a lucrărilor urmau a fi realizate după război, punerea în aplicare a acestui plan fiind facilitată și de distrugerile lăsate în urmă de front.

Alimentarea cu apă și electricitate

Evenimentele din 23 august 1944 găseau Iașul într-o situație tragică, fără fonduri, izolat de centru, cu toate utilajele și mașinile evacuate și cu principala sursă de apă potabilă bombardată¹⁵⁵. Cu ultimii metri cubi de apă adusă din Siret a fost stins incendiul ce cuprinsese Universitatea în urma unui bombardament aerian¹⁵⁶. După întoarcerea armelor împotriva Germaniei, noul primar Alfred Winkler cerea Ministerului Sănătății suma de 100.000.000 lei pentru întreținerea serviciilor vitale ale orașului, aprovizionarea cu apă potabilă și cu

¹⁵¹ Dorin Dobrințu, *Fapte uitate: Iașul și rezistența anticomunistă (1946-1950)*, în AIIX, tom XLI, 2004, p. 393-396.

¹⁵² AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 1/1944, f. 1-4.

¹⁵³ *Ibidem*, f. 12.

¹⁵⁴ *Ibidem*, dosar 3/1944, f. 1-25.

¹⁵⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5/1944, f. 5.

¹⁵⁶ *Ibidem*, f. 6.

energie electrică¹⁵⁷. De altfel, problema alimentării cu apă și a reparării conductei de la Timișești a fost una din chestiunile cele mai apăsătoare pentru autoritățile locale din acea perioadă. Refăcută parțial și dată în funcțiune la 29 septembrie 1944, conducta era din nou avariata în martie 1945 de sloiurile de gheață ce rupeau podul de la Rotunda de peste Siret. Lucrările de refacere a conductei continuau și în anii 1946-1948. De altfel, în urma defecțiunilor desevite la această conductă s-a hotărât eficientizarea captărilor din zona Cîrșă și Repedeș¹⁵⁸. În acest context, încă din septembrie 1944 se desfășurau lucrări pentru refacerea conductelor de apă de pe străzile cele mai afectate, în paralel curățându-se diferite cișmele din zona centrală, capabile să alimenteze populația cu apă potabilă¹⁵⁹. Pentru curățarea și darea în folosință a cinci fântâni în zona centrală Primăria a plătit suma de 75.000 lei¹⁶⁰.

O altă problemă stringentă a Iașului, de care depindea în mare măsură și refacerea economiei, a fost reglementarea alimentării cu energie electrică. Uzina electrică din Iași nu a fost afectată de bombardamente, nici nu a fost dezinstalată și încărcată în vagoane pentru a fi dusă în URSS, cum s-a întâmplat la Botoșani. Dar, distribuirea energiei electrice a fost grav perturbată pe malul Bahluiului prin distrugerea rețelelor aeriene și a posturilor de transformare. La începutul anului 1945, erau scoase din funcțiune 20 de asemenea posturi. În paralel cu refacerea instalațiilor și a liniilor de distribuție, s-au montat treptat și grupurile electrogene ce fuseseră evacuate anterior, permițând dublarea productivității Uzinei din Iași între 1944 (4.838 Mwh) și 1947 (10.171 Mwh). La 11 iunie 1948, întreprinderea a fost naționalizată, director devenind Emanoil Cojocar, fost muncitor sudor¹⁶¹.

În presa centrală începuseră să apară opinii despre distrugerile suferite de orașe precum Iași, Ploiești, București sau Galați încă din 1944. În declarațiile ministrului Lucrărilor Publice, Virgil Solomon, apar primele semne ale intențiilor de reorganizare urbanistică. Ministrul promitea prioritate construcțiilor muncitorești, așa încât reconstrucția orașelor să corespundă „noilor cerințe având ca modele localitățile urbane sovietice”¹⁶². În decembrie, Serviciul Arhitecturii trimitea primarului Iașului o dare de seamă în care prezenta rezumativ zonele cele mai afectate și principalele lucrări efectuate până la acea perioadă. Astfel, aveau de suferit cel mai mult de pe urma războiului zona de nord și de centru a orașului. Erau grav avariate construcțiile din perimetrul cuprins între strada Sărărie, Păcurari, Toma Cozma. Zona Gării și Spitalul Sf. Spiridon arătau, de asemenea, foarte afectate. Pagube semnificative se înregistrau și în Piața Unirii, unde bombardamentele, urmate de incendii, distruseseră o parte din

¹⁵⁷ *Ibidem*, f. 1-2.

¹⁵⁸ Nicolae Peiu, Dionisie Simionescu, *Lungul drum al apei pentru Iași*, Iași, Editura Gama, 1996, p. 121-125.

¹⁵⁹ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 27/1944, f. 159-161.

¹⁶⁰ *Ibidem*, f. 8.

¹⁶¹ Întreprinderea de Rețele Electrice Iași, *Uzina de lumină*, Iași, 1979, p. 29-30.

¹⁶² „Universul”, an LXI, nr. 313, 18 noiembrie 1944, p. 1.

clădiri. Universitatea fusese și ea lovită de bombe și afectată de un incendiu parțial, iar clădirea Fundației „Ferdinand” loviturile obuzelor. Palatul Administrativ, lovit în fațada din spate, avea toată sticlăria spartă, iar Chestura de Poliție, Camera de Comerț sau sediul Băncii Naționale sufereau avarii semnificative¹⁶³.

În anul 1945 lucrările de refacere s-au rezumat doar la amenajarea și restaurarea imobilelor date în folosința Armatei Roșii. Importante clădiri din oraș erau trecute în folosința unor organizații controlate din umbră de către comuniști, acestora revenindu-le responsabilitatea de a le repara. Hotelul „Traian”, atribuit Comisiei Locale a Sindicatelor, urma să devină un sediu decorat în interior cu picturi referitoare la aspecte din viața muncitorilor¹⁶⁴. Noul prim ministru, instalat la 6 martie, publica câteva statistici potrivit cărora a oferit Iașului, prin Primărie, Prefectură și Oficiul pentru reconstrucția caselor țărănești suma de 6 miliarde de lei pentru refacere¹⁶⁵. Pe lângă acestea, erau demarate și lucrări de mai mică amploare, axate pe reparații la principalele străzi afectate sau poduri ce legau zone importante ale orașului, toate îngreunate de lipsa fondurilor și a materialelor de construcții¹⁶⁶.

Pe 22 august 1945, printr-o scrisoare adresată Ministerului de Interne, primarul Iașului Eduard Lăzărescu își anunța intenția de a realiza un plan de reconstrucție și sistematizare a fostei capitale a Moldovei. Planul urmărea „ridicarea centrului orașului din punct de vedere estetic, amenajarea unui centru comercial și construirea unui palat al Primăriei”¹⁶⁷. În toamna anului 1945, J. Bedeus – arhitect urbanist, și T. Rădulescu – inginer urbanist, realizau planul director de sistematizare a orașului anunțat de primar¹⁶⁸. Printre altele, el prevedea lărgirea străzilor „Păcurari”, „Alexandru Lăpușeanu”, „I.C. Brătianu”, „Cuza Vodă”, „Arcu”, „Ferdinand I”, „Carol I”, „Anastase Panu”, „I. Creangă”, „Aurel Vlaicu”. Orașul era zonificat după funcțiile predominante. Astfel, urmau a fi stabilite cinci zone: comercială în centru, zona amestecată (comercială – locuințe – industrii), zona de locuințe, zona rurală tip A și zona rurală tip B. De asemenea, mai erau incluse un cartier universitar cu locuințe ieftine în Copou, spații largi pentru circulație în intersecțiile mari și spații verzi în jurul monumentelor¹⁶⁹.

În urma examinării proiectului, Comisia Superioară a Planurilor de Sistematizare Înfrumusețare și Dezvoltare a orașelor a formulat câteva obiecții. Astfel, comisia condusă de George Silviu, secretar general al Ministerului Afacerilor Interne, sugera evitarea construirii de obiective locative și industriale în zona albiei majore a Bahluiului până la regularizarea cursului acestuia. De

¹⁶³ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 5/1944, f. 16.

¹⁶⁴ „Lupta Moldovei”, an I, nr. 68, 18 iulie 1945, p. 1.

¹⁶⁵ AN-Iași, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar nr. 2/1945, f. 1-3.

¹⁶⁶ *Ibidem*, dosar nr. 3/1945, f. 2.

¹⁶⁷ Idem, fond Primăria Iași, dosar nr. 47/1946, f. 110-111.

¹⁶⁸ *Ibidem*, f. 12.

¹⁶⁹ „Opinia”, an XXXVIII, nr. 19, 18 octombrie 1946, p. 1.

asemenea, se mai afirma că extinderea orașului nu era tocmai necesară, deoarece densitatea populației de atunci de 56 locuitori/ha era mult mai mică decât densitatea normală de 150 locuitori/ha. Comisia mai propunea construirea în zona verde a Copoului a unui cartier muncitoresc modern, cu clădiri de opt etaje, „adekvat timpurilor”, și unirea străzilor „Carol” și „Ștefan cel Mare” prin rectificarea străzii „Lăpușneanu”. Sistematizarea piețelor „Unirii” și „Ferdinand” și a străzilor „Lăpușneanu” și „Ștefan cel Mare” erau obiectivele ce urmau a fi duse la îndeplinire imediat¹⁷⁰.

La propunerile Comisiei Superioare de Sistematizare, primarul Iașului Eduard Lăzărescu răspundea că unele sugestii nu puteau fi aplicate din rațiuni financiare sau din cauza specificului local. Edilul se opunea construcției unui cartier muncitoresc modern în Copou, parte a Iașului cu aer aristocratic, afirmând că această zonă era și trebuia să rămână pentru ieșeni „partea cea mai liniștită a orașului, cu cartiere de vile, oferind acestora locul de refugiu pentru liniștea necesară orășeanului”. În același sens, Lăzărescu se opunea și rectificării străzii „Lăpușneanu”, atât din motive financiare cât și pentru faptul că acest lucru ar fi dus la demolarea a două monumente istorice foarte importante, Biserica Banu și Casa domnitorului Alexandru Ioan Cuza¹⁷¹.

Proiectate a se desfășura pe mai mulți ani, lucrările planului de sistematizare erau împărțite în patru faze, din care trei reveneau pentru executare primăriei și una Ministerului Lucrărilor publice. Astfel, în sarcina Primăriei cădea amenajarea piețelor Unirii, Ferdinand și Gării, construirea arterelor stradale care să unească gara cu cartierele Păcurari și Zugrafi, precum și construirea unui pod peste Bahlui. În următoarea etapă, autoritățile locale urmau să amenajeze sediul Primăriei, Piața Halei și Cartierul Tătărași. Tot acum intrau în plan construirea de școli, grădinițe și achiziționarea de teren pentru viitoarele cămine studențești. În ultima fază a lucrărilor erau prevăzute degajarea și amenajarea esplanadelor din fața Universității de Medicină, a Mănăstirii Golia și a Teatrului Național¹⁷².

După ce Primăria anunțase că primește oferte pentru proiectarea în detaliu a lucrărilor din zonele Piața Unirii – Lăpușneanu – Fundație, Cartierul de locuințe Copou, degajarea Teatrului Național și a Facultății de Medicină, Comisia Superioară de sistematizare a cerut ca realizarea acestor planuri să fie încredințată tot lui Th. Rădulescu și I. Bedeus¹⁷³. Reconstrucția Pieței Unirii a stârnit cele mai multe controverse în epocă. Incendiul ce a urmat bombardamentului distrusese numeroase clădiri proprietate a comercianților din zonă¹⁷⁴. În unele clădiri aflate pe lista expropriilor, avariate doar în partea superioară, se instalaseră diverși comercianți ce refuzau să evacueze imobilele.

¹⁷⁰ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 47/1946, f. 14-18.

¹⁷¹ *Ibidem*, f. 9-11.

¹⁷² „Opinia”, an XXXVIII, nr. 20, 9 decembrie 1946, p. 1.

¹⁷³ AN-Iași, fond Primăria Iași, dosar nr. 47/1946, f. 61-62.

¹⁷⁴ *Ibidem*, f. 26.

Primăria îi acuza că ocupau clădirile fără autorizație, iar starea insalubră a zonei amenința viața și sănătatea locuitorilor¹⁷⁵.

Patrimoniul orașului

Monumentele istorice sau de artă ale Iașului intrau și ele în 1946 în atenția autorităților publice. Primăria a cerut Serviciului Salubrității să curețe toate statuile și soclurile de afișe sau alte obiecte ce contribuiau la deteriorarea lor¹⁷⁶. Erau restaurate pe rând și apoi montate la locurile lor statuile lui Alexandru Ioan Cuza, Miron Costin, Vasile Alecsandri, A. D. Xenopol și Gheorghe Duca¹⁷⁷. Corpul 4 Teritorial de Armată ajuta cu camioanele la înlăturarea parapetului de moloz ridicat pentru protejarea bisericilor Sf. Nicolae Domnesc și Trei Ierarhi¹⁷⁸. În paralel, la prefectură s-a convocat o ședință în care s-a decis construirea unui monument al ostașilor sovietici la Iași¹⁷⁹. În ceea ce privește cheltuielile cu lucrări de reparații și construcții, Primăria Iași raporta Comitetului Județean PCR suma de peste 600.000.000 lei, folosită între 6 martie 1945 și 31 martie 1946¹⁸⁰.

În anul 1947 erau prevăzute lucrări de reconstrucție și amenajare pentru importante obiective din oraș, suma preliminară ridicându-se la peste 16.000.000.000 lei. Erau programate reparații la piețe, parcuri, cimitire, școli sau biserici¹⁸¹. Cu toate că planurile erau foarte multe și în detaliu realizate, în realitate se făcea foarte puțin. Dintre cele menționate doar în zona Copou erau demarate lucrări efective în 1947¹⁸². Erau amenajate aleile Ghica Vodă, iar străzile „Carol”, „Păcurari”, „Ștefan cel Mare”, „Bărboi”, „Podul Ipsilanti” intrau în procese de reabilitare¹⁸³. Tot în 1947, în august, erau așezați și sfetnicii lui Alexandru Ioan Cuza pe statuia din Piața Unirii¹⁸⁴.

Realizarea planului de sistematizare presupunea și exproprieri masive de terenuri aflate în proprietatea atât a unor persoane fizice cât și juridice, private sau de stat. În vara lui 1948, se punea problema înființării unui muzeu municipal. Astfel, în ședința Comisiei Interimare a Municipiului Iași se propunea exproprierea imobilului din strada „Anastasia Panu” nr. 69, declarat monument istoric și aflat în proprietatea Janetei Segal, pe motiv că „este cea mai veche din

¹⁷⁵ *Ibidem*, f. 63.

¹⁷⁶ *Ibidem*, dosar nr. 45/1946, 10.

¹⁷⁷ *Ibidem*, f. 26-28.

¹⁷⁸ *Ibidem*, f. 43.

¹⁷⁹ *Ibidem*, f. 1.

¹⁸⁰ Repararea băilor comunale – 25.368.723 lei; refacerea drumurilor și podurilor – 195.305.493 lei. Reconstrucția și repararea unor imobile ale Primăriei – 19.021.936; reparații piețe – 11.476.379; repararea bisericilor – 20.746.017; repararea a 30 de școli – 82.431.964; repararea imobilului în care funcționează judecătoriile 8.947.420; subvenții pentru diverse așezăminte și unități spitalicești – 127.020.000; asistență publică – 29.144.847 (idem, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar nr. 20/1945, f. 170).

¹⁸¹ Idem, fond Primăria Iași, dosar nr. 47/1946, f. 126-134.

¹⁸² *Ibidem*, dosar nr. 3/1947, f. 80.

¹⁸³ *Ibidem*, f. 38-39.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 40.

zona Palatului Domnesc, acolo locuind și Mitropolitul Dosoftei, pe la 1600, unul dintre cei dintâi cărturari cu legături cu răsăritul”. Exproprierea clădirii, care astăzi poartă numele de „Casa Dosoftei”, s-a produs la câteva luni, prin decizia nr. 26 din 10 septembrie 1948¹⁸⁵. În același sens, pentru amenajarea Pieții Gării era expropriată o suprafață de 11.871 de mp din terenul Vămii Iași¹⁸⁶.

Între eforturile de ștergere a reperelor memoriei locale și înlocuirea lor cu simboluri ale ideologiei comuniste, autoritățile operau schimbări bruște în nomenclatorul străzilor din oraș. Geografia simbolică a vechiului regim era intolerabilă pentru autorități în special în zonele centrale: strada „Lăpușneanu” a fost redenumită „Republicii”, „Lascăr Catargi” a devenit „Karl Marx”, strada „Verde” s-a chemat „La Nicovală”, str. „Vasile Conta” preia numele lui „Fredrich Engels”, „Ștefan Gheorghiu” a luat numele străzii „H. Marinescu”, numele străzii „Sfântul Haralambie” a fost schimbat cu „Octav Botez”, „Sfântul Lazăr” cu „7 Noiembrie”, „Carp” cu „Flamura Roșie”. Numele cartierului „Trei Calici” a fost schimbat în „Grivița Roșie”¹⁸⁷.

Una din problemele ce a persistat mult timp după 23 august era salubritatea orașului. Clădirile în ruine și molozul constituiau o prezență frecventă în peisajul ieșean până la mijlocul anilor '50. În septembrie 1947, se institua un comitet de curățire și asanare a orașului sub conducerea generalului Virgil Ignat. Acest comitet organiza echipe de voluntari ce desfășurau diverse munci pentru curățirea orașului. Activitatea lor era însă îngreunată de cele mai multe ori de lipsa autocamioanelor. Locul de unde a început campania a fost Piața Unirii, raportorii apreciind că mii de vagoane de cărămizi și moloz erau transportate în zona de jos a orașului și că aceste acțiuni influențau în bine starea de spirit a populației¹⁸⁸.

În anul 1947, organizația județeană a PCR Iași înainta către Primărie un plan pentru înfrumusețarea orașului. Comuniștii și-au împărțit planul în două: în prima parte erau incluse lucrările imediate, fără a fi necesare fonduri importante, cum ar fi plantațiile de protecție pe diverse străzi și în unele parcuri, iar în a doua parte erau incluse lucrările importante, ce necesitau investiții și timp de realizare pe mai mulți ani. În această a doua categorie figura refacerea Grădinii Copou, sistematizarea și plantarea jumătății de nord a Parcului Expoziției, refacerea și plantarea de arbori în Cimitirul Eternitatea, amenajarea Halei Centrale și a Râpei Galbene¹⁸⁹. Propunerile erau incluse într-un plan mai amplu al administrației locale pentru refacerea și înfrumusețarea spațiilor verzi din oraș. El prevedea amenajarea tuturor spațiilor verzi, cosmetizarea zonelor din jurul monumentelor istorice, plantarea de arbori, în special tei, atât în parcuri cât și pe unele străzi, mai ales în zona Copoului, refacerea aleilor pietonale și bararea accesului autovehiculelor. Mai erau incluse refacerea spațiilor verzi din

¹⁸⁵ *Ibidem*, dosar nr. 5/1948, f. 13, 23.

¹⁸⁶ *Ibidem*, f. 19.

¹⁸⁷ *Ibidem*, f. 25.

¹⁸⁸ *Ibidem*, dosar nr. 5/1945, f. 225-226.

¹⁸⁹ *Idem*, fond Comitetul Județean PCR Iași, dosar nr. 22/1947, f. 26.

fața Universității și a Liceului Militar, desființarea depozitului de gunoarie de la Râpa Galbenă, captarea izvoarelor și plantarea de arbori. Mai erau prevăzute refacerea plantațiilor de flori, arbuști și plante vivace din fața Gării, din jurul Mitropoliei și a Palatului Administrativ. Poate cel mai important proiect propus de organizația județeană PCR și inclus în planurile Primăriei, dar care nu s-a mai realizat niciodată, a fost amenajarea unui parc asemănător Parcului Cișmigiu din București. Planificat să fie amplasat pe ambele părți ale liniei ferate din zona Nicolina, Șoseaua Națională și cartierul Trei Calici, zona de agrement trebuia să ofere „prima impresie de om civilizat” celui ce intra în oraș cu trenul. Parcul recreativ era dedicat practicării unor sporturi pentru „populația muncitoare care nu poate profita din plin de Grădina Copou și care este o creație burgheză”¹⁹⁰.

Aceste eforturi de reparații, mai puțin de reconstrucții, s-au desfășurat timid în primii ani, când problema aprovizionării populației cu alimente era una mult mai importantă. Situația dramatică este explicată și de inflația galopantă dar și de resursele imense canalizate spre Armata Sovietică. Foametea, ruinele și trupele de ocupație întârziu reluarea cursului normal al vieții orașului, orice semne timide de revenire fiind sufocate de regimul comunist. În 1954 ruinele încă erau o realitate pe străzile Iașului.

*

* *

Anul 1944 a însemnat pentru Iași începutul unei perioade dramatice care a influențat major evoluția ulterioară a orașului sub toate aspectele. Cel de-al Doilea Război Mondial a avut consecințe profunde și cu efecte pe termen lung asupra peisajului urban, structurii economice și a modificat profilul socio-profesional și etnic al populației. Evacuarea, trecerea liniei frontului, ocupația sovietică și foametea particularizează Moldova în peisajul României postbelice. Iar Iașul, la rândul său, avea o situație specială în regiune la finalul războiului.

Concentrați cu precădere asupra contextului internațional și a cadrului politic care a dus la instaurarea comunismului în România, istoricii au acordat prea puțină atenție realităților socio-economice. Astăzi, sursele istorice ne relevă situații în care guvernele de la București nu au fost în stare să-și instituie controlul asupra propriului teritoriu. Avem de-a face cu un oraș și cu o regiune în care administrația românească a lipsit luni de zile. Acest fapt a contribuit în mare măsură la cultivarea unei stări de instabilitate care a permis comuniștilor să preia anumite pârgii ale puterii.

În stadiul actual al cercetărilor ar fi hazardat să spunem că problemele social-economice cu care s-a confruntat fosta capitală a Moldovei au fost rezultatul unor intenționalități politice. Foametea, criza spațiului locativ, vidul de putere, toate acestea au fost rezultatul unei conjuncturi nefaste de factori, între care lipsa de profesionalism a funcționarilor publici și lipsa de realism a celor de la centru au jucat un rol însemnat. Chiar dacă liderii comuniști au încercat să profite la nivel politic de instabilitatea dintre regiunile cele mai

¹⁹⁰ *Ibidem*, f. 28-31.

afectate de pe urma războiului, nu se poate stabili încă o relație de exclusivă cauzalitate între deciziile politice și criza alimentară din perioada ce a urmat zilei de 23 august 1944. Mai curând putem vorbi de o lipsă de experiență în practica guvernării, coroborată cu obediența față de „armata eliberatoare” și viziunea ideologică care nu accepta ajutorul din țările capitaliste, toate acestea contribuind la escaladarea crizei socio-economice.

Războiul și anii de foamete au slăbit puterea de rezistență a populației și au făcut-o mai vulnerabilă în fața asaltului comunist. Primele semne ale confiscării cotidianului apar în 1945, cu epurarea bibliotecilor, introducerea pieselor de teatru sovietice și manifestațiile publice prilejuite de noul calendar socialist. În fond, guvernele de la București, mai ales după 6 martie 1945, au acționat pe două paliere. Pe de o parte au făcut eforturi (mai mari sau mai mici) pentru redresarea situației prin diferite măsuri, iar pe de altă parte au adoptat o serie de acte legislative, al căror scop final era să așeze țara pe drumul socialismului. Acestea din urmă – care au sufocat comerțul privat, au pus presiuni foarte mari pe proprietarii de fabrici și au subjugat instituții ale statului unor interese politice – au făcut ca normalizarea vieții cotidiene, din perspectivă economică, socială sau culturală să devină un deziderat imposibil de atins.

Among the Ruins, Starvation and Normalization of Daily Life.

Iași during 1944-1948

(Abstract)

Keywords: Iași, Moldova, Red Army occupation, damages, requisition, starvation, reconstruction.

The violent battles along Pașcani-Târgu Frumos-Iași line have paralyzed both the economic activity and agribusiness which made the population dependent of social security. During eviction, a considerable amount of cereal was taken by authorities and, after that, the stabilization of the line abreast under discussion has frozen the agribusiness, which lead to a decline in the standard of living of the population. The drought between 1945 and 1946 has worsened the food crisis and thousands of Moldavian people have gone to exile to bring cereal from wealthier areas. The ineffectiveness of authorities and the lack of professionalism on behalf of some office men have prevented the improvement of the situation. The presence of the Soviet troupes has made the situation more difficult due to their abuses which affected people's state of mind and because they channeled food and financial resources towards the “rescuing army”.

The end of the conflict has brought the problem of reconstruction into public attention. People's crossing the line abreast has left in the city a heap of ruins and, close by, many villages that were almost completely destroyed which lead to an acute housing crisis. Drought and starvation periods have made people use all of their resources. As a consequence, reconstruction has become a major problem that concerned the state alone. The rebuilding of the city has started timidly and continued in the same manner. However, instead of destroyed buildings, many dwellings for workers were to be constructed later. Also, during this time, the first plans to organize the city were designed. By adopting them, it has been proved that many decisions have been influenced by local personalities.

**Activitatea lui Vespasian Erbiceanu
în funcția de consilier tehnic pe lângă Directoratul de Justiție
al Basarabiei (1918)**

Sorin RADU

Unificarea instituțional-legislativă a României Mari și integrarea provinciilor unite cu Vechiul Regat, în particular a Basarabiei, rămân încă teme deschise, în cea mai mare parte cercetarea istorică trecând cu ușurință peste aceste etape de consolidare a statului. În opinia noastră, problema unificării justiției în anii de după 1918 este încă marginală în istoriografie¹. Unificarea instituțională și legislativă a noilor regiuni a constituit o problemă delicată și dificilă pentru elita politică și intelectuală din primul deceniu interbelic și subiect de cercetare extrem de interesant pentru istoricii și juriștii de mai târziu. Între cei care s-au implicat activ în realizarea procesului de unificare a justiției a fost și Vespasian Erbiceanu. Magistrat erudit, excelent cunoscător al dreptului rusesc și al legiurilor locale basarabene, Erbiceanu s-a remarcat prin contribuția științifică adusă științei juridice din România, dar mai ales prin activitatea depusă în cadrul justiției basarabene în anii 1918-1923.

*

* *

La scurt timp după unirea Basarabiei cu România, la 27 martie 1918, Vespasian Erbiceanu a fost însărcinat de către guvernul condus de Alexandru Marghiloman cu o misiune foarte importantă și în același timp extrem de delicată. În calitate de consilier tehnic al Ministerului Justiției pe lângă organele de justiție din provincia unită, magistratul ieșean avea misiunea de a se documenta cu privire la specificul funcționării legislației basarabene și de a ajuta factorii de decizie ai magistraturii de la Chișinău, în sensul reorganizării pe baze naționale a legislației din această regiune. Implicarea lui Erbiceanu în organizarea justiției de peste Prut avea să depășească sarcinile trasate oficial de

¹ Excepție face situația din justiția transilvăneană, unde lucrările reputatului cercetător clujean Gheorghe Iancu dedicate organizării justiției românești au adus contribuții importante: *Justiția românească în Transilvania (1919)*, Cluj-Napoca, Editura Ecumenica Press, 2006; *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român (1918-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1985; *Preocupările Consiliului Dirigent în vederea organizării justiției în Transilvania (1918-1920)*, în AIIAC, 1975, 18, p. 213-228.

minister, activitatea lui fiind apreciată deopotrivă și de magistrații și politicienii basarabeni, cât și de guvernele românești. Desemnarea lui Vespasian Erbiceanu în funcția de consilier tehnic, ulterior de prim-președinte al Curții de Apel din Chișinău nu era întâmplătoare, motivația deciziei ministeriale rezidând în competențele juridice deosebite, cunoașterea amănunțită a legislației rusești și nu în ultimul rând în cunoașterea excelentă a limbii ruse, condiție foarte importantă în mediul basarabean din acei ani.

Vespasian Erbiceanu a activat în Basarabia în perioada 31 martie 1918 – 22 septembrie 1923 și misiunea lui cuprinde două etape importante: cea de consilier tehnic al Ministerului Justiției pe lângă Directoratul de Justiție al Basarabiei, funcție exercitată între 31 martie și 14 octombrie 1918, fiind remarcat în perioadă ca legiuitor și organizator al justiției, și cea de prim-președinte al Curții de Apel din Chișinău, între 15 octombrie 1918 și 22 septembrie 1923, timp în care dă dovadă de calități excepționale de magistrat și cercetător al dreptului².

În studiul de față ne vom opri asupra primei etape a activității desfășurate de Erbiceanu în Basarabia, cea de consilier tehnic. Activitatea în funcția de prim-președinte al Curții de Apel din Chișinău, precum și viziunea lui asupra românizării justiției și unificarea legislativă a Basarabiei cu România Mare nu vor fi analizate aici. Demersul nostru este fundamentat pe valorificarea documentelor de arhivă provenite din Arhivele Naționale ale Republicii Moldova (fondul 937, Comisariatul General al Basarabiei), a publicisticii lui Vespasian Erbiceanu, precum și a istoriografiei existente.

Vespasian Erbiceanu – schiță biografică

S-a născut la 30 noiembrie 1865, în comuna Buciumi³, plasa Codrului, județul Iași, în familia lui Gheorghe Erbiceanu (1836-1899), profesor la Seminarul „Veniamin” din Socola, și a Iuliei Erbiceanu, născută Scriban, de religie ortodoxă⁴. Vespasian provine dintr-o familie de preoți, aplecați spre educație, majoritatea urmând școli superioare. Bunicul lui Vespasian era preotul

² Mihai Tașcă, *Vespasian Erbiceanu – arhitectul românizării dreptului din Basarabia*, în „Revista de drept privat”, anul II, nr. 1, 2002, p. 87. Studiul semnat de Mihai Tașcă reprezintă singura contribuție istoriografică la biografia lui Vespasian Erbiceanu.

³ Vezi *Act de naștere*, nr. 3/1865, în Arhiva personală a lui Vespasian Erbiceanu. În registrul stării civile pentru morți pe anul 1943 apare înscris, în mod greșit, drept loc al nașterii localitatea Socola, județul Iași. Facem precizarea că Arhiva personală a lui Vespasian Erbiceanu este păstrată de nepotul Mihai Erbiceanu și soția Elisabeta (Betty) Erbiceanu.

⁴ Împreună au avut șapte copii, Vespasian fiind primul născut. A urmat Octav, profesor la Liceul Internat din Iași și suplinitor la Catedra de Arheologie de la universitatea ieșeană în anii 1910-1913, decedat în 1916. Agricola, funcționar la P.T.T., Caton, inginer, decedat și el prematur la București în 1904, Emil, de profesiune medic, stabilit la Bârlad, unde a și murit în 1928, și încă două fiice decedate de timpuriu (Lucian Nastasă, „*Suveranii*” universităților românești. *Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale*, vol. I, *Profesorii Facultăților de Filosofie și Litere (1868-1948)*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2007, p. 118, 433-434; Octav V. Erbiceanu, *Notă de familie*, 15 septembrie 1955, în Arhiva personală a lui Vespasian Erbiceanu).

Ion Ionescu din satul Erbiceni, județul Iași, despre care tradiția de familie susține că ar fi descins dintr-o familie de olteni, refugiați în Moldova pe la 1775 din cauza ocupației austriece. Își va lua numele de Erbiceanu, după numele satului natal⁵. Tatăl lui Vespasian, Gheorghe, era fratele mai mare al mult mai cunoscutului Constantin Erbiceanu (1838-1913), personalitate importantă a culturii române de la sfârșitul secolului al XIX-lea, istoric, teolog, elenist, membru al Societății „Junimea”, membru corespondent (din 1890) și membru plin (din 1899) al Academiei Române, Secția de Istorie, iar între 1900 și 1906 unul dintre cei doi vice-președinți ai Academiei Române, alături de Spiru Haret⁶.

Vespasian primea o educație aleasă, fiind pasionat de mic de literatură și istorie. Absolvea studiile primare și liceale la Seminarul „Veniamin” din Socola, unde, între altele, a învățat limba rusă și astfel a putut urma studiile superioare la Academia de Înalte Studii Teologice și Filosofice din Kiev, luându-și licența în teologie. Astfel, el urma tradiția Erbicenilor, mai toți cărturari și teologi de seamă. Câțiva ani a activat în calitate de profesor la Seminarul „Veniamin” din Socola, al cărui elev fusese. A fost numit în 1890 profesor la Catedra de Istorie universală. Concomitent urmează cursurile Facultății de Drept a Universității din Iași, unde l-a avut printre colegi pe Constantin Stere. La această prestigioasă facultate își lua licența în drept la 1896, cu tema *Gestiunea de afaceri în dreptul roman și român*⁷.

În 9 noiembrie 1897, Vespasian Erbiceanu, în vârstă de 31 de ani, se căsătorește la Iași cu Maria Elisa Elena Densușeanu de 26 de ani, de profesie profesoară, născută în Făgăraș la 19 august 1871, fiica lui Aron și Elena Densușeanu (greco-catolici)⁸.

După ce aproape cinci ani fusese profesor la Seminarul „Veniamin” din Socola, la terminarea studiilor juridice, alegea să intre în magistratură, unde a

⁵ Schiță genealogică făcută de Vespasian Erbiceanu, în Arhiva personală, p. 1, 2.

⁶ Constantin Laurențiu Erbiceanu, Filip-Lucian Iorga, Buiucii, Băznoseni și Erbiceni. De la succesul economic la dinastia culturală, p. 8-9, disponibil pe <http://www.fundatia-erbiceanu.ro/images/Buiucii,%20Baznoseni,%20Erbiceni.doc.pdf>; consultat la 7 februarie 2014; Constantin Erbiceanu, *Viața mea*, în idem, *Cronici greci care au scris despre români în epoca fanariotă* (ediție anastatică), București, Editura Cronicar, 2003, p. 6-7. Dintre lucrările sale amintim: *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei și a Catedralei mitropolitane din Iași*, București, 1888; *Cronici greci care au scris despre români în epoca fanariotă*, București, Tipografia Cărților Bisericesci, 1888 (ediția a II-a, București, Editura Cronicar, 2003); *Despre viața și activitatea mitropolitului Veniamin Costachi ca mitropolit al Moldovei. Disertațiune*, București, 1888; *Ulfila, viața și doctrina lui sau starea creștinismului în Dacia traiană și aureliană*, București, 1898 (ediția a II-a, revizuită, București, Editura Enciclopedică, 2013); *Viața și activitatea și scrierile Prea Sfințitului Filaret Scriban, tratată din punct de vedere religios, moral și literar*, București, 1892; *Bărbați culti greci și români și profesori din Academii Domnești din Iași și București, din epoca zisă fanariotă (1650-1821)*, București, 1905.

⁷ *Memoriu de activitate*, p. 1, adresat de Vespasian Erbiceanu Ministrului Justiției, nedatat (Arhiva personală a lui Vespasian Erbiceanu).

⁸ Lucian Nastasă, *Intellectualii și promovarea socială. Pentru o morfologie a câmpului universitar*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2004, p. 36; idem, „Suveranii” universităților românești, vol. I, p. 152.

făcut carieră. Studiile teologice urmate la Kiev i-au fost de folos de-a lungul carierei, îndeosebi în perioada cât a activat în Basarabia. Intra în magistratură în anul 1895 ca ajutor-judecător la Ocolul I Iași⁹, iar în anul 1900 devenea judecător la Judecătoria Ocolului II din Iași. Chiar de la începutul carierei de magistrat se evidenția prin adoptarea de hotărâri originale, unele dintre acestea, datorită temeiniciei în argumentare, acceptate la publicare în revista „Curierul judiciar”, una dintre cele mai importante și longevive publicații de profil din România¹⁰. La 1 septembrie 1904, odată cu deschiderea anului judecătoresc, era avansat în funcția de judecător de instrucție, la secția I a Tribunalului din Iași¹¹.

Activitatea consistentă, perseverența, imparțialitatea, echidistanța, neimplicarea în activitățile politice (o tradiție în familia Erbicenilor), pregătirea teoretică excelentă și activitatea științifică tot mai bogată, îi creau o excelentă imagine în mediile judecătorești, dar și culturale ale Iașului de la începutul secolului al XX-lea. În anul 1910 era înaintat în funcție, ocupând onorantul post de prim-președinte al Tribunalului Iași, pentru ca în anul 1914 să fie avansat, printr-o dispoziție a Ministerului de Justiție, la funcția de consilier la Curtea de Apel din Iași¹².

Concomitent cu practicarea profesiei de magistrat desfășura și o prolifică activitate științifică, valorificată atât prin publicarea în revistele de specialitate, îndeosebi în „Curierul judiciar”, a numeroase articole și studii de drept civil și penal, precum și a unor spețe apărute cu ocazia aplicării unor legi, provocând un viu interes în rândurile juriștilor, dar și în literatura de specialitate, dovadă stând nu numai citarea constantă a acestor contribuții de către specialiștii din epocă, ci și polemicile purtate în publicistica vremii cu juriști cunoscuți. Articolele publicate erau consistente, ocupau de regulă prima pagină și atacau teme foarte noi pentru dreptul românesc¹³.

⁹ *Memoriu de activitate*, p. 1.

¹⁰ Vezi, spre exemplu, nr. 17/1902, p. 146-148; nr. 42/1903, p. 359-360; nr. 39/1904, p. 329-330.

¹¹ Mihai Tașcă, *op. cit.*, p. 86.

¹² *Ibidem*. Mihai Tașcă susține că a Vespasian Erbiceanu a ocupat funcția de consilier la Curtea de Apel din Iași în anul 1917. În realitate, acest lucru s-a produs în anul 1914, așa cum rezultă din titulatura cu care semna articolele publicate în „Curierul judiciar” și cu care apărea în comitetul de redacție al acestei reviste.

¹³ Vezi, spre exemplu, studiile: *Energia naturei din punct de vedere juridic*, în „Curierul judiciar”, anul XI, nr. 86 din 22 decembrie 1902, p. 709-712 și nr. 2 din 5 ianuarie 1903, p. 9-12. Studiul examinează concepția delictului de furt, aplicată la sustragerea frauduloasă a curentului electric; *Altruismul ca principiu obligator în dreptul pozitiv*, în „Curierul judiciar”, anul XII, nr. 70 din 30 octombrie 1903, p. 601-605, nr. 71 din 2 noiembrie 1903, p. 609-611, nr. 72 din 6 noiembrie 1903, p. 617-620, nr. 73 din 9 noiembrie 1903, p. 625-629, nr. 74 din 13 noiembrie 1903, p. 633-638, nr. 75 din 16 noiembrie 1903, p. 641-645. *O nouă concepție a dreptului de proprietate al imaginei*, în care făcea aprecieri critice asupra ideilor juridice noi cu privire la raporturile „artei fotografice” cu dreptul (*ibidem*, anul XIII, nr. 10 din 5 februarie 1904, p. 81-84; nr. 13 din 15 februarie 1904, p. 105-108 și nr. 14 din 19 februarie 1904, p. 113-115); *Problema metodologică a dreptului nostru civil* în care face un examen critic a noilor teorii și metode de interpretare a legilor și a rolului atribuit judecătorului de a aplica principiile dreptului „par le Code, mais au de la du Code”, metode

Activitatea publicistică era însoțită de publicarea unui număr însemnat de lucrări științifice, aducându-i recunoaștere și apreciere în comunitatea juriștilor din România: *Gestiunea de afaceri în dreptul roman și român*, Iași, 1896; *Concepția sociologică a dreptului penal*, Iași, 1898; *Energia din punct de vedere juridic*, Iași, 1903; *O nouă concepție a dreptului de proprietate al imaginii. Studiu juridic*, Iași, 1904; *Tendențele noi în drept. Studii de drept civil și penal*, Iași, 1906, premiată în mai 1907 de Academia Română¹⁴ ș.a.

Ca recunoaștere a activității de magistrat, Vespasian Erbiceanu primea din partea Regelui Carol I mai multe decorații: „Medalia Jubiliară Carol I” (28 decembrie 1905); Medalia „Bene Merenti”, Clasa a II-a (15 septembrie 1908); Ordinul „Steaua României” în grad de Cavaler (9 iunie 1909); Medalia „Bene Merenti”, Clasa I (13 octombrie 1912); Ordinul „Coroana României” în grad de Ofițer (14 iunie 1913). Ulterior, activitatea desfășurată de Vespasian Erbiceanu în slujba statului în Basarabia era apreciată de guvernul Ion I.C. Brătianu, precum și de către Regele Ferdinand I, care îi acorda la 10 noiembrie 1922 Ordinul „Steaua României” în grad de Comandor, iar în 2 ianuarie 1923 Medalia „Răspłata Muncii pentru Biserica”, Clasa I, drept semn de apreciere pentru „sprijinul dat intereselor superioare ale Sfintei Noastre Biserici”¹⁵.

La 22 septembrie 1923, Vespasian Erbiceanu avansa, prin Înalt Decret Regal, în funcția de consilier la Înalta Curte de Casație și Justiție¹⁶, poziție deținută până în anul 1932, când a fost pensionat. Contribuția lui la unificarea justiției basarabene cu cea din România, dar mai ales opera științifică, apreciată de specialiștii din epocă, îi deschidea lui Vespasian Erbiceanu accesul în cel mai înalt for științific al țării, Academia Română. Astfel, în ședința solemnă din 30 mai 1932, Academia Română l-a primit printre membrii săi, în calitate de membru corespondent¹⁷. S-a stins din viață la 27 decembrie 1943, fiind înmormântat la cimitirul Bellu din București.

Consilier tehnic al Ministerului Justiției pe lângă Directoratul de Justiție al Basarabiei

La 31 martie 1918, prin adresa Ministerului Justiției nr. 2904, Vespasian Erbiceanu, în acel moment consilier la Curtea de Apel din Iași, era trimis în Basarabia de către guvernul Alexandru Marghiloman în calitate de consilier

preconizate de marii jurisconsulți francezi, germani și italieni (*ibidem*, anul XV, nr. 19-20, 22-27, 29-30, 40 din 1906) etc.

¹⁴ Premiul Adamachi primit de Erbiceanu a fost împărțit cu: Pompiliu Eliade (pentru lucrarea *Histoire de l'Esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle*, tome premiers: *L'occupation turque et les premiers Princes indigènes, 1821/1828*), dr. M. Câmpăan (pentru lucrarea *Încercare de psihologie militară, individuală și colectivă*), F. Caian (pentru lucrarea *Istoricul orașului Focșani*) și Stoica Nicolescu (pentru lucrarea *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în secolele XV și XVI*). Vezi „Tribuna”, Arad, anul XI, nr. 93, 27 aprilie/10 mai 1907.

¹⁵ Arhiva personală a lui Vespasian Erbiceanu.

¹⁶ „Cuvântul dreptății”, nr. 8, 15 octombrie 1923, p. 1.

¹⁷ *Memoriu de activitate*, p. 10.

tehnic al Ministerului de Justiție. Misiunea lui era aceea de a studia situația justiției rusești și de a transmite Ministerului Justiției informațiile necesare pentru întocmirea unei legi de organizare a justiției basarabene pe baze românești¹⁸. Pe lângă împuternicirea oficială, comunicată și Consiliului Directorilor din Chișinău¹⁹, ministrul Justiției, Demetru Dobrescu, l-a însărcinat verbal pe Erbiceanu „de a sonda terenul și a face investigații pregătitoare pentru o nouă organizare a justiției basarabene, pe baze pur naționale, studiind posibilitatea armonizării și punerii în concordanță a legilor ruse cu cele române și adunând elementele necesare pentru elaborarea cât mai urgentă a unui proiect de lege în această privință”. Erbiceanu va susține mai târziu că această misiune avea un caracter „confidențial și discret, pentru a nu atinge susceptibilitatea unor anumite cercuri basarabene, întrucât, prin Pactul Unirii, Sfatul Țării stipulase oarecari condițiuni de autoadministrare locală (Dietă), iar în privința justiției prevăzuse că legile rusești vor rămâne mai departe în vigoare până la modificarea lor de către Parlamentul Român, completat cu participarea reprezentanților Basarabiei”²⁰. Va ajunge în Chișinău în 2 aprilie 1918²¹.

Organigrama Directoratului de Justiție și Culte al Basarabiei era formată din: directorul de Justiție – George Grosu, arhimandritul Gurie pentru Culte, iar din partea Ministerului de Justiție, ca delegat tehnic, consilierul de Curte Vespasian Erbiceanu²². Instituțiile aflate în subordinea Directoratului erau următoarele: I. Instituția Judecătoria de Pace: teritoriul Basarabiei era împărțit în nouă circumscripții judecătorești (orașul Chișinău și opt județe); II. Tribunalul Regional Chișinău. Atribuțiile acestuia se întindeau asupra întregii provincii și era organizat în șapte secții: trei civile, două administrative și de înregistrare și două corecționale²³.

În calitate de consilier tehnic s-a lovit de mentalitatea magistraților și funcționarilor instanțelor basarabene, în majoritatea lor ruși de origine sau

¹⁸ Activitatea desfășurată în Basarabia a fost pe larg descrisă de Vespasian Erbiceanu în cadrul a două prelegeri susținute la Academia Română, în ședințele din 15 mai și 16 iunie 1933, și publicate în volumul *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia*, București, Monitorul Oficial, Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934.

¹⁹ *Ibidem*, p. 34-35. Consiliul Directorilor Basarabiei avea următoarea componență: Președinte – P. D. Cazacu, Director de control – I.I. Gherman, Director de Justiție – G.C. Grosu, Director de Interne – I.T. Costin (ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 1/1918, f. 38).

²⁰ *Memoriu de activitate*, p. 5.

²¹ Andrei Rădulescu avea să-și amintească la sfârșitul anilor '30: „La trei zile după Unire a fost delegat colegul nostru, Vespasian Erbiceanu, pe atunci consilier la Curtea de Apel din Iași, ca să cerceteze situația din noua provincie, în vederea naționalizării și unificării. D-sa și-a îndeplinit cum nu se poate mai bine greaua sarcină și a avut în toată această operă un mare rol, care n-a fost întotdeauna apreciat. Pe baza cercetărilor făcute și pentru apărarea intereselor Statului s-a introdus, în măsura nevoilor impuse de aceste interese, mai întâi legile românești de drept public (Andrei Rădulescu, *Dreptul românesc în Basarabia*, în AAR.MSI, seria III, tomul XXV, 13, 1943, p. 31).

²² ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar nr. 3, dosar nr. 3/1918, f. 6.

²³ *Ibidem*. Pentru detalii cu privire la organizarea instanțelor, vezi f. 6-8.

români rusificați. Încă de la începutul activității la Chișinău, Erbiceanu a înțeles că „despre o naționalizare bruscă, prin expulzarea legilor ruse și introducerea celor române, nu putea fi vorba, atât timp cât Adunarea Constituantă a Basarabiei [Sfatul Țării – n. S.R.], prin pactul Unirii, stipulase expres menținerea mai departe în vigoare deocamdată a legislației rusești”²⁴. În acest context, și-a concentrat activitatea de naționalizare și unificare legislativă în două direcții convergente și anume: traducerea și imprimarea în limba română a codurilor uzuale ruse (Codul și Procedura Civilă, Codul și Procedura Penală, Codul Comercial, Legea de organizare a instanțelor judecătorești, Codul notarial, Ediția rusă a Codului Armenopol și Donici, Legea accizelor); elaborarea proiectului legii de organizare a justiției în Basarabia pe baze naționale, însoțită de o vastă expunere de motive, întocmită cu concursul câtorva juriști basarabeni și din Vechiul Regat²⁵.

Viața juridică din Basarabia în momentul realizării unirii cu România era caracterizată printr-o rusificare completă. Corpul magistraților era format în majoritate de ruși, români rusificați sau proveneau din rândul altor minorități etnice. Totodată, ca și în alte gubernii, legislația din imperiu s-a extins asupra provinciei, în ciuda faptului că niciun decret imperial nu abrogase legile locale basarabene, prevăzute în Regulamentul organizării administrative a Basarabiei din 29 februarie 1828²⁶. Revoluția din februarie 1917 și apoi lovitura de stat bolșevică, urmate de declararea autonomiei și apoi a independenței provinciei basarabene au indus mutații însemnate în domeniul justiției, precum și o stare de incertitudine, dublată de apariția unor disfuncționalități organizatorice. Funcționarea deficitară a justiției basarabene este ilustrată și de faptul că pe parcursul anului 1917, la cele trei secții civilo-comerciale ale Tribunalului Regional Chișinău, erau puse pe rol 3.803 procese și judecate doar 1.737, iar la secțiile penale au figurat 6.674 procese, finalizate fiind numai 4.899 dosare²⁷.

Primul contact cu elita magistraturii basarabene l-a avut cu președintele Tribunalului Chișinău, Ștefan L. Luzghin, care-l trata cu mare circumspecție pe proaspătul consilier²⁸. Aceași atitudine rezervată o manifesta și George Grosu, director al Justiției. O primă observație a lui V. Erbiceanu a fost aceea că limba rusă era limba oficială a justiției, de la Directoratul Justiției, Tribunale, până la instanțele din teritoriu. „Nicăieri nu se auzea un cuvânt românesc. Numai jurnalul *Sfatul Țării* – publicația oficială a Consiliului directorilor – era tipărit în

²⁴ *Memoriu de activitate*, p. 5.

²⁵ *Ibidem*, p. 6.

²⁶ Mihai Tașcă, *op. cit.*, p. 87. În general, judecătorii ruși au aplicat legislația rusească în Basarabia, fără a insista pe dezvoltarea dreptului local basarabean (vezi pe larg Leon Casso, *Petru Manega – un codificator uitat al Basarabiei*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, 1923).

²⁷ Vespasian Erbiceanu, *Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia*, p. 49.

²⁸ „D-l Luzghin mi-a lăsat impresia unui tip de rus foarte insinuant, viclean și ascuns, care deocamdată caută cu orice chip a se acomoda situației momentului, după părerea lui provizorie, până se vor întrezări alte perspective în viitor, despre sosirea cărora nu se îndoia” (*ibidem*, p. 36).

două limbi: rusă și română, aceasta din urmă scrisă cu litere chirilice”²⁹. Stările de lucruri erau extrem de complicate și tensionate în Basarabia imediat după unire, situația menținându-se de-a lungul întregului an 1918 și chiar după. Numeroase documente de arhivă se referă la starea de nesiguranță existentă, confuzia, atitudinile antiromânești etc.³⁰. În acest context, atmosfera în sânul instituțiilor juridice era tensionată, iar colaborarea dintre reprezentantul guvernului ieșean și factorii de decizie din justiția de la Chișinău era dificilă. Nu erau puțini funcționarii și magistrații care aveau rezerve față de unirea Basarabiei cu România și care își exprimau dorința ca provincia să revină la Rusia. Așa cum alții păstrau încă o rezervă față de unire, preferând mai degrabă un statut de autonomie al Basarabiei în cadrul României. În aceste condiții, românizarea justiției întâmpina obstacole greu de trecut, dublate și de alte cauze obiective, precum analfabetismul, răspândit îndeosebi în lumea rurală, lipsa funcționarilor și a magistraților cunoscători ai limbii române.

Un prim conflict între Erbiceanu, pe de-o parte, și Grosu și Luzghin, pe de altă parte, a fost creat de solicitarea ca toate documentele ce intrau sau ieșeau din Directorat să fie aduse la cunoștința reprezentantului guvernului de la Iași și să fie întocmite pe viitor în limba română. Cum această atribuție nu-i era recunoscută de către Luzghin și Grosu, Erbiceanu solicita și primea de la Ministerul Justiției la 1 mai 1918 împuternicirea ca, în calitate de reprezentant al ministerului, „să contribuie și să colaboreze în comună înțelegere cu d-voastră la girarea și rezolvarea, conform legilor basarabene locale, a tuturor afacerilor referitoare la buna administrare și regulata funcționare a instanțelor de judecată din Basarabia, semnând împreună cu d-voastră [Luzghin și Grosu – n. S.R.] orice acte sau corespondență care vor ieși din cancelaria Directoratului și îngrijind pe de o parte *ca ele să fie redactate în limba română*, însoțită de traducerea rusă, iar pe de altă parte de a ne ținea în curent de aproape cu lucrările mai principale ale cancelariei”³¹ (subliniere în text).

La 5 mai 1918 au fost numiți secretari pe lângă Consilieratul tehnic al Ministerului de Justiție din Chișinău trei oameni de încredere ai lui Erbiceanu: Constantin Georgescu, judecător de instrucție la Tribunalul Tulcea, și avocații Malcoci Petrescu și Petre Meteș³².

²⁹ *Ibidem*, p. 37.

³⁰ Cu titlu de exemplu cităm un raport al comandantului Companiei a 6-a Grăniceri Bender, înaintat Comisariatului General al Basarabiei la 19 octombrie 1918, relativ la starea de spirit a populației, mișcările trupelor austro-germane de la Tiraspol. Documentul arată că ofițerii austrieci „vorbesc de o răscăală a ardelenilor pentru obținerea autonomiei Transilvaniei”; „În general populațiunea din Tiraspol este ostilă cu desăvârșire și privește alipirea Basarabiei ca o cucerire provizorie și nu definitivă, pentru că o astfel de cucerire nu ar cadra cu programul de pace a[l] lui Vilson [sic! – S.R.]”; „Soldații germani ce vin prin Bender salută foarte respectuos pe ofițerii noștri (însă numai pe acei care sunt echipați frumos, probabil că acesta este singurul indiciu după care cred ei că sunt ofițeri)”. Vezi ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 6/1918, f. 80-83.

³¹ Vespasian Erbiceanu, *op. cit.*, p. 38.

³² *Ibidem*.

Concomitent, primea un birou în localul Tribunalului, unde își mută și locuința. Preocuparea esențială la debutul activității în Chișinău era de a lua pulsul situației din justiția basarabeană, a magistraturii și a baroului. „[A]m ajuns la convingerea fermă – avea să noteze Erbiceanu mai târziu – că justiția în Basarabia era atât de rusificată și astfel întocmită, încât forma cea mai vajnică fortăreață a stăpânirii țariste, care transformase instanțele judecătorești în adevărate unelte de afirmare a puterii sale și de desnaționalizare a provinciei. De aceea întreaga magistratură, cu foarte neînsemnate excepții, era împănată cu ruși sau cu armeni, greci, bulgari complet rusificați. În posturile mai importante erau totdeauna numite persoane încercate și devotate cu trup și suflet cauzei țariste, în care administrația centrală putea avea completă încredere. Juriștii moldoveni nu puteau ocupa locuri în instanțele basarabene, decât foarte rar, și atunci numai după ce și-au îndeplinit un stagiul profesional pregătit în inima Rusiei”³³. El mai observa că, în ciuda reglementărilor românești introduse imediat după unire, la Chișinău magistrații purtau încă cu mândrie uniforma rusească, încărcată de galoane, fireturi și insigne, cu care fuseseră distinși de guvernul rus pentru serviciile aduse cauzei țariste. „Spiritul ce agita magistratura basarabeană la sosirea noastră în Chișinău era cu totul antiromânesc, ceea ce se evidenția din frecvențele manifestări ostile la care se deda”³⁴. Portretul țarului Alexandru al II-lea a stat mult timp după unire atârnat în cabinetul primului procuror din Chișinău, ca o sfidare la adresa românilor, și nu era înlăturat decât la sfârșitul lunii septembrie 1918, „după repetatele noastre cereri”. La sărbătorirea zilei naționale de 10 mai 1918, în locul tricolorului, la Tribunalul Chișinău erau arborate două drapele rusești, coborâte abia după intervenția târzie a poliției. În luna august, adunarea generală a magistraților Tribunalului Chișinău protesta împotriva măsurilor luate de guvernul român de a scoate limba rusă din justiție, de a reorganiza instanțele judecătorești pe baze românești³⁵. Cu privire la acest context, Erbiceanu se întreba: „era cu putință oare ca acești dușmani ai neamului nostru să accepte naționalizarea și democratizarea justiției basarabene, ei care nu îngăduiau țăranului moldovan să-și spună suferințele și nevoile în graiul natal?”³⁶

Aceeași mentalitate domina și corpul avocaților. De altfel, aceștia nu erau organizați în barou, ci făceau parte din baroul avocațial de pe lângă Curtea de Apel din Odessa. Printre ei erau puțini români, de aceea se manifestau pe față

³³ *Ibidem* p. 41-42.

³⁴ *Ibidem*, p. 42.

³⁵ Introducerea limbii române în administrație, educație, justiție etc. reprezenta o provocare foarte mare pentru autoritățile române în anul 1918. Exemple referitoare la numeroase cazuri de protest împotriva acestei măsuri erau extrem de numeroase. Sub formă de exemplu, amintim un caz: Notă informativă a agentului 435 de la poliția Bender din 8 octombrie 1918, care arată că o delegație a orașului, alcătuită din primar și doi profesori, s-a deplasat la Chișinău cu scopul de a convinge Directoratul de Instrucțiune Publică de a se preda în școlile secundare tot în limba rusă, deoarece atât profesorii, cât și elevii nu cunosc limba română – era vorba de trei școli evreiești și de două ucrainene (ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 6/1918, f. 47).

³⁶ Vespasian Erbiceanu, *op. cit.* p. 43.

împotriva românizării justiției și a legislației basarabene. „Toți erau îngroziți de opera de românizare ce se pregătea, și pe care o discutau pe toate fețele în ședințele lor intime de la Societatea juridică moldovenească”³⁷. Platforma lor era aceea de apărare a autonomiei politico-administrative a Basarabiei, cu menținerea neștirbită a tuturor instituțiilor și legilor rusești. De pe aceste poziții, avocații basarabeni, după modelul magistraților, printr-o petiție trimisă la Congresului de Pace de la Paris au protestat împotriva naționalizării legislative³⁸.

Erbiceanu era mult mai optimist atunci când se referea la percepția pe care masele rurale o manifestau față de românizarea justiției și a administrației. „Naționalizarea justiției, a școlii, a bisericii și a armatei, acordarea de noi drepturi politice libere, exproprierea moșiilor și împrăștierea, au introdus un nou suflu de primenire și activare a vieții maselor rurale moldovenești, ținute până atunci în opresiune, pasivitate și întunec. Țărănimea era în imens câștig, de aceea s-a adaptat, mult mai ușor decât celelalte straturi sociale, la noua ordine de lucruri creată de stăpânirea românească. Numai funcționăria rusească și orașenii, sporiți în mare număr cu epave refugiate de peste Nistru, au rămas încă inadaptabili, veșnic nemulțumiți și în așteptarea restabilirii puterii rusești”³⁹.

Erbiceanu constata efectele devastatoare asupra organizării justiției produse de război și de criza ce i-a urmat. În multe județe, judecătoriile de pace se găseau în situația de a-și înceta activitatea din lipsa mijloacelor financiare. Magistrații, funcționarii nu erau plătiți de cel puțin două luni. Această stare de lucruri servea agitatorilor, pentru că sporea nemulțumirile populației împotriva guvernării românești. „Plaga grea care roade bazele tuturor instituțiilor basarabene – scria acesta într-un raport adresat Ministerului Justiției la 18 mai 1918 – este funcționarismul rusesc, rutinar, birocratic, trândav, deprins de ani de zile a duce o viață de farniente, dar în același timp veșnic doritor de chiverniseală și salarii mari.” Dacă în teritoriu situația financiară a magistraților era critică, la nivel central, mai ales la nivelul Directoratului Justiției, situația era cu totul alta: numărul funcționarilor era supradimensionat; salariile lor erau mari; programul lor de lucru era foarte redus etc. „Perspectiva uniformizării organizării judecătorești din Basarabia cu cea din România, egalizarea salariilor și mai ales naționalizarea justiției, îngrozește pe magistrații de aici. Toți regretă vremurile de tihnă fericită ale țarismului a cărui reîntoarcere o așteaptă cu ardoare. Nici unul dintre ei nu se împacă cu ideea că prerogativele de clasă, rangurile și titlurile sociale, pe care legea rusească le conferă situației lor de magistrați, sunt definitiv pierdute.”⁴⁰

În această atmosferă complicată și tensionată, Vespasian Erbiceanu iniția măsuri organizatorice de asigurare a continuității în activitatea instanțelor judecătorești, rezolvând plata salariilor restante. A fost preocupat și de unele

³⁷ *Ibidem*, p. 44.

³⁸ *Ibidem*, p. 45.

³⁹ *Ibidem*, p. 47.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 49.

probleme în aparență minore, ca de exemplu cea a uniformei judecătorilor. Într-un raport din județul Tighina se menționa că aspectul uniformei magistraților, acoperită de galoane militărești, a creat mai multe confuzii între aceștia și jandarmi, care-i luau drept ofițeri ruși și voiau să-i aresteze. Prin circulara nr. 1037 din 22 mai 1918 a Directoratului Justiției, emisă la insistența lui V. Erbiceanu, portul acestei vestimentații era interzis⁴¹.

Pentru proaspătul consilier era importantă construirea unei echipe de magistrați care să creadă în necesitatea naționalizării justiției în Basarabia. În acest context, se apropie de elita pro-românească, cultivându-i pe Ion Pelivan, Ion Inculeț, Vladimir Bodescu, Nicolae Surucianu, Pavel Crăciunescu, Constantin Șeptilici, Nicolae Botezatu ș.a. Prioritară era stabilirea unor principii care să stea la baza reorganizării justiției. După discuții consistente în cercul grupului de magistrați menționați, nu lipsite de controverse, au căzut de acord asupra unor puncte esențiale ale reformei, mai târziu acestea fiind admise și de Consiliul Directorilor din Chișinău. Aceste principii erau: 1. naționalizarea completă a tuturor instanțelor basarabene, prin introducerea limbii române ca limbă oficială; 2. modificarea urgentă a organizării judecătoriilor de pace, prin desființarea pluralității judecătorului și prin înlăturarea așa numiților *Șefeni*, adică cei doi judecători asistenți, recrutați dintre cetățeni sau cetățene, instituție introdusă de guvernul revoluționar Kerenski, care în Basarabia a dat rezultate deplorabile; 3. descentralizarea Tribunalului Chișinău, prin crearea a câte unui tribunal la nivelul fiecărui județ al provinciei; 4. crearea unei Curți de Apel în Chișinău, cu două secțiuni, având sub jurisdicția sa toate cele nouă județe ale Basarabiei⁴².

Un sprijin important, dincolo de unele neînțelegeri, l-a avut din partea generalului Arthur Văitoianu, numit la începutul lunii iunie în funcția de Comisar General al Basarabiei⁴³. La 2 iunie 1918, generalul a dat publicității o *Proclamațiune*, prin care informa că a fost numit în funcție de Rege prin Înalt Decret Regal, iar misiunea cea mai importantă era „de a face ca cerințele tuturor cetățenilor cu grija binelui, precum și ca toate dispozițiunile autorităților civile și militare îngrădite în marginile legilor și regulamentelor să meargă mână în mână pentru binele public”⁴⁴.

⁴¹ Mihai Tașcă, *op. cit.*, p. 88.

⁴² Vespasian Erbiceanu, *op. cit.* p. 55, 56.

⁴³ La ședința din 6 iunie a Consiliului Directorilor a participat și Pan Halippa, vicepreședinte al Sfatului Țării. Acesta a prezentat un raport referitor la întâlnirea pe care delegația basarabeană trimisă la Iași „pentru a expune înaintea guvernului central atitudinea Consiliului Directorilor față de intențiunea guvernului central de a numi pentru Basarabia un guvernator general, comunicând consiliului rezultatele acestei delegații. Consiliul a hotărât: a lua la cunoștință acest raport al d-lui Halippa” (ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 1/1918, f. 38). Numirea lui Văitoianu și formarea Comisariatului general al Basarabiei a nemulțumit profund elita conducătoare basarabeană.

⁴⁴ ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 4/1918, f. 1. Comisariatul General al Basarabiei, cu atribuții plenipotențiare asupra administrării provinciei (inclusiv coordonarea activității directoratelor), conducerii armatei și a păzirii frontierei de stat, a

Vespasian Erbiceanu era conștient că tergiversarea reformei în justiție oferea posibilitatea magistraților ruși să domine în continuare viața juridică din Basarabia. Dar, în realizarea intențiilor reformiste, trebuia să țină cont și de condiția Actului Unirii, care prevedea că legile locale se aplicau în continuare și puteau fi modificate de Parlamentul român doar cu participarea reprezentanților basarabeni (art. 5). Or, tocmai aceasta era mai greu de realizat, întrucât legislativul de la Iași era incomplet, iar alegerile parlamentare în Basarabia nu erau încă fixate⁴⁵.

Divergențe majore au apărut între Erbiceanu și magistrații basarabeni în problema armonizării legislației rusești cu cea din Regat, „dânșii neadmițând la început niciun fel de schimbare a legilor rusești, ci numai traducerea lor în limba română”. Argumentul acestora era că unirea era condiționată, în privința justiției fiind făcută precizarea că se mențineau în întregime legile ruse până ce va fi posibilă modificarea lor de către Corpurile Legiuitoare, completate cu reprezentanții aleși de Basarabia. Pentru a contrabalansa preponderența rusofonilor din justiție și-a căutat aliați printre naționaliștii români. În acest sens, a încercat fără succes să se apropie de Constantin Stere, personalitate cu influență foarte mare în mediile basarabene. Stere se arăta însă indignat de trimiterea lui Erbiceanu la Chișinău, considerând că naționalizarea trebuia făcută mai târziu, treptat și nu era de acord cu înființarea unei Curți de Apel în Basarabia⁴⁶.

Confruntat cu probleme atât de complicate, privit de mulți cu neîncredere și suspiciune, Erbiceanu mărturisea mai târziu că „în îndeplinirea atribuțiilor cu care fusesem însărcinat în Basarabia, am avut de îndurat mari frământări și sbuciumări sufletești; am trecut prin grele clipe de nedumerire și chiar îndoială. Și situația era cu atât mai penibilă, cu cât în rezolvarea multiplelor probleme ce-mi eșeau înaintea, nu puteam aștepta ajutor de nicăieri. Trebuia să mă descurc singur cum puteam, căci Ministerul de Justiție aștepta soluțiuni și lămuriri de la mine”⁴⁷. În ciuda piedicilor, magistratul ieșean era ferm convins de necesitatea unificării legislative: „Iată ce nu puteam înăbuși în sufletul meu de moldovean, născut în Moldova aproape de malul Prutului și crescut în tradiția și cultul Basarabiei. Purificarea justiției de rutina străină și de acțiunea ostilă și antiromânească a magistraturii rusești trebuind a fi îndeplinită imediat și cu orice preț, între cele două soluții din alternativa pomenită mai sus am ales calea mijlocie: *a se păstra neatinsă legiurile ruse de fond, dar aplicarea lor să fie îmbrăcată în forme procedurale românești. Despre o reformă radicală a justiției, prin*

avut o perioadă scurtă de activitate (13 iunie 1918 – 11 decembrie 1918). Procesul de colaborare dintre comisariat și directorate a fost anevoios, acestea din urmă tratând, pe alocuri, diverse chestiuni de administrare fără informarea Comisariatului general (Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928). Modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Pontos, 2010, p. 205-206).

⁴⁵ Mihai Tașcă, *op. cit.*, p. 89.

⁴⁶ Vespasian Erbiceanu, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 57.

*desființarea bruscă și imediată a legiuirilor ruse și înlocuirea lor prin acele române, cu alte cuvinte: despre o unificare legislativă forțată cu Vechiul Regat, deocamdată nu putea fi vorba [s.a. – S.R.]*⁴⁸.

Înțelegând realitățile provinciei și mai ales contextul neprielnic existent atât dincolo de Prut, cât și în România, Erbiceanu pleda pentru pregătirea treptată a unificării, prin întocmirea de studii pregătitoare și prin convingerea magistraților de nevoia unei asemenea reforme. Primele măsuri în sensul unificării justiției întreprinse de Erbiceanu au fost traducerea în limba română și imprimarea urgentă a tuturor legiuirilor uzuale rusești, precum și a jurisprudențelor mai importante ale Curții de Casație din Petrograd și elaborarea unui plan sintetic de punere în concordanță și armonizare a dreptului material rusesc cu principiile formale de organizare judecătorească din Vechiul Regat, astfel încât să fie posibilă funcționarea legilor rusești într-o structură formală românească. „Acest plan, conceput de noi, – mărturisea în 1933 – a alcătuit substratul juridic al primei legi de organizare a justiției basarabene, pe baze naționale, aplicată în octombrie 1918.”⁴⁹

În acest sens, la solicitarea lui, Ministerul Justiției numea o comisie formată din profesorul Ion Peretz, avocatul Ion Nădejde, Grigore Ochanov, magistrat basarabean, Eudoxiu Gribovschi, jurist bucovinean, cu misiunea de a traduce legile rusești. La scurt timp, Ochanov și Gribovschi erau înlocuiți, din cauza necunoașterii foarte bune a terminologiei juridice românești, cu avocații Luca Brânză și Petre Meteș⁵⁰.

De asemenea, la 18 mai 1918, Erbiceanu expunea într-un raport trimis Ministerului Justiției planul de reorganizare a justiției în Basarabia, solicitând înființarea unei comisii pe lângă consilieratul tehnic al justiției din Chișinău, cu însărcinarea de a elabora în detaliu proiectul viitoarei reforme. Proaspăt numit ministru al Justiției în guvernul Alexandru Marghiloman, Ion Mitileneu încuraja demersurile magistratului ieșean, numindu-l la 30 iunie 1918 *consilier tehnic pe lângă comisarul Guvernului român*, funcție deținută de generalul Arthur Văitoianu. Totodată, Mitileneu accepta propunerea de constituire a comisiei pentru studierea organizării judecătorești sub președinția lui Erbiceanu, numindu-i ca membri pe Ion Pelivan (avocat, fost magistrat, fost ministru al Basarabiei), Pavel Crăciunescu (magistrat), George Grosu (directorul Justiției din Basarabia), Petre Davidescu (președintele Tribunalului Caliacra), Vasile Popovici (consilier la Curtea de Apel Constanța)⁵¹. Mai mult, la 6 iulie 1918, printr-o telegramă,

⁴⁸ *Ibidem*, p. 58.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 60-61.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 61.

⁵¹ ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 4/1918, f. 9. Până la 27 noiembrie 1918, Basarabia a beneficiat de un statut de autonomie administrativă și politică. Totuși, „din pricina insuficienței mijloacelor de conducere și administrație și pentru considerația că Basarabia nu avea armata sa proprie, statul a găsit de cuviință ca, încă din luna iunie 1918, să instituiască un Comisariat general cu atribuțiuni plenipotente și asupra administrației țării și asupra armatei de pază. Instalându-se Comisariatul general, s-a început organizarea

Ion Mitilineu îl informa pe generalul Arthur Văitoianu că i-a invitat pe membrii comisiei pentru organizare judecătorească din Basarabia să se prezinte urgent la Comisariatul General al Basarabiei⁵². Telegrama nu preciza și motivul întâlnirii, dar el nu putea fi altul decât urgentarea lucrărilor pentru definitivarea proiectului de reformă a justiției.

De altfel, însuși Arthur Văitoianu era preocupat de organizarea justiției și nemulțumit de situația existentă, îndeosebi de atitudinea magistraților rusofili. Tensiunea avea să crească în condițiile în care la 3 iulie 1918 Adunarea Generală a Secțiilor Tribunalului Regional Chișinău, prezidată de Ștefan L. Luzghin, lua în discuție cererea lui Văitoianu din 30 iunie, adresată Tribunalului Chișinău, referitoare la: 1. obligația magistraților basarabeni de a avea cetățenia română și de a depune jurământ de fidelitate față de statul român – acestea fiind „condițiuni indispensabile pentru rămânerea mai departe în serviciul Ministerului de Justiție din teritoriul Basarabiei” și 2. „românizarea Tribunalului în sensul înlocuirii urgente în desbaterile judecătorești a limbii rusești prin limba românească și a să lua imediate măsuri pentru treptata realizare a acestui fapt”⁵³. Adunarea generală a magistraților a hotărât că prestarea jurământului pentru cetățenia română din partea Tribunalului era inacceptabilă; în același timp, se considera că jurământul „special de serviciu judecătoresc, care obligă personalul judecătoresc a îndeplini cu sfințenie și exactitate legile, conform cerințelor conștiinței și rațiunii, a fost depus deja odată și membrii corpului judecătoresc nezmintit au păzit acest jurământ și-l vor observa și în viitoarea lor activitate”⁵⁴. Prestarea jurământului față de statul român era privită ca o chestiune personală a fiecărui magistrat. „Tribunalul regional nu se găsește împiedicat de a continua în interesul populațiunii activitatea sa judecătorească fără prestarea jurământului, mărginind această activitate la rezolvarea pricinilor introduse în limba rusească, care cu chipul acesta va avea un caracter de lichidare.”⁵⁵ Magistrații invocau imposibilitatea învățării limbii române într-un timp atât de scurt, ca să poată face posibilă funcționarea justiției în această limbă: „din această cauză depunerea jurământului devine inacceptabilă și din punct de vedere practic, punând pe viitor personalul tribunalului în situațiunea grea și împovărătoare și

administrativă pe bazele celei din țară, iar hotărârile acestuia – luate după împrejurări sub formă de ordonanțe – aveau putere de legi. Aceste ordonanțe, se emiteau pe măsura introducerii ordinii în diferite instituțiuni și cele mai multe din ele, au avut un efect salutar. Dacă totuși nu s-a ajuns la rezultatele așteptate, cauza este că însăși Comisariatul general al Basarabiei nu era complet organizat și nu dispunea de mijloace suficiente pentru a garanta aplicarea măsurilor luate. De la 1 ianuarie 1919, s-a desființat Comisariatul, înlocuindu-se cu un ministru basarabean la care a fost delegat să lucreze unul din cei doi miniștri basarabeni, și anume D-nul ministru Ciugureanu, care prin personalitatea sa chibzuită și de o înaltă valoare morală constituie o cheazășie că acest sistem va reuși” (C. Filipescu, Eugeniu N. Giurgea, *Basarabia. Considerațiuni generale, agricole, economice și statistice*, Chișinău, Institutul de Arte Grafice „România Nouă”, 1919, p. 296-297).

⁵² ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 3/1918, f. 5.

⁵³ *Ibidem*, f. 125 f.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 125 v.

⁵⁵ *Ibidem*.

pentru guvernul român”⁵⁶. În pofida intențiilor noilor autorități, adunarea găsea că dorința de românizare a guvernului român era „firească și logică”. De asemenea, atrăgea atenția generalului Văitoianu că magistrații erau inamovibili și transferarea lor nu se putea face decât cu consimțământul lor⁵⁷. Decizia adunării magistraților era mai întâi adusă la cunoștința Directoratului Justiției și Cultelor⁵⁸.

În acest context, la 24 iulie 1918, Arthur Văitoianu a trimis ministrului Justiției un raport în care își exprima punctul de vedere cu privire la chestiunile în cauză. Nu am identificat în arhivă documentul, dar din adresa de trimitere care însoțea raportul reținem esența lui: „Am onoarea a vă înainta în copie raportul nr... înaintat Domnului Prim-ministru. Este exclusă orice întârziere. Fructul muncii noastre de până acum se periclitează dacă nu vom putea, cel mai târziu până la 1 august, să întronăm justiția Românească. Este de regret că Domnul Erbiceanu este prea conciliant. Ar fi fost de dorit să nu locuiască în localul Tribunalului. De la Sărbătorile Paștelui trecute, în Basarabia se lucrează în [indescifrabil] aceasta, până astăzi nu s-a ajuns la niciun rezultat. Se ridică incidente zilnic, care întârzie soluțiunea. Nu au nicio armă legală în mână pentru a sprijini ordonanțele și dispozițiunile mele, care rămân fără sancțiune. Opiniunea publică a început a ne judeca foarte rău. Unii bucuroși, ear alții nemulțumiți că nu suntem în stare a lua o dispozițiune cel puțin transitorie, relativ la justiție”⁵⁹.

Comisia pentru studierea organizării judecătorești și comisia de traduceri, sub directa coordonare a lui Vespasian Erbiceanu, au lucrat într-un ritm intens, membrii lor căzând de acord asupra principiilor de organizare a justiției, trecându-se la elaborarea efectivă de către Erbiceanu și Petre Davidescu a textelor primei legi de organizare a justiției în Basarabia. George Grosu demisiona la scurt timp din comisie, neîmpărtășind perspectiva lui Erbiceanu referitoare la unificare. Mai mult, lua inițiativa unor acțiuni împotriva proiectelor de unificare inițiate de consilierul tehnic. Spre exemplu, convoca la 16 august 1918 magistrații și avocații din Chișinău în sala Curții cu jurați din localul Tribunalului, pentru a se pronunța asupra proiectului de organizare a justiției. Inițiativa lui Grosu de solidarizare cu magistrații rusofoni, prin care urmărea tergiversarea procesului de naționalizare a justiției, s-a soldat cu un eșec în urma intervenției hotărâte a lui Erbiceanu, în plenul acestei ședințe, magistrații părăsind ședința fără a lua vreo decizie⁶⁰.

Opoziția lui Grosu și a altor magistrați basarabeni față de unificarea legislativă l-a determinat pe Erbiceanu ca, în seara zilei de 16 august, să trimită un memoriu lui Arthur Văitoianu, comisar al guvernului la Chișinău, aducându-i la cunoștință cele întâmplate. Afirmațiile din memoriu erau foarte tranșante:

⁵⁶ *Ibidem*, f. 126.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 121.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 17.

⁶⁰ Vespasian Erbiceanu, *op. cit.*, p. 63-66.

„Magistrații și avocații din Basarabia, aproape în totalitatea lor, alcătuiesc pătura cea mai legată de tradițiile reacționare țariste și de aceea sunt refractari oricărei încercări de organizare a justiției pe baze democratice și naționale. Fiind mai toți ruși sau rusificați, au interes vital să se mențină mai departe în vigoare legile și limba rusească în justiția basarabeană. Iată pentru ce reforma justiției, proiectată de guvernul român, a stârnit o mare vâlvă printre ei, punând în mișcare toată influența lor, spre a provoca în opinia publică curente potrivnice înfăptuirii acestei reforme”⁶¹.

În cele din urmă, la 18 august 1918, I. Gherman, director al Controlului și George Grosu, director al Justiției, demisionau. Arthur Văitoianu solicita Președinției Consiliului de Miniștri numirea în locul lor a lui Vasile Lascu la Control, respectiv Ion Pelivan la Justiție⁶².

În atare împrejurări, Erbiceanu se concentra pe atragerea în efortul de naționalizare a justiției a magistraților basarabeni care credeau în acest demers. În împrejurările nefavorabile ale anului 1918, asemenea problemă nu era ușor de rezolvat, din cauza numărului mare de posturi care se cereau a fi ocupate cu personal cunoscător atât a limbii române, cât și a celei ruse. În acest demers, se bucura de sprijinul direct al lui Ion Pelivan, cu ajutorul căruia s-a trecut la o selecție a magistraților. Un mijloc de a atrage colaborarea elitelor basarabene era și măsura luată de guvern de a dubla salariile magistraților și funcționarilor judecătorești⁶³.

În cele din urmă, sub coordonarea lui Erbiceanu, comisia (formată din Pelivan, Popovici, Davidescu, Grosu, Crăciunescu) a întocmit proiectul pentru reforma justiției în provincia de peste Prut. „Lucrările definitive” asupra proiectului erau redactate în Iași, la Ministerul Justiției, de o comisie condusă de Ion Mitileneu și din care au mai făcut parte ministrul Ion Inculeț, Constantin Hamangiu, secretar general al Ministerului Justiției, și parte dintre membrii comisiei de la Chișinău (Erbiceanu, Pelivan, Popovici și Davidescu). În 24 august 1918, ministrul Mitileneu îi trimitea lui Arthur Văitoianu 14 exemplare din proiectul de decret întocmit pentru organizarea justiției în Basarabia: „Vă rugăm să binevoiți a lua cunoștință de acest proiect, a-l supune examinării celor în drept din Basarabia și a prezenta observațiunile D-voastre. Consiliul de Miniștri a examinat acest proiect în ședința din 18 august și m-a autorizat să iau măsurile necesare în vederea aplicării sale”⁶⁴.

Proiectul de unificare a justiției din Basarabia cu cea din Vechiul Regat întocmit de Vespasian Erbiceanu a fost asumat de guvernul Alexandru Marghiloman, care îl va legifera prin Decretul Regal nr. 2.770 din 6 octombrie 1918, publicat în „Monitorul Oficial”, nr. 160 din 9 octombrie 1918. „Această lege – comenta mai târziu magistratul ieșean – a înfăptuit planul sintetic

⁶¹ *Ibidem*, p. 67.

⁶² ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 1/1918, f. 48.

⁶³ Vespasian Erbiceanu, *op. cit.*, p. 71, 72.

⁶⁴ ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 3/1918, f. 36. Vezi proiectul decretului cu numeroasele observații făcute în *ibidem*, f. 37-44.

conceput de noi de armonizare a dreptului material rusesc cu principiile formale de organizare instanțială din Vechiul Regat, astfel că a devenit posibilă aplicarea codurilor ruse într-o structură organică românească, cu introducerea limbii române, în drepturile ei istorice, ca organ oficial de împărțire a dreptății.”⁶⁵

Decretul-lege nr. 2770 intra în vigoare la 15 octombrie 1918 și era însoțit de un preambul și o expunere de motive, care cuprindea o schiță istorică asupra justiției din Basarabia, înainte și după evenimentele de la 1812, și metodele tehnico-juridice folosite la întocmirea proiectului. Data de 15 octombrie a fost stabilită pentru deschiderea noului, de fapt primului, an judecătoresc în Basarabia (sub autoritate românească). Potrivit Decretului-lege nr. 2770 (compus din 74 articole), justiția în Basarabia se organiza în baza următoarelor prevederi: limba oficială a instanțelor judecătorești era decretată limba română (art. 1), iar pentru persoanele care nu cunoșteau această limbă s-a instituit corpul translatorilor (art. 5); instanțele judecătorești din Basarabia urmau să aplice legile în vigoare în Basarabia, cu unele derogări prevăzute în Decret (art. 2); în fiecare din cele nouă județe ale Basarabiei s-au instituit judecătorii de pace în calitate de instanțe de fond (în total 83), numărul, întinderea circumscripțiilor și reședința judecătoriilor erau conținute de anexa Decretului-lege (art. 11); în orașele de reședință ale celor nouă județe se înființa câte un tribunal de județ (art. 17); în orașul Chișinău a fost înființată Curtea de Apel (art. 32) a cărei circumscripție teritorială cuprindea toate județele Basarabiei. Curtea era compusă din două secții, una civilă și alta penală, era a treia ca mărime după cea din București, cu șase secții, și cele din Cluj și Timișoara, identice, cu câte trei secții; în fiecare județ se instituia câte o Curte de jurați (art. 44); se menținea instituția notarilor în organizarea lor anterioară (art. 47), competența și funcționarea acestora fiind puse sub controlul președintelui tribunalului de județ (art. 52); penitenciarele din Basarabia au fost puse sub jurisdicția Ministerului Justiției (art. 62); pentru ca justiția basarabeană să funcționeze în condiții de normalitate, avându-se în vedere faptul că o parte a populației nu cunoștea limba română, Decretul-lege stipula în mod expres că, la fiecare instanță, unul sau câțiva judecători, în funcție de numărul magistraților, urmau să fie selectați din rândul persoanelor care cunoșteau limba rusă⁶⁶. O perioadă era păstrat și fostul tribunal regional, transformat în tribunal de lichidare, unde urmau să activeze magistrații ruși care nu acceptau să depună jurământul de credință. Însă, după descoperirea unor activități subversive ale magistraților, tribunalul, printr-un Decret din 18 decembrie 1918, a fost suprimat⁶⁷.

Ministrul Ion Mitileneu i-a solicitat în mod expres lui Arthur Văitoianu să ia toate măsurile pentru ca decretul de organizare a justiției în Basarabia să fie adus la cunoștința populației, precum și prefecților de județe pentru ca aceștia să aplice noile reglementări⁶⁸.

⁶⁵ *Memoriu de activitate*, p. 6.

⁶⁶ MOF, nr. 160 din 9 octombrie 1918.

⁶⁷ Mihai Tașcă, *op. cit.*, p. 91.

⁶⁸ ANRM, fond 937, Comisariatul General al Basarabiei, inventar 3, dosar nr. 3/1918, f. 151.

Nou înființata Curte de Apel din Chișinău era compusă din două secții, una civilă și alta penală, a cărei circumscripție teritorială cuprindea cele nouă județe ale Basarabiei. În 15 octombrie 1918, Vespasian Erbiceanu, prin Înalt Decret-Regal, era numit în onoranta și dificila funcție de prim-președinte al Curții de Apel din Chișinău⁶⁹, funcție pe care o va îndeplini cu deosebit succes până în 23 septembrie 1923.

*

* *

Activitatea desfășurată de Vespasian Erbiceanu în calitate de consilier pe lângă Directoratul Justiției din Chișinău a fost foarte dificilă, cu totul nouă și a reprezentat o adevărată provocare pentru magistratul ieșean. În activitatea sa și-a depășit cu mult atribuțiile ce-i reveneau în calitate de consilier tehnic. A susținut constant românizarea justiției din Basarabia prin aplicarea legislației din Vechiul Regat, cu menținerea acolo unde era nevoie a legiurilor locale basarabene. A înțeles de la început că era perceput de colegii de breaslă, fie ei români sau ruși, drept un intrus, acționând în consecință, cu tact, răbdare și mai ales valorificându-și la maximum atât cunoștințele extinse asupra dreptului rusesc și basarabean, cât și excelenta cunoaștere a limbii ruse. A încercat și în mare măsură a reușit, atât în funcția de consilier tehnic, cât mai ales din poziția de prim-președinte al Curții de Apel din Chișinău, să convingă factorii de decizie de la Iași, ulterior de la București, să acționeze cu moderație în procesul de unificare a justiției și mai ales să implice magistrații basarabeni în naționalizarea și uniformizarea justiției. Din această perspectivă, apreciem că Vespasian Erbiceanu a contribuit din plin la reforma justiției în Basarabia interbelică.

⁶⁹ Vespasian Erbiceanu, *op. cit.*, p. 5.

**The Activity of Vespasian Erbiceanu as a Technical Adviser
for the Justice Department of Bessarabia (1918)**
(Abstract)

Keywords: Bessarabia, legislative unification, nationalization of justice, justice reform, Justice Department of Bessarabia.

Vespasian Erbiceanu was an erudite magistrate from Iași. He will play an important role in the reorganization of justice and legislative unification of this province with Romania. At the end of March 1918 he was named by the government led by Alexandru Marghiloman as a technical adviser for the Minister of Justice, besides the other governing bodies in the united province. The mission of the magistrate from Iași was to research on how the legislation from Bessarabia worked and to help with the decisions of the magistracy from Chișinău concerning the reorganization in a national manner of the legislation from this province. The implication of Erbiceanu in the organization of justice in Bessarabia will override the attributions given to him by the ministry, his activity being appreciated by magistrates and politicians from Bessarabia, as well as the Romanian governments. The appointment of Vespasian Erbiceanu as a technical adviser, then as President of the Appellate Court of Chisinau was not done at random, it was based on his remarkable juridical abilities, on the detailed knowledge of the Russian legislation and last but not least on his excellent mastery of the Russian language, a very important criteria in Bessarabia in those years. Vespasian Erbiceanu will be a technical adviser until 14 October 1918, later on being named as President of the Appellate Court of Chișinău.

In the present study we will analyze Erbiceanu's activity as a technical adviser. Our enterprise is based on the exploitation of archived documents of the National Archives of the Republic of Moldavia, on Vespasian Erbiceanu publicist work as well as on the exploitation of the existent historiography. The conclusion of this study is that Vespasian Erbiceanu played a major role in the organization of the justice in Bessarabia, which was based on the Romanian one, preparing the process of legislative unification of this province with Romania.

For the “Bessarabian Cause”: The Activity of Odessa Committee for Saving Bessarabia (1918-1920)*

Svetlana SUVEICA

The immediate period after World War One was one of the most dramatic for Eastern Europe. Deeply affected by the war and the disintegration of the Austro-Hungarian, Ottoman and Russian empires, the region became the laboratory for the re-design of borders at the Paris peace conference. The representatives of the victorious powers gathered in the French capital to find a mechanism that will guarantee peace and delimitate the frontiers of the nation-states, either formed or reshaped as the result of the war. The border visions of the decision-makers often did not coincide with the vision from the Eastern Europe; moreover, from inside the regions to Paris often were delivered contradictory messages.

The existence of contradictions within the nation-states was rather hidden in East European historiography, which emphasized the internal constant determination and effort for constructing independent strong nation-states, as well the consistent efforts of the national delegations in Paris to defend the nation-state's interests and obtain the international recognition of national borders. Only in the last decade the existence of an alternative scenario for Bessarabia to the Romanian nation-state perspective was revealed in historiography, the need of further research being emphasized¹.

The war, the Bolshevik *coup d'état* and the disintegration of the Russian empire deeply affected the fate of the former Western gubernia of the Russian

* The great majority of primary sources used in this study was gathered during the Fulbright Fellowship at Stanford University in California (2009-2010), sponsored by the US Department of State. Further documentation and writing was possible during the Humboldt fellowship, Georg Forster programme for advanced researchers (2012-2014), while in residence at the Institute for East and Southeast European Studies (IOS) in Regensburg, Germany. We thank the donors as well the research advisers for the generous support.

¹ See, in this regard, Marcel Mitrasca, *Moldova: A Romanian Province under Russian Rule. Diplomatic History from the Archives of the Great Powers*, Algora Publishing, 2002, p. 143 and the foll.; Emilian Bold, Răzvan Ovidiu Locovei, *Relații româno-sovietice*, Iași, Demiurg, 2008, p. 55-75; Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 101-102 and the foll.; Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918-1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 82-114.

empire, which in 1918 changed its political status to the Eastern province of the Romanian nation-state. The political transformations were immediately followed by administrative, economic, social and cultural shifts. In the unstable period of transition from the Russian to the Romanian regime these changes were not unquestionably acknowledged and accepted by the society with diverse social and ethnic composition. The regional actors involved in this search for the future perspectives for Bessarabia represented the 'old' imperial and the 'new' revolutionary elite, as well the intelligentsia. Different actors envisaged alternative visions of belonging and became engaged in designing competing political scenarios for the region. These scenarios did not necessarily mean a radical rupture with the past and/or an optimistic embrace of the future, rather a mixture of past experiences, present frustrations, and hopes.

In the internal clash of political scenarios in the regions with precarious political situation the role of external factor was crucial. Although the Russian empire disintegrated, some of its former leaders strived to defeat of the Bolsheviks and rebuild a "new" Russia within the restored pre-1914 borders. The cause was known among the Russian Whites and political émigrés as "Russkoe delo" or the "Russian cause"². Regaining Bessarabia as part of Russia became a desiderate promoted by the Russian White forces inside Russia, as well by their representatives, dispatched to defend the country's interests before the Peace conference in Paris³. Bessarabia's return back to Russia was thus

² On the Russian emigration in the immediate post-war period, see: Mark Raeff, *Russia Abroad: A Cultural History of the Russian Emigration, 1919-1939*, Oxford, Oxford University Press, 1990; Karl Schlögel (Hsg.), *Der große Exodus. Die russische Emigration und ihre Zentren, 1917 bis 1941*, München, Beck Verlag, 1994; *Russische Emigration im 20. Jahrhundert. Literatur, Sprache, Kultur*, München, Sagner Verlag, 2005. Among the works of the Russian authors produced in cooperation with Western historians, see: *Россия в изгнании. Судьбы российских эмигрантов за рубежом* [Russia in Exile. The fate of Russian Émigrés Abroad], Москва, ИВИ РАН, 1999; *Россия и российская эмиграция в воспоминаниях и дневниках: аннотированный указатель книг, журнальных и газетных публикаций, изданных за рубежом в 1917-1991 гг.*, в 4-х томах, Научное руководство, редакция и введение А. Г. Тартаковского, Т. Эммонса, О.В. Будницкого [Russia and Russian Emigration in Memoirs and Diaries: an annotated index of books, journal and newspapers published abroad in 1917-1991, 4 vol., scientific management, editorial work and introduction by A.G. Tartakovskii, T. Emmons, O.V. Budnitskii], Москва, РОССПЭН, 2003; "Совершенно лично и доверит'но!" Б.А. Бахметев – В.А. Маклаков. *Переписка, 1919-1951*, под редакцией Олега Будницкого, Теренса Эммонса [Oleg Budnitskii, Terence Emmons (eds.), "Strictly Personal and Confidential!", B.A. Bahmetev – V.A. Maklakov. Correspondence, 1919-1951], 3 vol., Москва, РОССПЭН, 2001; А.В. Трибунский, П.А. Макушин, Павел Николаевич Миллюков: *Труды и дни* [A.V. Tribunskii, P.A. Makushin, Pavel Nikolaevich Miliukov, Works and Times (1859-1904)], Рязань, Трибунский, 2001; Олег Будницкий, Александра Полян, *Русско-Еврейский Берлин, 1920-1941* [Oleg Budnitskii, Alexandra Polian, Russko-Evreiskii Berlin, 1920-1941], Москва, Новое Литературное Обозрение, 2013.

³ On this subject, see our recent study: Svetlana Suveica, 'Russkoe Delo' and the 'Bessarabian Cause': *The Russian Political Émigrés and the Bessarabians in Paris, 1919-1920*, IOS Mitteilungen, Arbeitsbereich Geschichte, no. 64 February 2014, 53 p., available at: http://www.dokumente.ios-regensburg.de/publikationen/mitteilungen/mitt_64.pdf (Downloaded June 20, 2014).

advocated as an alternative scenario to the Romanian project, which claimed that Bessarabia was an indispensable part of Romanian historical, geographical, ethnic and cultural space. With the support given by Russian political émigrés and diplomats, the Bessarabians who once served the Russian empire as well as those that were not happy with the changes introduced by the Romanian regime were encouraged to take stance, react and act.

Besides the nation-state representatives, in Paris gathered those that once departed from the empire were not ready to embrace the nation-state perspective. The Russian émigrés, as well the representatives of Bessarabia acted in Paris in order to persuade the conference's delegates, other officials as well the European public to support the will of the inhabitants of the region – the "liberation" from the Romanian regime and the returning back within the Russian borders. This joint enterprise was known as "Bessarabskoe delo" or the "Bessarabian cause".

The Odessa Committee for Saving Bessarabia was a social-political organization created in April 1918 in the near vicinity of the region. The organization mandated the Bessarabian "delegates" to the French capital to promote the "liberation" of Bessarabia from Romania and its subsequent return to Russia, and this is how it became known in Bessarabia, Russia, as well in Paris and other European capitals. How the organization was created, what were the circumstances that led to mandating the "delegates" to Paris, what aims were followed and whom the organization targeted, how the activity was adapted to the shift of circumstances both in Odessa, Bessarabia and Paris, how the cooperation with other organizations was carried out, how the mission of the organization was perceived from inside the region, and last, but not least, what role the Odessa Committee played in the anti-Romanian and the pro-Russian campaign, carried out outside the region – these questions will be discussed in the following pages.

A Bessarabian Buro of Political Émigrés in Odessa

The primary sources depicted in the Hoover Institution Archives reveal that immediately after the union of Bessarabia with Romania the representatives of the former elite left Bessarabia and established themselves in Odessa, where they formed a Bessarabian Bureau of political émigrés. On April 25, 1918⁴ the "Bessarabian political émigrés" who claimed to speak for "all trends of public opinion of Bessarabia", wrote a memorandum in which the deep concern about the incorporation of Bessarabia into Romania was expressed. According to the memo, in the moment "the artificially and wrongly created regional body of Sfatul Țării" took the decision to invite the Romanian army in Bessarabia, the forthcoming occupation of the region by the "feudal country, which kept the traditions and techniques of medieval feudalism" was foreseen. The authors

⁴ Here old style, next dates are new style format.

called for “the attention of the entire international democracy [that] should be focused on the question of violence against the multinational area,⁵ with which Romania wants to write one of the darkest and shameful pages in the world history of the civilized humanity”⁶. They argued that in order to decide on her future political status Bessarabia needed a plebiscite.

In the great majority of sources related to the opposition to the Romanian regime we find the picture of a homogenous group of landowners who made a common front against the deliberate decision of “Sfatul Țării” to unite Bessarabia with Romania, claiming that it was not freely elected and did not represent the population’s will. The memorandum is one of the few documents, in which the lack of unity among wealthy was recognized. It claimed that the union was “staged behind people’s back by a group of adventurers”, supported by only a “small group of large landowners”⁷. Avoiding further explanations, the authors took instead the role of defenders of the rights of peasants and workers. These seemed most worried about the union, as it brought the “liquidation of all the gains of the Greater Russian Revolution and including the just solving of the agrarian issue in the spirit of democracy, desirable for all”. There was a confusing explanation of the way the agrarian issue should be solved; at that moment, the Bessarabian political émigrés that ended up in Odessa did not have a clear solution in that sense.

The main argumentation of the memo was constructed around the multiethnic character of the region and the right of people to self-determination. In Bessarabia lived Moldovans, Ukrainians, Jews, Russians, Poles, Germans, Bulgarians, Armenians, Turks, Gagauz and other nationalities. Whereas the union was not made “allegedly on the basis of a pronounced public opinion, but in fact, on the basis of a juggled and forced – under threat of being shot – opinion of some from the unelected institution, and in all cases, the representatives of national minorities did not participate in the voting”. According to the principle of self-determination, all the nationalities should express freely their opinion through a plebiscite, “without an external pressure of the military bayonet”. This was probably the first document of the former Bessarabian elite, in which the issue of plebiscite was brought up. The ignorance by the Romanian administration of the will of different nations was considered the main motive leading to the plebiscite: “In the conditions of the Romanian reality all nations inhabiting Bessarabia, under the tutelage of the Romanian oligarchy are threatened with economic and cultural degeneration”⁸.

⁵ The term used in the document is *разноплеменная область*.

⁶ An interesting observation is that the document, written in Russian, had the seal “L’Armée française d’Orient” (Le General commandant, A.F.O.). Memorandum Bessarabskikh Politicheskikh Emigrantov, April 25, 1918. V.A. Maklakov Papers, Box 18.1, Folder 1 Bessarabia, Hoover Institution Archives, Stanford, California (further HIA).

⁷ *Ibidem*.

⁸ The Jews were considered the most vulnerable, taking into account the contradictory attitude of the Romanians toward Jews before as well after the 1878 Berlin Treaty entered into force.

From Bureau to Committee

In April 1918 the Odessa Committee for Saving Bessarabia was created. The members' list contained the names of the representatives of the former Bessarabian elite and public servants, nobles and landowners and other important figures who lost their status and privileges in the transition from one political regime to another. Among them were persons involved in the activity of the Bessarabian Buro: the former Marshal of Bessarabian nobility Alexandr N. Krupenskii, the former mayor of Chişinău Alexandr K. Schmidt, the Archbishop of Bessarabia Anastasii, the president of Uprava of gubernial zemstvo V.I. Iaroshevich, the president of Orhei uprava of zemstvo Prince P.Z. Bazhbeuk-Melikov, the former deputy of "Sfatul Țării" Ion Pascaltutsa who joined the organization at a later stage, as well other people⁹. The university professor Vladimir N. Tverdokhlebov, who was himself a "Bessarabian"¹⁰ presided the Committee¹¹.

The Odessa Committee was founded as a branch of the Chişinău Committee for Saving Bessarabia, but because of the suppression measures of the Romanian authorities carried out in the Bessarabian capital the Odessa organization remained, in fact, the only active unit¹². This is confirmed by a 1920 Siguranța (Romanian secret police) report that underlined the establishment of the organization by the former Russian elite and public servants, in cooperation with Russian émigrés and White Russian activists. In fact, the Romanians recognized that the Committee acted in response to the pressure of the Romanian authorities directed toward those who were against the new administration from the first day of its presence. The report emphasized that the primary goal of the organization was a political one: to defend "the rights of the Russians over Bessarabia". With this aim in mind, A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt were delegated to represent the interests of the population in Paris. After the Paris peace conference the propaganda carried out by the Committee members apparently became "useless and

⁹ Among the members also figured V.I. Grinfeld, A. Iaroshevich, Gheorghii Cara, B.F. Faraonov, M.M. Sadovich and N. Rabei.

¹⁰ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, March 21, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

¹¹ The organization had its official address in the building of the Bessarabian Railroad office (Sobornaia str. 4), for the correspondence V.N. Tverdokhlebov's private address (Zhukovskogo str. 4, ap. 14) being also used. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

¹² The Chişinău office was led first by a certain Kupidonov who, after a short detention, left in the autumn of 1919 for Odessa, then by Lt. Pavlovskii who was "an excellent military officer, but hardly suitable for this role", then appointed to serve the Stavka, the activity of Chişinău office, directed toward the re-union of Bessarabia with Russia, "was hardly noticed by those that strived to fight against the new regime". V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, October 20, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

obsolete". The organization was qualified by Siguranța as having an "irredentist character"¹³.

Besides the spread of propaganda and agitation against the Romanian regime carried out in Odessa as well in Paris, the organization was involved in recruiting in the Volunteer Army civilians as well former officers of the Russian Army who resided in the region. Later, they supposed to form separate volunteer detachments for the fight of the "liberation" of the region from Romania. There was a bureau of recruitment established in Odessa, another that would deal with supporting the families of the recruited officers was planned to be opened in Tiraspol with the financial support of Petliura. The recruitment was apparently stopped in January 1919, with the evacuation of the Allied forces from Odessa. A part of volunteers recruited in Tiraspol joined the Bolshevik forces and took part in border disturbances. The Siguranța agents enquired that the recruitment had little to do with free will, as former officers were threatened to be expelled from Bessarabia¹⁴. It is problematic to detect whether the recruited officers had close relations with the former elite or shared its aspirations for the subsequent return of Bessarabia to Russia. Being poorly paid in the immediately period before the war, some of them questioned their loyalty to the tsar and looked for opportunities in civil service and private enterprise either at the center or the periphery of the empire¹⁵.

Mandating Bessarabian "Delegates" to Paris

The activity of the Odessa Committee for Saving Bessarabia became known in Bessarabia and among the Russian émigrés in the French and other European capitals, in relation with the Bessarabian "delegates" that were mandated to the Peace conference in the spring of 1919. These set up the goal to liberate Bessarabia from Romania and to return the region back to Russia.

The discussion about the "delegates" of Bessarabia to Paris was launched when the Peace conference was about to start. Whereas some potential "delegates" remained in Chișinău after encountering difficulties with leaving the city, on January 14 1919 the decision to delegate Alexandr N. Krupenskii alone was taken. He was instructed to prepare the ground for the future activity of the Bessarabian "delegation", but avoid undertaking any "decisive steps" until the arrival of the rest of the members was possible.

The mandate issued to Krupenskii and other "delegates" that would join stated: "1) While sending the delegates separately, the Committee¹⁶ proposes

¹³ AMAE, fond 71/1914, E2 Primul Război Mondial (1914-1918) și Conferința de Pace de la Paris (1919-1920), Vol. 29, f. 114.

¹⁴ *Ibidem*, f. 116 and the foll.

¹⁵ More on the subject, in Walter M. Pintner, *The Nobility and the Officer in the 19th Century*, in Eric Lohr, Marshall Poe (Eds.), *The Military and Society in Russia, 1450-1917*, Leiden-Boston-Köln, Brill, 2002, p. 241-253.

¹⁶ Initially, the Bessarabian "delegation" figured in the documents as "committee" or "commission" (see further quotations).

each of them to undertake only preparatory work. 2) In the discussions and negotiations with representatives of the Allied states and in all other cases, in which the exposure of the delegate will be presented as an official one, the delegate must stress that he is only a member of the delegation that represents a known part or a group of the population of Bessarabia. 3) The delegation as a whole as well each separate delegate is exclusively empowered to hold talks on issues related to the liberation of Bessarabia from the Romanian occupation. Regarding general political issues that concern Russia as well as Bessarabia and the relationships between them, the delegation is not empowered to participate in the solving of these issues"¹⁷.

On January 24 1919, an additional set of instructions – this time with a clearer content – was issued: "1) All public addresses and negotiations, both with official representatives of states and with representatives of the press and various circles of society, are performed by the delegation as well by separate delegates only after prior discussion within the delegation and in accordance with its decisions. 2) All the decisions within the delegation are taken by the vote of the simple majority. 3) The delegation elects a Chairman from among its members. 4) The delegation keeps a diary in which all negotiations with representatives of world diplomacy, the media and various circles of society, as well as all steps taken by the delegation, its full activity shall be recorded"¹⁸. Although no traces of a diary kept by these in Paris were found in archives, the letters of the head of the Bessarabian "delegation", the private correspondence between Alexandr N. Krupenskii and the president of the Committee for Saving Bessarabia, Vladimir N. Tverdokhlebov, reveal that the latter was periodically informed in details about the activities carried out in Paris by the Bessarabian "delegates".

On February 10 1919, the members of the Bessarabian "delegation" signed in Odessa a joint declaration, in which the aim of the newly-created body was stated: "the representatives of various organizations and community groups of Bessarabia, [...] organize, under the chairmanship of Alexandr Nikolaevich Krupenskii, a common Commission for the purpose to achieve during the International Peace Conference the liberation of Bessarabia from Romanian annexation and for the realization of the aspirations of the people of Bessarabia"¹⁹. The declaration was signed by four persons who became known as the "members" of the Bessarabian "delegation": Alexandr N. Krupenskii, Alexandr K. Schmidt, as well Alexandr D. Krupenskii, a distant relative of Alexandr N. Krupenskii, and Vladimir V. Tsyganko, the former president of the Peasant faction of "Sfatul Țării".

¹⁷ The instructions were signed by the president of the Committee, V.N. Tverdokhlebov, and the Secretary, N. Rabei. Vypiska iz protokola Nr. 4 zasedaniia Komiteta Osvobozhdeniia Bessarabii ot 16 ianvaria 1919 g., A.N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject file, Folder Committee to Save Bessarabia, Odessa, HIA.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, Folder Bessarabian commission of the Paris Peace Conference, HIA.

It is crucial to say that the political visions of the four “delegates” did not coincide: while the first three supported the idea of the restoration of Russia led by a monarch, Vladimir V. Tsyganko opted for the reconstruction of a democratic Russia. At the initial stage of the common activity planned to be carried out in Paris, the contrasting visions on the future Russia’s political regime did not serve as a motive for quarrels. Later, according to a letter of Alexandr N. Krupenskii to Vladimir N. Tverdokhlebov, Tsyganko withdrew from the joint declaration and acted on his own²⁰. This piece of information reveals that the visions of the future of Russia, part of which Bessarabia was to become, did matter for the activity of the Bessarabians in Paris. Still, the members of the Romanian delegation at the Peace conference in Paris did not see any difference between Tsyganko and the others: the latter “supports the same cause as M.M. Krupenskii and Schmidt”, wrote Ioan Pelivan to Ion Inculets in a letter²¹.

The declaration stated that the list of members was left open, so that the representatives of various social and political organizations as well ethnic groups could adhere. “Regardless of the fact that the declaration has four undersigned, others have the right to join the Commission four other members, provided they signed this agreement, namely: 1) Panteleimon V. Sinadino, who is mandated by the Central Union of Bessarabian Landowners; 2) a representative of the Jews of Bessarabia after providing a mandate; 3) a representative of Moldovan nationality with the mandate from the Bessarabian Gubernial Uprava of Zemstvo and the Odessa Committee for Saving Bessarabia; 4) one representative of the Left parties, providing the mandate from the left-wing organizations as well as the mandate of the Odessa Committee for Saving Bessarabia”²².

The subsequent decision to enhance the number of the “delegates” was taken as the response to the reproach made by the British consulate in Odessa that no Moldovan represented the interests of the Bessarabian inhabitants at Paris²³. Another reason for completing the list of the Bessarabian “delegation” was in connection with the activity of the Romanian delegation at the Peace conference which strived for the recognition of the union of Bessarabia with Romania. Although initially it included one Bessarabian representative – the former minister of justice Ioan Pelivan²⁴ –, later the decision to send to Paris

²⁰ According to A.N. Krupenskii’s note, “V.V. Tsyganko himself refused to recognize the agreement. [He] demanded for return of all his documents” (Undated. Vasilii Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder Bessarabia. Paris Peace Conference. Reports, resolutions. Bessarabian delegation (A. Krupenskii)).

²¹ I. Pelivan – I. Inculets, June 2 1919. ANIC, fond Ioan Pelivan, dosar nr. 128, f. 71.

²² A.N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject file, Folder Bessarabian commission of the Paris Peace Conference, HIA.

²³ That was N.K. Cekerul’-Kush, a “purebread Moldavian” who, in fact, never reached Paris. V.N. Tverdokhlebov – S.D. Sazonov, Odessa, March 21, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

²⁴ From December 1 1919 to May 31 1920, Ioan Pelivan received in Paris the monthly salary of 20.000 Francs, the sum being similar to the salary of the other members of the Romanian

other Bessarabian activists was taken. In a letter to A.N. Krupenskii, the Bessarabian landowner Panteleimon V. Sinadino informed him that "the other day the deputies left Bessarabia for Paris [one word undecif.] peasants' representatives: Cujba – the one who served in Chişinău in the Romanian government, ran the department of local cooperatives, then [George] Nastase and Ion Codreanu, both gentlemen [were] members of Sfatul Țării, they both signed the act of November 27 1918 on the refusal of the autonomous rights, so that the Romanians would have timely liked them both. They have provided the mandates of some peasant societies of Orhei and Bălţi counties, all these mandates were fabricated by the gendarmes and wrung through violence and threats. Keep this in mind – by this delegation they [the Romanians – n.a.] want to compromise the mandate of V.V. [Vladimir V. Tsyganko – n.a.] and want to stage new peasant's envoys; I believe that with regard to their mandates, it must be said that it shall be verified when here will be a free situation, that is when here will be a local peoples police and gendarmerie forces and non-Romanian troops, then they will see that all this is false and comedy"²⁵.

Although the Bessarabian "delegates" discussed about the need to increase the number of persons active in Paris in order to counterbalance the propaganda of the Romanians, they were also conscious of the fact that they needed reliable people at home who would inform on the latest events as well the mood of the population. For instance, Panteleimon V. Sinadino who figured in the list of the potential "delegates" never left for Paris and did not made attempts to do so. The conclusion that he was especially valued for his work done from Chişinău can be traced from his letters addressed to A.N. Krupenskii²⁶. Sinadino's letters contain detailed information about the situation in the region, the reforms implemented by the new administration and the reaction of the inhabitants toward the Romanian regime. The constant correspondence kept between the two, the importance given to that information by Krupenskii, as well its consistent use in the work of the "delegation" leads us to the conclusion that Sinadino was the main informant of the Bessarabian "delegates" in the French capital. In a letter, Sinadino ensured Krupenskii on the reliability of his counterparts in Bessarabia, "since these are all members of the organization"²⁷, however, this is not important, [it is important] to have a set of mandates and that you all work together, being aware that you act for the

delegation to the Paris Peace conference (ANIC, fond Ioan Pelivan, dosar nr. 41, 1900-1936, f. 24). On the activity of I. Pelivan during the Peace conference and his observations on the Bessarabian "delegation", see: Ion Constantin, Ion Negrei, Gheorghe Negru (Eds.), *Ioan Pelivan, istoric al mişcării de eliberare naţională*, Bucureşti, Editura Biblioteca Bucureştilor, 2012, p. 390-409.

²⁵ P.V. Sinadino – A.N. Krupenskii, August 12, 1919. Alexandr N. Krupenskii Papers, 1918-1934, Box 1 Subject file, Folder Sinadino, Panteleimon V., HIA.

²⁶ There are 20 letters of P.V. Sinadino written to A.N. Krupenskii during the period of 1918-1920. These are held in Krupenskii's personal files at the Hoover Institution Archives in Stanford, California.

²⁷ Here, the Union of Great landowners, presided by Panteleimon V. Sinadino.

common holy and just cause!”²⁸ Both correspondents hoped in the success of the enterprise.

The road of the Bessarabians to Paris was strenuous. Two of the four Bessarabian “delegates” reached the French capital only in April 1919, the others came by the summer. A certificate, issued on January 27 1919 by the military governor of Odessa, Gen. A.N. Grishin-Almazov, stated that A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt were “dispatched to Paris as curriers carrying documents and letters to the representative of Russia to the Congress of Peace – Mr. Minister Serge Sazonov”²⁹. To the certificate a list of 110 documents that were “verified and numbered by the French Commandment in Odessa” was attached³⁰. According to the Odessa declaration, the “delegates” came to Paris to fulfil a mission on their own and seemed determined to act “in the name of the Bessarabian population”. The fact that there were the Russian political émigrés who invited the Bessarabians to Paris, as well facilitated their departure from Odessa was not mentioned, neither in the declaration, nor in other documents.

The Bessarabians who established close contact with the Russian emerges handed over a program that stated the goal of the “delegation”: “First, to liberate the populations from the cruel and barbaric dominance of the Romanians and their government, and second, when reunited with the Russian state, to share in all its historical fate”. The Russian representatives of the Kolchan government were assured that the inhabitants of the region were eager to become again “citizens of the Great Russian State and [...] is ready by all means to contribute to the restoration of the Greater Russia”³¹. The freely held plebiscite was considered the “the most secured and, simultaneously, the fairest way to achieve the proposed goals”. The Bessarabian “delegates” wanted to convince the conference as well the larger public that the Romanian regime was illegally installed in the region and that the population not only condemned the new administration, but, in fact, sabotaged it. Refusing to comply with the loss of the Russian “motherland”, the “delegates” strived to confirm their point of view through the results of a plebiscite. The plebiscite was proposed to be held only in the four central districts populated by the Romanian majority, the rest of the territory inhabited by minorities supposed to automatically adhere to the Russian “plan” for Bessarabia.

As soon as the Bessarabians left Odessa, the president of the Committee for Saving Bessarabia asked the Russian minister of Foreign affairs, S.D. Sazonov

²⁸ P.V. Sinadino – A.N. Krupenskii, August 12, 1919. A.N. Krupenskii Papers, Box 1 Subject file, 1918-1934, Folder Sinadino, Panteleimon V., HIA.

²⁹ Certificat, Odessa, January 27, 1919 (Fr.). Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject file, Folder Krupenskii, A.N., HIA.

³⁰ The list carried the signature and the seal of the French Commandment in Odessa.

³¹ The earlier program was rather similar with one quoted here: Obschaia Programma Predstavitelei Bessarabskogo Naseleniia, December 10, 1919 (draft). Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 3 Speeches & Writings, 1919, Folder “General Program of the Representatives of the Bessarabian Population” (10 December 1919), HIA.

who was in Paris to support the "propaganda and diplomatic work" of the Bessarabian "delegates", as well to spread the protests drafted by the Committee. The documents criticized the union of Bessarabia with Romania, the act that "provoked a bitter resentment among the population of Bessarabia as well within our Committee that brought together Bessarabian representatives of all parties, classes and nationalities". Sazonov was expected to intervene against the recognition of Romania's rights on Bessarabia by the Peace conference³².

Against the Romanian "Occupation"

The Russian politicians and diplomats were periodically informed from Odessa about the activity of the Committee which was carried out in a sporadic manner and often clandestinely. This can be partially explained by the precarious situation in the city, due to the military confrontations between the White and the Bolshevik forces, unstable financial condition of the Committee and the leave of the most prominent members for Paris. Another reason was the reticence of the Allied representatives toward the radical claims against the Romanian regime coming from Bessarabia that were spread further by the Odessa Committee. Bessarabia was perceived by the Committee members as a Russian territory; assuming that the population wanted to belong to Russia, they proposed plebiscite merely as a formality held under the protection of the Great Powers. The text of a 100-pages memorandum with a long title³³ was constructed around the argumentation on the "questionable" rights of Romania over the region, based on "bogus documents" issued by the "revolutionary-bolshevist "Sfatul Țării". The Romanian administration based its activity "exclusively on violence", the rule being qualified as "administrative arbitrariness" and "crime"³⁴. As a just solution, in line with the self-determination and peace principles promoted by the Peace conference, the plebiscite under the condition of the elimination of the Romanian administration and troops, as well under the guarantee of the Joint International Commission, was proposed³⁵. The main statements of the memorandum were taken forward and developed further

³² According to the letter, the delegates "left long ago Odessa but we do not know yet whether they reached Paris". At the reproach of the British consulate that no Moldovan was sent to represent the interests of the Bessarabian at Paris, the Committee answered with the willingness to send one more delegate, N.K. Cekerul'-Kush, a "purebred Moldavian". V.N. Tverdokhlebov – S.D. Sazonov, Odessa, March 21, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

³³ We are grateful to Dr. Ludmila Rotari for providing us a digitized copy of the original draft version of the document, held at: ANRM, fond 727, inventar 2, dosar nr. 100, f. 325-405. Some details about memorandum, which, according to the author, was drafted before the "delegates" left for Paris, in L. Rotari, *op. cit.*, p. 96-97.

³⁴ Zapiska-memorandum o mezhdunarodnom polozhenii Bessarabii dlia predstavleniia Derzhavam Soglasii i delegatam budushchei Mezhdunarodnoi mirnoi konferencii, undated. ANRM, fond 727, inventar 2, dosar nr. 100, f. 402 and foll.

³⁵ *Ibidem*, f. 405.

by the Bessarabian “delegation” and the Russian political émigrés in the protests and memoranda issue to the Peace conference’s delegates, other public figures, as well as spread among the larger public³⁶.

On February 12 1919, the British consul in Odessa was handed a six-pages memorandum focused on the issue of the “occupation” of Bessarabia by Romania. It stated that “one of the richest provinces of Russia – Bessarabia – using deceit, bribery, falsification of public opinion, violence and terror, with the consent of the German command and in the eyes of the civilized world, was occupied by an uneducated small Balkan state and fell in the full sense of the word under the yoke of the invader – Romania”. The state with an “Asian-Romanian culture” was committing acts of violence and robbery toward the local population “devoted to the Greater Russia not because of fear but of consciousness, [...] only because the word “fatherland” was for the Bessarabians sacred, only because patriotism was for them unthinkable”³⁷.

The authors of the memorandum ensured the reader that “Bessarabia had never changed her homeland and does not imagine her further existence outside its borders”. These requested that the consul telegraphed to London and asked that “the Bessarabian question should not be decided in the Commission until the arrival of our [Bessarabian] delegation” to Paris³⁸. Paragraphs 14 and 15 of the document emphasized that with the entrance of the Romanian troops in Bessarabia in January 1918, the Romanian Gen. C. Prezan made a “categorical declarations [...] that the indicated act does not bear a political character and does not signify a threat to Bessarabia’s freedom and autonomy”³⁹. Indeed, the declaration contained such a promise, but in the meantime the circumstances changed: “Sfatul Țării” declared the union of Bessarabia with Romania.

The memorandum signed by the “Bessarabia’s representatives, i.e. of all the classes of its population of two and a half millions [...] having the moral and legal right to speak out on behalf of the all Bessarabia’s population”, was

³⁶ See, at large, Svetlana Suveica, *op. cit.*

³⁷ The document was drafted at the initiative of the Archbishop of Chișinău Anastasii, joined by the president of the Union of Cooperatives of Southern Bessarabia, H.A. Radonezhkii; the priest M.M. Sadovich; F. Neborskii; the vice-president of Bessarabian Gubernial Assembly of Zemstvo and president of Orhei Zemstvo, N.K. Chekerul’-Kush; the president of Orhei uprava of zemstvo, P.Z. Bazhbeuk-Melikov; representatives of refugees of Hotin county, S.M. Wolkenstein and H.M. Kudik. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject file, Folder Bessarabian question, HIA.

³⁸ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, March 21, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

³⁹ Untitled doc. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject file, Folder Bessarabian question, HIA. The head of the Department of Foreign Affairs of the Military Forces of the South of Russia, A.A. Neratov, was also informing S.D. Sazonov in Paris that Prezan apparently “promised” to leave the “occupied by the Romanians the Russian territory at the invitation of “Sfatul Țării”, on the completion of the work to calm the region” and that was a point which the Russian representatives had to argue on before the conference’s delegates. A.A. Neratov – S.D. Sazonov, Ekaterinodar, January 16, 1919. Mikail N. Girs Papers, Box 42 Subject file, Folder 42.5 Romania, conditions and events, 1918 October – 1919 March, HIA.

also handed to the French Commandment and the American and Greek consuls. According to the document, the Committee was "making attempts through all available means, through notes, lectures, meetings and a variety of documents, to demonstrate to the Allied Powers all the injustice and horror of seizing of Bessarabia by Romania which, organized in Bessarabia (by intrigue and bribery) an arbitrary created parliament, imposed to this parliament (partially threatening with bayonets and shootings, partially through bribery) to vote the union of Bessarabia with Romania, which is falsely represented by the Allied Powers as a free expression of the will of the entire population"⁴⁰.

The signatories claimed that 99 per cent of Bessarabians had a "unique wish": to stay united with Russia, together with whom it lived more than a hundred years, and that the Romanian authorities were "taking revenge against the entire population regardless of class distinction with the most brutal and cruel means for their attachment to Russia". The document pointed out at the fact that the Romanian regime expelled from Bessarabia intellectuals and provoked people toward the "uprisings", apparently explained to the Allies as "outbreaks of the Bolshevik movements". The violent actions of the new regimes were described in harsh words: "horror", "burning", "destruction" and "vandalization". These apparently led to the "desperate cries for help" and "begging" before the Allied representatives to appoint in the region an international commission that would receive complaints from the population. While "the whole world should know the shameful reality of Romania that calls itself a well-educated country", the Allied Powers should take action in order to "exclude" the country from the civilized community, concluded the signatories of the memorandum⁴¹.

Whereas the Russian political émigrés and the Bessarabians tried to persuade the Allied Power representatives in Paris, the members of the Odessa Committee made efforts to make themselves heard before the Allied representatives in the city. According to the president of the Committee, France was one of the few countries that seemed to agree to the restoration of Russia, nevertheless, she "supports Romania by all means", complained Vladimir N. Tverdokhlebov to A.N. Krupenskii in Paris. The post-War importance of the region for France, as well as the necessity to keep good relations with Romania, were acknowledged by the French officials immediately after the union of Bessarabia with Romania was proclaimed. Being displeased that "the Central Powers were in a position to offer the Romanians what the Allies could not: military support in stabilizing control over Bessarabia", the French greeted the union "warmly as requested", while the act seemed to confirm "to the principles and interests of the Entente [...] an event conforming to the

⁴⁰ Vasilii A. Maklakov Papers, Box 18 Subject file, Folder 18.1 Bessarabia. Protests against Romanian occupation, HIA.

⁴¹ The signatories were: Archbishop of Chişinău Anastasii, Alexandr N. Krupenskii, A.K. Schmidt, V.I. Grinfeld, A. Iaroshevich, Gheorghi Cara, V. Tverdokhlebov and V. Tsyganko, as well A.D. Krupenskii.

principle of self-determination”⁴². Taking into account the French sympathies and the desperate need of support to the Volunteer Army, the head of the Committee acknowledged that it was better to avoid “displeasing” the French representatives.

Although the appeal toward other Allied representatives was qualified as “ineffectual”⁴³, the British representatives in Odessa seemed more open to cooperate. V.N. Tverdokhlebov visited the British consul to hand him a petition “on the defence of the Russians from Bessarabia from the arbitrariness of Romanian authorities, on the assistance required by individuals to part from Bessarabia”, as well on the means of supplying with money the “remaining families of officers, starving teachers and servants that did not opt for the Romanian citizenship”⁴⁴. He believed that a solution for difficult situation should be found with the help of the Allied representatives: “So necessary to hurry up with the restoration of Russia!” wrote Tverdokhlebov to Krupenskii in Paris.

The Committee looked for a “reliable way to send a letter” and some materials to its “delegates” in Paris. In this sense, private and secret channels were preferred. Thus, the Serbian consul Kolombatovich, the “well-known in Odessa activist of cooperatives” En’ko-Darovskii, the Prince N.A. Gagarin⁴⁵ or the Russian merchant Gal’perin⁴⁶ who owned the only in the city “Auction of Commercial-Industrial Facilities” as well the famous shop “Passazh”, as well carriers of the Allied representatives in Odessa were among those that delivered letters and parcels to Paris.

Activities Carried Out in Odessa

Besides keeping contact with the Bessarabians in Paris, the Odessa Committee made efforts to support the “starving families of officers and servants of Bessarabia” that remained in the region. Among them were families of the officers enrolled in the Volunteer Army, the enrolment being also facilitated by the Committee. Besides providing material support, which was pretty modest, there was a hidden goal: to prevent the former servants from

⁴² Glenn E. Torrey, *Romania and World War I. A Collection of Studies*, Iasi-Oxford-Portland, The Center for Romanian Studies, 1998, p. 330, 325-326.

⁴³ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, March 21 1919. Vasiliu A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁴⁴ *Ibidem*, Odessa, October 31, 1919.

⁴⁵ One of the descendants of the Gagarin nobles’ family, present in Bessarabia with its branch Gagarin-Strurza.

⁴⁶ The merchant could have been Menachim Leibovich Gal’perin (Zus’ev), a printer, bookseller and publisher. See, Мирон Бельский, *Наум Гальперин – типограф старой Одессы* [Miron Bel’skii, Naum Gal’perin – typographer of the Old Odessa], Альманах “Мория”, 2005, no. 2, at: http://www.moria.hut1.ru/ru/almanah_02/02_08.htm (Downloaded March 3, 2014). On the couriers, in V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, October 20 and November 6, 1919. Vasiliu A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

taking oath to the Romanian King, as well keep the pro-Russian spirit among the population. In the first half of 1919, the Committee received money from the Moscow Peoples' Bank (10 000 rubles) and the Odessa Union of Cooperatives (15 000 rubles). Although, apparently, the Propaganda section of the Volunteer Army promised "large sums" (150 000 rubles)⁴⁷, there is no documentary proof in that sense. There were desperate moments when the Committee members were ready to embark in "commercial adventures" in order to ensure the flow of money. Before the war the Bessarabian elite was involved in charity activities⁴⁸, but the encountered military conditions and economic difficulties refrained them from donating for charity. Thus the founding of the "Bessarabians' Aid Society"⁴⁹ did not have a big success.

By November 1919 the financial situation of the Committee radically changed: it looks like its members succeeded to convince the sponsors on the nobility of the cause money was sought for. "We have a broader perspective", wrote the head of the Committee to Alexandr N. Krupenskii in Paris immediately after the organization received 3 mln. Rubles. The money was distributed in the following way: "to Chişinău [were] transferred 250 t[housands] r[oubles] (= 151 ½ green Kerenski⁵⁰), 2) 70 t[housands] were given to the school in Shaba and 3) 100 t[housands] to Zaiacii Insel for the support of Bessarabian refugees (Archbishop] Anastasii)"⁵¹. The money was also intended "for the needs of the delegation, pending receipt of the promised subsidies". It is not clear where this significant sum money came from. According to Tverdokhlebov, by the autumn the Odessa Credit Union of Cooperatives

⁴⁷ The money was planned to be sent to Paris for the support of the Bessarabian "delegates" A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt, as well to be used for the needs of the organization in Odessa. V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, October 20, 1919. Vasili A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁴⁸ *Кишиневское Благотворительное общество "Бессарабей". Очерк о деятельности за восемь лет его существования. С. 1901 по 1909 гг.* [Chişinău Charity Society "Bessarabets". Essay on the eight Years of Activity. From 1901 to 1909], Кишинев, Типография Губернского Правления, 1910. On this brochure, see an account by: Маргарита Волошина, *Благотворительность без рекламы* [Margarita Voloshina, *Blagotvoritel'nost' bez reklamy*], Руссин, 2008, no. 1-2 (11-12), p. 142-144, available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/voloshina> (Downloaded March 7 2014).

⁴⁹ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, November 15-20, 1919. Vasili A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁵⁰ The "Kerenskii roubles" – also called "kerenki" or "green money" – were issued in 1917 by the Provisional government. These became the "chief means of everyday trade" around Russia. In this regard, see: Jonathan D. Smele, *Civil War in Siberia: The Anti-Bolshevik Government of Admiral Kolchak, 1918-1920*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 405.

⁵¹ Anastasii (Gribanovskii, 1873-1965) served as Archbishop of Chişinău and Hotin between 1915 and 1918. In 1919 he immigrated to Odessa. In 1936 he was elevated to the rank of the metropolitan, and in 1964 was appointed as head of the Council of the Bishops of the Russian Church Abroad (ROKOR), but refused and remained its honorary head till his death. The extract quoted above is from the letter: V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, January 16, 1920. Vasili A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.6 Bessarabia. Correspondence. Krupenskii, 1920-1921, HIA.

(Soiuzkredit) “did not decide in our favour without an “adequate guaranty for the quick reimbursement”, and then agreed to subsidize with 8 000 Francs the Bessarabian “delegates” in Paris, the Committee being “obliged to reimburse the promised amount in the same currency”⁵².

As mentioned above, the significant part of money was sent to Bessarabia in order to support the families of former public servants and officers. According to the information received by the Committee members from the region, the number of Bessarabians that entered the state service was increasing. The money was thus intended to counterbalance the temptation to serve the Romanian regime. In a letter to Paris, Tverdokhlebov informed his counterparts that “the mood of the population is the same. But the starving teachers and a part of servants did not withstand: they take oath and enter the service. The teacher receives *once 4 000 lei and 1 000 lei per month* [underline in text]! The ‘ministers’ receive 18-20 t[housands] lei per month. So to say, the service to Romania is highly valued”⁵³. Tverdokhlebov also informed Krupenskii that “the German colonists were also “bribed”; the law of the return of land they were deprived before 1917 was adopted, so they are “reconciled”; M. Witmer [Widmer] goes to the Senate”⁵⁴. But the mass, especially the Moldovans, nourish for Romanians old feelings. The Romanians suck hard Bessarabia: they all got rich on bribes, [illegible word], revel recklessly”. In order to overcome difficulties in supplying the Bessarabians that previously served the Russian regime, the Committee asked the British representatives to intervene⁵⁵. Considering the fact that the Allies were attentive to Romania and did not pursue a systematic plan to help the White forces to defeat the Bolsheviks, these claims were often met with critique and ignorance. The glimpses on the Committee’s activity demonstrate this statement.

Defeat and Hopes

The defeat of the Volunteer Army at the beginning of 1920 was characterized by V.N. Tverdokhlebov as “fierce, terrible time [...], the revival of Russia is collapsing; Rostov fell, Tsaritsyn, little is left from the Volunteer Army; its moral collapse is terrible, the embezzlement and wild [illegible word] of the present Epoch ruined its business and sympathies of the population”⁵⁶. In a letter to A.N. Krupenskii, the head of the Odessa Committee pessimistically

⁵² *Ibidem*, November 6 and November 15-20, 1919.

⁵³ *Ibidem*, November 15-20, 1919.

⁵⁴ Andreas Widmer was a former member of 1906 Russian Duma and ran for the Romanian Senate on behalf of the Tsaranist Party, representing the German minority of Cetatea Alba county (Ute Schmidt, *Die Deutschen aus Bessarabien: eine Minderheit aus Südosteuropa (1814 bis heute)*, Köln, Böhlau Verlag, 2004, p. 111-112).

⁵⁵ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, November 15-20, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, 1881-1956, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁵⁶ *Ibidem*, January 16, 1920. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.6 Bessarabia. Correspondence. Krupenskii, 1920-1921, HIA.

observed that "in this regard the situation of our question is worsening: although there is no immediate danger for Odessa and measures are taken (by Communists, social organizations and government) for its defence, still negotiations are held with Romania on the possibility of retreat on the territory of Bessarabia, and therefore Odessa's press does need to annoy the "good neighbour" with any articles or notes directed against her. Therefore, our activities are limited to sending articles for the Rostov (now it is not possible to send there) and Crimean newspapers, writing impotent protests and helping the starving families of officials and officers-Bessarabians. [...] The drafted appeals, based on the efforts of the Volunteer Army, would need to be re-drafted or not to be published at all"⁵⁷. The excerpt shows that the Committee did not act independently from the Russian Whites; it tempered its declarations and press releases when the White forces were claiming the Romanian military support. Otherwise, the "good neighbourhood" was nothing but an ironic thing.

In Chişinău, the defeat of the Denikin army was also painfully received. The Bessarabian landowner, Panteleimon V. Sinadino, who was considered loyal to the Romanian authorities, wrote to A.N. Krupenskii to Paris: "Our mood is again sad, we are completely detached from our quarter in Odessa"⁵⁸, we read from the dear newspapers, and French and Odessa [newspapers] that Kolchak and Yudenich are doing very bad, and for Denikin [things] are not going well, he lost Kursk, Voronezh, in the Kuban and Donetsk regions showed up some "independence", Kherson and Nikolayev gangs of one called Makhno, 40 000 Germans are looting and burning! I do not really know when God will have mercy on us?! We find it hard! There are few believers, the most are swept away by daily life and "our patrons" take advantage of this, they pierce deeper and deeper into the people's body, separating it from our (once) Great mother-country! We stand [illegible word] man, will the awaited change and liberation ever come? We do not know and it becomes terrible!"⁵⁹

Although during the Bolshevik occupation of Odessa⁶⁰ the Committee seemed ineffective, some of its members succeeded to create a "Revolutionary Bessarabian Committee" that started to advance the idea that the Bolsheviks "could be used to get rid of the Romanians". I. Krivorukov, "this highly talented statesman proclaimed himself as president of the Council of Ministers of Bessarabia!", observed Tverdokhlebov in a letter to Krupenskii. The intention of the "committee" was qualified by other members not as a "*Bolshevik* [underline in text] organization, but a naïve attempt to work for the Bessarabian question 'under certain conditions' with the Bolsheviks". No wonder why "soon

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ The Committee for Saving Bessarabia was meant here.

⁵⁹ P.V. Sinadino – A.N. Krupenskii, Chişinău, December 7, 1919. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 1 Subject file, Folder Sinadino, Panteleimon V., HIA.

⁶⁰ On the transfer of the revolution from the center to the periphery and the specific features of revolution in Odessa in comparison to cities from Central Russia, see, at large, Tanja Penter, *Odessa 1917. Revolution an der Peripherie*, Köln-Weimar-Wien, Böhlau Verlag, 2000.

they were dispersed”. Tverdokhlebov expressed satisfaction in relation to an earlier decision – “we did not elect him in our Committee” –, because the above-described actions already endangered the Committee members⁶¹.

“After experiencing a nightmare of horror and abomination of the ‘Soviet rule’, we breathed freely again”, wrote Tverdokhlebov to Paris after the liberation of Odessa by the French troops led by Gen. Berthelot⁶². The connection with the Bessarabian „delegates” was restored and “the Committee for Saving Bessarabia came to life again and is restarting its activity. We were completely cut off from the rest of the world and know almost nothing about the situation of the Bessarabian question”⁶³, confessed Tverdokhlebov. Despite the difficulties, the Odessa activists seemed optimistic about the future of their organization; the Bolshevik occupation seemed to “awaken [...] not only the peasantry, but also a huge number of workers” that could be considered as a success of the Volunteer Army, “if it succeeds to attract the public in the *creative work* [underline in text]”⁶⁴.

After the liberation of Odessa the Committee went back to informing the Allied representatives on the situation in Bessarabia. The continuous “complaints” received from the region served as basis for concluding that the Bessarabians suffered from the “atrocities” committed by the Romanian regime. Curiously enough, one of these “complaints” was written by a member of the Committee, M.M. Sadovich, a priest who was simultaneously member of the Regional Union of Consumer Societies, one of the organizations that sponsored the Committee⁶⁵. Sadovich claimed that the Romanian regime was a severe one for the Bessarabians, these supposed to become “good Romanian”-s⁶⁶. The international circumstances seemed to favour the harsh behaviour of the new administration in the region: “Russia does not exist as a state, England and France do not care about us now, they can hardly cope with Germany, and the latter gave us a free hand in Bessarabia. If the Allied Powers will win, then Romania will also receive Transylvania, Bukovina, Banat and Dobrogea. When the Allied Powers will recover, Romania will have above 30 mln. inhabitants, and then she will speak in a different manner with other states. Indeed, no

⁶¹ Apparently, several Committee members had to hide in order to avoid being arrested. V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, September 9, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁶² The French General Henri Berthelot was appointed by Clemenceau as the head of the military mission in Romania and Ukraine (J. Kim Munholland, *The French Army and Intervention in Southern Russia, 1918-1919*, in “Cahiers du monde russe et soviétique”, XXII (1), janv.-mars 1981, p. 43-66).

⁶³ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, September 9 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ M.M. Sadovich and N.K. Chekerul-Kush, the Bessarabian who was planned to be mandated to Paris, were both members of the Union. Dokladnaia zapiska General’nogo Staba Gl.-Maiora G.A. Danilova, Taganrog, September 4, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 19 Subject file, Folder 19.5 Bessarabia. V[erhovnye]. S[ily]. Iu[ga]. R[ossii]. Reports, HIA.

⁶⁶ “Bun român” (Rom.).

matter how often the Moldovans-Bessarabians would argue that the implemented system of Romanianization causes only hatred and anger of the population, the Romanians were constantly answering: "we know what we do, we have enough weapon to force to be listened"⁶⁷.

Some of the Committee members camouflaged their activity while claiming membership in other organizations. Thus V.V. Ianovskii and Col. Kepetskii acted as members of the Officers' Relief Society quartered in Odessa. The Society tried to facilitate the exclusion of the former Russian officers from the payment of requisitions, as well agitated for serving in the Volunteer Army. The organization was earlier presided by Alexandr N. Krupenskii who continued to be informed in Paris on the activities in Odessa and the attempts of the organization to penetrate in Bessarabia⁶⁸.

Another case was that of M.M. Sadovich, mentioned above. G.A. Danilov, a military who sojourned in Odessa, observed that Sadovich and others were as well members of the Regional Union of Consumer Societies. "Under the cooperative activity, which was their official expression of their participation in the Union, I was able to understand that these people also represent that circle of activists that keep in their heart the poignant pain on the separation of Bessarabia from Russia", wrote Danilov. Through the Union, he became acquainted with the "Bessarabian cause" and the people who stood behind it. "I heard fiery speeches of the sorrow caused by Romania to the entire population of Bessarabia by this act of annexation; I saw that they were deeply convinced that even after centuries the Bessarabian population would never comply with the union with Romania; I felt the anger and hatred of these people that were the defenders of the interests of their own country – the hatred toward the new enslavers – the Romanians, that was impossible to fade away even after centuries. This hatred they were vowed to bequeath from generation to generation together with the covenant to fight until Bessarabia will merges again with his unique Russian Motherland. [...] The cry of their sore soul is the common consciousness that Bessarabia is all Russian by its spirit and education, the constant gravitation toward the rest of Russia, the situation that will never heal the wound which was made by the Romanians to the entire population of Bessarabia"⁶⁹. This reach account of a witness shows that the moral state of those that wished a Russian future for Bessarabia was alimented mostly by hurt feelings and deep sentiments of revenge.

⁶⁷ Sadovich claimed to have heard V. Chiorescu, the former head of Trade and Industry Directorate saying in response to a replica that a plebiscite could be held in Bessarabia that "then it will go to Russia". V Soiuz Osvobozhdeniia Bessarabii, December 21, 1918, Vasilii A. Maklakov Papers, Box 18 Subject file, Folder 18.3 Bessarabia. Protests against Romanian authorities, HIA.

⁶⁸ Alexandru Nikolaevichu Krupenskemu – byvshii Predsedatel' Kishinevskogo Obshchestva Vzaimpomoshchi Ofitserov, January 10, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 18 Subject file, Folder 18.17 Bessarabia, HIA.

⁶⁹ Dokladnaia zapiska General'nogo Staba Gl.-Maiora G.A. Danilova, Taganrog, September 4, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 19, Folder 19.5 Bessarabia. V[erhovnye]. S[ily]. Iu[ga]. R[ossii]. Reports, HIA.

The Committee Members meet Denikin

The Odessa Committee considered as a crucial task the establishment of relations with Kolchak government and Denikin representatives, in order to ensure the support of the “Bessarabian cause” before the Allies in Odessa and the European capitals. When Danilov was heard heading to the Stavka, the Committee asked him to inform Denikin on the activity of the Bessarabian “delegates” A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt in Paris, to request support for the “legalization of the Committee in order to keep official relations with the authorities”, as well hand Denikin several brochures on the “Bessarabian question”. Danilov agreed to act on behalf of the Committee: its members made impression of “deeply sincere people that deeply sense the full horror of befall grief, which they cannot reconcile. In the most insistent manner they inspired me with the belief that they are the spokesmen of the same feelings of the entire population and only now the sold Romanian administration is like a spoon of tar in a barrel of honey that spoils this unanimous impulse of Bessarabia’s aspirations to return to the bosom of Russia. Otherwise, they promise to fight from one generation to another until, like Alsace and Lorraine, they will not achieve a resolution of Bessarabia”⁷⁰.

The request was not transmitted directly to Denikin, but through his subordinate⁷¹. In a few weeks, the Stavka representative, Lt. Kozlovich, “having a special assignment on the Bessarabian question”, came to Odessa and informed Tverdokhlebov that the Stavka decided to “act vigorously and firmly against the Romanians”. The members of the Committee were told about possible “military actions [...] if the rebellion breaks out in Bessarabia, it is necessary to create a proper organization, and in this respect [they] are pinning their hopes on us”. The proposals of Denikin representative confused the president of the Committee: “This confused me: it seemed that we, a peaceful, informative and diplomatic organization, are imposed a task which is not inherent in us, and that we received a merely officious character, that from the international point of view is undesirable”, wrote Tverdokhlebov to Paris. In order to take a decision in this sense, he decided to consult the opinion of the two members of the Committee, V.I. Iaroshevich and P.Z. Bazhbeuk-Melikov, delegated earlier for the participation in the assembly of the All-Russian National Center, held on September 18 1919 in Rostov⁷².

Tverdokhlebov considered opportune to “get audience from Denikin and link the Committee with the Government”, but on a later stage. Until then, the

⁷⁰ Dokladnaia zapiska General’nogo Staba Gl.-Maiora G.A. Danilova, Taganrog, September 4, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 19, Folder 19.5 Bessarabia. V[erhovnye]. S[ily]. Iu[ga]. R[ossi]. Reports, HIA.

⁷¹ On September 2 1919 the materials were transmitted to the Head of the Quarters, Gen.-Lt. Romanovskii.

⁷² Zhurnal zasedaniia obshchego sobraniia No. 37, Rostov-na-Donu, September 18, 1919. *Всероссийский Национальный Центр*, Москва, РОССПЭН, 2001 [*Vserossiiskii Natsional’nyi Tsent*r, Moskva, ROSSPEN, 2001], p. 276-277.

Committee members decided to "stay on the side", which led to the "indictment of inaction" from Kozlovich and Chekerul-Kush. Tverdokhlebov's concerns were not in vain: the Committee was warned by the Allied representatives against the "excessive "activity" [illegible word] and in the interest of keeping peaceful relations with Romania and to get from there military equipment left in Bessarabia"⁷³. When Denikin himself reached Odessa, he apparently confirmed the statement.

The brief mention of the existing contact between the Committee members and Denikin in the literature⁷⁴ finds its confirmation in one of Tverdokhlebov's letters to A.N. Krupenskii in Paris at the end of October 1919. "*There was no official reception* [underline in text], but in a private discussion" several members of the Committee were apparently explained that, "the noise on the Bessarabian issue in Odessa can do harm, and that the previous work on the agitation in the *West* [underline in text] and influence on the conference should be continued".

Tverdokhlebov who did not meet Denikine because he caught typhoid fever was nevertheless kept informed about the discussion. He showed concern about a memorandum, apparently drafted by other Committee members in his absence and handed to the Russian official. The document expressed "the negative attitude toward the plebiscite, which does not comply with our position at the Peace conference", wrote Tverdokhlebov to Krupenskii⁷⁵. At the same time, he informed the head of the Bessarabian "delegation" in Paris that the position of the Volunteer Army was against the plebiscite: "Although there is no doubt on its favourable outcome in Bessarabia, a fundamental decision on the all outskirts of Russia by plebiscite is considered dangerous for the future of Russia"⁷⁶. Similar ideas were discussed by the Committee delegates, V.I. Iaroshevich and P.Z. Bazhbeuk-Melikov, in Rostov: Russia was not ready to adopt the plebiscite as a solution for every region of the former Russian Empire.

Gathering "Compromising" Information on the Romanians

The Romanian authorities were well-aware of the activity of the "Society" for Saving Bessarabia that from Odessa propagated "separatist tendencies" and called against Romanianization⁷⁷. In Paris regular news about the situation in Bessarabia and "proves" on the negative attitude of the population toward the Romanian administration was expected, and periodically received. There was information about the "forced Romanianization", characterized by "prohibition

⁷³ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, October 20, 1919. Vasillii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁷⁴ Marcel Mitrasca, *op. cit.*, p. 144.

⁷⁵ V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, October 20, 1919. Vasillii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ *Ibidem*, November 6, 1919.

in the village to speak Russian, to sing Russian, soldiers' songs"⁷⁸. The information was used for propaganda means, both in the newspapers and the pamphlets published by A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt in Paris, London and Geneva.

The cases on the sabotage of oath to the Romanian King were gathered attentively by the Committee members. While the supporters of the Russian perspective for Bessarabia treated such cases as signs of preserved loyalty to the former regime, the Romanian supporters viewed them as expression of fear for the consequences, in case the White armies entered Bessarabia. In this respect, the Bessarabian deputy Ion Pelivan said in the plenum of the Romanian Parliament: "Many former officials of Bessarabia, until the recognition of the union [by the Peace conference – n.a.], would not take oath: because of the fear that General Denikin was coming and that they could be hanged. But the officials sent from the Old Kingdom, mostly do not correspond to the mission for which these were sent to Bessarabia. Those who want to make good encounter a lot of difficulties, because they do not know the situation, do not know the psychology of the masses who have gone through a foreign regime of a 100 years, who have lived through revolution and Bolshevism. Those who believe that Bessarabia is a Russian Siberia are not right. It was proved that Bessarabia is a Romanian California, because these officials came poor as a church mouse and today have enormous wealth"⁷⁹.

The above speech circulated widely among the pro-Russian circles. Pelivan who, as former delegate at the Peace conference defended Romania's interests on Bessarabia, pointed out at the facts that the Romanian administration would rather hide. He spoke out about the tensioned state of affairs in the region, seen not as an exclusive effect of the hostile attitude manifested by the former Russian public servants, but as a consequence of the abuses and lack of professionalism of the Romanian servants. Appointed to serve in Bessarabia – sometimes by accident, sometimes as a punishment for professional misconduct –, these often committed abuses, were rude and ignorant toward the population. One cannot say that the whole administration was corrupt and lacked professionalism, but it was obvious that in the region where the population, badly affected by the war and the revolution, remained vulnerable to political speculations and indecisive regarding the future of the region, an attentive and carrying attitude toward the population would have narrowed the gap between the administration and the inhabitants⁸⁰. Pelivan asked for a parliamentary inquiry on the situation in the region, in order to change the state of affairs and deter the causes that led to the dissatisfaction of the population with the methods and forms of administration. His request was left without reply.

⁷⁸ Dokladnaia Zapiska, by Lt.-col. Balinskii, undated. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 8 Cuttings, HIA.

⁷⁹ DAD, no. 18 of June 10, 1920, p. 281.

⁸⁰ See, Svetlana Suveică, *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928). Modernizare prin reforme*, Chişinău, Pontos, 2010, 250 and the foll.

To complete the task of gathering critical information on the Romanian administration, the Committee members targeted the representatives of minorities that inhabited the region. Indeed, the minorities complained more often against the new administration than the Romanians, one of the main reasons being that their former positions in administration were handed over to the Romanians. A 1923 Siguranța report mentioned in this regard: "The union brought the harnessing of the Moldovan element and the removal of ethnic minorities elements from administration. The union was not only a national act, but an act of political and social justice, which overthrew the undeserved privileges of a minority oligarchy and which gave the precedence to Moldovans who comprise 75% of the entire population"⁸¹. Among the "valuable" information sent to the Russian representatives in Paris was that on the visit of a delegation of Bessarabian Jews to Gen. Denikin at the beginning of October 1919. At the request for a military intervention in Bessarabia, those who went to meet Denikin were apparently answered: "After the fight against the Bolsheviks will be over, Bessarabia will be claimed back from the Romanians; in the case of refusal the military force will be applied to get back the named province"⁸².

While the Committee for Saving Bessarabia declared with every occasion that it supported the Bessarabians that were showing attachment toward Russia and opposed by any means to the Romanian regime, the activity of the Committee did not seem to make any difference for the Bessarabians who had higher expectations on the help and support received from outside the region. "Nobody defends our interests, and 'the Union of Liberation of Bessarabia' created in Odessa by the refugees that run there from Romania and having there its own press and agents and because of that pursuing a good agitation, with the entrance of French in Odessa was liquidated, and the newspaper was totally forbidden to place anything anti-Romanian", wrote a former Russian military in the summer of 1919⁸³. Whereas the Committee did not support directly the former Russian militaries, the recruitment offices for the Volunteer Army that functioned in Odessa then Tiraspol, guaranteed monthly and travel subsidies, as well as sent money for the volunteers' families.

The attitude of the Bessarabian population toward the Volunteer Army was presented as being rather confused. In a secret instruction, issued on January 19 1919 to the chief of the Bessarabian center in Odessa, it was mentioned that the Bessarabians manifested a "preconceived attitude on the

⁸¹ ANRM, fond 691, Directoratul General al Poliției și Siguranței României, inventar 1, dosar nr. 1 (microfilm), f. 12.

⁸² This affirmation – not the fact of the visit – was denied later by A.A. Neratov, in a letter to the head of the Romanian military mission (Kopiia s snoshenija Podpolkovnika Partenie, Nachal'nika Rumynskoi Voennoi Missii, na imia Glavnogo Komandovaniia Armii Generala Denikina, Taganrog, October 24, 1919. Mikhail N. Girs Papers, Box 42, Folder 42.7 Romania, conditions and evens, 1919, Nov[ember] – December, HIA).

⁸³ Polozhenie v Bessarabii. July 25, (1919), by Lt. Baranovskii. Alexandr N. Krupenskii Papers, Box 2 Subject file, Folder Bessarabian question, HIA.

tasks of the Volunteer Army”: as a restorer of the autocracy and that the force that might murder all those that took part in riots. Thus, the agitators were to use all means “to win over the population through the implementation of commitments, care for the families of volunteers by all means, without regretting any funds”. The agitators were advised not to take part in political activities, “in order not to compromise themselves and thus impede the implementation of the direct task”, still being aware of the unstable mood of the population⁸⁴.

Making Connections inside Russia

The Odessa Committee for Saving Bessarabia made efforts to stay in contact with other Russian social-(political) organizations and persuade these to act for the “Bessarabian cause”. One of the organizations that had a solid basis in Russia was *Soiuz Vozrozhdeniia Rossii* (the Union for the Revival of Russia), which declared its readiness to allow Bessarabia as well as other former territories of the Russian Empire to embrace the much acclaimed – but how much desired?! – autonomy. In a statement on Bessarabia issued on February 8 1919, the Central Committee of the Union “protested with all the force against all that takes place now on the Bessarabian territory” and insisted that the Allies intervened in order to “stop the illegalities and repressions and restore the 1917 system of *zemstvos* and municipal councils; replace the Romanian troops with the Allied, neutral or Russian ones; ensure Bessarabia its autonomous representation, together with other parts of Russia”⁸⁵.

The statement contained the following arguments: the entrance of the Romanian military forces in Bessarabia, approved by the Allies, aimed at only restoring order in the region and was declared as having a temporary character; the union of Bessarabia with Romania was voted under the Romanian pressure by “*Sfatul Țării*” which was unrepresentative and did not express the will of the population; the Romanian administration operated in Bessarabia with “an entire system of repressions and violence, expressed through mass expulsions and arrests, suppression of freedom of speech, dissolution of *zemstvo* and city institutions, inciting of some nationalities against the others, stimulation Jewish pogroms”, as well as the “Romanianization of the entire local life”; the Romanian actions led to the “hate of the population” and to the “continuous uprisings of the masses”. Besides that, “a strong resistance to the new order also has been declared by the only local representatives authorized at present by the population – elected based on the universal suffrage by members of Bessarabian

⁸⁴ Doklad, Nachal'niku Shtaba Komanduiushchego Dobrovol'cheskimi chastiami Odesskogo Raiona, January 6/19, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 18 Subject file, Folder 18.17 Bessarabia. Reports – military matters, 1919, HIA.

⁸⁵ Rezoliutsiia Soiuzu Vozrozhdeniia Rossii po voprosu o Bessarabii, priiniataia v zhasedanii Ts.K. 8 fevralia 1919 g. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 1, Folder 18.17 Bessarabia. Reports – military matters, 1919, HIA.

zemstvo and municipal councils, the majority of whom expressed their desire that Bessarabia reintegrated in the restored Russia"⁸⁶. The last point underlined that in Bessarabia certain circles of people remained loyal to Russia and did not perceive Bessarabia's future outside her borders.

Another social-political organization with which the Odessa Committee established contact was the All-Russian National Center (*Vserosiiskii Natsional'nyi Tsentr*)⁸⁷. Through its Ekaterinodar and Rostov-na-Donu branches, it stayed in contacts with Kolchak government, the Russian Political Conference in Paris, the Russian émigrés in London (namely P.N. Miljukov), Constantinople, Athens and other European capitals⁸⁸. One of the Center's active member was V.I. Ianovskii⁸⁹, the former president of the Gubernial Uprava of Bessarabian zemstvo, the institution which also mandated A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt to Paris, but which at that time was already dissolved by a Royal decree of October 4 1918.

The All-Russian National Centre also expressed its position toward the territorial issues related to the former gubernias of the Russian empire, among these being the "Bessarabian question". Before the Paris conference started, the Centre addressed a note to the Allied representatives, in which the "restoration of Russia's unity and integrity, returning of a part of territories at the moment cut off from it" was viewed as essential for ensuring Russia's political and economic independence. "Created on the territories of the Russian state, the especially tiny states, such as Estonia, Latvia, Belorussia, Lithuania, Crimea, Georgia, Azerbaijan, cannot ensure the necessities of the people that inhabit them and would give them only the appearance of independence, in reality would put them in a full political and economic dependence from other states"⁹⁰. The document proposed a large autonomy for Ukraine, while the independence of Finland and Poland was to be recognized. In the same context, the fate of the "outside Russian regions" was perceived only in relation to Russia, while Russia carried "the main core of the Russian nation".

On the issue of Bessarabia the document mentioned the following: "Not speaking about how much tearing of Bessarabia away from Russia contradicts

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ The All-Russian National Centre was created simultaneously with The Union of the Revival of Russia, in the spring of 1919. It had the liberal-democratic orientation and advocated for the "fight with Germany, fight with Bolshevism, restoration of the greater and indivisible Russia", as well aimed to act together with the Allies, support the Volunteer Army and convening of the Constituent Assembly. It also declared itself against those monarchist organizations that were looking for the German support for the defeat of the Bolshevism. See, at large: *Всероссийский Национальный Центр [Vserosiiskii Natsional'nyi Tsentr]*, p. 8 and the foll.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 16.

⁸⁹ According to the Journal of the meeting (no. 11), held in Ekaterinodar on February 13, 1919, at the recommendation of the board, V.I. Ianovskii was unanimously elected as member of the All-Russian National Union (*ibidem*, p. 69).

⁹⁰ *Zapiska Natsional'nogo Tsentra po povodu gotoviasheisia Mirnoi Konferentsii, podannaia gen. Pulliu*, undated (*ibidem*, p. 458-459).

with the main principles of the Allies' program, which tend to avoid for the future the motives that would lead to dissensions and wars between the states, giving Bessarabia to Romania hardly being determined by the attraction of the local population toward this state. A short-lived Romanian administration, as some Romanians confessed, contributed to further strengthening of relations of this region with Russia, than could have done the whole years of the Russification policy"⁹¹. Besides annexing Bessarabia, Romania was blamed for extending its "unhealthy annexationist plans" toward the Danube Delta. Ignoring that the Delta belonged to Romania since 1878, it was considered crucial for Russia from the strategic and economic points of view. The document concluded that the Allied Powers should not "sympathize" with Romania, as that would lead to new misunderstandings in the future. "All these arguments, hopefully, will be taken into account by our Allies, although, unfortunately, the weak Russia will have to meet this issue with serious difficulties"⁹².

The All-Russian National Centre had high expectations from the Allies, but also from the Russian representatives before the Paris conference⁹³. During 1919 there were hundreds of internal board meetings, general and branches assembly on different issues. The Bessarabian issue was discussed within the general assembly of the Center only once, in the meeting held on September 18 1919 in Rostov-na-Donu. At the assembly, the two delegates on behalf of the Odessa Committee for Saving Bessarabia reported on the evolution of Bessarabia's status in 1917-1918 and the current state of affairs in the region⁹⁴.

The first reporter was V.I. Iaroshevich, the former president of the Bessarabian Uprava of Gubernial zemstvo who was the member of the Odessa Committee as well joined the Centre. He gave an overall account of the events that led to the "forced annexation of Bessarabian gubernia by Romania" and pointed out at the abusive decision of "Sfatul Țării", which members – apparently only "soldiers and Romanian public servants" – voted for the union of Bessarabia with Romania⁹⁵. The groups of the Bessarabian population who did not agree with the decision, created the Committee for Saving Bessarabia that had to carry an underground activity in Chișinău, then moved to Odessa because of the persecution of the Romanian authorities. Iaroshevich supported the idea of a plebiscite in Bessarabia, namely in the counties where "Moldovans are

⁹¹ *Ibidem*, p. 460.

⁹² *Ibidem*, p. 461.

⁹³ One of the Center's member, A.A. Titov, was mandated to Paris to act within the Russian Political Conference in January 1919 and constantly inform the Center on its activities.

⁹⁴ In his quality of the president of the Gubernial Uprava of Bessarabian Zemstvo, Iaroshevich signed the mandates of A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt to represent Bessarabia's interests at the Paris peace conference.

⁹⁵ *Журнал заседания общего собрания* [Journal of general meeting], no. 37, Rostov-na-Donu, September 18 1919, *Всероссийский Национальный Центр* [Vserosiiskii Natsional'nyi Tsentri], p. 276.

around 46%, the rest consists of Russians, Bulgarians and the German colonists”⁹⁶. The rapporteur did not doubt that “all the population of Bessarabia will express its will to reunite with Russia”. Among the reasons for such a decision the attitude of the Romanian administration toward the inhabitants was mentioned. “The policy of the Romanian authorities is the way that it pushes the population away from them; the methods – usual: ripping Russian signs on the stores, hanging signs in Romanian, exile of the Russians, replacing Russian servants with illiterate Romanians, during the suppression of the riots in the villages the Romanians act with extreme brutality; executions in the villages of the male population are rather frequent [...]”⁹⁷.

Iaroshevich expressed the view that the “Bessarabian question” should be solved peacefully, and in this sense it was crucial that the Allies were better informed. On the other side, “the Romanians in Paris are on the alert and make an extremely strong agitation”. Romania feared a “united and indivisible Russia”, her declaration of support of the anti-Bolshevik movement proving to be false: it not only did not intervene when Odessa was taken over by the Bolsheviks, but also negotiated with Ukraine, because both wanted the dismemberment of Russia, considered Iaroshevich. He concluded that “the Committee for Saving Bessarabia expects from the National Centre an active support of his work on the illuminating of the real situation in Bessarabia”⁹⁸.

The second delegate, Petr Z. Bazhbeuk-Melikov⁹⁹, focused on the details on the Bessarabian “occupation” by Romania. He pointed out at the fact that “the idea of the creation of ‘Greater Romania’ appeared around 20-25 years ago, but was never successful in Bessarabia”. The emissaries of the Provisional Government supported first the idea of the creation of an independent Moldovan republic, and only after the 1917 Bolshevik *coup d’état* and the decomposition of the Romanian front the agitation for the union intensified. He also criticized the “most negative role” of the “Sfatul Țării”, played in the annexation of Bessarabia with Romania, and insisted that its decision “cannot

⁹⁶ The statistical data were similar to those presented by the Bessarabian “delegation”, as well as by the Russian representatives in their memoranda before the Peace conference.

⁹⁷ *Журнал...*, p. 276-277.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 277.

⁹⁹ The Prince P.Z. Bazhbeuk-Melikov published in 1925 in Sofia a book on the Romanovs and their killing by the Bolsheviks (*Сборник Высочайших актов и исторических материалов: ко дню годовщины изд. Его Императорским Величеством, Государем Императором Кириллом Манифеста 31 авг. 1924 г.*, Предисловие П.З. Бажбеук – Меликова [Collection of Imperial Acts and Historical Materials: on the Anniversary of Edition by His Imperial Majesty, the Emperor Kirill of the Manifesto of August 31 1924, Preface by P.Z. Bazhbeuk – Melikov], София, Издательство Представительства Его Императорского Величества в Царстве Болгарии, 1925). A good part of the book (pp. 17-64 from the total of 96 pages) was dedicated to the “Russian Nationally-monarchist movement [letters, orders]”. A short account on the book can be found in: *Династия Романовых в книгах Русского зарубежья: к 400-летию Дома Романовых: библиографический указатель* [The Romanov dynasty in the Books of Russia Abroad: to the 400th anniversary of the House of Romanov: a Bibliography], Москва, 2013, p. 12, available at: http://www.rsl.ru/datadocs/doc_7463we.pdf (Downloaded April 2, 2014)

be recognized as a legitimate act of a representative institution". The decision led to the establishment in the region of a "regime of violence". He repeated the request of his counterpart that the Centre supported the "Russian cause in Bessarabia"¹⁰⁰.

After the two reports were heard, the Count P.D. Dolgorukov appeared convinced that "only with the restoration of the Russia's state power the question of Bessarabia will receive a crucial and radical examination". He ensured the rapporteurs that the Odessa Committee will receive an "active support of the National Centre in the cause of the proper elucidation of the Bessarabian issue and on the proper awareness of the Allies of the situation in that region [...]"¹⁰¹. According to V.N. Tverdokhlebov who was later informed on the discussion, the Center shared the view of the Kolchak government on the need of a plebiscite in Bessarabia. While the success of the enterprise in the region was not doubted, it was questionable whether the solution would give satisfactory results in other border regions of the former Russian Empire¹⁰². The mission of the Bessarabian "delegates" in Paris was evaluated as "very supportive" and it was wished that they "continue to work in the same spirit".

Life after Paris

There is lack of information up to which date the Committee for Saving Bessarabia activated in Odessa. The organization was most active during the Paris Peace conference, when the anti-Bolshevik stance of the decision-makers gave hopes for the return of Bessarabia back to Russia. After the fate of Bessarabia was decided in the favour of Romania, the activity of the Committee had to be reoriented. A decision taken in this regard stated that "by necessity, [the Committee] transferred its activity in another place; nevertheless, it continues to stay in permanent and immediate contact with Bessarabia and follow the proceeding events in this region, which it inserts in the history pages of the Bessarabian tragedy in the form of special additions to the memorandum"¹⁰³. The memorandum was, possibly, the 100-pages document, mentioned above, that was apparently handed to the conference's delegates, as well the Allied representatives in Odessa, and later translated in French and handed "to all the members of the Peace conference and to persons who had anything to do with the conference. Besides that, the memorandum circulated among numerous editors and press representatives in Europe and America." The

¹⁰⁰ Журнал...

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 278.

¹⁰² V.N. Tverdokhlebov – A.N. Krupenskii, Odessa, October 20, 1919. Vasilii A. Maklakov Papers, Box 17 Subject file, Folder 17.5 Bessarabia. Correspondence – Krupenskii, 1919, HIA.

¹⁰³ Preface to *Материалы по Бессарабскому Вопросу (1918-1921) со дня Румынской Оккупации*, Издание Одесского Комитета Спасения Бессарабии [Materials on the Bessarabian question (1918-1921) from the date of the Romanian occupation, The Edition of the Odessa Committee for Saving Bessarabia], Берлин, Типография Ланде & Ко., 1922, 187 p.

special additions to the memorandum were issued as separate brochures under the names of letters of the Russian alphabet (from A to K), each of these being dedicated to one issue: e.g. under letter A the agrarian issue was explained, under letter E a material on the minorities and elections in Bessarabia was placed, under letter K – the external situation of the Bessarabian issue.

In 1922, the position on the status of Bessarabia of those who once formed the Committee for Saving Bessarabia remained unchanged. A large publication, issued in 1922 in Berlin, comprised a set of materials for a “comprehensive study of the Bessarabian question and for its just and definitive solution in the future”¹⁰⁴. The publication looked more like a historical account than a propaganda material: referring to the past activities related to the fight against the recognition of the Romanian regime in Bessarabia, it did not present a clear perspective for the region that, apparently, continued to fight for the same cause – the liberation from Romania and the subsequent re-union with Russia. Neither was it specified what regime was preferred for Russia that was at that time already under the Soviet rule.

The 1922 publication highly appreciated the mission of the Bessarabian “delegates” A.N. Krupenskii and A.K. Schmidt, who “courageously defended the rights and the dignity of the Bessarabian population for the self-determination not only in the high international diplomatic circles, but also in the wider community of the Western Europe”. The Paris Treaty of October 28 1920 that recognized Bessarabia as a Romanian territory, “leaves the Bessarabian question unsolved”: one of the reasons was the delay in the ratification of the treaty by the Romanian parliament¹⁰⁵. The Treaty “made in Bessarabia an extremely painful impression”¹⁰⁶, considered the authors of the publication. “Without protecting anyone’s rights in Bessarabia, it enhances the position of the Romanian Kingdom which lies in the fact that by the time the revival of the Russian state the Bessarabian region would be quite Romanianized, thus thinking this way to protect itself from Russia’ legitimate claims inevitable in the future”¹⁰⁷.

The publication stated that those that felt oppressed under the Romanian regime considered that the enforced administrative measures as well the constraints imposed to the Russian language and culture made the life conditions – especially for the Bessarabian intelligentsia – pretty much similar with that of the Russian refugees abroad. One exception was mentioned in this sense: “whereas the Russians abroad are able to communicate among themselves and read Russian press, in Bessarabia they are deprived of this opportunity; the Russian foreign press is not allowed in Bessarabia”. The “immoral” behaviour of the Romanian administration provoked “the deep hatred and contempt for all

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ The Romanian Parliament ratified the Treaty in 1922 (MOF, no. 100 of August 8 1922).

¹⁰⁶ *Материалы...*, p. 13.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 14.

that is Romanian” that will dominate the Bessarabian society until the issue will not be solved vice versa, stated the authors¹⁰⁸.

Conclusions

The Odessa Committee for Saving Bessarabia was the social-political organization that mandated the Bessarabian “delegates” to Paris where the Peace conference was to decide upon the drawing of the post-war East European borders. The aim of the “delegation” was to inform and persuade the Great Power and the European public that the Bessarabians wished to be “liberated” from the Romanian regime and re-unite with Russia. The Committee established contact with the Kolchak government and the commandment of the Volunteer Army, as well with other Russian social-political organizations inside Russia. Its members made efforts to inform other organizations about the situation inside Bessarabia and the state of affairs in Paris, where the mandated Bessarabian “delegates” acted for the defence of the “Bessarabian cause”. Another task of the Committee was to reach the synchronization of efforts with other organizations in order to contribute to the cause. The organization was also involved in the recruitment activities for the Volunteer Army, the organization of the material support for the families of former Russian officers and public servants, the collection of compromising materials on the Romanian administration as well of opinions on the state of mind of the population and reactions related to the development of the “Bessarabian question” in Paris.

During the period of 1918-1920, the activity of the Committee was sporadic and scarce, due to the precarious situation in Odessa, the lack of financial resources as well the relocation of its most active members to Paris. With the Bolsheviks taking over the Russian territory previously controlled by the White forces, the international circumstances also became unfavourable to the fight for the “Russkoe delo”.

Despite the involvement of the Committee in a range of activities, it made little difference for the development of the debates on Bessarabia at the Peace conference in Paris as well for the Russian-Romanian relations. Nevertheless, its effort was important for the activity of the Bessarabian “delegation” mandated to the French capital to persuade and propagate for the “Bessarabian cause”. The activity of the Committee also echoed as well inside Bessarabia. The material support given to the former public servants encouraged them – even for a short period of time – to refuse serving the Romanian regime. The propaganda activities of the Committee contributed to the maintenance of the state of incertitude as well alimented the hope for the revival of the empire of the former elite and the servants. The empire broke out, but for some of those that survived the cataclysm to rebuild it seemed a matter of time and an object of sincere hope.

¹⁰⁸ *Ibidem.*

**Pentru „cauza basarabească”:
activitatea Comitetului pentru Salvarea Basarabiei de la Odessa (1918-1920)**
(Rezumat)

Cuvinte-cheie: Basarabia, Comitetul pentru Salvarea Basarabiei de la Odessa, rușii albi, Conferința de Pace de la Paris, România, propagandă.

Studiul de față își propune drept obiectiv reconstituirea activității Comitetului pentru Salvarea Basarabiei în perioada imediat următoare Primului Război Mondial și evaluarea acesteia în contextul evenimentelor legate de modificarea statutului politic al Basarabiei. Comitetul a fost constituit la Chișinău, mutându-se apoi la Odessa, în imediata vecinătate cu provincia disputată. Autorul afirmă că transformările prin care a trecut regiunea – de la gubernie rusească la regiune autonomă și republică independentă, apoi la provincie românească –, urmate de cele economice și sociale, au fost percepute în mod diferit de locuitorii Basarabiei. Fosta elită imperială, fiind cea mai nemulțumită de pierderea influenței și privilegiilor, s-a angajat în modelarea unui scenariu alternativ alipirii Basarabiei la statul român, propagând soluția unui plebiscit pentru afirmarea dreptului națiunilor la autodeterminare. Aceasta a fost parțial susținută de reprezentanții „noi” elite basarabene, nemulțumiți de abolirea autonomiei provinciei, precum și de foștii funcționari publici și de reprezentanți ai minorităților. Proiectul a luat avânt în momentul în care emigrația rusă a lansat semnale clare de susținere a refacerii Rusiei în hotarele de până la 1914, fără a împărtăși o idee comună despre viitorul regim politic în Rusia. Șansa obținerii suportului din exterior părea să vină de la Paris, unde demarase Conferința de Pace care urma să decidă remodelarea noilor hotare est-europene. Poziția anti-bolșevică a factorilor de decizie a facilitat activitatea emigrației ruse de restaurare a „Rusiei Mari”.

Comitetul pentru Salvarea Basarabiei, creat de către cei care sprijineau planul de revenire a Basarabiei la Rusia, a inițiat mandatarea „delegaților” basarabeni la Paris, în frunte cu Alexandru N. Krupenskii, pentru a lucra cot la cot cu emigranții politici și diplomații ruși în vederea informării Aliaților și a publicului larg din capitalele europene și convingerii acestora că voința basarabenilor era „eliberarea” de regimul român și revenirea la Rusia. La Odessa, membrii Comitetului depuneau efort pentru a convinge reprezentanții Guvernelor Aliate de poziția anti-românească a basarabenilor, colectau material despre abuzurile comise de funcționari și poliție, precum și despre starea de spirit din regiune care, aparent, era una nefavorabilă noului regim. Comitetul s-a implicat și în facilitarea recrutării pentru Armata de Voluntari care susținea Mișcarea Albă, precum și în colectarea și distribuirea ajutorului material familiilor de ofițeri și foștilor funcționari aflați în Basarabia.

Deși Comitetul de la Odessa nu s-a implicat direct în polemica ruso-română privind problema Basarabiei, pe lângă suportul informațional oferit „delegației” basarabene la Paris care propaga activ „cauza rusească” a Basarabiei, acesta a contribuit la menținerea stării de spirit anti-românești în rândul basarabenilor. Foștii funcționari erau încurajați să refuze încadrarea în serviciul public, fiindu-le alimentată speranța celor care continuau să se asocieze cu trecutul că regimul românesc este unul temporar, iar Basarabia va reveni în albia „Rusiei-mamă”.

Politica Ungariei referitoare la problema Transilvaniei în contextul acțiunii militare sovietice în Basarabia (vara anului 1940)

Aleksandr STYKALIN

Deși istoriografia problemei consacrată anexării Basarabiei de către Uniunea Sovietică abundă în contribuții, cercetătorii în domeniu n-au atras suficient atenția asupra unor aspecte importante. Unul dintre acestea este politica Ungariei în condițiile realizării planurilor staliniste în raport cu Basarabia sau conexiunile dintre acțiunea URSS-ului în teritoriul dintre Prut și Nistru și cel de-al doilea arbitraj de la Viena, din 30 august 1940, când, prin voința liderilor Germaniei și Italiei, Nordul Transilvaniei a fost transferat sub jurisdicție maghiară. Totodată, în nici una din capitalele europene elita politică aflată la guvernare n-a receptat cu atât entuziasm trecerea Armatei Roșii peste Nistru ca în Budapesta, unde se intenționa continuarea procesului de destrămare a statului român demarat de Stalin în condițiile desfășurării războiului mondial. În continuare, ne propunem și deslușirea unei chestiuni importante, și anume, în ce măsură anexarea Basarabiei a grăbit realizarea planurilor Berlinului în soluționarea provizorie a problemei transilvane în interesele consolidării poziției celui de-al Treilea Reich în spațiul carpato-dunărean, precum și acțiunile URSS-ului în direcția balcanică. În acest sens, o sursă importantă pentru reconstituirea evenimentelor din vara 1940 o reprezintă materialele documentare din arhivele Ministerului de Externe de la Moscova și, de asemenea, rapoartele reprezentanței sovietice de la Budapesta.

Regimul autoritar de dreapta al lui Horthy – instaurat pe ruinele dictaturii comuniste maghiare, așa-numita Republică Sovietică Ungară, care a căzut la începutul lunii august 1919 – dezaproba experimentul comunist din Rusia și bolșevismul, mai ales expansiunea lui externă, cu atât mai mult cu cât în 1920, după înfrângerea Austro-Ungariei în Primul Război Mondial și destrămarea acesteia, Ungaria a fost obligată să semneze Tratatul de pace de la Trianon, perceput nu numai de către elita politică de dreapta, dar și de opinia publică din țară drept o mare umilință națională. Principala responsabilitate a politicii interne a fost pusă pe seama celor de stânga, nu doar a comuniștilor, ci și pe aripa de stânga a liberalilor din viața politică. În mentalitatea colectivă din

Ungaria, care din punctul de vedere a celor de dreapta submina cu îndârjire tradiția statală maghiară, dictatura comunistă din 1919 a fost percepută doar ca un ultim element din șirul de evenimente care au determinat prăbușirea statalității istorice maghiare în granițele regatului Sfântului Ștefan. „Pentru omenire nu va fi liniște, securitate și fericire, până când nu vom distruge Sovietele”, scria regentul Ungariei, amiralul Miklos Horthy, lui Hitler în contextul celui de-al Doilea Război Mondial¹.

Cu toate acestea, exista o bază obiectivă pentru apropierea regimului bolșevic din URSS de regimul hortist din Ungaria. În primul rând, nici unul dintre cele două regimuri nu a adoptat sistemul relațiilor internaționale de la Versailles, iar în plan regional – noile frontiere stabilite în Europa Centrală și de Sud-Est după Primul Război Mondial. Politica externă hortistă era orientată spre revizuirea condițiilor Tratatului de la Trianon, între reprezentanții elitei maghiare existând doar divergențe în ceea ce privește metodele care duceau la atingerea acestui scop. În al doilea rând (și nu mai puțin important), atât URSS, cât și Ungaria aveau pretenții teritoriale serioase față de România, ceea ce constituia o bază pentru a încheia acorduri de parteneriat. În sfârșit, ambele țări erau izolate pe arena internațională, în fața lor stând problema ieșirii din izolarea internațională, ceea ce a dus la apropierea Rusiei Sovietice nu doar de Ungaria, ci și de Germania (Tratatul de la Rapallo, 1922).

Izolarea politică externă lovea și asupra economiei maghiare. Potrivit opiniilor cunoscuților istorici maghiari A. Seres și A. Kolontári², antreprenorii maghiari nu manifestau interes pentru stabilirea relațiilor economice cu Rusia. Mai mult decât atât, factorul economic, care exercita presiuni asupra puterii, a jucat un rol important în timpul tentativelor de a stabili relații diplomatice între cele două state, în 1924. În luna septembrie a aceluiași an, la Berlin a fost semnat un tratat, care însă nu a fost ratificat de Parlamentul ungar, împotriva fiind chiar și regentul Horthy. Potrivit cercetărilor lui A. Kolontari, la 2 octombrie 1924, în timpul celor mai aprinse discuții în parlament, Horthy l-a primit în audiență pe colonelul fostei armate țariste și general al „Armatei Albe”, Alexei von Lampe, reprezentantul baronului Piotr Vranghel, conducătorul militar al emigrației „albe” din Rusia. Discuția lor a durat 40 de minute. Convingerile emisarului „alb”, care i-a reamintit regentului despre persistența pericolului bolșevic, nu au fost în zadar³. Relațiile diplomatice dintre Rusia și

¹ Cf. А.И. Пушкаш (ред.), М. В. Троян, В. В. Гомонай, В. И. Олаг, И. М. Гранчак, В.В. Хайпас, Л. Н. Нежинский, П. П. Безушко, В. А. Крючков, *История Венгрии* [A.I. Pușkaș (coordonator), M.V. Trojan, V.V. Gomonay, V.I. Olag, I.M. Granchak, V.V. Haypas, L.N. Nezhinskii, P.P. Bezushko, V.A. Kryuchkov, *Istoria Ungariei*], Москва, Наука, 1972, vol. 3, p. 292.

² Din lucrările generale recente, vezi: Attila Kolontari, *Hungarian-Soviet Relations, 1920-1941*, Atlantic Studies on Society in Change, nr. 136, Highland Lakes, New Jersey, 2010 (în limba maghiară: A. Kolontári, *Magyar-szovjet diplomáciai, politikai kapcsolatok 1920-1941*, Budapest, Napvilág, 2009; A. Seres, *Magyar-szovjet gazdasági kapcsolatok, 1920-1941*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 2010).

³ După cum remarcă cercetătorul maghiar, „refuzul de a ratifica tratatul din partea guvernului ungar nu poate fi atribuit doar generalului von Lampe, însă el, desigur, și-a jucat rolul

Ungaria au fost stabilite în anul 1934⁴. Din partea URSS-ului reglementarea relațiilor diplomatice cu Ungaria nu a avut un caracter antiromânesc, întrucât ele au fost stabilite în perioada de maximă normalizare a relațiilor sovieto-române. Ministrul de Externe al României, N. Titulescu, întreținea legături destul de strânse cu omologul sovietic, M. Litvinov, și un timp a fost interesat de ideea securității colective cu participarea Moscovei. Cu toate acestea, stabilirea relațiilor diplomatice dintre Uniunea Sovietică și Ungaria a fost într-o anumită măsură un instrument de presiune asupra României cu scopul ca guvernul acesteia să accepte concepția de securitate colectivă propusă de URSS⁵.

De la mijlocul anilor 1930, pe măsură ce relațiile Ungariei cu Germania nazistă se intensificau, posibilitățile colaborării dintre Moscova și Budapesta, care aveau drept scop respingerea sistemului de tratate de pace parizian și tendința de a schimba *statu-quo-ul*⁶, deveneau tot mai problematice. În februarie 1939, partea sovietică rupea relațiile diplomatice cu Ungaria în legătură cu aderarea acesteia la pactul Anticomintern, însă peste puțin timp, după semnarea tratatului sovieto-german, la 23 august 1939, odată cu schimbarea vectorului politicii externe sovietice, ele au fost restabilite.

Revizuirea granițelor în regiunea Europei Centrale a început înainte de izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial (Anschluss-ul Austriei, dezmembrarea Cehoslovaciei), iar odată cu declanșarea războiului se deschid perspective și mai radicale de schimbare a granițelor în Europa Centrală. În aceste condiții, elita politică maghiară își dădea bine seama de interesul comun al URSS și Ungariei, pentru ca ultima să capete unele teritorii românești. La începutul anului 1940, noul reprezentant al URSS în Ungaria, N.I. Șaronov, raporta Moscovei despre faptul că atât în cercurile politice din Budapesta, cât și printre diplomații străini aflați în capitala ungară, se auzeau zvonuri despre

în momentul hotărâtor, mizând pe sentimentele antibolșevice ale regentului” (A. Колонтари, *Несостоявшаяся белая ось. К вопросу о возможностях сотрудничества русской эмиграции с Венгрией* [A. Kolontari, O axă „albă” eșuată/ratată. Despre posibilitățile colaborării emigrației „albe” din Rusia cu Ungaria], în *Российская белая эмиграция в Венгрии (1920-1940-е годы)*, отв. редакторы Е.М. Варга, А.С. Стыкалин [Emigrația „albă” din Rusia în Ungaria în perioada anilor 1920-1940], coordonatori E. M. Varga, A. S. Stykalin], Москва, Пробел-2000, 2012, p. 67).

⁴ Mai detaliat despre contextul politicii externe și stabilirii relațiilor bilaterale vezi: A. Колонтари, *Переговоры по установлению дипломатических отношений между Советским Союзом и Венгерским Королевством в 1934 году* [A. Kolontari, Tratatивele privind stabilirea relațiilor diplomatice între Uniunea Sovietică și Regatul Ungariei în anul 1934], în „Славяноведение”, Москва, no. 1, 2010, p. 19-30. După aceasta, între țări se dezvoltau, chiar dacă limitat, relații culturale și economice. Primul reprezentant însărcinat al URSS în Ungaria a fost A. Beczadean, care a devenit mai târziu victimă a represiunilor din anii 1937-1938.

⁵ La Budapesta însă după stabilirea relațiilor diplomatice cu Moscova nu scăpau cu vederea posibilitatea de a pune problema Basarabiei când vor înainta pretenții asupra Transilvaniei.

⁶ Se poate cădea de acord cu A. Kolontari, care serie că „relațiile sovieto-maghiare în anii următori se caracterizau prin învinuirii reciproce referitoare la combinațiile dușmănoase ale URSS ori Ungariei, despre campanile zgomotoase din presă, despre primejdia roșie, ce amenința Europa, ori despre Ungaria fascistă și feudală și protestele diplomatice provocate la Moscova și Budapesta” (*ibidem*, p. 30).

înaintarea URSS-ului în viitor în direcția balcanică și că prima țară care va sta în calea expansiunii avea să fie, desigur, din cauza poziției sale geografice, România⁷. În așteptarea acestor atât de dorite evenimente pentru Ungaria hortistă, ministrul Afacerilor Externe, contele István Csáky, discutând cu ziariștii, deputații parlamentului și diplomații străini (și nu în ultimul rând cu cei români), constata cu satisfacție caracterul „normal” al relațiilor sovieto-ungare, lipsa unor divergențe serioase și pretenții reciproce. Tot în ianuarie 1940, întâlnindu-se la Veneția cu ministrul de Externe al Italiei, ginerele lui Mussolini, Galeazzo Ciano, potrivit unor spuse, Csáky i-a mărturisit omologului italian următoarele: „[...] noi suntem liniștiți pentru granița noastră din Carpați, nu avem neînțelegeri cu Sovietele în general și nu ne simțim amenințați din această parte”⁸. Acest lucru îl spunea chiar dacă războiul sovieto-finlandez din iarna 1939-1940 oferea un nou motiv de îngrijorare în ceea ce privește pericolul militar sovietic pentru țările vecine. Orientarea spre apropierea (până la o limită⁹) de URSS în general nu împiedica și conștientizarea de către liderii maghiari a instabilității alianței sovieto-germane, apărută drept cauză a unui raport (temporar) de forțe pe arena internațională și care nu avea o perspectivă de durată.

Preocupările puterii hortiste pentru susținerea cererilor sale revizioniste de către Uniunea Sovietică, ca unul din cele mai mari state, era o chestie mult mai importantă, căci poziția Budapestei găsea mai puțină înțelegere nu doar la Londra și Paris (capitalele țărilor-organizatoare ale sistemului de la Versailles), dar chiar și la Roma și Berlin. Guvernul contelui Pál Teleki înțelegea foarte bine faptul că planurile iredentiste ale Ungariei nu vor putea fi realizate fără acordul Axei și, în primul rând, al Germaniei, care după Anschluss-ul Austriei și destrămarea Cehoslovaciei domina din ce în ce mai mult în Europa Centrală. Înainte de război, la Berlin erau susținute aceste planuri ale Ungariei în măsura în care erau îndreptate contra dușmanului celui de-al Treilea Reich, în particular a Cehoslovaciei. Odată cu rezolvarea acestei probleme (destrămarea statului cehoslovac), Hitler și adepții săi acordau deja mai puțină atenție revizionismului maghiar, deoarece gândeau rezonabil că întărirea peste măsură a Ungariei va

⁷ *Трансильванский вопрос. Венгеро-румынский территориальный спор и СССР. 1940-1946. Документы*, отв. редактор Т.М. Исламов [Problema transilvăneană. Litigiul teritorial româno-ungar și URSS-ul (1940-1946). Documente, coordonator T. M. Islamov], Москва, РОССПЭН, 2000, p. 13.

⁸ *Ibidem*, p. 23. (Из дневника Н. Шаронова. Запись по итогам беседы с Чаки 13 февраля 1940 г. [Din jurnalul lui N. Șarónov. Notița referitoare la rezultatele discuției cu Csáky la 13 februarie 1940]).

⁹ Aceste limite au fost condiționate nu numai de principiile de neîmpăcare a elitei politice de dreapta și parțial al celei radicale de dreapta din Ungaria față de ideologia comunistă, dar și de poziția guvernului condus de contele P. Teleki de a nu arde definitiv podurile cu coaliția anglo-franco-americană. Întâlnindu-se cu diplomați din Marea Britanie și Franța, același Csáky îi încredința despre cursul antisovietic neschimbat al Ungariei. Un caz potrivit de a desfășura o campanie antisovietică a fost acțiunea militară a URSS din iarna 1939/1940 împotriva Finlandei, înrudită cu Ungaria din punct de vedere etnic-lingvistic.

duce guvernul acesteia la un curs politic independent. O astfel de idee era posibilă și datorită experienței politice recente, adică a tentativelor zadarnice ale Budapestei de la mijlocul anilor 1930, când a stabilit legături strânse cu Italia, Austria, Polonia și Iugoslavia, încercând să creeze o opoziție dominației germane în regiune. De asemenea, conta și faptul că al Treilea Reich era cointerestat de unele țări, asupra cărora erau îndreptate ambițiile teritoriale maghiare, spre exemplu România și „independentă” Slovacie, care practic se afla sub protectoratul Germaniei. Susținerea deschisă (cu atât mai mult în totalitate) a solicitărilor revizioniste maghiare ar fi fost dificilă pentru Germania, care dorea să antreneze România în sfera sa de influență, atunci când, din punctul de vedere al realizării planurilor militaro-strategice germane față de URSS și în Balcani, România nu era mai puțin importantă pentru Berlin decât Ungaria, ci invers. Nu trebuie să uităm rolul României în calitate de exportator de petrol pentru Germania.

Elitele hortiste și naziste erau nemulțumite una de cealaltă. Chiar și partea cea mai loială a elitei politice hortiste nu avea de gând să sacrifice în folosul Führerului interesele sale de a restabili Marea Ungarie între frontierele de până la Trianon. Cu toate că ambele țări cereau revizuirea sistemului de la Versailles, ceea ce constituia baza apropierei lor, tentativele de a supune revizionismul maghiar jocurilor diplomatice ale Germaniei hitleriste au fost inițial fără succes, deoarece nu putea fi vorba despre aceleași interese¹⁰. O poziție la fel de rezervată față de iredentismul maghiar aveau și oficialitățile Romei¹¹. Potrivit unor surse, G. Ciano, întâlnindu-se cu I. Csáky în ianuarie 1940, îi sfătua pe unguri să amâne realizarea cererilor teritoriale până la sfârșitul războiului pe frontul de vest, adică până la înfrângerea Franței și Angliei¹². În principiu, Italia se pronunța pentru susținerea pretențiilor teritoriale ungare asupra României doar cu o mică condiție, și anume ca în urma „corectării nedreptății de la Trianon” procentajul minorităților naționale alipite Ungariei să nu depășească 30%¹³. În plus, poziția Germaniei și Italiei față de problema Transilvaniei, conform informațiilor secrete, a fost coordonată în timpul întâlnirii celor doi lideri la Brenner (la granița Austriei cu Italia), la începutul primăverii anului 1940, când a fost luată o decizie secretă de a nu permite ambițiile „peste măsură” ale ungurilor¹⁴. Pentru Ungaria era destul de dificilă căutarea de aliați de nădejde și

¹⁰ În nota Comisariatului de externe a URSS (iunie 1942), scria următoarele: „tentativele Germaniei de a dezmembra Europa de Sud-Est, politica balcanizării Europei de Sud-Est cu scopul de a-și crea state vasale se află în contradicție cu planurile imperialismului maghiar, ce tinde să-și instaleze hegemonia în bazinul Carpaților” (*Трансильванский вопрос...*, p. 173).

¹¹ În anii 1930, susținerea de către Italia a pretențiilor teritoriale maghiare se află în dependență de jocurile diplomatice, pe care le ducea pe arena internațională regimul Mussolini, cu scopul de a-și întări pozițiile de stat important și a-și păstra măcar o mică egalitate în discuții cu Berlinul. Un loc important în politica externă a Romei îl juca încheierea tratatelor de scurtă durată cu unele state mici și medii (ca Polonia) din Europa și nu în ultimul rând cu Ungaria.

¹² *Ibidem*, p. 20 (din jurnalul lui N. Șaronov).

¹³ *Ibidem*, p. 27.

¹⁴ *Ibidem*, p. 28.

printre cei mai puțin importanți participanți ai „concertului european” (de exemplu, Iugoslavia și Turcia). În acest sens, în februarie 1940, reprezentantul iugoslav la Budapesta, Rašić, îi spunea reprezentantului sovietic, N. I. Șaronov, următoarele: „cu ungurii este greu să ai de a face: ei sunt obsedați de megalomanie și nu pot înțelege faptul că toate statele în Balcani nu vor să vadă vechea Ungarie [...]. Revizionismul și megalomania îi vor lăsa fără aliați”¹⁵.

Întrucât planurile revizioniste ale Ungariei nu erau nicăieri susținute deplin, era cu atât mai important pentru Budapesta să obțină o poziție binevoitoare din partea URSS-ului. Partea română, la rândul său, după destrămarea Cehoslovaciei și Poloniei, deci după începutul celui de-al Doilea Război Mondial, se aștepta la înviorarea revizionismului maghiar și escaladarea pretențiilor teritoriale ale Budapestei¹⁶. Acest fapt a forțat România să adopte măsuri de securitate, întărind, mai ales, granițele sale de vest. Adoptarea de către autoritățile din România a măsurilor de securitate, printre altele, a fost determinată și de declarațiile publice ale unor oficiali de la Budapesta, în februarie 1940, potrivit cărora Ungaria „nu va suporta amânarea rezolvării problemei Transilvaniei până la infinit”¹⁷. Poziția oficială a Budapestei s-a înverșunat mai ales odată cu activarea la începutul anului 1940 a așa-numitei Antantei Balcanice, în componența căreia intrau România, Iugoslavia, Grecia și Turcia, țări cointerestate în păstrarea *statu-quo*-ului în această regiune. Pentru a atrage de partea sa statele mai mari, Ministerul de Externe Ungar dădea garanții diplomaților străini despre planul de a acorda Transilvaniei autonomie în componența Ungariei. Însă temându-se să se lege de aceste promisiuni prea departe, reprezentanții maghiari vorbeau și despre unele rezerve esențiale. Din declarațiile referitoare la viitorul Transilvaniei în componența Ungariei reieșea faptul că nu se va reuși rezolvarea problemei minorităților naționale și se vedea refuzul anticipat de a oferi românilor un astfel de statut.

Atitudinea negativă a statelor Axei față de planurile maximaliste de refacere a Ungariei Mari nu putea să nu stârnească la Budapesta o iritare evidentă. Pe data de 13 februarie, încă înainte de întâlnirea de la Brenner, Csáky îi spunea lui Șaronov următoarele: „noi nu vom renunța la planurile noastre și dacă vor birui în război aliații și noi vom rămâne în aceleași frontiere, vom incendia toată Europa”¹⁸. În aceeași zi, ministrul de Externe ungar îl asigura pe reprezentantul sovietic că Ungaria voia rezolvarea problemei Transilvaniei pe cale pașnică: „noi nu dorim război și ne abținem de la tot ce ar putea să-i provoace pe români”¹⁹. Era vorba despre o campanie zgomotoasă, desfășurată în

¹⁵ *Ibidem*, p. 20-21.

¹⁶ În condițiile începerii celui de-al Doilea Război Mondial la 30 septembrie 1939, tentativele arbitrale italo-yugoslave au convins Ungaria și România la un consens și anume să-și retragă o parte din unitățile militare, concentrate la granițe, însă peste câteva luni acestea s-au reîntors pe pozițiile inițiale, fiind o situație foarte tensionată, care putea duce la un conflict militar.

¹⁷ *Ibidem*, p. 22 (din jurnalul lui N. Șaronov).

¹⁸ *Ibidem*, p. 24.

¹⁹ *Ibidem*.

România în legătură cu escaladarea pretențiilor teritoriale maghiare, despre măsurile Bucureștiului pentru apărarea frontierelor sale de apus.

La începutul lunii iunie 1940, pe măsură ce era evident succesul Germaniei pe frontul de vest, reprezentanța URSS la Budapesta accentuează niște zvonuri răspândite în Budapesta despre planurile URSS de a anexa Basarabia în viitorul apropiat. O asemenea perspectivă părea foarte ademenitoare pentru elitele militare hortiste: unul dintre generalii maghiari, la o recepție dată de reprezentanța sovietică pe 19 iunie, a declarat deschis diplomatului sovietic că ungurii abia așteaptă ca Uniunea Sovietică să anexeze Basarabia, pentru ca și ei să ia Transilvania²⁰. O astfel de declarație sinceră a militarilor nu contrazicea declarațiile din cercurile emisarilor externi din Ungaria. De exemplu, șeful adjunct al secției de presă a Ministerului de Externe al Ungariei, A. Ullein-Reviczky, la 24 iunie, în timpul dejunului cu ziariștii germani, spunea că Ungaria nu poate aștepta și va începe să atace²¹.

În iunie 1940 devin tot mai intense pregătirile militare ale Ungariei la frontierele de est; continuă mobilizarea: într-o țară cu circa 10.000.000 de locuitori, numărul de soldați ajunge la mijlocul lunii iulie până la 1,2 milioane²². Concentrarea pe ambele părți ale frontierei a unui număr mare de unități militare și a tehnicii de luptă creștea posibilitatea unui conflict armat, cu atât mai mult cu cât agravarea relațiilor bilaterale nu putea să nu fie urmată de incidente la graniță²³. Într-o discuție cu deputatul radical de dreapta F. Rajniss, N. Șaronov a aflat că generalii unguri nu se limitau doar la retorica militaristă, Marele Stat Major maghiar elaborase deja un plan de pătrundere în România, luând în considerare faptul că aceasta va fi împotriva ultimatumului sovietic, iar Ungaria va putea intra în Transilvania imediat după începerea acțiunilor militare în Basarabia²⁴.

În condițiile create în iunie 1940 în legătură cu evenimentele din Basarabia, oficialitățile de la Budapesta arătau tot mai mult tendința de a se apropia de URSS, fapt demonstrat prin două vizite ale contelui Csáky (în decurs de o lună) la reprezentanța sovietică, fiind un gest fără precedent, care nu avea pereche nici în relațiile cu misiunea germană. O astfel de demonstrație a apropierei de Soviete a și creat zvonuri printre diplomații străini, remarcate în notițele lui Șaronov, precum că acțiunile comune ale URSS-ului și Ungariei față de România sunt deja coordonate²⁵. Este adevărat că evenimentele din a doua jumătate a lunii iunie 1940 din statele baltice, terminate cu ocupația sovietică a

²⁰ *Ibidem*, p. 33.

²¹ *Ibidem*, p. 35.

²² *Ibidem*, p. 48. De la 1 iulie drept răspuns la mobilizarea totală din România (din cauza temerii invaziei ungurilor) începe mobilizarea totală în Ungaria.

²³ Societatea maghiară nu susținea în întregime euforia vârfului guvernării, care era nu numai convins de succes în caz de conflict cu România, dar și îl provoca. Reprezentantul sovietic avea informații despre un puternic curent antimilitar în Ungaria (*ibidem*, p. 41).

²⁴ *Ibidem*, p. 48.

²⁵ *Ibidem*, p. 35.

acestora și intrarea lor „de bună voie” în componența URSS, contestau astfel de zvonuri. Aceste evenimente au înviorat în Ungaria complexul pericolului ocupației militare sovietice, vizibil și în discursurile oficialităților, care nu-și ascundeau temerile în legătură cu acțiunile viitoare ale URSS-ului în regiunea carpato-dunăreană după anexarea Basarabiei. Astfel, același conte Csáky, la sfârșitul lunii iunie, într-o discuție cu reprezentantul iugoslav îi împărtășea intuițiile sale, că URSS, „chiar dacă nu se știe când, va ataca Ungaria”²⁶. Iar șeful-adjunct al secției de presă a Ministerului de Externe al URSS îi spunea la 24 iunie unui ziarist german următoarele: „acum URSS isprăvește cu statele baltice, iar următorul pas al puterii sovietice va fi, posibil, Ungaria”²⁷. Printre altele, diplomații străini aflați la Budapesta nu erau înclinați să împărtășească (chiar în lumina evenimentelor din țările baltice) temerile referitoare la soarta Ungariei. Aceștia raționau că următoarea expansiune a URSS-ului va fi în direcția balcanică și nu în direcția central-europeană²⁸.

Nota cu cererea „ca în interesele stabilirii dreptății” să înceapă „imediat rezolvarea problemei retrocedării Basarabiei către URSS” a fost trimisă guvernului român la 26 iunie 1940, la patru zile după capitularea Franței, care pe parcursul multor ani (până la Anschluss-ul Austriei și destrămarea Cehoslovaciei) a fost garantul principal al sistemului de la Versailles, inclusiv pentru integritatea României în granițele din anul 1920. Berlinul și Roma au sfătuit Bucureștiul să cedeze, dându-i de înțeles că este vorba de „cedări de ordin temporar”²⁹. La 28 iunie, Armata Roșie traversa Nistrul.

Vestea despre ultimatum a creat o stare de entuziasm în cercurile politice ungare. „Populația orașului [Budapesta, n. A.S.] este agitată. Față de noi se vede o atitudine bună”, scria în jurnalul său reprezentantul sovietic, N.I. Șaronov, în seara zilei de 27 iunie 1940³⁰. În unele cercuri exista așteptarea ca Ungaria să înainteze un ultimatum identic referitor la Transilvania, însă era evident că pentru aceasta avea nevoie de susținerea preventivă a Germaniei.

În editorialele presei proguvernamentale maghiare din 28 iunie 1940 se exprima satisfacția că „integritatea României nu mai există”, iar cererile sovietice erau considerate legitime. Este adevărat că printre generalii unguri (care erau în așteptarea unei campanii victorioase în alianță cu Armata Roșie) și politicienii radicali de dreapta în acele zile se vedeau și unele dezamăgiri în

²⁶ *Ibidem*, p. 34-35. Probabil, contele Csáky, care nu era străin de ideile majorității conservatorilor unguri referitor la ideea panslavistă ca pericol pentru Ungaria, avea drept scop să-i spună diplomatului iugoslav despre nedorința țării sale să se apropie de URSS, având în vedere pericolul pentru Ungaria și toată Europa regimul bolșevic. Trebuie luat în considerare că, în comparație cu URSS, Iugoslavia nu-i putea fi Ungariei aliat în realizarea planurilor revizioniste contra României, era vorba doar de neutralizarea conflictului.

²⁷ *Ibidem*, p. 35.

²⁸ Astfel, reprezentantul iugoslav în Ungaria Rašić, care l-a vizitat pe Șaronov în data de 3 iulie, după ocuparea Basarabiei, a observat că „toată lumea urmărește expansiunea URSS și aici vorbesc despre următoarele mișcări ale URSS ce vor fi îndreptate spre Dardanele” (*ibidem*, p. 38).

²⁹ *Трансильванский вопрос...*, p. 54, 104.

³⁰ *Ibidem*, p. 36.

legătură cu problema Basarabiei, întrucât fusese rezolvată pașnic și nu crease un pretext pentru armata ungară de a intra în România. La 28 iunie, după apariția informației despre ultimatumul sovietic adresat României, reprezentantul sovietic Șaronov lua dejunul împreună cu deputatul parlamentului ungar, F. Rajniss. Acesta îi spunea următoarele: chiar „dacă opinia publică ungară” era mulțumită că URSS a început să distrugă edificiul României Mari, cu atât mai mult că totul s-a petrecut fără acțiuni militare, „însă ungurii ar prefera să vadă războiul URSS cu România, ca și ei să se arunce asupra României, care în caz de război, atacată din ambele părți, va fi strivită deodată, altfel Ungariei de una singură îi va fi dificil [să o facă]”³¹.

În orice caz, ministrul adjunct al Afacerilor Externe din Ungaria, J. Vörösmarty, l-a felicitat pe Șaronov pentru acțiunea victorioasă în Basarabia, adăugând că ungurii „se bucură mai mult decât alt stat”, căci pentru ei înseamnă lichidarea principiului de integritate a României și „o posibilitate mai ușoară de a continua” ceea ce a început URSS³². Precedentul creat de Uniunea Sovietică a facilitat esențial, în acest fel, rezolvarea celei mai importante probleme a politicii externe, ce stătea în fața guvernului hortist. În iunie 1940, pentru Ungaria a apărut o oportunitate foarte tentantă, ea folosindu-se de precedent pentru a-și realiza propriile planuri iredentiste.

Reprezentantul ungar la Moscova, J. Kristóffy, a fost la rândul său primit în audiență la 29 iunie de către vicecomisarul afacerilor externe al URSS, Vladimir G. Dekanozov și, de asemenea, și-a exprimat satisfacția pentru reușita operației. Reamintindu-i interlocutorului său despre pretențiile față de România, diplomatul ungar a văzut diferența în situația din ambele țări doar în faptul că Uniunea Sovietică deja își rezolvase problema, iar Ungaria încă nu³³. Astfel, rațiunile politicii reale și conștientizarea intereselor obiective comune ale celor două țări au determinat elita politică hortistă să uite de neacceptarea hotărâtă a bolșevismului.

La rândul său, Comisariatul Afacerilor Externe al URSS nu tempera tendința hortiștilor de a se apropia de sovietici, probabil luând în considerare posibilitățile întăririi pozițiilor acestora în Ungaria în interesele unei, chiar dacă indolente, expansiuni nedorite a Germaniei prin regiunea Dunării în direcția Balcanilor. Încă înainte de evenimentele desfășurate în Basarabia, comisarul de externe Viaceslav M. Molotov i-a declarat trimisului italian că „guvernul sovietic consideră relațiile sale cu Ungaria normale: URSS nu are nici o pretenție față de Ungaria”³⁴. La 3 iulie 1940, Molotov l-a primit pe reprezen-

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, p. 39.

³³ *Ibidem*, p. 44-45. Kristóffy, în discuție cu Dekanozov, a sondat de asemenea terenul, „cum ar privi Uniunea Sovietică, dacă ar înainta astfel de pretenții față de România și Ungaria”. Locuitorul comisarului a preferat să evite răspunsul direct, întrebându-și conlocutorul, dacă se pune această întrebare în Ungaria în prezent. Kristóffy a răspuns că se are în vedere rezolvarea pașnică a problemei la conferință, neprecizând despre ce conferință merge vorba (*ibidem*, p. 45).

³⁴ Telegrama lui V.M. Molotov către N.I. Șaronov din 5 iunie 1940 (*ibidem*, p. 46).

tantul Ungariei, Kristóffy. În timpul discuției el a remarcat că, din punctul de vedere al guvernului sovietic, pretențiile Ungariei față de România sunt fondate, iar aceeași poziție o vor susține reprezentanții URSS în cazul în care va fi organizată o conferință unde va fi discutată problema pretențiilor teritoriale ale Budapestei³⁵.

Poziția Moscovei a provocat în cercurile oficiale de la Budapesta o reacție pozitivă. Peste jumătate de an, în decembrie 1940, reprezentantul sovietic N.I. Șaronov într-o scrisoare informativ-politică, adresată Comisariatului Afacerilor Externe al URSS, constata următoarele: „declarația Comisarului Poporului a acționat în Ungaria ca un foarte bun calmant, și după ea [chiar și după evenimentele din țările baltice – n. A.S.) până la sfârșitul anului zvonuri despre posibilele acțiuni ale URSS contra Ungariei nu au mai apărut deloc”³⁶. Iar reacția imediată a Ungariei la declarația lui Molotov a fost mai mult decât pozitivă. Deoarece Uniunea Sovietică era, indiferent de apartenența la una ori alta dintre taberele antagonice, unicul stat mare care susținea pretențiile Ungariei referitoare la Transilvania, contele Csáky, ținând un discurs în parlament la mijlocul lunii iunie 1940, nu s-a zgârcit să facă complimente la adresa Moscovei, fiind susținut de membrii comisiei parlamentare pe problemele externe³⁷. Amabilitățile revărsate la adresa Uniunii Sovietice erau demonstrative, un gest adresat nu numai Bucureștiului, pe care voiau să-l sperie cu „monstruoasa” coaliție hortisto-sovietică pe o platformă antiromânească, ci și Berlinului, de la care așteptau mișcări serioase în problema Transilvaniei, ținând cont de lipsa de dorință a țărilor Axei de a crește popularitatea URSS în Ungaria. În tentativele lor de a folosi factorul sovietic contra României, liderii maghiari nu ezitau uneori nici să blufeze, dând de înțeles, printre altele diplomaților români, că la ordinea zilei stă problema încheierii unui tratat cu URSS, care va favoriza poziția dominantă a Ungariei în bazinul Dunării³⁸.

Cu toate acestea, poziția sovietică declarată de Molotov, chiar dacă acceptată la Budapesta, nu era dezinteresată. În acțiunile URSS se vedeau planurile strategice de viitor. La începutul lunii august 1940, reprezentantul Șaronov a fixat în jurnalul său unele păreri din cercurile politice și diplomatice, și anume că, stabilind relații bune cu Ungaria, URSS conștient o îndrepta pe aceasta contra României, pentru ca folosindu-se de război să nu se limiteze doar la Basarabia și nordul Bucovinei, ci să mai ia și alte teritorii de sub controlul

³⁵ *Ibidem*. Chiar dacă Kristóffy în timpul întâlnirii cu Dekanozov, la 29 iunie 1940, vorbea despre rezolvarea pașnică a problemei la o conferință internațională, în cercurile elitei hortiste, după cum am remarcat, existau și alte păreri despre rezolvarea acestei probleme. Iar în ceea ce privește întâlnirea lui Molotov cu trimisul Ungariei la 3 iulie, partea sovietică și-a dat acordul pentru încheierea tratatului comercial sovieto-maghiar (semnat la 3 septembrie 1940).

³⁶ *Ibidem*, p. 117.

³⁷ *Ibidem*, p. 48 (din jurnalul lui N. Șaronov).

³⁸ *Ibidem*, p. 51. Acest bluf nu era fără temei, el își atinge scopurile. Conform lui Șaronov, ce făcea trimitere la discuția cu trimisul turc, printre diplomații străini de la Budapesta se luau în serios zvonurile, precum că ungurii au primit de la Moscova unele „asigurări” de ajutor în rezolvarea problemei Transilvaniei în contul său (*ibidem*, p. 43).

Bucureștiului³⁹. În plus, o astfel de tactică față de Ungaria era considerată ca parte dintr-o strategie mai mare, pentru a arunca Germania și pe aliații săi contra Angliei, astfel încât după slăbirea ambelor părți URSS să ocupe poziția dominantă în Europa, ceea ce nu era în interesul regimului lui Horthy.

Ungaria a trișat și în demonstrarea forței față de România după ce Uniunea Sovietică și-a îndeplinit „misiunea eliberatoare”. Metoda de rezolvare prin forță a problemei Transilvaniei nu era exclusă, se concepeau planuri de trecere a armatelor ungare peste graniță în caz de dezordine serioasă în România, în special de ordin etnic. Ministrul-adjunct de externe Vörnle îi spunea reprezentantului sovietic la Budapesta la 5 iulie 1940, conform informațiilor guvernului, „românii înarmează populația din zonele mixte și dacă măcar un ungur va fi omorât, noi vom începe imediat războiul”⁴⁰. Toate acestea exprimau o evaluare neadecvată a forțelor proprii și nu putea fi luată în serios. Cu mult mai aproape de realitate a fost în discuția cu Șaronov locțiitorul secției de presă a Ministerului de Externe, Ullein-Reviczky, chiar în ziua așteptării răspunsului la ultimatumul sovietic din 27 iunie. La întrebarea directă a diplomatului sovietic dacă liderii ungari nu se gândesc să înceapă războiul cu România, Ullein-Reviczky a răspuns că „Ungaria este de mult gata de război, însă începutul ei depinde de permisiunea Germaniei și Italiei”⁴¹.

Dar Berlinul și Roma ocupau o poziție rezervată, nedorind un conflict militar între partenerii săi mai mici. La mijlocul lunii iulie 1940, Teleki și Csáky au fost primiți la München de către Hitler și Ribbentrop, care le-au recomandat partenerilor maghiari să nu se grăbească cu rezolvarea problemei transilvane și în orice caz să aleagă calea tratativelor⁴². Vörnle, care nu era încântat de dependența Budapestei de Berlin în luarea deciziilor cheie, se străduia în discuțiile cu Șaronov să-i explice amânarea rezolvării problemei în felul următor: Ungaria nu se grăbește să înceapă războiul în următoarele două-trei săptămâni, deoarece nu vrea să încurce Germaniei și Italiei să termine cu Anglia, dar după ce aceasta se va întâmpla ungurii vor începe să acționeze, fiind gata să atace la momentul potrivit, neluând în considerare preîntâmpinarea statelor Axei⁴³. Apreciind discuția trimisului german la Budapesta cu Șaronov din 27 iunie (în ziua în care România trebuia să răspundă ultimatumului sovietic), germanii nu excludeau ipoteza că Ungaria va dori să declare un

³⁹ *Ibidem*, p. 58-59. În lunile următoare, până la sfârșitul primăverii anului 1941, printre elita politică ungară se răspândeau zvonuri nefondate, precum că la Moscova există planuri de trecere a Armatei Roșii peste Prut, ocuparea Moldovei de peste Prut până la Carpați. Această mișcare a armatelor sovietice era prevăzută de a fi folosită (pe cât era posibil) în interesele viitoare largiri a Ungariei (*ibidem*, p. 156, 161, 163).

⁴⁰ *Ibidem*, p. 40.

⁴¹ *Ibidem*, p. 36

⁴² În timpul vizitei la München, Șaronov în discuții cu ziariștii și deputații progermani vorbeau despre prioritatea de rezolvare pașnică a problemei (*ibidem*, p. 47). În aceleași zile, Șaronov a fixat în notițele sale discuțiile din cercurile diplomatice, precum că Germania i-a recomandat Ungariei să mai aștepte cu rezolvarea problemei Transilvaniei (*ibidem*, p. 43).

⁴³ *Ibidem*, p. 40.

ultimatum identic, însă nu se gândeau că ea se va hotărî să înceapă un război, cu atât mai mult fără o înțelegere cu Berlinul⁴⁴.

În pofida afirmațiilor oficialităților ungare despre inevitabilitatea ciocnirii cu România, printre diplomații străini de la Budapesta care s-au întâlnit cu Șaronov domina, totuși, părerea că Ungaria nu va provoca un conflict militar cu vecinul de la răsărit, care o depășea considerabil după numărul de locuitori⁴⁵. Factorul care potolea ardoarea militaristă a politicienilor și generalilor hortiști era teama implicării în conflict de partea României a altor țări, printre care Iugoslavia. Nu întâmplător, la 3 iulie 1940, din însărcinarea guvernului maghiar, Kristóffy l-a întrebat pe Molotov dacă guvernul sovietic nu ar putea să influențeze Iugoslavia ca aceasta să fie calmă în cazul în care Ungaria va intra în conflict cu România⁴⁶. În plus, pentru o mai mare siguranță, hortiștii voiau să fie susținuți și de Bulgaria, care, de asemenea, avea pretenții teritoriale față de România, în Dobrogea de Sud⁴⁷.

Chiar dacă anexarea Basarabiei de către Uniunea Sovietică a fost făcută fără acordul Germaniei, cercurile din conducerea celui de-al Treilea Reich nu-și ascundeau iritarea în legătură cu intențiile Moscovei ca prin participarea la împărțirea României să-și întărească pozițiile în direcția balcanică. Germanii erau nemulțumiți îndeosebi de ocuparea nordului Bucovinei, care nu fusese niciodată în componența Imperiului Rus, în schimb făcuse parte din Monarhia Austro-Ungară, în partea austriacă. Reprezentantul URSS în România, A.I. Lavrentiev, în raportul către Molotov din 30 iulie a redat declarația unui oficial german că „de când Austria a devenit nemțească și Dunărea a devenit, de asemenea, râu nemțesc, Germania nu va permite ca URSS să devină stat dunărean”⁴⁸. În România, cercurile guvernamentale (care atunci mizau doar pe Berlin) nu pierdeau speranța retrocedării Basarabiei și contau pe creșterea contradicțiilor sovieto-germane în Balcani și inevitabilul reviriment în politica Reichului.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 36

⁴⁵ Vezi discuția lui Șaronov cu trimisul Slovaciei din 10 iulie (*ibidem*, p. 43). În corpurile diplomatice se auzeau păreri nu chiar fondate, precum că România singură va ceda Ungariei o parte din Transilvania, căci ungurii nici nu contează pe întregul ei teritoriu (*ibidem*, p. 33). Iar în ceea ce privește ultima parte a acestei afirmații, apoi Vörösmarty într-adevăr nu conținea să-și asigure interlocutorii străini că Budapesta nu va cere de la România toată Transilvania (*ibidem*, p. 40).

⁴⁶ Molotov s-a reținut de la oricare promisiuni la această cerere sub pretextul că relațiile URSS cu Iugoslavia nu sunt încheiate îndeajuns (*ibidem*, p. 45).

⁴⁷ La 5 iulie, Csáky îl sfătuia pe trimisul bulgar să „înceapă”, adică să-i declare României ultimatum față de Dobrogea (*ibidem*, p. 42). Problema retrocedării către Bulgaria a sudului Dobrogei, unde predominau etnicii bulgari, a fost rezolvată în septembrie 1940 pe calea tratativelor. Cedarea României în fața cererilor Bulgariei (desigur, cu mult mai mici decât cele ungurești) era în contrast cu intransigența elitelor românești în problema Transilvaniei. N. Șaronov în scrisoarea sa către V. Dekanozov din 17 august scria despre o iritare, ce a fost provocată elitei ungare de către tactica României: „satisfăcând Bulgaria cu teritoriul Dobrogea de Sud, lăsând doar un inamic – Ungaria, ca să aibă numai o linie de luptă, ori o pauză în rezolvarea conflictului până la încheierea războiului în Vest” (*ibidem*, p. 59-60).

⁴⁸ *Ibidem*, p. 54.

La 30 iulie, Pamfil Șeicaru, unul dintre ziaristii influenți din România, scria în ziarul „Curentul” următoarele: „nu trebuie să uităm că granițele în timpul de față se schimbă permanent: stabilirea lor definitivă va fi problema celor ce dictează noua ordine în Europa”. La Budapesta, acțiunile URSS din Basarabia și nordul Bucovinei erau privite în contextul opoziției ascunse sovieto-germane în Balcani, se știa și despre nemulțumirea Germaniei față de ocuparea sovietică a acestor teritorii, îndeosebi a nordului Bucovinei. Reacția Berlinului la cele întâmplate putea servi drept argument în plus la răspândita părere a elitei politice ungare despre instabilitatea pactului sovieto-german, iar în acest sens erau rezerve importante referitoare la unele oportunități ale relațiilor sovieto-ungare, care păreau destul de bune în iunie-iulie 1940.

Astfel, la 1 iulie 1940, după intrarea armatelor sovietice în Basarabia, Csáky îi spunea reprezentantului iugoslav, Rašić, că relațiile URSS cu Germania nu erau chiar atât de bune, cum încercau ambele părți să le prezinte altora. Germania era obligată să „suporte” temporar acțiunile Sovietelor în țările baltice și în România, însă după terminarea războiului în Vest (adică a victoriei celui de-al Treilea Reich asupra Angliei) relațiile germano-sovietice și cele ungaro-sovietice aveau să sufere mari schimbări, deoarece „pe noi nu ne poți considera un bun vecin de durată”⁴⁹. Declarația lui Molotov făcută la întâlnirea cu Kristóffy la 3 iulie putea doar să ajusteze puțin această poziție a Moscovei, însă nu să-i schimbe conținutul.

Astfel, luând în considerare viitoarele înrăutățiri ale relațiilor URSS cu Germania și văzând deja primele simptome ale acestei situații, în stare să schimbe principial combinațiile de forță pe arena internațională (care anunțau o situație imprevizibilă în regiune), elita politică ungară trebuia să grăbească hotărârea problemelor ce erau la ordinea zilei, folosind la maximum posibilitățile, printre care și poziția binevoitoare a URSS în problema Transilvaniei. Cabinetul de miniștri nu credea în continuarea „bunelor relații sovieto-germane”, fapt care îi determină pe unguri, alături de alți factori, „să se grăbească cu rezolvarea conflictului”, îi raporta Șaronov lui Dekanozov la 17 august 1940⁵⁰.

Germania însă, în condițiile nerezolvării conflictului cu Marea Britanie, își dorea liniște în partea de răsărit și de aceea nu putea permite războiul ungaro-român. Mai mult decât atât, ea voia să prindă România și Ungaria în cursul său politic, să le transforme în micii săi parteneri în misiunea de a realiza o nouă ordine în Europa. Sub presiunea Berlinului, reprezentanții români și maghiari au început tratativele, care au avut loc între 16-24 august, la Turnu-Severin. Fiecare parte înțelegea perfect că războiul în răsăritul Europei Centrale nu era

⁴⁹ *Ibidem*, p. 37 (Din jurnalul lui N. Șaronov). Totuși, deoarece inițiativa concurenței sovieto-germane aparținea Germaniei, observatorii politici ungari erau gata până la un nivel cunoscut să recunoască unele acțiuni ale URSS că au un caracter de apărare. Cum îi spunea lui Șaronov trimisul iugoslav Rašić, ocuparea de către Uniunea Sovietică a nordului Bucovinei este „considerată, atât în cercurile ungurești, cât și în cele diplomatice, drept pregătirea URSS pentru a se apăra de Germania” (*ibidem*, p. 38).

⁵⁰ *Ibidem*, p. 60.

deloc necesar Berlinului și avea temeii să creadă că implicarea Germaniei în reglarea problemei Transilvaniei nu-i va afecta interesele.

Între timp, din cauza pozițiilor diferite, tratativele au eșuat. În cele din urmă, litigiul teritorial a fost soluționat temporar prin cel de-al doilea arbitraj de la Viena, din 30 august 1940. Prin hotărârea arbitrilor (Germania și Italia), Ungaria a primit partea de nord a Transilvaniei, cu o suprafață de circa 43.000 km².

Arbitrajul de la Viena a fost prezentat de propaganda germană drept rezultatul unei politici germane „înțelepte”, îndreptată împotriva răspândirii războiului în noi teritorii, pentru a garanta integritatea României în noile ei granițe, pentru ca aceasta să nu aibă soarta Poloniei. *Al doilea arbitraj de la Viena a fost, fără discuții, reacția Berlinului la acțiunea Armatei Roșii în Basarabia, Germania străduindu-se să ia inițiativa în fața URSS.* Cu toate acestea, arbitrajul de la Viena și mai ales declarația privind garantarea integrității României cu granițele ei ciopârțite au devenit o nouă demonstrație a puterii politico-militare al celui de-al Treilea Reich, care dicta în acel moment regulile jocului în regiunea carpato-dunăreană. Acțiunea provocatoare a Berlinului, refuzul de a ține cont (în pofida tratatului din 23 august 1939) de Moscova chiar și acolo unde era vorba despre vecinii URSS, a devenit pretextul demersului lui Molotov către ambasadorul german F. Schulenburg, la 31 august, însă nu a schimbat lucrurile. După capitularea Franței, conducătorii celui de-al Treilea Reich se simțeau atât de siguri, încât nu s-au temut, o dată în plus, să ia asupra lor misiunea edificării noii ordini pe continentul european. Fiind convinși de faptul că în orice situație vor putea să-și țină sateliții în ascultare, ei au hotărât să-și asume rolul de arbitru în acest litigiu, știind că nu vor putea satisface nici una din părți.

Prin arbitrajul de la Viena, Germania a legat și mai strâns Ungaria și România de interesele sale, chiar dacă nu a satisfăcut-o pe prima și a dezamăgit-o pe cea de-a doua. Legăturile cu cel de-al Treilea Reich îi dădeau speranțe Ungariei în revizuirea tratatului de la Trianon, iar României că de nu va recăpăta nordul Transilvaniei, atunci va primi cel puțin compensații în Răsărit. Chiar dacă era mare supărarea pe Germania, în Europa nu exista în acel moment o altă putere la care Bucureștiul ar fi putut apela pentru reexaminarea arbitrajului. Cu toate acestea, și după arbitraj, Ungaria continua să considere URSS drept un opozant al dictatului german, relațiile normale dintre Budapesta și Moscova menținându-se doar până la campania antiugoslavă a Wehrmachtului (aprilie 1941).

Astfel, dependența Ungariei și României față de Germania a crescut, fiecare dintre ele fiind și mai strâns legată de cursul politicii externe a Berlinului, ceea ce permitea încadrarea țărilor antagoniste în războiul contra URSS. Hitler și anturajul său, cunoscând tendințele elitei politice românești de a recăpăta Basarabia, se străduiau să dea tuturor dorințelor revizioniste un vector strict determinat, care corespundea scopurilor politice ale celui de-al Treilea Reich – nu spre apus, ci spre răsărit.

După arbitrajul de la Viena, Germania continua să folosească în interesele sale contradicțiile ungaro-române, având nu puține posibilități. După cum reiese din dosarul de anchetă al mareșalului I. Antonescu (sursă ce trebuie privită critic), într-o discuție pe care acesta din urmă a avut-o cu Hitler în mai 1940, Führerul ar fi declarat că în ceea ce privește „arbitrajul de la Viena nu a spus ultimul cuvânt și astfel i-a dat de înțeles României că poate conta pe revizuirea hotărârii în ceea ce privește Transilvania”⁵¹. În acest caz, Hitler blufa. Ungaria, ca și România, era aliată a Germaniei naziste și participarea ei în campania militară din Răsărit nu putea fi recompensată decât cu acapararea de noi teritorii și, nu în ultimul rând, pe seama României. Liderii români înțelegeau bine aceasta; este semnificativ faptul că, discutând cu Hitler și Ribbentrop, ei se interesau, având expresia neliniștii pe față, despre planurile încadrării Ungariei în acțiunile militare ale Wehrmachtului. Distrugătoarea decizie de a intra în război cu URSS a fost primită la București cu condiția ca și Ungaria să intre în război pe frontul de Est, iar în plus și în ideea că România va fi într-o situație de câștig, cerând de la Berlin teritorii drept recompensă. Posibilitățile Germaniei de a-și șantaja sateliții în anul 1941 erau cu adevărat nelimitate. Dacă este să acordăm credit acelorasi procese verbale citate mai sus, Hitler a subliniat, în luna mai 1941, în discuția cu I. Antonescu, că România nu se poate abate de la războiul cu URSS, „deoarece pentru recăpătarea Basarabiei și nordului Bucovinei ea nu are altă cale, decât să lupte de partea Germaniei”. În plus, României i-a fost promis dreptul „de a ocupa și administra și alte teritorii sovietice până la Nipru”. Acestea s-au realizat într-o oarecare măsură în anii 1941-1943.

Coborârea Ungariei (cum a fost mai devreme și cazul României) până la poziția de satelit al Reichului însemna că în cazul în care Germania începea războiul împotriva URSS, atunci funcțiile regimului hortist pe frontul de Est aveau să se stabilească nu la Budapesta, ci la Berlin. Oricât de bune erau relațiile hortisto-sovietice, bazate în anul 1940 pe o platformă de solidaritate antiromânească, situația se putea schimba cardinal în decurs de câteva zile. Crezând că va putea împiedica participarea Ungariei la războiul contra URSS, V. Molotov, a doua zi după atacul declanșat de Germania, a încercat să joace cartea Transilvaniei în dialog cu Budapesta. Chemându-l pe reprezentantul acesteia, Kristóffy, la 23 iunie 1941, Molotov i-a declarat: „dacă Ungaria nu va lupta contra URSS, atunci după terminarea războiului URSS va susține cererea Ungariei pentru Transilvania”⁵². Acest pas diplomatic apărut destul de spontan

⁵¹ *Протоколы допросов бывших руководителей Румынии маршала Иоанна Антонеску и Михая Антонеску (Из Центрального архива ФСБ России)*, предисловие А.С. Стыкалина [Procesele verbale ale interogatoriilor foștilor lideri ai României, mareșalul Ion Antonescu și Mihai Antonescu (Din Arhiva Centrală a FSB al Rusiei, introducere de A. S. Stykalin)], în *Великая Отечественная война. 1941 год* [Marele Război pentru Apărarea Patriei din anul 1941], Москва, Главного архивного управления города Москвы, 2011, p. 661-692.

⁵² Mihály Fülöp, *A királyi Romania és Erdély, 1944-1947*, în „História”, Budapest, 1994, nr. 2, p. 29.

nu a avut rezultatul scontat, Ungaria făcând alegerea în favoarea Germaniei. După cunoscuta provocare cu bombardarea orașului Kassa (Košice), la 26 iunie 1940, de către aviația sovietică, guvernul ungar, la presiunea lui Hitler, a declarat război URSS. Intrând în conflict de partea celui de-al Treilea Reich, hortiștii sperau că, drept recompensă, aveau să fie ajutați să restabilească între frontierele vechi „Ungaria istorică”. Însă aceste planuri nu au putut fi realizate. Alegerea făcută în folosul Germaniei a dus la pieirea în război a regimului lui Horthy și a celui al lui Antonescu, cu diferența că România, rupând relațiile cu Germania la 23 august 1944, a putut să participe la acțiuni militare de partea coaliției antihitleriste.

*

* *

Materialul prezentat mai sus ne permite să tragem câteva concluzii. Odată cu declanșarea celui de-al Doilea Război Mondial, când au apărut oportunități în ceea ce privește revizuirea hotarelor Europei Centrale, elita politică maghiară a realizat foarte clar că URSS-ul și Ungaria au scopuri comune, orientate spre destrămarea statului român. Considerațiile politicii reale i-au obligat pe hortiști să uite o vreme de atitudinea de neîmpăcat față de bolșevism.

Acțiunea sovietică de anexare a Basarabiei în iunie 1940 a creat un precedent de care, folosindu-se, hortiștii puteau începe realizarea planurilor iredentiste față de România. Potrivit unor mărturii, comandamentul general maghiar avea elaborat un plan concret de intrare cu trupele în România, în cazul în care aceasta nu va ceda ultimatumului sovietic. Ungaria ar fi avut un pretext pentru declanșarea războiului cu România imediat după începerea acțiunilor militare sovietice în Basarabia. Trecerea Armatei Roșii peste Nistru avea loc pe fondalul unor relații sovieto-maghiare senine. Budapesta demonstra în acele zile tendința de a se apropia de Moscova.

Dorința maghiarilor de a se asigura de susținerea Moscovei era cu atât mai intensă, cu cât în alte capitale europene (indiferent de apartenența la o tabără sau alta) Budapesta găsea prea puțină susținere în reconstituirea Ungariei Mari între granițele de până la Trianon. Partea sovietică, la rândul său, nu limita încercările de apropiere, fiind interesată în consolidarea poziției sale în Ungaria în opoziție cu influența tot mai mare a Germaniei în regiunea carpato-dunăreană.

La începutul lunii iulie 1940, Kremlinul a susținut pretențiile ungare asupra Transilvaniei, fapt care a creat o situație favorabilă pentru realizarea planurilor oficiale ale Budapestei. Creșterea influenței Uniunii Sovietice în Ungaria a constituit o provocare pentru Germania, solicitând anumite acțiuni externe ale acesteia. Berlinul urma să ia inițiativa Moscovei, să îi răspundă într-un fel anume, ceea ce și s-a întâmplat prin cel de-al doilea arbitraj de la Viena, din 30 august 1940. Astfel s-a stabilit în interesul Germaniei o nouă ordine a forțelor în bazinul carpato-dunărean, fapt care permitea consolidarea provizorie a pozițiilor sale în Europa Est-Centrală.

Traducere de Angela Colin-Stykalin și Ludmila Bacumenco-Pîrnău

The Hungarian Policy in the Transylvanian Question in the Context of the Soviet Military Action in Basarabia (Summer 1940)

(Abstract)

Keywords: World War II, Nazi Germany, the Soviet Union, Hungary, Romania, Bessarabia, Transylvania, Vienna Arbitration (August 1940).

The annexation of Bessarabia by the USSR in June 1940 was the subject of many historical papers but the researchers paid insufficient attention both to the reaction of Hungary on the Soviet action and the connection between the annexation of Bessarabia and the Second Vienna Arbitration of August 30, 1940. The paper is based on the documents from Russian Archives, first of all on the documents of the Soviet Foreign Ministry.

The author came to conclusion that scarcely was another political force in the world which received the crossing of the Red Army of the river Nistru with such enthusiasm as the Hungarian political elite, right-wing and resolutely anticommunist. It considered the Soviet action to be the first step in the process of disintegration of Romania which created more favorable conditions for the realization of the Hungarian plans to annex Transylvania. June – July 1940 was the peak of harmony in the relations between Moscow and Budapest, especially as the Hungarian irredentist plans were supported in Moscow to more extent than in any other capital of Europe.

As concerns hitlerist Germany, the Soviet action in Bessarabia was received in Berlin as some kind of challenge to Germany's hegemony in the Eastern-Central Europe which caused as the response the preparation of the arbitration in Vienna which changed the spheres of influence in the region in the interests of Berlin.

Învățământul sovietic în memoriile foștilor demnitari din RSSM. Condiții de studii, calitatea educației și relevanța acesteia pentru reușita în carieră

Aurelia FELEA

Introducere

Narativitatea autoreferențială, așa cum a fost ea definită de către teoreticienii de seamă ai domeniului, exprimă nevoia ființei umane de căutare de sens în experiențele trăite, de cunoaștere și de prezentare de sine, mereu actualizate, în funcție de prioritățile momentului. Textele narrative, indispensabile istoriei culturale, economice și sociale, sunt supuse de cele mai multe ori unor analize pluridisciplinare¹.

În ultimul deceniu, în Republica Moldova au fost publicate un șir de scrieri memorialistice de tipul „povestea vieții” aparținând unor persoane din nomenclatura sovietică și din elita politică a republicii independente. Aceste materiale prezintă interes pentru decriptarea continuităților și rupturilor în reproducerea elitelor din Moldova (post)sovietică, pentru înțelegerea dinamicii interne a acestui grup social, cu tensiuni și rivalități de tot felul, cu metode specifice de recrutare, de educare și de promovare a membrilor săi.

În articolul de față ne propunem să prezentăm imaginea învățământului preuniversitar și universitar din Republica Sovietică Socialistă Moldovenească (în continuare: RSSM) în anii '30-'60 ai secolului XX, desprinsă din sursele menționate; să clarificăm ce rol atribuie foștii demnitari studiilor în ascensiunea lor profesională, cum au gestionat aceștia achizițiile academice în cariera lor politică. Vom aplica metoda investigației biografice, însoțită de analiza unor texte cu caracter autobiografic (memorii, jurnale, interviuri), semnate de zece exponenți ai elitei politice din Moldova sovietică: Alexandru Marian, Ivan Bodiul, Serghei Sidorenco, Petru Lucinschi, Mircea Snegur, Vasile Vâșcu, Grigore Eremai, Ion Constantin Ciobanu, Dumitru Moțpan și Boris Gamurari.

¹ Heiden V. White, *The content of the form: narrative discourse and historical representation*, Baltimore, Md., Hopkins University Press, 1990; Paul Ricoeur, *Zeit und historische Erzählung*, vol. 1, München, Fink, 1988; idem, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris, Seuil, 2000; Aleida Assmann, *Erinnerungsräume: Formen und Wandlungen des kulturellen Gedächtnisses*, München, Beck, 1999; idem, *Geschichte im Gedächtnis: von der individuellen Erfahrung zur öffentlichen Inszenierung*, München, Beck, 2007.

Modele educaționale diferite au influențat formarea elitelor, cu deosebiri flagrante de la o perioadă istorică la alta. Până la cel de-al Doilea Război Mondial, în Basarabia nu au existat universități. În perioada dintre cele două războaie mondiale au activat, totuși, două facultăți ale Universității din Iași – Facultatea de Teologie (creată în 1926) și Facultatea de Științe Agricole (în 1933, Secția de științe agricole a Facultății de Științe a instituției ieșene a fost reorganizată în Facultatea de Științe Agricole, care a fost transferată la Chișinău; a fost reorganizată în 1938 în Facultate de Agronomie). Universitatea Agrară de Stat din Moldova (în anii 1940-1941; 1944-1991: Institutul Agricol) își revendică o anumită continuitate în raport cu această facultate a Universității din Iași, ce activase la Chișinău în anii 1933-1940². După revenirea sovieticilor, în 1944, și-a reluat activitatea Institutul Pedagogic Moldovenesc, înființat la Chișinău încă în timpul primei ocupații sovietice a Basarabiei (1940-1941) și evacuat în anii războiului în orașul Buguruslan din regiunea Orenburg, Republica Sovietică Federativă Socialistă Rusă (în continuare: RSFSR). În 1945, a fost fondat Institutul de Medicină din Chișinău, prin transferarea Institutului de Medicină nr. 2 din Leningrad, care se aflate în timpul războiului în evacuare, în orașul Kislovodsk. În 1945-1946 a fost creată Universitatea de Stat din Chișinău. Institutul de învățători din orașul Bălți, înființat în 1945, a fost transformat în 1953 în Institut Pedagogic. Conservatorul a fost reorganizat în Institut de Arte în 1963; în anul următor a fost fondat Institutul Politehnic din Chișinău. O instituție de învățământ cu profil pedagogic a fost înființată în Republica Autonomă Sovietică Socialistă Moldovenească (în continuare: RASSM)³ în 1930 – Institutul învățământului public din Tiraspol, reorganizat în 1931 în Institut de educație socială, iar în 1933 în Institut Pedagogic (actualmente: Universitatea de Stat din Tiraspol cu sediul provizoriu la Chișinău)⁴.

Sistematizarea informațiilor biografice despre educația subiecților arată că cinci dintre ei (Alexandru Marian, Ivan Bodiul, Grigore Ereimei, Mircea Snegur și Dumitru Moțpan) aveau studii în domenii legate de agricultură. Vasile Vâșcu deținea o diplomă ce atesta faptul că absolvise Tehnicumul Comercial-

² Ion Preașcă, *Peste ani, adevărul triumfă*, în „Țara”, nr. 76 (584), 9 octombrie, p. 1.

³ RASSM a fost creată în 1924, în cadrul Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene (în continuare: RSSU); reprezintă regiunea estică a Republicii Moldova actuale (Transnistria), ce se află de la începutul anilor '90 ai secolului XX sub controlul regimului separatist de la Tiraspol.

⁴ Vladimir Barbulat, Boris Vizer, *Institutul Pedagogic Moldovenesc din Chișinău (1940-1960)*, în *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, 1940-2000*, Chișinău, Tipografia Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”, 2000, p. 6-18; Valeriu Cozma, *Istoria Universității de Stat din Moldova, 1946-1996*, Chișinău, Tipografia Centrală, 1996, p. 17-32; Sava Turiță, *Universitatea Agrară de Stat din Moldova (UASM) 1933*, în Valeria Matvei, Maria Șveț, *Calendar Național 2008*, Chișinău, BNRM, 2008, p. 140-141; *Facultatea de Teologie a Universității din Iași cu sediul la Chișinău*, în Valeria Matvei, Elena Sănduță, Aculina Trifan, Vlad Pohlă, Ion Madan, Maria Șveț, *Calendar Național 2001*, Chișinău, Editura Litera, 2000, p. 268-269; V. Cherdivarenco, T. Craciun, M. Terentii, *Învățământul public*, în I. Varticean (redactor), *Enciclopedia Sovietică Moldovenească (în 8 volume)*, vol. 8, *RSS Moldovenească*, Chișinău, Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1981, p. 310 (cu caractere chirilice).

Cooperatist din orașul Soroca (1957) și alta a Institutului Comercial-Economic din orașul Lvov, Republica Sovietică Socialistă Ucraineană (în continuare: RSSU) (1961). Alexandru Marian a mai absolvit, la vârsta de 56 de ani, Facultatea de Istorie a Universității de Stat „V.I. Lenin” din Chișinău, secția frecvență redusă (1970). Petru Lucinschi a studiat la Facultatea de Istorie și Filologie a aceleiași universități, primindu-și diploma în 1962. Boris Gamurari a absolvit aceeași facultate (1969), de care se desprinsese între timp secția de filologie. Serghei Sidorenco a studiat la Institutul Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău (1953). Instruirea universitară a lui Ion Constantin Ciobanu s-a rezumat la cursurile Școlii Pedagogice din Orhei (1950), la cursuri de activiști comsomoliști (1951) și literare la Moscova (1959).

Cu excepția lui Alexandru Marian și a lui Mircea Snegur, demnitarii din listă au frecventat așa-zisele școli de partid din Moscova, Leningrad și Odesa. Diplomele de absolvire a școlilor de partid de patru ani echivalau cu documentele ce confirmau studii complete în instituțiile de învățământ superior/universitare. Conducătorii de cel mai înalt rang își luau doctoratul la Academia de științe sociale de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (în continuare: CC al PCUS), instituție creată la Moscova în 1946 și care pregătea, potrivit unor formulări oficiale, „cadre teoretice pentru organele de conducere a partidului, școlile superioare și instituțiile științifice”⁵. Majoritatea și-au scris lucrările în domenii legate direct de ideologia și de propaganda comunistă: Ivan Bodiul, Grigore Eremei și Petru Lucinschi au susținut doctorate în filozofie; Seghei Sidorenco și Boris Gamurari în istorie. Vasile Vâșcu și-a luat doctoratul în economie, iar Mircea Snegur în științe agricole.

Cine sunt memorialiștii?

Primele întrebări care apar sunt: Ce se poate spune despre genealogia acestor persoane, despre originea socială și traseul lor de viață? Pentru ce motive au decis să scrie memorii sau jurnale? Care sunt caracteristicile esențiale ale scrierilor lor?

Alexandru Marian (1914-1992) a făcut parte din grupul social care poate fi numit elită de nivel local sau raional. S-a născut în satul Mălăiești, situat pe malul stâng al Nistrului. Tatăl său, Tihon Marian, avea studii incomplete ale unei școli agricole. Luat prizonier de germani în timpul Primului Război Mondial, el a deprins în prizonierat metode agricole, pe care la întoarcerea acasă avea să le introducă în propria gospodărie. Lumea rurală din povestirile lui Marian este antrenată într-o luptă continuă, dramatică, pentru supraviețuire. Autorul a cunoscut foametea din anii 1921-1922 și pe aceea de la începutul anilor '30 ai secolului XX. El nota în jurnalul său și despre lucrurile noi care apăreau în

⁵ *Academia de științe sociale de pe lângă CC al PCUS*, în I. S. Grosul (redactor), *Enciclopedia Sovietică Moldovenească*, vol. 1, Chișinău, Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1970, p. 60 (cu caractere chirilice).

mediul rural: în 1923 vedea pentru prima oară un automobil, în 1925 – o bicicletă, în 1927 – un tractor, în 1926, pentru întâia dată în viața sa, viziona un film. În anii 1923-1927, a urmat cu intermitențe școala primară de patru clase din satul natal. La școală, aveau loc zilnic încăierări între elevi; de asemenea, se băteau între ei copiii celor două școli din localitate; din acest motiv, prietenii buni, puternici și cu autoritate erau la mare căutare. Întrucât credea că apropiații nu-i ofereau suficientă afecțiune și înțelegere, Alexandru a găsit un mediu mai favorabil de comunicare în afara familiei, printre copiii de vârsta sa. Cu timpul s-a simțit atras de celula tineretului comunist din sat, acolo avea să ia cunoștință de postulatele ideologice ale regimului și să devină un susținător înfocat al acestuia. Cele mai frumoase amintiri din copilăria subiectului sunt legate de jocurile cu semenii, de vagabondajul la care recurgea mai mult de nevoie, de mama naturală (repudiată de tată și izgonită din familie) și, mai ales, de școala primară, cu profesoare tinere și prietenoase. Pionier exemplar era considerat acela care nu întârzia la orele de clasă, păstra curățenia în incinta școlii, era disciplinat în timpul lecțiilor și putea să spună pe de rost regulile de comportare a pionierilor. Abia familiarizați cu citirea, scrierea și cu operațiile aritmetice elementare, copiii erau atrași în diferite activități publice: alfabetizarea adulților, culegere de folclor, recenzări ale populației rurale și ale bunurilor acesteia. Din cele relatate de Alexandru Marian rezultă că ideile comuniste erau propagate atât în limba moldovenească cât și în limba rusă, pe care copiii din mediul său nu o posedau, de aceea aveau, referitor la noile exigențe, o înțelegere foarte aproximativă⁶. Abia la 16 ani a ajuns Marian să citească prima carte în limba rusă. Excursiile, vizitele la teatru și vizionarea filmelor, în orașele Tiraspol și Odesa, demonstrațiile de 1 mai și de 7 noiembrie, redactarea unor reviste școlare și reprezentațiile teatrale cu tematică socială, „antiburgheză”, date de elevi în fața publicului sătesc (la aceste acțiuni participa cu plăcere și Alexandru), erau măsuri de socializare, de culturalizare a tinerei generații și, în același timp, de afiliere la valorile regimului. Marian căpătase, în acest sens, convingeri atât de puternice, încât a decis să anunțe organele represive despre dispozițiile antisovietice ale tatălui; părintele a fost arestat, iar după eliberare – supus unor persecuții sistematice. De-a lungul întregii vieți, tatăl și fiul s-au aflat în relații tensionate, uneori nu doreau nici să știe unul de altul, chiar dacă locuiau în același sat.

Materia clasei a cincea a trecut-o la o școală cu predare în limba rusă din orașul Tiraspol. La 1 octombrie 1928, s-a mutat în școala de șapte clase din satul Butor, în care se studia în limba „moldovenească”; a absolvit această școală în 1930. La 25 septembrie același an, s-a înscris la Institutul Învățământului Public din Tiraspol, însă, din cauza că nu avea mijloace de trai, a abandonat în curând școala. Deși până la război nivelul său de pregătire nu a

⁶ Александр Мар'ян, *Годы мои как солдаты. Дневник сельского активиста 1925-1953 гг.* [Alexandr Mar'jan, Anii mei, aidoma ostașilor. Jurnalul unui activist sătesc din anii 1925-1953], Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1987, p. 30, 32, 40-41.

depășit cele șapte clase studiate la Butor, partidul l-a numit consecutiv în posturi importante de nivel local: lider al grupului comsomolist sătesc, angajat la Editura de Stat a Moldovei, conducător (președinte) de colhoz, ziarist la o publicație periodică patronată de Stația de Mașini și Tractoare (SMT) Mălăiești.

A fost înrolat ca militar în termen (1936-1938). Nu a avut de suferit în timpul epurărilor operate de regim în acei ani, însă unii dintre prietenii și colegii săi au cunoscut această experiență; el însuși avea să spună peste ani despre persoanele respective numai lucruri bune.

A participat la cel de-al Doilea Război Mondial în Armata Roșie. În zona Stalingradului, în perioada noiembrie 1941– februarie 1942, a studiat la o școală de pregătire a comandanților inferiori ai armatei; iar în aprilie-decembrie 1944 a frecventat o școală de ingineri militari din orașul Moscova; ambele instituții au confirmat că avea studii medii de cultură generală. După război a activat în funcții de conducere, în localități din stânga și din dreapta Nistrului: președinte al colhozurilor „Luceafărul Roșu” (Tocmazeia) și „Pobeda” (Speia), secretar al organizației de partid și președinte al comitetului executiv din satul Gălești, raionul Strășeni ș.a.

Alexandru Marian a început să țină un jurnal pe când avea vreo zece ani, la început în „moldovenească”, apoi în limba rusă. A notat timp de jumătate de secol ceea ce i s-a părut demn de a fi reținut din viața personală și socială. Fratele autorului, scriitorul, ziaristul și traducătorul Boris Marian, a avut o contribuție decisivă la editarea manuscrisului: l-a pregătit pentru tipar, a stăruit pe lângă autor și editori în vederea publicării textului. În pofida prezenței unor factori care puteau să favorizeze noua apariție editorială – relativa liberalizare a regimului, cunoscută sub numele de „perestroika lui Mihail Gorbaciov”, faptul că autorul demonstrase constant fidelitate față de partidul comunist –, Alexandru și Boris Marian au avut de înfruntat numeroase dificultăți, inclusiv un proces în justiție, înainte de a vedea lucrarea tipărită (1987)⁷.

Ivan Bodiul (1918-2013) s-a născut într-o familie de țărani moldoveni, care dispuneau de o gospodărie modestă, în satul Alexandrovka (localitatea a făcut parte în perioada sovietică din RSSU)⁸. A luptat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial în cadrul Armatei Roșii. După război, unitatea militară din care făcea parte Ivan Bodiul a fost dislocată în RSSM. Potrivit spuselor sale, a trebuit să se retragă din armată din cauza unei dispoziții staliniste emise după război, care cerea ca toți militarii cu studii agricole să fie demobilizați⁹.

Ivan Bodiul reprezintă contingentul cadrelor originare din alte regiuni ale URSS, care au fost trimise de la centru după război, pentru a ocupa funcții de conducere în Basarabia. Liderii de la Moscova promovau ideea invitării din

⁷ „Acum i-aș zice: «Iartă-mă, tată...»” Ilie Lupan în dialog cu Alexandru Marian, veteran al construcției socialiste în Moldova, în „Orizontul”, nr. 1, 1989, p. 60-63, aici: p. 61 (cu caractere chirilice).

⁸ И. И. Бодюл, *Дорогой жизни. Время, события, раздумья. Воспоминания* [I. I. Bodiul, *Drumul vieții. Timp, evenimente, cugetări. Memorii*], Chișinău, Cușnir & Co, 2001.

⁹ *Ibidem*, p. 31.

cuprinsul țării într-o republică unională a unor persoane cunoscute, de aceeași origine etnică ca și populația care dăduse numele republicii, în vederea plasării lor în posturi de conducere importante. Fiind etnic moldovean (dar care, totuși, posedă doar o variantă neliterară a limbii române), Ivan Bodiul corespundea acesteia „norme”.

Timp de peste trei decenii, a deținut cele mai importante funcții de conducere în RSSM, iar în anii 1961-1980, fiind prim-secretar al Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei (în continuare: CC al PCM), a dispus aici de putere aproape nelimitată. La Moscova, unde a activat în calitate de locțiitor al Președintelui Consiliului de Miniștri al URSS (1980-1985) și a locuit până la moartea sa, și-a elaborat memoriile în stilul rapoartelor pe care le ținea la congresele de partid. Autorul a dorit să scoată în evidență, utilizând numeroase informații oficiale, date statistice etc., „înălțimile” atinse de poporul moldovenesc în dezvoltarea sa, datorită regimului comunist; fragmentele mai personale sunt puține și inexpressive.

Serghei Sidorenco (1916-2013), originar din Rusia, și el veteran de război al armatei sovietice, a ajuns spre sfârșitul ultimului Război Mondial în organele de conducere din Soroca, oraș care a fost în perioada martie-august 1944 centrul administrativ al RSSM. Apoi a lucrat în calitate de prim-secretar al Comitetului de partid orășenesc Bălți; președinte al Consiliului republican al Sindicatelor (1960-1972); președinte al Comitetului de Stat pentru învățământul profesional-tehnic din RSSM (1972-1980); locțiitor al președintelui Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM (1980-1986). Cartea lui Serghei Sidorenco se aseamănă, ca structură și stil, cu textul lui Ivan Bodiul, superiorul său din aparatul sovietic, însă este de proporții mai mici și mai puțin consistentă din punct de vedere informativ¹⁰.

Ion Constantin Ciobanu (1927-2001) este unul din cei mai cunoscuți scriitori moldoveni din perioada sovietică¹¹. Născut în România Mare, într-un sat de codreni din centrul Basarabiei, o parte din școlarizarea lui Ion Constantin Ciobanu – șapte clase – s-a produs în acest cadru temporal și geografic. Studiile medii de cultură generală sovietice le parcurge în primul an al noului regim (1940-1941), după cum se pare, în niște odăi boierești din orașelul Telenești¹².

Membru al partidului comunist din 1947, scriitorul a deținut, în anii 1961-1966 și 1971-1990, funcții în conducerea Uniunii Scriitorilor din RSSM, structură ierarhizată după modelul „unicului partid conducător”¹³. Cea mai

¹⁰ С. С. Сидоренко, *Умом, трудом и совестью поколений* [S. S. Sidorenko, Datorită rațiunii, muncii și conștiinței generațiilor], Chișinău, Cușnir & Co, 2002.

¹¹ Ion C. Ciobanu, în Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești (editor), *Dicționar enciclopedic moldovenesc*, Chișinău, Redacția principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1989, p. 698 (cu caractere chirilice).

¹² Ion C. Ciobanu, *Podgoreni. Roman*, Chișinău, Editura Literatura artistică, 1982, p. 306 (cu caractere chirilice).

¹³ „Uniunile de creație au fost proiectate de Stalin după profilul ministerelor. Și ele au funcționat ca niște ministere”, susținea literatul, cu deosebirea că primele nu aveau bugete proprii.

importantă demnitate deținută în organele de stat a fost aceea de Președinte al Sovietului Suprem al RSSM (1986-1990). Trebuie spus că activitatea organului respectiv era în mare parte formală, conducerea reală a republicii aflându-se în mâinile membrilor Biroului Politic al CC al PCM, guvernului RSSM și ale centrului de la Moscova. Scriitorul a fost admis în sistemul de conducere și tolerat ca element al fațadei sale, din care trebuia să facă parte și intelectualul național, dar fără să-i fie acordate încredere și putere de decizie prea mari. În 1970, a fost distins, pentru anumite contribuții jurnalistice (volumul *Evocări*) și literare (culegerea de povestiri *Întâlnirea cu eroul* și romanul *Podurile*), cu Premiul de Stat al RSSM.

Scrierile lui Ion Constantin Ciobanu se disting printr-o puternică înrădăcinare în real, printr-un umor plin de vivacitate, empatic față de personaje, prin descrieri lirice ale naturii, în special ale codrilor, și prin bogăție lexicală, mai ales de expresie populară¹⁴. Romanul-fluviu *Podurile – Cucoara – Podgorenii*, inegal ca valoare artistică, în care se regăsesc postulatele ideologiei dominante, este totuși de mare importanță documentară pentru deciptarea liniilor esențiale ale evoluției sociale a Basarabiei în secolul XX și a impactului lor asupra mentalității rurale, tradiționale¹⁵. În ultimul deceniu de viață, scriitorul a dezvăluit limitele și umbrele literaturii angajate în comunism, ale ordinii socialiste, a cărei disoluție nu pare să-l fi surprins. Mărturisirile din ultima sa carte editată postum se pretează și ele la asemenea interpretări¹⁶.

Cazul lui **Grigore Ereimei** (n. 1935), cunoscut exponent al clasei politice din Moldova (post)sovietică, poate fi adus drept exemplu de ascensiune rapidă și fără zguduiri semnificative în carieră, datorată în mare măsură „originii sociale sănătoase”, din punctul de vedere al regimului sovietic. Grigore Ereimei

Vezi Ion Stici, *Timpul care ne rămâne. Interviu cu Ion C. Ciobanu, scriitor al poporului*, în „Moldova Literară” (supliment al ziarului „Moldova Suverană”), nr. 107 (18531), 28 iunie 1995, p. 2.

¹⁴ Răspunzând într-un interviu la o reflecție a ziaristului referitoare la utilizarea proverbelor și zicătorilor în creația literară, Ion C. Ciobanu explică: „La înțelepciunea populară au recurs unii eroi din cărțile mele. Și nu numai din cauza că un proverb spune întotdeauna mai mult decât un lung comentariu, o înșiruire de vorbe. În spatele proverbului, țăranul moldovan (și nu numai moldovan) caută uneori să se ascundă, să se eschiveze. Nevoia, greutățile vieții l-au învățat să fie așa, ca să aibă un drum de retragere de la o afirmație categorică, personală”. Vasile Țurcanu, *Ion Constantin Ciobanu: „Un scriitor vine în literatură cu zestrea sa de acasă...”*, în LA, nr. 42 (2202), 15 octombrie 1987, p. 6 (cu caractere chirilice).

¹⁵ Ion C. Ciobanu, *Codrii. Roman*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1965; idem, *Podurile. Roman*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1966; idem, *Cucoara. Roman*, Chișinău, Editura Cartea Moldovenească, 1975; idem, *Podgorenii. Roman* (toate titlurile din notă sunt cu caractere chirilice).

¹⁶ Ion Constantin Ciobanu, *Mărturisiri nespovedite: ultimele scrieri*, Chișinău, Editura Cartea Moldovei, 2002; idem, *Epopeea cafelelor*, în „Moldova Literară” (supliment al ziarului „Moldova Suverană”), nr. 197 (19163), 5 noiembrie 1997, p. 3; Victor Prohin, *Scriitorul dincolo de cărțile sale*, în „Moldova Literară” (supliment al ziarului „Moldova Suverană”), nr. 191 (19157), 29 octombrie 1997, p. 3; Anatol Ciocanu, *Ion. C. Ciobanu: „Scrisul e o mare taină a firii omenești...”* (interviu), în revista „Moldova”, nr. 10 (octombrie), 1987, p. 13-16 (cu caractere chirilice); Vasile Țurcanu, *Rapsod al satului moldovenesc*, în ziarul „Viața satului”, nr. 129 (5274), 27 octombrie 1987, p. 4 (cu caractere chirilice).

provine dintr-o familie de țărani săraci cu mulți copii. Tatăl său fusese secerat de foametea postbelică; Vasile, fratele mai mare, căzuse pe front, luptând în rândurile Armatei Roșii. Putem să-l credem atunci când susține că își permitea față de conducerea RSSM anumite libertăți, apropiate de frondă, însă în limite rezonabile, tocmai pentru că nu era vulnerabil, aidoma lui Vasile Vâșcu¹⁷ și Mircea Snegur¹⁸.

O parte însemnată din viața profesională a lui Grigore Eremei a decurs în cele mai înalte organe executive: a fost, consecutiv, vice-prim și prim vice-prim Președinte al Consiliului de Miniștri al RSSM (1970-1980); președinte al Consiliului Republican al Sindicatelor (1980-1991)¹⁹. Chiar și atunci când a fost numit lider al unor organizații de tineret și ale partidului comunist – prim-secretar al Comitetului raional de partid Cotovschi al PCM ș.a. – s-a ocupat, în principal, de probleme practice: gestionarea sectorului agrar, construcția obiectivelor de menire social-culturală (școli, grădinițe de copii, palate ale culturii, case de odihnă, șosele ș.a.).

Scoaterea Partidului Comunist în afara legii, în 1991, a marcat o pauză în activitatea sa politică (1991-1993), după care a fost numit Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Republica Belarus (1993-1994) și în România (1994-1998); a devenit deputat în parlamentul țării din partea unei formațiuni ne-comuniste (1998-2001).

Textul memorialistic al lui Grigore Eremei pare să fi fost asamblat din fragmente elaborate în momente diferite, de unde anumite inconsecvențe (mai ales în aprecierea unor persoane publice) și oarecare confuzie cronologică. Cu toate acestea, cartea – o mină de informații despre perioada istorică de referință, o incursiune de profunzime în mecanismul de funcționare a regimului comunist – merită toată atenția. Autoprezentarea lui Grigore Eremei se axează pe loialitatea față de regimul sovietic și de oamenii care l-au promovat; cultul muncii și respectul pentru lumea rurală; legăturile cordiale cu mulți dintre oamenii de știință și de cultură (scriitori, muzicieni, pictori, sportivi), pe care susține că i-a sprijinit, în măsura posibilităților de atunci, să beneficieze de condiții de trai și

¹⁷ În perioada interbelică, timp de trei ani (1931-1934), tatăl lui Vasile Vâșcu, Costache, și-a satisfăcut serviciul militar în serviciul de gardă al Palatului Regal din București. A murit pe front, în al Doilea Război Mondial, la Focșani, fiind soldat al Armatei Române. *Vasile Vâșcu. Destăinuirii după 20 de ani de dureri și speranță*, în „VIP magazin”, nr. 50, iunie 2008, publicat pe site-ul http://www.vipmagazin.md/profil/Vasile_V%C3%AE%C5%9Fcu_Dest%C4%83inuirii_dup%C4%83_20_de_anii_de_dureri_%C5%9Fi_speran%C5%A3%C4%83/, accesat la 24 septembrie 2013.

¹⁸ Bunicii paterni ai lui Mircea Snegur au fost înscrși în listele de deportare; bunica sa a murit în Siberia; întâmplarea a făcut ca bunicul nu fie acasă în momentul deportării și să rămână în Basarabia. Mircea Snegur, *Labirintul destinului. Memorii*, vol. 1, Chișinău, Fundația Draghiștea, 2007, p. 19-23.

¹⁹ Grigore Eremei, *Fața nevăzută a puterii*, Chișinău, Editura Litera, 2003; К. Думитраке, *Из поколения шестидесятников* [K. Dumitrake, *Din generația șaizeciștilor*], în ziarul „Независимая Молдова”, nr. 92-93 (798-799), 26 aprilie 1995, p. 1; Aurel Marinciuc, *Grigore Eremei – omul, timpul și cartea*, în LA, nr. 35 (3079), 2 septembrie 2004, p. 6; Алексей Попов, *Григорий Еремей: «Все остается людям»* [Aleksej Popov, *Grigori Eremei: «Totul rămâne oamenilor»*], în ziarul „Sport-curier”, nr. 103 (1028), 11 iulie 2003, p. 8-9.

de lucru mai bune; contribuția proprie la dezvoltarea infrastructurii culturii ș.a. Fostul demnitar recunoaște în repetate rânduri că a comis greșeli, care sunt „inerente unei vieți omenești”²⁰, dar nu discută în cuprinsul cărții nicio eroare proprie, concretă.

Vasile Vâșcu (1940-2010) a fost remarcat de către liderii RSSM la începutul anilor '60 ai secolului XX, recrutat și avansat rapid în ierarhia comsomolită și de partid. A fost lider al organizației de partid din raionul Lenin al orașului Chișinău (1974-1976); șef al Secției agitație și propagandă al CC al PCM (1976-1979)²¹. Funcția de președinte al Consiliului de Conducere al Uniunii republicane a societăților de consum (*Moldavpotrebojuz*), care i-a fost acordată în 1979, era legată direct de faptul că avea studii superioare de economie și contabilitate.

Soarta sa a luat, la un moment dat, o turnură neașteptată. În noaptea de 9 spre 10 aprilie 1985, Biroul Politic al CC al PCM l-a exclus din rândurile partidului și l-a demis din postul pe care îl ocupa – cel mai înalt în propria carieră –, acela de vice-președinte al Consiliului de Miniștri (în terminologia actuală – vice-prim-ministru), fără să fi fost invitat și audiat la ședința respectivă. Arestarea, ancheta și procesul judiciar s-au desfășurat cu încălcarea drepturilor omului și chiar a legislației sovietice, într-un mod care amintea de practicile staliniste. La 10 aprilie, i s-au pus cătușele la mâini în propriul birou, în toila zilei de muncă. Mandatul de arestare indica apartenența la un grup criminal, a cărui existență nu a fost demonstrată vreodată. La 12 aprilie, sub acuzația de „abuzuri de serviciu în scopuri egoiste” – vinovăția fiindu-i proclamată înainte ca acest caz să fi fost analizat în justiție – forurile oficiale anunțau în presă excluderea sa din partidul comunist și destituirea din funcțiile pe care le exercita²². În timpul anchetei, medicii i-au administrat fără acordul său substanțe psihotrope.

Vasile Vâșcu a fost condamnat la 14 ani de privațiune de libertate într-un proces penal (corupție etc.) și expedit într-un lagăr cu regim sever din Ural. La începutul anilor '90 ai secolului trecut, figuri de vază din politică, științe și cultură au cerut elucidarea cazului. După ce și-a recăpătat libertatea (în 1992 a fost transferat în Republica Moldova și grațiat de către șeful statului), Vasile Vâșcu a dedicat multe eforturi pentru ca dosarul să fie revizuit de instanțele competente. Fostul demnitar a insistat asupra motivului politic al arestării sale²³. Vasile Vâșcu susținea că a inițiat o acțiune publică de protest împotriva regimului, că a elaborat și a multiplicat cu ajutorul altor persoane o proclamație în care a avansat revendicări naționale: folosirea limbii materne a moldovenilor în

²⁰ Grigore Eremei, *op. cit.*, p. 11.

²¹ Vasile Vîșcu, *Bătălia pentru demnitate*, Chișinău, Editura Litera, 2003.

²² „Moldova Socialistă”, nr. 86 (15895), 12 aprilie 1985, p. 1, 4 (cu caractere chirilice); „Советская Молдавия”, nr. 86 (15544), 12 aprilie 1985, p. 1, 4.

²³ Vasile Vîșcu, *Destăinuiri după 20 de ani de dureri și speranță...*; Luminița Dumbrăveanu, *Fundalul politic al dosarului Vasile Vâșcu sau Viața unui om și Moartea unui imperiu (dialog cu Vasile Vâșcu)*, în LA, nr. 3 (2787), 21 ianuarie 1999, p. 2-3.

organele de partid și de stat; deschiderea școlilor naționale în număr corespunzător procentului moldovenilor în structura populației; promovarea cadrelor locale la conducerea republicii, retrocedarea teritoriilor Moldovei istorice ce se află în componența Ucrainei. Încercarea de revizuire a dosarului a eșuat. Vasile Vâșcu nu a reușit să dea de urma dosarului său politic; la solicitările sale, Procuratura și serviciile de securitate a statului au păstrat tăcerea.

Textele autobiografice ale lui Vasile Vâșcu vizează, în principal, condamnarea și detenția, dar ele oferă, de asemenea, și informații relevante despre viziunile sale, despre formarea profesională și ca personalitate. Fostul lider politic a făcut în anii reclusiunii lecturi din scrierile unor gânditori faimoși (Nikolai Berdiaev, Albert Camus, George Orwell ș.a.), dar și din presa timpului („Literatura și Arta”, „Novâi mir”, „Literaturnaia gazeta”, „Naș sovremennik” ș.a.). Cartea sa de memorii conține numeroase excerpte din lucrările autorilor preferați, din ziarele și revistele editate în URSS la sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90 ai secolului XX. Dintre lucrătorii aparatului comunist din fosta RSSM, care au decis să lase în scris posterității gândurile lor, Vasile Vâșcu a mers cel mai departe în criticile aduse sistemului politic totalitar. Aceasta este impresia de ansamblu pe care o lasă cartea sa și interviurile oferite unor publicații²⁴.

Avansarea lui **Petru Lucinschi** (n. 1940) în componența nomenclaturii s-a produs destul de rapid, într-o perioadă în care organele de conducere treceau prin schimbări masive, structurale și de cadre (anii '60 ai secolului XX). În 1978-1991, a lucrat în structurile de partid unionale și ca trimis al Moscovei într-o republică unională (Tadjikistan, 1986-1989). A exercitat funcțiile de Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Federația Rusă (1992-1993), de președinte al Parlamentului Republicii Moldova (1993; 1994-1996) și de șef al statului (1996-2001). Notele memorialistice cele mai ample se referă la ultimii ani de existență a URSS²⁵. Una din ultimele sale scrieri, ce s-a dorit o reflecție asupra trecutului și identității moldovenilor, conține și informații biografice²⁶.

Fiind încă foarte tânăr, **Mircea Snegur** (n. 1940) a deținut deja în primii ani după absolvirea Facultății de Agronomie a Institutului Agricol din Chișinău

²⁴ „[...] anume acest regim totalitar a deportat sute de mii de oameni nevinovați în Siberia, acest regim a călcat în picioare limba și tradițiile naționale, a funcționat în baza unei ideologii duplicitare, care ignora din start libertatea personalității, declarând «cine nu e cu noi – este împotriva noastră», proclamând în același timp necontenita preocupare «părintească» față de bunăstarea poporului, concomitent persecutând cu cruzime orice încercare de protest împotriva fărădelegilor. [...] Se uită că anume în acel regim politic fiecare om era numai un personaj executor al procesului de muncă și un consumator al unui minimum de bunuri garantate de stat” (Vasile Vișcu, *op. cit.*, p. 34-35). Și în altă parte: promisiunea unui „viitor luminos” nu a fost în realitate decât „o unealtă puternică de înșelare, aservire a oamenilor și instaurare a unei nemaipomenite dictaturi a statului asupra individului” (*ibidem*, p. 149).

²⁵ Petru Lucinschi, *Ostaticii*, Chișinău, Editura Uniunii Scriitorilor, 1993; idem, *Ultimele zile ale URSS*, cuvânt înainte de Ion Cristoiu, București, Editura Evenimentului Românesc, 1998.

²⁶ Idem, *Moldova și moldovenii. De ce țara noastră este mereu la răscruce? (încercare de răspuns la întrebare)*, Chișinău, Editura Cartea Moldovei, 2007.

(1961) diferite responsabilități (agronom, președinte de colhoz). Generația sa de specialiști școliți în instituțiile învățământului agricol marchează transformări calitative în această ramură a economiei republicii, după două decenii de modificări brutale în relațiile de proprietate și în structura exploatărilor agricole, ce fuseseră operate de conducători adesea fără studii în domeniu și chiar fără nicio calificare. Persoane care își făcuseră studiile la Institutul Agricol din Chișinău începeau să ocupe posturi importante de conducere în RSSM (atunci când se va pune accent pe dezvoltarea industriei locale și pe construirea diferitor obiective industriale, case de locuit etc., în anii '70-'80 ai secolului trecut, în competiția pentru promovare socială se vor include activ absolvenții Institutului Politehnic). După șapte ani de muncă în satul Lunga, raionul Florești (1961-1968), Mircea Snegur a decis să revină la Chișinău, pentru a urma studii doctorale la specialitatea fitotehnie, în cadrul institutului pe care îl absolvise. Tânărul cercetător a efectuat investigații la Stațiunea didactică experimentală pentru culturile de câmp Chetrosu, raionul Anenii-Noi, lucrând concomitent în calitate de director al stației. În 1972, și-a susținut disertația pe un subiect legat de cultivarea hibrizilor de porumb. Ascensiunea în carieră²⁷ a avut loc în perioada în care autoritățile din republică au promovat o campanie uriașă de modernizare a agriculturii. Este vorba despre așa-zisa integrare a realizărilor științifice în activitatea de producție, crearea asociațiilor științifice și de producție, concentrarea – specializarea agriculturii și crearea unor complexe-gigant – zootehnice, de pomicultură și de legumicultură, cooperarea agroindustrială. Deși către sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut era o figură prominentă din nomenclatură, Mircea Snegur nu a fost debarcat de la putere de mișcarea de eliberare națională din acei ani, nu s-a retras în centrul imperiului sovietic, așa cum au procedat alți demnitari locali. Dimpotrivă, declarându-și la un moment dat adeziunea față de idealurile acestei mișcări, Mircea Snegur a devenit primul Președinte al Republicii Moldova independente (1991). În ultimii ani au văzut lumina tiparului cărțile sale de memorii, voluminoase, reproducând în detaliu traiectul său ca persoană publică și inserând un mare număr de documente oficiale. Memoriile lasă impresia că, în intenționalitatea lor, ar avea rostul unui buzunar privat, în care au fost ticsite meritele și realizările populare în lupta pentru libertate națională și democratizare socială din ultimul sfert de secol²⁸.

Dumitru Moțpan (n. 1940) a fost în perioada sovietică organizator de nivel local – începând cu mijlocul anilor '60 ai secolului XX, întreaga sa activitate profesională s-a desfășurat în raionul Fălești²⁹. A absolvit, în 1966,

²⁷ În 1973-1978, Mircea Snegur a fost șeful Direcției principale știință agricolă al Ministerului Agriculturii din RSSM (1973-1978); în 1978-1981 – director general al Asociației științifice de producție „Selecția” și director al Institutului de cercetări științifice în domeniul culturilor de câmp din orașul Bălți; în 1981-1985 – prim-secretar al comitetului raional de partid Edineț.

²⁸ Mircea Snegur, *Labirintul destinului. Memorii*, vol. 1, Chișinău, Fundația Draghiștea, 2007; vol. 2, 2008; vol. 3, 2013; Мирча Снегур, Эдуард Волков, *Откровенные диалоги* [Mircea Snegur, Eduard Volkov, Dialoguri sincere], Chișinău, Fundația Draghiștea, 2007.

²⁹ Dumitru Moțpan a lucrat în calitate de inginer-mecanic în sovhozul Moldovanca, de președinte al sovietului sătesc Logofteni, de instructor la comitetul raional Fălești, de secretar al

Tehnicumul de electrificare și de mecanizare a agriculturii din orașul Soroca (studiile oferite de tehnicumuri erau calificate de autorități drept „medii de specialitate”), iar în 1973, Școala superioară de partid din orașul Odesa, RSSU. A fost deputat în organul legislativ suprem, în anii 1990-1994, 1994-1998, și președinte al Partidului Democrat Agrar din Moldova, formațiune care a ajuns la putere după alegerile parlamentare din 1994. Cartea sa are în comun cu memoriile lui Mircea Snegur faptul reproducerii unui șir impunător de documente (ale partidului pe care l-a condus, acte oficiale vizate de el, declarații, comunicate de presă), ceea ce știrbește semnificativ prestigiul de autenticitate al scrierilor³⁰.

Boris Gamurari (n. 1946) a absolvit Facultatea de Istorie a Universității de Stat „V.I. Lenin” din Chișinău (1969). Înlăturarea ca militar în termen, imediat după absolvirea Universității, în unitățile de grăniceri din Extremul Orient, subordonate serviciilor de securitate a statului (KGB), i-a legat viața profesională de serviciile secrete. Boris Gamurari a activat în perioada sovietică în calitate de prim-secretar al organizației comsomoliste din orașul Chișinău (1976-1978), de șef al Secției organelor administrative și financiar-comerciale a comitetului de partid Chișinău (1978-1983). A fost șef al unei catedre de științe sociale și profesor de istorie a PCUS la Universitatea care i-a oferit „studii superioare” (1983-1988). În statul moldav, apărut după disoluția țării sovietelor, a exercitat funcții în guvernări de orientare liberală: s-a aflat în fruntea serviciului de grăniceri și a celui vamal, a condus Ministerul Apărării al Republicii Moldova³¹. În 2005, a fost numit Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Polonia. Cartea-retrospecție a propriului destin se încheie cu un capitol de meditații asupra elitelor politice din Republica Moldova.

Sursele narative despre condițiile de studii și de trai ale elevilor și studenților din RSSM, în a doua treime a secolului al XX-lea

Subiecții se referă pe larg la împrejurările în care se desfășura în epocă viața școlară.

După cel de-al Doilea Război Mondial, copiii din Basarabia au învățat în clădirile unor școli construite în perioada interbelică sau în locații adaptate ad-hoc activităților de instruire: case ale persoanelor care s-au refugiat ori au fost deportate de noile autorități, grajduri, șoproane ce aparținuseră aceleiași categorii de proprietari, incinte ale unor lăcașuri bisericești ș.a. Încă mult timp după război, școlile au semănat „a ferme, a magazii, a șure sau a cazărmi”³².

organizației primare de partid din colhozul „Put’ Lenina” și de conducător al gospodăriilor agricole „Suvorov” și „Fălești”, din același raion.

³⁰ Dumitru Moțpan, *Spinii trandafirului*, Chișinău, Editura Princeps, 2005.

³¹ Борис Гамурарь, *На крутых поворотах жизни* [Boris Gamurari, La cotiturile bruște ale vieții], Chișinău, Combinatul Poligrafic, 2004; idem, *О прошлом и настоящем (заметки про занавес)* [Despre trecut și prezent (notițe de rezervă)], Chișinău, IPF, 2005.

³² Ion C. Ciobanu, *Podgorenii...*, p. 27; Grigore Ereimei, *op. cit.*, p. 23.

Se scria cu cerneală făcută din boz ori din creioane chimice pe „cutii de carton desfăcute, rămase ca amintire de la coaliția antihitleristă din timpul celui de-al Doilea Război Mondial”³³, pe spațiile albe de pe marginile ziarelor și printre rândurile tipărite³⁴. Mircea Snegur relatează că, la începutul anului academic, elevul putea cumpăra în școală manuale și „un set de caiete”, iar în centrul raional Florești făcea rost de rechizite școlare, care se vindeau la unicul magazin cu mărfuri de acest fel³⁵.

În URSS, în perioada școlarizării autorilor de memorii, elevii din clasele superioare și studenții au plătit taxe de studii. Lui Alexandru Marian i s-a cerut să achite 20 ruble, pentru a putea frecventa școala din Tiraspol. Aceasta era taxa anuală pentru copiii din familiile țăranilor incluși de autorități în categoria mijlocașilor (cu venituri medii); copiii din familiile sărace plăteau șapte ruble, iar cei din familiile de țărani bogați (culaci) – 350 de ruble³⁶. O altă persoană (care nu face parte din lista celor zece demnitari) a achitat, în anii '50 ai secolului XX, taxa anuală de 150 de ruble, ca să urmeze studii medii de cultură generală³⁷. Îndeplinirea acestei obligații era supravegheată cu strictețe. Alexandru Marian era exclus zilnic din clasă pentru neachitarea taxei; dacă părinții nu plăteau la timp, copiii lor erau exmatriculați; atestatul de absolvire a școlii era eliberat după achitarea restanțelor la plata taxelor școlare³⁸.

Din amintirile subiecților reținem că fiecare membru al familiei, de la mic la mare, trebuia să îndeplinească diferite munci, menite să le asigure supraviețuirea. Într-o situație deosebit de dificilă se aflau acei care rămăseseră fără tată de mici (Grigore Eremai, Vasile Vâșcu, Ivan Bodiul), sau care își pierduseră părintele fiind încă foarte tineri (Mircea Snegur, Boris Gamurari și Dumitru Moțpan). Copiii erau puși să pască vitele, să îngrijească de animale domestice, să ajute la muncile câmpului (arat, semănat, boronit/grăpatul semănăturilor, afânarea solului; să care recolta cu căruțele sau cu propriile brațe), să ude plantele din grădină, să pregătească combustibilul de foc pentru iarnă și fân pentru vite; să aibă grijă de frații și de surorile mai mici ș.a. Ivan Bodiul își amintește cum, la vârsta de opt ani, își ajuta tatăl, invalid din Primul Război Mondial, să

³³ Alexandru Moșanu, *Între două lumi. (Note autobiografice). Partea I. Prăbușirea spirituală. Începutul revenirii*, în „Destin Românesc. Revistă de istorie și cultură”, serie nouă, an VII (XVIII), nr. 5-6 (81-82), 2012, p. 16.

³⁴ „Să țigănești un caiet pe atunci la o școală însemna o avere. Că numai școlile primeau caiete curate, albe. Dar le primeau pe răspunderea directorilor. Cu semnătura lor personală la secția raională de învățământ. Creioanele și penițele le primeau tot directorii. Și gazul îl luau în primire tot ei. Uneori în loc de gaz primeau benzină. Că trebuiau să lucreze și școlile serale. Cluburile erau și ele deschise și luminate tot cu benzină. Puneau un pumn de sare în benzină și lucrau și cluburile... Lucrau și școlile de seară. Tot cu benzină sărată lucrau de multe ori și sovietele sătești” (Ion Constantin Ciobanu, *Cucoara...*, p. 53).

³⁵ Mircea Snegur, *Labirintul...*, vol. 1, p. 46.

³⁶ Александр Марьян, *op. cit.*, p. 39-40.

³⁷ Antonina Anei-Naconecina, *Drumul vieții*, Chișinău, Editura Pontos, 2007, p. 31; Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 50.

³⁸ Petru Roșca, *Ștafeta generațiilor*, Chișinău, Universitatea Liberă Internațională, 2006, p. 23-24.

îndeplinească prestațiile de stat. Ei cărau cu căruța proprie pietre și pământ la construcția drumurilor, a hidrocentralei electrice de lângă satul natal Alexandrovka³⁹. La vârsta de 10-14 ani, Vasile Vâșcu o ajuta pe mama sa la muncile pe care aceasta le presta la ferma de vaci a colhozului, iar Mircea Snegur la culesul și la înșiratul pe sfoară a frunzelor de tutun⁴⁰. Este dificil să trasăm astăzi limita de la care munca își pierde sensul educativ și devenea exploatare, împiedicându-i pe elevi să se dedice studiilor. În forme abuzive și, uneori, în condiții nocive, munca infantilă a fost folosită masiv în RSSM, până la căderea regimului comunist. Este adevărat că exploatarea muncii copiilor s-a practicat și în perioada pre-comunistă și se folosește și în prezent, însă faptul era recunoscut pe față atunci, ca și acum, iar grupurile sociale care se ocupă de educație caută soluții de îngrădire a fenomenului⁴¹, pe când în URSS existența acestuia nu era recunoscută oficial, considerându-se că țara a atins idealul „cele mai fericite copilării”.

Școlarizarea memorialiștilor a coincis cu perioada în care, în Moldova sovietizată, în mediul rural activau puține școli de cultură generală⁴². Elevii din satele în care nu exista școală de șapte clase sau medie de cultură generală frecventau o școală de circumscripție. La școala din satul Frumușica, în timpul când acolo învăța Mircea Snegur, veneau să-și facă studiile copii din satele Alexandrovca, Bezeni, Căinari Vechi, Ilciovca, Izvoare, Sevirova, Scăieni și Trifănești⁴³. Pentru aceasta, elevii erau nevoiți să parcurgă pe jos zilnic/săptămânal, din satele lor, distanțe mai mari sau mai mici (3, 7, 15 km), să locuiască în căminul instituției, mai rar – să stea în gazdă într-o casă privată. Prin urmare,

³⁹ И. И. Бодюл, *op. cit.*, p. 479-480.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 16; Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 30.

⁴¹ *Constituția Republicii Moldova*, în „Monitorul Oficial al Republicii Moldova”, nr. 1, 18 august 1994, p. 14. A se vedea activitatea Centrului Național de Prevenire a Abuzului față de Copii pe site-urile: <http://cnpac.org.md/rom/cnpac>; http://cnpac.org.md/uploaded/Publicatii/PDF/BULETINE/IMPACTnr1_2009.pdf, accesate la 13 august 2014.

⁴² „În perioada sovietică [între 1944 și 1966 – n.n., A.F.], în raionul Cotovschi [...] nu s-au construit școli” (Grigore Eremei, *op. cit.*, p. 22). Precizăm că era vorba despre un raion cu circa 168.000 de locuitori, dintre care 35.000 erau copii (*ibidem*, p. 28). Potrivit datelor recensământului populației efectuat în 1959, în RSSM erau 5.824 de copii de șapte ani, 6.860 de copii de opt ani, 5.783 de copii de nouă ani, 464.176 de persoane între 10-19 ani (Центральное статистическое управление при Совете Министров СССР (editor), *Итоги Всесоюзной переписи населения 1959 года. Молдавская ССР* [Direcția centrală de statistică de pe lângă Consiliul de Miniștri al URSS, Rezultatele Recensământului unional al populației, efectuat în anul 1959. RSS Moldovenească], Moskva, Gosstatizdat, 1962, p. 17-18. În anul academic 1960/1961, în republică activau 1.819 școli, dintre care 500 de școli primare, 955 de școli medii incomplete și doar 356 de școli medii de cultură generală. Este adevărat că au fost înființate și cursuri serale/prin corespondență ale școlii medii (Центральное статистическое управление Молдавской ССР (editor), *Народное хозяйство Молдавской ССР 1924-1984. Юбилейный статистический ежегодник* [Direcția centrală de statistică a RSS Moldovenești, Economia națională a RSS Moldovenești 1924-1984. Anuar statistic dedicat jubileului republicii]), Chișinău, Cartea Moldovenească, 1984, p. 250, 252.

⁴³ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 50.

erau necesare investiții materiale, eforturi fizice remarcabile din partea familiilor și a elevilor înșiși.

Despre condițiile de locuit Grigore Eremei scrie, referitor la școala din Corjeuți:

La cămin, dacă am fi putut să-i spunem așa, într-o odaie de 12 mp locuiam 30 de băieți. Ca să ajungem în dormitor, trebuia să trecem prin altă încăpere unde învățau elevii din clasa I. Învățătorul Leb Iosifovici se supăra pe noi pentru că îl deranjam când veneam de la lecții. Împărțeam așa-zisul pat cu consăteanul meu Vasile Roșca. Tatăl lui, moș Ichim, ne promisese o saltea, și mare ne-a fost bucuria când într-o zi a poposit la Corjeuți, dar în loc de saltea ne-a adus o piele de oaie, pe care am dormit până am terminat șapte clase. La cerșafuri, fețe de pernă sau plapumă puteam doar să visăm. [...] Pentru a încălzi odaia unde locuiam, aduceam ciocleji de acasă⁴⁴.

Primele cămine ale instituțiilor învățământului superior erau și ele adăposturi precare. Mircea Snegur afirmă că în anul întâi a locuit într-o cameră împreună cu alți 16 tineri⁴⁵. O fostă studentă a Institutului de Învățători din Soroca prezintă o situație tipică:

În primul an de studii, am fost cazată la cămin, împreună cu alte colege de grupă. Îmi amintesc că ne-au repartizat câte un pat de fier și o noptieră pentru a păstra alimentele. Ne-au dat apoi sub iscălitură cerșafuri albe, o pernuță cu față de pernă, un ștergar, apoi câte o saltea în dungi, care trebuia umplută cu ceva, ca să nu dormim pe plasa goală de sârmă. Au răsturnat în ograda căminului o mașină de paie, iar noi ne-am repezit buluc care mai de care să ne umplem saltelele. Ne mai și certam, dacă nu reușeam să luăm paie îndeajuns. În primele nopți dormeam de parcă ne aflam pe o claie de fân, apoi paiele se tot fărâmau, iar până la urmă rămânea numai un strat de pleavă, care adesea ne înțeapa. Dar și praf mult ieșea din ele. Noi însă nu ne plângeam, fiind bucuroase că aveam un acoperiș deasupra capului și un locușor unde să venim. Mâncare pregăteam la primus, care funcționa cu gaz lampant. Adesea fumea, mirosea a fum de la distanță. Până și mâncarea era afumată, dar n-aveam încotro, o mâncam, căci eram flămânde. Locuiam câte cinci-șase fete în cameră. De multe ori era imposibil să înveți din pricina gălăgiei. Nimic însă nu ne putea opri setea de carte, de cunoștințe⁴⁶.

În timp, instituțiile au obținut prin repartiții de stat case mai bune și condițiile de locuit ale studenților s-au ameliorat.

O problemă majoră în viața zilnică a omului sovietic în epoca colectivizării și a industrializării forțate a fost penuria alimentară. Lipsurile erau resimțite dramatic în primul rând de către copii. Ivan Bodiul reflectează: „Noi, copiii anilor douăzeci, ne-am ridicat cu varză și castraveți murați”. Cerealele

⁴⁴ Grigore Eremei, *op. cit.*, p. 15-16.

⁴⁵ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁶ Antonina Anei-Naconecina, *op. cit.*, p. 36. Reproducerea altor descrieri ale ambianței din căminele studențești ar fi jenantă (Petru Roșca, *op. cit.*, p. 28-29).

lipseau aproape complet din alimentație, relatează fostul activist de partid: pâinea și fabricatele din făină de secară și de orz, de porumb, din care se prepara mai ales mămliga, fără să mai vorbim despre făina de grâu, erau un lux. Totuși, după restabilirea producției private și a relațiilor de piață (NEP; 1921-1928), copiii familiei din care făcea parte Ivan Bodiul, care nu frecventaseră școala, au început să învețe⁴⁷. În timpul când se desfășura campania oficială de colectivizare a agriculturii, Alexandru Marian a renunțat la studiile începute la Institutul Învățământului Public din Tiraspol din cauza lipsei de hrană și a plecat în sat, deoarece considera că acolo va putea supraviețui⁴⁸.

Narațiunea lui Grigore Eremei pe marginea penuriei alimentare acute în Basarabia, dar în altă perioadă (a doua jumătate a anilor '40 ai secolului XX), este și ea interesantă:

Dacă aș spune că am trăit sărac, înseamnă să nu spun nimic. Despre condițiile de trai și de studii îmi amintesc ca de o povară. [...] Fiecare dintre noi [elevii sosiți din mai multe sate în localitatea Corjeuți – n.n., A.F.] luam de acasă, lunar, câte opt kilograme de cartofi, opt kilograme de făină de porumb, ceva făină de grâu, două kilograme de ulei, fasole și alte produse pe care ni le dădeau părinții. Din lăstărei de vișin făceam ceai al cărui gust nu-l pot uita nici acum. Într-o primăvară, s-a îmbolnăvit bucătăreasa noastră, mătușa Nastea. Și eu, elev în clasa a VI-a, timp de două luni și jumătate am gătit bucate pentru 35 de colegi. De obicei, la felul întâi găteam ciorbă de cartofi, iar la felul doi – fasole prăjite. [...] Odată, în ajunul Anului Nou, terminaserăm merindele și din cauza gerurilor mari nu puteam pleca acasă. Pentru a ne alina cumva foamea, am hotărât să mergem s-o urâm pe directoarea școlii. De naționalitate, ea era rusoaică și ne temeam că nu va înțelege obiceiurile locului, ne va învinui de superstiții religioase... Foamea însă s-a dovedit mai puternică decât frica. După ce am urât-o, ea ne-a deschis ușa, zicând cu voce caldă: „Дети мои! Спасибо что вы колядовали” [„Copiii mei, vă mulțumesc pentru faptul că m-ați colindat” – trad. A.F.]. Și a vrut să ne dea bani. Eu însă văzusem prin ușa întredeschisă o cratiță cu pârjoale pe plită și am îndrăznit să-i zic: „Claudia Gherasimovna, nu ne dați bani. Nouă ni-i foame...” Dumneaei ne-a așezat la masă, iar la urmă ne-a dat și bani⁴⁹.

Către mijlocul anilor '60 ai secolului XX, aprovizionarea populației cu produse alimentare avea să se îmbunătățească întrucâtva⁵⁰; cu 1,5 ruble (după reforma bănească), susține Boris Gamurari, se putea lua masa într-o cafenea decentă din Chișinău⁵¹. Totuși, bursele studenților nu acopereau nici măcar cheltuielile pentru alimentație. La începutul anilor '50 ai secolului trecut, bursa celor care studiau la Institutul pentru învățători din orașul Soroca constituia 16 ruble,

⁴⁷ И. И. Бодюл, *op. cit.*, p. 478-479.

⁴⁸ Александр Марьян, *op. cit.*, p. 196.

⁴⁹ Grigore Eremei, *op. cit.*, p. 17-18.

⁵⁰ În 1962, după majorarea prețurilor la unele produse, 1 kg de pâine costa 0,85 ruble (oficial cu 50% mai puțin decât în 1950), 1 kg de carne – 1,78 ruble (cu 8% mai puțin decât în 1950), 1 kg de unt – 3,5 ruble (cu 16% mai puțin decât în 1950) (C. C. Сидоренко, *op. cit.*, p. 26).

⁵¹ Борис Гамурарь, *О прошлом...*, p. 15.

trei ruble se rețineau drept plată pentru cazarea în cămin⁵². În 1956-1957, la Institutul Agricol din Chișinău, studenților din anul întâi li se acordau lunar drept bursă 25 de ruble⁵³. Fiind student eminent, Boris Gamurari a primit o bursă de merit (35 de ruble, 74 de copeici pe lună)⁵⁴.

Memoriile relevă strategiile de supraviețuire la care recurgeau studenții de odinioară. Ajutorul rudelor era de mare importanță, însă puține familii puteau să-l ofere în acele timpuri copiilor trimiși la studii. Veniturile salariilor nu atingeau cote semnificativ mai mari, uneori erau chiar mai mici decât bursele pe care le primeau studenții⁵⁵.

Statul acorda elevilor și studenților considerați foarte săraci un oarecare ajutor material. „Mi-au dat cizme de box, gratis, fiindcă sunt orfan. Tot astăzi, potrivit deciziei comitetului regional al comsomolului, am lucrat de la orele 4.00 ziua până la 10.00 dimineața la fabrica de conserve”, scrisese în jurnal studentul Alexandru Marian, care, trebuie să notăm, se prezenta drept activist comsomolist deosebit de zelos⁵⁶.

⁵² Antonina Anei-Naconecina, *op. cit.*, p. 36.

⁵³ Mircea Snegur, *Labirintul...*, vol. 1, p. 58.

⁵⁴ Борис Гамурарь, *На крутых...*, p. 22.

⁵⁵ Retribuția muncii în socialism și accesul real al populației la bunurile de consum este un subiect încă puțin studiat. Considerăm că datele extrase din memorii referitor la RSSM sunt demne de interes. Agricultorii din colhozul „Pobeda” (satul Speia, în Transnistria) au primit pentru fiecare zi-muncă, în anii 1931-1932, o remunerație de șapte copeici (Alexandru Marian, *Zbuciumul tinerețelor noastre*, în revista „Moldova”, nr. 10, 1979, p. 18). Aproximativ în aceeași perioadă, în calitate de angajat al Editurii de Stat a Moldovei din Tiraspol, Alexandru Marian a fost salarizat cu 65 de ruble, în timp ce un palton costa 200 de ruble, o pufoaică – 19 ruble, iar un costum – 31 de ruble (idem, *Годы...*, p. 56). În 1960, adolescentul Boris Gamurari a lucrat muncitor de rând în gospodăria agricolă din satul natal; pentru 121 zile-muncă a primit „jumătate de sac de zahăr, o butelie cu untdelemn, vreo 300 kg de porumb (șițuleți) și un sac de grâu” (Борис Гамурарь, *op. cit.*, p. 15). Peste un deceniu, ofițerul Boris Gamurari, aflându-se în serviciul de grăniceri, era remunerat cu 250 de ruble, la care se adăugau rațiile, acoperirea cheltuielilor de deplasări; efectele militare etc. Aceeași sumă (250 de ruble) o primeau drept salariu primii secretari al comitetelor raionale de partid (*ibidem*, p. 42). Grigore Ereimei își amintește despre nivelul de trai al familiei sale, pe timpul când lucra în aparatul Guvernului: „Era greu, mereu mă aflam în deplasare, pe teren. [...] Diurna în localitățile sătești constituia câte 1 rublă și 30 de copeici pe zi, în oraș – câte 2 ruble 60 de copeici. Situația materială a familiei mele era grea. Soția susținea admiterea la Institutul de Medicină când prima noastră fetiță, Silvia, avea un an și jumătate; mama-soacră locuia împreună cu noi, apoi a venit și mama mea. Mă străduiam să economisesc cât puteam: din 1 rublă și 30 de copeici, 60 de copeici le foloseam pentru mâncare, iar 70 de copeici le aduceam acasă pentru familie. Salariul lunar constituia 90 de ruble. La sfârșitul anilor '50-'60, aprovizionarea magazinelor alimentare era critică. Nu ajungea pâine, ba și aceea era de porumb și mazăre. Ca să cumperi ceva, trebuia să te scoli la ora 5 dimineața și să faci coadă vreo trei ceasuri. Veneam acasă la prânz, dar deseori nu aveam ce să mâncăm. În drum spre casă, mai ales vara, cumpăram o floare și o puneam într-o vază de ceramică, de culoarea mesteacănului, mă uitam la ea admirând-o vreo 40 de minute, apoi reveneam la serviciu. Locuiam nu departe de fosta Piață Ilie, care se afla în spatele actualei clădiri a Băncii Naționale. Cumpăram ce era mai ieftin – ficat, cap de porc, iar sâmbăta făceam cumpărături, dacă aveam bani” (Grigore Ereimei, *op. cit.*, p. 134).

⁵⁶ Александр Марьян, *op. cit.*, p. 51.

Studentii, în special băieții, aveau servicii cu normă redusă ori prestau munci ocazionale, de regulă necalificate: hamali la fabrici și prin gări, paznici, angajați în serviciile de amenajare a teritoriului urban și de salubritate ș.a.⁵⁷.

Unii au făcut parte din detașamente înființate de autorități pe un termen limitat, în vederea promovării unor acțiuni cu tentă propagandistică: recoltarea cerealelor pe pământurile estice ale URSS (stepele Kazahstanului), defrișate în anii '50 ai secolului trecut; la construcții, în localități ce avuseseră de suferit de pe urma calamităților naturale. Toamna aveau loc campanii de recoltare a diferitor culturi agricole (roșii, porumb, struguri ș.a.). Studenți din RSSM au participat la reconstruirea orașului Tașkent, distrus de puternicul cutremur ce s-a produs la 26 aprilie 1965. Boris Gamurari a revenit la studii din această expediție cu 500 de ruble⁵⁸. Cei care au muncit în Kazahstan fie au primit bani, fie, în baza unor facturi, acasă li s-au repartizat cantități considerabile de grâu (1-1,5 tone); cerealele au ajuns, de fapt, în familiile studenților⁵⁹. Din banii câștigați în urma acestor campanii, ce se desfășurau în timpul vacanței de vară, studenții își cumpărau îmbrăcăminte (un palton, un costum, o cămașă, o cravată) și încălțăminte, ceea ce pentru acele timpuri însemna foarte mult⁶⁰.

Un procedeu de înfruntare a dificultăților materiale este descris de către Mircea Snegur:

Multe probleme personale le rezolvam prin cooperarea mijloacelor unor grupuri mai mici. De exemplu, la primirea bursei [...], patru studenți jertfeam câte cinci ruble celui de-al cincilea, ca acesta să-și cumpere ceas. În luna următoare, îi venea rândul altuia. După încheierea cercului, treceam la procurarea costumelor sportive, și tot așa. Deveneam, treptat, tot mai de sine stătători. Susținere financiară de acasă nu avea, practic, nimeni⁶¹.

Educație și reușită în cariera profesională/de politician

Subiecții furnizează, în general, puține informații despre instituțiile învățământului superior pe care le-au absolvit. Unii abia dacă au fixat câteva nume de profesori și fapte anecdotice din viața universitară. Doar Mircea Snegur prezintă tematica cursurilor audiate, chiar împreună cu notele luate la examene⁶².

Mult mai ample sunt mărturiile despre învățământul preuniversitar. Dispunem de liste cu nume ale profesorilor apreciați (Mircea Snegur, Grigore Eremai); aflăm ce calități prețuiau elevii la dascălii lor: cunoașterea bună a

⁵⁷ Aurelia Felea, *Assistenz, Auskommen, Überleben. Studentisches Dasein in der Moldau nach 1945*, în Elmar Schübl & Harald Heppner (editori), *Universitäten in Zeiten des Umbruchs. Fallstudien über das mittlere und östliche Europa im 20. Jahrhundert*, Viena, Lit Verlag, GmbH & Co. KG, 2011, p. 231-232; Boris Gamurari, *op. cit.*, p. 18-19.

⁵⁸ Борис Гамурарь, *op. cit.*, p. 19.

⁵⁹ Petru Roșca, *op. cit.*, p. 32-34; Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 58-68.

⁶⁰ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 66; Мирча Снегур, Эдуард Волков, *Откровенные...*, p. 44.

⁶¹ Mircea Snegur, *Labirintul...*, vol. 1, p. 58.

⁶² *Ibidem*, p. 69.

materiei pe care o predau, simțul dreptății, bunătatea sufletească; faptul că le păsa de soarta discipolilor. Reamintim că subiecții au învățat în condiții dramatice sub aspect existențial, doar îngăduința și solidaritatea umană ușurând puțin viața de zi cu zi.

Foștii demnitari trec cu vederea calitatea studiilor. Alte surse memorialistice, dar și texte de literatură artistică, evocă însă predarea și nivelul intelectual al corpului profesoral cu totul precare. Profesorul universitar Alexandru Moșanu, Președinte al parlamentului în perioada 1990-1993, notează:

Majoritatea celor de la Cobani [autorul se referă la cadrele didactice ale școlii din acest sat – n.n., A.F.] nu aveau studii corespunzătoare. Cel mai bun profesor era N. Șoșu, care ne predă chimia. Avea patru clase de liceu românesc. Elevii îl stimau. Relațiile cu alți profesori erau mai complicate. La ora de algebră, fiecare elev făcea ce dorea, pentru că profesorul, un tânăr înalt și subțire ca trestia, stătea cu spatele spre clasă și ștergea mereu cu coatele tabla, tot de el scrisă. Cu directorul școlii învățam fizica. Lecțiile lui erau ore de lectură colectivă a manualului. Ni se cerea să știm un singur lucru: să dăm definiția Legii lui Arhimede. Profesorul de limba maternă îmi demonstra în fața clasei că prepoziția „sub” trebuie să se scrie „sup”⁶³.

Potrivit unor aprecieri formulate de foștii elevi, nivelul de instruire în școlile în care veneau să învețe copii din mai multe sate era considerabil mai înalt decât în școlile primare sau în cele de șapte clase din localitățile de baștină, iar profesorii mai pregătiți pentru munca pedagogică și mai exigenți.

Nu pare să fi fost ceva ieșit din comun ca o persoană cu statut social marcant să intervină pe lângă un cadru didactic, inclusiv pe lângă rectorul instituției de învățământ, în favoarea unui student care nu și-a luat examenele sau care dorea să obțină o notă mare⁶⁴.

Din memorii desprindem multiple metode aplicate în instituțiile de învățământ de toate gradele pentru a-i face pe tineri adepți ai regimului: cursuri de pregătire militară, excursii prin orașele mari ale Uniunii Sovietice, prin locurile „gloriei revoluționare”, concursuri artistice, campanii de cultivare individuală a plantelor și de creștere a animalelor domestice, care erau predate statului/vândute la prețuri fixe etc.

În învățământul superior, studiile se desfășurau exclusiv în limba rusă, distincția „grupe moldovenesti” – „grupe ruse” de studenți fiind formală. Necunoașterea limbii de studii constituia un obstacol serios în calea reușitei academice. Majoritatea memorialiștilor care se referă la această perioadă susțin că nu posedau deloc limba rusă în momentul începerii studiilor. În lipsa unei alternative, cei care absolviseră școli cu predare în limba română (numită oficial „moldovenească”) se străduiau să învețe rapid rusa și în curând deveneau chiar eminenți⁶⁵.

⁶³ Alexandru Moșanu, *op. cit.*, p. 16-17.

⁶⁴ Ion Constantin Ciobanu, *Mărturisiri...*, p. 160.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 138; Vasile Vișcu, *op. cit.*, p. 41.

Cu unele excepții, notabilă fiind narațiunea lui Mircea Snegur, foștii demnitari nu oferă informații despre investigațiile lor doctorale. Știm, totuși, din diverse surse că funcționarul sovietic cu sarcină de muncă completă nu dispunea de timp și, uneori, nici de resurse financiare, pentru a efectua cercetări științifice⁶⁶. Pentru demnitarii de rang superior, aceste munci erau executate de către subalterni, consilieri. Printre literați puteau fi găsite persoane care se angajau să redacteze, pentru o recompensă substanțială, lucrări științifice: „disertația de candidat” costa zece mii de ruble, iar lucrarea de „doctor în științe” – douăzeci de mii; se credea că în republicile asiatice se oferea o plată mai mare decât la Chișinău⁶⁷.

În URSS, înscrierea la doctorat și susținerea publică a unei lucrări de acest fel presupunea aprobări speciale nu doar din partea conducerii instituțiilor academice, ci și a liderilor organizațiilor partidului comunist. Suspectarea de „naționalism”, de atitudine antisovietică a candidatului putea compromite mulți ani de muncă⁶⁸. Nici cei din eșalonul superior al puterii nu aveau voie să scrie lucrări de doctorat fără acordul instanțelor de partid. Încercarea lui Ivan Calin, care a ocupat în 1980 funcția de Președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, de a se sustrage regulii a fost dezaprobată în cadrul Biroul CC al PCM⁶⁹.

Unii subiecți consideră că în instituțiile de învățământ superior au învățat să-și disciplineze gândirea, să comunice eficient, să țină discursuri în public, să-și ordoneze modul de viață, să-și gestioneze resursele de timp, fizice și intelectuale, au căpătat încredere în propriile forțe⁷⁰. Vasile Vâșcu susține că studiile la fosta Academie Comercială din Lvov, într-un mediu social cu vechi tradiții multiculturale, i-au trezit reflecții privind propria identitate etnoculturală:

Timpul cât m-am aflat în acest oraș frumos, cu arhitectură unică, cu tradiții culturale bogate, cu o sumedenie de monumente istorice, de exemplu, monumentele din

⁶⁶ Boris Gamurari notează: „Am elaborat disertația foarte greu. Într-adevăr, nu dispuneam de timp. Sacrificam serile, zilele de odihnă, concediile. Prima variantă am dactilografiat-o împreună cu soția. În ziua susținerii (care începea la orele 14.00) nu-mi permiteau să plec de la serviciu. La amiază eram încă la locul de muncă și îi prezentam secretarului de la comitetul orășenesc [al Comsomolului – n.n., A.F.] un raport pe marginea unor materiale de serviciu, iar spre final am răspuns la o întrebare interesantă: la ce mi-ar trebui aceasta [lucrarea de doctorat – n.n., A.F.]. Probabil nu era nivelul de nomenclatură potrivit. Dar am să vă spun că elaborarea unei lucrări științifice este o mare îmbogățire intelectuală” (Борис Гамурарь, *О прошлом...*, p. 80).

⁶⁷ Ion Constantin Ciobanu, *op. cit.*, p. 8.

⁶⁸ Profesorul universitar Petru Roșca, specialist în filologie romanică, își amintește că secretarul organizației de partid a Universității din Chișinău, la care activa, nu a dorit în 1971 să-i semneze caracterizarea pentru susținerea lucrării de doctorat, deși documentul fusese semnat anterior de către rector (Petru Roșca, *op. cit.*, p. 55).

⁶⁹ Ivan Calin a fost întrebat: „Scrieți teza de doctorat sau nu? Răspundeți concret: da sau nu?” Potrivit lui Grigore Eremei, răspunsul a fost: „Până ieri, înainte de a vorbi cu Ivan Ivanovici [Ivan Bodiul, primul secretar al CC al PCM – n.n., A.F.], am scris, dar acum – nu!” (Grigore Eremei, *op. cit.*, p. 167; cf. p. 582-583).

⁷⁰ Vasile Vâșcu, *op. cit.*, p. 43; Борис Гамурарь, *На крутых...*, p. 97; Alexandru Moșanu, *op. cit.*, p. 18.

cimitirul Lâceacov, cu un teatru de operă cunoscut în Europa, cu teatre dramatice și biblioteci, a influențat considerabil asupra formării concepțiilor mele de viață și în mare măsură mi-a constituit spiritul de militant al cauzei naționale. Împreună cu prietenii mei [...] vizitam în zilele de sâmbătă și duminică muzee, catedrale catolice și ortodoxe, spectacole, concerte⁷¹.

Boris Gamurari a fost înregimentat în serviciul de informații și contraspionaj sovietic pe când era student la Universitatea din Chișinău. La recrutarea sa în acest serviciu a contribuit, între altele, pregătirea pe care a obținut-o la cursurile militare, ce erau obligatorii pentru studenții instituțiilor de învățământ superior, care nu-și satisfăcuseră serviciul militar în termen⁷².

Ocazii de a accede în funcții de conducere ofereau celor interesați întrunirile comsomoliste și de partid, ce aveau loc în instituțiile de învățământ. Un tânăr energic, comunicativ, care poseda la perfecție terminologia comunistă, putea fi observat de către funcționari și activiști ideologici și atras în structurile de conducere (cazul lui Petru Lucinschi).

Universitățile au fost și medii de socializare intensă, de comunicare între deținători de experiențe etnoculturale, de viață, variate. Colaborarea, consultările reciproce inițiate în anii de studenție au servit drept model de conduită în viața profesională, iar legăturile de prietenie au continuat adesea de-a lungul întregii vieți⁷³. Pe de altă parte, putem presupune că anume datorită contactelor în spații restrânse (cămine) organele de represiune și de supraveghere sovietice puteau colecta mai lesne informații despre viața privată a tinerilor și puteau exercita un control riguros asupra lor. A avea vechi și buni cunoscuți printre intelectuali însemna să dispui de un capital important, pentru a reuși în cariera de nomenclurist⁷⁴.

Lucrătorului din sistemul de conducere sovietic i se cerea oficial să posede talent organizatoric, pregătire de specialitate excelentă în domeniul în care și-a făcut studiile universitare (cunoașterea totală, de științificitate absolută aparținând partidului ce se conduce după doctrina marxist-leninistă), dexterități de redactare a documentelor și forță de convingere (de fapt, tehnici de persuasiune) a populației dirijate, să fie onest, în primul rând față de colegii de partid, principal, să aibă o mare capacitate de muncă.

Memorialiștii ne ajută să ne limpezim reprezentările despre climatul eticopsihologic din grupul social respectiv. Ei pun în evidență „calități” ale elitei despre care sursele oficiale nu relatează nimic: „Erau mulți, jignitor de mulți, conducători docili, capabili doar să ghicească dorințele și dispozițiile șefilor”,

⁷¹ Vasile Vișcu, *op. cit.*, p. 43.

⁷² Борис Гамурарь, *op. cit.*, p. 21-24.

⁷³ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 56-62, 78. „Posibil, anume această egalitate și frăție din primii ani de studenție [la tehnicumul din Soroca – n.n., A.F.] mi-a servit drept călăuză pentru toată viața, deoarece în orice funcție m-aș fi aflat mai târziu, inclusiv în postul de membru al Guvernului, niciodată n-am nutrit vreo intenție de a domina alte persoane. Din contra, îmi plăcea să promovez stilul de colegialitate, respect și sinceritate” (Vasile Vișcu, *op. cit.*, p. 42).

⁷⁴ Petru Lucinschi, *Ostacii...*, p. 64.

scrie Boris Gamurari⁷⁵. Și în altă parte: un lucrător al aparatului trebuia să știe a-și folosi discret relațiile, a nu-și expune prietenii/colegii (ori a o face la momentul oportun), a-și ascunde gândurile, sentimentele și emoțiile⁷⁶. Potrivit lui Petru Lucinschi:

Politica aranjamentelor de culise și a intrigilor se făcea cu perfidie. Nu la vedere. Conurenții din conducerea de partid a republicii erau înlăturați pe căi diferite. [...] Care cum reușea să devină «de-al lor», cum pune mâna pe o bucătică mai bună. Îl mâna invidia, se temea nu cumva să i-o ia altul înainte. [...] Relațiile ceremonioase din mediul de partid demonstrează odată în plus cât de mult am pierdut din individualitatea noastră. S-a dat prioritate formelor colegiale de a lua hotărâri în partid. Prin aceasta, s-a legiferat fariseismul. [...] De multe decenii puterea i-a instruit pe toți să aibă un singur comportament: «vrei să supraviețuiești, fă ce fac ceilalți». În structurile sale superioare, acest regim este și mai necrutător. S-a stabilit un reflex – să ghicești ceea ce nu se spune prin cuvinte. Ci doar se subînțelege. Ca o aluzie. Iar adevărul se tănuiește cu bună știință. Aceasta este conduita omului politic care nu știe cum să se comporte în situații extreme. Presupunem că are nevoie de ajutor. Dar nu o spune deschis. Își rezervă alegerea următorilor pași politici, după ce ceilalți i-au epuizat pe-ai lor. Și nu poartă răspundere personală pentru niciuna dintre greșelile sale, care sunt tragice pentru milioane de oameni⁷⁷.

Petru Lucinschi și Vasile Vâșcu lasă să se înțeleagă că, în momentul pătrunderii lor în structurile de conducere, dețineau puține informații despre resorturile regimului. Pârghiile se aflau în mâinile Biroului Politic, KGB-ului, Procuraturii, însă aceste „materii” nu figurau în programele universitare. În acest sens, unii dintre ei (Ivan Bodiul, Serghei Sidorenco, Boris Gamurari) erau aparent mai bine informați. Se pare că adevăratul educator a fost, în ultimă instanță, viața însăși.

Cum bine se știe, accesul la studii și ascensiunea profesională în regimul comunist se aflau în strânsă relație cu originea socială. Din biografia lui Alexandru Marian rezultă că avansarea sa în ierarhia profesională/socială a fost periclitată serios de opoziția afișată față de regim de către tatăl său⁷⁸. Acesta afirma deschis că regimul sovietic se va prăbuși din cauza hibelor încifrate în el, că gospodăriile colective nu au viitor, deoarece în ele lipsește grija față de bunuri, calitatea muncii și gestiunea se află la un nivel foarte jos etc. Tatăl lui Alexandru Marian apăra cu îndârjire, public, proprietatea privată și piața liberă, care, spunea el, este forța ce face ca statul să prospere⁷⁹. Este un exemplu de reacție și de reflecție țărănească față de colectivizarea gospodăriilor agricole din anii '30 ai secolului XX, în URSS, implicit în Transnistria, unde locuia familia

⁷⁵ Борис Гамурарь, *op. cit.*, p. 93.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 107.

⁷⁷ Petru Lucinschi, *op. cit.*, p. 62, 70, 76.

⁷⁸ Александр Марьян, *op. cit.*, p. 213.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 44-45, 47, 50-51.

Marian. Pesemne din cauza acestui amănunt genealogic, fiul nu a fost admis la școala de partid, chiar dacă își denunțase tatăl în fața autorităților.

În timpul când Ion Constantin Ciobanu studia la o instituție moscovită pentru pregătirea cadrelor comsomoliste, la instanțele superioare a venit o scrisoare-denumț, în care se aduceau „dovezi” în sensul incompatibilității biografiei tânărului cu studiile la care fusese înscris⁸⁰. Viitorul său de intelectual era practic compromis. A decis, totuși, să adreseze în instanțe o scrisoare care conținea anumite explicații. După ce l-a făcut pe tânărul Ciobanu să aștepte trei ore în anticamera biroului său, persoana care lua deciziile de rigoare (primul secretar al organizației comsomoliste unionale), pregătindu-se să părăsească încăperea, i-a strecurat printre dinți două cuvinte: „Idi, ucisi!.. [„Du-te și învață!” – trad. A.F.]”. Întâmplarea pare să-l fi marcat profund pe scriitor. Pânza epică a scrierilor sale avea să integreze ulterior, într-o formulă criptică, tema mefienței. „Mai bine nu te duceai la carte”, spune țărâna din romanul *Podgorenii* fiului său, Toader Frunză, activist de partid, scriitorul plasându-și eroul în cadrul unor întâmplări împrumutate din propria biografie⁸¹.

Perspectivile de educație erau determinate în mare măsură de pozițiile ocupate de familii în raport cu instruirea exponenților lor. Alexandru Marian susține că părinții au acordat, în general, puțină atenție educației sale. După absolvirea ciclului primar, apropiații nu au dorit să vină în întâmpinarea aspirațiilor sale cu privire la studii, tatăl argumentând că un țăran care posedă o gospodărie prosperă va trăi mai bine decât un funcționar cu studii. A parcurs pe cont propriu, lent și chinuitor, următoarele etape de școlarizare. Abia pe la 28-30 de ani a ajuns să aibă studii medii de cultură generală, care i-au deschis drumul spre învățământul superior⁸².

Din textele analizate rezultă că aspirațiile copiilor legate de studii au fost influențate și de faptul că părinții lor erau știutori de carte (Alexandru Marian, Mircea Snegur, Boris Gamurari). În anii postbelici domnea un entuziasm nemaipomenit ca toată lumea să învețe și să obțină calificări profesionale. Părinți care absolviseră cel mult o școală primară își îndemneau insistent copiii să învețe cât puteau de bine⁸³. Totuși, din alte surse știm că nu atât fascinația cărții, cât veniturile derizorii în agricultură, ramura de producție principală a republicii, și viața grea la sate erau motive serioase pentru care tinerii din mediul rural plecau la studii, în speranța să îmbrățișeze profesii mai apreciate de societate. Peste aproximativ două decenii, persoanele cu studii nu mai găseau de lucru la sate, mecanizatorii fiind în număr mai mare decât mașinile agricole. Anumite sectoare de producție (asociațiile agroindustriale, unde câștigurile erau

⁸⁰ În structurile de conducere sovietice nu puteau fi recrutate persoane care aveau rude în Occident și în România; care au făcut parte în vechiul regim din organizații de tineret sau din partide politice; dacă au fost mature în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și s-au aflat sub administrație română sau germană; cei care aveau rude arestate sau deportate de sovietici ș.a.

⁸¹ Ion C. Ciobanu, *Podgorenii...*, p. 384-389.

⁸² Александр Марьян, *op. cit.*, p. 157; 178.

⁸³ Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 38-39; Борис Гамурарь, *op. cit.*, p. 12, 14, 18.

mai mari, iar condițiile de muncă mai bune) deveneau structuri cu acces limitat, „o castă închisă”⁸⁴.

Concluzii

Analiza unui șir de texte, coroborată cu date biografice, relevă eterogenitatea etnică și de experiențe educaționale în sânul elitei politice din RSSM/ Republica Moldova. Sistemele culturale diferite, ce s-au aflat la originea educației foștilor demnitari, se resimt în aprecierile lor referitoare la stări de lucruri trecute și prezente. Avem cazul unei persoane de etnie rusă (Serghei Sidorenco), al cărei tată, fost militar în armata țaristă, a fost atras de bolșevism aproape concomitent cu instalarea sa la putere în Rusia. Ivan Bodiul și Alexandru Marian reprezintă categoria de militanți/activiști moldoveni din Transnistria și din Ucraina sovietizate între cele două războaie mondiale, când educația politică a maselor s-a efectuat în mare parte în limba rusă. Cei trei au compus grupul de lideri care a condus RSSM de la terminarea ultimului război mondial până la mijlocul anilor '80 ai secolului trecut. Aceștia s-au caracterizat prin loialitate (cvasi)absolută față de comunism și de URSS; la sfârșitul anilor '80 ai secolului XX, ei au fost dispuși să accepte cel mult ideea remanierii regimului comunist, dar au respins transformările din Europa de Est.

Pentru biografiile altei categorii de demnitari – originari din Basarabia, etnici români, care au ajuns să facă parte din conducerea Moldovei sovietice abia începând cu anii '60 ai secolului XX – comun este faptul că au fost educați în copilărie potrivit normelor tradiționale din mediul rural, în limba maternă, iar în școala sovietică în conformitate cu exigențele oficiale. Textele exponenților acestui grup, exceptându-le pe acelea semnate de Ion Constantin Ciobanu, relevă deruta epistemologică și confuzia conceptuală a autorilor în momentul redactării memoriilor. Pe de-o parte, subiecții critică explicit starea lucrurilor din fostul regim (represiunile, inechitatea socială), deși l-au servit exemplar, și exaltă valori tradiționale (credințele religioase, rolul educativ al Bisericii, „specificul” lumii rurale, definit prin omenie, modestie, cumsecădenie, sinceritate, ajutor reciproc, compasiune, politetețe/buna cuviință în relațiile interpersonale ș.a.). Pe de altă parte, însă, califică drept benefice cele mai multe dintre rezultatele la care s-a ajuns prin transpunerea în practică a ideologiei comuniste. Implicit, ei justifică propria carieră din perioada sovietică.

Cât datorează foștii demnitari, potrivit propriei lor aprecieri, școlii sovietice în ceea ce privește orientarea epistemologică și conceptuală, reușita lor de viață? Ei recunosc în mod declarativ meritul instituțiilor de învățământ în evoluția personalității lor, însă marea majoritate nu precizează ce cunoștințe, abilități și valori le-au fost transmise și pe ce căi s-a realizat aceasta. În baza textelor analizate nu ne putem forma o idee clară despre conținutul învățământului sovietic (mai multe informații furnizează, în acest sens, doar

⁸⁴ Ion C. Ciobanu, *op. cit.*, p. 17, 254.

Mircea Snegur). Locul central în narațiunile despre anii de școală îl ocupă dificultățile existențiale. Ni se sugerează că, prin chiar faptul că nu au abandonat studiile, subiecții sunt demni de prețuire. Niciunul dintre foștii demnitari nu uită să menționeze – de regulă, cu mândrie – că a absolvit o instituție aflată pe treapta superioară de învățământ.

O carieră tipică de demnitar din acea perioadă trebuia să includă câteva etape: persoana ocupa o funcție de importanță locală (la nivelul unui sat/raion) (1); ulterior era avansată într-o structură republicană, în veriga inferioară sau medie a organelor comsomoliste, de partid, ministeriale (2); apoi era transferată la „muncă practică de răspundere”, într-o funcție importantă de nivel raional (prim-secretar al comitetului raional de partid sau președinte al comitetului executiv) (3), un examen care, odată trecut cu bine, permitea ascensiunea în organele puterii din capitala republicii (4); următoarea treaptă se afla în aparatul de conducere de la Moscova (5), după care unii (merituoși și demni de cea mai mare încredere, din punctul de vedere al centrului) puteau reveni în poziții-cheie, în republică (prim-secretar al CC al PCM, șef al Guvernului) (6).

În primele două decenii de după război, în condițiile lipsei acute de cadre calificate, posturi la nivelul cel mai înalt au fost ocupate de persoane cu studii preuniversitare, uneori doar primare. Cu timpul s-a impus regula nescrisă potrivit căreia pentru a ocupa un loc pe treapta a doua din schemă (mai târziu, deja la prima treaptă) candidatul trebuia să dețină o diplomă de studii superioare. Mulți frecventau cursurile secțiilor cu frecvență redusă și serale, în această situație aflându-se aproximativ jumătate din întregul contingent de studenți din URSS⁸⁵. Învățământul la secția cu frecvență redusă presupunea studierea materiilor de sine stătător, contactul anual al studenților cu mediul academic prelungindu-se doar câteva săptămâni, când aceștia se prezentau la seminare, la ore practice și la sesiunile de examinare.

Plasarea pe treptele următoare era condiționată și de absolvirea unei școli de partid. Pentru a fi înscris la școala de partid de pe lângă CC al PCUS din Moscova, candidatul trebuia să fie recomandat de către conducerea de partid a republicii sau a regiunii unionale din care venea la studii. Recomandarea organizațiilor de partid teritoriale indica asupra intențiilor conducerii de a-l primi în rândurile sale pe respectivul aspirant/candidat. Frecventarea unei școli de partid însemna identificarea unui nomenclaturist cu grupul social dominant și nu intenția de a progresa în instruire, în vederea obținerii unui calificări.

⁸⁵ În anul academic 1969-1970, la instituțiile învățământului superior din URSS, cu frecvență la zi erau 2.139.000, la secția studii serale – 668.000 și la secția studii cu frecvență redusă – 1.742.000 de studenți (С. И. Зиновьев, В. Г. Панов, А. И. Горшенев, *Высшие учебные заведения* [S. I. Zinov'ev, V. G. Panov, A. N. Goršenev, *Instituțiile învățământului superior*], în А. М. Прохоров (redactor), *Большая Советская Энциклопедия* [A. M. Prohorov (redactor), *Marea Enciclopedie Sovietică*], ediția a treia, vol. 5, Moskva, Sovetskaja Enciklopedija, 1971, p. 562). În RSSM, aproximativ în aceeași perioadă (anul de studii 1970-1971) în instituțiile de învățământ superior studiau 44.752 de persoane; dintre acestea, la secția frecvență la zi erau 24.808, la secția studii serale – 1.072 și la secția studii fără frecvență – 18.872 (V. Cherdivarenco *et. al., op. cit.*, p. 310).

Să mai notăm că se proceda la numirea consecutivă a cadrelor în diferite funcții, adesea fără legătură cu domeniul în care își făcuseră studiile. De aici impresia de permanentă improvizatie, nesiguranța la locul de muncă, dar și posibilitatea de a eluda responsabilitatea. Refuzul unui membru de partid de a ocupa un post oarecare, chiar din motivul că nu deține competențele necesare/nu are studii într-un domeniu concret, nu era trecut cu vederea în instanțele de partid, deși aprecierea nu se formula în public. Incidentul putea să aibă pentru persoana dată urmări negative pe termen lung.

Memorialistica oferă informații relevante despre fluxul de cadre dinspre instituțiile învățământului superior spre organele de conducere a RSSM. În asemenea cazuri se poate vorbi despre avansări în ierarhie. Mihail Ciolac (n. 1929), profesorul de evidență contabilă al lui Vasile Vâșcu la tehnicumul din Soroca, a ajuns în funcția de ministru al comerțului din RSSM (1973-1985); Mihail Sidorov, rectorul Institutului agricol din Chișinău, a devenit pentru un timp ministru al Agriculturii din republică⁸⁶. În sens invers, transferul unui demnitar într-o instituție academică însemna re poziționare în ierarhie, dar pe o treaptă inferioară, iar la limită – cădere în dizgrația superiorilor. Un ecou al acestor practici în spațiul post-sovietic poate fi considerată situația în care se găsește rapid un post într-o instituție de cercetare sau într-o universitate pentru un politician care a fost lipsit de putere. Actualmente, aflarea într-o funcție academică poate fi un interludiu în cariera politică. Bunăoară, primul post al lui Petru Lucinchi, după lichidarea partidului comunist, în 1991, a fost acela de colaborator științific la Institutul de cercetări social-politice al Academiei de științe din capitala Federației Ruse (1991-1992). Au urmat funcția de Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Federația Rusă (1992-1993), revenirea la Chișinău, funcția de Președinte al Parlamentului și apoi aceea de șef al statului.

Putem conchide că studiile erau în timpurile sovietice o condiție obligatorie pentru ascensiunea continuă în carieră și pentru a pătrunde în elita politică. În plus, diplomele universitare, prietenia unui demnitar cu artiștii, oamenii de știință și cărturarii confereau prestigiu și onorabilitate. Rostul studiilor pare să fi fost acela al unui accesoriu indispensabil, dar neesențial și adesea nefuncțional, între dovada formală despre absolvirea unei instituții de învățământ superior și nivelul educațional real existând o mare prăpastie.

⁸⁶ Vasile Vîșcu, *op. cit.*, p. 65; Mircea Snegur, *op. cit.*, p. 72.

**Soviet Education in the Memories of former Moldavian SSR Dignitaries.
Study Conditions, Quality of Education and its Relevance for Career Success**

(Abstract)

Keywords: soviet nomenklatura, soviet education system, Moldavian Soviet Socialist Republic, autobiographic texts (memories).

In the last decade, a number of memorialistic “life story” writings have been published in the Republic of Moldova. Among them, were some written by members of the former Soviet nomenklatura, as well as the members of the political elite of the republic after the fall of the Soviet Union. We shall present, in the current article, the image of the pre-university and university system of the Moldavian Soviet Socialist Republic between the 1930s and 1960s. This analysis aims to clarify what role the former soviet dignitaries attribute their studies to their professional ascent, and how they managed their academic acquisitions in their political careers. We will apply the biographical method of investigation, accompanied by the analysis of autobiographic texts (memories, journals, interviews) signed by ten representatives of the sovietized Moldovan political elite: Alexandru Marian, Ivan Bodiul, Serghei Sidorenko, Petru Lucinschi, Mircea Snegur, Vasile Vâșcu, Grigore Eremei, Ion Constantin Ciobanu, Dumitru Moțpan and Boris Gamurari.

The analysis disclose the heterogeneity of ethnicity, and of educational experiences in the heart of the Moldovan political elite. The differing cultural systems that were at the origin of the former dignitaries’ education can be felt in their appreciations referring to past and present states of facts. The harsh conditions occupy a central place in their schooling stories. The former dignitaries declaratively admit to the merit of the educational institutions in the evolution of their personality. Nevertheless, the great majority of them do not specify what knowledge, abilities and values were transmitted to them, and in which ways they were achieved. Based on the texts analysed, we cannot form a clear idea on the content of the Soviet education system (only Mircea Snegur offers more information in this sense). We can conclude that in Soviet times education was a compulsory condition for the continuous ascent into the career, and the entry into the lines of the political elite. Moreover, university diplomas, the friendship of a dignitary with the artists, scientists and scholars, conferred prestige and honorability. The usefulness of studying seemed to be the one of an irreplaceable, but unessential, and often non-functional accessory; therein, being an enormous gap between the formal proof of graduation from a higher education institution, and the real education level.

Problema aromânilor în debaterile Parlamentului României la începutul secolului al XX-lea

Sebastian BUNGHEZ

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea unul din aspectele relațiilor internaționale avut în vedere de România era lupta micilor state balcanice pentru Macedonia¹. O cauză a preocupării era problema aromânilor, locuitori în această regiune a Imperiului Otoman, nerecunoscuți drept o comunitate etnică distinctă, prin urmare expuși pericolului deznaționalizării. De aceea, România a deschis pentru ei școli pe teritoriile otomane în care locuiau și a întreprins numeroase demersuri diplomatice în favoarea lor².

Pentru România, problema Macedoniei era legată și de teama că o încorporare a ei la Bulgaria, dorită de majoritatea bulgarilor și de o parte însemnată a macedonenilor, ar face din vecina de la sud de Dunăre cea mai puternică țară din Peninsula Balcanică. Astfel aceasta ar avea posibilitatea de a cucerii Dobrogea, pe care unele cercuri politice și militare din țara vecină o considerau pământ istoric bulgăresc. Această opinie ajunsese să fie inclusă chiar într-un document oficial, anume „Manual pentru tinerii soldați din toate armele”, aprobat de Ministerul de Război bulgar în 1907 și recomandat șefilor de trupe prin două circulare. Acolo se găsea și o hartă, pe care Dobrogea era notată cu titlul „Părți din Bulgaria nedezbite încă”³. Poziția geografică și politica belicoasă a Bulgariei stârneau îngrijorări. Cu oricare din cele două imperii vecine – rus sau austro-ungar – s-ar fi aliat Bulgaria, România ar fi fost încercuită.

¹ În legătură cu aceasta vezi amănunte, de exemplu, în lucrările lui Dimitrije Djordjević, *Révolutions nationales des peuples balkaniques. 1804-1914*, Beograd, Institut d'Histoire, 1965; Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice. 1804-1920*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1999.

² Despre problema aromână, vezi Max Demeter Peyfuss, *Chestiunea aromânească. Evoluția ei de la origini până la pacea de la București (1913) și poziția Austro-Ungariei*, București, Editura Enciclopedică, 1994; Neagu Djuvara (coord.), *Aromânii. Istorie. Limbă. Destin*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996; Gheorghe Zbucă, *O istorie a românilor din Peninsula Balcanică. Secolul XVIII-XX*, București, Editura Biblioteca Bucureștilor, 1999; Ionuț Nistor, „Problema aromână” în *raporturile României cu statele balcanice: 1903-1913*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009 etc.

³ Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, volum editat de Stelian Neagoe, București, Editura Machiavelli, 1995, p. 196.

În consecință, Bucureștiul a acționat constant până la războaiele balcanice pentru îndeplinirea a două țeluri: asigurarea pentru aromâni a celor mai bune condiții pentru a-și păstra limba și tradițiile strămoșești și păstrarea balanței de putere în Peninsula Balcanică, prin menținerea *statu quo*-ului, văzut drept cea mai bună soluție împotriva pericolului bulgar. Unii politicieni se gândeau însă și la a-i folosi pe aromâni drept obiect de compensație în raporturile cu Bulgaria. Ei doreau să obțină de la aceasta rectificarea graniței la Dunăre, dacă ea ar fi cucerit teritoriul în care locuiau și aromâni⁴.

Oricare ar fi fost motivațiile politicii sale, România a cerut pentru aromâni un statut oficial încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea. În 1891, sultanul i-a promis ministrului român de la Constantinopol, M. Mitilineu, că le va acorda statut juridic aromânilor din Imperiul Otoman. În schimb, Turcia dorea să încheie un tratat de alianță cu România, idee respinsă de guvernul român⁵. În loc de tratat, în împrejurările dramatice ale anilor 1896-1897, când avuseseră loc masacrarea armenilor din Constantinopol, criza cretană și războiul greco-turc, România a adoptat o poziție pro-otomană: nu i-a primit pe refugiații armeni și nu i-a reprimat pe grecii plecați din România să lupte ca voluntari împotriva Porții. Se spera că astfel sultanul va acorda aromânilor un statut politic și religios asemănător cu cel al sârbilor din Macedonia, care aveau în administrare scaunul metropolitan de la Skopje. Dar padișahul nu a îndeplinit cererea României. Diplomatul sârb V. Ivković considera că motivul atitudinii otomane era acordul ruso-austro-ungar din primăvara anului 1897 de la Petersburg, referitor la necesitatea menținerii păcii și a *statu quo*-ului în Balcani. După încheierea acestuia, „România nu mai poate spera nimic din partea Turciei, deși a îndeplinit toate dovezile posibile de fidelitate față de aceasta”, scria oficialul sârb⁶.

În 1900, încordarea relațiilor româno-bulgare a avut legătură și cu problema aromânilor. Cauza acestei evoluții a fost uciderea la București a profesorului aromân Ștefan Mihăileanu de către un comitagiul bulgar. Cel ucis, director al gazetei „Peninsula Balcanică”, atacase violent în diverse articole revendicările bulgare în Macedonia și Comitetul macedo-bulgar de la Sofia, care acționa în acest sens. Cum ancheta ce a urmat a scos la iveală un vast complot, care includea intenția de asasinare a regelui Carol, relațiile au fost puternic tensionate⁷.

În 1903, problema Macedoniei și implicit a aromânilor a revenit la ordinea zilei prin izbucnirea insurecției de „Ilinden” (sărbătoarea Sfântului Ilie – 20 iulie, pe stil vechi). Înăbușirea brutală a revoltei de către forțele otomane a determinat

⁴ Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 69; vezi și declarația lui Take Ionescu în acest sens în *Documents diplomatiques français*, II^{ème} série, tom I, Paris, Imprimerie Nationale, 1929, p. 352.

⁵ Nicolae Ciachir, *Istoria popoarelor din sud-estul Europei în epoca modernă*, București, Editura Oscar Print, 1998, p. 382.

⁶ Miodrag Milin, *Relațiile politice româno-sârbe în epoca modernă (secolul al XIX-lea)*, București, Editura Academiei Române, 1992, p. 192-193.

⁷ Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 211-212.

punerea la punct a unui program de reforme în Macedonia, stabilit între Rusia și Austro-Ungaria la Mürzsteg, în același an, care a fost aplicat cu acordul celorlalte Mari Puteri. Acest program, pus în practică începând din noiembrie 1903, prevedea, între altele, gruparea unităților administrative după principiul naționalității⁸.

Faptul că aromânii nu erau recunoscuți ca naționalitate în Imperiul Otoman făcea posibilă divizarea așezărilor lor, în urma aplicării reîmpărțirii administrative⁹. În plus, comunitățile mai erau supuse și atacului bandelor de greci, bulgari și sârbi, care căutau să-i „convingă” să susțină ideea lor națională¹⁰. România a făcut presiuni pentru recunoașterea oficială de către sultan a aromânilor ca naționalitate distinctă, sperând că astfel îi va putea apăra de deznaționalizare. Printr-un efort susținut al ministrului său la Constantinopol, Alexandru Em. Lahovary, care a fost sprijinit de mai mulți diplomați, în primul rând de reprezentantul Germaniei, sultanul a promulgat o iradea în acest sens la 9 mai 1905¹¹.

Problema aromânilor și a Macedoniei a contribuit și la răcirea relațiilor dintre România și Grecia, în primii ani ai secolului al XX-lea¹². Recunoașterea oficială a naționalității aromâne a stârnit mai ales furia grecilor. Bande de greci au început o nouă campanie teroristă împotriva aromânilor cu sentimente naționale, pe care-i considerau chiar „mai primejdioși pentru greci decât exarhiștii” (adeptii Bulgariei), fiindcă partida grecească din Macedonia era formată în mare parte din etnici aromâni. Fără sprijinul lor, statul elen nu ar fi putut pretinde că exista o prezență etnică grecească substanțială în Macedonia și nu ar fi avut suficiente argumente pentru a-i revendica teritoriul. Grecii erau susținuți și de Patriarhia de la Constantinopol¹³. Aceste reacții au dus la ruperea relațiilor oficiale dintre România și Grecia, în iunie 1906¹⁴, ele nerestabilindu-se decât în iunie 1911.

O nouă turnură părea să prindă contur odată cu izbucnirea și victoria revoluției „Junilor turci” în iulie 1908, schimbarea de regim petrecută la Constantinopol aducând unele avantaje și aromânilor. După ce în anii precedenți, din cauza atacurilor bandelor grecești, în special, se înregistrase un regres în cuprinderea copiilor în școli românești și în folosirea limbii române în Biserică, situația s-a îmbunătățit după ajungerea la putere a „Junilor turci”.

⁸ Dimitrije Djordjević, *op. cit.*, p. 196-197.

⁹ Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 80.

¹⁰ Ion Gh. Șendrulescu, *Relațiile diplomatice ale României cu statele balcanice în perioada 1900-1914*, în SAI, XLVII-XLVIII, 1983, p. 80-81; vezi și Dimitrije Djordjević, *op. cit.*, p. 200-201, și Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 86-87.

¹¹ Vezi detalii în Alexandru Em. Lahovary, *Amintiri diplomatice (Constantinopol 1902-1906)*, București, M.O., Imprimeria Națională, 1935.

¹² Michel Lhéritier, *L'évolution des rapports gréco-roumains depuis un siècle (1821-1931)*, în *Mélanges offerts à M. Nicolas Iorga par ses amis de France et des pays de langues française*, Paris, Librairie Universitaire J. Gamber, 1933, p. 585.

¹³ Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 93.

¹⁴ Michel Lhéritier, *op. cit.*, p. 586-587.

Numărul copiilor care frecventau școlile românești a crescut, doi aromâni au intrat în nou-creatul Parlament otoman și au avut loc mai multe congrese ale comunității aromânești, sprijinite de autorități. Numai Patriarhia de la Constantinopol a refuzat orice compromis în folosirea aromânei în Biserică și ocuparea unor locuri de episcopi de către clericii aromâni¹⁵. În ciuda primelor semnale încurajatoare, în anii următori regimul politic din Imperiul Otoman a început să mizeze tot mai mult pe cartea naționalismului turc, iar speranțele legate de un regim mai favorabil pentru minorități nu s-au realizat. În paralel, s-au intensificat și activitățile bandelor armate naționaliste din Macedonia, aromânii fiind adesea victimele lor.

Războaiele balcanice au agravat situația aromânilor, ei intrând într-un con de umbră al preocupărilor Bucureștiului. În timpul conflictelor, acțiunea diplomatică a României s-a concentrat mai ales către obținerea unei compensații teritoriale de la Bulgaria, în scopul menținerii echilibrului de forțe în Peninsula Balcanică¹⁶. De aici și efectele descurajante pentru situația comunității aromâne. Spre exemplu, la Conferința de pace de la București, de la finalul celui de al Doilea Război Balcanic problema aromână a fost „rezolvată” prin intermediul unor note schimbate între România și Bulgaria, Serbia și Grecia, prin care cele trei state se angajau să asigure autonomie școlilor și bisericilor aromânilor din fostele teritorii otomane anexate acum de ele¹⁷. Din păcate, doar Grecia a respectat, în parte, până la războiul civil din anii '40, înțelegerile convenite la București, restul statelor ducând o politică dură de deznaționalizare a aromânilor¹⁸.

În Parlamentul României, la începutul secolului al XX-lea, o primă discuție importantă consacrată problemei aromânilor avea loc în Camera la 8 și 10 decembrie 1901, pe tema reducerii bugetului școlilor românești deschise pentru aromâni în Peninsula Balcanică. În contextul crizei financiare care lovide România în anii 1899-1901, guvernul D.A. Sturdza decidea să reducă drastic cheltuielile¹⁹. Ministrul Instrucțiunii Publice, Spiru Haret, ceruse alcătuirea unui

¹⁵ Vezi detalii în Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 102-109.

¹⁶ Că a fost așa încă din prima fază a crizei din 1912-1913 o mărturisește Alexandru Marghiloman; relatând o întrevedere avută cu prim-ministrul Titu Maiorescu, pe data de 6 noiembrie 1912, el notează: „De acord convenim că, la conferință, prima noastră chestie va fi granița, nu macedonenii români”; vezi în Alexandru Marghiloman, *Note politice*, vol. I, *România și războaiele balcanice (1912-1913); România și primul război mondial (1914-1919); Neutralitatea (1914-1916)*, București, Editura Scripta, 1993, p. 88.

¹⁷ Gheorghe Zbucnea, *România și războaiele balcanice. 1912-1913. Pagini de istorie sud-est europeană*, București, Editura Albatros, 1999, p. 289.

¹⁸ Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 119.

¹⁹ Vezi amănunte despre criza financiară în studiile lui Robert Păiușan, *Criza datoriei externe în Europa sud-estică la cumpăna secolelor XIX-XX*, în RI (serie nouă), 4, 1993, nr. 3-4, p. 305-320 și idem, *Împrumutul extern al României din anul 1899*, în RI (serie nouă), 6, 1995, nr. 3-4, p. 295-308. De asemenea, în lucrarea lui Ion Bulei, *Lumea românească la 1900*, București, Editura Eminescu, 1984, p. 155-162, 169-171, 178-182, 242-248, 260-287, 295-309, se analizează pe larg criza financiară și măsurile luate de guvernele românești din această perioadă pentru depășirea ei. Se poate spune că, în mare, guvernul conservator condus de Gheorghe Grigore

raport asupra învățământului public românesc din Imperiul Otoman, în urma căruia tăiașe și el substanțial bugetul acestuia²⁰.

În urma unei interpelări a deputatului liberal Gh. Dragu, Spiru Haret rostea un discurs în care îi acuza pe foștii miniștri conservatori ai Instrucțiunii Publice, în special pe Take Ionescu, că în trecut au cheltuit pentru aromâni sume mari de bani în mod ineficient. Mai precis, era incriminată deschiderea unor școli care nu aveau elevi și angajarea pe posturi de învățători ori profesori a unor persoane fără nici un fel de calificare.

Mai mult, în momentul în care țara trecea prin mari greutăți financiare, conservatorii au făcut cheltuieli de lux, cumpărând biciclete pentru școlile aromânilor ori angajând profesori pentru cursuri de dans. În realitate, toate aceste cheltuieli, acuza Haret, aveau drept scop cumpărarea de partizani politici printre aromâni, care să fie folosiți drept masă de manevră. O dovadă în acest sens, considera ministrul liberal, era faptul că atunci când unii miniștri conservatori dinaintea lui au redus cheltuielile pentru școli aromâni nu au protestat, dar când Haret a recurs și el la măsuri similare s-a trecut chiar la organizarea unor proteste la București și a unei greve în școlile din Macedonia.

Haret susținea că el a început să dea o organizare rațională învățământului românesc din Macedonia, ținând cont de nevoile aromânilor de acolo, în timp ce conservatorii au fost interesați să-și facă doar partizani, nu să cheltuiască banii în funcție de nevoile reale²¹.

Lui Haret îi răspundea prompt deputatul conservator Mihail Vlădescu. În viziunea lui, liberalii, în special Haret, prin reducerile de cheltuieli operate, zădărniceau lucrurile bune făcute până atunci. În trecut, doi miniștri conservatori ai Instrucțiunii, C.I. Istrati și C.C. Arion, au redus salariile ori au desființat școli deschise doar pe hârtie, dar care încă nu funcționau, fiindcă se aștepta obținerea autorizației pentru ele de la Poartă. În schimb, Haret a suprimat numeroase posturi și a desființat școli care aveau elevi și funcționau. Mai mult, acuza Mihail Vlădescu, au fost persecutați unii învățători și profesori numiți în funcții de conservatori, iar Haret poate fi bănuît că ajunge chiar „a fi contra românilor macedoneni” care nu îl aprobă²².

Cantacuzino (11 aprilie 1899 – 6 iulie 1900) și cel junimist-conservator condus de P.P. Carp (7 iulie 1900 – 13 februarie 1901) au încercat mai puțin să micșoreze cheltuielile bugetare și mai mult să facă noi împrumuturi externe, să instituie noi impozite și să vândă activele statului, fără a avea însă suficient succes. Criza a fost depășită datorită măsurilor de tăieri bugetare dure luate de guvernul liberal condus de D.A. Sturdza (14 februarie 1901 – 20 decembrie 1904), coroborate cu alte împrumuturi și venituri agricole mai mari, provenite din recoltele bune ale anilor 1901 și 1902.

²⁰ Raportul fusese atât de critic, încât autorul său, Lăzărescu-Lecanta, directorul fostului gimnaziu din Yanya, a fost acuzat de membrii partidei naționale aromânești că a ajuns la o înțelegere secretă cu grecii și apoi împușcat de un alt fruntaș aromân, Nuși Tulliu; vezi Max Demeter Peyfuss, *op. cit.*, p. 77-78. În acest context, a fost scăzut cu aproape jumătate și bugetul școlilor românești din Peninsula Balcanică. Vezi și Doru Neagu, *Învățământul românesc în Balcani la începutul secolului XX (până la primul război mondial)*, în SAI, LXXIII, 2008, p. 263-264 și 276.

²¹ Vezi MOF. DAD, ședința din 8 decembrie 1901, p. 141-158.

²² *Ibidem*, ședința din 10 decembrie 1901, p. 271-278.

Haret revenea apoi la tribună cu o demonstrație aproape contabilă despre eficiența stipendiilor bulgărești în domeniul școlar pentru conaționali din Macedonia: Sofia cheltuia de cinci ori mai puțini bani față de români pentru fiecare școlar care frecventa cursurile școlilor bulgărești. El conchidea, arătând că partidele din România n-ar trebui să-și exporte peste graniță neînțelegerile²³.

După ce ia cuvântul și prim-ministrul, D.A. Sturdza, pentru a-i acuza și el pe conservatori că în scop politic îi îndeamnă pe aromâni „la agitațiuni și răzvrătiri”, Camera, în mod firesc, dată fiind majoritatea liberală din cadrul ei, adoptă o moțiune de încredere în politica lui Haret în privința școlilor din Macedonia²⁴.

Problema aromânilor domină și dezbaterile parlamentare consacrate politicii externe din sesiunea anilor 1903-1904. Mai întâi, survin discuțiile cu prilejul dezbaterii unui proiect de lege prin care se acorda un credit de 600.000 de lei pentru cumpărarea de terenuri și construcția de biserici și școli românești în Imperiul Otoman. În Adunarea Deputaților, conservatorul M. Vlădescu afirma că nu combate proiectul de lege, dar constata că politica guvernului era total diferită de cea din 1901: dacă atunci se considerase că nu erau suficienți elevi în școlile din Macedonia, între timp numărul lor crescuse într-atât încât trebuiau să fie clădite școli pentru ei. Așadar, aprecia că prin acea lege Spiru Haret dădea dreptate guvernului conservator și politicii lui Take Ionescu din trecut în privința Macedoniei, considerată de opinent „singura politică națională sănătoasă și conștientă”²⁵.

Spiru Haret arăta însă că, prin această lege, el a dorit să facă lucruri reale, nu ficțiuni, precum școlile înființate de conservatori, pe care el le-a desființat. Cei 600.000 de lei prevăzuți în lege urmau să fie folosiți pentru așezăminte stabile, cu rost, față de cei 762.000 de lei bugetați de Take Ionescu, fără să contruiască nimic, ba chiar reducând numărul școlilor aromânilor pentru care statul român plătea chiria²⁶.

Câteva zile după ce era adoptată în Cameră, legea ajungea la 9 decembrie 1903 în Senat, unde conservatorii pregăteau noi atacuri politice. În opinia generalului Iacob Lahovari, fruntaș al Partidului Conservator, Spiru Haret greșise prin desființarea școlilor din Macedonia; conform viziunii sale conservatoare, o cale principală ar fi fost corectarea erorilor constatate, nu schimbarea sistemului în ansamblu. Lahovari acuza guvernul liberal că a rămas nepăsător la masacrarea aromânilor de către trupele turcești, în timpul revoltei de Ilinden (20 iulie 1903), că nu acționase pentru împiedicarea măcelului și în plus trimisese o sumă mult prea mică drept ajutoare pentru supraviețuitori. Liderul conservator afirma că, totuși, conservatorii vor vota creditul propus de guvern, deși îl consideră tardiv²⁷.

²³ *Ibidem*, p. 161-168.

²⁴ *Ibidem*, p. 168-169.

²⁵ *Ibidem*, ședința din 28 noiembrie 1903, p. 23-24.

²⁶ *Ibidem*, p. 25-26.

²⁷ Vezi MOF. *Dezbaterile Senatului* (în continuare, DS), ședința din 9 decembrie 1903, p. 50-52.

Spiru Haret formulează un răspuns generalului Lahovari, afirmând că guvernele conservatoare din trecut, deși cheltuiau mulți bani pentru aromâni, o făceau fără o bună organizare, inefficient. Lipseau profesori la obiecte fundamentale, precum matematica ori limba română, la liceul din Bitolia, de exemplu. Constrânși de nevoile bugetare, liberalii au încercat să dea o bună organizare și să aloce banii eficient, în funcție de nevoi. În privința ajutorării aromânilor în urma revoltei din vara anului 1903, Haret considera că guvernul a făcut tot ce a putut. Mai mult, ulterior s-a obținut de la guvernul otoman includerea unui aromân în comisia care urma să propună reforme pentru Macedonia, fapt ce echivala cu o recunoaștere a existenței naționalității aromâne²⁸.

Problema aromânilor ocupă un loc central și în discutarea proiectelor de răspuns la Mesajul Tronului din 1903. În Adunarea Deputaților vorbesc, între alții, Take Ionescu și Ion I. C. Brătianu, ministrul de Externe.

Primul susține că liberalii n-ar fi trebuit să micșoreze atât de mult bugetul pentru învățământul românesc din străinătate și să desființeze atâtea școli. Dacă nu existau suficienți elevi ori profesori, guvernul ar fi trebuit să organizeze școlile mai bine și să caute elevi. În Macedonia, credea Take Ionescu, „trebuie să alerge școala după elevi”, fiindcă mulți dintre aromâni „nu sunt încă câștigați influenței românești”, ci au rămas legați de cultura greacă. Pentru a-i atrage, trebuiau folosite orice mijloace, inclusiv criticatele biciclete și profesorii de dans. Conservatorul considera că prin scăderea bugetului aromânii nu au fost doar descurajați, ci au crezut că statul român i-a abandonat: când au avut loc masacrele, guvernul a trimis ajutoare prea târziu și prea mici, în comparație cu cele trimise de greci.

Ionescu s-a arătat îngrijorat și de posibilitatea ca la înființarea noilor unități administrative otomane pe baze etnice să nu se poată forma și unele cu majoritate românească²⁹.

Ionel Brătianu a răspuns tuturor criticilor lui Take Ionescu. A spus că prin creditul votat pentru construcția de școli și biserici guvernul dovedește că a fost consecvent în promovarea unei politici serioase în Macedonia. Tăierea bugetului din 1901 a distrus doar un aspect nociv al politicii României din trecut în acest domeniu (cumpărarea de partizani politici cu bani publici). În ce privește problema reformei administrative în Macedonia, guvernul a întreprins demersuri pe lângă guvernul otoman și pe lângă Puterile Europei în favoarea aromânilor, iar demersurile au fost primite favorabil. Un succes a fost obținut prin „numirea delegatului român în comisiunea reformelor”. Din păcate, Patriarhul de la Constantinopol refuză românilor din Macedonia dreptul „să se roage în limba părinților lor”. Iar ajutorul dat aromânilor din Crușova n-a fost deloc tardiv și nici mic, populația s-a arătat impresionată de distribuirea lui și a adresat mulțumiri guvernului român³⁰.

²⁸ *Ibidem*, p. 52-54.

²⁹ DAD, ședința din 4 decembrie 1903, p. 84-85.

³⁰ *Ibidem*, ședința din 9 decembrie 1903, p. 140-144.

La Senat generalul Lahovari a reproșat guvernului că nu a întreprins măsuri pentru a-i proteja pe aromâni de masacre, în viziunea lui fiind necesare intervenții pe lângă guvernul otoman pentru înarmarea lor, astfel încât să aibă posibilitatea autopărării împotriva „invaziunii bandelor și desigur de a-i păzi de excesele trupelor imperiale”³¹.

Ion I.C. Brătianu răspundea generalului Lahovari cu un discurs asemănător celui din Cameră. El mai adăuga că guvernul a acționat pentru apărarea aromânilor, chiar și guvernul otoman a încercat să ia măsuri de apărare a lor, dar s-a întâmplat un măcel regretabil la Crușova (trupele otomane au ucis numeroși civili – n.n., S.B.) pentru care s-au exprimat regrete la Constantinopol, de către guvernul otoman. Guvernul român a încercat, în acțiunea sa, să-și sincronizeze obiectivele cu țelul urmărit de întreaga Europă, adică menținerea păcii, a *statu quo*-ului în Balcani, pe baza echilibrului balcanic, și îmbunătățirea situației aromânilor. (În acest fel, se înțelege din discursul lui Brătianu, România urmărea să obțină sprijinul marilor puteri pentru aromâni. Era o metodă folosită și în trecut de români, de exemplu în timpul războiului Crimeii, când au încercat să obțină sprijinul marilor puteri pentru Unirea Principatelor, prezentând-o ca pe o soluție pentru apărarea teritoriului Imperiului Otoman și, deci, a echilibrului european.) Ministrul de Externe aprecia că astfel s-a obținut un succes, prin prezența în comisia de reforme a unui reprezentant al aromânilor, până și unele din marile puteri, precum Rusia și Marea Britanie, susținând că românii din Macedonia trebuiau să aibă drepturi egale cu celelalte naționalități³².

Sesiunea parlamentară din noiembrie-decembrie 1904 a fost de scurtă durată, din cauza căderii guvernului liberal, urmată de dizolvarea Parlamentului și alegeri câștigate de Partidul Conservator. De aceea, dezbateri parlamentare mai consistente pe teme de politică externă s-au ținut abia în următoarea sesiune, din februarie-iunie 1905.

Mesajul Tronului din 23 februarie 1905 afirma că România se interesa în mod deosebit de unele provincii otomane, în care locuiau numeroși români, supuși credincioși sultanului, declarație parafrazată și în proiectele de răspuns la Mesaj ale celor două Camere³³. În discutarea proiectului de răspuns al Camerei s-a remarcat includerea pentru prima dată în Mesajul Tronului a unui paragraf „consacrat fraților noștri din peninsula balcanică”, fapt salutat de reprezentanții tuturor partidelor. Altfel, s-au produs acuzații partinice obișnuite pe problema românilor macedoneni. Mai ales conservatorii, precum Pascal Tonescu, Take Ionescu și V.T. Cancicov au reproșat lui Spiru Haret că, urmărind să izbească în Take Ionescu, prin desființarea operei acestuia din Macedonia a lovit de fapt în români³⁴.

³¹ DS, ședința din 11 decembrie 1903, p. 78-79.

³² *Ibidem*, ședința din 12 decembrie 1903, p. 85-86.

³³ Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 240.

³⁴ Vezi DAD, ședințele din 4, 5, 7, 8, 9 martie 1905, p. 134-200.

Spiritul polemicii aprinse continua la discutarea proiectului de răspuns la Mesajul Tronului în Senat. Între alții, liberalul Al. Constantinescu susținea că politica externă a României în privința Macedoniei ajunsese la rezultate satisfăcătoare grație lui Ion I.C. Brătianu, care a pus-o, în ultimii doi ani, pe baze sănătoase; era posibil ca guvernul conservator să obțină noi rezultate, aprecia Constantinescu, dar drumul fusese deschis de politica liberalilor.

Conservatorul Th. Raica îi contrapunea însă o critică furibundă a politicii externe a guvernelor liberale, pe care le acuza că nu au tratat cu Marile Puteri „de la egal la egal”, precum guvernele conservatoare, ci au discutat „ca de la inferior la superior”. În privința Macedoniei, aprecia Th. Raica, ele nu s-au mulțumit să desființeze școli și să dea afară profesori, ci au dat chiar arme dușmanilor aromânilor. Astfel, afirmația făcută de Spiru Haret, într-un raport adresat regelui, „că nu există o cestiune națională, nici școli române serioase în Macedonia”, a fost imediat speculată de ministrul Greciei la Paris, Deliyannis³⁵.

Obținerea de către diplomația română, condusă pe atunci de către generalul Iacob Lahovari, a unei iradele prin care sultanul acorda recunoașterea oficială naționalității aromâne, la 9 mai 1905, a fost salutăată în Parlament de toate partidele. În ședința Camerei, Ion I.C. Brătianu, în numele PNL, arătându-și recunoștința față de sultan și față de Puterile care au ajutat România în acest demers, și-a exprimat speranța că în viitor patriarhul de la Constantinopol va înțelege și el că greșește în politica față de aromâni.

Ministrul de Externe, Iacob Lahovari, a relatat cum, sprijinit de reprezentanții Puterilor prietene, reușise să obțină de la sultan iradeaua, speculând o măsură abuzivă luată de valiul de Ianina împotriva a doi revizori școlari. Și Alexandru Marghiloman, în numele junimiștilor, l-a felicitat pe ministru pentru succesul obținut³⁶.

În Senat, generalul Lahovari a fost felicitat de C.G. Dissescu, în numele Partidului Conservator, și de D.A. Sturdza, în numele PNL. El le-a răspuns acestora cu un discurs asemănător celui pronunțat în Cameră, în care a descris cum fusese obținută iradeaua favorabilă aromânilor³⁷.

În urma recunoașterii naționalității aromâne se intensificau atacurile bandelor grecești împotriva aromânilor din Macedonia, fapt condamnat în dezbaterile proiectelor de răspuns la Mesajul Tronului din noiembrie și decembrie 1905. Deși reprezentanții tuturor partidelor condamnau violențele și aprobau politica de răspuns începută de guvern, survin și atacuri reciproce între liberali și conservatori, pe tema politicii duse în privința românilor din Macedonia de guvernele din trecut. În Cameră, Ion Lahovari, ministrul Agriculturii, Industriei, Comerțului și Domeniilor, îi reproșează din nou lui Spiru Haret conținutul raportului înaintat regelui, pe care oficiali greci îl folosesc pentru a afirma că nu există aromâni în Macedonia³⁸.

³⁵ Vezi DS, ședințele din 16, 18, 21 martie 1905, p. 276-337.

³⁶ Vezi DAD, ședința din 11 mai 1905, p. 743-745.

³⁷ Vezi DS, ședința din 11 mai 1905, p. 561-562.

³⁸ Vezi DAD, ședințele din 28, 29 noiembrie, 2, 3, 7, 9, 10 decembrie, p. 30-169.

În Senat, conservatorul C.G. Dissescu susține că statul turc are datoria să respecte actul emis în mai 1905 cu privire la aromâni, cerând să se facă presiune și asupra guvernelor europene să intervină pe lângă cel grec pentru a pune capăt atentatelor³⁹.

Semnificativă pentru tensionarea legăturilor cu Grecia, din cauza problemei aromânilor, era adoptarea în mai 1906, cu unanimitate de voturi, a unui proiect de lege prin care se puteau pune suprataxe asupra supușilor, mărfurilor și pavilioanelor statelor cu care România nu avea convenții de comerț, vamă și navigație. Raportorul din Senat al acestui proiect, C.G. Dissescu, afirma că legea va putea fi folosită pentru măsuri de represalii împotriva statelor care jignesc demnitatea și interesele naționale ale României⁴⁰. De altfel, după cum am menționat, tensiunea din relațiile româno-grecești a dus, până la urmă, la ruperea acestora, în anul 1906.

În sesiunile parlamentare de până la izbucnirea Primului Război Mondial nu au mai avut loc discuții de mare întindere pe tema aromânilor, ci doar câteva interpelări ori unele pasaje în discursuri consacrate atitudinii României din timpul războaielor balcanice.

Ajunși la capătul demersului nostru, se impune să tragem câteva concluzii. Mai întâi se poate observa că problemei aromânilor i s-a acordat, la începutul secolului al XX-lea, o mare importanță în Parlamentul României, de-a lungul mai multor sesiuni (mai ales începând din toamna anului 1901 până în primăvara anului 1906). Discursurile care abordează această problemă se întind pe sute de pagini, fiind cu mult mai consistente decât cele consacrate în aceeași perioadă problemei românilor din Transilvania, ceea ce poate părea surprinzător astăzi, când despre aromâni se vorbește prea puțin în spațiul public.

Ca și în cazul mișcării naționale a românilor din Transilvania, oamenii politici din România nu s-au mulțumit doar să-i ajute pe aromâni cu cărți, profesori sau bani, ci au căutat să-și facă partizani în rândul lor, exportându-și neînțelegerile la sud de Dunăre și contribuind la divizarea politică a aromânilor. Cu siguranță, majoritatea politicianilor români doreau să-i ajute pe aromâni, să găsească o soluție la problemele lor. Dar, la fel ca în cazul mișcării naționale a românilor din Transilvania, problema aromânilor a fost folosită de politicienii din România ca armă în luptele lor electorale ori parlamentare. Iar de multe ori a fost chiar subordonată intereselor politicianiste.

În cele din urmă, după cum am arătat, în cursul războaielor balcanice, guvernul Titu Maiorescu nu a acționat suficient de puternic, în scopul a obține o soluție eficientă pentru aromâni, ci a preferat să își îndrepte eforturile către rectificarea graniței României cu Bulgaria, considerată mai importantă din punctul de vedere al intereselor statului român⁴¹, câștig care s-a dovedit a fi doar temporar. Se poate spune că inconsecvența politicii României în această

³⁹ DS, ședința din 26 noiembrie 1905, p. 13-14.

⁴⁰ *Ibidem*, ședința din 20 mai 1906, p. 51-52.

⁴¹ Vezi mai sus nota 16.

privință, manifestată în mai multe rânduri în decursul anilor, a adus multe suferințe aromânilor, care au fost încurajați să-și afirme și să-și cultive sentimentul național românesc, dar n-au fost sprijiniți suficient când au avut nevoie.

The Aromanians' Question in the Romanian Parliament Debates at the Beginning of the Twentieth Century

(Abstract)

Keywords: Aromanians, Romanian Parliament, beginning of the twentieth century, Romania's foreign policy, Macedonia, National Liberal Party, Conservative Party.

At the beginning of the twentieth century the Aromanians' question was given special attention by both the public opinion and the Parliament in Romania. For several years, parliamentary debates on this question were more consistent than those on the question of the Romanians in Transylvania, speeches that addressed the first covering hundreds of pages in the "Official Gazette". This may seem surprising today when the Aromanian issue is almost nonexistent in the public space, but can be explained by the international context of that time. Then, Romania encouraged Aromanians to maintain and develop their national identity and culture, along with similar actions organized by countries such as Bulgaria, Greece and Serbia, which were aimed at the inhabitants of Macedonia under Ottoman rule. If these countries sought to secure support from Macedonia's people for a future annexation of the province, the causes of the policy pursued by Romania in this respect are disputed. Some historians assume that Romania had the intention of using the Aromanians as a compensation element to demand territories from Bulgaria, when this one was to get a part of Macedonia. Others disagree with this theory, showing that Romania has always sought to maintain the *status quo* and the political and military balance in the Balkans in the early twentieth century.

Anyway, the first significant parliamentary debate on Aromanians in this period took place in December 1901. Then, the budget for the maintenance of Aromanians' schools in the Balkans was cut, in the context of the severe financial crisis of 1899-1901. This was an opportunity for the conservative opposition to accuse the lack of patriotism of the liberal Education Minister, Spiru Haret. In his turn, Haret accused the conservatives for wasting public money, from which they had bought bikes and had paid dance teachers for the Aromanians, while some schools had no teachers of Romanian language or mathematics. He criticized the fact that public money had been used to recruit supporters of the Conservative Party which were used in Bucharest against the government.

Another discussion of the Aromanian question took place in November and December 1903, when was passed a law that gave money for the purchase of land and construction of Romanian schools in the Ottoman Empire. Conservatives accused again Spiru Haret for the past budget cuts, saying that Aromanians had felt that Romania abandoned them. The opposition, represented by General James Lahovari and Take Ionescu, criticized also the actions of Romania during the Ilinden uprising of 1903, when there were massacres, including among Aromanians. Haret and Foreign Minister Ionel Brătianu replied that they put an end to the waste of public money and gave an efficient organization to the Romanian education in the Balkans. And

Aromanians were impressed with the promptness with which Romania had given them material aid after the devastation made by the Turkish troops who suppressed the uprising.

In February 1905 it was the first time that in the "Throne Message" was affirmed that Romania was interested in the Ottoman provinces where lived many Romanians, which were faithful subjects to the Sultan. In the discussion that followed the liberals praised Ionel Brătianu for putting Romania's foreign policy on Macedonia on sound bases. They were, however, contradicted by the conservatives returned to power, which criticized past liberal governments for treating "as from inferior to superior" with Great Powers and for giving weapons to Aromanians' enemies. The conservatives referred to a report to the King by Spiru Haret, stating "that there is no national question, nor serious Romanian schools in Macedonia". This report was speculated by the Minister of Greece in Paris.

Another discussion took place in Parliament after the Romanian diplomacy, led by General James Lahovari, managed to obtain official recognition of the Aromanian nationality by the Sultan on May 9, 1905. All parliamentary parties have congratulated General Lahovari and expressed gratitude to the Sultan.

The recognition of the Aromanian nationality had the effect of intensifying the terrorist attacks of Greek nationalists against Aromanians who did not consider themselves Greeks. Greece looked upon Aromanians as Greeks and used their presence in Macedonia to reclaim a part of the Ottoman province. These terrorist acts were condemned in the parliamentary debates of December 1905. Still, then, Romanian parties continued to criticize themselves for the mistakes made in the past concerning the policy in the Aromanians' question.

In the following years there were no extensive debates on the Aromanians. During the Balkan wars Romania's foreign policy focused on a change of border with Bulgaria, so Aromanians' question was "solved" by the conclusion of diplomatic notes between Romania and the states who had obtained territories inhabited by Aromanians, ie Serbia, Greece and Bulgaria. Although the notes stated that these countries pledged to give autonomy to Aromanians' schools and churches, they did not comply with the undertaking.

Germanii din România în atenția lui Stalin. Politica față de minoritatea germană în anii 1944-1948*

Hannelore BAIER

România este singurul stat din estul și sud-estul Europei din care populația etnică germană nu a fost expulzată în primii ani de după cel de-al Doilea Război Mondial. În literatura de specialitate, rămânerea sașilor și a șvabilor în țară este relatată ca fapt, iar cazul României considerat ca „un exemplu, în multe privințe instructiv, de politică comunistă față de naționalități”¹. O sinteză a studiilor referitoare la această temă a fost publicată recent de Mathias Beer² care consideră că atât „politica românească caracterizată de ambivalență”, cât și dezacordurile dintre partidele politice în „problema germană” au stat la baza menținerii comunităților germane în țară.

În anii regimului Ceaușescu a fost susținută teza conform căreia România nu a cerut expulzarea germanilor³. Documente de arhivă devenite accesibile după 1990, precum și memoriile a doi episcopi ai Bisericii Evanghelice de Confesiune Augustană – Viktor Glondys⁴ și Friedrich Müller⁵ –, dar și articolele

* Studiul a apărut în variantă modificată și prescurtată în limba germană sub titlul *Stalin und die Rumäniendeutschen. Zur Nationalitätenpolitik in Rumänien 1944-1948*, în revista „Spiegelungen”, Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas, [München], nr. 2/2011, p. 138-149.

¹ *Dokumentation der Vertreibung der Deutschen aus Ost-Mitteleuropa* [Documentația expulzării germanilor din Europa de est și centrală], vol. IV, *Das Schicksal der Deutschen in Rumänien* [Destinul germanilor din România], Augsburg Weltbild Verlag, 1994, p. VII.

² Mathias Beer, *Rumänien: Regionale Spezifika des Umgangs mit deutschen Minderheiten am Ende des Zweiten Weltkrieges in Südosteuropa* [România: Specificități regionale în tratamentul acordat minorității germane la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial în Sud-Estul Europei], în Mathias Beer, Dietrich Beyrau, Cornelia Rauh (ed.), *Deutschsein als Grenzerfahrung. Minderheitenpolitik in Europa zwischen 1914 und 1950* [A fi german ca experiență limită. Politica față de minorități în Europa între 1914 și 1950], Essen, Klartext Verlag, 2009, p. 303.

³ Monica Barcan, Adalbert Millitz, *Die deutsche Nationalität in Rumänien* [Naționalitatea germană în România], București, Editura Kriterion, 1977, p. 39.

⁴ Viktor Glondys, *Tagebuch. Aufzeichnungen 1933 bis 1949* [Jurnal. Însemnări din 1933 până 1949], Dinklage, AGK Verlag, 1997. Viktor Glondys (1882-1949) a fost episcop al Bisericii Evanghelice C.A. din România între 1932-1941.

⁵ Friedrich Müller, *Erinnerungen. Zum Weg der siebenbürgisch-sächsischen Kirche 1944-1964* [Amintiri. Adnotări la drumul parcurs de biserica sașilor transilvăneni 1944-1964], București – Köln, Weimar, Wien, Editura Kriterion/Böhlau, 1995. Friedrich Müller (1884-1969) a fost vicar episcopal din 1932, apoi episcop al Bisericii Evanghelice C.A. din România între 1945-1969.

semnate de un om politic de seamă al minorității germane (în special al sașilor) din perioada interbelică, Hans Otto Roth⁶, publicate în anii 1990, conduc însă la concluzia că Stalin nu fost de acord cu măsura de expulzare a populației germane, situația fiind incertă până în preajma semnării Tratatului de Pace de la Paris din 1947. Rămași în România, germanii au fost integrați în procesul de transformare a societății.

Preambul

La scurt timp după intrarea trupelor sovietice în Sibiu, un bărbat în uniformă de maior, care s-a prezentat sub numele de Mihailov, i-a vizitat pe Viktor Glondys și pe Hans Otto Roth. Conform spuselor sale, el se afla „într-o misiune specială a lui Stalin”, fiind în trecere spre Viena. În cursul șederii sale în Transilvania urma să constate „cum poate fi soluționată problema Transilvaniei”. Fiind un colaborator al Kominternului, aflase că printre români și maghiari chiar și comuniștii aveau păreri diferite dacă Transilvania ar trebui să aparțină României sau, dimpotrivă, Ungariei. În cadrul discuției, H.O. Roth a menționat posibilitatea unei autonomii a Transilvaniei – politicianul sas sperând, probabil, la o atenuare a tensiunilor interetnice dacă regiunii istorice intracarpătice i se va acorda mai multă libertate în luarea unor decizii politice proprii. Prin Convenția de armistițiu⁷ fusese consimțită retrocedarea Transilvaniei de Nord României⁸, o autonomie ar fi fost deci posibilă doar în cadrul statului român, i-a replicat maiorul sovietic. De asemenea, acesta a abordat problema germanilor din România. Din literatura de specialitate aflase că sașii „au urmărit întotdeauna doar un rol cultural. La noi, dumneavoastră puteți juca și un rol politic; pentru că noi acordăm și unor popoare mici posibilitatea la independență politică”⁹, ar fi spus Mihailov.

Cu această expunere își începea memoriile episcopul Bisericii Evanghelice C.A. din România, Friedrich Müller. Citatele preiau cele povestite de H.O. Roth, pentru că Müller însuși nu l-a întâlnit pe maior. Într-o notă, Müller menționează că din activitatea lui „Mihailov” de la Viena se știe că numele său adevărat era Leo Stern și că a devenit cunoscut prin cea mai bună publicație de propagandă despre Uniunea Sovietică¹⁰. În jurnalul său, Viktor Glondys menționează că

⁶ Klaus Popa (editor), *Die Rumäniendeutschen zwischen Demokratie und Diktatur. Der politische Nachlass von Hans Otto Roth 1919-1951* [Germanii din România între democrație și dictatură. Moștenirea politică a lui H.O. Roth 1919-1951], Frankfurt/Main, Peter Lang Verlag, 2003. Hans Otto Roth (1890-1953), senator de drept în Parlamentul României, curator (cel mai înalt reprezentant laic) al Bisericii Evanghelice C.A. din România (1932-1949).

⁷ Este vorba despre Convenția semnată între România și Puterile aliate la 12 septembrie 1944, la Moscova.

⁸ Transilvania de Nord a fost cedată Ungariei în urma Dictatului de la Viena din 30 august 1940.

⁹ Friedrich Müller, *op. cit.*, p. 1-3.

¹⁰ Leo Stern (1901-1982), născut la Cernăuți. În timpul studiilor efectuate la Viena aderă la Partidul socialist, devenind mai târziu membru al partidului comunist. Emigrează în urma unei

maiorul sovietic l-a vizitat pe 7 octombrie 1944. Conform lui Glondys, maiorul „s-a ocupat de studii din însărcinarea unor înalte foruri și urma să facă un raport despre situație”. Mihailov și-ar fi exprimat înțelegerea pentru „dorința sănătoasă a sașilor de a se atașa spiritual de țara mamă a reformei și patria veche”, ar fi spus însă „că vor fi legați mai strâns ca în anii anteriori de România”¹¹. Glondys nu interpretează aceste afirmații. În textele lui H.O. Roth publicate postum¹², aceste convorbiri nu sunt menționate.

În memoriile lor, cei doi episcopi și-au manifest surprinderea față de interesul acordat sașilor de înaltul reprezentant sovietic, acesta dorind să sugereze, probabil, cât de importantă era comunitatea sașilor și rămânerea ei pe teritoriul României, hotărâtă deja la Moscova. Într-adevăr, după cel de-al Doilea Război Mondial comunitatea germană nu a fost expulzată din România, așa cum s-a întâmplat cu germanii din statele central și est europene, ajunse în zona de influență a Uniunii Sovietice. Nu s-a putut clarifica însă fără echivoc căror circumstanțe s-a datorat rămânerea lor în țară și unde a fost luată decizia care să permită aceasta: la Moscova sau la București?

S-a vrut sau nu expulzarea?

În articolul rezumativ al studiilor despre politica României față de minoritatea germană în primii ani postbelici, Mathias Beer consideră că la rămânerea ei în această țară au contribuit „politica românească caracterizată de ambivalență”, cauzată și de atitudinea arbitrară din partea Uniunii Sovietice la care a fost supusă România, dezacordurile dintre partidele politice în dezbaterea expulzării ca posibilă soluție a problemei germane și o acționare structural sovăielnică în problema minorităților”. Modul României de a-i trata pe germani la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial poate fi considerat ca „special” dacă este comparat cu cel al Ungariei sau Iugoslaviei¹³.

În anii regimului Ceaușescu a fost susținută teza conform căreia România nu a cerut expulzarea germanilor. Pe 19 februarie 1971, la Plenara Consiliului oamenilor muncii de naționalitate germană din R.S. România, Nicolae Ceaușescu făcea următoarea afirmație: „Doresc să declar cu toată tăria și cu acest prilej: consider că este o cinste pentru partidul nostru că niciodată, în nici o împrejurare, nu s-a gândit ca populația de naționalitate germană să fie strămutată din România”¹⁴.

decizii de partid, în 1936, în Uniunea Sovietică. Participă la bătălia de la Stalingrad, iar din septembrie 1944 este militar activ în trupele Frontului 3 Ucrainean condus de generalul Tolbuhin, cu care participă la luptele care au dus la intrarea Vienei sub control sovietic. Din 1950 devinea profesor, apoi rector al Universității „Martin Luther” din Halle-Wittenberg.

¹¹ Viktor Glondys, *op. cit.*, p. 423.

¹² Klaus Popa (editor), *op. cit.*

¹³ Mathias Beer, *op. cit.*, p. 301-303.

¹⁴ „Scânteia”, nr. 8704 din 21 februarie 1971, citat din documentarul *Naționalitatea germană din România*, elaborat în 1977 de Institutul de Științe Politice și de Studiere a Problemei Naționale. ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 25/1977, f. 18.

Documentele de arhivă devenite accesibile după 1990 contrazic însă afirmația lui Ceaușescu. Din materialul studiat se desprinde concluzia că Stalin și alți reprezentanți sovietici nu au susținut ideea expulzării minorității germane din România, în ciuda colaborării acesteia cu Germania nazistă. Decizia definitivă în acest sens urma să fie luată în cadrul Conferinței de Pace. Sovieticii nu doreau, probabil, „să fie cu mâinile legate în cazul în care ar fi apărut circumstanțe noi”, cum s-a exprimat V. M. Molotov¹⁵ cu privire la formularea din Convenția de armistițiu, conform căreia „Transilvania (sau cea mai mare parte a ei)” ar fi urmat să revină României¹⁶. Trebuia să se aștepte dezvoltarea politică de ansamblu în Europa și în special în problema Transilvaniei.

În anii 1944-1947, politicienii români ar fi preferat ca problema germană să fie soluționată definitiv prin expulzare. După ce termenele unei evacuări sau ale unei strămutări au fost ratate, din 1948 s-a început integrarea germanilor în restructurarea socialistă a societății. Oferte venite începând din anii 1960 din partea Republicii Federale a Germaniei, de a permite stabilirea pe teritoriul său a unui număr cât mai mare de etnici germani care doreau să părăsească România, au fost refuzate de Ceaușescu în convorbirile oficiale avute cu înalți reprezentanți ai RFG¹⁷, dar, în realitate, s-au încasat sume considerabile pentru fiecare persoană căreia i-a fost permisă plecarea din țară¹⁸.

Strămutare, evacuare, expulzare

Problema strămutării populației germane din România s-a pus încă din 1939. După cuvântarea ținută de Hitler în Reichstag la 6 octombrie 1939, în care a vorbit despre „o nouă ordine a relațiilor etnografice” în Europa, pentru „a înlătura măcar o parte a potențialului conflictual european”¹⁹, guvernul român s-a interesat oficial la Berlin, la 13 octombrie 1939, „dacă privitor la germanii din

¹⁵ Viaceslav Mihailovici Molotov (1890-1986), ministrul sovietic al Afacerilor Externe între 1939-1956.

¹⁶ Citată este formularea din articolul 19 al Convenției de armistițiu (vezi nota 7 din acest studiu), privind restituirea Transilvaniei către România. Molotov a făcut declarația citată la Conferința miniștrilor de externe de la Londra din septembrie 1945 (Valeriu Florin Dobrinescu, Pătroi Ion (editori), *Documente franceze despre Transilvania 1944-1947*, București, Editura Vremea, 2001, p. 122).

¹⁷ Vezi convorbirea cu Helmut Kohl, pe atunci președintele Uniunii Creștin-Democrate, din 1976 (ANIC, fond CC al PCR – Secția Relații externe, dosar nr. 64/1976, f. 10-11), cu cancelarul Helmut Schmidt în 1978 (*ibidem*, dosar nr. 1/1978, f. 46v.-48), sau F.J. Strauss, președintele Uniunii Creștin Sociale, din 1980 (*ibidem*, dosar nr. 14/1980, f. 6).

¹⁸ Florica Dobre, Florian Banu, Luminița Banu, Laura Stancu (editori), *Acțiunea „Recuperarea”. Securitatea și emigrarea germanilor din România (1962-1989)*, București, Editura Enciclopedică, 2011; Kauf von Freiheit. Dr. Heinz-Günther Hüsich im Interview mit Hannelore Baier und Ernst Meinhardt [Cumpărarea libertății. Dr. Heinz-Günther Hüsich în interviuri cu Hannelore Baier și Ernst Meinhardt], Sibiu, Editura Honterus, 2013.

¹⁹ Apud Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen* [Transilvania și sașii transilvăneni], München, Langen Müller Verlag, 1998, p. 202; Mathias Beer, *op. cit.*, p. 288.

România și îndeosebi la aceia din Basarabia, există deja un plan stabilit²⁰. Răspunsul era „nu”, dar câteva luni mai târziu a început strămutarea germanilor din Basarabia, Bucovina și Dobrogea²¹.

Germania nu a insistat asupra strămutării sașilor și a șvabilor în cadrul acțiunii „Heim ins Reich”. V. Glondys relatează în jurnalul său că a aflat în octombrie 1940 că „strămutarea noastră nu este luată în considerare”²². F. Müller și H.O. Roth s-au exprimat în favoarea rămânării în țară a sașilor²³. „Incredibil, acest bărbat ne tratează de parcă am fi o marfă și nu oameni”, notează Roth la 8 decembrie 1939 pe marginea unui raport politic de la Berlin, pe tema strămutării germanilor din sudul Europei²⁴. Planuri concrete de strămutare a populației germane din Nordul Transilvaniei au existat după Dictatul de la Viena (1940), astfel că, în septembrie 1944, din aceste ținuturi a fost evacuată cea mai mare parte a etnicilor germani din dispoziția autorităților germane²⁵.

Guvernul Reich-ului și conducerea Grupului Etnic German²⁶ au fost luați prin surprindere de trecerea României de partea Aliatilor la 23 august 1944. În calitate de general plenipotențiar al Reich-ului în Transilvania, SS-Obergruppenführer Arthur Phleps adresează populației un apel la rezistență, dar în același timp îi propune lui Himmler ca etnicii germani să fie evacuați din sudul Transilvaniei²⁷. Într-o telegramă datată 3 septembrie 1944, comandantul grupului de armate Ucraina de Sud, Johann Friessner, îi comunică ministrului de externe von Ribbentrop textul care urma să fie predat în ziua următoare comandamentului militar superior din Transilvania²⁸. În arhiva Ministerului Afacerilor Externe din București s-a păstrat o telegramă cu un text asemănător, care i-a fost înmănată la 2 septembrie 1944 generalului Nicolae Macici, comandantul Armatei 1 române, la postul de grăniceri de pe șoseaua dinspre

²⁰ Apud Vasile Ciobanu, *Contribuții la cunoașterea istoriei sașilor transilvăneni 1918-1944*, Sibiu, Editura Hora, 2001, p. 221.

²¹ În baza Convenției dintre Reich-ul german și URSS, din 5 septembrie 1940, au fost strămutate în Germania cca 93.000 de persoane din Basarabia și Bucovina de Nord. Prin acordul din 22 octombrie 1940 dintre Germania și România, peste 65.000 de germani din Bucovina de Sud și Dobrogea au luat și ei drumul Reich-ului.

²² Viktor Glondys, *op. cit.*, p. 303.

²³ Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 204.

²⁴ Klaus Popa (editor), *op. cit.*, p. 583-585.

²⁵ Numărul celor evacuați este apreciat a fi între 48.000 (conform Gündisch, *op. cit.*, p. 214) și 73.000 (Paul Milata, *Zwischen Hitler, Stalin und Antonescu. Rumäniendeutsche in der Waffen-SS* [Între Hitler, Stalin și Antonescu. Germani din România în Waffen-SS], Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2007, p. 292).

²⁶ Formațiunea politică nazistă a minorității germane.

²⁷ În ceea ce privește acțiunile Waffen-SS și ale conducerii Grupului Etnic German în România după data de 23 august 1944, vezi Claudiu Mihail Florian, *Wartet die Stunden bis zu Euror Befreiung. Rumänen, Deutsche, Sowjets und Ungarn im Kampf um Siebenbürgen August – September 1944*, în AT, nr. 1-2/2002; Alexandru Popescu, *România și cele trei războaie mondiale în arhivele diplomatice germane și austriece*, Iași, Editura Institutul European, 2002, p. 77-79; Paul Milata, *op. cit.*, p. 290.

²⁸ Akten zur deutschen auswärtigen Politik aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes, Seria E, 1941-1945, vol. 8, Göttingen 1979, p. 408.

Sighișoara. În telegramă se comunică dorința Guvernului german, „ca toți germanii, inclusiv bunurile lor mobile, să se evacueze din România în direcția Nord-Vest”, dată fiind probabilitatea ca acest teritoriu al Transilvaniei să devină „câmp de bătălie”²⁹. La această solicitare, guvernul german nu a primit nici un răspuns. Avansarea rapidă a trupelor sovietice a făcut imposibilă evacuarea germanilor din Transilvania de Sud și din Banat. Doar în jur de 3.000 de sași din mai multe comune din sudul Transilvaniei (Filitelnic, Senereuș, Zagăr, Drăușani, Cața, Țigmandru) au fost forțați de militarii germani, în parte sub amenințarea cu armele, să-și părăsească locuințele³⁰.

În Guvernul român domina părerea că „lichidarea în acest mod [prin evacuare – n.n., H.B.] a problemei germane în România corespundea intereselor proprii românești, căci s-ar rezolva, pe această cale, una din cele mai delicate chestiuni în legătură cu ordinea internă a țării”. Această poziție a fost comunicată de către ministrul de externe Grigore Niculescu-Buzești³¹ delegației române, care se afla la Moscova în vederea semnării Convenției de armistițiu, printr-o telegramă din 6 septembrie 1944. Acesta adăuga că guvernul român era conștient de obstacolele care stau în calea unui transfer masiv de populație, „dar dacă Puterile aliate ar fi de acord, el s-ar putea realiza cel puțin parțial”³².

În aceeași zi, problema evacuării comunităților germane fusese discutată în Consiliul de Miniștri, în cadrul căruia Niculescu-Buzești și-a exprimat părerea: „să se accepte propunerea, urmând ca după acceptare să se încunoștințeze URSS, Anglia și America, arătându-se în nota ce li se va remite considerațiunile care au justificat această acceptare (asigurarea populației românești din Ardealul de nord, curățirea României de elementul etnic german)”. Buzești mai arăta că această populație nu va putea folosi germanilor, deoarece până la transportarea lor, Germania va fi înfrântă³³. După vii discuții, Consiliul de Miniștri a căzut de acord asupra unui compromis, și anume: „Guvernul [român] să accepte în principiu propunerea Guvernului german în ce privește evacuarea etnicilor germani, urmând ca evacuarea să se facă, când împrejurările o vor permite”. Împotriva evacuării s-a exprimat în acea ședință doar reprezentantul Partidului Comunist³⁴, pe motiv că o evacuare ar întări

²⁹ AMAE, fond 71/România (Minoritatea germană), vol. 384, f. 497-498.

³⁰ Konrad Gündisch, *op. cit.*, p. 211; Anton Scheerer (ed.), *Unbekannte SS-Geheimdokumente über die Evakuierung der Südostdeutschen im Oktober und November 1944 sowie über die politische Lage in Rumänien, Ungarn, der Slowakei, im serbischen Banat und im „unabhängigen Staat Kroatien”* [Documente secrete SS necunoscute despre evacuarea germanilor din Sud-Estul Europei în octombrie și noiembrie 1944, precum și despre situația politică din România, Ungaria, Slovacia, Banatul sârbesc și „statul independent Croația”], Graz, 1990, p. 14.

³¹ Grigore Niculescu-Buzești (1908-1949), ministrul de externe al României în perioada 23.8.1944 – 3.11.1944.

³² AMAE, fond 71-1939-E9, VI 8, vol. 161, f. 248, vezi și Marin Radu Mocanu (coord.), *România – marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*, vol. 1, București, Arhivele Statului din România, 1994, p. 289-290.

³³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 7/1944, f. 9.

³⁴ Notele din discuțiile avute în ședințele Consiliului de Miniștri din septembrie 1944 au fost scrise de reprezentantul Partidului Comunist, a cărui identitate nu a putut fi lămurită, în

puterea militară a Germaniei, însă a sfârșit prin a se declara de acord cu compromisul propus. Ca „N.B.”, reprezentantul PCR nota însă: „În urma instrucțiunilor primite de la voi, am declarat mai apoi d-lui Maniu și Buzești că PC este împotriva oricărei alte soluții decât respingerea ofertei și Buzești și Maniu au decis să nu se mai trimită nota de răspuns în formula stabilită în consiliu”³⁵. Acești „voi” erau probabil colegii de partid, care primeau indicații de la Moscova.

În amintirile sale, episcopul Friedrich Müller relatează despre o discuție între Iuliu Maniu și Hans Otto Roth, din septembrie 1944, în care Maniu i-a comunicat politicianului sas că exista o solicitare adresată guvernului român cu privire la strămutarea sașilor. Guvernul român și-ar fi declarat acordul, dar „deoarece a capitulat, executarea nu mai este de competența doar a României”. Din acest motiv, a fost trimis un curier la Moscova pentru a însărcina delegația română să ceară acordul sovieticilor. Aceștia însă ar fi răspuns că transferarea populației nu se poate lua în considerare și i-au întrebat pe români dacă doresc să-i dea lui Hitler și mai mulți soldați³⁶. Același argument îl folosisese și reprezentantul PCR în Consiliul de Miniștri.

Documentele studiate de noi nu permit un răspuns la întrebarea dacă problema evacuării germanilor a fost sau nu abordată la discuțiile în vederea semnării Convenției de armistițiu la Moscova, în septembrie 1944. Tema nu apare în stenograma ședințelor de încheiere a armistițiului³⁷. Într-o telegramă datată 7 septembrie și semnată de Lucrețiu Pătrășcanu în numele delegației române, acesta comunica la București că a transmis, „sub forma unei note, toate cele relatate în telegramele D-voastră [adică Buzești – n.n., H.B.] din ultimile zile”³⁸. Putem presupune că solicitarea privindu-i pe etnicii germani a fost inclusă în notă.

Teza potrivit căreia autoritățile române luau în calcul o evacuare a sașilor și șvabilor din România în toamna 1944 este susținută și de alte documente de arhivă. Într-o notă de serviciu din 7 septembrie 1944, secretarul general al Ministerului Afacerilor Externe, Gheorghe Davidescu, constată că „punerea în aplicare a unei asemenea hotărâri ar întâmpina în momentul de față dificultăți tehnice considerabile”, fiind vorba de aproximativ 600.000 de persoane³⁹ ale căror gospodării urmau să fie lichidate, iar mijloacele de transport erau necesare în alte scopuri⁴⁰. În 22 septembrie, Marele Stat Major trimitea Președinției

document el fiind trecut în lista participanților cu „Eu?”, lângă care este menționat cu creionul „PCR”.

³⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 7/1944, f. 10.

³⁶ Friedrich Müller, *op. cit.*, p. 22.

³⁷ AMAE, fond 71-1939-E9, vol. 161, f. 292-335; vezi și *România – marele sacrificat...*, vol. 1, ed. cit., p. 297-309.

³⁸ *România – marele sacrificat ...*, vol. 1, ed. cit., p. 291.

³⁹ Gheorghe Gheorghiu-Dej avea să susțină în 1946 că numărul etnicilor germani din România era atunci de aproximativ 500.000 (vezi *infra*).

⁴⁰ AMAE, fond Germania, vol. 131, f. 249-251.

Consiliului de Miniștri o notă în care manifesta înțelegere față de greutățile de moment în calea soluționării problemei, dar „apreciază totuși că acesta este singurul moment când populația de origine germană poate fi trecută în Germania după cererea guvernului german”⁴¹. În săptămânile următoare, guvernul întreprindea pași care ar fi putut face posibil transferul de populație.

Proiecte de decrete-legi

În nota sa, Davidescu menționase ca o măsură care „s-ar putea înfăptui imediat cu consecințe favorabile în multe domenii” declararea Convenției româno-germane din 12 mai 1943⁴² caducă, „beneficiarii ei fiind decăzuți din cetățenia română, iar averile lor lichidate conform dispozițiilor legale în vigoare”. În acest mod urmau să-și piardă dreptul la întoarcere în țară aproximativ 65.000 de persoane⁴³. Proiectul decretului-lege referitor la măsurile ce urmau să fie luate „față de unii dintre cetățenii români de origine etnică germană” a fost discutat în ședința Consiliului de Miniștri din 10 octombrie 1944⁴⁴. Conform acestui proiect, cetățenia română urma să fie abrogată și acelor etnici germani care avuseseră o atitudine ofensatoare la adresa statului român și a autorităților acestuia, ei urmând să-și piardă și proprietățile. „Acum trăim un moment unic al istoriei în care putem să împrăștiăm pe țărani și pe muncitorii noștri în imobilele sașilor și șvabilor plecați, din pricină că au fost împotriva țării noastre. Trebuie să profităm de acest moment istoric”⁴⁵, declara Constantin Titel-Petrescu⁴⁶. În aceeași ședință, el amintea că în Europa se căuta rezolvarea problemei minorităților prin transferuri de populație.

Proiectul adoptat de Consiliul de Miniștri nu a devenit lege. În februarie 1945, H.O. Roth menționa într-un rezumat al activităților sale politice desfășurate după 23 august 1944, intitulat „După șase luni”⁴⁷, că s-a reușit amânarea adoptării legii până când proiectul a dispărut în avalanșa crizelor de guvern⁴⁸.

⁴¹ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Cabinet militar Sănătescu-Rădescu, dosar nr. 38/1944-1945, f. 101-102.

⁴² Este vorba despre „Convenția între Guvernul Reich-ului german și Guvernul român privitoare la înrolarea în armata germană-SS a cetățenilor români de origine etnică germană”.

⁴³ AMAE, fond Germania, vol. 131, f. 249-251.

⁴⁴ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenograme, dosar nr. 3/1944, f. 209-253.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 230.

⁴⁶ Constantin Titel-Petrescu (1888-1957), președintele Partidului Social-Democrat, ministru de stat în cabinetul Sănătescu (august-noiembrie 1944).

⁴⁷ Hans Otto Roth, *Sechs Monate nach dem 23. August 1944* [La șase luni după 23 august 1944] a apărut în săptămânalul *Karpatenrundschau* din Brașov, pe 1, 8, 15 și 22 octombrie 1992; același text apare sub titlul *Sechs Monate danach* [După șase luni] în Klaus Popa (editor), *op. cit.*, p. 697-708.

⁴⁸ Este vorba despre crizele de guvern care au dus în noiembrie 1944 la înlocuirea primului guvern Constantin Sănătescu cu un al doilea cabinet condus tot de Sănătescu, în care Partidul Comunist își întărește poziția prin Petru Groza, devenit vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, și Gheorghe Gheorghiu-Dej, numit ministru al Comunicațiilor, iar mai apoi de criza de guvern de la sfârșitul lunii noiembrie, care a dus la instaurarea, la 6 decembrie 1944, a guvernului condus de Nicolae Rădescu.

În noiembrie 1944 devine acută însă și o altă problemă politică: cea a Transilvaniei de Nord. Pe fondul tensiunilor interetnice româno-maghiare, comandamentul sovietic ordonă la 11 noiembrie retragerea autorităților române din Transilvania de Nord, sub pretextul situației nesigure și al necesității unui cordon de siguranță în spatele frontului, sovieticii folosind introducerea administrației românești în Transilvania de Nord ca mijloc de șantaj pentru a aduce la putere un guvern subordonat în întregime intereselor sovietice⁴⁹. La situația nesigură din Transilvania din toamna și iarna 1944-1945 au contribuit și etnicii germani. 17 dintre ei au participat, împreună cu legionari care trăiau în exil în Germania, la comandouri care, între noiembrie 1944 și ianuarie 1945, au fost parașutate în Munții Carpați, cu sarcina de a stabili legături radiotelegrafice cu Germania și de a comite acte de sabotaj înainte ca trupele germane să reentre în Transilvania⁵⁰. Participanții la această misiune au fost arestați. În discuția pe care o poartă A.I. Vâșinski⁵¹ cu Regele Mihai I la 1 martie 1945 cu privire la constituirea unui „guvern în care să avem încredere”, acesta folosește drept argument pentru necesitatea unei astfel de schimbări și faptul că de pe un aerodrom românesc a decolat un avion în care s-a aflat un ofițer german, Schmidt, împreună cu un ofițer român și că au fost lansați mai mulți parașutiști, ceea ce înseamnă că „nemții au încă agenți în România, în ciuda faptului că toate organizațiile fasciste trebuiau zdrobite”⁵². Mareșalul Malinovski⁵³ îi relatează Regelui la 6 martie 1945 despre doborârea unui avion și arestarea „neamțului Schmidt, conducătorul organizației fasciste germane din România”, iar declarațiile sale și ale celorlalți arestați „nu au făcut decât să întărească presupunerile pe care le aveam... care nu erau deloc liniștitoare”⁵⁴. Participarea câtorva etnici germani la rezistența organizată în spatele frontului a contribuit în acele luni la neîncrederea autorităților față de întreaga comunitate și a justificat propaganda împotriva lor⁵⁵. O „căsăpire reciprocă” între sași, respectiv șvabi și români, după cum se temuse Titel-Petrescu, nu a avut însă loc⁵⁶. Cele câteva

⁴⁹ Vezi între alții Liviu C. Țărău, *Între Washington și Moscova: România 1945-1965*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2005; *Misiunile lui A.I. Vâșinski în România (Din istoria relațiilor româno-sovietice). Documente secrete*, colegiul de redacție al ediției române: Radu Ciuceanu (responsabil), Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, traducerea în limba română: Alexandru Bîrlădeanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1997, p. 87-91.

⁵⁰ *Apud* Florin Constantiniu, *De la războiul fierbinte la războiul rece*, București, Editura Corint, 1998, p. 57-68; Paul Milata, *op. cit.*, p. 294-295.

⁵¹ Andrei I. Vâșinski (1883-1954), locțiitor al ministrului de externe a URSS (1940-1949).

⁵² Mircea Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Addenda, București, Editura Humanitas, 1991, p. 242.

⁵³ Rodion I. Malinovski (1898-1976), comandant al Frontului 3 Ucrainean, Președintele Comisiei Aliate de Control în România (până în iulie 1945).

⁵⁴ Mircea Ciobanu, *op. cit.*, p. 243.

⁵⁵ Vezi Mihai Pelin, *Requiem pentru Convenția de la Geneva*, Veneția, Editura Nagard, 1988, p. 154-158, 207-210.

⁵⁶ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenograme, dosar nr. 3/1944, f. 218.

conflicte erau motivate mai degrabă de resentimente personale și nu pot fi comparate cu atrocitățile comise în alte state central și sud-est europene⁵⁷. Această stare de fapt a contribuit cu siguranță și ea la hotărârea de a nu-i strămuta sau expulza pe sași și șvabi.

Amânare până la Conferința de Pace

În dezbaterile proiectului de lege privind abrogarea cetățeniei române și a trecerii în proprietatea statului a bunurilor acelor etnici germani care au avut atitudini dușmănoase față de România, Titel-Petrescu amintea de acordul de principiu dat propunerii de a evacua populația germană. „Chestiunea aceasta va fi rezolvată la Conferința Păcii”, îi răspundea subsecretarul de Stat în Ministerul de Interne, Gheorghe Liteanu. În cursul dezbaterii s-a invocat faptul că cei cărora li se abroga cetățenia română nu o primeau în mod automat pe cea germană, ci deveneau apatrizi. „Aceasta este o chestiune care se va rezolva la Conferința Păcii”, remarcă C.I.C. Brătianu. „Noi am dori să creăm o stare de fapt pentru data când va fi Conferința Păcii”, afirma Sabin Manuilă, iar generalul Sănătescu întreba: „Se va ține seama de starea de fapt de la noi?”⁵⁸

H.O. Roth amintea în „După șase luni” despre o discuție avută cu Iuliu Maniu la mijlocul lunii octombrie 1944, în cadrul căreia liderul țăranist i-ar fi declarat că destinul germanilor din România poate fi hotărât „doar prin Conferința de Pace” și că până atunci „nu se va întâmpla nimic fundamental în chestiunea noastră”⁵⁹. Probabil politicienilor români le-a fost indicat acest termen – pentru rezolvarea problemei germanilor – la discuțiile pentru semnarea Convenției de armistițiu de la Moscova sau ulterior de către partea sovietică. Deoarece partea română nu știa dacă sovieticii vor consimți la strămutare, ea a încercat să creeze condițiile favorabile în acest sens, dar nu și fapte împlinite, cum au fost în cazul Poloniei, Cehoslovaciei sau Ungariei.

Că s-a avut în vedere o soluționare asemănătoare a problemei germane ca în aceste state – strămutarea, respectiv expulzarea – o indică discuțiile pregătitoare pentru Conferința de Pace și documentația pregătită de delegația română. În ședința a 9-a a Comisiei de studii și documentare în vederea Conferinței de Pace din 12 aprilie 1945, Eugen Filotti⁶⁰ declara: „Ar fi de dorit ca să scăpăm cât mai mult de minorități. Chestiunea germanilor se rezolvă de la sine pentru că Aliații vor fi cred de acord ca această colonie să fie lichidată prin schimb de populație”⁶¹. Chestiunea minorității maghiare i se părea mai proble-

⁵⁷ Vezi Ray M. Douglas, *Ordnungsgemäße Überführung* [Trecere ordonată], München, C.H. Beck Verlag, 2012.

⁵⁸ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenograme, dosar nr. 3/1944, f. 217, 227-228.

⁵⁹ Klaus Popa, *op. cit.*, p. 699.

⁶⁰ Eugen Filotti (1896-1975), diplomat, secretar general în Ministerul Afacerilor Externe (1944-1945).

⁶¹ În cazul populației germane nu s-a avut în vedere un schimb de populație, ci strămutarea ei.

matică, având în vedere că „alta va fi frontiera dacă se va face schimbul de populație și alta dacă nu se va face”⁶². În ședința aceleiași comisii din 24 august 1945 era menționat faptul că la Conferința de Pace din 1919 „a prezidat concepția protecției minorităților”, iar la cea așteptată „va prezida concepția protecției majorităților”. În ceea ce privește omogenizarea etnică ar fi bine să se urmeze „precedentul Cehoslovaciei, care folosește această unică conjunctură politică de a expulza pe germani”⁶³.

Și în materialul documentar întocmit la începutul anului 1946 pentru Conferința de Pace, schimbul de populație este privit ca soluția pe care România o poate susține atât în ceea ce privește minoritățile „străine” de pe teritoriul său, cât și în ce privește populația românească ce trăia în afara granițelor țării⁶⁴. În acest material, minoritatea germană este inclusă – împreună cu turcii, tătarii și găgăuzii – în categoria acelor popoare care pot fi „îndreptate” peste graniță „fără schimb”. Pentru germanii care au rămas în țară după repatrieri, plecarea cu trupele germane și pierderi de război „va trebui să ne prevalăm de soluțiile generale ce se vor adopta cu privire la coloniile germane din [...] Cehoslovacia și Polonia în primul rând”, se afirma în același material⁶⁵. Sovieticii au dorit însă o altă soluție în problema germană din România, pe care au și impus-o delegației române.

În raportul datat 15 iulie 1946, pe care ambasadorul României la Paris, Richard Franassovici, îl trimitea ministrului de externe Gheorghe Tătărescu, legat de rezultatele Conferinței miniștrilor de externe ai celor patru Mari Puteri, el menționa că discuția problemei germane „a fost amânată până în noiembrie anul acesta, când Consiliul miniștrilor de externe se va întruni din nou pentru a găsi o soluție acestei chestiuni”⁶⁶. În august 1946, însă, reprezentanții guvernului român făceau cunoscut la Conferința de Pace că România „ține să aducă fără nici o întârziere adeziunea ei totală la principiile Chartei Națiunilor Unite [...], asigurând tuturor persoanelor supuse jurisdicției sale, fără nici o deosebire de rasă, origine etnică și religie, folosința deplină și întreagă a drepturilor omului și a libertăților lui fundamentale”, și că „nu a așteptat nici o presiune internă și nici o injoncțiune externă pentru a garanta naționalităților minoritare stabilite pe teritoriul său un regim de perfectă libertate”⁶⁷. De ce era necesară menționarea lipsei „presiunii interne” și „injoncțiunii externe”?

⁶² AMAE, fond Conferința Păcii Paris, vol. 94, f. 100.

⁶³ *Ibidem*, f. 125-126.

⁶⁴ *Ibidem*, vol. 131, f. 14. Ca argumente în favoarea schimbului de populație sunt enumerate: 1. conjunctura internațională este favorabilă; 2. opinia publică mondială este pregătită pentru adoptarea acestei soluții; 3. naționalismul șovin re apare în toate statele balcanice; 4. României îi este imposibil să păstreze „ființa etnică a grupurilor românești” de peste hotare.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 28.

⁶⁶ Marin Radu Mocanu (coord), *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente*, București, Arhivele Naționale ale României, 1996, p. 119-120.

⁶⁷ „Scânteia” din 15 august 1946, citat din documentarul *Naționalitatea germană din România*, elaborat în 1977 de Institutul de Științe Politice și de Studiere a Problemei Naționale. ANIC, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 25/1977, f. 17.

Politica lui Stalin față de naționalități

În cel de-al doilea guvern Sănătescu, constituit la începutul lui noiembrie 1944, funcția nou creată de ministru al minorităților a fost ocupată de comunistul Gheorghe Vlădescu-Răcoasa⁶⁸. Este un indiciu că încă din toamna lui 1944 a fost impus – sau cel puțin s-a avut în vedere – modelul stalinist de soluționare a problemei minorităților. Încă în timpul guvernului Rădescu, la 7 februarie 1945, a fost adoptat Statutul Naționalităților, în care erau stipulate drepturi largi pentru minoritățile naționale (de care germanii însă nu se bucurau). Guvernul Groza a amendat Statutul Naționalităților prin două decrete, care cuprindeau pedepse pentru încălcarea Statutului respectiv prin folosirea termenului de „minoritate”⁶⁹. Conceptul „naționalităților conlocuitoare” și legislația corespunzătoare au fost adoptate de guvernul român în vederea dezbaterii problemei Transilvaniei la Conferința de Pace, dezbateri în cadrul căreia dorea să dovedească faptul că acorda minorității maghiare drepturi egale cu cele ale poporului român.

În toamna 1945, în „problema germană” exista încă incertitudine. În dezbateri din Consiliul de Miniștri privind aplicarea Legii reformei agrare, la 30 august 1945, se menționa necesitatea formulării unui „punct de vedere definitiv, conform căruia să lucrăm în consecință”; referirea era la întregul guvern. Social-democratul Lotar Rădăceanu menționa afirmația lui Stalin conform căreia „nu poporul german, ci hitlerismul trebuie desființat”. Gheorghiu-Dej aprecia că „trebuie să dăm o soluție grabnică acestei probleme și o astfel de soluție, încât ea să întărească pozițiile economice ale poporului nostru”. După părerea sa, trebuia făcută o triere între cei care au semănat discordie între naționalitățile conlocuitoare și cei care au suportat neplăceri din partea organizațiilor hitleriste. Groza dorea să se stabilească din partea Consiliului de Miniștri, „că noi nu tindem spre o evacuare a populației germane din România. Noi tindem doar să distrugem hitlerismul, să distrugem cuiburile compacte hitleriste... Noi nu vorbim de schimb de populație sau de evacuare, ci doar de nimicirea cuiburilor fasciste și hitleriste”⁷⁰.

Faptul că la baza atitudinii guvernului român față de comunitățile germane s-a aflat politica sovietică a fost menționat de C.V.R. Schuyler⁷¹ într-un raport al unei călătorii prin Banat, datat 21 august 1945. În capitolul dedicat problemei minorităților naționale în zona de influență sovietică, el constata că acolo unde granițele dintre state nu urmează linia de despărțire etnică, precum în Polonia, Basarabia sau Cehoslovacia, problema minorităților a fost „rezolvată” prin schimbul grupurilor etnice, iar acest procedeu a fost ulterior sancționat și ilustrat de articolele Conferinței de la Potsdam. În Banat și în Transilvania nu s-a avut

⁶⁸ Gheorghe Vlădescu-Răcoasa (1895-1989), ministru al Naționalităților între noiembrie 1944 – noiembrie 1946.

⁶⁹ Este vorba despre Decretele-Lege nr. 629/1945 și nr. 630/1945.

⁷⁰ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, Stenograme, dosar nr. 8/1945, f. 109-119.

⁷¹ Cortland Van Rensselaer Schuyler (1900-1993), general american, reprezentantul militar al Statelor Unite în Comisia Aliată de Control în România între noiembrie 1944 – iunie 1947.

în vedere un schimb de populație, dimpotrivă, de când a ajuns la putere guvernul Groza, se pedalează pe recunoașterea de drepturi egale pentru toate grupurile etnice din aceste zone. Întrebat care era intenția care stătea la baza acestei atitudini tolerante, ofițerul sovietic al Comisiei Aliate de Control din Timișoara ar fi răspuns: grupurile etnice eterogene sunt atât de numeroase, adânc înrădăcinate și dispersate în Banat și în Transilvania, încât problema necesită o altă abordare. Populația acestor două provincii are un grad mai avansat de civilizație în comparație cu cel din Vechiul Regat, iar minoritățile acestea nu pot fi înlocuite nici în ceea ce privește numărul și nici calitatea lor, fără a exista pericolul unui colaps economic. „Ele vor trebui să învețe să trăiască împreună, așa cum marea diversitate de grupuri etnice au învățat să se integreze în cadrul Uniunii Sovietice”, îl citează Schuyler pe ofițerul sovietic⁷². La întrebarea la ce să se aștepte dacă guvernul Groza va fi înlocuit, ofițerul sovietic dă răspunsul: „Minoritățile sunt astfel tratate nu pentru că Groza este Primul ministru, ci guvernul său este la putere pentru simplul fapt că părerea sa coincid întâmplător cu cele ale guvernului sovietic”⁷³.

Groza a susținut părerea sovieticilor în dezbaterile Reformei agrare citate mai sus, conform căreia nu se avea în vedere evacuarea comunității germane. Totuși, conducerea Partidului Comunist nu a împărtășit această părere.

Un document, căruia până de curând cercetătorii nu i-au acordat importanță, pentru că numele participanților la discuțiile din 2 și 3 aprilie 1946 de la Kremlin erau redată cu prescurtări ale unor pseudonime, indică acest fapt. Istoricul Dorin Dobrinu a descifrat identitatea celor care au participat la întâlnirea la vârf între conducerea partidelor comuniste sovietic și român, la care a fost abordată strategia privind alegerile (care au avut loc în noiembrie 1946)⁷⁴. În 3 aprilie, spre sfârșitul întrevederii la care a participat și Stalin, Gheorghiu-Dej a subliniat: „Avem în țară vreo 500.000 sași și șvabi. Ei au fost la noi totdeauna pionierii imperialismului german și focarele reacțiunii. În prezent, au început din nou să ridice capul. Am vrea să-i expulzăm”. Stalin a răspuns: „Războiul s-a terminat. Acum e greu de expulzat”. Mai mult, Stalin le-a spus tovarășilor români că etnicii germani, fiind cetățeni români, ar trebui să aibă dreptul la vot. Gheorghiu-Dej i-a răspuns că majoritatea dintre ei au fost înscrși în organizația hitleristă, iar acestora li s-ar putea lua dreptul la vot. Cu această soluție Stalin s-a declarat de acord⁷⁵.

⁷² National Archives, Washington, RG 226, XL 16619, document pus la dispoziție cu amabilitate de Hildrun Glass.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ Documentul este redat în Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009, p. 47-59. Inițial documentul a fost publicat de Dorin Dobrinu, *Stalin și pregătirea alegerilor din România anulul 1946*, în „Revista 22”, nr. 31/2008, p. 10-13, reluat în „Memoria. Revista gândirii arestate”, nr. 64-65 (2008), p. 47-62.

⁷⁵ M. Berindei *et al.*, *op. cit.*, p. 56.

Aceasta nu a fost, probabil, prima dată când o delegație română a abordat problema germanilor la Moscova. Într-o notă remisă ambasadorului sovietic la București, Serghei Kavtaradze, la 31 august 1945, Gheorghe Tătărescu ruga stabilirea datei pentru discuții bilaterale la Moscova. În lista problemelor care se dorea a fi abordate s-a aflat și „Situaiunea germanilor din România”. Punctul următor de pe listă privea un eventual schimb de populație, și anume românii din Ucraina Subcarpatică și ucrainenii din Maramureș⁷⁶. În aceeași zi, Kavtaradze comunica Moscovei temele propuse de delegația guvernamentală română (din care au făcut parte Gheorghiu-Dej și Emil Bodnăraș), telegrama sa fiind trimisă printre alții lui Stalin, Molotov, Beria și Malenkov⁷⁷. Nici comunicatul transmis de Radio Moscova în 12 septembrie și nici stenograma ședinței Consiliului de miniștri din 14 septembrie, în care membrii guvernului au relatat pe larg despre vizita la Moscova, nu menționau însă problema germanilor și nici pe cea a schimbului de populație propus⁷⁸. Este posibil ca sovieticii să fi invocat și cu această ocazie Conferința de Pace.

În ciuda faptului că Stalin a dat de înțeles în aprilie 1946 că o expulzare a germanilor nu este agreată, comuniștii români nu abandonaseră această idee în vara aceluiași an. În 9 august 1946, în Biroul politic al CC al PCR avea loc o dezbatere cu privire la Conferința de Pace, în cadrul căreia Emil Bodnăraș a solicitat formularea unui punct de vedere asupra minorității germane, afirmând că Groza ar fi cerut „scoaterea nemților din țară și trimiterea lor în Germania”⁷⁹. Vasile Luca s-a declarat de acord, afirmând că „soluția cea mai bună ar fi aceasta pentru rezolvarea problemei nemților. Și cred că s-ar putea cere lucrul acesta, deși sunt neîncredător că se va admite acum”. După părerea lui, trebuia „noi să cerem acolo expulzarea. Nu reușim – atunci rezolvăm noi problema cum putem din punct de vedere intern”⁸⁰. Această propunere a fost agreată și de alți membrii PCR, iar Gheorghiu-Dej a adăugat: „aceasta este poziția partidului nostru stabilită cu mult înainte. [...] Noi am întârziat puțin nepunând-o cu destulă hotărâre de la început. Pentru că puteam s-o punem în timpul războiului, când și polonezii și cehii au rezolvat-o”⁸¹.

Totuși, expulzarea germanilor din România nu a fost cerută. În volumul *Naționalitatea germană din România*, apărut în 1977, se menționează că mai mult de jumătate dintre cei 75.000 de etnici germani deportați la muncă de reconstrucție în URSS s-au întors în țară, după ce la Conferința de Pace de la Paris reprezentanții guvernului român au făcut cunoscut că România îi

⁷⁶ Marin Radu Moraru (coordonator), *România și Armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 340-341.

⁷⁷ *Misiunile lui A.I. Vișinski în România...*, p. 196-197.

⁷⁸ Marin Radu Mocanu (coordonator), *op. cit.*, p. 370-377. Vizita delegației guvernamentale române la Moscova a avut loc între 4-13 septembrie 1945.

⁷⁹ O asemenea poziție din partea lui Petru Groza nu ne este cunoscută din alte surse.

⁸⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 44/1946, f. 14-15.

⁸¹ *Ibidem*, p. 16.

consideră pe acești germani în continuare cetățenii săi⁸². Mai multe transporturi de bolnavi au fost dirijate la începutul anului 1946 în zona de ocupație sovietică a Germaniei – unde se afla și o mare parte a germanilor expulzați din statele central-europene. Presupunem că reprezentanții sovietici doreau trimiterea deportaților deveniți inapți de muncă în România din cauza situației critice din Germania de Est, unde au ajuns și germanii expulzați din Polonia, și au „recomandat” reprezentanților guvernului român să declare la Paris că îi recunosc pe etnicii germani ca cetățeni ai României.

În ianuarie 1947 era clar că germanii nu aveau să mai fie expulzați. În ședința plenară a CC al PCR din 8 ianuarie, un membru de partid din Banat socotea că era cazul să se stabilească „o atitudine clară și precisă” în privința problemei germanilor, „dat fiind că nu mai pot fi scoși afară, acum, socot deci, pentru că vor rămâne aici, că trebuie gândită o posibilitate”⁸³. Vasile Luca răspundea că problema aceasta va fi rezolvată „cum am pornit, prin exproprierea lor. Și este o chestiune a guvernului. CC o să prelucreze această problemă și vom lupta ca pe linia guvernamentală să fie rezolvată această chestiune”⁸⁴.

Rezolvarea problemei germane

Și totuși, problema germană avea să fie rezolvată de Partidul Comunist conform indicațiilor venite de la Moscova. În Rezoluția Plenarei a doua a CC al PCR (devenit între timp Partidul Muncitoresc Român) din iunie 1948 se stipula: „Este necesar să rezolvăm în mod democratic problema populației germane din Ardeal și Banat, ajutând la crearea unei organizații a populației germane muncitoare pe baza diferențierii de clasă”⁸⁵.

Problema germană a fost inclusă pe ordinea de zi a ședinței Biroului Politic al CC al PMR din 15 noiembrie 1948⁸⁶, în care s-a discutat proiectul de Rezoluție în problema evreiască, aceasta devenind „Rezoluția Biroului Politic al CC al PMR în chestiunea națională”⁸⁷. Situația populației germane era abordată în capitolul V, reiterându-se solicitarea de a se ascuți lupta de clasă, „având ca sarcină de prim ordin dezrădăcinarea influenței pe care a avut-o hitlerismul în rândurile acestei naționalități”, demascarea elementelor fasciste și demascarea propovăduirilor așa zisei „unități germane”, „care urmăresc subminarea solida-

⁸² Monica Barcan, Adalbert Millitz, *op. cit.*, p. 39.

⁸³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 1/1947, f. 3-7.

⁸⁴ *Ibidem*, f. 41-42.

⁸⁵ *Ibidem*, dosar nr. 90/1948, f. 1.

⁸⁶ *Ibidem*, dosar nr. 56/1948, f. 3-13, document publicat în *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. 1, 1948, București, Arhivele Naționale ale României, 2002, p. 365-373.

⁸⁷ „Rezoluția în problema naționalităților conlocuitoare” a fost dezbătută în ședința BP al CC al PMR din 30 noiembrie 1948 (ANIC, fond CC al PCR – Cancelarie, dosar nr. 60/1948), forma finală a Rezoluției fiind publicată în luna decembrie 1948 în „Scânteia”.

rității oamenilor muncii și realizarea politicii de clasă a burgheziei reacționare”, „lupta împotriva propriei burghezii, care, din avanpost al imperialismului hitlerist, a devenit agentura imperialismului anglo-american, lichidarea completă a rămășițelor fasciste, combaterea politicii de instigare a Vaticanului”⁸⁸ etc.

Intenția de a-i integra pe sași și șvabi în societatea românească, care urma să fie transformată conform modelului stalinist, a fost pusă în practică după o perioadă de cinci ani, în care comunitățile de germani fuseseră discriminate ca entitate etnică, ceea ce întărise conștiința „unității naționale” și suspiciunea față de celelalte naționalități. Ei parcurseră experiența deportărilor la muncă forțată în URSS și a exproprierilor efectuate de comuniști, considerându-se de pe acum victime ale regimului instaurat de sovietici.

Concluzii

Marea majoritate a populației etnice germane nu a fost strămutată din România înaintea intrării acesteia în mod oficial, juridic în cel de-al Doilea Război Mondial și nu a fost expulzată în primii ani de după război, cum s-a întâmplat cu celelalte comunități germane din țările din estul și sud-estul Europei. Reprezentanții tuturor partidelor care au constituit guvernele între 1944 și 1947 considerau trecerea peste graniță a germanilor ca soluție pentru a rezolva „problema germană”. Însă evacuarea nu a putut fi organizată în primele săptămâni de după 23 august 1944, iar în lunile ce au urmat, neexistând situații conflictuale interetnice majore, decizia de strămutare a fost amânată pentru Conferința de Pace. Documentele de arhivă disponibile și lucrările memorialistice duc însă la concluzia că Stalin nu a dorit strămutarea populației germane din Transilvania, ci integrarea ei în procesul de transformare „socialistă” a societății, așteptând cu indicarea acestei măsuri evoluția situației politice din Europa în general, în mod particular din Transilvania.

Rezolvarea „în mod democratic” a problemei populației germane a fost hotărâtă de Partidul Comunist Român în 1948 – desigur, la indicațiile venite de la Moscova și în spiritul politicii staliniste față de naționalități. Având experiența anilor în care membrii apți de muncă au fost deportați în URSS la muncă de reconstrucție, în care populația de la sate a fost deposedată de toate bunurile agricole și în parte alungată din case, în care au fost discriminați datorită apartenenței lor etnice, germanii au fost mai reticenți la a se integra în „noua” societate „democratică” decât celelalte grupuri etnice, dovadă fiind intențiile a tot mai mulți dintre ei de a emigra în Germania. Și au plecat în marea lor majoritate înainte și imediat după 1989.

⁸⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 90/1948, f. 11-12.

**Die Rumäniendeutschen in Stalins Aufmerksamkeit.
Die Politik gegenüber der deutschen Minderheit in den Jahren 1944-1948**
(Zusammenfassung)

Schlüsselwörter: Rumäniendeutsche, Vertreibung, Ausweisung, deutsche Frage, Stalin, Nationalitätenpolitik, Anerkennung als „mitwohnende Nationalität“.

Die deutsche Minderheit wurde nach dem Zweiten Weltkrieg aus Rumänien – anders als aus den anderen ostmitteleuropäischen Staaten, die in die sowjetische Einflusszone gerieten – nicht vertrieben. Welchen Umständen das zuzuschreiben war und wo – in Moskau oder Bukarest – der entscheidende Beschluss fiel, konnte bislang nicht eindeutig geklärt werden.

Nach 1990 zugänglich gewordene Archivalien sowie seither veröffentlichte Memorialistik weisen darauf hin, dass die rumänischen Politiker aller Couleur die „deutsche Frage“ noch vor Kriegsende am liebsten definitiv mittels Ausweisung gelöst hätten. Stalin jedoch wollte die Siebenbürger Sachsen und Banater Schwaben in ihren angestammten Wohngebieten behalten und mittels seinem Modell der Nationalitätenpolitik in die Gesellschaft eingliedern – sollten die politischen Entwicklungen in Europa und in Siebenbürgen dieses erlauben. Die Entscheidung in der „deutschen Frage“ wurde folglich bis zur Friedenskonferenz vertagt. In einem Gespräch, das die RKP-Führung im April 1946 im Kreml führte, sprach Stalin sich dezidiert gegen die Ausweisung der Sachsen und Schwaben aus und diese wurde bei der Friedenskonferenz auch nicht gefordert.

Nachdem es weder zu einer Evakuierung unmittelbar nach dem Waffenwechsel vom 23. August 1944 gekommen war, noch zu einer Ausweisung in den Jahren danach, wurde 1948 mit der Einbeziehung der Rumäniendeutschen in die sozialistische Umgestaltung der Gesellschaft begonnen. Die Einbeziehung sollte auf Grund der Resolution in der nationalen Frage geschehen, welcher Stalins Nationalitätenpolitik Pate gestanden hatte. Die Anerkennung der Rumäniendeutschen als „mitwohnende Nationalität“ erfolgte nach fünf Jahren, in denen sie als ethnische Gruppe wegen der Zugehörigkeit zum Volk, das den Krieg angezettelt und verloren hatte, diskriminiert und enteignet worden war. In diesen Jahren wurde das Bewusstsein einer „nationalen Einheit“ gestärkt und sie empfanden sich als Opfergemeinschaft des unter sowjetischem Druck eingesetzten rumänischen Regimes.

**Intelligence Organization and Operations
in Classical Counterinsurgency.
Malaya, Algeria and Romania, 1944-1962**

Andrei MIROIU

The classical era of counterinsurgency (COIN) operations spans roughly the first decade and a half after the end of the Second World War¹. During these years, colonial empires such as the British, French and the Dutch negotiated but sometimes fought their way out of territories accumulated over the previous centuries, most notably in Malaya, Kenya, Cyprus, Indochina, Morocco, Tunisia, Algeria and Indonesia. While the wars of the dying empires continued into the '60s and '70s, with the United Kingdom fighting rear-guard actions in Borneo and Aden and the Portuguese empire collapsing in Angola, by 1962, the year when France granted Algeria its independence and the American presence in Vietnam was escalating, the main features of COIN practice and theory were already in place². They would go on to inform the future campaigns, stretching to the present days military action in Iraq and Afghanistan³.

Parallel with the wars waged by the Western imperial powers, the Soviet Union and its newly-acquired satellite states in Eastern Europe were fighting their own COINs, against anti-communist armed movements such as the Lithuanian Forest Brothers, the Organization of Ukrainian Nationalists, the Polish Home Army and the various Romanian rebel groups. For a long time ignored, in recent years these campaigns have started figuring more prominently in historical and theoretical studies of counter-guerrilla operations⁴.

¹ The author would like to thank Dr Andrew Tan, Dr Dorin Dobrinicu and the reviewers of „Archiva Moldaviae” for their help in revising this article.

² On “eras” of COIN see James D. Kiras, *Irregular Warfare*, in David Jordan, James D. Kiras, David J. Lonsdale, Ian Speller, Christopher Tuck and C. Dale Walton, *Understanding Modern Warfare*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 260.

³ A vast literature is available on this. Among the most interesting titles are Beatrice Heuser, *The Evolution of Strategy. Thinking War from Antiquity to the Present*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010; Fred M. Kaplan, *The Insurgents: David Petraeus and the Plot to Change the American Way of War*, New York, Simon & Schuster, 2013; Gian Gentile, *Wrong Turn. America's Deadly Embrace of Counterinsurgency*, New York, The New Press, 2013; Douglas Porch, *Counterinsurgency: Exposing the Myths of the New Way of War*, Cambridge, Cambridge University Press, 2013.

⁴ See for instance Yuri Zhukov, *Examining the Authoritarian Model of Counterinsurgency: The Soviet Campaign Against the Ukrainian Insurgent Army*, in “Small Wars and

This article discusses two particular aspect of classical era COIN, the organization of intelligence efforts and intelligence services operations. It does so through a comparative framework comprising British operations during the Malayan Emergency (1948-1960), the French campaign in Algeria (1954-1962) and the suppression of anti-communist rebels in Romania (1944-1958). It attempts to survey the organizational aspects of intelligence activity and also to highlight success and failure in intelligence operations against armed rebels. By bringing the Romanian case into the mix, the article shows that there are significant similarities between Western and Eastern approaches to COIN, thus rejecting the thesis that cultural differences make the study of communist anti-insurrectionary practices less relevant or even a different object of study⁵.

While the French and the British cases are discussed in detail, the Romanian intelligence organization and efforts are just sketched and discussed in the comparison section, as a larger study detailing them is available elsewhere⁶.

Perhaps that the firm roots of the study of intelligence organization in COIN begins in the work of a British practitioner of the classical era. Frank Kitson, an intelligence officer with experience in Kenya, Cyprus and Aden who eventually rose to be a General published his work on COIN in 1971 and argued in favour of an intelligence-first approach to COIN campaigning. Kitson stressed the need for “operational intelligence” and argued that sometimes multiple information services can work well despite a lack of coordination, thus seemingly believing that there is no specific necessity to integrate police and military intelligence, a view advocated by other theorists⁷. The use of intelligence operations in COIN raises its own set of interesting questions⁸. What is the role of intelligence officers inside the force pursuing anti-rebel operations? How do they

Insurgencies”, vol. 18, no. 3, 2007, p. 439-466; Dorin Dobrinu, *Historicizing a Disputed Theme: Anti-communist Armed Resistance in Romania*, in Vladimir Tismăneanu (ed.), *Stalinism Revisited: the Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe*, Budapest, Central European University Press, 2009; Alexander Statiev, *The Soviet Counterinsurgency in the Western Borderlands*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010; Alexander V. Prusin, *The Lands Between. Conflict in the East European Borderlands, 1870-1992*, Oxford, Oxford University Press, 2010; Andrei Miroiu, *Wiping out “The Bandits”: Romanian Counterinsurgency Strategies in the Early Communist Period*, in “Journal of Slavic Military Studies”, vol. 23, no. 4, 2010, p. 666-691; idem, *Military operations in Romanian anti-partisan warfare, 1944-1958*, in “Studies in Conflict & Terrorism”, vol. 37, no. 2, 2014, p. 185-197.

⁵ See for the cultural differences argument Rod Paschall, *Soviet Counterinsurgency: Past, Present and Future*, in Richard H. Shultz (ed.), *Guerrilla Warfare and Counterinsurgency. U.S. – Soviet Policy in the Third World*, Lexington, Lexington Books, 1989.

⁶ Andrei Miroiu, *Intelligence and intelligence operations in Romanian anti-partisan warfare, 1944-1958*, forthcoming in “Small Wars & Insurgencies” (2014).

⁷ Frank Kitson, *Low Intensity Operations. Subversion, Insurgency, Peace-keeping*, London, Faber and Faber, 1973 (1971), p. 75-76.

⁸ The study of intelligence as part of post-war COIN operations goes back to the studies and memoirs of Frank Kitson, but also to those of French intelligence officer David Galula, see especially his *Pacification in Algeria, 1956-1958*, Santa Monica, RAND, 2006 (1963).

collaborate with the local civilian and military officials and what is their impact on operations? Are traitors and turncoats more important for vanquishing insurgencies than a carefully constructed network of agents penetrating all social and local structures of the society in which the campaign is pursued⁹? How were persuasions, threats, torture or bribes used to turn former insurgents into double agents or government propagandists?

This article will discuss this research questions in the framework of the Malayan Emergency, the Algerian War of Independence and Romanian anti-communist armed resistance. The diversity of context in terms of geography, culture, ethnical and religious composition, the power of the actors involved combines with the commonalities of practice (in all of them governments fought politically-motivated armed rebels poised to their destruction) to provide us with the possibility to treat this problem as a unified social phenomenon.

Malaya

From 1948 to 1960, the British military and colonial administration, in conjunction with local forces, fought a bitter conflict against a communist movement, the Malayan Communist Party (MCP) and its military wing, the Malayan Races Liberation Army (MRLA). The Communists, despite their strenuous efforts to present themselves as a multi-racial political movement were overwhelmingly recruited among the sizable Chinese minority in Malaya, roughly 40% of the 6 million inhabitants of the peninsula. The British found it very easy to form a coalition with the Malay majority and the rich Chinese controlling vast swaths of the country's economy and, by presenting the struggle in the general framework of the Cold War confrontation with the Communist bloc, gathered enough support at home and in other Western capitals¹⁰. However, the struggle against the MCP took 12 years until the remnants of the insurgents were finally confined to a meagre existence across the border with Thailand.

In Malaya much as elsewhere, finding the enemy was akin to winning, as the communists' military could not withstand the full power of the British police, army and special forces. This section will examine the organization of information gathering and intelligence analysis during the Emergency, as well as the methods that proved efficient in dealing with the MCP-led rebellion.

It is interesting to note from the beginning a peculiarity of the organization of intelligence in Malaya, which sets the Emergency firmly inside the British

⁹ While we need to keep in mind that informers were usually seen as traitors by the guerrillas and the members of their support networks, this does not concern this research, which is focused on the actions of government authorities.

¹⁰ See Anthony Short, *The Malayan Emergency*, in Ronald Haycock (ed.), *Regular Armies and Insurgency*, London, Croom Helm, 1979; Charles Townshend, *Britain's Civil Wars. Counterinsurgency in the Twentieth Century*, London, Faber and Faber, 1986; Thomas R. Mockaitis, *British Counterinsurgency, 1919-1960*, London, Macmillan, 1990.

tradition of COIN. While other governments, when confronted with armed rebellions, have decided to entrust the military with the task of defeating the guerrillas and therefore left military intelligence to play the main part in the conflict, the British in most of their colonial conflicts chose to entrust civilian agencies with this mission. This preference came from the persistent view that counterinsurgency is mostly a matter of restoring law and order, not of military victory, and that civilian agencies are the most legitimate and appropriate organizations for accomplishing this task¹¹. Considering their enemies closer, at least in behaviour, to armed bandits rather than political opponents, the British authorities thought that a police-type information gathering structure was better suited to dealing with them than military intelligence structures, which were designed for conventional warfare. There were, of course, other reasons of a more practical nature, such as the fact that the military intelligence structures of the army units in Malaya were woefully inadequate¹². In many instances they consisted of just one officer either deemed by his superiors unfit for command or staff roles, or one who had intelligence tasks as additional burdens to a larger administrative role.

The main organizations dealing with civilian intelligence matters before the beginning of the Emergency were the Malayan Security Service and the Criminal Investigations Department of the Police. While the first concerned itself mainly with political intelligence, targeting immediately after the war all groups opposed to the continuation of British rule in Malaya, the second was monitoring all incidents concerning armed violence and had a good documentation and identification filing system that played a vital part in the early stages of the conflict¹³.

Accounts of their efficiency differ, with some authors considering their performance at the beginning of the crisis a complete failure¹⁴. However, some accomplishments cannot be denied. The MSS, despite being understaffed especially in Chinese affairs, played a very important role in the spring of 1948 and in the early weeks after the declaration of Emergency in June the same year, helping the authorities first to break-up union action and then to arrest many of the known communists activists and sympathizers early on in the conflict¹⁵. Intelligence agents working with the crack paramilitary unit Ferret Force helped in the discovery and killing on 16 July 1948 of Lau Yew, the leader of the

¹¹ Richard Clutterbuck, *The Long Long War. Counterinsurgency in Malaya and Vietnam*, New York, Frederick A. Praeger, 1966, p. 178.

¹² Field intelligence was nearly lacking in 1948, John Coates, *Suppressing Insurgency. An Analysis of the Malayan Emergency, 1948-1954*, Boulder, Westview Press, 1992, p. 34.

¹³ Especially on the Security Service see Leon Comber, *The Malayan Security Service (1945-1948)*, in "Intelligence and National Security", vol. 18, no. 3, 2003, p. 128-153.

¹⁴ Calder Walton, *Empire of Secrets. British Intelligence, the Cold War and the Twilight of Empire*, London, Harper Press, 2013, p. 165.

¹⁵ David French, *Army, Empire, and Cold War. The British Army and Military Policy, 1945-1971*, Oxford, Oxford University Press, 2012, p. 113.

Military Committee of the MCP, a serious blow to that organization¹⁶. The MSS, through preventive work, also prevented generalized riots in the early phase of the conflict¹⁷.

Internal squabbles and lack of confidence in what the MSS could accomplish, combined with a conviction that the Emergency took the service by surprise eventually led to its demise through a take-over of its functions by a strengthened Malayan Special Branch (SB), a part – like in the United Kingdom – of the local police¹⁸. In time, the authorities ensured that the SB ran the entire intelligence effort in Malaya; they were hoping that centralization would lead to strategic success¹⁹. They could reasonably expect the military intelligence structures and regular units to acquiesce to this power structure because current army regulations and decades-old traditions concerning imperial policing, based on the works of Charles Callwell and Charles Gwynn, were defining the roles of the armed forces in counterinsurgency as support to the actions of the civilian government²⁰.

Many resources were invested in the new organization, especially concerning personnel²¹. Leaders with experience in colonial affairs in India and Palestine were brought in. Also many lower-ranking cadres with service during the Jewish uprising in Palestine, especially police sergeants, were brought by the hundreds to serve in the SB or in the police forces proper. All military units were eventually required to transmit all the information they gathered in the field to local officers of the SB²². Ample debriefings after any mission in the field were compulsory. To insure the smoothness of this apparent civilian intrusion in military affairs the government seconded between two and three-dozen army military intelligence officers to the Special Branch²³. These officers fulfilled two main tasks; the first was the analysis of information for operational purposes and the second, no less important, to serve as a transmission belt

¹⁶ Robert Jackson, *The Malayan Emergency. The Commonwealth's Wars 1948-1966*, London, Routledge, 1991, p. 28.

¹⁷ Richard Clutterbuck, *op. cit.*, p. 32-33.

¹⁸ Geoffrey Fairbairn, *Revolutionary Guerrilla Warfare. The Countryside Version*, Harmondsworth, Penguin, 1974, p. 138-139.

¹⁹ Georgina Sinclair, 'The Sharp End of the Intelligence Machine': *The Rise of the Malayan Police Special Branch 1948-1955*, in "Intelligence and National Security", vol. 26, no. 4, 2011, p. 460-477.

²⁰ C. E. Callwell, *Small Wars: Their Principles and Practice*, Lincoln, University of Nebraska Press, 1996; Charles W. Gwynn, *Imperial Policing*, London, Macmillan, 1934.

²¹ The evolution of Special Branch numbers was: in 1948 – 12 officers and 44 inspectors, in 1953 – 123 officers and 195 inspectors; see Karl Hack, *British Intelligence and Counter-Insurgency in the Era of Decolonization: The Example of Malaya*, in "Intelligence and National Security", vol. 14, no. 2, 1999, p. 128.

²² Charles Townshend, *op. cit.*, p. 29.

²³ For the reorganization, especially under Templer, see Richard J. Aldrich, *The Hidden Hand. Britain, America, and Cold War Secret Intelligence*, Woodstock, The Overlook Press, 2002, p. 506-507.

between regular military units and the civilian leaders of the SB²⁴. The other main British agencies with intelligence attributions, the MI5 and MI6 concerned themselves with strategic information and did not play a direct role against the communist guerrillas. However, the massive strengthening of intelligence and law enforcement agencies during the Emergency led some to conclude that Malaya had become a police state²⁵.

In addition to an expansion of personnel by bringing in British specialists, the SB was greatly strengthened over the years by the recruitment of a substantial number of Chinese and Chinese-speaking agents of European origin. This was extremely necessary, given the paucity of such workers in the early phases of the conflict. Their role was fundamental in interrogating captured and surrendered enemy personnel, in reading captured documents, in producing fake propaganda and in crafting targeted messages aimed at certain guerrillas and guerrilla groups²⁶. Chinese officers in the SB and the police also helped to forge strong bonds between the elite of their ethnic group and the Malayan and British leaders working towards a controlled transition towards independence.

The methods employed and avenues taken in defeating insurgency in Malaya, were, like in many other COIN campaigns, a mixture of police work, counter-terrorism and military intelligence procedures such as scouting. It would be hard to make judgements as to which particular method was the most successful, as the records are still not completely open, and there is much to learn also from failures and enterprises that only yielded limited success.

Intelligence agencies everywhere would prefer informative penetration, through the placement or recruitment of agents inside the enemy organization, as it can provide with precious information on most aspects of organization, training, tactics, plans and leadership. Great victories could be scored by informative penetration, an assertion amply proven in a COIN fought in the same time as Malaya: a single agent placed inside the headquarters of the Huk communist rebels in the Philippines provided information which led to the arrest of 1175 and the destruction of that organization's logistic network. No such major success was achieved in Malaya during the Emergency, although one could probably argue that before its beginning the handling of Lai Tek provided major benefits in avoiding an immediate post-war insurgency²⁷.

Once the MCP and its military wing, the Malayan Races Liberation Army (MRLA) took to the jungle it became extremely difficult to plant agents or moles inside the jungle camps proper²⁸. The few agents that were attracted were hard to contact and debriefing was next to impossible without permanently

²⁴ Anthony Short, *The Communist Insurrection in Malaya 1948-1960*, London, Frederick Muller, 1975, p. 363.

²⁵ Calder Walton, *op. cit.*, p. 184.

²⁶ Leon Comber, *Malaya's Secret Police 1945-60. The Role of the Special Branch in the Malayan Emergency*, Singapore, ISEAS Publishing, 2008, p. 133.

²⁷ John S. Pustay, *Counterinsurgency Warfare*, New York, The Free Press, 1965, p. 106-109.

²⁸ Anthony Short, *op. cit.*, p. 362.

removing them from the rebel organization²⁹. If immediately “turned”, the Special Branch could return to the jungle surrendered enemy personnel (SEP) within 24 or 48 hours since they were apprehended. Waiting for longer would jeopardize their successful re-insertion in the communist guerrilla groups, and the counter-intelligence structures of the MRLA were particularly vigilant and ruthless. Throughout the conflict the communists routinely purged their ranks in the hunt for British spies (or “running dogs”), which contributed to the near-impossibility of information penetration³⁰.

Of far greater use was the recruitment of agents inside the support network of the communists or in the “New Villages”. The voluntary agents and those willing to cooperate when offered the possibility were offered cash stipends and – at the end of their mission – relocation to Hong Kong³¹. The recalcitrant would be coerced through threats of various intensities that could culminate with the placement of communist propaganda materials in their houses³². Facing the prospect of imprisonment, many chose to work as informants for the government. The information they provided targeted the Min Yuen communist support organization revealing the names and moves of its members, while also providing insights into the MCP’s attempts to directly approach the villagers³³.

Among the most precious agents the SB could have were the couriers who moved information between the jungle guerrillas and the Min Yuen in the villages³⁴. The rebels recruited the couriers mainly from the ranks of the rubber tappers; these had valid reasons to be alone for a long time in the jungle without arousing suspicion³⁵. When government intelligence managed to turn them into their own agents, the couriers helped in tracking enemy movements and camps and in many occasions provided the necessary information for organizing ambushes, which throughout the conflict were the most efficient tactic for killing and capturing the largest number of insurgents³⁶.

Handling the informers without revealing their identities, particularly in the tightly knit Chinese rural communities was a difficult task, requiring time and subtlety. SB officers and other intelligence agencies working for the SB

²⁹ Leon Comber, *op. cit.*, p. 81-82.

³⁰ Karl Hack, *op. cit.*, p. 132.

³¹ Thomas R. Mockaitis, *British Counterinsurgency, 1919-1960*, p. 117; Martin Shipway, *Decolonization and its Impact. A Comparative Approach to the End of Colonial Empires*, Singapore, Blackwell, 2008, p. 168. Substantial sums were offered for the heads of the guerrillas, 30,000 pounds for Chin Peng, 15,000 for Yeung Kwo, the military chief and 15,000 for Lau Lee, the propaganda leader or chief, see Julian Paget, *Counter-Insurgency Campaigning*, London, Faber and Faber, 1967, p. 50 fn. 2.

³² Richard J. Aldrich, *op. cit.*, 508; Calder Walton, *op. cit.*, p. 186-187.

³³ Karl Hack, *Defence and Decolonisation in Southeast Asia. Britain, Malaya and Singapore 1941-1968*, Richmond, Curzon, 2001, p. 125-126.

³⁴ Brian Stewart, *Winning in Malaya: An Intelligence Success Story*, in “Intelligence and National Security”, vol. 14, no. 4, 1999, p. 279.

³⁵ John Coates, *op. cit.*, p. 157-158.

³⁶ Director of Operations, Malaya, *The Conduct of Anti-Terrorist Operations in Malaya*, (ATOM), 3rd edition, 1958, p. XI.

would conduct large-scale searches and interrogations of whole villages as a cover for the debriefing of their agents. For instance, the Chinese Affairs Department (supposedly an aid agency) was mounting Operation Letter Box, involving visits at dawn in Chinese villages by teams of intelligence officers who administered questionnaires in Chinese and assured the locals that the answers would be anonymous³⁷. Interviews were conducted in private on a one to one basis³⁸. It was more of a psychological warfare operation than intelligence gathering, for it served mostly to make insurgents nervous and keep them on guard.

The other main sources of human intelligence were, of course, SEPs and captured enemy personnel. Though usually apprehended by army units, special forces teams or jungle police companies, their main interrogation was undergone in safe locations by SB officers. Up until recently it was thought that relatively little physical brutality was involved in the interrogation process³⁹. However, new declassified sources show that the interrogation of captured and surrendered enemies involved sleep deprivation of up to 72 hours, threats, humiliations and sometimes torture involving beatings and the removal of fingernails⁴⁰. Information concerning immediate enemy moves was fast relayed as tactical intelligence to the units on the ground, with the hope that it would lead to the discovery of other insurgent groups or camps⁴¹. But the interrogators were also trying to extract information about enemy organization, morale, identity, leadership, weapons and patterns of operation. Larger, analytical documents based on these interrogations formed the strategic intelligence read by the military and civilian decision makers. It is interesting to note that the British pioneered the use of sociologists and their methods in the formulation of profiles of the rebels through interrogations based on scientific research methods⁴².

Other elements were of major use in the acquiring of information. In the early stages of the Emergency, before a concerted effort to acquire and make good use of human intelligence was on its way, the study of captured documents was a main source of information⁴³. It helped establish the moves, identities and the general organizational structure of the insurgent regiments⁴⁴. The documents were generally obsolete by the time of their deciphering (a process slowed by the initial lack of Chinese-speaking officers) and unusable as tactical and operational intelligence. However, they could provide a good

³⁷ Brian Stewart, *op. cit.*, p. 276.

³⁸ On the procedures for interrogation, both for civilians and troops see ATOM, p. XIV.

³⁹ Leon Comber, *op. cit.*, p. 83.

⁴⁰ Calder Walton, *op. cit.*, p. 187-188, 190.

⁴¹ Anthony Short, *The Communist Insurrection in Malaya 1948-1960*, p. 364.

⁴² Lucian W. Pye, *Guerrilla Communism in Malaya. Its Social and Political Meaning*, Princeton, Princeton University Press, 1956.

⁴³ Peter Dennis, Jeffrey Grey, *Emergency and Confrontation. Australian Military Operations in Malaya and Borneo 1950-1966*, Sydney, Allen&Unwin, 1996, p. 97.

⁴⁴ Richard J. Aldrich, *op. cit.*, p. 500.

strategic picture of the insurgency, especially when documents of the Central Committee of the MCP outlining a Maoist-inspired campaign or revealing a drop in morale were eventually captured.

In a more gruesome manner, the bodies of dead insurgents – killed in fire fights or discovered in the jungle were used as sources⁴⁵. Regulations asked for troops in the field to remove the killed guerrillas and to transport them to safe bases for identification, either by carrying them or by calling, when possible, for helicopter evacuation. In the early stages, when evacuation was impossible, some troops would chop up the head and hands of the guerrillas and leave the rest of their bodies where they fell⁴⁶. This became a court martial offence eventually and it was replaced by taking at least two photos of each cadaver if evacuation was impossible. This method allowed for keeping good track of progress and carefully identifying the guerrillas, with the aim of extracting further information from their known relatives and friends⁴⁷.

As the MRLA was quite unsophisticated from a technological perspective and made virtually no use of electronic communication systems, signals intelligence was of no major importance in collecting information of the guerrillas⁴⁸. The SB attempted though to put communication technology in the service of the COIN campaign through the use of specially modified radios that were placed on the market with the hope that they would fall in the hands of the communists. Incorporating a homing device, it was hoped that the interception of the use of these radios would lead to the location of a rebel headquarters. However, success was limited⁴⁹.

While the Special Branch intelligence effort focused on information penetration, the recruitment and running of agents, identification of dead enemy personnel, the deciphering of captured documents and a limited signals intelligence program, the British Army units focused on gathering intelligence through the traditional approach of scouting⁵⁰. While local Malay troops and policemen were of good use, most accounts of the Emergency place a great emphasis of the recruitment of Iban trackers from Borneo⁵¹. Living their whole lives in very similar conditions as the communists were attempting to do in Malaya, their experience in finding the enemies through treacherous jungle was great; the fact that some of them had a tradition of head-hunting undoubtedly helped. The Iban initially came in limited numbers of a few dozens, were

⁴⁵ Malaya memorandum by O. Lyttelton, CAB 129/48, C(51)59, 21 December 1951, in A.J. Stockwell (ed.), *Malaya*, London, HMSO, 1995, Part II, p. 344.

⁴⁶ Brian Stewart, *Smashing Terrorism in the Malayan Emergency. The Vital Contribution of the Police*, Selangor, Pelanduk Publications, 2004, p. 24.

⁴⁷ ATOM, p. XIV.

⁴⁸ Anthony Short, *The Malayan Emergency*, p. 66.

⁴⁹ Richard J. Aldrich, *op. cit.*, p. 504.

⁵⁰ David H. Ucko, *The Malayan Emergency: The Legacy and Relevance of a Counter-Insurgency Success Story*, in "Defence Studies", vol. 10, no. 1-2, 2010, p. 23.

⁵¹ Gregory Blaxland, *The Regiments Depart. A History of the British Army, 1945-1970*, London, William Kimber, 1971, p. 81.

attached to army units as their scouting element and also passed their expertise to regular soldiers, of whom especially the Gurkhas proved very good students⁵². In time their numbers grew enough that they were able to form an entire battalion, the Sarawak Rangers. Scouting was recognized as an extremely important information-gathering source by the Army leadership, which included a special course on tracking in the curriculum of its Training Centre of the Far East Land Forces⁵³.

Algeria

The Algerian conflict (1954-1962) remained in history as a classic case of winning the war while losing the peace⁵⁴. For many decades after Marshal Thomas Bugeaud's victory in the late 1840s the country remained a laboratory of French colonial warfare. Almost ruled directly by the army, many of the officers who conquered the French Black Africa in the 1880s and 1890s were schooled in Algeria, and so were many of the generals who fought in the two World Wars of the 20th century⁵⁵. But the movement that came to embody the reaction of the Arab Algerians was in the end a lay movement, which incorporated and subordinated the Islamic nationalists and the local Communists, to the surprise and dismay of some Frenchmen who wished to see everything through the prism of the West-East confrontation. The Algerian Front for National Liberation (FLN), boasting amongst its numbers former soldiers in the French army with counter-guerrilla experience in Indochina launched a campaign of bombings and assassinations on 1 November 1954. A vicious war, fought on the streets of the main Algerian cities, but also on the desert borders with Tunisia and Morocco, in the small shepherd villages and in the country's mountains raged for eight years. From a strictly military point of view, the FLN was thoroughly defeated in the conflict. Rather than the actions of the rebels, the collapse of will in metropolitan France's to hold on to Algeria was the prime factor of the eventual proclamation of independence in 1962⁵⁶.

⁵² Robert Jackson, *The Malayan Emergency*, p. 38.

⁵³ John Coates, *op. cit.*, p. 167.

⁵⁴ James S. Corum, *Bad Strategies. How Major Powers Fail in Counterinsurgency*, Minneapolis, Zenith Press, 2008, p. 77-78.

⁵⁵ A.S. Kanya-Forstner, *The French Marines and the Conquest of the Western Sudan, 1880-1899*, in J.A. De Moor, H.L. Wesseling (eds.), *Imperialism and War. Essays on Colonial Wars in Asia and Africa*, Leiden, Brill, 1989, p. 120; Glenn E. Torrey, *Henri Mathias Berthelot: General of France, Founder of Modern Romania*, Iași, Center for Romanian Studies, 2000.

⁵⁶ Some good works on the conflict are Bernard Droz, Évelyne Lever, *Histoire de la guerre d'Algérie*, Paris, Seuil, 1982; John Pimlott, *The French Army: from Indochina to Chad, 1946-1984*, in Ian F.W. Beckett, John Pimlott (eds.), *Armed Forces and Modern Counter-Insurgency*, London, Croom Helm, 1985; Raymond Dronne, *Vie et mort d'un empire. La décolonisation*, Paris, France-Empire, 1989; Andre Nouschi, *L'Algérie amère 1914-1994*, Paris, Editions de la maison des sciences de l'homme, 1995; Martin Evans, *Algeria: France's Undeclared War*, Oxford, Oxford University Press, 2012.

The first aspect that needs to be mentioned in an analysis of French intelligence during the Algerian War is its relative lack of organisational integration. Indeed, one of the major priorities of counterinsurgents is usually to concentrate all information analysis under one organization, usually working under the unified command of the governmental forces. Few analysts of COIN – such as Frank Kitson – see merit in having multiple agencies dealing with secret information about enemy operations in guerrilla warfare⁵⁷. However, the French in Algeria found it impossible and undesirable to have this unified structure.

The first reason for doing so was geographical, as the FLN and its supporters conducted their activities not only on the territory of Algeria, but also in metropolitan France, in Tunisia and Morocco after their independence, in other Arab countries which were willing to lend them support, as well as in some European countries such as Germany or Switzerland from where their agents could buy weapons and explosives and hire the means to smuggle them into the theatre of operations⁵⁸. The second reason was primarily tactical, as throughout the conflict, with varying degrees of intensity, the FLN employed rural and urban terrorism as well as guerrilla actions, both necessitating different intelligence approaches. Indeed, one can easily understand how this led to the impossibility of establishing a sort of COIN *supremo* in the case of the Algerian War, unlike the case of most localized insurrections. For these reasons, in this section the analysis will be focused on these particular geographical and tactical sectors in which French intelligence services operated against the Algerian nationalists.

There were four main French intelligence structures⁵⁹. The *Service de Documentation Extérieure et de Contre-espionnage* (SDECE) was Paris's civilian foreign intelligence service and generally operated outside the country's metropolitan or colonial territory⁶⁰. The *Direction de la Surveillance du Territoire* (DST) functioned as a structure of the Ministry of Interior and was the main domestic intelligence agency, also with extensive attributes in combating terrorism. The Army's main intelligence analysis structure was the Second Bureau of all the general staffs of its units, and in relation to Algeria the most important of these was the Second Bureau of the staff of the 10th Military

⁵⁷ See Chapter 3 in Frank Kitson, *op. cit.*

⁵⁸ For an analysis of the collaboration between French and German intelligence in dealing with FLN members operating in the Federal Republic of Germany see Mathilde Von Bülow, *Franco-German Intelligence Cooperation and the Internationalization of Algeria's War of Independence*, in "Intelligence and National Security", vol. 28, no. 3, 2013, p. 397-419.

⁵⁹ For a brief overview see Claude Faure, *Bref historique des services de renseignement et de sécurité français contemporains*, in « Revue historique des armées », no. 247, 2007, p. 70-81.

⁶⁰ However, it did employ in Algeria its own special unit, the 11th Shock Group which destroyed the FLN terrorist group in Orléansville, Maurice Faivre, *Le renseignement dans la guerre d'Algérie*, in Jean-Charles Jauffret, Maurice Vaisse (eds.), *Militaires et guérilla dans la guerre d'Algérie*, Paris, Complexe, 2001, p. 296.

Region in Algiers⁶¹. Finally, the local authorities also deployed the intelligence-gathering structures of the police and the gendarmerie.

Relations between these structures were complex and not always straightforward, especially when operating on Algerian territory. While the police and gendarmes' intelligence gathering structures functioned semi-independently in the first phase of the war, the direct oversight exercised by the Army on urban counter-terrorism after 1956-1957 led to a subordination of them to military intelligence. The same cannot be said of the DST structures, whose leaders answered directly to the Minister of the Interior and through him to the Prime Minister and not to the military hierarchy, except when prompted to do so by their leaders in metropolitan France⁶². However, this lack of coordination cannot be said to have greatly hampered the course of action, which can be judged as a success in the general framework of the war.

Unsurprisingly, the task of dealing with the external arm of the FLN belonged largely to the SDECE and its operations, especially those in non-Arab countries, were mostly successful. The main objectives of the foreign intelligence service were to apprehend or deal one way or the other with the foreign leadership of the FLN and to disrupt and possibly annihilate the networks of arms smugglers. For the first of these missions, SDECE operatives followed the movements of the leaders of Algerian radicals through Egypt, Morocco and Tunisia, sometimes being able to infiltrate their organization. When given a clear go, the service would attempt to assassinate important figures in the rebel movement, with mixed success⁶³.

More efficient in dealing with the foreign leadership of the FLN, somehow surprisingly, was the Army intelligence service – which also had the advantage of operating with less oversight from the political leadership in Paris. Especially when cooperating with SDECE operatives, success could be significant. In October 1956 it was Army intelligence Colonel Gardes who organized one of the most spectacular actions of the war; finding out that the main leaders of the exterior leadership of the FLN were flying from Morocco to Tunis while skirting Algerian air space, he convinced the generals in command to have the Air Force intercept the civilian plane and have it land on Algerian territory, on 22 October⁶⁴. The fact that the pilot and the stewardess were collaborators of SDECE, receiving their orders from the head of French foreign espionage in North Africa, Colonel Jean Allemand, certainly proved important⁶⁵. This act,

⁶¹ See for a sample of their work intelligence briefs of the 2eme Bureau of the 10th Military Region from early November 1954 to the end of the year in Jean Charles Jauffret (ed.), *La guerre d'Algérie par les documents Tome II Les portes de la guerre: des occasions manquées à l'insurrection 10 mars 1946 – 31 décembre 1954*, Vincennes, Service Historique de l'Armée de Terre, 1998, p. 741-755.

⁶² Maurice Faivre, *op. cit.*, p. 292-294.

⁶³ Robert Merle, *Ben Bella*, London, Michael Joseph, 1967, p. 100.

⁶⁴ Edgar O'Ballance, *The Algerian Insurrection, 1954-62*, London, Faber and Faber, 1967, p. 76.

⁶⁵ Roger Faligot, Jean Guisnel, Remi Kauffer, *Histoire politique des services secrets français. De la Seconde Guerre mondiale à nos jours*, Paris, La Découverte, 2012, p. 174, 176-177.

condemned by some as air piracy, led to the capture of Ahmed Ben Bella, Mohamed Boudiaf, Hocine Aït Ahmed, Mohamed Khider and Mostefa Lacheraf, basically decapitating the foreign arm of the organisation and pushing the internal leadership into the “Battle of Algiers” in 1957⁶⁶.

SDECE proved its full worth against the arms dealers in Western Europe who sought of making profits by selling weapons to the Algerian nationalists. Killings of German and Swiss arms merchants and the bombings of vessels carrying weapons were organized by the head of Service Action, colonel Robert Rousillat⁶⁷. Bureau 24 of the SDECE had as a main task the disruption of FLN efforts to procure weapons for the ALN. Their main targets seemed to have been European companies willing to deal with the FLN or coerced into cooperation. Covert operations included paid assassins and the opening of factories in Spain and Switzerland producing defective armaments then given to the rebels⁶⁸. Most of the operations took place in Germany, where the SDECE was rumoured to have assassinated a number of arms dealers supplying the Algerian rebels. Some of the arms dealers were assassinated in Switzerland, where French agents stabbed them and even shot arrows at their targets. Bombing ships was also one of the priorities of French foreign intelligence. In a very spectacular action, its agents blew up in the port of Hamburg using a mine the freighter *Atlas*, carrying Norwegian dynamite for the FLN rebels⁶⁹. While admitted by many sources, including those in the French intelligence community, these assassinations and bombings were never fully investigated and no one was arrested or tried for them⁷⁰.

Also, French intelligence cooperated with naval forces to disrupt severely the supply of weapons by water, searching about 600 ships every month. Sometimes the discoveries were huge: the Sudanese *Athos*, intercepted in October 1956 after its crew was infiltrated by a SDECE operative, carried over 70 tons of arms and ammunition⁷¹. The Yugoslavian ship *Slovenija* was captured in January 1958 carrying 55 tons of arms, while the Czech vessel *Lydice*, intercepted in April 1959 held 12,000 rifles and 2,000 machine guns⁷². However, some authors dispute these figures and highlight the difficulties and sometimes the meagre results of naval inspections. Mathilde Von Bülow mentions that only 95 ships were inspected between June 1956 and February

⁶⁶ Andre Nouschi, *L'Algérie amère 1914-1994*, p. 221; Daniel Moran, *Wars of National Liberation*, London, Collins, 2006, p. 116.

⁶⁷ Roger Faligot, Jean Guisnel, Remi Kauffer, *op. cit.*, p. 219-220.

⁶⁸ Charles R. Shrader, *The First Helicopter War. Logistics and Mobility in Algeria, 1954-1962*, Westport, Praeger, 1999, p. 200-201.

⁶⁹ Douglas Porch, *The French Secret Services. From the Dreyfus Affair to the Gulf War*, New York, Farrar, Straus and Giroux, 1995, p. 371.

⁷⁰ Mathilde Von Bülow, *Myth or Reality? The Red Hand and French Covert Action in Federal Germany during the Algerian War, 1956-61*, in “Intelligence and National Security”, vol. 22, no. 6, 2007, p. 787-820.

⁷¹ Roger Faligot, Jean Guisnel, Remi Kauffer, *op. cit.*, p. 175.

⁷² Charles R. Shrader, *op. cit.*, p. 201-203.

1961; of those 18 carried possible contraband for the FLN and the French had to release seven of these as unwarranted suspicions. Moreover, the success of the DGSE forced the Algerians to look for support and weapons in the Eastern Bloc. This made it virtually impossible for French intelligence to disrupt the weapons supplies and shipments⁷³.

The DST dealt with those elements of the FLN operating in French territory. According to a testimony of its director of the time, Roger Wybot, the main tactic was infiltration and it succeeded to the extent that on 10 December 1958 DST scored its biggest victory, arresting the entire general staff of the FLN in metropolitan France: “[w]e knew everything, we had microphones everywhere, they [the FLN leaders] had girlfriends provided by the DST”⁷⁴. The organization was decapitated through the arrest of its leaders and faded in importance, although it did organize many street demonstrations throughout the years of the conflict. One possible explanation for its lack of operational ability despite the large numbers of Algerian Muslims living in metropolitan France were the suspicions inside the organization, which led FLN to purge its ranks by killing many members thought to be moles, or who were simply unreliable.

Gathering operational intelligence against guerrillas operating inside Algeria was mostly the responsibility of the Army’s specialized services⁷⁵. Military units would routinely cordon villages and start the interrogation of the locals, sometimes under the threat of having them deported to the “camps de regroupement”, sometimes by simply threatening to destroy their houses, burn their crops and kill their animals⁷⁶. These units, called the *Détachements Opérationnels de Protection* (DOP) had a HUMINT function, entering a locality, interrogating separately all the inhabitants, making indexes and re-interrogating those most-cited as being connected with the guerrillas⁷⁷. These interrogations had to be done in a fashion that would protect the locals working undercover as informers, for any direct public contact with an Algerian source could lead to that person being targeted for assassination by the FLN guerrillas. Thus, the interrogators would usually have to interview everyone in a community in order not to divulge their main sources⁷⁸. The local informers were to prove invaluable, not only in pointing out the movements, locations and style of

⁷³ Mathilde Von Bülow, *op. cit.*, p. 800, 809.

⁷⁴ Interview in Patrick Éveno, Jean Planchais (eds.), *La guerre d’Algérie*, Paris, Le Monde, 1989, p. 152.

⁷⁵ Benjamin Stora, *Histoire de la guerre d’Algérie (1954-1962)*, Paris, La Découverte, 1995, p. 29. See for the use of some of this units Raymond Noël, Édouard Chollier, Roger Dejean, Claude Merviel, *Les brigades de recherché et de contre-sabotage (BRCS) en Algérie*, in „Guerres mondiales et conflits contemporains”, no. 208, 2002, p. 91-117.

⁷⁶ John Pimlott, *op. cit.*, p. 65.

⁷⁷ Maurice Faivre, *Le renseignement dans la guerre d’Algérie*, Panazol, Lavauzelle, 2006, p. 163.

⁷⁸ It was argued that the DOP practiced torture during these interrogations, see Raphaëlle Branche, *La torture pendant la guerre d’Algérie*, in Mohammed Harbi, Benjamin Stora (eds.), *La guerre d’Algérie*, Paris, Pluriel, 2010, p. 564-565.

operation of the armed guerrillas, but also in the disruption and elimination of the administrative, support and intelligence network of the FLN, the Political-Administrative Organization (OPA)⁷⁹.

The SAS (*Sections Administratives Spécialisées*), in addition to their role of connecting the needs of the population with the actions of the government, also had an intelligence-gathering role, which was enhanced by its primarily “hearts-and-minds” approach, the use of natives in its ranks and the employment of French officers who could speak Arabic⁸⁰. Later in the war, the newly formed “commandos de chasse” were instrumental both in intelligence gathering and in cutting off rebels from their bases, closing down on them and eventually destroying the guerrilla groups, with or without the help of other army formations⁸¹. As conflict progressed, the army stopped conducting random cordon and search operations, but used intelligence gathered by commandos to target directly ALN *katibas* (bands) hidden in the mountains. Terrain also helped, as the higher grounds were less populated and the guerrillas could get much less help from the locals⁸².

As mentioned, starting in late 1956 and early 1957, the FLN launched a series of bombings and machine-gun attacks against European civilian targets in Algiers, most famously using its female agents to plant bombs in milk bars, dancing clubs, cafes and Air France agencies. Once apparent that the civilian authorities had lost all of their ability to deal with the crisis, the command of the anti-terrorist operation was entrusted to the military authorities, who brought in general Jacques Massu and his 10th Parachute Division⁸³. The general created a special intelligence structure for dealing with the FLN in Algiers and had two specialists in gathering information and revolutionary warfare working in it, Roger Trinquier and Paul Aussaresses. The first was in charge of intelligence and the second, a former SDECE officer transferred to an Army position, commanded operations⁸⁴. The 3rd Parachute Colonial Regiment, commanded by Colonel Marcel Bigeard, an old Indochina hand and adept of the “revolutionary warfare” theory, represented the boots on the ground⁸⁵. The main

⁷⁹ David Galula, *op. cit.*, p. 20. Also see 1988 interview with General Raymond Chabanne, during the war a parachute captain in Algeria in Colonel Bigeard’s 3rd Colonial Parachute Regiment in Patrick Éveno, Jean Planchais (eds.), *op. cit.*, p. 166.

⁸⁰ Centre de Doctrine d’Emploi des Forces (CDEF), *Les Sections Administratives Spécialisées en Algérie : Un outil pour la stabilisation*, Cahier de la recherche doctrinale, 2005, p. 33.

⁸¹ Pierre André Cerutti, Jean-Christophe Damaisin D’Arès, *Les têtes chercheuses du général Challe. Les commandos de chasse, spécialistes de la contre-insurrection*, Sceaux, L’esprit du livre, 2011, p. 102-103.

⁸² Christopher Griffin, *Major Combat Operations and Counterinsurgency Warfare: Plan Challe in Algeria, 1959-1960*, in “Security Studies”, vol. 19, 2010, p. 573.

⁸³ Also in the process placing police intelligence under the army Maurice Faivre, *Le renseignement dans la guerre d’Algérie*, in Jean-Charles Jauffret, Maurice Vaïsse (eds.), *op. cit.*, p. 297.

⁸⁴ The intelligence structure was called Dispositif de Protection Urbaine, John Pimlott, *op. cit.*, p. 63.

⁸⁵ For the Indochinese origins of many French approaches to intelligence gathering see Alexander J. Zervoudakis, *From Indochina to Algeria: Counter-Insurgency Lessons*, in Martin S. Alexander,

goal of Massu was to capture the FLN leadership through intelligence operations⁸⁶.

This new structure, helped by already existing measures such as the cordoning of the Casbah (the Algerian neighbourhood) and the issue of identity cards, proceeded to an administrative reorganization of the Muslim areas, which were divided in sectors, sub-sectors, blocks and buildings over which native overseers working for the French were put in charge. In these quarters, the intelligence service recruited a vast network of spies to uncover suspect persons and movements and infiltrate the FLN. When FLN operatives were captured, the real ordeal began. Using procedures long-tested by the police, gendarmes and other military units in rural Algeria, French military intelligence routinely tortured captives to extract information from them as soon as possible. The main types of torture from early on in the war were beatings, water-boarding and electrocution. The preferred method seems to have been water-boarding. In time, rape and hanging a person by their hands or legs were also used⁸⁷. In case torture left permanent scars or wounds, the victim would more often than not be killed. During the "Battle", 24,000 Algerians were arrested. The corpses of 3,000 who died during interrogations were entombed or weighted and dumped into the sea from helicopters⁸⁸.

The FLN required all of their fighters to remain silent for only 24 hours, after which they could talk⁸⁹. This duration was deemed by the organization to be an adequate time to render useless any operational information extracted and put out of danger the persons connected with the arrested. However, this only led to an increase in pace and intensity of the tortures, as the French interrogators knew that the information needed to be fresh in order to be useful⁹⁰. If during this procedure the rebel cracked very early, in a matter of hours, the intelligence officers would try to turn him or her into an agent working for them, and release them on the streets immediately⁹¹. Infiltration was a most-sought after action against the guerrilla, providing not only information but internal destabilisation of the FLN networks, as deception and false information were brought by infiltrated agents inside the guerrilla groups⁹². Most of this

Martin Evans, J.F.U. Keiger (eds.), *The Algerian War and the French Army, 1954-62. Experiences, Images, Testimonies*, Houndmills, Palgrave, 2002.

⁸⁶ Bruce Hoffman, *Inside Terrorism*, New York, Columbia University Press, 2006, p. 59.

⁸⁷ Raphaëlle Branche, *La torture pendant la guerre d'Algérie*, p. 553, 562. On rapes, see Raphaëlle Branche, *Des viols pendant la guerre d'Algérie*, in „Vingtième Siècle. Revue d'histoire", no. 75, 2002, p. 123-132.

⁸⁸ Anthony Clayton, *Frontiersmen: Warfare in Africa since 1950*, London, UCL Press, 1999, p. 26-27.

⁸⁹ Roger Trinquier, *Modern Warfare. A French View of Counterinsurgency*, London, Pall Mall Press, 1964, p. 35.

⁹⁰ Paul Aussaresses, *Services spéciaux Algérie (1955-1957)*, Paris, Perrin, 2001, p. 34-35.

⁹¹ Roger Trinquier, *op. cit.*, p. 39.

⁹² Quentin Pichelin, *Vaincre une guérilla. Le cas français en Algérie*, Paris, CRD, f.a., p. 28-29, 43.

operation was organized by intelligence captain Paul-Alain Leger, who also focused on intoxicating the FLN leadership with rumors of massive French infiltration of ALN units⁹³. This spreading of false intelligence led to massive internal purges in the Wilaya III which led to the murder of thousands of insurgents at the hands of their own comrades⁹⁴.

These horrific approaches found justification in the works and testimonies of the military officers and intelligence specialists in charge of counterinsurgency operations. For instance, Roger Trinquier wrote that the terrorist must accept suffering and possible death “as a condition inherent in his trade and in the methods of warfare that, with full knowledge, his superiors and he himself have chosen”⁹⁵. Similarly, Constantin Melnik, who served as a counterterrorism czar in the cabinet of de Gaulle, argued that: “unfortunately, experience proves that the use of torture is the most effective method of obtaining in a minimum of time the information required to neutralize a terrorist network”⁹⁶.

Colonel Bigeard's troops and the special “blue kepis” commandos working in the Casbah and employing a significant number of harkis put the information extracted through this means to good use. They were able, in a series of spectacular missions, to apprehend some leaders of the urban wing of the FLN, such as Larbi Ben M'Hidi, who would die in suspicious circumstances while being detained, or Saadi Yacef, the Algerian military commander in the city⁹⁷. Security forces killed his second in command, Ali La Pointe and others by storming the building where they were holing up or by blowing up the houses altogether, which led to many civilian victims⁹⁸. By the fall of 1957, the Battle of Algiers was over and FLN would disappear as a permanent threat in the city for two and a half years. When it returned, it did so not as a terrorist group, but as a nationalist faction organizing huge, peaceful street demonstrations for independence.

From a purely operational perspective, the course of action taken was a complete success, with the radical urban wing of the FLN completely destroyed, its network broken, its leaders arrested and killed, never to be resurrected as a violent movement⁹⁹. In terms of victory in the field against a terrorist group, there had scarcely been one more complete than this. However, the price paid in human lives, the breaking of the law and total disregard for human rights and

⁹³ Roger Faligot, Jean Guisnel, Remi Kauffer, *op. cit.*, p. 194-195.

⁹⁴ Constantin Melnik, *Insurgency and Counterinsurgency in Algeria*, RAND, 1964, p. 188. See for documents corroborating this view a circular of Captain Othmane, commander of the 4th zone of the 5th (Oran) wilaya, summer 1957 and a directive of colonel Amirouche, commander of the 3rd wilaya, 11 May 1958, in Mohammed Harbi, Gilbert Meynier, *Le FLN. Documents et histoire 1954-1962*, Paris, Fayard, 2004, p. 545-546.

⁹⁵ Roger Trinquier, *op. cit.*, p. 21-22.

⁹⁶ Constantin Melnik, *op. cit.*, p. 195.

⁹⁷ See for a complete narrative Pierre Pellissier, *La bataille d'Alger*, Paris, Perrin, 1995.

⁹⁸ Douglas Porch, *La légion étrangère 1831-1962*, Paris, Fayard, 2004, p. 669.

⁹⁹ John Steward Ambler, *The French Army in Politics 1945-1962*, Ohio State University Press, 1966, p. 172.

dignity was high. Once these were revealed to the public in metropolitan France and the world, it led to serious erosion in support for the war and generated condemnation of Paris in international organizations.

Romania¹⁰⁰

The following section details intelligence and intelligence operations in the campaign against anti-Communist partisans in Romania. For a decade and a half after the end of the Second World War the Soviet-backed authorities in Bucharest fought dozens of small nationalist armed groups spread throughout the country, but most often in rural, forested and mountainous areas. Unlike in the previous two cases, the Romanian insurgents did not belong to a larger organization coordinating, organizing and equipping them. In effect, the groups were scattered enough that there was almost no communication between them and no significant territory constituted a permanently occupied basis of operations for them. While this meant that they were less able to mount strong attacks on the government forces and authorities, it also meant that the task of finding and suppressing them could be very difficult, especially in the areas where they enjoyed strong popular backing.

While the British action in Malaya and the French campaign in Algeria were also waged primarily by the conventional armed forces of the two imperial powers, Romanian counterinsurgency was, much like the one fought by the Soviet Union in its western borderlands, the province of the intelligence services of the communist regime. There is virtually no trace of involvement of the regular Romanian army units in dealing with the partisans, except for the very limited role, in 1945-1946, played by the army intelligence branch.

The intelligence services were much better equipped to deal with the problem. A few main agencies were involved in the fight against the anti-communist rebels immediately after 1944. Most prominent of these was, in the early years, *Siguranța Statului* (State Security), the main internal intelligence agency of the Ministry of Internal Affairs of the Kingdom of Romania for many decades. Its role was mainly intelligence gathering and had to resort to police and the gendarmes when it wanted to move against a particular target. The intelligence service of the prime-minister, *Serviciul Special de Informații* (SSI) operated as a dual foreign and internal espionage agency¹⁰¹. It was instrumental in the first years of communist rule in dismantling subversive groups, especially those gathering political or military leaders¹⁰². The regular police, renamed in

¹⁰⁰ This section is a condensed version of segments from my article *Intelligence and intelligence operations in Romanian anti-partisan warfare, 1944-1958*, forthcoming in "Small Wars & Insurgencies" (2014).

¹⁰¹ *Serviciul Român de Informații, Cartea albă a Securității*, vol. I, 23 august 1944 – 30 august 1948, București, 1997, p. 18.

¹⁰² This passage is based on Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, București, Editura Ion Cristoiu, 1999.

1949 in Soviet fashion *Miliția* (Militia), was always a militarized force in Romania, and had intelligence-gathering abilities and missions at a local level. It was always used as support to more seasoned troops or in a main strike role when there was no time to summon reinforcements. The local gendarmes played a similar role and their tradition of working in villages enabled them to be among the best informed concerning the moves of the partisans¹⁰³. They also had a tactical strike role, which is highlighted by the fact that in October 1945, 36 “intervention platoons” were formed by the Gendarmerie to tackle the problem of armed rebel groups. Also working against subversive groups was the Detective Corps under Alexandru Nicolschi¹⁰⁴.

Except for the Militia, the other agencies were all merged into *Direcția Generală a Securității Poporului* (General Directorate of People’s Security, Securitate), an organ of the Ministry of Internal Affairs created on 30 August 1948, some immediately, some significantly later, like the SSI, which was not wholly absorbed until 1951. From now on until the capture of the last armed rebels in the late 1950s and the early 1960s, the Securitate played the main role, aided in its tactical missions by the Militia and the Securitate troupes. The most important elements in this fight were always the local and regional offices of the Securitate, with the central command being rarely involved in the actual campaigns against the partisans. The central leadership did indeed provide general guidance, approved some of the larger initiatives and sent officers to inquire where inefficiencies and wrongdoings were signalled, but overall the level of responsibility and action was almost always local or regional¹⁰⁵.

The level of threat was not considered to be high enough to necessitate an overall command, and only in 1952 a special structure, the “Gangs” Service was created within Securitate’s 3rd Division, under Lt. Col. Pavel Aranici¹⁰⁶. Even after this coordination service was created, the action remained mostly local. There were good reasons for this to be the case, some related to the weakness of the rebels but most because of the strength of the counterinsurgents. In terms of the information network, the Securitate had 42,187 informers as early as 1948¹⁰⁷. In terms of strength, Securitate was heavily armed and manned in

¹⁰³ See for instance Note of Mărășești Gendarmes, 1 August 1948 in Nicolae Chipurici, Tudor Rățoi (eds.), *Rezistența anticomunistă din sud-vestul României. Opreziune și rezistență. Documente*, vol. I, Craiova, MJM, 2004 (quoted as RASV), doc. 45, p. 84-86.

¹⁰⁴ Florian Banu, „Strămoșii” Securității – structuri de poliție politică din România în perioada 23 august 1944 – 30 august 1948, in Aurel Pentelescu, Gavril Preda (eds.), *Clipe de viață. Comandorul dr. Ilie Manole la 60 de ani*, Ploiești, Karta-Graphic, 2007, p. 456-484.

¹⁰⁵ For a general discussion on Securitate’s beginnings, organization and role in the repression, see Marius Oprea, *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)*, Iași, Editura Polirom, 2008.

¹⁰⁶ Luminița Banu, *Utilizarea rețelei informative în reprimarea rezistenței armate anticomuniste*, in Gheorghe Onișoru (ed.), *Mișcarea armată de rezistență anticomunistă din România. 1944-1962*, București, Editura Kullusys, 2003, p. 317-333.

¹⁰⁷ Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 101.

comparison with the partisans, being able to use entire companies and even combined forces of multiple battalions in large-scale operations. In addition to that, it was always able to coordinate its actions between regional units hunting the same guerrillas and to elicit the help of the Militia in the process. In the Mehedinți area, for instance, where the strong partisans led by former army Colonel Ion Uță were operating, such cooperation was instrumental in finally defeating them¹⁰⁸.

Written rebel communications over long distances were made impossible early on through a vastly developed system of censorship of correspondence. In the mid-1950s the “F” Division of the Securitate was entirely dedicated to the purpose of controlling correspondence. In April 1956, for instance, this Division had 277 employees¹⁰⁹. This is one of the few instances when advanced technological means were used against the rebel groups. Previously, listening and photography equipment had been installed in the house of General Aldea as he was trying to organize the previously mentioned National Resistance Movement¹¹⁰. After the elimination of urban resistance were no longer employed directly.

The main approach of the authorities in dealing with the small rebel groups was to create powerful local information networks. These networks were the backbone of a strategy that called for the uncovering of the whole structure of the local rebel organization. Through the use of informers local Militia and Securitate officers were supposed to uncover the identities of the guerrillas and their helpers, to penetrate these groups and to create the conditions for mounting swift and decisive blows to arrest and destroy the entire rebel group¹¹¹. These information networks varied greatly in numbers and the complexity of their operations. Against subversive groups operating in urban settings, such as those of anti-communist students, one intelligence officer could control an entire operation with just two informers per faculty¹¹². In rural settings, where partisans were particularly strong and dangerous, dozens of informers were needed¹¹³.

By 1949, local commanders were ordered to seriously double-check all intelligence, to create an information network among the relatives of the *maquis*, to get the support of poor peasants for their actions, to recruit as informers shepherds, forest workers, local guards and to cooperate with the

¹⁰⁸ Report of Mehedinți Militia, 1 November 1949, in RASV, doc. 229, p. 273.

¹⁰⁹ Liviu Țăranu, *Controlul corespondenței în anii '50*, in DI, no. 11(99)/2004, p. 52-54.

¹¹⁰ Report of SSI, 5 November 1945, in Radu Ciuceanu, Octavian Roske, Cristian Troncotă (eds.), *Începuturile mișcării de rezistență în România*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998-2001 (quoted as IMRR), vol. I, doc. 39, p. 81.

¹¹¹ See for the need to recruit informers from the local hostile elements who might harbor knowledge of the rebels Address of Teleorman Securitate, 11 June 1951, in Dan Cătănuș, Octavian Roske (eds.), *Colectivizarea agriculturii în România. Represiunea*, vol. I, 1949-1953, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004, doc. 80, p. 283-284.

¹¹² Siguranță note of 3 December 1946, in Serviciul Român de Informații, *Cartea albă a Securității*, doc. 259, p. 335-336.

¹¹³ See for instance Denisa Bodeanu, Cosmin Budeancă (eds.), *Rezistența armată anticomunistă din România. Grupul “Teodor Șuşman” (1948-1958)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004 (quoted as RATS), p. 38-39.

Militia¹¹⁴. When this proceeded smoothly, the task of the authorities was very easy, such as in the 1949 action in Maramureș when, tipped off by an informer, a Securitate officer and two Militia soldiers arrested in Săliște an armed rebel in the house of his host without any resistance¹¹⁵.

The payoff was great in the case of some of the teams sent by the CIA, for instance in the arrest of a group of three foreign-trained paratroopers in the region of Beiuș in the Apuseni Mountains in late April 1953. The group, made of locals who had left for the West a few years before, was captured not through the massive combing of the mountains and forests that followed the report of landings, but through informative action¹¹⁶.

In time, the composition of the informant networks became larger and larger. Against the guerrillas led by Silvestru Harsmei the authorities created networks of informers among the categories suspected to be helpers of the group, especially relatives, former convicts, lovers and potential lovers and persons employed in jobs including work in the forests; undercover Militia officers were infiltrated as workers in the stores that might sell goods to the partisans¹¹⁷. By the end of anti-partisan operations in the early 1960s, the informers working for the Securitate may have numbered in the hundreds of thousands¹¹⁸. While obviously most of them had nothing to do with anti-guerrilla operations, the number gives a dimension of the seriousness put into extracting intelligence from the population.

In addition to regular informative action, in some cases the Securitate officers had to literally dig for information. In a testimony from 1973, Major General Pavel Costandache recalled how for the capture of the “Arsenescu gang” three undercover Securitate officers dug a tunnel during the night to approach a safehouse without being detected and gather information on the group¹¹⁹.

Torture played a significant part in extracting intelligence. The relatives and friends of the known rebels were especially exposed to extremely cruel treatments at the hands of the interrogators, both to instill fear in the guerrillas and compel them to surrender and to extract information as soon as possible. This procedure was, of course, completely illegal, as admitted by internal investigations during the late 1960s, when the political winds had changed and

¹¹⁴ Order of the General Directorate of the Securitate to the Pitești Regional Securitate, 15 September 1949, in Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității, „Bande, bandiți și eroi”. *Grupurile de rezistență și Securitatea (1948-1968)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, doc. 10, p. 85.

¹¹⁵ Report of Maramureș Securitate Service, 3 April 1949, in Camelia Ivan Duică (ed.), *Rezistența anticomunistă din Maramureș. Gruparea Popșa 1948-1949*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2005 (quoted as *RAP*), p. 47-48.

¹¹⁶ Consiliul Securității Statului, „Buletin intern pentru aparatul Securității Statului” (BIASS), no. 3, 1968, p. 58-60.

¹¹⁷ Dorin Dobrințu, *Grupuri minore din rezistența anticomunistă bucovineană (1948-1961)*, in „Codrul Cosminului”, no. 12, 2006, p. 183.

¹¹⁸ BIASS, no. 2, 1968, p. 5.

¹¹⁹ “Securitatea”, no. 3, 1973, p. 7.

the ranks of the secret service were purged¹²⁰. Poor professional training of the Securitate officers often led to the alienation of informers, their exposure as agents or simply to the collection of useless intelligence¹²¹. This led to an extremely slow pace of finding anything about the rebels and explains why some groups lasted for so long¹²². Sometimes torture did yield immediate and spectacular results, such as in the case of the partisans led by Gligor Cantemir in the county of Arad¹²³.

An interesting example of the organization and functioning of information networks is the case of anti-partisan operations in southwest Romania between 1948 and 1951. Despite the fact that most of the inhabitants were not sympathetic to the authorities and refused to volunteer information, there were local informers who had identified armed groups of up to 5 guerrillas patrolling the mountains, dealing with local shepherds, trying to obtain information and recruits¹²⁴. Among the best informers the local officers had were women and children¹²⁵. These reports were combined by the intelligence officers with the results of their surveillance of a large group of relatives of the known partisans. Another category of locals under close supervision were widows and women of “loose morals” supposed to be frequented by the partisans¹²⁶.

Betrayal played a great part in the elimination of some rebel groups. As information came directly from an inner source, it was much easier for the governmental forces to locate the guerrillas. For instance, two members of the Gavrilă group from the Făgăraș were betrayed by one of the locals whom they approached; the partisans were attacked in their hideout by a 6-man squad of the local Militia who shot them both dead, but not before they managed to kill the team leader. Those who harbored them were arrested¹²⁷. The betrayal of the hosts led to the downfall of many in the Apuseni-based rebel group of Major Dabija, surprised in their hideouts and killed in gun-battles with the Securitate¹²⁸.

¹²⁰ BIASS, no. 2, 1968, p. 6.

¹²¹ See for a lengthy discussion of the poor professional standards of the time Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești*.

¹²² Luminița Banu, *op. cit.*

¹²³ Dorin Dobrințu, *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60)*, PhD thesis, “Alexandru Ioan Cuza” University of Iași, 2006, p. 507-508. The author of this article thanks Dr Dobrințu for his generosity in sharing his research.

¹²⁴ Report of Mehedinți Militia, 1 November 1949, in RASV, doc. 229, p. 274; Note of Cloșani Gendarmes, 20 August 1948, in *Ibidem*, doc. 61, p. 96-97.

¹²⁵ Note of Padeș Gendarmes, 14 September 1948, in *Ibidem*, doc. 78, p. 116-117; Note of Ponoarele Militia, 25 September 1949, in *Ibidem*, doc. 208, p. 235.

¹²⁶ Note of “Gangs” Sector I Teregovă, 10 December 1951, in *Ibidem*, doc. 297, p. 346-348.

¹²⁷ Note of Office 522, 16 January 1951, in Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *Rezistența armată din Munții Făgăraș. Grupul Ion Gavrilă-Ogoranu 1949-1955*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007 (quoted as RAMF), doc. 23, p. 97-98.

¹²⁸ Liviu Pleșa, *Implicarea militarilor în mișcarea de rezistență armată. Cazul maiorului Nicolae Dabija (1948-1949)*, in Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu, Iulia Pop (eds.), *Rezistența anticomunistă. Cercetare științifică și valorificarea muzeală*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 105-124.

Perhaps the most risky approach that the Romanian communist forces took when dealing with the partisans was infiltration, the placing of an agent working for the government within a particular guerrilla group. It is interesting to note that, despite the certain risks, the payoffs were estimated to be so great that the tactic was consistently used, in a wide variety of regions and against both rural and urban armed or subversive groups. Ideally, a covert agent who might or might not have been an intelligence officer was tasked to approach individuals within the support network of a partisan group, declaring their willingness to help the guerrillas or be one of them. Once inside the network or after being accepted in the armed group, the agent would identify its members, discover their hideouts and their strengths and make all efforts to attract the guerrilla into traps and ambushes of local governmental forces. When agents were allowed enough time, they could provide a wealth of information, such as those operating in the armed groups from Dobrogea, who were giving extremely detailed reports on the composition and actions of the rebels¹²⁹.

Infiltration was employed as soon as anti-governmental groups and structures were identified after 1945. The “Haiduks” of Gavrilă Olteanu were infiltrated early on by agent “A. Roman”, who was in reality SSI Captain Nicolae Dumitrescu¹³⁰. Agent “Iancu”, working for the Siguranță, was infiltrated in the Bucharest chapter of the “Haiduks”, reporting on their meetings and contacts¹³¹. When both the Haiduks and the National Resistance Movement were destroyed through mass arrests in late May 1946, agent Roman was also imprisoned with his contacts and acted as an undercover agent in jail¹³².

In the same period, intelligence officers were infiltrated among the anti-communist officers of the Sinaia-based Mountain Battalion and were reporting that in collusion with officers of the British Military Mission, the pro-rebel officers of this unit were stockpiling weapons and prepared the organization of guerrilla formations to trap Soviet units to the West of the Carpathians in case war broke out. The agent uncovered the structure of the organization and its links to other units and the Royal Guard Battalion in Bucharest¹³³.

The elimination of brothers’ Paragină legionary gang from the Vrancea Mountains in the night of 17-18 October 1949 was accomplished through the infiltration of a Securitate informer and a Securitate undercover sergeant major. After gaining the confidence of the leaders of the group, the undercover Securitate agents were able to relay information as to the group location, which was surrounded and captured without resistance¹³⁴.

¹²⁹ Report of Constanța Regional Siguranță, 12 July 1948, in Marian Cojoc (ed.), *Rezistența armată din Dobrogea 1945-1960*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2004, doc. 8, p. 56-59.

¹³⁰ Note of “A. Roman”, 14 October 1945, in *IMRR*, vol. I, doc. 33, p. 75.

¹³¹ Informative note, 12 September 1945, in *IMRR*, vol. II, doc. 95, p. 279.

¹³² Document of 1 June 1946, in *ibidem*, p. 30.

¹³³ Document of 5 June 1946 and Note of SSI, 17 June 1946, in *ibidem*, 46, p. 64-65.

¹³⁴ BIASS, no. 3, 1968, p. 50-57.

The destruction of Traian Cristea's subversive group in 1956 was also achieved through infiltration. The Bucharest Securitate used a turned agent, a student arrested for anti-communist activities. He became the lover of Traian Cristea's sister and through her, after weeks of having his loyalty tested by the guerrillas he became acquainted with the rebel who "recruited" him to write political manifestos. The entire rebel group was arrested without resistance¹³⁵. In 1957, "Action 29" was mounted against a legionary group from Dobrogea. The gang was infiltrated by one former classmate of one of the members, a Securitate agent, who helped not only in the discovery of all the members of the group, but also of sympathizers from Galați, Brașov and București. All the rebels were arrested in 1959¹³⁶.

In the Apuseni, infiltration was much sought after in the case of the group led by Major Dabija. The chosen infiltrator paraded himself as an escaped convict and, after being accepted in the group, tried to place notices on the group activities in secret hideouts in trees¹³⁷. However, the agent – retired army Lt. Col. Iancu Bocan found it impossible to send back information¹³⁸. Col. Bocan was a happy case despite his failure. For those whom the partisans discovered to be working against them, the fate was cruel. When the Bukovinian partisans of Vladimir Macoveiciuc learned that two police agents had been placed among them in December 1945, they killed both of them with axes and then hacked them to pieces¹³⁹. These discoveries happened either through accident, poor work of the covert agents' or, in one particularly important case for intelligence work, when one of the agents was simply unreliable. During the summer of 1951 the Securitate attempted to infiltrate four informers in the Northern Făgăraș group led by Ion Gavrilă, among them captured Bukovinian partisan Vasile Motrescu. Once inside the group, he revealed that the other three were traitors; the partisans executed the three on 14 September 1951¹⁴⁰. Motrescu's action was not unique. The Securitate arrested in December 1950 a member of the Șușman group from the county of Cluj and tried to turn him in an infiltrated agent, however when returned in the gang he revealed his capture to his comrades¹⁴¹.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 61-65.

¹³⁶ Testimony of Col. Victor Burlacu, in "Securitatea", no. 3, 1973, p. 12-13.

¹³⁷ Proposal of the Cămpeni Securitate Office to the Turda Regional Office, 21 February 1949, in Adrian Brișcă, Puica Buhoci (eds.), *Rezistența armată din Munții Apuseni. Gruparea maiorului Nicolae Dabija, 1948-1949*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007, doc. 4, p. 55.

¹³⁸ Statement of Lt. Col. Iancu Bocan, 5 March 1949, in *ibidem*, doc. 11, p. 66.

¹³⁹ Report of the Regional Police Inspectorate Northern Moldova, 10 January 1946, in Adrian Brișcă, Radu Ciuceanu (eds.), *Rezistența armată din Bucovina*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1998, vol. I, doc. 20, p. 175.

¹⁴⁰ Report of the Sibiu Militia, 16 September 1951, in *RAMF*, doc. 61, p. 163-164 and fn. 33-36. For the larger history of the Gavrilă group see Dorin Dobrințu, *Rezistența armată anticomunistă din Munții Făgăraș – versantul nordic. Grupul carpatic făgărășan / Grupul Ion Gavrilă (1949/1950-1955/1956)*, in "Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu» din Cluj-Napoca", tom XLVI, 2007, p. 433-502.

¹⁴¹ *RATS*, p. 29.

Despite these failures, enough victories could be reported to vindicate those officers who thought infiltration was worthwhile. In the summer of 1954, three of the partisans led by Șuşman were discovered through the use as informer of the sister of two of them. One was killed; another was sentenced to death and executed. The third member, a woman, was given a life sentence¹⁴². In the case of the Popșa group from Maramureș, the authorities penetrated both the support and propaganda network and the group itself. The legionary “Young Nest” in Sighet, who were planning on joining the local guerrillas, had been infiltrated with an informer in November 1948. This allowed the authorities to place an agent within the partisans themselves in April 1949, and in just a few days the information received led to two gunfights leading to the destruction of the group¹⁴³. A Securitate non-commissioned officer infiltrated among them in 1950-1951 liquidated all the partisans led by Andrei Ghivnici single-handedly¹⁴⁴. Securitate Major Grigore Mândruț infiltrated the subversive group from the Cluj County led by Iosif Capotă, leading to its demise¹⁴⁵.

The “White Guard”, an organization led by Leonida Bodiu and operating in Bistrița-Năsăud, was also affected by infiltration. In September 1948 an information network coordinated both by Securitate and Army Intelligence was built up in the villages where the organization was known to be operating. Some of the Army officers blew their own cover in the process, by calling their sources to official meetings in the local town halls. Acting on a carefully elaborated plan, 30 Securitate strike teams totalling 156 men went into action on the night of 12/13 February 1949 in four villages, arresting 22 suspected members of the organization. However the mission was a failure, as 29 of those known to possess weapons escaped to the mountains. Bodiu was eventually captured after a government agent infiltrated the group the next month. In July, under the pretext of trying to escape while revealing the location of some weapons, Bodiu and two other members of the rebel group were shot and killed by the Securitate¹⁴⁶.

Comparisons and conclusions

The final section of this article provides a comparison of the three cases focusing on the issues of intelligence organization and intelligence operations, especially the creation of information networks through the recruitment of agents, infiltration of the insurgent groups and the use of torture during interrogations.

¹⁴² *Ibidem*, p. 46-47.

¹⁴³ “The history of the Popșa Group and its capture”, report by Maramureș Securitate, 31 May 1949, in *RAP*, doc. 24, p. 68-71.

¹⁴⁴ Dorin Dobrinu, *Grupuri minore*, p. 181.

¹⁴⁵ Denisa Bodeanu, Cosmin Budeancă (eds.), *Rezistența anticomunistă din România. Grupul “Capotă-Dejeu” (1947-1957)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 25-26.

¹⁴⁶ See for this Oana Ionel, *Anihilarea organizației „Garda Albă” de către Securitate (1949)*, in Cosmin Budeancă, Florentin Olteanu, Iulia Pop (eds.), *op. cit.*, vol. I, p. 142-158.

Intelligence organization for counterinsurgency was quite different in the three cases. The British in Malaya, after a short period of experimentation at the beginning, preferred to concentrate authority for the collection, analysis and distribution of intelligence in the hands of the civilian Special Branch, helped by army intelligence officers attached to it. The French had what seemed a disjointed intelligence effort, with army intelligence, ministry of the interior information services as well as both the internal and external civilian metropolitan intelligence services involved in Algerian problems. The Romanians, again after an initial period, in which multiple intelligence agencies dealt with insurgents in a fairly uncoordinated manner, concentrated these efforts under the aegis of the Securitate, albeit the efforts were still mostly local and the People's Militia still played an important role in gathering information on the ground.

The reasons for this, especially in the light of the military success that the three governments enjoyed, seem to have been justified by the nature of the opponent and the geographical characteristics of the conflict. The British fought against the most coherent and politically organized opponent of the three cases, without internal frictions and obeying the orders of a central command. Furthermore, the area of operations was very similar, basically mountainous jungle and it made perfect sense to concentrate intelligence efforts under one service. Putting everything under the civilian Special Branch also helped in showing that the Malayan conflict was not a serious war. In the Algerian case, the FLN was not as united, with the external command often at odds with the internal one, which was also divided, sometimes along ethnic lines between Arabs and Berbers. Furthermore, unlike the MCP or the Romanian insurgents, the FLN operated not only in Algeria, but also in other countries and on other continents. The French had to find their enemies in the middle of deserts, in mountain hideouts, in fertile valleys, on the streets of big cities in Algeria, Morocco, and Tunisia but also in France, Germany and the United States. It would have been too difficult to run the campaign under only one intelligence service. As the efforts were mostly rural and local, again it made sense for the Romanian government to entrust the fight against the partisans to the Securitate. The main reason it did not wholly revert to the Militia is connected to the political stance of the partisans, which were far more than common bandits in ideological terms.

Informers and informer networks were the bedrock on which the intelligence campaigns were based in classical counterinsurgency. Their recruitment and formation required a steady, painful and long effort by specialized intelligence officers, who in Algeria and Malaya had to battle with their own inability to communicate in the native languages and who in Romania were marred by their own lack of education. These predicaments explain to a degree why it was so difficult to recruit and run good informers and to form efficient and lucrative informer networks. The nature of the adversary and its operations accounts for the other problems of gathering intelligence. More often than not, the informers had to be recruited in the local communities or among the deported, in the hope that they would provide intelligence on the support

network of the guerrillas. This support network had organizational coherence in both Malaya and Algeria (the Min Yuen and the OPA, respectively) and was the main target of intelligence efforts in all the three cases. It's targeting, if successful, allowed intelligence officers to identify most of the members of the network and the identities of the guerrillas, their habits, patterns of operations and, if especially lucky, locations. The process was lengthy and arduous and in many cases could be marred by intelligence officers or informers blowing their own covers in the process.

A far more difficult task was the infiltration of agents and informers inside the guerrilla groups *per se*. The British had some success among the couriers of the MCP running correspondence between the guerrilla camps in the jungle and the support network in the resettlement camps, but were seldom able to insert agents in the fighting formations. The French had a similar experience in Algeria, penetrating support networks in rural and urban areas but seldom achieving intelligence from the armed rebel formations. They were, however, more capable in penetrating the FLN cells operating outside Algeria, most notably in metropolitan France. Through cooperation with other intelligence agencies, like those of federal Germany, weapons smugglers were identified and eliminated. The Romanian Securitate had more success in infiltrating guerrilla groups and support networks, which can be explained in cultural terms, as both the rebels and the authorities did not differ in language, outlook or ethnicity. Furthermore, most Romanian armed rebels operated close to the villages or native places of some members of their groups, so it was easier for the authorities to try to "turn" a relative or a friend of the guerrillas.

In gathering human intelligence interrogation of civilians, suspected enemy helpers, surrendered and captured enemy personnel played a prominent role. Language and cultural differences impeded French and British efforts, as the authorities had few officers who could speak Arabic or Chinese and had to rely instead on interpreters and further along the line on educating metropolitan officers or recruiting native speakers. Also, especially when mounting a massive interrogation in a cordoned locality, the officers had to make special efforts not to blow the cover of their informers and had to do far more interrogatories for the sake of appearances. However, in all three cases the most problematic aspect, at least from the vantage point of the present, is the brutal and sometimes inhumane methods used during interrogation.

It has been established for a long time that French officers routinely tortured suspected terrorists during the Battle of Algiers and it has become apparent in the last decade and a half that this was normal practice in the rural areas throughout the conflict. Thousands were killed in the process. Romanian Securitate followed both a national and Soviet tradition in beating and torturing those it subjected to interrogations, with many victims dying because of the wounds or being summarily executed. Despite the fact that for decades the British portrayed their interrogation practices in post-war colonial warfare as clean and humane, proof began to emerge recently that torture, including the

removal of nails, was a part of the process in Malaya, mirroring far more gruesome practices during the parallel campaign fought in Kenya against the Mau Mau. Ethical and legal issues can and should be raised in these matters. Together with similar problems concerning the approach towards population control through deportations they show that there are good reasons to consider classical counterinsurgencies “dirty wars”.

Organizarea și operațiunile serviciilor de informații în contrainsurgența clasică. Malaya, Algeria și România, 1944-1962

(Rezumat)

Cuvinte-cheie: contrainsurgență, servicii de informații, operațiuni ale serviciilor de informații, criza din Malaya, Algeria, România.

Acest articol problematizează organizarea serviciilor de informații și acțiunile lor în contrainsurgențele din perioada imediat postbelică, 1944-1962. După sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, destrămarea imperiilor coloniale occidentale a coincis cu crearea unui spațiu imperial sovietic în Europa de Răsărit, iar ambele fenomene istorice au inclus confruntări violente între forțele guvernamentale și cele care se opuneau menținerii sau formării imperiilor. Campaniile cercetate sunt cea britanică în Peninsula Malaya, cea franceză în Algeria și cea de eliminare a grupărilor armate anticomuniste din România. În vreme ce războaiele purtate în Asia de sud-est și Africa de nord au constituit ulterior baza teoretică pe care s-au elaborat teoriile și manualele operaționale occidentale privind insurgențele, cazul românesc, deși bine cercetat pe plan intern, a fost rareori discutat comparativ și niciodată în raport cu experiențele puterilor vestice.

În acest articol sunt discutate și comparate diferitele organizații civile și militare implicate în lupta împotriva gherilelor, în special din perspectiva comenzii unice sau a unei acțiuni duse concomitent de mai multe servicii care depindeau de diferite structuri guvernamentale. În vreme ce britanicii au optat relativ repede pentru o comandă și organizare unică a serviciilor de informații, sub structura civilă a Special Branch, francezii au folosit în privința insurgenților algerieni și a rețelelor lor de sprijin multiple agenții de informații și structuri acționale, depinzând fie de ministerele de interne și al apărării, fie de cabinetul prim-ministrului și ulterior al președintelui. În ambele cazuri vestice, aceste opțiuni s-au datorat tipului adversarului, unitar în Malaya, dar extrem de extins pe plan național și internațional în cazul naționaliștilor algerieni. În România, tot tipul gherilelor a influențat organizarea serviciilor de informații, în sensul unei concentrări pe plan regional și local, nefiind necesară o centralizare.

Din perspectiva operațiunilor, articolul discută recrutarea informatorilor și organizarea rețelelor informative, tacticile de infiltrare în grupurile insurgente, interogarea și torturarea suspectilor. Concluziile reliefează răspândirea largă a torturii în toate cele trei cazuri, detaliază formarea rețelelor de informatori și felul în care acestea au fost folosite. Infiltrarea și trădarea constituie un subiect special de investigație, fiind adesea responsabile pentru cele mai importante victorii ale forțelor guvernamentale. Articolul atrage atenția asupra problemelor legale și morale pe care le-au ridicat folosirea anumitor proceduri de obținere a informațiilor și previne asupra utilizării lor în campaniile contemporane și viitoare.

„Atitudini anticomuniste” la nivel local? Cazul unei scrisori adresate Comitetului Central al PMR, în aprilie 1956

Alexandra TOADER

Literatura de specialitate a reperat principalele momente din istoria comunismului internațional care au generat atitudini împotriva regimului venite, în general, din partea unor grupări mai mult sau mai puțin coagulate. Cu toate acestea, preocupările legate de atitudinea membrilor societății, analizați singular, au fost lăsate într-un plan secund. Este explicabil, întrucât documentele ce conțin astfel de informații sunt fie prea puține ori, dacă există, sunt marcate de o doză considerabilă de subiectivism.

Cu toate acestea, lucrarea de față își propune să analizeze semnele cristalizării unor așa-zise „atitudini anticomuniste”¹ la nivel local prin evaluarea unui caz particular, cel al lui Constantin Vasiliu, un activist de partid din Constanța. Acesta a contestat, în aprilie 1956, la doar două luni de la prezentarea de către N. S. Hrușciov a cuvântării sale „secrete”, maniera în care cei mai importanți membri ai PMR și, în special, Gheorghiu-Dej, au ales să înțeleagă problematica cultului personalității. Altfel spus, era criticată, prin intermediul unei scrisori adresate membrilor CC al PMR², întreaga conducere a partidului pentru modul în care a „jonglat” cu sintagma de „cult al personalității”, cerându-le să își facă autocritica. Acest caz este cu atât mai interesant cu cât documentele epocii reperează mai multe atitudini de acest tip în România vremii. Așadar, întrebările la care ne propunem să oferim un răspuns sunt următoarele: cum s-a încercat gestionarea unei astfel de probleme? Care a fost motivul pentru care i s-a acordat în epocă o asemenea importanță? Ce impact ar fi produs la nivel societal astfel de critici, dacă acestea ar fi degenerat?

¹ Cazul Constantin Vasiliu nu se înscrie în definiția oferită de DEX sau de analiștii perioadei cu privire la ceea ce înseamnă, într-adevăr, o atitudine anticomunistă. Cu toate acestea, reacția sa vizavi de conducerea vremii este definită în această manieră chiar de către unul dintre cei ce l-au interogat, și anume Nicolae Ceaușescu. Acesta considera că petiționarul „vrea să spargă unitatea partidului”, asemănând atitudinea sa cu cea a „cercurilor imperialiste dușmănoase”.

² Subiectul scrisorilor adresate de către oamenii simpli conducerii partidului a fost abordat într-o lucrare recentă, de către Mioara Anton și Laurențiu Constantiniu (editori), *Guvernanți și guvernați. Scrisori către putere, 1945-1965*, Iași, Editura Polirom, 2013. Vezi și Mioara Anton, *Oameni mici și necăjiți. Scrisori către putere. 1948-1964*, în AIIX, tom L, 2013, p. 259-272.

Merită subliniat faptul că, imediat după instaurarea regimului comunist în România, se alcătuiau note informative lunare cu privire la scrisorile primite la Cancelaria Secretariatului CC al PMR. Acestea cuprindeau, de regulă, plângeri din partea populației în legătură cu modul de aplicare a unor politici la nivel local (precum confiscările de cereale, plata impozitelor etc.). Foarte multe dintre scrisori erau adresate liderilor comuniști, personal. De pildă, în luna octombrie a anului 1949 s-au primit în total, la Cancelaria Secretariatului, un număr de 747 de scrisori, dintre care 169 fuseseră adresate Anei Pauker, 139 lui Gheorghiu-Dej, patru lui Teohari Georgescu, trei lui Lothar Rădăceanu, celelalte fiind adresate Comitetului Central³. Întrucât numărul acestora creștea de la an la an, în 1953 s-a adoptat o hotărâre potrivit căreia la fiecare început de lună miniștrii, președinții comitetelor de stat, precum și președinții comitetelor executive ale Sfaturilor populare regionale trebuiau să informeze în scris Consiliul de Miniștri despre situația acestor scrisori, iar primii secretari ai comitetelor regionale de partid trebuiau să informeze CC al PMR asupra problemelor ridicate de cetățeni și a modului în care au fost ele rezolvate⁴. Iar în iunie 1962 s-a decis ca ziare precum „Scânteia” sau „România Liberă” să introducă o rubrică săptămânală despre modul în care erau soluționate plângerile din scrisorile ce veneau la sediul CC⁵. Ceea ce atrage atenția, în văzul lui Constantin Vasiliu, este faptul că scrisoarea sa se deosebește de celelalte redactate în epocă prin aceea că a criticat membri importanți ai conducerii partidului, în special pe Gheorghiu-Dej, într-un context foarte sensibil al anului 1956: discuțiile privitoare la consecințele negative ale fenomenului cultului personalității.

Trebuie precizat că documentele pe baza cărora ne-am construit analiza au fost identificate în cadrul Arhivelor Naționale ale României, fondul CC al PCR – Secția Cămară. Scrisoarea, la fel ca și interogatoriul, le-am reprodus în anexe, însă, din cauza spațiului limitat, am considerat oportună evitarea transcrierii integrale a discuțiilor în care Constantin Vasiliu a fost implicat pe parcursul a trei zile. Prin urmare, am selectat doar fragmentele care conțin informațiile necesare demonstrației pe care dorim să o realizăm.

Ne-am structurat lucrarea în trei părți distincte. În prima secțiune am surprins cadrul politic general de după cel de-al XX-lea Congres al PCUS, axându-ne pe modul în care a fost dezbătut și înțeles, în RPR, conținutul raportului sovietic, atât la nivelul conducerii de partid, cât mai ales la nivelul populației. Ni s-a părut necesară cercetarea atitudinii populației față de fenomenul cultului personalității întrucât s-a pus un mare accent, în epocă, pe dezbaterile la nivel local cu privire la această problemă. A doua parte a studiului îl plasează în centrul discuției pe Constantin Vasiliu, un personaj care ar fi rămas cu siguranță anonim dacă nu ar fi trimis scrisoarea critică, adresată

³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 238/1949, f. 1.

⁴ *Ibidem*, dosar nr. 109/1953, f. 1.

⁵ *Idem*, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 6/1962, f. 3.

membrilor Comitetului Central al PMR. Vom surprinde atât elementele pe care acesta le-a contestat, cât și consecințele demersului său, unul neobișnuit pentru România anilor '50. Cu atât mai mult cu cât acesta a fost convocat imediat la București, unde a fost supus unei anchete cu adevărat staliniste, al cărei scop era învinuirea sa pentru fapte mai mult sau mai puțin adevărate. Finalmente, ultima parte a studiului surprinde efectul pe care l-a produs acest moment, prin plasarea sa în legătură cu alte evenimente care s-au derulat în plan intern la nivelul anului 1956, pe fondul unor nemulțumiri care mocneau la nivelul unui segment important al populației.

Contextul istoric

După revenirea în țară a delegației PMR care a participat la cel de-al XX-lea Congres al PCUS, din luna februarie a anului 1956, a trecut un timp considerabil până când problemele ridicate la Moscova au fost dezbătute. Abia în cadrul plenarei lărgite a CC al PMR, din zilele de 23-25 martie 1956 s-a discutat, pe larg, despre formele de manifestare ale cultului personalității în România și s-a citit raportul delegației PMR cu privire la lucrările Congresului sovietic. În cadrul acestei întâlniri s-au remarcat câteva teme dezbătute de către participanți. Înainte de toate, s-a invocat rolul Plenarei din august 1953 și hotărârile adoptate în urma acesteia în vederea suprimării formelor de manifestare ale cultului personalității, însă cei prezenți s-au arătat de acord cu faptul că încă mai puteau fi identificate lipsuri pe acest palier⁶. În același timp, o parte dintre participanți au ținut să atragă atenția asupra caracterului imitativ al cultului personalității în România, aspect care nu a făcut posibilă amplificarea coordonatelor sale la nivelul celui din Uniunea Sovietică, mai ales pentru că „nu a prins la conducătorii serioși ai partidului”⁷. Însă, dacă exponenții conducerii comuniste erau exonerati de această vină, nu același lucru se poate spune despre liderii locali, caracterizați drept „gâtuitori ai criticii”⁸. În cadrul acestei plenare, Nicolae Ceaușescu s-a remarcat ca un fervent critic al fenomenului cultului personalității, fiind de părere că existau persoane în interiorul partidului care încurajau laudele și, mai mult decât atât, creau condițiile pentru a fi lăudați⁹. Iar Gheorghe Vasilichi, mult mai incisiv, considera că în România „s-a pregătit terenul” în acest sens, așa încât „ne-am complăcut ca și noi să cultivăm și chiar să mărim acest cult al personalității”¹⁰.

După o perioadă de aproximativ trei săptămâni, ziarele au început să publice date cu privire la discuțiile purtate la cel de-al XX-lea Congres al PCUS. Primele informații au fost tipărite pe data de 17 martie, însă ceea ce atrage atenția este publicarea cuvântării lui Mátiás Rákosi, din cadrul plenarei

⁶ Idem, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 27/1956, f. 66.

⁷ *Ibidem*, f. 76.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*, f. 96.

¹⁰ *Ibidem*, f. 104.

CC al Partidului celor ce Muncesc din Ungaria. De ce era necesară evidențierea conținutului discuțiilor purtate în Ungaria? Tocmai din perspectiva modului abrupt în care liderii comuniști maghiari au dezbătut problema cultului personalității¹¹. Or, prin prezentarea exemplului ungar, se dorea argumentarea faptului că, în România, cultul personalității nu a avut aceleași dimensiuni și consecințe ca în celelalte state din blocul comunist, idee care, de altfel, a fost repetată de Gheorghiu-Dej ori de câte ori a avut ocazia.

A urmat o perioadă de douăsprezece zile până când în „Scânteia” au fost incluse alte materiale cu privire la Congresul sovietic, de această dată fiind dat publicității *Raportul delegației PMR cu privire la Congresul al XX-lea al PCUS*. Era prezentată o formă prescurtată a raportului lui Gheorghiu-Dej de la plenara lărgită a CC al PMR din 23-25 martie 1956, în care se vorbea despre însemnătatea „conducerii colective” și despre consecințele negative ale cultului personalității lui Stalin în Uniunea Sovietică și în RPR. Se invoca însă momentul 2 iulie 1952¹² și Plenara din august 1953¹³ ca puncte de reper în privința adoptării unor măsuri în vederea atenuării formelor de manifestare ale cultului personalității¹⁴. Aceste aspecte ascundeau însă conflictele ce tocmai se născuseră în partid între Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski, pe de o parte¹⁵, și Gheorghiu-Dej, împreună cu susținătorii săi, pe de alta. Aceste disensiuni nu au fost date publicității, întrucât puteau periclita poziția lui Gheorghiu-Dej dacă nu erau gestionate într-un mod adecvat. Atitudinea celor doi împotriva conducerii deștate a atras însă atenția liderilor partidului, ceea ce l-a făcut pe Gheorghe Apostol să afirme, câteva zile mai târziu, că cele două ședințe ale Biroului Politic, de dinaintea și din timpul Plenarei din martie 1956,

¹¹ *Congresul al XX-lea al PCUS – eveniment de uriașă însemnătate istorică. Raportul prezentat de Mátyás Rákosi la Plenara CC a Partidului celor ce Muncesc din Ungaria*, în „Scânteia”, anul XXV, nr. 3546, 17 martie 1956, p. 4.

¹² Expunerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la ședința cu redactorii presei centrale și locale, din data de 2 iulie 1952, suscită interes din perspectiva ineditului manierei în care un lider comunist critică, printre altele, popularizarea propriului său nume. Documentul, de un mare interes pentru cercetătorii perioadei deștate, a fost cel mai adesea analizat din perspectiva urmărilor pe care le-a generat pe plan intern, printre care atenuarea formelor de manifestare ale cultului liderului comunist român. Expunerea este privită ca o reacție la sesizarea celor de la redacția săptămânalului „Pentru pace trainică, pentru democrație populară”, Gheorghiu-Dej dorind să demonstreze, prin acțiunea întreprinsă, faptul că se delimita de practicile asociate cultului personalității.

¹³ La Plenara lărgită a CC al PMR, din 19-20 august 1953, cu privire la „îmbunătățirea muncii de partid și întărirea legăturii partidului cu masele”, s-a avansat pentru prima dată sintagma de „cultul personalității”, cerându-se „lichidarea” manifestărilor sale în propaganda de partid și în activitatea practică a organizațiilor partidului, manifestări considerate a fi „incompatibile cu învățătura marxist-leninistă” (ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 109/1953, f. 43).

¹⁴ *Raportul delegației PMR cu privire la lucrările Congresului al XX-lea al PCUS*, în „Scânteia”, anul XXV, nr. 3556, 29 martie 1956, p. 1.

¹⁵ Pentru cazul Miron Constantinescu – Iosif Chișinevski, vezi Dan Cățănuș, Alina Tudor (editori), *O destalinizare ratată: culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevski (1956-1961)*, București, Editura Elion, 2001.

s-au desfășurat într-o atmosferă „pe care n-am mai întâlnit-o de la existența deviatorilor”¹⁶. Aceasta se datora, potrivit lui Gheorghe Apostol, faptului că cei doi căutau să găsească în partid un „mic Stalin”, prin încercarea de a demonstra că Gheorghiu-Dej s-a condus după metodele arbitrare ale liderului sovietic¹⁷.

În cadrul discuțiilor din zilele de 3, 4, 6 și 12 aprilie 1956 se observă foarte clar natura atitudinii lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski împotriva liderului PMR. Prezentând abuzurile din MAI și întrebându-se „cum a fost posibil ca tovarășul Gheorghiu-Dej să nu ia măsuri”¹⁸, Miron Constantinescu s-a referit la problematica cultului personalității încercând o critică vădită la adresa primului secretar român și la modul în care a desconsiderat, în practică, ideea de „conducere colectivă”, prin aceea că a recurs chiar la „batjocorirea” părerii membrilor Biroului Politic¹⁹. Contrar celor afirmate de Gheorghiu-Dej în cadrul întâlnirilor precedente, cum că problematica cultului personalității fusese ridicată în repetate rânduri înainte de 1956, făcându-se pași importanți în eradicarea fenomenului, Miron Constantinescu susținea, în ședința din 4 aprilie, că liderul partidului nu a ridicat niciodată problema de fond, ci numai pe cea a scandării numelui, așa cum s-a întâmplat la întâlnirea cu ceferiști de la Giulești²⁰. Majoritatea celor care au luat cuvântul la ședința Biroului Politic din luna aprilie au pus problema cultului lui Gheorghiu-Dej, însă au făcut cel mai adesea trimitere și la cultul altor lideri, așadar nu îl făceau pe conducătorul PMR singurul vinovat de dezvoltarea acestui fenomen. Cel mai adesea s-a pus accent pe condițiile locale, la care a contribuit fiecare membru al partidului²¹. Emil Bodnăraș a fost unul dintre cei care a oferit cele mai multe exemple ale formelor exterioare îmbrăcate de cultul lui Gheorghiu-Dej, abordând probleme până la momentul respectiv nedezbătute, ceea ce îi va atrage numeroase critici în zilele ce au urmat ședinței din 4 aprilie. Acesta ridică problema falsificării istoriei atunci când se aducea în discuție participarea lui Gheorghiu-Dej la evenimentele din 23 august 1944²², criticând, totodată, concepția conducătorului PMR potrivit căreia „acolo unde este el, acolo e și dreptul și puterea”²³.

Ca urmare a dezbaterilor ce avuseseră loc la nivelul partidului, pe data de 7 aprilie 1956 Direcția Treburilor a CC al PMR emitea un document care trebuia să ajungă la toate comitetele regionale de partid. Se accentua necesitatea prelucrării documentelor Congresului al XX-lea al PCUS cu activul comitetelor raionale și orașenești de partid. Acțiunea urma să se desfășoare pe baza expunerii delegației PMR la Congres, prezentată în ședința plenară a CC al PMR din 23-25 martie, text ce urma să fie transmis de către oficialități, în

¹⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 33/1956, f. 20.

¹⁷ *Ibidem*, f. 24.

¹⁸ *Ibidem*, f. 2-4.

¹⁹ *Ibidem*, f. 7.

²⁰ *Ibidem*, f. 13.

²¹ *Ibidem*, f. 34.

²² *Ibidem*, f. 35.

²³ *Ibidem*, f. 36.

decurs de o săptămână. După primirea acestuia, trebuiau organizate ședințe ale activului comitetelor raionale și orășenești de partid²⁴. De altfel, textul prescurtat al *Raportului* delegației PMR cu privire la Congresul al XX-lea al PCUS a fost publicat și în „Scânteia” de joi, 29 martie 1956²⁵.

Scrisoarea lui Constantin Vasiliu

Acesta este și momentul în care Constantin Vasiliu a început redactarea scrisorii sale. Problemele pe care le-a întâmpinat ulterior, însă, au decurs din faptul că a hotărât să expedieze scrisoarea, adresată membrilor Comitetului Central, fără să discute nemulțumirile sale cu secretarii comitetului regional de partid Constanța. Așadar, și-a conceput textul având drept punct de reper doar informațiile pe care „Scânteia” le-a dat publicității²⁶. Scrisoarea, expediată pe data de 18 aprilie, a ajuns la București în decurs de aproape două săptămâni, fiind arhivată de Direcția Treburilor a CC al PMR la data de 3 mai 1956²⁷.

Cine era Vasiliu Constantin? Potrivit informațiilor pe care el însuși le furnizează, înainte de cel de-al Doilea Război Mondial a lucrat ca pescar, apoi ca marinar în navigația civilă, după care s-a înrolat în armată, unde s-a calificat ca timonier²⁸. Ulterior, a intrat la închisoare pentru că fusese lovit de un superior, ripostând, la rândul lui. Prin urmare, în anul 1943 a fost condamnat la cinci ani de muncă silnică, fiind închis la Jilava, apoi Aiud (august 1943 – decembrie 1944). După ce a ieșit din închisoare la sfârșitul anului 1944, în urma amnistiei²⁹, s-a transferat din postul de gardian de port, din Constanța la Drencova³⁰. În octombrie 1945 devenea secretarul celei de partid a portului Drencova, iar în 1948, președinte al comitetului sindical. Tot în același an a fost instalat ca director al „Comercerealului” județean. Când această instituție s-a transformat în „Comitetul regional de recepționare a produselor agricole”, făcea parte din activul de partid Oravița, preocupându-se, în general, de problemele financiare și administrative, ocupând acest post până în decembrie 1950. Apoi, până în 1951 a lucrat la Caraș. După raionare, a fost transferat la Sibiu. A ajuns la Constanța în anul 1952, după cea de-a doua raionare³¹. Constantin Vasiliu a îndeplinit funcția de șef al secției economice a Comitetului orășenesc. Nu după mult timp, a fost cooptat în cadrul unei brigăzi cu scop de control și informare pentru comitetul respectiv, în legătură cu primirea de noi candidați în partid. A lucrat, așadar, la Sectorul de evidență a dosarelor de candidați, munca sa

²⁴ *Ibidem*, dosar nr. 176/1956, f. 30.

²⁵ *Raportul delegației PMR cu privire la lucrările Congresului XX al PCUS*, în „Scânteia”, anul XXV, nr. 3556, 29 martie 1956, p. 1.

²⁶ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 183/1956, f. 3.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 176/1956, f. 56.

²⁸ *Ibidem*, dosar nr. 183/1956, f. 11-12.

²⁹ *Vezi Decretul nr. 1624/1944 privind amnistia generală, politică, militară și agrară*, în MOF, partea I, nr. 197 bis, 24 august 1944.

³⁰ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 183/1956, f. 11.

³¹ *Ibidem*, f. 10-11.

constând în verificarea materialelor din cadrul dosarelor³². De asemenea, a absolvit, la Galați, Școala de activiști de partid, de un an³³. Așadar, Constantin Vasiliu a expediat scrisoarea în calitate sa de activist de partid, încercând să dovedească, prin gestul său, faptul că se preocupă constant de maniera în care politicile și indicațiile partidului erau aplicate.

Conținutul scrisorii

Voi prezenta, punctual, conținutul scrisorii adresate de către Constantin Vasiliu Comitetului Central al partidului, pentru a analiza bazele pe care s-au construit criticile acestuia. Înainte de toate, a invocat maniera în care conducerea partidului a înțeles să abordeze problematica cultului personalității. În privința acestui aspect, se arată nemulțumit de explicațiile oferite de raportul delegației PMR fiind de părere că, în realitate, emergența cultului personalității în România a fost o consecință a „spiritului șovăielnic ce l-au manifestat tovarășii din CC al PMR, care au combătut principal” apariția fenomenului. Dimpotrivă, Constantin Vasiliu identifica o altă cauză pentru dezvoltarea acestuia. Atribuia vina unor conducători din CC al PMR, care promovaseră atât cultul personalității lui Stalin, cât și al lor personal³⁴. Prin urmare, acuza liderii partidului de faptul că au demonstrat o „lipsă de combativitate în înțelegerea justă a învățăturii marxist-leniniste și aplicarea ei în munca partidului nostru”³⁵. Mai mult decât atât, Constantin Vasiliu aprecia că fenomenul cultului personalității nu a fost unul singular ci, dimpotrivă, s-a manifestat la o mare parte dintre liderii PMR, și în special la Gheorghiu-Dej, pe care îl considera principalul vinovat de tolerarea acestui aspect³⁶. Ceea ce este și mai interesant, era de părere că toți cei care au greșit în această problemă trebuiau să își facă autocritica, recunoscând erorile pe care le-au comis. Iar această acțiune trebuia să se fi întâmplat deja, în opinia lui Constantin Vasiliu, până la acel moment.

Un alt subiect adus în discuție de activistul constănțean a fost problema iugoslavă, mai precis ruperea relațiilor cu Tito, în contextul anului 1948³⁷. În

³² *Ibidem*, f. 4.

³³ *Ibidem*, f. 12.

³⁴ *Ibidem*, dosar nr. 176/1956, f. 56.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, f. 57.

³⁷ Un prim moment în care se ridică în PMR problema cultului liderilor a fost reprezentat de critica pe care Uniunea Sovietică a inițiat-o împotriva „renegatului Tito”, la mijlocul anului 1948. Astfel, într-un articol publicat de către Virgil Trofin în „Scânteia”, pe data de 8 iulie 1948, intitulat, sugestiv, *Idolatrie și metode cazone pe șantierele iugoslave*, autorul caracteriza politicile iugoslave ca o consecință a unui „cult oarecum mistic pentru tovarășul Tito [...]”. Orice activitate era legată de numele lui Tito” („Scânteia”, anul XVII, nr. 1164, 9 iulie 1948, p. 1). Efectele negative ale cultului lui Tito erau analizate și în articolul semnat de Iosif Chișinevschi, *Programul și statutul P.C.I., o nouă mărturie a trădării marxismului* („Lupta de clasă”, seria V-a, nr. 1, august-septembrie 1948, p. 28-29). Ana Pauker vorbea chiar de „regimul turcesc din Partidul Comunist Iugoslav” (Ana Pauker, *Regimul sectarist și birocratic din P.C. din Iugoslavia*, în „Scânteia”, anul XVII, nr. 1175, 20 iulie 1948, p. 3). Dovadă a modului în care era privită politica

acest caz, își imputa faptul că a crezut „orbește” în conducerea partidului, în special în „pretinsele calomnii” la adresa liderului iugoslav. Prin urmare, cerea imperativ ca „vinovații să iasă la iveală, să nu se ascundă”³⁸.

Spre finalul intervenției se arăta profund indignat de faptul că, în cele două probleme, răspunderea personală a unor conducători de partid și de stat a fost trecută pe seama unei răspunderi colective „acoperindu-se, astfel, vina anumitor personalități importante”³⁹.

Impactul produs de conținutul scrisorii

Scrisoarea a produs un impact real la nivelul conducerii. Dovadă stă și faptul că Constantin Vasiliu a fost convocat la București, pentru a purta o serie de discuții cu membrii de seamă ai partidului la respectiva vreme. Astfel, la numai trei săptămâni de la inventarierea scrisorii de către Direcția Treburilor a CC al PMR au început și convorbirile, care s-au derulat pe parcursul a trei zile. Într-o primă fază, în zilele de 24 și 25 mai și, ulterior, la data de 1 iunie 1956.

Cei care au fost trimiși să discute cu Constantin Vasiliu erau personalități proeminente ale partidului de la acea vreme, și anume Nicolae Ceaușescu, Petre Lupu și Ștefan Voicu, toți membri ai Comitetului Central. Nicolae Ceaușescu, de pildă, devenise, pe 19 aprilie 1954, membru al Secretariatului CC al PMR, iar din 28 decembrie 1955 era membru al Biroului Politic al CC al PMR⁴⁰. Petre Lupu a fost ales membru al CC al PMR pe data de 28 decembrie 1955. Fusese, de asemenea, în perioada 1950-1952 șeful Secției Organizatorice a CC al PMR apoi, între 1952 și 1955, șef al Direcției Treburilor a CC al PMR. Din 1955 a revenit ca șef al Secției Organizatorice, funcție pe care a deținut-o până în 1958⁴¹. Singurul membru supleant al CC al PMR era Ștefan Voicu, care fusese instalat în această poziție, la fel ca și Petre Lupu, la data de 28 decembrie 1955, după cel de-al II-lea Congres al PMR⁴².

Cei trei au început discuția, care gravita în jurul scrisorii lui Constantin Vasiliu, într-o manieră extrem de incisivă. Cei prezenți au încercat să afle cu

iugoslavă este ședința Biroului Politic al CC al PMR din 13 iulie 1948, în care s-au analizat discuțiile purtate în cadrul Biroului Informativ, referitoare la delimitarea de politica adoptată de PCI. Era adusă în prim-plan, cu acest prilej, politica de popularizare a anumitor persoane din partid. La această ședință, Vasile Luca afirma că „nu putem fi puși alături de tovarășul Stalin [...]”. Nu se poate lega numele nostru, oricare ar fi, să fie și al secretarului general, cu numele tovarășului Stalin. Nu se pot striga lozinci ca «Stalin, Groza, Gheorghiu-Dej», așa cum se strigă în Iugoslavia «Jive Tito, Stalin!». Acestea sunt lozinci străine de noi” (*Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, studiu introductiv de Ioan Scurtu, Arhivele Naționale ale României, București, 2002, p. 87).

³⁸ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 176/1956, f. 57-58.

³⁹ *Ibidem*, f. 58.

⁴⁰ *Membrii C.C. al P.C.R., 1945-1989. Dicționar*, coordonator Florica Dobre, autori Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleşa, Liviu Pleșa, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 141.

⁴¹ *Ibidem*, p. 367.

⁴² *Ibidem*, p. 624.

cine se mai consultase semnatarul scrisorii în privința conținutului textului expediat. Nicolae Ceaușescu nu a aflat decât că Constantin Vasiliu discutase acest aspect numai cu soția sa, care, de altfel, îl avertizase în privința acestui aspect prin următoarele cuvinte: „ai grijă că o pățești”. Contrariat de avertizarea acesteia, Constantin Vasiliu ar fi replicat: „Dar de ce? Pentru că scriu că tovarășul Gheorghiu-Dej a greșit? Scriu așa, că așa văd [...] Dacă n-am dreptate, poate să se supere. Dacă nu am dreptate, o să mă convingă că nu am dreptate”⁴³, după cum a mărturisit în timpul discuției. Așadar, după spusele activistului constănțean, știa despre convocarea la București doar soția, în timp ce copiii săi credeau că este la spital, pentru rezolvarea unor probleme de sănătate⁴⁴.

În urma discuțiilor prelungite s-a aflat faptul că scrisoarea în cauză nu fusese prima de acest gen expediată de Constantin Vasiliu. Un alt text, întocmit anterior, fusese trimis în momentul publicării datelor cu privire la legea electorală, activistul constănțean nefiind de acord cu prevederile articolelor 8 și 9 care, după spusele sale, „prevăd unele lucruri altfel decât este realitatea”. În articol se specifica faptul că alegătorul, după ce primea buletinul, trebuia să intre în cabina de vot și să taie candidatul pe care nu îl votează rămânând, prin urmare, un singur candidat pe care îl vota. Constantin Vasiliu se arăta contrariat de faptul că, de cele mai multe ori, pe buletin nu era trecut decât un singur deputat, „și atunci n-am de unde să tai pe alții”⁴⁵. La această scrisoare, însă, nu primise niciun răspuns. La fel, după cum aflăm de pe urma interogatoriului din data de 25 mai, trimisese încă o scrisoare, concepută în aceeași notă cu cea din aprilie 1956, chiar Comitetului Central al PCUS. Era criticat faptul că în cea de-a doua pagină dintr-un număr din luna februarie 1956 al „Pravdei”, în loc să fie pus titlul „Raportul CC al PCUS”, se scria „Raportul tovarășului Hrușciiov”, întrebându-se „dacă nu cumva și acest lucru este o influență a cultului personalității”⁴⁶.

În cadrul discuțiilor purtate pe data de 24 mai s-a remarcat atitudinea tranșantă a lui Constantin Vasiliu, care nu și-a retras criticile, în pofida presiunilor repetate ale celor prezenți. Mai mult decât atât, a atins și alte coarde sensibile ale realităților regimului, mai ales în privința problemei iugoslave. Se pronunța asupra faptului că „mii și zeci de mii de activiști și-au dat sănătatea lor, alții și-au dat viața, alții au suferit în închisori nevinovați”⁴⁷ din cauza modului în care problema a fost gestionată, aceste afirmații provocându-l pe Nicolae Ceaușescu, care cerea mereu exemple concrete în această chestiune. Totodată, în problema cultului personalității preciza, fără drept de apel, că „eu tot rămân la concluzia că au existat oameni care au greșit la noi”⁴⁸. De fapt, în

⁴³ ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 183/1956, f. 15-16.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 55.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 52.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 24.

⁴⁸ *Ibidem*, f. 28.

cadru întâlnirilor de pe parcursul celor trei zile, Constantin Vasiliu, pe lângă faptul că și-a menținut părerile anterioare, a adus și alte probe, care acuzau conducerea partidului și statului de modul cum a gestionat soluționarea celor două probleme identificate. Acuzele erau îndreptate, în realitate, împotriva lui Gheorghiu-Dej personal, considerând că „atunci când tov. Gheorghiu-Dej greșește, nu spune”, invocând faptul că nu s-a opus în momentul în care s-a atribuit numele său diferitor raioane sau instituții sau în momentul în care se scanda numele său⁴⁹.

După discuțiile din prima zi, care au durat nu mai puțin de cinci ore, situația s-a modificat radical pe data de 25 mai. De această dată, lui Constantin Vasiliu nu i s-a mai permis justificarea afirmațiilor. Se poate observa acest aspect chiar din primele cuvinte rostite de Nicolae Ceaușescu, care preciza că în ziua precedentă „ne-ai indus în eroare, așa cum de altfel ai indus în eroare și comitetul regional de partid”⁵⁰. Constantin Vasiliu era acuzat de faptul că nu spusese adevărul în ceea ce privește resorturile care l-au determinat să redacteze scrisoarea. Ce a provocat modificarea atitudinii interogatorilor? Constatând faptul că nu avea în plan să își recunoască așa-zisa greșeală, cei prezenți au apelat, a doua zi, la o nouă tactică: șantajul. Prin exploatarea anumitor elemente din biografia sa de dinainte de cel de-al Doilea Război Mondial, aceștia aveau ca principal obiectiv identificarea unei explicații imaginare pentru motivul care a stat în spatele expedierii scrisorii.

O primă reacție a lui Nicolae Ceaușescu a fost aceea de a-l acuza pe Constantin Vasiliu de a fi furat, într-un moment mai mult sau mai puțin semnificativ din trecutul său. Era expus un episod petrecut cu mulți ani înainte, în 1930, când activistul constănțean avea vârsta de numai 13 ani și când a sustras suma de 5.000 de lei de la o casă cu bani a unui magazin⁵¹. Un alt moment ales a fost perioada cât s-a aflat în detenție în timpul războiului, în intervalul 1943-1944, încercând să îl acuze de faptul că ar fi colaborat în închisoare cu legionarii⁵². Resorturile apelului la aceste momente erau evidente: la fel ca și în ziua precedentă, Nicolae Ceaușescu era interesat să afle, înainte de toate, care fuseseră persoanele cu care a colaborat atunci când a redactat scrisoarea⁵³ și cui i-a mai comunicat faptul că expediasc un astfel de text⁵⁴. Cu alte cuvinte, s-a încercat a i se imputa faptul că, în realitate, era membru al unei acțiuni coerente îndreptate împotriva conducerii, cu mult mai vaste și mai coagulate, având un scop bine determinat. Nicolae Ceaușescu îi reproșa faptul că intenția sa fusese aceea de a crea o diversiune, încercând să orienteze importanți activiști de partid, precum membrii comitetului regional de partid Constanța, împotriva PMR. Așadar, era acuzat de intenția de a mobiliza o serie

⁴⁹ *Ibidem*, f. 40.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 46.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, f. 61.

⁵³ *Ibidem*, f. 47.

⁵⁴ *Ibidem*, f. 49.

de persoane împotriva conducerii comuniste lovind, astfel, în „unitatea partidului nostru”⁵⁵. Totodată, făcea comparație între cele spuse de Constantin Vasiliu și atitudinea presei occidentale care, potrivit lui Nicolae Ceaușescu, „încearcă să spargă lagărul socialist”⁵⁶.

Reacții la nivel local împotriva lui Constantin Vasiliu

După ce s-a aflat și la nivelul comitetului regional de partid Constanța despre incidentul cu scrisoarea, lucrurile au luat un sens ce demonstrează faptul că Vasiliu Constantin era privit cu o suspiciune reală. După spusele sale, când a ieșit din casă pentru a se prezenta la biroul de partid, unde fusese convocat, s-a simțit urmărit. Preciza că a observat două persoane care „s-au ținut după noi până la gară”. Nicolae Ceaușescu a încercat, insistent, să îl convingă că cele afirmate nu aveau un substrat real. Chiar și Ștefan Voicu se arăta indignat: „cum poți să spui că se pune să fie urmărit unul care a scris o scrisoare la CC?”⁵⁷

După cum mărturisea Constantin Vasiliu, imediat după aflarea informațiilor cu privire la fapta sa, responsabilii de partid de la nivel local „au început să mă privească urât”⁵⁸. Prin urmare, a fost convocat la biroul regional de partid, unde i s-a reproșat faptul că scrisoarea trebuia să fi fost înmănată, într-o primă fază, membrilor comitetului regional de partid Constanța, urmând să i se ofere, de la nivel local, explicațiile pe care le cerea⁵⁹. Așadar, după aflarea veștii expedierii scrisorii, Constantin Vasiliu fusese chemat să poarte discuții asupra problemelor ridicate, discuții la care au participat un număr de șase persoane și care s-au desfășurat pe parcursul a nu mai puțin de cinci ore. Cu toate acestea, nu s-a lăsat convins de explicațiile oferite de secretarii regionali de partid⁶⁰. Considera că „tovarășii de la comitetul orașenesc și regional de partid nu privesc bine când fac propuneri sau îmi spun părerea”, privindu-l ca un adevărat „dușman de clasă”⁶¹. Mai mult decât atât, în urma participării la ședința cu activul de partid, „mai intrase în mine și o teamă pentru felul cum am văzut, spre exemplu, la cultul personalității”, așa cum se pronunța Constantin Vasiliu. Acest sentiment era o urmare a faptului că, după ce și-a expus părerile în fața comitetului de partid, „se iau atitudini față de mine mai severe ca și când aș fi un dușman”⁶².

Despre soarta lui Constantin Vasiliu nu deținem, din păcate, informații. În decursul convorbirilor purtate în ziua de 1 iunie 1956 i s-a transmis că se poate întoarce în Constanța, recomandându-i-se să informeze comitetul regional de partid de faptul că a revenit în localitate. În ceea ce privește măsurile care

⁵⁵ *Ibidem*, f. 56-57.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 57.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 45.

⁵⁸ *Ibidem*, f. 3.

⁵⁹ *Ibidem*, f. 5.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 16.

⁶¹ *Ibidem*, f. 7.

⁶² *Ibidem*, f. 55.

urmasu să fie adoptate împotriva lui, rămâne ca Nicolae Ceaușescu să se consulte cu activul de partid din Constanța⁶³.

Cum se integrează atitudinea lui Constantin Vasiliu în contextul epocii?

Conținutul documentelor privitoare la atitudinea cetățenilor simpli și a membrilor de partid de la nivelul eşaloanelor inferioare dezvăluie foarte limpede limitele destalinizării în România. Întrucât textul Raportului „secret”, prin natura sa, nu a fost făcut public, s-au prezentat doar interpretările liderilor comuniști români cu privire la ceea ce s-a discutat la Moscova. Acest aspect l-a determinat pe un activist din Comitetul raional PMR Stalin să întrebe, în cadrul unei plenare, din luna mai a anului 1956, de ce nu se oferă membrilor de partid posibilitatea să cunoască conținutul *Raportului* lui N. S. Hrușciov⁶⁴.

Cele discutate la Moscova prezentau un viu interes. Prin urmare, pe data de 6 iulie 1956, Secretariatul CC al PMR a hotărât, pentru toate comitetele regionale de partid, să informeze oamenii muncii, membri și nemembri de partid, asupra *Hotărârii CC al PCUS cu privire la lichidarea cultului personalității și a urmărilor sale*, publicată în „Scânteia” în numărul din data de 3 iulie. În consecință, comitetele raionale, regionale și orașenești de partid urmau să se asigure că cetățenii vor citi individual sau în grupuri respectivul text, iar în întreprinderi și instituții trebuiau să se organizeze adunări deschise ale organizațiilor de bază. Aceste cerințe veneau ca o consecință a faptului că problema cultului personalității era considerată ca una „totală, care trebuie făcută cunoscută tuturor”⁶⁵.

Temele care au fost abordate în cadrul primelor ședințe cu membrii de partid pe tema cultului personalității vizau, înainte de toate, formele de manifestare ale fenomenului: cuvintele laudative la adresa lui Gheorghiu-Dej, maniera în care s-a propagat cultul prin intermediul literaturii, artei, presei scrise. Însă definiții mai coerente, mai clare ale fenomenului vor apărea abia în lunile ce au urmat, în cadrul expunerilor conducătorilor PMR la ședințele cu activul de partid în regiuni și raioane. Acestea au început la sfârșitul lui aprilie și au continuat în lunile ce au urmat. La adunarea activului de partid al raionului Negru Vodă din regiunea Constanța, Gheorghiu-Dej a ținut o cuvântare în fața celor prezenți, care ni se pare cea mai semnificativă din punctul de vedere al modului în care era văzută, de către liderul partidului, problema cultului personalității în România și motivația promotorilor acestui fenomen. Gheorghiu-Dej, prin atitudinea ce a afișat-o la această întrunire, arăta că dorea să se decică de orice formă exterioară de manifestare a cultului său. Constatând atmosfera

⁶³ *Ibidem*, f. 73.

⁶⁴ *Stenograma Plenarei cu activul de partid al Comitetului raional PMR Stalin, pe marginea raportului delegației PMR care a participat la lucrările celui de-al XX-lea Congres al PCUS, mai 1956*, în *ibidem*, dosar nr. 57/1956, f. 13.

⁶⁵ ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 38/1956, f. 6.

„caldă, tovarășească” cu care a fost primit înainte de începerea discuțiilor, liderul PMR sublinia că ori de câte ori întâmpină astfel de manifestări, acestea îi produc „neplăcere și chiar amărăciune”⁶⁶. Atitudinea sa tranșantă vizavi de acest subiect a făcut ca frazele cele mai critice la adresa cultului personalității sale să fie tăiate din stenogramă, cel mai probabil pentru a nu fi date ulterior publicității.

Întrebându-se, retoric, „cum a fost posibil ca, un număr mare de ani, în România să prindă proporții acest gen de manifestare la adresa unei persoane, cu scandarea numelui acestei persoane”, încerca să explice cauzele, precizând că problema, chiar dacă fusese avansată de către conducerea partidului în anii anteriori, a fost pusă „anemic”, în pofida faptului că s-au dat pe linie de partid dispoziții în acest sens. Se plângea de faptul că este „dezgustător să vezi și să auzi elementul mic burghez, cu limba lui catifelată, alteori ascuțită și destul de lungă, cum știe să răspândească acest cult al personalității”, cerând să fie oprite „pentru totdeauna astfel de manifestări”⁶⁷. Interesant este că vina pentru dezvoltarea practicilor asociate cultului personalității era aruncată asupra „elementului mic-burghez”, așadar membrii partidului erau exonerati de vina de a se fi făcut părtași la amplificarea coordonatelor fenomenului. Totuși, cel puțin de această dată, Gheorghiu-Dej s-a referit și la implicațiile mai profunde ale cultului personalității, nu numai la formele sale exterioare de manifestare, subliniind că nicio persoană „nu trebuie ridicată deasupra partidului”, „nu trebuie să privim cine e întâi pe scara ierarhiei, care este mai mare, care e mai mijlociu și care e la urmă”, aducând în prim-plan drepturile egale ale membrilor PMR⁶⁸. Cum a apreciat, însă, populația, chestiunea formelor de manifestare îmbrăcate de cultul personalității în România?

Într-o informare, emisă la data de 4 mai 1956, se preciza că în anumite zone geografice, în cadrul adunărilor organizate de comitetele regionale de partid, unele persoane au înțeles „simplist” problema cultului personalității. Aceasta se datora faptului că respectivii indivizi erau de părere că nu mai trebuie spus „tovarășul prim secretar”, ci numai „secretar”, tocmai pentru a nu induce ideea de ierarhie. Însă, așa cum aflăm din același document, astfel de manifestări au fost combătute⁶⁹. Potrivit unei alte informări, din data de 4 iulie 1956, în satul Buhăiești din județul Iași s-a întrebat dacă scoaterea în evidență a activității lui Lenin, în defavoarea celei a lui Stalin nu conduce, de fapt, la cultul personalității⁷⁰, întrebare legitimă din perspectiva conținutului documentelor celui de-al XX-lea Congres al PCUS, iar exemplele pot continua. Însă nu doar populația se prezenta confuză cu privire la noua conduită ce trebuia adoptată, ci și conducerea partidului însăși. După cum relatează Emil Bodnăraș în ședința

⁶⁶ Idem, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 159/1956, f. 12.

⁶⁷ *Ibidem*, f. 13.

⁶⁸ *Ibidem*, f. 16.

⁶⁹ Idem, fond CC al PCR – Secția Organizatorică, dosar nr. 26/1956, f. 2.

⁷⁰ *Informare cu privire la dezbaterea raportului delegației PMR care a participat la lucrările Congresului XX*, în *ibidem*, dosar nr. 59/1956, f. 2.

Biroului Politic din martie 1961, după cel de-al XX-lea Congres al PCUS Gheorghe Apostol telefonase, întrebându-l dacă nu ar fi bine ca în ierarhia prezentării tablourilor conducătorilor PMR, cel al primului secretar să se evidențieze față de celelalte, „ca un semn de atenție”⁷¹. Aceste neînțelegeri erau cauzate, în fapt, de modul incomplet în care era definit cultul personalității, iar această situație a fost în mod voit produsă de către membrii partidului. Așadar, atitudinea lui Vasiliu Constantin trebuie înțeleasă tocmai în această lumină.

Dezorientarea produsă la nivelul populației de modul în care s-au interpretat documentele celui de-al XX-lea Congres al PCUS nu trebuie să pară un lucru ieșit din comun. Limitele între care se desfășura în România destalinizarea au fost reperate în perioadă chiar de către membrii de partid. În noiembrie 1956, Dumitru Petrescu remarcă faptul că, după Congresul al XX-lea al PCUS, în PMR „nu s-a făcut cotitura adâncă necesară pe linia lichidării urmărilor nenorocite ale practicei cultului personalității”⁷², fiind de părere că în cadrul plenarelor partidelor din Bulgaria, Cehoslovacia sau Polonia s-au arătat „mai cu curaj, mai deschis, urmările negative ale cultului personalității la ei”, iar măsurile adoptate au fost „mai hotărâte, mai eficace decât la noi”⁷³. Or, Gheorghiu-Dej s-a dovedit a fi foarte prudent în privința debaterilor referitoare la cultul personalității. Conștient de existența acestui fenomen în România, nu a dorit ca discuțiile să degenereze, întrucât aceasta l-ar fi pus cu siguranță într-o lumină defavorabilă. Gheorghiu-Dej avea, de altfel, motive serioase să își vadă în pericol poziția în partid, mai ales după exemplele ungar, polonez și bulgar, liderii acestor state fiind criticați pentru promovarea practicilor cultului personalității. Însă în cazul românesc, așa cum a observat Stelian Tănase, „elita conducătoare nu s-a scindat”⁷⁴. La acest aspect a contribuit depășirea cu succes a testului „liberalizării” de după moartea lui Stalin. Până la sfârșitul anului 1956, lui Gheorghiu-Dej i s-a oferit o altă șansă de a spori încrederea liderilor sovietici, și anume ajutorul oferit acestora în cadrul revoltei ungare din octombrie și reușita sa de a gestiona nemulțumirile ivite pe același fond în România. După consumarea acestor evenimente, poziția sa în partid părea mai consolidată ca oricând. Gheorghiu-Dej a profitat, astfel, de noul context istoric de după rechizitoriul hrușciovist cu privire la crimele staliniste și la cultul personalității și a acționat în consecință.

Concluzii

Prin urmare, atitudinea lui Constantin Vasiliu se integrează, de la sine, modului în care populația României anilor '50 înțelegea aplicarea directivelor

⁷¹ *Stenograma Biroului Politic al CC al PMR*, în idem, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 12/1961, f. 169.

⁷² *Ibidem*, dosar nr. 193/1956, f. 7.

⁷³ *Ibidem*, f. 8.

⁷⁴ Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej. 1948-1965*, București, Editura Humanitas, 2006, p. 138.

de către conducerea comunistă. Existența unui astfel de exemplu – care nu este nicidecum unul singular⁷⁵ – ne determină să ne îndepărtăm de paradigma totalitară de interpretare a regimurilor comuniste. Într-adevăr, nu putem invoca existența unor grupări coagulate care să conteste puterea în România comunistă. Totuși, atitudinea lui Constantin Vasiliu a ridicat o serie de probleme liderilor comuniști ai epocii, dovadă că expedierea scrisorii destinate Comitetului Central al PMR s-a constituit într-un adevărat caz, a cărui soluționare s-a întins pe parcursul a trei zile.

Notă: Intervenția în textul documentelor a fost făcută prin intermediul parantezelor pătrate în momentul în care anumite litere din cadrul unui cuvânt lipsesc. Cuvintele evidențiate (spre exemplu, numele persoanelor atunci când luau cuvântul) în documentul original le-am redat cu caractere îngroșate.

*
* *

ANEXE

1. 1956 aprilie 18, Constanța. *Textul scrisorii adresate de Constantin Vasiliu Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român.*

Biroului Politic al CC al PMR
18 aprilie 1956, București

Tovarăși, mă adresez cu această scrisoare Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, conducerea colectivă a Partidului nostru.

Subsemnatul Vasiliu Constantin membru de partid, activist la Comitetul de partid Oraș Constanța, am studiat raportul delegației PMR care a participat la lucrările celui de al XX-lea Congres al PCUS, pe baza studiului făcut, a participării mele la discuțiile făcute pe marginea acestor materiale în organizația de bază a Comitetului și a nivelului meu de orientare, în lumina acestui document, am rămas cu o părere personală în câteva probleme importante și pentru că părerea mea se referă la conducerea partidului nostru, Comitetul Central, care a condus activitatea partidului între cele 2 congrese, m-am hotărât să scriu această părere conducerii colective a C.C. al P.M.R.

În primul rînd mă refer asupra problemei cultului personalității care s-a manifestat la noi.

Eu personal nu sînt mulțumit numai cu explicațiile date în raportul delegației P.M.R. care a participat la lucrările Congresului al XX-lea al P.C.U.S.

⁷⁵ Pentru problemele ridicate, în anul 1956, în scrisorile redactate de diferiți cetățeni, vezi ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 161/1956.

și cred că un rol determinant în dezvoltarea cultului personalității la noi, la [sic!] avut spiritul șovă[i]elnic ce la [sic!] manifestat tovarășii din C.C. al P.M.R. care nu a [sic!] combătut principal apariția cultului personalității în conducerea partidului nostru.

Eu atribui, dezvoltarea cultului personalității la noi în primul rînd unor conducători din C.C. al P.M.R., care au promovat atît cultul personalității lui Stalin, cît și al lor personal, atît de la tribuna plenarelor C.C. al PMR. cît și de la tribuna Marii Adunări Naționale și a Guvernului.

Deci în concluzie, promovarea cultului personalității la noi, s-a manifestat de sus în jos și datorită spiritului șovă[i]elnic în primul rînd al tovarășilor din conducerea partidului care au manifestat lipsă de combativitate revoluționară și totodată lipsă de independență în înțelegerea justă a învățaturii Marxist-Leniniste și aplicarea ei în munca partidului nostru împotriva cultului personalității, care diminuează și substituie rolul maselor, rolul partidului, rolul conducerii colective creatoare.

Deasemenea [sic!] consider că tot datorită spiritului șovă[i]elnic ce s-a manifestat la unii conducători de partid, nu s-a făcut cunoscut mai pe larg și concret critica ce s-a făcut în 1952 la consfătuirea cu lucrătorii presei, propagandei și agitației, în combaterea cultului personalității.

Eu cred că înainte de consfătuire, C.C. al PMR a analizat această greș[e]ală principală în plenară, dar faptul că s-a crezut că se va înlătura greș[e]ala prin măsuri care să le înțeleagă și să le aplice un grup de tovarăși cu nivel mai ridicat în această problemă, a făcut ca rezultatele să fie parțiale și nesatisfăcătoare.

Greșelile mari, principiale, nu pot fi rezolvate just fără participarea maselor membrilor de partid și a oamenilor muncii.

La această concluzie cred că a ajuns și delegația P.M.R., de a arătat în raport că, datorită faptului că critica nu a devenit publică spre a orienta organele și organizațiile de partid în activitatea lor de agitație și propagandă, rezultatele lor au fost parțiale și nesatisfăcătoare.

Eu personal am învățat din cele arătate mai sus că trebuie să mă strădu[i]esc mult de tot să-mi ridic nivelul ideologic pentru a înțelege just linia partidului nostru, învățătura Marxist-Leninistă, spre a fi capabil ca atunci cînd constat greșeli ce se manifestă nu numai de jos în aplicarea hotărîrilor partidului dar și de sus dela elaborarea hotărîrilor, să pot combate greșelile indiferent dela ce organe sau persoane s-ar manifesta.

Legat de cultul personalității ce s-a manifestat la unii din conducătorii noștri în frunte cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, cred că a fost posibil să se manifeste și la noi, deoarece acești conducători s-au complăcut în situația de a li se ridica în slavă numele lor, persoana lor, atunci cînd li se atribuiă ce aparținea partidului, clasei muncitoare, poporului, și astfel au dezvoltat și cultul personalității lui Stalin, fără a avea independență în aplicarea învățaturii Marxist-Leninistă [sic!] și experiența P.C.U.S. și au aplicat-o mecanic, astfel, a greșit și Stalin, am greșit și noi.

Tovarășii conducători, știu bine că nimeni nu dorește să le umbrească meritele ce le au în munca lor pozitivă față de partid.

Eu știu ce a făcut tovarășul Gheorghiu[-]Dej pentru partid, pentru clasa muncitoare și nu mă gândesc măcar o clipă să umbresc prin cele ce scriu în această scrisoare, devotamentul, spiritul de sacrificiu și faptele deosebit de importante, ce le-a avut și le are față de partidul nostru, tov. Gheorghiu-Dej.

Dar nu sînt de acord cu felul acesta autocritic din [partea] partidului și nu din partea celor care sunt vinovați în săvîrșirea acestor greșeli.

Eu dacă greșesc în fața partidului nu mi-e teamă sau jenă să recunosc acest lucru și nu înțeleg să-mi ascund greșelile de teamă că îmi pierd încrederea maselor și-mi scade prestigiul în funcția ce ași [sic!] deține-o.

Consider că toți conducătorii noștri ce au greșit în această problemă trebuiau să spună partidului, cum au greșit, cum s-au complăcut să fie ridicați în slavă ca și persoana lui Stalin și acest lucru era just să-l fi făcut chiar la Congresul al II-lea al P.M.R. sau măcar pînă astăzi.

În al doilea rînd, mă refer la problema jugoslavă, care s-a manifestat tot de sus dela conducerea partidului.

Ruperea legăturilor de prietenie cu Jugoslavia începînd din 1948 au pornit prin directivele date de C.C. al P.M.R., directive ce au ajuns la organele inferioare de partid și de stat și apoi în masele largi de oameni ai muncii spre a fi aplicate.

Aceste directive, ponegrea [sic!] pe tovarășul Tito și întreaga conducere a Partidului comunist jugoslav.

Noi toți am crezut în conducerea partidului nostru și neavînd posibilitatea verificării unei asemenea mari probleme de stat, am crezut orbește în toate pretinsele calomnii la adresa conducerii jugoslave și le-am propagat în mase.

Mii și zeci de mii de activiști, au dat din sănătatea lor mergînd zi și noapte prin comune să demaște pretinsele calomnii, alții și-au pierdut viața, alții au suferit prin închisori nevinovați și toate acestea pînă în ziua cînd s-a arătat cu curaj de către partid că s-a greșit.

Și în această problemă autocritica s-a făcut pe seama partidului pe seama unității, lucru nejust și de netolerat. Vinovații să iasă la iveală, să nu se ascundă punînd în față întregul partid, sutele de mii de membri de partid care nu au avut nici o greș[e]ală în această problemă.

Este adevărat căci cu asemenea eschivări unele persoane din conducere, care au aplicat mecanic și s-au supus orbește față de măsurile luate de conducerea PCUS prin persoana lui Stalin, față de Jugoslavia, vrea [sic!] să fugă de răspunderea ce o poartă față de partid pentru toate pierderile suferite de țara noastră depe urma aceste mari „greșeli”.

Sînt profund de indignat de faptul că în cele două probleme arătate mai sus, răspunderea personală, a unor conducători de partid și de stat, a fost trecută pe seama unei răspunderi colective și s-a contopit cu aceasta din urmă, cu care nici nu s-a consultat măcar în aceste probleme înainte de a elabora linia greșită.

Iată de ce consider că s-a manifestat în contradicție cu principiul partidului nostru care nu exclude nicicând răspunderea personală a greșelilor făcute indiferent de către cine din membrii de partid.

Mă simt obligat să fac o precizare.

În cele arătate mai sus m-am străduit să arăt Comitetului Central al Partidului, conducerii colective a partidului nostru că nu este just, după părerea mea, să se treacă greșelile ce s-au făcut în cele două probleme, arătate mai sus, pe seama unității partidului nostru acoperindu-se răspunderea personală a unor conducători ce au greșit în funcția ce au avut-o.

Era mai just din partea acestor conducători să arate deschis și cinstit partidului, cum au greșit și în ce măsură au contribuit personal la aceste greșeli.

Noi, membrii de partid așa procedăm când greșim.

Partidul ne învață, că nu există două discipline în partid.

Am scris cele de mai sus avînd încredere în conducerea colectivă a partidului nostru care va aprecia just dacă am dreptate sau nu și va hotărî cum va fi mai bine, pentru apărarea unității partidului nostru, prestigiul lui și încrederea ce i-o acordă întregul popor.

Am scris în baza înaltului democratism ce stă la baza partidului nostru, în baza dreptului și obligației ce o am ca membru de partid, conform statutului PMR, am îndrăsnit să trimit această scrisoare conducerii colective a partidului nostru fără să calomniez pe cineva.

Trăiască unitatea de neînvins a Partidului Muncitoresc Român, întemeiată pe învățătura Marxist-Leninistă și experiența mișcării muncitorești internaționale.

Trăiască lagărul socialist în frunte cu invincibila Uniune Sovietică.

Trăiască lupta popoarelor pentru pace.

Vasiliu Constantin

ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 176/1956, f. 56-59.

2. 1956 mai 24-25 și iunie 1, București. *Stenograma discuțiilor avute de Nicolae Ceaușescu, Petre Lupu și Ștefan Voicu cu Constantin Vasiliu din Constanța, în legătură cu scrisoarea trimisă de acesta la CC al PMR, 24-25 mai și 1 iunie 1956.*

Stenograma ședinței ținută la tov. N. Ceaușescu în ziua de 24 mai 1956

Au fost de față tov. N. Ceaușescu, Petre Lupu, St. Voicu și Vasiliu Constantin din Constanța

Tov. N. Ceaușescu: Ai trimis o scrisoare la CC al PMR în legătură cu unele probleme privind prelucrarea documentelor Congresului al XX-lea al PCUS și am vrea să avem o discuție, să vedem cum privești aceste probleme care sînt redată în scrisoare pe scurt. De ex. începi scrisoare[a] spunînd „fără să

calomniez pe cineva”. Ai avut sentimentul că calomniezi pe cineva? Am vrea să discutăm ca să lămurim problemele pe care le-ai ridicat. În scrisoare spui: Am îndrăznit să trimit această scrisoare conducerii partidului fără să calomniez pe cineva”. Ai avut sentimentul că dacă sîntem conducere de partid înseamnă că calomniezi pe cineva?

Tov. Vasiliu: Depinde în mîna cui ajunge scrisoare[a], cum înțelege acesta. Totdeauna am sentimentul că scrisorile [pe] care le trimit aici ajung în mîna altor tovarăși decît a conducătorilor și m-am gîndit ca acea persoană să nu socotească că sînt rău intenționat și nu o fac în mod sincer și în dorința de a ajuta. Vreau să ajut conducerea partidului. Ajutorul l-am înțeles arătând lucrurile și în spirit critic. Dacă eu socotesc că o problemă nu este justă într-un fel, arăt felul cum o văd eu, arăt punctul meu de vedere și socotesc că prin aceasta ajut. Nu arăt lucruri neadevărate, nejuste.

Tov. Lupu: Ce înțelegi prin acea „a calomnia pe cineva”?

Tov. Vasiliu: Cînd arăți lucrurile neadevărate, la adresa conducerii. De ex. dacă eu arăt ceva că un tovarăș conducător a greșit într-o problemă, dar dacă nu este așa, nu este just, atunci înseamnă că calomniez un om.

[...]

Tov. Ceaușescu: D-ta spui că ai studiat materialul Congresului. Cînd te-ai gîndit la trimiterea acestei scrisori, avusese loc ședința cu activul orășenesc?

Tov. Vasiliu: Nu. Scrisoarea am făcut-o pe baza ziarului. Noi la organizația de bază am studiat documentele pe baza articolului de ziar, adică pe baza raportului delegației la Congres apărut în Scînteia, raportul sumar. Eu mi-am spus părerea și la ședința organizației de bază, la comitetul orășenesc, în legătură cu problemele ridicate aici.

[...]

Tov. Ceaușescu: Cînd ați citit ziarul și ați discutat problemele în organizația de bază ați ajuns la vreo concluzie?

Tov. Vasiliu: Organizația de bază nu, eu personal da. S-au discutat și întrebările [pe] care le-am pus tov. Șerban șeful cabinetului de partid, unde s-a ținut prelucrarea.

Tov. Ceaușescu: Și ai ajuns la aceste concluzii. Ceilalți tovarăși n-au avut păreri?

Tov. Vasiliu: De ex. în ce privește spiritul șovă[i]elnic al tovarășilor conducători, eu gîndeam că din această cauză nu s-a făcut cunoscut pe larg atunci în 1952 problema combaterii cultului personalității. Răspunsul s-a dat de tov. Șerban în felul cum vedea el problema, deci nu era un răspuns la ce am ridicat eu. Sau în problema Iugoslaviei, eu am spus cum se poate că la baza ruperii relațiilor cu Iugoslavia au stat informații false? Eu munceam în timpul acela în jud. Caransebeș și acolo tot materialul era dat pentru a mă duce în sate ca să le expun, eram ferm convins că totul este real și consideram că și procesul de la Timișoara a fost real. Tov. Șerban a spus că acela a căzut, n-a fost real. Și eu am spus „vezi? și acela n-a fost real, înseamnă că au fost acte false”. Sau am

spus că la graniță au fost diversiuni, provocări reale. Tov. Baroti, prim secretar, a spus că dacă i-am provocat, ei au trebuit să răspundă, să ia măsuri. Pe marginea discuțiilor, eu tot la aceste concluzii am ajuns.

Eu am făcut o greș[e]ală de care mi-am dat seama după ce am fost chemat la biroul regional și tov. secretar mi-a spus că era bine ca materialul, adică scrisoarea aceasta, s-o fi dat mai întâi la comitetul regional de la noi că eu eram ajutat cu unele explicații tot acolo. Eu le-am spus ce am gândit.

Eu am trimis nu numai o scrisoare, am trimis totdeauna scrisori când am văzut că sunt probleme care depind de CC, direct.

Tov. Lupu: Când și în ce condiții ai mai trimis scrisori?

Tov. Vasiliu: Am trimis multe. Ultima scrisoare am trimis-o când am văzut legea electorală și am văzut că art. 8 sau 9 prevede unele lucruri altfel decât este realitatea. Eu am văzut, pentru că am fost la un centru de vot. În acest articol se spunea că alegătorul primește buletinul, intră în cabina de vot și taie candidații [pe] care nu-i votează, rămânând un singur candidat pe care îl votează. Iar într-un alt articol se spune că se anulează buletinele care vor avea mai mult de unul din candidați și atunci am văzut că nu este real și trebuie modificat articolul. De aceea am scris și am făcut propuneri.

Tov. Lupu: De ce nu este real?

Tov. Vasiliu: Pe buletin nu este decât un singur deputat și atunci n-am de unde să tai pe alții.

Tov. Ceaușescu: Legea explică pentru cazul când sunt și alți candidați.

Tov. Vasiliu: Atunci mai are loc explicația cum trebuie să se procedeze?

Tov. Lupu: Ai primit răspuns la scrisoare?

Tov. Vasiliu: Nu. Am fost chemat la biroul regional, a venit o tovarășă de la CC și m-a întrebat dacă eu am făcut scrisoarea, cum am văzut problemele, am repetat ce am scris, a spus „bine” și a plecat. [...] În forma aceasta credeam eu că pot să sprijin partidul. Nu m-am gândit că eu sînt buricul pământului și văd mai bine lucrurile decât conducerea partidului, dar m-am gândit de ce să nu spun părerea mea dacă văd eu așa lucrurile? [...] Eu am ajuns la concluzia și cred că nu greșesc, pentru că am văzut-o pe pielea mea, că tovarășii de la comitetul orășenesc și regional nu privesc bine când eu fac propuneri sau îmi spun părerea, ei nu privesc prin prizma [sic!] că eu spun toate acestea din sinceritate, din dorința de a arăta unele probleme, de a contribui la îmbunătățirea lor, ci ei privesc parcă aș fi dușman de clasă. Și chiar dacă nu spun nimic, dar din atitudinea lor, din privirea lor se cunoaște că și-au schimbat părerea, mă privesc mai rigid, parcă n-aș fi Vasiliu de ieri. Eu vedeam pe conducători ca [pe] niște frați mai mari și această neîncredere în mine nu este justă.

Tov. Ceaușescu: Să revenim la scrisoare. Când ai discutat prima dată problemele acestea, la cabinetul de partid, înainte de aceasta cum ai ajuns la concluziile acestea? În baza căror documente? Pe ce te-ai bazat la aceste concluzii la care ai ajuns?

Tov. Vasiliu: Din materialul [pe] care l-am studiat, adică raportul delegației. De ex. la manifestarea cultului personalității m-am gândit imediat de

unde a venit aceasta? De unde s-a manifestat prima dată? Mi-aduc aminte că ascultînd la radio, sau în ziare, se striga, se scanda numele conducătorilor noștri și acest lucru nu era combătut, deci socoteam că conducătorii au avut această greș[e]ală că nu au tolerat acest lucru. Această problemă se pune sub formă autocritică ca din partea partidului și nu din partea unor conducători. Așa am ajuns la concluzia. Adică aveam materialul în față și mă gîndeam ce a fost, cum a fost și din ce știam eu și făceam legătură cu felul cum văd eu problema și cum e pus în material.

[...]

Tov. Ceașescu: După discuția de la organizația de partid, de la cabinet, tovarășii de la comitet sau de la cabinetul de partid n-au căutat să te lămurească?

Tov. Vasiliu: Nu. M-au chemat la biroul regional după ce probabil s-a primit scrisoarea aici.

Tov. Ceașescu: Înainte de activul de oraș?

Tov. Vasiliu: Da, înainte.

Tov. Ceașescu: Și ce ați discutat?

Tov. Vasiliu: Mi-au spus că problema iugoslavă este adevărată, că în momentul cînd îmi spunea nici n-am putut suficient să însușesc ce spunea. Eu personal făceam aprecierea că dacă toți cei 6 spuneau astfel, ei trebuiau să aibă dreptate. Atunci nu puteam să analizez destul de temeinic felul cum îmi arătau. Spre ex. la cultul personalității eu arătam că acesta s-a manifestat de la conducere. Socotesc că ei sînt vinovați, au făcut aceste greșeli deoarece s-au complăcut și nu l-au combătut cînd s-a ridicat. Îmi spunea tov. Vîlcu că burghezia avea tot interesul să fleteze pe conducători și să ducă la compromise [sic!] și am spus că tovarășii conducători trebuiau să ia poziție și să nu admită. Tov. Vîlcu îmi povestea un caz de la Craiova unde au început să scandeze numele și a luat poziție. Tovarășii mi-au arătat că tov. Gheorghiu-Dej a avut această poziție de combatere și de a arăta că partidul trebuie scandat și nu numele conducătorilor.

[...]

Tov. Voicu: Ai trăit o vreme în Banat cînd probema Tito era acută cum nu a fost în alte părți, și acolo ai legat fel de fel de cunoștințe. Acum ești la Constanța și acolo ai avut legături și ți-ai amintit cînd s-au lămurit problemele cu Tito și s-a văzut că nu a fost just ceea ce s-a spus. Acum ți-ai reamintit și desigur că te-ai mai consultat cu cunoscuți dacă așa a fost sau nu, în chestiunea cu procesul, cu granița.

Tov. Vasiliu: Nu m-am mai consultat. Am mers pe linia că atunci n-a fost așa, că acum se precizează și am vrut să mă conving personal. Tovarășii mă întrebă cu cine mă sfătuiesc. Eu în familie discut aceste lucruri. Soția mea nu este membră de partid, dar este comunistă, am crescut împreună și trăiesc cu ea de 15 ani. Schimburi de păreri între noi există. De multe ori mă poate ajuta cu unele păreri. La scrisoarea aceasta mi-a spus „să ai grijă că o pățești”. „Dar de ce?” am întrebat, „pentru că scriu că tovarășul Gheorghiu-Dej a greșit? Scriu așa că așa văd.” „Dar dacă se supără pe tine?”. Dacă am dreptate nu poate să se

supere. Dacă n-am dreptate, o să mă convingă că nu am dreptate. El recunoaște lipsurile dar nu sub forma în care gîndesc eu că trebuie.

[...]

Tov. Ceaușescu: Ai făcut afirmația în scrisoare că „acum putem să spunem ceea ce credem”. Dar pînă acum la noi în partid n-ai putut să spui părerea? Te-a împiedicat cineva?

Tov. Vasiliu: Nu m-a împiedicat.

Tov. Ceaușescu: Poate ai avut anumite fapte.

Tov. Voicu: Te-a sancționat cineva că n-ai fost de acord cu ceva?

Tov. Ceaușescu: Nu mi-e clar de ce spui că acum putem spune tot ce gîndim.

Tov. Vasiliu: Eu am gîndit așa: delegații de la congres arată cum activiștii de partid în URSS cînd ridicau probleme, datorită cultului personalității lui Stalin, erau înăbușiți, erau luate și unele măsuri împotriva lor. Delegația, în expunerea tov. Gheorghiu-Dej arată că trebuie cunoscută părerea cadrelor și nu trebuie desconsiderată. Sigur că au fost și la noi cazuri. Eu n-am fost împiedicat să-mi spun părerea, nu pot să spun că în viața mea am avut de suferit pentru că am arătat partidului vreo problemă. Am avut de suferit pentru că au fost elemente necinstite și am luptat împotriva lor și ei multe zile fripte mi-au făcut, dar nu sub forma aceasta. Nu m-am gîndit că aș fi avut pînă acum reținere, că am fost persecutat eu personal.

Tov. Ceaușescu: Dar la noi în partid au fost asemenea condițiuni că nu s-a putut spune pînă acum părerea? N-ai avut d-ta personal un asemenea caz, dar ai avut părerea că nu s-a putut spune părerea și acum se poate spune?

Tov. Vasiliu: Da, părerea aceasta o am. Din material eu așa înțeleg că se pune accentul să nu se frîneze [sic!] și atunci înseamnă că au existat manifestări. Acolo scrie în material.

Tov. Voicu: Ai spune că acum se poate vorbi fără teamă ca să fie omul suspectat, fără teamă de sancțiune. Înseamnă că pînă acum omul nu putea spune ce gîndește în partid. [...] Ai spus –și este o idee nouă față de raport- că pînă acum nu era această posibilitate să spui fără teamă ce crezi. Poate ar fi interesant să ne spui ce înțelegi prin aceasta.

Tov. Vasiliu: N-am cazuri pentru aceasta, dar din material reiese așa, cum a fost Stalin lipsit de modestie n-a ținut cont de părerile altora indiferent că erau conducători sau oameni de jos, deci se frîna această posibilitate. Și acum prin noua orientare există posibilitatea să se orienteze fiecare că nu există o frînă, că fiecare poată [sic!] să-și spună părerea deschis.

Eu înțeleg ce spuneți Dv., dacă m-am gîndit eu că a existat din partea cuiva o frînare, sau am avut un caz concret.

Tov. Lupu: În material nu scrie aceasta.

Tov. Vasiliu: Spune că în PCUS au existat aceste fenomene de a frîna exprimarea părerilor și au fost chiar și suferințe.

Tov. Ceaușescu: D-ta ai ridicat problema în legătură cu partidul nostru. D-ta nu ești membru al PCUS.

Tov. Lupu: Și nici acolo nu se spune așa.

Tov. Ceaușescu: Noi nu ne apucăm să discutăm cum a fost acolo. O serie de oameni au avut de suferit pentru părerile lor, aceasta se spune. D-ta ești în Partidul Muncitoresc Român. Ai avut fapte, sau ai observat că în partidul nostru au fost împiedicați oamenii să-și spună părerea? Ai muncit și la Caraș, Sibiu, Constanța. Ai observat așa ceva ca să ajungi la părerea că acum avem posibilitatea să spunem părerea fără teamă?

Tov. Voicu: Sau sunt unii care cred așa și spui și d-ta părerea?

Tov. Vasiliu: Nu. Am exprimat această părere pentru că partidul pune accentul și îndrumază toate organizațiile să dea atenție la părerile și ideile oamenilor. Sub forma aceasta am înțeles eu. Eu nu mi-am pus problema că se poate înțelege și cum spuneți Dv. Eu nu mi-am pus problema sub forma că în partid au existat restricții.

Tov. Ceaușescu: Dar așa ai spus.

Tov. Vasiliu: Dar nu am înțeles așa. Am spus gândind că organele conducătoare trebuie să dea atenție părerilor și ideilor oamenilor. Eu dacă aveam un caz de restricție, îl arătam deschis. Nu mi-a fost niciodată teamă să arăt lucrurile, legându-le de cazuri concrete. Acolo unde am cazuri concrete, analizez însăși materialul [sic!] în spiritul celor știute de mine.

Dacă aici am arătat că mă adresez partidului în baza dreptului ca membru de partid, eu gândesc ca să fiu înțeles. Eu am considerat că materialul [pe] care îl trimit eu, nu ajunge în mîna tovarășilor conducători, ci în mîna tovarășilor și atunci să se înțeleagă de către ori cine citește, ce m-a determinat să scriu și cum văd lucrurile.

Tov. Voicu: Scrisoarea aceasta sau altele?

Tov. Vasiliu: Și aceasta și altele.

[...]

Tov. Ceaușescu: Eu totuși nu am înțeles: la cabinetul de partid nu te-ai lămurit, la biroul regional nu te-ai lămurit și vrei să mergi să te lămurești singur. Poate totuși îți aduci aminte, poate ai căutat ca unii tovarăși să te ajute, te-ai consultat cu cineva, fie cu membri de partid, fie cu nemembri de partid care să te ajute, să-ți dea lămuriri? Spui că documente n-ai avut, dar în scrisoare faci afirmații absolute, nu spui că nu-ți sînt clare problemele cutare. Înseamnă că ai avut la îndemînă fapte [de] care te-ai ajutat, sau ai primit lămuriri de la persoane mai documentate decît chiar tovarășii din biroul regional care te-au ajutat să înțelegi problemele? De ex. aici spui că mii și zeci de mii de activiști și-au dat sănătatea lor, alții și-au dat viața, alții au suferit în închisori nevinovați. Care sînt aceștia care au suferit în închisori nevinovați în legătură cu problema iugoslavă, care și-au pierdut viața? Înseamnă că ai fapte.

Tov. Vasiliu: O să vă spun că n-am dat din imaginație, dar nu pot să afirm și să dau date[le] concrete pe care mi le cereți Dv. că aș fi stat de vorbă. N-am stat de vorbă. Poate era spre binele meu, poate mă orientam altfel.

[...]

Tov. Ceaușescu: Poate totuși ai avut cu careva dintre ei vreo discuție?

Tov. Vasiliu: Nu. Dacă era vă spuneam, nu-mi era teamă.

Tov. Ceaușescu: Ca marinar cunoști oameni, ai relații, ai fost activist de partid. Poate totuși ai discutat cu cineva. Ca să poți să vii cu afirmații absolute înseamnă că ai dovezi, fapte.

Tov. Vasiliu: Nu.

[...]

Tov. Ceaușescu: Când ai trimis scrisoarea spui că soția a spus că ar fi bine să nu o trimiți. N-ai mai întrebat și pe alții?

Tov. Vasiliu: N-am întrebat. Soția nici ea nu cunoaște problema iugoslavă, nu-și dă cu părerea. Când i-am citit scrisoarea am spus că „uite ce greșeli s-au făcut”, a spus că greșesc și ăi mari. Ea a fost împotrivă din punctul de vedere că am trecut concluzii la cultul personalității pe tov. Gheorghiu-Dej și a spus că o să se înțeleagă că am ură împotriva tov. Gheorghiu-Dej. N-am ură, dar văd că a greșit. Sub forma aceasta și-a dat părerea soția mea.

[...]

Tov. Ceaușescu: Acum în legătură cu cultul personalității. Dumneata spui în scrisoare „eu personal nu sînt mulțumit numai cu explicația...” (citește din scrisoare). Nu este clar ce vrei să spui în legătură cu aceasta.

Tov. Vasiliu: Că atunci cînd a apărut cultul personalității lui Stalin, el în loc să fie combătut de către conducătorii noștri a fost stimulat, aplicat, dezvoltat, iar tovarășii noștri conducători n-au luat atitudine, au avut spiritul acesta șovă[i]elnic, n-au criticat.

Tov. Lupu: Ce înseamnă șovă[i]elnic?

Tov. Vasiliu: Nu combativ.

Tov. Lupu: Această afirmație înseamnă că ar fi presupus că nu este bine ci șovă[i]e.

Tov. Vasiliu: Da. Adică în conducere tovarășii au văzut că nu este just să scandeze numele unor conducători, că nu la toți s-a scandat. Adică tovarășii au înțeles spiritul leninist asupra cultului personalității și totuși l-au încurajat.

Tov. Lupu: Și apoi spui că conducătorii partidului nostru s-au complăcut în situația aceasta. Pe ce bază spui asta.

Tov. Vasiliu: De exemplu cînd se scanda numele, trebuia să ia poziție colectivă. Eu vroiam să ia poziție acei care s-au complăcut în această situație. Acum tovarășii au explicat că nu este așa. Hotărârile nu se iau individual, ci de către conducere în colectiv și dacă se hotărâște că conducerea colectivă a greșit, înseamnă că conducerea colectivă a greșit.

Tov. Ceaușescu: Dumneata concret te referi la tov. Gheorghiu-Dej.

Tov. Vasiliu: La tov. Gheorghiu-Dej și la alții.

Tov. Ceaușescu: Aici numai la tov. Gheorghiu-Dej te referi.

Tov. Vasiliu: Pe dînsul îl dau cu nume, dar am scris că este vorba și de alții. Cînd am spus „în frunte cu tov. Gheorghiu-Dej” el era secretar și am scris că îl cert pe tov. Gheorghiu, pe dînsul personal, pentru că dînsul este văzut de

mine ca fruntașul partidului nostru, fratele cel mai mare cu cele mai mari cunoștințe, cu cel mai mare devotament.

Tov. Ceaușescu: Este adevărat, dar totuși este o conducere colectivă.

Tov. Vasiliu: Dar dînsul putea, în calitatea pe care o are, dacă conducerea colectivă greșește, să arate că nu e just.

Tov. Lupu: Dumneata vrei să spui și ești convins că tov. Gheorghiu s-a complăcut în acest cult?

Tov. Vasiliu: Dacă judec după fapte, că s-au dat nume de străzi, raioane. Nu m-am gîndit la raionul Stalin, m-am gîndit la raionul Gheorghiu Dej și m-am gîndit că dacă nu combate această situație înseamnă că s-a complăcut în această situație.

Tov. Lupu: Ești convins că s-a complăcut?

Tov. Vasiliu: Dar ce, eu am avut relații? Sub conducerea lui s-au dat denumiri de raioane și străzi.

Tov. Lupu: Conducerea este colectivă sau individuală? Cine hotărăște asemenea lucruri?

Tov. Vasiliu: Conducerea colectivă.

Tov. Lupu: Atunci ce s-a făcut este pe bază de hotărîre colectivă. Ce vrei să spui că el s-a complăcut în chestiunea aceasta?

Tov. Vasiliu: Că n-a luat poziție.

Tov. Lupu: De unde știi?

Tov. Vasiliu: Nu văd în material.

Tov. Lupu: Este raportul delegației la Congres, nu raportul tov. Gheorghiu Dej. Putea spune atunci tov. Gheorghiu?

Tov. Vasiliu: Eu așa ziceam.

Tov. Lupu: Dumneata nu poți să știi ce a spus tov. Gheorghiu. Acest raport a fost citit în plenară și dezbătut în plenară, iar dumneata nu știi ce a spus tov. Gheorghiu acolo.

Tov. Vasiliu: Și în material nu se arată că el personal s-a complăcut și că fiind conducător toate acestea nu s-au făcut sub conducerea lui.

Tov. Voicu: Ai citit ce a spus tov. Gheorghiu în 1951 ziariștilor⁷⁶.

Tov. Lupu: Tov. Gheorghiu a vorbit atunci. Dar crezi că este normal ca în raportul delegației la Congresul al XX-lea tovarășul Gheorghiu să spună, eu am făcut cutare.

Tov. Vasiliu: Poate că greșesc dar eu ziceam că atunci cînd tov. Gheorghiu greșește, nu spune.

Tov. Voicu: În 1951 tov. Gheorghiu a criticat presa și propagadiștii pentru felul de a prezenta persoana sa.

Tov. Vasiliu: Așa mi-a spus și la biroul regional. Tovarășii dela regiune ne-au spus că tov. Gheorghiu cînd se scanda numele, combătea această manifestare. Tov. Daju și Duma spuneau că au fost în mase ca să combată. Eu totuși spun că teaza [sic!] aceasta a fost înțeleasă dogmatic. Un conducător și în

⁷⁶ Este vorba, de fapt, de ședința cu redactorii presei centrale și locale din 2 iulie 1952.

special mă refer la tov. Gheorghiu avea mai multă posibilitate decît mine să însușească teza nu dogmatic și să înțeleagă că este greșită.

La scandări am mai înțeles, dar la denumirea de străzi și raioane am fost de părere că era Președintele Consiliului de Miniștri, Secretarul General al partidului putea să spună că nu primește deși colectivul găsește că el merită, dacă el era pe poziția combaterii cultului personalității.

În material se arată că greșit s-au făcut două statuii pentru Stalin și nici una pentru Lenin și eu m-am gândit, dar cine a aprobat, cine a îndrumat construirea acestora? Autocritica aceasta de ce să fie ocolită? Nu este răspundere personală.

Tov. Lupu: Crezi că construirea unei statui o hotărăște un om.

Tov. Vasiliu: Eu ziceam că președintele Consiliului de Miniștri.

Tov. Lupu: Dar președintele Consiliului de Miniștri este șeful unui organ colectiv.

Tov. Vasiliu: Dar colectivul să facă greșeli, el greșește prin confirmarea de către un om.

Tov. Lupu: Dumneata îți dai seama că te contrazici.

Tov. Voicu: C.C. își face autocritică că a fost sub influența cultului personalității lui Stalin, dar noi toți am fost educați în spiritul acesta.

Tov. Vasiliu: Eu aveam pretenția dela tov. Gheorghiu ca dînsul să fi făcut acest lucru.

Tov. Voicu: Realitatea este că a văzut. Cele vorbite de tov. Gheorghiu în 1952 arată acest lucru.

Tov. Ceaușescu: Toată lumea a privit cultul personalității lui Stalin ca ceva just. Unele lucruri erau exagerate, dar în ansamblu toată lumea considera justă mărirea lui Stalin.

Tov. Vasiliu: Rolul partidului era diminuat.

Tov. Lupu: Acum îți dai seama.

Tov. Voicu: Acum doi trei ani nu-ți dădeai seama.

Tov. Vasiliu: Nu. Conducerea partidului m-a îndrumat. Însă vă spun că eu socoteam că pe tov. Gheorghiu trebui[e] să-l critic.

Tov. Ceaușescu: De ce pe tov. Gheorghiu? El este membru al Biroului Politic al C.C. care este un organ de conducere al partidului nostru. Însăși felul în care dumneata pui problema mergi pe linia cultului personalității pentru că ai pretenții dela el, nu de la C.C.

Tov. Vasiliu: Dela conducerea colectivă am pretenția, dar el a greșit mai mult.

Tov. Ceaușescu: De unde știi?

Tov. Vasiliu: Că el era secretar general. Numele lui a fost strigat nu al lui Chișinevski.

Tov. Ceaușescu: S-a strigat și numele lui Chișinevski.

Tov. Vasiliu: Eu n-am auzit.

Tov. Ceaușescu: Cum a început scandarea numelor.

[...]

Tov. Vasiliu: [...] Sînt foarte necăjit pentru că am greșit și am fost suspectat.

Tov. Ceaușescu: De cine?

Tov. Vasiliu: Nu vă spun. Vă spun doar că la plecarea mea de acasă m-am simțit urmărit. Nevestei i-a fost frică și mi-a spus că nu trebuia să scriu, dar eu i-am spus că ea trebuie să înțeleagă că eu prin aceasta ajut și tov. Gheorghiu Dej nu se poate supăra, dacă am dreptate. Pe urmă îmi făceam socoteala că dacă totuși – ce știu eu- ce au înțeles tovarășii, că eu sunt pe „poziție de proprietate” și vor fi luate unele măsuri împotriva mea, mai ales că a fost o hotărîre a conducerii ca munca mea să fie ca organizator de partid pe vas, iar după această chestiune tovarășa Manguț a spus că să mai vedem, că nu s-a precizat. Și atunci eu m-am gîndit că nu mai merit această încredere, că nu mai sînt apreciat cum am fost.

Tov. Lupu: Spuneai că ai fost urmărit?

Tov. Vasiliu: De acasă cînd am plecat am văzut doi cetățeni, unul cu paltonul bej și cu haine maro care s-au ținut după noi pînă la gară. M-am gîndit că am devenit periculos pentru că am scris scrisoare[a]?

Tov. Ceaușescu: De unde ai tras concluzia că ai fost urmărit? Dacă un cetățean a mers pe acelaș[i] drum înseamnă urmărire?

Tov. Vasiliu: Eu credeam că mă urmărește. [...] Eu m-am gîndit: Sînt gata, sînt de condamnat, bun de spînzurat. Eu chiar dacă greșesc, dar vă spun cum văd, de ce să nu fiu sincer? Regret foarte mult că am dat atîta treabă cu scrisoarea mea. Biroul regional a stat de vorbă cu mine, la ședința de activ s-a discutat mult. După aceea s-a subliniat că după ce s-au pierdut atâtea ore cu mine tot nelămurit am rămas.

Tov. Lupu: Noi nu condamnăm că este rău să spui cînd simți ceva. Mai rău este cînd ții ascuns ceva.

Tov. Vasiliu: Lăsați omul să spună și nu-l sfidați, că dacă luăm poziție tovarășească el ne privește ca un frate, dar dacă îl zeflemisim sau rîdem de el, a doua oară nu mai spune nimic.

Tov. Ceaușescu: Eu sunt de părere să continuăm discuțiile mîine dimineață.

Stenograma ședinței ce a avut loc la tov. Ceaușescu în ziua de 25 mai 1956 și la care au participat tov. Lupu Petre și tov. Șt. Voicu

Tov. Ceaușescu: Tovarășe Vasiliu, noi [i]eri am discutat 5 ore cu dumneata însă n-am ajuns la niciun rezultat. N-ai arătat realitatea, n-ai arătat cinstit ca un membru de partid care este adevărul. Te-am lăsat să stai și să te gîndești și să ne spui adevărul. Am stat 5 ore și am discutat însă în tot acest timp dumneata ne-ai dus în eroare [sic!], așa cum de altfel ai dus în eroare [sic!] și comitetul regional de partid Constanța.

Tov. Vasiliu: Sunt de acord cu dvs., dar nu mai am nimic de adăugat.

Tov. N. Ceaușescu: Nu ne-ai spus adevărul și vrei să apari ca apărător al principiilor de partid

Vrem să ne spui care a fost scopul acestei scrisori și cu cine te-ai consultat când ai trimis această scrisoare.

Tov. Vasiliu: Atît [i]e[r]i cît și astăzi n-am spus decît realitatea.

Tov. Ceaușescu: Dece în această problemă ai trecut peste organizația de partid, dece n-ai discutat în cadrul organizației de bază. Dece ai nesocotit comitetul orășenesc de partid, dece ai căutat să nesocotești și comitetul regional de partid?

Tov. Vasiliu: Tovarășii dacă eu am trimis la Comitetul Central al Partidului această scrisoare, am trimis-o că am gândit că este de competența Comitetului Central acest lucru și cred că n-am făcut un lucru greșit. Ce să vă spun mai mult, ce vreți să știți mai mult dela mine.

Tov. Ceaușescu: Ce te face să nu vorbești cum trebuie. Te rog tovarășe Vasiliu să vorbești frumos pentru că aici nu ești nici la barbut, nici la închisoare, nici la cafenea și nici pe maidan, aici ești la Comitetul Central al Partidului și trebuie să vorbești frumos.

Tov. Vasiliu: Eu îmi spun părerea mea și nu sînt de acord să mă jigniți, pentru că sînt om cinstit.

Tov. Ceaușescu: Și cînd ai furat tot cinstit ai fost.

Tov. Vasiliu: Atunci cînd a trebuit am arătat acest lucru partidului.

Tov. Ceaușescu: Te rog să răspunzi care e realitatea.

Tov. Vasiliu: Tovarășe Ceaușescu eu nu sunt pungaș, nu pot să permit să mi se spună acest lucru, nu am fost și nici nu sînt pungaș. La 13 ani cînd am furat nu aveam conștiință.

Tov. Ceaușescu: Să revenim la problema noastră. Să ne răspunzi cu cine ai colaborat cînd ai scris scrisoarea. Și cu ce scop ai scris-o. [...] Cu cine te-ai sfătuit cînd ai trimis scrisoarea. În cîte exemplare au fost scrise.

Tov. Vasiliu: A fost scrisă în două exemplare la mașină. Un exemplar vroiam să-l dau la comitetul orășenesc de partid, iar celălalt l-am trimis la Comitetul Central al Partidului cu scrisoarea recomandată.

La regiune nu am trimis nimic. Exemplarul pentru comitetul orășenesc l-am dat tovarășului Daju. [...] Am mai trimis la Comitetul Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice o scrisoare.

Tov. Ceaușescu: În ce problemă?

Tov. Vasiliu: În această problemă. Cînd a apărut în presă Raportul Comitetului Central al PCUS la cel de-al XX-lea Congres în prima pagină a apărut: Raportul Comitetului Central al PCUS prezentat de tov. Hrușciiov, iar în pagina a 2-a a apărut: Raportul tov. Hrușciiov. Eu am spus că trebuia și în pagina [a] 2-a să fi trecut: Raportul Comitetului Central al PCUS. Întrebam dacă nu cumva și acest lucru este o influență a cultului personalității. În legătură cu faptul că nu am mers să discut problemele neclare la comitetul orășenesc, mi-am dat seama că am făcut o greșală prin faptul că am desconsiderat comitetul orășenesc.

Tov. Ceaușescu: La Moscova când ai trimis scrisoarea?

Tov. Vasiliu: În timpul lucrărilor Congresului al XX-lea am scris și am primit scrisoarea.

[...]

Tov. Ceaușescu: Să luăm scrisoarea, conținutul acestei scrisori, care dela început pînă la sfîrșit este îndreptată împotriva conducerii partidului în mod tendențios.

Acțiunea dumitale a fost de a încerca să crezi o diversiune și de a încerca să orientezi adunarea împotriva conducerii partidului. Acesta a fost scopul scrisorii și al discuțiilor purtate la cabinetul de partid și poate chiar individual cu o serie de oameni. Același[i] scop de defăimare a conducerii partidului a fost și atunci cînd ai ridicat problema în adunarea activului de partid.

În legătură cu cultul personalității pornești dela faptul că s-au scandat numele tovarășului Gh. Gheorghiu-Dej [sic!], nici atîta lucru n-a fost sincer să arăți. De aici se vede tendința de a încerca să mobilizezi o serie de oameni împotriva conducerii partidului. Se știe că scandarea numelor a început nu cu tov. Gh. Gheorghiu-Dej, ci cu Ana Pauker, cu Luca, cu Teohari, cu Pătrășcanu. Dumneata acum cauți să te îndrepti împotriva tovarășului Gheorghiu Dej care s-a ridicat primul împotriva acestor manifestări. Dumneata nu întîmplător ai scris această scrisoare. În scrisoare sînt trecute lucruri gîndite, nu lucruri scrise la repezeală. [...] În tot ce arăți dumneata găsești asemenea cuvinte pe care le întrebunțează și le spun și cercurile imperialiste dușmănoase care ar vrea ca la noi în partid să fie frămîntare, să ajungem la lupte în conducerea partidului, în partid. Este cunoscută linia politică și activitatea conducerii partidului nostru.

Ce vrea Vasiliu, vrea să spargă unitatea partidului. Sînt cunoscute de partid că asemenea încercări au eșuat. Asemenea lucruri nu pot să existe în conducerea partidului nostru.

Aici este opera cercurilor imperialiste care spun că dece în România este liniște.

Și Vasiliu spune că face aceasta pentru a apăra unitatea partidului nostru. În tot ce spune el este o încercare de a calomnia o serie de tovarăși din conducerea partidului nostru și de a încerca să creeze la Constanța în rîndurile membrilor de partid acel spirit de neîncredere în conducerea partidului nostru. Acesta este rostul acestei scrisori, scopul de ai trecut peste comitetul orășenesc și regional. (...) Dacă te-ai mai gîndit și ai ceva de spus.

Tov. Vasiliu: Eu tovarăși am de spus că mă îngrozesc de felul în care trageți concluziile, față de felul în care am gîndit eu.

[...]

Stenograma ședinței cu Vasiliu Constantin din ziua de 1 iunie 1956

[...]

Tov. Ceaușescu: În legătură cu celelalte probleme ridicate aici dacă mai ai de făcut vreo precizare.

Tov. Vasiliu: În legătură cu scrisoare[a] am de spus că am greșit pentru că nu am știut cum să pun problema.

Tov. Ceaușescu: Tovarășe Vasiliu, poți să pleci acasă la Constanța, dacă nu mai ai nimic de spus. Te duci la comitetul regional de partid și spui că te-ai întors acasă.

Tov. Vasiliu: Cum o să rămână cu mine:

Tov. Ceaușescu: O să vedem ce părere are în această privință și activul de partid dela Constanța.

ANIC, fond CC al PCR – Secția Cămară, dosar nr. 183/1956, f. 1-73.

Local “anti-communist attitudes”? The Case of a Letter addressed to the Central Committee of the Romanian Workers’ Party, in April 1956
(Abstract)

Keywords: cult of personality, propaganda, “secret” Speech, Gheorghiu-Dej.

The present paper analyzes the existence of a so-called “anti-communist attitude” manifested at the local level analyzing a particular case, that of Vasiliu Constantin, a Party activist from Constanța. He contested, in April 1956, two months after N. S. Khrushchev’s “secret” Speech, delivered at the XXth Congress of the CPSU, the manner in which the most prominent members of the Romanian Workers’ Party and, above all, Gheorghiu-Dej, have chosen to understand the phenomenon called “cult of personality”. In other words, Vasiliu Constantin criticized, in a letter addressed to the members of the Central Committee of the RWP the entire Party leadership for the manner in which they defined the leader’s cult. This case becomes as interesting as the documents issued in the epoch highlight the existence of many other attitudes of this kind. Therefore, the questions we aim to answer are: how did the leaders of the Party understand to solve this problem? Which was the reason for which the event incorporated such a great importance? What could have happened if such critiques amplified their number?

Our analysis is mainly based on documents from the National Archives of Romania. Moreover, for a better understanding of the topic, we have chosen to transcript the letter sent by Constantin Vasiliu and fragments from the discussions between the petitioner and Nicolae Ceaușescu, Petre Lupu and Ștefan Voicu, about the manner in which the communist leaders of the time understood his attitude towards the cult of personality.

Om Nou sau Dușman în propaganda comunistă: studiu de caz Constantin Mitea

Cristina PREUTU

Ideologia comunistă impune o viziune maniheistă asupra societății. Această perspectivă i-a justificat măsurile represive luate asupra indivizilor. Aceste măsuri erau dublate și ajutate de un discurs propagandistic ce viza distrugerea dușmanului și crearea Omului Nou, a comunistului. Acest studiu nu se vrea un simplu portret biografic făcut unui membru al nomenclaturii comuniste, ci vom încadra acest portret într-o analiză a binomului Om Nou-Dușman. Premisa acestei analize este cea conform căreia una din funcțiile propagandei este cea identitară. Această funcție se referă la modalitatea prin care propaganda a reușit sau nu să impună un anumit cadru identitar, la care individul trebuia să se raporteze și să acționeze conform acestuia. Analiza noastră pornește de la ideea enunțată de Brigitte Studer asupra omului nou și anume că: „nu te naști stalinist, ci devii unul prin *travail sur soi*”¹. Acest procedeu este dezvoltat prin tehnica autobiografiilor pe care individul trebuia să le facă, a autocriticii și raportului de activitate. Aceste trei procedee impun nu doar adoptarea unui limbaj specific și a unei perspective diferite de a te privi pe tine însuși. Autobiografia presupunea o introspecție din perspectiva puterii politice. Individul trebuia să se autoevalueze pornind de la întrebarea: ce ar vrea *Ei* să audă? Individul trebuie să se modeleze pe sine, să se ajusteze, corecteze și să se perfecționeze prin ascultare, supraveghere, descriere, control, expunere, disciplină sau evaluare². Prin urmare, principalele surse ale unei astfel de analize sunt autobiografiile din dosarele de cadre. Corelând informațiile din aceste dosare cu informații din alte surse și punându-le în oglinda discursului despre Omul Nou, vom propune un răspuns cu privire la modalitatea prin care această temă de propagandă a influențat modul individului de a se raporta la sine însuși și la puterea politică.

Prin urmare, principalul obiectiv al acestui studiu îl reprezintă identificarea raportului dintre imaginea propagandistică a Omului Nou și modelul real, existent în rândul nomenclaturii de partid, acolo unde ar fi trebuit să se

¹ Brigitte Studer, *L'être perfectible. La formation du cadre stalinien par le travail sur soi*, în „Genèses 51”, iunie 2003, p. 92.

² *Ibidem*, p. 94.

regăsească adevărul comunist. Personajul asupra căruia ne-am oprit este Constantin Mitea, cel ce a fost, între altele, și redactor șef al revistei „Contemporanul”.

Principalele surse utilizate în acest studiu sunt cele de arhivă. În primul rând, am făcut o analiză a dosarului de cadre a lui Constantin Mitea, identificat în Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, în cadrul fondului Comitetul Central al PCR, Secția Cadre. Pentru realizarea unei perspective complete am făcut apel și la alte documente din fondul CC al PCR, Secția Cămară, Secția Propagandă și Agitație, dar și la publicații din epocă, precum „Scânteia”, sau „Contemporanul”. Și nu în ultimul rând, am utilizat informații din lucrări de specialitate pentru a identifica modalitatea de analiză a dinamicii și morfologiei imaginii Omului Nou și a Dușmanului, în contextul regimului comunist.

Prin urmare, rolul propagandei de a crea și menține un permanent inamic intern sau extern a dus la supradimensionarea acestei funcții de control. Prin această funcție a propagandei, se crea un sentiment de insecuritate în rândul populației, sentiment ce ducea la un mai mare control din partea conducerii³. Însă care era modelul dușmanului intern? După epurările din anii 1950 și procesul de 20 de ani de educare comunistă, cine ar fi putut fi un posibil dușman? Dat fiind că după 1965 una din direcțiile politicii interne era reîntărirea aspectelor naționale și crearea unei adevărate societăți în această direcție, acest lucru s-a resimțit și în modalitatea de creionare a omului nou, pe de o parte, și a dușmanului, pe de altă parte. Dinamica morfologică a Omului Nou a suferit și ea schimbări, în funcție de noile deziderate ale puterii. Odată cu apariția termenului de „etică și echitate socialistă”, trăsăturile Omului Nou, dar și ale dușmanului au început să fie conturate, prin raportare la acest principiu. Astfel, în categoria atitudinilor dușmănoase intrau: formalismul, văzut ca atitudine superficială, lipsită de răspundere, rutina, conservatorismul, automulțumirea, plafonarea, ascunderea deficiențelor, prezentarea în roz a situațiilor⁴, mentalitățile burgheze, teorii și principii idealiste, retrograde, moștenite de la vechea societate. Aceste atitudini puteau fi învinse doar prin „unitatea conștiinței socialiste a oamenilor”⁵. Pentru a avea succes, propaganda nu trebuia să lucreze cu excepționalul pentru a nu inocula auditoriului sentimentul că exagerează, că manipulează anumite aspecte. Prin observația făcută în acest text, că prezentarea în roz a situației face parte din atitudinile ostile regimului, propaganda a

³ C.W. Cassinelli, *Totalitarian Ideology and Propaganda*, în „The Journal of Politics”, vol. 22, nr. 1, February 1960, p. 68.

⁴ Ovidiu Trăsnea, *Profilul moral al comunistului*, în „În ajutorul propagandiștilor”, anul VI, nr. 7/1967, p. 14.

⁵ Nicolae Ceaușescu, *Expunere cu privire la unele măsuri organizatorice pentru întărirea continuă a unității moral-politice a populației, muncitorilor, a frăției dintre oamenii muncii români și ai naționalităților conlocuitoare, a coeziunii națiunii noastre socialiste. Prezentată la plenara CC a PCR 24-25 octombrie 1968*, în *România pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 3, București, Editura Politică, 1969, p. 624.

acționat exact în această direcție. Prin urmare, o atitudine pozitivă, încurajată și susținută de regim, ar fi fost prezentarea realităților așa cum erau ele.

Una din categoriile cele mai periculoase era dușmanul posibil. Cel ce se găsea în interiorul fiecărui individ. Autocontrolul, educarea, instruirea erau forme de a „îmbălâzi” acest posibil dușman. Astfel, excluderea și violența nu au constituit niște măsuri polițienești luate la întâmplare, ci, din contra, ele urmau o logică a dezvoltării și transformării dușmanului. În acest sens, acțiunile represive au fost mereu justificate printr-un discurs propagandistic ce caracteriza și cataloga diverse categorii sau grupuri de persoane ca fiind „dușmanii”. Procesul de purificare sovietic a combinat etosul modern european al ingineriei sociale cu escatologia marxist-bolșevică, creând un mediu stabil al categoriilor și practicilor de epurare și un mod dinamic de a le aplica⁶. Această epurare bine gândită duce la o dezvoltare continuă a tipologiei dușmanului, lucru, de altfel, absolut necesar pentru menținerea sistemului politic. Așa apar și alte dimensiuni ale regimului, cum ar fi: construirea și propagarea de clișee pentru distrugerea dușmanului, incitarea la ură contra grupurilor sociale definite ca dușmani, tendința de a „purifica” corpul social de toate ființele „dăunătoare”. Combaterea dușmanului poate merge până la lichidarea fizică, colectivă⁷. În perioada lui Gheorghiu-Dej această eliminare fizică a elementelor negative este una clară, vizibilă și organizată ca practică politică. Ea a devenit unul din elementele ce au marcat conducerea dejistă. În afară de această eliminare fizică, a mai funcționat și o formă de excludere socială, manifestă în special în cadrul sistemului de învățământ. Astfel, în 1960, între măsurile luate pentru asigurarea compoziției sociale potrivite se regăsesc și o serie de prevederi privind „dușmanii”. În cazul învățământului superior, de exemplu, nu erau primiți: „fiii elementelor dușmanoase statului democrației populare (criminali de război, trădători, spioni, fugiți peste hotare, foști miniștri), precum și cei care au luat parte la acțiuni potrivnice regimului de democrație populară. Fiii foștilor chiaburi, ai comercianților, fabricanților și ai altor exploatare vor putea fi primiți în alte facultăți decât cele de filosofie, științe juridice, comerț exterior, istorie”⁸. Analizând aceste norme și definiții, ne punem întrebarea: au fost aceste reguli și norme doar simple precepte ale propagandei sau au fost respectate cu adevărat de către membrii nomenclaturii?

Revenind la cazul pe care ne-am propus să-l analizăm, conform informațiilor din dosarul de cadre, Constantin Mitea a crescut într-o familie modestă. Tatăl a lucrat ca simplu muncitor la CFR, iar mama a fost casnică, Constantin Mitea a avut de mic copil o predilecție pentru literatură, concretizată

⁶ Amir Weimer, *Nature, Nurture and Memory in socialist Utopia: Delineating the Soviet Socio-ethnic Body in the Age of Socialism*, în AHR, vol. 104, nr. 4, 1999, p. 1114, 1116.

⁷ Uwe Backes, *Gândirea totalitară*, în Stephane Courtois, *Les logiques totalitaires en Europe*, Paris, Edition du Rocher, 2006, p. 51, 54.

⁸ Notă privind măsurile pentru asigurarea unei compoziții sociale în școlile medii și în învățământul superior corespunzător compoziției sociale a țării, în ANIC, fond CC al PCR – Secția de Propagandă și Agitație, dosar nr. 2/1960, f. 23.

într-o primă etapă în poezii cu caracter legionar, publicate în timpul liceului. Copilăria și adolescența și le-a petrecut în orașul natal, Călărași. Aici a făcut școala primară, la Școala de băieți numărul 1, școala elementară și apoi liceul, pe care l-a finalizat în 1939. În același an a lucrat ca secretar și pedagog la același liceu, iar în 1940 s-a înscris în Academia Comercială din București. În perioada 1943-1945 a făcut stagiul militar, aflându-se în același pluton cu Paul Niculescu-Mizil, pe care-l și invocă pentru a da notă de referință la dosarul său de cadre⁹.

După 1945 a fost numit profesor suplinitor la Școala Comercială de ucenici din Călărași, iar doi ani mai târziu a fost trimis la Școala centrală de gazetari, de trei luni. În 1949 s-a căsătorit cu Ioana Gopescu balerină la teatrul Casei de Cultură a Studenților din București, de care a divorțat în 1957. Un an mai târziu s-a recăsătorit cu Violeta Teodorescu, inginer proiectant la Cartea Construcției în cadrul Combinatului Poligrafic „Casa Scânteii”¹⁰.

Activismul său politic a debutat cu înscrierea în Uniunea Tineretului Socialist, în 1945. În același an a fost promovat ca secretar al Comitetului județean al UTS Ialomița, apoi membru al CC al UTS și reprezentant al CC al Tineretului Socialist în Federația Națională a Tineretului Democrat Român. În 1946 a devenit membru de partid, fiind numit, în același an, redactor la „Ialomița liberă”, organ al Comitetului județean al PCR. În ceea ce privește educația ideologică, în 1947 a urmat Școala centrală de gazetari de trei luni, iar în 1949, Școala Superioară de lectori „A. Jdanov”, de șase luni.

În 1947, imediat după absolvirea Școlii centrale de gazetari, a fost repartizat ca reporter la secția economică a ziarului „Scânteia”. Aici a lucrat până în 1952, când a fost promovat șef al Secției industriale a aceluiași ziar. În aprilie 1956 a fost numit în Colegiul de redacție al „Scânteii”. În redacția acestui ziar a deținut mai multe funcții: șef al Secției de publiciști (în 1964), redactor șef al Secției de probleme cetățenești (din februarie 1965). Din 1965 și până în 1970 a fost redactor-șef adjunct al ziarului „Scânteia”, iar în intervalul 1971-1980 redactor-șef al revistei „Contemporanul”.

După acest cumul de funcții, la sfârșitul anilor '60 a început ascensiunea sa la vârful Partidului. În 1969 a fost numit membru supleant al CC al PCR, iar trei ani mai târziu a primit titlul de membru. A făcut parte din Colectivul de lucru pentru problemele presei și radioteleviziunii pentru Conferința națională a PCR (din decembrie 1977)¹¹. În 1984 a făcut parte din Comisia de presă a Congresului al XIII-lea al PCR și în Comisia de redactare a proiectelor de hotărâri și rezoluții ale Congresului¹². Ultimele funcții importante deținute de el

⁹ *Dosar de cadre Constantin Mitea*, în idem, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar nr. M/1334, f. 26.

¹⁰ *Ibidem*, f. 19.

¹¹ *Notă privind stadiul verificărilor în mediul presei*, 10 aprilie 1975, în ACNSAS, fond Documentar, dosar nr. 1, vol. 1, f. 147.

¹² *Congresul al XIII-lea al PCR, 19-22 noiembrie 1984*, București, Editura Politică, 1985, p. 12 și 736.

au fost de vicepreședinte al Consiliului Ziariștilor (în 1988)¹³, consilier pentru probleme de propagandă al lui Nicolae Ceaușescu și director adjunct al Secției de Propagandă și Presă a CC al PCR (în perioada 20 mai 1988 – 22 decembrie 1989)¹⁴. Pentru activitatea sa politică, de-a lungul timpului a fost distins cu: „Ordinul Muncii” clasa a III-a și clasa a II-a, „Ordinul Steaua Republicii Socialiste Române” clasa a V-a și a IV-a, „Ordinul 23 august” clasa a III-a, Medalia jubiliară „40 de ani de la înființarea PCR”.

Destinul politic al lui Constantin Mitea este cu adevărat interesant. Deși a avut o serie de *pete la dosar*, acest lucru nu l-a împiedicat în ascensiunea sa profesională. O primă neregulă a fost legată de schimbarea carnetului de partid. Atitudinea sa civică nu s-a încadrat în rigorile cerute de regim, cel puțin nu a celor impuse și cerute Omului Nou, pe care, de altfel, singur le-a menționat într-un raport al Secției de Propagandă și Agitație către Cancelaria CC al PCR, în 1988. Neglijent în ceea ce privește imaginea sa politică, în 1954 nu i s-a putut schimba carnetul de partid, întrucât expirase valabilitatea actului de identitate. În 1958 organizația de bază i-a dat o „muștrare”, întrucât problema actului de identitate nu se rezolvase încă. Deși după primirea acestei „muștrări” Constantin Mitea și-a rezolvat problema, în 1962 a primit „vot de blam cu avertisment” pentru atitudine neglijentă față de situația sa de partid¹⁵. Sancțiunea i-a fost ridicată abia în august 1965. Astfel, în intervalul 1954-1962, el nu avea carnet nou de partid, însă, conform notelor date de către colegii redacției „Scânteia”, în acest interval Constantin Mitea a plătit cotizația și și-a îndeplinit sarcinile ce-i erau încredințate¹⁶. Mai mult decât atât, în 1964 a fost numit șef al Secției de publiciști. În același an a participat și la redactarea declarației din aprilie a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej¹⁷.

Intrând în logica discursului propagandistic, nici viața sa privată nu a fost conformă idealurilor comuniste. Fiind căsătorit de două ori, viața sa privată a devenit obiectul muștrărilor și observațiilor din partea colegilor, în aceeași măsură ca și problema carnetului de partid enunțată mai sus. Această intruziune în viața privată nu este o noutate pentru felul în care se încearcă controlul individului și modelarea sa, conform unor principii expuse de către ideologia comunistă. Însă elementul interesant ce apare în acest caz îl reprezintă „colectivul”, ca entitate judecătorească. În textele de epocă se promova intens imaginea colectivului. El era văzut ca cel mai bun educator, de aceea sfaturile

¹³ *Membrii C.C. al P.C.R., 1945-1989. Dicționar*, coordonator Florica Dobre, autori Liviu Marius Bejenaru, Clara Cosmineanu-Mareș, Monica Grigore, Alina Ilinca, Oana Ionel, Nicoleta Ionescu-Gură, Elisabeta Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 289.

¹⁴ *Protocol nr. 11 al ședinței Comitetului Politic Executiv din ziua de 20 mai 1988*, în ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 32/1988, f. 7.

¹⁵ *Dosar de cadre Constantin Mitea*, în idem, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar nr. M/1334, f. 4.

¹⁶ *Ibidem*, f. 19.

¹⁷ Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 21.

sale erau mereu cele mai bune. Mustrarea colectivului era percepută ca fiind mai dură decât a unui părinte. Asemănarea sa cu un părinte este una cu atât mai corectă, cu cât el se implica și în viața privată. Nimic nu trebuia să scape ochiului colectivului. El veghea pentru corectarea comportamentelor ce dăunau imaginii private și, implicit, vieții publice. Imaginea colectivului nu trebuia pătată de nici un comportament neadecvat. Colectivul era preocupat de o comportare demnă, civilizată a membrilor săi atât în societate, cât și în viața de familie¹⁸. Cel mai adesea se vorbea despre colectiv, despre educarea și munca în colectiv și rolul său primordial în formarea comunistului. „Cred că este bine ca atunci când am ajuns pe culmi să privim și în urmă și să vedem ce drum am parcurs până am ajuns aici. Fiindcă de aici de unde privim, privim de pe o culme de unde au dispărut fabricanții bancherii, moșierii, chiaburii, cămătarii și când poporul nostru are în mână frânele conducerii și își croiește propria viață liberă și independentă”¹⁹. Această culme în care se afla poporul român era rezervată doar proletarului, și acesta nu ar fi putut înainta dacă nu ar fi scăpat de fabricanți, moșieri, cămătari și alte categorii ce țin de clasa dușmană. Se accentuează faptul că această reușită nu ar fi fost posibilă fără ajutorul dat de un *cârmaci priceput, capabil să-l conducă prin toate furtunile*²⁰, Partidul. În afară de lupta pe care Partidul o duce împotriva dușmanului, mai este și lupta ideologică a acestuia, o luptă ce se materializează în *aruncarea la lada de gunoi a elementelor carieriste, sectariste, străine de clasa muncitoare*²¹. Această curățare a corpului social și politic are ca scop strângerea legăturilor Partidului cu masele. Folosirea termenului de masă nu este întâmplătoare. El ar fi putut folosi termenul de popor sau colectiv, dar nu o face. Termenul de masă desemnează tocmai lipsa de importanță a individului. Masa nu poate face nimic, nu poate avea inițiativă, nu are voce, ea nu poate fi decât condusă. În acest caz, doar cârmaciul priceput, Partidul, a reușit să conducă masa spre drumul victoriei sale.

În 1954, ca șef al Secției industriale a ziarului „Scânteia”, Constantin Mitea era apreciat ca fiind „înzestrat cu talent literar”, de aceea „el a crescut repede, devenind unul din elementele de bază ale redacției. Are o serioasă calificare profesională și o mare putere de muncă”²². Calitățile sale profesionale au fost recunoscute de către toți colegii săi, de-a lungul întregii sale cariere. De altfel, după 1965 el a rămas fidel conducerii, participând la politica pe care Nicolae Ceaușescu a promovat-o în domeniul literaturii. De aceea, intervențiile sale în cadrul ședințelor CPEx privind problema culturii din cea de-a doua jumătate a anilor '80 erau minore și erau îndreptate în direcția acceptării rolului

¹⁸ Alexandru Dobre, *Colectivul, un bun pedagog*, în „Scânteia”, anul XXXIII, nr. 6194, 12 martie 1964, p. 3.

¹⁹ „Scânteia”, anul XXXI, nr. 5519, 5 mai 1962, p. 4.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Dosar de cadre Constantin Mitea*, în ANIC, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar nr. M/1334, f. 30.

culturii și propagandei în formarea omului nou. Ideile expuse în intervențiile sale, atâtea câte au existat, le putem încadra în specificul „limbii de lemn”. Astfel, el s-a arătat ferm convins de faptul că „propaganda de partid prin conferințe și dezbaterile ideologice se înscriu ca o formă principală în ansamblul activității ideologice și politico-educative de formare a omului nou constructor conștient al socialismului și comunismului”²³. În acel context, el a participat la aplicarea deciziilor culturale adoptate în ședințele respective. De altfel, într-un articol apărut în revista „Totuși iubirea”, în 1991, el s-a disculpat: „recunosc, n-am avut curajul să-l înfrunt [pe Nicolae Ceaușescu] ca alții”²⁴. Fără a preciza cine sunt acești „alții”, Mitea nu-și arogă un statut de erou sau victimă, dar nici nu vrea să fie acuzat că a contribuit la luarea unor decizii politice ce au afectat în mod negativ dezvoltarea societății. Însă, într-un alt număr al aceleiași reviste, el a relatat un episod la care a fost martor. Era în timpul vizitei oficiale a lui Nicolae Ceaușescu în Coreea de Nord, în 1971. Conform relatării sale, după ce a participat la unul din spectacolele omagiale, Nicolae Ceaușescu i-ar fi reproșat lui Ion Iliescu că nu a fost și el prezent la spectacol pentru a se documenta în vederea realizării unor asemenea manifestări și în România. Ion Iliescu și-ar fi arătat rezerva față de aceste manifestări întrucât „miroseau de la o poștă a cult al personalității”²⁵. Mitea continuă să povestească: „și Ceaușescu, susținut de soția sa, abătu asupra lui Iliescu o ploaie de critici și reproșuri, care mai de care amenințătoare, pe care acesta le primea calm [...] ba chiar continuând, cu mult curaj, să-și susțină părerile, să-i înfrunte”²⁶. Relatarea acestui episod îl pune pe Ion Iliescu într-o lumină pozitivă, în raport cu imaginea cuplului Ceaușescu, iar felul în care prezintă curajul cu care cel dintâi și-ar fi susținut opiniile în fața dictatorului, ar putea fi privit ca un răspuns (îndus) cu privire la cine erau acei oameni care l-au înfruntat pe acesta din urmă.

O a doua *pată* la dosarul lui Constantin Mitea a constituit-o trecutul său legionar. În anii ‘50 s-a deschis o anchetă pentru a descoperi dacă zvonurile privind activitatea sa legionară erau adevărate. Astfel, s-a descoperit că într-adevăr acesta a ajutat la publicarea și difuzarea unei broșuri legionare, *Troița*, și că a scris poezii cu caracter legionar. În caracterizarea făcută de șeful Secției de Cadre în 1973 se preciza faptul că Constantin Mitea inițial a negat total contribuția sa la înființarea și editarea acelei reviste. Însă, în urma materialului ce proba contrariul, el a recunoscut că în acea perioadă și-a însușit principiile legionare²⁷. „Ceea ce este mai grav este că niciodată până acum nu am precizat limpede în fața partidului această chestiune, că am socotit această perioadă complet nesemnificativă pentru întreaga mea activitate dinainte și de după 23 august 1944.

²³ *Raport privind desfășurarea propagandei prin conferințe și a dezbaterilor ideologice în anul 1987*, în ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 9/1988, f. 19.

²⁴ „Totuși iubirea”, nr. 13, 1991, p. 3.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Dosar de cadre Constantin Mitea*, în ANIC, fond CC al PCR – Secția Cadre, dosar nr. M/1334, f. 3.

Mărturisesc că nu mi-a venit bine deloc să vorbesc cu gura deschisă despre această întâmplare și aceasta o consider, cu mintea mea de acum, drept o tentativă de a nu dezvălui adevărul până la capăt partidului.”²⁸ Aceasta era autocritica pe care Constantin Mitea și-a făcut-o în completarea la autobiografie, din 17 noiembrie 1965. În același text el a menționat că a fost atras de poezie încă din liceu și a încercat el însuși să scrie poezii. Amintește de faptul că el s-a format într-o perioadă de *fascizare a țării* și drept urmare ar fi fost imposibil să nu fie influențat de ceea ce se scria sau ceea ce învăța la școală. De aici ar fi venit și toată terminologia legionară folosită în scrierile sale. „Ne aflam în plin proces de fascizare a țării – spune acesta –, toată literatura pe care o publicau revistele era în general orientată în această direcție. La mine la Călărași, cel puțin, nu au ajuns niciodată în acea perioadă vreo revistă, vreo publicație, care cât de cât să-mi fi deschis ochii, să-mi fi arătat că nu aceasta este literatura pe care o vrea cu adevărat poporul.”²⁹ Perioada de după liceu, mai exact 1941-1944 o descrie ca fiind precum *un duș rece*, pentru că și-a dat seama că ideologia legionară nu era bună³⁰.

La finalul dosarului de cadre este anexat un exemplar al volumului său de poezii *Domnița turnului*, editat în 1942 în 100 de exemplare. Majoritatea poeziilor au ca temă iubirea, însă se regăsesc și o serie de simboluri interpretate de către regimul comunist ca fiind legionare, precum *îngeri*, *biserica*, *rugăciunea*. O astfel de poezie era *Ne prinde somnul*: „Ne fură somnul rugăciunea-aici / Pe perna plânsului, dorință fără glas / Vezi, altă zi în urmă ne-a rămas / Și-n amintire toate sunt mai mici. / Sunt tristă pajul meu și înțeleg, / Că liniștea de acum îmi adună / Pentru plecare veștedă cunună / Ca un cocor din vreme am să mă șterg / Să ne rugăm cuminți-acum... în zori / Timide mâini vor flutura stindarde / Le creștem noi... vezi clipa prea ne arde / Și prea s-aprinde dincolo comori”³¹. Constantin Mitea își justifică aceste momente ca fiind determinate de ideile legionare promovate în școli și în societate la acel moment, dar vorbește foarte mult și despre tragediile familiei sale, și anume moartea a două surori de tuberculoză. De asemenea, poate că ceea ce l-a ajutat să-și continue activitatea în cadrul partidului și după 1965 a fost enunțarea poeziilor ce l-au inspirat în creația sa: George Coșbuc, Ștefan Octavian Iosif, Mihai Eminescu³². În 1965 se conturase deja linia naționalistă a conducerii politice interne, iar lecturile din acești autori consimțeau adeziunea lui Mitea la acest tip de conducere. Aceasta nu poate fi decât una din explicațiile pentru care acesta a reușit să-și continue activitatea politică, atât în perioada lui Gheorghiu-Dej, cât și a lui Nicolae Ceaușescu, în ciuda trecutului său legionar.

²⁸ *Ibidem*, f. 72-73.

²⁹ *Ibidem*, f. 69.

³⁰ *Raport privind desfășurarea propagandei prin conferințe și a dezbaterilor ideologice în anul 1987*, în ANIC, fond CC al PCR – Secția Cancelarie, dosar nr. 9/1988, f. 68-75.

³¹ *Dosar de cadre Constantin Mitea*, în Idem, fond CC al PCR, Secția Cadre, dosar nr. M/1334, f. 199.

³² *Ibidem*, f. 68.

Deși abia după 1965 începe să acumuleze o serie de funcții importante în aparatul de partid, vocea sa politică este insesizabilă. Stenogramele ședințelor Consiliului Politic Executiv și al Secretariatului CC al PCR din intervalul 1985-1989 demonstrează că el a fost prezent la ședințele acestor foruri, însă de foarte puține ori a luat cuvântul. Iar atunci când a luat cuvântul, nu a făcut decât să prezinte texte și rapoarte privind munca de propagandă într-un anumit interval de timp, fără a polemiza sau a-și expune opinia cu privire la diversele probleme ridicate în ședință.

Constantin Mitea nu a dispărut din peisajul public, după 1989. În 1991 el a publicat o serie de articole în „Totuși iubirea”, revistă al cărei director era Adrian Păunescu. În semn de „solidaritate” cu acesta, a scris un articol în care îl prezintă pe Păunescu ca fiind „cel mai cenzurat și mai supravegheat scriitor din vremea dictaturii lui Ceaușescu”³³. Articolele sale rememorează o serie de episoade ce au ca personaje principale pe Nicolae și Elena Ceaușescu. În aceste articole, Constantin Mitea se disculpa pentru acțiunile sale din timpul comunismului precizând, la un moment dat: „Eu ce fel de nomenclurist am fost? Am lucrat peste 50 de ani în presă, dar nimeni nu-mi poate arăta o carte, un articol semnat de mine, care să fi proslăvit pe Ceaușescu”³⁴.

Punând în pondere acest discurs cu existența reală a propagandiștilor, cu ceea ce ar fi trebuit să constituie exemplul real al omului nou se poate observa o discrepantă. Neglijențele în diverse activități nu au mai contat în contextul respectării aplicării deciziilor luate de către puterea politică. Prin urmare, existența omului nou a fost posibilă doar la un anumit nivel al modelelor create, precum stahanovist sau fruntaș în producție. Însă, acest model a prins mai bine doar la nivelul populației obișnuite și mai puțin la nivelul înalt al puterii, unde promovarea se făcea pe criterii preferențiale. Așa cum reiese din analiza pe care am realizat-o mai sus, deși Constantin Mitea era unul dintre membrii importanți ai nomenclaturii, dosarul său intra în categoria *dosarelor cu pete*, lucru ce nu l-a împiedicat să avanseze în funcții. Problemele ce se regăsesc în dosarul său nu erau din cele mai simple. Este vorba despre neglijența în privința actelor de identitate și a carnetului de partid, și activități legionare în adolescență. Mai mult decât atât, așa cum am arătat mai sus, aceste evenimente din tinerețe au fost negate inițial și abia când s-au adus probe în privința acestora, el le-a recunoscut și a făcut o completare la autobiografie. Intrând în logica discursului comunist, se poate observa că Constantin Mitea și-a asumat discursul identitar a ceea ce ar fi trebuit să fie Omul Nou, recunoscându-și greșelile, făcându-și autocritica și recunoscând impactul pozitiv pe care ideologia comunistă l-a avut asupra formării personalității sale. Cu toate acestea nu trebuie pierdut din vedere faptul că el însuși a scris despre ceea ce ar trebui să însemne Omul Nou și despre impactul pe care ar trebui să-l aibă ideologia comunistă asupra acestuia. Asumarea unei anumite imagini identitare și a unui discurs specific reprezintă o

³³ „Totuși iubirea”, nr. 12, 1991, p. 3.

³⁴ *Ibidem*.

caracteristică a membrilor nomenclaturii. Însă felul în care acesta a reușit să-și continue activitatea politică atât înainte de 1965, cât și după această dată și felul în care în 1991 îl pune în lumină pozitivă pe Ion Iliescu, scoate în evidență o anumită „adaptabilitate” la schimbările politice. Analiza comparată a acțiunilor lui Constantin Mitea și a discursului identitar pe care acesta și l-a asumat și a discursului general cu privire la ceea ce ar fi trebuit să reprezinte Dușmanul sau Omul Nou relevă discrepanța dintre cele două entități, punctând încă o dată importanța elementului partinic în promovarea membrilor nomenclaturii.

**New Man or Enemy in the Communist Propaganda:
Constantin Mitea, a Case Study
(Abstract)**

Keywords: propaganda, repression, political identity, Cadres, New Man, Enemy, autobiography.

One of the most important characteristics of the communist propaganda was the identity function. Thereby, the main techniques used in order to create a discursive framework for defining the New Man were: the autobiography, the activity report and the characterization attached in the personal file. Those techniques contributed to the re-creation of the self, to the individual's adjustment in order to integrate into the new limits imposed by the political power. The process of creating the New Man was in a strong relationship with the discourse on the construction of the Enemy. This was, in fact, the Manichean vision of the communist ideology about the society.

The main purpose of this study is to identify and analyze the construction of this new political identity in the case of Constantin Mitea, one of the nomenclature's members. Comparing the creation of the political identity with the real activity of Constantin Mitea, the aim of our study is to reveal the manner in which propaganda influenced his political behavior. One of his important positions was that of editor in chief at "Scântea" newspaper (The Spark). He also held several important positions in the political life during both Gheorghe Gheorghiu-Dej and Nicolae Ceausescu's regime. This was the reason why he was supposed to be an example of good practice in the professional and private life.

The main sources used for this study are the archives, more precisely the fund of the Central Committee of the RCP, stored by the Romanian National Archives from Bucharest. I also used a number of studies focused on the development of the New Man in the communist propaganda or the role of propaganda in controlling the communist society. Therefore, this study aims to answer several questions such as: what was the importance of the discourse about the New Man in the construction of the new political identity of the group, and that of the individual? According to the definition provided by the communist propaganda, can we consider Constantin Mitea as a New Man or, on the contrary, an Enemy?

Constantin Istrate: biografia atipică a unui torționar în România comunistă*

Mihai BURCEA

Introducere

În acest studiu biografic vom încerca să reconstituim, pe baza izvoarelor scrise și orale, viața unuia din cei mai cruzi ofițeri care au activat în aparatul de penitenciare în anii '50 – Constantin Teodor Istrate. În ultimii ani, cercetările vizându-i pe foștii lucrători cu sarcini de răspundere în Ministerul de Interne au luat amploare. Majoritatea studiilor dedicate subiectului au fost realizate sub egida a două instituții care au printre atribuțiile principale studiul istoriei recente și administrarea memoriei traumatice a celor care au trecut prin infernul carceral comunist: CNSAS și IICMER. Printre cercetătorii pasionați de acest subiect, care prin articolele științifice publicate au contribuit la dezvoltarea istoriografiei problemei, i-aș aminti pe: Marius Oprea, Florian Banu, Luminița Banu, Dumitru Lăcătușu, Nicolae Ioniță, Mădălin Hodor, Marius Stan, Mihail Bumbescu, Liviu Pleșa, Silviu Moldovan și Liviu Țăranu.

Ca urmare a cercetărilor riguroase întreprinse de aceștia putem beneficia astăzi de biografiile bine realizate ale unor foști ofițeri și generali care au activat în Ministerul de Interne înainte de 1989: Evghenie Atanase, Alexandru Nicolschi, Emil Panaite, Mișu Dulgheru, Isidor Holingher, Iosif Bistran, Alexandru Vișinescu, ș.a.m.d.

La fel ca în situația multora dintre colegii săi, Constantin Istrate a văzut în cariera militară pe care i-o oferea MAI un excelent prilej de a se emancipa din mediul social din care provenea, dar și de a duce o viață civilizată, la oraș, cu masă, casă și uniformă asigurate de stat.

Cu ce este însă diferit profilul lui Istrate de cel al majorității ofițerilor care activau în sectorul operativ al MAI? Istrate face notă discordantă prin modul extrem de brutal în care i-a tratat pe deținuții de la Penitenciarul Gherla, prin excesul de zel în îndeplinirea atribuțiilor de serviciu (vezi în acest sens și colaborarea sa cu organele de contrainformații militare), dar și prin faptul că, ulterior scoaterii din MAI, Istrate a ajuns la rândul său în spatele gratiilor, după ce ocupase anterior, pentru scurt timp, chiar funcția de primar al orașului Gherla.

* Acest studiu a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare finanțat de Ministerul Educației Naționale, CNCS – UEFISCDI, nr. PN-II-ID-PCE-2012-4-0594.

Aceste episoade biografice sunt cu totul unice în tipologia carierelor militare ale foștilor ofițeri MAI. În cele ce urmează voi prezenta istoricul elaborării și publicării studiului și modul în care „Cazul Istrate” a ajuns în atenția publicului larg.

În august și octombrie 2013, am publicat pe site-ul Asociației Civice *Miliția Spirituală*, împreună cu politologul Marius Stan, o amplă biografie a fostului comandant al Penitenciarului Gherla din anii '50, maiorul Petrache Goiciu, precum și o listă cu 35 de militari din Securitate, Miliție, Justiție și Penitenciare, aflați în viață la acea dată.

Câteva luni mai târziu (22 februarie 2014), am reluat *seria neagră* a fostelor cadre ale aparatului represiv comunist prin prezentarea unui material documentar (este vorba de prezentul studiu) referitor la fostul adjunct al comandantului Goiciu: locotenentul major Constantin Istrate¹. La acea dată, Istrate ducea o viață liniștită în comuna Peciu Nou, județul Timiș. Studiul conținea informații despre biografia fostului ofițer, modul în care a intrat în MAI, activitatea sa profesională în sistemul penitenciar și regimul dur aplicat deținuților de sub comanda sa, date statistice referitoare la populația penitenciară existentă în unitățile în care a activat, precum și parcursul biografic de după trecerea în rezervă. Dezvăluirea nu a fost preluată de marile trusturi media, însă a circulat destul de bine pe rețelele de socializare și pe unele site-uri din presa centrală și locală.

Cercetarea s-a bazat în principal pe două dosare de rețea întocmite de organele de Securitate pe numele lui Constantin Istrate, alias „Ioan Lefter”/„Constantin Lefter”, și pe memoriile publicate după 1989 de către unii dintre deținuții politici care au suferit din cauza ofițerului Istrate (de exemplu, Paul Goma). Din nefericire, nu reușisem să identific, în Arhiva Administrației Naționale a Penitenciarelor și nici în cea a CNSAS, dosarul personal profesional al ofițerului. Prin urmare, nu dispuneam de fotografii în ținută militară sau civilă ale acestuia, însă nădăjduiam ca, în urma publicării acestui material, jurnaliștii

¹ Investigația publicată pe 22 februarie 2014, care îl avea în prim plan pe Istrate, era însoțită și de o listă ce îi cuprindea pe militarii cu funcții de comandă în cadrul Penitenciarului Gherla în perioada în care ofițerul a lucrat aici, dar și pe ofițerii de Securitate care deserveau locul de deținere din punct de vedere contrainformativ (pe lângă datele personale ale militarilor, lista conținea fotografiile acestora în uniforme militare și o serie de informații relevante referitoare la parcursul profesional și militar al acestora). Deși cei din ultima categorie nu făceau parte din organigrama Direcției Generale a Penitenciarelor și Coloniilor de Muncă, ci din cea a organelor de Securitate, recte contrainformațiile militare, este de notorietate faptul că un comandant de unitate penitenciară nu putea lua nicio decizie majoră fără a avea avizul lucrătorilor operativi. Am ales să-i prezint și pe aceștia, întrucât pe toată durata regimului comunist, CI-iștii din penitenciare au avut un cuvânt greu de spus în ceea ce privește administrarea și regimul de deținere din unitățile sistemului carceral. Totodată, în anexa studiului am prezentat și biografiile a doi subofițeri de penitenciare (frații Gavril și Gheorghe Șomlea), care au activat la Penitenciarul Gherla și care apar frecvent în memoriile deținuților politici ca fiind unii dintre cei mai cruzi torționari din întreaga istorie a unității. Vezi studiul publicat pe site-ul Asociației *Miliția Spirituală* (22 februarie 2014): http://www.militiaspirituala.ro/ro/investigatii/lista-lui-secu/detalii.html?tx_ttnews%5Btt_news%5D=458&cHash=31d053a208713d3f47811c36696879b7; consultat la 13 iulie 2014.

de investigații să se deplaseze în comuna băănățeană Peciu Nou, pentru a realiza un fotoreportaj.

O anchetă jurnalistică s-a desfășurat abia la patru luni de la publicarea textului în spațiul virtual, mai precis pe data de 8 iulie 2014, atunci când conducerea IICCMER a organizat o conferință în cadrul căreia a anunțat că a solicitat Parchetului General de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție începerea urmăririi penale împotriva lui Istrate pentru „săvârșirea de infracțiuni contra umanității”. Solicitarea se întemeia pe rezultatul unor investigații desfășurate de experții IICCMER care au concluzionat că fostul ofițer MAI a supus deținuții politici la un „regim de detenție extrem de dur”, susceptibil de a fi calificat de „exterminare”² potrivit datelor colectate.

O parte din materialul probator a fost expus pe site-ul instituției și prezentat succint în conferința de presă menționată. „Grosul” informațiilor incriminatoare din „mapa de presă” prezentată jurnaliștilor, unde este amintit în treacăt și studiul nostru, se regăsesc și în materialul publicat în februarie 2014.

Consider că citarea de către IICCMER a cercetării mele poate fi socotită un gest de reintrare în normalitate a noii conduceri a instituției, instalată în martie 2014. Menționez aici faptul că foștii șefi ai IICCMER, în frunte cu domnul Andrei Muraru, au refuzat sistematic să menționeze sursele investigațiilor întreprinse pe numele acestor ofițeri de penitenciare, de pildă Ion Ficioru (septembrie 2013) și Florian Cormoș (februarie 2014). În momentul în care IICCMER a sesizat Parchetul General, solicitând începerea urmăririi penale împotriva acestora, pe site-ul instituției au apărut numeroase informații referitoare la datele personale, militare și profesionale ale celor doi rezerviști MAI, fără însă a fi citată sursa acestora (îl includ aici și pe fostul ofițer Iuliu Sebestyen pe numele căruia IICCMER nu a mai apucat să depună o sesizare penală, întrucât sus-numitul a decedat în octombrie 2013; în pofida situației, rezultatul investigației IICCMER care-l viza a fost dat publicității pe site-ul instituției în ianuarie 2014). Informațiile nu puteau proveni decât din două locuri: *Lexiconul negru* al scriitoarei Doina Jela și/sau cele două volume dedicate foștilor ofițeri ai DGP pe care le-am publicat, la Editura Polirom, împreună cu Marius Stan și Mihail Bumbăș³.

În ziua sesizării de către IICCMER a organelor de cercetare penală în cazul Istrate, televiziunile centrale (de ex., Pro TV, Digi 24, TVR 1) și-au trimis corespondenții în comuna Peciu Nou în vederea interviuării fostului ofițer. Deși inițial a refuzat să-i primească pe jurnaliști, Istrate a cedat în cele din urmă

² Vezi site-ul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc: http://www.iiccr.ro/ro/presa/comunicate/iiccmcer_cere_parchetului_inceperea_urmaririi_penale_impotriva_fostului_loctiitor_al_comandantului_la_colonia_de_munca_onesti/; consultat la 13 iulie 2014.

³ Vezi Doina Jela, *Lexiconul negru: unelte ale represiunii comuniste*, București, Editura Humanitas, 2001; Mihai Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbăș, *Dicționarul ofițerilor și angajaților civili ai Direcției Generale a Penitenciarelor. Aparatul Central (1948-1989)*, vol. I-II, Iași, Editura Polirom, 2009 și 2011.

în fața stăruințelor acestora, invitându-i în casă și vorbind cu ei pe îndelete (interviurile se regăsesc pe site-urile televiziunilor amintite).

În fine, este evident faptul că aducerea în fața opiniei publice a cazurilor foștilor torționari devine benefică și pe deplin justificată, demers realizat de IICCMER încă de la înființare, indiferent de conducerile care s-au succedat în fruntea instituției. Acest efort s-a manifestat însă cu pregnanță odată cu modificarea și completarea Codului Penal (Legea nr. 27 din 20 martie 2012), în sensul imprescriptibilității infracțiunilor contra păcii și a omenirii, lucru care a condus la întărirea cadrului legal și la încurajarea inițierii unor anchete suplimentare referitoare la foștii militari ai aparatului represiv comunist.

Rămâne de văzut în viitorul apropiat dacă instanțele judecătorești vor confirma cercetările experților IICCMER, respectiv anchetele penale desfășurate de procurori pe numele foștilor ofițeri.

Tinerețea lui Istrate

Constantin Teodor Istrate (n. 26 iunie 1926, com. Mălini, jud. Suceava) provine dintr-o familie numeroasă de țărani săraci, având patru surori și doi frați – Ilie și Mihai (tatăl a fost muncitor forestier, iar mama casnică). În 1940, Istrate absolvă șapte clase la școala primară din comuna natală. În ultimul an de studii (1939), s-a angajat ca slugă la Alexandru Voicu, învățătorul școlii, unde rămânea până în 1942, atunci când era concediat, întrucât Voicu fusese concentrat în armată ca ofițer de rezervă. Tânărul Istrate se alătură tatălui și fratelui său mai mic, Ilie, tăietori de lemne în pădurile domeniilor Casei Regale din județul Suceava. În primăvara anului 1943, învățătorul Voicu, revenit din concentrare, le-a mijlocit celor doi frați angajarea la un cumnat de-al său, preotul Gheorghe Ghenu. Preotul era un latifundiar din comuna Cotnari, județul Iași, care deținea mari suprafețe viticole și cirezi de vite. „Chiaburul” i-a angajat cu plata în natură, respectiv 400 kg de porumb de persoană și mâncare gratuită timp de un an de zile. La moșia lui Ghenu, unde lucrau circa 30 de țărani, Istrate avea să menționeze că a îndurat „cea mai cruntă mizerie pe care a putut[-]o cunoaște în timpul regimului burghezo-moșieresc”⁴, deoarece dormea în frig în grajdul vitelor, muncea zi lumină, iar pentru cea mai mică greșeală „stăpânul” îi aplica corecții fizice.

În cursul lunii aprilie 1943, fratele său era bătut crunt cu ciomagul de către Ghenu, pentru că scăpase plugul din brazdă în timp ce ara. La câteva săptămâni de la incident, Ilie Istrate fugea de pe moșie, încălcându-și angajamentul scris luat în fața patronului de a munci timp de un an de zile. Conform afirmațiilor lui Istrate, preotul Ghenu s-a răzbunat pe Constantin, trimițându-l la postul comunal de jandarmi Cotnari, unde i s-a aplicat o „bătaie bună” pentru a declara unde a plecat Ilie⁵.

⁴ Autobiografia lui Constantin Istrate din 7 octombrie 1955 (ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 176611, f. 12).

⁵ *Ibidem*.

În noaptea de Înviere (1943), în timp ce preotul Ghenu slujea la biserica din localitate, Constantin Istrate fugea la rândul său, ajungând în comuna natală după zeci de kilometri parcurși pe jos și cu trenul. Rămânea în casa părintească doar o săptămână, fiind nevoit să se refugieze în munți, deoarece fusese dat în urmărire generală de Jandarmerie. Ajuns în comuna Mălini, își reia goana împreună cu fratele său Ilie și alți tineri care erau în atenția organelor represive. După mai multe peripeții, cei doi frați ajungeau pe Valea Bistriței, angajându-se ca ajutoari de ciobani la oile păstorului Vasile Luncașul din localitatea Cotârğaș (județul Suceava). Între timp, în vara aceluiași an, frații Istrate erau dați în judecată de către preotul Ghenu sub acuzația de încălcare a clauzelor prevăzute în contractul încheiat cu aceștia, dar și de subtilizarea unor obiecte gospodărești. Procesul s-a desfășurat la Judecătoria din Târgu Frumos în vara anului 1943. Instanța infirma acuzele preotului, achitându-i pe inculpați (se pare că foștii lor colegi de pe moșia lui Ghenu au refuzat să depună mărturii favorabile patronului lor).

În octombrie 1943, Istrate pleacă de la ciobanul Vasile Luncașul pentru a se angaja la un alt proprietar de oi, Toader Luncașul, unde rămânea până în martie 1944, atunci când era arestat de jandarmii din Cotârğaș. Aceștia l-au expedit la Bacău, unde a fost *vărsat* într-un detașament de premilitari care tocmai primise ordinul de a se deplasa către Focșani. Ajuns la destinație, Istrate era numit de către Gheorghe Bouaru (director al unei școli militare din localitate) în fruntea unui detașament de premilitari însărcinat să efectueze lucrări genistice pe lângă Batalionul 6 Drumuri din Focșani. Unitatea primise ordinul de a consolida șoseaua Focșani – Galați, lucrare care se subsuma amplei operațiuni de fortificare a alinamentului militar/ liniei strategice Focșani – Nămolosa – Galați.

Istrate nu a zăbovit prea mult aici. După circa trei săptămâni, fugea de pe șantier, fiind prins în gara Adjud de jandarmii locali și retrimis la reședința Batalionului 6 Drumuri din Focșani. Profitând de un raid aerian întreprins de sovietici deasupra Focșaniului, Istrate reușea să dispară din nou, de acea dată împreună cu un anume Buta din comuna Roșieni, județul Suceava. Cei doi s-au urcat clandestin într-un tren militar care se îndrepta către front, coborând în gara Bacău. La adăpostul nopții, Istrate și Buta s-au suit într-un tren de marfă spre Piatra Neamț. După câteva zile, Istrate reușea să-și revadă părinții refugiați în comuna Mărgineni (județul Neamț), situată la aproximativ 8 km de Piatra Neamț. Până la 23 august 1944, Istrate a muncit ca zilier pe la diferiți proprietari de pământ din comuna Mărgineni (iulie-august 1944). La scurt timp după *întoarcerea armelor*, cu ajutorul tatălui său cunosător al limbii ruse, întreaga familie Istrate s-a angajat la moara fostului general Dragu din comuna Mărgineni. Moara fusese rechiziționată de comandamentul sovietic local spre a măcina grâu pentru nevoile trupei. Până la sfârșitul lunii octombrie 1944, când familia Istrate s-a întors în comuna natală, moara a reușit să producă o cantitate semnificativă de făină, expedită în întregime pe front. Ajunsă la Mălini, familia Istrate își găsea casa distrusă de război, iar după câteva zile, din cauza sărăciei și

a mizeriei, frații Istrate s-au îmbolnăvit de tifos. Neavând cum să-și ducă traiul într-o comună distrusă aproape în întregime, Istrate și tatăl său s-au întors în comuna Mărgineni și s-au angajat cu plata în natură ca servitori/muncitori necalificați la preotul comunei, Constantin Lefter, proprietar al unor suprafețe întinse de pământ și deținător al unei mori (octombrie 1944 – septembrie 1947). În toamna anului 1947, Istrate revenea în comuna natală și s-a angajat ca tăietor de lemne. Tot în acea perioadă devenea membru al organizației locale a Tineretului Sătesc (controlată de comuniști), fiind recomandat de doi prieteni de-ai săi din comuna Mălini, Toader Ilisei și Mihai Rusu, ai căror părinți erau simpatizanți comuniști. Aici a activat până la data încorporării în armată – septembrie 1948. Perioada de instrucție a efectuat-o la Centrul de instrucție al jandarmeriei din Tășnad (octombrie 1948 – aprilie 1949), unde, timp de o lună, urma și cursurile unei școli de gradați la finalul căreia era avansat la gradul de fruntaș (decembrie 1948 – ianuarie 1949). După finalizarea perioadei de instruire, Istrate era repartizat la o mare unitate operativă a Trupelor de Securitate⁶ – Brigada de Securitate Comunicații, respectiv la Batalionul 5 Securitate Comunicații Timișoara (aprilie – septembrie 1949). În toamna anului 1949 a fost trimis la Sibiu pentru a urma cursurile unei școli de instructori (septembrie – octombrie 1949). Ulterior, era repartizat în funcția de instructor la Centrul de Instrucție Caransbeș din subordinea Comandamentului Trupelor de Securitate. Acolo a fost ales membru în Biroul UTM pe unitate, fiind responsabil de resortul organizatoric (organizația Tineretului Sătesc fuzionase cu UTM în urmă cu un an). Spre sfârșitul anului 1949, Istrate revenea la Batalionul 5 Securitate Comunicații Timișoara, unde era numit în funcția de încheietor de companie. La sfârșitul stagiului militar, superiorii i-au propus lui Istrate să rămână în Securitate ca subofițer, urmând să fie trimis la specializare. Astfel, în martie 1950, Istrate era îndrumat la Școala de subofițeri MAI din cadrul Centrului de Instrucție nr. 27 Securitate Comunicații Satu Mare pendinte de Brigada de Securitate Comunicații (1 martie – noiembrie 1950). În acea instituție militară îi cunoștea pe viitorii ofițeri de penitenciare Gheorghe Jaba (comandant pluton pază și ofițer de serviciu la Penitenciarul Gherla/formațiunea 0606 în perioada 1953-1956) și Marin Oțeleanu (loțiitor comandant pentru pază și regim al Penitenciarului Codlea între 1963-1977).

Pe 7 noiembrie 1950 (zi simbolică a regimului de democrație populară), Istrate a fost avansat la gradul de sergent major, fiind repartizat la Batalionul 2 Securitate Comunicații Iași în funcția de comandant de pluton la Centrul de Instrucție Gura Humorului (ulterior era promovat în funcțiile de șef de depozit, șef de popotă și șef al Cancelariei). În 1951, Brigada Securitate Comunicații s-a desființat și, ca urmare, Batalionul 2 Securitate Comunicații Iași era reorganizat în Batalionul 4 Instrucție Iași din subordinea Regimentului 3 Pază Iași. În același an, lui Istrate i se încredința o poziție de răspundere la Batalionul 4 Instrucție Iași – șef al Biroului registratură și Documente Secrete (tot în acea

⁶ Trupele de Securitate fuseseră înființate pe structura vechii Jandarmerii în ianuarie 1949.

perioadă șef al Biroului cadre din Regimentul 3 Pază Iași era locotenentul Stelian Tănase, viitor curier diplomatic la Președinția Consiliului de Miniștri – anii '50).

În ianuarie 1953, sergentul reangajat⁷ Constantin Istrate era propus pentru Școala militară de ofițeri pază MAI Câmpina, pe care o urma în perioada 1 mai – 7 noiembrie 1953. Din cauza lipsei de cadre de penitenciare din MAI la acea dată, întreaga promoție a școlii era *vărsată* la Direcția Lagăre și Colonii de Muncă – formațiunea 0951 București și Direcția Închisori și Penitenciare – UM 0618 București din MAI. Acolo ajungea coleg cu mai mulți viitori ofițeri din sistemul carceral românesc: Costică Gălăvan, Marin Buduru, Traian Costea, Dumitru Nedelcu etc. După finalizarea studiilor, proaspătul sublocotenent Constantin Istrate era repartizat la Colonia de muncă Onești/formațiunea 0665⁸ în funcția de șef al Biroului pază și regim (decembrie 1953 – mai 1954).

În urma desființării formațiunii 0665 Onești (mai 1954), Istrate era transferat la Cernavodă/formațiunea 0767 Columbia Cernavodă, în poziția de comandant pluton supraveghetori (iunie-octombrie 1954). Pe 25 octombrie 1954, Colonia de muncă Columbia/formațiunea 0767 Columbia comandată de locotenentul Gheorghe Anton a fost desființată prin Ordinul MAI nr. 257. Ca urmare, Istrate era mutat la Penitenciarul Gherla/formațiunea 0606, unde a ocupat funcțiile de comandant de pluton (octombrie 1954-1956), ajutor de serviciu al comandantului și locțiitor comandant pentru *spate* (1956 – iunie 1957), locțiitor comandant pentru pază și regim (1957 – decembrie 1958 și 1 martie 1959-1961) și comandant (decembrie 1958 – 1 martie 1959).

Penitenciarul Gherla/formațiunea 0606 Gherla la sfârșitul anilor '50

Penitenciarul Gherla era un loc de deținere de categoria I unde își executau pedepsele condamnații „contrarevoluționari” (alte penitenciare de categoria I cu profil similar se găseau la Aiud, Făgăraș, Galați și Jilava). Pe lângă Penitenciarul Gherla funcționa și o fabrică/gospodărie anexă care producea mobilă (despre comandantul acestei subunități, ofițerul Aurel Mihalcea, voi face referire și în acest studiu). Gherla nu era singurul penitenciar pe lângă care funcționa o unitate productivă. Astfel de secții cu profil industrial se găseau și la Penitenciarele Craiova, Târgșor, Mislea, Mărgineni și Aiud.

⁷ În 1951, corpul subofițerilor din Forțele Armate ale RPR a fost desființat și înlocuit, după model sovietic, cu un corp al sergenților reangajați (în 1957, instituția *subofițerului* va fi reînființată odată cu desființarea corpului sergenților reangajați). Sergenții reangajați, ofițerii și generalii din MAI erau socotiți cadre permanente ale acestui minister. Vezi detalii în Mihai Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbăș, *op. cit.*, vol. I, p. 26-27.

⁸ În perioada martie 1953 – mai 1954, formațiunea 0665 Onești a fost condusă de maiorul Gheorghe Timofte, fost comandant al Coloniei de muncă de la Poarta Albă (noiembrie 1949 – februarie 1950 și mai 1950 – mai 1951). La Onești, deținuții lucrau la construcția Rafinării nr. 10 aflată în antrepriza SOVROMPETROL (director al Șantierului de Construcții R 10 era tot maiorul Gheorghe Timofte).

Potrivit unor statistici existente în *Dicționarul Penitenciarelor din România comunistă* și în *Raportul final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, în perioada 1958-1960, la Penitenciarul Gherla au fost executați prin împușcare – în baza unor sentințe judecătorești – 28 de condamnați contrarevoluționari. De asemenea, la finele anilor '50, în Penitenciarul Gherla au decedat 200 de deținuți: 34 în 1958, 72 în 1959, 94 în 1960. Efectivele de deținuți politici au crescut la Gherla după revoluția anticomunistă din Ungaria, atunci când au fost operate sute de arestări, în special din mediul studențesc. Astfel, potrivit surselor precizate mai sus, în decembrie 1956, la Gherla se găseau 1.255 de deținuți politici, în iulie 1957 – 1.622, în decembrie 1957 – 2.253, iar în iulie 1958 – 2.852⁹.

Un punct de cotitură în privința regimului de detenție a condamnaților l-a constituit revolta „frontieriștilor” de la Camera 86 a Celularului I (iunie 1958), cărora li s-au alăturat și alte categorii de deținuți (de ex., studenții arestați după evenimentele din Ungaria), atunci când aceștia au cerut intervenția procuraturii și Crucii Roșii din cauza condițiilor infernale de detenție și a torturilor cotidiene. Revolta era înăbușită rapid, însă urmările s-au dovedit nefaste pentru participanți și liderii „răzmeriței” (noi condamnări, bătăi, anchete și pedepse disciplinare care au totalizat sute de ore de reclusiune în sinistrele camere de izolare).

Ofițerul Istrate în memoriile foștilor deținuți politici de la Gherla

Fostul deținut politic Nicolae Vlad (n. 8 septembrie 1939, mun. Brașov, jud. Brașov), condamnat în 1958 la 25 de ani muncă silnică pentru activitate anticomunistă în organizația brașoveană „Garda Tineretului Român”, își amintește astfel sosirea la Penitenciarul Gherla la începutul anului 1959:

În ianuarie 1959 am fost duși la Gherla, cu duba. După o noapte mizerabilă, am ajuns la vestita „Bastilie” românească. Eram obosit, înghețat, ros de lanțuri. Primirea a fost groaznică. Am fost introduși în celular, sub o ploaie de ciomege și înjurături. Am fost azvârlit ca într-o gură de iad, într-o cameră de la parter, care se numea carantină. Condițiile erau înfiorătoare; într-o cameră 4/6 m erau peste o sută de deținuți. Se aflau acolo câteva paturi, suprapuse, cei mai mulți dormeau însă pe ciment. Mai era acolo un butoi cu apă și nelipsitul hârdău pentru necesități. Era în plină toamnă, după revolta din '58. Măncarea era mizerabilă, igiena și asistența medicală erau inexistente; la plimbare (un sfert de oră), treceam printr-un cordon de ciomege. Ne învârteam cu mâinile la spate într-un Țarc triunghiular, iar gardianul din turelă ne striga pe un ton amenințător: „Uită-te în pământ, banditul, că acolo ți-e locul!” Zilnic se dădeau alarme și trebuia să ne culcăm pe burtă pe ciment, iar gardienii ne călcau în picioare cu cizmele¹⁰.

⁹ Andrei Muraru (coord.), *Dicționarul penitenciarelor din România comunistă, 1945-1967*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 330; Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, *Raport final*, ediție revăzută și îmbunătățită, editori Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2007, p. 585-586.

¹⁰ Octav Bjoza (coord.), *Garda Tineretului Român: istoria unei organizații anticomuniste*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Brașov, Editura Transilvania Express, 2008, p. 41-42.

Cel mai bun portret al lui Istrate se regăsește probabil în celebra carte a lui Paul Goma, *Gherla*:

[...] știam de la alții că Istrate e în stare să-ți dea cep burții cu degetul mic, cu unghia să despice, în sus și, fără să se grăbească, să vâre mâna în burtă, să-și înfășoare mâtele pe degete și să le tragă afară, centimetru cu centimetru – rămânând calm, politicos, bine crescut¹¹.

De altfel Istrate trecea drept un rafinat printre bestiiile de la Gherla (fusesse învățător), astfel că în persoana sa se întâlneau caracteristici dintre cele mai diverse, contrastante și șocante. Împreună cu plutonierul Șomlea¹² l-a schingiuit pe Paul Goma. Acesta povestește bătaia încasată de la cele două cadre MAI, înainte de eliberarea sa din Penitenciarul Gherla:

Au început amândoi un parter: Șomlea cu bâta și cu picioarele, Istrate numai cu picioarele. De loviturile care veneau de sus, de la bâta, nu mă puteam feri, pentru că nu le vedeam și nu le vedeam pentru că trebuia să fiu atent la cele patru picioare, dinspre ele venea pericolul cel mare. Și totuși... Cizmele bine umplute ale lui Șomlea, cizmele burdușite ale Șomlea mi-au devenit, cu timpul... ei, timpul, timpul se dilatase, se zbârcise, dracu să-l ia, nu mai era el, vreau să spun că învășasem picioarele lui Șomlea, după primul șut. Pentru că plutonierul, butucănos, greoi, cu reflexe târzii, era previzibil [...]. De Istrate, însă, nu mă puteam apăra. Istrate era un adevărat „om de gol”, cu reflexe proaspete și rapide, inteligent, derutant. Degeaba vedeam pantofii negri, lustruiți, pornind, pornind spre mine: mă feream prea devreme sau prea târziu sau îmi feream un loc, dar lovitura se ducea în altă parte, fulgerător. Nu mă puteam apăra de el. Și lovea numai la articulații: coate, umeri, noadă, genunchi, glezne. Nici o lovitură ratată. De asta ziceam că, cu timpul, ajunseseam să îndrăgesc cizmele dolofane ale lui Șomlea, cizme cinstite, cu inima-n palmă, fără ascunzișuri... Pe când pantofii domnului Istrate...¹³

Mărturii, la fel de relevante, au fost lăsate și de alți supraviețuitori. Victor Pop (n. 18 mai 1929, satul Hotoan, comuna Căuș, județul Satu Mare) a fost arestat pe 6 februarie 1957 și condamnat la 25 de detenție pentru că ar fi făcut parte dintr-o organizație subversivă. După revolta din 1958 a „frontieriştilor” de la Penitenciarul Gherla, administrația declanșa teroarea în rândurile deținuților, iar condițiile de detenție s-au înăspriț (ferestre astupate cu scânduri, rația de hrană s-a redusă simțitor, pedepse înăsprițe etc.). Victor Pop rememorează acele zile:

¹¹ Paul Goma, *Gherla*, București, Editura Humanitas, 1990, p. 196.

¹² În memoriile sale, Traian Mihai Neamțu afirmă că cei doi frați torționari Șomlea de la Penitenciarul Gherla ar fi murit într-un accident de tren (Traian Mihai Neamțu, *De ce Doamne? Mărturiile unui deținut politic*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1995, p. 70). Afirmatia este contrazisă de dosarele de cadre ale celor doi frați.

¹³ Paul Goma, *op. cit.*, p. 205-206.

Pe urmă, după rebeliune, ne-o pus de-lea înfundate, scândură la scândură, și n-ai mai primit aer, numai pă deasupra, da' puțin. Și-apoi ăștia o dat jos toate obloanele alea de scândură, și-apoi a-nceput a striga: „Criminalii!” și „Vrem procuror general!” Era Goiciu atunci comandant. Și-apoi, pân la urmă, o venit Goiciu cu-n batalion de gardieni și cu Istrate, că acesta era cu regimu' și paza. Și-apo' o blocat ușa... ăștia dinăuntru or strigat: „Gherla!” Și o ieșit lume din oraș către pușcărie, s-o făcut mare scandal atunci... Pă noi pe toți ne-o pus pe burtă în paturi și-apoi chiar prin camera noastră o băgat pompierii furtunul'... Că ce-o făcut ăștia? O făcut foc din cârpe, să miroasă că îi foc și chestii în cameră... Și-apoi o-nceput pompierii să le baje apă, da' n-o reușit, că ăștia o băgat toate saltelele-n geamuri și n-o putut băga. Pă urmă, locotenentul-major Istrate o deschis vizeta și o tras cu automatul în cameră și-atunci i-o demoralizat... Și-apoi gardienii o împins ușa și paturile alea de le-or pus ei la ușă și o intrat înăuntru. Dup-aia i-o scos afară, i-o pus pe toți în lanțuri, și-n fiecare zi-i ducea la baie jos, și acolo îi bătea până îi lăsa lați. Turna apă pă ei și îi ducea... și iar îi aducea... Da' nu pe toți o sută cinzeci, numai' pe o parte din ei, p-ăștia care o făcut protestu' aista. Asta o fost...¹⁴

Traian Merca (n. 1 octombrie 1929, satul Vișagu, com. Săcuieni, jud. Cluj) a absolvit Școala militară de ofițeri de infanterie de la Sibiu în 1953. În timpul evenimentelor din Ungaria din 1956 se afla într-o unitate militară a MFA de la Topraisar. Pentru că a purtat discuții nefavorabile regimului, dar și fiindcă refuzase să ducă muncă de lămurire cu țăranii din regiunea Constanța (sarcină atribuită de superiorii săi) a fost arestat, iar după șase luni de anchetă era condamnat de către Tribunalul Militar de Regiune Militară București (1957) la 10 ani închisoare corecțională. În motivarea sentinței, instanța susținea că Traian Merca ar fi aderat la o organizație paramilitară care urmărea să răstoarne regimul de democrație populară – „uneltire contra ordinii sociale prin agitație” (art. 209, pct. 2, lit. a din Codul Penal)¹⁵. În octombrie 1958, Merca era transferat de la Penitenciarul Jilava la Penitenciarul Gherla.

Într-un interviu acordat în 2005 cercetătorului Cosmin Budeancă de la Institutul de Istorie Orală din Cluj-Napoca, Traian Merca vorbește despre ofițerii Vasile Todoran și Constantin Istrate din Penitenciarul Gherla:

Păi da... Erau în fiecare cameră din ăștia care a doua zi zicea că-i scoate la anchetă și-i scotea să declare despre fiecare... și a treia zi deja erai la rând la bătaie. Așa era. Păi pe Pașcalău ăsta l-o bătut de... (Traian Pașcalău – n.n.). Era unu Tudoran și cu Istrate, adjunctu comandantului închisorii... Puneau oamenii pe scaun întins, doi țânea de mâini, doi de picioare, și alții doi dăi la fund. Puneau un

¹⁴ Cosmin Budeancă (coord.), *Experiențe carcerale în România comunistă*, Iași, Editura Polirom, 2007, p. 291.

¹⁵ Traian Merca va fi eliberat în februarie 1963 din Colonia de Muncă Periprava/formațiunea 0830, ca urmare a intrării în vigoare a Decretului nr. 5 din 3 ianuarie 1963 privind amnistierea infracțiunilor silvice și grațierea unor pedepse (vezi poziția nr. 256 din anexa decretului). ANIC, fond Consiliul de Stat-Decrete, dosar nr. 5/1963, f. 1-2 și Dosar nr. 5/1963 (anexa 2).

cerceaf ud și dădeau... Vă spun că era fundu' la câțiva... ferfeniță. Cum bați snițelu' așa era fundu' la oameni... Io am văzut asta... Și unu' știu că o fost informator și n-o mai vrut să fie, și l-o bătut de l-o aruncat în cameră... ca omu' mort. Și se uită pe vizetă și care cum vedea că merge să-i deie o mână de ajutor sau să-i deie ceva îl lua și pe el¹⁶.

Fostul deținut politic Ion Pantazi menționează în memoriile sale pe ofițerii Constantin Istrate și Aurel Mihalcea (șeful Unității productive de pe lângă Penitenciarul Gherla):

Într-o zi s-a deschis celula și au apărut căpitanul Mihalcea și locotenentul Istrate, însoțiți de o grămadă de gardieni cu dosare în brațe. Prin prezența lui Mihalcea, mi-am dat seama că este vorba de a scoate noi deținuți în fabrică. Cei ce-și auzeau numele trebuiau să-și ia bagajul și să iasă afară. Printre cei strigați am fost și eu și astfel am ajuns în fabrica (de tristă memorie) de lustruit mobilă. Lustruitul mobilei constituia o muncă destul de grea, mai ales prin atmosfera făcută și întreținută de către căpitanul Mihalcea, conducătorul fabricii. Bătăile erau crunte pentru cea mai mică greșeală în executarea lucrului, dar și pentru o singură ridicare a privirii de pe cuierul, scaunul sau patul pe care îl lustruiai. Căpitanul Mihalcea, una dintre cele mai mari brute pe care le-a produs sistemul comunist, supraveghea personal această muncă, ajutat fiind de un grup de milițieni formați de către el și care se întreceau în bestialități pentru a fi pe placul șefului¹⁷.

Un alt fost deținut politic, Ion Antohe, adus la Penitenciarul Gherla de la Penitenciarul Lugoj în februarie 1956, relatează în memoriile sale obiceiul cu care Goiciu îi întâmpina pe deținuți – cu pumni și picioare –, susținut fiind de ajutoarele sale: ofițerii Vasile Tudoran, Constantin Istrate și de către frații Șomlea (sergenții reangajați Gavril și Gheorghe)¹⁸.

În toamna anului 2013, Octavian Bjoza, președintele Asociației Foștilor Deținuți Politici din România, a participat la comemorarea eroilor martiri de la Penitenciarele Aiud și Gherla. Cu ocazia solemnităților, Bjoza a susținut o alocuțiune în care l-a menționat și pe ofițerul Constantin Istrate de la Gherla:

M-a bătut cu ciocanul la tălpi atât de tare, de o lună n-am putut călca. Am avut și martori, colegi de-ai mei aflați aici, acum, alături de noi¹⁹.

Ce recunoaște torționarul din acuzațiile foștilor deținuți? În interviul acordat postului de televiziune Digi 24 în ziua când IICCMER a sesizat

¹⁶ Denisa Bodeanu, Cosmin Budeancă și Valentin Orga, *Mișcarea de rezistență anticomunistă din România II, Grupul „Cruce și Spadă”*. *Mărturii*, Institutul de Istorie Orală – Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2009, p. 122-123.

¹⁷ Ion Pantazi, *Am trecut prin iad*, Sibiu, Editura Constant, 1992, p. 22.

¹⁸ Ion Antohe, *Răstigniri în România după Ialta*, București, Editura Albatros, 1995, p. 363.

¹⁹ „Monitorul de Făgăraș”, din 17 septembrie 2013, on line: http://www.monitorfg.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=5995&joscclean=1&comment_id=5202; consultat la 20 februarie 2014.

Parchetul General (8 iulie 2014), Istrate declara că o parte dintre acuzațiile ce i se aduceau erau „reale”, iar altele nu ar fi fost decât niște „înscenări”. De pildă, referindu-se la declarația fostului deținut politic O. Bjoza privind folosirea de către Istrate a ciocanului pe post de instrument de tortură, reporterul canalului de televiziune amintit (Dan Codre) l-a întrebat pe acesta dacă afirmația este veridică. Candid, interlocutorul i-a răspuns că nu era vorba de niciun ciocan, ci de un levier²⁰.

Colaborarea ofițerului Istrate cu organele de contrainformații militare

Colaborarea lui Istrate cu organele de contrainformații militare datează din anul 1952, pe când îndeplinea funcția de șef al Biroului registratură și Documente Secrete din cadrul Batalionului 4 Instrucție Iași pendinte de Regimentului 3 Pază Iași. Istrate fusese recrutat de ofițerul de contrainformații al regimentului ca „informator necalificat” (neretribuit), întrucât lucra cu documente clasificate și prin natura funcției ocupate intra adesea în contact cu ofițerii din conducerea unității. Istrate își „turnase” colegii CI-stului regimentului chiar înainte ca acesta să solicite superiorilor săi acordul scris de recrutare a tânărului. Astfel, în referatul de recrutare al lui Istrate, ofițerul de contrainformații menționa:

De asemeni tov. (Istrate – n.n.) are un spirit critic și autocritic bine dezvoltate, are un spirit de orientare foarte larg și cu o ură nemărginită față de dușman astfel că în luna august (1952 – n.n.) a adus la cunoștința noastră o problemă de (indescifrabil – n.n.) a Plot. Baci I. Ion care împreună cu Cdantul Unității Maior Trifan Nicolae au furat lemne de la Gura Humorului din gară în timp ce unitatea se muta la Iași. În concluzie, este un tov. bun, pe care se poate conta din toate punctele de vedere, fapt pentru care noi îl propunem ca să fie aprobat în munca de informator necalificat al Serviciului nostru în această unitate unde noi nu avem informatori necesari. Susnumitul va fi recrutat după aprobarea dată de către Serviciul Central (este vorba de Serviciul de contrainformații al Trupelor MAI, condus la acea data de către colonelul de securitate Grigore Naum – n.n.) în birou la mine și de către subsemnatul²¹.

Aprobarea de la București nu a mai venit, astfel că Istrate nu a mai apucat să semneze angajamentul de colaborare, însă acest impediment birocratic nu l-a mărginit doar la colaborare limitată, la natura firească a relațiilor de serviciu cu

²⁰ Vezi site-ul postului de televiziune Digi 24: <http://www.digi24.ro/Stiri/Digi24/Actualitate/Justitie/EXCLUSIV+VIDEO+Marturia+lui+Constantin+Istrate+fost+loctiitor+al;> consultat la 13 iulie 2014.

²¹ „Referat asupra Serg. Reang. Istrate T. Constantin”. Documentul este nedatat și poartă semnătura indescifrabilă a unui locotenent de securitate. Pe toată durata regimului comunist, activitatea de contrainformații din cadrul unităților militare și militarizate ale MAI și MFA s-a aflat în sarcina organelor de Securitate. Cel mai probabil referatul a fost redactat la sfârșitul lunii septembrie 1952 (ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 176611, f. 48).

ofițerul CI al regimentului. Potrivit propriilor spuse, de fiecare dată când observa „manifestări ostile” ale cadrelor din unitate, Istrate informa de îndată organul CI²². După trimiterea lui la Școala militară de ofițeri pază MAI Câmpina, organele CI de la București s-au dispensat de serviciile lui Istrate, întrucât nemaideținând funcții semnificative în ierarhia militară, informațiile furnizate de el nu mai aveau importanță operativă.

În aprilie 1954, dosarul de rețea al sublocotenentului Istrate era trimis de la arhiva operativă a Direcției a V-a contrainformații militare din MAI (structura „moștenitoare” a Serviciului de contrainformații al Trupelor MAI), la sediul Serviciului operativ în penitenciare, lagăre și colonii din MAI – UM 0128 București (înființat în noiembrie 1953). Acolo rămânea până în februarie 1955, când șeful structurii, colonelul de securitate Vasile Tiriachiu, îl expedia Biroului operativ din Penitenciarul Gherla/formațiunea 0606, condus de locotenentul major de securitate Ioan Vomir.

Pe 9 mai 1955, după studierea materialelor aflate în dosar, șeful Biroului „D” din Penitenciarul Gherla/formațiunea 0606, locotenentul Ioan Vomir, propunea conducerii Serviciului „D” din MAI²³ recrutarea lui Istrate ca informator „necalificat”²⁴. După avizarea propunerii, Istrate furniza primele informații despre colegii săi din unitate. Astfel, pe 20 septembrie 1955, Istrate îl informa pe ofițerul Vomir că, în ziua de 18 august 1955, în timp ce-și executa rondul, fiind desemnat ofițer de serviciu pe unitate, observase câteva documente clasificate lăsate din neglijență pe o masă din Biroul de cadre al penitenciarului. Tot în birou se afla în acel moment și femeia de serviciu care făcea curățenie. De asemenea, printr-o declarație dată în aceeași zi, Istrate îl înștiința pe locotenentul Vomir că, în urma unei discuții purtate cu sergentul Petru Zăhan, a aflat următoarele despre sergentul major Martin Fülöp:

În timpul regimului burghezo-moșieresc a folosit muncă salariată, exploatând la maximum pe ucenicii pe care îi ura, și în calitate de „CALFĂ” a avut față de ucenici o comportare „bestială”. Date curente în această privință pot fi luate de la numitul POP GRIGORE din comuna „COSTA” din această regiune, care a fost ucenicul sergentului major Fülöp Martin pe timpul acela, așa cum dealtfel a declarat și sergentul Zăhan Petru²⁵.

Chiar dacă informațiile furnizate de Istrate nu aveau nicio valoare operativă, se pare că locotenentul Vomir a fost totuși mulțumit de ele, propu-

²² *Ibidem*, f. 8.

²³ În primăvara anului 1955, Serviciul operativ în penitenciare, lagăre și colonii din MAI a fost reorganizat, schimbându-i-se totodată și titulatura în Serviciul „D” din MAI (indicativul militar numeric a rămas același – UM 0128 București). În fruntea noii structuri de contrainformații, în locurile de deținere a fost păstrat colonelul Vasile Tiriachiu.

²⁴ Adresa „strict secretă” nr. 001179 din 9 mai 1955 semnată de către șeful Biroul „D” din formațiunea 0606 Gherla, locotenentul Ioan Vomir (ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 176611, f. 36).

²⁵ Declarație dată de sublocotenentul Istrate T. Constantin la data de 20 septembrie 1955 (*ibidem*, f. 35).

nându-l pentru recrutare. În ziua de 29 septembrie 1955, sublocotenentul Istrate își lua angajamentul în scris de a colabora cu organele de Securitate:

Prin prezenta mă angajez în mod voluntar să colaborez cu organele securității statului în vederea descoperirii elementelor dușmănoase ce uneltesc împotriva Republicii Populare Române. Informațiile pe care le voi furniza organelor securității statului le voi da în scris sub formă de note informative și le voi semna cu numele conspirativ LEFTER IOAN în loc de numele meu adevărat Istrate T. Constantin. Informațiile vor fi obiective fără părtinire sau patimă și nu voi ține seama de persoană indiferent cine va fi ea (rude, cunoscuți sau prieteni). Sunt conștient că despre sarcina ce mi-am luat-o în fața securității statului nu voi discuta cu nimeni, iar în cazul divulgării ei mă fac pasibil de pedeapsă conform Legilor RPR²⁶.

Dar care au fost detaliile recrutării și unde a semnat Istrate angajamentul? Inițial, ofițerul CI al unității a încercat să-l racoleze în incinta penitenciarului, însă superiorii lui de la București nu au fost de acord cu „legenda” propusă de el. Faptul reiese dintr-un raport semnat de Vomir în a doua jumătate a lunii septembrie 1955, în care acesta le solicita Serviciului „D” din MAI încuviințarea pentru includerea lui Istrate în rețeaua informativă a Biroului „D”:

Ținând cont de cele arătate mai sus va fi recrutat pe bază de sentimente patriotice. Recrutarea va fi efectuată în ziua de 29.09.1955 de către Lt. Vomir Ioan și se va efectua în unitate în ziua când va fi de serviciu și cadrele unității vor fi libere, pentru a asigura conspirativitatea și a nu crea suspiciuni atât comandantului cât și supraveghetorilor de pe secție voi cere din timp aprobarea comandantului să ne aprobe să anchetăm unii deținuți CR (contrarevoluționari – n.n.) după ora închiderii și să dea ordin loțiitorilor de serviciu în acest sens. Astfel în ziua recrutării va fi chemat Slt. Istrate Constantin după ora de închidere în camera de lucru a Lucrătorului Operativ de la etajul 3 (adică în biroul sublocotenentului de securitate Iosif Domokoș – n.n.) pentru a ne ajuta la identificarea unor deținuți pentru a acoperi față de șeful de secție i se va cere acestuia toate fișele cu evidența deținuților de pe etajul respectiv. Avem garanția că va consimți colaborarea cu organele noastre, deoarece în timpul studiului am stabilit că în timp cât era Sergent reangajat la Regimentul 3 pază a colaborat cu Ofițerul de la Direcția 5 (structura de contrainformații militare care funcționa în aparatul central al MAI înființată în toamna anului 1953 pe structura fostului Serviciu de contrainformații al Trupelor MAI și a Direcției de Contrainformații a Forțelor Armate din MSS – n.n.) în mod neorganizat pe de altă parte și aici la Gherla a sesizat biroului „D” o serie de nereguli ca de exemplu, cazul Sergentului Pușcaș Gheorghe supraveghetor la Pavilionul II care întreținea discuții cu deținuții, ce condamnări au, de ce și care nu era suficient de dinamic cu deținuții. După aducerea candidatului la locul recrutării se vor purta cu el următoarele discuții: va fi pus să-și expună autobiografia pe scurt pe marginea căruia îi vom pune următoarele întrebări [...]. Dacă la noi în unitate a mai observat și alte lipsuri în afară de cele sesizate. Ce

²⁶ Angajament semnat de „Ioan Lefter” la data de 29 septembrie 1955 (*ibidem*, f. 10).

păreră are el dacă Organele Securității Statului i-ar încredința o sarcină de răspundere și cum ar primi-o. Această întrebare îi vom pune-o numai în cazul că în timpul procesului recrutării vom stabili că este sincer și că adoptă o poziție sănătoasă, în caz contrariu vom canaliza discuțiile pe marginea condamnărilor suferite de rudele sale făcându-l să înțeleagă că este vorba de o verificare. Dacă va fi recrutat vom lua angajamentul scris, autobiografia, lista legăturilor de rudenie și de prieteni și îi vom da numele conspirativ de LEFTER IOAN care va fi ales de comun acord cu el, totodată îi vom face primul instructaj de felul cum trebuie să se comporte față de tovarășii săi de muncă, de familia lui, cum să redacteze nota informativă, după care vom fixa de comun acord prima întâlnire. În timpul instructajului vom accentua în mod deosebit asupra importanței conspirativității legăturilor sale cu organele Securității Statului²⁷.

Dintr-un raport semnat de același ofițer Vomir aflăm că recrutarea nu a mai avut loc în incinta penitenciarului, ci la Secția de Miliție a raionului Gherla, unde Istrate fusese chemat sub pretextul de a furniza noi informații despre sergentul major Martin Fülöp:

În urma aprobării primite din partea Șefului Serviciului „D” Lt. Col. Tiriachiu Vasile, în ziua de 29.09.1955, Lt. Vomir Ioan a trecut la recrutarea Slt. Istrate Constantin ca informator necalificat [...]. Recrutarea am efectuat-o la sediul secției Raionului de Miliție, unde a fost adus cu următoarea legendă: În ziua de 28.09.1955 Lt. Vomir Ioan, a luat legătura cu candidatul și l-a invitat pentru a doua zi la orele 17 să se prezinte la Miliție pentru a-i da unele relații în legătură cu declarația pe care a dat-o în mod voluntar și din care reiese că sergentul major Fülöp Martin a folosit brațe de muncă, în trecut și a avut o atitudine nedemnă față de ucenici. Declarație care se găsește în dosarul de studiu al susnumitului cu această ocazie i-am atras atenția să nu spună nimănui că a fost chemat de noi la Miliție. În ziua de 29.09.1955, la orele 17, Lt. Nichifor Cornel l-a așteptat pe candidat în Str. Bobâlna aproape de miliție și au venit împreună la miliție unde erau așteptați de Lt. Vomir Ioan într-un birou pe care îl obținuse de la șeful Secției de Miliție și care era amenajat pentru ca recrutarea să se desfășoare în bune condițiuni. După aducerea candidatului la locul recrutării i s-a arătat că a fost chemat pentru a lămuri unele probleme legate de activitatea lui, rugându-l să-și expună verbal autobiografia lui pe scurt. Pe marginea celor reieșite din autobiografia lui i-am pus următoarele întrebări [...]. Întrucât, în procesul recrutării, candidatul a fost sincer adoptând o poziție sănătoasă și am stabilit că ar consimți colaborarea cu organele noastre, i-am pus întrebarea „că dacă Organele Securității Statului i-ar încredința o sarcină de răspundere, cum ar căuta el să se achite de ia”. A răspuns, că ar face tot ce este posibil pentru a o duce la îndeplinire în cele mai bune condițiuni, deoarece el este hotărât să lupte împotriva dușmanului de clasă. Față de cele de mai sus, i s-a făcut propunerea de a colabora în mod organizat cu organele noastre, luându-i

²⁷ Referat din septembrie 1955 al șefului Biroului „D” din formațiunea 0606 Gherla, semnat de locotenentul Ioan Vomir și aprobat prin apostilă de șeful Serviciului „D” din MAI, colonelul Vasile Tiriachiu, la data de 22 septembrie 1955. Pe document se mai regăsește o însemnare a colonelului Tiriachiu, în dreptul frazei care descria modul în care se va desfășura recrutarea lui Istrate: „Nu este bine” (*ibidem*, f. 2).

angajamentul în scris că va colabora cu organele operative ale MAI. Lista legăturilor de rudenie, de serviciu și prietenești i-a fost luată la prima întâlnire, întrucât timpul era înaintat și el trebuia să plece la Unitate. I s-a dat numele conspirativ de LEFTER IOAN care a fost ales de comun acord cu el, după care a fost instruit cum trebuie să se comporte în familie, la locul de muncă și în cercul de preteni, pentru ca aceștia să nu observe nici o schimbare în viața lui obișnuită, s-a accentuat asupra necesității conspirativității legăturilor sale cu organele Securității Statului, a fost instruit cum să redacteze notele informative și unde are voie să le redacteze, totodată l-am anunțat că legătura o va ține cu Lt. Vomir Ioan, de comun acord cu el am fixat prima întâlnire pe data de 07.10.1955, în timpul liber al plutonului Administrativ, iar el în ziua aceea fiind Ofițer de serviciu i-am trasat sarcini cu caracter general. În procesul recrutării, a intervenit o schimbare deoarece recrutarea nu a fost efectuată în Unitate cum era prevăzut în referatul cu propunerile de recrutare, ci la Sediul Secției de Miliție Raională, unde a fost adus cu legenda arătată mai sus. În procesul recrutării, am ajuns la concluzia că Slt. Istrate Constantin este un element sincer, cinstit și devotat regimului, lucru care rezultă de altfel și din dosarul său de studiu și posedă toate calitățile necesare pentru a-și duce la îndeplinire sarcinile care îi vor fi trasate ca informator necalificat²⁸.

Agentul „Ioan Lefter” a rămas în legătura CI-stului-șef al Penitenciarului Gherla, locotenentul Ioan Vomir, până în septembrie 1956, atunci când era scos din rețea, întrucât devenise candidat de partid (Ordinul MAI nr. 60/1954 interzicea folosirea candidaților de partid/membrilor de partid pe post de informatori ai organelor de Securitate; Istrate era confirmat membru de partid după expirarea stagiului de candidat – 1958). Până la scoaterea din agentura penitenciarului, ofițerul Istrate mai furniza note informative și despre unele cadre ale unității care, în viziunea sa, ar fi favorizat deținuții politici, în special pe legionari: dr. Ioan Sin, Alexandru Bancea și Ioan Budușan.

În 1962, Constantin Istrate a fost trecut în rezervă cu gradul militar de locotenent major. Din documentele consultate nu rezultă cauzele care au condus la scoaterea lui din sistem (nu i s-a acordat pensie, deoarece nu avea vechimea necesară în MAI). Tot în acel an, potrivit unor documente existente în dosarul său de rețea, Istrate era propulsat în funcția de președinte al Comitetului executiv al Sfatului popular al orașului Gherla. Nu cunoaștem procedura legală prin care Istrate a ajuns să ocupe această poziție. Există în principiu trei scenarii: 1. la alegerile locale din 1961 a fost ales deputat în acest organ local al puterii de stat (Sfatul popular al orașului Gherla), ulterior fiind numit în această funcție; 2. după alegerea sa ca deputat a fost desemnat în această funcție în urma unei sesiuni a Sfatului popular; 3. în urma unei decizii a președintelui Comitetului executiv al Sfatului popular regional Cluj.

²⁸ „Raport strict secret din 3 octombrie 1955 privind felul cum a decurs recrutarea Slt. Istrate Constantin ca informator necalificat”. Documentul este semnat de către șeful Biroului „D” din formațiunea 0606 Gherla, locotenentul Vomir Ioan. Documentul poartă pe prima pagina apostila dactilografiată a șefului Serviciului „D” din MAI, locotenent colonelul Tiriachiu Vasile: „18.10.1955. Se certifică recrutarea” (*ibidem*, f. 6-8).

Doi ani mai târziu (în 1964), Istrate era promovat în funcția de vicepreședinte al Comitetului executiv al Sfatului popular raional Gherla, cel mai probabil prin decizie a președintelui Comitetului executiv al Sfatului popular regional Cluj. Istrate nu putea ocupa aceste poziții decât cu recomandarea organelor locale de partid, ceea ce ne face să credem că el se bucura atât de încrederea Securității (vezi colaborarea sa), cât și de cea a nomenclaturiştilor locali ai PMR.

Cariera fostului ofițer de penitenciare în administrația locală de stat se năruia brusc în 1967, atunci când era condamnat, pentru delapidare, la 10 ani închisoare corecțională. Câtă vreme s-a aflat la Sfatul popular raional Gherla, Istrate deturnase mai multe sume de bani provenite din vânzarea unor materiale de construcții ce aparțineau Secției de drumuri și poduri raionale, organizând mese festive și chefuri cu liderii locali ai aparatului de partid și de stat. Cu ocazia cercetărilor efectuate de procuratura raională la domiciliul lui Istrate, nu au fost descoperite obiecte de valoare sau mari sume de bani, de unde putem deduce că banii delapidați erau folosiți probabil doar pentru chefurile menționate și probabil pentru unele „plocoane” destinate superiorilor săi, menite să-i netezească ascensiunea politică și profesională.

După pronunțarea sentinței, Istrate a fost depus la Penitenciarul Dej²⁹.

Pierderea calității de membru de partid (din cauza condamnării), îl face atractiv pentru ofițerii de contrainformații de pe lângă Penitenciarul Dej, care au hotărât reactivarea vechiului agent. Avându-se în vedere fosta colaborare dintre Istrate și organele de securitate, Biroul „K”³⁰ din cadrul Direcției regionale de Securitate Cluj înainta conducerii Direcției, în toamna anului 1967, un raport „strict secret” solicitând aprobarea scrisă pentru reactivarea deținutului de drept comun Constantin Istrate. Acesta urma să le furnizeze foștilor săi colegi din MAI informații despre colegii de celulă/cameră sub același criptonim – „Ioan Lefter”:

În urma aprobării primite din partea conducerii profesionale a Dir. Reg. de Securitate Cluj, am trecut la reactivizarea ca agent a deținutului Istrate Constantin. Candidatul a fost scos la camera de anchetă din cadrul Penitenciarului Dej, unde

²⁹ În august 1967, Direcția Generală a Penitenciarelor și Coloniilor de Muncă a fost demilitarizată și reorganizată (coloniile de muncă au fost desființate, iar noua titulatură a structurii MAI care coordona de la centru sistemul penitenciar a devenit Direcția Generală a Penitenciarelor). Cu această ocazie, Penitenciarul Dej a fost desființat ca unitate de sine stătătoare, fiind transformat în secție de deținere exterioară a Penitenciarului Gherla. În perioada 1 decembrie 1962 – 1 august 1967, funcția de comandant al Penitenciarului Dej a fost deținută de căpitanul Ioan Cristea, tot el fiind și primul comandant al Secției de deținere exterioară „Dej” a Penitenciarului Gherla (1 august 1967 – 1 octombrie 1969). Arhiva ANP, fond Cadre, dosar personal C-5521, nepaginat.

³⁰ Undeva la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, unitatea MAI care asigura din punct de vedere contrainformativ locurile de deținere de pe întreg cuprinsul RPR, Serviciul „D” din MAI – UM 0128 București, a fost reorganizat în Serviciul „K” din MAI – UM 0123/A contrainformații miliție și penitenciare. La nivel regiunilor, Serviciul „K” era reprezentat de Birourile „K”, iar în penitenciare și colonii de muncă de Grupele „K”. În 1967, Serviciul „K” din MAI a fost desființat.

au fost purtate discuțiile cu el. La început am discutat cu el despre locul lui de muncă, arătând că lucrează la TRCL, că la acest punct de lucru în repetate rânduri au venit soțiile deținuților Pop Petru, Nagy Ruben, Fener Ioan, căutând să ia legătura cu el. În timpul discuțiilor pe care le-am purtat cu el a mai spus că la acest punct de lucru sunt unii deținuți ca Zaharie Vasile și Kónvesi Ștefan care nu vor să lucreze, iar atunci când li se face observație umblă cu amenințări. Discutând cu el despre deținuții cu care el se află încarcerat, a relatat că în camera 33 unde se afla el sunt un număr de 3 deținuți maghiari care discută numai în limba maghiară, se ajută între ei la locul de muncă, consumă în comun alimentele când ei primesc pachete, cu toate că ei nu s-au cunoscut înainte de a fi depuși la penitenciar. Din discuțiile purtate cu el, am constatat că este sincer, i-am pus problema colaborării pe mai departe cu organele noastre, propunere pe care a acceptat-o, iar în continuare i-am făcut un instructaj privind felul cum să se comporte în rândul deținuților, i-am atras atenția să nu discute cu nimeni cele discutate cu mine. Recrutarea a durat circa una oră și-a fost efectuată de către cpt. Chiorean Vasile, și ca nume conspirativ i-a rămas „Lefter Ioan”. Față de cele raportate mai sus rog aprobați înregistrarea lui ca agent³¹.

Deținutul Istrate nu a apucat să furnizeze prea multe note informative, întrucât în decembrie 1967 era transferat la Penitenciarul Carasu, iar ofițerii de contrainformații de la Direcția regională de securitate Dobrogea le-au comunicat omologilor clujeni că deținutul în cauză „nu le este util muncii”. Ca urmare, în ianuarie 1968, dosarul personal al agentului „Ioan Lefter” era clasat la Secția „C” a Direcției regionale de securitate Cluj³².

Din condamnarea de zece ani închisoare corecțională se pare că Istrate a ispășit doar cinci, fiind eliberat în 1972. Restul de pedeapsă i-a fost probabil grațiat sau fapta sa a fost amnistiată în urma unui decret al Consiliului de Stat (nu am reușit să identific până la această dată respectivul act normativ)³³. După eliberare, Istrate s-a angajat pe un șantier din Satu-Mare subordonat Trustului de Construcții Industriale din Cluj. Acolo lucra până în februarie 1974, atunci când se transfera la Zalău pe postul de șef al Stației de betoane „Elba 2” pendinte de Întreprinderea Județeană de Construcții Montaj din Sălaj.

³¹ „Raport «strict secret» privind felul cum a decurs reactivizarea ca agent a deținutului Istrate Constantin de la Penitenciarul Dej”. Documentul este întocmit de către căpitanul Vasile Chiorean și poartă două apostile prin care raportul este aprobat. Prima este cea a șefului Biroului „K” din Direcția regională de Securitate Cluj, locotenent colonelul Gheorghe Popa, iar cea de-a doua datează din 2 octombrie 1967 și îi aparține locotenent colonelului Constantin Ioana, șeful Direcției regionale de Securitate Cluj (ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 176611, f. 6).

³² *Ibidem*, f. 26-27.

³³ Din documentele consultate de noi reiese că Istrate a executat doar jumătate din pedeapsă. Nu putem emite o opinie categorică în absența dosarului procesului în care acesta a fost implicat. Totodată, este posibil ca fapta comisă de Constantin Istrate să fi intrat și sub incidența Legii nr. 25/1967 privind amnistierea unor infracțiuni, grațierea și reducerea unor pedepse, care grația condamnății cu pedepse până la 10 ani inclusiv și reducerea cu o treime pedepsele între 8 și 12 ani inclusiv (art. 2, lt. „b” și art. 3, lit. „b”). Legea nr. 25 din 27 decembrie 1967 privind amnistierea unor infracțiuni, grațierea și reducerea unor pedepse publicată în „Buletinul Oficial al RSR”, partea I, nr. 113 din 28 decembrie 1967.

La câteva luni de la sosirea în Zalău, ofițerii de contraspionaj economic l-au luat în „vizor”, pentru a-l recruta ca informator, solicitând în acest sens și referințe unor colegi de-ai săi care erau informatorii Securității (agenții „Olteanu” și „Zamfir”). La data de 16 mai 1974, locotenentul major de securitate Mircea Vlaicu din Serviciul II contrainformații economice – IJ Slălaj al MI s-a deplasat la locul de muncă al lui Istrate, unde a purtat o primă convorbire cu acesta. După o lună de zile și alte discuții purtate, ofițerul Vlaicu le-a propus superiorilor săi să aprobe recrutarea lui Istrate, evident pe bază de „sentimente patriotice”. În acest sens, locotenentul major Vlaicu întocmea un raport datat 15 iunie 1974:

În cadrul IJCM Sălaj, există stațiile de preparare a betoanelor care la ora actuală nu sunt suficient de acoperite din punct de vedere informativ. În cadrul întreprinderii de construcții aceste stații sunt considerate puncte vulnerabile, întrucât, dacă acestea sunt scoase din funcțiune, se pot produce perturbări grave a întregului proces de producție în construcții. În acest sens, având în vedere o mai bună desfășurare a muncii informative în aceste locuri, am punctat și studiat un număr de persoane cu posibilități de informare, iar în final ne-am oprit asupra numitului Istrate Constantin care, prin natura sarcinilor sale profesionale, vine foarte des în contact cu aceste aspecte și apreciem că este corespunzător scopului propus [...]. A mai rezultat că la locul de muncă este conștiințios în realizarea sarcinilor profesionale, bun organizator și executant al lucrărilor, sociabil și îi place conversația. Cu ocazia studiului (perioada de tatonare premergătoare racolării – n.n.) a relatat o serie de aspecte negative din cadrul IJCM, respectiv din domeniul transporturilor auto și a mecanizării, date pe baza cărora se pot lua măsuri operative. A furnizat date despre persoane care se fac vinovate de aceste neajunsuri în sectoarele respective, care din comoditate sau dezinteres nu iau măsurile necesare pentru remedierea neajunsurilor. Recrutarea sus-numitului se va efectua de către Lt. maj. Leaotă Florea, șeful serviciului II și Lt. maj. Vlaicu Mircea. Discuțiile cu candidatul se vor axa pe probleme deja cunoscute de noi și pe aspectele pe care candidatul însuși le-a relatat anterior și i se va arăta că astfel de aspecte ne interesează și ar fi bine dacă și în viitor ele ne-ar fi aduse la cunoștință. Se va urmări reacția candidatului în sensul că, dacă el nu ne va mai relata și alte aspecte, i se va lăsa impresia că discuția noastră a avut în vedere numai aspectele discutate. Propun: A se aproba recrutarea numitului Istrate Constantin ca informator al organelor noastre³⁴.

Având avizul superiorilor, a doua zi (16 iunie 1974), ofițerul Vlaicu l-a chemat pe Istrate la sediul Inspectoratului Județean Sălaj al MI, unde acesta a semnat angajamentul de colaborator al organelor de securitate, sub numele

³⁴ „Raport «strict secret» cu propuneri de recrutare în calitate de informator a numitului Istrate Constantin din cadrul IJCM Sălaj”. Documentul este semnat de către locotenentul major Mircea Vlaicu din Serviciul II contrainformații economice pendinte de Inspectoratul Județean Sălaj al MI. Pe prima sa pagină, raportul poartă apostila șefului Serviciului II (locotenentul major Florea Leaotă), care la data de 15 iunie 1976 a aprobat propunerile ofițerului Vlaicu (ACNSAS, fond Rețea, dosar 313578, f. 1 r.-v.).

conspirativ „Constantin Lefter”. Nu avem de unde să știm dacă Istrate și-a ales acest nume gândindu-se la anii de mizerie pe care i-a petrecut în perioada 1944-1947, atunci când a lucrat ca slugă/muncitor necalificat la preotul Constantin Lefter din comuna Mărgineni. Poate fi o simplă coincidență sau poate chiar o revanșă peste timp împotriva celui perceput la acea dată ca „figură autoritară”.

În timpul discuțiilor purtate cu ofițerii Vlaicu și Leaotă, Istrate a dat din nou dovadă de o volubilitate ieșită din comun, prezentându-le câteva detalii autobiografice din perioada în care ocupase funcția de loțiitor al comandantului Penitenciarului Gherla. Istrate se lăuda că la acea vreme avea o colaborare foarte bună cu ofițerul de contrainformații care deservea unitatea. Nici nu apucase să se usuce bine cerneala pe angajamentul de colaborator, că Istrate a început să furnizeze informații despre o serie de aspecte negative din cadrul IJCM Sălaj de care s-ar fi făcut vinovați șeful coloanei auto, Geza Olan, și mecanicul șef al întreprinderii, Artemiu Boșneag. Pe aceștia i-a mai acuzat că frecventează împreună localurile din oraș și împrumută bani de la subalterni. La final, cei doi ofițeri de securitate i-au fixat o nouă întâlnire pentru ziua de 22 iunie 1974, recomandându-i ca pe viitor toate informațiile să fie așternute pe hârtie, iar apoi să fie predate „într-un cadru organizat și secret”.

În anii care au urmat, „Constantin Lefter” i-a furnizat ofițerului Vlaicu sute de note informative referitoare la Stația de betoane „Elba 2” și alte betoniere din cartierul Simion Bărnuțiu (Zalău), precum și la colegii săi de muncă. Întâlnirile aveau loc regulat (o dată sau de două ori pe lună) la domiciliul lui Istrate, care locuia singur, fiind divorțat.

Pe 24 iunie 1975, ofițerul Vlaicu întocmea un raport care sintetiza activitatea informatorului său la un an de la recrutare. Din document aflăm că, până la acea dată, Istrate furnizase 37 de note informative fără a fi remunerat. Pentru a-l stimula, Vlaicu le propunea superiorilor săi să aprobe, într-un viitor apropiat, stipendierea agentului:

Ca urmare a materialelor furnizate de informator au fost înaintate rapoarte la Direcția a II-a București, au fost informate organele de partid și organele de miliție în cazurile de competență lor, sau organele de protecție a muncii atunci când a fost cazul. În cazurile când s-a considerat necesar, unele aspecte au fost aduse la cunoștința conducerii întreprinderii în vederea luării unor măsuri adecvate pentru înlăturarea deficiențelor. Informațiile au fost verificate fie prin alte persoane din rețeaua informativă, prin verificarea unor documentații din cadrul unor compartimente din cadrul întreprinderii, fie personal de către ofițer prin deplasări la fața locului. Concluzia care se desprinde în urma analizei activității în perioada unui an de zile, este aceea că informatorul dă dovadă de sinceritate în colaborare cu organele noastre, este serios în relatările pe care le face, este atașat față de ofițerul cu care lucrează, neexistând între ei aspecte neprincipiale. De asemenea se poate concluziona că este atașat și de organul nostru, cu atât mai mult cu cât și informatorul a fost într-o perioadă ofițer de securitate [...]. În perioada colaborării cu organele noastre, până în prezent,

informatorul nu a fost stimulat în bani sau prin acordarea unor cadouri. Sunt de părere că la proxima ocazie acest informator să fie stimulat în bani, ținând seama de aportul pe care l-a adus în munca de colaborare cu organele noastre³⁵.

Doi ani mai târziu, Vlaicu a întocmit un raport asemănător, arătându-se entuziasmat de faptul că foarte multe materiale i-au fost furnizate de Istrate din proprie inițiativă și că numărul notelor informative cu valoare operativă crescuse simțitor³⁶.

În 1979, Istrate s-a transferat la Șantierul nr. 3 din cadrul Grupului de șantiere pentru construcții industriale din Zalău pendinte de Trustul de Construcții Industriale din Cluj. Schimbarea locului de muncă nu a afectat cu nimic relația cu ofițerul Mircea Vlaicu, căruia îi furniza zelos informații despre noii săi colegi. Conform unui raport semnat de ofițerul Vlaicu la data de 18 iulie 1981, Istrate fusese recompensat pentru serviciile sale doar de cinci ori³⁷. Din dosar nu reiese cuantumul sumelor de bani primite de agent, însă cel mai probabil acestea nu au totalizat mai mult de 10.000 de lei.

În primăvara anului 1982, Istrate a solicitat transferul la Întreprinderea Agricolă de Stat din comuna Peciu Nou (județul Timiș), localitate unde își stabilea domiciliul și unde se află și în prezent. Nu cunoaștem motivele pentru care Istrate a ales să părăsească cenușii urban al anilor '80³⁸, însă un lucru este cert: la scurtă vreme de la instalarea în comună, Securitatea Județului Sălaj trimitea structurii similare a județului Timiș o adresă prin care se aducea la cunoștință conducerii Securității timișene instalarea pe raza județului a informatorului Istrate Constantin. Documentul este o mostră absolută de cinism de care dădeau dovadă șefii Securității față de proprii lor informatori, tratați ca niște obiecte³⁹:

Rugăm dispuneți identificarea numitului Istrate Constantin, fiul lui Toader și Ecaterina, născut la 22 iulie 1926 în Mălini, jud. Suceava, fost încadrat la TC Ind. Cluj – Grup șantiere Zalău, în prezent plecat prin transfer la IAS Peciu Nou, jud. Timiș. Cel în cauză este informatorul organelor noastre cu numele conspirativ

³⁵ „Notă de analiză «strict secretă» a informatorului «Lefter Constantin». Documentul este datat 25 iunie 1975, fiind semnat de către locotenentul major Mircea Vlaicu (*ibidem*, f. 10-11).

³⁶ „Notă «strict secretă» de analiză a informatorului «Lefter Constantin». Documentul este datat 3 februarie 1977, fiind semnat de către căpitanul Mircea Vlaicu (*ibidem*, f. 12-13).

³⁷ „Notă «strict secretă» de analiză a informatorului «Lefter Constantin»”. Documentul este datat 18 iulie 1981, fiind semnat de către căpitanul Mircea Vlaicu din Serviciul II al Inspectoratului de Securitate Județean Sălaj (*ibidem*, f. 17 r.-v.).

³⁸ Este posibil ca Istrate să se fi mutat în această comună în urma căsătoriei. Potrivit documentelor existente în dosarele sale de rețea, la nivelul anului 1984, Istrate era căsătorit cu Angela Istrate (cu circa 20 de ani mai tânără decât el), având cinci copii minori. Cel mai probabil, soția era originară din Peciu Nou, iar copiii proveneau dintr-un mariaj anterior. În anul 1984, familiei Istrate avea să i se atribuie o locuință de stat prin intermediul Consiliului popular comunal Peciu Nou.

³⁹ O descriere metaforică a relației dintre un informator și ofițerul său de legătură se regăsește în romanul scriitorului Constantin Turturică, *Scula Securității*, vol. II, Iași, Editura Tehnopress, 2008.

LEFTER CONSTANTIN. În cazul în care vă este util, rugăm să ne comunicați pentru a vă trimite dosarul său personal⁴⁰.

După câteva zile de la primirea adresei, conducerea Securității Județului Timiș și-a dat acordul pentru folosirea agentului „Lefter Constantin” în rețeaua informativă locală, solicitându-le omologilor de la Zalău dosarul personal al lui Istrate. Apare întrebarea: de ce avea nevoie Securitatea Județului Timiș de un agent care lucra la sectorul zootehnic al IAS Peciu Nou (Istrate muncea ca mulgător de vaci)? Comuna Peciu Nou se afla în apropierea graniței cu Iugoslavia, localitate aleasă de foarte mulți „frontieriști” pentru a pleca din țară, astfel că Securitatea avea nevoie de surse care să furnizeze informații operative referitoare la potențiali transfugi.

Dacă la Sălaj Istrate a fost folosit ca agent de către ofițerii de contrainformații economice, la Securitatea județeană Timiș el era preluat de către Serviciul I informații interne. Istrate a furnizat informații despre persoane care ar fi urmat să traverseze fraudulos frontiera chiar de la prima întâlnire pe care a avut-o cu ofițerii de Securitate de la Timișoara (mai 1982). Raportul întocmit de ofițerii însărcinați cu preluarea și dirijarea lui Istrate în rețeaua informativă locală era elocvent în acest sens:

Acesta fiind contactat de organul nostru, a rezultat că este util, având experiență în munca de culegere de informații, ocazie cu care ne-a și furnizat o notă de interes operativ. A rezultat că în prezent acesta lucrează în cadrul sectorului zootehnic din cadrul IAS Peciu Nou, unde practic organele noastre nu are surse și unde se impunea existența surselor deoarece sunt unele informații neverificate, că în acest sector sunt probleme care interesează organele noastre. Aceasta atât din punct de vedere al sectorului respectiv, cât mai ales al personalului cu care este încadrat și care în majoritate, fiind venit din alte județe, din rândul lor au fost identificate persoane cu intenții de trecere frauduloasă a frontierei, lucru de care informatorul ne-a semnalat încă de la prima contactare. Fiind o sursă cu experiență și perspectivă pentru munca informativă, stabilindu-se cu dom. în Peciu Nou, unde va rămâne definitiv, propun a se aproba reînregistrarea dosarului, folosirea sa pe linie de securitate în problema „evaziune” și cu care să ție legătura în viitor șeful de post⁴¹.

După efectuarea instructajului și trasarea sarcinilor, Istrate a fost încredințat șefului postului comunal de Miliție, plutonierul major Constantin

⁴⁰ Adresa „strict secretă” nr. 2/VM/004248 din 12 mai 1982 semnată de către șeful Securității Județului Sălaj, colonelul Valeriu Butiri, și de către un maior din cadrul Serviciului II (ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 313578, f. 19).

⁴¹ „Raport «strict secret» din 7 iunie 1982 cu propuneri de reînregistrare a dosarului personal al inf. «Lefter Constantin» din com. Peciu Nou, pe linia problemei «evaziune» și menținerea în legătura șefului de post”. Documentul este întocmit de locotenent colonelul Titu Muia din Serviciul I B al Securității Județene Timiș. Pe raport se mai regăsesc semnăturile șefului Securității județene, colonelul Aurelian Mortoiu, și a șefului Serviciului amintit, locotenent colonelul Constantin Cântărețu, care aprobă propunerile ofițerului Muia (*ibidem*, f. 21).

Imbrescu⁴². În perioada 1982 – decembrie 1989, Istrate a furnizat Securității timișene peste 70 de note informative referitoare la colegii săi de serviciu de la Ferma 4 a IAS Peciu Nou, precum și despre mai multe persoane aflate în baza de lucru sau sub supravegherea Securității prin dosare de urmărire informativă sau mape de lucru: Anton Mranovăț, Ecaterina Gärtner (aflată în atenția Securității pentru că își dorea să intre în legătură cu jurnaliștii de la postul de radio „Europa Liberă”), frații Grigore și Ion Jugănar (urmăriți de Securitate pentru „intenții de evaziune” peste frontieră), Johann Hodwin (cetățean vest-german despre care existau indicii că ar fi activat în emigrația politică românească din RFG și care a revenit în țară, în 1986, pentru a-și ajuta rudele din Peciu Nou să plece legal în Occident), Ștefan Dipold și Toma Durdea. În 1987, Istrate ieșea la pensie și tot atunci reușea să intre în posesia unui permis de „mic trafic de frontieră” pe care l-a folosit în câteva rânduri pentru a trece granița în Iugoslavia.

Într-un raport din 16 martie 1988, locotenentul major Tănase Bratosin din Securitatea Județeană Timiș (cel care se ocupa de rețeaua informativă din comuna Peciu Nou) se arăta nemulțumit de faptul că Istrate nu furnizase material informativ referitor la „preocupările altor persoane ce se deplasează frecvent în cadrul micului trafic”. În același document, ofițerul Tănase le raporta superiorilor săi că i-a atras atenția subofițerului de miliție Constantin Imbrescu ca la următoarea întâlnire pe care o va avea cu Istrate să-i solicite note informative despre aspectul sus-menționat⁴³.

Unde și cum l-a prins Revoluția din decembrie '89 pe Constantin Istrate nu avem date, însă dintr-un ultim raport semnat de către același ofițer Bratosin, aflăm că fostul torționar de la Gherla a rămas fidel până la capăt regimului care l-a scos din „întuneric”, l-a îmbrăcat, i-a dat casă, soldă de grad și retribuție de funcție:

Nu este semnalat cu preocupări de a refuza reîntoarcerea în țară, faptul că se preocupă pentru a fi la curent cu politica internă și externă a partidului nostru, luând poziție față de persoanele ce caută să denatureze orientările de viitor ale politicii partidului nostru. Nu este semnalat să adopte o poziție dușmănoasă la adresa conducerii de partid și de stat din țara noastră⁴⁴.

⁴² Potrivit art. 3, lit. „f” din Legea nr. 21/1969 privind organizarea și funcționarea miliției, în mediul rural „sarcinile privind securitatea statului” erau îndeplinite de organele de miliție. Legea nr. 21 din 18 noiembrie 1969 privind organizarea și funcționarea miliției publicată în „Buletinul Oficial al RSR”, partea I, nr. 132 din 18 noiembrie 1969.

⁴³ „Notă-raport «strict secretă» nr. 0028037 din 16 martie 1988 privind analiza activității informative desfășurate de informatorul «Lefter Constantin» din com. Peciu Nou, în legătura personală a plut. adj. de miliție Imbrescu C-tin”. Documentul este întocmit de către locotenentul major Tănase Bratosin și poartă rezoluția aprobatoare a șefului său direct, colonelul Cântărețu Constantin, șef al Serviciului I B din Securitatea Județeană Timiș (ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 313578, f. 38-39).

⁴⁴ „Notă-raport «strict secretă» nr. 0028037 din 23 februarie 1989 privind analiza activității informative desfășurate de persoana de sprijin «Lefter C-tin» din com. Peciu Nou, în legătura

Grade succesive: fruntaș (15 ianuarie 1949); caporal (23 august 1949); sergent (30 decembrie 1949); sergent major (7 noiembrie 1950); sublocotenent (7 noiembrie 1953); locotenent (?); locotenent major (?). Din nefericire, în absența dosarului de cadre nu putem preciza cu exactitate totalitatea distincțiilor conferite, cuantumul recompenselor primite pentru rezultate bune obținute în activitatea profesională sau zilele în care au fost emise ordinele de avansare în gradul de locotenent, respectiv locotenent major.

Decorații: Medalia „Meritul Militar”, clasa a II-a (1955). Prin Decretul nr. 242 din 26 mai 1958, locotenentului Istrate T. Constantin i s-a conferit Medalia „Pentru servicii deosebite aduse în apărarea orânduirii de Stat”, pentru „rezultate deosebite obținute în muncă; pentru curajul, devotamentul, priceperea și spiritul de sacrificiu dovedit în îndeplinirea sarcinilor de serviciu; pentru contribuția adusă la întărirea Forțelor Armate ale Republicii Populare Române”⁴⁵.

Concluzii

Constantin Istrate a fost un ofițer zelos, care și-a însușit pe deplin formula jurământului militar al cadrelor militare din MAI valabilă în anii '50-'60 și în special cea mai terifiantă parte a textului, respectiv cea care îi viza pe oponenții regimului: „Jur să urăsc din adâncul ființei mele pe toți dușmanii Patriei mele și ai poporului muncitor”⁴⁶.

Ura lui s-a concretizat prin schingiuirea deținuților politici, prin aplicarea unui regim dur de deținere, dar și prin numeroasele note informative oferite benevol organelor de Securitate, vizându-i pe colegii de serviciu și detenție sau pe suspiecții de trecere clandestină a frontierei de stat.

Așa cum am precizat și în cursul acestui studiu, o parte dintre atrocitățile pe care le-a comis au fost mărturisite chiar de el însuși în interviul pe care l-a acordat televiziunii Digi 24 în vara anului 2014.

Instanțele competente urmează să stabilească în viitorul apropiat dacă probele istorice extrase din arhive și memorialistică vor transforma adevărul istoric în adevăr juridic. Nu este vorba doar de „Speța Istrate”, ci și de restul cazurilor de ofițeri torționari (Alexandru Vișinescu, Ion Ficior și Florian Cormoș), pe numele cărora Ministerul Public a demarat investigații, la solicitarea IICMER.

personală a plut. adj. de miliție Imbrescu C-tin”. Documentul este întocmit de către locotenentul major Tănase Bratosin din Serviciul I B pendinte Securitatea Județeană Timiș (*ibidem*, f. 41 r.-v.).

⁴⁵ Decretul nr. 242 din 26 mai 1958 pentru conferirea de ordine și medalii unor militari și angajați civili din Ministerul Afacerilor Interne (ANIC, fond Consiliul de Stat-Decrete, dosar nr. 243/1958, f. 3).

⁴⁶ Vezi întregul text al Jurământului militar al cadrelor militare din MAI (anii '50-'60) în Mihai Burcea, Marius Stan, Mihail Bumbăș, *op. cit.*, vol. I, p. 512.

Constantin Istrate – an Atypical Biography

(Abstract)

Keywords: Constantin Istrate, Securitate, Militia, Romanian penitentiary system, political prisoners, Transitional Justice.

During the communist regime, tens of thousands of officers and NCOs belonging to Securitate, Militia, and Penitenciaris, have served the repressive apparatus. Among them an impressive number of militaries who have gone beyond their duties by personally participating to or giving orders for (VOs or written ones) murder, torture and mutilation of thousands of inmates, be they political prisoners or just common law criminals. Their deeds remained unpunished for the most part, although they were breaking the Communist Constitution and the legislation in force. The current study, which was initially released in the cyberspace (February 22, 2014), presents the case of an officer of the Ministry of the Internal Affairs germane to the classic typology of cadres that the Communist regime used to recruit in order to run and administer the Romanian penitentiary system.

ANEXE



Fig. 1. Constantin Istrate în locuința sa din comuna Peciu Nou, județul Timiș, 8 iulie 2014 (captură foto Digi 24)

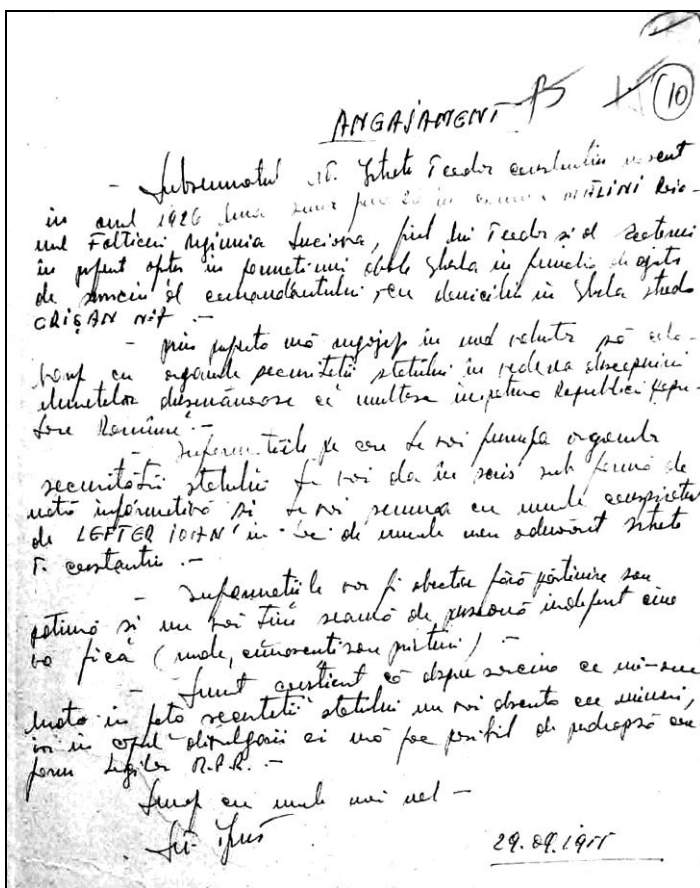


Fig. 2. Angajament de colaborare cu organele de contrainformații militare. Prin semnarea documentului, sublocotenentul Constantin Istrate se angaja să ofere informații „în mod voluntar” sub pseudonimul „Ioan Lefter”, 29 septembrie 1955 (ACNSAS, fond Rețea, dosar nr. 176611, f. 10, dosar personal al agentului „Lefter Ioan”)

Ieremia to Eliade 1899: Notes and Queries

Paul E. MICHELSON

I. In 1897, Lt. Gheorghe Ieremia (1868-1951) petitioned to have his surname changed from Ieremia to Eliade. This change would have been of little or no interest if Gheorghe Eliade, *né* Ieremia, had not been the father of Mircea Eliade (1907-1986), the internationally-renowned historian of religion and Romanian polymath.

The change of his father's name has been generally known to Eliade biographers and bibliographers on the basis of notices published in official sources such as the "Monitorul Óstei"¹. The purposes of this paper are: 1) to publish the original documents officially ratifying the Eliade name change, found in the archives of the Președinția Consiliului de Miniștri; and 2) to discuss the reasons given for and the issues raised by and connected with this change.

II. The two documents published here are fairly straightforward; they are published below in the Appendix. The first is a report from the Minister of Justice, C. G. Dissescu, Nr. 8552, dated June 14, 1899, which approved the petition of Lt. Gheorghe Ieremia, dated July 8, 1897, to change his patronymic from "Ieremia" to "Eliade" on the basis of Article 8 on the law on names.²

The minister reported that he had ordered an investigation of the proposed change and found nothing to oppose it. In accordance with the law, Article 9, the proposed change was published six times in the "Monitorul Oficial" and several newspapers. No protests were received. Accordingly, the minister was of the opinion that the petition should be approved and submitted it to the Council of Ministers for its ratification on the basis of Article 12 of the law on names.

¹ "Monitorul Óstei", nr. 57, December 24, 1899 OS, reproduced in Mircea Handoca, *Mircea Eliade: o biografie ilustrată*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2004, p. 41. It had previously been published in the MOF, nr. 78 for 1899. Curiously, the family name is erroneously given here as "Eremia" instead of "Ieremia". Such variations were common for the era, e.g. "Eliade" was also sometimes spelled "Eliad" and "Eliadescu"; "Ieremia" also occasionally appears as "Irimia". See Constantin Popescu-Cadem, *Mircea Eliade. Completări și rectificări biografice*, in RITL, vol. 33 (1984), nr. 1, p. 145.

² ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 33/1899, f. 227. For the legal issues involved, see Liviu Bordaș, *Conflictul generațiilor în România interbelică. Mircea Eliade și tatăl său*, in RITL, vol. 44 (2007), p. 39. He dates the petition as "toward the end of 1898", which is a discrepancy with the "1897" in the report.

The second document is the Journal of the Council of Ministers meeting of June 30, 1899.³ Having received the report from the Minister of Justice, and in light of the fulfillment of the terms of the law on names, Articles 8 and 9, and on the basis of Article 12, the Council of Ministers approved the change of name from “Jeremia” to “Eliade” and ordered it published in the “Monitorul Oficial”. The petitioner would now be able to request that various government record offices make the appropriate changes. The Jurnal was signed by George Gr. Cantacuzino, the Prime Minister and Minister of Interior; General C. Manu, Minister of Finance; Take Ionescu, Minister of Religion and Public Instruction; N. Fleva, Minister of Agriculture, Domains, Industry, and Commerce; Dr. C. Istrate, Minister of Public Works; and C. G. Dissescu, Minister of Justice.⁴

Following all of this, the Minister of War had to issue an order (Nr. 9.929, November 26, 1899), ratifying the change as well.⁵ The new name was also adopted by Gheorghe’s younger brother Constantin (“Costică”), but not the youngest of the three, Pavel.⁶

Why was such a complicated and lengthy process necessary for such an apparently simple and uncontested matter? It was all because in 1895 a “Law on Names”, Nr. 1248 was enacted, which “transformed the area of names into a state regulated and protected property.”⁷ “Historic” names were protected by the law. Among other things, this protected the “brand” of famous or rich families.

III. Why do people change their names? Numerous ethnic, political, and personal reasons are possible.⁸ Generally speaking, such changes were unusual, at least before 1945, as witness the fact that in Romania it required approval at the very top of the government by the Council of Ministers.

Why did the Jeremia brothers change their surname? This turns out to be a more speculative task than one would imagine. It is possible that the original petition, referred to in the Ministry of Justice report, might have stated a reason or reasons. A search of the Ministry of Justice archives would be in order. Baring new information from that source, here are some of the explanations that have subsequently emerged.

First and foremost, we have explanations provided by Mircea Eliade himself.⁹ He writes in his *Autobiography*:

³ ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 33/1899, f. 228.

⁴ Mioara Tudorică and Ioana Burlacu, *Guvernele României între anii 1866-1945. Liste de miniștri*, in RA, vol. 32 (1970), p. 437. Not present was General Iacob Lahovary, Minister of War.

⁵ „Monitorul Ōstei”, 1899, in Mircea Handoca, *op. cit.*, p. 41.

⁶ Mircea Eliade, *Autobiography*, volume I, 1907-1937, Journey East, Journey West, translated by Mac Linscott Ricketts, San Francisco, Harper and Row, 1981, p. 3-4.

⁷ Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 39.

⁸ A sample of some of the reasons may be found at www.deedpoll.org.uk/WhyDoPeopleChangeTheirName.html; www.exploreancestry.co.uk/how-surnames-change-over-time.html; and www.legalzoom.com/tips-trends/lifestyle/top-10-reasons-people-change. All accessed June 21, 2014.

⁹ In passing, it is worth noting that Mircea Eliade’s birth certificate lists him as “Gheorghe-Mircea Eliad” (Constantin Popescu-Cadem, *op. cit.*, p. 145). Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 38,

My father was a Moldavian from Tecuci.¹⁰ Born Jeremia, he changed his name to Eliade. His French-Romanian dictionary, which I carried throughout lycée, was signed ‘Gheorghe Jeremia’... I never knew for certain why Father and Uncle Costică had changed their names from Jeremia to Eliade, nor why the other brother insisted on remaining Pavel Jeremia. My father said that they did it out of admiration for the writer Eliade-Rădulescu. I was quite young when I stayed for the last time with my paternal grandparents at their home in Tecuci, and it never occurred to me to ask them what they thought of the change.¹¹

Why Ion Heliade Rădulescu?¹² Though a well-known personality, he was a terribly controversial, polarizing, maddeningly contradictory Muntenian literary and political figure of the 19th century, influential in the Romanian “awakening” that eventually led to the emergence of the Romanian Kingdom, but his attraction for two career military men from Moldova is obscure.¹³

Another suggestion was made by Eliade in 1978. There he argues that his father found it rather tiresome being made fun of in school for having a name – Jeremiah – that was synonymous with laziness and indecisiveness. He decided that when he became a major he would change it.¹⁴ It is true that

mentions this and attributes the dropping of “Gheorghe” to Eliade’s parents who called him “Mircea”. It is not uncommon for parents to use a child’s second name when its first name is the same as that of one of the parents. Popescu-Cadem also mentions that the birth was registered by one of his mother’s uncles, which raises the question of where Gheorghe Eliade was when Mircea was born. Bordaș provides evidence that the father was stationed in București between March 1, 1906 and June 15, 1907, p. 47. Was he involved in the repression of the 1907 peasant uprising?

¹⁰ Actually, he was born in a village of less than 2,000 inhabitants some 40 kilometers northwest of Tecuci called Podu Turcului (Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 44). Tecuci, with a population of 13,400 in 1899, was the county seat of the județ of the same name. Geographical information in this paper is taken tacitly from George Ioan Lahovari, C. I. Brătianu, and Grigore G. Tocilescu (eds.), *Marele dicționar geografic al României*, four volumes, București, J. V. Socec, 1898-1902.

¹¹ Mircea Eliade, *op. cit.*, vol. I, p. 4. Mircea Handoca, *Viața lui Mircea Eliade*, second edition, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2000, p. 7, accepts this view.

¹² His name also presents a number of ambiguities. How did Ion Rădulescu become Ion Heliade Rădulescu? Was it “Eliade” or “Heliade”? Hyphenated or not? George Călinescu, *Istoria literaturii române dela origini până în prezent*, București, Editura Fundația Regală pentru Literatură și Artă, 1941, p. 129, tells us he was given the name “Eliade” while attending the Școala Grecească at Schitu Măgureanu based on his father’s name “Ilie”. Călinescu makes the point that Heliade hated his Greek teachers because they held themselves to be greatly superior to Romanians, which would seem to invalidate the idea that “Eliade” had anything to do with Greece (Hellas) or Greeks as such. According to Paul Cornea (ed.), *I. Heliade Rădulescu*, București, Editura Eminescu, 1980, p. 64, prior to 1848, the writer used “Eliade”; after 1848 “Heliade” was his preferred form. The usual modern usage is Ion Heliade Rădulescu.

¹³ Paul Cornea writes that “Few people were more horribly slandered in their lifetimes. And however much Heliade tried to explain himself (a goodly part of his work was of a memorialistic nature written with a justificatory purpose) he was not always convincing and his reputation remained because of this prejudiced.” Paul Cornea, *I. Heliade Rădulescu în conștiința criticii românești*, in idem, *I. Heliade Rădulescu*, 1980, p. 7.

¹⁴ Mircea Eliade, *Încercarea labirintului. Convorbiri cu Claude-Henri Rocquet*, traducere de Doina Cornea, București, Editura Humanitas, 2007, p. 13.

Heliade Rădulescu was a fiery-tempered, cantankerous Muntenian, with a reputation for not mincing words. Perhaps Gheorghe Ieremia hoped to re-invent himself as a leader, a take charge kind of guy. Perhaps changing his name would help advance his (and his brother's) military careers.

In 1984, Constantin Popescu-Cadem published an article based on scouring various archives that brought a number of corrections and clarifications to Eliade's early biography. He argues that the two brothers pure and simple derived their new name from their father's name, which was Ilie.¹⁵

Mac Linscott Ricketts, whose massive biography of Mircea Eliade leaves practically no stone unturned, does not take this any further. His account is a synthesis of the two Eliade accounts and that of Popescu-Cadem.¹⁶

In 2003, Florin Țurcanu's magisterial *Mircea Eliade. Le prisonnier de l'histoire*¹⁷ appeared in France. A slightly expanded Romanian edition soon followed.¹⁸ Țurcanu argues that "Eliade" is a Romanian form of a Greek name. He thinks it odd that Mircea Eliade passed over the name change rather casually, and points out that the younger Eliade is, in fact, the only known source for the "they admired Heliade Rădulescu" hypothesis.

Țurcanu speculates that "The choice of a fairly uncommon name¹⁹ with a prestigious resonance and an essentially urban air might be explained by the wish of two brothers who wanted to blur the provincial origins and peasant ascendance of their family," and who wanted to climb the social ladder. This was not atypical for late 19th century Romania.²⁰

Lastly, in 2007, Liviu Bordaș, published a heavily documented article that focussed on the generational conflict between Mircea Eliade and his father and shed further light on the name change.²¹ The piece begins with a discussion of name changes in general and asks the question: "what is hidden and what is revealed" in the name change of Mircea Eliade's father. He points out that Heliade Rădulescu was still a figure that excited a lot of animosity, so much so that in 1898, Heliade's "most-faithful disciple", N. B. Locusteanu, found it imperative to publish the polemic volume *Ion Heliade și detractorii săi*. However, Bordaș seems to believe that the Ieremia brothers were indeed influenced in their choice by a patriotic admiration for a man whose "name was

¹⁵ Constantin Popescu-Cadem, *op. cit.*, p. 145-146.

¹⁶ Mac Linscott Ricketts, *Mircea Eliade. The Romanian Roots, 1907-1945*, two volumes, Boulder CO, East European Monographs, vol. 1, 1988, p. 10 and p. 1218, note 5.

¹⁷ Paris, Édition La Découverte, 2003.

¹⁸ Florin Țurcanu, *Mircea Eliade: prizonierul istoriei*, București, Editura Humanitas, 2005.

¹⁹ Apart from Heliade Rădulescu, the only other person of note with this name was Pompiliu Eliade (1869-1914), the cultural historian whose *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie. Les Origines made a big splash in 1898-1899*. See Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 39, and Al. Duțu, *Prefață*, in Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originele*, traducere de Aurelia Creția, București, Editura Univers, 1982, p. V-XXII.

²⁰ Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 31-33.

²¹ Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 37-64.

considered an agenda for modern Romanian culture,²² but no evidence is presented for this other than inference.

Bordaș suggests that an appropriate name was important for budding military men, which he strengthens with an *apropos* quotation from Heliade Rădulescu: “Where have you seen a cavalier with a commonplace name?”²³ Heliade goes on: “Cavaliers need to have prestige” and indicates that adding Heliade to his name turned out to be a very effective strategy, much more so than remaining a “simple Ion or Rădulescu.”²⁴ He concludes by agreeing with Eliade’s 1978 explanation concerning the slang meaning of “Jeremia”, though he thinks the proverbial meaning is more along the lines of being a synonym for someone foolish or awkward.²⁵

Though the social-climber explanation, suggested by several scholars above, is speculative, there is considerable good, but not overwhelming, evidence for it. Gheorghe Eliade was a military man who seems to have leveraged his career²⁶ to marry into a prosperous București family descended from a Southern Muntenian innkeeper that had moved to the capital and made good.²⁷ His mother, Ioana V. Stoian (“Jeana”, 1884-1974), was born in București. A marker of her own parents’ wealth and status was an education at the fashionable and prestigious Notre-Dame-de-Sion school.²⁸ When she and Gheorghe were married in 1904, she was just 20 years old, while he was 36.

²² *Ibidem*, p. 37. This is one reason why confirming the date of the original petition as 1897 would be useful since it would have come before Locusteanu stirred up the hornet’s nest in 1898, as well as prior to the “other” Eliade’s book was published in the same year.

²³ The word translated here as “commonplace” could also have the meaning “vulgar”.

²⁴ Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 40.

²⁵ *Ibidem*, p. 40. When his father died in 1951, Eliade recalled that his father wanted to come across as firm and unbending, but was not. Unpublished memoirs cited in Mircea Handoca, *Mircea Eliade: o biografie ilustrată*, p. 35.

²⁶ He had been posted to București in 1899-1901 to the Institutul Geografic al Armatei, but did not succeed in this promotion. He was transferred to the Mihai Viteazul Regiment and then moved to the 9th Regiment at Râmnicu Sărat in 1904, returned to București in 1906, before being transferred back to Râmnicu Sărat in June of 1907. Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 44-49, based on a close analysis of his military records. His evaluations prior to 1899 were relatively positive, but starting with his assignment to the Institutul Geografic, were increasingly negative when not mediocre. So much for reinventing himself. It seems clear that he gave up on any promotions other than through seniority, becoming a captain only just before the war. However, his brother, Eliade’s uncle, eventually became a general, p. 49. See also Cornelia Ghinea, *Militari din familia lui Mircea Eliade*, in „Argeș. Revistă Lunară de Cultură”, martie 2005, nr. 3.

²⁷ Mircea Eliade, *Autobiography*, vol. I, p. 16-17. “No one knew exactly where my [maternal] great grandfather had come from. From Dunărea, said Uncle Mitache. From the Olt, held one of the aunts, and she told me even the name of the village: Arvirești. As proof she reminded me that my mother’s name was Ioana Arvira.” However, there is no “Arvirești” in either the *Marele dicționar geografic* or the comprehensive Ion Cămărășescu (ed.), *Ghidul drumurilor din România*, București, Cultura Națională, 1928. Constantin Popescu-Cadem, *op. cit.*, p. 146, argues that this account is completely without foundation. In *Încercarea labirintului...*, p. 14-15, Eliade specified that the mother was from “an Oltenian family” and that his parents met in București.

²⁸ Florin Țurcanu, *op. cit.*, p. 35.

She also brought with her a very substantial dowry in cash, investments, and a house.²⁹

Eliade's parents were certainly concerned with their place in society. This is confirmed by his parents' reaction to his decision in 1933 to marry Nina Mareş. "It seemed... catastrophic in the eyes of my family. My parents had dreamed of someone entirely different from a telephone company secretary, a divorcée with a little girl in an obscure boarding school." His brother, Nicu, had earlier "married a poor girl, and... I was their last hope."³⁰

Against that, Eliade emphasized in his *Autobiography* that he was a product of a family of Moldovan "răzeşi" (independent free peasants that had resisted feudalism) on one side, and an entrepreneurial Muntenian family on the other: "I was proud of the fact that I was only three generations removed from peasants – that although born and bred in a city, I was still so close to the 'soul of the country'."³¹ This doesn't reflect a parvenu or *ciocoi* attitude, though, of course, the younger Eliade already was part of the lower middle class (albeit in somewhat reduced straights after the war), while his father had started out as a peasant.³²

On another front, Mircea Eliade's parents, especially his father, had great hopes that their two sons would become great musicians. Following the war, he even hired a hall for a piano concert by Mircea. This could be taken as another social climbing aspiration... or just a manifestation of normal parental optimism for their children.³³

Finally, in terms of aspirations, mention could be made of a failed attempt by Gheorghe Eliade at entrepreneurial activity. In 1914, he was so impressed by a vacation that the Eliade family took at the Dobrogean mud bath spa town of Techirghiol

that he decided on the spot that we much have our own villa, where we could spend the whole summer. In that same year he found and bought a lot, up on the hill and when we returned the next summer, the beginning of a villa was waiting for us: two rooms with a veranda, and a kitchen in the back yard.

It turned out that the hill location made building as well as digging a well very expensive and the hike up the hill was

quite a walk when carrying luggage, packages, and boxes!... But my father's enterprising spirit did not stop here. He calculated that if he built another suite of rooms, he could rent them during the summer. And after he had recovered the cost

²⁹ Constantin Popescu-Cadem, *op. cit.*, p. 146.

³⁰ Mircea Eliade, *Autobiography*, vol. I, p. 265. Nina Mareş was also considerably older, being born in 1891. See Constantin Popescu-Cadem, *op. cit.*, p. 146.

³¹ Mircea Eliade, *op. cit.*, vol. I, p. 16, the phrase is "talpa ţării".

³² Idem, *Încercarea labirintului*, p. 15.

³³ Idem, *Autobiography*, vol. I, p. 22-24.

of building them, from the extra money he could accumulate a dowry for our sister, Cornelia... The next year 'Villa Cornelia' had come into being.

Alas, when Romania entered the war in 1916, Bulgarian troops occupied the area and when the Eliades returned to Techirghiol in summer 1919, "we found only the walls."³⁴ This denouement was not entirely Gheorghe Eliade's fault and certainly one can empathize with his desire to provide for his daughter. On the other hand, the villa project was, at least in part, another unfortunate example of social over-reach.

IV. Several questions remain from what has been said above that could use further investigation:

1. What was the date of the petition submitted by Gheorghe Eliade for his name change? The report published in the Appendix says July 9, 1897, but Bordaș has December 1898. The earlier date would undermine a number of inferential arguments usually accepted.

2. Is the text of the original petition available in the Ministry of Justice archives? This might provide important information about the case made by the Ieremia brothers.

3. Is there any direct – other than inferential – evidence of the claim made by Mircea Eliade that the Ieremia brothers' request for a name change was based on their admiration for Ion Heliade Rădulescu? Perhaps the original petition might shed light on this.

4. When and how did Eliade's parents first meet?

5. Where did his mother's family come from exactly? This is variously described by Eliade as Muntenia, the Danube region, and Oltenia, but these assertions are vague and don't bear up under closer examination. This is not surprising given that Eliade began working on these late in life and in exile, where he did not have access to many resources about his parents or his youth.

6. Was Mircea Eliade's birth name "Gheorghe-Mircea" or was this just a scribal error?

7. Gheorghe Eliade was apparently not present at Mircea Eliade's birth, since the birth was registered by another family member. Bordaș's research shows that he was stationed in București at the time. Where was he on February 28, 1907?

8. What did Gheorghe Eliade do during the peasant uprising in 1907?

³⁴ *Ibidem*, p. 12-14.

APPENDIX

Two Documents on Gheorghe Eliades' Name Change

1. 1899 June 30, Bucharest. *The Minister of Justice to the Council of Ministers.*

No. 6. Ședința dela 30 Iunie 1899

—227—

Domnilor Miniștri,

Domnul Locotenent Gheorghe Ieremia din batalionul 4 vânători, printr-o petițiune ce a adresat acestui Minister la 8 Iulie 1897, a cerut ca în temeiul art. 8 din legea asupra numelui³⁵, să fie autorizat a schimba numele seu patronimic de „Ieremia” în cel de „Eliade” spre a se numi „Gheorghe Eliade”.

Ministerul, ordonând din oficiu o cercetare asupra temeiurilor acestei cereri prin parquetul Tribunalului Iași, a constatat ca nimic nu se opune ca D-l Locotenent Gheorghe Ieremia să’și schimbe numele patronimic în cel de „Eliade”.

Spre îndeplinirea dispozițiilor art. 9 din legea numelui s-au făcut cuvenitele publicațiuni prin *Monitorul Oficial* și gazetele *Voința Națională*, *Epoca* și *Liberalul*, de șease ori, la interval de câte o lună și nu s’a primit la Minister nici o opozițiune contra cererei D-lui Locotenent Ieremia în termenele prevăzute de lege.

Fața cu cele preced subsemnatul sunt de părere că se pôte admite cererea de schimbare de nume patronimic a D-lui Locotenent Gheorghe Ieremia.

În temeiul art. 12 din lege am onôre a supune cazul Domniilor Văstre să bine voiți a decide, dacă admiteți ca D-l Locotenent Gheorghe Ieremia din batalionul 4 vânători să’și schimbe numele patronimic de „Ieremia” în cel de „Eliade”.

Primiți, vă rîg, Domnilor Miniștri, asigurarea înaltei mele considerațiuni, Ministru Justiției.

C. G. Dissescu³⁶

Director³⁷

No. 8552

14 Iunie 1899

ANIC, fond Președinția Consiliului de Miniștri, dosar nr. 33/1899, f. 227.

³⁵ The Legea asupra numelui was adopted on March 17, 1895 (Liviu Bordaș, *op. cit.*, p. 39).

³⁶ Holographic signature. C. G. Dissescu (1854-1932) was Minister of Justice from April 11, 1899 to July 7, 1900.

³⁷ Followed by an indecipherable signature.

2. 1899 June 30, Bucharest. Journal of the Council of Ministers.

Copie
No. 6

—228—

Jurnal

În şedinţa sa de astă-zi, 30 Iunie 1899, Consiliul Miniştrilor, luând în deliberare referatul D-lui Ministru de Justiţie cu No. 8552 relativ la cererea făcută de D-l Locotenent Gheorghe Ieremia din Batalionul 4 Vânători de a-şi schimba numele seu patronimic de „Ieremia” în cel de „Eliade” spre a se numi „Gheorghe Eliade”.

Vădând că, în termenele prevădute de art. 8 şi 9 din legea asupra numelui, s’a făcut cuvenita cercetare asupra temeiurilor acestei cereri şi publicaţiunile necesare, şi că nici o opoziţiune nu s’a primit contra cererei de schimbare de nume patronimic a D-lui Locotenent Ieremia,

Consiliul, în temeiul art. 12 din lege, admite ca D-l Locotenent Gh. Ieremia să-şi schimbe numele patronimic de Ieremia în cel de Eliade.

Acesta decisiune se va publica în Mon. Oficial. Ea este definitivă.

D-l Locotenent Gh. Ieremia are dreptul, conform art. 15 din legea numelui, a cere oficerului stărei civile rectificarea actelor de stare civilă după care va purta numai noul seu nume patronimic.

S/ G. Gr. Cantacuzino³⁸, Gheneral Gh. Manu³⁹, Take Ionescu⁴⁰, N. Flea⁴¹, Dr. Istrati⁴², C. G. Dissescu⁴³.

[signature]⁴⁴

ANIC, fond Preşedinţia Consiliului de Miniştri, dosar nr. 33/1899, f. 228

³⁸ George Gr. Cantacuzino (1832-1913), nick-named “Nababul”, was Prime Minister from April 11, 1899 to July 7, 1900, and again from December 22, 1904 to March 12, 1907. He was the leader of the Conservative Party from April 1899 to April 1907.

³⁹ General Gh. Manu (1833-1911), sometime military officer, was Minister of Finance, 1899-1900, Minister of War numerous times between 1869-1907, and Prime Minister, 1889-1891.

⁴⁰ Take Ionescu (1858-1922), lawyer and Minister of Religion and Public Works, 1899-1901. Was numerous other times a cabinet minister between 1891-1922, and Prime Minister, 1921-1922.

⁴¹ N. Flea (1840-1920), lawyer and Minister of Agriculture, Domains, Industry, and Commerce, 1899-1900.

⁴² Dr. Constantin I. Istrati (1850-1918), medical doctor and professor, Minister of Public Works.

⁴³ Constantin G. Dissescu (1854-1932), lawyer and law professor; Minister of Justice (1899-1900). General Iacob N. Lahovary (1846-1907), military officer, was Minister of War, 1899-1901, and held other ministerial posts between 1891-1907, did not sign the decree and may not have been present.

⁴⁴ The document closes at bottom right with an indecipherable signature; probably that of a director of the Council of Ministers.

De la Ieremia la Eliade, 1899: note și întrebări

(Rezumat)

Cuvinte-cheie: Gheorghe Ieremia, Mircea Eliade, literatura română, cultura română.

Este cunoscut că Gheorghe Ieremia (1868-1951), tatăl lui Mircea Eliade (1907-1986), renumit scriitor și intelectual, și-a schimbat numele în Gheorghe Eliade în 1899. În această lucrare public documentele originale care ratifică schimbarea de nume în Eliade și descrie conținutul acestora. În al doilea rând, analizez problema schimbării numelui ca pe ceva destul de neobișnuit la vremea aceea, deoarece presupunea un proces îndelungat finalizat cu aprobarea formală la vârful guvernului (Consiliul de Miniștri).

Motivul obișnuit oferit pentru această schimbare sunt respectul și admirația lui Ieremia pentru Ion Heliade Rădulescu, liderul politic și cultural din secolul XIX. Oricum, această explicație este slab documentată, bazându-se pe amintirile lui Mircea Eliade la jumătate de secol după aceea. Eliade este și singura sursă a ideii că Ieremia era un nume peiorativ, nepotrivit pentru un militar de carieră. O explicație mai simplă, dar tot ipotetică, este că numele era derivat din numele tatălui lui Ieremia: Ilie.

O altă speculație, care prin natura sa este dificil de documentat, era că Ieremia a dorit să ascundă originile sale de țaran moldovean când a avansat în ierarhia militară și socială și a ajuns în mediul mai sofisticat și competitiv al capitalei României. Aspirația socială nu este neapărat o pretenție, dar există destule dovezi că Gheorghe Eliade și soția sa nu numai că se vedeau avansând în societate, dar aveau obișnuitele speranțe ale părinților ca fiii lor să urce pe scara socială chiar mai mult. Este și un indiciu că toate acestea ar fi putut fi legate de conflictul între generații, care nu este ceva neobișnuit, dar este mai mult conjunctural.

Articolul prezintă un număr de întrebări nesoluționate referitoare la această schimbare de nume și sugerează câteva probleme de cercetare pentru viitor. Acestea includ încercarea de a găsi cererea originală de schimbare a numelui și constatarea motivului, dacă este dat vreunul; să aflăm mai mult despre originile soției lui Gheorghe Eliade, care avea probabil origini țărănești oltenești, dar făcea parte dintr-o familie înstărită din București la momentul căsătoriei; de asemenea, o prezentare mai detaliată a activității lui Gheorghe Eliade în 1907, anul în care Mircea a fost născut și anul ultimei mari războaie țărănești din Europa secolului XX.

Situația „sectelor religioase” în Provincia Bucovina. Un studiu al Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți din septembrie 1943

Viorel ACHIM

Anii 1940-1944 au fost în România perioada unor persecuții nemaîntâlnite până atunci la adresa cultelor neoprotestante și a altor „secte” religioase¹. A existat o politică specială a regimului Antonescu față de bapțiști, adventiști de ziua a șaptea și creștinii după Evanghelie, organizații religioase care aveau în România o oarecare vechime și care până atunci funcționaseră legal. Din septembrie 1940 și până la 23 august 1944, cele trei denominațiuni și credincioșii lor s-au aflat constant în atenția guvernului român, care a urmărit restrângerea drepturilor lor religioase și, în ultimă instanță, desființarea lor.

Cele trei organizații nu erau secte religioase, nici sub aspect doctrinar și nici din punctul de vedere al legislației române (Legea Cultelor din 1928 și legile ulterioare). În septembrie 1940, când s-a instaurat regimul militar-fascist în frunte cu Ion Antonescu, bapțiștii din întreaga țară erau recunoscuți drept cult religios și au rămas astfel până în februarie 1942, când au fost retrogradați la condiția de asociație religioasă². În ce-i privește pe adventiștii de ziua a șaptea și

¹ Lucrările cele mai importante despre persecuția la adresa cultelor neoprotestante în România anilor 1940-1944 publicate până acum sunt: Alexa Popovici, *Istoria Bapțiștilor din România: 1856-1989*, ediția a 2-a revizuită, Oradea, Editura Făclia, Editura Universității Emanuel din Oradea, 2007, p. 631-654 (prima ediție: 1989); Dorin Dobrințu, *Religie și putere în România. Politica statului față de confesiunile (neo)protestante, 1919-1944*, în „Studia Politica. Romanian Political Science Review”, vol. VII, nr. 3, 2007, p. 583-602, aici p. 591-594. Între publicațiile – unele cu caracter devoțional – care fac referire la această problemă: Iosif Țon, *Persecuția religioasă între anii 1920-1944*, în *Libertatea religioasă. Contribuția istorică a bapțiștilor la dezvoltarea acestui concept*, Oradea, Cartea Creștină, 1995, p. 101-119, aici p. 114-117; Constantin Cuciuc, *Religii care au fost interzise în România*, București, Editura Gnosis, 2001, p. 28-29, 38-40; Valeriu Andreiescu, *Istoria pentecostalismului românesc*, vol. 1, *Evanghelia deplină și puterea lui Dumnezeu*, Oradea, Editura Casa Cărții, 2012, p. 186-208.

² Prin decizia nr. 5.657 din 6 februarie 1940, a Ministerului Cultelor și Artelor, bapțiștii au obținut calitatea de cult religios la nivelul întregii țări: „Farul Creștin”, anul VIII, nr. 8, 24 februarie 1940, p. 2-5; reprodusă în Viorel Achim (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Iași, Editura Polirom, 2013, doc. 2, p. 200-201 (în continuare: *Documente*). O variantă rezumativă a fost publicată în MOF, Partea I, nr. 34, 10 februarie 1940,

creștinii după Evanghelie, ei erau recunoscuți ca asociații religioase, bucurându-se, cel puțin teoretic, de libertatea credinței. Începând din septembrie 1940, cele trei denominațiuni au devenit însă ținta unei politici sistematice de limitare a libertății credinței, de natură să-i intimideze pe credincioși și să-i determine să-și părăsească religia și să treacă la ortodoxie. Treptat, la nivelul administrației s-a produs o asimilare a baptiștilor, adventiștilor de ziua a șaptea și creștinilor după Evanghelie cu „sectele” religioase.

Această politică a inclus un lung șir de măsuri de ordin legislativ, administrativ și polițienesc. Ea s-a transformat într-o persecuție sistematică, ce a culminat cu interzicerea celor trei organizații religioase, închiderea caselor de rugăciune și pedepsirea oricăror manifestări publice ale credinței. Prima scoatere în afara legii a celor trei denominațiuni a fost decretată în timpul guvernării național-legionare, la 9 septembrie 1940, prin deciziile Ministerului Cultelor și Artelor nr. 42.352³ și nr. 42.353⁴. La 19 septembrie 1940, printr-o altă decizie ministerială (nr. 43.931), s-a revenit asupra acestei măsuri, fiind restabilit, cel puțin formal, regimul anterior⁵. Persecuția a fost însă reluată și, mai cu seamă începând din primăvara anului 1941, au fost introduse o serie întreagă de restricții. În final s-a ajuns la desființarea celor trei asociații religioase, prin decretul-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942⁶ și, apoi, prin decretul-lege nr. 431 din 28 iunie 1943⁷.

Persecuția religioasă din anii regimului Antonescu a cuprins și alte grupuri religioase care nu s-au bucurat nicicând până atunci de libertatea cultului. Unele erau de origine neoprotestantă (penticostalii, adventiștii reformiști, nazarinenii), alții erau mileniștii sau martorii lui Iehova, se adăugau inochentiștii, o facțiune desprinsă din ortodoxia rusă. Câteva dintre grupurile religioase mai mici interziceau credincioșilor să facă stagiul militar și să lupte pe front și de aceea ele au fost interzise tot timpul în România, iar în anii celui de-al Doilea Război Mondial membrii lor au fost supuși unei represii extrem de dure. Între cei care au simțit rigorile politicii confesionale a regimului Antonescu au fost însă și ortodocșii care respectau calendarul vechi, anume ortodocșii de rit vechi (ruși lipoveni) și stiliștii, cei mai mulți de origine etnică ucraineană și rusă.

p. 565-567. Prin decizia nr. 10.091 din 20 februarie 1942, a Ministerului Culturii Naționale și Cultelor, baptiștii au fost retrogradați la statutul de asociație religioasă: MOF, Partea I, nr. 45, 21 februarie 1942, p. 1208-1209; reproducă în *Documente*, doc. 129, p. 389.

³ MOF, Partea I, nr. 216, 17 septembrie 1940, p. 5437; reproducă în *Documente*, doc. 4, p. 207-208.

⁴ MOF, Partea I, nr. 216, 17 septembrie 1940, p. 5437-5438; reproducă în *Documente*, doc. 5, p. 208-209.

⁵ ANIC, fond Ministerul de Interne, dosar nr. 410/1940, f. 159; reproducă în *Documente*, doc. 12, p. 221-222. În MOF, Partea I, nr. 220, 21 septembrie 1940, p. 5518, a fost publicată o variantă prescurtată a deciziei nr. 43.931/1940.

⁶ MOF, Partea I, nr. 305, 30 decembrie 1942, p. 11231-11232; reproducă în *Documente*, doc. 304, p. 616-619.

⁷ MOF, Partea I, nr. 157, 9 iulie 1943, p. 5993-5995; reproducă în *Documente*, doc. 434, p. 794-799.

Politica represivă în domeniul confesional, și mai cu seamă persecuția la adresa celor trei confesiuni neoprotestate, a ținut fundamental de programul de omogenizare a țării pe care l-a urmat guvernul Antonescu, omogenizarea fiind de natură etnică, dar și confesională. Omogenizarea confesională a poporului român, prin convertirea forțată la ortodoxie a tuturor etnicilor români „rătăciți”, a fost o idee mai veche, ce a circulat în unele medii religioase și politice, și ea explică episoadele de prigoană confesională din perioada interbelică, atunci când guvernul și aparatul de stat au răspuns presiunilor venite din partea conducerii Bisericii Ortodoxe Române, care și-a propus readucerea tuturor etnicilor români la credința „strămoșească”, ținta cea mai la îndemână fiind grupările religioase mai mici reprezentate de bapțiști, adventiști și creștinii după Evanghelie. Din septembrie 1940, când a fost instaurat regimul național-legionar, politica de omogenizare confesională a devenit politică de stat. Aparatul de stat administrativ și polițienesc a fost mobilizat pentru punerea ei în practică. Statul român s-a pus la dispoziția Bisericii Ortodoxe Române, care s-a folosit de conjunctură pentru a elimina concurența pe care o reprezentau „sectele” și pentru a redobândi monopolul confesional.

Politica guvernului Antonescu față de „sectele” religioase în anii 1940-1944 este o temă puțin studiată de istorici⁸ și puțin cunoscută, ea fiind abordată extrem de limitat și în lucrările cu caracter devoțional.

Această politică, în care au fost implicate numeroase instituții ale statului român, de la Președinția Consiliului de Miniștri și ministere (în primul rând Ministerul Cultelor și Artelor, devenit apoi Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, precum și Ministerul Afacerilor Interne) până la primării de comune și posturi de jandarmi, și care a implicat emiterea a numeroase acte, este bine reprezentată în arhivele publice⁹. Recent a fost publicată o culegere care conține documente cu acest conținut provenind din diferite arhive, precum și legislația din anii 1940-1944 privitoare la cultele neoprotestante (decretele-lege și deciziile ministeriale)¹⁰.

Prezentul articol se ocupă de un document de arhivă de dimensiuni mari (77 de file dactilografiate) care se referă la „sectele” religioase în Provincia Bucovina sub regimul Antonescu. Documentul a fost redactat în septembrie 1943, într-un moment în care, în toată țara, persecuțiile în domeniul confesional au atins punctul culminant, când toate „sectele” erau interzise prin lege și orice manifestare a credinței era aspru pedepsită. Documentul oferă o imagine cuprinzătoare a ceea ce s-a petrecut în acea perioadă în Bucovina, unde persecuția a avut un caracter mai cuprinzător și a îmbrăcat forme mai brutale decât în alte

⁸ Vezi nota 1.

⁹ Considerații în legătură cu arhivele care găzduiesc materiale privitoare la sectele religioase, în *Documente*, p. 14-15, 21-22. Menționăm că în anii 1942-1943 arhivele acestor organizații religioase au fost confiscate de autorități și nu au fost restituite niciodată: nu se știe dacă au supraviețuit și unde sunt adăpostite azi.

¹⁰ Viorel Achim (editor), *op. cit.*

părți ale țării. Chiar dacă se referă strict la Bucovina, considerăm că documentul este ilustrativ pentru situația din întreaga țară și prin aceasta el poate contribui la înțelegerea politicii statului român față de „secte” în timpul regimului Antonescu.

Vom publica integral acest document inedit, prevăzut cu notele editorului și precedat de un mic studiu care face o analiză a conținutului documentului și o prezentare a contextului în care acesta a fost elaborat.

Persecuția „sectelor” în Provincia Bucovina

În Provincia Bucovina, politica față de „sectele” religioase a îmbrăcat forme mai radicale decât în restul țării, situația de aici fiind egalată doar de ceea ce s-a petrecut în Basarabia.

După eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, în vara anului 1941, guvernul Antonescu a aplicat în aceste teritorii o politică extrem de dură în domeniul confesional. Autoritățile române au urmărit eliminarea din peisajul religios al celor două provincii a unui șir întreg de confesiuni și rituri. Au fost vizate nu numai cele trei confesiuni neoprotestante care, înainte de ocupația sovietică, dar și în timpul acesteia, funcționaseră legal (baptiștii, adventiștii de ziua a șaptea și creștinii după Evanghelie), ci și alte grupuri neoprotestante (penticostalii, adventiștii reformiști, nazarinenii) ori martorii lui Iehova (sau mileniștii) și inochentiștii, care nu fuseseră autorizate niciodată, dar și ortodocșii de rit vechi (în cea mai mare parte ruși lipoveni), precum și stiliștii, credincioșii ortodocși (aproape toți minoritari ucraineni și ruși) care refuzau să respecte calendarul nou, gregorian, introdus în România în 1924, și urmau vechiul calendar iulian.

A fost o politică intransigentă și de o duritate nemaiîntâlnită anterior, la care au contribuit în egală măsură Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor și Ministerul Afacerilor Interne, precum și administrația provincială, în frunte cu Guvernământul Basarabiei și cel al Bucovinei. În noțiunea de „sectă” aici a fost inclusă și biserica ortodoxă de rit vechi (lipovenii) și stiliștii. La aceștia trebuie adăugați inochentiștii, care au reprezentat și singurul grup religios ce a fost deportat în masă în afara țării. În august 1942, la ordinul lui Ion Antonescu, cei 2.000 de inochentiști din România, marea majoritate din Basarabia, au fost arestați și deportați în Transnistria.

Baptiștii, adventiștii de ziua a șaptea și creștinii după Evanghelie, deși în momentul eliberării Basarabiei și nordului Bucovinei se bucurau în restul țării de funcționare legală și aveau statutul de cult (baptiștii) sau de asociație religioasă (adventiștii și creștinii după Evanghelie), în cele două provincii răsăritene ale țării ei au fost interziși și au rămas așa tot timpul sub administrația românească.

Persecuțiile teribile din Basarabia și Bucovina s-au aflat în directă legătură cu statutul special pe care l-au avut în acei ani cele două provincii și cu

proiectul guvernului de la București de a realiza aici o omogenizare rapidă a populației, nu doar din punct de vedere etnic, ci și sub aspect confesional. Preocuparea specială care a existat, începând chiar cu vara anului 1941, pentru omogenizarea etnică rapidă a Basarabiei și Bucovinei, unde guvernul român a procedat la deportări și repatrieri de grupuri de populație minoritară, precum și la pregătirea unui amplu schimb de populație româno-ruso-ucrainean¹¹, a fost însoțită de o politică de omogenizare în domeniul confesional.

În august 1941 Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, Direcția Cultelor, a dat, prin Ministerul de Interne, un ordin circular prin care a interzis orice activitate „sectantă” în Basarabia și Bucovina de Nord, oprind, până la noi dispoziții, funcționarea asociațiilor religioase. Pretextul era nevoia de a asigura „liniștea sufletească a credincioșilor [ortodocșilor – notă V.A.] din acele teritorii dezrobite”¹². Măsura viza cele trei organizații neoprotestante care înainte de evenimentele din iunie 1940 funcționaseră legal, iar acum, după eliberare, căutau să-și reia activitatea. În consecință, toate autorizațiile de funcționare eliberate asociațiilor religioase din aceste provincii au fost strânse și trimise la minister pentru anulare. Casele de rugăciune nu au primit aprobare de deschidere și a fost interzisă orice reuniune religioasă. Interdicția a fost menținută tot timpul. Ea a fost extinsă și asupra județelor din sudul Bucovinei, unde comunitățile neoprotestante ce funcționau legal nu au mai avut voie să se reunească. Datorită unor conjuncturi locale, unele case de rugăciune au fost totuși deschise, cu autorizație din partea autorităților, și au putut funcționa o perioadă, cum a fost cazul bisericii baptiste din Tighina, deschisă în ziua de 3 martie 1942¹³.

Persecuția din Basarabia și Bucovina a îmbrăcat forme de o duritate neîntâlnită în alte regiuni ale țării. Credincioșii au fost arestați, trimiși în judecată și închiși pentru simplul fapt că erau baptiști, adventiști sau creștini după Evanghelie. Sute de oameni au fost condamnați la ani grei de închisoare pentru refuzul de a-și părăsi „secta”. Cele mai mari pedepse le-au primit cei acuzați că fac propagandă „sectantă”. Erau, de regulă, oameni găsiți rugându-se în casele lor ori pe câmp sau cei găsiți cu publicații religioase. Conducătorii religioși au fost trimiși în lagăre sau chiar peste Nistru. Casele de rugăciune au fost închise și confiscate. Ele au căpătat o altă destinație, unele fiind transformate în biserici ortodoxe. A existat o presiune extraordinară pentru revenirea acestor oameni la ortodoxie. Aparatul de stat a fost mobilizat pentru acest scop. Bătaia și alte violențe fizice au fost la ordinea zilei. Jandarmii din sate au fost de o brutalitate care a fost greu de înțeles chiar și pentru cei din eșaloanele superioare.

¹¹ Pentru politica guvernului Antonescu de românizare rapidă a Basarabiei și Bucovinei, vezi Viorel Achim, *Proiectul guvernului de la București vizând schimbul de populație româno-ruso-ucrainean (1943)*, în RI, s.n., XI (2000), nr. 5-6, p. 395-421.

¹² *Documente*, doc. 74, p. 293.

¹³ Vezi *ibidem*, doc. 188, p. 468-469, adresă a Inspectoratului Regional de Poliție Chișinău, Serviciul Poliției de Siguranță, către Guvernământul Basarabiei, Cabinetul Militar, 2 mai 1942.

Dimensiunile pe care le-a luat prigoana confesională în cele două provincii și teroarea la care au fost supuși credincioșii sunt ilustrate, poate cel mai bine, de memoriul comunității baptiste din Bălți către guvernatorul Basarabiei, din aprilie 1942¹⁴, în care sunt expuse persecuțiile, jafurile, șicanele, umilințele, bătaile, amenințările cu moartea etc. la care au fost supuși bapțiștii din orașul și județul Bălți, inclusiv copiii, începând cu septembrie 1941. Se spune aici că, „[p]rin toate mijloacele, autoritățile cer credincioșilor bapțiști să se retragă de la credința bapțiștă la cultul ortodox, cerându-le declarații cu forța, altfel vor fi trimiși în lagăr”.

În Basarabia, sute de „sectanți”, îndeosebi bapțiști și adventiști, au fost închiși în lagărul de suspecți de la Oneștii Noi (județul Lăpușna), iar unii conducători religioși au fost deportați în Transnistria¹⁵. În Bucovina, sute de credincioși neoprotestanți au fost încarcerați în Penitenciarul Cernăuți. Numeroase documente de arhivă reflectă situația celor închiși în cele două locuri și permanentul șantaj la care au fost supuși pentru a-i determina să renunțe la credința lor. Eliberarea a fost condiționată de trecerea la ortodoxie, care s-a petrecut într-un număr mic de cazuri.

S-a procedat uneori la mobilizarea în armată a persoanelor pedepsite de organele Ministerului de Interne pentru activitatea lor în cadrul „sectelor” și în unele cazuri, ca pedeapsă severă, acești oameni au fost trimiși pe front în linia întâi.

Au fost cazuri în care în cadrul acestei acțiuni extrem de violente au fost uciși oameni¹⁶.

În ciuda interdicției și a măsurilor luate de autorități, „sectanții” din Basarabia și Bucovina și-au continuat activitatea. Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor constata acest lucru într-o adresă către Președinția Consiliului de Miniștri din 1 aprilie 1942¹⁷. Aici ministerul propunea ca toate casele de rugăciune să rămână închise „până ce se va face o verificare minuțioasă a fiecărui credincios, cu privire la atitudinea avută sub regimul sovietic”, iar „cei închiși să fie trimiși la vatra lor, iar bărbații valizi să fie trimiși pe front”. Actul vorbește de atitudinea favorabilă sovieticilor pe care ar fi avut-o acești oameni

¹⁴ *Ibidem*, doc. 175, p. 446-449. Vezi și referatul în legătură cu cele reclamate de bapțiștii din Bălți, întocmit de Legiunea de Jandarmi Bălți, la 29 aprilie 1942: *ibidem*, doc. 182, p. 460-462. Referatul neagă unele acuzații, dar le confirmă pe altele.

¹⁵ A fost cazul lui Eugen Jurencu, pastor și conducător al comunității baptiste din Bălți, care, după ce a fost internat în lagărul de la Oneștii Noi, a fost deportat în Transnistria, în lagărul Golta. Două documente despre deportarea lui Eugen Jurencu în Transnistria, *ibidem*, doc. 376, p. 703-704, doc. 500, p. 876-877.

¹⁶ Un caz este cel al Domnicăi Moloci, bapțiștă din Calafindești, județul Rădăuți. Această femeie de 35 ani a fost condamnată de Tribunalul Militar Cernăuți, la 4 septembrie 1942, pentru propagandă religioasă. La 20 februarie 1943 ea a fost transferată la închisoarea Mislea, județul Prahova. Îmbolnăvindu-se din cauza mizeriei și torturilor îndurate, a fost dusă la spitalul din Brașov, unde a murit la 28 mai 1943. Vezi Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 528, 643, cu trimiterile din note.

¹⁷ *Documente*, doc. 160, p. 429-431.

în timpul ocupației sovietice, ceea ce era un fals, deoarece cele trei organizații religioase au suferit din plin rigorile regimului sovietic. Ministerul a invocat acest lucru pentru a putea justifica măsurile contra lor. Președinția Consiliului de Miniștri a fost de acord cu propunerile ministerului¹⁸.

De asemenea, „sectanții” din Basarabia și Bucovina au trăit cu teama că vor fi deportați în Transnistria. Proiectul deportării „sectanților” în Transnistria, care a avut la bază un ordin al mareșalului Antonescu din 6 mai 1942, de trimitere a acestora – inclusiv a celor trei asociații religioase care în acel moment încă funcționau legal în țară, nu însă și în Basarabia și Bucovina – „în organizațiile de muncă de pe Bug”¹⁹, nu s-a realizat, dar el a provocat îngrijorarea acestor oameni. Autoritățile locale din Basarabia și Bucovina (la nivel de județ sau comună) s-au folosit de amenințarea cu deportarea pentru a-i determina să-și părăsească credința. În urma zvonului că cei care nu trec la ortodoxie vor fi deportați peste Nistru, unii credincioși și-au vândut averile sau le-au împărțit altor consăteni²⁰.

Așa cum am menționat deja, în Bucovina sute de „sectanți” au fost condamnați și trimiși în Penitenciarul Cernăuți. Poliția și jandarmeria îi arestau pe credincioșii surprinși practicându-și religia sau pe cei descoperiți că aveau asupra lor sau la domiciliu publicații interzise („sectante”) și îi înaintau parchetelor tribunalelor locale sau direct Curții Marțiale din Cernăuți. Acestea, printr-o judecată sumară, îi condamnau la ani grei de închisoare pe cei care afirmau că rămân la credința lor²¹. Presa din Cernăuți consemna cu regularitate sentințele date în cazul „sectanților”. Au fost cazuri în care toți credincioșii adunați în casa de rugăciune au fost arestați și trimiși la parchet sau la Curtea Marțială²².

Într-o notă informativă din 24 iulie 1943²³, a Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți, Serviciul de Siguranță, se spune că în Penitenciarul Cernăuți se găseau 506 „sectanți”, dintre care 364 condamnați la închisoare între 2 și 25 ani și 142 condamnați la moarte. Cei condamnați la moarte făceau parte din grupurile religioase (mileniști sau martori ai lui Iehova, dar și din alte grupări) care interziceau membrilor să pună mâna pe armă și declaraseră în fața Curții Marțiale că nu vor să lupte pe front. În document se afirmă că până în acel moment au fost rezolvate 43 de cereri de grațiere; regele i-a grațiat, cu condiția

¹⁸ Președinția Consiliului de Miniștri a comunicat, la 9 aprilie 1942, guvernatorilor celor două provincii acordul său cu propunerile ministerului. Adresa către guvernatorul Basarabiei, *ibidem*, doc. 168, p. 417-418.

¹⁹ Câteva documente în legătură cu acest ordin, *ibidem*, doc. 191, p. 471, doc. 209, p. 388-489, doc. 211, p. 491, doc. 212, p. 491-492, doc. 213, p. 492-493.

²⁰ Două documente care vorbesc de acest lucru, din martie 1943, cu referire la comuna Petriceni, județul Storojineț, *ibidem*, doc. 364, p. 691-692, doc. 373, p. 700-701.

²¹ Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 642-643, dă exemple de condamnări pronunțate de Curtea Marțială din Cernăuți în cazul baptiștilor.

²² Un caz de acest fel a fost cel al baptiștilor din comuna Costișa, județul Rădăuți. Vezi nota 37.

²³ *Documente*, doc. 442, p. 807-808.

să meargă pe front. Un tabel cu aceste persoane a fost trimis Marelui Stat Major, pentru a fi repartizate la unitățile de pe front.

Într-un raport din 6 octombrie 1943²⁴, al Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți către Direcțiunea Generală a Poliției, se arată că dintre cei aproximativ 500 de „sectanți” care erau închiși la Cernăuți, cu condamnări între 3 ani de închisoare și pedeapsa cu moartea, 46 au făcut declarații de trecere la ortodoxie și au cerut să fie grațiați. Dintre aceștia, doi fuseseră condamnați la moarte; unul dintre condamnații la moarte a decedat între timp, din motive medicale, iar celuilalt i s-a respins cererea. Celorlalți 44 de „sectanți” le-a sosit grațierea și au fost puși în libertate în ziua de 12 septembrie. Conducerea inspectoratului spera că în urma grațierii acestor „sectanți” și alți deținuți vor face declarații de trecere la ortodoxie și cereri de grațiere.

Cum se poate vedea și din acest raport, asupra „sectanților” închiși în Penitenciarul Cernăuți s-au făcut mari presiuni pentru a-i determina să-și părăsească religia și să treacă la ortodoxie. Numărul celor care au cedat șantajului sau care au cedat psihic a fost însă mic (doar 44 până la 12 septembrie 1943, la care s-au mai adăugat câțiva după această dată). În covârșitoare majoritate, „sectanții” au refuzat să-și renege credința.

Cei 44 de „sectanți” care au trecut la ortodoxie la 12 septembrie 1943 au constituit cel mai mare succes în efortul autorităților din Bucovina de a-i readuce la „credința strămoșească”, succes care nu a fost repetat. În acea zi s-a desfășurat în Penitenciarul Cernăuți o ceremonie, la care au participat reprezentanții unor înalte instituții militare și civile, în cadrul căreia cei 44 de sectanți care au acceptat să treacă la ortodoxie au fost botezați, fiind recompensați în aceeași zi cu grațierea și eliberarea din închisoare, plus o sumă de bani. Despre ceremonia din închisoarea din Cernăuți a scris pe larg presa centrală și locală²⁵.

Documentul de care ne ocupăm în acest articol a fost elaborat chiar în acest moment, în care persecuția ajunsese la apogeu, când toate „sectele” erau interzise. El notează situația „sectelor” religioase în Bucovina și măsurile luate împotriva acestora de către autorități în perioada anterioară lui septembrie 1943, cu accent pe anii 1942 și 1943.

Raportul Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți din septembrie 1943 cu privire la situația „sectelor” în Provincia Bucovina

Documentul pe care îl publicăm în acest articol este emis de Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți. Cum în exemplarul din arhivă lipsește foaia de titlu, instituția nu este consemnată. Zona de autoritate a inspectoratului era

²⁴ *Ibidem*, doc. 471, p. 846-847.

²⁵ Între aceste articole, Ion Cernăuțean, *Solemnitatea creștinească dela Penitenciarul Cernăuți. 44 rătăciți dela dreapta credință au revenit la religia strămoșească, în Bucovina, Cernăuți, anul III, nr. 685, miercuri, 15 septembrie 1943, p. 3.*

Provincia Bucovina, structura administrativă creată în septembrie 1941, după eliberarea teritoriilor din estul și nordul-estul țării ce fuseseră ocupate de sovietici în vara anului 1940 și reîncadrarea lor în statul român. În baza legii nr. 790 din 3 septembrie 1941²⁶, cu modificarea făcută de legea nr. 873 din 4 octombrie 1941²⁷, Provincia Bucovina cuprindea șapte județe: Câmpulung, Cernăuți, Rădăuți, Storojineț, Suceava, Hotin și Dorohoi. Așadar, era vorba nu doar de cele cinci județe din Bucovina istorică, ci și de județul Hotin din Basarabia și județul Dorohoi din Vechiul Regat. Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți avea în subordine polițiile din acest teritoriu, mai precis Chestura Poliției Municipiului Cernăuți, polițiile orașelor de reședință (Câmpulung, Rădăuți, Storojineț, Suceava, Hotin și Dorohoi) și comisariatele de poliție din orașele mai mici. Cum, în ce privește „problema sectelor”, polițiile subordonate Inspectoratului Cernăuți aveau atribuții și în zona rurală, unde ordinea publică era asigurată de jandarmerie, raportul din septembrie 1943 se referă, într-o anumită măsură, și la zona rurală a celor șapte județe.

Cel mai probabil, raportul a fost redactat de șeful Serviciului Poliției de Siguranță din cadrul Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți, V. Astafi, pe care îl găsim punându-și semnătura pe actele eminate de la acest serviciu, privitoare la problema „sectelor”²⁸. Raportul a fost redactat în cadrul Serviciului Poliției de Siguranță. Destinatarul raportului era Direcțiunea Generală a Poliției, Direcția Poliției de Siguranță, instituția care periodic comanda inspectoratelor regionale rapoarte în legătură cu „sectele religioase”. Faptul că documentul se păstrează în arhiva creată de Direcțiunea Generală a Poliției este și el o dovadă că destinatarul a fost această instituție.

Raportul nu poartă dată, dar în mod cert a fost redactat în prima parte a lunii septembrie 1943. Informațiile cele mai recente sunt din această lună. *Terminus ante quem* este 12 septembrie 1943, deoarece raportul nu spune nimic despre ceremonia care s-a desfășurat atunci la Penitenciarul Cernăuți, în cadrul căreia 44 de „sectanți” au trecut la ortodoxie și au fost botezați²⁹. Dacă raportul ar fi fost redactat la o dată ulterioară, ceremonia din Penitenciarul Cernăuți nu ar fi putut lipsi.

Raportul din septembrie 1943 este un tip de document comun în epocă. Periodic inspectoratele regionale de poliție întocmeau rapoarte cu privire la „problema sectelor” și activitatea desfășurată de inspectorat în acest domeniu, pe care le trimiteau Direcțiunii Generale a Poliției.

²⁶ Publicată în MOF, Partea I, nr. 209, 4 septembrie 1941, p. 5192-5195.

²⁷ Publicată *ibidem*, nr. 236, 6 octombrie 1941, p. 5924 („Legea nr. 873 pentru modificarea art. 15 din decretul-lege nr. 2.506 din 1941, privitor la organizarea Basarabiei și Bucovinei”).

²⁸ Cum este un raport din 6 octombrie 1943, către Direcțiunea Generală a Poliției, Direcția Poliției de Siguranță, în legătură cu sectanții din Penitenciarul Cernăuți: *Documente*, doc. 471, p. 846-847.

²⁹ Vezi paragrafele cu nota 24 și nota 25.

Documentul nostru este unul dintre numeroasele rapoarte cu privire la sectele religioase întocmite în anii 1941-1944 de Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți. Aceste rapoarte destinate Direcțiunii Generale a Poliției erau fie rapoarte periodice cerute de București, fie rapoarte și informări speciale în legătură cu o situație sau alta³⁰. Așa a fost raportul din 6 octombrie 1943, amintit mai sus, în legătură cu „sectanții” din Penitenciarul Cernăuți. „Problema sectelor” se afla între prioritățile Direcțiunii Generale a Poliției și ale Inspectoratului General al Jandarmeriei, iar organele din teritoriu acționau în consecință. Situația specială a Bucovinei și Basarabiei a făcut ca rapoartele provenind de aici să fie relativ numeroase. Raportul din septembrie 1943 este cel mai mare ca dimensiuni și, poate, și cel mai important.

Între rapoartele elaborate de Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți și trimise la București se află unul care constituie, într-un fel, un rezumat al raportului din septembrie 1943³¹. Acest raport, care are titlul „Sectele – Istoric”, elaborat de Echipa Specială din cadrul Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți, rezumă într-un mod destul de schematic informația care apare în documentul de care ne ocupăm. Se ocupă tot de opt „secte”, dar într-o ordine puțin modificată, în sensul că penticostalii apar imediat după creștinii după Evanghelie. În varianta păstrată în arhivă, el nu poartă dată, dar credem că este ulterior raportului din septembrie 1943 deoarece, atunci când se ocupă de bapțiștii trecuți la ortodoxie, dă un număr mai mare (90) decât cel care apare în documentul nostru (51). Diferența este dată, desigur, de convertirile făcute între timp, între care și cei 44 de „sectanți” din Penitenciarul Cernăuți botezați în cadrul ceremoniei din 12 septembrie 1943, cei mai mulți fiind bapțiști. În rest, cele două rapoarte operează cu aceleași cifre. Cel mai probabil, acest raport rezumativ a fost scris către sfârșitul lunii septembrie 1943.

Raportul din septembrie 1943 de care ne ocupăm sintetizează o mare cantitate de informații preluate din arhiva curentă a inspectoratului. Informațiile sunt aranjate cronologic. Acest mod de aranjare a informației poate crea impresia că materialul a fost scris în timp, în mai multe etape. Nu este însă un registru cronologic, așa cum întocmeau în epocă unele instituții, pentru că autorul se arată a fi extrem de selectiv; el nu a introdus decât o parte din informația de care dispunea.

Raportul din septembrie 1943: conținutul documentului

Raportul din septembrie 1943 se compune din opt studii relativ autonome despre „sectele religioase” care activau în acel moment pe teritoriul Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți. Este vorba de următoarele organizații

³⁰ Două rapoarte ale Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți în legătură cu sectele din regiune, din 19 august 1942 și 12 noiembrie 1942, au fost publicate *ibidem*, doc. 249, p. 546 și doc. 289, p. 595-596.

³¹ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 62/1942, f. 53-58.

religioase, care apar în această ordine și cu aceste nume: „secta baptistă”, „secta adventistă de ziua a șaptea”, „secta creștini după Evanghelie”, „secta milenistă (ruselistă)”, „secta martorii lui Iehova”, „secta penticostalistă” (penticostală), „lipovenismul” și „stilismul”.

Pentru primele trei „secte” studiul dă date relativ numeroase, însă pentru celelalte cinci datele sunt puține. Explicația acestei diferențe constă în faptul că baptiștii, adventiștii de ziua a șaptea și creștinii după Evanghelie se aflau în centrul atenției autorităților polițienești și administrative. Ei au fost și cei mai persecutați. Aici s-a concentrat efortul autorităților implicate în combaterea sectelor, chiar dacă cele trei organizații nu erau și cele mai mari în ce privește numărul credincioșilor. Stiliștii erau mult mai numeroși, autorul raportului estimând ponderea lor la circa 20-25% din totalul populației ucrainene a Provinciei Bucovina, care, după el, număra 447.182 de oameni. De asemenea, ortodocșii de rit vechi (lipovenii) erau și ei mai numeroși decât baptiștii, principalul grup neoprotestant; pentru Provincia Bucovina raportul dă un număr de 4.769 de lipoveni. Sub regimul Antonescu stiliștii și ortodocșii de rit vechi au fost supuși și ei unor îngrădiri, dar împotriva lor nu au fost luate măsuri dure de felul arestării pentru simplul fapt al apartenenței la acel grup, cu atât mai puțin a fost vorba de trimiterea în închisoare.

Fiecare studiu privitor la o organizație religioasă cuprinde trei secțiuni principale. Prima secțiune, cu titlul „Istoricul sectei”, se ocupă de următoarele chestiuni (cu formularea din document): Înființarea și originea sectei; Infiltrarea în România; Numărul membrilor, caselor de rugăciune și predicatorilor din țară; Diviziunile sectei; Organizația sectei; Organizația sectei în România; Doctrina sectei, practicile de cult; Mijloacele de propagandă (reviste, broșuri).

Cea de-a doua secțiune, cu titlul „Istoricul sectei în Provincia Bucovina”, conține date despre istoricul „sectei” respective în fiecare din județele în care era prezentă, de la apariția respectivei credințe religioase în acele locuri și până în anul 1940.

Secțiunea „Concluzii generale” se referă de fapt la activitatea de urmărire a „sectelor” desfășurată de Inspectoratul Cernăuți și polițiile din subordine. Este partea cea mai importantă a documentului, deoarece oferă date despre situația din acel moment a respectivei organizații religioase și despre tratamentul la care erau supuși membrii ei. Raportul arată ce s-a petrecut în anul 1942, cu date pentru fiecare lună și apoi cu un bilanț pe întregul an („Concluzii generale pe anul 1942”). Urmează apoi date despre evenimente din anul 1943, pe luni, până în această lună. Așa cum am arătat deja, ultimele informații care apar în document sunt din această lună. Documentul sintetizează informațiile din luna august, ca apoi să introducă, acolo unde a fost cazul, informații din septembrie 1943, fără să facă însă un bilanț al acestei luni, întrucât luna nu se încheiase.

Aici se află și un capitol intitulat „Judecarea situației și concluziunile generale trase în urma activității desfășurate de secta ... în cursul anului 1942 și măsuri de luat pentru anul 1943”. Sunt enumerate măsurile care urmau să fie

luate și pe care le-au luat inspectoratul și polițiile din subordine în urmărirea „sectelor”. Indică de fapt obiectivele și metodele de lucru ale poliției. Acestea erau (cu formularea din document): Identificarea și supravegherea credincioșilor respectivei secte; Identificarea și supravegherea propagandiștilor și colportorilor de publicații religioase; Supravegherea celor care au revenit la credința ortodoxă sau au trecut la alte culte (pentru a se constata dacă trecerile s-au făcut din convingere sau de formă); Identificarea și supravegherea conducătorilor; Efectuarea de percheziții domiciliare (pentru descoperirea de material de propagandă); Intensificarea propagandei în rândul sectanților, „în unire cu organele administrative și clericale”, pentru a-i determina să revină la ortodoxie.

Modul în care era organizată activitatea informativă a inspectoratului în ce privește fiecare „sectă” este arătat în detaliu în câte un capitol intitulat „Planul de lucru pentru desfășurarea activității informative în urmărirea sectei”. Este prezentată aici întreaga logistică a activității informative. Obiectivele avute în vedere erau: casele suspecte, predicatorii, conducătorii, membrii fanatici, membrii în general, cei reveniți la ortodoxie, cei trecuți la alte culte. Există o ordine de urgență, notată de la I la VII: urgența I erau conducătorii, urgența II predicatorii etc. Inspectoratul avea constituită o Echipă Specială care se ocupa de problema „sectelor”. Agenții Echipelor Speciale colaborau cu organele de poliție și administrative. Inspectoratul apela însă și la „mijloace suplimentare”, cum erau: informatori, agenți acoperiți, clerul ortodox, ortodocșii (credincioși de rând), organele administrative locale, corpul didactic.

Raportul indică măsurile care au fost luate împotriva „sectelor”. Cele mai multe referiri sunt, desigur, la orașele din Provincia Bucovina, pentru că ele constituiau zona de competență a inspectoratului, dar sunt și referiri la zona rurală, unde trăiau cei mai mulți „sectanți”. Avem aici un tablou cuprinzător al persecuției, întocmit chiar de instituția de ordine care urmărea această problemă. Partea cea mai consistentă și cu cele mai multe informații privește anul 1943. Raportul nu dă amănunte în legătură cu o situație sau alta dintre cele menționate sau cu o măsură de persecuție sau alta. Aceste detalii le găsim în numeroase alte documente aflate în fondurile de arhivă create de inspectorat și de polițiile din subordine. Pentru unele situații s-a păstrat chiar dosarul complet.

Tot aici apare un capitol, „Situația numerică și nominală a sectei”, cu numărul credincioșilor în momentul septembrie 1943, separat pe județe și pentru zona urbană și cea rurală, iar pentru zona urbană este dată și lista nominală a credincioșilor, organizată pe orașe. Pentru lipoveni și stilști, unde interesul autorităților era mai limitat, nu există liste nominale, iar pentru stilști nu există nici situația numerică.

Constatăm în documentul de care ne ocupăm o bună cunoaștere a fenomenului „sectant”, așa cum era perceput de autoritățile române din acea epocă. Remarcăm în unele situații acuratețea informației. Multe din informațiile care apar aici se găsesc și în alte acte emise de inspectorat sau de polițiile din teritoriu.

Observațiile repetate ale autorului că în 1943 – adică, după punerea în aplicare a decretului-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942 – fenomenul „sectant” s-a diminuat semnificativ este îndreptățită. În condițiile prigoanei sălbatice împotriva credincioșilor, când aparatul de stat a fost pus în slujba ideii realizării unei uniformizări confesionale a țării, este de înțeles de ce aceste organizații religioase nu s-au mai manifestat ca înainte, iar unii dintre membrii lor și-au abandonat credința. Autorul notează că în unele locuri „sectele” nu mai fac prozelitism, că se manifestă mai discret sau că nu mai activează deloc. În același timp, raportul constată că majoritatea „sectanților” au rămas fideli „sectei” lor. Despre bapțiști, în partea conținând concluziile pe anul 1942, se spune: „Datorită măsurilor de supraveghere luate contra bapțiștilor, s-a constatat că această secta n-a desfășurat în decursul anului 1942 nici o activitate în sensul [de] a recruta noi aderenți./ Majoritatea acestora au rămas fideli doctrinei sectei lor, iar parte au revenit la credința strămoșească sau au trecut la alte culte, unii din convingere, iar alții pentru a se sustrage urmărilor polițieneste./ Acest fapt ne este confirmat după apariția decretului-lege nr. 927/942, când unii bapțiști s-au arătat refractari măsurilor de prohibire, arătând că cei ce au trecut la ortodoxism au făcut-o numai de formă și nu din convingere” (f. 10³²).

Raportul vorbește de arestările operate de organele de poliție, trimerile în judecată și condamnările pe care le-au suferit acești oameni în anii 1942 și 1943. Credincioșilor bapțiști, adventiști și creștini după Evanghelie, li se făceau percheziții domiciliare, care aveau ca scop descoperirea de literatură religioasă („material de propagandă sectară”), cei care erau surprinși rugându-se în casele lor de rugăciune, acasă sau pe câmp, erau arestați, trimiși în judecată și condamnați la închisoare. Într-un fel, pentru fiecare dintre aceste organizații în parte, dar și pentru penticostali, avem o cronică pe luni a persecuției pentru intervalul aprilie 1942 – septembrie 1943.

Raportul se ocupă de convertirile forțate la care au fost supuși credincioșii neoprotestanți în condițiile politicii amintite. Notează trecerile la biserica ortodoxă, arată în ce localități au avut loc, dă numărul convertirilor, iar când e vorba de conducătorii religioși care au trecut la ortodoxie, este dat și numele acestora. Este un fel de cronică, cu date pentru fiecare lună, făcută desigur pe baza evidențelor pe care le ținea inspectoratul, cu persoanele care au dat declarații de renunțare la „sectarism” și trecere la credința ortodoxă. Sunt consemnate și trecerile la biserica evanghelică luterană, dar sunt omise trecerile la catolicism, care au existat și ele, chiar dacă au fost puține.

Raportul menționat mai sus, care rezumă raportul din septembrie 1943, consemnează și el aceste cifre. Cifrele sunt chiar mai exacte, în sensul că îi introduce în calcule și pe sectanții din zona rurală.

În ce-i privește pe bapțiști, din documentul nostru aflăm că în anul 1942 au trecut la alte religii 59 de persoane: 25 la ortodoxie și 34 la luteranism. Fenomenul a continuat în cursul anului 1943 (f. 8-9). Adventiștii s-au dovedit

³² Trimerile la raportul din septembrie 1943 sunt făcute la filele documentului din arhivă.

mai tari în cursul anului 1942, când, „[c]u toată propaganda făcută în rândurile lor, cu scopul de a reveni la credința strămoșească, s-a constatat că toți membrii au rămas fideli doctrinei lor” (f. 23). După emiterea decretului-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942, care a interzis cele trei asociații religioase în toată țara, au fost adventiști care au trecut la ortodoxie (mai multe cazuri sunt menționate la f. 24-25). În rândul creștinilor după Evanghelie în anul 1942 nu s-au înregistrat decât nouă persoane care au revenit în sânul bisericii ortodoxe, mai precis o familie din Mihăileni, județul Dorohoi, dar în anul 1943 au fost zeci de cazuri (f. 36-38). În ce-i privește pe penticostali, se consemnează că în august 1942 cei 50 de penticostali din orașul Câmpulung au trecut cu forme legale la cultul evanghelic luteran (f. 58). Era, așa cum constatau și autoritățile, o stratagemă, pentru a ocoli revenirea la ortodoxie, cultul evanghelic luteran, care funcționa legal, asigurându-le acestor oameni o anumită protecție. Au fost și baptiști care au trecut de formă la luteranism. În orașul Rădăuți, al doilea centru penticostal, nu s-a înregistrat însă niciun caz de trecere la ortodoxie sau la alt cult legal (f. 59). Despre mileniști raportul spune că nu făceau prozelitism, dar nici nu au revenit la biserica ortodoxă (f. 45-46). Singurul martor al lui Iehova care a trecut la ortodoxie, în februarie 1942, a fost chiar conducătorul grupării, Alexei Sandaga din orașul Hotin, împreună cu familia lui compusă din patru persoane. Ulterior el a trecut din nou la martorii lui Iehova, declarând că devenise ortodox numai de formă. În consecință, în aprilie 1943, Poliția Hotin l-a trimis la Curtea Marțială Cernăuți, după ce a găsit la el „un vast material de propagandă sectară”. Procesul era în curs în septembrie 1943 (f. 50).

Cât de formale au fost aceste convertiri făcute sub amenințarea închisorii, este demonstrat de cazul adventiștilor din Darabani. După emiterea decretului-lege din 28 decembrie 1942, 144 adventiști din Darabani (68 adventiști, împreună cu membrii de familie, în total 144) au dat declarații de renunțare la „sectă” și trecere la credința ortodoxă. Raportul din septembrie 1943 scrie însă despre acești oameni: „Toți aceștia nu se sfiesc să declare ca nesincere declarațiile lor de trecere la cultul ortodox, cerând să fie lăsați să serbeze sâmbăta și duminica și să nu se închine la icoane”. Tot aici se arată că o dovadă a caracterului nesincer al acestor treceri este faptul că, la două luni după ce au dat declarații de renunțare la sectarism, un număr de 28 de adventiști din Darabani au fost trimiși în judecată pentru „activitate sectară interzisă” (f. 25).

Documentul are desigur și numeroase limite, care țin de informația de care dispunea inspectoratul, dar și de viziunea autorităților cu privire la „secte”.

Textul este plin de prejudecăți și stereotipuri, care erau însă locuri comune în epocă, iar unele s-au perpetuat până astăzi în anumite medii. În această privință, autorul, chiar dacă era un om cu studii superioare, nu depășește condiția celor mai mulți dintre oamenii care lucrau în administrația românească a epocii. Desigur că autorul raportului prezintă viziunea sa în legătură cu fenomenul „sectant” în Bucovina sau în alte părți. El nu înțelege motivațiile spirituale care i-au făcut pe acești oameni să îmbrățișeze credințele respective și nici împrejurările sociale care au stimulat acest fenomen religios.

În legătură cu istoricul și situația prezentă a „sectelor” apar desigur destule informații eronate.

Sunt și omisiuni, făcute fără știință sau poate intenționat. Astfel, nu sunt menționați mileniștii (martorii lui Iehova) din mai multe comune ale județului Hotin, care în anii 1942-1943 au refuzat să pună mâna pe armă și în consecință au fost condamnați la închisoare sau chiar la moarte. Ei apar într-un mare număr de documente³³. În raport nu sunt prinși deloc puținii nazarineni din regiune, probabil deoarece ei nu trăiau în orașele provinciei, dar știm că erau prezenți în câteva sate din județul Cernăuți³⁴, ceea ce înseamnă că ar fi trebuit totuși să fie amintiți și ei, în condițiile în care apar aici destule informații despre zona rurală.

Raportul vorbește în mai multe locuri despre rezistența pe care au arătat-o credincioșii celor opt organizații religioase. Îi acuză de „reavoință și încăpățănare”, pentru faptul că nu au cedat presiunilor venite din partea autorităților și au rămas credincioși „sectei” lor, refuzând revenirea la ortodoxie. Raportul nu spune însă nimic despre acțiunile de rezistență desfășurate de liderii acestor grupuri religioase. El precizează cine sunt liderii, arată că unii dintre ei au fost arestați, deferiți justiției sau încarcerați. Rezistența de care dădeau dovadă credincioșii de rând este explicată uneori prin influența liderilor. Nu se vorbește deloc de activitatea petiționară a conducătorilor religioși. De exemplu, memoriile pe care conducerea Conferinței Bucovina și Basarabia a adventiștilor le-a trimis în acei ani autorităților în legătură cu situația coreligionarilor, nu sunt menționate.

Unul dintre aceste documente importante, pe care raportul nostru îl omite, este memoriul în legătură cu situația adventiștilor din Basarabia și Bucovina pe care Uniunea Comunităților Evanghelice ale Adventiștilor de Ziua a Șaptea l-a trimis la Președinția Consiliului de Miniștri în aprilie 1942³⁵. Memoriul a fost redactat într-un moment când circula zvonul că autoritățile din cele două provincii pregăteau internarea „sectanților” în lagăre de muncă, iar elementele militare urmau a fi mobilizate și trimise pe front. Uniunea era de părere că ordinul privitor la internare, referindu-se la „sectanți”, nu îi viza pe adventiștii de ziua a șaptea, care erau membri ai unei asociații religioase legale. În memoriu se cerea anularea ordinului de internare în lagăr a adventiștilor din cele două provincii. Inspectoratul de Poliție Cernăuți avea cunoștință de acest memoriu, pentru că a existat o corespondență cu Bucureștiul pe această temă.

În schimb, raportul amintește de memoriul pe care naționaliștii ucraineni din Bucovina l-au adresat autorităților germane, în toamna anului 1941, în

³³ Câteva dintre aceste documente, din anul 1943: ACNSAS, dosar nr. D 15.280, f. 364, 365, 425, 427, 441.

³⁴ O notă a Inspectoratului General al Jandarmeriei din 31 octombrie 1942, despre un adept al confesiunii nazarene (nazarinene) descoperit în comuna Ostrița, județul Cernăuți, și deferit Curții Marțiale Cernăuți: ACNSAS, dosar nr. D 15.280, f. 311. Despre un nazarinean din comuna Lucavița, același județ, într-un act din 17 februarie 1943: *ibidem*, f. 367-368.

³⁵ *Documente*, doc. 180, p. 457-458.

legătură cu proiectul creării unei episcopii ucrainene autonome în nordul Bucovinei și Basarabiei (f. 74).

În raport nu se vorbește nicăieri în mod explicit de violența la care recurgeau organele de ordine în gestionarea „problemei sectelor”. Sintagma care apare în mai multe locuri, că organele de poliție „vor proceda cu toată energia la reprimarea actelor de rezistență”³⁶, nu lasă însă niciun dubiu că violența fizică a fost un instrument folosit în mod curent. În fondurile de arhivă create de organele poliției și jandarmeriei din Provincia Bucovina există însă numeroase acte care vorbesc de bătăile, maltrătarile, suferințele fizice și umilințele pe care le-au îndurat acești oameni³⁷. Jandarmii, polițiștii, uneori și oameni din administrația comunală, precum și unii învățători și preoți, s-au comportat cu „sectanții” cu o brutalitate greu de imaginat în lumea civilizată. Accentul pe care autorul raportului îl pune pe necesitatea ca organele de ordine să respecte limitele legii – de exemplu, el vorbește de „întâlnirea cu acte dresate justiției a sectanților ce se fac vinovați de activitate sectară, *bineînțeles numai în cazul când sunt suficiente dovezi de vinovăție*” (subl. V.A.)³⁸ – indică tocmai nerespectarea în practică a procedurilor legale.

Părțile din raport care se referă la istoria celor opt organizații religioase în lume și în România, care conțin date cu caracter foarte general, este fără valoare. Informații mult mai detaliate și mai precise găsim în alte materiale de epocă, cum ar fi, de exemplu, raportul cu titlul *Istoricul sectelor religioase în România*, întocmit la sfârșitul anului 1942³⁹ la Direcțiunea Generală a Poliției, de C. I. Mazilu, comisar în Corpul Detectivilor. Studiul lui Mazilu, de dimensiuni comparabile cu raportul din septembrie 1943 privitor la Provincia Bucovina, se referă la o categorie mai largă de organizații religioase care în acel moment erau numite generic „secte”. Comisarul împarte sectele religioase în: secte provenite din Occident „cu caracter raționalist” (baptismul, adventismul și creștinii după Evanghelie), secte „cu caracter mistico-raționalist” (stundiștii) și „secte cu nuanțe de asociațiuni filosofice provenite din Orient” (teosofia, spiritismul, tolstoienii). Capitolul final, cu titlul „Sectele și Statul”, se ocupă de politica în domeniu promovată de statul român începând cu anii '30. În raportul din

³⁶ „În toate cazurile unde organele polițienești vor întâlni rezistență și reavoință, să procedeze cu toată energia la reprimarea lor” (f. 27, în legătură cu adventiștii). Aceeași exprimare la f. 11, în legătură cu baptiștii.

³⁷ Un exemplu este cel al tratamentului inuman la care au fost supuși baptiștii din comuna Costișa, județul Rădăuți, în martie 1941. Credincioșii baptiști au fost arestați la 16 martie 1941, în timpul serviciului religios, și duși la primărie și la postul de jandarmi. De acolo au fost duși din post în post la Rădăuți, la Legiunea de Jandarmi și apoi la Parchetul Tribunalului Rădăuți, care i-a pus în libertate. La posturile de jandarmi pe unde au trecut au fost puși să taie lemne și să frece dușumelele, iar una dintre femei a născut în aceste condiții. Au fost chinuți timp de trei zile, iar copiii lor au rămas acasă singuri și fără mâncare. Două acte din dosarul acestui caz au fost publicate în *Documente*, doc. 38, p. 252 și doc. 48, p. 262-264.

³⁸ Sau, tot așa, repetat în mai multe locuri: „Efectuarea de percheziții domiciliare, *cu paza formelor legale*, pentru găsirea materialului de propagandă” (subl. V.A.).

³⁹ *Documente*, doc. 121, p. 349-380.

septembrie 1943 importante sunt părțile care se referă la începuturile celor opt organizații religioase în Bucovina istorică și în județele Dorohoi și Hotin. Unele din informațiile care apar aici nu le găsim în alte materiale de epocă, păstrate în arhive, iar istoriile cultelor respective, scrise în ultimele decenii, nu le-au reținut nici ele pe toate⁴⁰, și nu este obligatoriu ca ele să fi rămas în memoria colectivă a comunității. Prin aceasta, documentul nostru ajută la cunoașterea începuturilor fenomenului neoprotestant în Bucovina.

Importantă este și statistica pe care o conține raportul din septembrie 1943. Prin sintetizarea datelor care apar în tabelele numerice pe secte și pe județe, am obținut tabelul 1.

⁴⁰ În lucrările de istorie a bapismului în România se fac trimiteri la patru lucrări păstrate în manuscris, ai căror autori au fost pastori în Bucovina în perioada interbelică și în cea a războiului, lucrări care trebuie să conțină informații bogate despre istoria acestui cult în Bucovina: Loghin Motrescu, *Istoria baptiștilor din Bucovina. De la 1911 până la 31.XII.1943*, pe internet la <http://centruldeistoriesiapogetica.wordpress.com/2009/04/22/baptistii-din-bucovina-de-loghin-motrescu-partea-i/> și urm. (consultat la 25.06.2014); Silvestru Ungureanu, *Începutul misiunii baptiste în Bucovina*; Ioan Irimescu, *Istoria baptiștilor din Bucovina*; Ion Trifu, *Aspecte din prigoana baptiștilor din Bucovina și Moldova*. Semnalăm și o carte care, între altele, se referă și la istoria unor comunități baptiste locale în anii 1940-1944: Gheorghe Mitrofan, *Prezența lui Dumnezeu în viața Bisericii. Istorisirea începutului unor Biserici Baptiste din nordul Moldovei*, București, Editura Liga Bibliei, 2011.

Tabelul 1. Situația numerică a „sectelor” religioase în Provincia Bucovina, septembrie 1943

	Județul			Bapțiști			Advențiști de ziua a șaptea			Creștini după Evanghelie		
	terit. urban	terit. rural	total	terit. urban	terit. rural	total	terit. urban	terit. rural	total	terit. urban	terit. rural	total
1 Cernăuți	35	305	340	197	524	721	-	257	257	-	-	-
2 Storojineț	18	596	614	8	358	366	-	-	-	-	-	-
3 Câmpulung	7	-	7	31	278	309	-	-	-	-	2	2
4 Rădăuți	--	204	204	6	187	193	53	216	269	-	-	-
5 Suceava	43	490	533	-	136	136	-	492	492	-	-	-
6 Dorohoi	--	95	95	110	101	211	88	457	545	-	-	-
7 Hotin	43	3.652	3.695	18	1.933	1.951	-	458	458	-	-	-
Total	146	5.222	5.368	370	3.517	3.887	141	1.882	2.023			

(continuare)												
	Mileniști			Martorii lui Iehova			Penticostali			Lipoveni		
	terit. urban	terit. rural	total	terit. urban	terit. rural	total	terit. urban	terit. rural	total	terit. urban	terit. rural	total
1	-	-	-	-	-	-	-	-	--	78	12	90
2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	32	-	32
3	3	2	5	-	-	-	-	5	5	41	21	62
4	-	-	-	-	-	-	35	254	289	95	-	95
5	-	-	-	-	-	-	-	177	177	60	-	60
6	-	-	-	19	55	74	-	-	-	-	39	39
7	-	122	122	8	341	349	-	5	5	408	3.983	4.391
Total	3	124	127	27	396	423	35	441	476	714	4.055	4.769

Dacă vom compara cu statistica realizată de poliție și jandarmerie în iulie 1942⁴¹, în legătură cu proiectul deportării în Transnistria a tuturor „sectanților” din țară, observăm că în septembrie 1943, în Provincia Bucovina, numărul „sectanților” era mai mic în cazul tuturor „sectelor”, fără să difere însă foarte mult. Diferența este dată în principal de cei care „au părăsit secta” în intervalul iulie 1942 – septembrie 1943. Așa cum am văzut, în ciuda presiunilor de tot felul, cazurile de trecere la alte culte au fost relativ puține. Față de situația înregistrată la recensământul populației din 1930⁴², în septembrie 1943 numărul „sectanților” era mult mai mare, în principal ca urmare a convertirilor din perioada 1930-1940.

Notă în legătură cu editarea documentului

Documentul este reprodus în întregime, cu respectarea normelor ortografice și de punctuație în uz astăzi, dar cu păstrarea particularităților de limbă din anii '40. Ne-am străduit ca sub aspect grafic documentul editat să fie cât mai apropiat de original. Din rațiuni de spațiu, titlurile marginale au fost transferate în textul propriu-zis; pentru a marca diferența, le-am redat în italice. Listele nominale cu credincioșii din orașe ai organizațiilor religioase sunt publicate pe două coloane, întocmai ca în original. Am păstrat și scrierea spațiată care apare în unele situații. Am păstrat ca atare sublinierile din textul original. Titlurile publicațiilor menționate în document le-am pus în italice. Caracterele bold sunt introduse de noi, ele fiind de fapt titluri de capitole și subcapitole.

Intervențiile editorului sunt marcate cu paranteze drepte: [...]. Intervențiile înseamnă de regulă completarea cuvintelor. Tot în paranteze drepte am pus și numărul filei din documentul original.

Notele editorului la document, trecute în subsolul paginii, sunt gândite să ajute la înțelegerea mai bună a conținutului, dar și a contextului în care a fost redactat documentul. Ele oferă date sumare despre persoanele mai importante care apar în text sau despre organizații, publicații sau evenimente menționate acolo. Unele note semnalează greșeli de scriere sau de altă natură. Tot aici am făcut trimiteri la documente de arhivă (unele publicate) sau publicații care sunt în legătură cu unele informații menționate în textul nostru.

⁴¹ Pentru zona rurală a întregii țări (inclusiv județele care ne interesează), vezi tabelele publicate în *Documente*, doc. 229, p. 512-520; aici datele sunt evidențiate și pentru fiecare județ în parte, dar și pentru toată Provincia Bucovina. Pentru zona urbană a Provinciei Bucovina, vezi „Tabelul numeric de sectele religioase permise și interzise de pe raza Inspectoratului de Poliție Cernăuți” (ACNSAS, dosar nr. D 15.280, f. 574; trimis cu adresa din 24 iulie 1942, a Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți către Direcțiunea Generală a Poliției, Direcția Poliției de Siguranță: *ibidem*, f. 573).

⁴² Vezi în tabelul din *Documente*, doc. 121, p. 372-373. Acest tabel reprezintă un extras din tabelul cu rezultatele recensământului pe confesiuni, publicat în *Recensământul general al populației României din 29 Decembrie 1930*, de Dr. Sabin Manuilă, vol. II, *Neam, limbă maternă, religie*, București, Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, 1938, p. 521-780.



Fără dată [circa 1943 septembrie], fără loc [Cernăuți]. Studiu întocmit de Inspectoratul Regional de Poliție Cernăuți cu privire la situația „sectelor” religioase în Provincia Bucovina (care cuprindea județele Câmpulung, Cernăuți, Rădăuți, Storojineț, Suceava, Hotin și Dorohoi). Sunt avute în vedere următoarele organizații religioase: „secta baptistă”, „secta adventistă de ziua a șaptea”, „secta creștini după Evanghelie”, „secta milenistă (ruselistă)”, „secta martorii lui Iehova”, „secta penticostalistă” (penticostală), „lipovenismul” și „stilismul”. Pentru fiecare „sectă” sunt date informații cu privire la istoria ei în regiune, organizare, numărul membrilor, activitate etc. Sunt notate măsurile luate de autorități împotriva „sectelor” în perioada 1941 – septembrie 1943; raportul vorbește de arestările operate de organele de poliție, de trimerile în judecată și condamnările pe care le-au suferit credincioșii neoprotestanți, de convertirile forțate etc. Este arătat în detaliu și modul în care era organizată activitatea informativă a inspectoratului în ce privește fiecare „sectă”.

[1]

I S T O R I C U L S E C T E I B A P T I S T E [2]

I S T O R I C U L S E C T E I B A P T I S T E

Înființarea și originea sectei. Secta se înființează în Anglia în anul 1600 de John Smith⁴³, care în anul 1606 fuge în Olanda din cauza persecuției. Din Anglia [baptismul] pătrunde în America prin anul 1651, fiind dus și propagat de Roger Williams⁴⁴. Până la finele veacului al XVII-lea secta nu câștigă prea mulți aderenți, din cauza persecuției. Odată cu libertatea engleză proclamată de Cromwell⁴⁵, secta și-a câștigat milioane de aderenți prin faptul că a atras în sânul ei oameni foarte bogați, cari au susținut propaganda materialicește.

Infiltrarea în Europa – 1834. Baptismul pătrunde în Europa în anul 1834, mai întâi în Germania, cu sediul în orașul Hamburg, apoi în Olanda, Rusia, Ungaria și România.

Infiltrarea în România – 1884. În România apar[e] pentru prima dată în Ardeal, în județele Arad și Bihor, fiind adus de propagandiștii maghiari, cari

⁴³ John Smyth (cca 1570-1612), pastor englez și apărător al principiului libertății religioase, considerat de istorici fondatorul credinței baptiste. În document numele lui e scris greșit: Smith.

⁴⁴ Roger Williams (1603-1683), teolog protestant englez, promotor al libertății religioase și separației bisericii de stat, fondator al primei biserici baptiste din America, în Providence. În text apare greșit: Wiliam.

⁴⁵ Oliver Cromwell (1599-1658), exponent al puritanismului, conducător militar și politic englez, între 1653-1658 Lord Protector.

erau susținuți de statul maghiar, cu scopul de a desbina pe români. Din Ardeal se răspândesc în număr mic și în Vechiul Regat.

În Basarabia apar[e] prin secolul XIX, fiind propagat de ruși și de evrei. Astfel, conducătorul șef al baptiștilor din Basarabia a fost evreul Leon Averbuch⁴⁶, care s-a botezat și format predicator în Anglia.

După războiul mondial propaganda baptistă ia un avânt deosebit, fiind propagat de unii luptători, foști prizonieri de războiu în Germania, cari în timpul captivității au fost contaminați de doctrina acestei secte.

Centrul baptist din România este la Arad⁴⁷, unde au șef pe Ion Popa⁴⁸ și Vasile Berbecar⁴⁹ secretar, iar la București pe Constantin Adorian⁵⁰.

Numărul membrilor, caselor de rugăciuni și predicatorilor din țară. În urma unei statistici făcută în anul 1922 a rezultat că secta are în țară un număr de 34.922 membri, 868 case de rugăciuni și 848 predicatori. La București au un seminar, transformat din școala biblică din Arad în anul 1922⁵¹, care este proprietatea americanului Everett Gill⁵². Primul director a fost Constantin Adorian, iar pe urmă a trecut sub direcția reprezentantului asociației baptiste americane, anume Dan Hurley⁵³. În ultimul timp direcția a fost încredințată numitului Ioan Rose Socaciu⁵⁴. [3]

Diviziunile sectei. Din cauză că s-a abandonat tradiția s-au născut neînțelegeri în rândurile baptiștilor, împărțindu-se în vreo 8 grupuri, și anume:

⁴⁶ Leon Averbuch (1885-1941) a fost conducătorul Comunității Evreilor Creștini din Chișinău.

⁴⁷ În orașul și județul Arad exista un număr relativ mare de baptiști. Comunitățile baptiste locale erau reunite în Comunitatea Bisericească Baptistă Română din Arad. Centrul organizațional al baptismului din România era însă la București, unde își avea sediul Uniunea Comunităților Creștine Baptiste din România.

⁴⁸ Ioan Popa (1885-1960), pastor baptist în Arad, în anii 1925-1931 președintele Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din România.

⁴⁹ Vasile Berbecar (1878-1931), pastor baptist, în anii 1920-1929 secretar general al Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din România.

⁵⁰ Constantin Adorian (1882-1954), pastor baptist, președintele Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din România (1920-1925), directorul Seminarului Teologic Baptist (1922-1925), președintele comunității baptiste din București.

⁵¹ Seminarul Teologic Baptist, deschis în septembrie 1921 la Buteni, județul Arad, și mutat apoi la Arad, în anul 1922 a fost strămutat la București. Clădirea din str. Berzei nr. 29, în care funcționa seminarul, era proprietatea Misiunii Baptiste Americane din România. În septembrie 1943 imobilul a fost confiscat și dat în folosință Consiliului de Patronaj al Operelor Sociale; vezi *Documente*, doc. 458, p. 823-824.

⁵² Everett Gill Sr. (1869-1958), pastor baptist american. În anii 1921-1939 a fost reprezentantul pentru Europa al Bordului de Misiune Externă a Baptiștilor din Sud (Southern Baptist Foreign Mission Board) din SUA. În 1938 și-a mutat biroul de la Lausanne (Elveția) în București, unde a activat și ca profesor și director onorific al Seminarului Teologic Baptist.

⁵³ Dan T. Hurley (1895-1931), pastor baptist american, din 1923 misionar în România din partea Convenției Baptiste din Sud, profesor la Seminarului Teologic Baptist din București.

⁵⁴ Ioan R. Socaciu (1889-1959), pastor baptist, directorul Seminarului Baptist din București (1921, 1926-1931 și 1936-1948), președintele Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din România (1931-1945).

1. Bapțiștii particulari.
2. Discipolii lui Hristos, cari resping Sf. Treime.
3. Tuncherii sau bapțiștii germani, cari resping cultura chiar și a predicatorilor. La botez stau în genunchi.
4. Bapțiștii voinței libere.
5. Bapțiștii Bisericii lui Dumnezeu.
6. Bapțiștii anti-misionari sau primitivi.
7. Bapțiștii zilei a 7-a. De la aceștia a trecut Ellen White⁵⁵ la adventiști în 1844. Ei sărbătoresc sâmbăta.
8. Bapțiștii celor 7 principii.

—

Organizația baptistă. Organizația baptistă este internațională. Toți ascultă de americanul Dr. MacNeil⁵⁶, președintele alianței baptiste, care este și rectorul Universității din Toronto-America. Secretarul general al alianței baptiste este James Henry Rushbrooke, care a fost de vreo cinci ori în România, făcând și intervenții politice pentru bapțiști⁵⁷.

Organizația în România. În România sunt organizați în comunități și uniuni. Teritoriul uniunei comunității se poate extinde și asupra unui județ întreg, cu condiția să întrunească numărul suficient de membri, cari să poată întreține predicatorii, casa de rugăciune și școala duminicală pentru copii.

Toate comunitățile formează o uniune. Comitetul uniunei nu are nici o atribuție în ceea ce privește dogmele credinței, ci are numai însărcinări administrative.

Fiecare comunitate are funcționari bisericești ca: premergători, predicatori, bătrâni, evangheliști și diaconi.

– Premergătorul este conducătorul comunității cu îndatoriri administrative și trebuie să aibă cel puțin 4 clase de liceu.

– Predicatorul, care la nevoie poate înlocui premergătorul, are îndatoriri de cuvântător și trebuie să aibă școală teologică sau cel puțin bacalaureatul. Nu poartă haine speciale.

– Bătrânii comunității sunt aceia cari îngrijesc, vizitează, sprijină, mângăie și muștră pe membrii bapțiști în sensul bibliei. Acestora li se cere ceva pregătire școlară.

– Evangheliștii sunt considerați ajutători ai predicatorilor, vestind evanghelia prin scris și viu grai. Acestora li se cere pregătire școlară.

– Diaconii ajută și adună daruri pentru săraci, văduve. [4]

—

⁵⁵ În text e scris greșit: Elena Wite. Vezi mai jos nota 88.

⁵⁶ John MacNeil (1874-1937), pastor baptist canadian, președintele Alianței Mondiale Baptiste (1928-1930).

⁵⁷ James Henry Rushbrooke (1870-1947), secretar general (1926-1939) și apoi președinte al Alianței Mondiale Baptiste (1939-1945). A fost în numeroase rânduri în România (1920, 1921, 1924, 1925, 1927, 1928, 1930, 1935, 1937, 1938, 1940), unde a intervenit la înalte autorități în stat pentru ameliorarea situației cultului baptist.

Doctrina baptistă. Bapțiștii au în general credință protestantă. Au luat însă învățăături de la luterani și calvini. Pentru ei Sf. Scriptură este singura călăuză pentru credință și viață. Cred în Sf. Treime, recunosc păcatul strămoșesc și răscumpărarea făcută de Domnul Iisus Hristos. Credința specială a bapțiștilor, de unde și-au luat și numele, este botezul. Ei susțin că copiii nu trebuie botezați, pentru că nu pot face mărturisirea de credință. Nu recunosc botezul ca taină de mântuire. Botezul la adulți este săvârșit printr-o singură afundare. Săvârșesc și Cina Domnului o dată pe lună, în ultima duminică, socotind-o ca o sfântă moștenire lăsată de Iisus Hristos. Vestesc apoi suferințele și moartea Domnului și-și amintesc că comunitatea baptistă formează un corp cu Hristos. Pentru aceia toți membrii bapțiști sunt obligați să formeze comunități ca și ucenicii lui Hristos, să se boteze în credință și să răspândească Împărăția lui Dumnezeu în lume, adică baptismul. Deci fiecare este obligat să aducă în comunitate un prozelit, un snop cum îl numesc ei. Au ca zi de odihnă duminica, Nașterea și Învierea Domnului și Rusaliile (Pogorârea Duhului Sfânt). Nu admit divorțul.

Batjocuresc cu furie Biserica și preoția creștină ortodoxă. Ignorează cu batjocură credința și tradiția creștină ortodoxă, cu rugăciunile pentru cei vii și morți și închinarea la icoane, moaște etc.

Deosebirea între bapțiști și adventiști. Din punct de vedere al dogmei se observă între bapțiști și adventiștii de ziua [a] 7-a următoarele deosebiri:

- Bapțiștii țin duminica, adventiștii nu.
- Bapțiștii au trei sărbători pe an (Crăciunul, Paștile, Rusaliile), adventiștii nu au nici una.
- Bapțiștii nu admit mileniul ca adventiștii.
- Bapțiștii admit iadul și muncile veșnice, adventiștii nu.
- Bapțiștii nu propagă a doua venire a Domnului în sensul adventiștilor.
- Bapțiștii au o singură judecată a lui Hristos, iar adventiștii două.

Propaganda baptistă scrisă. Propaganda baptistă este susținută și prin organe de publicitate. Cele mai însemnate broșuri și reviste baptiste sunt următoarele: 1. *Călătoria creștinului*; 2. *Enigmele Universului*; 3. *De ce întârzii?*; 4. *A murit Iisus?*; 5. *Iadul există?*; 6. *Ce este credința*; 7. *Astăzi sau mâine*; 8. *Originea Omului*; 9. *Suntem muritori?*; 10. *Bapțiștii și Biblia*; 11. *Cântările Sionului*⁵⁸; 12. *Catehismul apostolic*; 13. *Școala Duminicală*; 14. *Scris este*; 15. *Calendarul poporului creștin*⁵⁹; 16. *Cum câștigăm sufletele pentru*

⁵⁸ *Cântările Sionului* a fost cartea de cântări folosită de bapțiștii din România. De notat că ediția a 12-a a cărții, tipărită la Arad, în martie 1941, a apărut cu titlul modificat *Cântările Evangheliei*. A fost o decizie a Comitetului Executiv al Uniunii Comunităților Creștine Baptiste din România, pentru a preîntâmpina neplăceri din partea autorităților, care promovau atunci o politică antisemită. Cf. Alexa Popovici, *op. cit.*, p. 318.

⁵⁹ *Calendarul Poporului Creștin* a apărut la București, începând cu anul 1921, editat de revista baptistă „Farul Mântuirii”.

Mântuitorul; 17. *Cum serbează diavolul secerișul*; [5] 18. *Cine ești, ce vrei și unde te duci?*; 19. *Trebue să țină creștinii sabatul?*

R e v i s t e: 1. *Farul Mântuirii*⁶⁰; 2. *Lumina Vieții*⁶¹; 3. *Glasul tineretului baptist*⁶²; 4. *Binevestitorul*⁶³.

ISTORICUL SECTEI ÎN BUCOVINA

În Bucovina baptismul a pătruns după războiul mondial, fiind adus și propagat de unii prizonieri întorși din captivitate, cari în timpul de prizonerat petrecut în lagărele din Germania, luând contact cu diferiți membri bapțiști, s-au infiltrat de ideile acestei secte⁶⁴.

Infiltrarea în județul H o t i n. În județul Hotin secta ia ființă în anul 1920, fiind adusă de locuitorul Iavețchi, fost prizonier. Primii lui adepți au fost locuitorii Livandovschi Ignat și Vladimir Olinic, din orașul Hotin, cari, pentru a-și câștiga aderenți, speculează nevoile populației sărace, făcându-i diferite servicii sau acordându-i ajutoare. Pentru desăvârșirea propagandei au luat contact cu sectanții bapțiști de la Chișinău, care le trimiteau material de propagandă.

În anul 1925 bapțiștii din Hotin, prin propriile lor mijloace, și-au construit o casă de rugăciune și, în urma intervențiilor pe lângă Primărie, reușesc să obțină și loc de cimitir. În anul 1926 secta este răspândită de inițiatorii Alexandru Baghiuc, Spătaru Teodor și Zbârcot Alexandru și în Târgul Sulița, [județul] Hotin, unde se înființează deasemeni o casă de rugăciuni.

Cu toată propaganda intensă desfășurată, propagandiștii bapțiști nu reușesc să câștige prea mulți aderenți. Cu ocazia ocupației bolșevice⁶⁵, autoritățile sovietice au încurajat și chiar susținut materialicește propaganda sectară, cu scop de a destrăma credința ortodoxă⁶⁶, reușindu-se astfel ca sub ocupația sovietică numărul acestor sectanți să crească considerabil, ajungând la circa 200.

Parte dintre aceștia au plecat odată cu trupele ruse în retragere, astfel că în toamna anului 1941, pe raza poliției Hotin se găsea un număr de 63 bapțiști, fiind conduși de membrii principali: Marcu Suvalcu, Cudrinschi Ifim și Bugutschi Serghei.

⁶⁰ Revista „Farul Mântuirii”, cu apariție lunară în intervalul 1 decembrie 1919 – februarie 1932, în București, a fost organ al Uniunii bisericilor baptiste din România.

⁶¹ „Lumina Vieții”, revistă lunară a bapțiștilor din Basarabia, apărută în ianuarie-iunie 1940.

⁶² Revista „Glasul Tineretului Baptist” a apărut în intervalul 1 ianuarie 1925 – 31 decembrie 1932, la București, ca organ al Uniunii Tineretului Baptist din România. A avut o apariție lunară.

⁶³ „Binevestitorul”, revistă a evreilor creștini din Chișinău, a apărut lunar, între 1924 și 1940, cu ediții paralele în limbile idiș, română și rusă.

⁶⁴ Despre începuturile credinței baptiste în Bucovina, vezi A. Popovici, *op. cit.*, p. 127 și urm. (până în anul 1919), p. 522-528 (anii 1919-1942).

⁶⁵ Referire la ocupația sovietică a Basarabiei și Bucovinei de Nord din iunie 1940 – iunie 1941.

⁶⁶ Afirmatie falsă. În perioada ocupației sovietice (iunie 1940 – iunie 1941) cultele neoprotestante și credincioșii lor au suferit restricțiile și vexațiunile impuse religiei de regimul sovietic. Vezi *Documente*, p. 295, nota 2 la doc. 76, cu referire specială la situația bapțiștilor.

Județul Storojineț. Secta ia ființă în 1921, fiind propagată de predicatorul Hodoroabă Dumitru⁶⁷, din comuna Pătrăuți. Acesta, până în anul 1937, când se mută la Cernăuți, fiind numit de comunitatea baptistă din România predicator misionar pentru Bucovina, reușește să câștige 415 aderenți, dintre cari [6] numai 2 în orașul Storojineț, iar restul pe raza teritoriului rural. În timpul ocupației sovietice numărul baptiștilor a crescut cu 180 membri.

Județul Dorohoi. Pe raza județului Dorohoiu secta apare în anul 1920, fiind propagată de primii predicatori Ion Lupu și Dumitru Ostafi, ambii din comuna Știubieni, acel județ, cari reușesc să atragă un număr foarte mic de membri la sate, iar la orașe numai în Tg. Darabani fac prozeliți 6 persoane, în anul 1932.

Județul Rădăuți. În acest județ secta apare tot după războiul mondial, numai pe teritoriul rural, fiind propagată de germanul Feodatt, străin de regiune, care reușește să câștige 17 membri, printre cari cei mai însemnați sunt: Maser Johan, Nicolaescu Petre, Costiuc Alexandru, Capră Iftimie și Moloce Gavriil. Datorită propagandei desfășurată de aceștia, secta ajunge să numere până în anul 1940, 256 membri. După acest an numărul lor a scăzut simțitor datorită repatrierii germanilor în Germania⁶⁸, precum și a măsurilor Ministerului Cultelor⁶⁹.

Județul C[âmpu]lung. În județul C[âmpu]lung secta apare după anul 1920 și în prezent nu are decât 7 membri în orașul Câmpulung. Cel mai periculos propagandist este locuitorul Tintinar Constantin, din acel oraș.

Județul Suceava. Secta ia ființă în anul 1921, fiind propagată de locuitorul Croitor Gheorghe⁷⁰, din comuna Bosanci. Cu ajutorul predicatorului Ungureanu Silvestru⁷¹, reușește să înființeze o casă de rugăciune în comuna Bosanci și răspândesc secta în cele mai mari comuni din județ. Au ținut strânse legături cu centrala baptistă din Ploiești⁷², de unde primeau instrucțiuni și material de propagandă.

În târgul Solca secta este înființată de locuitorul Florea Gheorghe, în anul 1921, iar în orașul Suceava apare pentru prima dată în anul 1935, fiind

⁶⁷ Dumitru Hodoroabă (1892-?), unul dintre primii predicatori baptiști din Bucovina, între 1937-1940 pastorul bisericii din Cernăuți.

⁶⁸ Referire la repatrierea etnicilor germani din Basarabia și Bucovina, care a avut loc în toamna anului 1940, în baza acordului germano-sovietic din 5 septembrie 1940, referitor la germanii din Basarabia și nordul Bucovinei (teritorii aflate în acel moment sub ocupație sovietică), precum și a acordului germano-român din 22 octombrie 1940, referitor la germanii din sudul Bucovinei și Dobrogea. Populația germană din aceste teritorii a fost strămutată atunci în Reich: 93.318 din Basarabia, 43.500 din nordul Bucovinei, 52.400 din sudul Bucovinei și 13.968 din Dobrogea. Vezi Dirk Jachomowski, *Die Umsiedlung der Bessarabien-, Bukovina- und Dobrukschadeutschen: Von der Volksgruppe in Rumänien zur „Siedlungsbrücke“ an der Reichsgrenze*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1984.

⁶⁹ Referire la măsuri legislative, administrative și de altă natură pe care Ministerul Cultelor și Artelor, ulterior Ministerul Culturii Naționale și al Cultelor, le-a luat împotriva cultelor neoprotestante începând cu septembrie 1940.

⁷⁰ Gheorghe Croitoru (1898-?), predicator baptist din Bucovina.

⁷¹ Silvestru Ungureanu (1894-1976), pastor baptist, a activat îndeosebi în județul Suceava.

⁷² Aici este o confuzie; orașul Ploiești nu a fost un centru al mișcării baptiste din România.

propagată de numitul Ilieșii Miftodie. În anul 1939, lăsându-se liber libertatea cultului⁷³, predicatorul Ungureanu Petre din Mihoveni reușește chiar să obțină ordin de mobilizare pentru lucru din partea M.St.M.⁷⁴, care ulterior a fost anulat. În prezent pe raza poliției Suceava secta numără 43 bapțiști în orașul Solca. În orașul Suceava secta nu a reușit să-și câștige aderenți. [7]

Județul C e r n ă u ț i. În județul Cernăuți secta ia ființă în anul 1932, prin primul predicator Gheorghe Pisarciuc, care până în 1937 reușește să atragă 24 aderenți. Din anul 1937 este numit predicator numitul Hodoroabă Dumitru, care până la invazia bolșevică⁷⁵ atrage în sectă un număr total de 54 membri. Fiind numit Hodoroabă predicator de centrala bapțiștă din România⁷⁶, pentru Bucovina, numitul Pisarciuc se retrage din sectă și se apropie din nou de credința ortodoxă.

CONCLUZIUNI GENERALE

În timpul ocupației sovietice numărul bapțiștilor a crescut considerabil, datorită autorităților bolșevice, care au încurajat și chiar finanțat predicatorii acestei secte, plătindu-i lunar, cu scopul de a destrăma credința ortodoxă destul de înrădăcinată în sufletul poporului. Majoritatea acestor sectanți s-au pus chiar în serviciul sovietului, drept dovadă că cei mai mulți dintre ei au fugit odată cu trupele ruse în retragere⁷⁷.

Datorită măsurilor luate de autoritățile române după desrobire⁷⁸, prin internare în lagăre sau trimeri cu acte dresate forurilor de judecată a sectanților cari s-au manifestat ostil – sub ocupație – statului român, precum și a acelor cari au fost dovediți că mai activează în sensul de a câștiga aderenți, s-a constatat că numărul sectanților din regiunea noastră este în continuă descreștere.

La începutul anului 1942 se remarcă primele treceri la credința strămoșească, anume în persoana numitului Gheorghe Pisarciuc și a familiei sale, care până în anul 1937 a fost predicatorul și întemeietorul bapțișmului din orașul Cernăuți.

Față de tendințele de trecere sau revenire la credința ortodoxă s-au luat măsuri de organele polițienești în colaborare cu cele clericale și administrative, de propagandă în rândurile lor în acest sens.

⁷³ Probabil referire la decizia nr. 31.999 din 12 iulie 1939, a Ministerului Cultelor și Artelor, care autorizează funcționarea asociației religioase bapteste, asociației religioase adventiste de ziua a șaptea și asociației religioase a creștinilor după Evanghelie; publicată în MOF, Partea I, nr. 161, 15 iulie 1939, p. 4455-4457; republicată în *Documente*, doc. 1, p. 187-200.

⁷⁴ Prescurtare de la Marele Stat Major.

⁷⁵ Referire la ocuparea Bucovinei de Nord și a Basarabiei de către armata sovietică în urma notelor ultimative ale guvernului Uniunii Sovietice din 26 și 28 iunie 1940.

⁷⁶ Referire la conducerea centrală a bapțiștilor, reprezentată de Uniunea Comunităților Creștine Bapteste din România.

⁷⁷ Vezi nota 66.

⁷⁸ Referire la eliberarea Basarabiei și nordului Bucovinei, după intrarea României în războiul împotriva Uniunii Sovietice, la 22 iunie 1941.

S-au luat deasemeni măsuri severe pentru supravegherea propagandiștilor periculoși, cu scop de a li se paraliza orice activitate dăunătoare siguranței Statului.

Idem și pentru identificarea baptiștilor încă neidentificați de organele polițienești.

S-au ordonat măsuri pentru executarea de descinderi și percheziții domiciliare, pentru a prinde în flagrant delict pe cei ce continuă a activa, precum și pentru descoperirea materialului de propagandă. [8]

Luna Octombrie 1942. – La 26 Octombrie a.c. s-au botezat în orașul Cernăuți baptistele Iliescu Lidia și Iliescu Eugenia, fiicele actualului conducător baptist din Cernăuți.

– Un număr de 22 baptiști din orașul Hotin au trecut cu forme legale la credința ortodoxă.

– Tot în această lună 34 baptiști din orașul și județul Rădăuți au făcut cereri prin notariul public Priscornic, din Rădăuți, solicitând să fie primiți în sânul bisericii evangheliste, treceri cari s-au efectuat⁷⁹.

– În târgul Darabani-Dorohoiu a fost identificat un baptist.

În luna Noembrie și Decembrie 1942 se constată că baptiștii continuă a reveni la ortodoxism, frecventează bisericile și respectă datinele creștinești.

CONCLUZIUNI GENERALE pe anul 1942

Datorită măsurilor de supraveghere și propagandă făcută în rândurile sectanților baptiști, s-a constatat că numărul membrilor acestei secte este în continuă descreștere. Astfel în cursul anului 1942 s-au constatat un număr de 59 de treceri, dintre cari 25 la credința ortodoxă și 34 la cultul evanghelic. În general se observă că tendința de revenire la credința strămoșească este în curs.

Luna Ianuarie 1943. – În baza Decretului Lege Nr. 927 din 30 Decembrie 1942⁸⁰, s-au luat măsurile de rigoare contra sectelor religioase din regiunea noastră. Astfel s-a procedat imediat la sigilarea caselor de rugăciuni și punerea lor în siguranță până la trecerea în patrimoniul statului⁸¹.

⁷⁹ Documente care vorbesc de treceri ale unor credincioși neoprotestanți din Bucovina la confesiunea evanghelică (luterană), în *Documente*, doc. 293, p. 600, doc. 298, p. 604, doc. 443, p. 808-809. Religia evanghelică (luterană) a fost confesiunea majorității etnicilor germani din Bucovina, care în toamna anului 1940 au plecat aproape toți în Germania. Numele corect este „biserica evanghelică”, nu „evangelistă”, cum apare în document.

⁸⁰ Decretul-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942 („Decret-Lege pentru modificarea și abrogarea unor dispozițiuni din Legea pentru regimul general al Cultelor”), prin care asociațiile religioase baptistă, adventistă de ziua a șaptea și creștină după Evanghelie au fost desființate; publicat în *MOF*, Partea I, nr. 305, 30 decembrie 1942, p. 11231-11232; reprodus în *Documente*, doc. 304, p. 616-619.

⁸¹ În baza decretului-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942 s-a procedat la inventarierea și sigilarea caselor de rugăciune ale organizațiilor religioase interzise atunci. Averele lor mobilă și imobilă au trecut în patrimoniul statului. Casele de rugăciune și celelalte clădiri au căpătat diferite destinații.

– Un baptist din orașul Rădăuți, anume Irimescu Gheorghe, a revenit la ortodoxism.

– Idem doi bapțiști din Solca-Suceava.

Luna Februarie [1943]. –

Luna Martie [1943]. – Poliția Hotin a înaintat cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți pe baptistul Cudrinețchi Efim, domiciliat în acel oraș, asupra căruia s-a găsit un vast material de propagandă sectară.

– Idem poliția Storojineț 5 bapțiști pentru aceleași motive și activitate interzisă. [9]

Luna Aprilie [1943]. – Chestura de Poliție Cernăuți a înaintat cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți 6 bapțiști, asupra cărora s-a găsit un vast material de propagandă sectară.

– Idem Poliția Hotin – 3 bapțiști, pentru aceleași motive.

– Poliția Storojineț a identificat și luat în evidență 2 bapțiști.

– Au revenit la credința ortodoxă:

– 4 bapțiști din orașul Cernăuți și

– 6 din Tg. Sulița, județul Hotin.

Luna Mai [1943]. – Au revenit la credința strămoșească:

– 2 membri din Sulița-Hotin și

– 3 „din orașul Cernăuți.

Luna Iunie și Iulie [1943]. Situația neschimbată.

Luna August [1943]. În cursul lunii August a.c. a revenit la credința ortodoxă baptistul Bilac Petru, împreună cu întreaga sa familie compusă din 8 persoane. Cel în cauză domiciliază în orașul Cernăuți și este sculptorul troiței care s-a ridicat și sfințit în ziua de 22 August, în suburbia Roșă⁸².

În această lună s-a procedat la facerea unei statistici a bapțiștilor existenți pe raza teritoriului urban al acestui Inspectorat de Poliție, care a dat următorul rezultat:

– Teritoriul Chesturei Cernăuți.....	35
– „ Poliției Câmpulung.....	7
– „ „ Hotin.....	43
– „ „ Storojineț.....	18
– „ „ Suceava.....	43
– Celelalte poliții.....	- -

Total 146 [10]

⁸² Despre sfințirea troiței eroilor din orașul Cernăuți, suburbia Roșă, la 22 august 1943, a scris presa din Cernăuți, care a menționat și numele lui Petru Bilac: „Instituțiile și persoanele cari au sprijinit ridicarea Troiței Eroilor din Roșă”, în „Bucovina”, Cernăuți, anul III, nr. 688, 18 septembrie 1943, p. 4.

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENERALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE DE SECTA BAPTISTĂ ÎN CURSUL ANULUI 1942 ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

Datorită măsurilor de supraveghere luate contra baptiștilor, s-a constatat că această sectă n-a desfășurat în cursul anului 1942 nici o activitate în sensul [de] a recruta noi aderenți.

Majoritatea acestora au rămas fideli doctrinei sectei lor, iar parte au revenit la credința strămoșească sau au trecut la alte culte, unii din convingere, iar alții pentru a se sustrage urmărilor polițienești.

Acest fapt ne este confirmat după apariția Decretului-Lege Nr. 927/942, când unii baptiști s-au arătat refractari măsurilor de prohibire, arătând că cei ce au trecut la ortodoxism au făcut-o numai de formă și nu din convingere.

—

Pentru motivele expuse mai sus, trebuesc luate pentru anul 1943 următoarele măsuri:

- Identificarea și supravegherea tuturor baptiștilor din regiune.
- Ținerea lor în strictă supraveghere, precum și a persoanelor cu care vin în contact, pentru a se stabili dacă nu fac prozelitism.
- Identificarea și supravegherea propagandiștilor și colportorilor materialului de propagandă și deferirea lor justiției în caz că sunt suficient dovediți.
- Supravegherea baptiștilor cari au revenit la credința ortodoxă sau au trecut la alte culte, pentru a se constata dacă trecerile s-au făcut din convingere sau de formă.
- Identificare și supravegherea conducătorilor.
- A se urmări și constata dacă nu se face propagandă sectară sub formă de reuniuni familiale.
- Efectuarea de percheziții domiciliare, cu paza formelor legale, pentru găsirea materialului de propagandă. [11]
- Intensificarea propagandei în rândurile baptiștilor în unire cu organele administrative și clericale, pentru a se continua tendința de revenire la credința strămoșească.
- În toate cazurile unde organele polițienești vor întâlni rezistență și reavoință, să procedeze la reprimare cu toată energia. [12]

[Pe teritoriul urban al Provinciei Bucovina]

Situația numerică

– Cernăuți.....	35
– Câmpulung.....	7
– Hotin.....	43
– Storojineț.....	18
– Suceava.....	43

Total	146
-------	-----

Situația nominală

1. CERNĂUȚI

- | | |
|-----------------------------------|------------------------------------|
| 1. Hodoroabă Dumitru – predicator | 18. Țibulschi Iosefa |
| 2. Hodoroabă Elena | 19. Hodoroabă Lidia |
| 3. Cozma Vasile | 20. Șutac Ana |
| 4. Bordeian Iordache | 21. Morschimiler Eduart |
| 5. Ostafi Gheorghe | 22. Mijia Andrei |
| 6. Ostafi Domnica | 23. Mijia Floarea |
| 7. Ostafi Mihai | 24. Ostafi Dumitru |
| 8. Lencu Maria | 25. Marcu Olga |
| 9. Constantinovici N. | 26. Mirschimiler Eugen |
| 10. Macovschi Olga | 27. Neuimann Nădejde ⁸³ |
| 11. Turturean Ecaterina | 28. Balatricova Antonia |
| 12. Marin Domnica | 29. Semeniu Mihai |
| 13. Marin Maria | 30. Ostafi Vasile |
| 14. Irena Ioan | 31. Pauliuc Maria |
| 15. Cantemir Neculae | 32. Babiciuc Vasile |
| 16. Andruceac Vasile | 33. Babiciuc Ana |
| 17. Pauliuc Ioan | 34. Palamariuc Gheorghe |
| | 35. Palamariuc Ștefania |

⁸³ În listele din acest document apare de mai multe ori, ca prenume, „Nădejde”, care probabil este o transcriere greșită a numelui „Nadejda”.

2. CÂMPULUNG

1. Titinar Constantin
2. Titinar Ioana
3. Ștefeligă Grigore
4. Ștefeligă Elena
5. Babici Ioan
6. Babici Rarița
7. Surpat Valerian [13]

3. HOTIN

- | | |
|----------------------------------|-----------------------------------|
| 1. Suvalcu Marcu – conducător | 23. Rașcovschi Ecaterina |
| 2. Boguțchi Serghei – predicator | 24. Corceac Eudochia |
| 3. Suvalcu Maria | 25. Gorcediuc Ana |
| 4. Boguțchi Nădejde | 26. Constanciuc Ana |
| 5. Covtiuc Zaharie | 27. Soiciuc Daria |
| 6. Cudrinețchi Efim | 28. Spac Artina |
| 7. Cudrinețchi Ana | 29. Zaiț Alexandra |
| 8. Cudrinețchi Sava | 30. Odineț Maria |
| 9. Cudrinețchi Safira | 31. Reazanov Ana |
| 10. Cudrinețchi Petre | 32. Gordecuic Maria |
| 11. Cudrinețchi Liudmila | 33. Hlesci Liubov |
| 12. Cudrinețchi Nădejde | 34. Dernovoi Nichita – conducător |
| 13. Cudrinețchi Ștefan | 35. Dernovoi Maria |
| 14. Sevcuic Ioan | 36. Zbârcot Maria |
| 15. Sevcuic Alexandru | 37. Zbârcot Vasile |
| 16. Pișlari Mihai | 38. Zbârcot Domnica |
| 17. Pișlari Vera | 39. Rață Tasia |
| 18. Pișlari Eva | 40. Reșetnic Dumitru |
| 19. Pișlari Evanghelina | 41. Reșetnic Ecaterina |
| 20. Pișlari Valentina | 42. Burlacu Mihai |
| 21. Iațuic Iodochia | 43. Burlacu Elisabeta |
| 22. Rașcovschi Melania | |

4. STOROJINET

- | | |
|---------------------------------|---------------------|
| 1. Crauciuc Vasile – predicator | 10. Hulei Iftima |
| 2. Crauciuc Anastasia | 11. Hulei Ilie |
| 3. Crauciuc Ștefan | 12. Hulei Elena |
| 4. Crauciuc Isaia | 13. Hulei Isidor |
| 5. Crauciuc Lidia | 14. Hulei Nistor |
| 6. Crauciuc Saveta | 15. Hulei Maria |
| 7. Crauciuc Ieremia | 16. Semaca Procopie |
| 8. Crauciuc Ana | 17. Lazureac Petru |
| 9. Hulei Simion – predicator | 18. Lazureac Irina |

5. SUCEAVA

- | | |
|---------------------------------|-----------------------|
| 1. Daniliuc Toader – predicator | 23. Bârgu Rahila |
| 2. Daniliuc Elisabeta | 24. Bârgu Ilie |
| 3. Daniliuc Gheorghe | 25. Filimon Gheorghe |
| 4. Daniliuc Marta | 26. Cojoc Leon |
| 5. Daniliuc Pavel | 27. Cojoc Rozalia |
| 6. Daniliuc David | 28. Cojoc Samoilă |
| 7. Daniliuc Maria | 29. Cojoc Lidia |
| 8. Baranoschi Eremia | 30. Cojoc Maria |
| 9. Baranoschi Ana | 31. Cojoc Avram |
| 10. Baranoschi Elena | 32. Cojoc Rahila |
| 11. Baranoschi Paulina | 33. Cojoc Ilie |
| 12. Baranoschi Silvia | 34. Cojoc Mihai |
| 13. Bâgu ⁸⁴ Neculae | 35. Daniliuc Iulian |
| 14. Bâgu Maria | 36. Daniliuc Carolina |
| 15. Bâgu Teodor | 37. Onofrei Toader |
| 16. Bâgu Gheorghe | 38. Onofrei Leonora |
| 17. Bâgu Petre | 39. Onofrei Viorica |
| 18. Bâgu Leonora | 40. Filimon Maria |
| 19. Bâgu Rozalia | 41. Filimon Ana |
| 20. Bârgu Trifan | 42. Filimon Oltea |
| 21. Bârgu Mihai | 43. Filimon Ilie |
| 22. Bârgu Ana | |

Marea majoritate a acestor sectanți sunt de profesie agricultori și puțină parte din ei sunt meseriași. [14]

SITUAȚIA NUMERICĂ ȘI NOMINALĂ A BAPTIȘTILOR Pe raza teritoriului rural a Provinciei Bucovina

1. Județul Cernăuți.....	305
2. „ Hotin.....	3.652
3. „ Suceava.....	490
4. „ Rădăuți.....	204
5. „ Storojineț.....	596
6. „ Dorohoiu.....	95
7. „ Câmpulung.....	---

Total.....	5.222 [15]

⁸⁴ În text apar două nume de familie: Bâgu și Bârgu. Nu este exclus să fi fost vorba de un singur nume, pe care autorul să-l fi scris și într-o formă greșită.

PLAN DE LUCRU PENTRU DESFĂȘURAREA ACTIVITĂȚII INFORMATIVE ÎN URMĂRIREA SECȚEI BAPTISTE PE ANUL 1943

Problema sectei baptiste de pe raza Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți se va urmări din următoarele puncte de vedere:

I. Din punct de vedere al locului – spațiu.

Problema se va urmări pe raza întregului Inspectorat de Poliție, pe teritoriul Poliției Hotin, Cernăuți, Suceava, Storojineț, Câmpulung și celelalte județe, clasate după importanță și unde acțiunea baptistă este mai puternică, de către agenții echipei speciale, organele polițienești, agenți acoperiți și informatori ocazionali, pentru a se urmări îndeaproape activitatea acestei probleme și a identifica pe conducători, colportori și propagandiști.

Casele de rugăciuni fiind închise⁸⁵, se va urmări și identifica locurile unde se adună pentru rugăciune.

Se va urmări acțiunea de propagandă și rezultatele ei.

Pentru a identifica pe toți sectanții bapțiști periculoși și pentru a pune stavilă acțiunii de propagandă se vor executa toate măsurile propuse pentru urmărirea acestei probleme pe anul 1943, prevăzute la „Judecarea Situației”.

În toate localitățile enumerate mai sus, afară de orașul Cernăuți, unde mijloacele normale de căutare sunt suficiente, vor acționa și agenții acoperiți ai Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți, suprapunându-se și activitatea echipei speciale.

Mijloacele organice de căutarea informațiilor se vor conduce și vor urmări aplicarea ordinului general de informațiuni dat de Inspectorat pe anul 1943.

În toate localitățile specificate mai sus, activitatea informativă se va desfășura în colaborare cu organele Inspectoratului de Jandarmi Cernăuți, prin organele locale.

II. Din punct de vedere al timpului.

Acțiunea se va desfășura cu aceeași intensitate, în tot cursul anului, gravitând în special asupra teritoriului [16] urban a[1] județului Hotin, Suceava, Cernăuți, Storojineț, Câmpulung, urmând celelalte județe unde numărul sectanților bapțiști este mai mare și în special în județele foste sub ocupația sovietică, unde se pot identifica încă mulți sectanți, necunoscuți de autoritățile polițienești.

III. Din punct de vedere al izvoarelor de informațiuni.

Din totalul izvoarelor de informațiuni se va da o deosebită atenție clerului și organelor sale ajutătoare (cantori, epitropi bisericești etc.), credincioșilor ortodocși, precum și corpului didactic și organelor administrative locale.

IV. Din punct de vedere al legăturilor și transmisiunilor.

Transmiterea informațiilor a cules și legăturilor pentru darea instrucțiunilor în vederea căutării și supravegherii, se va face în funcție de urgență și anume:

⁸⁵ Toate casele de rugăciune ale bapțiștilor, adventiștilor de ziua a șaptea și creștinilor după Evanghelie au fost închise în urma decretului-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942; vezi nota 80.

- telefonic,
- telegrafic,
- prin curier în scris,
- text convențional
- sau clar prin scris. [17]

Plan de căutarea informațiilor pe teren

Informațiuni de cules asupra	Obiectivul	Ordine de urgență	Mijloacele		Realizări
			Nor- male	Suplimentare	
HOTIN					
Locuri de adunare	Case suspecte	V	organele	Informatori	
Material propagandă	Conducători	I	Echipei	Agenți acoperiți	
Propagandă orală	Membrii fanatici	III	Speciale	Clerul și	
Manifestări	Predicatori	II		ajutoarele lor	
Colecte	Trecuți la alte	VI		Creștinii	
Prozelitism	culte			ortodocși	
Propaganda de	Reveniți la	VII		Corpul didactic	
revenire în sânul bisericei ortodoxe etc.	ortodoxism	IV		și Organele administrative	
SUCEAVA					
idem	idem	idem	idem	idem	
CERNAUȚI					
idem	idem	idem	idem	idem	
STOROJINEȚ					
idem	idem	idem	idem	idem	
CÂMPULUNG					
idem	idem	idem	idem	idem	
RĂDĂUȚI					
idem	idem	idem	idem	idem	
DOROHOI					
idem	idem	idem	idem	idem	

[18]

ISTORICUL SECTEI ADVENTISTE DE ZIU A [a] 7 - a [19]

ISTORICUL SECTEI ADVENTISTE DE ZIU A [a] 7-a

Originea adventismului de ziua [a] 7-a. Originea cuvântului adventist este de la latinescul „adventus” – sosire, venire, prin urmare acești sectanți socotesc apropiată a două venire a Mântuitorului.

Întemeietorul adventismului este William Miller⁸⁶, născut în America la 1782, fiu de bapțiști, agricultor. În tinerețe a fost liber cugetător. La vârsta de 34 ani intră în secta baptistă, începând să citească cărțile profetice, în special cartea lui Daniil și Apocalipsa. După un scurt timp ajunge la convingerea că împărăția de 1000 ani, despre care se vorbește în Apocalipsă, va începe în curând și chiar socotește exact anul acestui eveniment. Această socoteală o ține ascunsă timp de 13 ani și o face cunoscut pentru prima dată în anul 1831. Fiind numit predicator baptist, începe să propage ideile sale adventiste, că Mântuitorul va veni la 21 Martie 1843 sau 1 Martie 1844.

Neapărând Mântuitorul la aceste date, un aderent al său, anume S. S. Snow⁸⁷, găsește o mică greșeală în calculul lui Miller, pe baza citatului din Matei, cap. 25, 5-6 (că mirele a întârziat să vină până la miezul nopții), și socotește venirea Domnului la 21 Octombrie 1844.

Doamna Ellen G. White⁸⁸ (1827-1917) reușește să scoată pe adventiști din încurcătură, susținând că Domnul a venit la 21 Octombrie 1844, însă nu pe pământ, ci tot în cer, pentru ca să curețe sanctuarul ceresc de toți acei cari au serbat duminica în locul sâmbetei, introducând astfel pentru acești sectanți zi de sărbătoare sâmbăta.

Diviziunile adventiștilor. Adventiștii înmulțindu-se s-au împărțit în vreo șase grupe:

- adventiștii evanghelici,
- biserica creștină adventistă,
- Minunea bisericei adventiste,
- adventiștii de ziua primă,
- adventiștii vremii ce va să vină,
- adventiștii zilei [a] 7-a. [20]

Infiltrarea în Europa. Din America adventismul a fost răspândit în Europa de un fost preot catolic, Czehowski⁸⁹, de origine poloneză, mai întâi în Germania, apoi în Belgia, Olanda și Austria. Centrul de propagandă este în Hamburg, unde au 30 de ziare de propagandă, cinci colegii și seminarii și mai multe școli confesionale.

Infiltrarea în România. În România adventismul apare în anul 1870, fiind adus tot de Mihai Czehowski, care a ținut mai multe conferințe adventiste la Pitești, însă cu mare greutate [a reușit] să-și câștige 3-4 aderenți. Până în 1881 reușește să atragă numai 13 membri⁹⁰.

⁸⁶ William Miller (1782-1849), fost predicator baptist american, unul dintre întemeietorii mișcării adventiste. În document apare greșit: Muller.

⁸⁷ Samuel Snow (1806-1870), predicator american, unul dintre pionierii mișcării adventiste.

⁸⁸ Ellen G. White (1827-1915), misionară și scriitoare adventistă, din SUA.

⁸⁹ Mihail B. Czehowski (1818-1876), fost preot catolic polonez convertit la adventism, a desfășurat activitate misionară în mai multe țări din Europa, inclusiv în România. În document apare de fiecare dată: Cehovschi.

⁹⁰ Pentru începuturile adventismului în România, vezi, între altele, Daniel-Adrian Neagu, *Istoria Bisericii Adventiste din România și impactul ei asupra societății românești (1870-1930)*, teză de doctorat, București, Universitatea din București, Facultatea de Istorie, 2013, p. 69 și urm.

O altă sămânță adventistă este adusă din Crimeia, cu ocazia colonizării în Dobrogea⁹¹, de către germanii Kruger și Baierle, cari, stabilindu-se în comuna Sarighiol, au isbutit să facă un număr de 30 aderenți prin satele Cobadin, Anadalchioi și Viile Noi.

În anul 1890 pătrund în București prin germanii Adomeit⁹² și Perk⁹³ și până în 1906 reușesc să facă 20 de aderenți, printre cari și pe studentul în medicină, doctorul și conducătorul de azi a Uniunii Adventiștilor din România⁹⁴, Dl. Petre P. Paulini⁹⁵.

Organizarea. Adventiștii sunt organizați în uniuni pe țări, iar fiecare uniune este compusă din conferințe, după regiuni, cari la rândul lor sunt formate din comunități. Comunitățile sunt conduse de predicatori, pentru formarea cărora au școli speciale. Au și colportori speciali, cari împart broșurile. Pentru a-și menține propaganda prin tipărituri, au o societate de editură în București, „Cuvântul Evangheliei”⁹⁶.

În Europa adventiștii formează o Diviziune, iar în România o uniune, împărțită în șase conferințe: Muntenia, Oltenia, Moldova, Bucovina⁹⁷, Transilvania și Banatul.

Președintele real al uniunii române este Daniel N. Wall⁹⁸, însă fiind străin a fost înlocuit cu P. Păunescu⁹⁹.

Doctrina. Adeventiștii de ziua [a] 7-a susțin următoarele învățături:

– Biblia este singurul izvor de credință.

⁹¹ Referire la colonizarea de germani în Dobrogea, de la mijlocul și din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

⁹² Ferdinand Adomeit, pastor adventist german, care în primii ani ai secolului XX a condus bisericile adventiste (de limbă germană) din România.

⁹³ Gerhard Perk (1859-1930), fost menonit din Ucraina, pastor adventist și misionar în mai multe țări din Europa. În primii ani ai secolului XX i-a urmat lui Ferdinand Adomeit și a condus bisericile adventiste (de limbă germană) din România.

⁹⁴ Numele complet era Uniunea Comunităților Evanghelice ale Adventiștilor de Ziua a Șaptea din România.

⁹⁵ Petre P. Paulini (1882-1953), pastor adventist. În anii 1920-1927 și 1932-1936 a fost președintele Uniunii Comunităților Evanghelice ale Adventiștilor de Ziua a Șaptea din România. În document apare greșit: Petre I. Paulini.

⁹⁶ Societatea comercială „Cuvântul Evangheliei”, cu sediul în București, a fost înființată în anul 1920 și a editat și difuzat literatură cu caracter religios a adventiștilor de ziua a șaptea.

⁹⁷ După eliberarea Basarabiei și Bucovinei de Nord s-a constituit Conferința Bucovina și Basarabia a adventiștilor de ziua a șaptea, al cărei președinte a fost Alexandru Popov, pastor în Cernăuți, menționat în acest document. Două scrisori ale conducerii Conferințe către credincioși, din 25 august 1941 și din noiembrie 1941, au fost publicate în *Documente*, doc. 79, p. 303-305, și doc. 103, p. 330-331.

⁹⁸ Daniel N. Wall, pastor american, președinte al Uniunii adventiste din România în anii 1927-1932.

⁹⁹ Petre Păunescu (1882-1972), fost maior, predicator și fruntaș adventist. În 1927-1932 și 1941-1959 a fost consilier al Uniunii adventiste din România. În anii 1937-1941 a fost directorul Institutului Biblic din Brașov-Stupini.

- Cred în două învieri a[le] Mântuitorului, una cunoscută de toți, iar a doua pentru a împărăți 1000 de ani.
- Admit două judecăți, una la începutul împărăției de 1000 ani, când vor fi răsplătiți cei buni, și alta la [21] finele împărăției, când [vor] fi pedepsiți cei răi.
- Admit somnul sufletelor (morții nu mai au suflet viu), pentru a combate cultul sfinților și morților.
- Practică spălarea picioarelor ca semn al umilinței.
- Nu admit Sfintele Taine și cultul icoanelor, crucii, ca fiind contrare poruncei a doua.
- Nu cred în existența iadului și muncilor veșnice.
- Nu dă importanță botezului, dar îl admit la mărturisire.
- Nu admit tradiția și deci nici ierarhia.
- Nu admit nici un fel de sărbătoare.
- Serbează sâmbăta ca zi a Domnului, în loc de duminică, care zi este obligatorie pentru toți oamenii.

—

Cutul. Adventiștii fac slujbă religioasă sâmbăta și în alte zile de adunare, dimineața sau după amiază. Sf. Cină o sărbătoresc o dată pe trimestru, de regulă în legătură cu botezul, pentru a împărtăși pe cei botezați.

Prozeliții fac o școală în fiecare săptămână ca să învețe credința adventistă și cel care dă dovadă de cunoștințe suficiente este trecut după 3 luni pe lista celor ce se botează, în caz contrar sunt amânați alte trei luni.

Botezul se face de obicei în apă curgătoare.

Practică și un fel de căsătorie¹⁰⁰, iar înmormântările sunt un mijloc de propagandă, mortul fiind condus la groapă cu cântări și predici.

—

Mijloace de propagandă. Pentru succesul propagandei folosesc numeroase reviste și broșuri, dintre cari cele mai însemnate sunt:

Reviste:

1. *Semnele Timpului*¹⁰¹.
2. *Curierul Misionar*¹⁰².
3. *Lecțiuni biblice pentru copii majori*¹⁰³.
4. *Lecțiuni biblice pentru copii minori*¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Cu sensul de cununie.

¹⁰¹ „Semnele Timpului”, revistă a adventiștilor de ziua a șaptea din România. A apărut, cu unele întreruperi, între anii 1908 și 1942, la București. Avea o apariție lunară.

¹⁰² „Curierul misionar”, revistă a adventiștilor de ziua a șaptea din România. A apărut la București, în anii 1914, 1916 și apoi din 1922.

¹⁰³ Este vorba de „Lecțiuni biblice”, revistă a adventiștilor de ziua a șaptea, apărută la București în anii 1909-1916, 1919-1942, 1945-1948.

¹⁰⁴ Probabil că se referă la „Lecțiuni pentru Sabat”, revistă adventistă apărută la București în anii 1922-1937.

Broșuri:

1. *Parabolele Domnului Hristos.*
2. *Timpul nostru în lumina profețiilor.*
3. *Marea luptă.*
4. *Patriarhi și profeți.*
5. *Note asupra cărții facerii.*
6. *Profeți falși și mincinoși și profeții mincinoase.*
7. *Calea către Hristos.*
8. *Sabatul studiat la lumina cuvântului lui D[umne]zeu.*
9. *În umbra marilor evenimente.*
10. *Hristos Mântuitorul nostru luptă contra epidemiilor.* [22]
12. *Lecturi biblice asupra adevărului prezent.*
13. *Trebue să bea creștinul băutură?*
14. *Este Biblia cuvântul lui Dumnezeu?*
15. *Umbra și ființa planului de mântuire.*
16. *Ce bine să fac să câștig viața veșnică.*
17. *Cine a hotărât care cărți să facă Biblia.*
18. *Pocățiți-vă căci împărăția este apropiată.*
19. *A doua venire a lui Hristos.*
20. *Sabatul Noului Testament.*
21. *Ce zi serbați și pentru ce?*
22. *Unde sunt morții?*

ISTORICUL SECTEI ÎN BUCOVINA

În Bucovina adventismul apare după războiul mondial, fiind adus și propagat de țărani veniți fie din lagărele din Germania, fie din Transilvania sau America.

Infiltrarea în județul H o t i n. Secta apare în orașul Hotin în anul 1920, când baptistul Iavețchi, venit din America, se desparte de bapțiști și trece la adventiști. Acesta reușește să atragă în sectă pe locuitorii Rascovschi Dumitru și Butușanschi Alexei, cari au început să propage doctrina acestei credințe.

În anul 1921 sosește în Hotin adventistul Dalalău Alexandru, din Transilvania, care căsătorindu-se cu fiica lui Iavețchi, încep să desfășoare o intensă propagandă, dar fără rezultat, deoarece până la ocupația sovietică n-au atras decât 12 membri.

În Tg. Sulița-Hotin secta apare în 1930, fiind înființată de bapțiștii Baghiuc, Spătaru Teodor și Zbârcot Alexandru, care au trecut la adventism, sub conducerea predicatorului Costemschi Parfenie. Aceștia ridică și o casă de rugăciune, obținând până în 1939, 17 membri. În prezent conducătorul acestor sectanți este Rusu Ioan, iar în Hotin, Dalalău Alex[andru].

Județul S t o r o j i n e ț. Secta apare în 1929, fiind propagată de predicatorul Rusnac Dimitrie. În 1932 vine în ajutorul acestuia germanul Rudolf Reihamer, care-și stabilește domiciliul în Storojineț, reușind să atragă de partea

sa un număr de 17 membri. În timpul ocupației sovietice acesta s-a repatriat în Germania, așa că această sectă n-a progresat. După ocupația sovietică au fost identificați în orașul Storojineț numai 3 adventiști.

Județul D o r o h o i u. Adventismul își face apariția în anul 1919, când se descoperă în cartierul Depoului Gării, la locuința lucrătorului Ciobanu, un număr de 12 membri. Cu timpul acești sectanți au trecut la secta creștină după evanghelie și n-au mai progresat.

În Tg. Darabani secta apare în 1922, făcând până în prezent 109 aderenți, fiind în creștere, cu toate măsurile restrictive ce s-au luat contra lor. [23]

Județul R ă d ă u ț i. Pe raza teritoriului urban a[l] județului Rădăuți nu avem adventiști de ziua [a] 7-a, ci numai pe teritoriul rural, unde numărul lor ajunge la 155 persoane, cu centrul în comuna Vicovu de Sus și au predicator pe locuitorul Toader Pâslar.

Județul C â m p u l u n g. [Adventismul] apare imediat după războiul mondial, numărând printre primii membri pe locuitorul Gheorghe Țâmpău, din orașul Câmpulung. În anul 1926 Uniunea comunității adventiste din țară construiește în acest oraș 2 case de rugăciuni. Cu toată munca depusă de predicatorii Marinescu Nicolae, din C[âmpu]lung, și Grăjdinaru Ioan, din G[ura] Humor[ului], n-au putut recruta decât 39 membri, dintre cari: 2 la V[atra] Dornei, 21 la C[âmpu]lung și 16 la G[ura] Humorului.

Județul S u c e a v a. [Secta] apare pentru prima dată în anul 1935, fiind adusă și propagată de locuitorul Ilișioi Mifdodie, care a reușit să atragă până în prezent un număr de 16 membri. Nu au case de rugăciune și nici predicatori.

Județul C e r n ă u ț i. [Secta] ia ființă după anul 1919, fiind adusă de predicatorul german Gruber, care a numit predicatori pentru orașul Cernăuți pe numiții Leon Balah și Tănase Miriuca, iar pentru județ pe Oresciuc Gheorghe, Nahirni Gh., Darie Gh. și Machiu Mihail. În urma propagandei desfășurate de acești predicatori, numărul sectanților s-a ridicat la circa 200. În prezent au conducător și predicator pe numitul Popov Alexandru.

CONCLUZIUNI GENERALE PE ANUL 1942

Deși în cursul anului 1942 s-au luat severe măsuri de prohibirea propagandei sectare adventiste de ziua [a] 7-a, totuși acești sectanți au continuat să activeze discret, ținând adunări și făcând rugăciuni, în cadrul familiilor lor.

Cu toată propaganda făcută în rândurile lor, cu scopul de a reveni la credința strămoșească, s-a constatat că toți membrii au rămas fideli doctrinei lor.

Față de cele de mai sus, cât și în baza decretului lege care a apărut la finele lunii Decembrie a.c.¹⁰⁵, urmează a se lua pentru anul 1943 cele mai severe măsuri de reprimare a activității acestor sectanți.

Ca atare pentru anul viitor se impune luat următoarele măsuri: identificarea și supravegherea conducătorilor, predicatorilor și membrilor adventiști și înaintarea lor justiției în caz că sunt suficiente dovezi de vinovăție. [24]

¹⁰⁵ Referire la decretul-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942; vezi nota 80.

Ianuarie 1943. S-au executat întocmai dispozițiunile Decretului Lege Nr. 927/1942, neînregistrându-se rezistență din partea sectanților.

– În cursul acestei luni trei adventiști din orașul Storojineț au revenit cu forme legale la credința ortodoxă.

Februarie [1943]. – Poliția Storojineț a înaintat cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți pe sectantul adventist Spac Vasile și Nahorneac Mihai, din comuna Vișinița, pentru faptul că au fost prinși în adunare și cu material de propagandă.

Martie [1943]. – Poliția Suceava a înaintat cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți, un număr de 6 adventiști, fiind prinși cu material de propagandă sectară. În timp ce se aflau în curs de judecată, au revenit la credința ortodoxă, împreună cu întreaga lor familie, compusă din 15 persoane. Prin revenirea acestor sectanți la credința strămoșească, orașul Suceava nu mai are nici un adventist.

Aprilie [1943]. – Poliția Cernăuți a efectuat în cursul lunii mai multe percheziții domiciliare adventiștilor de ziua [a] 7-a din acest oraș, găsind material de propagandă sectară numai la numita Popov Eugenia, care a fost înaintată cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți.

– Poliția Hotin a înaintat aceleași instanțe de judecată pe conducătorul adventist din acel oraș, anume Dalalău Alexandru, pentru aceleași motive.

– Poliția Storojineț a identificat 3 familii adventiste, anume: Zori Martin, care în anul 1941 a fost dat în judecată și pentru activitate comunistă, Teodor Creuco și Tican Ilie.

Mai [1943]. – Poliția Storojineț a înaintat cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți pe numitul Mihăescu Gheorghe, asupra căruia s-a găsit material de propagandă.

Iunie, Iulie și August [1943]. Nu s-au făcut trimiteri în judecată.

Se observă că, cu toată propaganda și stăruința depusă în rândurile acestei secte de a reveni la credința strămoșească, aceștia continuă a rămâne fideli sectei lor. În general se observă reavoință și îndărătnicie dusă până la sfidare și obraznicie. [25]

Luna Septembrie [1943]. Adventiștii de ziua [a] 7-a din Tg. Darabani (144), în urma apariției D[ecretului] L[ege] prin care se prevede desființarea sectelor religioase¹⁰⁶, au dat declarațiuni de renunțare la sectarism și trecere la credința ortodoxă. Toți aceștia nu se sfiesc să declare ca nesincere declarațiile lor de trecere la cultul ortodox, cerând să fie lăsați să serbeze sâmbăta și duminica și să nu se închine la icoane. Ca dovadă că trecerile lor sunt nesincere este faptul că un număr de 28 sectanți din Darabani au fost dați judecății pentru activitate sectară interzisă, după două luni după ce au dat declarații de renunțare la sectarism.

De pe raza Detașamentului de Poliție Darabani au dat până în prezent declarații de renunțare la sectarism un număr de 68 adventiști, cari, împreună cu membrii familiei minori, totalizează un număr de 144 suflete.

¹⁰⁶ Referire la decretul-lege nr. 927 din 28 decembrie 1942; vezi nota 80.

În cursul acestei luni s-a procedat al facerea unei statistici, stabilindu-se următoarea situație:

- Cernăuți.....197
- Storojineț..... 8
- Rădăuți..... 6
- Câmpulung.....31
- Dorohoiu.....110
- Hotin.....18
- Suceava.....---

370 [26]

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENERALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATĂ DE SECTA ADVENTISTĂ DE ZIUA [a] 7-a ÎN CURSUL ANULUI 1942 ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

Datorită măsurilor de supraveghere luate contra adventiștilor de ziua [a] 7-a s-a constatat că această sectă n-a desfășurat nici o activitate în sensul de a-și recruta noi aderenți.

Cu toate că în rândurile lor s-a desfășurat o intensă propagandă de revenire la credința strămoșească, s-a constatat că membrii acestei secte au persistat cu încăpățănare de a rămâne credincioși sectei din care fac parte, nesemnalandu-se nici un caz de revenire.

Cu această ocazie au dat dovadă de reavoință, indolență și obrăznicie față de legile Statului.

S-a constatat deasemeni că parte dintre ei, pentru a se sustrage măsurilor de urmărire, au făcut declarațiuni de trecere la credința ortodoxă, continuând în realitate a serba după stilul adventist și a serba sâmbăta ca zi de odihnă. Unii chiar s-au pronunțat în public și au cerut să li se permită de a serba sâmbăta și duminica și să nu recunoască cultul icoanelor.

Față cu cele de mai sus și în baza Decretului Lege Nr. 927/942, se impun pentru anul 1943 următoarele măsuri:

- Identificarea conducătorilor, propagandiștilor și a tuturor membrilor din regiune și stricta supraveghere a acestora.

- Supravegherea contactului cu alte persoane, pentru a se constata dacă nu desfășoară propagandă sectară.

- Măsuri pentru identificarea colportorilor de material de propagandă și diferirea lor justiției împreună cu corpul delict.

- A se urmări și constata dacă nu se face propagandă sectară sub formă de reuniuni familiale sau sub formă de clăci.

- Efectuarea de descinderi și percheziții domiciliare cu paza formelor legale, pentru a descoperi materialul de propagandă și a identifica locurile de adunare. [27]

– Supravegherea sectanților cari au revenit la ortodoxism și a acelor cari au făcut asemenea declarații, pentru a se stabili dacă au făcut acest lucru din convingere sau numai de formă.

– Înaintarea cu acte dresate justiției a sectanților ce se fac vinovați de activitate sectară, bineînțeles numai în cazul când sunt suficiente dovezi de vinovăție.

– Intensificarea propagandei în rândurile adventiștilor, în unire cu organe[le] clericale și cele administrative, pentru revenire la credința strămoșească.

– În toate cazurile unde organele polițienești vor întâlni rezistență și reavoință, să procedeze cu toată energia la reprimarea lor. [28]

SITUAȚIA NUMERICĂ ȘI NOMINALĂ A ADVENTIȘTILOR DE ZIUA [a] 7-a

Situația numerică

	<u>Terit. urban</u>	<u>Terit. rural</u>
1. Cernăuți.....	197.....	524.....
2. Storojineț.....	8.....	358.....
3. Rădăuți.....	6.....	187.....
4. Câmpulung.....	31.....	278.....
5. Dorohoiu.....	110.....	101.....
6. Hotin.....	18.....	1.933.....
7. Suceava.....	--.....	136.....

Total	370	3.517

Tabel nominal

1. CERNĂUȚI

1. Martin Javorschi	14. Smuc Varvara
2. Bălan Iulia	15. Maximiuc Miodora
3. Granca Anton	16. Marinca Tănase
4. Costiuc Mihailina	17. Hrehoreac Melache
5. Colotelo Elena	18. Hrehoreac Anexia
6. Scutelnic Vera	19. Hrehoreac Paul
7. Filipciuc Matia	20. Hrehoreac Vasilena
8. Velehorschii Neculai	21. Turcan Ana
9. Velehorschii Ecaterina	22. Suhar Mihalina
10. Jablonschi Ecaterina	23. Rusnac Macivei
11. Cușmeriuc Vladimir	24. Pusciuc Gheorghe
12. Constantineac Elena	25. Pusciuc Maria
13. Pauliuc Ana	26. Dimetriuc Ctin

- | | |
|----------------------------------|-------------------------|
| 27. Dimetriuc Parasca | 70. Gavițchi Gh. [29] |
| 28. Bilinschi Gh. | 71. <lipsă> |
| 29. Bilinschi Kati | 72. Țibulschi Ioan |
| 30. Paulovici Johan | 73. Föer Ion |
| 31. Paulovici Ana | 74. Föer Ana |
| 32. Bălan Leon – predicator | 75. Jemna Teodor |
| 33. Bălan Eugenia | 76. Curelaru Dumitru |
| 34. Kramer Hermina | 77. Curelaru Ecaterina |
| 35. Popov Alexandru – predicator | 78. Balog Saveta |
| 36. Popov Eugenia | 79. Cojocaru Vasile |
| 37. Kieltschi Mihail | 80. Cojocaru Elena |
| 38. Kieltschi Elena | 81. Cosovan Ioan |
| 39. Maraneac Parasca | 82. Cosovan Veronica |
| 40. Țibulschi Ioan | 83. Cosovan Ilarion |
| 41. Țibulschi Ana | 83. Cosovan Petre |
| 42. Țibulschi Simion | 84. Cosovan Petre |
| 43. Voitcu Ana | 85. Cosovan Lala |
| 44. Scripcaru Vasile | 86. Cosovan Maria |
| 45. Scripcaru Marghioala | 87. Iftodie Mihai |
| 46. Visoțchi Gheorghe | 88. Bașiștei Gh. |
| 47. Visoșchi Maria | 89. Bașiștei Maria |
| 48. Scripcaru Petre | 90. Bașiștei Ioan |
| 49. Grosu Dumitru | 91. Bașiștei Zamfira |
| 50. Grosu Sabina | 92. Prehar Gheorghe |
| 51. Scripcaru V. Petre | 93. Prehar Eufrosina |
| 52. Vispițchi Veronica | 94. Bașiștei Dumitru |
| 53. Ostafi D. Mihai | 95. Bașiștei Veronica |
| 54. Ursachi Ioan | 96. Caleniuc Dumitru |
| 55. Moraraș D. Maranda | 97. Valenciuc Maria |
| 56. Moraraș G. Ioan | 98. Iurcovschi Vasile |
| 57. Pisarciuc D. Gh | 99. Iurcovschi Domnica |
| 58. Stoleru Gh. Ana | 100. Prehar Ioan |
| 59. Grosu I. Ioan | 101. Prehar Vasilena |
| 60. Grosu I. Marta | 102. Droniuc Ioan |
| 61. Pescaru Iuda | 103. Droniuc Elena |
| 62. Pescaru Domnica | 104. Demciuc Ioan |
| 63. Irimia Eleonora | 105. Levenciuc Grigore |
| 64. Chirilă Victoria | 106. Demciuc Maria |
| 65. Chirilă Vasileana | 107. Demciuc Dumitru |
| 66. Balog Elisabeta | 108. Demciuc Saveta |
| 67. Davidchi Melania | 109. Babiciuc Ecaterina |
| 68. Tihaniuc Ștefan | 110. Palamariuc Domnica |
| 69. Tihaniuc Maria | 111. Babiciuc Ana |

- | | |
|-----------------------------|----------------------------|
| 112. Babiciuc Veronica | 155. Ivanciuc Paraschiva |
| 113. Prehar Domnica | 156. Smetaniuc Ilie |
| 114. Crasniciuc Eufrozina | 157. Gavrileş Paraschiva |
| 115. Sorochiuc Alexa | 158. Gavrileş Grigore |
| 116. Jurcovschi Vasilena | 159. Galan Grigore |
| 117. Caminschi Nastasia | 160. Galan Domnica |
| 118. Jurcovschi Elena | 161. Cucirivschi Nicolae |
| 119. Tcaciuc Ilie | 162. Cucirivsci Elena |
| 120. Tcaciuc Maria | 163. Cezar Elisabeta |
| 121. Garcinschi Ioan | 164. Cezar Petru |
| 122. Tcaciuc Veronica | 165. Cezar Veronica |
| 123. Litiuac Alexandru | 166. Zuzuleac Eufrozina |
| 124. Liutec Anghelina | 167. Cucirivschi Elena |
| 125. Liutec Ioan | 168. Cucirivschi Ioan |
| 126. Liutec Olimpia | 169. Cucirivschi Marian |
| 127. Gavrileş Domnica | 170. Perstic Eugenia |
| 128. Gavrileş Gh. | 171. Perstic Eugenia |
| 129. Cucirilschi Ştefan | 172. Veleciuc Emanoil |
| 130. Cucirilschi Paraschiva | 173. Mac Mihail |
| 131. Pohalschi Dumitru | 174. Mac Vasilena |
| 132. Puhalschi Maria | 175. Slovschi Andrei |
| 133. Puhalschi Gheorghe | 176. Pihuleac Gheorghe |
| 134. Puhalschi Natalia | 177. Slovschi Rahila |
| 135. Puhalschi Ioan | 178. Iaşura Domna |
| 136. Puhalschi Domnica | 179. Pihuleac Domnica |
| 137. Greaca Ioan | 180. Slovschi Ana |
| 138. Greşca Maria | 181. Bulauca Sofia |
| 139. Melasciuc Zamfira | 182. Slovschi Maria |
| 140. Melneciuc Dumitru | 183. Gavriliuc Maria |
| 141. Melneciuc Eugenia | 184. Raşciovei Ana |
| 142. Puşniuc Neculai | 185. Clenciuc Gheorghe |
| 143. Puşniuc Maria | 186. Clenciuc Ana |
| 144. Moşulea Zenovia | 187. Isopenco Maria |
| 145. Puşniuc Ştefan | 188. Isopenco Eugenia |
| 146. Hamceriuc Ioan | 189. Isopenco Vasile |
| 147. Melneciuc Neculae | 190. Isopenco Paraschiva |
| 148. Mitanschi Elena | 191. Sleuca Ecaterina |
| 149. Melenca Ştefan | 192. Calenciuc Manole |
| 150. Melenca Maria | 193. Calenciuc Ana |
| 151. Cătan Maria | 194. Calenciuc Nicolae |
| 152. Cătan Domnica | 195. Paziuc Gheorghe |
| 153. Hanceriuc Ioan | 196. Paziuc Sofia |
| 154. Hanceriuc Domnica | 197. Paziuc Ecaterina [30] |

2. DOROHOIU

1. Andruș Saveta
2. Andruș Aurel
3. Andruș Maria
4. Andruș David
5. Andruș Costanche
6. Andruș Teodora
7. Andruș C. Pavel
8. Imbir Gh. Gh.
9. Imbir Gh. Ecaterina
10. Imbir Gh. Vasile
11. Imbir Gh. Ctin
12. Imbir Gh. Ștefan
13. Imbir Gh. Mihai
14. Imbir Gh. Valeria
15. Imbir Gh. Ecaterina
16. Imbir Gh. Dumitru
17. Imbir D. Aglaia
18. Imbir D. Virginia
19. Imbir D. Estera
20. Imbir D. Aneta
21. Imbir D. Eugenia
22. Imbir N. Saveta
23. Imbir N. Gheorghe
24. Imbir N. Valeria
25. Imbir N. Dumitru
26. Imbir N. David
27. Imbir N. Emilia
28. Imbir N. Neculai
29. Imbir Gh. Marghioala
30. Imbir Gh. Emilia
31. Imbir Gh. David
32. Hriniuc T. Aurica
33. Hriniuc T. Virginia
34. Mandache Profira
35. Teișanu Ctin
36. Teișanu C. Maria
37. Teișanu C. Gheorghe
38. Teișanu C. Ctin
39. Teișanu C. Maria
40. Teișanu C. Mihail
41. Teișanu C. David
42. Teișanu C. Petru
43. Teișanu Petre
44. Teișanu Paraschiva
45. Teișanu P. Daniel
46. Teișanu P. Elena
47. Teișanu P. Petru
48. Teișanu N. Catrina
49. Teișanu D. Maria
50. Vatamanu Maria
51. Vatamanu Virginia
52. Vatamanu Catinca
53. Vatamanu Aglaia
54. Vatamanu Ion
55. Burlacu Teodor
56. Burlacu Anica
57. Burlacu Viorica
58. Burlacu Teodor
59. Burlacu Vasile
60. Burlacu Gheorghe
61. Burlacu Estera
62. Burlacu Maria
63. Bejenariu I. Gh.
64. Bejenariu Gh. Aglaia
65. Bejenariu Gh. Didina
66. Bejenariu Gh. Adela
67. Bejenariu Gh. Estera
68. Burlacu Natalia
69. Baciuc V. Maria
70. Baciuc V. Ilie
71. Baciuc V. David
72. Baciuc V. Didina
73. Catruță Agache
74. Catruță Maria
75. Catruță A. Agache
76. Dumitriu Eleonora
77. Gheorghiciuc Saveta
78. Gheorghiciuc Florea
79. Iordache Vasile
80. Iordache Maria
81. Iordache V. Maria
82. Iordache V. Elena

- | | |
|------------------------|--------------------------|
| 83. Iordache V. Vasile | 97. Dănilă Dumitru |
| 84. Iordache V. Simion | 98. Dănilă D. Elena |
| 85. Mihai Elena | 99. Dănilă D. Vasile |
| 86. Timofte Ioan | 100. Dănilă D. Ioan |
| 87. Dănilă Gheorghe | 101. Dănilă D. Petru |
| 88. Dănilă Anghelina | 102. Dănilă D. Gheorghe |
| 89. Dănilă Gh. Gh. | 103. Dănilă D. Neculai |
| 90. Dănilă Didina | 104. Dănilă D. Mihai |
| 91. Dănilă Aneta | 105. Catruță Dumitru |
| 92. Dănilă Elena | 106. Dănilă D. Costache |
| 93. Dănilă Petru | 107. Catruță Saveta |
| 94. Dănilă Vasile | 108. Catruță D. Victoria |
| 95. Dănilă Toader | 109. Catruță D. Titus |
| 96. Dănilă Emilia | 110. Catruță Dtru |

3. HOTIN

- | | |
|-----------------------------------|---------------------------|
| 1. Dalalău Alexandru – predicator | 10. Spătaru Dina |
| 2. Dalalău Alexandra | 11. Badiuc Ana |
| 3. Dalalău Beniamin | 12. Rață Mihail |
| 4. Dalalău Rebeca | 13. Rață Alexei |
| 5. Dalalău Lidia | 14. Rață Naghia |
| 6. Dalalău Ana | 15. Rață Nina |
| 7. Rașcovschi Anton | 16. Rață Elena |
| 8. Spătaru Teodor – conducător | 17. Rață Teodosia |
| 9. Spătaru Maria | 18. Cvapiș Ecaterina [31] |

4. CÂMPULUNG

- | | |
|-------------------------|--------------------------|
| 1. Țâmpău Dumitru | 17. Cordineanu Grigore |
| 2. Țâmpău Rozalia | 18. Cordineanu Maria |
| 3. Țâmpău Gheorghe | 19. Țâmpău Grigore |
| 4. Țâmpău Elena | 20. Macovei Nicolae |
| 5. Marinescu Nicolae | 21. Grăjdinoiu Ctin |
| 6. Marinescu Florica | 22. Grăjdinoiu Ecaterina |
| 7. Rusu Grigore | 23. Catargiu Gheorghe |
| 8. Balan Aurel | 24. Catargiu Marta |
| 9. Balan Nastasia | 25. Catargiu Maria |
| 10. Vranău Todosia | 26. Catargiu Luca |
| 11. Groza Parasca | 27. Catargiu David |
| 12. Piticar Varvara | 28. Catargiu Pavel |
| 13. Cotlarciuc Cristina | 29. Bucșa Precub |
| 14. Făgădău Aritița | 30. Ostaloș Miron |
| 15. Bardan Toader | 31. Bardan Maria |
| 16. Bardan Minodora | |

5. STOROJINEȚ

1. Demciuc Vasile
2. Demciuc Magdalena
3. Spac Vasile – predicator
4. Spac Vasilena
5. Spac Ștefan
6. Spac Victoria
7. Spac Iaroslava
8. Spac Mihail

6. RĂDĂUȚI

1. Ruiu Dumitru
2. Ruiu Elena
3. Valah Toader
4. Valah Florica
5. Hâncu Ambrozie
6. Hâncu Paraschiva [32]

PLAN DE LUCRU PENTRU DESFĂȘURAREA ACTIVITĂȚII INFORMATIVE ÎN URMĂRIREA SECȚEI ADVENTISTE DE ZIUA [a] 7-a PE ANUL 1943

Problema adventistă pe raza acestui Inspectorat de Poliție se va urmări din următoarele puncte de vedere:

I. Din punct de vedere al locului – spațiu.

Problema adventistă se va urmări pe raza întregului Inspectorat de Poliție, în special în județele: Cernăuți, Dorohoiul, Câmpulung, Storojineț și Rădăuți, unde numărul acestor sectanți este mai mare, de către agenții echipei speciale, de organele polițienești, agenți acoperiți și informatori ocazionali, pentru a se urmări îndeaproape activitatea acestei secte.

Pentru a identifica conducătorii, propagandiștii, predicatorii și toți membrii adventiști și pentru a pune stavilă acțiunii de propagandă a acestora, se vor executa toate măsurile propuse pentru urmărirea acestei probleme pe anul 1943, prevăzute la „Judecarea Situației”.

În toate localitățile specificate mai sus activitatea informativă se va desfășura în colaborare cu organele Inspectoratului de Jandarmi Cernăuți, prin organele locale.

II. Din punct de vedere al timpului.

Acțiunea se va desfășura cu aceeași intensitate în tot cursul anului, gravitând în special asupra teritoriului urban a[1] județului Cernăuți, Dorohoiu, Câmpulung, Hotin, Storojineț și Rădăuți, unde numărul sectanților este mai mare și în regiunile foste sub ocupația sovietică, unde se pot identifica încă mulți sectanți, necunoscuți de autoritățile polițienești.

III. Din punct de vedere al izvoarelor de informațiuni.

Din totalul izvoarelor de informațiuni se va da o deosebită importanță clerului, mirenilor, organelor administrative, sectanților reveniți la ortodoxism.

*Infiltrarea în România.*¹⁰⁸ În anul 1910 principiile acestei secte pătrund în Transilvania, anume în localitatea Cislădia, lângă Brașov, prin germanii Kolle¹⁰⁹ și Krauss¹¹⁰.

În București pătrund prin profesorul evanghelist Francis Berney¹¹¹, care reușește să atragă și să formeze pe tânărul Grigore Fotino Constantinescu¹¹², fiu de căpitan, care fu trimis în Elveția la o școală din Laussane, pentru a studia mecanica pianelor. Acolo timp de patru ani s-a format pentru postul de predicator. Reîntorcându-se în țară, își stabilește domiciliul în orașul Iași, punându-și în practică apostolatul său abia după războiul mondial. În anul 1928, pleacă la București, compromițându-se în Iași în urma unor afaceri financiare.

Printre predicatorii cari s-au compromis ca și șeful lor a fost Eugen Bodur din Burdujeni, care, după ce a escrocat pe misionara elvețiană¹¹³ de câteva zeci de mii lei, a trecut la secta penticostalistă.

—

Organizația. Sunt organizați în comunități locale și nu admit o conducere sau organizare centrală. Au predicatori, bătrâni sau priveghetori și diaconi sau slujitori, anume pregătiți în școli speciale.

—

Doctrina. Cred în existența a trei ceruri. Botezul este [36] obligator, fără de care nimeni nu poate fi comunicat și este valabil numai botezul cu Duhul Sfânt. Botezul cu apă se poate săvârși la orice vârstă.

Cred în chinurile veșnice și propovăduiesc 4 judecăți. Susțin că a doua venire a Mântuitorului va fi adevărata înviere din morți, când evreii vor trece la creștinism.

—

Cultul. Sărbătoresc duminica, în special cu rugăciuni, cântări și predici. Se mai adună și mercuria după masă. Prăsnuiesc Crăciunul, Paștele și Rusaliile. Adunarea și slujba religioasă se face numai duminica dimineață.

Împărtășania se săvârșește în fiecare săptămână, pe când bapțiștii o dată pe lună, iar mileniștii o dată pe an.

¹⁰⁸ Pentru începuturile creștinilor după Evanghelie în România, vezi, între altele, Uniunea Comunităților Creștine după Evanghelie, *Istoricul adunărilor creștine după Evanghelie din România (Perioada 1899-1945)*, București, [1994], dactilografiat.

¹⁰⁹ Viktor Kolle, predicator al creștinilor după Evanghelie, din Cislădie.

¹¹⁰ Mihail Kraus, predicator al creștinilor după Evanghelie, din Cislădie.

¹¹¹ Francis Berney (1869-1939), predicator elvețian, misionar în România, unde a sosit în anul 1899. El a creat primele comunități creștine după Evanghelie din România. În documentul nostru apare greșit: Francisc Bernei.

¹¹² Grigore Fotino Constantinescu, predicator al creștinilor după Evanghelie, a fost un continuator al activității misionare a lui Francis Berney.

¹¹³ Referire la Laura Nicolet, misionară elvețiană în România; o informație similară apare în lucrarea *Istoricul sectelor religioase în România*, întocmită la Direcțiunea Generală a Poliției, Corpul Detectivilor, la sfârșitul anului 1942: *Documente*, doc. 121, p. 362.

Propaganda. Propaganda se face de la om la om, prin diferite reviste, broșuri etc. Cele mai principale sunt: 1. *Bunavestire*, 2. *Lumina Lumii*, 3. *Viață și lumină*¹¹⁴, 4. *Iadul există*, 5. *Cartea bețivului*, 6. *Cartea Apocalipsului*.

ISTORICUL SECTEI ÎN BUCOVINA

Propaganda evanghelistă, deși începută imediat după războiul mondial, n-a reușit să atragă decât un număr foarte mic de aderenți, iar în unele județe, cum ar fi Storojineț, Câmpulung, nici unul.

Pe raza Poliției Storojineț, Câmpulung, Hotin și Cernăuți sunt inexistenți.

Infiltrarea în jud[ețul] Dorohoi. Pe raza teritoriului urban a[l] județului Dorohoiu, secta apare după anul 1919, când o parte dintre adventiști părăsesc secta și trec la creștinii după evanghelie. În prezent secta numără 88 membri.

[Județul] Rădăuți. Are un singur sectant, iar Tg. Siret 53.

[Județul] Suceava. Secta ia ființă în anul 1922, prin familiile numiților Iuriciuc Neculai și Trișan Elena și numără un total de 19 membri.

În luna Octombrie 1942, familia evanghelistului Butnariu V. Mihai din Mihăileni-Dorohoiu a revenit la ortodoxism, împreună cu întreaga sa familie, compusă din 9 persoane.

Alte treceri nu s-au semnalat în anul 1942. [37]

CONCLUZIUNI GENERALE PE ANUL 1942

În cursul anului 1942, activitatea și propaganda acestei secte s-a menținut numai în rândurile membrilor și s-a desfășurat foarte discret, în sensul de a-și menține credința sectară și nu a ceda propagandei de revenire la ortodoxism. Cu toate măsurile luate de organele polițienești în unire cu cele clericale și administrative, în sensul de a-i aduce pe calea cea dreaptă, nu s-au înregistrat decât 9 treceri la credința ortodoxă.

—

Luna Ianuarie 1943. S-au executat întocmai dispozițiunile Decretului Lege Nr. 927 din 30 Decembrie 1942, cu care ocazie nu s-au înregistrat rezistență din partea acestor sectanți. Cu această ocazie s-au luat severe măsuri de supraveghere și reprimare a oricărei acțiuni de propagandă din partea sectei.

Luna Februarie [1943]. Poliția Dorohoi, fiind informată că sectanții creștini după evanghelie continuă să activeze, a efectuat la data de 15 Februarie descinderi și percheziții domiciliare tuturor sectanților din acel oraș, găsind un vast material de propagandă sectară la Vasile și Saveta Dobriceanu, Pricob Gheorghe și Apescăriței Vasile.

Vasile și Saveta Dobriceanu, prin sentința Curții Marțiale Cernăuți Nr. 1.251/943, au fost condamnați la câte 15 ani muncă silnică.

¹¹⁴ Revista „Viață și Lumină”, a creștinilor după Evanghelie, a apărut la București, între 1928-1940.

Luna Martie [1943]. Poliția Suceava a înaintat cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți 6 sectanți, asupra cărora s-a găsit un vast material de propagandă sectară. Fiind puși în libertate de Parchetul Militar, au revenit la credința ortodoxă cu întreaga lor familie, compusă din 16 persoane.

Poliția Dorohoiu a înaintat aceleași instanțe doi sectanți evangheliști, care, cu toate măsurile de restricțiune luate contra lor, au celebrat cununia religioasă după ritul sectei¹¹⁵.

Luna Aprilie [1943]. Tendința de a rezista oricărei influențe de revenire la ortodoxism se menține cu încăpăținare în rândurile acestor sectanți.

Luna Mai [1943]. Poliția Dorohoiu a continuat acțiunea de reprimare a activității acestor sectanți, efectuând numeroase descinde- [38] -ri și percheziții domiciliare, în urma cărora au fost înaintați Tribunalului Militar Cernăuți un număr de 20 sectanți, asupra cărora s-a găsit material de propagandă.

Luna Iunie [1943]. Asprele sentințe date de Curtea Marțială Cernăuți contribuie foarte mult la scăderea moralului acestei secte, din cari motive încep să se înregistreze treceri la ortodoxism. Astfel 6 sectanți de pe raza Detașamentului de Poliție Herța revin cu forme legale la credința strămoșească.

Luna Iulie [1943]. Revin cu forme legale la ortodoxism 4 sectanți de pe raza comisariatului Săveni, județul Dorohoiu.

Luna August [1943]. Se observă în general că trecerile la ortodoxism nu sunt făcute din convingere, ci numai cu scopul de a se sustrage supravegherii și urmăririi polițienești.

În cursul acestei luni se înregistrează 37 de sectanți cari au dat declarații de renunțare la sectă și trecere la credința strămoșească. Nici unul n-a fost observat până în prezent să frecventeze biserica sau să respecte datinele creștinești. [39]

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENERALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE DE SECTA „CREȘTINII DUPĂ EVANGHELIE” ÎN CURSUL ANULUI 1942, ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

În cursul anului 1942 activitatea și propaganda sectei creștinii după evanghelie s-a menținut numai în rândurile membrilor și s-a desfășurat foarte discret, în sensul de a-și menține credința sectară și de nu a ceda propagandei de revenire la ortodoxism.

Cu toate măsurile luate de organele polițienești în unire cu cele clericale și administrative, în scopul de a-i aduce pe calea cea dreaptă, nu s-au înregistrat decât 9 cazuri de revenire în sânul bisericii ortodoxe, restul dând dovadă de reavoință și încăpăținare.

¹¹⁵ E vorba de doi tineri din cătunul Căndești, comuna Mihăileni, jud. Dorohoi, care la 7 martie 1943, după oficierea cununiei civile s-au cununat și religios. Cf. unei note a Centrului Contrainformativ Cernăuți, din 11 aprilie 1943: ACNSAS, dosar nr. D 15.280, f. 416.

Față cu cele de mai sus, se impun pentru anul 1943 următoarele măsuri:

- Identificarea și supravegherea conducătorilor și predicatorilor, pentru a se constata dacă nu fac propagandă fie în sensul de a rămâne credincioși sectei, fie de a câștiga aderenți.
- Idem a membrilor fanatici și a propagandiștilor de material de propagandă sectară.
- Supravegherea contactului acestora cu alte persoane, pentru a se stabili activitatea lor.
- Descinderi și percheziții domiciliare cât mai dese, pentru a se descoperi materialul de propagandă și a se constata dacă nu țin adunări.
- Diferirea justiției celor vinovați, în care caz se vor aduna suficiente probe de vinovăție.
- Supravegherea sectanților cari au revenit la ortodoxism sau au trecut la alte culte, pentru a se constata dacă trecerile sunt făcute din convingere sau numai de formă.
- Intensificarea propagandei de revenire la credința strămoșească, în unire cu organele clericale și cele administrative. [40]

SITUAȚIA NUMERICĂ ȘI NOMINALĂ A CREȘTINILOR DUPĂ EVANGHELIE

Situația numerică

	<u>Terit. urban</u>	<u>Terit. rural</u>
Cernăuți.....	--.....	257
Dorohoiu.....	88.....	457
Câmpulung.....	--.....	2
Rădăuți.....	53	216
Hotin.....	--.....	458
Storjineț.....	--.....	---
Suceava.....	--.....	492

Total	141	1.882

Tabel nominal

1. DOROHOIU

- | | |
|---------------------------|------------------------------|
| 1. Dobriceanu Vasile | 40. Alexa Mihai |
| 2. Dobriceanu Saveta | 41. Alexa David |
| 3. Grigoroșcuță Aurel | 42. Alexa Petre |
| 4. Pricopie Gheorghe | 43. Bâlbă Petre |
| 5. Apescăriței Vasile | 44. Bâlbă Sofia |
| 6. Pânzaru Haralambie | 45. Bâlbă Maria |
| 7. Pânzaru Ctin | 46. Bâlbă Filareta |
| 8. Crihan N. Ctin | 47. Bâlbă Victoria |
| 9. Pânzaru Catinca | 48. Bâlbă Aneta |
| 10. Pânzaru N. Saveta | 49. Bâlbă Elena |
| 11. Tântă M. Maria | 50. Bâlbă Teodora |
| 12. Clicheviț Ilie | 51. Bâlbă Aurica |
| 13. Vânzureac Dumitru | 52. Cîrpan Neculai |
| 14. Tofan Gheorghe | 53. Cîrpan Elena |
| 15. Herghelegiu Gh. | 54. Cîrpan Elisabeta |
| 16. Oniciuc Vasile | 55. Lulciuc Eleonora |
| 17. Filip Leon | 56. Pânzaru Ioan |
| 18. Atănăsoaie Gh. | 57. Pânzaru Maria |
| 19. Roclaciuc Ștefan | 58. Pânzaru Elena |
| 20. Atănăsoaie Vasile | 59. Pânzaru Aurica |
| 21. Filip Teodor | 60. Ciornodolea Dumitru [41] |
| 22. Mageru Melinte | 61. Ciornodolea Toader |
| 23. Mocanu Gheorghe | 62. Ciornodolea Traian |
| 24. Mocanu P. Aglaia | 63. Ciornodolea Victor |
| 25. Țiprișan Dumitru | 64. Pânzaru N. Ioan |
| 26. Țiprișan D. Ioan | 65. Pânzaru Dumitru |
| 27. Țiprișan D. Maria | 66. Amariei Neculai |
| 28. Sârghie P. Maria | 67. Amariei Mandița |
| 29. Țiprișan N. Ioan | 68. Roman Eugenia |
| 30. Țiprișan I. Ancuța | 69. Roman Aurica |
| 31. Țiprișan I. Ștefan | 70. Trișrișan D. Pachița |
| 32. Țiprișan I. David | 71. Prișrișan I. Ana |
| 33. Țiprișan I. Alexandru | 72. Pricopie Adela |
| 34. Țiprișan I. Maria | 73. Pricopie Pavel |
| 35. Sârghie Maria | 74. Pricopie Aurel |
| 36. Sănduleac Maria | 75. Pricopie Mihai |
| 37. Alexa Al. Ctin | 76. Pricopie Petre |
| 38. Alexa Domnica | 77. Pricopie Maricel |
| 39. Alexa Ioan | 78. Apescăriței Leonora |

- 79. Apescăriței Maria
- 80. Apescăriței Anica
- 81. Apescăriței Ileana
- 82. Apescăriței Aristotel
- 83. Apescăriței Gheorghe

- 84. Apescăriței Petre
- 85. Apescăriței Magdalena
- 86. Apescăriței Ioan
- 87. Apescăriței Daniil
- 88. Apescăriței Ștefan

2. RĂDĂUȚI

- 1. Hostiuc Alexandru
- 2. Schipor Toader
- 3. Coroliuc Vasile
- 4. Horban Iordache
- 5. Horban Ruxanda
- 6. Coroliuc Maria
- 7. Bărbuță Neculae
- 8. Bărbuță Eleonora
- 9. Bărbuță Mircea
- 10. Bărbuță Lidia
- 11. Bărbuță Veronica
- 12. Bărbuță Ștefan
- 13. Oloieru Toader
- 14. Oloieru Natalia
- 15. Oloieru Teofil
- 16. Oloieru Olga
- 17. Andrusiac Smon
- 18. Andrusiac Catinca
- 19. Cârșmaru Mihai
- 20. Băncescu Eugen
- 21. Băncescu Saveta
- 22. Băncescu Eufrozina
- 23. Socaliuc Ilarion
- 24. Socaliuc Rahila
- 25. Socaliuc Isara
- 26. Socaliuc Aurora
- 27. Socaliuc Danila

- 28. Socaliuc Neculae
- 29. Cârșmaru Neculae
- 30. Cârșmaru Elisabeta
- 31. Cârșmaru Ion
- 32. Orendovici Ana
- 33. Zlătaru Maria
- 34. Bărbuță Ana
- 35. Breabăn Ștefania
- 36. Costiuc Domnica
- 37. Costiuc Ctin
- 38. Costiuc Dumitru
- 39. Costiuc Ioan
- 40. Costiuc Teofil
- 41. Costiuc Aurora
- 42. Costiuc Mihai
- 43. Costiuc Marta
- 44. Costiuc Lidia
- 45. Costiuc Dora
- 46. Orendovici Ioan
- 47. Schipor Adriana
- 48. Schipor Teodor
- 49. Schipor Silvia
- 50. Schipor Adriana
- 51. Schipor Teodor
- 52. Schipor Aurel
- 53. Schipor Stela [42]

**PLAN DE LUCRU
PENTRU DESFĂȘURAREA ACTIVITĂȚII INFORMATIVE
ÎN URMĂRIREA SECTEI CREȘTINI DUPĂ EVANGHELIE
PE ANUL 1943**

Problema creștină după evanghelie, pe raza acestui Inspectorat de Poliție, se va urmări din următoarele puncte de vedere:

I. Din punct de vedere al locului.

Problema se va urmări pe raza întregului Inspectorat de Poliție, în special în județul Dorohoiu și Rădăuți, unde numărul sectanților este destul de mare.

a. Se vor culege informațiuni asupra:

- locurilor unde se țin adunări,
- materialului de propagandă,
- informațiuni cu privire la propaganda orală,
- idem cu privire la diferite manifestări,
- idem cu privire la colectele de bani și în natură pentru ajutorarea celor din închisori sau lagăre¹¹⁶,
- idem asupra acțiunii de propagandă în rândurile lor pentru revenire la ortodoxism.

b. Se va avea în vedere următoarele obiective:

- casele suspecte,
- predicatorii și conducătorii,
- membrii fanatici și ceilalți,
- cei reveniți la ortodoxism sau trecuți la alte culte, etc. etc.

c. Mijloacele normale vor fi organele echipei speciale, iar cele suplimentare:

- informatori din rândurile lor,
- agenți acoperiți,
- clerul și ajutoarele lor,
- creștinii ortodocși,
- organele administrative locale și
- corpul didactic.

II. Din punct de vedere al timpului.

Acțiunea se va desfășura cu aceeași intensitate în tot cursul anului, gravitând în special asupra județului Rădăuți și Dorohoiu, unde numărul sectanților este mai mare.

III. Transmiterea informațiilor culese și legăturile pentru darea instrucțiunilor sunt aceleași prevăzute la celelalte secte. [43]

¹¹⁶ O notă a Inspectoratului General al Jandarmeriei, din 10 mai 1942, se referă la bapțiștii din comuna Moșaneț, județul Hotin, care au colectat 232 kg de pâine și 600 de ouă pentru ajutorarea coreligionarilor aflați în închisoarea Curții Marțiale Cernăuți. Vezi *Documente*, doc. 198, p. 477.

ISTORICUL SECTEI MILENISTE (RUSELISTE) [44]

ISTORICUL SECTEI MILENISTE¹¹⁷ (RUSELISTE)

Originea sectei. Întemeietorul sectei mileniste este Charles Taze Russell¹¹⁸, fiul unor negustori calvini, născut în 1852 în America. Acesta în anul 1872 ajunge să se convingă că Mântuitorul va veni pe pământ nu ca să judece lumea, ci s-o îndrepte, s-o prefacă în chip spiritual și curat. Prin urmare vrea să arate că mileniul cu împărăția de 1000 ani este pentru a îndrepta lumea, nu pentru a o judeca. Socotește că anul venirii Mântuitorului pe pământ este 1914, de când urmează să înceapă împărăția de 1000 [de ani].

—

Infiltrarea în România. Urmașul lui Russell, americanul bogat Rutherford¹¹⁹, reușește să convertească pe românul ardelean I. B. Sima¹²⁰, pe care-l pregătește predicator șef pentru români, mai ales că milenismul pătrunde în Ardeal deja din anul 1912, fiind adus și împrăștiat de ungurii Iosif Kiss și Carol Szabó¹²¹.

I. B. Sima reîntorcându-se din America, înființează o tipografie la Cluj, unde tipărește cărți mileniste.

Din Cluj secta se răspândește și în restul țării.

—

Doctrina. După mileniști lumea se împarte în 3 epoci.

Nu admit forma monarhică a statelor. Admit egalitatea de bunuri – principiu comunist. Neagă categoric dumnezeirea Fiului și a Duhului Sfânt. Nu cred în nemurirea sufletului. Botezul este considerat simbolul morții. Nu recunosc căsătoria religioasă.

—

Cultul. Cultul lor este o imitare caraghioasă a cultului creștin ortodox. Duminica dimineată țin așa-zisa oară de rugăciune, citindu-se mai multe rugăciuni.

¹¹⁷ În text apare, cu consecvență, „milienistă”, „milieniști”, în loc de „milenistă”, „mileniști”. În textul editat am pus forma corectă.

¹¹⁸ Charles Taze Russell (1852-1914), predicator american care a pus bazele mișcării numite „studenții în Biblie”. După moartea lui Russell s-a produs o schismă ce a dus la formarea a două mișcări: studenții în Biblie și martorii lui Iehova. În documentul nostru apare greșit: Rusell.

¹¹⁹ Joseph Franklin Rutherford (1869-1942), succesorul lui Charles Taze Russell, a avut un rol esențial în organizarea și dezvoltarea doctrinării a mișcării martorilor lui Iehova.

¹²⁰ Ioan (Iacob) B. Sima, român ardelean emigrant în SUA, unde a îmbrățișat credința milenistă. În 1920 el s-a întors în România, la Cluj, unde a înființat prima filială din România a Societății Studenților în Biblie. În 1927 a trecut la ortodoxie.

¹²¹ József Kiss și Károly Szabó, emigranți în SUA, în 1911 s-au întors în Transilvania, la Târgu-Mureș, unde au pus bazele unui grup de studenți în Biblie de limba maghiară.

—
Propaganda. Pentru propagandă milenistă au circa 30 de broșuri și reviste, dintre care cele mai însemnate sunt: *Harfa lui Dumnezeu*; *Turnul de veghe*¹²²; *Vestea Mileanului*; *Vârsta de Aur*; *Studenții Bibliei*; *Vocea din urmă*; *Epoca de Aur*; *Un guvern de dorit*; *Socialismul și Biblia*; *Milioane ce trăesc nu vor mai muri niciodată*; *Este cu puțință să vorbească viii cu morții* etc. etc. [45]

ISTORICUL ÎN BUCOVINA

Pe raza Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți nu avem decât 3 mileniști, domiciliați în orașul Câmpulung, care-și păstrează această credință încă de când făceau stagiul militar în armata austro-ungară.

Se mai găsesc încă 2 pe raza teritoriului rural al județului Câmpulung, anume în comuna Poiana Stampei.

Afară de aceștia mai sunt încă 122, domiciliați pe raza teritoriului rural al județului Hotin.

Situația acestor sectanți se menține staționară.

Nu fac propagandă în sensul de a-și câștiga aderenți, dar nici nu revin la credința ortodoxă.

Concluziuni generale pe anul 1942

Cei 3 mileniști aflați în orașul Câmpulung își mențin credința sectară. Nu fac prozelitism, dar nici nu pot fi convertiți la credința ortodoxă.

Față cu această situație se impune de a se lua măsuri de intensificarea propagandei de convertire în sânul bisericii ortodoxe, în colaborare cu organele clericale și ajutoarele sale, precum și cu organele administrative.

—
În cursul anului 1943, situația se menține aceeași. [46]

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENEALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE DE SECTA MILENISTĂ ÎN CURSUL ANULUI 1942 ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

Secta milenistă nu formează o problemă de urmărit pe raza acestui Inspectorat de Poliție. Cei trei membri existenți își mențin credința sectară, fără a face prozelitism.

Față de această situație se impune de a se lua măsuri, în colaborare cu organele clericale și administrative, pentru intensificarea acțiunii de convertire la credința ortodoxă. [47]

¹²² „Turnul de veghe”, revistă a martorilor lui Iehova, tipărită în numeroase limbi, inclusiv în română.

SITUAȚIA NUMERICĂ ȘI NOMINALĂ A MILENIȘTILOR

Situația numerică

	<u>Terit. urban</u>	<u>Terit. rural</u>
– Câmpulung.....	3.....	2
– Hotin.....	-.....	122

Total	3	124

Situația nominală

1. Piticar Mihai – soț
2. Piticar Rozalia – soție
3. Piticar Ștefan – fiu [48]

ISTORICUL SECȚEI „MARTORII LUI IEHOVA” [49]

ISTORICUL SECȚEI „MARTORII LUI IEHOVA”

Originea. Secta este o desbinare din Asociația Studenților în Biblie (mileniști) și apare pentru prima dată în Anglia, de unde apoi trece și în Germania, iar pe urmă în restul Europei.

—
Infiltrarea în România. În România este introdusă prin anul 1932, de un pensionar din București, de origine etnică maghiară¹²³, și se răspândește mai întâi în Moldova pe urmă în celelalte provincii. Cuprinde un număr restrâns de aderenți, în special persoane lipsite de orice cultură.

Centrul sectei este în Germania, iar aderenții de la noi sunt în strânsă legătură cu cei din Elveția.

—
Doctrina. Fiind desbinați din secta milenistă, are aproape aceeași doctrină. Adepții însă refuză să-și mărturisească adevărata credință, susținând că formează o societate cu caracter strict biblic, care se mărginește la răspândirea de cărți, broșuri, reviste și biblii, în limba română și în alte limbi vorbite în țara noastră, unde se arată adevărurile biblice.

¹²³ E vorba de Martin Magyarosi, care în 1933 a înregistrat, ca societate anonimă, Societatea de Biblie și Tractate a Martorilor lui Iehova, cu sediul în București.

Organizația. Din punct de vedere al organizației, au un consiliu de administrație compus din director, membrii fondatori și ordinari, colportori etc., fiind obligați a răspândi prin orice mijloace material de propagandă, cu care ocazie propagă învățătura acestei secte și prin viu grai.

Prezintă pericol pentru biserica noastră, fiindcă tipăriturile difuzate sunt contra ei.

Membrii sectei pot fi identificați după materialul și propagandă ce-l răspândesc, care are indicația editurii „Martorii lui Iehova”.

ISTORICUL SECTEI ÎN BUCOVINA

Pe raza Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți secta numără 27 membri, dintre cari 19 în comuna Darabani, [50] județul Dorohoiu, și 8 în orașul Hotin.

În aceste județe secta apare după anul 1934.

La Hotin este înființată de baptistul Alexei Sandaga, care, nefiind ales conducătorul baptiștilor, trece la această sectă.

Luna Februarie 1942. În această lună Sandaga Alexei revine la ortodoxism cu întreaga lui familie compusă din 4 persoane. Ulterior a retrecut în sânul sectei, declarând că a făcut acest lucru numai de formă.

Propaganda dusă în rândurile sectanților făcută de autoritățile noastre, de a reveni la ortodoxism, a rămas fără rezultat.

Concluziuni generale pe anul 1942

Cu toate eforturile făcute de organele polițienești, cele clericale și administrative de a readuce la credința ortodoxă pe acești sectanți nu s-au înregistrat alte treceri decât a conducătorului sectei din orașul Hotin, Alexei Sandaga, care după scurt timp a revenit în sânul sectei, afirmând că a făcut acest lucru numai de formă. Pentru acest motiv a fost internat în lagăr.

Ceilalți sectanți din regiune au rămas pasivi la toate îndemnulile.

Anul 1943

Situația lor se menține staționară.

Aprilie. Poliția Hotin a înaintat cu acte dresate Curții Marțiale Cernăuți pe sectantul Alexei Sandaga de la Hotin, asupra căruia s-a găsit un vast material de propagandă sectară. Procesul este în curs de judecată.

În celelalte luni situația s-a menținut staționară. Reveniri în sânul bisericii ortodoxe nu s-au înregistrat. [51]

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENERALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE DE SECTA „MARTORII LUI IEHOVA” ÎN CURSUL ANULUI 1942 ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

În cursul anului 1942, secta „Martorii lui Iehova” n-a desfășurat nici o activitate în sensul de a-și recruta noi aderenți.

Propaganda s-a menținut în cercurile lor, cu scopul de a nu ceda propagandei de convertire la credința ortodoxă, ci de a rămâne credincioși sectei din care fac parte.

Astfel se semnalează cazul conducătorului sectei Alexei Sandaga, din orașul Hotin, care în luna Februarie 1942 a revenit la ortodoxism și după scurt timp a retrecut la sectă, afirmând că trecerea a făcut-o numai de formă.

Atitudinea lor în cursul anului 1942 a fost caracterizată prin reavoință și indolență.

Față cu cele de mai sus, se impun pentru anul 1943 următoarele măsuri:

- Identificarea și supravegherea conducătorilor și predicatorilor.
- Identificarea și ținerea în strictă supraveghere a colportorilor, pentru a se descoperi materialul de propagandă sectar.
- Stricta supraveghere a membrilor sectei, precum și a legăturilor ce le au cu alte persoane.
- Efectuarea de percheziții domiciliare celor suspecti, pentru a se constata dacă sub formă de reuniuni familiare nu țin adunări și pentru a se descoperi materialul de propagandă.
- Identificarea și deferirea justiției a celor cari întrețin doctrina sectară, bineînțeles dacă sunt suficiente probe de vinovăție.
- Intensificarea propagandei de convertire la biserica ortodoxă, în unire cu organele clericale și administrative. [52]

SITUAȚIA NUMERICĂ ȘI NOMINALĂ A SECȚEI

Situația numerică

	<u>Terit. urban</u>	<u>Terit. rural</u>
– Cernăuți.....	-	-
– Storojineț.....	-	-
– Câmpulung.....	-	-
– Rădăuți.....	-	-
– Suceava.....	-	-
– Dorohoiu.....	19	55
– Hotin.....	8	341

[Total]	27	396

Situația nominală

[1. DOROHOIU]

- | | |
|----------------------|-----------------------|
| 1. Nicorici Costache | 11. Mihăilă Teodora |
| 2. Nicorici Aneta | 12. Mihăilă Teodora |
| 3. Nicorici Gheorghe | 13. Mihăilă Ctin |
| 4. Nicorici Ctin | 14. Ilaș Gheorghe |
| 5. Nicorici Leon | 15. Mihăilă Vasile |
| 6. Nicorici Victor | 16. Mihăilă Anica |
| 7. Nicorici Dumitru | 17. Mihăilă Anica |
| 8. Ailincăi Vasile | 18. Mihăilă Petru |
| 9. Ailincăi Vasile | 19. Barbacaru Catinca |
| 10. Mihăilă Dumitru | |

2. HOTIN

- | | |
|--------------------|--------------------------|
| 1. Sandaga Alexei | 5. Sandaga Tatiana |
| 2. Sandaga Nădejde | 6. Sandaga Pavel |
| 3. Sandaga Lidia | 7. Sandaga Maria |
| 4. Sandaga Mihail | 8. Sandaga Anatolie [53] |

PLAN DE LUCRU PENTRU DESFĂȘURAREA ACTIVITĂȚII INFORMATIVE ÎN URMĂRIREA SECȚEI RELIGIOASE „MARTORII LUI IEHOVA” PE ANUL 1943

Această sectă se va urmări din următoarele puncte de vedere:

I. Din punct de vedere al locului.

Secta se va urmări atât pe raza teritoriului urban a[l] județului Dorohoiu și Hotin, unde avem asemenea sectanți, cât și pe teritoriul celorlalte poliții, pentru a se constata dacă nu se face propagandă de prozelitism.

Urmărirea se va efectua de către agenții echipei speciale, la care se va suprapune activitatea organelor poliției respective, precum și a agenților acoperiți și informatorilor ocazionali și a rezidenților.

În județele Dorohoiu și Hotin activitatea de urmărire se va desfășura în colaborare cu organele jandarmerești.

II. Din punct de vedere al timpului.

Problema se va urmări în tot timpul anului cu aceeași intensitate, gravitând în special asupra teritoriului urban a[l] județului Dorohoiu și Hotin.

III. Din punct de vedere al izvoarelor de informațiuni.

a. Se vor culege informațiuni asupra:

- locurilor unde se țin adunări,
- materialului de propagandă,

- informațiuni cu privire la propaganda orală,
- idem cu privire la diferite manifestări,
- idem cu privire la colectele de bani și în natură pentru ajutorarea celor din închisori și lagăre,
- idem asupra acțiunii de propagandă în rândurile lor de revenire la ortodoxism.

b. Se va avea în vedere următoarele obiective:

- casele suspecte,
- predicatorii și conducătorii,
- membrii fanatici și membrii în general,
- cei reveniți la ortodoxism sau trecuți la alte culte,
- etc. etc.

c. Mijloacele normale vor fi agenții echipei special iar cele suplimentare:

- rezidenți,
- informatori,
- clerul și ajutoarele lor,
- creștinii ortodocși,
- organele administrative locale,
- corpul didactic. [54]

IV. Transmiterea informațiilor culese și legăturile pentru transmiterea instrucțiunilor se va face în funcție de urgență, anume:

- telegrafic,
- telefonic,
- prin curier în scris,
- text convențional
- sau clar în scris. [55]

I S T O R I C U L S E C T E I P E N T I C O S T A L I S T E [56]

I S T O R I C U L S E C T E I P E N T I C O S T A L I S T E

Originea sectei. Întemeietorul acestei secte este cismarul George Fox¹²⁴, care fiind persecutat de biserica puritană din Anglia, fuge în America (1680¹²⁵) și înființează o colonie sectară în Pensilvania. Se înmulțesc de altfel și în Anglia, dar se divid în două grupe: lătrători și săltători. Ulterior, adoptând anumite puncte doctrinare de la baptiști și adventiști, se formează secta penticostalistă moderată.

¹²⁴ George Fox (1624-1691) a fondat Societatea religioasă a prietenilor sau quakerii. În documentul nostru apare greșit: Gh. Fox.

¹²⁵ În document apare greșit: 1860.

Adeptul său, baptistul Charles Fox Parham¹²⁶ din America (Topeka, Kansas), a început să propovăduiască că va avea loc a doua pogorâre a Duhului Sfânt, ajungând chiar să creadă că Duhul Sfânt s-a pogorât peste 13 persoane, și anume peste membrii școlii biblice, în 3 Ianuarie 1901.

Infiltrarea în Europa. Puterea sugestiei cuprinde spiritele, secta se formează și se răspândește în California prin W. Seymour¹²⁷, în Norvegia prin pastorul Barrat¹²⁸, în Germania, mai întâi în Hamburg, prin misionarul Meyer¹²⁹ și preotul evanghelic J. Paul¹³⁰. Manifestările acestei secte a[u] avut în Germania un ecou extraordinar. Astfel se adunau câte 1.500-2.000 membri, cari începeau să cânte cu toată puterea, după un timp unul dintre conducători începea să spună o rugăciune și ceilalți o repetau; entuziasmul era în creștere; ici colo se auzeau oftări și strigăte de aliluia și exclamații „Mântuitorul este de față”. Femeile cădeau jos și se transfigurau. Oamenii robuști se rostogoleau pe jos în convulsii. În fine începea vorbirea în limbi, probă că Duhul Sfânt este prezent. În timpul acestor manifestări ciudate, o femeie striga „toietoieto”.

Sectanții aveau pretenția de a vindeca bolnavii, a învia morții etc. etc.

Infiltrarea în România. Penticostalismul pătrunde în România în anul 1923, din America, prin Pavel Budeanu¹³¹, care-l seamănă mai întâi în Banat, de unde s-a răspândit și în restul țării¹³². Acesta scrie o broșură intitulată „Primit-ați Duhul Sfânt?”, pe care o semnează Budeanu-evangelist, după ce mereu în cuprinsul cărții spune „noi suntem baptiști”. [57] În altă broșură, „Memoriul bisericilor lui Dumnezeu penticostale”, vorbește de împărăția de 1000 ani, de legea draconului, de lacul de foc. În a treia broșură, „Predicatorii și Biblia”, scrisă de Gheorghe Bradin¹³³, spune: ținta satanei este să împartă pe oameni în o mulțime de credinți, precum vedem astăzi.

Pavel Budeanu reușește să atragă la sectă pe predicatorul baptist Bododea¹³⁴, pe care-l plătește cu suma de lei 5.000 lunar. Acesta a scos revista „Glasul Adevărului”, schimbând-o după câteva numere în „Cuvântul Adevărului”¹³⁵.

¹²⁶ Charles Fox Parham (1873-1929) este considerat fondatorul și părintele doctrinar al penticostalismului. În documentul nostru apare cu numele: Carol Parham.

¹²⁷ William J. Seymour (1870-1922), pastor american de culoare, unul dintre inițiatorii mișcării penticostale.

¹²⁸ Thomas B. Barratt (1862-1940), pastor metodist născut în Anglia, fondator al mișcării penticostale în Norvegia.

¹²⁹ Emil Meyer (1869-1950), misionar în Hamburg, pionier al penticostalismului în Germania.

¹³⁰ Jonathan Paul (1853-1931), pastor penticostal, scriitor și teolog, a întemeiat prima organizație penticostală în Germania.

¹³¹ Pavel Budeanu (1886-1958), pastor, pionier al penticostalismului în România.

¹³² Pentru începuturile penticostalismului în România, vezi, între altele, Valeriu Andreiescu, *op. cit.*, p. 31 și urm.

¹³³ Gheorghe Bradin (1895-1962), fondator al credinței penticostale în România.

¹³⁴ Ion Bododea, predicator penticostal din Brăila, redactor responsabil al revistei „Cuvântul Adevărului”, ulterior „Glasul Adevărului”.

¹³⁵ Revista „Glasul Adevărului”, a penticostalilor, publicată la Brăilița-Brăila, în 1929; în anii 1930-1931 a apărut cu titlul „Cuvântul Adevărului”. În 1934-1937 „Cuvântul Adevărului” a fost publicat la Lipova, jud. Timiș-Torontal.

Bododea dă o denumire specială grupării sale, anume „Biserica lui Dumnezeu Apostolică”, care are reședința în Brăila¹³⁶. Din această grupare fac parte tremurătorii¹³⁷ din Nordul Moldovei – Dumbrăveni Verești, județul Botoșani, și comuna Bilca, județul Rădăuți.

Organizația. Tremurătorii au un comitet compus din trei predicatori: primul este V. Cristeanu din Bilca, [județul] Rădăuți, secundul Eugen Bodur din Burdujeni, fost predicator evanghelist, și al treilea Gh. Catargiu, fost predicator adventist, reîntors la ortodoxie.

Propagandă. Pentru propagandă folosesc o carte de cântări, numită „Harfa Bisericilor lui Dumnezeu”¹³⁸.

Doctrina. Credința penticostalistă este expusă în 12 articole, publicate în broșura „Memorii”. Totul se întemeiază pe Duhul Sfânt, care face pe credincioși să vorbească în limbi.

Susțin că Duhul Sfânt] purcede de la Tatăl și Fiul. Cred că Mântuitorul va veni atunci când și poporul lui Israil se va mântui. Admit mileniul și două morți. Învață că Duhul Sfânt are 9 daruri: înțelepciune, cunoștință, vindecare, minune, profeție, deosebirea duhurilor, feluri de limbi și explicarea limbilor, împărțite fiecărui credincios după vrednicie. La bolnavi nu cheamă medici, având pretenția de a vindeca boale și învia morții.

Penticostaliștii serbează „ordinele”, cum numesc ei botezul cu apă, Cina Domnului, Spălarea picioarelor, Ungerea cu olei a bolnavilor și Consacrarea (binecuvântarea) copiilor.

Cultul. Au un sfat frățesc compus din predicatorii adunării, care-și aleg conducătorii lor. La rugăciune se adună marți, joi, sâmbătă și duminica toată ziua. După posturi de zile întregi, petrec în rugăciune și cântări, așteptând însuflarea Domnului. Se contemplează și se extaziază, stând în genunchi cu fața acoperită, până sunt apucați de mișcări și bolborosiri epileptice cu sunete nearticulate și neînțelese, când, spun ei, se propagă Duhul Sfânt și vorbesc în limbi. [58]

Istoricul [sectei] în Bucovina

Pe raza Inspectoratului de Poliție avem un număr de 50 penticostaliști în orașul Câmpulung și 35 în orașul Rădăuți, iar în restul regiunii nici unul.

¹³⁶ În anul 1931 s-a produs o sciziune în mișcarea penticostală din România, când, în frunte cu Ion Bobodea, mai mulți pastori și mai multe biserici s-au desprins de restul mișcării. Revista „Cuvântul Adevărului” a încetat să se mai tipărească la Brăila, redacția ei mutându-se la Lipova și fiind preluată personal de Gheorghe Bradin.

¹³⁷ Grupare în cadrul mișcării penticostale în perioada interbelică.

¹³⁸ Prima ediție: *Harfa bisericilor lui Dumnezeu*. Colecție de cântări spirituale pentru bisericile lui Dumnezeu de rit apostolic, Brăilița: „Cuvântul Adevărului”, 1930.

Câmpulung. Secta ia ființă în anul 1932, fiind propagată de conducătorul Miroșoi Gheorghe, originar din orașul Câmpulung. Secta are în prezent tendința de revenire la ortodoxism.

Rădăuți. Secta ia ființă în anul 1926, iar primul locuitor care a adoptat această credință a fost agricultorul Droniuc Maxim. Până în anul 1933 nu a prins rădăcini, iar după această dată ia un avânt deosebit prin apariția în localitate a predicatorului Ioan Bododel, care înființează la periferiile orașului mai multe case de rugăciuni clandestine. În anul 1933 un număr de 20 penticostaliști, în frunte cu Ioan Bododel, au fost dați judecății pentru activitate sectară interzisă, fiind condamnat el și un lot de 16 sectanți, la câte 10 zile închisoare. După condamnare Bododel a plecat la București, iar conducerea sectei a rămas pe seama predicatorului Droniuc Maxim.

—
August 1942. La data de 1 August 1942, cei 50 de sectanți penticostaliști din orașul Câmpulung au trecut la cultul evanghelic luteran, conform articolului 44 și 45 din legea pentru regimul general al Cultelor¹³⁹.

CONCLUZIUNI GENERALE PE ANUL 1942

În cursul anului secta penticostalistă n-a desfășurat nici o activitate în sensul de a-și câștiga aderenți.

Cei 50 de sectanți din orașul Câmpulung, pentru a răspunde negativ propagandei făcute în rândurile lor de a reveni la ortodoxism, au trecut cu forme legale la cultul evanghelic luteran, din cari motive persistă ferma convingere că această trecere au făcut-o numai de formă, cu scopul de a se sustrage supravegherii și urmăririi polițienești.

Penticostaliștii din orașul Rădăuți, cu toate sfaturile și propaganda desfășurată în rândurile lor de către organele polițienești, clericale și administrative, au rămas credincioși sectei din care fac parte. [59]

Luna Ianuarie 1943. S-a aplicat cu strictețe dispozițiunile Decretului Lege Nr. 927/942, lându-se severe măsuri de supravegherea penticostaliștilor din orașul Rădăuți, cari au răspuns și răspund cu încăpăținare sfaturilor autorităților.

Februarie [1943]. Penticostaliștii persistă cu încăpăținare la menținerea credinței lor.

Martie [1943]. Poliția orașului Rădăuți a efectuat percheziții și descinderi domiciliare la un număr de 16 penticostaliști, găsind la 3 dintre ei material de propagandă sectară, iar restul au fost găsiți în adunare sub formă de clacă. Înaintați curții Marțiale Cernăuți, cu acte dresate, 5 dintre ei au fost condamnați la câte cinci ani închisoare.

Aprilie, Mai, Iunie, Iulie, August [1943]. Cu toată sentința de condamnare dată de Curtea Marțială Cernăuți, se constată în rândurile penticostaliștilor

¹³⁹ Referire la Legea pentru regimul general al cultelor, publicată în MOF, Partea I, nr. 89, 22 aprilie 1928, p. 3607-3613; reprodusă în C. Hamangiu, *Codul General al României*, vol. XXV-XXVI, București, 1930, p. 1039-1047.

aceeași reavoință și încăpățănare, persistând a menține credința sectară, neînregistrându-se nici un caz de revenire la credința ortodoxă. [60]

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENERALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE DE SECTA PENTICOSTALISTĂ ÎN CURSUL ANULUI 1942 ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

Deși secta penticostalistă n-a desfășurat în cursul anului 1942 nici o activitate în sensul de a-și câștiga aderenți, totuși s-a constatat că a activat intens – în rândurile membrilor – de a-și menține cu credință doctrina sectei.

Cu toată propaganda desfășurată în rândurile lor de organele polițienești, clericale și administrative, de a reveni la ortodoxism, s-a constatat că au persistat cu încăpățănare și, pentru a răspunde negativ acestei acțiuni, cei 50 de sectanți aflați pe raza poliției Câmpulung au trecut cu forme legale la cultul evanghelic luteran, fapt ce ne confirmă suficient că această trecere este făcută numai de formă, cu scopul de a se sustrage urmăririi și supravegherii polițienești.

Față cu cele de mai sus, se impun pentru anul 1943 următoarele măsuri:

- Supravegherea predicatorilor și conducătorilor penticostaliști.
- Măsuri pentru identificarea propagandiștilor și colportorilor de material de propagandă.

- Stricta supraveghere a sectanților trecuți la alte culte, pentru a se constata scopul acestor treceri.

- Efectuarea de percheziții și descinderi domiciliare cu paza formelor legale – pentru a descoperi materialul de propagandă și a se constata dacă nu țin adună clandestine.

- Înaintarea cu acte dresate Curții Marțiale, a celor contra cărora sunt suficiente dovezi de vinovăție.

- Reprimarea cu energie a oricărei acțiuni sectare.

- Intensificarea acțiunii de revenire la ortodoxism, în colaborare cu organele clericale și administrative. [61]

SITUAȚIA NUMERICĂ ȘI NOMINALĂ A PENTICOSTALIȘTILOR

Situația numerică

	<u>Terit. urban</u>	<u>Terit. rural</u>
– Cernăuți.....	--	-
– Hotin.....	--	5
– Suceava.....	--	177
– Rădăuți.....	35	254
– Câmpulung.....	--	5
– Storojineț.....	--	-
– Dorohoiu.....	--	-

Total	35	441

Situația nominală

- | | |
|-------------------------------|-------------------------|
| 1. Droniuc Maxim – conducător | 19. Vlonga Vitalia |
| 2. Tofănel Nicolae | 20. Curelar Vasile |
| 3. Tofănel Viorica | 21. Vlonga Magdalena |
| 4. Tofănel Olga | 22. Halus Maria |
| 5. Văcăreanu Petre | 23. Moroșan Eugenia |
| 6. Văcăreanu Maria | 24. Dan Veronica |
| 7. Dan Ambrozie | 25. Costea Ambrosie |
| 8. Dan Elena | 26. Costea Dumitru |
| 9. Ilică Mihai | 27. Costea Aspazia |
| 10. Ilică Zenovia | 28. Costea Olga |
| 11. Ilică Stela | 29. Rotaru Vasile |
| 12. Vlonga Aurelia | 30. Rotaru Panoria |
| 13. Chiseliță Vichentie | 31. Rotaru Nichita |
| 14. Chiseliță Aspazia | 32. Rotaru Elisabeta |
| 15. Scânteii Maria | 33. Bahrinceanu Trifan |
| 16. Vlonga Dumitru | 34. Bahrinceanu Aspazia |
| 17. Vlonga Minodora | 35. Irimescu Ioan [62] |
| 18. Vlonga Gheorghe | |

PLAN DE LUCRU PENTRU DESFĂȘURAREA ACTIVITĂȚII INFORMATIVE ÎN URMĂRIREA SECȚEI PENTICOSTALISTE PE ANUL 1943

Problema sectei penticostaliste de pe raza Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți se va urmări din următoarele puncte de vedere:

I. Din punct de vedere al locului.

Problema se va urmări pe raza Poliției Orașului Rădăuți și Câmpulung, primul unde sunt existenți un număr de 30 sectanți, iar secundul unde avem 50 de cazuri de penticostaliști trecuți cu forme legale la cultul evanghelic, precum și în celelalte județe, pentru a se reprima la timp acțiunea de infiltrare.

II. Din punct de vedere al timpului.

Problema se va urmări cu aceeași intensitate în tot cursul anului.

III. Din punct de vedere al izvoarelor de informațiuni.

a. Se vor culege informațiuni asupra:

- locurilor unde se țin adunări,
- materialului de propagandă,
- informațiuni cu privire la propaganda orală,
- idem cu privire la diferite manifestări,
- idem cu privire la colectele de bani și în natură pentru ajutorarea celor din închisori și lagăre,
- idem asupra acțiunii de propagandă în rândurile lor, de revenire la ortodoxism.

b. Se va avea în vedere următoarele obiective:

- casele suspecte,
- predicatorii și conducătorii,
- membrii fanatici și membrii în general,
- cei reveniți la ortodoxism sau trecuți la alte culte,
- etc. etc.

c. Mijloacele normale vor fi agenții Echipelor Speciale, iar cele suplimentare:

- rezidenți,
- informatori,
- clerul și ajutoarele lor,
- creștinii ortodocși,
- organele administrative locale,
- corpul didactic,
- etc. etc.

IV. Transmiterea informațiilor culese și legăturile pentru transmiterea instrucțiunilor se va face în funcție de urgență, anume: telegrafic, telefonic, prin curier în scris, text convențional sau clar în scris. [63]

ISTORICUL LIPOVENISMULUI [64]

ISTORICUL LIPOVENISMULUI

Originea lipovenismului. Lipovenismul își are originea din rătăcirile religioase rascolnice din Rusia, din anul 1654-1666, când țarul Alexei Mihailovici și Patriarhul Nikon au hotărât prin Sinod îndreptarea cărților de slujbă bisericești, în care prin copiere se strecurase numeroase greșeli.

Această mișcare religioasă, care luase proporții mari, a fost înăbușită de regenta Sofia, cu ajutorul armatei, iar rascolnicii și-au găsit scăparea refugiindu-se prin păduri, în locuri retrase și peste frontieră.

Doctrina. Învățătura acestor sectanți era, în general, următoarea:

- Slujba bisericească să se facă numai după cărțile vechi de la Vladimir, care cuprind adevărata credință ortodoxă, prin care s-au mântuit toți țarii.
- Cuvântul Iisus să se scrie numai cu un singur „i”, adică Isus.
- Semnul crucii să se facă numai cu două degete.
- Aliluia să se cânte numai de două ori și
- Crucea de lemn sau de metal să se facă numai cu opt brațe.

Din cauza lipsei de preoți în rândurile rascolnicilor din nordul Rusiei, s-a format ramura bezpopoviților, adică a rascolnicilor fără preoți. În centru Rusiei, unde erau preoți, s-a format ramura popoviților, adică a acelor cu preoți.

BESPOPOVIȚII

Doctrina. Propăvăduiesc că antihrist a început să domnească de la Patriarhul Nikon (1666), care a distrus ortodoxia și tainele ei sfinte, pornind contra adevăratei biserici (care ar fi a lor).

Mențin crucea cu opt colțuri și închinarea cu două degete, socotind închinarea cu trei degete și crucea cu patru colțuri ca peceti ale lui antihrist. Spun că antihrist a domnit mai întâiu în biserica Romei, apoi a trecut în Răsărit și în timpul patriarhului Nikon a întemeiat ultima lui împărăție, în Rusia. Petru cel Mare este socotit ca întruparea lui antihrist. Considerând ca reprezentanți a[i] lui antihrist pe [65] erarhii bisericii, cum și autoritățile civile, se înțelege ușor de ce ei sunt nu numai contra preoției, dar și contra tuturor instituțiilor statului.

Organizația. Conducătorii sectei sunt aleși și se numesc „nastavnici”, adică conducători, și pentru a conduce comunitatea trebuie să aibă imputernicirea, care s-ar moșteni de la episcopul Pavel Colomenschi, și pe care o dă cu un oarecare ritual, un alt nastavinic. Viața lor s-a manifestat mai mult sub formă mănăstirească.

Din cauza desbinărilor de vederi, s-au format mai multe ramuri, între cari se numără și Pilipovenii, cari sunt lipovenii de astăzi.

POPOVIȚII

Episcopul Paven Colomenschi a fost contra revizuirii cărților de ritual la sinodul din 1654 și, murind după 2 ani, n-a mai avut cine hirotoni preoți pentru rascolnici, astfel că aceștia erau nevoiți a primi preoți fugiți din biserica ortodoxă, pe cari-i botezau în apă curgătoare, îmbrăcați în odăjdii, ca să nu-și piardă harul preoțesc.

Din moment ce statul rus a luat măsuri contra acestor preoți, popoviții au cerut guvernului dreptul a avea preoți hirotoniți, sub ascultarea sinodului ortodox, însă cu oficiere serviciul bisericesc după ritualul vechi.

Neobținând această favoare, s-au adresat Mitropolitului Moldovei, Antonie, în 1730, ca să le hirotonească un episcop, lucrul s-ar fi întâmplat dacă în acel timp nu era în vizită în Moldova Patriarhul Constantinopolului, Paisie al II-lea, care a cerut candidatului, în schimbul hirotoniei, să renunțe la schismă. Condiția a fost respinsă și hirotonia nu s-a făcut.

Profitând de faptul că episcopii erau foarte mult căutați de popoviți, mulți servitori episcopoești se dădeau drept episcopi. Unul dintre aceștia, Epifanie, cu acte de recomandaje false, a fost sfințit de Mitropolitul Moldovei, Gheorghe, în 1721.

În anul 1844 popoviții reușesc să înființeze o episcopie a lor la Fântâna Albă, județul Rădăuți, unde era o colonie de lipoveni, cu consimțământul împăratului Austriei, reușind să instaleze episcop pe Ambrosie, în 1846, fost mitropolit de Bosnia, care a hirotonit episcopi pentru popoviți¹⁴⁰.

¹⁴⁰ Mitropolia ortodoxă rusă de rit vechi de la Fântâna Albă (azi în raionul Adâncata, regiunea Cernăuți, Ucraina) a fost înființată în anul 1846, în frunte cu mitropolitul Ambrosie Popovici. În 1940, după ocuparea Basarabiei și nordului Bucovinei, mitropolia și-a mutat sediul la Brăila.

LIPOVENII

Cunoscuți la început sub numele de filipoveni, după un oarecare Filip, monah din renumita mănăstire a bespopoviților „Vigorețkaia”, care a înființat un nou schit, din cauză [66] că n-a fost ales starețul mănăstirii. Cum stareții din acea mănăstire primiseră ordin să se roage pentru țar, filipovenii, tovarășii lui Filip, au găsit motive de acuzație. Detașamentul militar care impuse această regulă în mănăstire, cutreierând schiturile locurilor acelora, au dat și peste noul schit, unde aderenții lui Filip n-au voit să stea de vorbă cu noii veniți, ci încuindu-se în schit și-au dat foc (1742). Soldații n-au putut să-i salveze din cauză că dâșii au aruncat lemne în fântână ca să nu se poată scoate apa.

Pe temeiul jertfelor celor 30 de călugări arși s-a întemeiat lipovenismul, răspândindu-se și înmulțindu-se.

Au fost cazuri când părinții au ars copii[i] ca să le înlesnească mai curând fericirea. Pentru aceste idei au fost urmăriți și supravegheați îndeaproape, fiind siliți să se refugieze peste frontieră.

—
În nordul Moldovei, Bucovina și Basarabia apar încă din secolul XVIII. Au la Fântâna Albă, județul Rădăuți, un mitropolit și câțiva episcopi.

—
Doctrina. În general au credința rascolnicilor. Nu vor să se roage pentru capul statului (țarul la ei). Propăvăduiesc celibatul, martiriul cu arderea de viu și moartea prin foame pentru credință.

Cultul lipovenilor cu preoți (popoviți) este ca și cel creștin ortodox, cu mici deosebiri la proscomie și la pronunțarea unor părți din Sf. Liturghie.

Lipovenii sunt în general incuți și nu admit ca clericii lor să învețe în școli. Cântăreții lor sunt practicanți, iar preoții lor sunt aleși dintre cei mai buni cântăreți și evlavioși. Alegerea și înaintarea se face numai după prisosința de evlavie și a cunoștințelor practice.

Sunt și lipoveni cari s-au apropiat de biserica ortodoxă și-au primit să fie sub aceeași conducere administrativă, păstrându-și cărțile și ritualul vechi. Aceștia se numesc lipoveni omopiști.

Lipovenii bezpopoviți au un dascăl ca șef religios, numit nastavinic, care săvârșește toate rânduilele religioase permise unui simplu slujbaș laic. Dintre taine săvârșesc numai botezul. [67]

CONCLUZIUNI GENERALE PE ANUL 1942

Credința sectară lipovenească se menține numai în rândurile lipovenilor. Este singura sectă care nu încearcă să facă prozelitism în rândurile altor credincioși.

La finele anului 1942 s-a observat în rândurile lipovenilor un curent puternic de a serba sărbătorile după stilul nou¹⁴¹.

¹⁴¹ După 1924, când a fost introdus calendarul nou, gregorian (vezi nota 143), lipovenii au continuat să respecte calendarul vechi (iulian). În anii guvernului Antonescu autoritățile române

În acest scop s-au luat măsuri de intensificarea propagandei, care a avut ca rezultat faptul că lipovenii din orașul Hotin au sărbătorit sărbătorile Crăciunului după datina și obiceiul credinței ortodoxe.

Anul 1943

În urma măsurilor luate de Președinția Consiliului de Miniștri contra lipovenilor cari vor mai continua să respecte calendarul vechi, s-a constatat că toți lipovenii din regiunea noastră, în număr de 714, au revenit la stilul nou¹⁴². [68]

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENERALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE DE SECTA LIPOVEANĂ ÎN CURSUL ANULUI 1942 ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

Doctrina acestei credințe se menține numai în rândurile lipovenilor, fiind singurii dintre sectele religioase cari nu fac prozelitism din rândurile altor credincioși. Datorită măsurilor severe luate de Președinția Consiliului de Miniștri, precum și străduințelor depuse de organele polițienești, se constată la finele anului 1942 o tendința bine accentuată în rândurile lipovenilor de a trece la stilul nou. Propaganda a avut drept urmare că toți lipovenii din orașul Hotin, în număr de 408, au trecut la stilul nou, serbând Crăciunul odată cu ceilalți ortodocși.

Față cu cele de mai sus, se impun pentru anul 1943 următoarele măsuri:

- Intensificarea propagandei în rândurile lipovenilor, în colaborare cu organele administrative și cele clericale, de trecere la stilul nou.
- Supravegherea celor trecuți pentru a se constata dacă trecerile la stilul nou sunt din convingere sau numai de formă.
- Supravegherea activității preoților, dascălilor și conducătorilor lipoveni, pentru a se identifica propaganda ce o fac în rândurile aderenților lor.
- Se vor supraveghea deasemeni bisericile, capelele sau casele de rugăciuni, pentru a se stabili zilele în care fac rugăciuni. [69]

au luat măsuri pentru respectarea calendarului nou de către toți ortodocșii și se pare că în cazul lipovenilor ele au avut succes, după cum rezultă din rapoartelor întocmite de organele de ordine. În legătură cu trecerea la calendarul nou a 157 de familii lipovenești din comuna Lipoveni, județul Suceava, la începutul anului 1942, mai multe documente în ACNSAS, dosar nr. D 15.280, f. 420-423. Autoritățile remarcă însă faptul că această trecere este făcută de formă.

¹⁴² Un document emis de Inspectoratul General al Jandarmeriei, la 17 februarie 1943, vorbește despre lipovenii din județul Cernăuți care au ținut sărbătorile după calendarul nou: *ibidem*, f. 367-368.

SITUAȚIA NUMERICĂ a Lipovenilor

	<u>Terit. urban</u>	<u>Terit. rural</u>
– Cernăuți.....	78.....	12
– Hotin.....	408.....	3.983
– Suceava.....	60.....	-
– Rădăuți.....	95	-
– Câmpulung.....	41.....	21
– Storojineț.....	32.....	-
– Dorohoiu.....	--.....	39
<hr style="border-top: 1px dashed black;"/>		
Total	714	4.055

În cursul lunilor Decembrie 1942 și Martie 1943, toți lipovenii de pe raza teritoriului urban a[l] Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți au trecut la stilul nou, încadrându-se în ordinea legală. [70]

PLAN DE LUCRU PENTRU DESFĂȘURAREA ACTIVITĂȚII INFORMATIVE ÎN URMĂRIREA LIPOVENISMULUI PE ANUL 1943

Pe raza teritoriului Inspectoratului Reg[ional de] Poliție Cernăuți lipovenismul se va urmări din următoarele puncte de vedere:

I. Din punct de vedere al locului.

Secta se va urmări pe raza Poliției Hotin, Rădăuți, Cernăuți, Suceava, Câmpulung, Storojineț și Dorohoiu, eșalonate după numărul lipovenilor existenți în regiunile respective.

II. Din punct de vedere al timpului.

Problema se va urmări cu aceeași intensitate în tot cursul anului.

III. Din punct de vedere al izvoarelor de informațiuni.

a. Se vor culege informațiuni cu privire la:

- activitatea desfășura în rândurile lor de diferiți agenții propagandistici,
- propaganda orală desfășurată de conducătorii lor,
- colectele de bani și în natură și scopul lor,
- acțiunea de trecere la stilul nou.

b. Se vor avea în vedere următoarele obiective:

- bisericile, capelele și casele de rugăciuni,
- preoții, dascălii și conducătorii lipoveni,
- membrii în general,
- cei trecuți la stilul nou.

c. Mijloacele normale vor fi agenții echipei speciale, iar cele suplimentare:

- rezidenții,
- informatori,

- clerul ortodox și ajutoarele lor,
- creștinii ortodocși,
- organele administrative locale,
- corpul didactic.

IV. Transmiterea informațiilor culese și legăturile pentru transmiterea instrucțiunilor se va face în funcție de urgență, anume: [71]

- telegrafic,
- telefonic,
- prin curier în scris,
- text convențional,
- clar în scris. [72]

ISTORICUL STILISMULUI [73]

ISTORICUL STILISMULUI

[I. Din punct de vedere al locului.]

Apare după anul 1924, odată cu îndreptarea calendarului vechi și adaptarea ca stil oficial al celui gregorian¹⁴³. Această îndreptare a întâmpinat rezistența credincioșilor fanatici, care au continuat să serbeze după stilul vechi. Propaganda în acest sens a fost întreținută și de numeroși călugări fugiți din mănăstiri, cari cutreierând răsleți satele fac a propagandă contra calendarului îndreptat. Ulterior populația fiind clarificată prin conferințe publice și bisericești, au adoptat în întregime calendarul îndreptat.

Pe valea Ceremușului însă, precum și în alte localități locuite în majoritate de populație ucraineană, mișcarea stilistă a continuat fiind întreținută de conducătorii iridentei ucrainene, care instigau populația contra acestei îndreptări, urmărind prin aceasta separarea bisericii ortodoxe rutene de cea ortodoxă română¹⁴⁴.

¹⁴³ Biserica Ortodoxă Română a adoptat oficial calendarul gregorian în anul 1924, ziua de 1 octombrie devenind 14 octombrie 1924. O parte dintre ortodocșii din România au rămas însă pe stilul vechi, de unde numele de „stiliști”. Între grupurile care au refuzat să treacă la noul calendar s-au aflat și lipovenii. Între „stiliști” s-au aflat și credincioși români, dar marea majoritate erau de origine etnică rusă și ucraineană. Despre stiliști, vezi Constantin Cuciuc, *op. cit.*, p. 92-113.

¹⁴⁴ În anii 1941-1944 iredenta ucraineană a militat pentru alipirea Bucovinei și a nordului Basarabiei la statul ucrainean preconizat a fi constituit cu sprijinul Reich-ului. Mișcarea naționalistă ucraineană din Bucovina a avut și o componentă religioasă, cum rezultă și din acest raport al Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți. Pentru iredenta ucraineană, vezi Dumitru Șandru, *Bucovina și nordul Basarabiei în planurile iredentei ucrainene 1940-1944*, în RI, s.n., VIII (1997), nr. 3-4, p. 203-218; idem, *Mișcări de populație în România (1940-1948)*, București,

Pentru a-și ajunge scopul propagandiștii ucraineni au cătat să convingă pe conaționalii lor că românii, dându-și seama că se trag din romani, intenționează să subordoneze biserica ortodoxă Papei de la Roma și încetul cu încetul, prin diferite reforme, să o transforme în biserică catolică.

Propaganda ucraineană a fost încurajată în decursul timpului și de unele partide politice românești, cum a fost Partidul Național-Țărănesc, care, pentru a obține voturile acestei minorități, le-a promis preoți după stilul vechi, respectiv desființarea calendarului îndreptat¹⁴⁵. În anul 1939, când țărâniștii ajung la putere¹⁴⁶, s-au semnalat numeroase mișcări ucrainene pe tema calendarului, cu care ocazie au alungat pe preoți și au încuiat bisericile, așteptând să li se trimită preoți după stilul vechi, după cum li s-a fost promis.

În urma măsurilor represive ce s-au luat contra lor au încetat orice activitate stilistă, mulțumindu-se să înainteze un memoriu Sfintei Patriarhii, prin care cereau să li se înființeze o episcopie ucraineană a Bucovinei, iar episcop să fie uns preotul Bohateriț din comuna Cozmeni, județul Cernăuți. [74]

Prin anul 1935 stiliștii ucraineni încep să revină la biserica ortodoxă, mai întâiu intelectualii și apoi țărâtimea, așa că la data cedării teritoriului se aflau pe raza Inspectoratului Regional de Poliție Cernăuți un număr de circa 1.200 stiliști.

II. [Din punct de vedere al timpului.]

În prezent pe raza teritoriului urban a Inspectoratului de Poliție Cernăuți nu avem nici un stilist de origine etnică română.

În schimb, numărul stiliștilor ucraineni a crescut enorm datorită propagandei desfășurate de conducătorii mișcării ucrainene.

Această propagandă are un substrat politic, fiind făcută cu scopul de a separa minoritatea ucraineană de restul populației, urmărindu-se prin această anexarea Bucovinei de Nord la statul independent ucrainean¹⁴⁷.

Propaganda în acest sens a început să se desfășoare încă din luna August 1941, când preoții ucraineni din această regiune au fost subordonați Mitropoliei Bucovinene române. Conducătorii ucraineni nemulțumiți de acest fapt s-au adresat autorităților germane, cerând autonomia episcopiei ucrainene din Nordul Bucovinei și Basarabiei, sau eventuala subordonare a acestei episcopii bisericii galițiene, cu scopul de a menține pe cale oficială legătura cu Galiția.

Numărul exact al stiliștilor ucraineni nu se poate preciza, din cauză că parte dintre ei frecventează biserica în zilele de sărbători după stilul nou, iar cele după stilul vechi le serbează pe ascuns în sânul familiei lor.

Editura Enciclopedică, 2003, p. 39-53; Pavel Moraru, *Mișcarea iredentistă ucraineană din Bucovina (1941-1944)*, în *Partide politice și minorități naționale din România în secolul XX*, vol. II, coordonatori Vasile Ciobanu și Sorin Radu, Sibiu, Tehno-Media, 2007, p. 147-168.

¹⁴⁵ În perioada interbelică Partidul Național Țărănesc a fost mai permisiv în ce privește politica statului român față de minoritățile etnice și religioase.

¹⁴⁶ Anul care apare aici e greșit. Partidul Național Țărănesc a ajuns la guvernare la 10 noiembrie 1928 (guvernul Iuliu Maniu); guvernările național-țărăniști (mai multe guverne prezidate de Iuliu Maniu, George G. Mironescu sau Alexandru Vaida-Voievod) au durat până la 14 noiembrie 1933, cu întreruperea reprezentată de guvernul de tehnicieni prezidat de Nicolae Iorga (18 aprilie 1931 – 6 iunie 1932).

¹⁴⁷ Vezi nota 144.

Din observațiunile făcute se poate afirma că circa 20-25% din totalul populației ucrainene, care numără 447.182 locuitori în regiunea noastră, sunt stilști, iar restul adepți[lor] fiind influențați de propaganda conducătorilor iridenști.

III. [Din punct de vedere al izvoarelor de informațiuni.]

În urma unei statistici făcută la finele anului 1942 s-a constatat că pe raza Poliției Câmpulung și Dorohoiu nu sunt stilști.

Pe raza județului Rădăuți sunt circa 3.000-4.000 stilști, în regiunea muntoasă a județului. În orașul Rădăuți și Siret nu este nici unul.

Pe raza teritoriului urban a[l] județului Hotin nu sunt stilști, iar pe cel rural numai 18 persoane, toți în comuna Hajdeu acel județ, având conducător pe numitul Cojocari Mihail.

Pe raza teritoriului urban a[l] județului Cernăuți stilismul ocupă un procent de 80% numai în Tg. Nistrului, la o populație de 4.132 suflete, în majoritate ucraineni. [75]

Pe raza teritoriul urban a[l] județului Storojineț sunt 1.200 stilști în orașul Vășcăuți, la o populație totală de 5.500 locuitori, în majoritate ucraineni. În suburbia Ciortoria, pendinte de comuna Vășcăuți, stilismul ocupă un procent de 60%. Această suburbie are o populație de 1.300 suflete.

[IV.] Se constată în general că majoritatea stilștilor sunt în comunele locuite de ucraineni și în special în comunele limitrofe frontierei galițiene, unde locuitorii stau direct sub influența ucrainenilor din Guvernământul General. [76]

JUDECAREA SITUAȚIEI ȘI CONCLUZIUNILE GENERALE TRASE ÎN URMA ACTIVITĂȚII DESFĂȘURATE DE PROBLEMA STILISTĂ ÎN CURSUL ANULUI 1942 ȘI MĂSURI DE LUAT PENTRU ANUL 1943

Din studiul făcut asupra problemei stilismului din anul 1942, se constată că acest fel de sectarism este profesat în special în Nordul Bucovinei, în satele locuite în majoritate de populație ucraineană.

La aceștia se poate observa că nu este un stilism stabil, deoarece parte dintre ei țin sărbătorile și după stil nou și după cel vechi și numai o mică parte serbează după stilul vechi.

Din cercetările făcute s-a constatat că acest stilism nu este profesat din convingere, ci este întrebuințat ca mijloc de propagandă ucraineană, deoarece acești minoritari frecventează biserica și în zilele de sărbători după stilul nou, numai în cazul când slujba religioasă se oficiază în limba lor maternă.

Față cu cele de mai sus, se impun pentru anul 1943 următoarele măsuri:

- Identificarea și supravegherea tuturor propagandiștilor ucraineni.
- Supravegherea activității, precum și a persoanelor cu care vin în contact.
- Idem identificarea și supravegherea tuturor stilștilor.
- Constatarea sistemului de propagandă întrebuințat.

– Intensificarea propagandei de revenire la stilul oficial, în colaborare cu organele clericale, cele administrative și ale corpului didactic. [77]

**PLAN DE LUCRU
PENTRU DESFĂȘURAREA ACTIVITĂȚII INFORMATIVE
ÎN URMĂRIREA STILISMULUI PE ANUL 1943**

Stilismul se va urmări din următoarele puncte de vedere:

I. Din punct de vedere al locului.

Problema se va urmări pe raza teritoriului Nordului Bucovinei și Basarabiei, unde minoritatea ucraineană este în masă compactă.

II. Din punct de vedere al timpului.

Problema se va urmări cu aceeași intensitate în tot cursul anului.

III. Din punct de vedere al izvoarelor de informațiuni.

a. Se vor culege informațiuni asupra:

- materialului de propagandă,
- informațiuni cu privire la propaganda orală,
- idem cu privire la diferite manifestări,
- idem cu privire la colectele de bani și ajutoarele în natură, scopul lor,
- idem acțiunea de adoptare a stilului nou.

b. Se va avea în vedere următoarele obiective:

- casele suspecte,
- conducătorii iridentei ucrainene,
- stiliștii fanatici,
- etc. etc.

c. Mijloacele normale vor fi agenții echipei speciale, iar cele suplimentare:

- rezidenți,
- informatori,
- clerul ortodox și ajutoarele lor,
- organele administrative și corpul didactic.

IV. Transmiterea informațiilor culese și legăturile pentru darea instrucțiunilor se va face în funcție de urgență, anume: telegrafic, telefonic, prin curier în scris, text convențional, sau clar în scris.

ANIC, fond Direcția Generală a Poliției, dosar nr. 37/1943, f. 1-77, original, dactilografiat.

**Situation of the “Religious Sects” in the Province of Bukovina.
A Study Made by the Regional Inspectorate of the Police Cernăuți
from September 1943
(Abstract)**

Keywords: Romania, Bukovina, religious persecution, neo-Protestants, Baptists, Seventh-day Adventists, Brethren, Pentecostals, Jehova’s Witnesses.

The years 1940-1944 were in Romania a time of unprecedented persecution against neo-Protestant denominations that previously functioned legally (Baptists, Seventh-day Adventists, Brethren), and against other religious “sects”. This policy included a whole range of legislative, administrative and police measures, which culminated with the banning of these religious organizations, the closure of their houses of worship and the punishment of all public expression of faith. In the Province of Bukovina the persecution against the religious “sects” had a more comprehensive character and took more violent forms than in other parts of the country, the situation here being matched only by what happened in Bessarabia. The terrible persecution in Bukovina and Bessarabia has been related to the special status the two border provinces had in those years and to the project of the Antonescu government to achieve here a rapid homogenization of the population, not only in terms of ethnicity, but also under the confessional aspect.

In the present article an unknown archival document is published, i.e. a report (a study) of the Regional Inspectorate of the Police Cernăuți, from September 1943. The report, which was written at a moment when the persecution was at its peak, presents the situation of the religious “sects” in the Province of Bukovina (which included not only the proper Bukovina but also the counties of Hotin in Bessarabia and Dorohoi in the Old Kingdom) and lists the measures the authorities have taken against them in the period 1941 – September 1943. The following organizations have been considered here: the “Baptist sect”, “Seventh-day Adventist sect”, “Brethren sect”, “Millennists (Russelists) sect”, “Jehovah’s Witnesses sect”, “Pentecostalist sect”, “Lipovenism” and the “old-calendarists”. For every “sect” information is given on its history in the region, organization, number of pastors, number of believers (in some cases nominal lists of members are given), religious publications, activity etc. The measures taken by the authorities against “sects” are noted. The report speaks of arrests made by the police, indictments and convictions that these people have had in the years 1942 and 1943. It also deals with the forced conversions to Orthodoxy of neo-Protestant believers to which they have been subjected under the said policy. It is also shown in detail how the informative work of the inspectorate was organized regarding each “sect”. We have thus a comprehensive array of the religious persecution in the Province of Bukovina, made by the institution that managed this issue.

The study from the first part of the article analyzes the content of the report from September 1943 and makes an overview of the context in which this was elaborated, introducing in the discussion further archival materials with the same content.

Viața socială în satele de pe Jijia de Sus în prima jumătate a veacului al XX-lea

Eugen D. NECULAU

Editor: Marcel LUTIC

Eugen D. Neculau: un cercetător uitat al satelor moldovenești și un prieten devotat al arhivelor românești

La 20 octombrie 1974 Eugen D. Neculau pleca în lumea păcii și a veșniciei, fiind înmormântat în cimitirul „Eternitatea” din Iași. În toamna anului 2014 se împlinesc, așadar, 40 de ani de când modestul, harnicul și, pe nedrept, puțin cunoscutul Eugen D. Neculau a pornit la întâlnirea cu moșii și strămoșii Ungurenilor, cei pentru care a făptuit lucruri mărețe și despre care a lăsat mii de pagini de manuscris. În acest context, publicarea acestui manuscris se dorește a fi un gest de cinstire și de neuitare a memoriei sale.

Primele informații despre Eugen D. Neculau au apărut chiar în vremea când Căminul Cultural și Universitatea Populară de la Ungureni erau vii în viața celor 12 sate de pe Jijia de Sus, iar cel care le trecea în revistă, elogiindu-l pe creatorul lor în nu mai puțin de cinci materiale, era nimeni altul decât Mihail Sadoveanu¹. Cam în același timp au mai apărut încă alte două articole despre activitățile sale deosebite².

A urmat apoi o îndelungată tăcere (circa 30 de ani!), oarecum explicabilă, privitoare la viața și faptele lui Eugen D. Neculau. De abia în 1968, ziarul „Clopotul”, de la Botoșani, în numărul său din 3 noiembrie, relua fascinantă poveste a Universității Populare de la Ungureni, iar în 1970 sociologul Ovidiu Bădina îi dedica mai multe rânduri³. Apoi, până în 1974, adică anul

¹ *Paștile Blajinilor sau Găocele de ouă ale profesorului Eugen Nicolau de la Ungureni*, în „Însemnări ieșene”, 15 aprilie 1936; *Problema ridicării satului românesc*, în aceleași „Însemnări ieșene”, nr. 22 din 15 noiembrie 1936; *Satul, Fapte și Cale nouă*, toate trei în „Adevărul”, București, 24, 25, respectiv 26 februarie 1937.

² Vasile Pavelcu, *O Universitate Populară*, în „Vremea școlii”, Iași, an. X, nr. 6, 1937, p. 154; D. Mureșanu, *Profesorul misionar: probleme și exemple din Moldova*, în „Prutul”, Iași, 16 și 17 iulie 1942.

³ *Experimente românești în pedagogia socială*, în vol. *Pedagogie socială*, București, Editura Academiei, p. 135.

morții sale, în fiecare an va avea bucuria de a fi pomenit în diverse studii și lucrări semnate de prestigioși specialiști români⁴. Din 1974 vor trece alte două decenii de relativă uitare, până când nepotul său, Adrian Neculau, universitarul ieșean decedat în 2013, va scrie despre experiența socio-pedagogică de la Ungureni⁵.

Despre viața și activitatea lui Neculau am vorbit pentru întâia oară în public în primăvara anului 1999 la Filiala Iași a Academiei Române⁶. În același an era publicat materialul nostru *Preocupări de genealogie rurală la Eugen D. Neculau*⁷, pentru ca mai apoi, în perioada 2000-2012, numele său, activitățile sale impresionante și mai ales părți din valorosul său manuscris, *Sate pe Jijia de Sus*, să fie prezentate la diverse reuniuni științifice din țară și din Basarabia. De asemenea, în aceeași perioadă au mai văzut lumina tiparului alte câteva studii și materiale privitoare la această personalitate, repet, prea puțin cunoscută, pe care a dat-o nordul Moldovei⁸.

Cel mai important demers derulat în direcția salvării de la uitare a unui om și a unei opere a fost, fără doar și poate, începerea publicării unora dintre capitolele consacrate istoriei medievale și îndeosebi genealogiei din manuscrisul său de la Arhivele Naționale din Iași, demers inițiat și sprijinit financiar de Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” din Iași⁹. Acest gest recuperator a fost făcut la îndemnul direct al profesorului ieșean Ștefan S. Gorovei, care l-a cunoscut bine pe Neculau în deceniile șase-opt ale veacului trecut, fiind sprijinit consistent de Mihai D. Sturdza de la Paris, precum și de soții Manuela și Gheorghe Macarie din Iași, rude foarte apropiate ale lui Eugen D. Neculau.

⁴ Astfel, în 1971 Alexandru Zub scrie despre *Experimentul biblioteconomic din Ungureni* într-un număr din iunie al „Revistei bibliotecilor” de la București; în 1972 este pomenit de către Ion Orghidan (*Considerații privind tipologia structural-istorică a educației de masă*, în „Revista de pedagogie”, București, nr. 5, p. 97); în 1973 de Vasile Vetișanu-Mocanu (*Elogiul eroismului*, București, Editura Albatros, p. 41), iar chiar în anul morții era amintit de către etnologul Ovidiu Bârlea (în *Istoria folclorică românească*, București, Editura Enciclopedică Română, p. 411).

⁵ *Pedagogie socială – Experiențe românești*, Iași, Editura Junimea, 1994, *passim*.

⁶ Acest fapt se întâmpla în ședința inaugurală a celui de-al X-lea Congres de Genealogie și Heraldică, atunci împlinindu-se un sfert de veac de la trecerea lui Neculau pe celălalt tărâm; acea evocare avea să fie publicată, sub titlul *Eugen D. Neculau (1900-1974)*, în ArhGen, nr. 1-4, VII (XII), 2000, p. 51-63.

⁷ În ArhGen, nr. 1-4, VI (XI), p. 275-280.

⁸ *Eugen D. Neculau – un misionar aproape uitat* (studiu introductiv la Eugen D. Neculau, *Sate pe Jijia de Sus*, vol. I, *Așezările*, ediție îngrijită de Marcel Lutic, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, 2003, p. XIII-XXXII); în materialul *Eugen D. Neculau – un harnic și modest apostol al satelor de pe Jijia de sus (județul Botoșani)* (publicat în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei – In honorem Ion H. Ciubotaru”, Iași, nr. X, 2010, p. 501-526); în medalionul *Eugen D. Neculau – schiță de portret* (în revista „Luceafărul”, Botoșani, anul 2, ianuarie 2010, p. 18-24) și, în sfârșit, în studiul *Eugen D. Neculau – un cercetător aproape necunoscut al satelor din nordul Moldovei* (din AȘUI, serie nouă, Istorie, tom LVI-LVIII, 2010-2012, p. 533-542).

⁹ Eugen D. Neculau, *op. cit.*, XLIII + 104 p.; *ibidem*, vol. II, *Boierii*, ediție îngrijită de Marcel Lutic, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, 2005, XIII + 264 p.; *ibidem*, vol. III, *Răzeșii*, ediție îngrijită de Marcel Lutic, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, 2010, XXIV + 377 p.; *ibidem*, vol. IV, *Documentele*, ediție îngrijită de Marcel Lutic, Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”, 2012, XXXII + 112 p.

Demersul nostru a inclus însă și publicarea altor capitole privitoare îndeosebi la sociologie și etnologie¹⁰.

De ce a fost important acest om? Ce reușite remarcabile a avut în viața sa pentru a primi elogiile și respectul cercetătorilor? De ce memoria sa este atât de vie până astăzi? Încercăm în câteva cuvinte să-i zugrăvim destinul exemplar. Menționăm faptul că acest destin este prezentat *in extenso* în lucrările și studiile deja pomenite.

S-a născut la 29 decembrie 1900 în Ungureni¹¹, tatăl său fiind factor poștal. Gimnaziul și liceul le-a făcut la Dorohoi și Pomârla, dobândind o profundă cultură generală. În perioada 1920-1925 a urmat cursurile Facultății de Litere (Secția Filosofie) a Universității din Iași. În 1925 refuză, spre stupoarea multora, un post la Universitate pentru a fi mai aproape de Ungureni. Aici, în anii 1927-1947, a condus activitatea Căminului Cultural și apoi a Universității Populare, instituții create special în vederea educării adultului rural. Raza de acțiune a Universității cuprindea 12 localități din vecinătatea râului Jijia („Călugăreni, Mândrești, Durnești, Ungureni și Epureni, pe dreapta apei; Podul lui Stamate, Tăutești, Borzești, Mihai Viteazul, Plopenii Mici, Plopenii Mari și Vicoleni pe stânga”¹²), situate atunci în trei comune (Ungureni, Borzești și Călugăreni) și două județe (Botoșani și Dorohoi).

Tot ce a făptuit Neculau la Ungureni a fost posibil datorită, în primul rând, unei *organizări instituționale fără cusur*, „instituția având statut, adunare generală, membri activi, patrimoniu, filiale culturale, anexe economice, comitet de conducere și de control, personal de serviciu”¹³. Independența în plan financiar a instituției a fost realizată prin crearea în 1936 a Cooperativei de Aprovizionare, Producție și Desfacere Agricolă, ca și a Băncii Populare Ungureni, anexe economice care au funcționat ireproșabil atâta vreme cât au fost lăsate să existe, adică până în 1948.

În perioada 1929-1948 s-a numărat printre valoroșii profesori ai Seminarului „Veniamin Costache” din Iași, aici predând Pedagogie și Filozofie. Din 1938 se stabilește cu familia la Iași. Continuă, însă, să se deplaseze

¹⁰ Idem, *Viața economică în Ungureni – Botoșani*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei” (AMEM), Iași, VI, 2006, p. 89-115; idem, *Civilizația satelor din regiunea Ungureni – Botoșani. Considerațiuni sociologice*, în AMEM, IX, 2009, p. 87-112; idem, *Clasele sociale și raporturile dintre ele*, în AȘUI, serie nouă, Istorie, tom LVI-LVIII, 2010-2012, p. 543-582. Un material cuprinzând ample informații din capitolul *Viața intelectuală* îl are drept autor pe editorul manuscrisului, urmare a faptului că acesta a intervenit, mai mult sau mai puțin, în forma sub care a fost publicat; e vorba de *Medicina țaranului român între magie și știință – informații inedite dintr-un manuscris al lui Eugen D. Neculau*, apărut în volumul colectiv *Conferința Națională de Antropologie Urbană*, București, Editura Papirus Media, 2009, p. 23-33.

¹¹ Una dintre cele mai mari comune din județul Botoșani. Este situată la 21 km distanță de municipiul reședință de județ, pe DN 29, ce leagă Municipiul Botoșani de orașul Săveni și de localitățile de pe malul Prutului. A fost centrul de interes al întregii opere de pionierat săvârșită de Neculau. Istoria acestei localități în jurul căreia au radiat alte multe mici așezări rurale se poate consulta în Eugen D. Neculau, *Sate...*, vol. I, p. 59-89.

¹² *Ibidem*, p. 1.

¹³ AN-Iași, fond Universitatea Populară Ungureni, dosar nr. 2B/1927-1948, f. 246.

săptămânal la Ungureni. În iulie 1944 obține titlul de doctor în Litere și Filozofie al Universității din Iași, lucrarea intitulându-se, foarte sugestiv, *Condițiile și perspectivele unei pedagogii a satului românesc*¹⁴.

Ceea ce a făcut Neculau la Ungureni este considerat, în literatura de specialitate, ca unul dintre extrem de puținele experimente românești reușite în acest domeniu atât de vast, de dificil și încă prea puțin cercetat al educației adultului. Situată alături de colonia-școală de la Solești-Vaslui și de Serviciul Social al lui Dimitrie Gusti¹⁵, venind în prelungirea ASTREI și a mișcării haretiste¹⁶, Universitatea Populară de la Ungureni deschidea și propunea *un alt drum de urmat în satele românești*, drum care presupunea *salvarea satului prin puterile sale proprii*. Această originală Universitate Populară „a avut un scop științific, de educare a adultului, dar și unul economic. În felul ei [...] a fost o instituție unică ce-și desfășura activitatea în mediul sătesc; unică atât ca scop, cât și ca mijloace”¹⁷. Sătul de politicianism, străin de extremisme, adept al unui naționalism lucid și constructiv¹⁸, Neculau a ales această cale profund reformatoare, punându-și „întreg sufletul în această nobilă întreprindere”, crezând cu toată ființa sa că astfel și-a făcut „datoria față de Patrie, față de Neam, față de cei din mijlocul cărora m-am ridicat și, în același timp, față de știință”¹⁹.

După 1947, așa-zisul regim democrat-popular a interzis activitatea Universității Populare din Ungureni, Eugen D. Neculau refugiindu-se în lumea arhivelor și a bibliotecilor mai ales din Iași și București, devenind astfel un profund și împătimit cunoscător al documentului. În perioada 1950-1970 frecventează asiduu aceste instituții, acum elaborând impresionantele sale manuscrise dedicate istoriei satelor de pe Jijia de sus și Universității Populare de la Ungureni.

A fost un colaborator constant al revistei „Tudor Pamfile” din Dorohoi, iar din 1932 al „Mitropoliei Moldovei”. De asemenea, în 1936 a publicat o broșură privitoare la *Problema ridicării satului românesc*, iar în 1942 o rară și valoroasă *Bibliografie a satului românesc* (*Bibliografie* utilizată și ca anexă la lucrarea de doctorat). După 1960, semnătura lui Neculau reappare, destul de frecvent, în „Cronica” ieșeană, în „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară” (al Filialei Iași a Academiei Române), în „Revista de Pedagogie” și în „Revista de Etnografie și Folclor”, în „Îndrumătorul cultural” și în „Magazin istoric”, precum și în ziarele locale din Iași, Botoșani și Suceava.

¹⁴ *Ibidem*, f. 6.

¹⁵ Ovidiu Bădina, *op. cit.*, p. 135.

¹⁶ Ion Orghidan, *op. cit.*, p. 97.

¹⁷ Ovidiu Bădina, *op. cit.*, p. 132. Pentru mai multe amănunte a se vedea: Eugen D. Neculau, *Universitatea Populară de la Ungureni*, în „Revista de Pedagogie”, nr. 4, București, 1968, p. 69-74; idem, *Experimentul social-pedagogic de la Ungureni*, în „Viitorul social. Revista de Sociologie și Științe Politice”, nr. 3, București, 1973, p. 706-713; idem, *Universitatea Populară din Ungureni*, p. 387-402; Alexandru Zub, *Experimentul biblioteconomic din Ungureni*, în „Revista Bibliotecilor”, București, iunie 1971, *passim*; Viorel Macarie, *Universitatea Populară „Ungureni”*, teză de licență la Facultatea de Istorie-Filozofie a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 1970, *passim*.

¹⁸ AN-Iași, fond personal Eugen D. Neculau, dosar nr. 2, f. 811-813.

¹⁹ Idem, fond Universitatea Populară Ungureni, dosar nr. 2B/1927-1948, f. 10.

A murit în 1974 probabil cu gândul la miile de pagini de manuscris lăsate în urma sa. Însă, cu câteva luni înainte de moarte, la insistențele universitarului ieșean Gheorghe Macarie, a avut inspirația de a depune o parte însemnată a acestor pagini la Arhivele Statului din Iași²⁰, astăzi Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale, astfel constituindu-se fondul Universitatea Populară Ungureni²¹ și fondul personal Eugen D. Neculau²².

Manuscrisul *Sate pe Jijia de Sus* (5.561 de pagini format A5), o amplă lucrare consacrată micro-zonei Ungureni, a fost elaborat, într-o primă etapă, în perioada 1960-1962. Însă, acest manuscris a ajuns la forma în care se găsește astăzi la arhivele ieșene după ce a trecut prin alte nu mai puțin de 50 de variante de lucru. Neculau afirma plastic că planul lucrării a evoluat atât de mult încât, de la prima schițare și până la definitivarea lui, deosebirea este ca de la omul matur până la exemplarul din fașă, doar firul conducător rămânând peste decenii același. A consultat mii de documente la Biblioteca Academiei Române din București și la filialele Arhivelor Statului din București, Iași, Botoșani și Dorohoi.

În fapt, Neculau a muncit mai toată viața la redactarea lucrărilor sale, căci „cei peste 20 de ani de activitate la Universitatea Populară Ungureni (1927-1947) au însemnat nu numai acțiuni de educare a populației adulte din regiune, dar și [un prilej] de nesfârșite anchete asupra realității sociale vii, concrete, prezente. Am întreținut tot timpul o întinsă corespondență cu personalități culturale din țară, de la care am primit prețioase informații, în legătură cu problemele ce mă interesau. Mi-au scris: preotul Bobulescu, prof. Teodor Balan, prof. Remus Caracaș, Gheorghe Kirileanu, consilier agronom Constantin I. Ciulei, magistrat Norbert Dombrowschi, prof. univ. Constantin Fedeleș, preot Dumitru Furtună, Alexandru Gonța, prof. univ. Gheorghe Ionescu-Sisești, prof. univ. Gheorghe Ivănescu, prof. univ. dr. Amza Jianu, prof. I. D. Marin, prof. univ. dr. Constantin Mureșanu, Adrian Pricop, Natalia Romano, C. A. Stoide, [Mihai] D. Sturdza, Constantin Turcu, consilier agronom Deodat Teodoru și mulți alții”²³. În aceste condiții, putea afirma că „cercetările pentru documentarea și întocmirea lucrării s-au întins pe o durată de patru decenii (1927-1967)”²⁴.

Esențială pentru spiritul în care a gândit Neculau monografia Ungurenilor este următoarea frază: „Am privit problematica sub unghi sociologic și am urmărit, epocă cu epocă, *tendențele de evoluție ale societății rurale*, precum și *factorii care au stat la baza transformărilor*. N-am cercetat trecutul de dragul materialului documentar în sine, ci pentru *înțelegerea sociologică a faptelor istorice*”²⁵.

²⁰ Interviu cu Prof. univ. dr. Gheorghe Macarie (înregistrare pe bandă magnetică din aprilie 1998); Marcel Lutic, *Eugen D. Neculau – un misionar aproape uitat...*, p. XXXIII.

²¹ AN-Iași, fond Universitatea Populară Ungureni, dosar nr. 2/B1927-1948.

²² Idem, fond personal Eugen D. Neculau, nr. 418, nr. inv. 2130.

²³ Eugen D. Neculau, *Sate...*, vol. I, p. 4.

²⁴ AN-Iași, fond personal Eugen D. Neculau, dosar nr. 18, f. 20.

²⁵ *Ibidem*, f. 3-4.

În același sens Neculau afirma: „Fără a nesocoti importanța covârșitoare a factorului economic în viața socială, *am plecat de la convingerea că la baza activității umane stau factori de ordin spiritual* [subl. M.L.] și că – în linii mari – evoluția societății se îndreaptă spre un scop – încă îndepărtat – care este perfecționarea omului și, deci, fericirea lui. Lectura scrierilor ce se referă la trecut lasă un sentiment amar, de decepție față de zvârcolirile – oarecum vane – ale omului în cursul nesfârșit al vremii. La fiecare pas întâlnești laolaltă ambiții și resentimente, ignominii și acte generoase, ascensiuni și declinuri, izbânzi și înfrângeri. *Tempora mutantur*. Toate trec, idealurile și realizările omului se prăbușesc în neant. Ce mai înseamnă astăzi acele alcătuiri de hrisoave și zapise... din neam în neam, pentru vecie!”²⁶

*

* *

Materialul pe care îl publicăm acum se află, așadar, în manuscrisul *Sate pe Jijia de Sus* din fondul personal „Eugen D. Neculau” de la Arhivele Naționale Iași. Selecția de față a vizat subcapitolul *Viața socială*²⁷ din capitolul intitulat *Cultura țărănească*, acest capitol făcând parte, la rândul său, din partea a III-a, intitulată *Omul din regiune*, a manuscrisului.

Din capul locului, Neculau accentuează rolul major pe care l-au constituit familiile în viața satului românesc: „Familia este instituția străveche care dăinuiește de la începuturile neamului românesc; oricâte transformări a suferit organizația politică în decursul timpurilor, structura interioară a familiei și funcția ei socială au rămas neschimbate. [...] Țăranul nu concepe viața decât în familie, care e desăvârșită încadrată în normele tradiționale ale satului”.

Ca atare, înainte de toate analizează cu mult temei pe parcursul a circa 60 de pagini viața omului de sat în cadrul familiei. În acest sens, afirmă că „întemeierea unei familiei este o datorie. Instituția e de drept divin”. Firul demonstrației este logic și fără cusur: „Omul de sat a făcut constatarea că înțelepciunea divină amestecă de multe ori darurile oamenilor și în căsătorie, unește harnic cu leneș, urât cu frumos, deștept cu prost, sănătos cu bicisnic, cinstit cu viclean și așa mai departe. Se zice că *Dumnezeu dă sau multă minte sau tovarăș potrivit pentru viață*”. Analiza realizată „după potrivirea celor doi soți în ceea ce privește trăsăturile sufletești” este o probă elocventă a calităților de fin sociolog pe care le avea Neculau. În această direcție distinge *cinci tipuri de căsnicii*, cărora le alocă diverse procente rezultate probabil în urma cercetărilor făcute în cele 12 sate.

Autorul socoate, în acord cu morala tradițională, că „familia cu copii este binecuvântată, iar cea fără copii se află sub blestem. *Copilul este un dar de la Dumnezeu*”. În această cheie, „datoria cea mai mare a soților este să crească și să povățuiască (adică să educe) pe copiii lor. În afară de îngrijirea corporală,

²⁶ *Ibidem*, f. 3.

²⁷ *Ibidem*, dosar nr. 106 (*Viața socială*), 175 p.; a se vedea și Eugen D. Neculau, *op. cit.*, vol. I, p. XXXIII-XXXIV (pentru mai multe detalii despre structura întregului manuscris).

părinții transmit copiilor zestrea lor culturală: concepția despre lume și viață, credința religioasă, virtuțile etice, canoanele estetice, normele de comportare socială și, în același timp, profesiunea de agricultor și gospodar. În satul românesc fiecare generație a crescut în umbra și sub oblăduirea celei anterioare. De la întemeierea neamului nostru și până astăzi funcționează, fără întrerupere, în sate, în fiecare familie, minunata școală a părinților și a bătrânilor la care s-au format țărani de totdeauna. În această binefăcătoare școală, fără știință de carte, s-a alcătuit civilizația și cultura omului de sat”. Această familie a dat naștere la „străvechea școală a părinților”, care încă era o realitate vie atunci când Neculau documenta aceste aspecte ale satului românesc. În această originală și temeinică școală, *munca și nevoia* erau temeiurile învățării.

Apoi, pagini întregi sunt dedicate copiilor. Aceștia „alcătuiesc grupuri sociale care rămân permanent aceleași. În fiecare generație, în aceleași faze de dezvoltare, aceste grupe se manifestă la fel. Până la căsătorie, copilul și tânărul de țară trec prin mai multe perioade. Până la un an, copilul este sugăr, i se zice copil de țâță sau de brațe. Până la 7 ani băiețelul (copilașul) și fetița (copilița) trăiesc prima copilărie. Între 8-12 ani pentru băiat și pentru fată (copilă) este copilăria propriu-zisă. Între 12-15 ani băiețandru și fetișcana (codana) sunt prepuberi. Între 15-18 ani băitanașul (flăcăoanul) și fata sunt puberi. Între 18-23 ani băitanul (flăcăul) și fata mare sunt adolescenți. După căsătorie, amândoi trec în rândul adulților”.

Fiecare fază de dezvoltare a omului este analizată minuțios, cu o mulțime de detalii care parcă aduc în fața sufletelor noastre poveștile care începeau invariabil cu „A fost o dată...”. De la sugăr până la tânăr gospodar, omul de sat este trecut prin filtrul unei cercetări pertinente, dar și plină de multă simpatie, bănuind că acest film a fost și al lui Eugen D. Neculau însuși. De la jocul *de-a războiul*, trecând prin inițierea în tainele muncilor gospodărești, până la ajungerea tânărului țaran în curtea *căzărmi* e un drum zăgărit cu multă acribie, dar și cu multă simpatie, de autorul manuscrisului.

Statutul bătrânilor în cadrul familiei rurale nu este uitat, câteva pagini antologice reușind să redea foarte bine ce însemnau bătrânii pentru românii de altădată. Astfel, „bătrânul este înțeleptul și cronicarul satului: împăciuiește pe împricinați, e sfătuitor în toate împrejurările și dă mărturie asupra stărilor din trecut. Bătrâna e povățuitoarea femeilor, e bucătăreasă la praznice și la nunți, e doftoroaie, moașă, descântătoare și uneori vrăjitoare. Dar contribuția cea mai utilă și frumoasă o au bătrânii la creșterea și îndrumarea copiilor. Școala bătrânilor îmbogățește mereu sufletele copiilor și tineretului cu cunoștințe, cu simțăminte și cu deprinderi multe și utile. Datorită bătrânilor, o bogată zestre spirituală trece de la o generație care apune către alta care se formează”.

Trecerea spre partea a doua a prezentului manuscris se face, foarte inspirat, printr-o... buclă numită *rudenia spirituală*, subliniindu-se faptul că „familiile au rude după botez și cununie”.

Începutul părții a doua este dedicat normelor nescrise ale colectivității sătești. Neculau insistă asupra faptului că „din generație în generație se transmit

și se respectă *tradiții* (adică obiceiuri și datini) cu fel de fel de uzanțe, ceremonii și rituri. Omul de sat colaborează la aceste manifestări psihice colective fără reflecție, fără rezerve, pentru că ele au o puternică autoritate pe care le-o dă vechimea și trecutul. [...] Tradițiile vin, ca un îndemn irezistibil, de dincolo de viața individuală, dintr-un bogat depozit de valori străvechi ce se păstrează în ființa socială a satului. Tradițiile alcătuiesc memoria unui uriaș eu colectiv; ele sunt difuzate în toată obștea satului, iar cei care le vehiculează sunt [înșiși] indivizii. Prin aceste tradiții insul se integrează grupului social în chip total: gândește, simte, acționează și vorbește la fel cu semenii săi. [...] Ele ordonează în mare parte viața spirituală și materială a individului și devin adevărate norme pentru comportarea acestuia în societatea satului. În același timp, ele contribuie și la întărirea coeziunii sociale. Dar satele formează țara, iar familiile alcătuiesc neamul românesc. Tradițiile fac parte din ființa neamului și vor dăinui atâta vreme cât temelile națiunii n-au fost sfărâmate. Cele mai multe din ele subzistă chiar la umbra bisericii. Doar părăsirea credinței străbune are ca rezultat abandonarea unui lot foarte important de tradiții”.

În continuarea acestei tematici sunt cercetate, începând cu Anul Nou (descrierea făcută acestei sărbători centrale a calendarului popular este cu totul memorabilă!), sărbătorile. Acestea, potrivit informațiilor pe care autorul le-a avut la dispoziție, sunt tratate inegal. Remarcăm faptul că numele lunilor și ale zilelor sunt cu majusculă, reminiscențe ale unor vechi credințe. Bine documentată este și sărbătoarea Paștelui, precum și celelalte mici sărbători mobile ce roiesc în jurul Paștelui. În ceea ce privește „obiceiul ca oamenii să se pâcălească unii pe alții” la 1 mai, de Arminden, trebuie să privim cu destulă circumspecție această informație. În schimb, informația legată de Sânzâiene privitoare la bătrâna Anica Mocăniței, „care lua cu ea câteva fete în dimineața de Sânzâiene și mergea la câmp să *sorociască* florile” este extrem de importantă! Acest calup se termină cu Crăciunul, tratat mai ales prin prisma scoaterii fetei la joc, moment care marchează dobândirea statutului de fată mare. Menționăm faptul că în cartea noastră dedicată sărbătorilor populare românești²⁸ am folosit multe dintre aceste informații inedite, expresie a importanței pe care am dat-o muncii lui Eugen D. Neculau.

„Nașterea, căsătoria, moartea fiecărui ins în parte sunt evenimente care interesează întreaga obște a satului. Toate prilejuiesc desfășurarea unor bogate și interesante datine tradiționale” care sunt trecute în revistă, cu lux de amănunte, de către Neculau.

Atunci când autorul analizează nașterea și nunta din cele 12 sate parcă am fi într-o poveste încântătoare. În acest context, remarcăm faptul că în numai câteva decenii rânduiala de altădată pare deja nefirească pentru noi (dăm doar câteva exemple sugestive de la nuntă: „Tineretul petrece câteva ore, dar nu mai târziu de miezul nopții”; „Lanțul de jucători se formează într-un anume fel: vornicelul cu năframa, nunul, mirele, mireasa, druștele, ceilalți vornicei și apoi

²⁸ *Timpul sacru. Sărbătorile de altădată*, ediția a II-a, Iași, Editura Kolos, 2009, 392 p.

fete și flăcăi”; „Soacra cea mare ia pe tineri de mână și îi conduce în capul mesei, zicând mirelui: Să ajungi dragul mamei cap de masă, începutul cuvântului și întărire credinței”; „Se spune din bătrâni că în vremurile de demult nunta ținea în toi cel puțin 3 zile, dacă nu chiar 7”).

La înmormântare surprind jocurile de priveghi ale tineretului din microzona Ungureni, dintre care cel mai frecvent este *bătaia cu șașca*. Neculau consideră că „priveghiul, așa cum se practică în satele românești, este un fragment de viață dacică, repetat mereu cu aceeași vigoare după mai bine de 2000 de ani”.

Neculau conchide în maniera unui înțelept al neamului: „Asemenea tradiții cuprind rituri și crezuri inofensive, credințe frumoase, simboluri, alegorii și aluzii pitorești. Creații ale sufletului colectiv al satului, aceste tradiții îmbracă actele fundamentale din viața omului în forme complexe și grave. Ele au autoritate desăvârșită. De cum se naște copilul și până după cumătrie, de cum se urzește o căsătorie și până după săvârșirea ei, de cum moare un membru al comunității și până la ultimul praznic de pomenire, cenzura satului funcționează implacabil. Întreaga obște supraveghează cu strictețe îndeplinirea tuturor amănuntelor din vastul ceremonial impus de tradițiile seculare. Totul se petrece în văzul și în auzul satului. În felul acesta un imens lot de bunuri etnice se conservă și se transmite mai departe din generație în generație”.

Spre sfârșitul manuscrisului sunt analizate pe rând *opinia publică* („regulatoarea vieții de sat”), *viața națională* („una din valorile culturale complexe”), *viața civică*, *viața politică* (pilduitoare și din păcate atât de actuale aceste rânduri ale lui Neculau: „Din toate țărănul și-a mai făcut convingerea că politica strică toată rânduiala cea adevărată care ar trebui să fie în țară: ea pune pe nerușinat în locul omului cumsecade, pe viclean în locul celui sincer, pe prost în locul celui capabil, pe leneș în locul celui harnic și pe hoț în locul celui cinstit”) și, în sfârșit, câteva *processe și tendințe sociale*.

Sperăm că sufletul bătrânului Neculau acum, la patru decenii de la marea trecere în lumea strămoșilor, să se bucure, iarăși, că cei de aici nu i-au uitat munca și dedicația puse în slujba celor mulți!

*

* *

Menționăm că nu am intervenit decât arareori în textul manuscrisului, în special asupra chestiunilor de ordin gramatical, lucru marcat prin paranteze drepte. Mai precizăm și faptul că sublinierile se datorează, deopotrivă, autorului, dar și editorului, sublinierile noastre fiind semnalate prin sintagma „subl. edit.” străjuită tot de paranteze drepte.

Structura paragrafelor ne aparține în totalitate. Am încercat să păstrăm acestea în marginea unor idei comune sau măcar foarte apropiate. Nu am reușit întotdeauna, căci Neculau, deși foarte disciplinat în scris, avea uneori obiceiul de a divaga. Au fost păstrate multe cuvinte arhaice fără a fi individualizate în vreun fel anume. Iată câteva exemple: *aghiazmă*, *ambe*, *băitan*, *binecuvintează*, *cadelniță*, *câlț*, *ciucălăi*, *cocoș*, *crijmă*, *danțul*, *datine*, *desfăcat*, *flăcăoaș*, *iesă*,

înglimbă, mâncari, naforă, oncrop, pomene, reazăma, samănă, socoate, stâni, tapșan, țărână ș.a. Alte cuvinte au fost actualizate: *aci* – *aici*, *în deobște* – *îndeobște*, *întâi* – *întâi* etc. Câțiva termeni arhaici din domeniul etnologiei au primit scurte explicații în note distincte. La fel am procedat și pentru localitățile menționate în manuscris, mai toate circumscrise micro-zonei Ungureni. O notă specială îl privește pe haiducul Coroi, un personaj originar din Durnești, unul din cele 12 sate cercetate de Neculau.

Adesea, autorul folosește formularea „în secolul trecut”. Poate se subînțelege despre ce perioadă temporală este vorba, însă e bine să subliniem că aceasta înseamnă secolul al XIX-lea, căci manuscrisul, după cum am mai precizat, a fost scris cândva după mijlocul veacului al XX-lea, cel mai probabil între anii 1960-1972.

O ultimă și necesară precizare privește titlul manuscrisului. Interesant e faptul că la începutul acestui subcapitol Eugen D. Neculau a pus titlul *Viața socială*, pentru ca la p. 62 să insereze încă un subtitlu major, *Viața socială a satului*, care aproape că separă în două întreg materialul. Probabil a simțit nevoia acestei (sub)împărțiri deoarece în prima parte analizează îndeosebi familia țărănească, școala părinților și statutul copiilor, pentru ca partea a doua să se focalizeze pe sărbătorile, tradițiile și datinile întregului sat. Titlul *Viața socială în satele de pe Jijia de Sus în prima jumătate a veacului al XX-lea* dat acestui material este, așadar, o adaptare a editorului după (sub)titlurile autorului, adaptare care are menirea explicită de a situa în spațiu și timp cercetarea lui Eugen D. Neculau. Sintagma „Jijia de Sus”, creație a autorului nostru, cu referire la râul Jijia²⁹, nu desemnează o unitate administrativă, ci cele 12 sate care roiesc în jurul localității Ungureni (județul Botoșani) și care au făcut obiectul temeinicelor investigații socio-istorice ale lui Neculau³⁰.

*

* *

²⁹ Curs de apă care străbate teritoriile Ucrainei și României, fiind afluent pe partea dreaptă al Prutului. Izvorăște din regiunea Cernăuți, în apropiere de frontiera cu România, la o altitudine de 410 m și curge spre sud-est în județul Botoșani, prin Municipiul Dorohoi, vărsându-se în Prut pe teritoriul județului Iași. Are o lungime de 275 km și un bazin hidrografic de 5.757 km² (http://ro.wikipedia.org/wiki/Jijia_Prut; consultat la 5.08.2014).

³⁰ Mulțumesc Bunului Dumnezeu că a îngăduit, în condiții nu tocmai propice muncii științifice, oportunitatea editării și publicării acestui valoros manuscris! În acest context, e bine de amintit faptul că manuscrisul nu ar fi văzut lumina tiparului fără ajutorul neprecupețit oferit de arhivistul ieșean Mihai Mârza, fără solidaritatea Doinei Alucăi din Nemțișor, comuna Vânători, județul Neamț, dar și fără răbdarea Mihaelei, soția mea, și a lui Mihai-Iustin, feciorul nostru cel drag! Tuturor le mulțumesc din suflet!

VIAȚA SOCIALĂ

Satul, ca unitate socială, este alcătuit din familii (subunități biologice și spirituale) și din gospodării (subunități economice). Familia este instituția străveche care dăinuiește de la începuturile neamului românesc; oricâte transformări a suferit organizația politică în decursul timpurilor, structura interioară a familiei și funcția ei socială au rămas neschimbate. Din adâncuri de vremi, familiile s-au grupat organic într-o unitate socială numită sat, singura posibilă și firească pentru un popor agricol și pastoral ca al nostru³¹. Orașul e alcătuire târzie și cu alte rosturi. Țăranul nu concepe viața decât în familie, care e desăvârșit încadrată în normele tradiționale ale satului. Românul trage la sat cum trage apa la matcă.

Familia este o comunitate spirituală la baza căreia stă rudenia de sânge. Această rudenie pe linia ambilor soți vine de departe, din trecut, din moși-strămoși, și merge spre viitor către nepoți și strănepoți. Părinții și copiii alcătuiesc doar o verigă într-un lanț nesfârșit, al cărui capete se pierd în necunoscut. Lanțul acesta este *neamul*. La pomenirea morților este o formulă consacrată: (cutare) și *tot neamul lui cel adormit*. Satul însuși este, la bază, o comunitate de câteva neamuri băștinașe care păstrează oarecum orgoliul autohtoniei. În fiecare din satele regiunii sunt câteva neamuri cu vechime. Pentru [unul] din ele, familia Iftime din Sapiveni³², am întocmit o spiță de neam (vol. II, partea II³³).

Neamurile de pe cuprinsul țării alcătuiesc națiunea, vastă unitate biologică și spirituală. La baza națiunii stă familia, ea însăși o realitate destul de complexă. Omul, ființa socială prin excelență, este legat de familie, de sat, de națiune, de patrie, de stat prin sentimente superioare. Pornind de la familie și de la sat, sentimentul social se întregește cu sentimentul național, cu sentimentul patriotic și [cu] cel civic. Vom analiza înainte de toate viața omului de sat în cadrul familiei.

Concepția țăranului despre familie și despre viața [familială] este aceeași din toate vremurile. Înainte de toate, întemeierea unei familiei este o datorie. Instituția e de drept divin: Creatorul a blagoslovit pe primii oameni, poruncindu-le: [creșteți], vă înmulțiți și stăpâniți pământul. La bază familia țărănească are Taina Cununiei; contractul rezultat prin căsătoria civilă e simplă formalitate cerută de legele statului.

³¹ Precizăm faptul că Eugen D. Neculau intercala, de obicei, în textele sale o mulțime de „note” care, în fapt, dădeau explicații suplimentare pe marginea temei abordate. Cumva firesc, am socotit, încă de la editarea primului volum din monumentalul manuscris (a se vedea *supra* nota 8), că o mare parte din aceste note pot intra în textul propriu-zis (totuși, acolo le-am evidențiat printr-un corp de literă mai mic). La fel procedăm și la editarea acestui manuscris, cu deosebirea că vor fi scrise cu același corp de literă ca și textul manuscrisului. Doar rarele note care presupun trimiteri clasice, la surse bibliografice, rămân ca atare.

³² Fost sat în comuna Ungureni, județul Botoșani. S-a mai numit Ungureni Vasiliului și Sapoveni (a se vedea Eugen D. Neculau, *op. cit.*, vol. I, p. 70-89).

³³ Autorul face trimitere la una din împărțirile manuscrisului său, doar una dintre acestea urmând a fi valabilă în cazul publicării. Cum acest lucru nu s-a mai întâmplat, toate aceste împărțiri rămân utilizabile numai în cazul consultării manuscrisului la Arhivele Naționale din Iași.

Căsătoria e o rânduială a firii: de aceea omul de sat consideră celibatul ca o aberație. Intervine înțelegerea doar pentru cei care, urmând unei adânci chemări lăuntrice, îmbrățișează taina monahală și se retrag la mănăstire. Dar ca un bărbat sau o femeie originari din sat și trăitori la sat să nu se căsătorească este ceva cu totul excepțional. Cauza poate fi o infirmitate naturală. Oricum, celibatarul este judecat de sat sub un anumit unghi de înțelegere: el e victima unui blestem pentru care, lipsit fiind de binecuvântare cerească, nu se poate însoți și e lipsit de rod. Deși puținii celibatari din regiune sunt oameni pașnici, muncitori și cinstiți, dar pentru că dintr-un complex de inferioritate ei se comportă tăcuți, rezervați și solitari, lumea satului îi privește cu oarecare suspiciune și îi supraveghează cu atenție.

Văduvia are altă înțelegere; decesul unuia din soți se datorește voinței divine. Pentru omul singur viața e grea și tristă. După o zicală, *Casa fără femeie e pustie pe dinăuntru, iar fără bărbat pe din afară* [subl. edit.]. De obicei, bărbații singuri se recăsătoresc; după o expresie locală, *Se primenesc de femeie* [subl. edit.]. În rare cazuri bărbatul trăiește singur, făcându-și menajul. Cele mai multe dintre femeile văduve își sacrifică restul vieții pentru creșterea și îndrumarea copiilor. Duc o existență grea și dau dovada unor frumoase virtuți, care le asigură respectul consătenilor.

La sate nu se uzitează divorțul decât în cazuri extrem de rare. În trecut se practica sub forma abandonului [familiar]. Omul de sat înțelege căsătoria ca un destin. Pentru soțul dezamăgit nu există altă cale decât cea a consolării: *Așa i-a fost norocul, așa i-a fost dat, așa i-a fost scris* [subl. edit.]. În caz de neînțelegeri mai grave între soți intervin părinții, nașii și rudele cu sfaturi sau chiar cu ajutoare materiale. Pentru întărirea căsniciei se fac rugăciuni mai ales la mănăstiri. Uneori se recurge și la practica magică a vrăjitoarelor.

Concubinajul a fost mai frecvent în trecut decât astăzi. În 1903 în parohia Epureni³⁴ erau 29 concubini la 300 capi de familie. Trăiesc în concubinaj de obicei persoanele cu stare materială precară și mai ales văduvi și văduve. Uneori motivul pentru care nu se căsătoresc civil și religios este neînțelegerea de la copii, ceea ce dă conviețuirii un caracter nestatornic. Altădată se invocă lipsa de mijloace cu care ar trebui suportate cheltuielile cu căsătoria. Dar, în mai toate cazurile, la mijloc este delăsare și indiferență. Un obicei local este ca atunci când moare unul din soții nelegitimi, cel supraviețuitor îi pune înel pe deget și-i cere iertare.

În lumea rurală căsătoria se leagă din două imbolduri: iubirea pe care cei doi tineri o manifestă unul față de altul și averea ce o au fiecare dintre ei. Sunt și cazuri când căsătoria se face numai din dragoste sau numai din interes. De regulă, condiția ce se cere pentru amândoi tinerii este *ca să se tragă din oameni gospodari, să fie de neam bun*. Gospodăria nouă se cunoaște îndată dacă începe bine sau rău. În multe cazuri lipsurile sunt suplinite de iubirea soților; în altele

³⁴ Sat în comuna Ungureni, județul Botoșani (pentru mai multe informații privind istoricul acestei proprietăți, a se vedea Eugen D. Neculau, *op. cit.*, vol. I, p. 35-39).

ele sporesc lipsa de afecțiune dintre ei. Fiecare familie are povestea ei de început. Pe măsură ce vin copiii cei doi soți se înhamă cu toată încordarea la muncă și trag deopotrivă la jug.

Prin veche tradiție, căsătoriile între rude de sânge apropiate nu sunt îngăduite. Dacă, înfrângând etica satului, se fac totuși, este credința că din ele nu se alege nimic: ori soții ajung la despărțenie, ori copiii au defecte fizice și morale.

Îndeobște, bărbatul gravitează mai mult spre familia femeii, de care se atașează și mai mult ca de rudele sale de sânge. Aceasta este dovada că în viața interioară de familie femeia are influență puternică asupra bărbatului. De aici și zicala *Flăcăul împruținează casa* (căci pleacă din ea), *fata o înmulțește* (căci aduce pe cineva în familie) [subl. edit.].

Familia rurală este o realitate organică nealterată; ea se sprijină pe autoritatea părinților față de copii și pe iubirea ce-i leagă pe toți ai familiei într-o singură unitate spirituală. Oricâte neînțelegeri și dezbinări ar fi între rudele de sânge, până la urmă se dovedește că *Sângele apă nu se face* [subl. edit.].

Conducătorul firesc al familie este bărbatul, femeia este considerată ca jumătatea lui. Țăranul extinde așezarea pe sexe și în domeniul lucrurilor: cașul e parte bărbătească și e mai ușor; urda e parte femeiască și e mai grea. După o zicală, *Bărbatul este puterea casei, iar femeia este temelia ei* [subl. edit.]. Ca să mântuiască omenirea, Dumnezeu s-a făcut copil și s-a născut din femeie. Mâna și coapsa femeii sunt binecuvântate de Dumnezeu pentru muncă și pentru înmulțirea neamului omenesc. De aceea bărbatul are datoria să protejeze și să respecte pe tovarăsa sa de viață.

Țăranul întrebuințează pentru bărbat termenul de *om*. Se zice, din pildă, veneau pe drum un om și o femeie. Însuși femeia folosește pentru soț [expresia] *omul meu*. Bărbatul se adresează mai autoritar: „tu”, „măi femeie”; femeia îi spune însă „dumneata”. Când vorbește de el ca la persoana a III-a se exprimă așa: „al meu”, adică omul meu. Uneori, în public i se adresează la persoana a II-a chiar astfel: „al meu, hăi”.

După o vorbă locală, *Împărăția femeii merge până la ușă; de acolo înainte începe domnia bărbatului* [subl. edit.]. În afară de familie și de gospodărie, femeia apare, mai totdeauna, în poziție de inferioritate. După rânduială veche, la biserică se așează în partea stângă și mai către fund; la praznice și nunți dă loc bărbatului mai spre capul mesei; pe drum merge în urma soțului; la cale lungă se așează în fundul căruței. Pentru prestigiul familiei, femeia se complăce în această poziție de inferioritate pentru că așa cere tradiționala așezare a satului. Renunță la orgoliul său numai ca și bărbatul ei, chiar dacă de fapt ea îl conduce, să pară în rând cu lumea.

În schimb, în casă femeia este la largul ei; aici e stăpână și uneori chiar tiranică. Sunt cazuri când bărbați teribili care, în afară tună și fulgeră, în casă sunt totuși domoliți ca niște mielusei, căci femeile au și ele arme de luptă: ocara și blestemul. Sunt femei bărbătoase care înfruntă vitejește pe soții lor și se bat în parte cu ei. După o zicală locală, *Femeia care ia focul cu mâna nu se teme de*

bătaia bărbatului [subl. edit.]. În trecut bătaia femeii era practică mai mult; astăzi cazurile sunt rare.

Femeia face întreg menajul (mâncarea, spălatul, curățenia casei), îngrijește de copii și de vietașile de curte și muncește și ea la câmp. Când lipsește bărbatul sau e nevrednic face treburi grele: umblă cu căruța, taie lemne, ridică greutatea. Sarcinile multe și muncile istovitoare fac ca femeia de sat să se ofilească curând și să îmbătrânească prea de timpuriu. Când e în totală neînțelegere cu bărbatul, când greutatea și lipsurile o copleșesc, femeia se demoralizează. Căsnicia în care femeia e abrutizată este sortită mizeriei morale și spirituale.

Îndeobște, omul de sat prețuiește femeia și are pentru ea cuvinte de laudă: *Femeia vrednică este plug de aur la casa omului*; la nevoie, poate ține casa cu fusul și cu acul. Hărnicia este calitatea cea mai prețuită la femeia de țară. Dar, după experiența satului, i se mai cer și alte condiții: să fie sănătoasă, frumoasă și devreme acasă. Nu stă bine femeii să fumeze, să înjure, să taie păsări sau alte vietași. Pentru cea care săvârșește asemenea fapte există epitetul de „fimeioi”.

Țăranul ține ca femeia să fie virtuoasă; căsnicia în care soții nu-și păstrează credința ce și-au jurat-o la cununie pierde binecuvântarea lui Dumnezeu. Roiul de albine prins și așezat în buduroi nu stă la casa unde femeia este necredincioasă bărbatului; se ridică și zboară în altă parte. De altfel, după observațiile omului de sat, câinele de curte știe dacă unul din soți este necredincios și când îl vede nu se gudură pe lângă el. Nici o ființă nu este mai credincioasă omului decât câinele, nici chiar femeia cu cununie.

Haralam Pârva a spus la o șezătoare, prin 1932, următoarea povestire: „Odată, fiind secetă mare, un boer a dat poruncă se fie omorâți bătrânii ca să nu mai mănânce degeaba. Toți locuitorii s-au supus poruncii afară de unul singur, care a ascuns pe tatăl său. Bătrânul acesta a sfătuit pe fecior să are drumurile. Din sămânța căzută din căruțe de anul trecut au ieșit popușoi și grâu. Boerul l-a chemat la curte și l-a ispitit de unde a avut îndemnul să are drumurile. Omul n-a spus nimic de tatăl său. Atunci boerul i-a poruncit să meargă acasă și să aducă la curte pe prielnic și pe neprielnic, iar el să fie nici îmbrăcat, nici dezbrăcat. Omul n-a priceput nimic din asta, dar s-a dus acasă să întrebe pe tatăl său. După ce s-a gândit puțin, bătrânul i-a spus să se îmbrace într-un voloc și să se ducă cu femeia și cu câinele. Omul a făcut așa. Boerul i-a poruncit să dea câinelui câteva lovituri cu ciomagul. Câinele a schelălăit și s-a depărtat. Boerul a spus omului: acum cheamă-l înapoi. Omul l-a chemat, iar câinele, gudurându-se, s-a așezat la picioarele lui. Pe urmă boerul i-a poruncit să dea femeii sale două palme zdravene peste obraji, iar omul a făcut asta. Femeia a început să țape, să blasteme și să ocărăască pe bărbat. Apoi, apropiindu-se de boer, i-a spus: ticălosul acesta n-a ascultat porunca și a ascuns pe tatăl său. De atunci nu s-au mai omorât bătrânii, dar și omul nostru a aflat cine e prielnic și cine e neprielnic în casa lui”. Câinele stă și la bărbatul văduv, slujindu-l cu credință; în schimb, mâța, care caută numai trai bun, trăiește numai la casa unde este femeie. Părerea despre motan este încă mai rea în popor: după ce

trece de șapte ani motanul nu se lasă până nu face moarte de om. Dacă nu-și ajunge scopul fuge de la casă.

Dar nu toate femeile sunt la fel; de altfel, nici florile câmpului nu se aseamănă întrutotul: unele sunt urâte, altele înghimbă, altele au culori mohorâte. Femeia este încărcată cu păcate încă de la greșeala Evei. Sunt femei care vând casa (ducând pe furiș lucrurile de vânzare la dugheană), [altele] înșeală pe bărbați, necinstind căsnicia. Unele sunt leneșe, altele colindă satul cu iscoade și bârfeli, umblând *cu sâta la cumătra* [subl. edit.]. Despre astfel de femei țaranul are cuvinte de ironie: *Femeia poartă cap de drac; ea este unealta diavolului și sălașul șarpelui* [subl. edit.]. După constatarea țaranului, omul cel mai nenorocit este cel peste care au dat trei necazuri grele: *Să [plouă] în casă la vreme de toamnă, să scoată soba fum (și încă de ciucălăi), iar pe deasupra femeia să fie rea de gură și să-l moroncească într-una* [subl. edit.].

În satele de care ne ocupăm, în majoritatea familiilor domnește, în general, atmosferă de înțelegere. După constatarea țaranului, însuși înfățișarea gospodăriei arată dacă soții se potrivesc și se înțeleg. *Casele de țară seamănă cu stăpânii lor*; unele sunt triste și mohorâte, altele vesele și zâmbitoare. Omul de sat a făcut constatarea că înțelepciunea divină amestecă de multe ori darurile oamenilor și în căsătorie, unește harnic cu leneș, urât cu frumos, deștept cu prost, sănătos cu bicusnic, cinstit cu viclean și așa mai departe. Se zice că *Dumnezeu dă sau multă minte sau tovarăș potrivit pentru viață* [subl. edit.]. În unele cazuri, prin grația sa, se întrunesc amândouă aceste binefaceri. Potrivirea desăvârșită între bărbat și femeie este caz posibil și chiar întâlnit în regiune.

Judecând după potrivirea celor doi soți în ceea ce privește trăsăturile sufletești am putea distinge în satele de care ne ocupăm *câteva tipuri de căsnicii*.

Tipul A. Bărbatul și femeia se potrivesc așa de bine parcă ar fi fost croiți unul pentru altul: sănătoși, deștepți, omenoși, cinstiți, muncitori, chibzuiți, economi. Gospodăria lor este în deplină ordine: plăcută la vedere și înstărită. Copiii sunt crescuți în frică de Dumnezeu și cu rușine de oameni; ei sunt atașați în aceeași măsură de ambii părinți.

Tipul B. Soții nu se potrivesc: bărbatul are calitățile unui om vrednic, însă femeia nu-i la înălțimea lui, e leneșă, murdară, nepricepută, vicioasă, risipitoare. Are mână afurisită din care nu iese ceva bun și la timp. Ce adună bărbatul ea împrăștie, astfel că în casă nu mai este spor niciodată. Copiii iau defectele mamei și prea puțin din calitățile tatălui. Oricât s-ar strădui, bărbatul nu poate acoperi deficiențele soției: nu-i este dat lui să facă menajul și să îngrijească de copii.

Tipul C. Soții tot nu se potrivesc. De rândul acesta, femeia, vrednică din toate punctele de vedere, a avut parte de un soț necorespunzător. Bărbatul poate fi nepriceput și leneș; în cazul când e harnic, situația e ceva mai bună. Dacă e priceput, însă leneș, folosul nu-i prea mare. În asemenea caz, femeia este nevoită să compenseze scăderile soțului: face munci grele (duce la moară, vinde și cumpără, conduce munca la câmp ș.a.) și povățuiește copiii. Aceștia

împrumută calitățile mamei și datorită ei ies la liman. Adevărat caz de matriarhat; soțul este doar de formă.

Pentru cazurile din urmă (B și C) românul are o observație: *S-au întorlocat tot un bou și-o belea: unul ține brazda, celălalt o ia razna.*

Tipul D. Amândoi soții se potrivesc, dar la nivelul de jos, cu aceleași defecte: leneși, nepricepuți, risipitori, vicioși. Gospodăria lor este o improvizatie: n-au nici de unele și recurg mereu la împrumuturi din sat. În toată alcătuirea lor domnește dezordinea și sărăcia. Copiii cresc mai mult prin ușile oamenilor și au defectele ambilor soți. Ca să nu le poarte grija, părinții îi tocmesc ca slugi la familiile înstărite, folosindu-se de simbria lor.

Tipul E. Femeia și bărbatul se potrivesc și amândoi au oarecare calități: sunt muncitori și chiar fără vicii. Dar au copii mulți și mărunți, iar bolile între ei sunt interminabile. Necazurile nu se mai sfârșesc: piere vaca de la care se hrăneau copiii, ogorul nu rodește, grindina bate recolta și câte alte necazuri. Amândoi soții muncesc și se zbat în toate felurile, dar totul merge fără spor, ca din piatră. Pe de o parte câștigă, iar pe de alta pierde; nu se poate agonisi o avere care să le asigure un trai mai bun. Nici nu-s îmbrăcați, nici nu se hrănesc suficient. În asemenea caz, țăranul spune că omul are casă grea și că e lipsit de noroc. Când nevoia și sărăcia l-au luat înainte nu-i mai folosește nici minte, nici hărnicie.

În satele regiunii se găsesc, ca exemplare rare, declasați de teapa proștilor și cretinilor. Prostul trăiește, de obicei, solitar, într-o încăpere dărăpănată, cu inventar sumar și într-o murdărie animalică. E muncitor (câteodată chiar foarte muncitor) și, în felul lui, conștiincios. Se întreține din munca lui. Face treabă așa după cum i se arată, dar nu adaugă de la el nimic creator și original: e un robot. Nu cunoaște valoarea banului și nu-și valorifică munca. Lucrează mai mult pentru mâncare și mănâncă nemăsurat de mult, fără saț. Hainele de pe el sunt mai totdeauna de pomană. Pentru plata ce primește la munca săvârșită prostul zice și bodaproste. Satul îi dă posibilitatea să muncească. Prostul nu fură, nu face rău nimănui, nu urăște, nu ține mânie, nu revendică nimic; e tăcut și supus. N-are dorințe, iar trebuințele-i sunt sumare. În scurt, duce existența de troglodit.

Repartizarea căsniciilor în tipurile descrise mai sus se poate face numai cu aproximație. Dacă ar fi totuși necesar să facem această repartiție, apoi ar reveni 50 %³⁵ la tipul A, 20 % la B, 20 % la C, 4-5 % la D, 4-5 % la E. Din căsniciile de tip D și E se recrutează cea mai mare parte din proletariatul agricol din sate.

În familie, părinții alcătuiesc o generație, iar copiii alta. După părerea țăranului, familia cu copii este binecuvântată, iar cea fără copii se află sub blestem. *Copilul este un dar de la Dumnezeu.* În rugăciunile ortodoxe se imploră bunătatea lui Dumnezeu pentru „dar de prunci” și pentru „prunci buni”. Soții care n-au copii n-au nici bucurii și chiar nici dragoste adevărată între ei.

³⁵ Toate procentele sunt scrise în creion și se poate presupune că acest lucru s-a făcut mai târziu, probabil după ce autorul a mai făcut unele cercetări în acest sens.

De la o vreme nu se mai înțeleg, se urăsc și uneori chiar se despart. Căsnicia fără copii este asemeni pomului fără roade, la care nimeni nu se uită.

Adevărata familie este cea cu copii mulți și bine povățuiți. În trecut au existat în regiune multe familii în care numărul copiilor a trecut de 10. Nu trăiau toți, dar cei mai mulți ajungeau la maturitate. Erau bătrâni și bătrâne care se mândreau cu mulțimea nepoților, între 50 și 100. Exemplul pleca de la micii intelectuali ai satului. În prima decadă a secolului nostru, la Ungureni preotul Dumitru Moisiu se lăuda cu 14 copii, iar învățătorul Ilie Bart cu 17!

Acolo unde familia e numeroasă se zice că e *o casă de copii*. Într-o astfel de casă sunt în tot momentul fel de fel de accidente și incidente, mai mici sau mai mari, care trebuiesc remediate sau aplanate. Copiii cei mici, ca ulcelele, se hârjonesc, se ceartă, se bat, plâng, se împacă, râd. În casă e o dezordine oarecum pitorească. Copiii cei mari ajută la treabă în casă, în curte sau la câmp, fiecare după priceperea și puterea lui. Gospodina e copleșită de griji; treburile casnice (mâncarea, spălatul, cusutul, curățenia) alternează cu îngrijirea copiilor. Ea alăptează pe sugari, culcă pe unul, îmbracă pe altul, dă mâncare unuia și scoate spinul din piciorul altuia. Mai tot timpul face judecată între împricinați, aplicând și sancțiunile cuvenite. Într-o astfel de casă e totdeauna forfoteală și larmă cum e veșnică mișcare și zumzet într-un stup de albine. Cei doi soți trebuie să muncească din greu și să facă cheltuieli cu socotință ca să nu scape sărăcia în casă. Tot astfel trebuie să strunească bine și pe copii ca să ia o cale bună. Viața se scurge pe nesimțite, cu bucurii și necazuri, până când copiii cresc mari și ajung cu toții oameni la gospodăriile lor, în rândul lumii.

Omul de sat nu se îngrijorează că are mulți copii, căci ei sunt de la Dumnezeu pentru necaz la început, ajutor la muncă mai târziu și pentru sprijin la bătrânețe. Bucuria e mai mare pentru băieți. După o zicală, *Când se naște cu băiat rîd chiotorile casei* [subl. edit.]. Nici de fete nu se întristează țăranul, căci... *fiecare pai are umbra lui* [subl. edit.].

Omul de sat crede în zodie; copilul are caracterul și norocul după luna în care s-a născut, în funcție de conjecturile planetelor. Apoi, mai este ceas bun și ceas rău. Copilul care se naște în ceas bun e luminat la față și plăcut; crește ca din apă și ajunge bine. Copilul născut în ceas rău are cătătură urâtă, e întunecat, plânge mereu, rămâne chircit și *în socote* [?] [subl. edit.], adică slab și schilod. Când e mai mărișor, un asemenea copil se poartă cu totul altfel decât cei de seama lui: se ascunde prin spini, zvârle gunoaie în urma lui, umblă prin locuri singuratic și necurate, nu face treabă, nu mănâncă pâine albă și dulciuri. E mereu chemat de diavol. În trecut asemenea copii erau [duși] la mănăstire ca să se vindece prin rugăciuni.

Dacă nu are copiii săi, omul de sat se crede datorat să crească un „sufletar”. Adopțiunea se face uneori cu forme legale; alteori după uz tradițional. Copilul de suflet este considerat ca mlădiță de sânge. Omul sterp își îndeplinește astfel o datorie către Dumnezeu și în modul acesta capătă iertare de păcatele pentru care a fost lipsit de rod. Sufletarii se iau dintre copiii orfani sau părăsiți. În comuna Ungureni ȝiganii caldărari au lăsat doi copii: unul botezat de

Ion Ciulei din Plopenii Mici, iar altul de Ștefan Ciofu din Vicoleni. O familie de bucovineni venită la lucru pe moșie a lăsat lui Dumitru Coruian (?) din Ungureni-Ciulei o fată, numită Ana Moldoveanu. Unii dintre ei dovedesc toată recunoștința față de părinții adoptivi, alții răspund la binefacere cu ingratitudine. Pe aceștia din urmă țăranul îi aseamănă cu puii de lișiță sau cu rășuștele crescute de găină...

În familia rurală datoria cea mai mare a soților este să crească și să povățuiască (adică să educe) pe copiii lor. În afară de îngrijirea corporală, părinții transmit copiilor zestrea lor culturală: concepția despre lume și viață, credința religioasă, virtuțile etice, canoanele estetice, normele de comportare socială și, în același timp, profesiunea de agricultor și gospodar. În satul românesc fiecare generație a crescut în umbra și sub oblăduirea celei anterioare.

De la întemeierea neamului nostru și până astăzi funcționează, fără întrerupere, în sate, în fiecare familie, minunata școală a părinților și a bătrânilor la care s-au format țăranii de totdeauna. În această binefăcătoare școală, fără știință de carte, s-a alcătuit civilizația și cultura omului de sat. Cum au gândit, au simțit și au activat înaintașii în același mod gândesc, simt și activează urmașii. În comportarea omului de sat este un *conformism* care e dictat din afara lui.

*

* *

Se împlinește abia un secol de când a luat ființă școala primară oficială, creație de stat. Nimeni nu contestă rolul și importanța ei; dar ea nu poate elimina străvechea școală a părinților. Cât va exista familia, ca unitate socială de bază pentru societate, școala părinților va dăinui în mod firesc, ca strict necesară.

Omul de sat folosește în opera sa educativă, cu un instinct didactic ancestral, oarecare principii și anumite procedee practice. Înainte de toate, țăranul e convins de *necesitatea* educației. Acest adevăr e ilustrat în proverbe și zicale: *Pământul bun cere puțină apă, dar tot cere. Ca să dea rod, pomul trebuie curățit de uscături și de omizi, nu să-l tai din rădăcină. Mlădița strâmbă se îndreaptă de tânără. Pe locul nesămănat năpădesc buruienile* [subl. edit.]. Țăranul crede în puterea eredității: *Cum e sacul așa-i și petecul. Surcica nu sare departe de trunchi. Uneori capeți fân bun din iarbă proastă* [subl. edit.]. Tot așa crede și în influența mediului: *Spune-mi cu cine te aduni ca să-ți spun cine ești. Merele rele strică și pe cele bune, iar brânza de capră pe cea de oaie* [subl. edit.]. Țăranul nu se îndoiește de *posibilitatea* educației: *Tot învățul are și dezvăț. Din măcieș iese trandafirul* [subl. edit.].

La baza sistemului său de educație omul de sat pune *iubirea*, discretă și reținută: dacă soarele ar încălzi prea de aproape ar dogorî și ar provoca vătămări. Când copilul simte că e alintat și răsfățat devine tiran și abuziv. După constatarea țăranului, copilul e mai rău ca porcul; dacă, din slăbiciune, i s-a îngăduit o necuviință, el se crede îndreptățit să săvârșească și altele. Tatăl și mama sunt datori să-și iubească copiii din toată inima, dar ei să nu cunoască aceasta, să-i sărute prin somn.

Educația copiilor în școala părinților se bazează pe principiul celei mai stricte autorități. Copiii datoresc părinților supunere desăvârșită și respect necondiționat. În trecut erau reguli ce se păstrau cu grijă. Dimineața, după ce se spală și se închină, copilul sărută mâna mamei și tatei; tot așa după ce se scoală de la masă. Dacă în timpul ospățului dorea ceva spunea mamei sale la ureche. Nu se pomenea să răspundă urât sau să strâmbe pe cei mai mari. În familia țărănească nu se obișnuiește ca un copil să zică părintelui *tu*, ci numai *mata* sau *dumneata*.

Țăranul aplică pedepse cu toată severitatea, bătaia și privațiunea de mâncare. Mai ales mama *ciocnește* pe copiii mici de câteva ori pe zi ca să-i liniștească. Dar bătaia ei este totdeauna cu milă și cu durere, căci dă în propriul ei trup. De altfel, după credința populară, unde dă mama crește. În tradiția satului sunt norme și pentru cazurile când părinții au comportări greșite față de copii. Dacă tatăl vrea să bată un flăcău, acesta din urmă are datoria să fugă din fața lui; dacă îl ajunge, fiul are dreptul să-l pună la pământ și apoi să se ascundă.

Pe mamă, copilul, de la cel mai mic până la cel mai mare, nu are dreptul să o atingă nici măcar cu un deget: trebuie să se lase bătut de ea. Oricum, e mare păcat să dai într-un părinte; mâna care a lovit pe tată sau pe mamă nu mai putrezește... În familia țărănească există și între copii o ierarhie strictă, după vârstă: cei mai mici datoresc supunere și ascultare celor mai mari. Chiar dacă diferența de vârstă e numai de un an, un frate mai mare e bădia sau bădița, iar o soră este lița (lelița) sau țața.

Familia de sat are temeliile așezate pe iubire: se iubesc soții între ei, soții și copiii, apoi copiii între ei. Dragostea tuturor se manifestă în bună înțelegere și în ajutor reciproc. Afecțiunea se arată și în întrebuințarea diminutivelor pentru numele de persoane.

Dăm diminutivele (hipocoristice³⁶) la câteva nume de persoană ce se întrebuințează în regiune. *Ana*. Anca, Ancuța, Anișoara, Aneta, Anetuța, Anica, Anicuța, Anișoara, Anița, Anuța; *Anastasia*. Nastasica, Tasia, Tasica. *Ecaterina*. Catinca, Catincuța, Catrina, Catrinuța, Tincă, Tincuța; *Elena*. Ileana, Ilenuța, Leana, Lența, Lențuca, Lenuța, Nuța; *Elisaveta*. Lisaveta, Saveta, Savetuța, Veta; *Maria*. Marghioala, Marghiolița, Maricica, Marița, Mărioara, Măriuca, Măriuța; *Natalia*. Natalița, Talița, Taluca, Taluța; *Alexandru*. Alixăndrel, Lisandru, Sandu, Sănduc, Săndel; *Andrei*. Andrieș, Andruc, Andruță; *Constantin*. Costache, Costică, Costăchel, Costea, Costel, Cotin, Tică, Ticuță; *Dumitru*. Dumitrel, Dumitrică, Dumitraș, Mitică, Mitiță, Mitrache, Mitrăchel, Mitrel, Mitrică, Mitriță, Mitru, Mitruță, Trică, Truță; *Gavril*. Gavrilaș, Gavriluță; *Gheorghe*. Georgică, Gheorghieș, Gheorghită, Ghighi, Ghiță, Ghițior, Ghițucă, Gică, Gicușor, Guță; *Grigore*. Grigoraș, Grigorel, Grigoriță; *Ilie*. Iliuță, Iluță, Ilieș, Ilucă, Luță; *Ion*. Ionel, Ionică, Ionuță, Jean, Jenică, Nică, Niță, Nicușor, Nicuță; *Mihai*. Mihalache, Mihăeș, Mihăilă, Mihăiță, Mihu, Mihuț, Miluță; *Neculai*. Niculăeș, Niculăiță, Nicu, Nicușor, Culai, Culiță; *Pavel*.

³⁶ Adăugat în creion.

Păvălucă, Păvăluță; *Petru*. Petrică, Petrișor, Petruță; *Ștefan*. Ștefănel, Ștefănică, Ștefăniță, Ștefănucă, Fănel, Fănică, Fănucă; *Teodor*. Toader, Todirel, Todirică, Todiriță, Tudorel, Tudorică, Tudoruț; *Vasile*. Vasilică.

Astăzi autoritatea în familie este mai puțin riguroasă. După vorbele bătrânilor, va veni vremea când copiii nu vor mai avea nici iubire, nici frică, nici rușine de părinți, dar atunci sfârșitul lumii nu va fi departe.

Un principiu fundamental în școala părinților este munca, munca grea și continuă, pe care o are profesiunea de agricultor și gospodar. Ea aduce: vigoare fizică și morală, avere materială și bună reputație. Din copilărie fragedă și până se căsătorește copilul țaranului, băiat sau fată, muncește în gospodăria părintească, cu credință desăvârșită. În economia [familială] copilul este factor de producție. Munca este un excelent mijloc educativ prin folosul intelectual și prin satisfacția morală pe care le [generează] produsul realizat. Numai cine a dobândit un bun economic cu prețul efortului greu și ostenelei, numai acela îl poate aprecia mai bine, îl poate conserva mai cu grijă și îl poate utiliza cu mai mult folos.

Pe lângă legea muncii, țăranul, în practica sa educativă, lasă pe copil expus greutăților și învățăturilor pentru a-l deprinde cu nevoia și lipsa. După constatarea țăranului, *tot răul este spre bine*; de aceea el nu ferește pe copilul său de lipsuri, de suferințe și de necazuri. În lupta grea cu viața, omul de sat se formează muncitor, cinstit, sobru, auster.

În școala familiei *munca și nevoia* sunt temeiurile învățăturii. În practica sa educativă țăranul nu ascunde copiilor realitatea. În fața lor soții se ceartă, se insultă, critică pe vecini și cunoscuți, se plâng de autoritățile comunale, se jăluesc de multele necazuri zilnice, discută situațiile și evenimentele zilei. Copiii văd și ascultă toate acestea și le înțeleg bine sau rău; oricum ei fac cunoștință cu adevărata viață, cu realitatea.

Copiii alcătuiesc grupuri sociale care rămân permanent aceleași. În fiecare generație, în aceleași faze de dezvoltare, aceste grupe se manifestă la fel. Până la căsătorie, copilul și tânărul de țară trec prin mai multe perioade. Până la un an, copilul este sugar, i se zice copil de țată sau de brațe. Până la 7 ani băiețelul (copilașul) și fetița (copilița) trăiesc prima copilărie. Între 8-12 ani pentru băiat și pentru fată (copilă) este copilăria propriu-zisă. Între 12-15 ani băiețandru și fetișcana (codana) sunt prepuberi. Între 15-18 ani băitânașul (flăcăoanu) și fata sunt puberi. Între 18-23 ani băitanul (flăcăul) și fata mare sunt adolescenți. După căsătorie, amândoi trec în rândul adulților.

Primul an al copilăriei cere îngrijiri atente. Ca să nu stingherească prea mult pe mama de la treburile, copilul este legat cu șitoarea [?] de mijloc și de furca de tors pusă după pat. Astfel copilul se poate mișca până aproape de margine, se joacă în legea lui, plânge, adoarme. Când învață să meargă și să vorbească cei mai mari din jur îi dau mare ajutor. Când începe să umble, în timpul verii, copilul adoarme unde se întâmplă, pe prispă, în mijlocul curții, prin buruieni, sub un pom și chiar în drum: doarme cu mâinile întinse în cruce sau strânse la piept, ca și cum ar fi prins soarele în brațe. Când doarme copilul mic e

de toată frumusețea. După credința poporului, lângă fiecare străjuiește un înger. De altfel copiii sunt îngeri pământului. În somn copilul e *înger surd*. Vara, la câmp, ca să nu se rătăcească prin semănături copiii mici sunt priponiți de buruieni. Copilul de sat crește văzând cu ochii; după o zicală, copiii n-au sărbătoare la crescut.

Copilăria până la 7 ani este considerată cea mai fericită: ocupația principală este jocul. Omul de sat are toată înțelegerea pentru drepturile copilului, care e liber să se joace cât vrea, să facă obrăznicii și chiar șotii. Se spune că copilul e cuminte numai după ce adoarme. Tot așa, dacă nu face năzbâtii nu-i copil. Ca să nu stea sângele în el, copilul trebuie să fie în continuă activitate.

În jocul ei fetița face păpuși de bețe și ciucălăi, din cârpe, cordele, panglici și bucăți de stofă de toate culorile. Construiește căsuțe pentru păpuși din cutii sau în pământ. Ca podoabe pentru ea face șiraguri de pus la gât din fel de fel de semințe. Băiețelul lucrează fluierători din crenguțe de nuc, de răchită, de salcie și fluier de stuf, soc sau cucută. Se joacă *de-a trenul* și *de-a soldații* cu cutiile de chibrituri. Scoabește în pământ fântâni cu ghizduri de ciucălăi. Înfinge bețe multe în formă de pădure, face ocoale în care închide nuci sau fructe de durducan, care reprezintă oile sau boii. Călărește pe bețe de haldan sau de floarea soarelui și se joacă *de-a caii*. Face cărucioare din bostan, din tigăi părăsite, din cutii de lemn și cară lut, lemne din pădurea de bețe sau recoltă de pe câmp.

Băiețelul și fetița au și jocuri comune. Aleargă după fluturi și cărăbuși, culeg flori de pe câmp, colecționează pietricele, cioburi colorate și nasturi de tot felul. Duc război cu cloșca pentru ca să-i fure un puișor cu care să se joace, hărțuiesc pe gânsac, luând boboci din cârd. Chiar și ei între ei se joacă *de-a cloșca cu pui* (sau *puia-gaia*). Un copil, care e hultan, scoabește o gropiță în pământ. Cloșca, cu toți puii după ea, se oprește și-l întreabă: „– Ce faci aici? / – Fac mâncare! / – Dar cu ce faci mâncare? / – Cu un pui de-al tău”. După ce cloșca l-a înconjurat astfel de trei ori, hultanul se ridică după pradă. Copiii, băieții și fetițe, sunt înșirați în spatele cloștii și se țin unul de altul cu brațele sau de haine. El spune mereu „Am să-ți fur un pui!” [iar] cloșca răspunde [cu expresia] „Am să-ți scot un ochi!” După oarecare hărțuiești, hultanul se repede spre șiragul de copii care aleargă în partea contrară; cloșca îi apără. Puii pe care hultanul i-a desprins din șir sunt ai lui. Când cloșca a rămas cu mai puțin de jumătate din pui, jocul se sfârșește spre a începe din nou sau se trece la altul.

Băieții și fetițele au și alte distracții. Îmbracă și îmbrobodesc pisici și cățeluși, fac pe pisicuțe să se învârtăască până amețesc după un motocel de hârtie legat de coadă; amăgesc cu o bucată de mămăligă pe câte un câine care aleargă după ei toată curtea. În grup ei se joacă laolaltă în nisipul și colbul drumului, unde fac adevărate gospodării din țărână. Când trece vreo căruță și le strică așezările fac larmă de iad. Uneori trasează în nisipurile drumului țări cu hotare, care au împărați și personaje din poveste. Împărțiți în tabere adverse, copiii dau lupte care duc la încălcarea reciprocă a teritoriilor trasate.

Dar copiii până la 7 ani fac și stricăciuni la bob, la mazăre, la pepeni și la harbuji. Ca să-i sperie părinții fac o momăe care, în părțile Ungurenilor, se numește *cioineac*. Pentru că face șotii, stricăciuni și mici răutăți copilul de această vârstă are și anumite epite: drac, dimun, faraon, împelițat, obsăgă, otravă, pocneț.

Copiii la această vârstă se agață și de unele treburî în care nu pun stăruință și continuitate și le săvârșesc mai mult în joacă. Astfel, fetița coase cordele, încearcă flori simple cu acul pe pânză, mătură casa, dă mâncare păsărilor din pestelcuță, paște boboci și miei, dădăcește pe un copil mai mic și se amestecă la făcut mâncarea, la copt, la spălat, la grijit, imitând tot ceea ce vede că face mama. Băiețelul aduce apă cu cofița, culege buruieni pentru porci, mătură curtea, paște găștele sau cârlanii, se amestecă la prășit, la mânat caii, la hrănit vitele. Se încumetă a merge la dugheană pentru mici cumpărături (mai ales tutun pentru tata), iar pe drum hărățește câinii cu bățul prin garduri.

Între 8-12 ani copiii de sat au preocupări deopotrivă atât pentru joc, cât și pentru muncă. Jocul cel mai preferat pentru fată este *de-a casa*, cu păpușa, cu fel de fel de obiecte de interior lucrate de ea. Întreagă această alcătuire este animată întocmai ca și viața cotidiană din familie. Fata îndeplinește rol de mamă, ca gospodină și educatoare. În imaginația fetei păpușile fac acțiuni bune și rele; de aceea mereu le laudă sau le dojenește. În acest menaj improvizat, „mama” e mereu în treburî: face mâncare pentru păpuși, le îmbăiază, le îmbracă și le dezbracă mereu, le culcă; apoi mătură casa, spală, curăță și grijește. Jocul se practică și în grup, rezultând un adevărat sățișor în miniatură, cu câteva gospodărioare. Vecinele lor (adică păpușile) și cu mamele lor (adică fetele) își împrumută obiecte casnice, se vizitează, stau la sfat, se ceartă, se împacă, merg la biserică, la primărie, la dugheană, la horă, la nuntă, la cumătrie, la înmormântare.

Jocul băiatului se desfășoară mai mult pe afară. Distracția cea mai plăcută în timpul verii este scăldatul la Jijia; băiatul e în stare să stea o zi întreagă pe malul gârlei uitând de foame, de sete și de somn. Ocupația aici e diversă și fără întrerupere. Când Jijia scade vara din cauza secetei, băieții fac iezături cu brazde de iarbă și cu pământ ca să se strângă apă multă. În asemenea locuri și la bulboane ei sar de pe maluri înalte; uneori, în astfel de sărituri le crapă pielea de pe corp. Înoată în toate felurile: pe pânțece, pe spate, în picioare. Se scufundă și se întrec în a sta cât mai multă vreme în apă. Se bat cu apă, lovind-o puternic cu palmele, de la unul spre altul. Scot boi, aruncând pietre lucii care merg săltând pe suprafața apei până departe. Se dau *de-a șuiucul* pe părții făcute de sus, de pe mal, până jos în apă; iar de multe ori își taie pielea în așchii de scoici, pietre sau sticlă. Prin găurile din maluri, de sub apă, prind raci și pești. Pe plaja de nisip lucrează din hlei figurine și obiecte casnice de tot felul. Fac bărci de hârtie sau din hlei, cărora le dau drumul pe apă. Cu glodul scos din fundul gârlei sau din cel de pe maluri se ung peste tot corpul. Negri ca dracii, stau la soare până se usucă glodul de pe ei și pielea începe să se strângă; apoi sar în apă, se bălăcesc și se afundă. Când se satură de joc și se întorc spre casă ei sunt încă plini de hlei și nisip prin păr, prin urechi, pe trup, pe picioare.

Un joc simplu este *ciga*. O bucată de lemn, scurtă (5-10 cm), groasă și grea, e pusă într-o gropiță în pământ pe capătul unei lopățele sau a unui băț subțire și lung. Cu alt băț se lovește puternic coada bățului din groapă; ciga este astfel aruncată la oarecare distanță, care se măsoară cu pașii. Cine a trimis-o mai departe acela a câștigat jocul. Alteori băieții se joacă *de-a războiul*, [fiind] împărțiți în două tabere adverse; ei întrebuințează pușcă de soc (cu dopuri de câlț³⁷), arcuri din crenguțe verzi (de gutui, prun sălbatic, dud sau liliac) și săgeți de stuf sau draniță de brad. Cotiuga de la plug e folosită ca tun. O altă preferință este zmeul de hârtie cu schelet de șindrila sau stuf, cu coadă de cordele și cu sfoară lungă. Zmeul e cu atât mai reușit cu cât se ridică mai sus și cu cât face zgomot mai mare. Băieții se joacă și *de-a biserica*. Într-un coșar gol aranjează un interior de biserică cu icoane, sfeșnice, podoabe (cruci, prapure, fânare), toacă, clopote, blide și naforă. Preotul (având tulpăne în loc de veșminte) și dascălii cântă, iar credincioșii se închină.

În jocul *de-a trenul* băieții se prind în lanț, unul după altul, și aleargă pe cărări de la gară la gară. Cel din frunte e locomotiva: pufnește, fluieră și mișcă mâinile închipuind mișcarea roților. Sunt trenuri de marfă și trenuri de persoane. Uneori se întâmplă ciocniri și trenurile deraiază; mașinile și vagoanele se rostogolesc și se amestecă într-o larmă asurzitoare. La calea ferată care trece pe valea Jijiei copiii întâmpină trenurile cu strigăte și exclamații. Se feresc mai departe ca să nu-i stropească focarul cu apă fierbinte. Dar, îndată ce a trecut trenul, se suie pe terasament în goană, pun urechea pe șină și ascultă zgomotul care se tot îndepărtează. La stâlpii de telefon ascultă cu urechea zbârnâitul sârmelor. La poduri și podețe copiii se ascund dedesubt când trec trenurile. Unii, mai îndrăzneți, trec barele de fier de deasupra podurilor celor mari la o înălțime amețitoare, deasupra apei. Când se joacă la calea ferată copiii au mare frică de ciocănar (revizorul de linie), la apropierea căruia fug în toate părțile și se ascund.

Pe pante repezi, cu iarba uscată de arșița verii, băieții se dau *de-a șuiucul* pe pânțele, cu săniuța sau cu covata. Un joc folosit mai ales pe vreme urâtă este cel cu bumbii sau cu banii. Cu două degete ale mâinii (dreaptă sau stângă, după înțelegere) se dă un bobârnac obiectului spre o gaură care e făcută în pământ; cine nimerește mai repede atunci când îi vine rândul acela câștigă.

În jocurile lor băieții fac și răutăți: strică cuiburi de păsărele, devastează pomi sau plante agricole cu fructele abia urzite, atacă grădini de legume și de harbuji. Una din marile preferințe ale băieților este harapnicul, care se face din cânepă și are șfichi. Toamna, în grupuri, băieții se întrec în a pocni cât mai tare spre fala lor, spre supărarea celor mai în vârstă și spre groaza câinilor.

Sunt și jocuri mai organizate, care presupun anumite reguli, transmise de generațiile anterioare de copii ce au trecut prin această vârstă. Mai întâi jucătorii se separă, după preferință, în două tabere, care vor avea roluri diferite: bătaia și

³⁷ *Câlț* (pl. *câlți*): resturi de cânepă sau de in dărăcit (din care se fac funii, pânză de sac ș.a.) (DEX, ediția a 2-a revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2012, p. 162).

pascarea³⁸. Un jucător aruncă spre unul din adversari un băț, pe care acesta îl prinde din zbor. Apoi, pe rând, pun pumnul, unul deasupra celuilalt, până la vârful. Cel care a ocupat vârful va fi la bătaie cu tabăra lui. Adversarul poate protesta cu expresia „Nu mă prind” și poate susține că încă mai poate apuca bățul oricât de puțin. În acest caz i se cere să facă probă: să arunce bățul peste cap, dacă va putea, cu câtă porțiune izbutește să apuce cu degetele din el.

Jocul preferat de băieți, la această vârstă, este cu mingea. Aceasta e făcută din păr de cal și legată strâns cu sfoară. *Cucurile*. Unul din jucători bate mingea, iar ceilalți caută s-o prindă; cel care o prinde trece la bătaie. *Țica*. Atunci când se joacă în patru, doi jucători sunt la bătaie și doi la pascare. Ei sunt repartizați la două găuri făcute în pământ la depărtare de 10 m una de alta: un jucător cu adversarul său. Jucătorii de la bătaie dau cucuri și apoi trebuie să se apropie unul de altul și să bată bețele. Dacă cei de la pascare izbutesc să prindă mingea din cuc sau s-o pună în gaură cât cei doi adversari bat bețele, trec ei la bătaie. Când mingea e trimisă la depărtare mai mare, cei doi jucători de la bătaie au timpul să facă și o înfloritură de joc. Când ajung la mijlocul distanței, ei prind bețele cu amândouă mâinile și se întorc de câteva ori; se zice că atunci fac *țesătură*. Când sunt mai mulți jucători se împart în număr egal, în două cete, care alternează la bătaie și la pascare.

Poarca e un joc mai vechi. Se face în pământ o gaură mai mare, numită *goger*, și altele mai mici în jurul ei, la distanța de 2-3 m una de alta, după numărul jucătorilor. Fiecare gaură e păzită de câte un jucător, afară de cea din mijloc. Jucătorul de la pascare caută să aducă din afară mingea (care e poarca), cu bățul, către gaura din mijloc. Toți ceilalți o îndepărtează cu bățul pentru ca jucătorul să nu-și ajungă scopul. Nu e îngăduit să se atingă mingea nici cu mâna, nici cu piciorul. Când jucătorii caută să îndepărteze mingea, cel de la pascare urmărește o gaură nepăzită și pune bățul în ea. În acest caz, jucătorul respectiv trece la pascare. Dacă găurile sunt bine păzite, cel de la pascare poate cu greu să ocupe un loc. În rare cazuri el izbutește să aducă mingea la gropița din mijloc. Dacă se întâmplă aceasta, el strânge bețele de la toți jucătorii și le aruncă în sus peste cap, iar el ocupă cu bățul o gaură liberă. Fiecare se grăbește să-și ia bățul și să ocupe o gaură. Cel care rămâne pe dinafară trece la pascare. Mai există o variantă pentru final. Cel de la pascare, după ce a izbutit să aducă mingea la *goger*, caută să lovească cu mingea sa unul din bețele jucătorilor. Când izbutește, respectivul trece la pascare.

Palanca. Jucătorii trag o linie pe pământ și se așează cu toții jos la rând, de-o parte a ei, având în mână un băț flexibil, cam de un metru. Fiecare, la rândul său, lovește de pământ bățul, care se rostogolește în față de câteva ori. Câștigă acel jucător al cărui băț s-a dus mai departe.

Pichiu. Participă doi jucători sau două perechi a câte doi. Cel de la bătaie, așezat într-un cerc, are două bețe: unul de 75 cm și altul, numit pichi, de 30 cm.

³⁸ *Pascarea*: situația, atribuția celui (sau celor) care trebuie să servească pe cel (sau pe cei) de la bătaie (*ibidem*, p. 789).

El lovește bățul mic cu cel mare, iar jucătorul de la pascare încearcă să prindă pichiul. Dacă îl prinde capătă un număr de puncte, după înțelegere. Apoi el aruncă pichiul căutând să-l plaseze în cerc. Adversarul apără cu bățul cel mare și îndepărtează pichiul aruncat. *Dacă pichiul cade în cerc, cel ce a pescărit intră la bătaie.* Dacă bățul cel mic e lovit de cel de la bătaie se numără câți pași sunt de la marginea cercului până la locul căderii. Fiecare pas are valoare de 10 puncte pentru cel de la bătaie. Câteodată, când cel de la bătaie caută să lovească nu nimerește și pichiul cade la pământ. Adversarul strigă „Una pe sub picior”. Asta se poate întâmpla de două sau mai multe ori. În acest caz, cel de la pascare aruncă pichiul spre cerc, *pe sub picior*, de atâtea ori de câte a căzut jos, din cauză că n-a fost nimerit de cel de la bătaie. De la ultimul loc de unde a ajuns, cel de la pascare aruncă pichiul direct în cerc. Partea amuzantă a jocului este acum, când cel de la pascare hârbuește pe adversar...

Țările. Pe un teren tare și curat, doi jucători fac un dreptunghi cu cuțitul pe pământ și-l împart în două țări. Cel de la bătaie aruncă din țara lui un briceag spre teritoriul vecinului, tăind o porțiune după direcția lamei. Astfel anexează mereu bucăți la țara lui. Când țara adversarului s-a micșorat așa de mult încât acesta nu poate sta pe ea măcar cu un picior, jocul s-a terminat prin înfrângerea lui. Dacă în timpul jocului cuțitul aruncat de cel de la bătaie nu s-a înfipt și a căzut jos, inițiativa trece de partea adversarului. Situația cea mai dificilă pentru adversar este atunci când teritoriul său e în formă de insulă tot mai mică. De aceea jucătorul de la pascare cedează cât mai repede astfel de teritoriu, chiar dacă porțiunea este destul de mare.

Țurca. Se folosește un mic obiect de lemn, în formă de priză, cu vârfurile ascuțite, numit țurca [? turca. În manuscris apar ambele variante, așa că ne este greu să precizăm care este cea corectă. Înclinăm spre cea similară cu denumirea jocului, pe care de altfel am și păstrat-o]. Pe una din fețe este scris numărul X (roman); fața aceasta se numește zerca. Pe celelalte fețe se scriu zecile următoare: XX, XXX, IL. Cel de la bătaie pune țurca deasupra unei găuri făcute în pământ. Cu un alt băț, pe care îl pune sub țurcă, o aruncă în sus și cât mai departe. Dacă cel de la pascare o prinde, trece la bătaie și capătă un număr de puncte, după înțelegere. Dacă n-a prins țurca, o aruncă în așa fel ca să lovească bățul pus de-a curmezișul găurii. Dacă nu s-a realizat nici una din acestea, cel de la bătaie așează țurca pe marginea găurii cu unul din vârfuri înclinat de 45 grade. Cu bățul el lovește vârful țurcii care saltă în aer, dându-i posibilitatea s-o lovească puternic și s-o depărteze cât mai mult de groapă. El are dreptul să mai dea alte lovituri după numărul însemnat pe fața pe care a căzut țurca.

Untu. Jucătorii, trei până la 8-10, se înșiruiesc pe o linie și la distanță de un metru unul de altul. Fiecare face cu bățul o gropiță în fața sa; pământul scos e depozitat alături. La 10 m de linie se înfițează un băț în pământ. Începând de la un capăt, fiecare jucător aruncă, *pe rând*, cu bățul propriu, căutând să lovească bățul înfițat. Cel care l-a lovit se duce să ridice bățul; nimeni nu are voie să se atingă de gaura lui. Dacă nu a lovit, în timp ce fuge să-și ia bățul propriu,

ceilalți se repăd la groapa lui și i-o adâncesc cât mai mult, luând pământ, pe care îl duc la găurile lor. Jucătorul plecat se grăbește să se întoarcă spre a pune bățul în gaură; așa încetează luarea de pământ. Se procedează astfel până ce întreg șirul de jucători aruncă bățul de 3-4 ori, după înțelegere. Urmează apoi partea a doua a jocului: constatarea pe care o fac toți jucătorii în grup, la fiecare gaură pe rând. Din depozitul de pământ trebuie să se astupe mai întâi gaura. Dacă nu se astupă, se umple, luându-se pământ dintr-o gaură făcută anume. Dar, în acest caz, jucătorul respectiv primește pedeapsă. Doi copii mai voinici prind pe pedepsit de cap și de picioare și îl lovesc cu dosul de pământ de atâtea ori câți pumni de țărână au fost adăugați în gaura lui. Cine are cel mai mare plus de pământ câștigă jocul și are cuvânt hotărâtor.

Cel mai mare amuzament de iarnă este trasul cu săniuța, datul pe gheață și facerea omului de zăpadă. Băieții sunt în stare să se joace ziua întreagă fără să mănânce, iar seara, înghețați de frig, se întorc cu opincuțele ieșite din picioare și cu obielele ude. O ocupație de iarnă este și prinsul păsărelelor (sticleți, scatii, măcăleandri) cu lațuri din păr de cal. Unii au cușcuțe pentru captive și le hrănesc cu boabe de cânepă. După ce se întunecă prind vrăbii cu mâna sau cu coșarca în găurile din stogurile cu fân, în girezele de paie sau în streșinile de stuf ale caselor sau grajdurilor.

Băieții și fetele la această vârstă au și distracții comune. Se repetă jocurile din prima copilărie, dar în cadru mai complex. Când e timpul frumos se joacă pe toloacă sau pe câmp, mai departe; culeg flori, prind fluturi, scot păianjeni de prin găuri, umblu după gujulii și gângăanii. Când dau peste un melc îl întâmpină în cor cu recitativul: „Melc, melc, codobelc /, Scoate coarne boierești / Și te du la București / Și te suie pe butuc / Și-ți fă casa vălătuc!” Apoi: cântă, se întrec în strigăt, în aruncare, în fugă, în trântă, în joacă și chiar se bat. Se dau în scrânciob, care este o funie legată de creanga unui copac. Jocul preferat este *de-a v-ați ascunselea* (sau *de-a mijoarca*). Unul din copii amijește cu ochii închiși ca să nu vadă unde se ascund ceilalți. De altfel e ajurânt [?] să nu se uite; un copil l-a bătut cu pumnul în spate spunând: „Na-ți o nucă și-o duduca / Și-o curea de vacă rea / Să-ți sară ochii de-i vedea”.

Dar copilul între 8-12 ani execută tot pe atât și muncă adevărată. Fata știe toată rânduiala casei: face unele mâncări mai ușoare, mătură, scutură și așează prin casă. În timpul lucrului rămâne acasă ca o femeie bătrână și caută de copiii mai mici, de cloște, de pui, de miei, de porci, de vițeluși. Se amestecă și la țesut: face țevi și chiar se încumetă să bată cu vatalul³⁹. Băiatul se angajează în mici treburi gospodărești acasă și la câmp. Începe a mânui unele unelte și lucrează obiecte ce se pot întrebuința în casă sau gospodărie. E preocupat îndeosebi de carul cu boi sau de căruța de cai.

Copiii de ambe sexe au la această vârstă îndeletniciri comune de muncă. Duc și aduc vitele de la cireadă; îngrijesc vietățile mici de pe lângă casă. Iau

³⁹ Parte componentă a stativelor (denumire dată războiului de țesut în părțile de nord ale Moldovei).

parte, după puterile lor și atât cât simt plăcere, la diferite munci: prașila, secerea, tăiatul și desfăcutul porumbului. Toamna, după culesul recoltelor, când păscutul e îngăduit pe toate ogoarele, cete de copii (băieți și fete) păzesc mici cârduri de vite sau oi. Ei cântă, se hârjonesc și fac jocuri la care coc popușoi și cartofi.

În rânduiala de muncă a copilului de sat la această vârstă intră și obligațiile școlare. Când le lipsesc obiectele de scris și le mai fac și singuri: condeie din șindrilă, penițe din stof, cerneală din boz. În loc de sugativă folosesc cenușă sau nisip. Picăturile căzute pe foaia curată de caiet sunt șterse cu limba. În activitatea copilului de sat, chiar la această vârstă, se întrevede o pregătire pentru viața profesională de mai târziu.

Între 12-15 ani înclinarea tineretului de sat este mai mult pentru muncă. Tinerii, de ambe sexe, încep cariera gospodărească în familie, ca ucenici: fetișcana pe lângă mamă, iar băitanul pe lângă tată. La această vârstă fata dă ajutor la mai toate treburile casnice: la pregătit mâncarea, la spălat rufe, la griji, la tors și țesut, la lucrul în grădină. La 13 ani fata trebuie să știe a face o mămligă reușită (ceea ce nu e lucru tocmai ușor), să cârpească rufe, să coase flori pentru cămașă, să îngrijească un copil mic și viețuitoarele din curte. Lucrează și la câmp. Toate acestea le face sub supravegherea și conducerea mamei sau a surorilor mai mari. Băițandrul ia parte la orice treabă din gospodărie sub ochii tatălui sau a fraților mai în vârstă. Vara lucrează la câmp, [iar] iarna îngrijește de vite.

Înainte de primul război mondial, când exista marea proprietate, tinerii de această vârstă se angajau la plugurile boierești pentru arăturile de primăvară și de toamnă. Primeau mâncare (mămăligă, brânză, varză, castraveți, cartofi, fasole), o simbrie de 20-25 lei pe lună și câte o pereche de opinci. Plugul cu patru vite era purtat de doi plugari: unul mâna boii, iar celălalt ținea de coarne. Plugarii erau supravegheați de feciori boierești (pristavii), care se purtau cu asprime și care aveau dreptul chiar să-i bată în anumite cazuri: nu le era îngăduit să facă greșuri cu plugurile și nici să lovească cu răutate boii stăpânului. Dacă feciorii boierești urmăreau felul cum se îndeplinește munca, sufarii observau mereu starea de îngrijire și de sănătate a boilor. Tinerii lucrau la plug cât ținea lumina zilei; la amiază se făcea un popas mai lung, când se schimbau boii. Fiecare plugar avea harapnicul lui, făcut de-acasă, din fuior, cu deosebită măiestrie; de la curte i se dădea doar un bici mai mic de curele.

Duminica și sărbătorile veneau acasă ca să se primenească. Plugăria dădea acestor tineri un aer de maturitate, era prima ocazie când ei se despărțeau de familie și de sat și câștigau primele învățăminte printre străini. Părinții se mândreau că au un fecior plugar și că a început să câștige singur. Copiii mai mici priveau cu admirație pe plugari și aceștia manifestau oarecare orgoliu. Erau cazuri când feciori de oameni gospodari, cu destulă avere, se angajau la plugurile boierești ca să fie în rândul plugarilor din sat. Duminica seară făceau joc cu fluier, la care veneau fete de vârsta lor; aceasta era hora cea mică a satului. Luni, în zorii zilei, plugarii se adunau într-un anume loc și plecau la

slujbă chiuind și pocnind din harapnice. Pe atunci copiii de țăran nu învățau la școli profesionale sau secundare decât în cazuri excepționale. Dacă erau primiți la plugărie abandonau chiar și școala primară; se considera drept rușine pentru un băiat să mai meargă la școală când alții, de seama lui, începeau să câștige. Odată cu desființarea marii proprietăți, tradiționala plugărie la boier a dispărut.

Între 12-15 ani fetele sunt preocupate de acele obiecte ce le folosesc la găteală și la împodobirea interiorului. Duminica, la horă, urmăresc cu atenție jocul celor mai mari. Acasă, între ele, fac exerciții de joc în așteptarea vremii ca să fie și ele scoase la horă. Sărbătoarea, după masă, în zile de vară, merg să culeagă mure de pe miriște. Băiețandrii, la această vârstă, manifestă interes pentru acele jocuri și distracții care cer abilitate și forță. În *trântă* dreaptă luptătorii se prind de mijloc cu brațele în cruce; se înțeleg de mai înainte dacă să folosească piedica (chelica). În *trânta* ciobănească adversarii își prind brațele din apropierea umerilor și fiecare caută să pună la pământ pe celălalt. O figură reușită este atunci când unul din ei, trântindu-se dintr-o dată la pământ, pune picioarele în burta celui lalt și-l aruncă peste cap. Jocurile din vârsta anterioară sunt abandonate pe încetul.

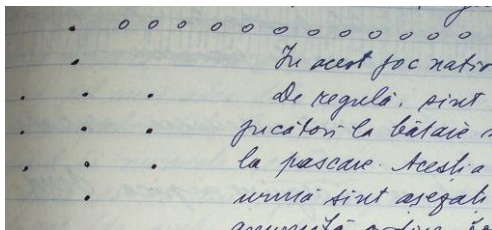
În vechime în regiune se juca *oina*. În acest joc național, de regulă sunt 12 jucători la bătaie și 12 la pascare. Aceștia din urmă sunt așezați într-o anumită ordine, formând două culoare [cum se vede în imaginea de mai jos]. Cei de la bătaie bat mingea pe rând și trec bățul în mâna celui următor; nu e permis a-l arunca la pământ. Jucătorii care au bătut mingea trebuie să fugă în lungul unui culoar și să se întoarcă pe celălalt. Cei care sunt prinși în careuri trebuie să se apere cu mâinile. Dacă prind mingea, o lasă jos și fug mai departe. Jucătorii din echipa de la pascare n-au voie să se depărteze de la locurile lor decât cel mult un metru și jumătate.

Dacă un jucător este lovit, întreaga echipă trece la pascare. Dacă mingea este prinsă din cuc de către unul din jucătorii de la pascare, întreaga echipă trece la bătaie.

Tinerii la această vârstă merg la hora satului și, mai de-o parte, schițează ei între ei, mai în glumă, mai în serios, jocuri în ritmul muzicii. În cete adverse ei se încaieră în bătăi adevărate, pornind, cel mai adesea, de la motive ridicole. Pentru impulsivitatea lor satul îi numește *cucoșei*.

Între 15-18 ani preocuparea tinerilor de sat (de ambe sexe) este îndreptată numai spre muncă. Ucenicul din familie a devenit muncitor tot mai calificat. Ca fizic, tinerii de această vârstă cresc mai ales în grosime și se maturizează. Pe plan intelectual, acum ei își formează o concepție despre lume și viață; sunt înclinați spre reverie, reflecțiune și introspecție. Au opinii, orgolii proprii și simț al demnității personale.

Fata rezolvă, alături de mama sa, mai toate problemele vieții casnice și săvârșește munci grele: face orice fel de mâncare, mulge vacile și oile, lucrează



cânepa și lâna. Își alcătuiește toată zestrea: îmbrăcăminte, albituri, așternuturi, țesături. De altfel sunt fete care se mărită la această vârstă. Flăcăoașul se descurcă în toate problemele de gospodărie și agricultură alături de tatăl său. Începe a-și agonisi pentru el o vită, un cal, câteva oițe, unelte, o căruță, o mașină [?] mică și straie. Face treburi grele: cară gunoiul la câmp, umblă cu căruța pentru transporturi ușoare, merge noaptea cu caii la păscut. Ca distracție, tinerii de această vârstă au horele, clăcile, nunțile, hramurile și priveghiurile.

Între 18-22 ani tinerii de ambe sexe sunt *practicanți în gospodărie* pe lângă părinții lor, pe care îi pot înlocui pe de-a întregul în orice fel de muncă. Flăcăul și fata cea mare au deplină încredere în ei și întreg simțul răspunderii. Își făuresc un mod de purtare, dovedind un caracter și o personalitate rurală în plină formație. Fata poate țină singură întreaga casă, iar flăcăul este în stare să conducă gospodăria și agricultura. El săvârșește treburile cele mai grele: cosește, cară pâinea cea albă și porumbul, merge la chirie. Astfel tinerii de ambe sexe sunt gata formați pentru căsătorie.

Dar flăcăul mai are de săvârșit încă o școală grea: cea a căzărmi. În serviciul militar tânărul rural se arată la început timid și stângaci. E copleșit de uzanțele tradiționale ale satului și de nostalgia casei părintești. Dar e muncitor, ordonat, cinstit și destul de deștept ca să-și însușească instrucția și tehnica militară. După 2-3 ani se întoarce acasă deplin maturizat: știe ce este disciplina și răbdarea. A văzut lumea și a suferit multe de la străini; ucenicia sa socială s-a încheiat. De acum înainte flăcăul a devenit adult, adică om întreg, care poate și chiar are datoria să alcătuiască o familie și să întemeieze o gospodărie.

În afară de părinți și copii, din familia rurală fac parte bătrânii când nu mai au gospodărie proprie. După un străvechi obicei al pământului, în casa părintească rămâne mai totdeauna băiatul cel mai mic, cu datoria să întrețină pe părinți cât sunt în viață și să le poartă de grija sufletelor după ce mor. Instituția aceasta a ultimogeniturii, pe linie bărbătească, a fost păzită mai mult în trecut decât astăzi.

Câteodată, în gospodărie rămâne o fată; atunci frații nu prea văd cu ochi buni intrarea unui străin (cumnatul) în *nișâna* părintească. Nișâna este adunătura de cereale pe care o fac de pe câmp hârciogii și alte animale ce trăiesc în pământ. În cazuri rare, când moștenitorii nu se înțeleg între ei, desfac gospodăria, împărțind materialele și grădina. Pământul de la câmp s-a împărțit totdeauna egal între moștenitorii de ambe sexe. Un vechi obicei al pământului era, pe vremuri, privilegiul bărbatului: pământul era moștenit numai de băieți, iar fetele primeau zestre. Rânduiala aceasta era păstrată pentru a nu se divide prea mult pământul, dar, mai ales, pentru a nu se înstrăina de familie. Astăzi obiceiul nu mai există.

Când nu mai pot duce gospodăria, bătrânii o lasă pe seama fiului mai mic, iar ei se retrag într-o încăpere modestă, unde trăiesc discret, fără să încurce treburile noii perechi. După ce unul din bătrâni a murit, celălalt își alege o cale.

Bătrânul (văduvii) rămâne în gospodăria veche și numai în rare cazuri se mută la una din fete. Mai totdeauna, el se împacă și cu nora și cu ginerele. În general, bătrânul este îngăduit, mai puțin bănuitor, mai resemnat și cu înțelegere

mai adâncă. Bătrânul Rotaru din Mândrești⁴⁰ a rămas cu feciorul său. Nora, originară din Borzești⁴¹, l-a îngrijit și l-a respectat ca pe tatăl ei. Când venea cineva să-l vadă bătrânul spunea: „Mă temeam că după moartea femeii am să rămân de răsul lumii. Dar la bătrânețele mele mi-a venit în casă un suflet al lui Dumnezeu!”

Bătrâna (văduva) se stabilește mai totdeauna pe lângă o fată și numai în rare cazuri rămâne în gospodăria veche cu nora și cu feciorul ei. Când stă la fată, bătrâna este o adevărată binefacere pentru acea căsnicie: ea face toate treburile pe care e în stare să le săvârșească. În sarcina ei rămân ocupațiile care cer nesfârșită răbdare: dădăcirea copiilor, lucratul cânepei și lânii, țesutul. Bătrâna este cel mai priincios muncitor al casei și paznicul cel mai de credință. În general, fata și ginerile o respectă și o ascultă. Aneta Calancea din Mândrești, care stătea la fiica ei Emilia Băetu, spunea tuturor: „Trăesc ca-n sânul lui Avram; numai de ni-ar da Dumnezeu sanatate la toți”.

Cu totul alta e situația când bătrâna văduvă e nevoită să locuiască împreună cu nora. Rivalitatea dintre soacră și noră e veche de când e lumea și va dăinui probabil cât vor exista oamenii. Bătrâna, care altă dată era stăpână absolută în casa ei, nu poate tolera o rivală ingrată, care a intrat de-a gata în toate lucrurile muncite de ea. De asta se arată mereu nemulțumită, fără înțelegerea situațiilor, nereținută, bănuitoare și veșnic cicălitoare. Conflictul între soacră și noră e interminabil: orice ar face sau orice ar zice una nu e pe placul celeilalte. Aversiunea duce la sfezi continui și chiar la bătăi. Nora instigă pe soț și pe copii împotriva soacrei.

În unele cazuri mai rare, bătrânul sau bătrâna, după ce rămân văduvi, trăiesc singuratici, cu menaj aparte, fără să se amestece în gospodăria unuia din copii. În Mândrești circulă o legendă în legătură cu Toader Criță, care a trăit către sfârșitul secolului trecut. Soția lui murise de holeră. Când a venit din nou boala sub înfățișare de femeie nebună ca să-l ia și pe el, câinii casei au încăierat-o și au mușcat-o. Criță a sărit și a scos-o din colții lor. Atunci ea l-a întrebat: „– Cum să-ți mulțumesc?” Bărbatul a răspuns: „– Să vii când te-oi chema eu”. Criță a trăit până la adânci bătrâneți deplin sănătos. Într-o zi s-a simțit rău; s-a suit pe pat și în câteva clipe a închis ochii pentru totdeauna. Toader Criță a viețuit singur după moartea soției; își făcea mâncare, spăla rufe și scutura casa. Era cinstit și așezat; nu supăra pe nimeni. La moartea lui tot satul l-a petrecut la groapă. Anica lui Ion Aluncăriței, tot din Mândrești, după ce a rămas văduvă a trăit singură de-o parte, fără să supere copiii. Bărbatul ei murise de trăsnet. Bătrâna era harnică, blândă și voioasă; deși săracă, se arăta totdeauna mulțumită.

Nu există sat fără bătrâni. Iar în legătură cu bătrânețea în lumea rurală circulă multe zicători și proverbe: *Satul care n-are bătrâni să-i cumpere. Perele*

⁴⁰ Sat în comuna Ungureni, județul Botoșani. A format o mică unitate administrativă împreună cu un alt vechi sat din micro-regiunea Ungureni, anume Călugăreni. Pentru mai multe informații se poate vedea Eugen D. Neculau, *op. cit.*, p. 17-30.

⁴¹ Sat în comuna Ungureni, județul Botoșani. A fost comună separată în perioada interbelică (*ibidem*, p. 13-16).

acre se fac bune toamna întocmai ca și oamenii la bătrânețe. Boii bătrâni trag brazda dreaptă. Când latră un câne bătrân să ieși afară. Calul bătrân nu se învață a merge în bustru [subl. edit.].

În genere, la sat bătrânețea este respectată. Copiii, tinerii și maturii sărută mâna bătrânilor, iar ei îi sărută pe obraji. Sunt însă și multe cazuri când părinții sunt neglijanți de proprii copii și priviți ca o povară inutilă. De aici și vorba: *Un părinte crește 10 copii, dar 10 copii nu-s în stare să țină un părinte* [subl. edit.].

Câteodată, ingratitudinea copiilor este de-a dreptul revoltătoare. În această privință, bătrânul Neculai Grozavu din Ungureni spunea: „Dacă ai lua casa de-un corn și s-o dai copilului tot n-ar fi mulțumit. El vine din când în când și te cearcă, dar numai ca să vadă dacă n-ai murit și dacă n-a fost altcineva mai înainte ca să apuce mai mult decât dânsul. Dacă te găsește în viață, trage nădejde să se mai capete cu ceva; din cât n-ai și lui să-i dai. Dar ca să-ți aducă ceva de la dânsul, ferească sfântul! Nu te poți aștepta la nimic, pentru că tot ce are ține pentru el. Ehei! Așa-i de când lumea: Îs mai aproape dinții decât părinții”. De aceea omul cuminte se pregătește din timp pentru anii bătrâneții, ca să nu rămână la cheremul nimănui. După o zicală, *Iarna și bătrânețea sunt frumoase, dar trebuie să fii bine pregătit pentru amândouă* [subl. edit.].

Bătrânii de ambe sexe au un mare rol îndrumător în lumea satelor; ei reprezintă bunătatea și experiența. Bătrânul este înțeleptul și cronicarul satului: împăciuiește pe împričinați, e sfătuitor în toate împrejurările și dă mărturii asupra stărilor din trecut. Bătrâna e povățuitoarea femeilor, e bucătăreasă la praznice și la nunți, e doftoroaie, moașă, descântătoare și uneori vrăjitoare.

Dar contribuția cea mai utilă și frumoasă o au bătrânii la creșterea și îndrumarea copiilor. Pentru aceștia, bunicul este tata bătrân sau bunelul, iar bunica e mama bătrână sau bătrânică. Bătrânii de ambe sexe sunt, în genere, povestitori de mare talent; ei transmit nepoților un uriaș și prețios tezaur folcloric. Baba analfabetă, formată la străvechea vatră de cultură a satului, face în cercul ei social un misionarism plin de zel umanitar. Școala bătrânilor îmbogățește mereu sufletele copiilor și tineretului cu cunoștințe, cu simțăminte și cu deprinderi multe și utile. Datorită bătrânilor, o bogată zestre spirituală trece de la o generație care apune către alta care se formează. Astfel strălucitoarea cultură populară se perpetuă la nesfârșit, cât va dura și realitatea românească.

Rudenia spirituală. În afară de rudenia de sânge, familiile au rude după botez și cununie. Una din marile datorii ale creștinului este să boteze și să cunune. Prin botez se aduce un suflet pe calea mântuirii, prin cununie creștinul devine părinte sufletesc, părinte de-al doilea al unor tineri cărora le este sfătuitor și sprijin. Altădată, nașii se alegeau după rudenia de sânge sau după prestigiul moral și social al unor persoane. Astăzi se mai ține seama de interesul material: nașul să fie cât mai înstărit pentru ca finul să poată avea foloase de el. Unele persoane botează și cunună mai mult din orgoliu decât din înclinare religioasă și morală. Finii datorează nașilor respect, ascultare și recunoștință.

Rudenia spirituală se transmite din generație în generație. De multe ori, un om în vârstă consideră naș și îl respectă ca atare pe un copil al cărui tată sau bunic l-a botezat sau l-a cununat cu zeci de ani în urmă. În lumea satelor țărani se ierarhizează și se respectă între ei și după numărul finilor. În trecut acesta era un prilej de adevărată întrecere între săteni. Toader Baciuc avea în 1949 (când a decedat) 31 fini de botez și 54 perechi de tineri fini de cununie.

Viața socială a satului

Satul este o comunitate spirituală rezultată din gruparea unui număr mai mic sau mai mare de familii, cu legături de rudenie între ele, cu aceeași ocupație și același fel de viață rurală. Gruparea aceasta dă naștere acelei colectivități psihice sătenești care a existat în tot cursul istoriei poporului nostru. După vremi, această colectivitate s-a numit grămadă, totimea, strânsura, cislă, mulțimea, obște, adunarea satului.

Satul are o structură organică. Prima grupare se face, după starea materială, în frunțași (bogătași, chiaburi), mijlocași și săraci. Fiecare categorie are trăsături specifice. Chiaburul este întreprinzător, lacom, zgârcit, mândru, viclean. Săracul e tembel, risipitor și blazat. Mijlocașul e ponderat în toate. Lumea rurală se mai ierarhizează și după alte criterii: vârstă, calități intelectuale, comportare morală, capacitate de muncă, rudenie de sânge și cea spirituală, vechimea neamului.

Fiecare ins are valoarea lui socială. Sunt individualități mai puternice, altele mai șterse; unii au nume bun, alții o faimă rea. Sunt oameni cu autoritate și grei la cuvânt, alții, lipsiți de prestigiu, n-au trecere, nici ascultare. Dacă mulți oameni sunt la grămadă, satul are între țărani autentici unele exemplare rare ce se bucură de stimă unanimă, ca adevărate autorități sociale.

Astfel lumea satului are o anumită rânduială. Oamenii se cinstesc și se prețuiesc între ei după anumite criterii, iar formele ceremonioase de salut și grațitudine sunt numeroase și pitorești. Solidaritatea între oamenii de sat se manifestă în diferite moduri. Mai întâi, ajutorul la cazuri de grea cumpănă: boală, incendiu, inundație, călcare de tâlhari, moarte. Săracii, văduvele, invalizii și orfanii sunt ajutați, dar niciodată nu primesc încurajare leneșii și viclenii care trăiesc din expediente.

Au existat totdeauna la sate tovarășii spontane cu scop economic, bazate numai pe înțelegeri verbale, după vechi tradiții. Așa sunt clăcile, întovărășirile pentru munci grele, pentru alcătuirea cirezilor de vite și stânelor. După o rânduială tradițională, rămasă de la vechile obști răzășești de pe vremuri, de la Sfântul Dumitru și până la Sfântul Gheorghe vitele și oile pot paște peste toate ogoarele, fără îngrădirea hotarelor.

În mai toate satele regiunii a existat câte o *casă a satului*. Când au primit locuri de casă la 1864, împrumietării de atunci au lăsat câte o mică porțiune, rezultând astfel o grădină în mijlocul satului. Aici s-a clădit casa unde se adunau

locuitorii pentru a sta *la cislă* și pentru a pune treburile la cale. De obicei, casa era închiriată pentru cârciumă și dugheană. Venitul era destinat pentru îmbunătățiri de folos obștesc și mai ales pentru biserică. Câteodată acest venit se împărțea pe capi de locuitori (urmașii celor din 1864) după cota parte ce se cuvenea fiecăruia. Pentru socoteală, schițele de neam se țineau, din memorie, cu multă strictețe.

Din spirit de solidaritate cu consătenii, omul cu greutate se simțea dator să facă măcar o fântână și un podeț pentru ca să fie pomenit după trecerea sa din viață. Dacă n-a realizat singur, el lasă urmașilor săi această sarcină cu limbă de moarte. De la primul război mondial încoace sătenii s-au solidarizat la întreprinderi mai grele, cum au fost construcțiile de biserici și de școli în toată regiunea.

Ar fi să ocolim adevărul dacă n-am arăta că unele urme ale trecutului mai îndepărtat sunt dovezi de non-cooperare a insului cu totul, adică cu obștea. De la haturi s-au iscat totdeauna certuri și judecăți interminabile. Gardurile erau împinse cât mai mult în drum, astfel că din cauza strâmtorării nu se puteau întâlni pe uliță două căruțe; una din ele trebuia să se abată în ograda unei gospodării. Uneori, pe vremuri de ploi mai îndelungate, se făceau pe ulițele satului gropi adânci care se umpleau cu apă. Oamenii preferau să încarce căruțele răsturnate acolo decât să lucreze câteva ceasuri la repararea drumului. În sfârșit, de câte ori s-a încercat plantarea drumurilor și șoselelor din regiune acțiunea n-a dat rezultat pentru că trecătorii au distrus arborii tineri pentru bice sau alte trebuințe.

Viața omului de sat se caracterizează printr-o totală aderare la normele nescrise ale colectivității sătești. Din generație în generație se transmit și se respectă *tradiții* (adică obiceiuri și datini) cu fel de fel de uzanțe, ceremonii și rituri. Se poate distinge o nuanță între obicei și datină. Obiceiul se practică și individual, pe când datina se desfășoară în cadru colectiv, cu ceremonial mai mult sau mai puțin complicat. Omul de sat colaborează la aceste manifestări psihice colective fără reflecțiune, fără rezerve, pentru că ele au o puternică autoritate pe care le-o dă vechimea și trecutul. „Așa am apucat de la părinți, așa țin și eu”, justifică țăranul.

Tradițiile vin, ca un îndemn irezistibil, de dincolo de viața individuală, dintr-un bogat depozit de valori străvechi ce se păstrează în ființa socială a satului. Tradițiile alcătuiesc memoria unui uriaș eu colectiv; ele sunt difuzate în toată obștea satului, iar cei care le vehiculează sunt însuși indivizii. Prin aceste tradiții insul se integrează grupului social în chip total: gândește, simte, acționează și vorbește la fel cu semenii săi.

Oamenii de sat se imită între ei mai puțin, dar, în linii mari, comportările lor sunt aceleași prin faptul că toți se supun acelorași tradiții comune, care sunt ale satului. Încadrarea țăranului în viața socială a satului său e desăvârșită. Existența acestuia se desfășoară normal și firesc atunci când este pe linia tradițiilor satului. Tradițiile au rol deosebit în realitatea rurală. Înainte de toate ele înfrumusețează viața satului prin pitorescul lor: ele procură prilejuri de divertisment și petreceri. Apoi, tradițiile sunt bunuri anumite [?] pe plan

religios, moral, intelectual, estetic, utilitar și social. Ele ordonează în mare parte viața spirituală și materială a individului și devin adevărate norme pentru comportarea acestuia în societatea satului. În același timp ele contribuie și la întărirea coeziunii sociale.

Dar satele formează țara, iar familiile alcătuiesc neamul românesc. Tradițiile fac parte din ființa neamului și vor dăinui atâta vreme cât temeliile națiunii n-au fost sfărâmate. Nici instituțiile satului, nici autoritățile administrative locale nu stau în calea acestor manifestări colective. Cele mai multe din ele subzistă chiar la umbra bisericii. Doar părăsirea credinței străbune are ca rezultat abandonarea unui lot foarte important de tradiții. Sectanții din Călugăreni⁴² și Dorobanți⁴³, deși țărani la fel ca cei din restul satului, nu mai practică datinile strămoșești de Anul Nou, de sărbători (pe care nici nu le au), la botez, la cununie și la înmormântare, pentru că înstrăinându-se de Biserica Ortodoxă ei s-au îndepărtat de însuși rădăcinile neamului.

Farmecul vieții rurale rămâne practica bogatelor și frumoaselor tradiții ale satului românesc. Unele din ele sunt străvechi, adică anterioare creștinismului. În noaptea spre Anul Nou se desfășoară în satele regiunii datini tradiționale. Pregătirea în vederea lor se face cu 5-6 săptămâni înainte. De cum începe postul Crăciunului se aud prin sat frânturi de urătură pe la geamuri, cântece din fluier, pocnete de harapnice, zgomote de buhaie.

Acestea sunt repetițiile pe care le fac copiii nerăbdători în așteptarea celei mai frumoase nopți de peste an. Ceea ce fac ei astăzi au făcut moșii și răstrămoșii lor până la începuturile neamului și vor face nepoții și răsnepoții lor peste veacuri. În cea din urmă zi a anului în tot satul este mare însuflețire. Gospodinele pregătesc mâncările (mezeluri de porc, zamă, fripturi, sarmale, răcitură), coc plăcinte, cozonaci, colaci, colăcei, covrigi și hulubi (de aluat, cu ochi de piper). Bărbații se îngrijesc de băutură (până la 20 l de vin și 5-6 l de rachiu în fiecare casă).

Copiii până la 7 ani încep să umble îndată după amiază. Ei trec grăbiți pe la casele mai apropiate și spun urături scurte. Cei mai mulți abia îndrugă câteva vorbe: „Aho, aho bădiță Vasile / Și mătuș Anică, aho, aho...” Încă nu s-a întunecat bine și urătorii din această categorie și-au isprăvit misiunea. Suiți pe pat sau pe cuptor, desculți și dezbrăcați de hainele groase, ei numără și socotesc mereu banii, covrigii, colăceii și hulubii; îi clasează în fel de fel de chipuri. Fac între ei schimburi de la care se ivesc neînțelegeri, pentru care, de multe ori, este nevoie de intervenția celor mai mari din casă.

La aprinsul luminilor, gospodina sau fetele pun pe masă în casa cea mare o farfurie cu grâu și două sticlute, una cu vin și alta cu untdelemn, ca simbol al belșugului. Care are, pune, ca surprize, harbuji, păstrați în vrafu de orz, și

⁴² Fost sat în comuna Ungureni, județul Botoșani. Din acesta s-au dezvoltat alte două sate existente astăzi: Călugărenii Vechi și Călugărenii Noi. A se vedea *supra* nota 40.

⁴³ Sat în comuna Nicșeni, județul Botoșani. Este situat nu departe de micro-regiunea studiată de Neculau.

struguri. Pe înserate încep să umble copiii mai mari câte doi sau în cete de câte mai mulți. Fiecare poartă după gât o traistă, mai mică sau mai mare, pentru colaci. Cei care ură au clopoței împodobiți cu busuioc. Unele cete au și câte un buhai făcut dintr-o putinică de brad, cu piele de vițel și cu coadă din păr de cal. Pentru ca să scoată zgomote, un copil trage buhaiul de coadă, având mâinile udate cu borș. Copiii spun la fereastră cunoscuta urătură cu bădica Troian care, ca bun gospodar, îndrumază lucrările agricole de la semănat până la măcinatul grâului. Jupâneasa lui duce munca mai departe până la săvârșirea colacilor pe care trebuie să-i primească urătorii. Copiii umblă *de cu seară*, adică până la ora 9.

Tot la asfințitul soarelui încep să umble cetele de tineri. În fiecare sat sunt cel puțin două cete: cea a flăcăoșilor și cea a flăcăilor. Fiecare ceată cuprinde căluțul, capra, câțiva irozi, urătorul și mai mulți alți tineri. Căluțul e purtat de unul din tineri. Acesta încinge cu brâul peste mijloc două vești de sâtă; în cea din față așează capul calului (împodobit cu panglici colorate și oglindă), iar în cealaltă coada. Capra e îmbrăcată cu acoperământ de cozi de stof. Irozii poartă fuste albe și brâuri roșii, iar căciulile lor sunt împodobite cu cordele colorate. Flăcâii au muzicanți, iar flăcăoșii un om cu fluierul. De la primul război mondial s-a introdus în ceată un moșneag cu mască urâtă și un ofițer. Cetele încep jocul la fântână, apoi întreaga noapte colindă toate casele din sat. Cât urătorul spune urătura la fereastră, ceata joacă în fața casei. Unde sunt fete mari se prind și ele în joc. Fiecare fată are pregătit un colac frumos pentru ceata în care se află alesul ei. Gospodarii cinstesc pe tineri cu băutură și le dau bani și colaci.

Către miezul nopții încep să umble cu uratul bărbați și bătrâni dintre cei mai săraci din sat. Ei merg numai la gospodarii mai înstăriți și spun, tacticos și cu răbdare, urături lungi. La sfârșit ei sunt chemați în casă, sunt ospătați și cinstiți cu băutură. Într-un timp, în unele sate din regiune, cete de tineri și tinere (mai ales din cei care urmau la școli secundare) umblau mascați pe la casele rudelor. Fiind o imitație orășenească, obiceiul n-a prins rădăcini.

Noaptea de Anul Nou prilejuiește cele mai frumoase petreceri de peste an. La fiecare casă este lumină, iar ușa e deschisă pentru oricine. E o noapte de petrecere, cu jocuri, cântece, voie bună și zburdălnicie; așa întâmpină țăranul anul cel nou, pe care îl dorește rodnic și priincios gospodăriei lui. Fetele fac vrăji ca să-și cunoască ursita; bărbații alcătuiesc calendare cu ceapă spre a ști cum va fi starea timpului și a recoltei.

În ziua de Anul Nou, de dimineață până la amiază umblă semănătorii, mici și mari, din casă în casă. Ei aruncă boabe de grâu ori de orz sau semințe de cânepă și urează: „Anul Nou cu bine, cu zile senine, / Tot cu sănătate și cu spor în toate”.

În preziua Bobotezei preotul umblă cu ajunul la toate casele. În vechime, preoții obișnuiau să facă aghiazma la biserică, la ora 1 noaptea. Se trăgea clopotul și oamenii veneau să ia apă sfințită. După ce se termina aghiazma, preotul începea să umble cu ajunul. Bărbații care luau parte la această slujbă de noapte se înturnau la casele lor stropind ulițele cu aghiazmă și strigând

„Chiraleisa”. Cu timpul, preoții au început să facă aghiazma la casa parohială, de unde veneau s-o ia copii și tineri cu oale și cofăele. Copiii și tinerii umblă în gloată vestind, de la casă la casă, venirea preotului și strigând „Chiraleisa”. Gospodarul întâmpină pe preot cu lumânare aprinsă. După cântarea din casă, preotul stropește cu aghiazmă interiorul, atenansel și curtea. Gospodinele pun la crucea pe care o poartă preotul câte un fuior de cânepă.

După o credință, pe lumea cealaltă cei ai casei vor trece vămile văzduhului peste firele făcute din acest fuior. După altă credință, toate relele se prind de acest fuior și ies din casă. Din această cânepă Maica Domnului face o plasă pe care o aruncă în iad și prinde suflete, salvându-le de la chinuri. Gospodinele împart copiilor care întovărășesc pe preot cu ajunul covrigi, nuci și chiar bani. În ziua de Bobotează tot satul ia parte la procesiunea ce se face la Jijia sau la o fântână, unde se săvârșește slujba sfințirii apelor. În această zi se stropesc cu aghiazmă mormintele din cimitir. În ziua de 7 ianuarie (Sfântul Ion) se botează copiii care au murit nebotezați. Preotul stropește mormintele lor cu aghiazmă spunând formula de botez. Acești copii primesc numele de Ion și Ioana.

În ziua de 1 februarie (Sfântul Trifon) preotul săvârșește slujba sfințirii apei în casele în care este chemat. Aghiazma de la Trif e folosită peste tot anul în multe ocazii – cu ea se stropesc pomii și plantele agricole spre a nu fi distruse de viermi și gândaci. La 10 februarie se serbează „Haralam de boale”; atunci se dau de pomană găini pentru sănătatea păsărilor din curte.

La 1 martie (Sfânta Evdochia) încep Babele, adică un șir de 9 zile cu vreme foarte schimbătoare (ploaie, ninsoare, timp frumos). În aceste zile Baba Dochia își scutură cojoacele. De obicei ea umblă cu o furcă în mână. În această zi nu se toarce pentru că peste vară puii se îneacă în treacă. Copiii și tinerii (mai ales fetele) își pun la gât măștișori făcuți din ață colorată. La 9 martie se fac sfințișori, niște colăcei împlețiți în formă de 8, care se ung pe deasupra cu miere de albine și miez de nucă. Ei amintesc perechile de aripi ale serafimilor. În acea zi se dă de pomană. Cei ce iubesc băutura sunt datori să ia 40 de păhăruțe. Vineri, înainte de 40 de Sfinți, este Vinerea Mare⁴⁴. La 17 martie (Sfântul Alexei, omul lui Dumnezeu) se fac focuri prin grădini, arzându-se gunoaiete netrebuincioase. Oamenii sar peste foc de trei ori ca să nu se îmbolnăvească peste an. În această zi (numită și Alexei Tioplea) ies juvinele din pământ simțind căldura primăverii. Atunci se scot de la iernat stupii cu albine.

Lăsatul Secului de Postul Mare se prăznuiește cu mâncare și băutură. În prima zi de post este așa-zisa *Spolocanie*, când e îngăduit să se consume băuturile și mâncările de fruct rămase din ziua precedentă. În această zi

⁴⁴ Foarte interesantă, dar probabil incorectă, această informație. Înclinăm să credem că autorul confundă aici ciclul fix al calendarului popular cu cel mobil. Astfel Vinerea Mare, adică prima vineri din prima săptămână a Postului Mare (numită așa la „concurență” cu vinerea din Săptămâna Mare!), nu cade în nici un an în aceeași zi, depinzând întotdeauna de data la care se ține în acel an Paștele. E posibil însă ca Neculau să pomenească de o altă Vinere Mare neștiută de noi astăzi! Totuși, considerăm că nu a procedat prea bine amestecând cele două cicluri de sărbători.

gospodarii și gospodinele iau câteva pahare de băutură pentru ca să crească bine cânepa.

La 23 aprilie (Sfântul Gheorghe) se așează pe stâlpii de gard și pe cerdacuri brazde de iarbă cu crenguțe de răchită înmugurite. Dis de dimineață copiii și tinerii se bat cu urzici pentru ca să fie ageri și sprinteni peste an. După un vechi obicei, în acea zi oamenii se cântăresc pentru a ști cu ce greutate au ieșit din iarnă. Cine se spală cu rouă va avea fața curată, fără pete. În dimineața acestei zile fetele samănă busuioc și-l stropesc cu apă [luată] cu gura. La 23 aprilie se scot vitele la pășune pe islaz și se fac stânele. De Florii se împart crenguțe de salce înmugurite, numite mărțișori.

În serile din Săptămâna Mare, mai ales începând de miercuri, la biserică se fac *Deniile*, care au un farmec deosebit. În aceste zile se mărturisesc și se împărtășesc acei ce n-au făcut aceasta în cuprinsul postului. Vineri, în amintirea patimilor Mântuitorului, se postește; cei mai credincioși fac post negru, adică nu mănâncă nimic. Gospodinele pregătesc cozonaci, pască, ouă roșii și mâncăruri de tot felul, mai ales din carne de miel. Sâmbătă se face curățenie generală în interior și în curte; toți ai casei fac baie.

Noaptea Învierii e sfântă, de aceea nimeni (afară de copii) nu doarme; în fiecare casă trebuie să ardă lumină până la ziuă. La miezul nopții clopotele și toaca înștiințează întinderile că Christos a Înviat. Biserica e inundată de lumină și plină de credincioși de toate vârstele îmbrăcați în hainele cele mai bune. Prin sat se văd luminile care se mișcă de ici-colo. În cimitir, pe morminte, ard lumânări. Noaptea e tainică. La sfârșitul slujbei, când răsar zorile, se sfințesc păștile, ouăle și cozonacii. Credincioșii sunt înșirați pe două rânduri, de la altar în toată biserica, până la ieșire și afară în curte, având în fața lor coșurile cu bunătăți.

Ei se întorc acasă cu lumânările aprinse. Copiii și tinerii, mai ales femeile, se spală cu apă dintr-o cană în care s-a pus un ou roșu și un ban de argint ca să fie sănătoși peste an și să aibă noroc; cel care se spală la urmă ia banul și oul. După aceea toți ai casei iau naforă și apoi se înfruptă cu mâncările pregătite din ajun. În viața omului de sat sărbătoarea Paștelui este mult așteptată; de aici și bine cunoscutul proverb⁴⁵.

În prima zi se fac vizite: copiii merg la părinți și finii la nași ducând coșulețe cu pască și ouă roșii. Se petrece cu mâncări și băutură. Ziua a doua este destinată pomenirii morților. Copii, tineri, bărbați, femei și bătrâni se găsesc la cimitir la mormintele rudelor. În amintirea lor oamenii cinstesc vin și rachiu; pentru morți se aprind lumânări pe morminte și se lasă să cadă pe pământ câteva picături de vin. În ziua a treia merg părinții la copii și nașii la fini cu pască și băutură. În fiecare zi de Paști se fac hore pe tapșan, la care ia parte aproape întreaga populație a satului în haine de sărbătoare. Fetele și flăcăii sunt ca niște flori frumoase și pline de sănătate. În jurul horei zburdă copiii; fetele au broboade roșii, iar băieții poartă pălărioare verzi, cu pană de păun. Bătrânii privesc mai de departe.

⁴⁵ Autorul nu-l mai amintește, însă, probabil, este vorba de proverbul *Nu în fiecare zi e Paștele*.

Luni, după Duminica Tomii, este Paștele Blajinilor. Acești blajini sunt oameni care au trăit altădată. Când se deschid cerurile în Noaptea Învierii trebuie să se înfrupte și ei din bunătățile pământului. Dar astăzi nu mai are nimeni grijă de blajini. Doar gospodinele când fac cozonaci în Vinerea Mare aruncă cojile de ouă pe apă curgătoare. Abia luni, după Duminica Tomii, aceste coaje ajung în țara blajinilor și ei se împărtășesc doar din ce a mai rămas în găoacele ouălor. Astăzi în satele regiunii nu se mai serbează Paștele Blajinilor și nici nu se mai dă de pomană în această zi ca altădată. Bătrânii, în poveștile lor, mai vorbesc uneori copiilor despre acești legendari blajini. După Paști se țin 9 joi ca să nu bată grindina holdele; mai ales cea din urmă, numită *Bulci*, se serbează pentru cumpene și trăsnete.

În ziua de 1 mai este Armindenul, adică ziua Sfântului Irimia (Irimia deni). Atunci este obiceiul ca oamenii să se pascălească unii pe alții. De aici și vorba: „1 mai, 1 mai, duci pe prostul unde vrei”. La 9 mai, stil vechi, este Sfântul Neculai de vară; după această dată nu mai cade brumă.

La Înălțarea Domnului se prăznuia altădată Ziua eroilor neamului. În sâmbăta Rusaliilor (la 7 săptămâni după Paști) sunt Moșii de vară, când se practică datine a căror vechime merge până la începuturile neamului nostru. Pentru această zi se pregătesc în fiecare casă mâncări și băuturi. Femeile au cumpărat blide. În farfurii, străchini, castroane, pahare, căni (de lut sau de sticlă) se pune pâine, colaci, plăcinte, friptură de miel, sarmale, pilaf, apoi vin, lapte și chiar apă curată. Blidul, împodobit cu flori și însoțit de o lumânare aprinsă, se dă de pomană de sufletul celor adormiți. Darul se așează jos în mijlocul casei. Toată dimineața, fetele și femeile colindă satul dând și primind blide; la fiecare casă cinstesc băutura. Între gospodine este adevărată întrecere în a pregăti cât mai bine și mai frumos aceste ofrande. În fond este un schimb de mici bunuri casnice în numele și amintirea morților. În această zi se dă de pomană la săraci.

La 24 iunie, când se prăznuiește Nașterea Sfântului Ion Botezătorul, este sărbătoarea numită Sânzâiene. În acea zi se strânge rouă de pe spini. Înainte de răsăritul soarelui fete și femei culeg de pe câmp flori și buruieni de leac. Bătrânele de azi din Măndrești își amintesc cum, cu 60 ani în urmă, Anica Mocăniței, pe atunci de 70 de ani, lua cu ea câteva fete în dimineața de Sânzâiene și mergea la câmp să *sorociască* florile. Toate erau îmbrăcate în straie noi, ca pentru biserică. Luau cu ele pâine și sare. După ce ajungeau pe câmp, unde erau florile mai frumoase se așezau în genunchi, se închinau, iar bătrâna zicea: „Florilor, surorilor, vă dau pâine și sare, / Iar voi să fiți lecuitoare de rău / Și blagoslovite de bunul Dumnezeu”. După ce lăsau pâinea și sarea pe pajiște, culegeau florile după povața bătrânei. Apoi se grăbeau să ajungă acasă înainte de răsăritul soarelui, căci numai așa florile și plantele culese erau de leac. La Sânzâiene se scoate la soare toată zestrea fetei și apoi se pune la loc cu flori de sulcină în clidul de lucruri.

La 20 iulie (Sfântul Ilie) se dau de pomană mere din recolta nouă.

În ziua de 6 august (Schimbarea la Față sau Probajine) oamenii trebuie să se ferească de sfezi pentru că altfel se vor certa un an întreg. La cele două

Sântă Mării, mare (15 august) și mică (8 septembrie), sunt două hramuri mari în regiune: la Epureni și la Plopenii Mici⁴⁶. În ziua de 29 August (Tăierea Capului Sfântului Ion) se ține post. Sărbătoarea e numită Sfântul Ion taie capul pe curechi sau Cap tăiat pe curechi. Expresia e ciudată și încerc următoarea explicație. La această epocă a anului începe să apară varza pentru mâncare și tot pe atunci rațele încep a fi bune de tăiat. De altfel se zice că varza este făcută pentru rață și rața pentru varză.

La 14 septembrie (Ziua Crucii) nu se mănâncă nici un fruct care are pe el semnul crucii (nuci, pepeni, bostani). În această zi se strâng, înainte de răsăritul soarelui, prune și nuci bune de leac.

La 14 octombrie, când se serbează Sfânta Paraschiva sau Vinerea Mare, nu se lucrează spre folosul oilor. La 26 octombrie (Sfântul Dumitru) se aleg oile și se desfac stânile. În acea zi este hram la Vicoleni.

La 8 noiembrie, ziua Sfinților Voievozi Mihai și Gavril, este mare hram la Ungureni. La 21 noiembrie (Vovidenia) se dau de pomană ulcioare de lut cu vin și colaci, precum și lumânări pentru luminile ochilor. La 30 noiembrie (Sfântul Andrei) încep să umble lupii; atunci Dumnezeu le hărăzește prada lor. În noaptea spre Sfântul Andrei umblă strigoi călare pe limbi de melițoaie (cu care se bate cânepa). Pentru ca să nu intre în casele oamenilor și să facă rău se ung, de cu seară, încheieturile geamurilor și ușilor cu usturoi, făcându-se semnul crucii. Copiii privesc cu îngrijorare spre geamuri, așteptând să se arate strigoi sau lupi. În acea noapte fetele se vrăjesc, voind să știe care va fi partea lor și dacă se vor mărita în curând.

La 6 decembrie (Sfântul Neculai) e jumătatea postului. De acum încep ninsorile și viscoalele. La 12 decembrie se sărbătorește Sfântul Spiridon, mare doctor de oameni și de animale, făcător de minuni. La 20 decembrie (Sfântul Ignatie) se taie porcii. Vremea e răcoroasă, iar până la Crăciun, când e nevoie de carne proaspătă, sunt numai câteva zile. De aici și expresia, când e vorba de porc, *I se apropie Ignatul* [subl. edit.]. La 24 decembrie preotul umblă din casă în casă cu ajunul Crăciunului; e însoțit de copii și tineri în număr mare care strigă „Ni-ho-ho”. Ei se aleg cu bunătați de la gospodine.

Cele trei zile ale Crăciunului sunt sărbătorite cu petreceri [familiale], cu un mare belșug de mâncare și băutură. Alternând cu treburile casnice și gospodărești, aceste petreceri se prelungesc, mai ales serile, până la Sfântul Ion. În tot acest timp flăcăii fac hore, pe cete, în locuri adăpostite. Fiecare ceată are în frunte un flăcău, care e ales după anumite criterii: voinicie, cinste, hărnicie sau frumusețe. Flăcăul conduce ceata și în noaptea de Anul Nou.

În prima zi de Crăciun se scot la joc, după un anumit ceremonial, fetele care au împlinit 14-15 ani. În timp ce cântă muzica o rusească, flăcăii și fetele, ținându-se de mână, joacă în cerc. În mijloc joacă conducătorul cetei cu fata scoasă la joc. De față sunt și părinții fetei; mai ales mama nu trebuie să

⁴⁶ Localitate în comuna Ungureni, județul Botoșani. Mai multe informații în Eugen D. Neculau, *op. cit.*, vol. I, p. 41-52.

lipsească. Fata are îndatorirea să pregătească un colac frumos pentru flăcăii care o vor juca în seara de Anul Nou. Scosul la joc este un eveniment important în viața fetei de sat; din acel moment e considerată fată mare. De atunci ea începe cu tot dinadinsul să-și pregătească zestrea în vederea măritişului. De atunci începe a fi mai atentă asupra comportării sale spre a se bucura de bună reputație în opinia satului. Și tot de atunci ea „pune ochiul” pe flăcăul care va fi alesul inimii sale în vederea căsătoriei.

*

* *

Nașterea, căsătoria, moartea fiecărui ins în parte sunt evenimente care interesează întreaga obște a satului. Toate prilejuiesc desfășurarea unor bogate și interesante datine tradiționale. Astfel, botezul, nunta, înmormântarea sunt manifestări sociale complexe.

Nașterea unui copil este un eveniment social. De cum s-a aflat în sat, lehuza e vizitată de rude și cunoscuți, fiecare aducând un mic dar (o pasăre, un miel, un obiect uzual sau bani). Darul acesta se numește *rodine*. Nu se cade să te duci cu mâna goală în casa în care s-a născut un copil. În partea locului este expresia *S-a dus cu rodine la cutare*.

Copiii nu se lasă nebotezați timp mai îndelungat spre a fi feriți de rele și de pricinii. De obicei, botezul se face în prima sâmbătă. La botez merge nașa întovărășită de moașă, care poartă copilul. Nașa a procurat cele trebuitoare: fașă, crijmă⁴⁷, untdelemn, săpun, șervet și o sticlă de băutură. E bine ca fașa să fie cât mai lungă; crijma trebuie să aibă lungimea nașei. Dacă copilul moare de mic i se face din crijmă îmbrăcămintea pentru înmormântare. Unele mame fac copilului o cămășuță din ea atunci când îi ajunge numai bine. După un vechi obicei, crijma se păstrează cu grijă toată viața și cu ea se acoperă mortul în sicriu.

După botez, nașa servește cu băutură pe toți cei de față. La întoarcerea acasă, lumânarea trebuie să ardă; nu-i îngăduie să se sufle în ea, doar vântul de o stinge. Dacă arde tot drumul e semn că copilul va avea noroc în viață; calea lui va fi mereu luminată. Acasă, nașa pune pe o tablă două pahare de rachiu și se adresează mamei: „– Vrei copilul sau băutura?” Ea răspunde: „– Și una și alta”. Nașa îi întinde copilul spunându-i: „Poftim de la noi fin și de la Dumnezeu creștin”. Primind copilul și lumânarea aprinsă, mama sărută mâna nașei ca din partea finului și bea paharele. Apoi, împreună, ele sting lumânarea în grindă pentru ca atunci când va fi mare copilul să se căsătorească degrabă. După asta toți cei prezenți cinstesc băutura și se pune la cale ceea ce trebuie să urmeze a doua zi. Când posibilitățile sunt mai puține se face scăldușcă; dacă sunt mai mari atunci se face cumătrie.

⁴⁷ *Crișmă* (și var. *crijmă*): o bucată de pânză albă (de bumbac) care se înfășura pe lumânare la botez (*DEX*, p. 250).

Copilul trebuie să stea cel puțin 24 ore cu mirul de la botez; după acest timp se face scăldătoarea copilului. La scăldușcă vin numai femei; unele aduse de nașă, altele chemate de mamă. Nașa are grijă de zestrea finului: cămășuța, scufia⁴⁸, scutecele și plapomă. Moașa pregătește scăldătoarea în care, spre folosul copilului, a pus: pâine ca să fie bun, zahăr sau miere de albine ca să fie dulce, ou ca să fie grăsuț, lapte ca să fie alb, un ban de argint ca să fie înstărit și bine văzut, busuioc ca să fie iubit și, în sfârșit, flori (mai ales bujor) ca să fie prețuit ca o floare. În scăldătoarea băiatului se aruncă o bucată de lână ca să aibă noroc la oi; în cazul fetei se pune o pană ca să fie norocoasă la păsări. În apa de scăldat se toarnă puțină aghiazmă pentru sfințenie și se picură trei stropi din lumânarea de la botez pentru ca pruncul să fie luminat.

Nașa scaldă copilul. Ea moaie un colț de crijmă într-un pahar cu aghiazmă și busuioc și-i stoarce câteva picături în gură ca să-i miroase frumos toată viața. Îi suflă de trei ori în urechi ca să audă bine. Îl șterge pe la ochi ca să aibă vedere curată. Cu alt colț al crijmei copilul e spălat pe la toate încheieturile ca să nu se desbârne. La sfârșit crijma se stoarce pe pânțele pruncului pentru ca să se strângă bine buricul. Când îl scoate din apă, nașa duce copilul până la ușă ca să fie jucăuș. Îl așează pe pat ca să se usuce în crijmă și apoi îl înfașă în toate lucrurile noi pe care le-a adus. Îl închină la icoane, făcându-i trei cruci. Îl strânge ușor de nas ca să nu fie prea fudul în viață și îi pune un ban lângă obraz. Apoi, cu lumânarea aprinsă, îl dă mamei zicând: „Finuțul meu să trăiască / Să fie cap de masă, / Iar părinții lui să trăiască / Și să-l crească”.

Nașa și moașa se spală pe mâini peste apa din scăldătoare; cea din urmă primește un bacșiș. Amândouă iau covata și o duc afară; nașa duce într-o mână o sticlă cu rachiu, iar moașa lumânarea de botez. Apa e vărsată la rădăcina unui pom, după care ele răstoarnă covata. Îndată femeile sterpe, care doresc să aibă copii, se așează pe covată; ele se ridică după ce nașa le servește cu băutură. Toată asistența intră în casă și se așează la masă; se cinstesc pahare de rachiu și se dă o gustărică, după cum s-a pregătit gospodina de casă.

La scăldușcă iau parte numai femei și, fiind în largul lor, ele beau, mănâncă, vorbesc, glumesc, bârfesc, se ironizează, se îmbrățișează, se sărută și chiar cântă. Când crede de cuviință, nașa cere să i se aducă finul. Moașa îl aduce jucând și, dacă poate, cântând. Dar, spre hazul tuturor, nașa constată că e o păpușă de cârpe. Moașa vine din nou, dar acum are un copil străin. În cele din urmă aduce și pe adevăratul fin. Nașa îl așează pe pat. Acum a venit rândul ei să păcălească pe moașă. Vrând s-o cinstească, îi dă primul pahar cu apă, iar al doilea cu rachiu în care a pus sare; abia cel de-al treilea este cu băutură curată.

După aceasta toți cei de față, începând cu nașa, pun bani pe pieptul copilului; darul acesta se numește tot *rodine*. La sfârșit, nașa numără banii și-i pune într-o batistă. Cu lumânarea aprinsă, ea încredințează mamei copilul și rodinea. Mama sărută mâna nașei ca din partea finului și mulțumește tuturor.

⁴⁸ *Scufie*: căciuliță de formă specială care se leagă sub bărbie, purtată mai ales de nou născuți (*ibidem*, p. 995).

Urmează apoi bacșișurile pentru moașă; mama îi dă o batistă sau un tulpă. La începutul secolului obiceiul cu bacșișul moașei, la Ungureni, se numea *pupăză*. Moașa intra în casă cu o pâine ce avea la mijloc o gaură; cei de față puneau bani în ea. În cealaltă mână moașa ținea un pahar plin cu băutură. După aceste ceremonii, nașa mai cinstește pe cei de față cu băutură, apoi stropește încăperea cu aghiazmă. O parte din femei petrec pe nașă până acasă, unde au încă prilej să cinstească din nou. Cu aceasta scăldușca a luat sfârșit.

Când posibilitățile sunt mai mari se face cumătrie, la care iau parte atât femei, cât și bărbați. După ce s-a făcut scăldușca, după ceremonialul arătat mai sus, urmează mare petrecere. Invitații și cei de casă se desfată din belșug cu băuturi (rachiu și vin) și cu mâncări (zamă de pasăre, sarmale, friptură, plăcinte). Cumătria se face cu lăutari. Petrecerea ține uneori până a doua zi, când cumătrii cei mari sunt petrecuți acasă cu muzică de toată asistența. Cu câteva decenii în urmă cumătriile se sfârșeau de multe ori la cârciumă; obiceiul a dispărut.

La o săptămână după botez, nașa taie câteva smocușoare de păr de pe capul finului ca să-i crească părul mare și frumos. Tot atunci îi taie și unghiile. Cu această ocazie îi face un dar. La 40 de zile mama duce pruncul la biserică, unde preotul îl înbisericește, închinându-l pe la icoane; dacă e băiat îl poartă și prin altar.

Finul de botez datorează nașei un dar, care se numește *colaci*. Fie că acest dar îl face mama, fie că-l dă finul când a crescut mare, datina trebuie însă respectată. Darul este format dintr-un șervet frumos, un colac mare, o găină friptă și băutură. Când iau parte mai multe persoane, adunarea se numește *colăcime*. Dacă nașa a murit, colacii trebuiesc dați urmașilor ei.

Nunta în lumea satelor este prilej pentru desfășurarea multor datine și ceremonii pe cât de frumoase, pe atât de interesante. Pentru țăran, căsătoria civilă este o obligație formală; obligatorie și indispensabilă este cununia religioasă, cu [acel] cortegiu de datine care o preced și o urmează. Toate la un loc alcătuiesc nunta, eveniment de mare importanță în viața omului de sat.

Țăranul ține să-și însoare copiii la timpul lor, după cum plantele ajunse la maturitate trebuie să-și dea rodul lor. De regulă, în casa țăranului copiii se căsătoresc în ordinea vârstei. Doar în rare cazuri unul mai tânăr o ia mai înainte. Tinerii care se căsătoresc au copilărit și au holteit împreună în văzul întregului sat, astfel că evenimentul nu vine pe neașteptate. Dacă fata e din sat străin merg *căutătorii de urmă* care culeg informații de la persoane străine.

Când tinerii care se iubesc au pus la cale căsătoria lor este obiceiul să se trimită *cercători* la părinții fetei. Aceștia aduc vorba pe departe ca să afle dacă fata e de măritat, dacă flăcăul e agreeat, dacă zestrea e gata. În urma cercătorilor merg pețitorii (sau starostii) care cer fata și propun căsătoria. Cu această ocazie se stabilesc toate chestiunile în legătură cu înzestrarea tinerilor de ambele părți. Pețitorii sunt răsplătiți cu daruri de către amândouă familiile.

De regulă, fetele și flăcăii se căsătoresc în sat. Dacă flăcăul este străin, el trebuie să dea băitanilor din sat o despăgubire, numită *vadră*, pentru că au ostenit și au jucat fata la hore și la clăci. În cursul vremii, vadra a fost după înțelegere. Înainte de primul război mondial, la Călugăreni, vadra, care se mai numea și vulpea, consta din 12 l de rachiu și 24 l de vin.

După ce s-a ajuns la înțelegere între cele două familii se hotărăște *logodna*. La ziua [stabilită] iau parte la această ceremonie la casa fetei părinții ambilor tineri și rude apropiate. După câteva discuții care recapitulează înțelegerea făcută la stărostire, tinerii sărută mâna părinților, se sărută între ei și apoi se prind de mână. Una din mame le toarnă peste mâini grâu (amestecat cu zahăr și bomboane) ce cade într-un castron sau pe o tablă. Tot una din mame sau viitoarea nașă, dacă este de față, ascunde în grâu inelele, pe care tinerii le găsesc și le așează pe deget. Toți cei de față le urează sănătate și noroc. Se închină pahare și se ia o gustare. Apoi se pun la cale toate amănuntele în legătură cu nunta.

A doua zi, tinerii, însoțiți de părinți sau rude, merg la primărie, unde *pornesc hârtiile* pentru căsătoria civilă. Înainte, cu peste 100 de ani în urmă, când căsătoria avea numai temei religios, se făceau strigări la biserică în trei duminici la rând. Aceasta „pentru ca să nu fie nici o pricină, care ar opri sfânta pravilă a însoțirii tinerilor”⁴⁹. Obiceiul a dăinuit în satele de care ne ocupăm câteva decenii după introducerea stării civile; cu timpul a fost însă abandonat.

Căsătoria civilă se face la primărie, de obicei sâmbătă dimineață, în preajma nunții. Tinerii duc *colaci* pentru autoritățile comunale (o găină, vin, coptură). Pregătirile pentru nuntă încep însă cu câteva zile mai înainte *la casa mirelui*; se procură băutura și se pregătește mâncarea. Se fac cuptoare întregi cu mălai și pâine, sarmale, friptură (de pasăre, de miel, de oaie, de porc), răcitură și prune fierte îndulcite. Toate cheltuielile pentru aceste pregătiri le fac părinții mirelui.

Cele două familii, de acord, hotărăsc ce persoane vor fi chemate la nuntă. Chemarea se face prin vornicei, care umblă prin sat în straie de sărbătoare și cinstesc cu rachiu pe cei invitați. Ei au la băț o batistă pe care sunt brodate inițialele de la numele de botez ale celor doi tineri ce se căsătoresc. Mirele și-a ales câțiva vornicei dintre prietenii lui, iar mireasa câteva druște dintre prietenele sale. În trecut, vorniceii se mai numeau și vătăjei; ei purtau un băț de care era legată o basma albă.

Nunta începe sâmbătă seară. Vorniceii și alți flăcăi se strâng la casa mirelui. Însoțiți de muzică merg cu toții la casa miresei. Ea îi primește de pe prag și cu o stebă de busuioc stropește pe mire cu apă. Druștele cinstesc pe însoțitori cu băutură sau cu miere de albine și apă, după pofa fiecăruia. Flăcăii scot din casă zestrea miresei, joacă toate obiectele pe rând și le așează în căruță. Ei chiuie și spun strigături pline de haz: „U-iu-iu pe dealul gol / Că mireasa n-are țol. / Dar i-a face mirele / Când a tunde cânele” sau, când e cazul: „Mireasa nu

⁴⁹ Dintr-un document din 1858 [Neculau nu precizează unde se află acest document].

vrea jucată / Mă tem că-i însărcinată. / Soacră ascultă-ne pe noi / Să nu-ți vrei fata înapoi”.

Tot timpul cât se joacă zestrea, o drușcă sau o femeie oarecare, cu o steblă de busuioc, aruncă stropi de apă peste obiecte ca să le meargă tinerilor din plin în căsnicie. Apoi, cu alai mare, cu muzică, cu chiuituri și cu strigături, mireasa, suită în căruța sau carul cu zestre și însoțită de druște e dusă la casa mirelui. Acolo, zestrea e vârâtă în casă cu același ceremonial. În felul acesta întreg satul știe până în cele mai mici amănunte ce zestre a avut fata care se mărită; chestiunea e talmăcită și răstălmăcită pe toate fețele și în toate felurile. Tineretul petrece câteva ore, dar nu mai târziu de miezul nopții. Druștele și vorniceii cinstesc pe cei de față cu rachiu și gustări.

Duminică dimineață, în fața vorniceilor și a druștelor, mirele se bărbie-rește; două fete îi țin oglinda. În acest timp cântă muzica. Soacra cea mare plânge căci feciorul său nu mai este holtei și că de acum înainte intră în rândul bărbaților. Se formează apoi un alai cu muzică în care se află mirele, vorniceii, druștele, gospodari mai tineri, fete și flăcăi care merg să aducă pe nuni. După ce aceștia au venit la casa socrilor cei mari, nuna, ajutată de druște, gătește pe mireasă. Rochia, înainte de a fi îmbrăcată, este jucată de druște. Atunci mireasa primește de la mire un dar; de obicei, o pereche de încălțăminte nouă și ciorapi în care a pus un pachetel cu dulciuri.

Un vornicel închină miresei aceste daruri: „Poftește, cinstită mireasă, de primește / Plocoane ploconite / De cinstitul mire gătite. // De cumva nu crezi, / Pune mâna și vezi. / Cinstitul mire e flăcău din sat / Și se trage din gospodar bogat. / De harnic nu mai întreba / Căci îl cunoaște toată lumea. // Dimineața, pân se scoală, / Vin oamenii de la moară. / Cât se-ncață la picior / Soarele-i la prânzișor. / Pân se-ncață la picioare / Soarele-i la prânzul mare. / De la prag pân la fântână / Merge cu opinca-n mână / Și-ajunge-ntr-o săptămână”. După asta mirele primește ca dar din partea miresei o cămașă lucrată de ea, cu un singur rând de bumbi colorați. Unul din vorniceii închină darul: „Poftește, cinstit mire, plocoane, / De cinstita mireasă gătite. / Pe unde-a tras tighelul / Parc-a rămat purcelul. / Pe unde-a împuns cu acul / Iese motanul cu capul”.

După ce mireasa a fost gătită urmează *iertăciunea*. Tinerii îngenunchează pe scoarța de cununie în fața părinților. Dacă părinții nu sunt de față, ei sunt reprezentați de niște rude apropiate. Conăcarul spune o orăție de iertăciune. Tinerii sărută mâna părinților și cer iertare pentru tot ce le-au greșit. Părinții răspund: „Dumnezeu să vă ierte”, apoi îi sărută. Toți cinstesc câte un pahar cu rachiu. Conăcarul primește două păhărele, turnând conținutul unuia în celălalt pe măsură ce bea. Mireasa leagă unui vornicel o năframă în vârf de băț. Acesta conduce danțul în jurul mesei de trei ori. Când mirii ajung în dreptul părinților și nunilor le sărută mâna. Apoi jocul e scos afară, în curte.

Lanțul de jucători se formează într-un anume fel: vornicelul cu năframa, nunul, mirele, mireasa, druștele, ceilalți vorniceii și apoi fete și flăcăi. Când vornicelul a ajuns la ușă face semnul crucii cu bățul său. Apoi trece pragul și după el nașul. Dar, dintr-o dată, o rudă a miresei pune un băț de-a curmezișul

ieșirii și mireasa nu mai poate trece. Dacă mirele dă un bacșiș mireasa este eliberată. În curte joacă cu toții în cântecul muzicii, soacra cea mare aruncă fărâmituri de pâine peste mire și mireasă ca să fie căsnicia cu belșug. Înainte de plecare la cununie mireasa își pune un ban în încălțăminte și o bucată de pâine în sân.

Plecarea la biserică se face cu alai mare. Dacă e mai departe, nuntașii merg cu căruțele împodobite cu scoarțe noi. Caii au cordele colorate în coame. Druștele sunt în jurul miresei, iar vorniceii în jurul mirelui. În mers cântă mereu muzica, iar flăcăii chiuie. În timpul ceremoniei religioase, când se cântă „Isaia dăntuiește” și preotul cu nunii și mirii înconjoară masa pe care este Evanghelia, se aruncă bomboane deasupra asistenței. La ieșirea din biserică mirii sunt întâmpinați de chiotul flăcăilor și de cântecul muzicii. Dacă alaiul merge pe jos, pe la răspântii copiii varsă apă înaintea noilor căsătoriți în semn de belșug; mirele le împarte bani.

La sosire nuntașii găsesc în fața casei o cofă cu apă pe care este așezat un colac mare și frumos. Doi vorniceii ridică colacul pe un băț. În vechime aici era momentul când conăcarul ieșea înaintea nuntașilor, însoțit de o parte din vorniceii, și spunea orația cu fiul de împărat și cu căprioara. Mirii trec pe sub colac, iar cineva varsă înaintea lor apă din cofă pentru ca toate să le meargă cu bună sporire. Vorniceii și druștele rup colacul în bucăți și îl împart celor de față. Fetele se grăbesc să guste din acel colac pentru ca flăcăii să se uite la ele cu așa dragoste cum se uită lumea la nuntă. Gospodinele păstrează bucăți din acest colac, pe care le vor lua la târg atunci când vor duce vite la vândut: să se țină negustorii de ele cum se țin nuntașii de petrecere.

La ușă așteaptă soacra cea mare, mama mirelui, cu băutură și pâine albă. Înăuntru masa este așezată, iar de la ușă până în capul mesei este așternut un covor frumos. Soacra cea mare ia pe tineri de mână și îi conduce în capul mesei, zicând mirelui: „Să ajungi dragul mamei cap de masă, începutul cuvântului și întărire credinței”. În vechime era obiceiul ca mirele să stea cu căciula pe cap, fiind atunci împărat. Lângă miri se așează nunii, apoi socrii cei mari. În fața mirilor sunt așezați doi colăcei și o sticlă cu rachiu împodobită cu busuioc legat cu ață roșie.

Urmează *masa de cununie* la care iau parte rudele mai apropiate, flăcăii și fetele pe care i-au chemat mirele și mireasa. După ce se termină masa, flăcăii și fetele joacă până se întunecă. Dacă e iarnă mai stau și câteva ore de noapte. În răstimpuri, când stă jocul, nuntașii sunt cinstiți cu rachiu sau vin și gustări. Pe la orele 7-8 seara începe petrecerea gospodarilor, adică a oamenilor căsătoriți, care vin în haine de sărbătoare și cu aer ceremonios. Ei sunt primiți de nuni, de vorniceii și druștele cu pahare de băutură și gustări.

Părinții fetei, adică socrii cei mici, vin la nuntă seara târziu. În vechime era obiceiul ca ei să sosească abia luni dimineată. Așa se uzitează și astăzi la Epureni, spre deosebire de toate celelalte sate din regiune. Îi aduce un flăcău, prefăcut în turc, având la căciulă o batistă roșie, cu busuioc, iar la băț poartă o batistă tot roșie. Turcul are o sticlă de rachiu și cinsteste pe drumeții întâlniți în

cale; aceștia urează noroc și sănătate tinerilor căsătoriți. La Mândrești, rolul turcului la nunți l-a jucat multă vreme, cu talent, Toader Iacob.

În secolul trecut, la Ungureni era obiceiul ca luni dimineața să umble prin sat femei legate la cap cu batiste roșii și care cântau. Ele se numeau *chemători* și mergeau la părinții miresei ca să-i aducă la nuntă⁵⁰. Obiceiul acesta a dispărut. Ajunși la nuntă, socrii cei mici sunt întâmpinați cu muzică de toată asistența. Mirii ies înaintea lor cu lumânările aprinse. Soacra cea mare stă în ușă, având în mâini un scaun și un cultuc⁵¹ legat în cruciș cu o panglică roșie. Scaunul e jucat și pregătit pentru mama miresei. Părinții fetei se așează tot către capul mesei, de o parte și de alta a socrilor mari.

Danțul nu încetează decât la miezul nopții, când se pune *masa cea mare*. Acum se aduc cele mai mari și mai multe bunătăți cu care cei ce au pregătit nunta își arată bogăția, destoinicia și dărnicia. Dacă orația nu s-a spus la venirea de la biserică se spune acum. Uneori, chiar dacă s-a spus de cu zi, conăcarul o repetă ca s-o audă și maturii. La această masă se obișnuiește ruperea găinii. Mirele cere bucătăresei să aducă o găină friptă. Într-o sită ea aduce mai întâi o vrabie, apoi un porumbel, ceea ce provoacă râsul celor de față. A treia oară aduce găina, iar mirele o cinsteste cu rachiu și-i dă bacșiș. Mirele rupe găina cu mâinile în două părți: una o dă vorniceilor și alta druștelor. Ruperea găinii, pe care mirele e dator s-o facă dintr-o dată, este o aluzie la forța virilă a soțului și la castitatea miresei. Unul din vorniceii strigă: „Ai, săracul mirele / Cum așteaptă binele / Și mireasa bucuria / Să-nceapă gospodăria”.

Către sfârșitul mesei se fac *darurile*; mai întâi cele pentru nuni. Mama miresei aduce prosopul pentru naș și rochia pentru nașă zicând: „Cinstiți nuni mari primiți / Aceste daruri și nu bănuți / Că dacă finii dumneavoastră vor trăi / Și Dumnezeu îi va înstări / Și darurile lor vor spori”. Conăcarul închină și el darurile: „Bună vreme cinstită casă! / Bună vreme cinstită masă! / Bună vreme v-am dat, / Dar darurile încă n-am închinat, / Iar nunii cei mari au tot așteptat / Că noi cu petrecerea ne-am luat. // Poftim pentru cinstitul nun mare / Un prosop țesut de mireasă-n ozoare, / Iar florile-s cusute de-ale ei surori / Care așteaptă și ele pețitori. / Iar pentru cinstita nună / Poftim o rochie bună / Din borangic țesută / Și după trupul dumisale făcută. / Iară pentru vornicel, / C-a făcu bună treabă și el, / Poftim o năframă de in / Și-o cană cu vin. // Dumneavoastră cinstiți nuni mari / Sunteți oameni gospodari / Și-am să vă mai servim / Cu o cană mare de vin, / Vin de cel bun de Cotnar, // Dar vă rugăm să cățați în buzunar / Noi nu cerem, nici vă supărăm / Dar din inimă vă rugăm / Să dăruiti tinerilor ceva bun și frumos / Ca să le fie de folos. / Am zice câteva sute de lei / Câteva merțe de popușoi / O mieluță, o vițică / Și gândiți-vă și la o purcică! / Să vă fie de bine nuni mari / Și să dați ceva la lăutari! / Să nu uitați nici de bucătăreasă / Că ea a gătit toate pentru masă! / Și cu toții vă zicem să trăiți / Întru mulți ani fericiți!”⁵²

⁵⁰ Dintr-un raport către revizorat al învățătorului Ilie Bart (1895-1906).

⁵¹ *Coltuc*: perniță de cap, căpătăiu (DEX, p. 208).

⁵² Auzită de la Ion Chipăruș.

Nuntașii joacă darurile, apoi un vornicel le așează nunilor în jurul gâtului. O druscă aduce un castron și mirii toarnă pe mâini nașilor. După ce se șterg de un alt șervet, vornicelul leagă prosopul la cotul drept al nașului. Mama miresei arată darul pentru soacra cea mare: o cămașă. După ce vorniceii joacă această cămașă, soacra cea mare o îmbracă peste haine. Înainte de primul război mondial era obiceiul să se dea cămașă nu numai la socrii cei mari, dar și la rude apropiate care le îmbrăcau peste haine. În cântecul muzicii toți joacă și fac mare haz. Acum este [timpul] și pentru acea binecunoscută strigătură pe care o strigă unul din vorniceii: „Bucură-te soacră mare / Că-ți vine pieptănătoare / Și te-a pieptăna cu drag / Cu-o scurtătură de fag” și alta: „Soacră, soacră, poamă acră / De te-i coace, nu te-i coace / Dulce tot nu te-i mai face. / De te-i coace un an și-o vară / Tot ești acră și amară”.

Jocul urmează până când nunul cel mare oprește petrecerea pentru *pahare dulci*. Atunci conăcarul spune: „Bună vreme cinstită casă! / Bună vreme cinstită masă! / Că de mult a'nserat / Iar noi pahare dulci n-am închinat. / Pentru nuni, socri mici și mari, / Pentru gospodine și gospodari / Pofțiți pahare dulci pregătite, / Cu zahar zaharisite, / Cu miere îndulcite, / Cu vin de la Odobești / Cum îl bei cum îl plătești. // Mai ales nunul cel mare / Să nu stee mult la'ntrebare. / Să scoată aur și mărgăritar / Să dea finilor săi în dar! / Iar noi i-om da șervețel de în / Ca să-și șteargă mustețile de vin”. Nunii iau câte un pahar de băutură, apoi pun bani pe tablă și, cu glas tare, anunță celelalte daruri în natură pe care le fac finilor.

Urmează apoi darurile celorlalți nuntași care, pe rând, iau pahare dulci și pun bani pe tablă. Acum se făgăduiesc viței, cârlani, oi, vite, ulei, cereale și obiecte casnice. Nunii și mirii mulțumesc pentru fiecare dar în parte. Cântă muzica, bărbații chiuie și spun strigături. Nunul cel mare numără în văzul tuturor banii care s-au strâns pentru miri. După aceea se strâng bacșișurile pentru bucătăreasă și lăutari. Urmează apoi petrecere în toi, cu joc, mâncare și băutură până luni dimineață, cât mai târziu.

Vine însă momentul când mireasa trebuie să lase voalul (hobotul). Nuna bate din palme și cere să vină fina la ea; dar mireasa a fugit. Cineva spune mirelui: „Dacă n-ai fost stăpân pe mireasă / Iacă-tă s-o dus acasă”. În cântecul muzicii, mirele și nașii se fac a o căuta. Mirele o găsește și o aduce. Atunci nașa spune: „Finuță dragă nu te întrista / Că eu hobotul ți-oi lua! / Că toate în lume au un sfârșit / Și acuma timpul a venit / Să nu mai fii mireasă crăiasă / Ci gospodină aleasă”.

În mijlocul camerei, la o masă, sunt așezate două scaune, cu câte un cultuc fiecare, pe care se așează mirele și mireasa. Pe brațe au câte un cultuc. Mireasa mai are și o tablă cu păhăruțe pline cu băutură și dulciuri. În fața mesei se găsește o oglindă. Nuna scoate voalul miresei; aceasta e foarte emoționată. Un muzicant cântă: „Taci mireasă nu mai plânge / Inimioara nu-ți mai frânge! / Că la mamă-ta te-i duce / Când a face plopul mere / Și răchita micșunele!” Nașa pune voalul pe capul unei druste care dorește să se căsătorească mai repede. Nuna întreabă: „Cine vrea să joace pe noua mireasă?” Din mulțime iese un

flăcău travestit în moșneag. Toată lumea râde, iar fata îl alungă. Atunci, din alt colț, iese altul încă mai hodorogit, dar care e și el respins. Atunci mirele se ridică de la locul lui și joacă cu noua mireasă. Toți din asistență joacă, unii chiuie, alții spun strigături. Când se oprește jocul, nașul face voalul colac și-l pune pe capul adevăratei mirese. Se ia oglinda din fața ei. Cu o batistă în mână, nuna joacă în fața fetei.

Trei perechi de gospodari tineri (bărbații cu soțiile lor) se fac turci. Femeile poartă basmale roșii în vârful unor bețișoare de stuf. Cu alte trei bețișoare bărbații vor să ridice voalul de pe capul miresei, dar femeile îi îndepărtează cu bețișoarele lor. În cele din urmă, voalul e luat pe bețe și așezat la icoane. Bețișoarele de stuf sunt rupte în bucăți și împărțite celor de față; ele sunt priincioase la vânzarea vitelor. Dar bucățile acestea de stuf aduc și fetelor mult noroc. Cele trei perechi de turci joacă; nuna îi cinstește; mama miresei le face daruri: bărbaților câte un șervet, iar femeilor batistele roșii. La rândul lor, cele trei perechi le fac tinerilor căsătorii câte un mic dar. Nuna taie pe o tablă un colac și împarte câte o bucățică celor de față. Apoi ea leagă pe mireasă pe cap cu o basma, semn de trecere în rândul gospodinelor. Nașa o binecuvintează și o sărută. Toți iau câte un pahar cu băutură în sănătatea tinerilor. Muzica începe să cânte o *moldovenească*, iar jocul iese în curte. Mirele și mireasa joacă acum ca niște gospodari din oarecare sat.

Petrecerea se prelungește toată ziua de luni cu mâncare, băutură și joc, atâta timp cât au plăcere nunii cei mari. Se spune din bătrâni că în vremurile de demult nunta ținea în toi cel puțin 3 zile, dacă nu chiar 7. Nunta *se sparge* când pleacă nunii. Asistența îi petrece până acasă cu muzică, cu chiote și cu stricăciuni [? strigături]. Aici petrecerea începe din nou, cu băutură și joc.

Până în 7 zile de la nuntă tinerii se duc la preot, care le citește o moliftă; până atunci nu le este îngăduit să meargă nici până la fântână. În prima duminică după nuntă, tinerii merg la părinții fetei, însoțiți de nuni și de socrii mari. Festivitatea se numește *de cale primară*. Aici se petrece din nou cu mâncare, băutură și joc. Sunt chemate rude mai apropiate și prieteni; cei care n-au fost la nuntă fac darurile acum. Petrecerea poate dura și până a doua zi. Când se întorc la socrii cei mari, tinerii mai iau și restul de zestre care a rămas neridicată. După o altă săptămână se mai face un rest de nuntă la nuni. Vin finii, socrii cei mari și cei mici, precum și altă lume poftită. Și aici se petrece cu mâncare, cu băutură și cu joc.

Cu aceasta nunta a luat sfârșit. Tinerii se așează la noua lor viață de gospodari. Rămâne finilor încă o datorie: să dea nunilor colaci, un dar, adică ceva de îmbrăcat sau de încălțat. De obicei, colacii se trimit prin alte persoane. Nașii cheamă pe fini, cu care ocazie se alcătuiește o petrecere în regulă, chiar cu muzică, și care se numește *colăcime*.

De regulă, în satele regiunii nunta se face de către mire la casa părinților săi. În trecut, în cazurile când părinții fetei erau mai înstăriți, ei *dădeau fata cu masă de cununie*. Se mai procedează și astăzi așa, dar foarte rar. În asemenea

caz, nunta începea duminică dimineață la casa miresei. Aici se făceau și iertăciunile. După venirea de la biserică se punea masa de cununie în casa socrilor celor mici. După masă, nuntașii încărcau zestrea și, cu tot alaiul, mergeau la casa mirelui. Acolo nunta urma mai departe după ceremonialul pe care l-am descris.

Înmormântarea. De cum omul a închis ochii și și-a dat sufletul și după îngropare se practică obiceiuri și datini adânc înrădăcinate în tradiția satului. Mortul are dreptul la odihna de veci, iar cei rămași au datoria să-l redea pământului.

Când omul se simte slăbit și aproape de moarte i se pune în mână o lumânare până când își dă sufletul. Se consideră a fi mare păcat să moară cineva fără lumină. Sunt cazuri când omul are o moarte grabnică: cel trăsnit, cel înecat, cel peste care a căzut lutăria. Pentru sufletele acestora, când se poartă slujbele morților arde în ușile împărătești la biserică o lumânare într-o căniță sau un pahar cu vin, având și un colăcel sau covrig. La sfârșitul slujbei cănița este dată de pomană.

După ce s-a desprins de corp sufletul stă în casă, la ușă, până [ce] trupul e pornit la biserică. Până când se trag prima oară clopotele el vede tot ce se face și aude tot ce se vorbește în casă. Nu-i îngăduit ca omul să doarmă cu capul pe pernă pentru ca sufletul să nu se zbuciume ca penele. Dacă mortul a rămas cu gura sau ochii deschiși i se leagă falcile cu o basma și i se închid pleoapele. Deasupra ușii se așează un prosop curat pentru ca sufletul trecând peste prag să se poată șterge de întinările pământești.

Îndată ce s-a produs moartea se dă de știre vecinilor și trecătorilor, astfel că vestea străbate îndată tot satul. Se înștiințează preotul și primăria. De la biserică se aduce crucea și un sfeșnic. Crucea se așează afară, lângă ușa de intrare, sprijinită de streășina casei; acesta este semnul de doliu. Trecătorii de pe drum se opresc, se descopăr, fac cruci și zic „Dumnezeu să-l ierte!” Îndată încep să tragă clopotele bisericii; ele înștiințează întinderile, până departe, că un suflet a părăsit lumea pământească. Dar, totodată, ele înștiințează și rudele de dincolo că cineva de aici a pornit spre locașurile lor. Clopotele vor suna de câte trei ori: dimineața, la amiază și în două zile seara.

Îndată după deces mortul trebuie scăldat pentru ca să fie dat pământului în stare de curățenie. După caz, scăldarea mortului se face de către doi bărbați sau două femei. Aceste persoane au datoria să-l spele cu toată grija, căci altfel pe cealaltă lume îl vor spăla din nou. În colțurile coveții în care se face scăldatul se pune câte o lumânare aprinsă; apa se varsă pe loc ferit și curat. Mortul se îmbracă cu schimburi și cu haine curate, apoi se așează pe masă. Bărbatul trebuie să fie bărbierit, iar femeia pieptănată. Dacă a fost căsătorit, mortul are inel pe deget; femeii i se pun cercei și mărgelile. Fata mare se îmbracă în haine de mireasă; flăcăului i se pune în piept fundă de mire.

Sicriul se face pe măsura mortului. Este credința că dacă e mai mare și rămâne loc liber va muri cât de curând cineva din casă. Sicriul nu are pod

dedesubt, ci numai leături de scânduri, cu intervale între ele, pentru ca să poată intra viermii pământului și să-și facă datoria lor. În sicriu se așterne o bucată de pânză. Mortul se așează cu fața în sus, cu mâinile pe piept. Sub cap se pune o pernă umplută cu talaș de sub gealău. Mortul are capul acoperit: bărbatul cu căciulă, iar femeia cu broboadă neagră. Alături, lângă umăr, se pune o batistă. Pe pieptul mortului se așează o icoană, lângă care toți cei care vin să-l vadă pun bani. În sicriu se presară flori. Bucățile de unghii și acul cu care s-a cusut ceva pentru mort se lasă lângă el.

Dacă mortul nu este zăcut se pune sub el un sac cu lut pentru ca să nu se descompună. Este obiceiul ca sub hainele mortului în sicriu să se pună câlț de cânepă. Înainte de a începe ceremonia înmormântării, câlțul se ridică și se împarte la cei ce vor să-l ia. Este credința că acest câlț ferește pe om de năpaste și mai ales îmblânzește pe vrăjmași, îi face să tacă așa cum face mortul și să nu poată produce nici o vătămare. Astfel de talismane se poartă la judecăți, la fel de fel de cercetări, la examene etc., pentru ca eventualii adversari să aibă gura legată.

În mâna mortului se așează o cruce din lumânare. La căpătâiul sicriului, pe sfeșnicul de la biserică, arde *toiagul*, adică o lumânare din ceară curată încolăcită în formă rotundă și care se desface pe măsură ce se consumă. Toiagul e făcut pe măsura mortului. În ceara din care e alcătuit se adaugă o bucată de lumânare pe care omul a ținut-o în mână atunci când și-a dat sufletul. Cât timp mortul e în casă, oglinda se ține acoperită toată vremea; încăperea se tămâiază de câteva ori pe zi. Nu se îngăduie să intre mîța sau câinele, căci dacă un asemenea animal ar trece pe sub masa cu sicriul mortul se face strigoi. În dimineața zilei când urmează să fie îngroparea, mortul este spălat pe față cu cârpa muiată în apă curată; cârpa se dă pe foc.

După tradiția ortodoxă, mortul se ține trei zile. În prima și a doua seară preotul face scurte rugăciuni, iar dascălul citește *stâlpîi* (lectură din Psaltire). După vechi rânduiri ale satului, întreaga obște are datoria să vină și să vadă pe mort. Fiecare trebuie să vină „primenit”. A intra cu schimburi murdare este o insultă adusă mortului. Dacă cineva este certat cu cei de casă, mai întâi se împacă cu ei și numai în urmă intră să dea fața cu mortul. Cine intră în cameră nu dă binețe; se închină cu respect, face de câteva ori semnul crucii, sărută icoana de pe pieptul mortului și zice „Dumnezeu să-l ierte!” Despre defunct nu se vorbește decât de bine; el a plecat lăsând celor rămași sănătate. După o veche credință, dacă [îl] vorbești de rău pe mort îi iei din păcate. Dacă corpul e intrat în descompunere, constatarea se face printr-o expresie ocolită: „Se aude”. Dacă s-ar spune [pe] de-a dreptul ar fi o ofensă pentru defunct.

Fetele și femeile înrudite stau cu părul despletit cele trei zile pentru ca sufletul decedatului să nu se încurce în nimic în drumul său spre lumea cealaltă. Din când în când rudele bocesc, plâng cu voce tare, mai ales soția și fetele. Fiecare bocitoare își spune durerea ei: „Ioane, Ioane, cum te-ai dus și m-ai lăsat cu o casă de copii!” sau zice: „Tătuță, tătuță, n-ai să mă vezi gospodină la casa mea!” După o credință locală, nu se plânge niciodată deasupra mortului: lacrimile care cad pe obrazul lui îl frig, par ar fi oncrops...

Mortul nu se lasă singur; oricând, ziua și noaptea, trebuie să se găsească persoane în jurul său care să-l privegheze. De cu seară privegherea este făcută de tineret. Fetele și flăcăii se distrează par'c-ar fi la petrecere, fără să se sfiască de mort. După un străvechi obicei al pământului, hazul și hârjoana nu au nici o opreliște.

În satele regiunii la priveghi sunt anumite jocuri. Cel mai frecvent este *bătaia cu șașca*. Aceasta este o batistă la capătul căreia se fac câteva noduri mari sau chiar se leagă o nucă ori un cartof. Loviturile provoacă râsete, glume, exclamații de durere sau simulări. Jocul se desfășoară în mare haz și gălăgie. *Inelul*. Cei prezenți țin palmele pe genunchi. Un flăcău sau o fată ascunde un inel în mâna cuiva, iar unul din asistenți trebuie să-l găsească. Persoana la care s-a găsit inelul trece la căutat. *Oalele*. Jocul se practică atunci când cineva vine pentru prima oară la un priveghi. Tânărul (sau tânăra) este așezat pe un scaun și întrebat: „Vrei să-ți fac o oală? / – Da! / – Cu o toartă sau cu două? / – Deocamdată cu una”. Flăcăul (care a pus întrebările) măsoară pe capul celui ce dorește o oală o palmă, începând de la ceafă. Acolo ține un pumn sub formă de nicovală, iar cu celălalt lovește ca cu ciocanul ca să lipească toarta.

Fântâna. Un flăcău se așează pe un scaun. Cineva îl întreabă: „Ce faci?” El răspunde: „Am căzut în fântână... / – Dar după cine te țineai? / – Mă uitam după (cutare)”. Fata numită e datoare să scoată pe flăcău din fântână; îl sărută și apoi se așează ea pe scaun. Pentru ca jocul să fie mai variat pot scoate fete pe fete și flăcăi pe flăcăi. *Ursul*. Un flăcău îmbracă un cojoc pe dos și se face urs. Ursarul îl aduce în casă legat de lanț, iar ursul are în mână o șașcă. Fetele și flăcăii au datoria să schimbe locurile. În această mișcare ursarul strigă *chiperi*, iar ursul lovește cu șașca pe cine poate. Un joc vechi care astăzi se uzitează foarte rar este *cămila*. Doi flăcăi se leagă cu un brâu la mijloc. Altul se suie pe ei și ține un băț care în vârf are o oală de lut ce reprezintă capul cămilei. Un flăcău vrea să cumpere cămila, dar nu dă prețul cerut. Atunci stăpânul lovește cu bățul în oala de lut zicând: „Decât s-o dau c-o para / Mai bine capul i-oi strica”. Urmează apoi bătaia cu șașca.

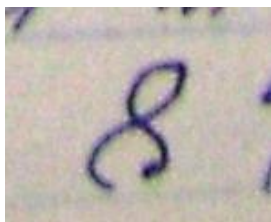
De regulă, tineretul, la priveghi, nu-și permite necuviințe sau bătălii; totuși, câteodată, se face și câte o glumă mai deocheată. Fără să-l simtă asistența, un flăcău voinic se strecoară sub masă. La un moment dat, el ridică încet, cu spatele, masa pe care e așezat mortul. Cei de față, mai ales fetele, se sperie și țipă. Unul din flăcăi stinge lampa. Atunci se produce la ieșire o îngrămădire și o larmă sălbatică, cu strigăte de spaimă și ajutor.

Priveghiul, așa cum se practică în satele românești, este un fragment de viață dacică, repetat mereu cu aceeași vigoare după mai bine de 2000 de ani.

După ce se termină petrecerea tineretului rămân să privegheze bătrânii (bărbați și mai ales femei) care stau până dimineața. Vorbesc încet, tainic, depănând amintiri în legătură cu viața defunctului. Mai ales se analizează în amănunt împrejurările în care s-a produs moartea; satul trebuie să cunoască și să nu rămână nimic ascuns. Când a murit în 1955 bătrâna A. M. tot satul Mândrești

și cele învecinate au avut deplină știință de cum s-a petrecut cazul. A chemat pe fiica ei, care locuia în sat, și care, venind, a scăldat-o și a pieptănat-o cu cărare la mijloc. A cerut să mănânce și fiind vineri i s-a dat mâncare de post, din care a luat câteva înghițituri. Apoi și-a lăsat ușor capul pe pernă și a oftat adânc. Fiica ei a aprins lumânarea de la Paști și i-a pus-o în mână. A mai oftat odată ușor și apoi și-a dat sufletul. Interesantă este credința că timpul cât priveghezi un mort ți se va scădea din osânda ce ai a trage dincolo pentru faptele pământești.

În ziua înmormântării, dimineața, se face pomul; pomenile acestea sunt o ofrandă din darurile pământului pe care mortul le duce celor de dincolo. Când sufletul va ajunge acolo unde trebuie va găsi această primă masă. Pomul e alcătuit, de regulă, din nouă colaci mari: trei în formă rotundă, trei semănând cu



jugul [cum se vede în imaginea alăturată] și trei în formă de S. În acești colaci se înfig șapte săgeți sau stebile îmbrăcate cu fructe (mere, lămâi, nuci, prune, smochine, stafide, roșcove și câte un covrig). Ele sunt niște bețe de șindrilă ce au diferite forme: două în semn de cruce, două cu brațele în sus, două numai cu un braț și una simplă. În camera mortului se găsește o căldare

sau o cofă nouă cu apă proaspătă, în care se pune o săgeată de pom. Cei care vin să vadă mortul beau câteva guri de apă ca să nu-i scuture frigul peste an.

Tot în ziua înmormântării se face groapa la cimitir. Măsura sicriului se ia cu o trestie. Când începe săparea se trag clopotele. O rudă cinstește cu rachiu pe gropari. De la biserică se aduc *podoabele* sau *bucățile*: două felinare, două prapure, o cruce. Vremea, frumoasă sau urâtă, din ziua înmormântării arată ce trecere are mortul înaintea lui Dumnezeu. Slujba religioasă a înmormântării începe de acasă. Cât cortegiul se îndreaptă spre biserică clopotele sună, conținând numai când cortegiul se oprește pentru Evanghelie și prohodire. La ușă se dă de pomană o plapomă, o pernă și un lăicer, iar la poartă o oaie sau o vițică.

După ce sicriul a fost scos din casă, o rudă apropiată închide ușa și strică o oală de ea pentru ca păcatele mortului să fie iertate, iar din familie să nu moară degrabă altcineva. O femeie străină mătură camera și o aerisește; ca răsplată ia șervetul de deasupra ușii. Din ce a mai rămas din toiag se face o cruciță care se așează în colțul casei într-o gaură scobită în perete; nu se pune în pământ pentru ca să nu fie îngropat și norocul casei odată cu mortul. Furca nu se dă niciodată de pomană; se aruncă pe foc pentru ca defuncta să nu fie silită să toarcă și pe cealaltă lume.

La înmormântare ia parte întreaga obște a satului. Este o datorie față de mort de a-l petrece pe ultimul său drum. După o veche credință, pe cealaltă lume vei merge numai atât cât aici pe pământ ai petrecut morți la groapă. Pe tot parcursul drumului bărbații merg cu capul descoperit. Cortegiul se formează într-un anume fel: în frunte merge un băiat care duce blidul, o farfurie cu colăcei sau covrigi, nuci și mere. Urmează sfeșnicele, praporele (steagurile) și crucile, apoi pomul pe o năsalie mică. Uneori, la înmormântările de oameni mai cu vază, înaintea pomenilor un bărbat duce o măsuță rotundă pe care se găsește

un colac mare și o colivă. Un copil poartă cofa cu o stebă de pom în ea. După preot și dascăl urmează cei patru bărbați care poartă pe umeri nășălia cu mortul. Numai în rare cazuri se folosește carul cu boi. De o parte și de alta a nășăliei sunt purtate cele două fânare cu lumânările aprinse.

La toate podoabele, la nășălia cu pomene și la cea cu mortul sunt legate basmale ce au la capete bani pentru plata celor ce le poartă. În urma sicriului vin rudele, prietenii, cunoscuții și întreaga grămadă a satului. Capacul sicriului e purtat de un bărbat la urma cortegiului. Mortul are fața descoperită spre a fi văzut de mulțime. Pe nășălie sicriul este astfel așezat încât mortul să fie mereu cu fața spre biserică. Calea ce trebuie parcursă de cortegiu e stabilită de mai înainte. După o veche regulă, nu este îngăduit să treacă mortul a doua oară pe o porțiune de drum pe care a trecut în drumul spre biserică. Cât timp cortegiul este în mișcare unele femei plâng sau chiar schițează câte o frântură de bocet. În partea locului nu se folosesc bocitoare de profesie.

Din loc în loc se fac opriri, numite prohoduri sau stâlpi, al căror număr este după dorința familiei sau după cum a lăsat vorbă defunctul (până la 12). De altfel, oamenii care duc nășălia povestesc că însuși mortul „spune” unde să se facă oprirea pentru prohod; în acel loc se lasă mai greu. Cât preotul citește Evanghelia toată asistența stă în genunchi. Persoanele din apropiere pun mâna pe sicriu; cei din urmă țin mâna dreaptă pe cei din față; astfel întreaga asistență se găsește în legătură cu mortul. La fiecare oprire se pune și câte o punte. O femeie din familie așează în fața cortegiului un obiect (o basma, un tulpă, un șervet, o bucată de pânză) peste care pune un colăcel sau un covrig și o lumânare. După ce trece cortegiul, puntea este ridicată de o persoană numită de mai înainte, după înțelegerea rudelor, și care zice „Bodaproste! Dumnezeu primiască!”

Unii bătrâni lasă cu limbă de moarte ca la aceste punți să fie date de pomană toate lucrurile lor. La înmormântarea unei bătrâne din Mândrești în 1955 au fost date de pomană: așternutul, o vițică, o oaie, două covoare, trei lăicere, trei prosoape, trei batiste de cap, o rochie, un tulpă și un sac nou. La Ungureni este obiceiul ca atunci când convoiul trece pe lângă o fântână sau izvor să se facă oprire. Acolo se pune, ca punte, o căniță cu apă, un colac și o lumânare. Drumeții din partea locului și cei străini care întâlnesc convoiul se opresc, se descopăr, se închină și zic „Dumnezeu să-l ierte și să-l odihnească!” Până la biserică mortul „merge” ușor pentru că sufletul lui e alături.

Prohodul se face în biserică după rânduiala înmormântării la ortodocși. Pe călduri mari sau în cazuri de moarte grabnică și mortul e în descompunere prohodul se face afară. În timpul slujbei toți cei de față au lumânări aprinse, pe care le împarte cineva din familia defunctului. Când se cântă „Veșnica pomenire” persoanele ce sunt de față ridică pomul și se saltă ritmic. Toți din biserică participă la acest act, fiecare atingând cu mâna persoana din față. Când se citește „Slava” se face sărutarea cea mai de pe urmă. Rudele și alte persoane din asistență se închină și apoi, pe rând, sărută icoana și mâna mortului (uneori și fața). Este credința că până se sfârșește această formalitate sufletul stă lângă mort.

De la biserică până la groapă mortul e mult mai greu. Sicriul e așezat pe marginea gropii și se oficiază ultima rugăciune. Acum sufletul sărută corpul și se desparte de el îndurerat. Mortul este acoperit cu pânză și se pune capacul. Sicriul e coborât în mormânt pe funii. La înmormântarea oamenilor mai înstăriți se întrebuițau altădată fâșii mari de pânză care rămâneau de pomană groparilor. Sicriul e așezat în așa fel ca mortul să stea cu fața spre răsărit, spre lumina cea mare ce va fi în Ziua Învierii. Preotul pecetluiește groapa, făcând cu hârlețul patru cruci în cele patru laturi ale gropii și încheie ceremonia cu versetul „Al Domnului este pământul și plinirea lui lumea și toți cei ce lăcuiesc într-însul”.

În trecut era obiceiul ca preotul să verse în groapă untdelemnul dintr-o candelă sau cenușa din cadelniță. Rudele și persoanele din asistență aruncă în groapă o mână de țărână pentru ca mortul să fie ușor uitat. Unii se freacă pe mâini cu țărna de pe mormânt pentru ca să nu amorțească; pun în sân câteva fire de pământ ca să nu se sperie. În groapă se aruncă și bani, cu care mortul să poată plăti vămile văzduhului. Groparii primesc peste groapă o cofiță cu apă și un cocoș. După o străveche credință, cocoșul va bate din aripi ca să stingă focul ispășitor, iar păcatele răposatului să fie ușoare ca penele. La creștetul mormântului se așează crucea. În ziua înmormântării mormântul nu se tămâiază pentru că a fost cadelnițat de preot. La poarta cimitirului se face pomană; fiecare ins primește un pahar cu băutură și o bucată de pâine sau de colac. Următoarele trei zile mormântul se afumă de trei ori pe zi, de fiecare dată de câte trei ori împrejur și o dată în cruce.

După întoarcerea de la înmormântare urmează, acasă, praznicul, într-o altă cameră, nu în cea în care a stat mortul. Dacă nu se face praznic sunt chemați la masă măcar ostenitorii. După o credință străveche, sufletul stă pe lângă casă încă trei zile. De aceea în camera unde răposatul și-a dat sufletul se pune o căniță cu apă în care arde lumânarea pe care a ținut-o în mână. Sufletul său e însetat și se răcorește cu această apă.

Până la 9 zile se face în casă *aghiazmă*. Dacă nu se îndeplinește această îndatorire, sufletul răposatului se zbuciumă fără odihnă și e mâhnit. Camera în care a stat mortul este lipită din nou și văruiată. Este credința că timp de 40 de zile sufletul colindă toate locurile pe unde a umblat pe pământ. Din când în când se întoarce pe acasă; de aceea este obiceiul ca timp de 40 de zile să se țină pe streșina casei un pahar cu apă din care să poată gusta sufletul răposatului.

La 40 de zile se face praznic pentru mort la care ia parte și sufletul lui. După trecerea sorocului de șase săptămâni sufletul vine la mormânt, adună tot ce i s-a dat de pomană, se suie pe cruce și se înalță la cer. Dacă sufletul e uitat se suie pe crucea bisericii și de acolo se ridică la locul ce-i este hărăzit. Se mai fac pomeniri pentru mort: la 3 luni, la 9 luni, la un an și apoi, din an în an, până se împlinesc 7 ani. La acest termen corpul s-a prefăcut în țărână și au rămas doar oase goale.

La fiecare pomenire se face serviciu religios și, uneori, se ridică pom. Totdeauna se dă câte un cocoș de pomană. Este credința că la fiecare praznic și

pomenire ce se face în casă vine și sufletul mortului sub formă de fluturaș, uneori văzut, alteori nevăzut. Cei ce iau parte la solemnitate au sentimentul prezenței defunctului. Înainte de a se așeza la masă se dă fiecărei persoane câte un colăcel și o lumânare aprinsă pentru întâmpinarea sufletului celui pomenit. De altfel, la orice ocazie când se cinstește băutura și la orice vorbă despre mort se lasă să cadă câteva picături pe pământ pentru sufletul lui.

După rânduile Bisericii Ortodoxe, dezgroparea morților nu-i îngăduită deoarece mormântul a fost pecetluit până la venirea Mântuitorului pentru judecată. Și totuși în decursul vremilor s-a făcut obiceiul să se dezgroape morții după 7 ani, când procesul de descompunere s-a terminat. Aceasta a fost posibil plecându-se de la trebuința ca morții familiei să fie îngropați la un loc.

Unii părinți lasă chiar cu limbă de moarte să fie dezgropați la 7 ani. Motivul e de ordin educativ; urmașii trebuie să vadă ce se alege din om și deci să tragă învățăminte asupra comportării lor în viață. Dezgropările se fac cu ocazia morții unui membru din familie. Oasele se spală cu vin, se pun într-un coștei⁵³ de pânză albă și se așează în sicriu la picioarele noului răposat. Dacă dezgroparea se face anume, atunci ea are loc vinerea. Oasele, așezate în coștei, stau o noapte în biserică, iar a doua zi se îngroapă cu serviciu religios. După o veche credință, omul blestemat nu putrezește. Dacă la deshumare se găsea corpul nedescompus, se scotea sicriul cu mortul și se reazemă de zidul bisericii. Trecătorii ziceau „Dumnezeu să-l ierte!” Lăsat la aer o zi sau două, corpul începea să se deterioreze și atunci se făcea înhumarea. Obiceiul nu se mai practică în regiune de mai bine de o jumătate de secol.

Botezul, nunta și înmormântarea sunt prilejuri pentru desfășurarea multor obiceiuri și datini care, cu oarecare variațiuni, sunt aceleași la întreg neamul românesc. Asemenea tradiții cuprind rituri și crezuri inofensive, credințe frumoase, simboluri, alegorii și aluzii pitorești. Creații ale sufletului colectiv al satului, aceste tradiții îmbracă actele fundamentale din viața omului în forme complexe și grave. Ele au autoritate desăvârșită. De cum se naște copilul și până după cumătrie, de cum se urzește o căsătorie și până după săvârșirea ei, de cum moare un membru al comunității și până la ultimul praznic de pomenire, cenzura satului funcționează implacabil. Întreaga obște supraveghează cu strictețe îndeplinirea tuturor amănuntelor din vastul ceremonial impus de tradițiile seculare. Totul se petrece în văzul și în auzul satului. În felul acesta un imens lot de bunuri etnice se conservă și se transmite mai departe din generație în generație.

*

* *

Opinia publică este regulatoarea vieții de sat. Toate acțiunile omului (de ambe sexe și de toate vârstele), de la cele mai neînsemnate până la cele mai importante, toate trec prin implacabila cenzură a obștiei. Gura lumii e fără

⁵³ *Coștei*: săculeț de pânză (<http://dexonline.ro/definitie/costei>; consultat la 5.08.2014).

opreliște: „Foaie verde lobodă / Gura lume-i slobodă. / Cât o fi și-o bate vântul / O astupă doar pământul!” Insul e mereu atent și preocupat să nu intre în gura lumii cu fapte din acelea care îi pot știrbi buna reputație. Până și fata, în cele din urmă, se mărită ca să scape de gura lumii.

Viața satului e îndestul de agitată, deși, privit la suprafață, totul pare calm și monoton; funcționează permanent un ziar oral cu toate noutățile locului. Fetele și femeile, întâlnindu-se numai două sau mai multe, vorbesc mereu și vântură toate știrile din sat. Vorbesc pe uliță, la fântână, la baltă, la ogor, la clăci, la șezători, la înmormântări: oricând și oriunde. Flăcăii și bărbații vorbesc la cireadă, la moară, la chârle [?], la cârciumă, la horă, dar mai ales la răspântia de drum.

În timpul când gospodarii au răgaz de la muncile lor, mai ales în zile de sărbătoare, răspântia de drum devine un adevărat *forum* pentru sat. Aici ei se întrunesc în mod spontan, fără chemări, fără program, fără conducere. Aici oamenii află știrile locale și noutățile din țară și din lume. Aici discută chestiuni publice și dispoziții administrative. Aici se orientează în chestiuni de gospodărie și de comerț. Aici, în văzul tuturor, se dezbate adevărate procese între rivalii care „se încondrează”. Aici se precizează atitudini și se lămuresc situații. Aici se dau adevărate verdicte de aprobare sau de dezavuare.

Dar tot aici se prezintă și cele mai interesante ocazii pentru distracție și divertisment. Aici hâtrii și poznașii, dotați cu inteligență și vervă, povestesc anecdote și glume care produc haz și veselie generală. Aceștia se hărțuiesc și între ei, înfruntând pe adversari printr-o avalanșă de ironii, zeflemeli și aluzii. Peste capetele mulțimii care urmărește disputa cu interes, desfătându-se, ei aruncă unii altora replici prompte și ascuțite. Sunt în sate oameni deștepți și sprințari care abia așteaptă astfel de ocazii ca să-și arate în public calitățile lor intelectuale și talentul de pamfletar. Acest forum are și senatori: bătrânii satului, în jurul cărora se grupează adunarea. Ei ascultă totul cu deosebit interes, zâmbesc discret la ceea ce li se pare nereușit sau neconform cu adevărul și bunul simț sau râd cu poftă când ceva le place; sentințele lor sunt date judicios și cu multă prudență.

Opinia satului funcționează prompt pentru chestiunile mari, colective, care interesează întreaga viață a obștiei. De multe ori se creează adevărate curenți de opinie în care oamenii sunt împărțiți după puncte de vedere diferite. Aceste divergențe nu provoacă conflicte grave care să zdruncine unitatea spirituală a satului.

Dar opinia publică funcționează din plin în mici cercuri spontane până la instanța supremă, care este forul, mai ales în chestiunile particulare ce privesc pe indivizi. Orice fapt al oricăruia din membrii colectivității este analizat, cântărit, comentat și, în cele din urmă, valorificat: se aprobă sau se înniează. Aprecierile sunt totdeauna juste pentru că este opera judecății tuturor. Sufletul colectiv al satului îngăduie și sprijină numai ceea ce se bazează pe bine, pe frumos și pe adevăr. În alte părți de țară se practică *Strigarea peste sat* într-o anumită zi din an, când se dau în vileag faptele pe care opinia publică le

dezaprobă. În Banat obiceiul se numește *Baba roata*. Coșbuc vorbește despre o astfel de curte cu jurați a satului care funcționa în ziua de Paști.

În unele cazuri, opinia publică acordă epitete favorabile, ca de pildă: om la locul lui, om cumsecade, om întreg, om adevărat. Pentru defecte fizice și morale satul pune porecle care, de multe ori, devin supranume. În fond, poreclele sunt epitete metaforice și conțin o caracterizare, o calificare, o ironie sau chiar o injurie. Ele se deosebesc de epitetele respectuoase, onorifice, de politeță sau alintătoare (bădie, cucoane, domnule, cocuță). Se deosebesc și de înjurăturile propriu-zise care se pronunță cu iritare. O dată căpătată, porecla este un stigmat de care omul nu mai poate scăpa pentru că a intrat în conștiința colectivității. Împreună cu zicalele, proverbele și maximele, poreclele au, într-o măsură, un rol educativ.

În regiunea de care ne ocupăm se folosesc nenumărate porecle. Vom enumera câteva din ele. Unele se referă la aspectul fizic: bahadârcă, căpățânosu, cobălă, chioru, ciacăru, chișcă, coadă, dubaș, fofează, gligan, greabăn, gâlcă, gâtlan, jâmbatu, lău, meliță, mutu, opăritu, roșcovanu, râncigai, subțirelu, strâmbu, surdu, sughiț, șpanchiu, șchiofărlă, ușurelu. După aspectul vestimentar: bahahuc, beșleagă, bulihar, bolândău, cahulă, ciofligar, ghiorlan, golanu, jigăritu, mogăldău, toflogă. După deficiențe psihice: clampău, colțosu, dârlău, foanfă, fudulu, fălosu, gură bogată, minciună, scornea, ticăitu, zărghilă, zgărie brânză, zurbagiu.

După asemănarea (fizică și psihică) cu alte viețuitoare: bou, bivol, buhai, bufniță, berbec, câne-roș, cârlan, cânele babii, cățel, căluț, cotei, culbec, cucoș, cucuveaucă, cocostârc, cotoi, epuroi, guzan, gaiță, guviț, gânsac, hulub, huhurez, juncanu, lupu, mielu, măgaru, porcu, pupăză, rățoi, scrâmbie, scoică, țap logodit, ursu, vrăbioi, vulpe. După nume de plante: cucută, curcuduș, haldan, hrean, păpădie, popușoi, orzoi, ridiche, tufă. După nume de obiecte: bănuț, coșărcuță, cociovei, clampă, clopoțel, covașă, chibrit, fund de ceaun, greblă, gurgui, hârzob, jumară, jintiță, măciucuță, oplean, opaiț, pocriș, stog, tânjală, trăistuță, talancă, zurgălău. Fiecare obiect are o legătură cu respectivul: cineva e poreclit *tânjală* pentru că a furat cândva de la un vecin o tânjală. Altul e *jintiță* pentru că e poficios și mereu aleargă pe la stâne după astfel de fruct.

După expresiile ce se repetă des în vorbirea cuiva (epitete imitative): uite ici, iute și degrabă, ia te uită, inga măi, lasă-lasă, măi-măi, of-of, oi face și eu, până una alta, taman așa, tăturităt, taci bre, să nu mai ajung, zău-că. După nume de familie ce au existat cândva (în regiune sau în satele de centură): Cioiniac (Nicșeni⁵⁴, 1820), Borhan (Unțeni⁵⁵), Gheorghe Vieru, zis Cincu (Ungureni, mort în timpul primului război mondial), Coran (țigan bătrân pripășit prin Ungureni la începutul secolului), Curea (Ungureni). Apoi diverse alte porecle: Bucipal, Ciga, Ciuciulea, Gozoi, Hohalea, Machidon, Napalion, Șulim ș.a.

⁵⁴ Comună în județul Botoșani, aflată la aproximativ 20 km de Ungureni.

⁵⁵ Comună în același județ, situată nu departe de Ungureni (circa 15 km).

Cenzura satului (adică gura lumii) este încă un aspect al acelei minunate școale în care se face, de la întemeierea neamului nostru, educația copiilor, tineretului și a adulților rurali.

Viața națională. Naționalul sau etnicul este una din valorile culturale complexe. Din corpul unei națiuni fac parte indivizii ce au înrudit de sânge, aceeași origină și același trecut, aceeași limbă, aceeași structură psihică, același stil de viață, aceeași ocupație, aceeași cultură (în special credința religioasă) și, în sfârșit, aceeași soartă.

În fiecare ins se formează conștiința de neam plecând de la familie. Omul de sat se consideră ca aparținând unei vaste unități sociale care este pe deasupra familiilor și pe deasupra neamurilor și care poartă numele de națiune. El e solidar cu generațiile care l-au precedat și care s-au topit în cimitirul satului și e tot atât de solidar și cu generațiile ce vor urma. Firul care unește pe toți indivizii acelorași neamuri din adânci de vremi și până în neguri de viitor este comunitatea de sânge. Neamurile de pe întinsul țării se amestecă și se prefac pe arii mai mici (satele) sau mai mari (regiunile istorice și etnografice) după chemarea și îndemnul sângelui.

Conștiința unității nației se formează apoi prin lărgirea experienței în spațiu. Hramurile, bălciurile, iarmaroacele, pelerinajele tinerilor cu prilejul stagiului militar, călătoriile comerciale și, în genere, orice mișcări de populație fac ca omul de sat să ia cunoștință cu realitatea națiunii. Lecțiile de istorie, așa sumare cum se predau în școala primară, ajută la clarificarea noțiunii de nație.

Sub ochii aceleiași generații s-au desfășurat două tragedii naționale: primul război mondial a ocazionat un exod din Muntenia spre Moldova; al doilea război a prilejuit un alt exod în sens invers. Când apa dintr-un cazan e în clocot, păturile de apă din față și din fund se amestecă și se frământă într-un zbucium impresionant.

Așa a fost și amestecul de populație prilejuit de cele două evenimente excepționale. În 1917 satele regiunii au fost inundate de unități militare în refacere (din Oltenia și Muntenia), de internați civili și prizonieri de război de toate națiile, de refugiați din teritoriul vremelnice ocupat de inamic. În satele regiunii au rămas bărbați din Oltenia și Muntenia care s-au căsătorit cu femei localnice. Așa sunt: Puică [?], Nucu Stan, Tudor Apostol la Ungureni, Florea Roman, I. Căpățână la Mândrești etc.

În 1944 multe familii din regiune au luat calea pribegiei spre părțile de jos ale țării. Câteva exemplare s-au statornicit la locul de refugiu. În timpul secetei (1946-47), doi dintre copiii lui Ion Axinte din Sapiveni s-au refugiat în comuna Padea, regiunea Craiova. Petru Axinte (ajutat de învățătorul Vulpe) s-a căsătorit cu o văduvă de război. Maria Axinte (ajutată de preotul Bârsan) s-a căsătorit cu Vilică Tudoran. Amândoi au întemeiat gospodării și familii, integrându-se întru totul în viața satului oltenesc.

La o privire mai atentă se constată că din toată populația țării, omul de sat e solidar cu țărănimea de pretutindeni și anume cu cea ortodoxă, pe care o

consideră adevărata națiune. Până la regimul de democrație populară, țărănimea a privit, după cazuri, cu indiferență, cu îngăduială sau cu ostilitate celelalte categorii sociale: mica burghezie a satelor, pătura intelectuală, populația urbană și muncitorimea industrială. Micii funcționari, comercianți, industriași și meseriași de prin sate, așa zisele rafeturi, nu mai sunt țărani autentici nici prin ocupație, nici prin mentalitate și nici prin felul de viață. Aspirațiile lor se orientează mai mult spre alte păături sociale, pe care caută să le imite. În multe cazuri, țăranul constată, cu ironie, la acești pantalonari un fel de sărăcie luxoasă.

Despre intelectuali se știe prea puțin. În trecut, Mitropolitul (vlădica) era considerat cel mai învățat dintre oameni. Țăranii au intuiția că învățații aduc mari foloase omenirii prin scrierile, prin descoperirile și prin invențiile lor în toate domeniile. Omul de sat se minunează de realizările științei și tehnicii. Dar despre oamenii de cultură și despre munca lor nu se cunoaște aproape nimic în mediul rural. În satele regiunii s-a știut și s-a vorbit despre Eminescu, Iorga și Enescu, cele trei glorii ale Moldovei de nord.

Pentru populația urbană țăranul are o înțelegere oarecum obtuză. Tipică este în această privință părerea pe care a exprimat-o bătrânul Petrache Paravăț din Epureni (la o șezătoare în 1934) cu ocazia unei discuții în care venise vorba de orașeni: „Noi țăranii muncim din greu: ne trec rânduri de sudori și ne fărâșim oasele; ne câștigăm pâinea cu amar. Noi plătim impozite și fel de fel de angarale; nimeni nu ne dă nimic degeaba; toți care vin toți caută să ne smulgă ceva. Omul nostru e totdeauna flămând, ostenit și rupt. Uite mâinile noastre ce urâte și butucănoase arată! Dar fărștigăul de la oraș n-are nici o grijă: nici de arătură, nici de prașilă, nici de secure. Ce-i pasă lui că nu plouă sau bate grindina! Pânea albă îi vine de-a gata. La oraș mai toți au lefuri și pensii. Apoi cum să nu aibă mâini albe și straie curate parc-ar fi scoși din cutie! Dorm fără grijă, se scoală târziu, se plimbă și petrec. Așa viață ușuratică tot să trăiești!”

Ca Petrache Paravăț, care nu era un om bogat, mai gândeau și alții de seama lui. Dar țăranul care are podul, coșerul și hambarul doldora cu „pâne” și curtea plină de animale domestice și păsări manifestă pentru „covrigar” sau „târgovăț” un dispreț suveran. E mai mare rușinea să mergi în fiecare zi cu coșul la piață ca să cumperi câteva merinde. Asta e curată sărăcie chiar dacă ai leafă sau pensie!

În mentalitatea țăranilor înstăriți orașele sunt necesare ca locuri de desfacere pentru produsele ce le prisosesc, iar orașenii niște paraziți necesari. La dreptul vorbind, nici orașeanul nu are despre țăran idei prea bune și nici afecțiune; îl consideră speculant, semisălbatic, într-un cuvânt: un opincar, un ȝopârlan, un ghiorlan.

Până la regimul de democrație populară, țărănimea nu a cunoscut muncitorimea industrială. Lucrătorii din fabrici, de proveniență rurală, erau considerați ca transfugi de la muncile agricole. Țăranul nu avea nici un punct de atingere cu această categorie socială. Rarele exemplare pe care le întâlnea erau „slepçari” sau „ciocănari” și atâta tot. Despre existența, mentalitatea, lupta și aspirațiile muncitorimii industriale nu știa nimic și nici nu avea de unde să știe: interesele și preocupările lui erau diametral opuse.

Orgoliul și spiritul de independență ale țărânimii sunt o reminiscență din vremurile când satul răzeșesc era deplin autonom și autarhic.

Omul de sat distinge cu atenție deosebirea dintre naționalitate; neromânii sunt pentru el alte nații. Prin sate au trăit totdeauna: evrei ca negustori, țigani ca robi și cerșitori, nemți ca meseriași, bulgari ca grădinari etc. Între români și neromâni este vădită deosebire de limbă, de port, de fel de viață, de ocupație, de tradiții și obiceiuri și mai ales de credința religioasă. Străinul rămâne distinct și izolat de obștea satului și nu se amestecă cu băștinașii prin legături de rudenie.

Un exemplu edificator în această privință este cazul din satul Mândrești. În sat au rămas câțiva bulgari dintre internații civili din primul război mondial. Ei au întemeiat familii în localitate. Dar Iosif Ilinof s-a căsătorit cu Ștefania Nargang, de loc din Bucovina și de origine germano-ucraineană. Ion Petef s-a căsătorit cu Călina, sora Ștefaniei. Copiii lor s-au căsătorit în alte localități.

Cu străinul nu se împacă omul de sat așa cum se înțelege cu consăteanul de baștină. Dar și despre români ca el, țăranul, când e nemulțumit, are câteodată expresii de felul acesta: „Ce nație de om o mai fi și aista!” Țăranul nu este nici xenofob, nici naționalist fanatic; în atitudinea față de străini e măsurat, așa cum se prezintă în toate. Românul are legături de afaceri și de bună înțelegere cu străinii. Negustorul de altă nație poate face nestingherit comerț în sat. La Botoșani mai toți gospodarii din regiune au cunoscuții și credincioșii lor printre hangii, micii comercianți și meseriași de origine evreiască din Târgul vitelor și de la barierele Răchiți⁵⁶ și Lipschi⁵⁷.

Față de străini țăranul se comportă cu aceeași omenie ca și față de cei de același sânge. În iarna anului 1916 au fost cantonați în satele comunei internați civili (germani, unguri, bulgari, turci). Străinii au trăit în aceleași încăperi cu localnicii, înfruntând împreună greutățile acelei cumplite ierni. Tifosul exantematic a secerat aproape același număr de suflete atât în rândul unora, cât și a celorlalți. S-au petrecut atunci scene care ilustrează atitudinea și înțelegerea țăranului față de omul în genere, de orice nație ar fi. Localnicii au împărțit puținele lor bunuri de consum cu internații civili și i-au ajutat la boală. Celor care mureau pe la casele gospodariilor (nu la infirmerie) li se făcea, după mijloacele ce erau în așa vremuri grele, o parte din obiceiurile de înmormântare după tradiția satului, cu toate că erau oameni de alte nații și de alte religii.

Aceasta este o trăsătură a sufletului românesc de pe întreg cuprinsul țării. Ne-a fost dat să fim de față, în vara anului 1944, la Merișani (Argeș) la o ceremonie impresionantă. Într-o luptă aeriană, un aviator străin (nu se știe de ce nație era) a căzut în apropiere de sat. Corpul era carbonizat și de nerecunoscut. Localnicii i-au făcut o înmormântare creștinească, cu toate datinile românești, la care a luat parte aproape toată populația satului.

Despre omenirea în genere, despre umanitate, omul de sat are cunoștințe sumare și vagi. Este însă generală convingerea că populația pământului e

⁵⁶ Comună în județul Botoșani, aflată la mică distanță de Municipiul Botoșani. Astăzi, Bariera Răchiți este un cartier mărginaș al Botoșanilor, învecinat, evident, cu Răchiții.

⁵⁷ Veche suburbie sau mahala a Municipiului Botoșani.

împestrită cu națiuni fără număr, fiecare cu specificul și destinul ei, după așezarea pe care a stabilit-o Dumnezeu. Țăranul nu cunoaște rolul pe care l-au jucat diversele națiuni pe scena istoriei și nici atingerile ce a avut neamul nostru cu popoarele mai apropiate sau mai îndepărtate. Fără instrucție istorică mai adâncă, el nu are cunoștința originii latine și nici cunoașterea locului pe care națiunea din care face parte îl ocupă în ansamblul celorlalte popoare.

Și totuși, în ceea ce privește valorile naționale, omul de sat rămâne totdeauna pe linie strict conservatoare și, instinctiv, își apără cu intransigență ființa etnică. Plecând de la familie și neam, omul de sat își face conceptul de națiune, pornind de la gospodărie și ogor își face noțiunea de țară, de patria sa. În definitiv, în gândirea intuitivă, națiunea este o multiplicare a familiei și neamului, iar țara o prelungire a satului și a regiunii geografice.

Pentru țăran, fie că a trecut prin școala primară sau e analfabet, casa natală, gospodăria, satul cu cimitirul în care odihnesc strămoșii, țarina și vecinătățile, toate acestea alcătuiesc, în mic, imaginea patriei. Țara se întinde până la granițele etnice ale neamului. Ca o vagă reminiscență din școală, țăranul știe că înainte de primul război mondial forma țării se aseamăna cu o cizmă, iar astăzi cu o roată. Țăranul are un sentiment patriotic adânc, firesc, echilibrat, veritabil, lipsit de orice manifestare zgomotoasă și de publicitate. El și-a făcut în toate vremurile datoria față de patrie, care, în ultimă expresie, era familia, gospodăria și ogorul lui. Țăranul a dus în toate vremurile greul luptelor pentru a apăra ființa neamului și pământul străbun.

Viața civică. Statul în sine este o abstracțiune. Pentru țăran, noțiunea este vagă și confuză. În comparație cu noțiunea de stat, conceptul de Dumnezeu este mult mai clar și mai precis. În ultimă analiză, țăranul întemeiază autoritatea statului pe baze teoretice: orice stăpânire este de la Dumnezeu și omul trebuie să se supună fără șovăire.

Spre a înțelege această ficțiune, Statul, țăranul (lipsit de instrucție și educație civică și de practica drepturilor cetățenești) a recurs la imagini și personificări. Statul a fost confundat cu domnitorul și cu guvernul său. Cu toate reformele democratice ale lui Cuza, conștiința cetățenească a țăranului s-a ridicat prea puțin. Pe la începutul secolului nostru prin sate se puteau auzi încă expresii de felul acesta: domnul stat, cuconul guvern. Țăranul a rămas rezervat față de tot ceea ce este oficial și cu aversiune față de agenții forței publice care mențin ordinea, percep dările, scot la corvezi și prestații. Atitudinea aceasta era justificată pentru că administrația țării a fost, în bună parte, coruptă și abuzivă.

Locuitorii satelor au arătat respect față de oamenii stăpânirii și se supuneau poruncilor date de autoritățile locale dar mai mult de frică decât de înțelegere. Din acele timpuri a rămas umilitoarea deprindere de a se spune „sărut mâna” acelor persoane care, într-un fel oarecare, reprezentau autoritățile publice.

Sub regimul votului universal, între cele două războaie mondiale, țăranimea a început să fie tot mai conștientă de drepturile și datoriile cetățenești și de raporturile sale cu statul. Aceasta a făcut ca ea să se arate mult mai independentă,

mai demnă și chiar mai dâră față de autoritățile în genere, începând de la cele comunale și până la cele de stat. Procesul de formare al unei conștiințe civice adecvate contemporanității este în plină formație: omul de sat tinde să devină un cetățean.

Viața politică. Dintre toate preocupările sociale cea mai nouă este pentru țaran cea de ordin politic. Cea mai importantă îndatorire civică a omului într-un stat modern este participarea sa reală la conducerea statului prin exercitarea dreptului de vot. Înainte de primul război mondial, sub regimul votului restrâns, țărănimea își dădea votul, la Colegiul al III-lea, prin delegați. Din toată comuna mergeau la urne doar câțiva delegați care, de fapt, erau numiți de stăpânul moșiei. Astfel de delegați erau fără convingeri, fără atitudine, fără personalitate; ascultau cu supunere ceea ce li se poruncește și, la sfârșit, se alegeau fiecare cu câte o pâine albă și o măsură de rachiu. În așa condiții, participarea țărănimii la viața politică era iluzorie; de altfel, Colegiul al III-lea se numea, în tristă ironie, „Colegiul minciună”.

După primul război mondial, țărănimea a căpătat dreptul de vot și a avut prilejul să facă politică. Dar, după felul cum s-a desfășurat practica electorală, țăranul n-a avut o evoluție politică fericită. Între cele două războaie mondiale viața politică a fost foarte agitată; guvernele s-au schimbat des și s-au făcut în mai multe rânduri alegeri generale. De fiecare dată reprezentanții tuturor partidelor politice, cei mai mulți dintre ei demagogi și profitori, au făcut simultan, la sate, o propagandă deșăntată, fără nici o etică, fără nici un scrupul. Ei făgăduiau totul, chiar lucruri irealizabile, iar pe adversarii politici îi denigrău în culorile cele mai defavorabile. Politicienii de toate nuanțele s-au dat în spectacol în fața satelor în mod lamentabil.

Dar, după ce treceau alegerile, nici unul din ei nu mai apăreau prin sate; promisiunile rămăneau simple vorbe. Apoi lumea rurală lua cunoștință din ziarele opoziției de manevrele și abuzurile pe care le făcea partidul chemat să conducă alegerile: arestări de adversari politici, intimidarea alegătorilor, închiderea satelor, ca fiind contaminate de boli, și, cel mai revoltător dintre toate, furturile de urne. Țăranul a mai observat că atunci când opoziția socotea că a așteptat prea mult și că partidul de la putere a supt destul din bugetul statului ea dă asalturi deznădăjduite, cu toate armele, pentru ca să treacă la putere. Aceasta este o vacă grasă, bună de muls. Așa își explica țăranul schimbările de guvern.

Din toate acestea omul de sat a tras unele învățăminte. Mai întâi și-a făcut convingerea că mai toți politicienii, de toate nuanțele, sunt la fel de mincinoși, de necinstiți și de profitori; ajunși la putere, ei își vâra mâinile până la coate în visteria țării. Nu-i de mirare astfel că în partea de sus a Moldovei, de la Ștefănești⁵⁸ până la Botoșani și Dorohoi, se putea auzi în acea vreme un

⁵⁸ Oraș (de la 1 aprilie 2004) în județul Botoșani. Așezarea are o istorie bogată, fiind în perioada medievală un mic târg pe Prut. Aici s-a născut cunoscutul pictor român Ștefan Luchian.

„cântec” în care era vorba de banditul Coroi⁵⁹: „Eu la târg dac-aș fi fost / Mi-ași fi găsit mare rost. / Căci puteam să fiu taman / Cel mai bun politician. // În orașe cât poftiți / Am tovarăși renumiți. / Tot așa tâlhari de fală / Ca și cei din capitală. // Eu golesc casetele, / Iar ei sug bugetele. / Eu prăd buzunarele / Ei ministerele. / Eu poștalioanele / Ei comisioanele”.

Țăranul a pierdut încrederea în votul așa-zis universal și chiar în utilitatea alegerilor. Mulți se duceau la vot de frica eventualelor sancțiuni sau din conformism, pentru că așa mergea toată lumea. Îndeobște, era certitudinea că partidul chemat să facă alegerile trebuia să reușească fără greș pentru că așa erau rânduite lucrurile de sus. Țara s-ar fi împotrivit în zadar.

Țărănimea a căpătat oarecare înțelegere politică, considerându-se, de altfel cum și era, o simplă masă de manevră la dispoziția politicianilor de profesie. Alegerile erau doar de formă, o simplă farsă electorală repetată la orice schimbare de guvern. Din toate țăranul și-a mai făcut convingerea că politica strică toată rânduiala cea adevărată care ar trebui să fie în țară: ea pune pe nerușinat în locul omului cumsecade, pe viclean în locul celui sincer, pe prost în locul celui capabil, pe leneș în locul celui harnic și pe hoț în locul celui cinstit.

Unii dintre țărani au prins firul și au folosit politica pentru căpățuieli personale. O mică parte din oamenii satului au făcut politică în spiritul vremii. Același pachet de indivizi au trecut pe rând, fără scrupul, prin mai toate partidele politice. Rar se găsea câte un ins care rămânea consecvent și credincios unui partid și care, când partidul venea la putere, era de multe ori uitat și sacrificat. Au fost în regiune câțiva săteni care s-au sărăcit făcând politică în felul acesta.

⁵⁹ Impropiu numit de către Neculau „bandit”, căci poporul de rând din această parte a țării încă îl socotea, chiar fără a ști prea multe informații despre viața sa, un veritabil haiduc și un mare binefăcător al celor năpăstuiți (făcând parte din aceeași categorie cu haiducii Novac sau Jianu). În acest sens, în unele texte de teatru popular rostite în noaptea Anului Nou se zice „Haiducul Coroi din județul Dorohoi” (Durnești, satul în care s-a născut Gheorghe Coroi prin 1910, era pe atunci în acest județ, contopit ulterior în județul Botoșani). Este o realitate de netăgăduit faptul că în perioada interbelică Coroi a fost spaima boierilor (de fapt, a proprietarilor de pământ), notarilor, avocaților și a negustorilor evrei din nordul Moldovei. Vreme de câțiva ani buni este intens căutat de către autorități și, în același timp, foarte iubit de către cei săraci. Au fost cazuri când a dat bani direct văduvelor, copiilor orfani și țăranilor fără pământ. După ce este prins, mulți dintre aceștia (se spune că de ordinul miilor!) au venit ca martori la procesul lui Gheorghe Coroi care a avut loc la Bacău între anii 1935-1936. Coroi a stat o vreme la închisoare, după care nu se mai știe nimic precis despre el. Potrivit unor surse, care trebuie însă confirmate de cercetări temeinice, după 1945 ar fi fost făcut ofițer de securitate de către comuniști și a ajuns maior sau chiar general, comandând Școala de Ofițeri de la Băneasa. Ar fi murit în 1979 la București. Mai multe surse electronice oferă numeroase, dar incerte, informații despre acest personaj aparte: http://ro.wikipedia.org/wiki/Haiducul_Coroi; <http://timpul.md/articol/consemnari-inedite-despre-haiducul-coroi-in-memoriile-unui-fost-plutonier-de-politie-54157.html> (material bine documentat, bazat pe memoriile unui fost plutonier de miliție care l-a cunoscut pe Gheorghe Coroi); <http://www.jurnalulbtd.ro/articol-Haiducul-Coroi-legenda-si-adevar-5-2221.html> (autor: scriitorul botoșănean Ioan Rotundu), site-uri consultate la 5.08.2014. Alte informații se regăsesc în lucrarea lui Boris Crăciun, *Bandiții și jandarmii. Roman de aventuri. Viața romanțată a faimosului Coroi*, Iași, Editura Porțile Orientului, 1993.

Dar marea masă a populației de la sate a rămas în afara luptelor și pasiunilor politice. Între cele două războaie mondiale la sate nu s-a făcut politică de principii și de doctrină, ci de persoane. Țăranii judecau în felul acesta: astăzi suntem cu X căci a venit vremea lui, mâine, „când se va schimba roata”, vom fi cu altul. Dacă așa e politica, cu două fețe, apoi la alegători, ca și la candidați, nu se mai cerea nici obraz, nici cuvânt.

Sub regimul votului universal s-a format la sate un nou tip de agent electoral. De obicei, individul e prost gospodar, trăiește obscur și ignorat. Îndată însă ce se deschide o campanie electorală, individul iese din inerție și anonimat, fiind cuprins de adevărată isterie politică. Adulmecă cum bate vântul și nimerește pe cel care e sortit să vină la putere. Închinat acestuia cu trup și suflet, aleargă, se agită, vorbește și face promisiuni extravagante în numele patronului său, iar dacă e cazul, insultă, înjură și bate. De altfel, pe cât e de viclean, pe atâta e bun de gură. Totul face pentru căpătuială și nimic din convingere. După ce trec alegerile, individul revine la matcă și trece în același anonimat din care a ieșit. Când se schimbă partidul de la putere el se pune în slujba adversarului, pe care altădată l-a ponegriț și insultat, cu aceeași dezinvoltură.

Acest tip, care, cu drept cuvânt, reprezintă canalialitatea electorală sătenească, a existat și în regiunea de care ne ocupăm. În legătură cu unul din indivizii acestei categorii, originar din regiune, se povestește următorul caz. La o alegere parlamentară, agentul a servit pe candidatul X, care l-a răsplătit într-un fel oarecare și îl credea devotat pentru totdeauna. La alegerile următoare, agentul i-a fost un adversar feroce, întrucât, conform carierei sale, se pusese în serviciul celui care trebuia să vină la putere.

Politicianul înșelat a întâlnit pe stradă pe fostul său agent electoral, s-a oprit, i-a tras o înjurătură teribilă și, plin de mânie și de revoltă, i-a spus atât: „– Să-ți fie rușine canalie!” Cu pălăria în mână, cu spinarea înclinată și cu zâmbet mios pe buze, canalialitatea a încercat o scuză: „– Să trăiești cucoane! Crede-mă și mata. Omul m-a cinstit, m-a plătit. N-am avut ce face. Dacă nu s-a putut, nu s-a putut. Altădată... *da*”. Fostul și viitorul șef s-a repezit să-l lovească, dar s-a oprit. S-a mărginit doar să-l scuipe pe obraz și a plecat furios, înjurându-l. Canalialitatea a pus pălăria pe cap, s-a îndreptat de șale, a trecut cu mâneca peste față și apoi, ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic, a pornit în drumul său, înjurând încă mai vulgar decât fostul și viitorul său patron.

În felul cum s-a desfășurat viața publică între cele două războaie mondiale, omul de sat nu a avut prilejul să-și formeze o conștiință politică, conform căreia să discearnă și să valorifice, în mod just, evenimentele din țară și cele internaționale. Regimul votului universal, cu practicile care au fost, n-a oferit omului de sat școala unei adevărate democrații, în care conducerea statului să fie realmente expresia voinței poporului. Astfel acest om n-a avut prilejul să se ridice la înțelegerea adevăratelor valori politice: libertatea de opinie, ordinea și autoritatea întronate prin consimțământul real al majorității.

Procese și tendințe sociale. De la primul război mondial populația din satele regiunii s-a înmulțit, astfel că până în 1947 aproape s-a triplat. Sub regimul liberei circulații a pământului, mai ales sub forma moștenirilor, s-a produs, în mod inevitabil, pulverizarea loturilor țărănești. O populație din ce în ce mai numeroasă a avut astfel la dispoziție suprafețe de pământ tot mai mici. Faptul acesta a avut repercusiuni pe plan economic și social. Față de această situație, instinctiv țărănimea a căutat soluții. Astfel, înainte de a intra în faza socializării agriculturii, s-au observat la sate unele procese și tendințe sociale ce trebuie analizate.

I. Faptul că prin creșterea populației sarcinile au fost mai multe și viața a devenit mai grea, a sporit vigilența fiecărui om să-și asigure mijloace suficiente de existență. Mai întâi s-au împuținat tot mai mult înstrăinările de pământuri prin vânzare. Oamenii înstăriți, zișii chiaburi, dacă mai puteau exploata forța de muncă a celor săraci, în schimb n-au mai avut posibilitatea să acapareze pământuri pe prețuri derizorii. După cel de-al doilea război mondial, dorința de a acumula pământuri a dispărut cu totul; chiar oamenii înstăriți și-au divizat suprafețele, împărțindu-le pe copii majori. În același timp, prin înproprietărirea din 1945 locuitorii săraci au obținut pământuri. Astfel în rândurile populației rurale s-a accentuat tendința de organizare a proprietății agricole către o suprafață mijlocie (5 până la 10 ha). Tendința aceasta a dus la o precumpănire numerică a gospodăriilor mijloace.

II. Între cele două războaie mondiale, când sătenii au devenit gospodari cu mai multă stare, spiritul de colaborare socială și de solidaritate a crescut. Cu cât populația s-a înmulțit și pământul s-a împuținat, cu atât populația satului a găsit un remediu într-o cooperare tot mai largă pe plan social și mai ales pe plan economic. Omul de sat a îmbrățișat ca salvatoare toate formele de asociație privind creditul, producția, aprovizionarea și desfacerea.

III. O altă tendință ce se manifestă la sate în ultimele decenii este cea de evadare spre alte orizonturi, spre școli, spre centre urbane și industriale. Pentru păstrarea unui anumit echilibru interior în sânul populației rurale tendința este firească. Unii din cei care au plecat au căutat plasament pentru muncă; alții au urmărit o ascensiune socială. Păturile suprapuse din societatea românească au fost totdeauna regenerate cu elemente provenite de la sate, care aduceau vigoare fizică și putere sufletească.

Înainte de primul război mondial s-au ridicat din sate ca intelectuali numai tineri provenind din mica burghezie rurală (fii de preoți, învățători, mici funcționari și țărani înstăriți). După război s-a produs o adevărată năvală spre tot felul de școli; atunci s-au ridicat din sate elemente din țărănimea autentică. Avântul acesta a scăzut odată cu criza economică de după 1929, când s-a înregistrat acel trist șomaj al oamenilor cu carte. Mulți din ei s-au întors la sate învinși. Îndată ce situația s-a ameliorat s-a deschis din nou calea spre învățătură.

Mai ales după cel de-al doilea război mondial, tineretul rural a părăsit satul în proporție tot mai mare, la școli de tot felul. Regiunea de care ne ocupăm are

un număr mare de persoane care s-au ridicat peste învățământul primar, la cel profesional, secundar (mediu) și universitar. Cea mai mare parte dintre aceștia s-au înstrăinat de satele regiunii și s-au stabilit în alte regiuni din țară. În altă parte a lucrării⁶⁰ dăm lista acestor persoane. Dintre cei plecați, unii au uitat cu totul satul și chiar se simt jenați de originea lor. În schimb alții, al căror număr este mult mai mare, păstrează legătura cu familiile și cu satul natal. Exodul spre centre urbane sau industriale degrevează familia rurală de multe sarcini.

IV. În sfârșit, cu cât ne apropiem de zilele de azi cu atât se observă la populația din sate tendința accentuată de a-și ameliora mereu traiul pe plan material și de superiorizare [?] pe plan cultural. Țăranul nu mai caută să facă avere mare și nici nu se mai zbate pentru pământ mult; în schimb, dorește o viață mai organizată și un trai mai bun. De bună seamă, acesta este un mare pas înainte în evoluția omului de sat din regiune.

**Social Life in the Villages of Upper Jijia
in the first half of the Twentieth Century**
(Abstract)

Keywords: Eugene D. Neculau, Ungureni People's University, manuscripts, Upper Jijia, Botoșani, social life, family, parents' instruction, children, games, elderly, old traditions, folk festivals, birth, wedding, funeral.

Eugene D. Neculau was born on December 29, 1900, in Ungureni, Botoșani. During 1920-1925 he attended the Faculty of Letters (Department of Philosophy) at the University of Iași. In 1925 he declines to take up a teaching post at the University of Iași, in order to be closer to Ungureni. There, from 1927 to 1947, he led the town's Cultural House and then the People's University. Neculau's undertakings in Ungureni are considered to be one of the very few Romanian successful experiments in adult education. Located alongside the colony-school Solești, Vaslui, and Dimitrie Gusti's Social Services, and extending from the ASTRA's Haretist movement, Ungureni's People's University opened up and proposed an alternative way for Romanian villages, a method which aimed to save the village through its own powers.

Eugene D. Neculau obtained his PhD in Literature and Philosophy at the University of Iași in 1944, writing a thesis on the *Conditions and Prospects of a Pedagogy for the Romanian Village*. After 1947, the Communist regime banned the activity of the People's University and Neculau took refuge in the world of archives and libraries, especially in Iași and Bucharest. It was here, in these institutions, that until 1970 he completed the manuscripts of *Villages of Upper Jijia* and *People's University in Ungureni*.

Many Romanian scholars wrote about Neculau's life and accomplishments. In this respect we mention Mihail Sadoveanu, Vasile Pavelcu, Badin Ovidiu Alexandru Zub, Ovidiu Bârlea Adrian Neculau, and Stephen S. Gorovei, among others. He maintained an extensive correspondence with many other personalities, including Simion Mehedinți, Gheorghe Kirileanu, Gheorghe Ionescu-Sisești, priests Dumitru Furtună,

⁶⁰ Vol. II, cap. *Oamenii locului*. A se vedea *supra* nota 33.

Constantin Bobulescu, and historians Teodor Balan, Alexandru Gonța, C.A. Stoide, Mihai D. Sturdza, and Constantin Turcu.

During his life he published relatively little, between 1947-1960 being banned from this activity (*Building-up the Romanian Village*, in 1936; the first monograph in Romania on J.J. Rousseau, in 1938; a rare and valuable *Bibliography of the Romanian Village*, in 1942; and after 1960 various materials published in the “Chronicle” of Iași, “Yearbook of Linguistics and Literary History” of the Romanian Academy, Iași Branch; “Journal of Education”, “Journal of Ethnography and Folklore”, “Historical Magazine,” etc. He died in 1974, probably thinking about the thousands of pages of manuscript left behind. Shortly before his death, at the insistence of George Macarius of Iași University, is inspired to submit his archive to the State Archives of Iași.

The scientific legacy of Neculau is almost unknown. For about 15 years, at the urging of Professor Stephen S. Gorovei, supported by Mihai D. Sturdza and Manuela Gheorghe Macarius, I began the journey of publishing this unique scientific work. Four volumes of social history and genealogy have seen the light of day so far: a chapter on the “Villages’ Civilization”, and other three sub-chapters from the “Village Culture” (namely, the *Economic Life* and the part dedicated to empirical medicine from *Intellectual Life*); finally, the chapter titled *Social Classes and the Relationship Between Them*. It is possible that the total amount published so far to represent about a quarter of the brilliant socio-ethno-historical monograph manuscript, *Villages of Upper Jijia*.

The material published here is part of Chapter II of the first volume (following one of Neculau’s divisions), chapter entitled “Village Culture”. Title of the original material is *Social Life*. The title under which it is published here is an adaptation from the author’s sub-titles. Introducing the reader to the life and work of this personality of our nation, we considered that the first lines can stay together under one title that we deem meaningful, eloquent, and comprehensive: *Eugen D. Neculau – A forgotten Researcher of Moldavian Villages and a Devoted Friend of Romanian Archives*.

During demonstrations and flawless logic, the Neculau examines the theme chosen almost exhaustively, primarily from a sociological perspective. First of all he researches the life of the village-man within the context of the family. This family gave birth to the “ancient school of the parents”, the foundation of which being work and need. Entire pages are then dedicated to children, the latter constituting “permanent social groups that remain the same”. Thus, each stage of human development is analyzed in detail, with lots of fascinating details. The status of the elders in the rural family is not forgotten, a few pages managing to plainly reveal what the elders once meant for Romanians.

After a brief review of spiritual kinship, the beginning of the second part treats the unwritten rules of the village community. Neculau insists that “from generation to generation traditions (i.e., customs and habits) are transmitted and respected along with all kinds of usages, ceremonies and rites.” Continuing this theme, other popular celebrations are explored, beginning with the New Year and finishing with the rites of passage in the life of the pre-modern man: the birth and baptism, marriage and wedding, and death and funeral. Other topics, such as *public opinion, national, civic, and political life*, along with a few *social processes and social tendencies*, are briefly discussed towards the end of the manuscript.

ANEXE



Fig. 1. Eugen D. Neculau la vârsta maturității
(fotografie donată editorului de Gheorghe și Manuela Macarie din Iași)

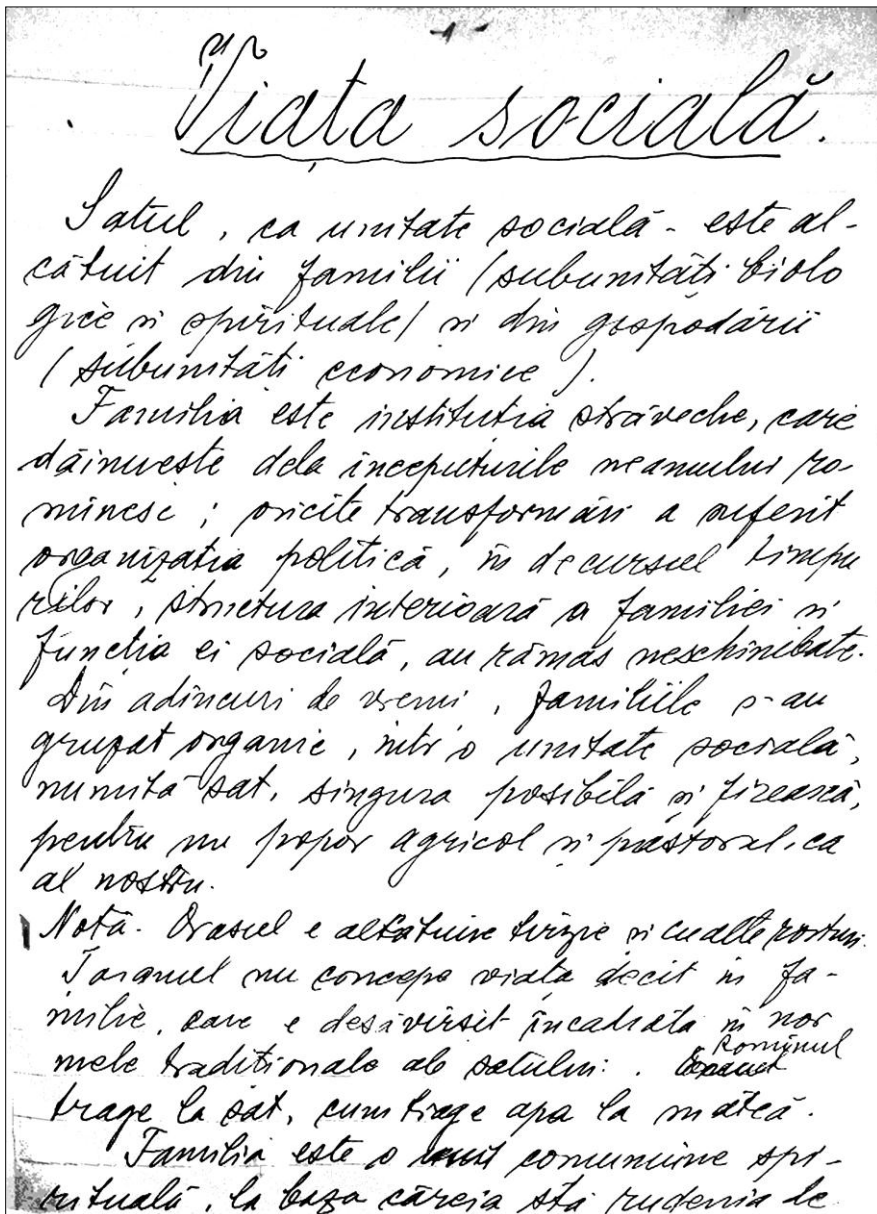


Fig. 2. Prima pagină din subcapitolul *Viața socială*
(AN-Iași, fond personal Eugen D. Neculau, dosar nr. 106, f. 1)

**Lansarea revistei „Archiva Moldaviae”,
vol. II/2010, III/2011, IV/2012
și dezbaterea *Istoria regională astăzi***

Dezbatere organizată de Societatea de Studii Istorice din România (SSIR).

Locul desfășurării: Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Data: Miercuri, 11 iunie 2014, orele 16.00.

Participanți: Marius Balan, Sorin Bocancea, Liviu Brătescu, Mihai Chiper, Mihai Cojocariu, Victor Cojocaru, Dorin Dobrinu, Florea Ioncioaia, Bogdan Maleon, Andi Mihalache, Sergiu Musteață, Liviu Pilat, Leonidas Rados.

Bogdan Maleon: Bine ați venit la dezbateră prilejuită de lansarea ultimelor apariții editoriale din cadrul proiectului intitulat „Archiva Moldaviae”. Cu ocazia lansării primului număr al acestei publicații¹ s-au formulat o serie de opinii diverse. Majoritatea erau în tonul unui optimism moderat, ca să nu spun chiar precaut, în sensul că o importantă parte a celor care au intervenit atunci erau oarecum sceptici în legătură cu posibilitatea de a susține pe termen lung proiectul unei reviste care, prin titlu, părea să se adreseze exclusiv unui public local. Atunci discuțiile au fost intense și trebuie să vă mărturisesc, de la bun început, că cel mai optimist a fost chiar inițiatorul proiectului, domnul cercetător dr. Dorin Dobrinu, cum era și firese.

Proiectul se prezintă astfel deja la a patra apariție. Este al patrulea număr al acestei reviste și în această clipă cred că un bilanț de parcurs este cât se poate de legitim. Și acest bilanț nu poate decât să se raporteze în mod firesc la ceea ce și-a propus editorul, la ceea ce și-a propus echipa, pentru că a fost vorba de o echipă la momentul lansării revistei. În primul rând, dezideratul firesc era cel al continuității, iar îndeplinirea acestui deziderat depinde întotdeauna de realizarea a doi factori esențiali: este factorul material, pe care mulți dintre noi nu îl iau în calcul, dar care se dovedește adesea decisiv, și posibilitățile echipei redacționale de a suscita un interes în jurul proiectului. Nu o să detaliez foarte mult aspectele de ordin financiar, însă ceea ce pot să vă spun de la bun început este că proiectul poate fi evaluat nu doar prin prisma strict cantitativă – vedeți că volumele acestea sunt destul de consistente [le arată publicului] –, ci și prin raportare la

¹ Vezi Cristian Zaharia, *Lansarea revistei „Archiva Moldaviae” Iași, 11 octombrie 2010*, în „Archiva Moldaviae”, vol. II/2010, p. 451-455. Toate notele acestui material sunt ale editorului.

proiectul propus inițial. Or, eu cred că revista nu și-a ratat țintele, ba dimpotrivă. Asta deoarece, chiar de la început, editorii nu și-au propus să lanseze un proiect strict de istorie regională, în sensul clasic al cuvântului, adică studii care să privească istoria Moldovei și apoi a provinciei istorice în cadrul statului român. Dimpotrivă, au căutat să plaseze această dimensiune a istoriei regionale într-un context mai larg, prin raportare la ceea ce se întâmplă în centrul și estul Europei. Din acest punct de vedere, interesul suscitât de publicație s-a dovedit a fi unul poate chiar peste așteptările editorilor. Materialele au sosit și chiar a fost nevoie – așa cum domnul Dorin Dobrinu a anunțat – să se opereze o triere de factură calitativă, la modul cel mai serios realizat. Din punctul meu de vedere, acestea ar fi coordonatele majore care marchează un proiect care, deja, la acest prim bilanț, se anunță unul, nu neapărat aș spune de succes, pentru că succesul poate fi, probabil, cuantificat după zece apariții, ci un proiect care promite foarte mult, un proiect care are perspective extrem de frumoase.

Dincolo de această introducere, aș dori să-i dau cuvântul domnului Dorin Dobrinu pentru că dumnealui ne poate dezvălui mai multe dintre aspectele care au stat la baza acestei construcții, pentru că o revistă este, până la urmă, o construcție intelectuală. Vă rog, domnule Dobrinu!

Dorin Dobrinu: Mulțumesc pentru cuvintele mai mult decât generoase, domnule Maleon! Trebuie să fac o mărturisire „de culise”, ca să spun așa. Am fost destul de reținut în a prezenta eu proiectul aici, poate și pentru că m-am familiarizat atât de mult cu el, dar și pentru că aș fi preferat să vorbească alții despre ce s-a întâmplat. Însă la insistențele domnului Maleon, dar și ale altor colegi, o voi face și voi încerca să fiu cât se poate de scurt. Totuși, o să reamintesc cum a apărut acest proiect, ce a vrut, care este concepția care stă la baza lui, deși toate lucrurile sunt la vedere pentru că le-am expus încă din primul număr în program. În plus, revista circulă, pentru că n-am făcut-o pentru a o ține pentru noi, ci am distribuit-o unde a fost posibil.

Ca orice proiect aflat în derulare, și acesta are în spate deja o istorie, pentru că „Archiva Moldaviae” a apărut, s-a născut ca urmare a unor reflecții asupra trecutului, în particular a celui privind istoria Moldovei, a României, a spațiului central-est european. Dacă vreți, este vorba de ceea ce numim „pământurile de mijloc”, teritoriile dintre spațiul germanofon și cel rus, sau din istmul ponto-baltic. Într-un fel, credem că se impune inclusiv reconsiderarea situării spațiale a Moldovei, care s-a făcut multă vreme conform unei idei hegemonice de la începutul secolului trecut, când Moldova a fost plasată fără drept de apel, se pare, în Europa de Sud-Est. Or, credem că teritoriul acesta, regiunea aceasta are o istorie mult mai complicată, cu legături complexe. Revista a fost gândită ca un vehicul pentru o dezbatere istoriografică având un program, dacă vreți, de factură liberală. Este o asumare a istoriei și o promovare a istoriei profesionale. Ne-am delimitat explicit – și asta se vede și în textele publicate – de concepțiile naționaliste sau de cele imperiale, pentru că noi credem că acestea au dus la o distorsionare în bună măsură a trecutului în general, cu atât mai mult cu cât au avut ca țintă distrugerea sau ocultarea

anumitor manifestări din trecut, în orice caz a unor identități ș.a.m.d. Din punctul nostru de vedere nu există, nu trebuie să existe – și acesta este un imperativ în opinia mea – subiecte tabu pentru istorici. Nu ar trebui să decidă factorii politici sau altcineva cine, ce și cum studiază. Asta depinde strict de lumea profesională. Oricum, noi susținem interpretările plurale asupra trecutului. Desigur, investigarea trecutului depinde foarte mult de atmosfera generală din societate, de politic, de dezbateră intelectuală. Dialogul între istoricii cu diverse concepții este, fără îndoială, de dorit, după cum este dezirabil dialogul istoricilor, oricât ar fi de diferiți, cu oamenii din alte domenii ale cunoașterii, în special din cel al umanităților și al științelor sociale. Am avut asta în vedere, am spus-o nu doar în textele publice, dar am avut discuții nenumărate cu mulți istorici, atunci când încercam să-i convingem să publice.

Aș vrea să mai spun că revista, așa cum o vedeți, a fost gândită – deși există o oarecare disproporție – ca un spațiu pentru studiile istorice, dar și pentru studiile de arhivistică sau măcar pentru prezentările de fonduri. În plus, un spațiu generos viza reflecția critică. Primul număr al revistei a apărut sub egida Arhivelor Naționale. Nu a fost chiar întâmplător ceea ce s-a petrecut atunci. Acolo s-a părut că se putea constitui o echipă, măcar tehnică, și așa a apărut primul număr. Însă a existat o concepție mult mai largă. De aceea s-a constituit un *board* științific internațional, grupând istorici din diverse centre academice din România, Republica Moldova, dar și din acele locuri unde exista un interes față de spațiul central-est european, în particular față de Republica Moldova și România. Cu referire la acest *board*, este vorba și de un filtru pentru studiile primite, în același timp o garanție că programul este bine văzut și nu va exista un derapaj sau ceva de acest gen. Volumele II, III și IV au apărut, cum puteți vedea, sub egida Societății de Studii Istorice din România (SSIR), un suport organizațional important.

În același timp este vorba și despre oameni. În numerele apărute până acum, totalizând *grosso modo* aproximativ 2.000 de pagini, au publicat mai bine de 100 de autori. Ei sunt foarte diverși, nu împărtășesc toți aceleași concepții generale, dar în orice caz au înțeles cu toții că este vorba de istorie profesională.

În acest moment avem în lucru volumele V/2013 și VI/2014, precum și un supliment de istorie socială. Toate trei vor fi publicate la începutul acestei toamne.

Ceea ce mai vreau să spun, ca să nu uit, asta poate și în perspectiva dezbaterii de după lansare, este că revista nu e nicidecum una de istorie locală. Suntem o revistă care privilegiază perspectiva locului, privilegiază istoria spațiului moldav în devenirea lui istorică, dar nu este o revistă de istorie locală, deși publicăm destule texte de istorie urbană sau a unor colectivități sătești ș.a.m.d.

Revenind, pentru că am spus că este vorba despre oameni în spatele acestei reviste, țin să precizez că sunt foarte mulți oameni, deși ei nu se implică, cum este și normal, în același mod, sau cu același „zel”. Este vorba de membrii colegiului de redacție, de autori, de membrii *board*-ului științific, cum am precizat, este vorba de foarte mulți oameni care nu se văd. Evident că pe aceștia

din urmă îi știu câțiva dintre noi; mă refer la evaluatori, cei care susțin sistemul nostru de *peer review* și care, de fiecare dată, ținând cont de competențele lor, au acceptat să evalueze texte care sunt, evident, anonimizate. Încercăm pe cât posibil să nu se afle cine a scris un text și cine l-a evaluat. Desigur, lumea este mică și uneori oamenii își dau seama – după stil, după surse citate sau după ce textele trec de evaluare, în momentul publicării – cine sunt autorii. Dar aceasta este lumea noastră și cred că este un filtru foarte important. Am ținut să subliniez toate acestea întrucât, cel mai adesea, această muncă nu se vede.

Cum spunea domnul Maleon, nu este vorba numai de voință, nu este vorba numai de oameni, ci și de resurse financiare. La primul număr am avut o susținere din partea Fundației Konrad Adenauer și o sumă foarte mică din partea Consiliului Județean Iași, însă numerele II, III și IV, din punctul de vedere al tiparului, au fost susținute de același Consiliu Județean Iași. Am trecut printr-o procedură de selecție, printr-un concurs de proiecte și am câștigat, ceea ce ne-a dat posibilitatea tipării acestor numere. Din fericire, am câștigat o competiție și în acest an, ceea ce ne și obligă, întrucât avem un *deadline* foarte strâns, după cum am precizat deja. De aceea vreau să le mulțumesc și public sponsorilor noștri. Mulțumim Consiliului Județean, prin reprezentantul său aici, domnul Liviu Brătescu, care e și colegul nostru la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași și în comunitatea istoricilor din Iași. [Mulțumiri se cuvin și domnilor Bogdan Maleon și Alexandru Istrate, pentru ajutorul colegial oferit într-un moment esențial pentru tipărirea volumelor în discuție.] Atât am avut de spus. Mulțumesc!

Bogdan Maleon: Eu vă mulțumesc, mai ales că mi-ați ușurat munca, anticipând oarecum ceea ce urmează. Și eu voiam să mă adresez domnului Brătescu, care se află aici în dublă ipostază: în primul rând cea de coleg al nostru, de cercetător la Institutul de Istorie, dar și de aceea vremelnică, îmi îngădui să spun, de reprezentant al autorităților județene. În fine, domnul Brătescu poate fi prezentat și sub alte aspecte, și în alte ipostaze [râsete în sală], însă mă opresc aici. De aceea, l-aș ruga ca, din această dublă calitate, să ne spună câteva cuvinte. Vă rog!

Liviu Brătescu: Vă mulțumesc! Bună ziua! Am emoții mai mari, pentru că în această calitate de reprezentant al autorităților în fața dumneavoastră n-am mai fost vreodată. Despre ce este vorba? În vara anului 2012, când am devenit consilier județean, respectiv secretarul Comisiei de Cultură din cadrul Consiliului Județean, am constatat un lucru care a rămas valabil, din păcate, și astăzi, și anume că oricât de mult ar dura chestia asta, nu avem o strategie culturală la nivelul județului și orașului Iași, dincolo de toate discursurile noastre. Am încercat să înțeleg mecanismul prin care se pot finanța diferite proiecte culturale. În seama Comisiei de Cultură exista, ca urmare a inițiativei fostului președinte Constantin Simirad², alocarea de la buget a unei sume, care era gestionată, așa cum credea Comisia de Cultură, prin fondurile primite de la

² Constantin Simirad (n. 1941). Primar al Municipiului Iași (1992-2003); președinte al Consiliului Județean Iași (2008-2012).

Consiliul Județean. În același timp, însă, am descoperit că exista o lege, și anume o lege neaplicată, ca multe altele din România. Este vorba despre legea 350 din 2005 – până în anul 2013 ea nu a fost pusă în aplicare în județul Iași –, care permite autorităților locale să finanțeze cât se poate de transparent, respectiv pe baza unui concurs, diferite proiecte culturale. Evident, în vara anului 2012 nu putea fi demarată o astfel de procedură. Ceea ce vreau să vă spun este că există în continuare posibilitatea de a aplica fiecare dintre dumneavoastră pentru proiecte finanțate de Consiliul Județean, mai întâi prin Comisia de Cultură. Dacă vreți, vă pot povesti pe îndelete despre subiectul acesta, dar nu acum neapărat. Astfel, pe anul 2013, dar și în anul 2014 a fost alocată pentru Comisia de Cultură suma de 10 miliarde lei. Noi, acum, o să spunem, ca oameni cu atâtea nevoi și dorință de a scoate cărți, mai mult finanțate de alții dacă se poate, că este o sumă mică. Ei, vă spun sincer că duc anumite lupte pentru astfel de sume, pentru că, evident, există nevoi diverse, cum este necesitatea presantă a reabilitării drumurilor și atunci apare tot timpul dilema priorității domeniilor ce trebuie să fie finanțate.

În cursul anului 2013 s-a înființat această comisie pe legea 350, formată din câte un reprezentant al fiecărei formațiuni politice și un număr de trei reprezentanți ai diferitelor departamente din cadrul Consiliului Județean, respectiv departamentul de proiecte, economic și achiziții. Pentru că – și aici e foarte important, apropo de transparența acestei proceduri – vorbim în cazul acestei finanțări, pe legea 350, de o procedură pe achiziții publice. În anul 2013, suma alocată de Consiliul Județean a fost de cinci miliarde. În urma unor discuții – eu sunt temporar președinte al acestei comisii – suma a fost împărțită în felul următor: trei miliarde au fost pentru acțiuni cultural-educative și celelalte două miliarde pentru proiecte scrise. Din păcate, au fost puțini cei care au înțeles toate rigorile – mă refer la ghidul de finanțare –, motiv pentru care am returnat o sumă, de un miliard – un miliard și ceva din cele cinci din bugetul Consiliului Județean. Nu vă ascund că spre bucuria Executivului. Anul acesta Executivul a mai descoperit niște legi care trebuiau aplicate, astfel încât legea 350 a primit în mod aparent suma de șase miliarde de lei, din care trei miliarde au mers, spre tristețea mea, către proiecte sociale și doar trei miliarde spre cultură. Intuind faptul că, într-o competiție de acest tip, un proiect editorial poate să fie defavorizat în competiție cu un proiect cultural, oricât de generos ar fi el, am pledat – și colegii mei din Comisie au înțeles – ca pentru proiecte editoriale să fie alocat și anul acesta un miliard. Deci, practic din cele șase miliarde, trei miliarde au mers spre proiecte sociale, două miliarde pentru cultură, acțiuni culturale în general, și un miliard pentru proiecte editoriale. Din păcate, și anul acesta vom returna la bugetul Consiliului Județean suma de 900 de milioane. Eu cred că e o chestiune legată de înțelegerea tuturor criteriilor cuprinse în acest tip. Din punctul meu de vedere este destul de clar, mai ales că anul acesta l-am mai simplificat puțin.

Dar dincolo de asta, îndemnul meu este: aplicați la finanțările pe care le oferă Consiliul Județean – indiferent că este vorba despre legea 350, dar și de

banii pe care îi gestionează Comisia de Cultură – pentru că se poate. Știu toate suspiciunile astea care au mai apărut uneori și în presă, legate de corectitudine, dar vreau să vă spun că nu a existat nicio presiune, nicio sugestie. Membrii comisiei au deliberat așa cum au considerat ei de cuviință. Și, spre bucuria mea, „Archiva Moldaviae” a fost și anul trecut și anul acesta pe primul loc, lumea a apreciat la modul cel mai serios întregul proiect. Aceasta este dovada profesionalismului tuturor celor care au lucrat la revistă, dar și în privința modului în care a fost întocmit acest proiect. Închei felicitându-i pe toți cei care s-au implicat în acest proiect și îndemnându-vă, încă o dată, pe fiecare dintre dumneavoastră să aplicați la finanțările Consiliului Județean cu toată încrederea și destoinicia care vă caracterizează.

Bogdan Maleon: Și noi îi mulțumim colegului Liviu Brătescu! Mărturisesc că nici eu nu l-am văzut în astfel de ipostaze, dar ne-a comunicat într-o manieră cât se poate de sintetică modul în care se pot obține bani pentru finanțarea de proiecte. Eu aflu acum, nu știam că oamenii nu reușesc să acopere aceste sume alocate de la buget, deși în aparență ele sunt modeste. Dar iată că nici așa nu pot fi consumați banii și atunci ne gândim ce se întâmplă cu sumele mai mari, foarte mari pe care România nu reușește să le absoarbă. Mulțumesc încă o dată colegului Liviu Brătescu și îmi face o deosebită plăcere, acum, să-l rog pe domnul profesor Mihai Cojocariu, profesorul nostru, al celor mai mulți de aici, să ne vorbească despre conținutul acestor ultime trei numere. Vă rog, domnule profesor.

Mihai Cojocariu: Stimați colegi, sunt chiar încurcat, mărturisesc, gândindu-mă ce aș putea spune despre conținutul acestor numere. Nici nu s-a pus problema să parcurg cele 1.500 de pagini, 2.000 dacă luăm și primul tom al acestei publicații. Și atunci, ca să mă descurc cumva și să rezolv cât de cât această problemă, m-am dus la articolul-program al domnului Dobrinu să văd ce a zis, să-mi readuc aminte ce și-a propus dumnealui. Și, până la urmă, cum s-au concretizat acele idei. În ceea ce mă privește sunt surprins de o primă afirmație a domnului Brătescu – și dumnealui este coleg cu noi, dar și bărbat politic – și anume că bărbații noștri politici nu au o strategie culturală.

Florea Ioncioaia: Sunteți surprins?

Mihai Cojocariu: Bine, pe mine așa m-a surprins. Știam că nu au, dar bine că au mărturisit. Nu au o strategie culturală. Și în general abuzează de cuvântul strategie, pentru că nu cred că există un domeniu în care să fie o strategie coerentă. Spuneți dumneavoastră un astfel de domeniu!

Florea Ioncioaia: Economie. [Râde.]

Mihai Cojocariu: Există o strategie economică?

Liviu Brătescu: O resimțiți în fiecare zi. [Râde.]

Mihai Cojocariu: Am băgat de seamă, ați văzut și dumneavoastră că – a spus-o și în articolul-program domnul Dobrinu, a subliniat-o din nou – nu este o revistă de istorie locală și nici nu are cum să fie. Dacă obiectivul acestei reviste, obiectivul principal, misiunea ei principală, drumul ei, așa cum spunea domnul Dobrinu acum patru ani, este de a se concentra eforturile pe istoria

fabuloasă până la urmă a Moldovei, apoi nu poate fi vorba de istorie locală. Mărturisesc cinstit că pe mine m-a deranjat un pic titlul acestei publicații și am spus-o și altă dată. Am mai „mârâit”, am mai zis pe la colțuri, dar acum spun oarecum direct așa, pentru că revista a apărut – n-aș spune în contextul – pe fondul acestei discuții în jurul regionalizării României. Eu unul nu sunt adeptul regionalizării, dar în același timp sunt plin până la refuz, cum se spune, de un sentimentalism moldovenesc. Acest sentimentalism moldovenesc, pe care l-aș mărturisi – precum credea – zi de zi, eu sper să nu dispară niciodată. Și nu cred că are cum să dispară. Pentru că moldovenismul, după mintea mea, este mai vechi decât „descălecatul”. Acele trăsături – eu nu pot să fac o demonstrație, așa gândesc, așa simt – definitorii ale moldovenismului sunt mai vechi decât statul moldovenesc și ele au condus la formarea statului. Diferențele acestea regionale sunt mai vechi decât statele. Ele sunt responsabile de formarea a trei state, și nu invers. Și atunci, dacă aceasta este, să spunem, filosofia, aceasta este semnificația, nu avem absolut nimic de obiectat. Iată un lucru, uitați-vă și dumneavoastră cât de bine arată această copertă bicoloră. [Arată revista către public.] Nu m-am uitat atent, a trebuit să-mi atragă atenția domnul Maleon. Steagul moldovenesc a fost bicolor. Și vedem și fiara identitară a Moldovei. Foarte inspirat autorul acestei idei.

Bogdan Maleon: Tot inițiatorul, inspiratorul. Sentimentalism moldovenesc, creație anonimă. [Râde.]

Mihai Cojocariu: Da. [Râde.] Domnul profesor Maleon a zis că o să mă refer la conținut. Ce aș putea spune despre conținut? Că este foarte divers, foarte divers, dar revista încă este departe de diversitatea pe care o sugerează titlul. Și apropo de titlu, eu cred că domnul Dobrinu în primul rând și cei cu care dumnealui a colaborat, au avut exemplul Arhivei de la sfârșitul secolului al XIX-lea – „Arhiva. Organul Societății Științifice și Literare din Iași”. Putea să fie un titlu diferit, ca să evităm o discuție veninoasă, „Arhiva. Organul Societății de Studii Istorice din România”. În fine, nu se pune problema unei schimbări pentru că deja sunt patru numere, încă două care urmează să apară, deja lucrurile sunt așezate. Sunt așezate lucrurile și din punctul de vedere al conținutului. Sunt rubrici care apar în toate numerele. Sunt studii de istorie apărute, apoi studii referitoare la arhivă, publicații de documente, dezbateri, o rubrică de restituții, sunt recenzii și cam tot ceea ce trebuie să aibă o revistă de înaltă ținută. Și apropo de o altă afirmație a domnului Dobrinu, și anume că fiecare material a fost îndelung cântărit, după metoda pe care dânsul a spus-o un pic mai înainte, m-am silit, citind – și sunt destul de atent! – să găsesc greșeli. Nu am găsit. Deci din punct de vedere tehnic, revista este la nivelul cel mai bun, spun eu, cu puțință în acest moment.

Aș sublinia și altceva. Sunt oameni foarte tineri, foarte tineri care au lucrat această revistă, în afară de domnul Dobrinu, care și dumnealui este tânăr. Dar cei care au lucrat efectiv sunt oameni foarte tineri. O spun – și cred că nu mă înșel – sunt și foarte valoroși. Pentru că nu este suficient, să zicem, să faci o tehoredactare. Trebuie să ai cunoștințe solide și, mai cu seamă, trebuie să ai chiar și imaginație, între alte ingrediente ale unei personalități profesionale de

istoric. Cred că formularea nu este tocmai corectă, dar nu am găsit la repezeală alte cuvinte. Profesionalismul, asta voiam eu să subliniez. Deși sunt tineri, sunt profesioniști de foarte bună calitate. Mi-ar fi plăcut să văd o rubrică și despre oraș. Și mi s-a întărit această idee, umblând de dimineață să caut o carte pentru „fiorul” meu, care nu mai e în țară, ca atâția alții. Și văd cărțile lui Mitican³ în patru volumeaie la Junimea.

Florea Ioncioaia: Ale cui?

Mihai Cojocariu: Ale lui Ion Mitican. Dumnezeu să-l ierte! Ion Mitican este cel care a scris istoria Iașului. Pentru public, dacă cineva vrea să vadă, apoi se duce la Ion Mitican. Desigur, e o combinație între informație istorică, fără arătarea surselor, literatură, fantezie, fantezii chiar erotice ale unui om bătrân, ca să spun așa. Publicul primește ceea ce i se oferă. Istoria Iașului trebuie rescrisă. Nu este suficientă cartea *Iașii vechilor zidiri*⁴. Nicidecum! Deci, o rubrică consacrată orașului, în spiritul materialelor din această revistă, parcă s-ar impune, ținând cont că Iași este în centrul Moldovei viitoare, până la urmă. Știți, m-am gândit la „România viitoare”, formula lui Bălcescu de acuma atâția amar de ani.

Aș mai adăuga o idee și cu aceasta închei. Cred că domnul Dobrinu și cei nenumiți, cu care dânsul lucrează, trebuie să fie felicitați, pentru că, spre deosebire de atâția alții, între care mă număr și eu, ei au făcut o revistă, au venit cumva în întâmpinarea unor necesități care pentru mine țineau de un viitor mai curând îndepărtat. Din acest punct de vedere și ținând cont de faptul că, din câte constat, este vorba de decizia de a merge, de a duce această revistă mai departe, de a face din ea, de a trece de efemeritatea revistelor de acest gen – o altă idee la care se raporta domnul Dobrinu –, de a deveni un punct de reper în publicațiile de acest fel. Nu numai istorice. Mă gândesc și la publicațiile literare, la publicațiile de cultură, ca să spun așa, care au apărut la Iași. Vă mulțumesc!

Bogdan Maleon: Noi vă mulțumim, domnule profesor, pentru că ați fost alături de noi. Dacă tot ați amintit de atâtea ori de echipa domnului Dobrinu, dați-mi voie să-i numesc eu.

Mihai Cojocariu: Am băgat de seamă că s-a schimbat un pic față de primul număr.

Bogdan Maleon: S-a schimbat un pic pentru că totul se schimbă în istorie. Domnul Dorin Dobrinu a rămas redactor-șef, însă echipa este parțial alta: domnul Cristian Anița, doamna Ludmila Bacumenco-Pîrnău, domnul Ștefan Bosomitu, domnul Cătălin Botoșineanu, domnul Mihai Chiper, doamna Ligia Dobrinu, doamna Cătălina Mihalache și domnul Mihai Mîrza se află în *board-ul* editorial [și domnul Ovidiu Creangă, începând din 2012]. Traducerile au fost realizate de doamna Ludmila Bacumenco-Pîrnău și de doamna Gabriela Preotesi. Partea de tehnoredactare a fost realizată de doamna Mihaela Răducă, coperta de domnii Romeo Cîrjan, Iulian Copăcel și Adrian Solomon.

³ Ion Mitican (1931-2012). Inginer de formație, a devenit cunoscut prin lucrări în care a evocat locuri, momente și oameni din trecutul Iașului.

⁴ Referire la volumul lui Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri: până la 1821*, Iași, Editura Junimea, 1974 (a doua ediție: Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007).

Nu mă voi despărți foarte curând de cele spuse de domnul profesor Mihai Cojocariu, cu atâta sentiment moldovenesc exprimate. Chiar, dimpotrivă, o să folosesc, cu voia domniei sale, o anumită informație drept pretext pentru a vă introduce spre partea a doua a întâlnirii noastre. Ați vorbit despre discuția în jurul regionalizării și apariția acestei reviste. Vreau să vă reamintesc, domnule profesor, că revista a apărut în urmă cu patru ani, atunci când discuția nu era încă pornită. Sigur, existau anumite speculații, însă nu devenise un proiect politic ca atare.

Mihai Cojocariu: Am mai încurcat...

Bogdan Maleon: Așadar, a existat o interferare a celor două planuri, însă nicidecum revista nu a apărut pe acest trend, nu a fost alimentată de acest trend, de această politică. Sigur, suprapunerea este firească, adică oricine poate face această apropiere. Spuneam că voi folosi acest prilej pentru a face trecerea spre partea a doua, care este consacrată unei discuții asupra istoriei regionale astăzi, asupra oportunității unor astfel de studii, pentru că revista aceasta este implicit o revistă de istorie regională și se arată deschisă spre tot ceea ce reprezintă acest spațiu al interferențelor politice, culturale despre care vorbea domnul Dorin Dobrincu. Și folosesc încă o dată pretextul de la care am pornit, gândindu-mă că, de fapt, istoria regională a fost intens încărcată, semantizată din punct de vedere politic. Dacă în perioada de dinainte de 1989 studiile regionale au fost, practic, oarecum prohibite, mai puțin cele locale cu care adesea se confundau pe nedrept, în timpurile mai recente iată că problema aceasta a istoriei regionale devine un câmp foarte fertil de acțiune pentru dezbateră politică. Nu discutăm aici care sunt scopurile și finalitățile regionalizării în România. Nu acesta este scopul dezbaterii noastre. Este vorba mai curând de o competiție pentru resurse, după părerea mea, decât despre o dezbateră strategică privind viitorul României. E vorba de o eternă dezbateră în jurul obținerii de fonduri, de resurse și nu în ultimul rând de prestigiul clasei politice.

Dar este cu totul altă chestiune. Așadar, vreau să precizez, în acord cu domnul Dorin Dobrincu, că nu dorim să dăm niciun fel de conotație acestei dezbateri, niciun fel de conotație politică. Discutăm despre ceea ce reprezintă istoria regională și v-aș invita, pentru început, să discutăm chiar în jurul semnificației acestui termen în istoriografia de astăzi. După părerea mea – și este o părere strict personală –, termenul este unul oarecum slab și ambiguu astăzi, pentru că el permite, dacă vreți, atribuirea acestui calificativ unor studii de mare diversitate. Un studiu strict de istorie locală poate fi considerat unul de istorie regională. O monografie oarecare, de asemenea, privește istoria regională, chiar dacă ea nu are relevanță din perspectiva entității la care se referă. În primul rând, cred că ar trebui să definim spațiul acesta, strict geografic, al regiunii la care ne referim, pentru a purta o discuție coerentă. Studiile regionale privesc mai puțin ceea ce reprezintă identitatea unei provincii, privesc mai puțin relația dintre centru și periferie, cât mai ales anumite decupaje din istoria locală. Așadar, cred că o primă chestiune de la care am putea porni ar fi aceea de a stabili câteva coordonate ale domeniului, dacă poate fi vorba de un

domeniu, cu aplicare la istoria noastră regională, a Moldovei. Așa încât, vă invit, dacă sunteți de acord și acceptați acest punct de pornire, să începem dezbaterăa noastră chiar cu o clarificare conceptuală sau cu anumite sugestii conceptuale, pentru că nu vom putea ajunge la clarificări, fără îndoială, în clipa de față.

Florea Ioncioaia: Problema istoriei regionale cred că trebuie contextualizată în cazul Moldovei, pentru că, de fapt, conceptul acesta de istorie regională este unul imprecis. Acoperă sau vrea să acopere un deficit mai profund, de o natură teoretică mai profundă. În fond, ce facem – noi, cei din Iași, mă refer – cu Moldova în general? Mai putem noi face istoria Moldovei? Unu. Și doi: Ce facem cu Moldova de dincolo de Prut? Eu cred, de exemplu, că istoria regională nu prea are sens în Ardeal (sau în Transilvania), unde lucrurile sunt relativ sau, mă rog, ceva mai simple. Aici, însă, în Moldova avem probleme mult mai complicate. Pe de o parte, nici nu știm ce să facem cu Bucovina, dar trecem peste asta. Mai este Iașul, de exemplu, mai poate avea această pretenție de a fi centrul unei regiuni? Altminteri, ar trebui să o numim, poate, istoria provincială, dar termenul de „provincial” în limba română este, știți foarte bine, ambiguu și nu ne-ar ajuta prea mult. Deci, cred că astea sunt cele două probleme. Dacă putem avea o istorie a Moldovei, dacă putem avea pretenția de a avea o istorie a Moldovei, indiferent dacă suntem sau nu regionali, dacă suntem sau nu pentru regionalizare, pentru știu eu ce. Nu cred că miza e politică. Cel puțin pentru mine nu e politică. Și apoi, cum integrăm Moldova de dincolo de Prut, adică din punct de vedere conceptual, repet, pentru studiile de istorie? Nu mă interesează aici alte proiecte geopolitice. De aceea, realmente mi se pare un subiect asupra căruia merită să stăruim, fie și pentru că eu nu-i văd niciun fel de soluție în acest moment. Merită să ne interogăm asupra conceptului, dar eu nu-i văd în momentul acesta o soluție.

Revenind la problema strictă a istoriei regionale, cred că există două riscuri, în general, când este vorba de istorie locală. Există riscul sentimentalismului, care nu este un risc, nu este o formă de patologie, să ne înțelegem. În niciun caz nu vreau să intru în polemică cu domnul profesor [Mihai Cojocariu]. Nu, vreau să spun că istoricul nu-și poate permite să fie sentimental. Își poate permite în particular, dar cred că în public... [Către profesorul Mihai Cojocariu, răsând.] Domnule profesor, vă rog să o luați nepolemic, nu vreau să polemizez. Ceea ce face domnul Mitican, suntem de acord cu toții, e util, dar e mitologie, nu cred că ne interesează într-un discurs serios.

Mihai Cojocariu: Stați puțin. S-a înțeles....

Florea Ioncioaia: Nu, nu, eu am înțeles ceea ce ați vrut să spuneți. Nu, nu vă acuz de asta.

Mihai Cojocariu: Iar în privința sentimentalismului mă despart de punctul dumneavoastră de vedere.

Florea Ioncioaia: Da, da, sunt de acord. Însă vreau să spun că putem să facem acest tip de istorie. Riscul este că acest tip de istorie se închide în sine, că nu-și găsește niciun debușeu în afară. Adică nu este o istorie academică. Nu poți să o scrii în engleză. Până la urmă trebuie să ne imaginăm și asta, nu că

sunt un mare fan al acestui tip de demers academic, dar până la urmă, inevitabil, va trebui să producem un discurs care să intre în combinație, să intre în polemică cu alte discursuri despre trecut.

Mihai Cojocariu: Miron Costin vă place?

Florea Ioncioaia: Îmi place foarte mult.

Mihai Cojocariu: Miron Costin este un sentimental.

Florea Ioncioaia: Da. Și eu sunt un sentimental, să ne înțelegem! Încerc să îmi reprim această pornire în demersul academic.

Mihai Cojocariu: Dar nu trebuie ca să fiți un încordat. [Râde.]

Florea Ioncioaia: Inevitabil, totul se naște din tensiune, domnule profesor! [Râde.]

Bogdan Maleon: Aici sentimentalismul cred că trebuie interpretat în două variante. [Râde.]

Mihai Cojocariu: Nu în sensul alterării.

Florea Ioncioaia: Nici eu nu am spus asta. Dimpotrivă. Am înțeles în sensul de a vedea istoria locală ca un fel de *lieu de mémoire*, ca ceva la care ne raportăm din punct de vedere identitar și care este al nostru.

Bogdan Maleon: Cred că domnul profesor vrea să spună ceva mult mai simplu.

Mihai Cojocariu: Atunci înseamnă că nu am putut să fiu clar. Sentimentalismul moldovenesc de care vorbeam este ceva care mă încălzește. Ca istoric, firește că sunt de acord cu ceea ce ați spus dumneavoastră. Adică cu necesitatea unei măsurări adecvate.

Florea Ioncioaia: Eu știu foarte bine că sunteți de acord, doar eu sunt produsul dumneavoastră, într-un fel sau altul.

Mihai Cojocariu: Ei, lăsați!

Florea Ioncioaia: Până la urmă, totuși, cred că vă datorăm foarte multe toți de aici. Asta voiam să spun. Există acest risc de a ne izola, de a deveni parohiali. De a face pentru noi. Poate e bine, poate e rău, nu știu. Dacă urmărim scopuri publice, comerciale sau politice, atunci e perfect. Dar, dacă urmărim scopuri pur academice, atunci cred că avem o problemă. Pentru că, în fond, trebuie să ne gândim mereu: poate să existe o istorie strict locală, adică o cauzalitate strict locală? La urma urmei, la ce folosește să facem istoria unei biserici, dacă nu-i găsim acestei biserici o explicație, o proiecție epistemică cât mai largă – nu vreau să folosesc cuvinte mari! –, universală? În sensul că ea poate fi folosită în studii comparative după aceea. Cam asta am vrut să spun. Nu știu dacă am fost prea polemic, nu asta a fost intenția mea. Îmi cer scuze domnului profesor.

Mihai Cojocariu: Nu știu de ce utilizăm mereu atributul *parohial* și nu pe acela *eparhial*. De ce nu pe cel eparhial, ci doar parohial?

Florea Ioncioaia: De ce parohial? Pentru că e un concept în istoriografie.

Mihai Cojocariu: Sigur, sigur. A fost propus de către cineva și asta e.

Florea Ioncioaia: Este vorba despre o istorie care se limitează la ea însăși, la spațiul dat, la spațiul strict local.

Mihai Cojocariu: Asta este! Nu am cum să nu fiu de acord cu ideea principală că orice fapt istoric trebuie până la urmă să aibă o anumită semnificație pentru a fi integrat într-un ceva mai mare. Dar dacă acceptăm în totalitate acest punct de vedere, nu mai avem nevoie de o astfel de istorie.

Florea Ioncioaia: Este dilema noastră, este adevărat. Așa este, aveți dreptate. Asta arată că, de fapt, discursul istoric nu este pur, nu este ca sociologia.

Mihai Cojocariu: Dar, pe de altă parte, istoria locală nu poate fi pur istorică. Ea trebuie să facă apel și la geografie și la o mulțime de alte domenii. Istoria locală nu poate fi decât interdisciplinară. Nu are cum altfel.

Florea Ioncioaia: Sigur, sigur. Eu mă refer și la faptul că nu poate avea o finalitate pură, de pur demers academic. În ciuda faptului că noi avem această pretenție.

Mihai Cojocariu: Marea problemă, până la urmă, aceea este: ce facem cu Moldova?

Bogdan Maleon: Sigur, când am lansat această provocare, nu mi-am imaginat că putem epuiza un subiect sau că putem da un verdict sau o soluție. Ar fi fost mult prea hazardat să gândesc așa. Din cele spuse de domnul profesor Florea Ioncioaia desprind două idei importante: prima ține oarecum de pesimismul polemic al domniei sale pe care l-a exersat și acum patru ani în legătură cu proiectul.

Florea Ioncioaia: Am și uitat.

Bogdan Maleon: Și atenție cum folosim – dacă sunt echivalenți cei doi termeni – istorie regională, istorie locală. Cred că nu.

Florea Ioncioaia: Eu cred că da, cred că pot fi. Din punct de vedere strict teoretic, epistemic, cred că pot fi. În fond este vorba de a accepta ideea că există cauzalități locale limitate spațial.

Bogdan Maleon: De ce mă gândesc la acest lucru? Pentru că, în fond, nimeni nu-și poate propune să facă o istorie strict locală – dăm un exemplu concret, al unei localități – decupând acea istorie de tot contextul general. Sunt astfel de exerciții, dar ele rămân sterile, nu prezintă interes, atunci când cineva își imaginează că o comunitate evoluează autarhic de-a lungul istoriei. Dar ar fi două chestiuni importante care cred că se desprind de aici, și anume riscul acesta al *parohializării*, al *eparhizării*, cum vreți, al închiderii pentru cei care se ocupă de istorie regională. Și doi, metodologia specifică, pentru că am înțeles din această discuție că specialistul care se ocupă de istorie regională ar trebui să uzeze de un anumit tip de abordare specifică. Or, nu știu în ce măsură lucrurile stau chiar așa, dacă acela care face istorie regională ar trebui să procedeze altfel decât cel care face alt tip de istorie, de exemplu cea politică. Acestea ar fi două chestiuni care cred că merită discutate: chestiunea perspectivelor studiilor și chestiunea metodologică.

Florea Ioncioaia: Dacă îmi permiteți să intervin, cred că inevitabil se produce această mutație, pentru că, de exemplu, la nivel local nu poți face o istorie politică. Sau foarte greu și mult mai puțin reprezentativă, semnificativă.

Bogdan Maleon: De ce nu? Uitați, dau exemplul domnului profesor, dacă tot este aici, să-l folosim în mod cât se poate de intens. Domnia sa cred că a făcut toată viața istorie regională, până la urmă ne referim la Moldova. Și a făcut istorie politică. Toți boierii aceștia sunt deplin angrenați într-un mecanism politic.

Florea Ioncioaia: Bogdan, îți atrag atenția că Moldova domnului Cojocariu nu este o regiune, este un stat, deci este un stat care are viață politică. Un stat. Or, dacă ne referim doar la regiuni, regiunile nu sunt state, nu au o viață politică autonomă, pe care o poți, cum spui tu, decupa de restul vieții politice naționale. Or, viața politică, în general, este mult mai legată de spațiul național, în timp ce, să spunem, viața economică sau viața socială...

Bogdan Maleon: Cred că aceasta este o întrebare capitală. Istoria Moldovei este o istorie regională?

Florea Ioncioaia: Depinde de perioadă. Cred că domnul Cojocariu ne poate lămuri aici.

Mihai Cojocariu: Nu, nu există rețete. Cele două istorii nu se exclud. Pe de altă parte, dacă vrei să ajungi la viața de obște, aceasta nu o găsești decât la nivelul istoriei locale, mai cu seamă dacă ne gândim la comunitățile tradiționale și dacă vrem să ajungem până acolo. Pentru că în istorie, în general, deja sunt niște sublimări, să spunem așa. În fine, dar de ce să punem problema astfel: ori una, ori alta? Cred că amândouă sunt de tot interesul și cred că din orice cercetare istorică poate fi utilizat ceva pentru un plan de o anvergură mai largă.

Bogdan Maleon: Domnul Liviu Pilat vrea să intervină!

Liviu Pilat: Dezbateră devine foarte interesantă. Dar pentru a dezamăgi pe toată lumea, eu aș spune din capul locului că această ambiguitate în ceea ce privește istoria regională nu se poate lămuri, pentru că fiecare înțelege altceva. Deja din discuția dumneavoastră am văzut trei accepțiuni diferite: una a domnului Dobrinu, cealaltă a domnului Ioncioaia și o alta a domnului Cojocariu. Deci e foarte greu de ajuns la un numitor comun, pentru că asta depinde foarte mult cu ce anume comparăm. La ce ne raportăm? La istoria locală, la istoria națională sau la istoria universală, să spunem? Aceste ierarhizări au funcționat foarte bine în secolul XIX, în secolul trecut. Dar atunci când inclusiv scrierea istoriei se făcea cu totul altfel. Și erau istorici specializați în istoria locală sau chiar regională – gen Mihai Costăchescu⁵ sau Ghibănescu⁶ – care făceau lucruri de foarte bună calitate; membri ai

⁵ Mihai Costăchescu (1884-1953). Istoric; profesor secundar de limba și literatura română în Iași, membru corespondent al Academiei Române (din 1939). Editor al unor bine cunoscute volume de documente privind Moldova celei de-a doua jumătăți a secolului XV și a primului sfert al secolului XVI: *Documente moldovenești de la Bogdan Voevod (1504-1517)*, București, Fundația Regele Carol I, 1940; *Documente moldovenești de la Ștefăniță Voevod (1517-1527)*, Iași, Institutul de Arte Grafice și Editură „Brawo”, 1943; *Documente de la Ștefan cel Mare*, 1948.

⁶ Gheorghe Ghibănescu (1864-1936). Istoric, paleograf, filolog; profesor secundar la Bârlad și Iași, membru corespondent al Academiei Române (din 1905). A editat vol. XVIII, XXIII și XXIV ale colecției *Uricariul*, inițiată de Teodor Codrescu, și a publicat un număr

Academiei Române. Și existau și istorici cu o deschidere mai largă care făceau istorie națională, aici fiind foarte importantă posibilitatea lor de informare la vremea respectivă, pentru că nu era ușor să faci chiar istoria românilor pentru perioada medievală doar pe baza cărților și documentelor păstrate în țară. Între timp, lucrurile s-au schimbat foarte mult. Dacă privim acum o monografie locală, avem impresia că respectiva localitate, mica localitate, altminteri un sat neînsemnat, a avut o relație privilegiată și, din păcate, multă vreme necunoscută cu buricul pământului. Începe cu cultura Cucuteni, epoca fierului, toate se dezvoltă în respectiva vatră de cultură și civilizație, până la urmă, și se încheie cu colectivizarea. În condițiile acestea, odată cu lărgirea accesului la informație, unele dintre subiectele considerate tradițional de istorie locală pot fi studiate într-un cadru mult mai larg.

Și aici o să revin la o observație pe care am reținut-o din spusele domnului Dobrinu la început legată de plasarea Moldovei între spațiile de civilizație german și cel rusesc. Aici este o discuție foarte interesantă care privește în principal identitățile culturale. Încercarea de a desena uneori frontiere ale Europei, așa cum a făcut Erno Szocs, sau în regiuni cu anumite particularități, cum a făcut, bunăoară, Oscar Halecky⁷, când a vorbit despre un termen care astăzi poate stârni zâmbetul, și anume o regiune a Europei care se numea Eastern-Central Europe, care, practic, despărțea Polonia istorică în două. O parte a Poloniei rămânea în Europa Centrală, cea de-a doua în această regiune. Dar orice încercare de a articula aceste elemente se făcea pe baza unor identități culturale. În cazul discuției de față, raportându-ne strict la cazul Moldovei, o asemenea identitate culturală nu prea mai există. *Genius locci*⁸ a cam dispărut, apropo, dacă există sentimentalism moldovenesc, dar fără accent parcă n-are nici un haz. Nu prea mai există acest aspect, dar cred că aici se poate insista mai mult. Uneori, plasarea într-un alt cadru a unui anumit teritoriu, indiferent că vorbim de Transilvania, de Moldova sau de Țara Românească, de provinciile istorice, decât de cel consacrat de istoriografia națională, poate fi mult mai benefică. Inclusiv din perspectiva unor anumite realități de natură socială. Căci unele aspecte pot fi mai bine înțelese prin raportări sau comparații cu spațiul polono-lituanian sau cu cel rusesc sau chiar cu lumea tătărească, decât cu confrății noștri de la sud de Dunăre sau, cum se făcea prin tradiție, cu Imperiul Bizantin.

Cam asta voiam să spun, să insist și mai mult asupra ambiguității termenului și, până la urmă, nici nu cred că ar trebui definit neapărat în acest mod, de a asuma o etichetă provincială sau regională, doar de dragul unei etichete. Până la urmă sunt destule centre de studii, publicații în Europa care

impresionat de documente în colecțiile sale, *Ispisoace și zapise* (12 volume, 1906-1933) și *Surete și izvoade* (25 de volume, 1906-1933).

⁷ Oscar Halecky (1891-1973). Istoric cu o activitate prodigioasă la universitățile din Cracovia, Varșovia, Fordham și Columbia (din New York); cunoscut pentru preocupările sale de istorie a Poloniei, Lituaniei și Imperiului Bizantin, precum și pentru pozițiile sale civice, explicit anticomuniste.

⁸ *Genius locci* (lat.): spiritul locului.

privesc diverse probleme. Dacă ne uităm în spațiul german la studiile despre Bucovina, am putea fi surprinși de cât de mult interes acordă germanii acestui spațiu, fără ca ei să pretindă neapărat că fac istorie locală sau regională, fără a-și pune asemenea probleme. Nu cred că se poate da un conținut temeinic acestui termen, din perspectiva noastră, în lipsa unei identități culturale pregnante. Dar mă opresc aici, pentru că nu vreau să monopolizez discuția.

Bogdan Maleon: Mulțumim pentru această intervenție consistentă. Într-adevăr, modernizarea forțată din perioada comunistă – discutăm cu domnul Cojocariu – evident că a șters multe dintre particularitățile regionale. Probabil acesta este și aspectul cu care ați încheiat, fără a pune un accent mai greu pe identitate regională. Însă istoricul privește fatalmente – sau din fericire – spre trecut. Și, atunci, cu cât ne îndepărtăm de momentul instaurării regimului comunist, cu atât mai mult putem vorbi, cred eu, de o identitate culturală moldovenească. Este adevărat, pe de altă parte, că și în Europa s-au șters în ultimele decenii multe dintre identitățile regionale. S-au estompat, mai curând, nu au dispărut. În Franța, de pildă, regăsim exemplul cel mai elocvent din punctul acesta de vedere. Franța, care era o țară a identităților regionale până la începutul secolului XX, a rămas, chiar și în contextul actual, cu o puternică propensiune spre studiile locale, regionale. Sunt o sumedenie de reviste, știți foarte bine, consacrate unei anumite provincii franceze. Este o formă de recuperare a trecutului, care nu se raportează neapărat la prezent. Însă confirm ideea aceasta a ambiguității istoriei regionale, mai ales prin raportare la prezent. Aici sunt cu totul de acord cu dumneavoastră. Raportându-ne la prezent, dintr-o dată termenul devine extrem de complicat, de sofisticat. Dacă ne gândim la secolul al XIX-lea, lucrurile par a se schimba, pentru că amprenta aceasta a moldovenismului părea mult mai consistentă, mult mai pregnantă. De pildă, vă dau un exemplu, mă uit la domnul Rados și îmi inspiră această constatare, pentru că i-am citit zilele trecute un studiu, într-unul dintre numerele acestei publicații, în care vorbește tocmai despre relația extrem de tensionată dintre centru și periferie, în termeni culturali, între Iași și București, mai ales după fondarea Universității din Iași, anii care au urmat, atunci când centrul acesta hegemonic și egoist de la București a privat Universitatea de resurse ș.a.m.d., și cât de acut era exaltat acest sentiment al moldovenismului, frustrările care reveneau în mod obsesiv pe seama capitalei, sacrificiul nostru istoric ș.a.m.d. Ei, lucrurile păreau mult mai vii atunci în secolul al XIX-lea decât sunt ele astăzi, când, practic, diferențele nu mai sunt atât de mari, iar amprenta locală mult mai vagă.

Leonidas Rados: Dacă-mi permiteți, mai ales că v-ați referit la un studiu de-al meu, cred că lucrurile erau vii până la instaurarea comunismului. Și în perioada interbelică toată această dezbatere era destul de aprinsă, chiar dacă existau și anumite riscuri pentru cei mai slobozi la limbă. Să revenim însă la problema regionalizării și a istoriei Moldovei, pentru că eu asta aș „dezbrăca” din titlul manifestării de astăzi. Pe mine nu mă interesează atât istoria regională, mărturisesc, cât mă interesează istoria Moldovei. Și probabil pe 90 și ceva la sută din cei de aici.

Florea Ioncioaia: Dar care Moldova? Intrăm într-o... [Râde.]

Leonidas Rados: Dezbateri. [Râde.] Faptul că o parte a Moldovei a fost pierdută în 1940 a inhibat foarte mult acest spirit de cercetare, de istorie regională. Spun un truism, evident, pentru că știm cu toții care este problema cea mai mare. Au existat preocupări de istorie a Transilvaniei și înainte de '89, și după, foarte bine concentrate. La Iași, însă, nimic foarte vizibil.

Florea Ioncioaia: E un paradox, nu? Transilvania este în România, ai o revistă de istorie a Transilvaniei, în schimb nu ai o revistă oficială, să zic așa, finanțată de Academie, de istorie a Moldovei, deși teoretic ar fi mai normal să existe asta, nu, din orice punct de vedere ai lua-o.

Liviu Pilat: Aici discuția devine foarte complicată.

Florea Ioncioaia: Nu. Aici chiar mi se pare simplă.

Liviu Pilat: Intervin structuri ale statului care nu au ce căuta aici.

Florea Ioncioaia: Bun, dar structurile alea nu ar putea face altceva mai bun? Mi se pare rațional să te gândești că Transilvania, totuși, nu mai e o problemă, adică e majoritar românească, deci nu este în pericol.

Dorin Dobrinu: Cred că aici atingem, dacă îmi permiteți, o problemă delicată. Nu mă sfîșesc să spun că foarte mulți dintre colegi discută în cercuri foarte restrânse – în birouri, la șuete, în locuri intime, să zic așa, și mă refer strict la istorici – cu același sentiment de curiozitate, în același timp și cu un anumit tip de inhibiție, că a existat în spațiul politic, în spațiul public românesc un soi de terorism după 1866. Noi nu trebuie să uităm că lucrurile acestea abia se redescoperă acum, deși există documente, au existat intuiții. Sunt istorici care au văzut poate asta, dar nu prea s-a scris, adică ce a însemnat 1866, ce au însemnat deceniile următoare, bascularea statului născut la 1859-1862 spre sud, un proiect concertat, care a dus pur și simplu, de altfel repede, la marginalizarea Moldovei, care i-a accentuat ruralitatea. Sunt lucruri care s-au perpetuat în perioada interbelică, aceste chestiuni putând fi văzute în tot ceea ce însemna prezența oamenilor importanți – politici, dar nu numai – la centru, repartizarea resurselor. În perioada interbelică, de exemplu, dacă lecturile mele, inclusiv pe documente, sunt corecte, nu exista în Moldova niciun oraș de gradul 1 din punctul de vedere al salarizării. Nici unul. Aici era vorba de București, în primul rând, dar era vorba și de orașe din Ardeal. Universitatea din Iași a fost pur și simplu marginalizată. Discutam recent cu domnul Maleon, dar am discutat de multe ori și cu alți colegi aici prezenți, care se ocupă în special de istoria Universității, despre diferențele uriașe de repartizare a resurselor între Universitatea din București și cea din Iași în primă fază, ulterior adăugându-i-se și cea din Cluj.

Bogdan Maleon: Și Cernăuți.

Dorin Dobrinu: Asta ne arată că a existat, până la urmă, o punere în scenă a unor politici care au defavorizat masiv paliere întregi ale vieții sociale din Moldova. Aceste chestiuni merită discutate în spațiul academic. Este adevărat că avem o problemă, așa cum spunea domnul Pilat, poate voluntar, poate involuntar, cu tipul de istorie hegemonică. Până la urmă, ce fel de istorie

scriem? Din perspectiva statului național? Asta înseamnă că suntem niște angajați ai statului și din punct de vedere intelectual. Din punctul de vedere al înțelegerii universale, având rațiuni științifice, ne asumăm – pentru că și asta este important – și alte identități în afară de cea națională. Pentru că trăim de 150 de ani – ceea ce la scară istorică înseamnă puțin – într-o tradiție care este dominată mai degrabă de iacobinism. Iacobinismul este o mișcare politico-intelectuală foarte tânără pe scena istoriei. Totuși, aceasta a ajuns să redeseneze – și în spațiul nostru și în spațiul mai larg european – granițe, identități, politici publice ș.a.m.d. Toate aceste lucruri eu cred că au o importanță nu doar din perspectiva cunoașterii istorice, a cunoașterii științifice. Cei mai mulți suntem interesați de asta, dar totuși nu trăim în afara cetății. Adică istoria regională ajunge să fie strict subordonată – nici nu există un concept în România vehiculat ca atare – istoriei naționale. Totul este văzut la nivel național. Vă dau un exemplu despre cum încerca să-mi demonstreze un academician, acum câțiva ani, cum au primit Arhivele Statului denumirea de Arhivele Naționale, în 1996. „Domnule, totul trebuie să fie național! Există această dimensiune care le încorporează pe toate celelalte!” Aveam o tradiție instituțională, bună, rea, din timpul Regulamentelor Organice – Arhivele Statului au fost făcute în cele două principate, ca parte a unui proiect de modernizare, vrem, nu vrem, de ruși – așadar exista o tradiție instituțională respectabilă, una dintre puținele cu continuitate, și noi renunțam la ea în privința titulaturii. De ce? Pentru că cineva nu putea să înțeleagă decât în această desfășurare o instituție și trebuie neapărat prin titlatură să fie invocat aspectul național. În subsidiar, motivul invocat era că Arhivele Naționale Americane se cheamă în același fel, dar aici se uita sensul diferit care se regăsește în limbajul public. Și asta în multe privințe. Am vrut să ridic această problemă și sper să o dezvolte altcineva.

Mihai Cojocariu: Aș vrea să dau un exemplu. Cam în perioada în care îmi terminam studenția a fost o discuție întreagă despre cum trebuie să-i spunem muzeului de istorie din Iași. Erau două formule: Muzeul de Istorie a Moldovei – Muzeul de Istorie al Moldovei. Până la urmă, a doua formulă a fost agreată de către Comitetul Central. Muzeul să fie al Moldovei, iar nu istoria.

Bogdan Maleon: Foarte interesant!

Florea Ioncioaia: Da, da.

Leonidas Rados: Cam când s-a întâmplat asta?

Mihai Cojocariu: Cam spre sfârșitul studenției mele, în '75, '76, '77, pe-acolo.

Leonidas Rados: Și cine a decis până la urmă?

Dorin Dobrințu: Partidul.

Bogdan Maleon: „Partidul e-n toți și-n toate!”

Mihai Cojocariu: Partidul. Aceste două formule erau puse în discuție: Muzeul de Istorie a Moldovei sau al Moldovei.

Dorin Dobrințu: Domnule profesor, asta a fost ce s-a văzut, ce s-a auzit la Iași, dar a fost de fapt reflecția a ceea ce se discutase și se decisese la București pentru toată țara. Apare explicit în programul Partidului.

Mihai Cojocariu: Nu era explicit a Moldovei, adică formula „Istoria Moldovei”. „Istoria Moldovei” nu era un adevăr adjudecat.

Bogdan Maleon: Este emblematic pentru modul de a percepe din perioada comunistă!

Mihai Cojocariu: Mai adaug ceva. Din ceea ce a spus Liviu [Pilat], mie mi se pare că dumnealui a atras atenția asupra faptului că noi ne putem vedea de treabă în continuare și fără a ne juca prea mult cu formulele.

Bogdan Maleon: Vreau să dau cuvântul acum unui coleg care o să ne ofere și o altă perspectivă, domnul profesor Sergiu Musteață, de la Chișinău, care de mult încearcă să intervină.

Sergiu Musteață: Vreau să expun o situație și mai neplăcută în privința titulaturii muzeelor. În primul rând, felicitări echipei conduse de domnul Dobrincu pentru această realizare, pentru acest proiect care, la prima vedere, este nou, dar deja este un proiect afirmat prin publicarea celor patru volume și pregătirea următoarelor două. Eu am fost cooptat, am fost invitat în *board*, am încercat și încerc de fiecare dată să răspund la timp la solicitările coordonatorului, pentru a-mi da cu părerea pe marginea unor studii, sau ceea ce înseamnă recomandarea unor potențiale studii. Mă bucur că este o varietate largă în privința tematicii. Dar, în perspectivă, ar trebui să ne gândim și la anumite numere tematice chiar reieșind din discuția de astăzi.

Mă gândeam cum să-mi formulez discursul, dar discursul domnului profesor m-a provocat, vizavi de titulatură. Până mai ieri, Muzeul Național de Istorie de la Chișinău se numea Muzeul de Arheologie și Istorie a Moldovei din Republica Moldova.

Florea Ioncioaia: Ceea ce cred că era corect.

Leonidas Rados: Absolut corect.

Sergiu Musteață: Ca să vă imaginați cum poate influența numai abordarea politică sau și apartenența istorică, dacă vreți. Acum, revenind la conceptele legate de regiuni, bineînțeles că sugestia, chiar din start, că ar trebui să pornim de la istoria conceptului, trebuie luată în calcul, deoarece sensul noțiunii variază de la o etapă la alta, de la un domeniu la altul. Deci, dacă încercăm să abordăm din perspectivă geografică este o situație, dar în cele mai dese cazuri componenta istorică nu tot timpul coincide cu cea geografică, deoarece în cele mai multe cazuri este implicat politicul. Și în sensul acesta, ce spunem noi astăzi, când ne referim la Europa Centrală și de Est sau Est-Centrală, sigur că s-a modificat odată cu schimbarea situației geopolitice dintr-o zonă sau alta sau a factorilor politici importanți. Și un alt exemplu pe care pot să vi-l spun este că, în anul 2000, eram la un forum balcanic unde a fost invitată și Republica Moldova, pe care am reprezentat-o la Helsinki. După discursurile care au avut loc și intervențiile pe care le-am făcut, un coleg din Elveția m-a întrebat ce caută Republica Moldova la un forum balcanic, deoarece este un stat din Asia. [Rumoare în sală.] Acum vă dați seama că perspectivele și percepțiile sunt diferite. Deci, domnul venea dintr-o organizație care se numește Asociația

Mondială a Scoutilor⁹ și Republica Moldova, în structura internă a acestei asociații, era undeva în zona spațiului ex-sovietic, adică undeva în rând cu statele din Asia. Dânsul aborda chestiunea, de la Geneva sau din altă parte, dintr-o altă perspectivă și ne percepea pe noi într-o zonă sau într-o regiune cu totul neuropeană. Așa vedea el.

În ceea ce înseamnă a discuta despre moldoveni, moldovenism și istoria Moldovei, este mult mai ușor să o faci la Iași, decât la Chișinău. Asta nu înseamnă că nu trebuie să discutăm și acolo, și aici, dar accentele tot timpul sunt diferite. Știți foarte bine ce înseamnă acest curent moldovenist la Chișinău, nu numai din perspectiva istoriei recente, adică din perioada comunistă, dar chiar și din ultimele două decenii, când s-au făcut mai multe tentative de a elimina această istorie națională și a fi înlocuită cu o altă istorie națională, dacă vreți. Însă care a fost puternic politizată, nu numai în mediile politice, dar și în mediile academice. De aceea, acest aspect al sensibilității denumirii, sensul regiunii variază de la esența lui de micro-regiune, la cea de macro-regiune. Astăzi, spre exemplu, din perspectiva educațională, acele obiective europene care se aplică sau se referă și la educația istorică încearcă cumva să orienteze elevul, profesorul la o structură regională. Și atunci se îndeamnă ca elevul și profesorul să abordeze istoria din perspectivă locală, regională, națională, europeană și universală. Cinci etape, cinci abordări structurale, regionale care ar limpezi lucrurile. Însă ele trebuiesc aplicate ținând cont de realitățile istorice ale epocii, deoarece nu tot timpul esența regiunii despre care discutăm își are valoarea ei deplină. De la o etapă la alta, ea s-a schimbat, fie că vorbim de situația de astăzi, fie că vorbim de situația secolului al XIX-lea, în contextul anexării Basarabiei la Imperiul Țarist, sau, mai târziu, al ocupației sovietice în această zonă. Și astăzi avem două realități. La Chișinău, când se încearcă a se vorbi despre Moldova, atunci se accentuează – Moldova istorică și Republica Moldova –, pentru ca lucrurile să fie clare despre ce vorbim, pentru a nu cădea în această polemică politizată sau pentru a specifica foarte clar despre care etapă vrem să vorbim, în contextul unei regiuni sau al alteia. În sensul acesta, eu cred că dezbateră de astăzi poate fi transformată într-o conferință unde să vorbim despre aceste aspecte nu numai ale istoriei regionale, dar și din perspectiva acestei situații în care suntem și sub incidența căreia a căzut și Țara Moldovei, Principatul Moldovei sau realitățile istorice ale spațiilor respective. Eu cred că merită, în final, să avem și un volum dedicat unei asemenea dezbateri. Și cred că și colegii mei de la Chișinău ar răspunde pozitiv la o astfel de provocare în ceea ce înseamnă a discuta într-un format mai extins, mai bine pregătiți, cu privire la aspectul respectiv. Mulțumesc!

Bogdan Maleon: Și noi mulțumim pentru sugestiile deosebit de utile. Cred că deja s-au înfiripat anumite idei. Dați-mi voie să-l invit pe colegul nostru, domnul profesor Balan de la Facultatea de Drept, care ne-a onorat cu prezența și vrea să spună câteva cuvinte.

⁹ World Organization of the Scout Movement (Organizația Mișcarea Mondială a Cercetașilor).

Marius Balan: Aș dezvolta o idee atinsă tangențial de domnul Dobrinu, în legătură cu iacobinismul. Poate am înțeles eu greșit, dar este considerat „cap al răutăților” în materie politică. În dreptul constituțional avem niște lucruri elementare care, din păcate, nu sunt înțelese mai ales de juriștii constituționaliști. Sunt două tradiții sau familii de gândire. Aparent, ar fi cea britanică, occidentală, franceză și cea etatistă europeană, central-europeană, germană. La o privire mai atentă, însă, fronturile se întrepătrund. Adică, pe de o parte este o concepție tradiționalistă britanică și germană, unde statul precede constituția și unde statul nu apare, așa, ca dintr-un joben al unei *pouvoir constituant*, unde într-o geneză secularizată se proclamă articolul 1, „România este republică, stat suveran, independent” ș.a.m.d. Din contră, există o evoluție organică și textul constituțional, dacă există – în Anglia, evident, nu avem –, nu face decât să consacre o realitate, să o ratifice. Nu o provoacă, nu o conduce, doar o constată. În Franța și în Statele Unite, în modalități diferite, situația este foarte diferită. Statul este creat de constituție. În America chiar în mod real. Și aici este un caz aparte, nu-l discut acum, dar într-adevăr America are drept cheie de boltă a construcției sale politice Constituția. Și prin Constituție americanii se definesc ca națiune. Dacă dispăre Constituția mâine, America nu ar mai exista. În Franța există însă varianta aceasta iacobină a unui voluntarism exacerbat, care a fost preluat, din păcate, la noi. Și în linia aceasta a istoriei regionale. Pentru că acest iacobinism și acest transplant de gândire juridică de inspirație franceză este unul din temeiurile eșecului politicii instituționale românești de peste un secol.

În această linie a gândirii regionale, aș insista asupra numelui lui Constantin Stere¹⁰. Un basarabean ne-a dat cele mai solide pagini de teorie constituțională din România, rămase, să zicem, neegalate. Iarăși, pentru a nu divaga, subliniez pe scurt, teoria noastră constituțională până în epoca interbelică sau în acea perioadă nu a dat lucruri prea mari și nu aș mai sublinia ce a fost după 1945. Stere este unul dintre puținele puncte luminoase în această epocă destul de cenușie. Stere este, printre altele, omul cel mai racordat la realitatea doctrinară din Marea Britanie în special și chiar din Statele Unite din epoca sa. Chiar și în epoca interbelică, la Universitatea din Cluj, Romul Boilă¹¹

¹⁰ Constantin Stere (1865-1936). Scriitor, ideolog, om politic și jurist; profesor (din 1901) și rector al Universității din Iași (1913-1916), fondator al revistei „Viața românească” (Iași, 1906); inițiator al mișcării poporaniste, care a furnizat suport ideologic țărănismului; președinte al Sfatului Țării, la Chișinău (2 aprilie – 25 noiembrie 1918). Originar din Basarabia, a fost adversar al țarismului, motiv pentru care a trecut și prin temnițele rusești, inclusiv printr-o severă perioadă de deportare în Siberia; s-a dovedit unul dintre cei mai energici activiști civici și politici din România primei jumătăți a secolului XX.

¹¹ Romul Boilă (1881-1946). Avocat, profesor universitar, om politic. Membru al Consiliului Dirigent, ales de Marele Sfat Național Român la Alba Iulia, la 2 decembrie 1918. A fost activ în politica românească interbelică, în rândurile Partidului Național Țărănesc; implicat în „afacerea Skoda”, un scandal de corupție care a zdruncinat sistemul politic tradițional în anii '30. Autor al lucrării *Studiu asupra reorganizării statului român întregit. Cuprinde un anteproiect de constituție cu o scurtă expunere de motive*, Cluj, 1931, în care se declara în favoarea descentralizării statului român, expunând în fapt idei federaliste.

sau alții erau niște etatiști convinși, pe când Stere și, într-o oarecare măsură, bucovineanul Gheorghe Alexianu¹², guvernatorul de mai târziu al Transnistriei, știu povestea lui, sunt autorii de drept constituțional cei mai importanți ai epocii. Din păcate, Stere s-a împrăștiat în prea multe direcții, nu a putut coagula o școală de gândire în direcția conturării unei teorii constituționale bazate pe realitatea organică a regiunilor, a comunităților locale care, cum se subliniază de mult timp în teoria dreptului constituțional, au premers statul. În teoria constituțională este foarte clar – și în Franța, și în Germania, dar mai ales în Marea Britanie – că întâi au existat comunitățile locale, regiunile și apoi statul național apare ca un element benign, agregând aceste comunități deja existente.

Bogdan Maleon: Mulțumim pentru acest punct de vedere foarte tehnic, pornind de la un specialist în drept. Mulțumim încă o dată domnului profesor. Este o listă deja lungă. Domnule Cojocariu, vreți să aveți o scurtă intervenție?

Mihai Cojocariu: Da, o scurtă intervenție. Mie mi s-a părut foarte interesant ce a spus Marius, mi s-a părut că domnul Dobrinu a utilizat ca o metaforă sensul de „terorism” al iacobinismului.

Bogdan Maleon: „Terorism”, da, este o metaforă.

Florea Ioncioaia: Al centrului.

Mihai Cojocariu: Al centrului.

Marius Balan: A pus punctul pe „i”.

Mihai Cojocariu: Da, cred că așa.

Dorin Dobrinu: M-am referit la iacobinism, desigur, înțelegând prin asta sistemul etatist importat în anii 1860 și după aceea. Și este vorba de sistemul care până astăzi este cel mai pregnant în centralism. Dar toate politicile statului au fost în acest sens.

Bogdan Maleon: Da, e clar. Colegul Marius Chelcu vrea să intervină de ceva timp.

Marius Chelcu: Eu aș avea o mică observație în legătură cu acea discuție despre dificultatea înainte de 1989 și acum, de denominare a unor instituții culturale. Era și atunci, cred că se păstrează și acum, o anumită temere când vorbești despre Moldova. Așa cum s-a spus, mai degrabă vorbești despre Transilvania decât despre Moldova și instituțiile sau istoria ei. De ce? Pentru că și atunci, și acum există un stat și chiar numele acesta de „moldovenist”, de curent cultural, de a revendica o anumită comunitate îți dă frisoane. Pentru că așa se numește chiar un curent pseudoistoric, istoriografic de la Chișinău, care încearcă pe toate căile să vadă diferențele, să-și creeze o identitate mistificând sursele. Și atunci e greu să spui că vrei să faci neapărat istorie regională, fără să îți asumi riscuri. Sunt riscuri, chiar dacă noi spunem că vrem să rămânem în spațiul strict academic. Nu este un spațiu septic. Politicul își va pune

¹² Gheorghe Alexianu (1897-1946). Jurist, profesor universitar la Universitatea din Cernăuți (1927-1938), a publicat mai multe lucrări de drept. Rezident regal al ținutului Suceava (1938-1939); guvernator al Transnistriei (1941-1944). Acuzat de crime de război, crime împotriva umanității și crime contra păcii, a fost inculpat în același lot cu Ion Antonescu, Mihai Antonescu și Constantin Z. Vasiliu, condamnat la moarte și executat împreună cu aceștia la Jilava.

întotdeauna amprenta, și asupra noastră, și asupra felului cum interpretăm noi. De aceea, revista, chiar dacă are un nume latinizat sau dacă ar fi fost în limba română, conține, totuși, o direcție importantă. Sunt arhive, sunt surse. Pe surse ne putem sprijini și așa au făcut și cei dinainte de 1989. Au scris despre istoria Moldovei pentru că au avut sursele la îndemână. Dacă vrei să scrii o istorie cu adevărat temeinică, trebuie să de duci spre surse. Altfel scrii despre orice, dar mai nimic. De fapt, acesta este și scopul. Mai trebuie făcut lucrul acesta rațional și nu căzând în capcane, care pot pândi de peste tot. E adevărat, trebuie să vedem care sunt diferențele, ce identitate, de ce există o anumită identitate în comparație cu spațiile din jur, inclusiv cu Muntenia sau cu Transilvania, dar de văzut și lucrurile care pot fi oarecum mai dificil de negociat. Mulțumesc!

Bogdan Maleon: Sunt aici două chestiuni foarte importante, după părerea mea, pe care le-a ridicat domnul Chelcu. Este chestiunea aceasta cu moldovenismul, care ne scapă și, într-adevăr...

Marius Chelcu: Da, „maldavenist”, așa-i și spune.

Bogdan Maleon: ... e foarte interesant de subliniat. Deja cu toții știm implicațiile, dar uneori ignorăm existența curentului. Și chestiunea cu interferența politicului. Aici vreau să spun două lucruri, în continuarea celor evocate de domnul profesor Cojocariu. Interferența politicului este evidentă, însă ea nu mai poate fi de natura celei evocate anterior. Adică istoricul are capacitatea de a respinge încercarea politicului de a trage foloase de pe urma unor dezbateri de tipul acesta. Există posibilitatea. Adică politicul nu mai impune trendul, nu mai impune linia. Eu cred că aceasta este diferența majoră, diferența esențială din punct de vedere calitativ.

Dorin Dobrinu: Aș face, totuși, o observație. Această intervenție a politicului se poate realiza, inclusiv în România, prin alocarea resurselor. Apropo de ceea ce spunea domnul Ioncioaia. La Iași nu există un centru de istorie a Moldovei. La Cluj există un centru de Istorie a Transilvaniei, care are fonduri, are cercetători, are resurse, are tot ce vreți. Produce lucruri variate ca valoare.

Bogdan Maleon: Mai puțin de istoria Transilvaniei.

Dorin Dobrinu: Este o perspectivă, însă construită pe o ideologie care derivă din cea interbelică, dar de fapt a fost plămădită, ne place sau nu, în timpul național-comunismului.

Florea Ioncioaia: Da, acesta-i paradoxul. Istoria Transilvaniei servește grila național-comunistă. E curios, nu? Problema noastră principală, până la urmă, este că de aici a pornit proiectul. Și al societății noastre, și al revistei, de a construi o alternativă la această grilă naționalistă, în sensul de a vedea istoria, toată istoria, ca fiind omogenă. Până la urmă, cred că despre asta este vorba, redusă la esențial, în problema istoriei regionale, de a vedea că există diferențe regionale, locale și cauzalități proprii. Cunosce foarte bine, din anumite contexte, cazul zonei Sighet, Maramureșul, care până în perioada interbelică, până la 1918, era legată foarte mult de spațiul care acum e în Ucraina, legată mai ales foarte mult de Viena, avea linie ferată directă către Viena.

Mihai Cojocariu: Nu doar asta, Florea. Maramureșul istoric este cam în două tăiat. Era zona Maramureșului istoric, care era un fel de „pepene verde”.

Dorin Dobrințu: Este o depresiune.

Florea Ioncioaia: Da. Dacă faceți istoria acestei regiuni în Evul Mediu e o altă istorie.

Mihai Cojocariu: Da. Granița din 1918 a tăiat în două Maramureșul istoric. Formidabil ce s-a întâmplat atunci.

Florea Ioncioaia: Da, despre asta este vorba, de a reda istoriei, până la urmă, specificul ei, specificul propriu.

Dorin Dobrințu: Dacă îmi îngăduiți, vreau să aduc în discuție un caz care revine obsesiv în istoria noastră, începând de la 1812 și s-a discutat insistent după 1989, pentru că înainte a fost cvasi-tabu. Este vorba de cazul, de problema Basarabiei. A plecat Sergiu, dar cu siguranță avem cu toții cunoștințe în acest sens. Problema aceasta o discută diferit istoricii români față de istoricii ruși sau față de cei occidentali. Gândiți-vă, spre exemplu, că problema teritoriului apare chiar în tratatul dintre cele două imperii, deci dintre ruși și otomani. Este o înțelegere pe care o au rușii, că au primit teritoriul respectiv de la otomani, direct, pe când, în general, istoricii români sau de expresie românească invocă problema centrului acestei regiuni, unde exista atunci, ca și astăzi, o majoritate moldovenească, românofonă să-i spunem. Or, aici intervine cu adevărat o problemă, pentru că, cel mai adesea, istoricii români omit să spună că sudul Basarabiei nu mai era moldovenesc de 330 de ani. Nici nordul Basarabiei, adică așa-numita raia a Hotinului, nu mai era al Moldovei de 100 de ani. Doar centrul, centru-nord, cu Chișinău, Lăpușna mai bine spus, cu Orhei, Soroca, partea de dincolo de Prut a județului Iași, precum și o parte din sud până la Cahul erau sub ascultarea domnului de la Iași. Or, problema aceasta este una delicată, pentru că, dacă facem un calcul aritmetic, vedem că statul moldovenesc a stăpânit sudul acestei regiuni – pe care noi astăzi o numim Basarabia, dar care din punctul de vedere al regiunii este o construcție, așa cum o avem mental, din perioada rusă – de la sfârșitul secolului XIV, în ultimul deceniu, și a rezistat acolo până la 1484. Pe urmă avem peste 330 de ani de stăpânire otomană, inclusiv popularea cu tătari, în speță cu nogai, și aceștia reprezentau populația majoritară până la 1807, când au fost mutați în masă de ruși dincolo de Nistru. Avem ulterior o revenire, însă doar într-un anumit segment teritorial, dinspre Prut și dinspre Dunăre, la 1856-1857, după războiul Crimeii, când s-a decis, la Paris, trecerea acestui teritoriu în stăpânirea Moldovei, și avem două decenii de stăpânire moldo-română. Ulterior, între 1918-1940, avem încă 22 ani sau, dacă punem și perioada războiului, 1941-1944, 25 de ani de stăpânire românească. Cu toate succesiunile, ai în sudul Basarabiei, cu îngăduință, doar un veac și jumătate de stăpânire moldo-română. În rest, este vorba de sute de ani de stăpânire otomană, plus o sută și ceva de ani de stăpânire rusă, sovietică.

Ce vreau să spun cu această chestiune? Întotdeauna contează și situarea istoricului din punct de vedere, hai să spunem, ca să-l citez pe domnul profesor Cojocariu, sentimental, contează valorile, convingerile, afilierea lui ș.a.m.d. Dar

dacă discutăm din punct de vedere strict spațial, populațional, cronologic, cred că trebuie să avem aceste nuanțe, pentru că altminteri ajungem la un soi de manipulare a istoriei, ceea ce nu este străin românilor. Trebuie să concedem că acest lucru nu îl fac...

Florea Ioncioaia: Nu este străin nimănui.

Dorin Dobrinu: ... doar rușii sau alții. E vorba, totuși, de un spațiu profesional, noi nefiind în spațiul public cu totul absenți. Dar în spațiul profesional cred că ar trebui să avem un discurs care să nu difere de cel din spațiul public, și invers. Altminteri, practicăm un fel de schizofrenie, ca să folosesc un termen medical, care ne spune ceva despre sănătatea sau lipsa de sănătate a dezbaterii intelectuale, în acest caz istoriografice, sau mai larg, a dezbaterii publice.

Marius Chelcu: Într-adevăr, un istoric serios recunoaște că Moldova nu a avut vreme de câteva sute de ani nici sudul, nici nordul, o bună parte, dar din aceleași motive strategice pe care le are și acum Basarabia.

Florea Ioncioaia: Geopolitice.

Marius Chelcu: Geopolitice.

Dorin Dobrinu: De acord!

Marius Chelcu: Despre asta facem noi vorbire. Pentru că atunci când rușii au luat Basarabia erau foarte bine înstăpâniți acolo. În perioada sovietică, după ce au pierdut Basarabia, la un moment dat, și-au dat seama că mai bine ar face altfel. Și au făcut altfel, așa cum au făcut otomanii cu vreo 400 de ani înainte.

Mihai Cojocariu: Totuși, să observăm – e doar o completare la ce au spus domnul Dobrinu și Marius –, că anume în 1812 rușii au inclus sudul în noua provincie, *oblast Bessarabia*, și au stat în această provincie până în 1918. Sovieticii au revizuit, ca să spunem așa. După cum și conceptul de Basarabia; din câte cunosc eu, și cred că nu mă înșel, apare pentru prima dată utilizat în tratatul de la Kuciuk-Kainargi. Până atunci nu a fost niciodată utilizat de ruși. Niciodată.

Liviu Pilat: Apare la sfârșitul secolului XVI.

Mihai Cojocariu: Nu, nu. Mă refer la când a fost utilizat de ruși, asta vreau să spun, nu că nu exista, ci utilizat în izvoare rusești, de către ei. Într-un articol din tratat zice: „Maiestatea Sa înapoiază Sultanului Principatele Moldova și Țara Românească și întreaga Basarabie cu toate cetățile care țin de ea”. Este prima dată – într-un text lucrat de ruși în principal – când într-un document rusesc apare termenul. Apropo de Transilvania, voiam să adaug, dar nu am mai încăput. Iată, când a fost proclamată Republica Moldova¹³, Iliescu¹⁴ s-a repezit

¹³ Declarația de independență a Republicii Moldova a fost adoptată de Parlamentul de la Chișinău la 27 august 1991. România a fost prima țară care a recunoscut suveranitatea Republicii Moldova; noul stat a devenit membru al Organizației Națiunilor Unite la 2 martie 1992.

¹⁴ Ion Iliescu (n. 1930). Președinte al României timp de trei mandate (1990-1992, 1992-1996, 2000-2004).

să recunoască noul stat și, sigur, a fost o chestiune politică. Dar grecii nu s-au repezit să recunoască Macedonia¹⁵, pentru că aparține patrimoniului istoric elen.

Dorin Dobrințu, Florea Ioncioaia: Numele.

Mihai Cojocariu: Da, da.

O voce din sală: Fals! Regele Macedoniei era trac, regina era iliră, iar grecii erau... Macedonenii erau singurul popor barbar admis la jocurile olimpice.

Mihai Cojocariu: Sunt de acord cu dumneavoastră, dar motivul pentru care Grecia nu a recunoscut un stat cu acest nume este următorul: au considerat că Macedonia face parte din patrimoniul lor. Și acest lucru cred că trebuie să dea de gândit, anume repeziciunea cu care noi am recunoscut numele unui stat Moldova. În același timp, nu prea permitem – pentru că, s-a observat, Transilvania e o denumire agreată și de regimul comunist, și de cutare, și de nu știu cine – să se vorbească de Moldova, în fine, de studiile de istorie a Moldovei, de cutare, de nu știu ce, nu!

Victor Cojocaru: Care ar fi fost soluția, după dumneavoastră, în 1991?

Mihai Cojocariu: Victor...

Victor Cojocaru: Pragmatic.

Mihai Cojocariu: [Râde.] Greu, greu.

Victor Cojocaru: România să instituie o blocadă economică?

Mihai Cojocariu: Nu, nu puteam face asta. Este și un alt context.

Victor Cojocaru: Care este diferența între sentimentalism și gândire istorică? Iliescu, cu bune și rele – eu sunt un antiiliescian convins, probabil ca majoritatea de aici –, s-a conformat unei politici pragmatice, așa cum spun occidentalii. Țăsta era curentul.

Mihai Cojocariu: Da, domnule! Dar uite că mă duc în piață, Victor, și cumpăr ceva de la un basarabean și intru în discuție, c-așa îmi place. Și zice: „Așa să spune la noi, la moldoveni!”, zice basarabeanul. „Bine, dar eu ce sunt?”, îl întreb. „Dumneata ești român!” A adjudecat și calitatea de moldovean. Numai tu, Victor, ești moldovean, dar eu nu sunt. [Râde.]

Victor Cojocaru: Este foarte important să rămâneți istoric și în piață. Mi-a plăcut încercarea de a ieși cumva, de a depăși subiectul strict – Moldova, regionalism. Ați invocat exemplul Greciei, gândiți-vă și la exemplul Crimeii, care este și mai delicat. Și atunci o să înțelegeți poate mai nuanțat jocul ăsta geopolitic, acum global. Sigur, este important că ne pasă. E foarte bine că a apărut o revistă. Dar gândiți-vă că la Iași există de ani de zile o revistă care se cheamă „Arheologia Moldovei” și pe nimeni n-a deranjat. Deci, se poate. Și a fost înființată de Mircea Petrescu-Dîmbovița¹⁶ tocmai pentru că știa foarte bine

¹⁵ Republica Macedonia. Ca urmare a opoziției din partea Greciei, acest stat este recunoscut oficial, în relațiile internaționale, sub numele de Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei.

¹⁶ Mircea Petrescu-Dîmbovița (1915-2013). Istoric, arheolog; profesor la Facultatea de Istorie a Universității din Iași (din 1949); director al Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol” din Iași (1967-1990); a ocupat numeroase poziții administrative; membru corespondent (din 1991) și titular (din 1996) al Academiei Române. În 1961 a fondat revista „Arheologia Moldovei”, care a rămas principala revistă a Institutului de Arheologie din Iași.

că înființează o revistă menită să pună în valoare arheologia Moldovei. Bine, cunoaștem, era și interesul propriu. Crease o școală într-o regiune și atunci era interesat să o pună în valoare.

Mihai Cojocariu: Când exista lumea din arheologia lui Petrescu-Dîmbovița nu exista Moldova, și invers. [Râsete în sală.]

Victor Cojocaru: Vreau să spun că este o revistă care tratează arheologia regională.

Mihai Cojocariu: De acord, de acord.

Victor Cojocaru: Eu văd, sigur, cu echipa actuală și cu echipa care va să vină, eu văd un viitor lung revistei. Mie mi se pare un titlu inspirat, indiferent de nuanțele care se invocă. Putem discuta la infinit. Dar de ce nu o revistă a Moldovei? De ce nu? S-a pus în discuție istoria locală, regională, națională, universală. Consistență conferă istoricul, specialistul până la urmă. În rest, ca să ajungi la istorie universală trebuie să pleci de la istoria comunelor, de la istoria localităților. Ceea ce spunea colegul Marius Balan, comunitățile, sigur, comunitățile sunt statele *in nuce*. Polisurile, alea sunt statele. Ca să ajungi la imperiul lui Alexandru, trebuie să treci prin istoria polisurilor grecești. Există o revistă la Cluj, „Transylvania Review”. De ce să existe „Transylvania Review” și nu ar exista, de exemplu, „Revista Iașului”? Până la urmă este un demers benefic, așa cum s-a mai spus. Eu m-am uitat – sigur, eu vin din alt domeniu – și am observat că inspiră încredere. Dacă specialiștii vor să se pronunțe, se vor pronunța în anii care vin. Acum contează consistența sau esența articolelor, a materialelor care vor fi publicate în revista respectivă. Contează mai puțin titlul până la urmă. Sigur, titlul va impune tot mai mult respect cu fiecare număr, în funcție de acea procedură *peer review* – care am înțeles că funcționează, și e foarte bine să funcționeze – și în funcție de colaborări.

Bogdan Maleon: Vreau să dau din nou cuvântul domnului Brătescu, în calitate de istoric de această dată.

Liviu Brătescu: Eu voiam să fac o scurtă observație doar, pentru că multe dintre lucruri s-au spus, cred. Este o întrebare retorică, evident, și anume dacă domeniul acesta al istoriei regionale, al unui anume regionalism, se poate dezvolta dincolo de dezbaterile din lumea politică. Pentru că, hai să ne aducem aminte, suntem la 20 de ani de la revoluție, deci de la un moment în care politicul e mai puțin prezent sau ar trebui să fie mai puțin prezent în preocupările noastre istoriografice. Cu toate acestea, eu întreb retoric dacă un guvern n-ar fi aruncat în viața publică acest proiect al regionalizării țării, dacă noi am mai fi avut o dezbatere istoriografică. Vă aduc aminte, de pildă, că în anii 2000 un ONG numit Liga Pro-Europa a aruncat pentru prima dată pe piață acest proiect al regionalismului, al regionalizării țării și a creat foarte multe frisoane, inclusiv în lumea noastră, a istoricilor. Am încercat și am organizat o dezbatere în 2004 chiar la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol”. Și vă spun acum, așa, din amintiri, că am convins cu foarte multă greutate pe istorici, și nu numai, să participe la acea dezbatere de la „Xenopol”, la care se știa că vor veni oameni din grupul

Provincia și de la Liga Pro-Europa. Poate uneori e bine să ne uităm și la noi, nu doar la cei din lumea politică și să recunoaștem că suntem foarte interesați de cum suntem percepuți, ce spune lumea despre preocupările noastre istoriografice. Adică toată dezbateră organizată de Liga Pro-Europa nu a fost urmată de lucrări, de preocupări pe acest domeniu. Cred că mănua ne-a fost aruncată încă din 2004. Dar, vedeți, ar trebui tot ca un fenomen politic să se petreacă pentru a ne așeza la o astfel de masă și a discuta, încât subțirimea proiectului regionalizării aruncat de un guvern în anul 2013 trebuie înțeles și din perspectiva lipsei de preocupări. Adică nu au existat foarte multe studii și nici manifestări științifice, cu excepția acțiunii pe care ați organizat-o în 2013, care, să spunem, să tragă lumea politică de mână și să-i arate că preocupările acestea, proiectele lor regionaliste sunt departe de realitățile istorice, hai să le numesc așa. Nu au existat foarte multe preocupări de tipul asta.

Bogdan Maleon: Îndrăznesc să polemizez cordial cu colegul Liviu Brătescu, spunându-i că nu istoricii ar trebui să facă treaba guvernului.

Liviu Brătescu: Nu, nu. Emiterea unor teorii și strategii culturale nu facem noi, dar măcar lucrări, să ne ocupăm de un domeniu sau altul fără să existe o presiune politică, cred că asta putem face. Senzația mea a fost că a venit ca o contrareacție la subțirimea unui proiect politic.

Florea Ioncioaia: Atunci așa a și fost.

Liviu Brătescu: Asta am vrut să zic.

Florea Ioncioaia: Dar discuția aceasta noi o avem de mult timp, Liviu, doar știți.

Liviu Brătescu: Știu foarte bine lucrul acesta! Dar exceptând cadrul acesta, nu cred că am observat foarte multe manifestări culturale, istoriografice în zona acestui subiect.

Florea Ioncioaia: Nu cu acest nume, dar noi am avut tot timpul în minte această schemă.

Bogdan Maleon: Și apoi mai este o diferență foarte importantă, după părerea mea. Proiectul politic este în mare măsură un proiect administrativ, un proiect rațional, ca să spun așa. Or, noi discutăm despre identitate istorică. Și cred că sunt două lucruri care nu se suprapun întru totul. Asta este impresia mea, cel puțin. Noi discutăm despre un demers în ceea ce privește trecutul.

Florea Ioncioaia: Nu se suprapun.

Bogdan Maleon: Nu se suprapun deloc. Este o chestiune de resurse. Eu văd acest proiect politic în primul rând ca o dispută între diverși indivizi aflați în anumite poziții politice pentru împărțirea resurselor. Este o chestiune simplă. Or, noi discutăm despre un demers de cunoaștere istorică. Faptul că ele s-au suprapus cronologic, nu creează neapărat o relație de simbioză, de dependență reciprocă. Noi ar trebui să alimentăm cumva acest tip de demers politic.

Mihai Cojocariu: Noi respingem, de fapt, veninoasa conotație a discuției dintre oamenii politici, care caută niște foloase și personale din toată această acțiune. Aia ne orpilează.

Liviu Brătescu: Uitați, textul pe care Adrian Cioflâncă l-a publicat pe tema anului 1866¹⁷ nu a fost criticat de oameni politici, ci de istorici. Și cred că prin asta am spus tot.

Dorin Dobrințu: Anul trecut, când am avut acea conferință privind regiunile, regionalismul, regionalizarea, chiar în această sală, la una dintre secțiunile la care aveam propria comunicare, niște onorabili istorici – nu sunt aici, nu o să dau nume, deși știți despre cine este vorba – au avut ieșiri care mie mi s-au părut de anul 1940. Atunci s-au rostit cuvinte de genul: „De ce ați făcut acum manifestarea?”, pe un ton apostrofant, incalificabil. Chestiunea aceasta chiar suna ca la 1866, sugerându-se că în spatele nostru se află alte interese. Și, culmea, acelea erau idei putiniste¹⁸ aruncate nouă, istorici totuși cu concepții liberale. Iar lucrurile acestea nu pot să nu lase urme. Este vorba despre posibilitatea de a purta în câmpul profesional o dezbatere cu instrumente civilizate. Nu un atac *ad hominem*, ci unul în jurul ideilor.

Bogdan Maleon: Cred că orice revenire asupra acestei chestiuni sună ca un fel de disculpă și cred că este superfluu să insistăm a ne disculpa mereu. „Nu, nu, nu este o chestiune politică, nu, noi nu servim niciun interes...” Este limpede că așa este.

Dorin Dobrințu: Ca om al cetății spun explicit că nu putem să fim dezinteresați de ce se întâmplă în spațiul public. Acesta este un discurs care, îmi permit să spun, fie vine din perioada comunistă, când oamenii erau convinși, într-un fel sau altul, să nu se implice în dezbateri politice decât la ședințele de partid sau unde erau cu toții membri, când o făceau mai mult sau mai puțin formal, sau din perioada de sfârșit de secol XIX, când exista nimbul intelectualului aflat deasupra intereselor mundane.

Florea Ioncioaia: Bogdan vrea să spună că noi nu promovăm proiecte politice.

Bogdan Maleon: Tocmai. Și a nu ne disculpa nu înseamnă că trăim într-un mediu steril sau septic, așa cum a spus domnul Chelcu. Nu, evident că nu. Dar chestiunea aceasta îmi repugnă oarecum, de a spune mereu: „Nu, nu, nu avem un proiect politic!” Aceasta este limpede, după părerea mea.

Dorin Dobrințu: Nu am spus și nu o să spun așa ceva. Dimpotrivă.

Bogdan Maleon: Da. Era domnul Chiper.

Mihai Chiper: Voiam să reiau discuția dintr-un punct în care rămăsese la un moment dat domnul Dobrințu. Firește, nu trăim izolați într-o farmacie. Avem

¹⁷ Adrian Cioflâncă, *Naționalism și parohialism în competiție. Note pe marginea dezbaterilor politice privind unirea Principatelor Române*, în Dumitru Ivănescu, Cătălin Turliuc, Florin Căntec (coord.), *Vârstele Unirii. De la conștiința etnică la unitatea națională*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 2001, p. 109-134.

¹⁸ Vorbitorul a avut în vedere măsurile luate în Rusia de regimul președintelui Vladimir Putin, în anii 2000, prin care s-au reintrodus forme de control asupra scrisului istoric de către stat. Perspectivele – și temele – „incomode” au fost marginalizate, șicanate prin măsuri diverse, inclusiv administrative. Singura perspectivă agreată asupra trecutului era/este cea oficială, un mixt de idei preluate din vechiul naționalism rusesc și din perioada sovietică. Și în România continuă să aibă audiență perspective care îmbină în diverse moduri, în variate forme naționalismul interbelic cu național-comunismul.

tot interesul să privim istoria dintr-o perspectivă prezenteistă. Ne doare faptul că Moldova ultimelor decenii este trimisă într-o paradigmă a periferializării, a marginalizării. Ne doare foarte mult. Asta ca istorici. Profesorul Murgescu are o carte despre analiza decalajelor economice ale României față de Europa¹⁹. Pe noi ne interesează decalajele Moldovei, ca regiune, față de celelalte regiuni ale statului și față de ceea ce se întâmplă în zona aceasta. Ne interesează subiecte precum decupajele acestea teritoriale după marile confruntări geopolitice, influența drumurilor comerciale, a climatului investițional, formele de antisemitism, cultura capitalistă locală, tot ceea ce ține de resursele umane locale.

Pot spune că aceste dezbateri nu sunt noi. Ele au fost în perioada antebelică, au fost în perioada interbelică. Deci este un fenomen generațional. Dacă ne gândim numai la ceea ce a scris Xenopol²⁰ despre cauza aceasta, de regiune, de subdezvoltare a regiunii, ce au scris N.A. Bogdan²¹, ce a scris Ghibănescu, ce dezbateri au fost inițiate de către revista „Arhiva Societății Științifice și Literare”, ce a mai spus în perioada interbelică, foarte apăsător, un intelectual precum Grigore T. Popa²² legat de aspectul regional ș.a.m.d. Cu alte cuvinte, problematica pusă aici în discuție de revistă, de grupul nostru, nu este o chestiune întâmplătoare. Este un fenomen generațional și noi avem ceva în plus față de ce s-a întâmplat în perioada interbelică și antebelică. Suntem după 25 de ani de la o schimbare istorică și nu mai putem fi înregimentați voit sau nevoit în mari curente ideologice. Ne-am vindecat de antisemitisme, comunisme, fascisme și, cred eu, îmi place să cred, nu mai este, într-o anumită măsură, nici teama aceasta de a discuta despre regionalism ca separatism, despre confuzia aceasta.

Cred că mai este o altă condiție în care apare dezbateră despre istoria regională. Avem libertatea academică. Noi, ca istorici, ne propunem subiectele, nu ne controlează sau nu ne coordonează foarte strict nimeni. Prin urmare, există aici o intersecție a exprimării libertății de opinie în cadrul istoricilor, ca și cetățenilor, și pe de altă parte o libertate academică, care ne permite să ne manifestăm. Este vorba de un stadiu, de o perioadă istorică foarte benefică în care trăim, de fapt. Și trebuie să realizăm această stare de grație, să nu ratăm momentul, cred eu.

¹⁹ Bogdan Murgescu, *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Iași, Editura Polirom, 2010.

²⁰ Alexandru D. Xenopol (1847-1920). Istoric; profesor (din 1878) și rector (1898-1901) al Universității din Iași; membru titular al Academiei Române (din 1893). Autor al unei solide opere istorice, inclusiv al primei sinteze moderne de istorie din spațiul de limbă română: *Istoria românilor din Dacia Traiană*, 6 volume, Iași, 1888-1893.

²¹ N.A. Bogdan (Nicolai Andriescu-Bogdan) (1858-1939). Scriitor și istoric. S-a preocupat în special de istoria Iașului. Cea mai cunoscută lucrare a sa rămâne *Orașul Iași – odinioară și astăzi*, Iași, 1904; ediția a II-a, revăzută, a apărut în anii 1913-1915 sub titlul *Orașul Iași. Monografie istorică și socială ilustrată* (reeditată la Iași, Editura Tehnopress, 2006).

²² Grigore T. Popa (1892-1948). Medic și scriitor; profesor la Facultatea de Medicină a Universității din Iași (1928-1942) și la cea a Universității din București (din 1942); membru corespondent al Academiei Române (din 1936). Cu o foarte bună reputație profesională, Gr. T. Popa a avut o recunoscută activitate culturală. A fost fondator al revistei „Însemnări ieșene”, în care a publicat texte lucide despre situația Iașului și a Moldovei în epoca sa. Afirmând puternice convingeri democratice, s-a opus deschis atât fascismului, cât și comunismului.

Florea Ioncioaia: Să sperăm că nu e chiar sfârșitul lumii!

Mihai Chiper: Nu, nu, dar e ceva ce nu s-a simțit până acum.

Leonidas Rados: Ceea ce vrea să spună Mihai e că nu avem niciun fel de scuze dacă nu apare o revistă de istorie a Moldovei, cu sau fără denumirea inclusă.

Mihai Chiper: Mai e o chestiune pe care nu o sesizăm sau o înțelegem prea puțin. E vorba că trăim într-un mediu concurențial extraordinar, că nu concurează doar individ cu individ, stat cu stat, instituție cu instituție. Aici concurează loialități regionale, orașe cu orașe ș.a.m.d. Noi, dacă pierdem acest tren de autopromovare, de discuție asupra temei regionale, pierdem foarte multe pentru viitor. Ratăm oportunități imense.

V-aș aduce puțin în prezent, și cu asta închei, legat de oportunități, apropo de perspective etatiste și perspective venite din alte medii decât cele ideocratice și politice. Nu știu câți dintre dumneavoastră au citit, dar s-a publicat recent un studiu al economistului-șef de la Banca Comercială Română. L-am citit cu mare plăcere. Radu Crăciun se numește autorul și îl puteți găsi pe internet²³. Radu Crăciun nu e un birocrat, nu e plantat la o instituție privată – cea mai mare bancă din România – ca să deseneze pe hartă autostrăzi cu linii verzi, roșii sau albastre. Radu Crăciun are mirosul acesta, simte, înțelege foarte bine care sunt oportunitățile de dezvoltare, fluxurile financiare care pot fi atrase în regiune. El spune în felul următor: prioritatea economică numărul unu, nu a unei regiuni, ci a României, nu este chestiunea energetică, nu este agricultura, nu este nici măcar autostrada care să-ți traverseze Carpații Meridionali, pe Valea Oltului sau pe Valea Prahovei. Prioritatea economică numărul unu a României este un circuit comercial, autostradă, drum rapid care să lege Moldova de Transilvania. E foarte clar, e foarte limpede! Pentru că el spune că există un gradient de dezvoltare economică în Europa foarte vizibil, nu atât de la nord la sud, ci de la vest la est. Germania este mai dezvoltată, mai bogată ca Cehia, Cehia ca Ungaria, Ungaria ca România și România ca Republica Moldova sau ce mai e la est.

Leonidas Rados: Și Transilvania ca Moldova.

Mihai Chiper: Exact. Și Transilvania, în această perspectivă, este mult mai dezvoltată ca Moldova.

Bogdan Maleon: De aceea Elveția nu e în Uniunea Europeană. [Râsete în sală.]

Mihai Chiper: Printre altele. [Râde.] Nu mai spun ce demonstrații face pe această problemă legată de viitoarea, posibila integrare europeană a Republicii Moldova sau unificarea. Ce benefică ar fi o asemenea rută comercială. Deci, ceea ce vreau să zic e că noi nu trăim, să spunem, izolați de ceea ce se întâmplă

²³ Radu Crăciun, *Cea mai importantă autostradă*, în „Ziarul Financiar”, 27 mai 2014, disponibil online la <http://www.topiasi.ro/homepage/topiasi/6247-economistul-%C5%9Fef-al-ber-cea-mai-important%C4%83-autostrad%C4%83-pentru-rom%C3%A2nia-nu-e-nici-cea-de-pe-valea-oltului-nici-cea-de-pe-valea-prahovei-ci-autostrada-moldova-transilvania.html>; ultima consultare la 25 septembrie 2014.

în momentul de față. Avem o perspectivă prezenteistă. Ne doare când Moldova, regiunea Moldovei este trimisă, așa, într-o periferializare politică.

Florea Ioncioaia: Este orientalizată, de fapt.

Dorin Dobrințu: Culturală.

Mihai Chiper: Culturală. Acesta este motivul pentru care apar asemenea proiecte.

Florea Ioncioaia: Să dau un exemplu. Eram la o emisiune televizată cu Cosmin Prelipceanu, pe DIGI 24. Și i-am spus că una dintre cauzele pentru care Iașul, Moldova este mai în urmă din punct de vedere economic și, aș spune, prioritatea numărul unu este o autostradă. Am încercat să-i spun de ce. El nu înțelegea cum adică faptul că ești mai aproape de vest este un avantaj pentru cei din Ardeal? Pur și simplu nu înțelegea. El credea că faptul că Moldova este mai săracă în momentul acesta se datorează unui fel de fatalitate, faptului că moldovenii sunt, nu-i așa, niște leneși. Nu e așa? Nu de asta suntem noi mai săraci? Pentru că suntem leneși. Or, îi explicam că fluxul dezvoltării, că întotdeauna dezvoltarea vine din centru, din locul unde se află centrul, din metropolă, din centrul care este mai dezvoltat. Este normal că Vestul este mai dezvoltat fiindcă exportă. Și spațiul joacă aici un rol esențial. Or, dacă nu avem autostradă, dezvoltarea nu poate iradia în spațiul nostru. Nu putem comunica normal cu lumea dezvoltată. Asta-i motivul pentru care Clujul e în momentul ăsta poate cel mai dinamic oraș din România și Iașul unul dintre cele mai puțin dinamice.

Victor Cojocaru: Nu, mai e Vasluiul.

Sorin Bocancea: Nu, Vasluiul pornește puternic. [Râde.]

Liviu Pilat: Nici Clujul nu are autostradă.

Florea Ioncioaia: Clujul este la 200 km de frontieră. Asta este diferența majoră. Spațiul este esențial, mai ales când spațiul înseamnă și Carpații.

Mihai Chiper: Rolul unei asemenea reviste poate fi acela de a impulsiona loialitățile acestea locale, acest tip de sentimentalism, de a-l instrumenta într-un fel virtuos, de a atrage interesul nu numai asupra politicului, dar în general a aduce societatea aproape de problematica asta, de a iniția un curent civic în sensul ăsta. Mai amplu, nu neapărat de natură politică.

Bogdan Maleon: Eu interpretez intervenția domnului Chiper mai curând într-o notă optimistă.

Liviu Pilat: Mă scuzați, dar aici dacă tot ați adus discuția, la momentul potrivit, a apărut și o altă identitate concurențială, cea bucovineană.

Bogdan Maleon: Da, dar nu este nouă.

Liviu Pilat: Nu, dar acum este rebrenduită.

Bogdan Maleon: Rețin optimismul domnului Chiper. Au fost epoci optimiste care nu au însemnat sfârșitul lumii. Și epoca lui Pericle a fost optimistă și nu a fost sfârșitul lumii. Și mai rețin un termen care este absolut fascinant, după părerea mea, domnule profesor: „sentimentalism virtuos”. Cum vi se pare? [Râsete în sală.]

Mihai Cojocariu: Mie mi se potrivește.

Bogdan Maleon: Dau cuvântul domnului Bocancea. Vă rog!

Sorin Bocancea: În primul rând, aş vrea să-l felicit pe Dorin şi să felicit întreaga echipă pentru revistă. Numai cine nu face o revistă nu ştie cât de greu este să aduni texte, mai ales când aplici şi sistemul *peer review*, care îţi elimină foarte multe dintre producţiile pe care le primeşti. Venise vorba de proiectul pe care l-au avut anul trecut, acea conferinţă la care am participat. Şi aş vrea să fac o completare la ceea ce spunea aici Liviu [Brătescu]. Au mai fost proiecte pe tema regionalizării şi pe tema reformei Constituţiei. Am coordonat un volum care a reunit autori din întreaga Românie²⁴. L-am dus tuturor parlamentarilor, pentru că au fost 600 de exemplare. Volumul acela a conţinut şase texte pe problema descentralizării, regionalizării, reformei administrative. Au fost şase texte pe care le-am prezentat şi în cadrul conferinţei pe care a coordonat-o Dorin [Dobrinu şi Flavius Solomon]. Am avut reacţii chiar de la membri ai comisiei de reformă a Constituţiei, de la senatorul Chelaru, au mai fost persoane care au spus că s-au uitat prin volum, că le-au întors anumite poziţii. Volumul reunea texte chiar şi ale istoricilor, texte de drept constituţional, de drept administrativ. Şi atunci normal că am fost privit cam aşa: „Crezi că o să citească cineva?” Orice carte pleacă în lume fără să ştim dacă o citeşte cineva. Din 600 de posibili cititori, e bine dacă măcar 10 o citesc.

În cadrul aceluiaşi proiect, am ţinut ca la discuţia despre reorganizarea administrativ-teritorială să am doi istorici. Şi i-am invitat pe Dorin şi pe Flavius la o emisiune de la un post regional [Prima TV], pe această temă, pentru că am considerat necesar ca problema regionalizării să fie discutată pornind de la o bază istorică, să ştim ce a fost înainte, pentru că discuţia aceasta pe tema reorganizării administrativ-teritoriale este plină de mituri, de demoni. Imediat apar fricile de genul: „Nu ne vindem ţara, statul unitar, naţional!” ş.a.m.d. Domnul coleg este foarte optimist când spune că ne-am debarasat de comunism. Nu, mai este drum lung până scăpăm şi de toate spaimele sădite de naţional-comunism.

Mihai Chiper: Mă refer la România recentă.

Sorin Bocancea: S-a făcut acea revistă de istorie a Transilvaniei. Naţional-comunismul a sădit spaima faţă de unguri, nu faţă de ruşi. Şi atunci normal că Transilvania este pe post că avem ceva de apărut, Moldova nu mai e de apărut! Şi acest volum la care a participat şi Dorin a fost distribuit tuturor primăriilor din regiunea Moldova, incluzând şi judeţul Galaţi. Pentru Brăila n-am mai avut volume.

Şi mai este încă un proiect, revista „Polis”, care ajunge la nr. 4, trebuie să iasă într-o săptămână. Nr. 3 s-a ocupat de *Regionalizarea între eficienţa administrativă şi mitologie*. Este seria nouă a vechiului brand „Polis”, cu care am copilărit în anii '90, scoasă de IMAS. Am preluat editarea acestei reviste şi spuneam că am ajuns la nr. 4, iar acest număr a fost dedicat regionalizării, în urma unei conferinţe pe care am avut-o la Universitatea din Iaşi pe această temă. Eu am adus 10 exemplare, i le pun la dispoziţie lui Dorin, pentru că el m-a

²⁴ Sorin Bocancea, Daniel Şandru (coord.), *Zece exerciţii de „Inginerie Constituţională”*, Iaşi, Editura Institutul European, 2013.

invitat, și îi las lui răspunderea de a fericii sau supăra pe cineva, pentru că nu am avut pentru toată lumea exemplare. Așa că, Dorin, le împărți tu cui dorești!

Dorin Dobrințu: Dacă îmi dați voie, aș vrea să spun că, chiar dacă am trudit mai mult la proiectul acesta, am încercat și încerc să evit personalizarea. Este un proiect de grup pentru că suntem implicați – și direct, și ca susținere, ca simpatie – mult mai mulți. De asta vreau să ne referim la acest proiect ca la unul de grup. Și vrem să-i facem un nume, vrem să-l facem cunoscut, desigur. Adică ceea ce a făcut un om sau un grup nu se mai șterge decât, eventual, prin uitări voite, dar eu sunt interesat de ducerea mai departe a unui proiect de grup.

Mulțumesc pentru cărți, Sorin! Le vom împărți prin SSIR.

Bogdan Maleon: Mulțumim! Domnul Andi Mihalache!

Andi Mihalache: Am ascultat intervenții foarte frumoase ale colegilor noștri. Eu aș avea puține de adăugat, din perspectiva cuiva care are o temă de cercetare despre localism și centralism în administrarea trecutului în epoca modernă. Din punct de vedere istoric, am observat că, de regulă, în antiteza asta centralism-localism, obișnuim să dăm vina pe iacobini, pe Franța. Este un decupaj, dacă nu răuvoitor, cu siguranță, să spunem, eronat. Pentru că Franța, ca model, ne oferă atât iacobinismul, cât și o evoluție contrară, în care a fost favorizată istoria locală după 1871, după înfrângerea Franței în războiul franco-prusac și mai ales după comuna din Paris. Putem fi foarte reci față de această dispută centralism-localism în istoriografie sau putem fi în general cu una din părți, dar trebuie să recunoaștem fiecareia argumentele pe care le aruncă în luptă. În legătură cu centralismul iacobin, care a fost ideea? Deci, este o idee a Franței revoluționare care trebuia să vină cu un nou proiect de societate, o comunitate în acțiune, sub arme, o comunitate care să acționeze, să spunem, ca un singur om, și avea nevoie de o proiecție teritorială pe măsură. A urmat un fel de organizare administrativă pe departamente care trebuia să nege vechile provincii ale regatului, vechile provincii care fuseseră alipite treptat, în timp, și își păstrasera anumite autonomii. Din punct de vedere iacobin, toate aceste autonomii, localisme, orgolii locale erau, din perspectiva stringențelor existente atunci în fața Franței, forme de egoism, de barbarie. Totul era privit cumva din perspectiva rezistenței din Vendée. Este o proiecție care durează întreg secolul XIX, o imagine negativă asupra mediului rural. La un moment dat, după ce se petrec evenimentele din 1870-1871, plus Comuna din Paris, care pare că trădează restul Franței, și prin intermediul multor altor aspecte, romanul rustic ș.a.m.d., apare o altă imagine asupra Franței profunde – cum am spune noi – asupra mediului rural, căutându-se un nou model de societate, o alternativă față de Parisul care își arătase limitele până la 1871. Sunt, evident, multe colonizări ideologice, în care se preferă un fel de antiteză între urbanismul celui de-al Doilea Imperiu și mediul idilic, păstrător de esențe franceze din mediul rural. Însă, statistic vorbind, dincolo de percepțiile acestea subiective, trebuie să vedem statisticile imense care arată sute de societăți de istorie locală. Ele își prezentau trecutul bun, interesant, mai mult sau mai puțin semnificativ pentru

restul lumii, ținând să patrimonializeze tot ceea ce se petrecuse pe teritoriul unui departament, în împrejurimi.

Și această tendință nu este o poveste franceză. În primul rând, fenomenul începe în provinciile dinspre Atlantic ale Franței, Normandia, Bretania, molipsite de la particularismul britanic, cel mai radical, care nu căuta relevanța națională sau lucruri de genul acesta. „Acesta este proiectul nostru. Vă place, nu vă place, noi îl conservăm!” Trecând de Canalul Mânecii, genul acesta de raportare a căpătat o conotație cu totul altfel. Fiecare încerca să-și sublinieze meritul local: „Iată, aici, în orașul nostru s-a născut nu știu ce geniu local, care abia într-un târziu ajunge la Paris și are o biografie relevantă!”

Din punctul de vedere al percepțiilor politico-identitare, am observat din intervențiile colegilor mei că, pentru a exemplifica regionalismul, se vorbește cel mai adesea de Transilvania. În 2002 s-a organizat, poate nu întâmplător la Alba Iulia, un fel de conferință a tinerilor istorici din România. La cererea publicului, trebuia să fie o conferință strict ardeleană, cu o problematică care îi privea doar pe ei, dat fiind că au un trecut și anumite surse, în latină, maghiară, gotică, și formează un discurs istoric publicat la Presa Universitară Clujeană, de negăsit pe piața regăteană. Și li se părea cumva bizar ca organizatorii să invite participanți din afara Transilvaniei, din Regat să spunem. Am fost eu de la Iași și colegul Nicolae Mihai de la Craiova și păream un fel de *homo exoticus* față de lucrurile serioase ardeleni care trebuiau să fie discutate acolo. Bine, în timp lucrurile s-au mai edulcorat.

Persistă o întrebare aici, în legătură cu regiune/regionalism: cu cine anume vrem să facem o regiune? Pentru că aici, vorbind de jumătatea noastră de Europă, avem două percepții tari: una pozitivă, una negativă. Când vrem să apreciem pe cineva pozitiv, spunem despre o țară sau o regiune că e o moștenitoare. Când vrem să o apreciem negativ, spunem că e o consecință. Adică atunci când apreciem zona centrală – Cehia, Polonia, Ungaria – spunem că sunt moștenitoare ale vechiului Imperiu Habsburgic, cu situația de rigoare. Când venim mai încoace, spre România, Moldova, spunem că suntem consecințe, fie ale dominației de sute de ani a Imperiului Otoman, fie consecințe, mai rău, ale fostului „lagăr socialist”. Ei, o regiune se definește în funcție de cum a decis-o geografia, cum a desenat-o istoria, cum o percep cei din jur și ceea ce vrem noi de la noi. Istoria regională? Dar care? Către cine? Pentru că oricât ne-am dori, să spunem, o alipire imagistică de Europa Centrală, eu o spun cu toată sinceritatea, de câte ori trec munții dincolo este altceva, o altă istorie. S-a vorbit de pericolului parohialismului. Da, așa este. Trebuie cumva un discurs. Să dau un exemplu de la Timișoara. Noi nu ne regăsim în cărțile de istorie transilvană, pentru că este o poveste aparte, putem admira erudiția, dar le închidem și le lăsăm deoparte. Un exemplu pe care mi l-a dat Adriana Babeți – ea are o revistă și era încântată că au 3.000 și ceva de abonamente, din care 60-70% vin din Moldova. Deci cumva exemplul trebuie întors pe dos. Să ținem cont că o istorie locală poate deveni interesantă și pentru restul lumii, dacă știm cum să o prezentăm. Adică să nu facem o istorie a fleacurilor, a anecdotelor sau a lucrurilor

care nu ne interesează, poate, nici măcar pe noi. Să vedem că am contribuit cu ceva din trecut care poate fi patrimoniul comun al tuturor, deci nu numai strict local, în care se poate recunoaște un arădean sau un clujean sau altcineva.

Bogdan Maleon: Mulțumim! Sunt exemple chiar celebre de istorie aparent locală care au avut un impact fabulos. Este și celebra lucrare a lui Emmanuel Le Roy Ladurie²⁵, *Montaillou, village occitan*. Finalmente, pornește de la o anchetă locală, de la o cercetare de istorie locală, dar a devenit o lucrare fundamentală pentru studiile de gen. Este emblematică am putea spune.

Mihai Cojocariu: Ce a avut la dispoziție Ladurie? A avut interogatoriile Inchiziției.

Bogdan Maleon: Absolut.

Andi Mihalache: Ceea ce voiam să spun, ca să rezum, totuși, este că în Franța după 1871 evoluțiile au fost cu totul altele pe plan local. Adică, dacă doreai să candidezi la un post de primar, atunci musai trebuia să faci donații la muzeul din oraș. Deci, trebuia să te arăți ca fiind un fervent membru al comunității, al unei societăți, cam cum era la noi Societatea de Medici și Naturaliști²⁶. Este o evoluție inversă față de ceea ce întâmplase până atunci.

Florea Ioncioaia: Aici, dacă îmi permiți, este vorba de atitudinea statului, nu a cetățenilor. Sigur că Franța e profund localistă. Este acum o mișcare a *bonnets rouge*, a celor din Bretania, care au ieșit în stradă să lupte împotriva unei taxe. Eu nu cunosc multe țări în care să se întâmple ceva asemănător.

Mihai Cojocariu: Din câte îmi aduc aminte, nu iacobinii au dat noua lege administrativă din departamente. Dar departamentele nu au făcut tabula rasa din provincii.

Voiam să-i pun o întrebare lui Andi: domnule, ce trebuie să înțelegem prin „fleacuri” din sintagma „istoria fleacurilor”? Ați folosit-o în treacăt.

Andi Mihalache: Să spunem întâmplări care nu au niciun înțeles sau importanță pentru cineva care e dincolo de Milcov.

Mihai Cojocariu: Eu credeam că putem să găsim și exemple mai așa.

Bogdan Maleon: Ce-i fleacul?

Mihai Cojocariu: Ce-i fleacul, până la urmă?

Florea Ioncioaia: E centrul discuției noastre, până la urmă.

Mihai Cojocariu: Da, da.

Dorin Dobrincu: Apropo de deschidere. Vreau să precizez – și nu este meritul niciunuia dintre noi, din redacție, ci este meritul unui membru al *board*-ului – că într-unul dintre numerele pe care le pregătim acum vom publica un text inedit al lui Emmanuel Le Roy Ladurie, dar nu despre ceea ce a

²⁵ Emmanuel Le Roy Ladurie (n. 1929). Istoric francez, preocupat de istoria vechii Franțe. Cea mai cunoscută lucrare a sa este *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, Gallimard, 1975 (și în limba română: *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*, vol. I-II, traducere de Maria Carпов, București, Editura Meridiane, 1992). Vezi nota biografică a lui Emmanuel Le Roy Ladurie în *Lista autorilor*, în acest volum (VI/2014) al „Archiva Moldaviae”.

²⁶ Societatea de Medici și Naturaliști a fost înființată în 1830, la Iași, fiind cea mai veche societate științifică din Moldova (și din România).

consacrat el, să spunem, investigarea comunităților mici, dintr-o perspectivă de antropologie istorică, ci un text în care analizează istoria politică, de fapt constituirea instituțiilor democratice, originare, cum le vede el, în Vechiul Regim. E un text inedit, de fapt o conferință pe care a susținut-o în 1966 la București. Ștefan Lemny, care locuiește la Paris, îi prelucrează arhiva lui Ladurie și ne-a propus recent să publicăm textul în „Archiva Moldaviae”²⁷.

Florea Ioncioaia: Trebuie să spunem că atunci când a scris *Montaillou, village occitan*, Ladurie era profesor undeva în provincie, cred că la Toulouse. După aceea, el a schimbat complet scala. A făcut mari istorii globale. Sigur că este foarte, foarte util acel schimb.

Mihai Cojocariu: Dar el n-a făcut o istorie a satului, ci a relației dintre oameni, dintre țața cutare, cumătra cutare, când s-au dus, când s-au vizitat.

Bogdan Maleon: Da, dar era un specific, erau pretenții specifice, tipologia zonei.

Mihai Cojocariu: Da, da, de acord.

Dorin Dobrincu: Oamenii nu sunt întotdeauna aceiași, nici în aceeași epocă. Depinde de zonă, de formare ș.a.m.d.

Bogdan Maleon: Vă mărturisesc că, înainte de această dezbatere, îl avertizam foarte amical pe domnul Dobrincu că o discuție care se întinde pe o durată mai mare de două ore plictisește. Domnia sa a spus că poate fi și mai mult.

Dorin Dobrincu: Două ore și jumătate. Altfel, spre exemplu, pierdeam ce au spus Andi și Mihai.

Bogdan Maleon: Două ore și jumătate. Dar constat că au trecut foarte, foarte repede. Eu mă aflu în fericita ipostază de a nu putea trage niște concluzii. De regulă, oamenii trăiesc iluzia că o astfel de întâlnire se poate finaliza cu câteva fraze care să rezume tot ceea ce s-a spus și totodată să rămână în mintea tuturor...

Florea Ioncioaia: Directive.

Bogdan Maleon: ... ca fiind un bun câștigat. Astăzi nu ne aflăm în această ipostază. Tocmai de aici decurge și mulțumirea mea. Cred că am rămas cu foarte multe întrebări, la fel cum discuția în sine a pornit de la un concept caracterizat prin ambiguitate. Cred că fiecare dintre noi va avea doar un prilej de reflecții și de adâncire a acestei problematice. Ceea ce aş putea spune, totuși, pentru a conchide, este că din întâlnirea noastră de astăzi a reieșit tocmai varietatea, pluralitatea formelor de interpretare asupra conceptului acesta adus în discuție, de istorie regională. Fiecare dintre noi, practic, are o viziune puternic marcată de modul în care se poziționează istoriografic și cultural, de *background*-ul său, de lecturile individuale ș.a.m.d. Cred că putem găsi, totuși, noi forme prin care să ne mai întâlnim, fără a da senzația de redundanță și să încercăm să reflectăm. De ce nu, îi fac deja o propunere domnului Dobrincu, poate inventăm o astfel de temă cu prilejul lansării din toamnă a următoarelor volume. Vor fi două volume și, sper că nu comit o indiscreție, un supliment de

²⁷ Vezi Emmanuel Le Roy Ladurie, *Sur le devenir de l'Etat pré-révolutionnaire*, în acest volum (VI/2014) al „Archiva Moldaviae”, p. 537-554.

istorie socială. Așa încât eu vă mulțumesc în numele tuturor colegilor. Mulțumesc domnului profesor pentru sacrificiul făcut. Vă mulțumesc încă o dată și vă doresc o după amiază plăcută!

Transcriere de Marian Hariuc și Dorin Dobrinu

Editor: Dorin DOBRINCU

**The Launching of the “Archiva Moldaviae” Journal
and the Debate *Regional History Today*
(Abstract)**

Keywords: journal “Archiva Moldaviae”, Moldavia, Europe, Central and Eastern Europe, regional history, history across boundaries, history-memory dynamic.

The Romanian Society for Historical Studies (or SSIR) organized on April 11, 2014, in Iași, the formal launching of the “Archiva Moldaviae” journal, vols. II/2010, III/2011, and IV/2012. It also organized a conference meeting titled *Regional History Today*. The following scholars have participated at the event: Marius Balan, Sorin Bocancea, Liviu Brătescu, Mihai Chiper, Mihai Cojocariu, Victor Cojocaru, Dorin Dobrinu, Florea Ioncioaia, Bogdan Maleon, Andi Mihalache, Sergiu Musteață, Liviu Pilat, and Leonidas Rados. Professional researchers, as well as doctoral and masters students interested in history, and particularly in regional history, were among the public attending the event.

During the first part of the conference, dedicated to the release of the journal’s last volumes, the chief ideas constituting the foundation of this scholarly project, its goals and research themes, were restated. The journal’s last three volumes were presented to the public. These volumes contain the works of 70 scholars from universities, research institutes, archives, or independent scholars, in Romania, Republic of Moldova, France, Austria, Germany, Poland, the United Kingdom, and the United States of America.

The meeting’s second part was dedicated to discussing the significance of regional history, in keeping with the journal’s ethos. The participants’ views revealed the diversity of opinion regarding the concept of *regional history*, in terms of both connecting with local, regional, and national intellectual traditions, but also with transnational intellectual traditions, especially those of East-Central and Western Europe.

The participants also underscored the ambiguity of the term “regional history”, pointing out its close relationship with, as well as differences from, local history. At the same time, it was emphasized that this kind of historiographical approach depends, as other approaches do, on the kind of writing and the manner in which the final product is “delivered” onto the marketplace of ideas. This type of research can either close itself up, being unable to transcend its local matrix, or it can strive to become relevant for others and search for ties with other geographical and cultural spaces, thus fostering a comparative approach. According to some voices, regional studies need not have only (or even primarily) an academic goal, but also that of sustaining a place’s memory. Be it as it may, one of the important epistemological gains brought on by a regional history approach is the chance to demonstrate the local causes of wider social, economic, and cultural trends or movements.

Even though many regional identities have faded away over the last two centuries in Europe – sometimes due to deliberate politics, other times thanks to ideological reasons tied to nation-building efforts – they have not totally disappeared. The Romanian example, in particular the case of Moldavia, was highlighted and illustrated with concrete examples.

Finally, the participants noted the close connection existing between the interest for regional and local history and the revitalization of regional and local communities. Knowing a place's history can reawaken an interest for projects of common purpose, can restart local and regional solidarities, and can strengthen loyalties to such places.



Societatea de Studii Istorice din România

vă invită la lansarea revistei

Archiva Moldaviae

volumele II/2010, III/2011, IV/2012

și la dezbateră

Istoria regională astăzi

Miercuri, 11 iunie 2014, orele 16.00
Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași
Corpul H (Casa Catargi), Sala H1
Bd. Carol I, nr. 11, Iași

Sur le devenir de l'Etat pré-révolutionnaire*

Emmanuel LE ROY LADURIE

Ma conférence en Roumanie va porter notamment sur le Devenir de l'Etat pré-révolutionnaire, non sans données comparatives avec l'époque contemporaine. Mes réflexions s'inspirent notamment de la pensée du grand politologue italien Guglielmo Ferrero. Il sera donc question de l'Histoire de l'Etat moderne depuis l'Ancien Régime (disons les Monarchies des XVII^e et XVIII^e siècles, avec Louis XV, Frédéric II, etc.) jusqu'à nos démocraties contemporaines, françaises, européennes, voire asiatiques (Japon). Le sujet est tellement vaste qu'il sera traité ici sous un angle privilégié mais je crois, essentiel, celui de la *légitimité*, ou si l'on veut celui de l'obéissance, plus ou moins librement consentie. En d'autres termes, qu'est-ce qui fait que malgré tout, le citoyen (ou le « sujet ») obéit à l'Etat, qu'il paye ses impôts, qu'il fait un service militaire, etc. Bien sûr, en mainte circonstance, c'est son intérêt d'obéir, mais ce n'est pas toujours, tant s'en faut son intérêt individuel. Il y a donc au dessus de tout cela, un principe d'obéissance, un principe de légitimité. Lequel ? Ce principe a varié avec le temps. Aux XVII^e et XVIII^e siècles, on obéissait à Louis XIV ou à tel autre roi de l'époque parce que ce monarque était légitime, parce que très précisément il était le fils aîné, ou le petit-fils aîné, ou même l'arrière petit-fils aîné du prince régnant ; et puis la machine s'est grippée, le principe de légitimité héréditaire s'est affaibli, voire a disparu lors de la tornade qui commence en 1789. Aujourd'hui pourquoi obéissons-nous ? Absolument pas parce que le chef de l'Etat est ou fut le fils aîné d'un certain père. Mais parce

* Conférence donnée par Emmanuel Le Roy Ladurie à Bucarest, le 28 mars 1996, dans le cadre du séminaire interdisciplinaire franco-roumain initié par l'Association française pour le développement de l'étude du Sud-Est européen (ADESEE) présidée par Jean-Marie Le Breton, ambassadeur de France en Roumanie en décembre 1989. Le texte de cette conférence est conservé dans le Fonds Emmanuel Le Roy Ladurie de la Bibliothèque de l'Institut de France. Une première version a été écrite en anglais à l'intention d'un rassemblement « mémorial » dédié au souvenir de Jefferson, à Monticello, publiée ensuite en français sous le titre *Sur l'histoire de l'Etat moderne : de l'Ancien Régime à la démocratie. Libres réflexions inspirées par la pensée de Guglielmo Ferrero*, dans « Commentaire », N° 75, automne 1996, p. 619-629 et repris dans le volume d'Emmanuel Le Roy Ladurie, *L'historien, le chiffre et le texte*, Fayard, 1997, p. 467-486. Le texte de la conférence donnée en 1996 est légèrement différent et entièrement inédit pour la première partie. Note par Stefan Lemny.

que les Autorités qui nous gouvernent, Président de la République, Parlement, etc. sont le résultat d'élections libres et démocratiques, ayant donné à l'élu 51% des suffrages. D'un côté on avait au XVIII^e siècle (par exemple) un principe aristocratique, héréditaire, et monarchique disons pour simplifier le principe aristo-monarchique ; d'autre côté aujourd'hui nous nous en tenons pour l'essentiel à un principe électif et démocratique ; disons pour simplifier le principe démocratique. Pour plus de détails nous renvoyons à ce sujet au petit livre si intéressant du penseur italien Guglielmo Ferrero, livre intitulé *Pouvoir* et réédité récemment au *livre de poche*.

Qu'est-ce qui consacre un principe de légitimité ? Son utilité, sans doute. Le fait qu'il assure une marche à peu près correcte de la société : au temps de la Monarchie, celle d'Henri IV par exemple, et de nos jours au temps de la Démocratie : celle-ci vaut ce qu'elle vaut ; elle constitue quand même comme l'a dit Churchill « le plus mauvais régime possible, à l'exception de tous les autres... ».

Mais disons que ce qui assure la légitimité d'un système politique, c'est aussi et avant tout le temps. Pourquoi est-ce qu'un Nord-Américain par exemple accepte sans trop de cynisme et maintes fois très sincèrement, la démocratie de son pays, les USA, au rythme d'une élection présidentielle tous les quatre ans ? Tout simplement parce que ce régime aujourd'hui présidé par Clinton, jadis par Roosevelt ou par Jefferson, existe et fonctionne sans trop de heurts, à la (relative) satisfaction générale, depuis deux siècles. Pourquoi en France acceptons-nous la République démocratique, à gauche comme à droite et aussi d'une façon générale à l'extrême-gauche comme à l'extrême-droite, il faut le souligner (alors que l'extrême-droite au cours des années 1930 était encore antiparlementaire), pourquoi ratifions-nous en fin de compte assez bien notre régime ? Je dirai, avec Ferrero, que c'est à cause du Temps. C'est parce que ce régime préparé par la Révolution de 1789, se trouve en place sans interruption depuis 1870 : III^e, IV^e et V^e République... Comme disait De Gaulle c'est toujours *la* République. Il n'y eut qu'une exception : les quatre années de présence allemande (1940-44); elles interrompirent la République mais ce n'était pas de notre fait. Donc la République en France a maintenant 125 ans depuis le 4 septembre 1870 jusqu'à l'automne 1995 ; c'est largement suffisant pour assurer à ce régime une légitimité d'occupation des lieux, de « prescription centenaire » comme on dit ailleurs dans les affaires de propriété d'immeubles. Talleyrand l'écrivait au siècle dernier : « un gouvernement légitime qu'il soit monarchique ou républicain, héréditaire ou électif, aristocratique ou démocratique est toujours celui dont l'existence, la forme et le mode d'action sont consolidés et consacrés par une longue succession d'années et je dirais volontiers par une prescription séculaire ». Talleyrand ajoute : « la légitimité de la puissance souveraine résulte de l'antique état de possession ; et de même pour les particuliers la légitimité du droit de propriété ». Il semble dans ces conditions que le présent cours peut se répartir en quatre points successifs :

1er point : les Anciens Régimes, en France, en Espagne, en Prusse, etc. et ailleurs, notamment avant 1789, régimes basés sur le principe monarchique, héréditaire, aristocratique.

2ème point : les Révolutions ; elles détruisent les Anciens Régimes ; elles anéantissent ou affaiblissent le principe monarchique, ainsi en France à partir de 1789 bien sûr ; et en Allemagne, Russie, Italie, Espagne beaucoup plus tard : à partir de 1917, 1920 ou 1930 selon le cas. En principe une grande Révolution devrait immédiatement remplacer le principe monarchique ou héréditaire par le principe démocratique et électif ; c'est en effet ce qui s'est produit ou a paru se produire quelquefois. Mais en fait une vaste Révolution (avant que ne s'instaure définitivement la légitimité démocratique) produit surtout une vacance de légitimité ; dans cet intervalle dangereux, des dictatures rudes, quoique pas forcément éternelles peuvent se créer ; basées notamment sur le système de l'intimidation, de la peur voire de la Terreur ; il suffit à ce propos de prononcer les noms, inégalement maudits, pas toujours forcément négatifs mais parfois vraiment très négatifs, les noms fort différents d'hommes comme Cromwell, Robespierre, Napoléon, Hitler, Staline, Mussolini et Franco et l'on voit que dans ce moment post-révolutionnaire les pires excès sont à craindre, même si le pire n'est pas toujours sûr.

3ème point, troisième étape : les régimes dualistes, ceux qui combinent le principe monarchique effectif et le principe démocratique, à tout le moins représentatif. Ainsi la France de Louis-Philippe ; l'Angleterre mi-royale, mi-parlementaire avant la reine Victoria ; l'Allemagne de Bismarck ; peut-être aujourd'hui le Maroc d'Hassan II ; dans ces divers cas, les formes parlementaires, représentatives sinon vraiment démocratiques peuvent paraître respectées ; mais en fait c'était très souvent le Roi et ses agents qui manipulaient l'institution parlementaire ; ils tiraient les ficelles, et l'on restait assez loin encore, dans la réalité, d'un véritable système démocratique.

4ème point, quatrième étape en notre monde « développé » : le système démocratique dans lequel nous vivons en France depuis 125 ans ; système qui ailleurs dans le monde a remporté aussi de retentissants succès, depuis une vingtaine d'années ; en particulier dans la péninsule ibérique, dans le monde ex-communiste, en Amérique latine, etc. Le système démocratique, bon en soi certes, peut avoir des côtés corrompus ou même pervers ; il est parfois poussé beaucoup trop loin grâce aux méthodes de l'audimat et des sondages ; il représente quand même comme l'avait prévu Tocqueville dès le second tiers du XIXe siècle, *l'indépassable horizon de notre époque* (s'il est permis à ce propos, de paraphraser Sartre).

Deux mots d'abord sur le socle initial de notre réflexion : l'Ancien Régime, basé sur le principe monarchique, héréditaire, aristocratique... Cet Ancien Régime « royal » s'est formé peu à peu dans la confusion barbare du très haut Moyen Age ; il atteint son apogée en Europe centrale et occidentale, spécialement en France, du XVe au XVIIe siècle, disons de Louis XII à Louis XIV, pour décliner ensuite, finalement disparaître. Il est fondé sur la concentration du

pouvoir à l'intérieur d'une seule famille dominante, l'illustre lignage des Capétiens, régnant chez nous du Xe au XVIIIe siècle. Mais à l'échelon régional, il est basé aussi sur la concentration du pouvoir dans une minorité de familles nobles, aristocratiques, héréditaires: là est le modèle capital, l'hérédité. Ces familles de sang bleu ne représentaient guère que 3% de la population française d'autrefois (cela faisait quand même davantage que l'énarchie actuelle) ; elles contrôlaient directement ou indirectement une grande partie de la terre agricole et aussi les hauts postes militaires, religieux, voire administratifs. Donc l'hérédité du trône (central) était confortée dans ses fondations par l'hérédité (locale) de la seigneurie.

Ce qui provoquait l'admiration du peuple et des classes moyennes, ce qui permettait sinon de justifier du moins de rendre éclatant le système royal, c'était le luxe somptueux dont s'entouraient la Monarchie et l'aristocratie même si par ailleurs, quant à l'hygiène, ces hauts personnages vivaient dans des conditions discutables. Profusion d'objets luxueux : fourrure, dentelles, soieries, pierres précieuses, diamants, or, argenterie, chevaux, carrosses, peinture et sculpture... Depuis le Moyen Age toutes les Muses, si l'on en croit Ferrero, avaient collaboré afin de tisser pour la Monarchie et l'aristocratie un décor digne d'elles... Voyez Versailles et récemment la vente des biens chez Sotheby's de la famille princière jadis régnante à Baden-Baden en Allemagne. L'Ancien Régime se drapait dans cette ornementation, parvenant ainsi, *volens nolens*, à mieux convaincre les sujets des supériorités du Pouvoir. Et puis jouait un rôle également la religion catholique avec ses cathédrales, processions, cérémonies, fêtes, l'Ensemble venant en renfort d'une monarchie des plus ostentatoires. Les prélats et les princes agissaient de concert ; les évêques, à la différence d'aujourd'hui étaient de grands seigneurs. Ce système d'Ancien Régime était tissé de hiérarchies, incompatibles avec notre contemporaine idéologie d'égalité, initiée par Rousseau. La hiérarchie aristocratique était sacralisée, allant du prince au simple gentilhomme en passant par le duc et pair, bref du haut vers le bas et au travers de divers titres de noblesse. Le système nobiliaire reflétait jusqu'en notre vallée de larmes une hiérarchie céleste de type angélique : les Anges « à l'époque » se répartissaient en Archanges, Trônes, Dominations, simples anges de base ; et puis finalement aux chaînons tout à fait inférieurs de la série, venait la gent démoniaque. Bien sûr à niveau terrestre on pouvait échapper aux structures hiérarchiques, tenues par certains pour oppressives ; dès lors on décidait de vivre en ermite, à la façon d'un lointain « sannyasi », on s'installait en toute humilité aux marges périphériques du modèle de la dénivellation des rangs, ou même en dehors de celles-ci ; on niait de la sorte le modèle de hiérarchie monarchique et sub-monarchique ; mais sans le détruire en quoi que ce soit.

Même remarque à propos des femmes, mais d'une façon quelque peu différente: elles s'avéraient capables de tourner ou de court-circuiter, vers le haut cette fois-ci, le réseau rigide de la hiérarchie, et cela en se mariant à niveau nettement supérieur à celui qui avait été le leur dans le cadre de leur famille

d'origine. Ainsi une fille de riche marchand, de banquier, nantie d'un gros sac d'écus pouvait-elle épouser un jeune et noble fils de grand seigneur ; ce garçon de naissance distinguée étant tout heureux de « fumer ses terres » par réception d'une grosse dot conjugale. Hypergamie féminine ! Ces diverses pratiques d'hypergamie en effet, ou de renoncement, assouplissaient le système hiérarchique, mais ne l'anéantissaient en aucun cas.

*

Question triviale maintenant et qui néanmoins reste essentielle : pourquoi cet ancien régime héréditaire et hiérarchique, contraire à l'égalité, fit-il naufrage à Paris et ailleurs en 1789, ainsi qu'aux années suivantes ? On a beaucoup réfléchi sur cette question lors du bicentenaire, en 1989. Disons qu'au XVIII^e siècle la science commençait à miner non pas le christianisme « en soi » qui pouvait garder sa valeur, mais une conception trop étroite, trop rigide, trop Ancien Régime justement du christianisme. Et puis « décollait », s'accroissait la Presse : espèce d'explosion du media-papier déjà sous Louis XV et Louis XVI, elle-même comparable à un tout autre niveau bien sûr, à ce que sera l'immense expansion du média électronique en notre temps. Ajoutons le fameux « essor de la bourgeoisie » dont on parle toujours dans les manuels scolaires ; en fait on dirait plutôt aujourd'hui le développement des élites, puisque les fossoyeurs de l'Ancien Régime en France furent comme on sait non seulement des bourgeois instruits mais aussi des membres de la noblesse libérale, comme La Fayette ou Mirabeau. La gentilhommerie révolutionnaire, par de tels procédés, creusait aussi sa propre tombe, incidemment.

Nous en arrivons maintenant à la seconde partie de ce résumé : la Révolution ou les Révolutions.

La Révolution c'est la destruction du principe d'aristocratie, voire de monarchie en vue de le remplacer par des thèmes de représentation nationale ou populaire, d'égalité, avec le résultat imprévu d'instaurer bien souvent pour quelque durée l'anarchie, ou la dictature...

S'agissant de la Révolution, le plus simple en compagnie de Ferrero, consisterait à remonter d'abord aux grands ancêtres. Avec Jean-Jacques Rousseau, au gré du *Contrat social* (1762), c'est la volonté générale, c'est en fin de compte le « peuple » qui doit prendre le pouvoir. Le peuple : notion vague. L'abbé Sieyès la précisera plus tard dans son célèbre opuscule de janvier 1789. *Qu'est-ce que le Tiers-Etat ? Tout. Qu'a-t-il été jusqu'ici dans l'ordre politique ? Rien. A quoi vise-t-il : à devenir quelque chose.* Le peuple dorénavant, selon l'abbé, ce sera la *Nation* (un concept à l'époque relativement nouveau, et qui jusqu'à nos jours restera capital, tel fut le génie de Sieyès ; qu'on songe par exemple aux avatars, certes néfastes, du Nationalisme vers la fin du XX^e siècle, parmi les « Nations » serbes, croates et autres ethnies « yougoslaves » ou balkaniques). La Nation en 1789, c'était la collectivité agrégative de tous les groupes dont se composait la société française lors de l'année cruciale ; c'était l'ensemble des ensembles, et pour l'essentiel c'était le Tiers-Etat : il « contenait » 97% pour le moins des citoyens du royaume d'alors. Quant à la

Noblesse et au clergé ifs étaient en théorie les bienvenus dans le fait national ; mais ils s'en excluaient d'eux-mêmes s'ils refusaient de s'incliner devant le Tiers-Etat. La Nation, dans l'esprit même du principe démocratique ou à tout le moins représentatif, la Nation (et non plus le Roi) devenait source de la loi, fontaine de jouvence de tous les pouvoirs y compris du Monarque lui-même ! En conséquence, à la veille immédiate de l'ultime décennie du XVIIIe siècle on est déjà aux antipodes de l'Ancien régime. La France se doit d'être reconstruite sans tenir compte de la complexité des institutions du passé, sur la *tabula rasa* d'une Volonté Générale. Le principe « aristo-monarchique » va faire place très vite, au principe démocratique. Cette moderne substitution, issue du cerveau de Sieyès comme de la culture de l'époque, semble devenir réalité quand en juin 1789 le Tiers-Etat décide de prendre le nom d'Assemblée Nationale ; et quand la Cour de Versailles ainsi que la Noblesse et le Clergé capitulent devant cette décision unilatérale qui veut correspondre dans l'Empyrée au vouloir même de la Nation.

Mais tout cela n'équivaut dans les faits qu'à la moitié de ce qui s'est produit. L'oeuvre de destruction, c'est vrai, fut effectuée bel et bien. Le principe aristo-monarchique fait naufrage en 1789 ; mais le gouvernement représentatif, démocratique, électif n'est pas encore bâti véritablement. Car la France de 1789 et même de 1800 ou de 1820 n'est pas mûre pour une telle construction. Vers 1789-94 et peut-on dire de 1789 à 1815 voire de 1789 à 1880, on est confronté à la liquidation effective, pour une grosse part, de l'Ancien Régime et de sa légitimité ; par contre, on ne dispose pas encore, à portion entière, d'une légitimité nouvelle pleinement, réellement établie, et qui serait elle d'un tout autre ordre (démocratique) ; on est confronté à un vide du pouvoir, une absence d'icelui, laquelle sera remplie ou compensée par toutes sortes de solutions bricolées : République de la Terreur (1793-94), république fantaisiste sans pouvoir solide ni accepté (le Directoire), Dictature (Napoléon 1er), monarchies instables (Restauration, Monarchie de juillet ; et puis Second empire, lui-même initialement dictatorial). Jusqu'à ce qu'au bout du compte la légitimité d'une Démocratie, à force de durée séculaire, finisse par s'affirmer, par s'asseoir de manière toujours plus incontestable ; affirmation et durée qui gagneront sans cesse en « prégnance » à partir des années 1870-1880. Viendra donc le temps de la Troisième République, prolongée en quatrième, puis en cinquième... Bref la République, bien enracinée maintenant, tout comme l'était jadis la Monarchie capétienne.

Mais n'anticipons pas ! Afin d'illustrer mieux le vide du pouvoir, ou du moins la carence de légitimité qui s'instaure disions-nous à partir de l'été chaud de 1789 et pour bien des années, on peut se référer à l'intervention de l'archevêque de Bordeaux, garde des sceaux, intervention aussi du ministre Necker et de Louis XVI en personne, le tout au cours des premières saisons révolutionnaires. Ces personnages sont conscients du coup de pioche, démolisseur de l'Ancien Régime, enregistré depuis mai-juin 1789 : le royaume, à les entendre, se trouve dès l'été 89, en situation d'anarchie, sans que rien de solide soit effectivement construit « en dur » pour remplacer l'ancien. Les

propriétés sont violées, si l'on en croit le trio ministériel ou royal ; les châteaux sont brûlés, les lois n'ont plus de force, les tribunaux chôment, le commerce et l'industrie sont en panne, l'administration et le gouvernement sont affectés de subversion complète ; la collecte des impôts, la circulation des grains sont suspendues ; les libertés individuelles des citoyens ne sont plus respectées.

On est donc en présence d'un système de double logique ; on constate l'irrésistible déploiement des deux Révolutions, comme l'a écrit Ferrero repris sur ce point par François Furet. D'une part la Révolution démocratique est en marche au cours du quinquennat qui s'inaugure en 1789 ; elle persiste à produire des effets largement positifs, et de première grandeur, en particulier dans le domaine théorique : citons la déclaration des Droits de l'Homme ; et encore, en un registre bien défini, le droit au divorce. Mentionnons également même si les conséquences effectives restèrent sur le moment limitées, le droit au suffrage universel promulgué en 1792 en vue des prochaines élections à la Convention. Ces diverses contributions, de grand avenir il est vrai, ont beaucoup pâti de n'être point appliqués dans les faits sauf exception, ou d'être incarnées de façon perverse. Ni la société française, ni les acteurs de la scène politique n'avaient la maturité indispensable pour cette concrétisation de grandes idées, de lois généreuses ; les « choses » ne prendront chair qu'un siècle plus tard...

De 1789 à 1794 et au delà, les grands principes achoppent sur les terrifiants pépins de la réalité ; mais l'autre Révolution, la seconde en termes « ferreristes », celle qui poursuit la destruction de l'Ancien Régime, se déploie, elle, avec l'énergie du bulldozer. Destruction de la Noblesse, et même tentative d'anéantissement de l'Eglise catholique, du fait des entreprises de Déchristianisation que mène un Jacobinisme l'extrémiste sous les auspices de la Déesse Raison. L'église romaine, ou gallicane, comme on voudra l'appeler, constituait pourtant, qu'on le veuille ou non, l'une des bases essentielles, l'une des « pierres vivantes » de l'édifice national. Elle le redeviendra pour une grande part dès le Consulat, dès le Concordat.

Destruction réelle, d'un côté ; constructions nuageuses d'autre part et qui n'existent trop souvent qu'au niveau d'un *wishful thinking* ayant le Futur pour lui, mais pas le Temps Présent. La carence du pouvoir légal effectif, l'absence de légitimité des Gouvernements aboutit à ce que le phénomène d'obéissance de la part des Sujets soit recherché, sinon trouvé dans l'intimidation permanente, exercée d'en haut à leur endroit. Bref la Peur, la Terreur vont régner, cette Terreur de 1793-94 qui prend le contre-pied, par définition, d'une légitimité de bon aloi. S'agissant des Jacobins ou Montagnards qui animent le Régime politique d'intimidation de 1793-94, tels que Robespierre et Saint-Just, un certain Karl Marx parlera volontiers d'un gouvernement de petits-bourgeois terroristes qui font dans leur culotte. Sur un mode plus sérieux, les Robespieristes et autres militants voire Enragés de la Dominance révolutionnaire, auront vite fait, en tout état de cause de s'exterminer mutuellement. Les uns comme les autres avaient peur a priori de la Contre-Révolution, et

vice-versa. Le système, si on peut le qualifier ainsi, était tissé de craintes réciproques, entrecroisées, voire de paniques. Bien sûr n'exagérons rien : le Comité de salut public des années 1793-94 ne s'inspirait pas simplement de motivations terroristes ; ce gouvernement, car c'en était un avait d'incontestables mérites à titre patriotique, administratif, etc. L'institutionnalisation de l'Effroi impliquait pourtant, nul ne le niera, l'usage massif de la guillotine ; voire de la péniche à fond perforé, pour noyer les Vendéens dans la Loire, technique mise au point par le sinistre Carrier. Nous retrouvons ici le thème proposé par Hobbes au XVII^e siècle, ce thème de la peur comme élément essentiel du système politique ou de ce qui en tient lieu, dès lors qu'il n'y a pas légitimité véritable, ni contrat social digne de ce nom. Et de fait, jusqu'à ce qu'un certain niveau de légitimité (loin d'être parfait certes, mais plus ou moins accepté de facto par la Nation) soit atteint à partir de 1815 et puis de plus en plus au cours des époques ultérieures, la Révolution française et ses prolongations ont abouti pour l'essentiel à produire des régimes autocratiques, voire des Dictatures : Robespierre sur la Gauche ; Bonaparte (devenu Napoléon) sur la Droite... et parfois aussi sur la gauche. Bien sûr on trouvait également, dans la construction napoléonienne, des faits de gloire militaire, de conquêtes en Europe, de nationalisme ainsi que des réalisations administratives, et même culturelles tout à fait remarquables. Mais l'élément d'intimidation, de régime policier à la Fouché, bref de peur ne fut pas, en tout ceci, de négligeable importance. Après Robespierre et l'intermède du Directoire, Napoléon a gouverné (voire apeuré) les Français d'une main de fer, celle-ci impliquant en outre, c'est vrai, une certaine dose de consensus de la part des gouvernés.

De façon générale, toutes les grandes Révolutions dans les Nations européennes importantes, tant à l'Ouest qu'à l'Est de l'Europe, présentent à ce point de vue des traits assez analogues : elles engendrent, à des dates variées, du XVII^e au XX^e siècle, la destruction souvent violente de l'Ancien Régime ; elles sont suivies ultérieurement à plus ou moins bref délai par l'instauration de fortes dictatures, qui certes ne sont pas établies pour toujours ; celles-ci peuvent durer quand même assez longtemps.

C'était déjà le cas après la Révolution anglaise de 1640, quand s'instaura la semi-autocratie (relativement « douce ») de Cromwell aux années 1650, « dictature » si l'on veut, mais plutôt clémentine par rapport à ce qui se passera plus tard dans le même ordre d'idées, du XVIII^e au XX^e siècle. La dictature cromwellienne avait suivi la Révolution d'Angleterre un peu comme Bonaparte assumera, dans l'hexagone, l'héritage des années révolutionnaires. L'épisode cromwellien, pour sa part, concluait logiquement une phase anglaise de subversion violente, menée contre la Monarchie d'Ancien Régime des Stuart, subversion ayant pris place pendant la décennie 1640, jusqu'à culminer lors de l'exécution du roi Charles I^{er} en 1649. Lors de périodes beaucoup plus récentes, la destruction révolutionnaire des anciens Régimes ou du moins des régimes dualistes (j'y reviendrai) sur le continent européen pendant et après la première guerre mondiale en Russie, en Allemagne, en Italie, en Espagne sera suivie par

des phases certes provisoires de dictature (mais un provisoire qui durera longtemps) phases infiniment plus rudes que celles qu'incarna Bonaparte pour ne point parler de Cromwell : je pense sur ce sujet aux dictatures de Mussolini, Franco, et plus encore à celles de Staline et Hitler avec les conséquences désastreuses qui en découleront à l'échelle mondiale, s'agissant du moins de ces deux derniers leaders. Les dictatures en question ont ensuite disparu pour donner naissance à plus ou moins long terme à des formes durables, respectables, modernes de démocratie représentative, en Allemagne, Italie, Espagne ; et peut-être, mais nous n'en sommes pas sûrs, en Russie ; une Russie dont il n'est pas exclu qu'après 73 ans d'autoritarisme à visages variés, mais jamais très humains, elle s'engage à son tour sur la voie démocratique. Remarquons que deux de ces dictatures post-révolutionnaires du XXe siècle, mussolinienne et hitlérienne ont disparu à la suite d'un conflit armé, en 1943 et 1945. Les dictatures espagnole et russes par contre se sont effacées sans guerre à la suite d'interventions qui procédaient non pas tellement du peuple, mais des sommets de l'appareil d'Etat en la personne du roi Juan Carlos et de Gorbatchev. Le premier de ces personnages est toujours au pouvoir. Le second a dû céder la place, bien qu'il n'ait pas toujours démérité.

*

Après la destruction de l'Ancien Régime, autrement dit l'annulation totale ou partielle des principes aristocratique et monarchique ; après la période (ultérieure) de régime autocratique ou de dictature qui est venue ensuite, celle-ci accessoirement jacobine puis durablement napoléonienne, nous avons connu en France, en troisième lieu, ce qu'on pourrait appeler des régimes dualistes ou mixtes, des systèmes de transition qui combinent les restes encore très vigoureux de *l'ancien* principe héréditaire (le Roi) avec les espérances et les promesses déjà factuelles du *nouveau* principe démocratique ou à tout le moins représentatif : le Parlement. En France ce régime dualiste fut incarné (entre autres) sous le Roi Louis-Philippe, entre 1830 et 1848 : le Monarque (Louis-Philippe) et le Parlement (la Chambre des députés de l'époque) y fonctionnaient en théorie comme partenaires égaux, mais en fait c'était le Souverain qui maintes fois manipulait le Parlement ; le premier principe (le Roi) tirait discrètement les ficelles du second (le Parlement). Il y avait deux principes égaux en principe, mais en réalité l'un d'entre eux (le Monarque) était plus égal que l'autre (le Parlement).

Avec Guizot, premier ministre *de facto* permanent à partir de 1840, Louis-Philippe pensait avoir trouvé l'homme de sa propre politique, autrement dit de cette stratégie *manipulatrice* qui vient d'être évoquée. Guizot en effet était soutenu par l'influence occulte du Monarque ; il était aidé en cela, entre autres soutiens, par les factions politiques (parlementaires) dont il était le leader. Guizot fut donc en mesure de rester au pouvoir sans interruption de 1840 à 1848 jusqu'à la Révolution qui a clôturé ces neuf années. Le Parlement pendant cette « neuvaïne » fut l'instrument docile de l'Exécutif. Cet Exécutif (autrement dit la Monarchie de Louis-Philippe, son Premier ministre et leur gouvernement)

opérait en maître ; le principe démocratique, ou du moins représentatif, électif se trouvait subordonné au principe monarchique, bref au Monarque lequel n'était pas élu, mais héréditaire. L'élément représentatif, pour ne pas dire démocratique était donc des plus partiels à la différence de l'époque présente (1996) au cours de laquelle tout à la fois l'Exécutif (le chef de l'Etat) et le Parlement sont l'un et l'autre élus ; ce qui fournit la double base d'une véritable démocratie et cela en dépit des accusations diverses, fondées ou non, telles qu'on les formule ces temps-ci à l'encontre de la monarchie républicaine.

Dans la France actuelle, comme chacun sait, on dénombre des dizaines de millions d'électeurs : nous vivons en régime de suffrage universel. Par contraste le nombre des électeurs dans le royaume français de 1840 montait seulement à 300.000 âmes, les personnes les plus riches. Elles étaient peu nombreuses, il était facile de les placer sous influence, sous contrôle des factions dirigeantes de l'élite du pouvoir, elle-même dirigée par Louis-Philippe et par Guizot. Dans ces conditions la stabilité du gouvernement « guizotique » paraissait devenir et devenait effectivement un fait accompli.

Naturellement, il ne faut pas simplifier : car à la même époque, l'opinion publique fermentait, du fait de la diffusion d'idées souvent extrémistes ou radicales ; le pouvoir tentait donc de suivre tant bien que mal une ligne médiane avec division du travail entre les principaux protagonistes. Guizot se tenait sous les feux de la rampe. Le Roi Louis-Philippe demeurait dans l'ombre, quoique toujours très influent. Les éléments de mystification ne manquaient pas ; le mécontentement social en effet s'aggravait vers 1845-1846. Nous pouvons facilement nous le représenter par comparaison avec les mouvements sociaux d'aujourd'hui, même et surtout si le contexte d'autrefois était bien différent. Afin de calmer cette agitation des années 1840, on s'efforçait de concocter dans l'arrière-cuisine politique, à en croire Ferrero, les doses de narcotiques ou les cachets de « Calmants » avec lesquels les groupes de Politiciens, les Partis allaient influencer l'Europe entière pendant un siècle ou davantage. Parmi ces préparations « culinaires » figuraient la légende napoléonienne, le mythe romantique de la Révolution libératrice, le nationalisme impérialiste, l'égalitarisme humanitaire, et même le socialisme ! N'oublions pas que le *Manifeste communiste* fut publié en 1848. En vérité la coexistence des deux principes, l'un monarchique d'ancien type (très directif) l'autre électif ou représentatif, le premier castrant le second, ne pouvait durer toujours. On était... en France, au fil de cette décennie 1840 ; en un pays qui avait déjà accompli sa grande Révolution en 1789 ; un pays donc où l'on ne pouvait admettre éternellement le privilège dont jouissaient seuls 300.000 électeurs en tout et pour tout, vis-à-vis d'une Nation de plus de trente millions d'habitants ; 300.000 personnes auxquelles était réservé le droit de vote sous prétexte qu'elles payaient 300 F ou davantage d'impôt annuel ; à l'époque c'était l'indice d'une fortune non négligeable. Cette « exclusion » n'était pas correcte, pas « convenable ». L'opposition à Louis-Philippe, consciente d'une telle inconvenance, voulait élargir le corps électoral pour mieux battre Guizot. On envisageait en

conséquence, au terme d'une fuite en avant, l'instauration du suffrage universel. Bien sûr cette notion de suffrage généralisé émanait essentiellement, aux années 1840, de l'intelligentsia de gauche et n'intéressait pas comme telle les classes populaires qui en principe étaient pourtant les plus concernées par une immense extension du droit de vote : dix millions de personnes, dix millions de voix ; *one man one vote*. Le paradoxe, qui plus est, c'est que contrairement à ce qu'espéraient les personnalités de la gauche, désireuses de suffrage universel celui-ci se montrera, en fait et fort souvent, très conservateur dans ses choix ; point du tout révolutionnaire ni même progressiste.

Quoi qu'il en soit, des conjonctions occasionnelles sont intervenues en France vers 1847 entre l'agitation pour le suffrage universel, et d'autre part le mécontentement populaire voire une espèce de disette en la même année. Ces conjonctions produisirent l'insurrection parisienne de février 1848 : elle a renversé le régime de Louis-Philippe et de Guizot ; la Seconde République de 1848 fut proclamée de ce fait, ne serait-ce que par manque d'une meilleure solution. Ainsi s'est brisé dès l'hiver de 1848, le système politique mixte ou dualiste, lequel avait tenté, non sans mal, de concilier les deux principes opposés, le principe monarchique et le principe électoral ou représentatif ; conciliation qui s'était souvent opérée en fait au détriment du second terme, la représentation ; et en faveur du premier, la vieille monarchie. Dans le cadre français, l'an 1848 signifiait en certaine mesure la terminaison d'un système dualiste. Le temps me manque ici pour parler de l'époque ultérieure, celle de Napoléon III ou du Second empire, règne qui eut par moments des aspects d'autocratie bonapartiste, après la seconde république, celle-ci décédée précédemment par suite du coup d'état de 1851. Tout bien considéré cependant, le second Empire (1852-1870) se comportait en autocratie assez douce, pas bien « méchante » en tout cas... ; à l'image de la Révolution qui l'avait précédée, point sanguinaire non plus, celle de 1848 précisément.

Passons sans barguigner aux époques suivantes : en ce qui les concerne nous pouvons dire ou plutôt répéter que depuis 1870 (4 septembre 1870, date de la fondation définitive de la République) jusqu'à maintenant, la démocratie s'est fondamentalement, définitivement implantée en France. Le principe électif est devenu par acquis séculaire la base essentielle de nos institutions politiques tant à Paris qu'en province. Je suis conscient par ailleurs, à quoi bon le répéter, des défauts de notre Démocratie (corruption, etc.) en France comme dans d'autres grandes nations, participantes elles aussi du « monde libre ». Mais je me place uniquement, ici, sur le terrain des principes ; leur positivité n'est pas niable.

Pour en revenir au point auquel nous étions parvenus dans cet exposé, à propos des régimes mixtes du genre Louis-Philippe, voire Napoléon III, devons-nous penser que ces systèmes « dualistes » ont disparu partout *d'Europe*, comme ils ont disparu en effet *de France* après la chute de nos derniers Monarques, dès 1848 puis à partir de 1870 ? Certainement pas.

En Angleterre, par exemple, postérieurement à la révolution des années 1640, et après l'épisode semi-autocratique voire plus ou moins dictatorial de

Cromwell, quelques décennies dites de Restauration se sont écoulées. Et puis une fois terminée la phase spasmodiquement révolutionnaire du XVII^e siècle, conclue par le « glorieux » épisode de 1688, un système dualiste très efficace s'est mis en place dans les îles britanniques, sous les auspices combinées du Roi et du Parlement, *King and Parliament* ; il s'agissait là d'une combinaison intelligente et réussie entre le principe monarchique, attaché au nom des rois anglais (maintes fois médiocres, incidemment), Georges I, Georges II, Georges III au XVIII^e siècle ; et d'autre part le principe électoral, parlementaire, personnifié par la Chambre des communes : elle fut dès avant la Révolution française, a fortiori après celle-ci, la mère des Parlements du monde entier. Bien sûr il y eut des conflits au Nord du Channel entre ces deux entités – royale, et parlementaire – mais dans l'ensemble le système mixte ou dualiste fonctionnait à Londres selon les règles d'une bonne relation mutuelle de travail, relation au sein de laquelle les pouvoirs proprement royaux étaient du reste beaucoup plus importants que Montesquieu ne le pensait à l'époque.

C'est seulement pendant la seconde moitié du XIX^e siècle, et puis pour l'essentiel durant le XX^e siècle que le pouvoir spécifique des Souverains anglais, rois ou reines, perd de son importance jusqu'à devenir surtout symbolique en notre époque, sans pour autant disparaître tout à fait. Par compensation, les pouvoirs du Parlement britannique, ainsi que du premier ministre élu par lui ont beaucoup grandi au point de faire de la Grande-Bretagne une démocratie à part entière, fût-elle justiciable (dans le détail de sa vie politique) de telle ou telle critique ; tout comme l'est la démocratie française, mais notre problème en cette conférence gît ailleurs. La monarchie anglaise dans ces conditions assume un rôle de représentation médiatique, aidée ou gênée en cela par les malheurs sentimentaux du prince Charles, qui font les gros titres des petits écrans.

Au fond, l'une comme l'autre, la France et l'Angleterre ont connu à ce point de vue des destinées assez comparables, même si par ailleurs leur histoire générale est fort différente ou divergente. Disons que la chronologie ou du moins la périodisation des stades successifs quant aux principes de base de l'Etat s'avère analogue des deux côtés de la Manche. Et d'abord deux révolutions homologues quoique décalées s'en prennent à la Monarchie ; elles décapitent le roi ex-légitime : en 1649 chez les Britanniques, en 1793 à Paris. En second lieu immédiatement après ces subversions et comme conséquence du vide du pouvoir et de l'absence de légitimité qui s'est mise en place, on voit s'instaurer des épisodes de semi-dictature, ou d'autocratie : Cromwell au Nord du Channel. Et, nettement plus tard, certes, Bonaparte au Sud. En tierce période, surviennent, après un délai variable, d'inévitables régimes mixtes, dualistes : il y a effectivement instauration de monarchies modernisées (quelque peu tempérées, sans plus, par l'intervention parlementaire) telles que la monarchie anglaise au XVIII^e siècle et pendant le premier tiers du XIX^e ; ou la monarchie française au temps de Louis-Philippe.

Enfin en quatrième lieu, on voit poindre la démocratie authentique, telle qu'elle fonctionne effectivement en France comme en Angleterre depuis plus

d'un siècle. Stades parallèles par conséquent, bien que non synchrones, dans notre pays et en Grande-Bretagne : Révolutions ; puis autocraties, dictatures ou semi-dictatures ; ensuite régimes dualistes ; enfin démocratie. La succession est homologue, voire analogue.

En Italie, en Allemagne (plus précisément en Prusse), en Espagne, l'expérimentation socio-historique fut un peu différente. Dans ces trois pays, et dans d'autres nations d'Europe aussi, comme l'a montré Arno Mayer, l'Ancien Régime a duré jusqu'en 1914, avec des cours royales, des courtisans dorés sur tranche, des aristocraties, des palais majestueux, etc. Cependant et malgré la continuité (jusqu'à la première guerre mondiale) d'une monarchie relativement autoritaire en ce trio de nations du continent, celles-ci n'étaient point séparées, par un rideau de fer, des Etats d'avant-garde du monde civilisé. Jouaient en d'autres termes l'influence plus qu'insulaire du modèle constitutionnel anglais, si importante depuis le XIXe siècle par delà les frontières de la Grande-Bretagne, et puis le fantastique impact *post festum* de la Révolution française, ainsi que de l'empire napoléonien, celui-ci ayant rayonné bien au delà des limites de l'hexagone, au Sud des Alpes ou des Pyrénées comme à l'Est du Rhin ; ajoutons à cela les changements considérables introduits ultérieurement par la Révolution de 1848, puis par l'Unité allemande et l'Unité italienne des années 1860. Tout cela fut tellement effectif qu'une certaine dose de régime mixte, ou dualiste s'est introduite dans la vie de ces trois grands pays, Italie, Prusse, Espagne, *avant même* qu'une immense et profonde révolution s'y produise. Alors qu'en France et en Angleterre, le régime mixte n'était venu qu'*après* les grandes révolutions. Cette antériorité paradoxale du régime mixte, nous la trouvons dans l'Italie de la dynastie savoyarde, avant la guerre de 1914, au temps des Rois Victor-Emmanuel II, Humbert Ier et Victor-Emmanuel III. A l'époque de ces souverains, il y avait manipulation du Parlement péninsulaire par des hommes d'Etat liés à la cour monarchique, politiciens de grand talent du reste comme Crispi et Giolitti. Dans ce cas précis, celui de l'Italie – on note l'imitation des procédés qui furent employés du côté français en un système dualiste analogue et préexistant ; procédés chers, entre autres à Louis-Philippe comme à Guizot. Même remarque à propos de l'Allemagne unifiée, au temps des Hohenzollern, de leur ministre Bismarck puis de Guillaume II : le Parlement de Berlin, le Reichstag n'était pas du tout inexistant à l'époque ; mais un système impérial d'essence royale parce que prussienne le tenait en laisse. Les Révolutions allemande, italienne, espagnole avec incidemment leurs répercussions dictatoriales catastrophiques des années 1919-1945 et (clans le cas de l'Espagne) des années 1930-1975 ont mis un *point final définitif* à ces expériences variées de régime mixte ou dualiste telles qu'elles furent enregistrées au XIXe siècle ou à la *Belle époque* (celle-ci antérieure à 1914). *Ensuite* après 1945 ou après 1975, selon les cas, la démocratie s'est implantée dans ces trois pays, Allemagne, Italie, Espagne ; elle a duré fort heureusement jusqu'à nos jours, et devrait persévérer bien au delà de l'an 2000. C'est simultanément souhaitable, raisonnable... et vraisemblable.

*

Démocratie : nous en venons maintenant à la quatrième et dernière partie de ce résumé, en tant que réflexion historique sur l'Etat. Après 1) l'ancien Régime monarchique « vieux style » 2) les Révolutions, suivies de retombées dictatoriales ou autocratiques 3) les régimes mixtes ou dualistes, vient 4) la démocratie ; celle-ci fondée sur une délégation de pouvoirs au terme d'élections libres, le tout s'appliquant à la société tant globale que régionale, en vue de résoudre les problèmes généraux ou particuliers du Pouvoir.

En démocratie, les citoyens se mettent d'accord entre eux pour choisir un certain nombre de fondés de pouvoir qui auront charge de gérer les intérêts communs : loi, ordre public, justice, défense du territoire. Ces délégués, dès lors qu'on se trouve en effet dans un système démocratique, doivent être surveillés étroitement par l'électorat ; ils peuvent en conséquence être révoqués, perdre ainsi la charge dont ils sont momentanément revêtus. Les piliers divers d'un système démocratique et de sa légitimité sont d'une part l'existence reconnue d'une majorité et d'une minorité ; et d'autre part le droit gouvernemental de commander, contrebalancé par le droit d'opposition.

Tocqueville a bien vu dès les années 1830 que la démocratie était poussée en avant pour ainsi dire par la « Providence » (telle était son expression). Il a réalisé que la démocratie avait l'Avenir pour elle, malgré des régressions régionales, en fin de compte provisoires. C'est une intuition dont l'exactitude prophétique (en 1996) est maintenant tout à fait démontrée au terme des succès, même mitigés, de cette forme de gouvernement dans différentes zones de la planète qui n'étaient pas encore démocratiques il y a quelques décennies (le monde ibérique) ou même il y a seulement quelques années (l'univers communiste). Il n'en fut pas toujours ainsi ; aux années 1930 ou 1940, la prépondérance à longue durée de la démocratie n'était pas du tout certitude évidente. Le fascisme ou le totalitarisme l'emportait dans la majorité des grandes nations continentales ; la démocratie se voulait valeur souhaitable ou désirable ; elle n'était pas ou pas encore le fait évident de l'époque comme c'est le cas aujourd'hui après les développements intervenus au cours du dernier quart de siècle.

Cela dit, l'objet démocratique est tellement vaste qu'il me faudra choisir, au cours du présent exposé ; sélectionner et résumer en considérant de façon très brève quelques-unes parmi les plus importantes nations démocratiques : Etats-Unis, Angleterre, France, Italie, Espagne, Allemagne, voire Russie.

Et d'abord les Etats-Unis ; leur histoire, au point d'origine est inséparable de celle d'Angleterre : or ce pays, avant la révolution de 1640 était dominé par un Ancien Régime de type monarchique ; avec cependant quelques institutions parlementaires, dès le XVI^e siècle et même auparavant. Nous disions précédemment que l'Angleterre a réalisé sa révolution effectivement au cours des années 1640, puis vint un régime semi-autocratique ou semi-dictatorial (cromwellien) lors de la décennie 1650. Par la suite, après diverses expériences crypto-révolutionnaires ou post-révolutionnaires, la Grande-Bretagne expérimentait

pendant le XVIII^e siècle un régime mixte ou dualiste des plus stables, simultanément monarchique-traditionnel, et parlementaire-innovateur. C'est dans ce cadre « anglo-saxon » que pour la première fois à l'intérieur du monde *english speaking*, une importante entité démocratique se détachait puis se manifestait comme telle de façon indépendante au cours des trois dernières décennies du XVIII^e siècle. En termes plus simples les Etats-Unis d'Amérique sont nés d'une guerre de libération contre la mère-patrie britannique. De ce fait un vaste segment de l'ensemble anglophone passait à part entière à la démocratie moderne, celle-ci impliquant participation au Pouvoir du plus grand nombre des citoyens, pourvus d'un minimum ou même d'un assez bon niveau d'éducation, civique et autre. De façon très logique, l'Angleterre peu après, pendant la seconde moitié du XIX^e siècle et essentiellement pendant le XX^e siècle devenait à son tour, disions-nous, une démocratie au sens plein du terme ; de même façon que les Etats-Unis, et tout en conservant néanmoins ce reliquat essentiellement ornemental qu'est encore et toujours à notre époque la Monarchie d'Elizabeth II.

Quant à la France, nous avons souligné précédemment qu'en dépit des apparences son destin ne différerait pas tellement du devenir anglais puisque aussi bien nous avons retrouvé dans ces deux pays majeurs, continental et insulaire, la même séquence, non point synchrone certes, mais semblablement étalée sur deux siècles ou davantage : ancien régime ; révolution ; autocratie ; système mixte ou dualiste ; et enfin démocratie depuis 1850 ou 1870 selon les cas, tant au Sud de Calais qu'au Nord de Douvres.

S'agissant des prépondérances nationales d'une démocratie française, de 1870 à 1996, au cours des 126 dernières années, nous devons nous garder, me semble-t-il, de quelques contre-vérités trop répandues.

1. La première erreur, à propos de la France, porterait sur les quatre années bien particulières au cours desquelles la Démocratie (et la République) furent mises entre parenthèses. Je veux parler bien sûr du Quadriennat de Vichy (1940-1944). Nous ne pouvons pas accepter, me semble-t-il, l'analyse implicite ou explicite d'un certain nombre d'historiens « maison » qui considèrent volontiers que Vichy serait en quelque sorte un produit du terroir, un produit qui dériverait somme toute des tendances fascistoïdes éternelles propres à la culture française, endogènes à nos populations comme à notre tradition nationale. Le sommet du ridicule, dans le genre, a été atteint par l'auteur d'un livre sur *Chauvin le soldat laboureur* : cet ouvrage fait remonter le pétainisme « bien de chez nous » pratiquement à l'Ancien Régime, voire en deçà. J'estime pour ma part qu'une thèse de ce genre n'emporte en aucun cas la conviction. Bien sûr Vichy avait, entre autres, quelques racines autochtones, mais celles-ci n'auraient jamais pris le dessus, n'eussent été la défaite de 1940 et l'occupation de la France par les nazis. Constatation triviale, sans doute, et cependant importante pour notre sujet : elle revient à dire qu'en dépit du tragique accident de l'occupation allemande, le principe démocratique demeurerait en tout état de cause la force dominante, et de plus en plus exclusive en France, entre 1870 et

1996, par delà tel ou tel avatar. Ce principe est devenu, ce faisant, partie prenante authentique, voire structurelle de notre héritage collectif. Longue durée braudélienne, même et surtout si Fernand Braudel ne s'est guère mêlé d'histoire politique.

2. Une seconde erreur, qui elle aussi a beaucoup à voir avec notre sujet, serait liée non pas au personnage historique de Philippe Pétain, mais à celui de Charles De Gaulle. Il sera question ici pour quelques instants, de la Constitution gaulliste. Selon certaines théories à mon sens erronées, on présenterait le système politique français contemporain, qu'il soit gaulliste ou post-gaulliste, comme la mixture d'un principe démocratique (le Parlement, élu) et d'un principe monarchique (le Président de la République). C'est ce qu'on appelle souvent dans le langage de certains politologues, la monarchie républicaine. En réalité, comme chacun sait, le Président de la République, M. Chirac aujourd'hui, M. Mitterrand hier, ne procède pas d'un système d'hérédité ni d'une nomination arbitraire ; il est régulièrement élu ; en conséquence il appartient à un système entièrement démocratique, lequel a renforcé de façon notoire le caractère stable de notre République maintenant vieille de plus d'un siècle. Bien entendu, ce système gaulliste a ses inconvénients, mais étant donné le caractère national des Français, la potion gaullienne se présente comme un remède irremplaçable à rencontre d'une fâcheuse instabilité des gouvernements de jadis, ces gouvernements à tourniquet qui par moments frappèrent d'impuissance ou même ridiculisèrent aux yeux de l'étrangers la IIIe et surtout la IVe République. Le Gaullisme n'est peut-être pas l'avenir de l'Homme. Mais il demeure le Présent du peuple français.

Il reste peu de temps pour parler d'autres démocraties européennes de première importance : en Allemagne, Espagne, Italie, la séquence chronologique quant à notre sujet fut un peu différente de la périodisation anglaise ou française, telle que nous la présentâmes ici-même. Ces trois pays ont d'abord connu, au fil des temps, divers Anciens Régimes à modalités régionales fort variables, au XVIIIe siècle et même un peu plus tard. Vinrent ensuite des régimes mixtes ou dualistes, au XIXe siècle, du fait de la puissante influence des progrès politiques effectués plus à l'ouest ou plus au Nord, en France et en Angleterre. Surgirent ultérieurement les révolutions inévitables, destructrices de l'ancien régime comme du régime mixte ; elles-mêmes accompagnées ou suivies souvent de terribles dictatures pendant les décennies 1920, 1930, 1940. Les trois Nations enfin ont jeté l'ancre dans les eaux bientôt paisibles de la démocratie (à la suite certes de grandes catastrophes) ; et cela à partir de 1943 ou 1945 pour l'Italie, puis l'Allemagne ; à partir de 1975 pour l'Espagne. Même évolution peut-être en Russie au cours des dix ou douze dernières années du XXe siècle...

La performance allemande en particulier est admirable, puisque les Allemands qui n'avaient fait que des sottises (le mot est faible) entre 1914 et 1945, n'ont pratiquement plus commis une seule erreur de 1945 à 1996, plus de cinquante années déjà ! Un parcours sans faute.

Du côté de l'Italie, la situation est beaucoup moins catastrophique qu'on ne le prétend quelquefois, puisque nos cousins latins ont même réussi à civiliser plus ou moins leurs néo-fascistes ! Certains militants du Front National ne se plaignaient-ils pas ces temps-ci de la « trahison » de M. Fini, « chiraquisé » sur le tard...

En Espagne, on admire tout naturellement la performance du roi Juan Carlos : il s'est conduit bien davantage en démocrate-né qu'en monarque traditionnel. S'agissant de la Russie enfin, la voie de la démocratie, disions-nous, semble maintenant ouverte, mais subsistent encore des obstacles peut-être considérables (?), de ce point de vue, pour l'avenir proche.

En conclusion, il me semble que d'une course au grand galop à travers les systèmes de légitimité de l'Etat, on peut retirer une leçon d'optimisme. Même si la démocratie n'est pas parfaite, elle représente cependant le moindre des maux. On aurait pu désespérer d'elle au cours des vingt années de plomb, celles qui courent de 1933 à 1953. Mieux encore : pendant la décennie 1980 (1983 exactement) l'un de nos plus grands penseurs politiques a pu produire un livre pessimiste qui s'intitulait *Comment les démocraties périclent*. En fait la démocratie ne périclentait pas ; elle continuait sa marche en avant engagée depuis les XVIIIe et XIXe siècles, voire depuis le XVIIe (l'Angleterre, les Pays-Bas...) ; marche en avant tantôt publique et tantôt souterraine. On peut répéter à ce propos en notre fin de siècle une formule jadis appliquée à d'autres sujets : *bien creusé, vieille taupe*.

Autre leçon qu'on peut tirer de notre excursus : le caractère inévitable des grandes Révolutions, dans les Nations importantes, dès lors qu'on veut passer, même en y mettant le temps, de l'Ancien Régime à la Démocratie. Je dis les Nations importantes, car dans les petits pays comme le Danemark, l'évolution s'est faite plus en douceur. Mais parlons Grandes Puissances : les penseurs français qui croient qu'on aurait pu éviter la si coûteuse révolution de 1789-1799 voire 1799-1815, ces penseurs-là ont tort à mon avis. Qu'il s'agisse de l'Angleterre, de l'Italie, de la France, de l'Espagne, de l'Allemagne, de la Russie et j'ajouterai du Japon, les grandes révolutions effectuées *volentes nolentes* parmi ces Etats pour sortir de l'Ancien Régime sont à la fois *catastrophiques et inévitables*. Les Etats-Unis de ce point de vue demeurent une heureuse exception. Ils n'ont pas eu à détruire entre New-York et Boston un authentique Ancien Régime, puisque aussi bien ce travail destructif avait été mené à terme ou en tout cas bien avancé par l'Angleterre originelle dès les années 1640, et cela à l'usage de l'entière zone anglo-saxonne, Amérique du Nord inclusivement. Tout au plus a-t-il fallu de façon plus ou moins coûteuse, se procurer l'indépendance vers 1780, et détruire l'esclavage à partir de 1861.

Il me semble pour finir que j'ai pu d'un bout à l'autre du présent résumé, en m'appuyant de façon constante sur les analyses de Guglielmo Ferrero, caractériser de façon successive les deux principes de légitimité qui sous-tendent nos édifices politiques et qui s'opposent ou se succèdent chronologiquement : le principe aristo-monarchique, et le principe électif-démocratique.

L'un et l'autre pouvant être reliés respectivement à la Tradition, et à la Modernité ; ou si l'on préfère au vieux système de la Confiance, et au nouveau modèle du consentement ou du *consensus*.

Asupra devenirii statului prerevoluționar (Rezumat)

Cuvinte-cheie: Vechiul Regim, istorie contemporană, Revoluția Franceză, democrație, Ferrero (Guglielmo).

Anunțată în programul manifestării cu titlul *Vechiul regim și Democrație*, conferința ținută de Emmanuel Le Roy Ladurie pe 28 martie 1996 în amfiteatrul „N. Iorga” al Facultății de Istorie din București constituie o analiză pe tema devenirii statului prerevoluționar. Autorul a dezvoltat aceleași idei într-o versiune în limba engleză cu ocazia comemorării lui Jefferson, la Monticello, apărută apoi în franceză cu titlul: *Despre istoria statului modern: de la Vechiul regim la democrație. Reflecții inspirate de ideile lui Guglielmo Ferrero*, publicată în revista „Commentaire”, N° 75, din toamna anului 1996, și reluată în volumul *L'historien, le chiffre et le texte*, Fayard, 1997, p. 467-486.

Interesul esențial al analizei constă în reinterpretarea Vechiului regim francez prin prisma gândirii ilustrului politolog și istoric italian, Guglielmo Ferrero, autorul unei remarcabile sinteze în șase volume despre *Grandoarea și decadența Romei* (în italiană: *Grandezza e decadenza di Roma*, 5 volume, Milano, 1901-1907; în franceză: *Grandeur et décadence de Rome*, 6 volume, Paris, Plon, 1902-1908).

Conferința istoricului francez la București are însă o anume originalitate în comparație cu versiunile amintite. Ea are ca punct de pornire câteva întrebări de actualitate în legătură cu principiile de „supunere” și de „legitimitate”, ca vectori ai funcționării societății în ziua de azi ca și în alte epoci, întrebări precum: cum se explică relația de supunere a individului, cetățean sau „supus” față de autoritatea reprezentată de stat sub forma achitării impozitului, a serviciului militar etc.

Pentru autor, este o bună ocazie de a dezvolta o impresionantă reflecție și de a prezenta o panoramă a evoluției valorilor democratice în spiritul „duratei lungi”, chiar dacă părintele acestei viziuni, Fernand Braudel, n-a dovedit o apetență deosebită pentru istoria politică. Această cursă „în galop” pentru a evoca diversitatea sistemelor de legitimitate de-a lungul istoriei a permis astfel autorului să prezinte în fața publicului român mai multe concluzii de interes (nu doar) istoric. Cea dintâi este încrederea în avantajele pe care le oferă democrația în evoluția popoarelor, ceea ce pentru istoricul prezent în România era și o manieră de a împărtăși mesajul său de optimism într-o țară în care procesul construcției democratice își reluase locul dorit.

Plagiatul lui Alin Mureșan

Mircea STĂNESCU

Lucrările discutate

Alin Mureșan, *Pitești. Conica unei sinucideri asistate*

În (luna decembrie) 2007 a publicat o primă ediție (Iași, Editura Polirom, 263 p.).

În decembrie 2010 (cf. paginii 344 editoriale) a publicat o a doua ediție (la aceeași editură, 344 p.).

Interesează în primul rând a doua ediție, la care, fără vreo altă trimitere, ne vom referi în continuare.

Lucrările de comparație

M. Stănescu, *Reeducarea totală. Eseu asupra fenomenului Pitești (1949-1952)*, în „Revista de Cercetări Sociale”, nr. 2/1995, p. 51-59, și la: <http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2007/12/reeducarea-total-eseu-asupra.html>.

M. Stănescu, *Procesele reeducării (1952-1960)*, în „Comunicări prezentate la Simpozionul Experimentul Pitești”, PERT'06, Pitești, 22-24 septembrie 2006, Pitești, Fundația Culturală Memoria, Filiala Argeș, 2007 (o primă ediție), 89 p.

M. Stănescu, *Procesele reeducării (1952-1960)*, lucrare separată, dar sub aceleași coperti, cu cea a lui Titică Predescu, *Statul și dreptul, instrumente de represiune ale dictaturii comuniste*, București, Editura Fundației Culturale „Memoria”, tipărită prin Editura Matrix Rom SRL, (octombrie) 2008 (o a doua ediție), 308 + 168 p.

M. Stănescu, *Reeducarea în România comunistă (1945-1952). Aiud, Suceava, Pitești, Brașov*, Iași, Editura Polirom, ianuarie 2010 (cf. paginii 295 editoriale), 296 p., primul volum din trilogia *Istoria Reeducării*, finalizată în 2012.

*

Îl acuzăm pe Alin Mureșan de PLAGIAT.

Pentru a evita echivocul asupra a ceea ce se înțelege prin PLAGIAT și PLAGIATOR, vom indica definiția mării psiholingviste române, Tatiana Slama-Cazacu (cf. *O plagă: PLAGIATUL*, în *Confuzii, greșeli, prostii și răutăți în limba română, azi*, București, Editura Tritonic, 2010, p. 196-215):

preluarea, din opera tipărită (sau de circulație „Samizdat”, pe ascuns, cum se proceda în URSS și apoi în alte țări comuniste) a unui autor (deși mai rar, s-ar putea vorbi și despre expuneri orale), fie: a) de fragmente (fraze, paragrafe, termeni) aidoma, de către alt autor (ceea ce se demonstrează, de obicei, prin expunerea celor două texte „pe două coloane”). Fie b) de asemenea preluări, dar cu unele modificări de exprimare. Fie c) concepte, concepții teoretice, aplicări în practică, metode de investigație originale, aparținând deci autorului-sursă (în mod dovedit, prin date în primul rând). Toate acestea (a, b, c) fără ca persoana care preia aceste date de conținut să le citeze cu numele „sursei”. În toate aceste cazuri, plagiatul este evident, și constituie un delict, dacă nu se menționează „sursa”, nu se face „trimiterea” (de preferință, nu numai într-o listă „bibliografică” sau de „referințe”, ci și în text, în orice caz cel puțin numele autorului-sursă și, eventual, un an); și, repet, chiar dacă nu se preiau „citate”, ca atare, cu sau fără ghilimelele de rigoare, și chiar dacă „opera” (text tipărit, referat de doctorat ori teză ori lucrare de diplomă, ori de licență – sau „text difuzat preliminar”) nu are încă forma tipărită. Aceasta ar trebui să fie definiția, până la nivel juridic, a plagiatului. Iar „justificările” [...] nu pot avea o valabilitate deontologică și nici de ordin științific [...].

Prin urmare, conform acestei definiții, care analizează plagiatul atât ca fenomen general, cât și ca fenomen în și determinat de contextul românesc, avem:

a) **plagiatul expres** (preluarea fără indicarea sursei, în subsolul paginii, a CONȚINUTULUI, INDIFERENT DE FORMA EXPRESIEI, când este vorba despre idei, concepte, cronologie, tematică sau expresii tipice altui autor);

b) **preluări nepermise**, care au contingență cu plagiatul (precum sursele de arhivă și cele livești, în două variante: identice și exclusive, ori adăugarea altora, cu rol de acoperire a raptului).

Observații generale:

– La data la care Alin Mureșan (în continuare: A.M.) a publicat ediția a II-a a lucrării sale existau deja două ediții din *Procese* și vol. I din *Istorie* (care se referă la Suceava, Pitești și Brașov) și, nu întâmplător, „problemele” mari le regăsim în legătură cu acestea.

– Toate aceste lucrări ale noastre (exceptând eseul din 1995) sunt menționate de A.M. în *Bibliografie*, prin urmare, la data redactării lucrării sale, le cunoștea.

– Precizăm că aici nu ne interesează analiza lui A.M. cu privire la reeducare, ci doar modul în care înțelege să lucreze cu sursele, adică, pe scurt, acuratețea științifică a demersului său istoric, în afara căreia orice examinare a validității aserțiunilor sale ni se pare superfluă.

– Mai întâi, iată modul său de citare a surselor: „Pentru ușurarea lecturii publicului larg, am hotărât și de această dată evitarea încărcării excesive a aparatului critic, motiv pentru care numeroase note de subsol conțin mai multe trimiteri [subl. n., M.S.]” (p. 10) A.M. spune deci că a acumulat trimiterile

pentru mai multe subiecte într-o singură notă. Așa cum vom arăta mai jos, este vorba însă despre un tertip cu rolul de a camufla preluările nepermise.

– Nicăieri în *Cuvîntul înainte* nu sunt indicate lucrările noastre.

Orice cercetare onestă are obligația să indice stadiul cercetării științifice asupra subiectului, prin urmare problema ar fi nu că A.M. nu dă doi bani pe ceea ce scriu alții (este dreptul său!), ci că nu menționează, încă de la început, apariția unor lucrări de mare întindere, precum cele indicate. Conform standardelor științifice, menționarea noilor (la data respectivă) apariții editoriale este *obligatorie*, autorul putând să-și rezerve, în economia lucrării sale, dreptul de a le utiliza (onest), de a le critica sau chiar respinge. Care este însă rezultatul lui A.M.? O relatare cu privire la evoluția cunoașterii sale asupra subiectului, complet detașată de cunoașterea din interiorul disciplinei, în timp ce pe alți autori îi indică abia în *Concluziile* lucrării, cu intenția vădită de a-i minimaliza, de a-i expedia în derizoriu și/sau, la fel de grav, de a-și construi în mod neonest imaginea de Cercetător Nr. 1 al subiectului (p. 295).

*

* *

Prin urmare, cf. *Indexului de antroponime*, în ceea ce ne privește constatăm următoarele:

a) p. 44-45 – o referire critică la modul nostru de interpretare a surselor, cu trimiterea la *Istorie*, p. 129 (nu vom insista asupra ei, întrucât nu interesează aici).

b) p. 69, în nota 126 – o citare pentru subiectul primei „școli de cadre” a reeducării. Lucrarea noastră este indicată ultima, după trei surse documentare, un procedeu nepermis, dat fiind că, de vreme ce la data publicării lucrării lui A.M. exista o analiză detaliată a surselor (a noastră), maniera firescă de a proceda ar fi fost să începi chiar cu ea, să spui apoi pe ce se bazează (ceea ce înseamnă să admiti că ai luat act de subiect chiar de acolo), pentru ca, în fine, să-ți prezinți propria opinie.

Prin urmare, A.M. se comportă ca și cum ar fi *primul* care analizează aceste surse, ca și cum, adică, analiza noastră n-ar exista, expediind-o nepermis în derizoriu, după sursele de arhivă. Soluția normală ar fi fost ca, dacă asertorul considera nerelevantă lucrarea noastră, să o amendeze ca atare; ceea ce, desigur, nu face.

c) p. 132-133, în nota 3 – o citare pentru biografia lui Alexandru Roșianu. *Procesele* este citată corect, ca prima (dintre două surse științifice), la fel de corectă fiind și indicarea *passim*-ului (întrucât nu am redactat o biografie-standard a lui Roșianu, informațiile despre el se regăsesc dispersat în lucrare). Prin urmare, A.M. poate face și trimiteri corecte la surse. Detalii: în mod normal, lucrarea noastră *Procesele* se citează *separat*, fiind o lucrare distinctă de cea a lui T. Predescu (nici el, nici eu nu am avut vreo contribuție asupra lucrării celuilalt, ceea ce ne leagă fiind doar copertile, fapt, cred, evident pentru lector), situație care, în cazul lui A.M. duce la trimiteri absurde – la lucrarea noastră – gen: „T. Predescu, *op. cit.*” (p. 295). Pe de altă parte, care să fie

motivul pentru care A.M. nu a citat biografia lui Roșianu (tot cu *passim*) din *Istorie*, întrucât ea este, comparativ cu *Procesele*, mai completă, dat fiind că este o lucrare mai recentă? Să fie vorba despre irepresibila lene? Vom vedea mai jos că nu acesta este răspunsul.

d) p. 196, în nota 2 – o referire critică la datarea arestării lui Mihai Livinschi (nu vom insista asupra ei, nu interesează aici).

e) p. 295 – unde se spune: „în afară de subsemnatul, doar doi istorici s-au arătat foarte preocupați de această temă: Robert Fürtos și Mircea Stănescu”. Ce urmează este aparent corect, oarecum corectă fiind doar prezentarea – și informația – legată de colegul Fürtos.

În primul rând, este de spus că regulile europene de politețe te obligă să începi cu alții, iar nu cu persoana proprie, *chiar dacă* prioritățile în câmpul științific îți aparțin (și, cu atât mai mult, dacă nu este cazul).

Apoi, nu trebuie omis nimeni dintre cei care s-au ocupat de descrierea, analiza sau transfigurarea artistică a reeducării, și este cazul unor excluderi flagrante: Paul Goma (indicat, de altfel, în *Bibliografie*, probabil din voracitate livrescă) și Ion Cârja, autorul lucrării *Întoarcerea din infern. Amintirile unui deținut din închisorile României bolșevizate. Cruzimi, masacre și bestialități necunoscute*, Madrid, Editura Dacia, 1969, 209 p., analizată de noi în *Procese*.

În fine, „în afară” (vorba lui A.M.) de „Patriarhii studierii reeducării, Dumitru Bacu, Virgil Ierunca și Paul Goma” (*Istorie*, p. 5), prioritățile în cercetarea de după 1990 sunt următoarele:

1) Mircea Stănescu, cu: studiul *Reeducarea totală. Eseu asupra fenomenului Pitești (1949-1952)*, „Revista de Cercetări Sociale”, nr. 2/1995, p. 51-59; teza de doctorat susținută la Universitatea București, *Reeducarea comunistă din România anilor '50*, octombrie 1999, 374 p. (lucrări pe care A.M. o indică – sugestiv – fără a menționa anul de apariție, situație care i-ar fi dat însă peste cap prioritățile instituite *ad hoc*); ș.a. (ori cele de mai sus, indicate corect de A.M.).

2) Robert Fürtos, 2006, cu un studiu dintr-un volum colectiv și partea despre reeducare din *Raportul final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România, ambele indicate corect de A.M.

3) Alin Mureșan, cu un studiu din revista „Memoria”, nr. 52/1996 și celelalte.

În plus, în chestiunea proceselor „Negulescu” și „Cadrele reeducării”, prioritatea îi aparține colegului Fürtos, care a avut primul acces la documentele în discuție.

*

– Marile probleme apar încă din „Cuprins” (p. 5, r. 20, vezi și *infra*, p. 62): subtitlul „Interludiul Brașov” este o preluare a titlului cap. IV din lucrarea noastră, intitulat: „INTERLUDIUL: REEDUCAREA DE LA BRAȘOV” (*Istorie*, p. 8 și 211).

Termenul, care ne aparține, este una dintre acele „găselnițe” (cuvinte sugestive) pe care istoricii le folosesc în titluri (și subtitluri) pentru a exprima

plastic și a rezuma analitic o anume realitate. În context, el situează „demascările” de la închisoarea Brașov ca pe un element de legătură între două momente ale piesei dramatice a Istoriei Reeducării (cel de la închisoarea Pitești și cel din lagărul Peninsula, de la Canalul Dunăre-Marea Neagră). În fapt, A.M. ori nu i-a înțeles sensul în contextul de origine, întrucât la el „interludiu” joacă rolul de element de legătură în desfășurare reeducării de la Pitești (p. 62-63), situație absurdă, de altfel, dat fiind că „demascarea” de la Brașov nu leagă cu nimic secvențele acțiunii de la Pitești ci, din contră, este un element de discontinuitate față de ea, ori l-a refolosit – ambele situații fiind la fel de nepermise. Faptul că A.M. reproduce termenul fără nici o indicație de autor (trimitere la sursă), ca și cum ar fi al său, dar sub o ușoară modificare stilistică, ne arată că este vorba despre un act intenționat a cărui definiție obiectivă este „PLAGIAT”. Același lucru se poate spune și despre conceptul de „METODĂ”, introdus de noi, și care apare încă din Cuprinsul lucrării lui A.M. (vezi subcapitolul „Schimbarea *metodei*”), și care reprezintă un plagiat conceptual.

– Procedeu deja descris, de a expedia lucrarea noastră, în note, după trimiterile la sursele arhivistice (și ele suspecte – a se remarca prudența excesivă! – de a fi preluate după lucrarea noastră, dar oricum de regăsit, toate, acolo), este unul necinstit din punct de vedere științific. Folosirea sa, alături de alte dovezi de utilizare greșită sau neonestă a surselor și a plagierii conceptuale, este dovada că avem de-a face cu o lucrare sub standardele etice ale cercetării științifice.

*

– Începând din 1994, de când ne ocupăm de acest subiect, una dintre marile probleme de care ne-am izbit a fost stabilizarea corpusului documentar pe baza căruia să se poată întreprinde o analiză. Din acest motiv, am procedat la o citare „maniacală”, mergând până la tipul documentului, la numerotarea acestuia (căci există uneori câte trei-patru declarații sau procese verbale de interogatoriu pentru un arestat într-o singură zi), gruparea lor pe teme și subiecte, și citarea specifică pentru aproape fiecare informație în parte.

– O altă problemă a fost stabilizarea sistemului de citare a surselor. Astfel, am mers în detaliu, până la filă, unde am indicat *recto*-ul (prescurtat: „r”) și *verso*-ul (prescurtat: „v”), sistem unic, cel puțin în perimetrul analizelor despre reeducare, pe care A.M. îl preia fără nici o menționare a autorului (începând cu nota 22, p. 23), neavând habar, probabil, că există și așa ceva sau, mai grav, neinteresându-l.

– O a treia (mare) problemă a fost stabilizarea limbajului care să redea experiența corespondentă. Unul dintre termenii pe care i-am introdus și folosit curent este cel de „oficiali”, care denumeste ofițerii și cadrele superioare însărcinate cu punerea în practică a reeducării, pe care îl folosim frecvent atât în *Procese*, cât și în *Istorie*, și pe care A.M. îl preia, în mod identic, fără vreo indicare a provenienței (p. 8, 10, 32, 62, 72, 84, 120, 123, 124, 130, 138, 142, 255, 262, 297 și 330 ale lucrării). Sugestiv, în prima ediție a cărții sale (Editura

Polirom, 2007), A.M. utilizează termenii „comandanți”, „administratori” sau chiar „oficialități” – care înseamnă altceva (p. 97, 98 și 32, de pildă).

În același mod am procedat însă, mai ales, în legătură cu noțiuni centrale ale procesului în discuție, precum: „colectiv”, „comitet” (de demascare și reeducare, desigur), „demascare” (dimpreună cu fazele și timpii ei: „externă”, „din interior”, „din exterior” și „internă”), „postdemascare”, „reeducare”, „demascare”/„autodemascare” (cu sensul de declarație), „autobiografie”, pe care le-am reconstituit istoric pe baza surselor. Într-un mod diferit, A.M. respinge, în prima ediție a cărții sale, atât termenul de „reeducare”, cât și pe cel de „spălare pe creier” [spălare a creierului] (p. 240), iar natura acțiunii îi rămâne misterioasă: „În ceea ce ne privește, considerăm că adevărul complet despre acțiune nu va putea fi dezvăluit niciodată.” (p. 234), în timp ce în ediția a II-a nu ne explică cum a ajuns să folosească termenul de „demascare”, fie și ca substitut nerepetitiv pentru cel de „acțiune violentă” (p. 11). (Pentru „comitet de reeducare”, sub ocurența „Comitetului de «reeducare»”, a se vedea A.M., p. 26, unde apare pentru prima dată.)

Trecând de la chestiunile de conținut, la cele de stil, termenul „extindere” (a demascării) este o marcă stilistică proprie nouă, pe care A.M. o folosește la fel de tacit, ca și cum ar fi a sa (vezi p. 5, 16, 57, 58, 65, 72, 107, 114, 120 și 151; culmea, lui A.M. i-a plăcut atât de mult cuvântul, încât vorbește chiar despre „extinderea lotului”, 276 și 277).

Termenul „indezirabil(i)” (p. 35, par. 2) este și el o marcă stilistică proprie nouă, pe care o folosim în alt context, care are totuși o legătură cu reeducarea (Cf. *Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității și problema moștenirii comunismului*, la adresa: <http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2007/12/consiliul-naional-pentru-studierea.html>): „Pentru a epura instituția de *indezirabili*, Colegiul a profitat de...”.

– O a patra (mare) problemă a fost stabilirea cronologiei, care trimite la dinamica, în timp, a reeducării.

– O a cincea (mare) problemă a fost scrierea microbiografiilor persoanelor implicate și a traseelor lor de detenție și post-detenție.

– O a șasea problemă a fost reconstituirea numelor, de cele mai multe ori parțiale (în surse apar frecvent doar numele ori prenumele) sau greșite (confuzii cu alte nume sau prenume) ori variante greșit încetățenite, chiar în comunicarea oficială, precum numele ofițerilor politici. Astfel, avem în loc de greșitele: Sucegan, Suceganu – Sucigan; în loc de: Avădanei – Avădăni, în loc de: Bărbosu – Bărbos. Pentru Birtaş am optat pentru prenumele Gavrilă, deși variabil apare și Gavril, urmând documentele pe care le-am analizat în *Procese*, iar A.M. ne-a urmat și el, nemărturisit (p. 30, n. 43, de pildă și Index, p. 134), la fel cum a făcut-o și în cazul lui Lucian Haralambrie Pascaru, care apare ca Pascalu, ori fără prenume sau cu unul dintre cele două (p. 32, 271 și Index, p. 339), ori a lui Vintilă Vais (variabil Weiss), Augustin Vășcan (variabil Vașcan), Mihai Mircea (al cărui nume este Mircea, nu Mihai, cum crede A.M.), Ion Lupașcu zis Pill sau Constantin Boceanu zis Bob, pentru a da doar câteva exemple.

După cum vom vedea, în legătură cu toate aceste probleme întâmpinate de noi de-a lungul cercetărilor noastre, producția lui A.M. ridică propriile „probleme”.

În continuare, vom pune textele pe două coloane, manieră de lucru pe care o vom relua pentru fiecare secțiune a expunerii în parte. Pentru prezentarea de față am ales un număr relevant de exemple extrase dintr-o prezentare amplă, publicată pe blogul personal, păstrând referințele de origine și centralizarea informației tabelare cu privire la încălcările etice depistate¹.

Reeducarea de la Suceava

1) Deși în *Istoria* noastră reeducarea de la Suceava ocupă un spațiu de 50 de pagini (p. 39-89), comparativ cu cele 15 pagini ale lui A.M. (p. 19-33), ea NU ESTE CITATĂ NICI MĂCAR O SINGURĂ DATĂ.

2) Toate temele – dar absolut toate – abordate de A.M. în lucrarea sa au fost tratate anterior în lucrarea noastră (prin urmare, nu putem da nici măcar un exemplu de excepție), fiind vorba despre un PLAGIAT DE CONȚINUT pe cât de selectiv (doar o parte dintre temele lucrării noastre apar în cea a lui A.M.), pe atât de sistematic (acesta rezumă, aglutinează concluziile noastre parțiale, care DE MULTE ORI NU SUNT ACOPERITE DE SURSE, în timp ce în alte cazuri și le justifică *post festum* prin indicarea trimerilor la sursele de arhive, citate de noi din abundență).

3) În *Istorie* am făcut o descriere și o analiză a reeducării conform criteriului cronologic, pe perioade, pe zile și pe camere de detenție, întrucât informația este risipită în documente și nu poate fi reconstituită decât printr-un travaliu minuțios, în absența căruia nu se înțelege cu adevărat ce s-a petrecut acolo. Mirarea noastră, retorică, desigur, este cum de a reușit A.M. să priceapă totul dintr-o dată, fără să procedeze în același mod?!

Nr.	A.M.	M.S., <i>Istorie</i>
4	În perioada aprilie-mai a sosit în închisoare [...]. Fost muncitor, Stângă a fost primit printre cadrele Ministerului de Interne odată cu instalarea regimului comunist și a lucrat în cadrul DRSP Brașov până la numirea sa ca titular al Biroului Operativ Suceava, funcție în care a fost ajutat timp de două luni de un fost coleg de la Brașov, plutonierul major Mihai Papuc. (p. 28, rr. 5-8, de jos în sus, <i>fără sursă</i> .)	În cursul lunii aprilie, Serviciul Operativ a trimis în închisoare, ca referenți politici, pe lt. Mihai Stângă, ca șef al Biroului Operativ, și pe Mihai Papuc, ca ofițer la același birou. [notă: Nemeș spune că ei au fost numiți oficial pe 20 mai 1949. Cf. Iosif Nemeș, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i> , 13/07/1953, dos. 25 390, vol. 10, f. 43 r; Dan Dumitrescu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i> , 18/08/1953, în <i>Memorialul ororii. Documente ale procesului reeducării din închisorile Pitești, Gherla, Canal, București</i> , Editura Vremea, 1995, p. 504; Ion Stoian, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i> , 16/03/1953, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 4, f. 4 r; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i> , 3/04/1953, vol. 4, f. 46.] Primul a ocupat funcția până în mai 1950, fiind la origine ofițer de Securitate transferat de la Brașov

¹ Cf. <http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2014/03/plagiatul-lui-alin-muresan-i.html>; <http://mircea-stanescu.blogspot.ro/search/label/PLAGIAT>; <http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2014/03/plagiatul-lui-alin-muresan-iii.html>. Faptul că avem de-a face cu un plagiat clar, brutal și sistematic este acreditat, în mod independent, de Paul Goma, Vladimir Tismăneanu și Florian Banu.

		(orașul Stalin); cel de-al doilea, transferat și el de la Miliția Brașov, a rămas în închisoare doar o lună. [notă: Mihai Stângă, <i>Depoziție de martor</i> , 20/02/1957, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 7, f. 302 r. Pentru traseele celor doi a se vedea Iosif Nemeș, <i>Declarație</i> , 3/07/1953, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 10, f. 35; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i> , 13/07/1953, dos. 25 390, vol. 10, f. 43 r.] (p. 74, rr. 12-16)
--	--	--

5	Cum unul dintre scopurile Serviciului [Operativ] era verificarea cadrelor regimului ... (p. 29, r. 2, <i>fără sursă</i> .)	<p>Coman Stoilescu, pe atunci maior, fost șef al Direcției a VII-a (Tehnică) a Securității [notă: Pentru organigrama Securității în 1948 a se vedea Marius Oprea, <i>Bastionul cruzimii: o istorie a Securității (1948-1964)</i>, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 56-57], relatează că în decembrie 1948 sau ianuarie 1949 a primit ordin de la conducerea Securității, prin „tov. General Nicolschi Al.[Adjunct al șefului Securității, Alexandru Nicolschi avea și funcția de secretar general al MAI, răspunzând de sectorul deținuți politici.](,) să organizez munca cu oamenii pe care îi ave[a]m pentru a supraveghea informativ personalul angajat al Dir. Gen[erale] a Penit[enciarelor,] cât și pe cel din penitenciarele din țară.” [Coman Stoilescu, <i>Declarație</i>, 10/02/1954, Arhivele Naționale Istorice Centrale (ANIC), Fond CC al PCR, Secția Administrativ-Politică, dos. 33/1953, f. 281. Vezi apoi <i>Declarație</i>, 12/07/1953, dos. 33/1953, f. 296. În fine, <i>Declarație de martor</i>, 29/03/1955, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 3, f. 24 v, în care îl indică și pe Gheorghe Pintilie la originea ordinului.] (...) În concluzie, principalul obiectiv al regimului a fost, la început, verificarea fidelității ideologice a cadrelor sale. (p. 98, rr. 1-5 și 8-10)</p> <p>Nemeș relatează cum s-au petrecut lucrurile: „Cînd m-am prezentat dela Oradea la București[,] am fost chemat de fostul director general al penitenciarelor[,] Voicu Daciu [notă: La data respectivă Daciu nu mai era șeful DGP, el fiind înlocuit la sfîrșitul anului 1948 cu Ioan Baciuc], care m-a pus în legătură cu fostul ministru adjunct dela M.A.I., Marin Jianu. Cu această ocazie mi s-a adus la cunoștință că se va înființa un nou serviciu în cadrul Dir. gen. a penitenciarelor, pe care îl voiu conduce și care va avea drept scop culegerea de informații din cadrul penitenciarelor, privind activitatea deținuților, care nu a fost descoperită de către organele de primă cerceta[re], atmosfera din penitenciar, legăturile pe care le au deținuții cu alți cetățeni din afară și[,] în același timp[,] atitudinea personalului de penitenciar de felul cum ei își îndeplinesc sarcinile.” [notă: Iosif Nemeș, <i>Interogator</i>, 2, 7 și 9/12/1954 și 16/04/1955, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 3, f. 81 v. Vezi și Mișu Dulgheru, <i>Declarație de martor</i>, 1/04/1955, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 3, f. 19 v.] Între timp, obiectivul principal al regimului s-a mutat de la cadrele sale către deținuți. (p. 99, rr. 1-10.)</p>
---	--	---

7	nu pare deloc întâmplătoare selecționarea sa [a lui Turcanu] și a câtorva apropiați ai săi pentru primul lot de deținuți care a fost	Pe 19 aprilie, de la Suceava au fost transferate primele grupuri către închisorile Aiud și Pitești, cu aceeași dubă, în total 80-100 de persoane [notă: Nicolae Cobâlăș, <i>Declarație</i> , 18/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i> , p. 465;
---	--	---

	<p>transferat din Suceava la Pitești, pe 22 aprilie 1949: Leonard Gebac, Ion Negură, Constantin Unișor, Constantin Istrate, alături de Gheorghe Andreșan, Mircea Bârsan, Dumitru Bordeianu, Nicolae Cojocaru, Ioan Comănici, Gheorghe Costea, Mircea Crăciunescu, Mihai Dănilă, Ioan Huțulesc, Vasile Ignătescu, Virgil Lungeanu, Mircea Macovei, Eugen Măgirescu, Vasile Maxim, Virgil Mitan, Gheorghe „Gioga” Parizianu, Gheorghe Reus, Ion Scutaru, Silviu Șestac, Petre Tudose și alții. (pp. 30-31, <i>fără sursă</i>)</p>	<p><i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 21/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 471.]. 80 dintre deținuți au ajuns la Pitești [notă: D.Gh. Bordeianu, <i>Mărturisiri din mlaștina disperării</i>, vol. I, p. 61.]. Între transferații la Pitești au fost: Eugen Țurcanu, Constantin Istrate, Leonard Gebac, Ion Negură, Aurel Batariuc, Mircea Crăciunescu, Ion Bobu, Constantin Sofronie și Samson Giurconiu – care făcuseră parte din ODCC – și Gheorghe Ciornea, Vasile Cotelu, Gheorghe Mihuț, Dumitru Vlad [notă: Nicolae Cobălaș, <i>Declarație</i>, 18/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 465; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 21/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 471; Eugen Țurcanu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 21/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 6, f. 368 v; Alexandru Popa, <i>Declarație</i>, 14/12/1953, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 10, f. 3.], Dumitru Bordeianu [notă: D.Gh. Bordeianu, <i>Mărturisiri din mlaștina disperării</i>, vol. I, p. 61.] – dintre inaderenții la reeducare. (p. 76, ult. part.)</p>
14	<p>Studentii rămași la Suceava după transferul din aprilie au fost mutați la închisoarea Pitești în trei loturi principale: primul pe 19 septembrie 1949 (din care au făcut parte Eugen Berza, Gheorghe Caziuc, Emanoil Condurache, Gheorghe Mătase), al doilea pe 21 octombrie 1949 [nota 56] (Alexandru Bogdanovici, Constantin Bogos, Constantin Buțan, Dan Dumitrescu, Constantin Iulian, Dan Lucinescu, Alexandru Mărtinuș, Constantin Păvăloaie, Ion Turtureanu) și ultimul lot pe 26 februarie 1950 (Corneliu Costăchescu, Petru Dănilă, Nicu Ioniță, Ioan Pintilie)... (p. 33, par. 2, <i>fără sursă</i>)</p> <p>[nota 56: Datele transferurilor menționate în text sunt cele de primire a deținuților în închisoarea Pitești, și nu cele de plecare din Suceava, la care nu am avut acces. Singura excepție o reprezintă data de 21 octombrie, lotul acesta ajungând la Pitești pe 5 noiembrie 1949, după un tranzit în Jilava și Văcărești. De altfel, transferurile dintr-o închisoare în alta durau de regulă câteva zile sau chiar săptămâni, până când trenul-dubă colecta deținuți din mai multe centre de detenție și îi depunea pentru o perioadă în Jilava, centrul de triere al tuturor celor închiși.] (p. 33, par. 2, <i>fără surse</i>.)</p>	<p>Pe 19 septembrie, la camera 1 a fost strâns un prim grup de deținuți foști studenți pentru a fi transferați la închisoarea Pitești [notă: Alexandru Popa, f. 98 r; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 10/06/1954, vol. 1, f. 164.]. Printre ei erau: Alexandru Popa, Eugen Munteanu, Gheorghe Roșca, Maximilian Sobolevski, Vasile Pușcașu, Virgil Bordeianu, Mihai Livinski și Adrian Prisăcaru [notă: <i>Idem, Declarație</i>, 4/08/1953, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 1, f. 98 r; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 10/06/1954, vol. 1, f. 164.]. (p. 88, par. 2)</p> <p>Izolarea „vârfurilor” a durat până pe 26 septembrie 1949, când deținuții foști studenți de la închisoarea Suceava au fost transferați la Pitești [notă: Ultimii deținuți de la Suceava au sosit la Pitești pe 5 noiembrie 1949, între ei fiind și Alexandru Bogdanovici. Cf. Grigore Romanescu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 9/04/1953, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 15, f. 511; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 15/06/1954, vol. 6, f. 80 v; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 9/04/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 277.]. (p. 123, ult. par.)</p>

<p>15</p>	<p>O observație importantă se impune în acest context: deși s-a vorbit mult despre „metoda Makarenko” [nota 57] de reeducare a deținuților ea nu apare deloc în discuțiile și din Suceava, cu toate că încă din aprilie 1949 acțiunea a fost confiscată de către regimul comunist. De altfel, în afară de faptul că asemănările dintre „metoda Makarenko” și acțiunea din Pitești sunt doar tangențiale și, uneori, intuitive, întrucât pedagogul sovietic nu și-a explicat niciodată în public sistemul aplicat, nu există până în momentul de față nicio dovadă, măcar indirectă, că prima ar fi creat-o sau inspirat-o pe cea de-a doua. Dimpotrivă, elementele comune ca folosirea colectivului, discursul propagandistic, specularea unui moment tensionat din sânul colectivității (Makarenko vorbește despre „explozie”, dar în multe alte locuri se declară împotriva violenței fizice) au constituit doar cadrul pentru aplicarea metodei din Pitești: ele nu explică însă nici tortura neîntreruptă și morbidă, nici insistența cu care era batjocorită credința. Pe deasupra, scopul acțiunii nu era cel urmărit de pedagogul sovietic decât la nivel de discurs, întrucât regimul nu era interesat de a obține „oameni noi” pe care să se bazeze, ci pur și simplu să batjocorească și să distrugă reprezentanții unei clase sociale ostile. (p. 33, ult. par.)</p> <p>[nota 57] A se vedea în acest sens principalele sale opere, <i>Steaguri pe turnuri</i>, ediția a treia, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1959 și <i>Poemul pedagogic</i>, ediția a doua, Editura de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică, București, 1951. (p. 33)</p>	<p>A se vedea, în acest sens, cap. I Nașterea noii metode: Makarenko (pp. 13-31)</p> <p>„Numesc explozie ducerea conflictului la limita extremă, până la o stare când nu mai este posibilă nici o evoluție, nici un litigiu între personalitate și societate, când se pune în mod răspicat chestiunea: de a fi membru al societății sau de a ieși din ea. Limita extremă, conflictul extrem, poate să se manifeste sub cele mai variate forme: sub forma hotărârii colectivului, sub forma mâniei, a blamului, a boicotului, și a disprețului colectiv. Important este ca aceste forme să fie pregnante, să facă impresia unei rezistențe maxime din partea societății.” [Anton Semionovici Makarenko, <i>Opere pedagogice alese</i>, București, Editura de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică, 1951-1964, ed. a II-a, vol. II, p. 332] (pp. 26-27.)</p> <p>Educația comunistă nu se poate desfășura decât în colectiv, care reprezintă o noțiune centrală a pedagogiei sovietice. (p. 23)</p> <p>„nu cred în genere într-o transformare treptată. Educarea și creșterea omului se fac lent, dar asa numita «reeducare» se petrece întotdeauna ca o explozie. Să nu-i credeți pe cei care afirmă că «reeducarea» este un proces evolutiv.” [A.S. Makarenko, <i>op. cit.</i>, vol. I, p. 220] (p. 27, par. 3.)</p>
-----------	--	--

Observații:

Atunci când textul nostru trimite, în note, la o complicată discuție cu privire la surse, ea este tranșată de A.M. simplu, prin indicarea unora dintre ele, la alegere. În mod similar, A.M. folosește și apoi grupează informația adversă din notă, precum la **pct. 4**, fără a cita vreo sursă.

Alteori, precum la **pct. 7**, A.M. indică data de sosire a grupurilor de deținuți transferați la Pitești, iar nu cea a plecării din închisoarea Suceava, pentru ca apoi să dea alte exemple de deținuți decât cele pe care le-am indicat noi, cu scopul de a camufla sursa de inspirație (lucrarea noastră), și fără să indice nici măcar o trimitere arhivistică, situație care l-ar fi obligat să citeze sursele descoperite de noi, dat fiind că acestea sunt extrem de rare.

În alte cazuri, A.M. jefuiește *Istoria* atât de conținut, de stil, cât și de trimitere la surse.

Absența indicării surselor de către A.M. vine să camufleze raptul datelor stabilite de noi, precum la **pct. 14**, la fel cum un rol similar îl au precizările superflue (gen: indicarea unor deținuți cu rol minor în reeducarea de la Suceava – și doar a lor –, care au făcut parte din primul grup transferat la Pitești, ori inventarea unui ultim grup transferat, tot de la închisoarea Suceava, în realitate fiind vorba despre câțiva deținuți reținuți pentru anchete suplimentare).

Pasaje precum cel în care A.M. polemizează direct cu noi (**pct. 15**), fără să ne pronunțe însă numele, dar plagiindu-ne până și acolo, pentru a ne ține lecții de interpretare a reeducării de „tip Suceava” sau de „tip Pitești”, sunt dintre cele mai decuplate de știință. O asemenea lipsă de respect față de surse, față de munca altor cercetători și, în speță, de interlocutorul său nemărturisit nu am întâlnit până acum.

Mai întâi, vom spune că în lucrările lui Makarenko indicate, pentru „justificare”, de către A.M., NU EXISTĂ TERMENUL DE METODĂ, care a fost introdus de noi pentru a deosebi „acțiunea sistematică” (dispozitivul – tot un termen propriu!) de simplele „tehnici” de demascare și reeducare. Prin urmare, dacă A.M. pretinde că îl citează pe Makarenko, se înșală, căci nu ne citează decât pe noi, și acesta în maniera cea mai frauduloasă cu putință.

Totodată, pentru a arăta și mai bine postura flagrantă în care se situează polemistul nostru sub acoperire, vom indica faptul că analiza făcută de noi în capitolul respectiv nu a mai fost făcută de nimeni, după știința noastră, fiind o premieră mondială în cercetarea științifică a subiectului. Mai mult decât atât, noțiunile ideologice din lucrările lui Makarenko, citate la fel de fraudulos de A.M., apar la acel autor doar în sugestie, prin urmare este nevoie de o cunoaștere de profunzime a scrierilor lui, atât literare cât și, mai ales, pedagogice, pe care nu o regăsim nicăieri în producția lui A.M.

Prin urmare, avem următorul centralizator:

Același conținut Fără sursă	Același conținut Aceleași surse	Același conținut Surse diferite
7	8	0

Reeducarea de la Pitești și Brașov

1) Deși în *Istoria* noastră reeducarea de la Pitești și Brașov ocupă un spațiu de 180 de pagini (p. 91-271), comparativ cu cele 49 pagini ale lui

A.M. (p. 34-82), ea ESTE CITATĂ DE DOUĂ ORI, iar una dintre cele două citări este incorectă.

2) Toate temele – dar absolut toate – abordate de A.M. în lucrarea sa au fost tratate anterior în lucrarea noastră (prin urmare, nu putem da nici măcar un exemplu de excepție), fiind vorba despre un **PLAGIAT DE CONȚINUT** pe cât de selectiv (doar o parte dintre temele lucrării noastre apar în cea a lui A.M.), pe atât de sistematic (acesta rezumă, aglutinează concluziile noastre parțiale, care **DE CELE MAI MULTE ORI NU SUNT ACOPERITE DE SURSE**, în timp ce în alte cazuri și le justifică *post festum* prin indicarea trimiterilor la sursele de arhive, citate de noi din abundență).

3) În *Istorie* am făcut o descriere și o analiză a reeducării conform criteriului cronologic (pe perioade, pe zile), pe camere de detenție, la fel cum am reconstituit fluxurile de deținuți care au alimentat reeducarea, precum și transferările (în interiorul închisorilor și către alte centre de detenție), întrucât informația este risipită în documente și nu poate fi reconstituită decât printr-un travaliu minuțios, în absența căruia nu se înțelege cu adevărat ce s-a petrecut acolo. Mirarea noastră, retorică, desigur, este cum de a reușit A.M. să priceapă totul dintr-o dată, fără să procedeze în același mod?!

Nr.	A.M.	M.S., <i>Istorie</i>
42	Mutațiile sufletești care s-au produs în aceste momente au fost extreme, iar regizorii întregului sistem mizau pe acesta. (p. 51, par. 4, <i>fără sursă</i> .)	<p>Tabloul vechii sale personalități este bineînțeles negativ, tocmai pentru a pune în lumină mutația pe care o suferă.</p> <p><i>Disperarea</i> generează prăbușirea interioară, iar <i>spaima</i> de teroare o întreține. Acesta este momentul în care <i>eul suferă o mutație</i>.</p> <p>Reeducarea totală este acel proces fără șansă prin care se produce o salvare negativă, și în care eul (natura umană) suferă o mutație radicală. (Vezi studiul nostru <i>Reeducarea totală. Eseu asupra fenomenului Pitești (1949-1952)</i>, în „Revista de Cercetări Sociale”, nr. 2/1995, pp. 51-59, și la: http://mirceastanescu.blogspot.ro/2007/12/reeducarea-total-eseu-asupra.html)</p>
43	Există numeroase etapizări ale acțiunii din Pitești, în general convenindu-se asupra cifrei 4, chiar dacă etapele în sine variază destul de mult de la un autor la altul. În ceea ce ne privește, considerăm că treptele încep nu doar din momentul încetării agresiunii fizice, ci odată cu sosirea în penitenciar. Eliminând condițiile de infometare și celelalte care țin de regimul dur de închisoare, pe considerentul că, deși cu un rol important în slăbirea rezistenței victimelor și mai accentuate îndeosebi la Pitești, ele au existat în toate penitenciarele și lagărele din	<p>Vezi subcap. III.3.2. Metoda (p. 131-135.)</p> <p>Torturile încetează atunci când deținuții supuși reeducării acceptă să-și facă demascarea. (p. 132, par. 2.)</p> <p>În momentul în care voința deținuților a fost anihilată, ei erau gata pentru prima fază a reeducării, intitulată demascarea externă. Prima fază avea ea însăși doi timpi. În primul timp, numit demascarea din interior (...) Cel de-al doilea timp al primei faze era demascarea din exterior. (p. 132, par. 4-5)</p>

	<p>România comunistă, vedem următoarele stadii prin care victimele au fost forțate să treacă:</p> <p>I. Câștigarea încrederii și obținerea de informații despre activitatea politică;</p> <p>II. torturarea;</p> <p>III. autodenunțul acțiunilor anticomuniste din exteriorul, dar și din interiorul închisorii;</p> <p>IV. autoflagelarea morală;</p> <p>V. transformarea forțată în agresor.</p> <p>Exceptarea torturilor din etapele acțiunii ni se pare a fi o gravă eroare, având în vedere faptul că întreaga acțiune gravitează în jurul constrângerii la participare a victimelor prin schingiuri.</p> <p>(p. 53, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Cea de-a doua fază a reeducării este <i>demascarea interioară</i>.</p> <p>(p. 133, par. 5.)</p> <p>faza <i>post-demascare</i></p> <p>(p. 135, par. 2.)</p>
--	---	---

62	<p>Unii deținuți au observat deja că în cameră erau studenți „mai grași și roșii la față”, dar și unii cu vânătăi și pete de sânge pe albul ochilor, intuind că au avut loc bătăi, astfel că etapa de culegere a informațiilor prin discuții nu s-a bucurat de un succes deosebit. Sesizând lipsa de eficiență, Țurcanu a hotărât să devanseze momentul declanșării violențelor. Astfel, la 21 ianuarie 1950, la nici două zile de la sosirea deținuților în cameră, Țurcanu a cerut imperativ să se facă liniște. Prima victimă a fost studentul la Teologie Constantin Vaman, care a zâmbit auzindu-i cererea, lovirea sa repetată dorind să atragă atenția celor din cameră asupra seriozității evenimentelor.</p> <p>(p. 60, par. 3, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Pe 21 ianuarie, observând că noii sosiți nu vor să discute cu cei pe care i-au găsit în cameră, Nutți Pătrășcanu l-a anunțat pe Țurcanu [notă: Nutti Pătrășcanu, <i>Declarație</i>, 31/08/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 362. Cornel Popovici, încarcerat anterior la camera de carantină de la subsol, care afirmă că a sosit în cameră pe 21 ianuarie și că bătaia ar fi început pe 22 ianuarie, se înșeală asupra datelor. Cf. Cornel Popovici, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 11/05/1953, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 4, f. 435 r.]. Deținuții sosiți de la camera de carantină au fost avertizați de către cei care fuseseră închiși înainte la camerele 2 și 3 Spital că au auzit zgomote de bătăi care veneau de la camera 4 Spital, fapt pentru care au devenit circumspecți[notă: Deținuții din această cameră de detenție au auzit zgomote de bătăi, urlete specifice torturilor și au remarcat acțiunile dispozitivului de reeducare. Cf. N. Călinescu, <i>Sisteme și procese de brainwashing în România comunistă</i>, București, Editura Gama, 1998, pp. 80-81.]. Atunci, Țurcanu a mers în mijlocul camerei și a strigat: „liniște!”[notă: Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 7, f. 166 v. Pentru relatarea demascării seriei, a se vedea și J.Ș. Paven, <i>Dumnezeul meu, de ce m-ai părăsit?</i>, 1996, pp. 26-56; Gh. Măruță, în Gh. Andreica, <i>Mărturii... mărturii... din iadul temnițelor comuniste</i>, 2000, pp. 55-65; <i>Interviu cu Titus Giacinto Pittini</i> realizat de autor, București, 9/06, 3/07, 3/08 și 8/10/1996.], după care i-a anunțat pe noii sosiți că începând din acel moment sunt izolați, fiindu-le interzis să se miște sau să vorbească[notă: Cornel Popovici, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 11/05/1953, vol. 4, f. 435 v; Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, vol. 7, f. 167 v.]. În fața lui Țurcanu se găsea Constantin Vaman, care a schițat un surâs[notă: Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 7, f. 168 r.]. Țurcanu a început să-l injure, l-a luat de piept, i-a dat câțiva pumni și l-a aruncat jos. Apoi i-a repartizat pe deținuți, așezându-i pe cei din grupul său pe paturi, iar pe cei destinați demascării pe priciuri, în funcție de organizațiile din care făceau parte, având</p>
----	--	--

		<p>grijă să nu se cunoască din afara închisorii[notă: Iată-i pe cei mai importanți din grupul lui Țurcanu: Alexandru Mărtinuș, Gheorghe Roșca, Nutti Pătrășcanu, Iosif Staer, Coloman Fuchs, Ion Petrica, Ion Oprea, Vasile Pușcașu, Gheorghe Apostolescu, Radu Ciuceanu, Iosif Iosif, Ion Popescu și Nicolae Călinescu – care se găseau în cameră înainte de sosirea noului grup destinat demascării, și: Idris Ferid Ganid Abdul și Titus Giacinto Pittini – recrutați de Țurcanu dintre noii veniți pentru cauza reeducării. Cf. Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 7, f. 167 v; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 5/04/1954, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 56; Constantin (Cociu) Barbă, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, nedatat, vol. 7, f. 311 v.]. Le-a cerut să stea pe prici, cu spatele drept, capul plecat, mâinile în buzunare și fără să miște[notă: Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 7, f. 168 r.]. (pp. 162-163.)</p>
63	<p>După ce a reasezat victimele în cameră în funcție de dorințele lui, Țurcanu i-a obligat să stea în poziție fixă timp de două ore, cu spatele drept, capul în jos și mâinile în buzunare; printre ei erau așezate câteva plintoane, care trebuiau să se asigure că nu se poate comunica nici măcar prin semne sau priviri. (p. 60, par. 4, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>[Țurcanu] Le-a interzis să vorbească între ei și le-a spus că atunci când doresc să comunice ceva să ridice mâna, ținând în același timp capul plecat: adică în poziția de demascare. Pentru fiecare deținut care se găsea în demascare, Țurcanu a fixat un planton, numit dintre cei care făceau parte din grupul său, cu rolul de a-i supraveghea. Dacă demascabilii nu respectau dispozițiile, erau bătuți pe loc[notă: Nutti Pătrășcanu, <i>Declarație</i>, 31/08/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 362; Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 7, f. 168 r.]. (p. 163, par. 1.)</p>
64	<p>Seara au fost bătuți de grupul lui Țurcanu până la ora stingerii. În timpul nopții, din când în când, plintoanele îi trezeau cu lovituri de ciomag, cerându-le să se gândească. Timp de zece zile, victimele au fost bătute fără să știe de ce și fără să li le spună nimic concret. La sfârșitul acestei perioade i-a întrebat ce cred că se întâmplă cu ei, iar Mihai Jianu și-a exprimat bănuiala că Țurcanu ar fi un agent al Securității care îl reanchetează. Acesta l-a înjurat și apoi a explicat camerei că există două tabere, iar cei care vor „demasca” tot, vor avea posibilitatea să devină cinstiți. (p. 60, par. 4, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Deținuții au rămas aproximativ două ore în respectiva poziție, fără să se petreacă nimic[notă: Pătrășcanu confirmă că Țurcanu a introdus poziția „nemșcat”, numită ulterior „de demascare”, în timpul acestei serii de demascare, însă o situează ceva mai târziu, după încercarea lui Gheorghe Șerban de a se omori, nu înainte de bătaia de început. Cf. Nutti Pătrășcanu, <i>Declarație</i>, 31/08/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 362. Popovici nu indică momentul introducerii torturii. Cf. Cornel Popovici, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 11/05/1953, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 4, f. 436.]. Apoi au fost bătuți într-un mod „mai organizat”[notă: Expresia îi aparține lui Pătrășcanu. Cf. Nutti Pătrășcanu, <i>Declarație</i>, 31/08/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 362.], începând – pentru a impresiona – cu „vârfurile”. Până la stingere au fost bătuți cu toții, după care fiecare s-a culcat cu capul la picioarele altuia, pentru a nu putea comunica în timpul nopții[notă: Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 7, f. 168 r.]. Noaptea erau supravegheați de plintoane, care, din timp în timp, îi trezeau cu lovituri, spunându-le: „să te gândești[,] banditul!” [notă: <i>Ibidem</i>; Nutti Pătrășcanu, <i>Declarație</i>, 31/08/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 362. Pătrășcanu afirmă că Țurcanu le-a comunicat deținuților, de la început, că trebuie să-și facă demascarea, pe scurt: să declare tot ceea ce au ascuns în ancheta de la Securitate, spre deosebire de Jianu, care susține că deținuții au fost bătuți circa zece zile fără să li se ceară ceva.] Pe 22 și 23 ianuarie au avut loc bătăi izolate și torturi „în manej”[notă: Demascatorii erau</p>

		<p>așezați în cerc, iar demascații erau obligați să alerge, în timp ce erau loviți cu băte și centuri.], deținuții fiind obligați apoi să facă gimnastică epuizantă. În același timp, deținuții din grupul lui Țurcanu care îi cunoșteau pe cei intrați în demascare îi înjurau, le spuneau că sunt mari bandiți și le reproșau acțiunile din trecut. (...)</p> <p>După circa zece zile, Țurcanu a luat din nou cuvântul, întrebându-i pe deținuți, pe rând, care este părerea lor despre ce se întâmplă în cameră[notă: Mihai Jianu, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/06/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 7, f. 168 v.]. Mihai Jianu a fost de părere că el este un agent al Securității, având rolul de a face o nouă anchetă. În loc să-i răspundă, Țurcanu l-a înjurat, după care le-a ținut o predică: „Țurcanu Eugen [,] vorbindu-ne în numele clasei muncitoare[,] ne-a spus că în acel penitenciar suntem două tabere: una[,] a oamenilor cinstiți sau care vor deveni cinstiți[,] din care făceau parte el și ceilalți bătași, accentuând că acea tabără din zi în zi crește[,] și a doua[,] a noastră – a bandiților care va trebui să arătăm în fața lui faptele săvârșite afară atât de noi cât și de alții[,] precum și ceea ce am făcut dela arestare și până în acel moment. / Deasemeni[,] Țurcanu ne-a mai spus că: clasa muncitoare ne oferă posibilitatea să dovedim că vrem să devenim cinstiți și că vrem să ne transformăm, aceasta putând-[o] face numai prin «auto-demascarea» și «demascarea» tuturor celor ce știm[,] și nu prin oportunismul pe care [unii] îl încearcă prin citirea diferit[el]or cărți.”[notă: <i>Ibidem</i>, ff. 168 v-169 r.] (pp. 163-164.)</p>
74	<p>El [Țurcanu] a știut că în luna februarie 1950 deținuții elevi urmau să fie transferați la Târgșor... (p. 63, par. 1, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Țurcanu se interesa îndeaproape de reeducarea de la Târgșor, pe care o considera oportunistă, pentru că era făcută prin intermediul broșurilor ideologice, iar deținuții aveau privilegiul de a trimite acasă cărți poștale și de a primi colete [notă: Nutti Pătrășcanu, <i>Declarație</i>, 31/08/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 362.]. La începutul lunii februarie, Țurcanu l-a luat în tabăra sa pe Victor Nanu, un fost elev care trebuia să fie trimis la Târgșor. (p. 165, par. 3.)</p>
101	<p>Subcapitolul: Oprirea violențelor. Evacuarea penitenciarului (p. 78.)</p>	<p>Directorul se înșală asupra legăturii cauzale dintre întoarcerea dubei de la Canal, din martie 1950, și evacuarea deținuților la Gherla, la fel ca și asupra datei evacuării deținuților politici de la Pitești la Gherla, despre care spune că era martie 1951. (p. 270, în nota 7.)</p>
102	<p>Bătăile au încetat în luna mai 1951 din motive care ne rămân încă necunoscute. Cert este că Țurcanu nu era nici amenințat, nici descursat, căci a ținut o ședință cu câțiva dintre cei pe care se baza (Tudor Stănescu, Dumitru Gheorghies, Gheorghe Mătase, Alexandru Mărtinuş, Constantin Juberian, Titus Leonida, Ieronim Comșa, Virgil Coifan, Eugen Măgirescu, Valentin Blăgescu,</p>	<p>În aceeași logică, la începutul lunii mai 1951 Țurcanu i-a convocat, la aceeași cameră 4 Spital, pe toți membrii de comitete de demascare și o parte din cei care s-au remarcat în conversațiile lor și a altora (cei „de bună intenție”), în total 40-50[notă: Cornel Pop, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 8/06/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, pp. 438-439; <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 7/07/1954, vol. 2, f. 478; Constantin Juberian, <i>Proces-Verbal de Interogatoriu</i>, 18/08/1953, vol. 4, f. 367.]. Ei au semnat un memoriu adresat autorităților statului, act care reprezenta practic demascarea unor fapte concrete. Pentru grupul elevilor transferați de la Canalul Dunăre-Marea Neagră,</p>

	<p>Cornel Pop, Dan Dumitrescu, Constantin Păvăloaie) pentru a face un memoriu prin care să reclame rejudecarea celor care primiseră condamnări mici din cauză că nu au declarat totul la Securitate. Și acest moment s-a constituit într-o încercare pentru cei din jurul său: Gheorghe Caziuc și Octavian Tomuța s-au declarat împotriva acestei idei și au fost excluși de Țurcanu din grup (deși se pare că fără violență), în timp ce alții au încercat să pluseze. Astfel, Juberian a cerut introducerea unei prevederi care să stipuleze ca aceia care vor mai activa împotriva regimului comunist după eliberare să primească pedeapsa cu moartea. (p. 78, par. 3, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>organizați din punct de vedere legionar chiar de către reeducatori, ca și pentru o parte dintre deținuți, se susținea că în urma demascărilor rezulta o condamnare prea scurtă în raport cu culpa reală[notă: Textul a fost conceput de Țurcanu împreună cu Dumitru Gheorghies, Alexandru Mărtinuș, Constantin Juberian, Titus Leonida și Tudor Stănescu, care erau șefi ai comitetelor de demascare.]. În urma propunerii unui participant[notă: Cornel Pop declară că deținutul în cauză era Mihai Dănilă, însă Constantin Juberian afirmă că era el însuși, și că, de fapt, executa ordinul lui Țurcanu.], viitoarele cadre solicitau autorităților ca deținuții indicați să fie condamnați la moarte dacă vor continua acțiunile împotriva regimului. După citirea memoriului, Țurcanu i-a invitat pe ceilalți să-l semneze, precizând totodată că dacă există deținuți care „nu merită» să[-l] semneze”, să fie arătați imediat. În mod cert, după un scenariu dinainte pregătit, Gheorghe Caziuc, Octavian Tomuța și alții au fost excluși. La obiecția ridicată de Tudor Stănescu, unul dintre șefii de comitete, că foștii șefi legionari nu pot să semneze, Țurcanu a fost de acord, însă a precizat că există și rare excepții, precum: Cornel Pop, Alexandru Mărtinuș și Eugen Măgirescu. (p. 263, par. 3.)</p>
111	<p>La mijlocul lui aprilie, Nemeș s-a deplasat la Brașov pentru a le cere să obțină informații de la deținutul Octavian Corneliu[notă4: biografia deținutului] și le-a pus la dispoziție o cameră din celular. Cum acesta era internat în infirmerie, Prisăcaru i-a cerut gardianul să fie și el mutat acolo. Informațiile apoi obținute au fost trecute în scris și predate colonelului Nemeș la următoarea sa vizită. Nu avem cunoștință despre eventuale torturi aplicate lui Corneliu. (pp. 80-81, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Într-o seară din aprilie 1950, la circa două săptămâni de la transferarea celor doi în penitenciar, a sosit Iosif Nemeș[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 13/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 485.]. Reeducații au fost scoși din celulă și duși în biroul directorului, care atunci lipsea din închisoare. Nemeș i-a întrebat ce informații au aflat între timp. I s-a răspuns că „sunt legionarii lagăriști care duc activitate legionară și alte lucruri.” [notă: <i>Ibidem</i>.] Cu acel prilej, șeful SO le-a spus că „noi am fost trimiși acolo special pentru legionarul CORNELIU OCTAVIAN [,] să ne ocupăm de el.” [notă: <i>Ibidem</i>.] În scopul propus, Nemeș i-a ordonat gardianului de secție ca a doua zi să-i mute la camera 5, unde se afla încarcerat deținutul respectiv. Inspectorul le-a mai spus celor doi că de la Pitești au plecat la Canal două dube cu deținuți, care s-au întors însă la Pitești după două zile, fiindcă acolo ar fi început să se bată. (În realitate, deținuții în discuție nu erau suficient reeducați, așa cum s-a dovedit.) Apoi, că la Pitești s-a amenajat o cameră în care stau deținuții „care au meritat să aibă condiții de viață mai bună” [notă: <i>Ibidem</i>.] (Era vorba de „școala de cadre” a reeducării, organizată după încheierea demascărilor la secția „corecție”.) Că acolo participanții au cărți, libertate și merg la plimbare, iar între ei se află și Nutti Pătrășcanu, care, deși este „cam dubios”, a fost mutat cu speranța că „poate se va îndrepta” [notă: <i>Ibidem</i>.] În fine, le-a mai spus că se va întoarce peste câteva zile să vadă ce au făcut. Nemeș confirmă atât ordinul dat reeducaților, cât și întâlnirea de la Brașov: „Acești doi deținuți au primit ordin din partea subsemnatului că vor scoate informații dela deținuți[i] din penitenciar, aceasta l-eam [!] spus[-]o la orașul Stalin[,] când am fost acolo în inspecție.” [notă: Iosif Nemeș, <i>Declarație</i>, 16/12/1953, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 10, f. 24 v. Vezi și <i>Declarație</i>, 10-11/12/1953, vol. 10, f. 12 v.]</p>

		<p>La camera 5, Sobolevski și Prisăcaru nu l-au găsit pe Octavian Corneliu, întrucât, fiind bolnav, respectiv fusese transferat la spital[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 14/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 486.]. Atunci Prisăcaru a cerut prin gardian să fie mutat și el la spital, fapt care s-a întâmplat. Sobolevski a rămas în cameră și a căutat să strângă informații pe care să i le dea inspectorului la viitoarea vizită.</p> <p>După o săptămână, Nemeș a sosit din nou în penitenciar[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 14/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, pp. 486-487.]. Sobolevski a fost scos din cameră de gardian, dus în cabinetul medical și pus să scrie toate informațiile strânse. A scris câteva informații pe care le-a auzit în cameră despre activitatea „din exterior” și „din interior” a unui legionar. Declarația a pus-o într-un plic și i-a dat-o gardianului, care i-a spus că o va da lui Nemeș. Prisăcaru a scris și el informațiile aflate – cu siguranță de la Octavian Corneliu, pe care îl urmărea la spital – în camera de ședințe a milițienilor. Apoi, cei doi au mers împreună la șeful SO, care se afla în camera de ședințe. Acolo, Nemeș a deschis plicurile și a citit declarațiile scrise de ei. (p. 215-216.)</p>
112	<p>Activitatea celor doi a fost repede observată de restul deținuților, astfel că deconspirarea lor a restricționat posibilitățile de informare. Practic, până la vizita lui Nemeș din 15 august nu s-a întâmplat nimic deosebit. (p. 81, par. 2, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Prisăcaru și Sobolevski i-au raportat [lui Nemeș] că deținuții și-au dat seama că sunt informatori și că nu vor să mai discute nimic. Șeful SO le-a cerut să stea în cameră și să observe starea lor de spirit. În fine, ei au fost duși înapoi la camera 5, unde au rămas până pe 15 august 1950. (p. 216, par. 1.)</p>
113	<p>De la această dată administrația închisorii a fost atrasă oarecum de partea acțiunii în urma intervenției Serviciului Inspecției[nota5, anodină], care l-a prezentat pe directorul Mihai Berteu drept omul de legătură căruia să îi fie predate notele. (p. 81, par. 2, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Cei doi reeducați au trecut prin fața comisiei de triere a deținuților pentru Canal. Apoi a fost format un „lot” cu cei condamnați, în care, pentru a nu da de bănuț, au fost incluși și ei. În după amiaza aceleiași zile, Prisăcaru și Sobolevski au fost chemați de Sepeanu, care i-a prezentat directorului Mihai Berteu și le-a cerut ca, atunci când vor avea informații despre deținuții din grupul respectiv, să i se adreseze. Șeful SI le-a mai spus să observe starea de spirit și să nu folosească bătaia.</p> <p>Să traducem aceste aserțiuni. Se pare că mandatul încredințat de Nemeș celor doi reeducați fusese dus la bun sfârșit: Prisăcaru obținuse de la Octavian Corneliu informațiile necesare în anchetă. Acesta fusese, de altfel, obiectivul transferării lor. Între timp, o dată cu schimbarea conducerii Securității închisorilor și a șefului ei, s-a schimbat și obiectivul structurii. La data respectivă sarcina Serviciului era extinderea demascării în alte închisori. Și, având doi reeducați la Brașov, ei au fost puși la lucru. Întreaga evoluție a celor doi confirmă, de altfel, ideea. Probabil cu prilejul acestei inspecții a lui Sepeanu, Marin Iagăru a fost transferat din închisoare de către șeful său, nemulțumit de rezultate[notă: Marin Iagăru, <i>Declarație</i>, Fond „Penal”, dos. 25 390, [februarie 1954], vol. 2, f. 291 v.]. Întrucât SI nu mai avea un ofițer politic la Brașov, directorul a fost însărcinat să se ocupe și de activitatea informativă. (pp. 216-217.)</p>

114	<p>Impulsionați de implicarea administrației, Prisăcaru și Sobolevski i-au cerut directorului ca unul din ei să fie numit planton în vederea începerii unei acțiuni similare celei din Pitești, dar acesta a ezitat, probabil speriat de metoda aleasă. În săptămânile care au urmat, agresorii au căutat să-și recruteze câteva ajutoare pentru momentul declanșării violențelor, în lipsa sprijinului Biroului Inspecții. (p. 81, par. 3, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Astfel, pe 16 august 1950 cei doi reeducați au ieșit la raportul directorului, spunându-i că au de declarat ceva în legătură cu starea de spirit a deținuților din închisoare[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 14/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 487.]. Apoi au întocmit un raport, în care „am cerut ca unul dintre noi să fie scos planton pe sală, intenționând cu aceasta să pregătim terenul în vederea începerii unei acțiuni, după sistemul ȚURCANU dela Pitești.”[notă: <i>Ibidem</i>.] Ei au început deci cu începutul: constituirea unei rețele informative prealabile și a unui grup de „șoc”. Directorul le-a răspuns că „o să vadă el” [notă: <i>Ibidem</i>.], iar cei doi au trecut la pregătirea deținuților Gheorghe Comănici și Mircea Lascu, pe care au reușit să-i atragă în acțiune. (p. 217, par. 2.)</p>
116	<p>Cel care a catalizat cu adevărat începerea acțiunii a fost noul ofițer politic trimis la Brașov, sublocotenentul Pavel Asandei, care lucrase o scurtă perioadă pe aceeași funcție în penitenciarul Pitești și îi cunoștea pe Prisăcaru și Sobolevski. (p. 81, par. 3, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>La sfârșitul lunii august, în locul lui Marin Iagăru, Sepeanu l-a trimis pe Pavel Asandei[notă: Marin Iagăru, <i>Declarație</i>, Fond „Penal”, dos. 25 390, [februarie 1954], vol. 2, f. 291 v.]. (p. 217, par. 3.)</p> <p>Pavel Asandei, fost ofițer politic la închisoarea Pitești (1 iunie-sfârșitul lunii august 1950), ulterior șef al BI la penitenciarul Brașov... (p. 214, par. 5.)</p> <p>La sfârșitul lunii septembrie 1950, Sobolevski a fost dus de gardianul de pe sală în camera șefului de secție, unde l-a găsit pe sublocotenentul Pavel Asandei, șeful Biroului Inspecții, care i-a spus că „a fost la Pitești și că mă cunoaște pe mine și pe PRISĂCARU[,] că știe că am participat în acțiune alături de ȚURCANU și că suntem la Brașov.”[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 14/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 487.]. (p. 217, par. 4.)</p>
117	<p>Pe 10 octombrie 1950, Asandei l-a numit planton pe Prisăcaru, iar până la sfârșitul lunii s-a lăsat convins de cei doi să înceapă demascările, după ce aceștia l-au informat că este singura modalitate prin care mai pot culege informații. (p. 81, par. 4, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>În fine, în jurul datei de 10 octombrie 1950, Prisăcaru a fost numit planton pe secție[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 14/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 487.]. (p. 217, par. 6.)</p>
118	<p>Mutat la camera 3, ceva mai mică și mai potrivită acțiunii, Adrian Prisăcaru a ținut un mic discurs prin care a cerut victimelor să declare tot ceea ce au ascuns la Securitate. Lovindu-se de refuzul lor, i-a bătut, fiind ajutat de Sobolevski și unul din recruți, Ion Țigău. Brutalitățile au fost sistate curând, pentru că agresorii nu au astupat gurile</p>	<p>În camera 3, Prisăcaru le-a spus celor prezenți să declare „tot ce nu au delarat la securitate (aceasta după ce a făcut o teorie asemănătoare cu cele pe care le făcea ȚURCANU la Pitești).”[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 14/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 488.]. El a cerut lui Constantin Zamfirescu și unui alt deținut să înceapă să-și facă demascarea. Întrucât au refuzat, cei doi au fost bătuți de Prisăcaru, Sobolevski și Ion Țigău, unul dintre neofiți. Întrucât au început să strige, maltratarea lor a încetat. A doua zi, Prisăcaru a adus în cameră hârtie și cerneală și i-a pus</p>

	<p>celor din cameră și s-au speriat de țipetele lor, care puteau alarma administrația. Totuși, a doua zi cei bătuți au trecut la scrierea unor note informative. (pp. 81-82, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>să-și scrie „demascările”. În timpul nopții, deținuții de la camera 5 auzeau zgomote, vociferări și țipete[notă: P. Baicu, <i>Povestiri din închisori și lagăre</i>, Oradea, Biblioteca revistei Familia, 1995, pp. 53-54.]. (p. 219, par. 3.)</p>
119	<p>Alți doi deținuți au fost duși în cameră pentru a fi bătuți la o săptămână distanță de prima serie. Ion Ismană a fost torturat în mai multe rânduri atât în celulă, cât și în camera șefului de secție, dar a reușit să strige pe geam suficient de tare cât să fie auzit de director, de gardieni și de ceilalți deținuți. Directorul a venit în camera împreună cu slt. Asandei, căruia i-a cerut să rezolve problema. Lui Ismană i-a fost refuzată cererea de a fi mutat din cameră, astfel că în zilele următoare a dat și el declarațiile solicitate, dar ulterior a vorbit cu deținuții din celelalte camere despre ce a pățit și astfel toată închisoarea a fost prevenită să se ferească de agresori. (p. 82, par. 2, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>După o săptămână, în cameră au fost aduși deținuții Ion Ismană și Gheorghe Miricescu[notă: Maximilian Sobolevski, <i>Proces Verbal de Interogatoriu</i>, 14/10/1953, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 488.]. Ismană a fost maltratată mai puțin, apoi a fost dus în camera șefului de secție, unde a fost bătut de Prisăcaru, Sobolevski, Ion Țigău și Gheorghe Comănici. Pentru că demascatul a început să strige, a fost înapoiat în camera de detenție. După ce timp de câteva ore a fost amenințat de reeducatori, a început din nou să strige la geam, fiind auzit de director, milițieni și, bineînțeles, de deținuți. A fost condus la Biroul Inspecției, în fața lui Mihai Berteș și a lui Pavel Asandi. Acolo, Ismană a spus că a fost bătut și a cerut să fie mutat în altă celulă. Directorul i-a cerut lui Asandi „să se ocupe de această problemă”[notă: <i>Ibidem</i>]. Ismană nu a fost însă mutat din cameră, „fapt care a făcut să spună despre activitatea lui din penitenciar”[notă: <i>Ibidem</i>. Vezi și Ion Ismană, <i>Proces-Verbal (Audierea unui Martor)</i>, 26/10/1954, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 11, f. 175. În iulie 1951, Ismană a fost transferat la Gherla, unde a trecut din nou prin demascare, pentru ca în 1954 să fie martor în primul proces al reeducării. Vezi M. Stănescu, <i>Procesele reeducării (1952-1960)</i>, pp. 95-96.]. Prin urmare, a continuat să fie maltratată până și-a făcut demascarea. (p. 219, par. 4.)</p>
121	<p>Este de reținut faptul că la Brașov nu au mai existat încercări de demascări în forță, ceea ce ne face să credem că, deși ei nu o spun, administrația le-a interzis acest lucru lui Prisăcaru și Sobolevski. De altfel, situația s-a calmat complet după acest incident, singura activitate curentă a informatorilor fiind redactarea unui raport lunar asupra stării de spirit din penitenciar. (p. 82, par. 2, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>În momentul acela a intrat ofițerul politic, fără să se anunțe. Directorul i-a reproșat că intră în timp ce el anchetează un deținut. Ofițerul politic[notă: Baicu redă greșit numele lui Pavel Asandi ca: Dincă. Totodată, politicianul n-a fost închis și nici n-a murit după ce a fost eliberat din închisoare, cum a auzit zvonindu-se autorul. P. Baicu, <i>Povestiri din închisori și lagăre</i>, p. 61.], văzându-se înfruntat, a plecat. A intrat gardianul; m-a luat și m-a dus în celulă. După o oră, o grupă de gardieni cu directorul în frunte ne-a deschis ușa și ne-a strigat: «Toată lumea cu fața la perete!» Sobolevski și Prisăcaru s-au așezat unul lângă altul, repetând că ei sunt de la Pitești. Atunci v-am auzit pe dumneavoastră [Petre Baicu]: «Ați venit să faceți crime!» Cum stăteam cu fața la perete, auzem cum zornăie pe dușumea obiectele zvârlite spre mijlocul camerei: fiare, pietre, bucăți de lemn, sfiori... Părea că au fost răscolite toate ungherele camerei și am auzit vocea directorului: «Sobolevski! Prisăcaru! Faceți-vă bagajul... mama voastră de nemernici!» / Pe toți câți eram în cameră, afară de cei doi, ne-a inundat o boare sufletească!... Apoi am fost răspândiți prin toate încăperile.” [notă: <i>Ibidem</i>.] (p. 222, par. 11.)</p> <p>În continuare, cei doi reeducați transferați de la închisoarea Pitești au stat în camera 5 fără să mai facă ceva în privința demascărilor. După faza-test acțiunea eșuase, fără posibilitatea de a mai fi reluată. (p. 223, par. 5.)</p>

Observații:

Pct. 42: subcapitolul „Etapile sistemului” (p. 47-53) al lui A.M. este o replică a celui al nostru intitulat „III.3.2. Metoda” (p. 131-135), o soluție proprie care constă în întreruperea narațiunii istorice pentru a explica mecanismul demascării și/sau reeducării.

„Mutație” – a Eului, a personalității, a naturii umane – este o idee și o marcă stilistică proprie nouă. Faptul că A.M. cunoște blogul nostru este ilustrat de ceea ce spune pe <http://www.fenomenulpitesti.ro/linkuri> (site-ul său): „Mircea Stănescu - Blogul istoricului Mircea Stănescu, cu câteva articole despre «reeducarea violentă de tip Pitești»”. Sunt și alte elemente ale „Metodei” noastre din care A.M. se inspiră tacit, însă nu mai insistăm asupra lor.

În fine, nu ne putem abține să nu ne întrebăm cum a reușit A.M. această răsucire de viziune, de la îndoiala că o conversiune mentală este posibilă în cazul deținuților de la Pitești, la susținerea că avem de-a face cu o adevărată mutație sufletească, o idee la care ulterior noi am renunțat nu pentru că ar fi fost greșită, ci pentru că era exprimată... filosofic, un limbaj pe care l-am abandonat?

Pct. 43: cel cu care A.M. polemizează – sub acoperire – suntem noi înșine, fapt pe care cititorul obișnuit nu are de unde să-l știe, dat fiind că pasajul nu are vreo trimitere la sursă ori la lucrarea noastră, care devine, din nou, ținta acestui atac subversiv. Puse față în față, cele două texte lămuresc asupra faptului că procedeul, lipsit de cel mai elementar respect pentru efortul altui istoric, se hrănește, parazit, din chiar textul parazitat. Însă apogeul este atins în momentul în care autorul acestei producții ne dă, tot sub acoperire, lecții de științificitate și... de morală („o gravă eroare”).

Pct. 62-64: A.M. rezumă faptele după cartea noastră (fără să indice vreo sursă); totuși, ca în cazul de față, de foarte multe ori este prea complicată problema aceasta a surselor, chiar și/sau mai ales ca acoperire pentru un plagiat!

Pct. 74: informația oficială respectivă este, după cum se vede, extrem de săracă, și, prin urmare, foarte greu de găsit, iar singura ei atestare apare la noi.

Pct. 101: „evacuarea” deținuților este o marcă stilistică proprie nouă, termenii din documente fiind: „transferarea”, „mutarea”.

Pct. 102: un furt limpede ca lumina zilei, întrucât A.M. redă informația plagiată până la nuanță.

Pct. 111-114, 116-119 și 121: demascarea la închisoarea Brașov este o plagiere completă (de conținut, de stil, de surse), întrucât urmează punct cu punct *Istoria* noastră. Ea este atât de evidentă, încât nu se mai poate adăuga nimic la punerea pe două coloane.

Prin urmare, avem următorul centralizator:

Același conținut Fără sursă	Același conținut Aceleași surse	Același conținut Surse diferite
52	46	24

Procesele reeducării

Relativ la subiectul proceselor, vom spune, din experiență, că nu se poate face o analiză a realității în cauză fără a cunoaște fundalul reeducării, așa cum am menționat încă din *Introducerea la Procese*: „O analiză ca cea de față este dificil de făcut în absența unei istorii detaliate a reeducării. Or, în scrierea unei asemenea istorii, pentru care sursele conțin distorsiuni puternice (cele mai multe de factură ideologică), detaliile sunt cele care contează. Lucrările fundamentale care au defrișat subiectul, semnate de Dumitru Bacu, Virgil Ierunca și Paul Goma, rămân inevitabil la nivelul de cunoaștere al momentului în care au fost scrise. Ne-am încumetat doar pentru că avem în lucru o asemenea istorie” (p. 37). La data definitivării lucrării noastre (2008) aveam deja 14 ani de studiu în urmă, și putem depune mărturie că lucrări ca *Procesele* nu se pot realiza, dată fiind natura subiectului și sursele posibile/acesibile, decât după ce consacri subiectului foarte mulți ani de studiu.

Prin urmare, pentru noi, care suntem conștienți de enormele dificultăți pe care le presupune o asemenea istorie, cineva ca A.M., care ne spune că a scris deja o primă ediție a *Istoriei Reeducării* în „aproximativ doi ani” (*lucr. cit.*, p. 16), iar o a doua în alți trei, este un emițător complet nesperat, dacă nu este vorba despre impostură crasă, ca în cazul de față. Orice cercetător autentic știe din experiență că abia după trei ani, în condițiile unor studii riguroase, se produce o „saturare a modelului de analiză” (pentru studiile de tip teoretic) ori o înțelegere a fenomenului în ansamblul său (pentru studiile istorice), cinci ani fiind minimul pentru realizarea unei cercetări științifice veritabile, care să aducă, altfel spus, ceva nou în perimetrul unei discipline.

Devine deci inteligibil de ce subiectul proceselor complică și mai mult studierea subiectului, ceea ce face ca timpul pe care trebuie să fii dispus să i-l aloca să se dubleze. Dacă luăm în calcul și avatarurile accesului la arhivele românești, rezultă că este posibil ca o viață să nu-ți fie de-ajuns.

Primul proces al reeducării (grupul Țurcanu):

1) Deși în *Procese* Primul proces al reeducării ocupă un spațiu de 80 de pagini (p. 39-118), comparativ cu cele 9 pagini ale lui A.M. (p. 132-140), și în ciuda faptului că suntem autorul unei lucrări special dedicate proceselor reeducării, de mare întindere (269 p.), A.M. NE CITEAZĂ O SINGURĂ DATĂ, ÎNTR-O NOTĂ, ȘI NU CA LUCRARE DE ANALIZĂ A SUBIECTULUI, ci ca sursă pentru biografia lui Alexandru Roșianu (p. 132-133, nota 3), comportându-se ca și cum studiul nici n-ar exista, situație care, la fel ca în cazul *Istoriei*, este inacceptabilă în cercetarea istorică. Este, încă o dată, indiciul că asertorul are ce ascunde.

2) Toate temele – dar absolut toate – abordate de A.M. în partea din lucrarea sa dedicată subiectului au fost tratate anterior în lucrarea noastră (prin urmare, nu putem indica nici măcar o excepție), fiind vorba despre un **PLAGIAT DE CONȚINUT** pe cât de selectiv (doar o parte dintre temele lucrării noastre apar în cea a lui A.M.), pe atât de sistematic (acesta rezumă,

aglutinează concluziile noastre parțiale, care DE CELE MAI MULTE ORI NU SUNT ACOPERITE DE SURSE, ÎN TIMP CE ÎN ALTE CAZURI și le justifică *post festum* prin indicarea trimiterilor la sursele de arhivă, citate de noi din abundență).

	A.M.	M.S., <i>Procese</i> (fără altă indicare)
3	<p>Teama de bătaie a fost principalul motiv recunoscut chiar și în această anchetă pentru acceptarea demascării, dar în unele cazuri transformarea concepțiilor s-a produs cu adevărat, deși mai degrabă din motive oportuniste decât din convingere. (p. 136, par. 1, <i>urmează un citat din Gheorghe C. Popescu, insuficient pentru argumentare.</i>)</p> <p>Nici grupul acesta nu a fost compact. Dintre cei menționați mai sus, unii și-au adâncit căderea în urma torturilor și presiunilor la care au fost supuși vreme îndelungată sau din cauza firii mai puțin rezistente, ajungând să își schimbe realmente concepțiile, într-o stare vecină cu nebunia; cele mai cunoscute cazuri sunt ale lui Dan Dumitrescu și Aristotel Popescu. (p. 134, par. 3, <i>fără sursă.</i>)</p>	<p>Caracteristica reeducării de „tip Pitești” constă în faptul că deținuții erau bătuți îngrozitor de către colegii lor de detenție, pentru a-și schimba convingerile. Pentru a arăta schimbarea fundamentală de gândire, „autobiografia” trebuia să fie cât mai negativă cu putință. Cele mai importante „autobiografii” erau scrise și trimise la Ministerul de Interne, pentru a proba schimbarea radicală a gândirii deținuților. Radio Ankara și Radio Londra au aflat că deținuții politici erau torturați în închisorile și lagărele din România, cu scopul de a-și schimba concepțiile. În general, în România și în lume, există puține studii despre reeducare. Majoritatea covârșitoare nu împărtășește teza schimbării radicale de convingeri, ci afirmă că este vorba fie despre simpla „distrugere psihică”, fie, pur și simplu, despre „abrutizare”[notă: Vezi, de exemplu, Jean-Luc Domenach, <i>Chine: l’archipel oublié</i>, Paris, Editura Fayard, 1992, care vorbește despre „conștiință pliată” într-un sens asemănător.]. Analiza noastră este diferită, căci interviu-rile pe care le-am realizat cu foști deținuți reeducați, la aproape 60 de ani distanță de la evenimente, arată că schimbarea modului lor de a gândi și simți este certă, profundă și durabilă. Deținuții reeducați nu formează, cum s-ar putea crede, o categorie compactă și omogenă. Ei pot fi grupați în trei categorii...</p> <p>(<i>Istorie și memorie a reeducării</i>, în „Comunicări prezentate la Simpozionul Experimentul Pitești”, PERT’01, Pitești, 6-8 decembrie 2002, Fundația Culturală Memoria, Filiala Argeș, Pitești, 2003, și la: http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2007/12/istorie-i-memorie-reeducarii.html)</p> <p>Octavian Voinea, reeducat fiind, a cooperat cu anchetatorii Securității în stabilirea și justificarea detaliilor acuzației[notă: Vezi O. Voinea, <i>Masacrarea studențimii române în închisorile de la Pitești, Gherla și Aiud</i>, București, Editura Majadahonda, 1996, p. 121-126]. (p. 47, par. 1.)</p> <p>Ca reeducat, probabil că Pătrășcanu l-ar fi dorit pe Jianu pe banca acuzației... (p. 105, par. 5.)</p> <p>Nicolae Cobălaș, singurul nereeducat de pe banca acuzaților... (p. 107, par. 3.)</p> <p>Este sugestiv că în această fază a procesului s-a renunțat la aiutorul scenariu, produs în anchetă de reeducatul Popa, al scoaterii informațiilor din închisoarea Gherla pe linia el-Viorel Bărbos-Daia Nicoară. (p. 16, par. 2.)</p>

		<p>Faptul este puțin probabil: dacă nu ar fi fost reeducat, Octavian Voinea ar fi putut fi zdrobit în anchetă până ar fi produs informația de unul singur; iar dacă era reeducat, era capabil să facă acest lucru tot de unul singur. (p. 199, par. 4.)</p> <p>În mod similar, comportamentul său [Gheorghe Calciu] în anchetă, de negare a acuzațiilor, ne apare – în lumina acestei informații – mai degrabă ca o prelungire a comportamentului de reeducat care dorește să raționalizeze munca informativă, decât ca unul de sfidare a anchetei. (p. 208, par. 2.)</p> <p>Apoi, el [Valeriu Negulescu] atacă depoziția lui Dan Dumitrescu, în care martorul reeducat spunea că „directiva” în discuție ar fi fost dată în 1948 la Suceava, aserțiune care le contrazice pe cele care vorbesc de Jilava anului 1949. (p. 247, par. 1.)</p> <p>Tot Voinea afirmă că [Nutti Pătrășcanu] a murit reeducat... (p. 277, par. 2.)</p> <p>Pentru că primul [Dan Dumitrescu] era un reeducat de o violență verbală extremă... (pp. 279-280.)</p> <p>În timpul în care deținutul [Dan Dumitrescu] agoniza, Pavel Grimalschi îl îngrijea, în vreme ce reeducatul Aristotel Popescu a rămas ca de piatră, în poziție „reglementară” de demascare. (p. 280, par. 3.)</p>
6	<p>Din această categorie [a inculpaților care au „realizat că asumarea vinovăției i-ar fi condamnat la moarte”] s-au remarcat îndeosebi doi deținuți: Eugen Țurcanu, care a refuzat de la început până la sfârșit să mintă că acțiunea a fost una legionară... (p. 137, par. 1, <i>fără sursă.</i>)</p> <p>Atitudinea lui Eugen Țurcanu a rămas constantă pe tot parcursul cercetărilor, de împotrivire față de acuzațiile care i se aduceau... (p. 139, par. 4, <i>fără sursă.</i>)</p>	<p>Nu știm dacă și/sau în ce măsură Securitatea a folosit bătaia și torturile. Faptul ne pare a fi cert în cazul lui Țurcanu, care pe tot timpul anchetei a susținut că tot ce a făcut s-a petrecut la ordinele Partidului și ale MAI/Securității, și nu a dat nici o declarație, ci i s-au luat doar procese verbale de interogatoriu. Modul de desfășurare a interogatoriilor sale – cu pauze lungi și reveniri dese asupra aceluiași chestiuni, cu neconsemnarea răspunsurilor date, cu smulgerea răspunsurilor și semnarea anchetatului după fiecare dintre ele – conduce la o asemenea deducție. Mai mult, aceasta este confirmată de o aserțiune ostentativă a lui Țurcanu din ultimul său cuvânt la proces, fără nici o legătură directă cu contextul, ceea ce arată că pentru actorii punerii în scenă era de notorietate faptul că el fusese bătut în anchetă. Iată-o: „spun aceasta cu atât mai mult cu cât nu am fost supus niciunei violențe la anchetă.”[notă: Fond „Penal”, dos. 26 979, <i>Dactilograma procesului</i>, vol. 11, ff. 190 v (verso)-191 r (recto).] (p. 45, par. 2.)</p>
7	<p>... căroră li se adaugă Nicolae Cobălăș – dovada că procesul era o mascaradă care viza în subsidiar îndepărtarea unor deținuți incomozi prin cunoștințele pe care le dobândiseră. Cobălăș este cel care, în viziunea procurorilor, ar fi dat dispoziție legionarilor din închisori să înceapă acțiunea</p>	<p>Cobălăș, care pe toată perioada desfășurării reeducării „de tip Pitești” a fost închis la Aiud, a fost inclus în acest lot pentru a face legătura dintre Mișcarea Legionară și reeducare, întrucât anterior arestării, în perioada 1947-1948, fusese șeful Mișcării Legionare din județul Fălțiceni și al rețelei de informații al acesteia pe regionala Moldova. Astfel se voiau probate acuzațiile de: organizare în penitenciar, spionaj și inițiere a reeducării de către Mișcarea Legionară. El a auzit prima dată de</p>

	<p>violentă, în condițiile în care el nu a fost închis nici la Pitești, nici la Gherla. Implicarea lui s-a făcut pe considerentul că disciplina legionară le impunea să acționeze numai la ordinul unui superior, astfel că trebuia găsit în închisori un deținut cu prestigiu care să fie folosit drept curea de transmisie între dispoziția lui Horia Sima și agresorii din penitenciar. (p. 137, par. 2, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>demascare în lagărul de la Valea Nistrului, de la fostul student Cărciumaru (unde a fost închis de la sfârșitul lui aprilie 1951 și până în septembrie 1952) și la închisoarea Aiud (unde a fost încarcerat în perioada septembrie 1953-1 iunie 1953) de la foștii studenți Eugen Dimitrov, Mija și Adrian Cărăușu. A înțeles atunci că este vorba de „o activitate de reluare și urmărire a tot ce făcuse anterior, ceva pentru care nu există un nume adecuat”[notă: Nicolae Cobălăș, <i>Declarație</i>, 18/10/1953, <i>Memorialul ororii</i>, p. 464.]. (pp. 78-79.)</p> <p>Calciu era asemeni celorlalți doi [Cristian Paul Șerbănescu și Constantin P. Ionescu]: știa prea multe. (p. 208, par. 1.)</p>
13	<p>Atitudinea lui Eugen Țurcanu a rămas constantă pe tot parcursul cercetărilor, de împotrivire față de acuzațiile care i se aduceau. (...) Interogatoriul de apărare care i s-a luat în timpul procesului marchează o schimbare a atitudinii sale cu 180 de grade, Țurcanu declarând dintr-o dată că a acționat la ordinul lui Nicolae Cobălăș, care ar fi cerut inclusiv uciderea lui Bogdanovici. (p. 139, par. 4, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Lui Dan Dumitrescu i se imputa că la Suceava a făcut parte din „comandamentul legionar”, alături de Nicolae Cobălăș[notă: <i>Rechizitoriul</i> Nr. 2214 din 20 septembrie 1954, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 665]. Apoi, că el ar fi transmis lui Eugen Țurcanu ordinul lui Nicolae Cobălăș și Nicolae Păslaru (un alt șef legionar de la Suceava) de a-l omorî pe Alexandru Bogdanovici. (p. 81, par. 3.)</p> <p>Spre deosebire de anchetă, unde Țurcanu se comportase așa cum îl descrie Octavian Voinea, în proces răsturnarea este totală, el susținând integral linia politică a regimului. Interogatoriul său cuprinde două părți. În prima, acreditează caracterul legionar al reeducării, începând cu închisoarea Suceava și continuând cu Pitești și Gherla. În cea de-a doua, susține varianta rechizitoriului cu privire la Nicolae Cobălăș, inculpatul care se dovedise refractar pe parcursul procesului. Întrucât următorul interogat va fi însuși Nicolae Cobălăș, s-ar putea crede că președintele completului urmărea un efect psihologic. Lucrurile nu stau însă deloc așa, nu este vorba de nici o regie. Partea a doua a interogatoriului lui Țurcanu este o completare ulterioară, după cum indică în mod explicit însăși dactilograma. Faptul că Țurcanu semnează numai după prima parte a interogatoriului său arată fără tăgadă că cea de-a doua parte este o „completare” petrecută după audierea celorlalți inculpați, în speță a lui Nicolae Cobălăș. (pp. 85-86.)</p> <p>(v. și poziția ulterioară a lui Țurcanu, pentru care avem o lungă relatare și argumentare, și, dată fiind situația, nu o putem reproduce aici; pp. 110-113.)</p>
15	<p>Singurii acuzați care nu au fost împușcați au fost Alexandru Popa, Octavian Voinea, Aristotel Popescu, Pafnutie Pătrășcanu și Dan Dumitrescu. Recursul acestora a fost respins pe 31 august 1957, însă este foarte probabil ca ei să nu fi fost înștiințați de înaintarea recursului și cu siguranță nu știau pentru ce sunt ținuti în viață până când, în vara lui 1957, au fost folosiți ca martori ai acuzării într-un alt proces legat de acțiunea de la Pitești. (p. 140, par. ult., <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Cei cinci deținuți [Alexandru Popa, Octavian Voinea, Nutti Pătrășcanu, Dan Dumitrescu și Aristotel Popescu] au fost ținuti aproape trei ani fără să li se comunice că au fost condamnați la moarte, timp în care au fost folosiți ca martori ai acuzării în procesele intentate foștilor șefi ai Mișcării Legionare în perioada 1956-1957, cărora li s-a pus în sarcină responsabilitatea reeducării. (p. 261, par. 1.)</p> <p><i>Comutări ale pedepsei cu moartea</i> Pe 25 iunie 1957, la închisoarea militară Uranus, celor cinci deținuți li s-a comunicat conținutul sentinței din 10 noiembrie 1954[notă: <i>Adresă</i> nr. 13 020, din 31/07/1957, a Tribunalului Militar al Regiunii a II-a Militare, București, către Tribunalul Suprem – Colegiul Militar, vol. 11, f. 390.</p>

		<p>Voinea se înșeală când afirmă că evenimentul a avut loc „prin luna iulie”. Vezi <i>Masacrarea studențimii române în închisorile de la Pitești, Gherla, Aiud. Mărturii redactate de Gheorghe Andreica</i>, București, Editura Majadahonda, 1996, p. 142.]. Cu același prilej, li s-a cerut să facă recurs împotriva deciziei Tribunalului. Au făcut cu toții[notă: Vezi <i>Cererile de recurs</i>, 25/06/1957, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 11, ff. 384-388.]. Pentru Dan Dumitrescu și Nutti Pătrășcanu solicitarea schimbării pedepsei cu moartea în „muncă silnică” este redactată de un avocat (probabil din oficiu) pe nume Răzescu, și a fost depusă pe 29 august 1957[notă: <i>Motiv de casare</i> din partea recurenților Nutti Pătrășcanu și Dan Dumitrescu, 29/08/1957, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 11, f. 398.]. Pentru Alexandru Popa, Octavian Voinea, Nutti Pătrășcanu și Dan Dumitrescu ni se spune că au fost înaintate „cereri de grațiere sau comutarea pedepsei cu moartea”, care au fost atașate dosarului nr. 24/1954 al aceluiași Tribunal Militar pentru Unitățile MAI[notă: <i>Adresă</i> a Tribunalului Militar al Regiunii a II-a Militare București către Ministerul Justiției – Direcția Tribunalelelor Militare, 5/09/1957, în <i>Memorialul ororii</i>, pp. 770-776. Nu ni se spune însă și cine le-a înaintat: condamnații sau avocații lor, iar aceste cereri nu se regăsesc în dosarul pe care l-am consultat. În tot cazul, după cum se va vedea mai jos, Octavian Voinea neagă că ar fi făcut o asemenea cerere.]. În dosar se găsește și o cerere a lui Dan Dumitrescu către președintele Tribunalului Suprem, Colegiul Militar, prin care solicită „să nu fiu executat”[notă: <i>Cerere</i> a lui Dan Dumitrescu adresată Președintelui Tribunalului Militar Suprem (de fapt Tribunalul Suprem, Colegiul Militar), București, 15/07/1957, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 11, ff. 392-393. Conform rezoluției, cererea a fost atașată recursurilor condamnaților la moarte.]. Aristotel Popescu a spus că „refuz să fac cerere de grațiere la Prezidiul Marelui Adunări Naționale a R.P.R.-ului.”[notă: Cf. Aristotel Popescu, <i>Declarație</i>, 4/09/1957, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 12, f. 29; <i>Adresă</i> a Tribunalului Militar al Regiunii a II-a Militare București către Ministerul Justiției – Direcția Tribunalelelor Militare, 5/09/1957, în <i>Memorialul ororii</i>, p. 771.] (p. 257, par. 1.)</p> <p>Pe 30 august 1957, Colegiul Militar al Tribunalului Suprem al RPR ia act de cererile de recurs ale celor cinci condamnați la moarte[<i>Incheiere de ședință</i> din 30/08/1957, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 11, f. 400.]. În cursul ședinței, „Reprezentantul Procuraturii [maiorul de Justiție Gheorghe Alexandru – <i>n.n.</i>] a pus concluziuni de respingere a recursurilor inculpaților, după care [instanța], văzînd că este nevoie de timp pentru a delibera”, a amînat hotărîrea pentru a doua zi. În ședința din ziua următoare, Tribunalul a decis „în numele poporului”, că „Respinge recursurile declarate” și i-a obligat pe deținuți să plătească 25 de lei de fiecare pentru cheltuielile de judecată.[notă: <i>Minuta deciziei</i> nr. 468 a Colegiului Militar al Tribunalului Suprem din 31/08/1957, Fond „Penal”, dos. 26 979, vol. 11, f. 401. Membrii completului au fost următorii: col. Alexandru Apostoliu, președinte; col. D. Ecovescu și col. Emilian Anton, judecători; mr. Augustin Tătaru, consultant; și mr. Gheorghe Alexandru, procuror.] (p. 258, par. 2.)</p>
--	--	---

Observații:

Este remarcabil că A.M. s-a convins că unii dintre deținuții trecuți prin reeducare și-au schimbat radical concepțiile/convingerile (**pct. 3**), fapt cu atât mai straniu cu cât câteva pagini înainte se dedase la un adevărat atac subversiv împotriva acestei „teze” a mea, schițată pentru prima dată în 2005, susținută apoi în lucrarea de doctorat din 1999 (A.M. a avut acces la ea prin intermediul studiului rezumat din PERT’01/2003, pe care îl indică în *Bibliografie*) și în studiile ulterioare. O face însă doar în urma dovezilor copleșitoare, bazate pe surse, pe care le-am prezentat în *Procese*, lucrare pe care, repet, nu o citează nici măcar o singură dată ca studiu în sine.

Poziția lui Țurcanu în anchetă (**pct. 6**) și în prima parte a procesului său, la fel ca și motivațiile – diferite – ale implicării unora dintre deținuți (**pct. 7**), tratate de noi pe larg, sunt și ele plagiate după *Procese*.

Pentru **pct. 13** cităm, fără alte comentarii, o notă din lucrarea noastră (p. 85, n. 181), care arată postura flagrantă a lui A.M.: „Transcrierea de către grefier a interogatoriilor este practic ilizibilă. Aceste documente au fost descifrate cu răbdare de către Octavian Tomuța, de a cărui muncă ne-am folosit pentru a reda transcrierea de față. Pentru interogatoriul lui Eugen Țurcanu a se vedea «Vremea Dreptei», București, anul II, nr. 5, 8-14 ianuarie 1999, p. 2”. Cam așa arată o citare cinstită a muncii cuiva...

La **pct. 15** se vede cât de complicată este această căutare, punere în pagină și redactare a informației legate de soarta celor cinci reeducați.

Prin urmare, avem următorul centralizator:

Același conținut Fără sursă	Același conținut Aceleași surse	Același conținut Surse diferite
13	2	2

Al doilea proces al reeducării (cadrele MAI și/sau Securității):

1) Deși în *Procese* Al doilea proces al reeducării ocupă un spațiu de 80 de pagini (p. 119-198), comparativ cu cele 8 pagini ale lui A.M. (p. 141-148), și în ciuda faptului că suntem autorul unei lucrări special dedicate proceselor reeducării, de mare întindere (269 p.), A.M. NU NE CITEAZĂ NICI O DATĂ, comportându-se ca și cum studiul nici n-ar exista, situație inacceptabilă în cercetarea istorică. Este, încă o dată, indiciul că are ce ascunde.

2) Idem cu pct. 2) de la expunerea noastră privitoare la *Primul proces al reeducării*.

Nr.	A.M.	M.S., <i>Procese</i> (fără altă indicare)
1	...primele declarații ale lui Vășcan și Avădani , destul de generale și anodine . (p. 141, par. 3; <i>fără sursă</i> .)	Constantin Avădăni a indicat că a participat la reeducare sub ordinele lui Gheorghe Sucigan și Tudor Sepeanu[notă: Constantin Avădăni, <i>Interogator de inculpat</i> , 26/09/1956, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 6, ff. 372-375]. În chip de concluzie a spus: „Metoda demascării nu s-a interzis propriu zis niciodată, pentru că nu [știu] să fie venit un ordin categoric în acest sens.”[notă: <i>Ibidem</i> , f. 375 r.] A retractat apoi câteva chestiuni anodine pe care le asumase în anchetă. (p. 135, par. 2.)

		<p>Pentru ocurențe, a se vedea și: Cornel Pop (...) făcând dintr-un fapt anodin o acoperire conspirativă. (p. 135, par. 3.)</p> <p>Maria Alexandrescu (...) a declarat chestiuni mai degrabă anodine, fără să acuze pe nimeni. (p. 142, par. 6.)</p>
5	<p>Anchetarea lui Tudor Sepeanu ne demonstrează faptul că documentele Securității sunt o sursă incertă, subiectivă, mistificatoare sau, în cel mai bun caz, parțială. (p. 143, par. 2, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Nu este clar dacă pe front i s-a permis să plece într-un moment în care definiția antonesciană a „evreului” era mai laxă sau dacă s-a făcut o greșeală. Ce declară el nu este deloc lămuritor: „cu toate că am spus că sunt jumate evreu și jumate român, m-au mobilizat”[notă: Tudor Sepeanu, <i>Interogator de inculpat</i>, 25/09/1956, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 6, f. 355 r.]. Iată ce spune și documentul oficial prin care a fost înștiințat: „În conformitate cu ordinul M.A.N.[,] Direcția Personalului[,] Nr. 57962 din 28 Iunie 1943; / Binevoii a cunoaște că prin Decretul Nr. 1.550 din 31 Mai 1943, publicat în M.Of. Nr. 129 din 5 Iunie 1943[,] a-ți fost șters din controalele Ofițerilor de rezervă pe data de 5 Decembrie 1940 și vărsat Cercului Teritorial București, ca unul ce aveți calitatea de evreu.”[notă: <i>Adresă</i> Nr. 4510 a Corpului de Munte P.S., Grupul Vânători Călări, Biroul Mobilizări, 5/07/1943, semnată de cpt. Eugeniu Săvoiu, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 7, f. 326.] Probabil că se făcuse, totuși, o greșeală – dar nu este sigur. (p. 123, par. 1.)</p>
6	<p>... audierea tuturor celor implicați, de la personalul angajat al Serviciului Operativ/Inspecții din București și șoferul personal al lui Iosif Nemeș, până la Iosif Nemeș însuși, Ion Baci (directorul DGP), Coman Stoilescu, Gavrilă Birtaş, Alexandru Roșianu și Mișu Dulgheru. Vinovații trebuiau găsiți în altă parte însă. (pp. 143-144, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Gavrilă Birtaş (...) locul său real ar fi fost, într-o altă justiție decât cea comunistă, pe banca acuzaților. (p. 158, par. 1.)</p> <p>Iosif Nemeș (...) Și locul acestui martor ar fi fost pe banca acuzaților. (p. 158, par. 2.)</p> <p>Toma Chirion (...) Și locul acestui fost cadru al Securității ar fi fost, într-un proces normal, tot pe banca acuzării. (p. 165, par. 1.)</p> <p>Paraschiv Radu (...) Și locul acestui ofițer ar fi fost tot pe banca acuzaților. (p. 165, par. 4.)</p> <p>Constantin Zincă (...) Și locul acestui ofițer ar fi fost tot pe banca acuzării. (p. 165, par. 5.)</p>
9	<p>[Sepeanu] Fiind un tip inteligent, el a realizat că nu poate trimite ordine scrise subordonaților săi pentru pornirea bătailor, așa încât nu le-a dat prea multe indicații despre metodele pe care au voie să le folosească în vederea obținerii rezultatelor. Dimpotrivă, i-a stimulat pe aceștia să</p>	<p>...el [Sepeanu] a eludat, la fel de neverosimil, implicarea conducerii Securității în organizarea, coordonarea și controlul atrocităților. Acesta a fost colacul său de salvare în anchetă, pe care, cu inteligența și experiența sa, l-a exploatat din plin. (p. 127, par. 1.)</p> <p>acțiunea avea loc prin ordine telefonice și verbale, transmise ofițerilor la fața locului, cu prilejul inspecțiilor, sau prin chemarea lor la raport, în Centrală.</p>

<p>dezvolte orice fel de acțiune care ar fi dat rezultate, lăudând cantitatea mare de material care îi ajungea din Pitești și Gherla. (p. 144, par. 3, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Spre deosebire de perioada Nemeș, spune și dactilografa Serviciului: „Instrucțiunile erau date numai de către Sepeanu – vorbesc despre instrucțiunile importante – și întotdeauna numai verbal.”[notă: Maria Alexandrescu, <i>Declarație de martor</i>, 8/02/1955, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 3, f. 66 v.] (<i>Istorie</i>, p. 204, par. 1.)</p> <p>În fapt, el [Sepeanu] fusese un ofițer eficace, foarte exigent cu subalternii, cărora, după ce le stabilea sarcinile, le lăsa o marjă de inițiativă largă, atât în alegerea soluțiilor, cât și a metodelor operative. (<i>Istorie</i>, p. 254, par. 2.)</p> <p>„Sepeanu a dat instrucțiuni sumare de felul cum trebuie să se lucreze în penitenciare. De cele mai multe ori, atunci când ofițerii din birourile de inspecții cereau îndrumări[,] Sepeanu le recomanda «să-și bată capul singuri».”[notă: Iancu Șerban, <i>Declarație de martor</i>, 10/02/1955, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 3, f. 60 r.] (<i>Istorie</i>, p. 203, par. 2.)</p> <p>Bacheș arată și ce aștepta nou șef de la subalternii pe care și-i formase: „Acesta – Sepeanu – era interesat să iasă cât mai mult material – nu-l interesau însă metodele aplicate[,] acceptînd orice inițiativă în această privință. Aceasta o deduc din faptul că niciun ofițer din birourile de inspecții n-a fost sancționat[,] nici măcar nu i s-a atras atenția, de către Sepeanu[,] pentru că ar fi folosit vreo metodă, sau alta. / Sepeanu critica pe cei care nu aduceau informații.”[notă: Ion Bacheș, <i>Declarație de martor</i>, 12/02/1955, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 3, ff. 52 r-v.] (<i>Istorie</i>, p. 203, par. 4.)</p> <p>Sepeanu a inspectat închisoarea [Brașov], prilej cu care s-a arătat nemulțumit de activitatea lui Iagăru: „a venit la mine și a zis că ce fac eu la acest Penitenciar, că stau degeaba, și că nu fac nimic, că alte Penitenciare dau material bogat[,] numai declarații[,] iar eu nu dau nimic, dănd exemplu Penitenciarul Orășului]. Pitești, și Canalul, unde mi-a zis – [«]futu[-]ți mama ta – dacă nu vei face treabă, vei fi chemat la București[,] la D.G.P., unde vei fi schimbat și trimis în altă parte.[»]”[notă: Iagăru spune că evenimentul s-a petrecut în iulie sau august, însă este vorba de iulie. Cf. <i>Ibidem</i>, ff. 291 r-v.] Șeful voia „K[i]lo[grame]” de informații, ca la „Pitești și Gherla”[notă: <i>Idem</i>, <i>Depoziție de martor</i>, 27/09/1956, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 6, f. 415 r.] (<i>Istorie</i>, p. 216, par. 4.)</p> <p>Avram Hahamu (...) a spus că Sucigan era lăudat de Sepeanu, care promitea „că-l face căpitan [pentru] că folosește metode ... [cuvânt neînțeles: barbare?] pentru obținerea materialului.”[notă: Avram Hahamu, <i>Depoziție de martor</i>, 27/09/1956, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 6, ff. 422 r-v.] (p. 146, par. 3.)</p> <p>[Sepeanu]: „Pentru mine, Mircea și Sucigan au fost cei mai buni, au avut o serie de lucruri bune, acțiune cu rezultate bune. Erau printre cei mai buni băieți ai noștri.”[notă: Tudor Sepeanu, <i>Interogator de inculpat</i>, 25/09/1956, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 6, f. 359] (p. 134, par. 2.)</p>
--	---

21	<p>A doua zi, pe 26 septembrie 1956, a venit rândul acuzaților din Gherla să se apere, dar nici Gheorghe Sucigan, Constantin Avădăni, nici Viorel Bărbos nu au făcut-o foarte convingător. Cei trei și-au retras unele declarații din anchetă, probabil smulse prin presiuni (de pildă, Bărbos) a negat că ar fi făcut parte din rețeaua de spionaj în care ancheta îl introdusese. (p. 147, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Pe 26 septembrie au fost interogați: Gheorghe Sucigan, Constantin Avădăni și Viorel Bărbos. Sucigan a relatat că extinderea reeducării la închisoarea Gherla s-a făcut la ordinele și indicațiile amănunțite ale lui Sepeanu, la fel ca și începerea maltratărilor. Din anchetă retractează afirmația că ar fi fost servil față de deținuții-cadre ale reeducării („legionari”) și „faptul că aș fi avut atitudine dușmănoasă că nu am raportat morții” din reeducare. De aici se înțelege că nu a raportat morții pentru că șeful său direct, Sepeanu, nu era interesat de morții care rămăneau cu morții, ci de vii care își făceau demascarea. În fine, a recunoscut că a întreținut relații sexuale cu soțiile unor deținuți închiși la Gherla.</p> <p>Constantin Avădăni a indicat că a participat la reeducare sub ordinele lui Gheorghe Sucigan și Tudor Sepeanu. În chip de concluzie a spus: „Metoda demascării nu s-a interzis propriu zis niciodată, pentru că nu [știu] să fie venit un ordin categoric în acest sens.” A retractat apoi câteva chestiuni anodine pe care le asumase în anchetă.</p> <p>Viorel Bărbos – fără să precizeze că retractează afirmațiile din anchetă – a negat apartenența sa la așa-zisa organizație condusă de artista Daia Nicoară. Pe aceasta a cunoscut-o la Clinica ORL din Cluj, unde se trata, însă nu au avut cu ea nicio legătură. A relatat apoi că într-o zi din 1947, fiind beat și căutând o fată, a dat peste o ședință legionară care se ținea într-o mansardă, la care a luat parte și Cornel Pop. Probabil că acest deținut, reeducat la Pitești, care a fost închis apoi și la Gherla, l-a demascat ca legionar, făcând dintr-un fapt anodin o acoperire conspirativă. A negat și afirmația fictivă a lui Alexandru Popa din anchetă, prin care susținea că i-ar fi transmis medicului material informativ din închisoare ca să-l ducă Daiei Nicoară. În fine, a recunoscut că în cazul unui deținut, (?) Masler, a transmis familiei că se află în închisoarea Gherla și este sănătos.</p> <p>[sursa: Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 6, ff. 365-378] (pp. 134-135.)</p>
25	<p>Sentința a fost pronunțată pe 20 aprilie 1957 (...). În octombrie 1957 recursurile celor șapte au fost respinse, dar un decret al Prezidiului Marii Adunări Naționale avea să îi elibereze din închisoare la 13 noiembrie 1957. (p. 148, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Pe 20 aprilie 1957 a fost dată sentința[notă: <i>Încheiere</i> de ședință, 20/04/1957, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 7, ff. 380 r-383 v; <i>Proces-verbal (minuta)</i> nr. 101, 20/04/1957, vol. 7, ff. 359-360. Completul a fost același ca cel de la ședința precedentă: președinte, mr. Ioan Branovici, asesori populari: lt.-col. Mihail Secoșanu și lt.-col. Ioan Nichita.]. (...)</p> <p>Pronunțarea a fost amân timer pentru 14 octombrie. (...) La termen, tot în prezența recurenților, a fost dată sentința[notă: <i>Decizia</i> Nr. 563, 14/10/1957, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol. 7, ff. 454-459; <i>Minuta</i> deciziei Nr. 563 a Tribunalului Suprem, Colegiul Militar, 14/10/1957, vol. 7, f. 453.]. (...)</p> <p>Cele șase foste cadre MAI și medicul Viorel Bărbos au fost eliberați pe 13 noiembrie 1957 de la închisoarea Ocnele Mari, fiind grațiați de restul pedepsei în baza Decretului 534 din 6 noiembrie 1957 al Prezidiului Marii Adunări Naționale[notă: <i>Ordin de punere în libertate</i>, transmis de col. Vasile Lixandru și primit de lt.-maj. Constantin Enea, comandantul închisorii Ocnele Mari, Fond „Penal”, dos. 25 390, vol 10, f. 227.]. (pp. 182, par. 2; 189, par. 3; 192, par. 2; 195, par. 4.)</p>

Observații:

Termenul „anodin(e)”, (**pct. 1**) este una din mărcile noastre stilistice, iar folosirea lui este pusă de A.M., urmându-ne pe noi, la fel de fraudulos, în legătură cu relatarea lui Avădăni.

Concluzia de la **pct. 5** nu este argumentată nici prin trimitere la surse, nici prin vreo analiză, semn clar că și-a însușit-o de la noi.

Pct. 21: doar de la noi se înțelege de ce apărarea inculpaților nu ar fi fost, cum spune A.M., „neconvingătoare”.

Prin urmare, avem următorul centralizator:

Același conținut Fără sursă	Același conținut Aceleași surse	Același conținut Surse diferite
16	8	2

Al treilea proces al reeducării (grupul Valeriu Negulescu):

1) Deși în *Procese* Al treilea proces al reeducării ocupă un spațiu de 54 de pagini (p. 199-252), comparativ cu cele 7 pagini ale lui A.M. (p. 149-155), și în ciuda faptului că suntem autorul unei lucrări special dedicate proceselor reeducării, de mare întindere (269 p.), A.M. NU NE CITEAZĂ NICI O DATĂ, comportându-se ca și cum studiul nici n-ar exista, situație inacceptabilă în cercetarea istorică. Este, încă o dată, indiciul că are ce ascunde.

2) Idem cu pct. 2) de la expunerea noastră privitoare la *Primul și Cel de-al doilea proces al reeducării*.

3) Frapant este că expunerea noastră cronologică este furată sistematic, prin urmare din acest punct de vedere nici nu mai avem ce indica, întrucât o simplă comparație este lămuritoare.

Nr.	A.M.	M.S., <i>Procese</i> (fără altă indicare)
1	<p>Selecția inculpaților s-a făcut aproape aleatoriu, pentru a înlătura o serie de martori incomozi ai demascărilor, dar nu numai. (p. 149, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Selecția arbitrară: Virgil Bordeianu (...) a indicat încă o dată arbitrariul selecției pe care o operase Securitatea față cu deținuții trecuți prin reeducare. (p. 223, par. 1.)</p> <p>Virgil Bordeianu a relatat un episod și o convorbire avută cu Eronim Comșa, unul dintre martorii acuzării, ambele petrecute în 1952, la Baia Sprie, din care se vede foarte bine arbitrariul juridic al inculpării: faptul că unii dintre acești martori-victime fuseseră, ulterior demascării lor, mai implicați în reeducare decât înșiși inculpații[notă: Virgil Bordeianu, <i>Supliment de interogatoriu</i>, 29/01/1957, Fond „Penal”, dos. 25 387, vol. 5, f. 184.]. La fel face și Gheorghe Caziuc, care arată înspre Virgil Coifan – care în 1950 l-a înlocuit în comitetul de demascare de la camera 3 „corecție”, de la închisoarea Pitești – dar și înspre Eronim Comșa, foarte activ printre deținuții legionari închiși la Jilava și la Pitești înainte de trecerea lui prin reeducare[notă: Gheorghe Caziuc, <i>Supliment de interogatoriu</i>, 29/01/1957, Fond „Penal”, dos. 25 387, vol. 5, ff. 187 r-v.]. (p. 218, par. 4.)</p>

		<p>[Caziuc] A scos și el în evidență arbitrariul inculpării, de vreme ce Alexandru Popa și Nutti Pătrășcanu (pe atunci proaspăt reeducat) – martorii acuzării de acum – fuseseră unii dintre cei cu care Țurcanu analizase, în decembrie 1949, comportamentul lui Bogdanovici în reeducarea de la Suceava. Și, după cum el însuși a precizat, Caziuc cunoștea bine situația, ca unul care, alături de Alexandru Popa și Virgil Bordeianu, participase la reeducarea de la Suceava. În fine, a confirmat și el că Opreșan a fost bătut pe măsura funcției pe care o avusese în Mișcarea Legionară. (p. 223, par. 2.)</p> <p>Înlăturarea martorilor incomozi: Calciu era asemeni celorlalți doi [Cristian Paul Șerbănescu și Constantin P. Ionescu]: știa prea multe. (p. 208, par. 1.)</p>
2	<p>În ceea ce privește metodele aplicate, ea [ancheta] pare să fie cea mai dură... (p. 149, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Cel puțin unii dintre ei au fost bătuți, așa cum se poate deduce din documente în cazul lui Iosif V. Iosif.[notă: Iosif V. Iosif, <i>Declarație</i>, 1/04/1957, Interne, Fond „Penal”, dos. 25 387, vol. 7, f. 351. În document Iosif cere să i se cumpere țigări din banii pe care îi câștigase cât timp muncise în fabrică, la Gherla. Pe el se află o rezoluție a lt.-maj. Gheorghe Enoiu, bătaușul Internelor, din 5 aprilie, în care se spune că i s-au dat câte cinci țigări zilnic.] (p. 210, par. 2.)</p> <p>Ancheta a continuat cu presiuni psihice și amenințări de represalii asupra familiei... (...) În general, ca în cazul deținuților trecuți prin demascare, amenințarea cu tortura de tip Pitești sau supunerea la emoții puternice antrena un tremur puternic al corpului, care nu putea fi oprit. (...) În urma tentativei de a se omorî, Traian Popescu a fost transportat la închisoarea Văcărești. (pp. 200, par. 3; 203, par. 2.)</p> <p>Ancheta sa [Gheorghe Calciu] a durat șapte-opt luni, s-a desfășurat sub presiune și a fost epuizantă, dar nu a fost bătut sau torturat: „[Anchetele] Erau foarte dure, dar nu cu bătaie. Țineau uneori câte douăzecișipatru de ore.”[notă: Monahul Moise, „Viața este Hristos...” – de vorbă cu Părintele Gheorghe Calciu, interviu realizat în 2006 la Mănăstirea Diaconesti, în <i>Viața Părintelui Gheorghe Calciu după mărturiile sale și ale altora</i>, ed. îngr. la Mănăstirea Diaconesti, cu o predoslovie a ÎPS Mitropolit Bartolomeu Valeriu Anania, București, Editura Christiana, 2007, p. 57.] (p. 209, par. 2.)</p>
3	<p>Particularitatea cea mai importantă a lotului, dincolo de eterogenitatea lui și de lipsa aproape completă a vinovațiilor celor acuzați, a fost rezistența dură pe care au opus-o cererilor anchetei. (p. 149, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Despre vinovații: Niciunul dintre deținuți, oricât de implicat ar fi fost în crimele și torturile din reeducare – inclusiv Eugen Țurcanu, deținutul căruia reeducarea îi datorează foarte mult prin angajamentul său total – nu poate fi considerat vinovat pentru rolul impus în reeducare, ca și pentru nivelul de decădere umană la care au fost aduși. Aceasta nu-i scutește însă de o doză variabilă de responsabilitate. Ea merge de la un maxim, în cazul grupului inițial care a constituit dispozitivul de</p>

		<p>maltratare de la începutul acțiunii, până la un minim, în cel al deținuților care nu au fost maltratați, dar au fost amenințați cu maltratarea, înainte de a fi angrenați în reeducare. (p. 209, par. 2.)</p> <p>Despre rezistență: Prin urmare, în afară de Valeriu Negulescu și Gheorghe Calciu, care, după cum am văzut, au rezistat în anchetă, inculpații au negat, într-o manieră implicită, declarațiile date anterior. (p. 214, par. 5.)</p> <p>Circumstanțele atenuante au fost efectul modului în care inculpații se bătuseră în proces pentru a-și dovedi nevinovăția. (p. 244, par. 2.)</p>
10	<p>Calciu a luat hotărârea să se sinucidă, dar a fost împiedicat. După ridicarea liderilor agresorilor din Gherla în 1952, Gheorghe Calciu a trimis Ministerului de Interne un raport în care arăta ce anume din demascarea sa este adevărat, ce este fals, și cum și cum i-a fost smulsă prin torturi. (p. 153, par. 4, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p><i>Coifan Virgil este acela, din cauza căruia a vrut Calciu să se sinucidă.</i>[notă: Alexandru Diaconescu, <i>Concluzii apărării încu inculpatului Calciu Gheorghe, în ședința din 6 mai 1957, dosar nr. 1730/956, Col. de fond al Tribunalului reg. II-a militară, Fond „Penal”, dos. 25 387, vol. 5, ff. 413-414.]</i></p> <p>(p. 240, par. 1.)</p> <p>În aprilie 1952, Gheorghe Calciu a înaintat un raport către MAL, prin administrația de la Gherla, în care arăta ce este real și ce este ireal în „demascarea” pe care o dăduse la Pitești[notă: Gheorghe Calciu, <i>Motive de recurs</i>, 13/07/1957, Fond „Penal”, dos. 25 387, vol. 5, f. 478 v.]. Securitatea nu era însă interesată de adevăr, ci de folosirea reeducaților pentru condamnarea altor legionari. (p. 208, par. 2.)</p>
17	<p>Judecând după aceasta [condamnările grele, apoi comutările] și după destinul ulterior al condamnaților, singura concluzie pe care o putem trage este că regimul dorea exterminarea lor fizică. (p. 155, par. 2, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Vezi capitolul 5. DESTINUL SUPRAVIEȚUITORILOR (pp. 257-286.)</p> <p>Vezi subcapitolul: <i>Repreșiunea extrajudiciară</i> (pp. 262-275.)</p> <p>Specific: Începând din 19 martie 1958, ei au fost ținuti într-o hrubă special construită la Jilava (<i>casimca</i>), într-un regim de exterminare accelerată, fiind în continuare în custodia Securității, alături de deținuții condamnați în procesele din prelungirea reeducării sau de alții cărora Securitatea le rezervase același tratament (Paul Grimalschi și Marcel Petrișor). (p. 263, par. 2.)</p>
19	<p>... în interiorul fiecărei celule a fost repartizat cel puțin un deținut bolnav de tuberculoză în ultima fază, căruia i s-a refuzat orice fel de tratament. (p. 155, par. 3, <i>fără sursă</i>.)</p>	<p>Deținuții au fost repartizați în celule în așa fel încât în fiecare să fie câte un bolnav de plămâni, tocmai pentru a-i îmbolnăvi și pe ceilalți. Iată numele celor bolnavi de TBC: Nutti Pătrășcanu (celula 1), Valeriu Negulescu (celula 2), Alexandru Popa (celula 4) și Constantin Opreșan (celula 5). Opreșan își scuipa, la propriu, plămânii: atunci când tușea, elimina cheaguri de sânge și bucăți de plămâni. Curând, din pricina frigului și umezelii, cei care nu erau deja bolnavi s-au îmbolnăvit de plămâni [notă: Monahul Moise, „<i>Viața este Hristos...</i>” – de vorbă cu Părintele Gheorghe Calciu,</p>

		2006, <i>op. cit.</i> , p. 60; O. Voinea, <i>Masacrarea studențimii române</i> , p. 158. Pentru îmbolnăvirea lui Voinea de TBC a se vedea și M. Petrișor, <i>Memorii I. Fortul 13. Convorbiri din detenție</i> , p. 31 și <i>Memorii II. Secretul Fortului 13. Reeducări și execuții</i> , p. 14. Pentru corectitudine, este de spus că Octavian Voinea afirmă că Francisc Butika a apreciat că deținuții mor prea repede, așa că le-ar fi adus flacoane cu pilule de P.A.S. (unul dintre primele tuberculostatice). Medicamentul a avut efect pentru cei din celula sa, pentru că niciunul nu a murit de TBC. Din contră, Marcel Petrișor nu vorbește, în cele două volume ale memoriilor sale, despre așa ceva.]. (p. 266, par. 2.)
21	Cei care s-au încapățânat să nu moară aveau să treacă prin reeducarea din Aiud din 1962-1964. (p. 155, par. 3, <i>fără sursă</i> .)	Vezi subcapitolul <i>Supraviețuitorii</i> (pp. 282-286.) Specific: În 1961, supraviețuitorii au fost transferați la Aiud, unde au trecut prin cel de-al treilea mare val reeducativ care a zguduit sistemul de detenție. (p. 286, par. 2.)

Prin urmare, avem următorul centralizator:

Același conținut Fără sursă	Același conținut Aceleași surse	Același conținut Surse diferite
13	8	0

În concluzie

Centralizând informația tabelară, cu privire la ansamblul încălcărilor etice depistate, avem:

Același conținut Fără sursă	Același conținut Aceleași surse	Același conținut Surse diferite
101	72	10

Prin urmare, se observă că „plagiatul expres” (idei și concepte neacoperite de surse) este de departe dominant, în timp ce utilizările nepermise (dar care au contingență cu plagiatul), chiar luate împreună, rămân minoritare. De notat că nu am introdus, în această statistică, formulele stilistice proprii, la fel cum nu puteam decât semnală ansamblul cronologiei istoriei reeducării, al tematicii, al microbiografiilor, numelor și modului general de lucru, care sunt imposibil de agregat statistic, dar pe care le-am indicat la locul cuvenit.

Producția lui A.M. este o plagiere sistematică a lucrărilor noastre, de la cronologie până la conținut și stil, practic aproape fiecare paragraf din *Istorie* și *Procese* fiind copiate ca atare sau reutilizate în scopuri proprii.

Punerea în pagină a informațiilor, gruparea, verificarea lor și eliminarea celor eronate reprezintă o muncă de lungă durată și de mare complexitate, iar pentru verificarea unui singur detaliu relevant am petrecut uneori câte trei ore-trei ore și jumătate.

Citind această producție, impresia lăsată este contradictorie, și anume că în timp ce suntem furați sistematic, A.M. vizează o subminare de anvergură a modului nostru de a relața și de a explica istoria reeducării, mod de a proceda care este, pe cât de respingător moral, pe atât de pueril, căci o lucrare de acest tip are (sau nu are) capacitatea de a se susține singură. La fel, fiind construită prin raportare și în contrast cu lucrările noastre, producția în discuție este în mod iluzoriu în căutarea unei consistențe care nu este de găsit căci, asemeni unei plante parazite, nu are nici o autonomie.

A.M. este conștient că furtul este prohibit (legal și moral), așa încât de multe ori încearcă să-și acopere și urmele; alteori își dă seama că urmele nu pot fi acoperite și le lasă așa, căci o eventuală încercare l-ar acuza și mai tare, nerămânându-i de făcut decât să spere că va scăpa neprins. Or a comite un asemenea act sperând ori că nimeni nu-și va da seama, ori că, dacă își va da seama, va tăcea, este o speranță vană.

Este important ca această „khoție” – care include și o crimă psihologică la adresa celui «furat», să fie dezvăluită, mai ales că nu este vorba despre „plevușcă” (gen Olimpia Man, de la ziarul „Adevărul”, cf. <http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2013/07/plagiatul-jurnalistei-olimpia-man-de-la.html>), ci despre „fauna «de înalt nivel»” (Slama-Cazacu, *op. cit.*, p. 197 și 198): Alin Mureșan gestionează site-ul dedicat reeducării, <http://www.fenomenulpitesti.ro/>, conduce un centru asociat acestei „întreprinderi”, intitulat Centrul de Studii în Istoria Contemporană, cărțile îi sunt publicate la prestigioasa Editură Polirom și se recomandă drept păstrătorul și propagatorul memoriei și istoriei victimelor comunismului. Halal istorie, halal memorie²!

² Mureșan și asociații săi au avut câteva reacții, din același registru cu plagiatul însuși, pe care le-am analizat tot pe blogul personal : <http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2014/03/plagiatul-lui-alin-muresan-reactia.html>; http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2014/03/plagiatul-lui-alin-muresan-reactia_20.html ; http://mircea-stanescu.blogspot.ro/2014/03/plagiatul-lui-alin-muresan-reactia_24.html.

Le plagiat d'Alin Mureșan (Résumé)

Mots-clés : Plagiat, Alin Mureșan, rééducation communiste, éthique de l'historien, intégrité scientifique, Institut d'investigation des crimes du communisme, histoire et mémoire du communisme en Roumanie.

Notre étude concerne le cas d'Alin Muresan, chercheur à l'Institut d'investigation des crimes du communisme de Bucarest, l'auteur d'un livre intitulé *Pitești. Conica unei sinucideri asistate* [Pitești: chronique d'un suicide assisté], qui a plagié nos travaux sur la rééducation, en principal *Procesele reeducării (1952-1960)* [Les procès de la « rééducation » (1952-1960)], București, Editura Fundației Culturale « Memoria » / Editura Matrix Rom SRL, (octobre) 2008 et *Reeducarea în România comunistă (1945-1952)*. Aiud, Suceava, Pitești, Brașov [La rééducation en Roumanie communiste (1945-1952): Aiud, Suceava, Pitești, Brașov], Iași, Editura Polirom, (janvier) 2010.

Nous avons dépisté un ensemble de prélèvements interdites par l'éthique scientifique, dont une partie ont contingence avec le plagiat, sans être un plagiat exprès (exemples : les sources d'archive et livresques, et cela dans deux variantes, identiques et exclusives, or l'ajout d'autres ayant le rôle de couvrir le rapt). Nous publions ici seulement les passages du plagiat exprès (les prélèvements sans l'indication de la source, au sous-sol de la page, quand il s'agit d'idées, de concepts, de la chronologie, de la thématique ou d'expressions typiques d'un autre auteur).

Nous avons soumis le cas à l'analyse de trois personnes réputés dans l'étude du sujet, et il s'agit de l'ancien dissident et écrivain Paul Goma, le politologue et l'ancien éditeur de la revue nord-américaine « East European Politics and Societies » Vladimir Tismăneanu et l'historien, chercheur au Conseil national pour l'étude des archive de la Securitate, Florian Banu, qui ont analysé, indépendamment l'un des autres, nos allegations. Cette commission de trois s'est prononcée sans équivoque, pour conclure qu'il s'agit d'un plagiat massif, brutal et systématique de nos travaux. Le même temps, avant de porter le cas à la connaissance du public, nous avons prévenu l'auteur du pillage qui, chose significative, a refusé d'y répondre. Finalement, quand le cas est devenu publique, en guise de stratégie de réaction du même registre que le plagiat, lui et ses associés ont répondu que nous étions jaloux sur son succès publique, et ont suggéré que nos accusations étaient du registre pathologique.

Question de contexte roumain : loin d'être sanctionné par la direction de l'Institut où il travaille, ultérieurement l'auteur du pillage est devenu chef d'un de ses départements.

Viorel Achim (editor), *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, Cuvânt înainte de Alexandru Florian, Iași, Editura Institutului Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Editura Polirom, 2013, 931 p.

This outstanding collection of documents represents a welcome addition to the all-too-scanty literature concerning Romanian neo-protestants, let alone their mistreatment. The label “neo-protestant” generally refers non-conforming, non-Magisterial Christians and Christian groups who reject state patronage. It is what might be called a “dog-whistle” term, that is, one which sends a message (in this case, a disagreeable one) on frequencies not audible to the average person. Neo-protestants fit awkwardly – if at all – into a society in which church and state are inextricably intertwined, where certain religious groups are privileged, and where the idea of “independent” churches is a definite oxymoron. Their situation was described succinctly in the interwar Romanian constitution, which divided the religious landscape into 1) national churches, the Romanian Orthodox Church and the Romanian Greco-Catholic (or Uniate) Church; 2) historic, minority churches such as Catholic, Reformed, Judaism, Islam, and so forth; 3) tolerated churches, Baptists and a few others; and 4) prohibited sects, Adventists, Pentecostals, and Jehovah’s Witnesses, among others. This highly prejudicial statutory situation placed neo-protestants at a permanent legal disadvantage in Romanian society; their success and persistence was perhaps an indicator of the spiritual fecklessness of established denominations.

The goal of the editor, a highly-respected historian who has specialized in the study of ethnic and religious minorities, was to collect the most significant documents related to the policies of the Antonescu dictatorship between 1940 and 1944 *vis-à-vis* three leading Romanian neo-protestant groups (the Baptists, the Seventh Day Adventists, and the Brethren). He selected 513 (mostly previously unpublished) documents that best illustrate Romanian state policy toward these neo-protestants, which are here published in full. There are excellent resumes of each document in Romanian and English and painstaking annotations where necessary. A detailed index further enhances the utility of the volume.

The documents cover two distinct periods: the National Legionary State (September 1940 – January 1941), which Antonescu ruled in collaboration with the Legionary movement; and the Antonescu military dictatorship (January 1941 – August 1944). The three groups under consideration here – who numbered perhaps 100,000 adherents out of Romania’s reduced population in late 1940 of 13.5 million – had had, in theory, religious liberty before September 1940, but soon found themselves demoted to the status of sects, which had always been prohibited in Romania. This owed to the unfortunate and fatal conjunction of several factors: historic pressures exerted by the Romanian Orthodox Church to “re-convert” neo-protestants, escalating national chauvinism of the 1930s and 1940s, the advent of the era of tyrannies and totalitarianism, Romania’s humiliating territorial losses earlier in 1940 which reduced its

territories and populations by a third, and the spiraling events which drew Romania into the genocidal cauldron of World War II.

The “new order” was clearly delineated in Document 4, in which Romania was officially defined as “a nationalist, Christian, and totalitarian” state (p. 207). State policy not only reflected this complex situation but pursued religious homogenization (which was coupled with ethnic homogenization) systematically and persistently throughout 1940-1944. Almost immediately (September 9) the three groups were banned, but this was suspended shortly thereafter in favor of the old strategy of attrition.

Following the falling out between Antonescu and his Legionary allies in 1941, persecution of the neo-protestants was amped up, making their functioning nearly impossible. For example, in Document 29, Baptists in Teleorman protested futilely against the requisitioning of their meeting place to provide barracks for German soldiers; Document 33 is a protest by the Brethren over the mass arrests of worshippers in Muscel on a Sunday in February 1941; Document 85 is a police report from Arad that they had arrested Baptist leaders for conducting an “unauthorized” baptism; in Document 70 the Minister of Culture and Religion describes religious sects as having “always been a dissolving agent of our national solidarity” and “not just a religious problem,” but, more importantly, a constant threat to “our national imperatives” and “Enemy Nr. 1 of our national Romanian unity.” By 1942, the regime was threatening the wholesale deportation of neo-protestants, which would have essentially been death sentences, with the exception of able young men who would be sent to the hardly more salubrious front lines of the war (Document 267). Neo-protestants in Transnistria (occupied by Romania in 1941), Basarabia and Bucovina (occupied by the USSR in 1940 and regained by Romania in 1941) were treated even more brutally (some of them were suspected of being communists) (Documents 105, 108, and 268). In December 1942, the three groups were again banned, this time for good (Document 304).

The editor concludes that neither the Nazis nor the Hungarians “resorted to such drastic measures” against these relatively harmless non-conforming Protestant groups (18), and even the German legation in București protested their treatment. (Document 22) This kind of frank and honest analysis bodes well for the future of Romanian historiography.

The responsibility of the state-patronized Orthodox Church for all of this should not be minimized since they both initiated and fully supported governmental policies in this area. The content of Document 141, reporting on a public lecture given in 1942 by a professor of “sectology” at the University of București’s Faculty of Theology attended by the Patriarch and governmental figures, is a revealing case in point. The speaker described neo-protestants as promoters of “a social anarchy which threatens the existence of the State” (the Baptists were singled out for their support of the unthinkable idea of separation of church and state), and argued that they were in the pay of sinister (but unspecified) foreign elements, as well as serving as vehicles for the “camouflaged revisionist propaganda.” The Orthodox Church supported, he said, the campaign for religious homogenization under the slogan “One faith, one people, one king.” Indeed, the professor argued, since the Romanians had now triumphed against the USSR, the nation could go on to a “full victory” by “realizing a spiritual unity” which in turn would lead to fuller “national and moral development.”

Some might object to the displaying of dirty laundry in public, but perhaps confession is good for the soul. The story told by these documents certainly provides a basis for salutary meditations on church, state, and power in the 20th and 21st centuries.

Paul E. Michelson

Ioan Chertiție, *Am fost torționar. Confesiunile unui gardian*, București, Editura Ștefan, 2011, 280 p.

Cartea de față este la a doua ediție, prima fiind publicată în 1992 sub titlul *Confesiunile unui gardian*.

Iată cum Editura îl prezintă pe autor: „Ioan Chertiție este primul (și, deocamdată, singurul) torționar care a făcut mărturisiri complete despre adevărul închisorilor comuniste, fără să-și menajeze și fără să-și retușeze propriul portret de fost gardian, în acel lăcaș al terorii. [...] Căci până acum s-a scris doar despre pușcăriile din perioada stalinistă și numai din perspectiva foștilor deținuți, a victimelor. Niciodată din perspectiva unui torționar pocăit. *Am fost torționar – Confesiunile unui gardian* este, sub acest aspect, o premieră națională, dacă nu mondială” (p. 6). Regăsim aici motivul pentru care o asemenea lucrare ne-a stârnit interesul, chiar dacă sociologia detenției de „drept comun” în comunism iese oarecum din sfera preocupărilor noastre.

Chertiție a fost gardian la penitenciarul din Baia Mare în anii 1980 și imediat după 1990. Cartea, o expunere biografică prețioasă ce acoperă perioada indicată fără o situație precisă în timp, este însă foarte săracă în informații cu privire la persoana autorului, atât de dinainte de angajare, cât și din timpul activității sale. Nu regăsim o relatare cu privire la mediul (familiar, social) în care s-a format, nici motivele care l-au împins să îmbrățișeze meseria de milițian, și nu ni se spune nici cine l-a recomandat. Aflăm doar fărâme de informații despre copilăria petrecută în preajma (și în interiorul) închisorii, când a fost prieten și coleg de joacă cu Csaba Barabaș, fiul comandantului (p. 11-13), că din liceu a fost exmatriculat din cauza numeroaselor absențe nemotivate (p. 116-117), că în tinerețe a jucat fotbal în echipa de juniori a Minerului Baia Mare (p. 272) sau că la un moment dat s-a căsătorit (p. 158).

Restul informațiilor biografice le aflăm din alte surse (de pildă „Adevărul” din 26 iunie 2011, filme și știri de televiziune). Ioan Chertiție este fiul unui muncitor și al unei casnice, rămas orfan de mamă la 13 ani, care imediat a abandonat școala, pentru ca apoi să lucreze la o moară. Cu „originea sa socială” și-a făcut stagiul militar obligatoriu la Batalionul de Securitate care păzea penitenciarul Mamaia-Sat, pentru ca după liberare să lucreze, timp de trei ani, la mina din Baia Sprie. Activitatea de gardian și-a început-o în 1982, la vârsta de 22 de ani, la recomandarea lui Barabaș, directorului închisorii Baia Mare, iar mărturisirea și-a scris-o în anii 1990-1992 la îndemnul unuia dintre foștii deținuți, Vasile Dragomir, în urma publicării căreia a și fost concediat.

Astfel, pe 1 august 1992 autorul a fost trecut în rezervă, apoi a intrat în mafia alcoolului. Nu a plonjat doar în lumea interlopă, ci a căzut chiar în alcoolism: „Sunt foarte multe lucruri din vremea aceea care mă fac să-mi ardă obraji de rușine. Dar toate acestea n-au însemnat nimic pe lângă lupta crâncenă pe care am dus-o cu alcoolismul. În câțiva ani mi-am băut banii, sentimentele, mașinile, demnitatea. Totul...” (p. 8). A fost momentul în care l-a găsit pe Dumnezeu: „De atunci, am început să mă lepăd în fiecare clipă, puțin câte puțin, de omul vechi. Iată că, după douăzeci de ani, omul cel nou, spiritual, simte nevoia să-l deconspire pe cel vechi, pentru a-l compromite pentru totdeauna” (p. 8-9). Și probabil că o lectură în paralel a celor două ediții ale cărții ar pune în lumină această evoluție.

După un curs „intensiv” de trei luni, pe care l-a absolvit ca „șef de promoție”, a ajuns gardian de închisoare în chiar orașul natal. Chertiție a fost, pe de o parte, produsul formației sumare din școala de subofițeri de penitenciare, unde, la fel ca și ideologia, teoria nu avea nimic de-a face cu practica; iar, pe de altă parte, al mediului în care a

activat. Pentru „dreptul comun”, „reeducarea” era văzută ca o acțiune de recuperare în egală măsură ideologică și socială. Ea era însă de mult timp literă moartă căci, deși marxism-leninismul considera delincvența drept un efect al stării sociale a capitalismului, acesta fusese eradicat, iar realitatea socialistă continua să reproducă într-un mod specific criminalitatea. Prin urmare, scopul detenției însemna „să-l pui pe hoț [apelativul pentru dreptul comun – n.n.] să muncească, să câștige bani cu el și să ai grijă să nu fugă” (p. 17-18). Iar pentru a reuși, regula de conduită a gardienilor era să bage frica în deținuți și să-i maltrateze pentru orice motiv real sau închipuit.

Ca întotdeauna în regimul comunist, deținuții erau numiți „bandiți”, iar regimul normelor de muncă și al rațiilor de hrană legate de îndeplinirea lor era similar perioadelor anterioare (p. 50, 54); la fel se prezentau perchezițiile (p. 77), camera de izolare (p. 28, 236) sau fariseicele ședințe de „critică” și „autocritică” (p. 122-126), pentru ca în cazul evadărilor regula să fie aceeași: o bătaie soră cu moartea (p. 29). Sistemul de recluziune era, în linii mari, identic cu cel structurat la sfârșitul anilor 1940 și începutul anilor 1950, fie că era vorba despre deținuți politici sau de drept comun. Deținutul era considerat „o fiară” (p. 37), fiind deposedat de orice atribut uman. Recuperarea socială era practic inexistentă, căci cine nimerise din întâmplare în spatele gratiilor, odată ieșit în libertate avea să evite să se întoarcă, în timp ce restul delincvenților ieșeau din pușcărie mai perfecționați și mai înrăiți decât intraseră (p. 190-191).

Deși gardienii torționari formau majoritatea absolută, precum Șchiopu, existau și dintre cei blânzi, precum Duruș (p. 29). Modelul pe care l-a ales Chertiție a fost cel majoritar, devenind, în scurt timp, unul dintre cei mai răi gardieni: „Devenisem dintr-o dată semeț, arogant și neîndurător, cu sufletul din ce în ce mai împietrit de mândrie și ură. Nu mă lăsam impresionat de nimeni” (p. 38). Termenul cheie este, desigur, „ură”. Iată ce spune el în legătură cu această pulsione: „Gânduri rele și dușmănoase alimentau zilnic acest sentiment, precum focul sub cazan, spre a-i spori și mai mult înfierbântarea. Pândeam momentul prielnic ca să-mi revărs lava mâniei peste acești parșivi [...]. Aici mi-am creat micul meu univers în care mă simțeam cu adevărat fericit. Fericit, pentru că mă urau deținuții, ceea ce însemna că se tem de mine. Fericit pentru că eram stăpân pe destinele lor. Printr-un singur condei puteam să le prelungesc șederea în pușcărie [...]. Prin câteva fraze puteam să le fac viața un calvar sau chiar să-i aduc în pragul sinuciderii... Dar câte nu puteam eu să fac, pentru a nimici bandiții...” (p. 46). Prin urmare, nu era vorba despre „sadism”, ci despre putere.

Autorul descrie plastic starea sa de dedublare: „[...] cu cât mă cufundam în adâncul ființei cu atât mă întâlneam, când cu un individ în care colcăia răul ca o lavă în pântecul unui vulcan și când cu un altul sensibil, blând, bun și generos. Mândria primului era mereu în competiție cu a celorlalți colegi, iar puterea de a-i manipula îi producea o dulce desfătare, în timp ce al doilea încerca să-i topească funiile răutății cu dragoste și înțelegere. Mă aflam parcă într-o mlaștină în care totul putrezea încet, urmând ca unul dintre cei doi să fie înghițit pentru totdeauna de mocirla disperării în care mă zbăteam” (p. 60-61).

Timp de doi ani gardianul a fost un zbir, apoi răutatea i s-a potolit. Este greu de spus ce a provocat schimbarea sa, căci nu o explică suficient. În tot cazul, au fost mai multe elemente care au jucat un rol: concurența cu ceilalți gardieni („mâncătoria”), faptul că pe unii dintre ei, precum Vieru, nu-i putea depăși în cruzime (p. 49-51, 54) sau înțelegerea faptului că menținerea lui în post depindea, în ciuda a ceea ce credea anterior, și de relațiile cu deținuții. În acest ultim sens, autorul indică un număr de încarcerări intelectuali care „m-au împiedicat, într-un fel sau altul, să devin unealta

teleghidată a sistemului în care mă simt înțemnițat și acum” (p. 196). Este posibil ca moartea tatălui, petrecută în aceeași perioadă, să fi jucat și ea un rol (p. 76), dar probabil că cea mai bună explicație constă în acest întreg complex de factori.

Că metamorfoza nu a fost fără cale de întoarcere, este un fapt ilustrat de situația că, aflat la un moment dat în tandem cu „mentorul” său în ale terorii, Șchiopu, Chertiție a redevenit torționarul de dinainte, până ce coechipierul său a fost transferat la o altă închisoare (p. 98-99).

La scurt timp gardianul nostru, care își iubea cu ardoare meseria (p. 114), a ajuns favoritul deținuților. Probabil că acesta este și motivul pentru care a fost recrutat ca informator de către ofițerul contrainformativ (C.I.) al închisorii, căpitanul Ștefan Cernea (p. 145-148, 158-160), care i-a încredințat misiunea de a sonda atitudinile politice ale unora dintre încarcerăți.

Sub protecția politicului și conștient de distanța față de masa de gardieni ignari, comportamentul său s-a modificat din nou. Renunțarea la folosirea terorii a produs însă asupra lui doar o schimbare de accent: „[...] am simțit că bestia din mine a murit pentru totdeauna. Locul ei a fost însă luat de o bestie și mai feroce: trufia. În seara aceea, am crezut că sunt stăpân peste timp și nici nu știam că tocmai puseseam prima cărămidă în zidul mândriei” (p. 176).

În mărturisirea sa, Chertiție descrie nu doar lumea sordidă a pușcăriilor, ci și lumea gardienilor: semianalfabeți, corupți, pradă alcoolismului – o ilustrare fidelă a folclorului care spunea că gardianul trebuie să fie „înalt, prost și bețiv” (p. 194).

La fel, el indică tipologia deținuților anilor 1980. Exceptând criminalii de rând, închisorile perioadei găzduiau „frontieristii” (anterior o categorie politică), țărani condamnați pentru că și-au sacrificat vitele (acțiune interzisă prin lege) sau care furaseră de la CAP pentru a supraviețui (după ce pământurile care depășeau 5.000 de metri pătrați le fuseseră confiscate de regim), persoane încarcerate pentru infracțiuni economice (unele dintre ele cu reală vocație pentru afaceri), medici condamnați pentru avort ilegal (o interdicție legală cu efecte criminale), minori sau bolnavi psihic (care nu aveau ce căuta acolo). Tuturor acestora li se exploata munca „fără deosebire de naționalitate, sex, rasă sau religie”, cum spunea un slogan al vremii.

În partea ultimă a cărții, autorul relatează revolta deținuților din penitenciar petrecută în chiar zilele Revoluției, încarcerarea primarului din Săpânța, Toader Ștețca (arestat pentru „ultra”, o acuzație cu rolul de a acoperi faptul că deranjase mafia locală compusă din „foști” nereciclați), la fel ca și replierea cadrelor Internelor după deșurubarea schimbării de regim ori reluarea practicilor lor contondente (p. 202-279). Stridența viermuelii din zilele Revoluției și din perioada ulterioară este ilustrată plastic de sirena trasă continuu de către deținuții răzvrățiți (p. 254).

Deși folosește din abundență limbajul „colorat” al „hoților”, cartea este scrisă îngrijit și cursiv, semn că autorul ei este un autodidact, influența deținuților cu un nivel ridicat de instrucție, pe care de altfel o mărturisește, fiind certă.

Cartea nu este deloc o premieră mondială, așa cum susține Editura, căci există numeroase relatări ale gardienilor de închisori, atât din regimurile politice democratice, cât și din cele totalitare (chiar dintre cele mai închise, precum Coreea de Nord). Ea este însă o premieră națională, dacă ne raportăm la prima sa ediție (dar nu este singura), întrucât este anterioară interviului Doinei Jela cu torționarul Franț Țandără (*Drumul Damascului*, București, Editura Humanitas, 1999).

Probabil că mărturisirile lui Chertiție nu sunt nici în totalitate fidele, nici „complete”, în contrast cu ceea ce el susține încă de la început (p. 9). De pildă,

invocarea lui Dumnezeu în perioada sa teroristă este cu totul necredibilă, căci un adevărat gardian comunist se manifesta înjurând de Dumnezei și de cruce (p. 43-44). La fel, el nu ne spune nici care au fost sarcinile transmise de către *ceist*, nici cum și le-a dus la îndeplinire, iar despre politic păstrează imaginea că l-a salvat de la concediere. Pe de altă parte, este de spus că nici contextul social post-1989 nu a fost favorabil unei asemenea evoluții, iar autorul și-a făcut mărturisirile în contra curentului dominant.

Regretele, remușcărilor sale exprimate în carte, dintre care unele le-am citat deja, par însă sincere, în ciuda limbajului neadecvat „omului nou” creștin, ci mai degrabă „omului nou” comunist (vezi folosirea expresiilor „a deconspira” în loc de „a dezvălui” sau „a compromite” în loc de „a renega” într-un citat reprodus mai sus).

Calea căinței pe care fostul torționar a pornit este la fel de remarcabilă, fiind probată de filmele educative în care apare (unele dintre ele realizate cu concursul Administrației Naționale a Penitenciarelor, urmașa sinistrei Direcții Generale a Ministerului de Interne) și la care facem trimitere tocmai pentru că reînvie în mod autentic gesturile din trecut¹.

Negreșit, această tentativă de a regăsi umanitatea pierdută, pe care fostul torționar a pășit încă din vremea comunismului, este nu doar de salutat, ci și de încurajat.

Mircea Stănescu

¹ Documentarul *Temnicerul* de Ioan Teglaș (Baia Mare), la adresa: <http://www.youtube.com/watch?v=tDOMpDktECY>; documentar despre închisoarea Târgu-Ocna (*România Tv*), la adresa: <http://www.youtube.com/watch?v=TJB-UoEhJw0> (ambele consultate pe 27/02/2014).

Lucian N. Leuștean, *Orthodoxy and the Cold War. Religion and Political Power in Romania, 1947-65*, London, Palgrave Macmillan, 2009, 286 p.

Universitar omologat în spațiul academic britanic, Lucian N. Leuștean¹ și-a început demersul de cercetare asupra problemei Bisericii Ortodoxe Române în timpul regimului comunist sub forma tezei doctorale, în cadrul prestigioasei London School of Economics and Political Science. Efortul autorului întregeste astfel contribuțiile consacrate acestei complicate problematice, dintre care amintim pe cele semnate de Cristina Păiușan și Radu Ciuceanu², Olivier Gillet³, Cristian Vasile⁴, precum și instrumentele de lucru privind documentarea represiunii împotriva clerului, realizate de Ștefan Iloaie, Paul Caravia și Virgil Constantinescu⁵, Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu și Flori Stănescu⁶. Față de toate aceste studii, cartea lui Lucian N. Leuștean se străduiește să răspundă la întrebarea directă asupra formelor de colaborare a Bisericii Ortodoxe Române cu autoritățile politice comuniste în timpul regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Distinsă cu George Blazysa Prize in East European Studies din partea British Association for Slavonic and East European Studies, cartea de față se remarcă, mai întâi, prin volumul și diversitatea surselor utilizate. Cercetările au fost întreprinse în numeroase arhive și biblioteci importante, ce au acoperit atât spațiul românesc, cât și (mai ales) cel occidental. Autorul a consultat documente relevante existente la Arhivele Naționale Istorice Centrale din București, Arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității din București, BBC Written Archives Centre, Reading, National Archives of the United Kingdom, Lambeth Palace Archives din Londra, Arhiva Radio Europa Liberă din Budapesta (Open Society Archives), Keston Institute din Oxford, precum și Arhiva Consiliului Mondial al Bisericilor din Geneva. Acestei liste impresionante de instituții deținătoare de arhive nu i s-a putut alătura și Arhiva Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, care a refuzat explicit accesul la documentele deținute. Scrutarea laturii instituționale de către autor a fost motivată de dorința înțelegerii principalelor decizii politice care au afectat viața bisericii în România comunistă.

Prima întrebare ce stimulează construirea edificiului argumentativ al prezentei cercetări se îndreaptă către problematica adaptării Bisericii Ortodoxe – care criticase

¹ A nu se confunda cu universitarul ieșean cu același nume.

² Cristina Păiușan, Radu Ciuceanu (editori), *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist 1945-1958*, vol. 1, București, INST, 2001.

³ Olivier Gillet, *Religie și naționalism. Ideologia Bisericii Ortodoxe Române sub regimul comunist*, București, Editura Compania, 2001.

⁴ Cristian Vasile, *Biserica Ortodoxă Română în primul deceniu comunist*, București, Curtea Veche Publishing, 2005.

⁵ Ștefan Iloaie, Paul Caravia, Virgil Constantinescu, *Mărturisitori de după gratii. Slujitori ai Bisericii în temnițele comuniste*, Cluj-Napoca, Editura Renașterea, 1995.

⁶ Paul Caravia, Virgiliu Constantinescu, Flori Stănescu, *Biserica întemnițată. România 1944-1989*, București, INST, 1998.

comunismul în perioada interbelică – la realitatea instalării regimului comunist: a avut o strategie în acest sens? Mai departe, într-un consistent efort de contextualizare, autorul chestionează relația existentă între Biserica Ortodoxă celelalte culte religioase din România, precum și raportul avut cu restul lumii ortodoxe. După fixarea acestor aspecte, autorul atinge problema centrală, aceea a modului în care regimul comunist a folosit Biserica Ortodoxă pentru îndeplinirea scopurilor interne.

Încă de la început, Lucian N. Leuștean clarifică faptul că lucrarea sa analizează Biserica Ortodoxă Română mai curând din perspectiva unei instituții politice, decât din cea a practicilor religioase ortodoxe. Prin investigarea acestei dimensiuni, autorul a ținut către examinarea mijloacelor prin care biserica avută în vedere a supraviețuit, cât și a modurilor prin care ierarhia ortodoxă a colaborat cu puterea politică. Concepția fundamentală ce stă la baza repertoriului interpretativ precizează că esențial în relația dintre biserică și stat a fost rolul jucat de oamenii aflați la conducerea instituțiilor religioase, respectiv a celor politice.

Primul capitol al cărții are rolul de a fundamenta narațiunea istorică diacronică asupra relațiilor stat-biserică în comunism, prin (re)configurarea unui cadru teoretic ce privește raportul general dintre biserică și stat în Ortodoxie. În acest sens, autorul așază interesantul concept de „simfonie” sau „sistem de co-reciprocitate” (p. 23) la fundația colaborării dintre ierarhia ortodoxă și puterea politică. Acest tip de raport este plasat în perspectiva duratei lungi braudeliene, urmărind evoluția relației dintre cele două instituții până în perioada bizantină. Conform acestui concept, linia de demarcație dintre biserică și stat s-a menținut difuză, neclară. Drept consecință, liderii religioși au izbutit să atingă poziții solide în cadrul societății, iar conducătorii politici au putut influența poziția bisericii. Mai departe, odată cu instalarea comunismului în Europa de Est, Leuștean afirmă că ierarhia ortodoxă a afișat o atitudine pasivă, percepend noul regim politic drept „voință a lui Dumnezeu” (p. 27). Regimurile comuniste, în schimb, au menținut dialogul cu biserica la un nivel public, dar, în același timp, au implementat doctrina ateistă prin persecutarea sistematică a religiei. Consecința ultimă provocată de această atitudine a fost transformarea bisericii de către comuniști într-un veritabil „departament de stat” (p. 34).

Cel de-al doilea capitol are în vedere analiza evoluției Bisericii Ortodoxe Române de la înființarea statului din 1859 și până la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial. Dincolo de rațiunile ce țin de înțelegerea mai bună a evoluției bisericii, motivația profundă a acestui demers rezidă în convingerea autorului că statul român, încă de la formarea sa în accepțiune modernă, a întreținut relații (prea) apropiate între religie și tărâmurile politice. În consecință, acest fapt a fost de natură să influențeze major evoluția țării. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza, de pildă, a fondat un sinod al bisericii ortodoxe în cele două principate unite ce a reflectat interesele sale politice. Mai departe, după 1918, autorul arată că Biserica Ortodoxă a suferit totuși un declin, generat de competiția religioasă adusă de noile condiții teritoriale ale statului român. În ciuda acestor obstacole, biserica a adoptat un discurs naționalist, menit să inoculeze în conștiința indivizilor faptul că ortodoxia și statul român sunt noțiuni intrinsec conectate, fapt de care puterea politică a profitat pe deplin. Vigoarea discursului naționalist al Bisericii Ortodoxe din această perioadă a dus și la formarea unui Patriarhat propriu după anul 1923. În acest punct, autorul semnalează că primele legi ale bisericii – de la alegerea ierarhiei și până la compoziția clericală locală – au pregătit condițiile prielnice pentru atragerea dominației de natură politică asupra spațiului ecleziastic din timpul războiului rece.

Capitolul al treilea se axează pe analiza raporturilor dintre stat și biserică în perioada anterioară instalării propriu-zise a regimului comunist, mai precis în anii 1944-1947. De-a lungul acestui interval temporal, puterea politică a început să introducă în mod gradual oameni fideli în cadrul ierarhiei ortodoxe române. Ca urmare a acestui proces, punctează autorul, cât și prin apropierea firească de Biserica Ortodoxă Rusă, s-a început distanțarea progresivă a României de catolicism și de protestantism, care-și aveau centrele tradiționale de putere, de influență în Vest.

Cel de-al patrulea capitol al lucrării, denumit sugestiv „The Light Rises from the East”, tratează problema centrală asumată: performarea „simfoniei” între Biserica Ortodoxă Română și regimul comunist propriu-zis, până în punctul de climax al sovietizării României, identificat de autor în momentul adoptării Constituției din anul 1952. Stimulat de viziunea comparativă, Leuștean remarcă realitatea conform căreia la începutul regimului, în timp ce alte biserici ortodoxe din estul Europei aveau de înfruntat procese staliniste de tip spectacol și persecuție în masă, ierarhia ortodoxă română s-a bucurat de relații bune cu statul. Autorul explică poziția solidă a bisericii ortodoxe în societate, fapt pentru care puterea s-a folosit de imaginea ei în promovarea propriei agende politice. În acest mod, bisericii i s-a conferit atât legitimitate, cât și popularitate. Mai departe, prin întărirea relațiilor cu Moscova și prin confirmarea distanțării de „catolicismul capitalist” și de Europa Occidentală „Protestantă”, Biserica Ortodoxă Română și-a consolidat poziția dominantă pe „scena” religioasă românească. Doar din această poziție, apreciază autorul, Biserica Greco-Catolică a putut fi încorporată cu forța în interiorul celei ortodoxe, iar relațiile cu Vaticanul s-au erodat progresiv până la suspendarea acestora. Fidel structurii asumate, Leuștean observă faptul că toate aceste evenimente s-au petrecut în timp ce ierarhia ortodoxă lăuda liderii comuniști pentru promovarea așa-zisei libertăți religioase.

Cu valoare de argument central al studiului, Lucian N. Leuștean afirmă că în decursul anilor 1950, Biserica Ortodoxă Română a reintrodus discursul de natură naționalistă, ce va câștiga amplu în vizibilitate odată cu amplificarea distanțării regimului Gheorghiu-Dej de Moscova.

Al cincilea capitol dezvoltă apropierea relațiilor dintre regimul comunist și Biserica Ortodoxă pe fondul politicii de distanțare a comuniștilor români de Uniunea Sovietică. În acest demers de construire a unei agende naționale mai solide, Biserica Ortodoxă a fost folosită extensiv în opere de propagandă, cum ar fi, printre altele, încadrarea în campania națională a „Luptei pentru Pace”. Lucrurile au mers atât de departe în direcția propagandistică, încât – pentru prima oară în istoria Bisericii – sfinți români au fost canonizați în octombrie 1955, luna de aniversare a revoluției bolșevice. Mai departe, în cursul următorilor ani, conducerea politică a intensificat controlul asupra bisericii, culminând cu emiterea de restricții asupra sectorului monahal. Controversatul patriarh Justinian, de pildă, care demonstrase supunere față de regim, a avut de înfruntat dificultăți după anul 1956. Acest lucru se datorează, credem, măsurilor naționale de intransigență generate de evenimentele revoluției din Ungaria, precum și a Congresului al XX-lea al PCUS, moment în care Gheorghiu-Dej a (re)activat climatul represiv în scopul înăbușirii prezumtivelor reacții românești de liberalizare. Izolat, patriarhul Justinian a căutat în aceste condiții ajutor și susținere pentru biserică din străinătate. Resuscitând o tradiție ce mergea până în perioada interbelică, patriarhul a izbutit crearea de bune contacte cu Biserica Anglicană, care, la rândul ei, l-a simpatizat pe ierarhul român. Aceasta a fost de natură să creeze o imagine pozitivă pentru Justinian în cadrul lumii occidentale. Însă regimul a întrevăzut în toate acestea o bună șansă pentru a-și amplifica influența și credibilitatea în străinătate.

Ultimul capitol al cărții supune atenției raporturile dintre ascensiunea național-comunismului și activitatea bisericii în timpul anilor 1960-1965. Cu prilejul Congresului Partidului Muncitoresc Român desfășurat în 1964, Gheorghiu-Dej a afirmat oficial excluderea necesității binomului partid „tată” versus partid „fiu”, în relația cu Uniunea Sovietică. În spiritul acestor idei, liderul partidului a implementat național-comunismul drept politică de stat. Astfel, pe fondul acestui context destul de categoric, autorul arată cum Biserica Ortodoxă a reafirmat „simfonia”, prin alăturarea la această decizie politică. Pe plan internațional însă, ierarhia ortodoxă a legat contacte cu ierarhiile religioase din alte țări, promovatoare la rândul lor de politici independente, în speță: Iugoslavia, Grecia, dar și cu țări din vest, în special Marea Britanie. În chip compensatoriu, eforturile în direcția cultivării de relații internaționale ale ierarhiei au fost încununate de vizita în România a arhiepiscopului de Canterbury, Arthur Michael Ramsey, în 1965.

Concluziile autorului privind traiectoria Bisericii Ortodoxe în timpul regimului comunist se sprijină, în principal, pe baza tradițională a ierarhiei ortodoxe românești de dezvoltare a unor raporturi intrinseci cu puterea politică. În acest mod, explică Leuștean, organizația ecleziastică a bisericii indica faptul că religia era strâns legată de ideea de naționalitate. Astfel, colaborarea dintre sfera politică și sfera religioasă era văzută ca o necesitate în ceea ce privește evoluția statului. Autorul întărește faptul că în timpul regimului comunist biserica ortodoxă, prin pârgurile sale, a fost transformată într-un mijloc eficient de control al populației și de extindere a propagandei. În acest cadru, regimul a întreținut relații bune cu ierarhia ortodoxă, înlocuindu-i pe cei care nu agreeau noile realități. În paralel, conducerea politică a susținut o puternică politică anti-religioasă, menită să diminueze rolul bisericii în societate. În aceste condiții, biserica a putut să-și continue activitatea doar în baza faptului că personalul de cult era controlat de stat. Consecințele acestei supremații asupra bisericii ortodoxe s-au concretizat prin implicarea masivă a cultului în propaganda „luptei pentru pace”, precum și prin manipularea Sfântului Sinod, care alegea membri impuși de partid, alegere prezentată ulterior ca fiind manifestarea dorinței bisericii.

În istoriografia privind relația stat-biserică în comunismul românesc, Lucian N. Leuștean identifică două poziții dominante. Prima susține că Biserica Ortodoxă Română a încheiat un pact de natură ideologică cu regimul comunist, în schimbul supraviețuirii instituționale. Cea de a doua poziție afirmă că maniera de adaptare a ierarhiei ortodoxe în fața realităților politice comuniste trebuie privită în sine ca o formă de rezistență. Însă după cum remarcă autorul cărții, poziția secundă exonerează prin raționamentul său colaborarea dintre ierarhia bisericească și conducerea comunistă. În aceste condiții, cartea de față vine cu o a treia ipoteză: în vreme ce unii patriarhi și ierarhi pot fi considerați ca opozanți ai regimului, analiza asupra bisericii, în ansamblu, în această perioadă, trebuie pusă în legătură cu un fenomen largit existent în blocul comunist: utilizarea generalizată a religiei ca o formă de propagandă ideologică.

Ipoteza generală avansată de autor argumentează că autoritățile politice comuniste au considerat mai profitabilă folosirea bisericii în scopuri proprii, decât să opteze pentru izolarea sa totală în societate. În primul rând, mănăstirile ortodoxe produceau un venit semnificativ în favoarea statului. În al doilea rând, menținerea vieții spirituale a populației întreținea oarecum iluzia existenței libertății religioase. În al treilea rând, contactele internaționale ale bisericii ortodoxe stimulau turismul religios și dorința liderilor politici de a arăta cu acest prilej că RPR este o țară civilizată. În al patrulea rând, conform autorului, Biserica Ortodoxă a avut o contribuție imensă în ceea ce

privește drumul României spre comunism, mai exact spre calea proprie național-comunistă, asumată la începutul anilor 1960.

În privința „partituri” Bisericii Ortodoxe, Lucian N. Leuștean conchide că ea nu a criticat deschis regimul politic pentru arestările din rândul propriului cler, închiderea mănăstirilor sau bisericilor. Mai mult, Biserica Ortodoxă a fost implicată activ în represiunea îndreptată contra cultului greco-catolic, principalul rival în perioada interbelică la titlul de biserică „națională”. Un loc special în cadrul concluziilor îl ocupă raporturile Securității cu ierarhia ortodoxă. În acest sens, autorul avertizează că mulți clerici colaboraționiști și-au trăit existența la confluența dintre tărâmurile spirituale și cele polițienești. În acest punct, Leuștean delimitează clar pe acei clerici simpli informatori de ceilalți ierarhi implicați în operațiuni de nivel înalt. În ciuda persecuțiilor politice, colaborarea dintre ierarhia ortodoxă și regimul comunist este comparabilă cu cea avută de biserică și cu regimurile politice anterioare. Astfel, autorul cărții conchide prin a aprecia că disponibilitatea Bisericii Ortodoxe Române față de autoritatea statală este un dat existențial, ce ține de apariția în accepțiune modernă a ambelor entități.

Conținutul volumului este excelent secondat de anexe. Această secțiune va facilita aprofundarea lecturii prin consultarea listei biografice a principalilor oameni politici din conducerea comunistă a României, cât și a listei cu principalii ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române. O altă listă de tabele rezumă aspecte precum ponderea religiei în România între anii 1859-1930, situația minorităților naționale între anii 1930-1956, precum și numărul de călugări, măicuțe și mănăstiri ortodoxe active în România între anii 1938-1957. Acest suport informațional și statistic va servi la fixarea și/sau confruntarea diverselor aspecte discutate în carte. Parcurgerea volumului – editat în condiții grafice excelente – va putea produce totuși un disconfort semnificativ cititorului român, obișnuit să coordoneze lectura textului propriu-zis cu notele bibliografice situate în subsolul paginii. În cazul cărții lui Lucian N. Leuștean, notele sunt plasate la finalul publicației, însă aceasta se datorează, probabil, uzanțelor stilului anglo-saxon.

Andrei Puiu

Ion Ianoși, *Internaționala mea. Cronica unei vieți*, Iași, Editura Polirom, 2012, 855 p.

În ultimii ani, Editura Polirom a publicat o serie de volume memorialistice, aparținând unor renumiți oameni de cultură, nume de referință în domeniile lor de specializare. Dacă ar fi să citez doar câteva titluri, alese la întâmplare, precum *Memoriile* lui Bartolomeu Anania (2008), *Viața unui om singur* a lui Adrian Marino (2010) sau volumul semnat de Ion Vianu, *Amor intellectualis. Romanul unei educații* (2010), ne-am forma o imagine, fie și sumară, a programului editorial de anvergură asumat de cunoscuta editură ieșeană. Acestor volume, care au cunoscut un interes cu totul deosebit, atât din partea publicului, cât și a specialiștilor, li se poate alătura și ultima carte de memorii semnată de filozoful, esteticianul, eseistul și traducătorul Ion Ianoși: *Internaționala mea. Cronica unei vieți*. Lectura acestui voluminos op, care a stârnit numeroase discuții¹, a prilejuit scrierea acestor rânduri.

¹ C. Rogozanu, *Internaționala lui Ion Ianoși*, în „Suplimentul de cultură”, anul VIII, nr. 364, 1-7 septembrie 2012, p. 10-12; Alex. Goldiș, *O frescă autobiografică*, în „România literară”, an 44,

Cartea pe care o prezint sumar în paginile următoare cuprinde șase capitole, precedate de un *Cuvânt înainte*, semnat de autor, din cuprinsul căruia aflăm că acesta și-a propus să „recidiveze” pentru ultima oară ca memorialist. Trebuie menționat că primul volum autobiografic semnat de Ion Ianoși a fost publicat încă din 1980 (este vorba despre *Secolul nostru cel de toate zilele*), urmat, ulterior, de altele (*Opțiuni* – 1989, *Ideii inoportune* – 1995). Autorul își propune să urmărească „fapte, întâmplări, situații și destine”, pe care, consemnându-le, le comentează doar rareori (p. 5). În spiritul acestei idei, capitolul I evocă perioada copilăriei brașovene a tânărului Ioan-Maximilian Steinberger, evreu născut din părinți maghiari. Faptul că s-a născut în Transilvania permite autorului, ajuns la maturitate, să facă unele afirmații care au valoare documentară: „Supraviețuitorii Holocaustului au fost, în orice caz, mult mai numeroși în orașele rămase în cadrul României decât în cele cedate Ungariei hortyste, unde se vor întoarce foarte puțini din deportare” (p. 10). După prezentarea orașului natal (Brașov), Ianoși îi amintește pe strămoșii cunoscuți ai familiei: bunicul patern, născut la Vajda, în județul Bihar (Ungaria), la 1866, bunicii materni, din familia Leitner, al cărui nume va fi perpetuat prin scriitoarea Ana Leitner (Látó), mama octogenarului diarist. Steinberger-fiul și Leitner-fiica s-au cunoscut în 1915, la Comandău, un sat din Ardeal; s-au căsătorit la 21 noiembrie 1926, iar doi ani mai târziu, la 1 mai 1928, a venit pe lume Ioan-Maximilian Steinberger, unicul lor copil, „nervos, introvertit, necomunicativ, însingurat” (p. 23), trăsături de caracter datorate, poate, și divorțului survenit între părinți (1936). Faptul că aceștia nu erau credincioși a influențat viața viitorului filosof, care aplică părinților săi maxima lui Sartre: „Evreii sunt cei pe care ceilalți îi numesc evrei”. Tânărul Ioan-Maximilian își începe studiile primare la Brașov, la o școală cu predare în limbă maghiară, urmată curând, însă, de una în care procesul educativ se desfășura în limba română. Mama se stabilește la București în 1935, separându-se, deci, de familie (ulterior se va muta la Budapesta, în calitate de jurnalistă, iar mai apoi în Marea Britanie). Autorul rememorează restricțiile legiferate față de evrei ale guvernului Gigurtu, redând, totodată, orientarea politică a acestora: „Evreii știau că victoria nazismului echivala cu certitudinea exterminării lor” (p. 64), motiv pentru care actul de la 23 august, precum și sosirea trupelor sovietice au fost primite, de majoritatea evreilor, deci și de autorul *Internaționalei*, cu încântare. Un an mai târziu, urmând convingerile proprii, Ianoși se înscrie în Uniunea Tineretului Comunist, iar la 30 decembrie 1945 (la 17 ani și 8 luni!) îi este eliberat carnetul de membru al Partidului Comunist.

În 1947 Ioan-Maximilian se înscrie la Universitatea din Cluj (Facultatea de Litere), eveniment care prilejuiește începutul celui de-al doilea capitol al cărții. Digresiunile (cu privire la istoria Universității: „cea românească avea cadre didactice mai multe și mai bune decât cea maghiară”, p. 113) nu lipsesc nici la începutul acestui capitol (așa cum în precedentul datele privitoare la istoria orașului Brașov sunt numeroase și, pe alocuri, inutile). Începuturile studenției clujene sunt marcate de semnele secetei din Moldova anului 1946, însă autorul este aproape de mama sa (recăsătorită între timp și stabilită la Cluj), care încearcă, pe cât posibil, să-i atenueze

nr. 34, 24 august 2012, p. 14; Cristian Cercel, *Note despre „Internaționala mea”*, în „Observator cultural”, an XIII, nr. 393 (651), 22-28 noiembrie 2012, p. 15; Costică Brădătan, *Sublim și nu peste măsură de serios*, în „Observator cultural”, an XIV, nr. 413 (671), 25 aprilie-8 mai 2013, p. 20; inițial, articolul a apărut în „Times Literary Supplement”, nr. 5736, 8 martie 2013, traducerea din revista bucureșteană aparținând Mihaelei Șimonca; Lavinia Bârlogeanu, *Rezonanțe afective. Istoria unui om în lume*, în „Observator cultural”, an XIII, nr. 393 (651), 22-28 noiembrie 2013, p. 16; Tudorel Urian, *Un om al timpului său*, în „Viața românească”, nr. 3-4/2013, p. 187-191 etc.

condițiile vitrege de viață. Tânărul student impresionează încă de la început, motiv pentru care în anul II de studiu devine conducător de seminar! Cu toate acestea, Ioan-Maximilian Steinberger nu va fi absolvent al Facultății de Litere de la Cluj, întrucât în 1949 este selectat pentru continuarea studiilor în străinătate. În acest fel, începe perioada leningrădeană a vieții autorului (1949-1955), care coincide în volum cu cel de-al treilea capitol. Sunt relatate procedurile administrative care au fost urmate, alături de primele impresii de călătorie, corespondența cu părinții ș.a. Relevant din acest ultim punct de vedere mi se pare un extras dintr-o scrisoare a bunicului-patern către tatăl tânărului student: „Ai grijă să răspunzi bine la examenul la care [János] te va supune”, iar într-o altă epistolă, a mamei, aceasta preciza: „băiatul ăsta ne educă temeinic” (p. 241), fapt care sugerează îndochinarea și totala afinitate cu ideile comuniste. Perioada leningrădeană a însemnat învățarea limbii ruse, lecturi și opere de teatru, muzică și politică (relevantă este consemnarea ideii conform căreia înființarea statului Israel a fost susținută nu doar de SUA, ci și de URSS, din considerente antibritanice – spune autorul, p. 247). Deși „obsedantul deceniu” (pentru a folosi clasică sintagmă emisă de Marin Preda) era în plină desfășurare, „exista, în plină austeritate stalinistă, o nostalgie a fastului imperial. Așa a fost păstrat obiceiul ca, în pauzele de teatru, operă, filarmonică, publicul să se adune la foaier, să se trateze cu sandviciuri, la început cu mezeluri, de la o vreme cu icre negre ori somon afumat și un pahar de vin spumos sau de șampanie veritabilă; apoi să se plimbe lent, în cerc, perechi-perechi, pe lângă pereții împodobiți cu afișe și fotografii ale interpreților. Nouă, celor care nu participam la ceremonie, ni se părea de pe margine că asistăm la un bal de secol XIX” (p. 250).

Ion Ianoși vorbește pe larg despre epurările din 1952 (Ana Pauker, Teohari Georgescu, Vasile Luca, reabilitați politic, primii doi, în 1968, iar Vasile Luca doar juridic, în același an). Tot în 1952 mama memorialistului, precum și soțul acesteia (este vorba despre Erdélyi László, profesor de istorie contemporană la Universitatea din Cluj) își pierd slujbele. Deși comunist convins, tânărul student nu poate să ignore problemele economice ale socialismului din URSS, instabilitatea generală, „complotul halatelor albe”, toate acestea urmate de moartea lui Stalin, la 5 martie 1953, pe care Ianoși și-o amintește astfel: „Astăzi, mai nimeni nu-și poate imagina cutremurul veștii. Cu excepția celor care îi cunoșteau fărădelegile și îi așteptau dispariția, majoritatea populației i-a deplâns moartea și a vărsat, la propriu, potop de lacrimi. Am văzut oameni hohotind pe stradă ori taxatoare de tramvai bocind în timp ce ne compostau biletele” (p. 283). Deși nu fac parte din viața personală a memorialistului (decât în mod indirect), schimbările politice ulterioare morții lui Stalin sunt cu minuțiozitate consemnate: alegerea lui Malenkov (în timpul căruia a adiat „un timid aer de liberalizare”), adoptarea măsurilor favorabile agriculturii și regândirea priorităților industriale, lupta pentru restabilirea puterii supreme. În plan personal, lucrarea de diplomă a lui Janos Steinberger este laudativ apreciată în „Scânțea”, organul Comitetului Central al PMR. Tema lucrării de doctorat (*Problema tipicului în estetica marxist-leninistă*) a însemnat supunerea fidelă a „celui dintâi doctor în științe filosofice din România” (p. 317) la supralicitarea „tipicității” și „tipizării” din estetica sovietică.

În 1955, proaspătul doctor în filosofie se întoarce în țară (de aici începe capitolul IV). Încă din perioada studiilor leningrădene Janos Steinberger se căsătorise cu Janina (viitoare reputată traducătoare, lector suplinitor, din 1962, de „Socialism științific”), bursieră, ca și el, în URSS, acolo unde vine pe lume Maria (Mașa), singurul copil al celor doi. De la 1 noiembrie 1955, doctorul în filosofie devine angajat la Institutul de Artă Teatrală și Cinematografică „I. L. Caragiale” din București, la catedra de estetică

marxist-leninistă, disciplină considerată „o materie pe jumătate de profil, pe jumătate ideologică. Majoritatea din catedră, fiecare pe măsura pregătirii sale, ne străduiam să-i dăm o turnură profesională” (p. 330).

Anul 1956 aduce schimbări importante: de la dezvăluirea cultului personalității din URSS în vremea conducerii staliniste și afirmațiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej cu privire la acest aspect (dictatorul român a declarat că „destalinizarea sovietică nu e actuală în România, întrucât noi eliminaserăm încă din 1952 «cultul personalității» Anei Pauker și al lui Vasile Luca”), până la Revoluția din Ungaria, al cărei ecou s-a făcut simțit și la Cluj sau Timișoara, dat fiind că „supunerea față de politica oficială a PMR a fost tulburată de protestele unor grupuri de studenți maghiari și români, manifestându-și solidaritatea cu mișcările budapestane”, p. 347). Articolele publicate în 1956 de tânărul lector trădau cunoștințe, „dar într-o modalitate ideologizantă”, chiar dacă, mărturisește autorul, „nimeni de la CC nu mi-a prescris vreodată ce și cum să scriu, pe cine să amendez și pe cine să laud”. În 1958 survine schimbarea oficială a numelui (din Steinberger în Ianoși), precum și, printre altele, mutarea de la IATC la Universitate. În 1964 („an al gesturilor de independență, de suveranitate”, p. 429) se înființează, în cadrul Facultății de Filosofie a Universității din București, catedra de etică și estetică, al cărei prim șef devine Ion Ianoși. În paralel cu rememorările vieții personale, apar în carte și oameni trecuți, de mult, în lumea umbrelor: Majtényi Erik (semievreu, scriitor maghiar; pe care „regimul Antonescu îl închisese, ca tânăr militant antifascist, în lagărul de la Târgu-Jiu. Iar după ce noul regim îl ținuse, ca german, captiv la Jilava, îl imbarcase, tot la muncă forțată, spre Răsărit. Apoi a devenit scriitor maghiar. Szász János îmi va povesti cum, zărindu-l din convoiul deținuților, în gara Iași, pe Mihai Novicov, Erik l-a strigat: Spune-le că sunt comunist și scoate-mă de aici. Fosta lui «legătură superioară de partid» i-a replicat impasibil: E nevoie și acolo, în detașamentele de muncă, de comuniști!”), M. Roller (grav bolnav de diabet, s-a sinucis la 21 iunie 1958, întrucât fusese supus oprobiului, nu din vina celebrului manual de istorie, ci din cauza faptului că „într-o discuție de la Institutul de Istorie a Partidului, le permisesse unor ilegaliști să umbrească rolul «Tovarășului» în grevele din 1933”), Iannis Veakis (grec de origine, pe care studenții „îl considerau pe cât de bun teoretician, pe atât de slab practician; dar îi admirau curajul de a se fi însurat cu văduva lui Lucrețiu Pătrășcanu, Elena, încercând să-i asigure imunitatea”), Ana Blandiana („fiică de preot legionar și militant împotriva noii orânduiri”; „tânără, sfioasă, de o frumusețe ieșită din comun, mimând încântarea de a fi primită în CC”), Mihai Beniuc („specialist în psihologia peștilor, circulau anecdote pe seama lui”) etc.

Anul 1965 marchează, pe lângă moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (la 19 martie), și începutul ultimei perioade predecembriste din viața autorului (capitolul V), care narează despre bunele sale relații cu Ileana Mălăncioiu (căreia i-a coordonat teza de doctorat), muzicologul George Bălan, Gabriel Liiceanu (caracterizat, totuși, ca fiind „orgolios și suspicios”; i se impută că nu a citit sau editat cărțile conducătorului său de doctorat, deși acesta s-a ocupat de scrierile lui, întocmind referatele necesare tipăririi), Nina Cassian („ținea s-o curteze până și interlocutorii față de care nu manifesta nici un interes”), Genu Ghelber (devenit protagonist în cartea lui Matei Călinescu, *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*), Radu Cosașu. Relațiile cu Vladimir Tismăneanu au fost, într-o primă perioadă, bune, însă Ianoși consideră că acesta a făcut concesii cu adevărat mari „exigențelor de partid, ca unul dintre cei zece autori care au elaborat fișele volumului *Mic dicționar social-politic pentru tineret*, apărut la Editura Politică, sub coordonarea științifică a lui Virgil Măgureanu. Data apariției, iunie 1981, se situează cu

doar trei luni înaintea plecării autorului în exil”. Privitor la Veronica Porumbacu, memorialistul afirmă: „n-o prea agreeam. Mică și agitată (mama spunea că mărunții de statură își compensează de obicei înfățișarea prin pofta de mărire), se umilise la tribuna Conferinței U[niunii] S[criitorilor] din 1972, își deplânse versurile schematic, dar mai degrabă văicărindu-se decât făcându-și, cum se zicea, autocritica”. Despre Nicolae Steinhardt aflăm, cu această ocazie, că avea, înainte de a se călugări, „porniri homoerotice”; emoționant este portretul lui Paul Georgescu, care depășește șase pagini (scriitorul a refuzat alimentele oferite lui pentru prestația de ilegalist, spunând: „Nu pentru ouă am făcut pușcărie!”); Zigu Ornea este cel care, potrivit lui I. Ianoși, „a prevăzut eșecul reformelor gorbaciovienne”.

Sunt rememorate și etapele scrierii și apariției volumelor de autor (cel despre Dostoievski este considerat „și azi ca una dintre cărțile mele cele mai temeinice” (p. 471), și, de asemenea, călătoriile familiei Ianoși, în aproape toată Europa (la Viena, de exemplu, împărțită și ea, precum Berlinul, în patru sectoare, supravegheate de „Comisia aliată pentru Austria” – americană, engleză, franceză, sovietică). În 1970 era înființată AȘSP (Academia de Științe Social-Politice din România), al cărei membru profesorul de estetică devine, alături de alți intelectuali și scriitori români: Miron Constantinescu a fost ales primul președinte executiv, iar Zoe Dumitrescu-Bușulenga vicepreședinte răspunzător pentru Științele umaniste.

Ultimul capitol al cărții se concentrează asupra rememorării evenimentelor din anii 1990-2012. Evident, la loc de cinste se situează Revoluția română și destrămarea Uniunii Sovietice. În plan personal și profesional sunt detaliate colaborările la revista „Apostrof”, schimbarea petrecută la nivelul cursurilor predate la Universitate, moartea părinților, participarea autorului la câteva simpozioane internaționale, diverse călătorii în străinătate, nașterea celor trei nepoți, publicarea unor importante volume de autor, alegerea sa ca membru onorific al Academiei Române (2001). Chiar și după căderea comunismului, Ianoși rămâne un om de stânga „aplecă în scris și asupra operei unor oameni de dreapta”, care, mărturisește autorul, „a încercat să argumenteze și să probeze nu numai eroarea de a-l subsuma pe Nietzsche cu hitlerismul, ci și aceea de a-l identifica pe Marx cu socialismul” (p. 745). Dincolo de acuzele de plagiat care i-au fost intentate, ieșirea la pensie sau moartea Mașei, deosebit de importantă rămâne mărturisirea autorului din subcapitolul 147: „Repet întrebarea: de ce sunt în continuare un om de stânga? Răspund: din cauza nedreptăților și a nedreptățiților. Căci înainte de a fi ideologică, stânga este (ar trebui să fie) socială” (p. 848).

Minuțiozitatea alcătuirii acestei „cronici” face imposibilă relevarea tuturor aspectelor ce reies din lectura volumului în cauză, dat fiind că autorul a folosit extrase din jurnale, presă, scrisori, abia în ultimul rând apelând la memoria afectivă.

Toate acestea fac din *Internaționala mea* o carte de referință din multe puncte de vedere. Fie că împărțăm sau nu opiniile ori convingerile autorului, volumul prezintă un mare interes, mai cu seamă pentru reconstituirile de natură istorică, contemporane autorului. Indubitabil, *Internaționala* lui Ianoși rămâne, în ciuda tuturor controverselor pe care le-a iscat (sau le va isca), una dintre lucrările reprezentative ale memorialisticii românești de după 1989.

Julian Marcel Ciubotaru

„Polis. Revistă de științe politice”, volum II, nr. 1 (3), serie nouă, decembrie 2013 – februarie 2014, 220 p.; număr tematic: *Regionalizarea, între eficiență administrativă și mitologie*.

Revista „Polis”, binecunoscută în principal politologilor și celor care își mențin un interes sporit pentru științele politice, și-a reluat seria aparițiilor chiar în anul 2013, anul în care o temă majoră de dezbateri publice în România a fost proiectul de lege a regionalizării. Editorii au intuit potențialul și semnificația deosebită a acestei dezbateri și au propus un număr tematic. Intitulat *Regionalizarea, între eficiență administrativă și mitologie*, numărul avut în vedere în paginile următoare cuprinde un editorial semnat de Mark Bucuci și șapte articole, două scrise în limba engleză, iar celelalte cinci în limba română¹.

Mark Bucuci deschide volumul de 220 de pagini (doar primele 127 de pagini acoperă tematica propusă) cu un editorial de expunere a temei regionalizării ca fiind una administrativă: *Descentralizarea ca experiment legislativ*. Iese în evidență din start că editorii văd o echivalență între cele două procese – *regionalizare* și *descentralizare* –, însă Andra Karla Sienerth (p. 39-45) face diferențieri clare între concepte și chiar pleacă de la pasul întâi într-o dezbateri, și anume definirea unei regiuni. Abordare din perspectivă asemănătoare au Dragoș-Andrei Preutescu și Vasile Brașovanu, care se opresc asupra familiei de cuvinte regiune – regionalizare – regional (p. 54-58). Mai aplecat asupra textelor legislative românești, Radu Carp constată că *descentralizarea* (și nu *regionalizarea* – n. O.M.) este termenul central: Constituția din 1991 este cea care introduce termenul (art. 120), dar nu îl definește, iar o Lege-cadru a descentralizării a fost votată abia în anul 2004 (Legea nr. 339/2004), în urma solicitării făcute de Comisia de la Veneția (p. 94-95). Ulterior este adoptată o altă lege-cadru a descentralizării (Legea 196/2006), care o abrogă pe cea din 2004. În 2013 Parlamentul a adoptat o altă lege privind unele aspecte de descentralizare, dar această lege a fost declarată neconstituțională în ianuarie 2014. Nici Radu Carp nu face referiri la regionalizare.

În toiul discuțiilor (dezbatărilor) publice, diverși actori au subliniat deseori în articole de presă și emisiuni TV că ar fi mai indicat să se vorbească despre descentralizare și nu despre regionalizare. Concepte și realități diferite? Confuzii terminologice? Procese administrative înrudite? Sinonimie? Care este raportul dintre descentralizare și regionalizare? Din abordările autorilor privite în ansamblu, o primă concluzie ar fi aceea că nu se poate realiza o regionalizare administrativă fără o descentralizare efectivă. În schimb, se poate vorbi și realiza o descentralizare fără a vorbi despre regionalizare. Nuanța este confirmată nu doar de acțiunea Guvernului României, care a încercat în 2013 să impună o lege cu aspecte de descentralizare după ce a abandonat proiectul regionalizării, ci și de Andra Karla Sienerth în toată

¹ Volumul mai cuprinde și secțiuni extratematiche pe care nu le abordez aici din motive care se subînțeleg.

desfășurarea de argumente și teorii pe care o oferă în articolul său, intitulat *Aspecte teoretice privind regionalizarea*. Cum este de așteptat, se operează cu mai multe concepte: regionalizare, descentralizare, deconcentrare, autonomie locală, subsidiaritate (apare chiar și termenul de federalizare pentru a limpezi prin forța comparației și pentru a risipi o frică publică alimentată artificial în spațiul public cu privire la acest concept). Bunăoară, Andra Karla Sienerth prezintă analiza lui Gerard Marcou cu cele cinci modele ale regionalizării² care merită amintite: regionalizarea administrativă, regionalizarea prin intermediul colectivităților locale existente, descentralizarea regională, regionalizarea politică (trimite spre autonomia regională) și, în fine, regionalizare prin intermediul autorităților federale. Discuția despre regionalizare se înscrie, astfel, în curentul care opune descentralizarea unui stat centralizat, aspect sugerat deja de Mark Bucuci, regionalizarea fiind unul din modurile în care poate fi realizată o descentralizare pentru că, așa cum am văzut deja, regionalizarea se poate face în moduri diferite.

Dragoș-Andrei Preutescu și Vasile Brașovanu își pun problema modului în care sunt reprezentați cetățenii după o reformă care privește regionalizarea. Dacă luăm în considerare numeroasele explicații publice ale oficialilor guvernamentali din 2013, care subliniau că regionalizarea ar aduce deciziile administrative și politice mai aproape de cetățean, abordarea este binevenită, iar concluzia autorilor arată că procesul regionalizării, așa cum a fost el propus în România, adică intens politizat și non-consultativ, poate conduce la distribuții arbitrare ale puterii (p. 67).

Florin Grecu propune o analiză a reformei administrative românești din 1938 și arată că atunci s-a vorbit intens despre realizarea descentralizării dar, în fapt, a avut loc o concentrare și mai mare a puterii politice (regale). Legea administrativă din 14 august 1938 punea bazele unei unități teritoriale numită *ținut* (echivalent al regiunii). S-au creat 10 asemenea formațiuni administrative plus capitala, fiecare având câte un Consiliu și fiind conduse timp șase luni de un rezident regal (p. 19-20). După doi ani, legea a fost abrogată și s-a revenit la vechea organizare administrativ-teritorială, adică la județe. Astfel, articolul lui Florin Grecu atrage atenția asupra faptului că procesul descentralizării/regionalizării poate fi deturnat politic, lucru care aduce un eșec rapid și chiar demonetizarea ideii de descentralizare. De asemenea, Dragoș Dragoman și Bogdan Gheorghită analizează modul în care a fost inițiat și cum a evoluat încercarea din 2011 de a reorganiza administrativ statul prin crearea regiunilor, iar concluzia trimite în aceeași direcție: lipsa consultărilor, graba nejustificată, mize electorale și neînțelegeri ale partidelor aflate în coaliția guvernamentală au determinat abandonarea proiectului (p. 87). Dilemele regionalizării sunt surprinse și de Emanuel Copilaș, care atacă direct problema federalismului constituțional (vezi subcapitolul său „Ce ar putea însemna federalismul constituțional pentru România?”) și, subliniindu-i avantajele, amintește despre actualele regiuni de dezvoltare care nu au personalitate juridică și, din aria realismului analizei, ca și la autorii precedenți menționați, atrage atenția asupra pericolului major al regionalizării: personalizarea puterii în numele interesului public (p. 116).

În fine, cu o cercetare de teren aplicată, Dorina Țicu aduce în atenție date privind modul în care funcționează efectiv administrațiile locale (cercetarea privește cele opt județe ale Moldovei). Concluzia arată că nu doar factorul politic are o influență negativă asupra administrației (analizată din prisma modelelor de luare a deciziilor), ci că aceeași influență o are și „determinismul administrativ, cadrul teoretico-metodologic administrativ, care încorsetează decizia și procesul decizional” (p. 128-129).

² Gerard Marcou, *La Régionalisation en Europe*, Luxembourg, P.E, L-292, 1999.

Volumul tematic *Regionalizarea, între eficiență administrativă și mitologie* al revistei „Polis” reușește să acopere aspectele teoretice ale regionalizării/descentralizării (ușor confuze per ansamblu prin sinonimia pe care o induce între cele două concepte cel puțin doi autori, Mark Bucuci și Radu Carp, dar lămurite pe de o parte de Andra Karla Sienerth, iar pe de altă parte de ansamblul articolelor), reunind un set de abordări serioase, explicative și analitice care privesc această dezbatere publică amplă: reforma administrativă a României. Cel mai probabil din motive de spațiu, nu am regăsit dezvoltat conceptul regionalizării nici din perspectiva geografică și nici dintr-un punct de vedere cultural, identitar – abordări care ar aduce un plus întregului tablou conceptual și ar completa chiar partea de „mitologie” la care face trimitere tema întregului volum. Și, la fel de important, nu se regăsește o abordare istorică (sau de sociologie istorică, de ce nu?) în care să urmărim evoluția în timp a regiunilor din care este compus acum statul unitar, cum s-a creat acesta, chiar ce rezistențe a întâmpinat și cum le-a trecut sub tăcere apoi pentru a impune statul (hiper)centralizat de astăzi, care oferă surrogate de descentralizare (este suficient să observăm modul în care se împart resursele de la București pentru a ne face o idee asupra gradului de centralism din România³).

Pentru a încheia, prin intermediul acestui volum se poate ușor consulta un parcurs al regionalizării/descentralizării ca punere în practică din vremea lui Carol al II-lea (Florin Grecu), controversa politică asupra regionalizării din 2011 dintre cele două partide din coaliția aflată la guvernare (Dragoș Dragoman și Bogdan Gheorghii), un interludiu format dintr-o analiză excelentă asupra modului în care este abordată descentralizarea în legislația românească, de unde reiese foarte limpede de ce se poate spune fără a greși că România este departe de a fi un stat descentralizat (Radu Carp) și, în fine, o explicație a modului în care s-a tradus mereu punerea în practică a acestui principiu al descentralizării și anume o clasă politică tentată excesiv de personalizarea puterii în numele interesului public (Emanuel Copilaș). Acesta ar fi corpul de texte care compun tematica volumului; editorialul (Mark Bucuci) și partea teoretică (Andra Karla Sienerth) alcătuiesc o veritabilă introducere terminologică și tematică, iar textul care privește participarea, reprezentarea politică, organizațiile non-guvernamentale sau, în ansamblu, legătura regionalizării cu societatea civilă (Dragoș-Andrei Preutescu și Vasile Brașovanu) încheie abordarea ca atare a regionalizării, în timp ce singura cercetare de teren (Dorina Țicu) ar putea constitui anexa unei lucrări științifice care nu lasă nimic la voia întâmplării, care urmărește ce factori influențează nivelul decizional din administrațiile primăriilor din opt reședințe de județ. Aminteam și importanța unor abordări din partea unor specialiști în geografie, antropologie, istorie, sociologie istorică sau, de ce nu, a unor economiști. Sigur, spațiul revistei este limitat și până la urmă este corpul de texte pe care îl oferă politologiei, revista „Polis” fiind o revistă de științe politice.

Ovidiu Mihăiuc

³ O serie de observații privind efectele nocive ale hipercentralizării economice a făcut recent Toni Hrițac (redactorul-șef al cotidianului „Ziarul de Iași”), în *Diferențele dintre București și provincie cresc în ritm galopant*, „Ziarul de Iași”, nr. 160 (7041), 11 iulie 2014, p. 6A. Textul se regăsește și pe pagina de internet <http://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/diferentele-dintre-bucuresti-si-provincia-cresc-in-ritm-galopant--61603.html>, consultată la 17 septembrie 2014.

***Regionalism și regionalizare în România.
Interpretări istorice și provocări contemporane***
**Conferință internațională,
Iași, 30-31 mai 2013**

La sfârșitul lunii mai 2013, în zilele de 30 și 31, s-a desfășurat la Iași conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*, organizată la inițiativa Societății de Studii Istorice din România (Iași) și a Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului din cadrul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, în colaborare cu Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, Centrul Cultural German din Iași, Centrul de Informare DAAD București, DAAD Alumni Club Iași, cu sprijinul Fundației Friedrich Ebert România. Dată fiind oportunitatea rară a unei dezbateri deschise și transdisciplinare în nu mai puțin de 10 secțiuni tematice¹, la conferință au fost invitați să participe istorici, geografi, politologi, economiști, sociologi și filologi din România, Republica Moldova, Germania, Austria, Elveția, Marea Britanie, Federația Rusă, Olanda, Polonia, Ucraina și Bulgaria. Organizarea conferinței nu a fost întâmplătoare și s-a dorit, evident, un mesaj din partea mediilor academice, o invitație la dezbateri în contextul în care coaliția de guvernare (Uniunea Social-Liberală) lansase în forță și netransparent un proiect de regionalizare administrativă². Cercetătorii au urmărit astfel să atragă atenția asupra unor aspecte mai puțin cunoscute sau luate în considerare: „funcționarea democratică și dezvoltarea economică rapidă a țării în ultimii 150 de ani au fost în foarte multe momente periclitate de către politicile centraliste excesive și distribuirea arbitrară sau preferențială a resurselor”. În plus, deși „scopul declarat al politicilor centraliste a fost creșterea coeziunii interne a statului, în realitate efectul acestora a fost în cele mai multe cazuri contrar”³.

¹ 1. Ce sunt sau cum definim regiunile? Experiințe europene, realități românești; 2. Construcție național-statală, sisteme administrative în competiție în secolul XIX și începutul secolului XX; 3. Modele de organizare a teritoriului în lumea de astăzi; 4. Regiuni istorice, grupuri etnice: cazul Transilvaniei; 5. Reacția regiunilor față de centralism: cazul Moldovei; 6. Decalaje demografice, economice și sociale în România; 7. Spațiul în istorie: delimitări geografice, lingvistice, istorice, teritorii disputate; 8. O temă actuală: regionalizarea în România. Inițiative politice, dezbateri publice; 9. „România Mare” între autonomism, regionalism și centralism; 10. Regiuni istorice, grupuri etnice: cazul Basarabiei.

² Coaliția de guvernământ viza divizarea țării în 8, 9 sau 10 regiuni, argumentând că împărțirea înlesnea atragerea fondurilor europene. Plănuia introducerea unui nivel administrativ între centru și cele 41 de județe, în locul reducerii structurilor birocratice, aducând confuzie în responsabilitățile instituțiilor. Observatorii civici au speculat că regionalizarea servea Guvernului, clientelei politice; spre comparație s-a discutat foarte puțin despre regionalizare ca o cedare de competențe către factorii de decizie regionali și locali.

³ Vezi *Considerații și recomandări privind reforma teritorial-administrativă* formulate de către participanții la conferința internațională *Regionalism și regionalizare în România. Interpretări istorice și provocări contemporane*.

După 1989, în paradigma naționalist-etatistă, politicul a încercat să-și păstreze monopolul asupra unor subiecte considerate sensibile: descentralizare, autonomie, subsidiaritate, regionalizare. Discutând din perspectiva anului 2014, ultima manifestare a interesului pentru regionalizare, survenită între anii 2012-2013, a venit precipitat și s-a stins subit, păstrându-și caracterul aproape conspirativ la nivelul de lucru al unui grup politic restrâns, fără consultări cu societatea civilă, lumea academică sau specialiști din economie. S-a ratat astfel încă o dezbatere, dacă nu benefică, cel puțin lămuritoare asupra conceptului, posibilelor oportunități și implicații ale unui asemenea demers. Preocupări despre regionalism au existat și s-au manifestat de multe ori independent de lumea politică după 1989. Acestea, a arătat Smaranda Enache, de la Târgu Mureș, în comunicarea *Proiecte regionaliste în Transilvania și Banat – 1990-2012*, au fost focalizate în anumite regiuni, în rândul unor grupuri ale societății civile ori medii academice, într-o gradație care a mers de la regionalism la autonomism. S-au distins, în primul rând, Liga Pro Europa, prin revista „Altera”, primul laborator teoretic regionalist transilvan. I-a urmat crearea, de către jurnalistul Sabin Gherman, a Ligii Transilvania-Banat și mai apoi a Partidului Ardelenilor. (În ceea ce ne privește, nu putem să nu menționăm că la Iași a ființat, între anii 1997-2002, și un exotic Partid al Moldovenilor, strict legat de persoana fostului primar Constantin Simirad. Fără program, ideologie sau profil istoric, inadaplat intelectual la o dezbatere despre tipurile de guvernare locală și regională, dar excedând în manifestarea frustrărilor cotidiene față de București, Partidul Moldovenilor a fuzionat în 2002 cu Partidul Social Democrat – n. red.). În paralel, comunitatea maghiară a produs o serie de proiecte autonomiste, respinse toate de Parlament. La confluența dintre regionaliștii ardeleni români și autonomiștii maghiari s-a plasat Grupul Provincia de la Cluj, inițiatorul unui „Memorandum pentru construcția regională a României” (2002), adresat instituțiilor statului român, dar rămas fără răspuns.

S-a creat astfel impresia falsă că regionalizarea este o temă de dezbatere încurajată automat de minoritatea maghiară sau prilejuită de moștenirea istorică și culturală a Transilvaniei, încă neacomodată cu realitatea unui primat al Bucureștiului. Chiar dacă s-a menținut departe de expresia politică, regionalismul, în formele lui culturale și istorice, este o realitate trecută sub tăcere a tuturor regiunilor istorice românești. Au demonstrat-o, în primul rând, istoricii, care au prezentat în cadrul conferinței un grupaj consistent și inedit despre primul dosar istoric al regionalismului din România, cel moldovenesc. Din păcate, regionalismul moldovenesc a fost bănuțat mereu că ascunde în certificatul său de naștere părinți „vitregi” sau „nelegitimi” prin influența imperială rusească ostilă unui stat românesc consolidat. Și totuși, sentimentul frustrării regionale, provinciale a avut un puternic fundament intern. În arsenalul argumentelor separatiștilor de la 3/15 aprilie 1866, temerea provincializării Moldovei era mereu prezentă. Ea trebuie pusă în legătură cu un fapt extrem de important, dar care a fost „ocultat” cu grijă de către posteritatea istoriografică: la 1859, Moldova avea un nivel de dezvoltare net superior Țării Românești, a menționat Mihai Cojocaru (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) în comunicarea *Câteva aspecte cu privire la disputa dintre unioniști și separatiști, spre 1859, din perspectiva regionalismului și regionalizării*. Pomenită drept „California României”, Moldova avea nu doar moșii mai bine administrate și mai rentabile decât ale Munteniei, dar și o infrastructură, drumuri și orânduială, net în favoarea sa. Centralizarea a funcționat ca sursă continuă de devaforizare pentru regiunea Moldovei, dezastrul economic alimentând dezamăgirea după mutarea capitalei de la Iași la București.

Efectele economice imediate au reactivat negativ stereotipuri identitare locale. Menținerea unui specific moldovenesc, imun la eforturile ingineriei simbolice naționale, își avea resorturile – arată Alexandru Istrate (de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași) în *Dincolo de Milcov – două patrii, două identități. Moldova și Țara Românească în discursul literar și istoric din prima jumătate a secolului XIX* – în rezervele reciproce dintre moldoveni și munteni, bazate pe supraviețuirea unei memorii colective separate a celor două foste state, aflate mai curând într-un regim concurențial. Dacă elitele politice și intelectuale din cele două Principate erau în mare parte unioniste, la nivel popular situația era diferită. În fiecare principat se conturaseră anterior panteonuri distincte: în Țara Românească se vorbea exclusiv despre Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Radu de la Afumați sau Mihai Viteazul, în vreme ce în Moldova eroii erau întru chipați de Alexandru cel Bun, Ștefan cel Mare ori Dimitrie Cantemir. Programele școlare, în special materiile de la orele de istorie și geografie, în *limba moldovenească*, suprapuneau perfect conceptele *țară-principat*, nespunându-le copiilor prea multe informații și amănunte despre destinul conaționalilor aflați dincolo de Milcov.

Paradoxal, unificarea statului român s-a făcut în jurul provinciei celei mai lipsite de profil identitar. În memoria colectivă, Muntenia s-a singularizat drept acea regiune din România de care se leagă cele mai puține controverse istorice sau politice și sentimente identitare, a remarcat Daniel Ursprung, de la Universitatea din Zürich (*Regiuni istorice ca locuri ale memoriei: Țara Românească pe harta cognitivă*). Ursprung a atras atenția că „imaginarea spațiului este strâns legată de locuri ale memoriei (*lieux de mémoire*), care îndeplinesc un rol simbolic”, iar conceptul de regiune istorică nu reprezintă o simplă proiectare a spațiului fizico-geografic, ci denumește o entitate cognitivă a acestuia. În cazul Țării Românești, care a preluat rolul centrului pentru noul stat românesc, discursul regionalist și-a pierdut rolul legitimator, iar regiunea a început să pălească în memoria colectivă. Țara Românească – și subunitatea Muntenia – este acea regiune istorică din România care are cea mai slab dezvoltată conștiință regional(ist)ă. Muntenia (în afară capitalei) în schimb nu are o caracteristică regională bine conturată – este o zonă palidă pe harta cognitivă, a concluzionat Ursprung.

În comunicarea *Păcatul originar? Reforma administrației teritoriale din timpul lui Alexandru Ioan Cuza și sursele sale*, Florea Ioncioaia (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) s-a referit la ceea ce a numit *leviathanul* centralizării românești, anume succesiunea de acte normative emise între 1862 și 1864, când s-au pus bazele structurilor administrative ale statului român unificat. Paradigma instituțională din timpul lui Al. I. Cuza a supraviețuit până în prezent, în ciuda criticilor și tentativelor de revizuire. De aici și răspunsurile încă așteptate la o interogație deosebit de provocatoare pentru istorici despre designul administrativ al României moderne: este o fatalitate generată de natura „procesului de modernizare”, de moștenirea culturală și istorică sau o alegere nepotrivită, efectul pervers al unui elan constructivist radical? Este o problemă tehnică, administrativă sau ideologică, de opțiune culturală și politică? Relevant rămâne doar faptul că *leviathanul* a fost acceptat și de succesorul lui Cuza. Vasile Docea, de la Universitatea de Vest din Timișoara, prin comunicarea *Centralizare și separatism în ultima treime a secolului XIX. Poziția regelui Carol I*, acreditează existența în timpul domniei primului Hohenzollern pe tronul României a unei competiții între curentul autonomist, bazat pe argumente economice, și centralismul fundamentat pe ideea construcției naționale. Ultimul, care propunea uniformizare administrativ-instituțională și ștergerea diferențelor locale, avea să câștige, fiindcă discursul autonomist (cu

diferitele sale nuanțe, de la cea regionalistă până la cea separatistă), a pierdut teren în special după 1878, pe măsura înrăutățirii raporturilor cu Rusia. Inițiativele autonomiste, pornite majoritatea din Moldova, au fost acuzate de către adversari de legături culpabile cu Rusia, care urmărea să-și extindă controlul politic asupra regatului României. Însuși regele Carol I socotea orice idee autonomistă ca fiind rezultatul intrigilor rusești.

Regionalismul moldovenesc are resurse surprinzătoare de autodescoperire în timpul Primului Război Mondial, a arătat Mihai Chiper, de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, în *Reinventarea regionalismului în Iașul interbelic*. Realitatea unui stat român neocupat de armatele Puterilor Centrale, redus la spațiul Moldovei medievale după unirea cu Basarabia (martie-noiembrie 1918), a permis resuscitarea unui tip de moldovenism revendicativ, un proiect bazat pe o viziune federalistă de origine americană a statului, diferită de tradiția centralizatoare munteană. Susținut la început în principal de conservatorii germanofoni, proiectul pretindea refondarea unui stat pe alte principii decât cele de la 1859: descentralizarea administrativă, renegocierea relației dintre centru și provincii și, în ansamblu, o rediscutare a raporturilor dintre Moldova și Muntenia, plecând de la exemplul și tratamentul cerut de unii lideri ai Basarabiei, ulterior ai Bucovinei și Transilvaniei.

De particularitățile de manifestare ale regionalismului ieșean interbelic s-a arătat preocupat și Oliver Schmitt, de la Universitatea din Viena, în comunicarea *Între moldovenism și patriotism local ieșean*. Ziarul „Opinia” în perioada interbelică. În centrul atenției se află două elemente de discurs: moldovenismul și patriotismul local. Patriotismul local ieșean – arată Oliver Schmitt – a fost opus centrului, într-o dihotomie în care Iașul european contrastează cu un București americanizat. Tendințele moldoveniste devin mai evidente în domeniul bisericesc și cultural și sunt mult mai vag formulate decât ambițiile Iașului, care după 1918 își pierduse statutul de singurul oponent al Bucureștiului și trebuia să facă față concurenței cu alte centre ale noilor provincii românești. Patriotismul local ieșean a fost foarte vizibil în mediile universitare, lovite de politicile discriminatorii ale centrului. Elitele locale, arată Leonidas Rados (*Destinul provinciei. Politică și discriminare instituțională în sistemul universitar românesc 1860-1945*), au dezvoltat complexul „provinciei”, tot mai prezent într-un oraș obișnuit până la Unire cu statutul de capitală. Lucrurile s-au agravat după Primul Război Mondial, când împrejurările au impus concentrarea autorităților centrale spre nevoile Transilvaniei și ale Clujului, lăsând ieșenilor impresia că devin un soi de colonie fără drept la cuvânt, dar aflată la cheremul birocrăției centrale și devansată în ordinea importanței de orașele ardelen. Incoerența de gândire și acțiune a liderilor locali, lipsa unui spirit comunitar adevărat, a structurilor corporatiste și mai ales absența unui proiect integrator și unanim asumat, de salvare și de revitalizare a Iașului academic, au condus spre eșecul, pentru mulți previzibil, al acestei reconquiste academice locale, apreciază Leonidas Rados.

Dezbaterile despre autonomie au marcat puternic programele și direcțiile de acțiune ale partidelor politice. Flavius Solomon (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași) a insistat – în comunicarea *Dilemele unității naționale. Socialiștii din Vechiul Regat între federalism și centralism* – pe substratul interzicerii Partidului Social-Democrat și repercusiunile asupra ideologilor socialiști „regăteni”. Ei s-au plasat în afara curentului politic dominant al epocii, marcat de opțiunea pentru Antanta în anii 1914-1916. Socialiștii români au crezut că, în comparație cu Rusia, într-o Austro-Ungaria postbelică construită pe baze federaliste, românii ar fi avut șanse să-și conserve specificul național, să-și obțină drepturile politice și economice, în timp ce etnicii

români din Basarabia ar fi fost condamnați la asimilare națională în cadrul unui stat centralist, ostil oricăror libertăți cetățenești, așa cum era Imperiul Rus. De cealaltă parte a Carpaților, socialiștii au optat de asemenea pentru principiile autonomiste. Viziunea social-democraților ardeleni asupra proiectului unirii de la 1918 a fost oferită de Sorin Radu (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu), în comunicarea *Unificarea României Mari în viziunea social-democraților români din Transilvania*. Ei au susținut cu vehemență că Transilvania trebuie să-și rezerve un statut autonom până ce vor exista garanții suficiente că România va deveni o țară democratică. Falia dintre „autonomiști” și „centraliști” a fost foarte vizibilă și în Bucovina, demonstrează Mihai Ceașu, de la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași, în comunicarea *Centralism versus autonomism în unirea Bucovinei cu România*. Principiile autonomiste cultivate de Iancu Flondor, în privința felului în care urma să se realizeze unirea, au fost puternic concurate de cele centraliste, sprijinite de Ion Nistor, ultimul reușind în final să și le impună în practica politică cu ajutorul puternic al liberalilor regăteni.

În fața proiectului centralizator bucureștean, între provinciile alipite după 1918 s-a remarcat un proces de solidarizare, arată Florian Kühner-Wielach, de la Leibniz-Institut für Europäische Geschichte, Mainz, și de la Universitatea din Viena (*Procesul integrării după 1918 și solidaritatea interregională între regiunile alipite. Transilvania – Basarabia*). Centralizarea a indus „o confruntare între vechea și noua Românie”, împotriva dominației partidului liberal făcându-și apariția alianțe ale discursurilor între liderii de opinie ai regiunilor, apoi și alianțe politice, cum a fost cazul fuziunii din 1926 dintre Partidul Național din Transilvania și Partidul Țărănesc din Vechiul Regat. Solidaritatea regiunilor s-a manifestat prin „procese de transfer”, cum a fost exemplul „comisiei de cultură” a societății transilvănene ASTRA, care a încercat să încetățenească modelul în Basarabia. Cum se explică reacția ostentativă a provinciilor alipite față de centralismul liberal și de ce este ea prea puțin consemnată în istoriografie? Ovidiu Buruiană (*Liberalii români și organizarea administrativă a României Mari*) arată că elitele liberale, preponderent muntene, au structurat un model administrativ mai curând ideologic, plasând totul în spațiul identitar al națiunii și au minimalizat aspectele raționale, sub raport civic sau economic. A contat voluntarismul guvernamental în controlul resurselor, iar cu abilitatea discursivă și propagandistică a liberalilor, argumentele utilizate în dezbaterile privind administrația noului stat au devenit loc comun atât pentru mulți dintre contemporanii lor, cât și ulterior pentru istorici, la fel de tributari paradigmei național-etatiste. Pe lângă multe alte motive, acesta este un temei pentru care „triumfalismul istoriografic”, precumpănitor decenii la rând, trebuie astăzi amendat, a susținut Dorin Dobrinu (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași) în comunicarea intitulată *Regionalism contra centralism în România interbelică. Memorii, proiecte, acțiuni*. În perioada interbelică – detaliază Dorin Dobrinu – au existat segmente politice care concepeau diferit arhitectura statului. Mulți dintre politicienii din regiunile istorice intrate în componența statului român erau în favoarea păstrării de către acestea a individualității date de istorie, pronunțându-se pentru protejarea intereselor regionale. Disputele politice între regionaliști – uneori desemnați ca autonomiști – și centraliști au fost importante în special în deceniul trei al perioadei interbelice. Organizarea regională a noilor teritorii a fost desființată prin decretul-lege nr. 1462/4 aprilie 1920, din dispoziția guvernului Averescu, chestiunea fiind tranșată în favoarea proiectului centralist al Partidului Național Liberal, care continua tradiția iacobină, focalizată în bună măsură pe construcția națiunii (etnoculturale în cazul românesc). Din punct de vedere legal, în perioada interbelică aceasta s-a făcut în special prin

Constituția din 1923 – respinsă vehement îndeosebi de Partidul Țărănesc și de Partidul Național – și prin Legea pentru unificare administrativă din 15 iunie 1925. Și înainte și după datele amintite – precizează Dobrinu –, ordinea centralistă a fost adesea impusă în teritoriu prin măsuri de mână forte: decretarea stării de asediu, acuzarea regionaliștilor că prin ideile și acțiunile lor slăbeau statul, agresarea în dese rânduri a reprezentanților sau simpatizanților acestora.

Prezentarea unui dosar sensibil, *Despre Unirea suflătească și Viitorul României – Basarabia la un deceniu de la Unire*, i-a aparținut lui Wolfram Niess, de la Universitatea din Viena. Basarabia, considerată „cenușăreasa României Mari”, a fost provincia cea mai crunt lovită de erorile și eșecurile unei administrații centralizate. „Menținerea continuă a stării de asediu încă din 1918 – arată Wolfram Niess –, justificată cu pretinsa bolșevizare iminentă a populației basarabene, transferarea și activarea în Basarabia a mai multor funcționari abuzivi, corupți și interesați de îmbogățirea lor personală, ca și regimul strict de control și supraveghere din partea Siguranței și Jandarmeriei, au lăsat impresia instalării unui regim colonial”. Situația economică lamentabilă a avut un impact direct asupra nivelului de loialitate a populației față de statul român, publiciști regăteni constatând apropierea suflătească a unei mari părți a *basarabenilor* față de fostul imperiu rus (chestiunea calendarului vechi în biserică, la care populația basarabeană a continuat să adere). Wolfram Niess susține că trebuie să vorbim despre „o recunoaștere a eșecului politicii de naționalizare, dar totodată și de impunerea unei administrări dirijate”, în condițiile în care ziariștii admiteau că basarabenii nu doar că „nu știau că sunt români”, ci și mai mult, deseori voiau să „scape de români”, iar ofițerii Siguranței constatau că „unirea suflătească întârzie grozav de mult”.

Proiectele administrative reformatoare inițiate pot fi interpretate drept o reacție politică de tip regionalist. Nu întâmplător ele au venit din partea național-țărăniștilor ca alternativă la „centralizarea excesivă” liberală, generatoare a actelor de corupție și a stagnării dezvoltării regionale. PNT a încercat să delege multe din atribuțiile ministerelor către organisme regionale, înființând Directoratele ministeriale locale. Ele funcționează între 1929-1931, fără a avea susținere financiară și fără viziunea alternativă, afirmă Cătălin Botoșineanu (Arhivele Naționale din Iași), în comunicarea *PNT și încercarea de decentralizare a administrației interbelice. Directoratul Ministerial VI Moldova*.

Experiența istorică interbelică și dezbaterile legate de regionalizare se înscriu, de fapt, într-o temă mai amplă a relației deseori tensionate dintre comunitățile organice și structurile statale în perioadă modernă. „Toate reformele administrative din epoca modernă au reprezentat, pe de o parte, tendința statului de a restrânge autonomia unității administrative, iar pe de altă parte, încercarea comunităților de a-și apăra instituțiile și autonomia în raport cu statul centralizat”, susține Cornel Sigmirean, de la Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș, în *Regionalism și autonomie în istoria Transilvaniei*.

Excursul istoric a fost completat printr-un dosar aparținând geografilor și politologilor. Ionel Muntele, de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a remarcat importanța raporturilor dintre regiunea geografică și regiunea istorică, în contextul efectelor urbanizării și globalizării (*Regiunea geografică – suport al structurilor teritoriale*). El a concluzionat că „spațiul românesc actual este încă puternic marcat de existența unor linii de demarcație istorică, în multe cazuri subsecvente unor linii de demarcație geografică, elemente de care trebuie să se țină cont, imperativ, pentru a asigura necesarul echilibru teritorial”. Gabriela Carmen Pascariu, Ramona Țigănașu și Doru Botezat (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) au reliefat în *Criterii*

normative vs. criterii funcționale în definirea regiunilor. Experiența europeană că un proces de regionalizare poate fi realizat pentru a răspunde unei game foarte largi de obiective, din perspectivă istorică, teritorială, culturală, economică, instituțională, un rol esențial în definirea acestora revenind contextului intern (presiunea unor grupuri de interese, conturarea unei largi susțineri publice, criza statului) și condiționărilor externe (în cazul României, participarea la sistemul european de guvernare multinivel). George Țurcănașu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași) în comunicarea *Poli, axe și logică teritorială – premise ale organizării administrative la nivel NUTS 2 și LAU 1* a luat în discuție identificarea unor elemente spațiale structurante (poli, axe, areale), capabile să centreze și să releve structuri teritoriale viabile, care pot deveni organizări administrative durabile. Abordarea ajută la evaluarea (in)consistenței regiunilor de dezvoltare și la identificarea coerențelor administrative regionale.

Riscul focalizării exclusive pe probleme de geografie, economie, tehnică administrativă, atragerea de fonduri europene, și neglijarea „resurselor umane” ale regiunilor ce ar urma să formeze micile patrii ale locuitorilor acestora a fost semnalat de Elek Szokoly (*Conștiința identității regionale – motor al dezvoltării durabile*). „Micile patrii” nu pot funcționa fără persistența unui „factor subiectiv, sentimentul autentic de a fi acasă, respectiv conștiința cetățeanului de «proprietar» al viitoarelor decupaje teritoriale. Regiunile nu trebuie inventate la București – insistă Szokoly – ele s-au constituit de-a lungul veacurilor, caracterul lor specific, chiar dacă mult estompat în ultimele decenii, este vizibil la nivelul simțului comun și evidențiat în studiile sociologice de specialitate”.

Din motive de spațiu, nu am insistat aici asupra unor comunicări la fel de importante, care se vor regăsi în volumul conferinței, aflat în curs de editare: Alex Drace-Francis (Universitatea din Amsterdam), *Mai există Europa de Sud-Est? Reflecții asupra unei teme actuale*; Tomasz Kluz (Institutul Polonez din București), *Reforma administrativă din Polonia din anii '90 – prevederi și efecte*; Marius Bălan (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), *Federalismul și regionalizarea din perspectiva dreptului constituțional*; Barna Bodo (Universitatea Sapientia, Cluj-Napoca), *Regiunile istorice și regionalizarea*; Mihail Stancev (Mikhaylo Stanchev) (Universitatea „V.N. Karazin” din Harkov, Uniunea Oamenilor de Știință din Bulgaria), *Regionalismul în Ucraina: actualitate și perspective*; Marius Diaconescu (Universitatea din București), *Istorie și mit despre autonomia secuilor*; Csaba Zoltán Novák, *Ținutul Secuiesc și reformele administrative din România în a doua parte a secolului XX*; Bogdan Murgescu (Universitatea din București), *Regionalizarea și problematica rețelei naționale a instituțiilor de învățământ superior. Repere istorice, constrângeri, posibile soluții*; Dănuț Jemna, Carmen Pintilescu (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași), *Disparități demo-economice inter și intra-regionale în România*; Felicia Waldman, (Universitatea din București) *Autoregionalizarea populației evreiești din România și efectele ei asupra istoriei evreilor români*; Ciprian G. Nițu (Universitatea de Vest din Timișoara), *Regionalismul și multiculturalismul în prezent. Lecțiile pe care România le poate învăța din experiența occidentală a descentralizării și cetățeniei de tip multicultural*; Marian Coman (Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București), *Spațiul românesc. O dezbatere eșuată între geografi și istorici români interbelici*; Florin-Teodor Olariu (Institutul de Filologie Română „A. Philippide”, Iași), *Configurația dialectală a teritoriului dacoromânesc – scurt istoric și proiecții actuale*; Grigory Shkundin (Institutul Internațional de Studii Juridice, Moscova), *Dobrogea în disputa româno-*

bulgară (august 1913 – iulie 1914); Paul Nistor (Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași), *Moldova de Sud – „Teritoriu de graniță” cu viitor incert*; Sorin Bocancea, Daniel Șandru (Universitatea „Petre Andrei”, Iași), *Constituția României. Opinii esențiale asupra regionalizării*; Lucian Dîrdală (Universitatea „Mihail Kogălniceanu”, Iași), *Regionalizare și guvernare democratică în România: nevoia de participare și deliberare*; Emanuel Capilaș (Universitatea de Vest din Timișoara), *Regândind forma politică a României: argumente pentru o tranziție de la semiprezidențialism la federalism*; Péter Eckstein-Kovács (din Cluj-Napoca), *Ungurii și regionalizarea*; Andrei Cușco (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău), *De la periferie otomană la gubernie rusă: Construirea provinciei basarabene în secolul XIX*; Virgiliu Păslariuc (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău), *Construirea imaginii „patriei mici” de către elitele basarabene în Imperiul rus*; Igor Șarov (Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău), *Regionalismul în manualele școlare din Republica Moldova*.

Conferința s-a încheiat cu o dezbatere intitulată *Regiunile au un trecut și un prezent, dar cum ar putea arăta viitorul lor?*, la scurt timp fiind dat publicității textul raportului *Considerații și recomandări privind reforma teritorial-administrativă*. Din acesta reținem faptul că „majoritatea absolută a participanților a susținut ideea unei reforme administrative a României”, scopurile ei trebuind să fie: 1. eficientizarea administrației și a aparatului birocratic central, intermediar și local; 2. simplificarea actului birocratic la toate cele trei nivele ale administrației; 3. creșterea competențelor administrative ale comunităților locale; 4. dezvoltarea economică susținută și echilibrată a tuturor unităților administrative, inclusiv printr-o mai bună accesare a fondurilor europene și o distribuire nediscreționară a resurselor din bugetul central; 5. conservarea și valorificarea particularităților culturale regionale și locale.

Din punctul de vedere al participanților la conferință, cadrul juridic util pentru introducerea și implementarea regiunii ca unitate administrativă ar trebui să conțină următoarele principii de bază: 1. *descentralizarea, subsidiaritatea și guvernarea democratică*; 2. *distribuirea și utilizarea echitabilă și eficientă a resurselor*; 3. *respectarea particularităților geografice și a tradițiilor regionale*. Din perspectiva primului principiu, raportul conferinței constată că sistemul administrativ actual este mai degrabă specific statelor centralizate excesiv. Centralismul românesc este construit pe ideologii și practici specifice nu doar perioadei „democrației populare” (socialiste), ci și celor din România interbelică și Vechiul Regat. Dintr-o privire generală asupra dezbaterilor curente, „utilitatea regiunilor poate fi justificată doar prin eliminarea dublării birocrăției, adică prin renunțarea la județe și transferarea unei părți a competențelor acestora către regiuni, iar a altora către comune. Pentru a crește viabilitatea economică și eficiența administrativă a comunelor se impune reducerea numărului acestora prin reunirea lor sau prin includerea mai multor comune într-o altă entitate administrativă intermediară, tradițională atât în România modernă, cât și la nivelul regiunilor istorice – de tip plasă, ocol etc. Structurile actuale județene ar putea fi păstrate, în actualele orașe reședință de județ, doar pentru unele domenii, cum ar fi sistemul judiciar sau instituțiile de prevenire și lichidare a consecințelor unor calamități naturale. Plecând de la acest model de reformă, primul pas ar trebui să fie redefinirea statutului unităților administrative locale și abia apoi stabilirea competențelor entităților administrative regionale”. Pentru ca acest lucru să fie posibil și în România, se impune: 1) redistribuirea competențelor între puterea centrală și cea locală; 2) înzestrarea comunelor și regiunilor cu prerogative administrative și financiare cât mai largi în domenii de interes local/regional.

De asemenea, în procesul de elaborare și implementare a reformei administrative trebuie avut în vedere și principiul subsidiarității, ceea ce va duce la creșterea responsabilității persoanelor pentru o mai bună funcționare a comunităților locale din care fac parte. Noilor unități teritoriale trebuie să le fie conferite competențe semnificative, instituții adecvate și un grad suficient de autonomie în privința politicilor publice – un cadru ce ar încuraja participarea și deliberarea democratică, cu consecințe pozitive pentru standardele generale ale democrației românești.

În privința distribuirii, utilizării echitabile și eficiente a resurselor, participanții și-au exprimat rezervele față de argumentul principal adus de către clasa politică în sprijinul regionalizării, care este cel economic. În acest fel – arată participanții –, se scapă însă din vedere faptul că „prin regionalizare se poate răspunde unui număr mai mare de obiective și provocări, într-un context intern și internațional aflat în continuă schimbare, nu doar de ordin administrativ-economic, ci și de ordin social, instituțional, cultural etc. O reformă administrativă bine concepută ar putea conduce la identificarea unor elemente spațiale structurante (poli, axe, areale), capabile să centreze și să releve structuri teritoriale viabile, care pot deveni organizări administrative durabile mai bine adaptate unei organizări teritorial-administrative regionale. Existența elementelor spațiale structurante actuale trebuie avută în vedere în trasarea granițelor administrative dintre viitoarele regiuni, astfel încât noile unități administrative să poată profita cât mai mult de accesul la rețelele de infrastructură și potențialul uman din centrele universitare. Pentru Moldova portul Galați a avut, în mod tradițional, un rol deosebit de important, fapt care impune includerea acestuia în viitoarea regiune din partea de nord-est. În același timp, Constanța ar putea juca un rol similar pentru Dobrogea și partea de est a Munteniei. Din perspectiva accesului la resursele umane de o bună calitate, este esențial ca în fiecare nouă regiune să existe cel puțin un mare centru universitar. Coeziunea economică, socială și politică a statului va crește și printr-o distribuie echitabilă și uniformă a resurselor financiare dinspre centru către regiuni, de pildă pentru construcția de autostrăzi și aeroporturi. În acest sens, este imperios necesar ca regiunile rămase în urmă din punctul de vedere al infrastructurii de transport moderne să reprezinte o prioritate”.

Participanții au insistat pentru respectarea particularităților geografice și a tradițiilor regionale. „Din perspectivă geografică, regiunea se manifestă ca un țesut de intersecții, legate între ele ierarhic, polarizând spații eterogene din punct de vedere fizic dar convergente din punct de vedere antropic. Complementaritatea fizico-geografică și identitatea regională sau locală, recurentă memoriei spațiale, sunt de asemenea elemente importante. Decriptarea spațiului românesc în această cheie permite divizarea sa în șase regiuni esențiale: 1) în nord-est, un vast podiș, traversat de văile longitudinale ale Siretului și Prutului, legate între ele printr-un ax transversal, controlat de orașul Iași și având ca reper la Dunăre portul Galați; 2) în sud-est, o prelungire a Podișului Prebalcanic, marcată tranșant de cursul Dunării și de litoralul pontic, având Constanța drept pol principal; 3) în sud, o vastă câmpie, arie de convergență naturală facilă, având în centru orașul București, iar în vest, ca centru secundar, orașul Craiova; 4) în partea centrală, o vastă depresiune, aproape închisă de munți, având în mijloc axul Mureșului, bine racordat la culoarele descrise de celelalte două râuri importante, Oltul și Someșul, unde se situează două dintre orașele cu real potențial de convergență regională, Sibiu și Cluj; 5) în vest, extremitatea orientală a Câmpiei Panonice, cu racordul colinar spre zona montană, spațiu fragmentat de axe orientate spre exterior, unde se află și punctele principale de convergență (Timișoara, Arad, Oradea și Satu Mare); 6) în fine, peste

toate, Carpații și bordura lor piemontană, ax unificator care dispune, cel puțin în lungul ulucului depresionar din ramura orientală, de câteva puncte de convergență regională, esențiale pentru conexiunea celorlalte regiuni menționate, de departe cel mai important fiind Brașovul. Aceste șase regiuni pot fi utilizate ca atare în stabilirea unor limite administrative sau pot fi divizate în funcție de criterii dimensionale sau identitare. În această perspectivă, chiar și Maramureșul istoric sau ținuturile secuiești pot dobândi o funcționalitate regională.”

România are un bogat patrimoniu istoric regional care determină intense rivalități interregionale atunci când apare prilejul discuțiilor pragmatice despre organizarea administrativă „ideală”. Este un semnal pentru București că nu poate impune voluntarist un proiect de regionalizare, fără riscul declanșării unor efecte contrare intențiilor declarate. Modelele funcționale europene, bazate pe comunități istorice tradiționale, cu atribuții administrative și culturale, față de care cetățenii manifestă un atașament afectiv real, oferă destule surse de inspirație și de expertiză pentru a se evita inventarea unor variante „originale”.

Mihai Chiper

Lista autorilor

Viorel ACHIM. Doctor al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” (București), Academia Română, cu tema *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*. Cercetător științific gr. I la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române, București. Domenii de cercetare: relațiile internaționale în Europa de sud-est în secolele XIII-XV, catolicismul la români în Evul Mediu, istoria Banatului în Evul Mediu, istoria Țiganilor, minoritățile etnice în România în perioada 1918-1948, politica etnică în România în anii 1940-1944, Holocaustul. Lucrări reprezentative: *Politica regimului Antonescu față de cultele neoprotestante. Documente*, București, Editura Institutului Național pentru Studiul Holocaustului din România „Elie Wiesel”, Iași, Editura Polirom, 2013 (editor); *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, București, Editura Enciclopedică, 2008; *Țiganii în istoria României*, București, Editura Enciclopedică, 1998 (ediția în limba engleză: *The Roma in Romanian History*, Budapest, New York, Central European University Press, 2004). A editat sau coeditat trei volume colective.

Alexandru D. AIOANEI. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Industrializare, urbanizare și transformări sociale în Moldova. 1944-1965*. Absolvent al masteratului *Istoria comunismului românesc* de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o disertație despre orașul Iași după al Doilea Război Mondial. Domenii de interes: istorie regională, istorie economică, viața cotidiană în comunism. Publicații recente: „*Săptămâna prieteniei româno-sovietice*” (1-7 noiembrie 1948), *un prototip al sărbătorilor comuniste*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 279-288; *Organizații comuniste de tineret din Iași după al Doilea Război Mondial*, în Adrian Cioflâncă, Luciana M. Jinga (coord.), *Represiune și control social în România Comunistă*, Anuarul ICCMER, nr. V-VI, 2010-2011, Editura Polirom, 2012, p. 265-279; *Alexandru Lăzăreanu și Legația României din Washington (1946-1948)*, în Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (coord.), *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 289-298.

Silviu ANDRIEȘ-TABAC. Doctor al Facultății de Istorie a Universității din București (1996), cu teza *Basarabia în secolele XIX-XX și heraldica ei*. Heraldist de Stat al Republicii Moldova; cercetător științific superior la Institutul Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei. Domenii de interes: sursologie, științe istorice auxiliare (heraldică, vexilologie, imnologie politică, faleristică, uniformistică, sigilografie, numismatică, genealogie, onomastică istorică), științe ale documentului (documentologie, arhivistică, arheografie). Publicații recente: *Simbolurile naționale ale Republicii Moldova*, Chișinău, Academia de Științe a Moldovei, Instituția Publică

Archiva Moldaviae, vol. VI, 2014, p. 621-628

„Enciclopedia Moldovei”, „Cu drag” SRL, 2010 (coordonator, redactor științific și autor a zece secțiuni); *Simbolurile naționale din estul Europei, Partea I. Noțiuni teoretice*, în *Cursuri la masterat în domeniul studiilor sud-est europene*, vol. 3, Virgil Pâslariuc, Marin Cerchez, Silviu Andrieș-Tabac, *Europa de Sud-Est: elite locale, spiritualitate și simboluri naționale*, Chișinău, Editura Universității de Stat din Moldova, 2009, p. 106-173; *Introducere în heraldică. Noțiuni generale și întregiri la armorialul teritorial românesc*, București, Editura Universității din București, 2008.

Constantin ARDELEANU. Doctor al Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” (București), Academia Română, cu tema *Interese politice și economice britanice la Dunărea de Jos (1856-1918)*. Conferențiar universitar la Departamentul de Istorie, Filosofie și Sociologie al Universității „Dunărea de Jos” din Galați. Domenii de interes: istorie maritimă, istorie economică, comerț și navigație la gurile Dunării și în Marea Neagră în secolele XVIII-XX; relații româno-britanice. Publicații recente: *International Trade and Diplomacy at the Lower Danube: The Sulina Question and the Economic Premises of the Crimean War (1829-1853)*, Brăila, Editura Istros a Muzeului Brăilei, 2014; *A British Meat Cannery in Moldavia (1844-1852)*, în SEER, tom 90, nr. 4, 2012, p. 671-704; *The European Commission of the Danube and the Results of Its Technical and Administrative Activity on the Safety of Navigation*, în „International Journal of Maritime History”, vol. XXIII, nr. 1, June 2011, p. 73-94.

Hannelore BAIER. Absolventă a Facultății de Filozofie-Istorie, secția Psihologie, Universitatea „Babeș-Bolyai”. Redactor la Subredacția Sibiu a cotidianului de limbă germană „Allgemeine Deutsche Zeitung für Rumänien”. Domenii de interes: istoria minorității germane din România după al Doilea Război Mondial. Publicații recente: *Germanii din România 1944-1956. Culegere de documente de arhivă*, Sibiu, Editura Honterus, 2005; *Objekt und Instrument. Die deutsche Minderheit im Fokus der Securitate* [Obiect și instrument. Minoritatea germană în vizorul Securității], în Joachim von Puttkammer, Stefan Sienert, Ulrich A. Wien (Hrsg.), *Die Securitate in Siebenbürgen* [Securitatea în Transilvania], Köln, Weimar, Wien, Böhlau Verlag, 2014, p. 153-168; *Ceașescu und die Aussiedlung der Deutschen aus Rumänien* [Ceașescu și emigrarea germanilor din România], în *Zeitschrift für Siebenbürgische Landeskunde*, Köln, Weimar, Wien, Editura Böhlau, nr. 1/2012, 27-50.

Sebastian BUNGHEZ. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Parlamentul și politica externă a României (1899-1914)*. Profesor de istorie la Colegiul Național Catolic „Sf. Iosif” din Bacău. Domenii de interes: istoria modernă a României, cu precădere relațiile internaționale, Parlamentul și viața politică a României în perioada 1878-1914. Publicații recente: *Problema navigației la Porțile de Fier în dezbaterile Parlamentului României (1899)*, în IN, serie nouă, nr. XIX, 2013, p. 101-120; *Politica externă a României în perioada 1900-1914*, în „Variante” [Bacău], nr. 18, 2011, 29-44; *Scurt istoric al Colegiului Național Catolic „Sf. Iosif” din Bacău*, în „Variante”, nr. 16, 2010, p. 32-37.

Mihai BURCEA. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității din București, cu tema *Luptând pentru o iluzie. Voluntari români în Brigăzile Internaționale din Spania*; absolvent al masteratului *România în secolul XX* de la Facultatea de Istorie a Universității din București, cu o disertație despre *Continuitatea structurilor PCR (1990-2007)*.

Domenii de interes: istoria structurilor represive din perioada 1945-1989, Partidul Comunist din România în anii ilegalității, viața politică interbelică. Publicații recente: *Spectrele lui Dej*, Iași, Editura Polirom, 2012 (editor împreună cu Ștefan Bosomitu); *Mihail Roller (1908-1958). O scurtă biografie*, în colaborare cu Ștefan Bosomitu, în „Anuarul IICMER”, vol. VII, 2012, Iași, Editura Polirom, 2013, p. 19-65; *Recuperarea memoriei interbrigadiștilor și maquisarzilor români. Studiu de caz: Ion Călin (I și II)*, în AUB, Științe politice, anul XV, nr. 1/2013, p. 85-119, și nr. 2/2013, p. 123-149.

Mihai CHIPER. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Pașoptismul în cultura română. Memoria revoluționară în doua jumătate a secolului XIX*. Cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași. Domenii de interes: istoria culturală, memoria socială în România modernă, istoria emoțiilor. Publicații recente: *O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în România (1859-1918)*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012; „Onoarea trădătorilor”. *Cazurile general Alexandru Văitoianu și Al. Tzigara-Samurcaș*, în AIIX, 2013, Iași, p. 321-342; *Despre lamentație ca formă de rememorare: imagini ale declinului în Iașul interbelic*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 99-116.

Iulian Marcel CIUBOTARU. Doctorand al Facultății de Istorie de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu o teză privitoare la *Clerul monahal din Moldova secolelor XV-XVI*. Absolvent al masteratului *Patrimoniu și turism cultural (2011-2013)* din cadrul aceleiași facultăți. Domenii de interes: istoria Bisericii Ortodoxe Române, raporturile dintre autoritățile eclesiastice și domnie în Evul Mediu românesc, dreptul canonic și aplicarea acestuia în Moldova medievală, istoria veche a literaturii române, istoria culturii. Publicații recente: *Egumenii Mănăstirii Neamț în secolul al XVI-lea*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Imaginea în istorie. Tipologii în societatea de ieri și de azi*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2014, p. 45-76; *Donațiile mitropolitului Iosif Naniescu către Biblioteca Academiei Române*, în „Historia Universitatis Iassiensis”, tom III, 2012, p. 245-276; *Intelectuali francezi și români în corespundență privată. Scrisorile lui Émile Picot către George Sion*, în Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop (coord.), *Scriseri pe alete. Lucrările conferinței naționale O filă de istorie: om, societate, cultură (secolele XVII-XXI)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, p. 429-443.

Dorin DOBRINCU. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Rezistența armată anticomunistă din România (1944 – începutul anilor '60)*. Cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași; director al Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria politică și socială a României contemporane, cu precădere în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, Holocaustul, perioada comunistă – ocupația sovietică, începuturile regimului comunist, rezistența armată anticomunistă, colectivizarea agriculturii, gulagul românesc, exilul românesc postbelic –, memoria fascismului și comunismului; istoria creștinismului din România, în special relațiile stat-biserică, naționalismul religios, represiunea comunistă asupra Bisericii și istoria comunităților protestante românești; editarea documentelor contemporane, istoria orală. Publicații recente: *Istoria comunismului din*

România, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965-1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Istoria comunismului din România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945-1965)*, București, Editura Humanitas, 2009 (editor împreună cu Mihnea Berindei și Armand Goșu); *Transforming Peasants, Property and Power. The collectivization of agriculture in Romania, 1949-1962*, Budapest – New York, Central European University Press, 2009 (editor împreună cu Constantin Iordachi); editor sau coautor al altor volume de istorie contemporană; aproape 100 de studii publicate în reviste de specialitate și în volume colective.

Aurelia FELEA. Doctor al Facultății de Istorie a Universității de Stat din Moldova, cu tema *Unitatea românească în publicistica lui Mihai Eminescu*. Conferențiar-interimar la Universitatea de Stat din Tiraspol la Chișinău. Domenii de interes: istoria Europei Centrale și de Est, societăți totalitare și post-totalitare, memoria comunismului, învățământul universitar și formarea elitelor în Moldova Sovietică. Publicații recente: *Face to Face: Memoirs and Official Sources about the famine in Bessarabia in the Years 1946-1947*, în *New Europe College Petre Țuța Program: Yearbook 2006-2007*, București, Colegiul Noua Europă, 2009, p. 155-187; *Assistenz, Auskommen, Überleben. Studentisches Dasein in der Moldau nach 1945*, în Elmar Schübl & Harald Heppner (eds.), *Universitäten in Zeiten des Umbruchs. Fallstudien über das mittlere und östliche Europa im 20. Jahrhundert*, Viena, Lit Verlag, GmbH & Co. KG, 2011, p. 231-232; *Moldova (Country Report)*, în Jørgen S. Nielsen, Samim Akgönül, Ahmet Alibašić, Egdūnas Račius (eds.), în *Yearbook of Muslims in Europe*, vol. 4, Leiden-Boston, BRILL, 2012, p. 397-412.

Emmanuel LE ROY LADURIE. Profesor la Collège de France, membru al l'Institut (Académie des Sciences morales et politiques), administrator general al Bibliotecii Naționale (1987-1994). Unul din cei mai prestigioși reprezentanți ai Școlii de la Annales, a contribuit substanțial la reînnoirea scriiturii istorice în Franța și în lume. Printre lucrările sale cele mai cunoscute: *Les Paysans de Languedoc*, SEVPEN, 1966; *Histoire du climat depuis l'an mil*, Paris, Flammarion, 1967; *Le Territoire de l'historien*, Paris, Gallimard, I-II, 1973-1978; *Montaillou, village occitan de 1294 à 1324*, Paris, Gallimard, 1975 (și în limba română: *Montaillou, sat occitan de la 1294 până la 1324*, vol. I-II, traducere de Maria Carpov, București, Editura Meridiane, 1992); *Le Carnaval de Romans*, Paris, Gallimard, 1979; *L'Argent, l'amour et la mort en pays d'Oc*, Paris, Le Seuil, 1980; *La Sorcière de Jasmin*, Paris, Le Seuil, 1980; *Parmi les historiens*, Paris, Le Seuil, 1983 et 1994; *Pierre Prion, scribe*, 1987; *L'État royal, 1460-1610*, 1987; *L'Ancien Régime, 1610-1770*, 1991; *Le Siècle des Platter*, I-III, Paris, Fayard, 1997-2006; *L'Historien, le Chiffre et le Texte*, Paris, Fayard, 1997; *Saint-Simon ou Le système de la Cour*, Paris, Fayard, 1997; *Histoire de France des régions*, 2001; *Histoire humaine et comparée du climat*, I-III, Paris, Fayard, 2004-2009; *Abrégé d'histoire du climat du Moyen Âge à nos jours*, Paris, Fayard, 2007; *Une vie avec l'histoire. Mémoires*, Paris, Tallandier, 2014.

Marcel LUTIC. Absolvent al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Muzeograf la Muzeul Etnografic al Moldovei din cadrul Complexului Muzeal Național „Moldova” Iași. Membru al unor organizații și asociații profesionale: Comisia de Genealogie, Heraldică și Sigilografie, Filiala Iași a Academiei Române; Institutul

Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta” Iași; Societatea de Genealogie, Heraldică și Arhivistică „Paul Gore” din Chișinău – Republica Moldova; Asociația Meșterilor Populari din Moldova (președinte fondator din 2004), Asociația de Științe Etnologice din România (din 2010). Domenii de interes: etnologie, istorie socială, genealogie. Publicații recente: *Timpul sacru. Sărbătorile de altădată*, ediția a II-a, Iași, Editura Kolos, 2009; *O viață dedicată etnologiei românești. Profesorul Ion H. Ciubotaru la 70 de ani*, în ArchM, Iași, nr. XXXIV, 2011, p. 396-401; *Jumătate de veac de la deschiderea expoziției de bază a Muzeului Etnografic al Moldovei. Mărturii, acte și documente*, (I) și (II), în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași, nr. VIII, 2008, p. 227-300, respectiv în nr. IX, 2009, p. 331-380.

Paul E. MICHELSON. Doctor al Indiana University, cu tema *Conflict and Crisis: Romanian Political Development, 1861-1871*. Distinguished Professor of History la Huntington University, Indiana, secretar al Society for Romanian Studies și al Conference on Faith and History, bursier Fulbright/IREX în România de trei ori. Domenii de interes: istoriografie, istoria României în secolele XIX-XX, societățile totalitare și posttotalitare, istoria Venetiei, opera lui C.S. Lewis și J.R.R. Tolkien. Autorul monografiei *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol*, Iași, The Center for Romanian Studies, 1998. Publicații recente: *Carol I of Romania, 1866-1914: A Developmental Assessment*, în SAI, vol. 81, 2014, p. 59-78; *Ion Nistor and Basarabia, 1917-1918 (Ion Nistor și Basarabia, 1917-1918)*, în Gheorghe Cliveti, Gheorghe Cojocaru (eds.), *Basarabia – 1812. Problema națională, implicații internaționale*, București, Editura Academiei Române, 2014, p. 744-756; *Alexandru Duțu, Scholar and Colleague: Some Reminiscences, 1971-1999*, în Laurențiu Vlad (editor), *La Dimension humaine de l'histoire. L'Héritage intellectuel de Alexandru Duțu*, Iași, Institutul European, 2012, p. 195-212.

Ovidiu MIHĂIUC. Doctorand în sociologie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, lucrează la o cercetare privind mobilitatea și reconversia intelectualilor publici români de după 1989. Licențiat în Științe Politice al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași; a urmat masteratul *Istoria comunismului românesc* la Facultatea de Istorie a aceleiași universități, finalizat cu o disertație despre Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Domenii de interes: sociologia intelectualilor, științe politice și sociologia mass-media. Activează în mass-media din Iași (DIGI 24 TV); secretar științific al Centrului de Studii asupra Comunismului și Postcomunismului, din cadrul Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Publicații recente: *Condamnarea comunismului sau reconcilierea societății? O analiză teleologică a Comisiei pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România*, în ArchM, vol. III/2011, p. 201-221.

Andrei MIROIU. Doctor în științe politice al Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative, București, cu tema *Sistemul internațional și politica puterilor minore. Cazul României, 1913-1989*; a obținut un masterat în istorie la Indiana University, Bloomington (SUA). În prezent este doctorand la School of Social Sciences, University of New South Wales, Sydney, Australia, cu tema *Classical Counterinsurgency: A Comparison of Malaya, Algeria and Romania*, și cercetător la aceeași universitate. Domeniul său de interes este studiul războiului. În România coordonează, alături de Lucian Dîrdală, colecția de relații internaționale a Editurii Polirom. A publicat

monografia *Balanță și hegemonie. România în politica mondială, 1913-1989*, București, Tritonic, 2005. Publicații recente: *November 4th 1878 in the life of Titu Maiorescu, or on the tribulations of love, power and culture in a new bourgeois state*, în „East-Central Europe”, vol. 41, 2014, p. 32-55; *Military operations in Romanian anti-partisan warfare, 1944-1958*, în „Studies in Conflict & Terrorism”, vol. 37, nr. 2, 2014, p. 185-197; *Wiping out „The Bandits”: Romanian Counterinsurgency Strategies in the Early Communist Period*, în „Journal of Slavic Military Studies”, vol. 23, nr. 4, 2010, p. 666-691.

† Eugen D. NECULAU (1900-1974). Doctor al Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Iași (în 1944), cu tema *Condițiile și perspectivele unei pedagogii a satului românesc*. A fost membru al Comisiei de Genealogie, Heraldică și Sigilografie, Filiala București a Academiei Române. Domenii de interes: sociologie, istorie socială, genealogie. Dintre publicațiile apărute postum amintim (toate editate de Marcel Lutic): *Sate pe Jijia de Sus*, patru volume publicate la Iași, Institutul Român de Genealogie și Heraldică „Sever Zotta”: vol. I, *Așezările*, 2003, vol. II, *Boierii*, 2005, vol. III, *Răzeșii*, 2010, vol. IV, *Documentele*, 2012; *Clasele sociale și raporturile dintre ele*, în AȘUI, Istorie, serie nouă, tom LVI-LVIII, 2010-2012, p. 543-582.

Cristina PREUTU, Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Propaganda comunistă în România (1965-1974). Practici instituționale și tehnici de comunicare*. Cadru didactic asociat la Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria comunismului, propagandă și comunicare politică în regimurile comuniste, sociologie politică, istorie culturală. Publicații recente: *Teatralizarea prezentului. Dramaturgie și propagandă în anii 1965-1989*, în Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă alfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 413-422; *La voix du pouvoir communiste en Roumanie: journalisme ou propagande*, în „Cahiers d’Histoire Immédiate: Dossier Spécial Roumanie”, coord. Bertrand Vayssière, Adrian Vițalaru, 2013, p. 111-125; *Tehnici ale propagandei comuniste în România. Noi perspective de organizare la începutul anilor ’70*, în AȘUI, serie nouă, tom LIX, 2013, p. 303-316.

Andrei PUIU. Doctorand la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Biserica Romano-Catolică din RPR și Războiul Rece. Preoții romano-catolici versus „Lupta pentru Pace”*. Absolvent al masteratului *Istoria comunismului românesc* de la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, finalizat cu o disertație despre preoții romano-catolici din Moldova în primii anii ai regimului comunist. Domenii de interes: istoria socială și politică a României contemporane – al Doilea Război Mondial, Holocaustul, perioada comunistă; istoria creștinismului din România, în special relațiile stat-biserică, represiunea comunistă asupra Bisericii Romano-Catolice, istoria comunităților romano-catolice românești, studii de psihologie istorică.

Sorin RADU. Doctor în istorie al Universității „Lucian Blaga” din Sibiu, cu tema *Sistemul electoral din România în perioada interbelică*. Profesor la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Departamentul de Istorie și Patrimoniu și director al Centrului de cercetare a patrimoniului și istoriei socio-culturale. Domenii de interes: istoria partidelor și doctrinelor politice, cultura politică și modernizarea în România

modernă și contemporană. Este *convenor* pentru România al *International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions* și membru al *European Rural History Organisation*. Este editor șef al revistei „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”. Publicații reprezentative din ultimii ani: *Ion Flueraș (1882-1953). Social-democrație și sindicalism*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012; a coordonat *Parliamentarism and political structures in Eastcentral and Southeastern Europe in the Inter-war Period*, „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”, tom 9, 2012 (în colaborare cu Hans-Christian Maner); *Învățământul de partid și școlile de cadre în România comunistă. Context național și regional*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2014.

Mihai Sorin RĂDULESCU. Doctorat obținut la *Institut National des Langues et Civilisations Orientales* (INALCO), Paris, cu tema *Elita liberală românească 1866-1900*. A fost cercetător la Institutul de Istorie „N. Iorga” (între 1991-1996), apoi cadru didactic la Facultatea de Istorie a Universității din București – actualmente profesor univ. dr. Direcții și preocupări de cercetare: istoria aristocrației și a burgheziei românești, studenții români la studii în Occident, istoria francmasoneriei românești, științele auxiliare ale istoriei, cu deosebire genealogie și heraldică, istoria Bucureștilor. Autor al monografiei *Elita liberală românească 1866-1900*, București, Editura All, 1998. Publicații recente: *În căutarea unor istorii uitate. Familii românești și peripluri apusene*, București, Editura Vremea, 2011; *Les Schina des Principautés Danubiennes*, în „Filogeneia”, tom ID', fascicula 3, Atena, 2013, p. 11-18; *Goleștii din Belgia. Contribuții epistolare*, în „București. Materiale de Istorie și Muzeografie”, XXVII, 2013, p. 205-220.

Mircea STĂNESCU. Absolvent al Facultății de Filosofie a Universității București; doctor al aceleiași Universități. A făcut stagii de cercetare în istorie contemporană și științe politice la Universitatea Toulouse le Mirail, Institut d'Etudes Politiques și Maison des Sciences de l'Homme din Paris. Arhivist la Arhivele Naționale ale României (București). Domenii de interes: studierea instituțiilor, sistemele de detenție și reeducarea comuniste. Publicații recente: trilogia *Reeducarea în România comunistă*, vol. I, (1945-1952). *Aiud, Suceava, Pitești, Brașov*, Iași, Editura Polirom, 2010; vol. II, (1948-1955), *Târgșor, Gherla*, Iași, Editura Polirom, 2010; vol. III, (1949-1955), *Târgu-Ocna, Ocnele Mari, Canalul Dunăre – Marea Neagră*, Iași, Editura Polirom, 2012; *The Reeducation Trials in Communist Romania, 1952-1960*, East European Monographs, Columbia University Press, 2011.

Aleksandr STYKALIN. Doctor al Institutului de Studii Slave și Balcanice, Academia Rusă, Moscova, cu tema *Культурные преобразования в Венгрии* [Reformele culturale în Ungaria, 1945-1956]. Cercetător coordonator la Institutul de Studii Slave al Academiei Ruse de Științe. Domeniul său de interes privește politica sovietică în Europa Central-Estică. I-au apărut circa 400 de lucrări pe această temă (în Rusia, Ucraina, România, Ungaria, Germania, Marea Britanie, Franța, Italia, Norvegia, Statele Unite ale României, Serbia, Moldova, Bulgaria, Slovacia, Belarus etc.). A publicat volume de documente privind politica sovietică în Ungaria anului 1956. Cărți reprezentative: *Международные совещания представителей коммунистических и рабочих партий в Москве (ноябрь 1957 г.)* [Ședințele internaționale ale reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești în Moscova (noiembrie 1957)], Серия: Наследники

Коминтерна. Документы и материалы встреч и совещаний представителей коммунистических и рабочих партий, Москва, РОССПЭН, 2013 (Introducere și comentarii); *Ilya Ehrenburg and Hungary's 1956. Ehrenburg, the Khrushchev Party Elite and the Western Intelligentsia*, Trondheim, Trondheim Studies on East European Cultures and Societies, № 27, 2008; *Прерванная революция. Венгерский кризис 1956 года и политика Москвы* [O revoluție întreruptă. Criza din Ungaria anului 1956 și politica Moscovei], Москва, „Новый хронограф”, 2003; *Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944-1948* [Politica națională în țările membre ale blocului sovietic în formare în perioada 1944-1948], Ed. B. Марьина, Москва, „Наука”, 2004 (coautor cu Ed. B. Марьина); *Дьердь Лукач – мыслитель и политик* [György Lukács – gânditor și om politic], Москва, Степаненко, 2001.

Svetlana SUVEICĂ. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Basarabia în cadrul României întregite în perioada imediat următoare Marii Uniri*. Conferențiar la Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Moldova, Chișinău. Bursier Fulbright la Stanford University, California (2009-2010) și bursier Humboldt în cadrul Institutului de Studii Est și Sud-Est Europene (IOS) din Regensburg, Germania (2012-2014). Lector și cercetător la Universitatea din Regensburg (2014). Domenii de interes: subiectele care țin de consecințele Primului Război Mondial pentru Sud-Estul Europei, tranziție și schimbare în societatea românească interbelică, experiențe transnaționale și de *entanglement* ale istoriei Basarabiei, evoluții sociale și schimbări de mentalitate în Republica Moldova. Publicații recente: „*Russkoe Delo*” and the „*Bessarabian Cause*”: the Russian Political Émigrés and the Bessarabians in Paris (1919-1920), IOS Regensburg, Mitteilungen. Arbeitsbereich Geschichte, No. 64, Februar 2014, 53 p.; *Индивид и корпорация в публичном пространстве* [Individul și corporația în spațiul public], Vilnius, EHU Press, 2011 (în colaborare cu Olga Breskaya); *Basarabia în primul deceniu interbelic (1918-1928): modernizare prin reforme*, Chișinău, Editura Pontos, 2010; *Die Verwaltung Bessarabiens in der Transformation. Legislative Rahmen, Institutionen und Beamtenschaft (1918-1928)*, în SOF, Band 71, 2012, p. 183-233.

Alexandra TOADER. Doctor al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, cu tema *Cultul personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. Origini, evoluție, forme de manifestare (1944-1965)*. Asistent asociat la Facultatea de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domenii de interes: istoria comparată a societăților de tip sovietic, tehnicile de construire și transmitere a miturilor socialiste și a cultului personalității liderilor politici, literatura și arta în regimurile totalitare, relații externe ale României în perioada comunistă. Publicații recente: *Euphory and Propaganda: Gheorghe Gheorghiu-Dej' Fiftieth Birthday*, în „*Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology*”, vol. V, nr. 1-2 (9-10), Polonia, Republica Moldova, 2013, p. 7-23, *Biografiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, între popularizare de primă instanță și construcția unui cult al personalității*, în AIIIX, tom L, 2013, p. 277-292, *Gheorghe Gheorghiu-Dej' Personality Cult in the Light of Psychobiography*, în „*Politics, Culture and Socialization*”, vol. 3, nr. 1-2, Barbara Budrich Publishers, 2012, p. 167-178.

În atenția colaboratorilor

Archiva Moldaviae este o revistă cu specific istoric și arhivistic, cu apariție anuală, în cadrul căreia materialele sunt redactate în limba română sau în limbi de circulație internațională. Ea urmărește să aducă în circuitul științific studii savante și surse inedite, în special documente de arhivă, referitoare în principal la trecutul Moldovei, precum și la România modernă și contemporană. Perspectivile integratoare, raportările la istoria Europei centrale-estice își vor găsi un loc bine meritat în paginile revistei. Publicația se adresează în mod deosebit istoricilor și arhiviștilor, dar ea este declarată deschisă pentru cercetători din câmpuri variate de cunoaștere, care apelează (și) la documentele păstrate în arhive publice sau private ori în biblioteci.

Archiva Moldaviae cuprinde următoarele rubrici:

- *Studii de istorie* (care se bazează pe surse diverse, inclusiv documente de arhivă);
- *Documente* (publicare de documente, cuprinzând atât transcrierea textului original, cât și – în cazul documentelor în alte limbi – traducerea sa în limba română, însoțite de studii introductive, note etc.);
- *Științe auxiliare ale istoriei* (paleografie, diplomatică, genealogie, heraldică, sigilografie etc.);
- *Prezentări de fonduri* (descrieri de fonduri și colecții arhivistice deținute de instituții publice sau de persoane private);
- *Studii de arhivistică* (teorie și practică arhivistică, istoria Arhivelor);
- *Restitutio* (introducerea în circuitul științific a unor materiale realizate de istorici, arhiviști etc. care, în urma dispariției autorilor, nu au mai apucat să vadă lumina tiparului);
- *Dezbateri* (discuții, polemici, conform regulilor academice);
- *Recenzii și Note bibliografice* (sunt secțiuni destinate recenzării, prezentării unor lucrări de istorie, arhivistică etc.);
- *Viața științifică* (prezentări ale unor conferințe, simpozioane, dezbateri, expoziții etc., desfășurate pe teme de istorie și/sau arhivistică).

Condițiile tehnice de publicare:

Textele (redactate cu semne diacritice) vor fi trimise redacției în format Word, Times New Roman, corp de literă 12 pentru text, 10 pentru notele de subsol, distanța dintre rânduri 1,5. Eventuale materiale auxiliare (e.g., fotografii) vor fi expediate în format JPG, 300 dpi.

Studiile nu trebuie să depășească, pe cât posibil, 15.000 de cuvinte, respectiv 85.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 30 de pagini format A4). În cazul studiilor mai mari, redacția poate recurge la publicarea lor în două sau trei părți. Studiile vor fi însoțite de un rezumat redat atât în limba română, cât și în limba engleză (ori în franceză sau germană); lungimea rezumatului poate varia între 400 și 800 de cuvinte. Titlul studiului va fi tradus în limba engleză, la fel ca și 5-10 cuvinte cheie care privesc conținutul textului. Notele vor fi trecute în subsolul paginii (footnote), cu numerotare automată (auto number).

Recenziile nu vor depăși 3.000 de cuvinte, respectiv 22.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 6 pagini format A4); notele bibliografice nu vor depăși 1.500 de cuvinte, respectiv 11.000 de semne grafice (fără spații) (= circa 3 pagini format A4); este preferabil ca, atașat recenziei/notei bibliografice, să figureze și o fotografie a copertii 1 a lucrării recenzate, în format JPG, 300 dpi.

Autorii vor trimite o notă autobiografică (de circa 200-250 de cuvinte) care va conține: prenumele și numele; facultatea și universitatea/institutul unde a fost susținut doctoratul, titlul tezei (doctoranzii vor trece instituția unde urmează stagiul de pregătire a tezei și titlul acesteia; în cazul cercetătorilor neînscrși într-un program doctoral se va preciza facultatea absolvită); afilierea instituțională; domenii de interes; publicații recente (trei cărți sau studii apărute în ultimii 5-6 ani).

Cei interesați să publice în revista noastră sunt rugați să transmită materialele, în format electronic, pe adresa electronică amoldaviae@yahoo.com sau pe adresa Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod poștal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, cu precizarea: pentru redacția *Archiva Moldaviae*.

Revista folosește sistemul *peer review* pentru selecția finală a materialelor publicabile. Manuscrisele trimise redacției și nepublicate nu se returnează.

Responsabilitatea pentru conținutul textelor revine în exclusivitate autorilor.

Echipa editorială *Archiva Moldaviae*

For the attention of contributors

Archiva Moldaviae is an annual historical and archival review containing papers in Romanian and foreign languages (English, French, German). Its purpose is to bring into the scientific circulation scholarly studies and unpublished sources, especially archival documents, pertaining principally to Moldova's past, as well as to modern and contemporary Romania. Integrating perspectives, studies relevant to the history of Central-Eastern Europe will find a well-deserved place within the pages of this review. The publication is addressed mainly to historians and archivists, but it is open to researchers from different fields who use documents preserved in public or private archives or libraries.

***Archiva Moldaviae* contains the following headings:**

- *History Studies* (based on different sources, including archival documents);
- *Documents* (publication of documents containing the transcription of the original text and also – for documents in foreign languages – the translation in Romanian language with introductory studies, notes, etc);
- *Auxiliary Sciences of History* (paleography, diplomacy, genealogy, heraldry, sigillography, etc);
- *Funds Presentation* (description of funds and collections preserved by public institutions or private persons);
- *Archival Studies* (archival theory and practice, the history of Archives);
- *Restitutio* Restitutio publishing materials produced by historians, archivists, that were not published during the authors' lifetime);
- *Debates* (discussions, polemics, according to academic rules);
- *Reviews and Bibliographic Notes* (sections dedicated to presentation of history and archival papers);
- *Scientific Life* (presentation of historical or archival conferences, symposia, debates, exhibitions, etc.).

Terms of publication:

Materials (including diacritics) should be sent to the editorial staff in Word, font Times New Roman, font size 12 for text and 10 for footnotes, at 1,5 interline. Any additional materials (e.g., photos) should be sent as JPG, 300 dpi.

Studies should not exceed, if possible, 15,000 words, respectively 85,000 graphic signs (no free spaces) (= about 30 pages A4). The editorial staff will decide whether to publish larger studies in two or three parts. Articles will include a summary in Romanian as well as in English (or French, and German), between 400 and 800 words in length. Article's title will be translated in English, along with 5 to 10 key words describing the content. Notes are to appear at the bottom of the page (as footnotes), with automatic numbering.

Reviews should not exceed 3,000 words, respectively 22,000 graphic signs (no free spaces) (about 6 pages A4); the bibliographical notes should not exceed 1,500 words, respectively 11,000 graphic signs (no free spaces) (about 3 pages A4); It is preferred that a cover photo accompany the reviewed paper, in JPG, 300 dpi.

Authors will send a short bio (between 200-250 words) with the following content: first name and last name, department and university/institute granting the doctorate, dissertation title (PhD candidates will include the institution from which the degree is expected and the dissertation title; researchers without a doctoral degree will list only the university from which they graduated); institutional affiliation; research areas; recent publications (1-3 titles published in the last 5-6 years).

Those interested in publishing in our review are requested to send materials in electronic format to amoldaviae@yahoo.com or to the mailing address on Str. Nicolae Gane, nr. 25, Corp C, ap. 18, cod postal 700110, mun. Iași, jud. Iași, România, specifying: for *Archiva Moldaviae*.

The review uses the peer review system for the final selection of the publishable materials. The unpublished materials will not be returned.

The responsibility for the content of the texts belongs entirely to the authors.

Editorial Staff *Archiva Moldaviae*

A large, stylized red dragon logo is positioned on the right side of the page, extending from the top to the bottom. The dragon is depicted in a profile view, facing left, with its head lowered. It has a long, curved horn on its forehead, a large eye, and a long, pointed snout. The dragon's body is covered in scales, and its wings are visible. The entire logo is rendered in a solid red color.

ISSN: 2067-3930